B 1,140,961

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

TÁRSADALMI SZEMLE

VILÁG
PROLETÁRJAI,
EGYESÜLJETEK

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT
ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

UNIVERSITY OF MICHIGAN
PERIODICAL READING ROOM

7—8

. ÉVFOLYAM, 1969. JÚLIUS—AUGUSZTUS

Digitized by Google

Czinke Ferenc:
iklhez!
lhez!

Digitized by Google

XXIV. ÉVFOLYAM, 7–8.
1969. JÚLIUS–AUGUSZTUS

TÁRSADALMI SZEMLE

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

TARTALOM

3 Közlemény a kommunista és munkáspártok nemzetközi tanácskozásáról
5 A kommunista és munkáspártok nemzetközi értekezletének fő dokumentuma
30 Történelmi jelentőségű esemény (Az MSZMP KB június 26-i üléséről szóló közleményből)

Aczél György — 32 Tudománypolitikánk irányelveiről (Előadói beszéd a Központi Bizottság 1969. június 26-i ülésén)
47 Az MSZMP Központi Bizottságának tudománypolitikai irányelvei
Kádár János — 71 Megvannak a nyugodt munka feltételei

Dr. Varga György — 74 A „problematikus" vállalatokról
Csendes Béla — 83 Fejlődés és hatékonyság a mezőgazdaságban

Nemzetközi szemle

Pinczési Pál — 92 Meghalt-e a Hallstein-doktrína?

Szemle

Dr. Szabady Egon — 99 A gyermekgondozási segély társadalmi és demográfiai hatása

Eszmecsere

Háy László — 106 A fejlődő országok jelene és jövője

Schmidt Péter — 111 A tanácsok mint képviseleti szervek

Szigeti József — 118 Vitáinkhoz

Görgényi Ferenc — 128 Eltérő álláspontok vagy egészségtelen polarizáció?

Tájékozódás

Lukács József — 136 Társadalmi struktúra és vallási szabályozás (Megjegyzések J. Levada könyvéhez)

Fórum

Simka István — 144 Megvannak a lehetőségek

Könyvekről

Gábor Sándorné — 147 Hetés Tibor: A magyarországi forradalmak krónikája. 1918–1919.
Józsa György — 149 J. Wiatr: „Az ideológia alkonya?"
Bakcsi György — 151 A kisember dicsérete
Kolosi Tamás — 153 Almási Miklós: A drámafejlődés útjai
Szabó B. István — 155 Veres Péter: Szülőhazám, „Hortobágy mellyéke"
Szmodits Anikó — 156 Jókai Anna: 4447

57 **Testvériapjainkból**

Digitized by Google

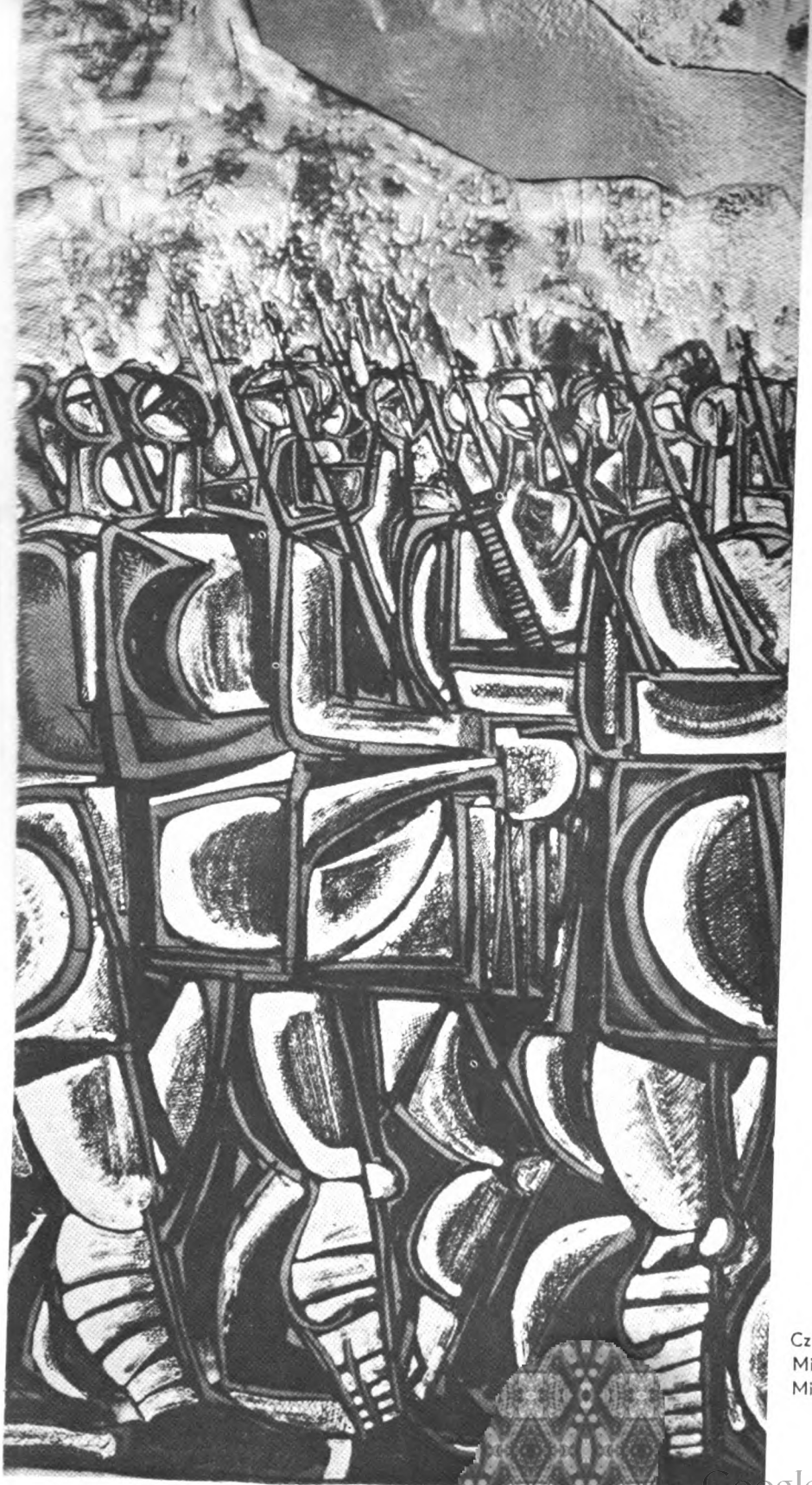

Czinke Ferenc:
Mindenkihez!
Mindenkihez! (I.)

Digitized by Google

XXIV. ÉVFOLYAM, 7–8.
1969. JÚLIUS–AUGUSZTUS

TÁRSADALMI SZEMLE

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

TARTALOM

3 Közlemény a kommunista és munkáspártok nemzetközi tanácskozásáról
5 A kommunista és munkáspártok nemzetközi értekezletének fő dokumentuma
30 Történelmi jelentőségű esemény (Az MSZMP KB június 26-i üléséről szóló közleményből)

Aczél György — 32 Tudománypolitikánk irányelveiről (Előadói beszéd a Központi Bizottság 1969. június 26-i ülésén)
47 Az MSZMP Központi Bizottságának tudománypolitikai irányelvei
Kádár János — 71 Megvannak a nyugodt munka feltételei

Dr. Varga György — 74 A „problematikus" vállalatokról
Csendes Béla — 83 Fejlődés és hatékonyság a mezőgazdaságban

Nemzetközi szemle

Pinczési Pál — 92 Meghalt-e a Hallstein-doktrína?

Szemle

Dr. Szabady Egon — 99 A gyermekgondozási segély társadalmi és demográfiai hatása

Eszmecsere

Háy László — 106 A fejlődő országok jelene és jövője
Schmidt Péter — 111 A tanácsok mint képviseleti szervek
Szigeti József — 118 Vitáinkhoz
Görgényi Ferenc — 128 Eltérő álláspontok vagy egészségtelen polarizáció?

Tájékozódás

Lukács József — 136 Társadalmi struktúra és vallási szabályozás (Megjegyzések J. Levada könyvéhez)

Fórum

Simka István — 144 Megvannak a lehetőségek

Könyvekről

Gábor Sándorné — 147 Hetés Tibor: A magyarországi forradalmak krónikája. 1918–1919.
Józsa György — 149 J. Wiatr: „Az ideológia alkonya?"
Bakcsi György — 151 A kisember dicsérete
Kolosi Tamás — 153 Almási Miklós: A drámafejlődés útjai
Szabó B. István — 155 Veres Péter: Szülőhazám, „Hortobágy mellyéke"
Szmodits Anikó — 156 Jókai Anna: 4447

157 **Testvérlapjainkból**

Digitized by Google

HX
9
.T18
v.24
1970.7-12

A CIKKEK SZERZŐI:

ACZEL GYÖRGY, az MSZMP Központi Bizottságának titkára

KÁDÁR JÁNOS, az MSZMP Központi Bizottságának első titkára

DR. VARGA GYÖRGY, a Gazdaság című folyóirat főszerkesztője

DR. CSENDES BÉLA, kandidátus, a Közgazdaságtudományi Intézet főosztályvezetője

PINCZÉSI PÁL, az MTI Külföldi Sajtószolgálatának osztályvezetője

DR. SZABADY EGON, kandidátus, a Központi Statisztikai Hivatal elnökhelyettese

HÁY LÁSZLÓ, az MSZMP Központi Bizottságának tagja, az MTA levelező tagja

DR. SCHMIDT PÉTER, kandidátus, egyetemi docens

SZIGETI JÓZSEF, az MTA levelező tagja, tanszékvezető egyetemi tanár

GÖRGÉNYI FERENC, az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézetének munkatársa

LUKÁCS JÓZSEF, a Világosság című folyóirat főszerkesztője

DR. SIMKA ISTVÁN, kandidátus, a Termelőszövetkezetek Országos Tanácsának titkára

GÁBOR SÁNDORNÉ, kandidátus, a Párttörténeti Intézet tudományos főmunkatársa

JÓZSA GYÖRGY, egyetemi tanársegéd

BAKCSI GYÖRGY, kandidátus, kiadói felelős szerkesztő

KOLOSI TAMÁS, gyakornok

SZABÓ B. ISTVÁN, irodalomtörténész

SZMODITS ANIKÓ, egyetemi hallgató

A borító 3. oldalán és a 29., 73., 91., 105., 143. oldalakon levő képek a „Forradalmi évek – forradalmi művészet" kiállításon szerepeltek

A szerkesztő bizottság elnöke:
BENKE VALÉRIA

A szerkesztő bizottság tagjai:
FRISS ISTVÁN
HÁY LÁSZLÓ
KOMJÁT IRÉN
LAKOS SÁNDOR
NEMES DEZSŐ
NÉMETH KÁROLY
ÓVÁRI MIKLÓS
SÍK ENDRE
SZIGETI JÓZSEF

A szerkesztőség címe:
Budapest, V.,
Széchenyi rakpart 19.
Telefon:
111–400, 124–475

Digitized by Google

Közlemény a kommunista és munkáspártok nemzetközi tanácskozásáról

1969. június 5-től 17-ig Moszkvában sor került 75 kommunista és munkáspárt nemzetközi tanácskozására. A részvevők megítélése szerint a tanácskozás nagy horderejű esemény az imperializmus elleni harc kibontakoztatásában, az egész világ legszélesebb néptömegei antiimperialista akcióegységének elérésében: értékelésük szerint a tanácskozás fontos szakasz a kommunista mozgalom összeforrottságának megszilárdításában a marxizmus–leninizmus, a proletár internacionalizmus elvei alapján.

A tanácskozáson a következő kommunista és munkáspártok küldöttségei vettek részt (a felsorolás orosz ábc szerint):

Ausztráliai Kommunista Párt, Osztrák Kommunista Párt, Algériai Szocialista Élcsapat Párt, Argentínai Kommunista Párt, Belga Kommunista Párt, Nyugat-berlini Szocialista Egységpárt, Bolgár Kommunista Párt, Bolíviai Kommunista Párt, Brazil Kommunista Párt, Nagy-Britannia Kommunista Pártja, Magyar Szocialista Munkáspárt, Venezuelai Kommunista Párt, Haiti Kommunisták Egyesült Pártja, Guayanai Népi Haladó Párt, Guadeloupe-i Kommunista Párt, Guatemalai Munkapárt, Németország Kommunista Pártja, Német Szocialista Egységpárt, Hondurasi Kommunista Párt, Görög Kommunista Párt, Dán Kommunista Párt, Dominikai Kommunista Párt, izraeli Kommunista Párt, Indiai Kommunista Párt, Jordániai Kommunista Párt, Iraki Kommunista Párt, Iráni Néppárt, Észak-Írország Kommunista Pártja, Ír Kommunista Párt, Spanyol Kommunista Párt, Olasz Kommunista Párt, Kanadai Kommunista Párt, Ciprusi Dolgozó Nép Haladó Pártja, Kolumbiai Kommunista Párt, Costa Rica-i Népi Élcsapat Párt, Leshotói Kommunista Párt, Libanoni Kommunista Párt, Luxemburgi Kommunista Párt, Marokkói Felszabadulás és Szocializmus Pártja, Martinique-i Kommunista Párt, Mexikói Kommunista Párt, Mongol Népi Forradalmi Párt, Nigériai Marxisták–Leninisták, Nicaraguai Szocialista Párt, Norvég Kommunista Párt, Kelet-pakisztáni Kommunista Párt, Panamai Néppárt, Paraguayi Kommunista Párt, Perui Kommunista Párt, Lengyel Egyesült Munkáspárt, Portugál Kommunista Párt, Puerto Ricó-i Kommunista Párt, Réunioni Kommunista Párt, Román Kommunista Párt, Salvadori Kommunista Párt, San Marinó-i Kommunista Párt, Szíriai Kommunista Párt, a Szovjetunió Kommunista Pártja, az Egyesült Államok Kommunista Pártja, Szudáni Kommunista Párt, Tunéziai Kommunista Párt, Török Kommunista Párt, Uruguayi Kommunista Párt, Finn Kommunista Párt, Francia Kommunista Párt, Ceyloni Kommunista Párt, Csehszlovák Kommunista Párt, Chilei Kommunista Párt, Svájci Munkapárt, Ecuadori Kommunista Párt, Dél-afrikai Kommunista Párt, két illegalitásban működő párt, amelyek nevét biztonsági okokból nem közölték. A tanácskozáson megfigye-

ommunista Párt és a Svéd Baloldali

kumentumot: „Az imperializmus elleni
ista és munkáspártok, az összes anti-
mmunista és munkáspártok, az összes
mellett, az Ausztráliai Kommunista
ommunista Párt és a Réunioni Kom-
l fejezte ki teljes egyetértését, amely
nazza meg. A Dominikai Kommunista
ntumot.

Iljics Lenin születése 100. évfordulóelkesedéssel jóváhagyták a „Vlagyimir
vást.

Digitized by Google

A tanácskozás „Függetlenséget, szabadságot és békét Vietnamnak!" felhívással fordult a világ népeihez. A tanácskozás során üdvözölte a Dél-vietnami Köztársaság ideiglenes forradalmi kormányának megalakulását. A tanácskozás „Felhívás a béke védelmére!" című felhívást bocsátott ki. A tanácskozás nyilatkozatot fogadott el az arab népeknek az izraeli agresszió elleni igazságos harca támogatására és szolidaritási nyilatkozatot azokkal a kommunistákkal és demokratákkal, akiket kegyetlen üldözésnek vetnek alá és akik nehéz körülményeik között folytatnak önfeláldozó harcukat a nemzetközi imperializmus által támogatott reakciós, diktatórikus rendszerek ellen.

A tanácskozás a nyíltság és a testvéri szolidaritás légkörében és széles körű nyilvánosság mellett folyt le. Az összes pártok egyenjogúságának elvét és a munka kollektív módszerét mind az előkészítés időszakában, mind a tanácskozás során szigorúan megtartották.

A tanácskozás résztvevői kifejezték a kommunista és munkáspártok közötti kapcsolatok további fejlesztésére irányuló készségüket. Megerősítették a kétoldalú és regionális találkozók, valamint a kommunista és munkáspártok szükség szerinti nemzetközi tanácskozásai megtartásának célszerűségét, hogy kollektívan megvitassák és kidolgozzák az időszerű politikai és elméleti kérdéseket, az imperializmus ellen, a béke, a nemzeti függetlenség, a demokrácia és a szocializmus diadaláért folyó harc problémáit.

*

A tanácskozáson úgy döntöttek, hogy a tanácskozás anyagait elküldik azoknak a kommunista és munkáspártoknak is, amelyek nem vettek részt annak munkájában.

A tanácskozás résztvevői szilárdan meg vannak győződve arról, hogy a tanácskozás eredményei megfelelnek minden kommunista párt és az egész nemzetközi kommunista mozgalom érdekeinek.

Czinke Ferenc: Mindenkihez! [illegible]denkihez!

Digitized by Google

70 132 AA A 30

Az imperializmus elleni harc feladatai a jelenlegi szakaszban és a kommunista és munkáspártok, az összes antiimperialista erők akcióegysége

A kommunista és munkáspártok nemzetközi tanácskozásának 1969. június 17-én Moszkvában elfogadott fő dokumentuma

A kommunista és munkáspártok képviselőinek moszkvai tanácskozása a világ fejlődésének felelősségteljes időszakában zajlott le. A világban hatalmas forradalmi folyamatok bontakoznak ki. Az imperializmus elleni harcban egyesül korunk három hatalmas ereje: a szocialista világrendszer, a nemzetközi munkásosztály és a nemzeti felszabadító mozgalom. A jelenlegi szakaszra jellemző, hogy egyre nagyobbak a lehetőségek a forradalmi és haladó erők újabb előrenyomulásához. Ezzel egyidőben azonban növekednek azok a veszélyek is, amelyeket az imperializmus és agresszív politikája okoz. Az imperializmus, amelynek általános válsága tovább mélyül, továbbra is elnyom sok népet s továbbra is a béke és a társadalmi haladás ügyét fenyegető szüntelen veszély forrása.

A kialakult helyzet megköveteli a kommunisták és az összes antiimperialista erők akcióegységét avégett, hogy mind újabb lehetőségek maximális kihasználásával szélesebb körű támadást bontakoztassanak ki az imperializmus ellen, a reakció és a háború erői ellen.

A tanácskozás megvitatta az imperializmus elleni harc időszerű feladatait és a kommunisták, az összes antiimperialista erők akcióegységének problémáit. A demokrácia, az egyenjogúság és az internacionalizmus szellemében lezajlott eszmecserék eredményeként a tanácskozás részvevői közös következtetésekre jutottak a világ helyzetét és az ebből eredő feladatokat illetően.

1

Az emberiség olyan helyzetben lépett évszázadunk utolsó harmadába, amelyben éleződik a haladás és a reakció, a szocializmus és az imperializmus erőinek történelmi párharca. Ez a párviadal az egész világon a társadalom életének valamennyi fő területén folyik: a gazdaság, a politika, az ideológia és a kultúra területén.

A forradalmi világmozgalom, egyes osztagainak nehézségei és kudarcai ellenére, folytatja támadását. Az imperializmus ellentámadásaival sem volt képes a maga ja[illegible] megváltoztatni az általános erőviszonyokat. A Szovjetunió és a [illegible] szoc[illegible]lam növekvő gazdasági, politikai és katonai ereje, békeszerető [illegible]közi proletariátus megmozdulásai az imperializmus ellen, [illegible]ért harcoló emberek akciói és a békemozgalom hatal[illegible]t megakadályozni a világháború kirobbantását. A [illegible] aratott a föld területének egyharmadán, újabb si-

Digitized by Google

A tanácskozás „Függetlenséget, szabadságot és békét Vietnamnak!" felhívással fordult a világ népeihez. A tanácskozás forrón üdvözölte a Dél-vietnami Köztársaság ideiglenes forradalmi kormányának megalakulását. A tanácskozás „Felhívás a béke védelmére!" című felhívást bocsátott ki. A tanácskozás nyilatkozatot fogadott el az arab népeknek az izraeli agresszió elleni igazságos harca támogatására és szolidaritási nyilatkozatot azokkal a kommunistákkal és demokratákkal, akiket kegyetlen üldözésnek vetnek alá és akik nehéz körülmények között folytatják önfeláldozó harcukat a nemzetközi imperializmus által támogatott reakciós, diktatórikus rendszerek ellen.

A tanácskozás a nyíltság és a testvéri szolidaritás légkörében és széles körű nyilvánosság mellett folyt le. Az összes pártok egyenjogúságának elvét és a munka kollektív módszerét mind az előkészítés időszakában, mind a tanácskozás során szigorúan megtartották.

A tanácskozás részvevői kifejezték a kommunista és munkáspártok közötti kapcsolatok további fejlesztésére irányuló készségüket. Megerősítették a kétoldalú és regionális találkozók, valamint a kommunista és munkáspártok szükség szerinti nemzetközi tanácskozásai megtartásának célszerűségét, hogy kollektívan megvitassák és kidolgozzák az időszerű politikai és elméleti kérdéseket, az imperializmus ellen, a béke, a nemzeti függetlenség, a demokrácia és a szocializmus diadaláért folyó harc problémáit.

*

A tanácskozáson úgy döntöttek, hogy a tanácskozás anyagait elküldik azoknak a kommunista és munkáspártoknak is, amelyek nem vettek részt annak munkájában.

A tanácskozás részvevői szilárdan meg vannak győződve arról, hogy a tanácskozás eredményei megfelelnek minden kommunista párt és az egész nemzetközi kommunista mozgalom érdekeinek.

Czinke Ferenc: Mindenkihez! Mindenkihez! (részlet)

Digitized by Google

70 132 AA A 30

Az imperializmus elleni harc feladatai a jelenlegi szakaszban és a kommunista és munkáspártok, az összes antiimperialista erők akcióegysége

A kommunista és munkáspártok nemzetközi tanácskozásának 1969. június 17-én Moszkvában elfogadott fő dokumentuma

A kommunista és munkáspártok képviselőinek moszkvai tanácskozása a világ fejlődésének felelősségteljes időszakában zajlott le. A világban hatalmas forradalmi folyamatok bontakoznak ki. Az imperializmus elleni harcban egyesül korunk három hatalmas ereje: a szocialista világrendszer, a nemzetközi munkásosztály és a nemzeti felszabadító mozgalom. A jelenlegi szakaszra jellemző, hogy egyre nagyobbak a lehetőségek a forradalmi és haladó erők újabb előrenyomulásához. Ezzel egyidőben azonban növekednek azok a veszélyek is, amelyeket az imperializmus és agresszív politikája okoz. Az imperializmus, amelynek általános válsága tovább mélyül, továbbra is elnyom sok népet s továbbra is a béke és a társadalmi haladás ügyét fenyegető szüntelen veszély forrása.

A kialakult helyzet megköveteli a kommunisták és az összes antiimperialista erők akcióegységét avégett, hogy mind újabb lehetőségek maximális kihasználásával szélesebb körű támadást bontakoztassanak ki az imperializmus ellen, a reakció és a háború erői ellen.

A tanácskozás megvitatta az imperializmus elleni harc időszerű feladatait és a kommunisták, az összes antiimperialista erők akcióegységének problémáit. A demokrácia, az egyenjogúság és az internacionalizmus szellemében lezajlott eszmecserék eredményeként a tanácskozás részvevői közös következtetésekre jutottak a világ helyzetét és az ebből eredő feladatokat illetően.

1

Az emberiség olyan helyzetben lépett évszázadunk utolsó harmadába, amelyben éleződik a haladás és a reakció, a szocializmus és az imperializmus erőinek történelmi párharca. Ez a párviadal az egész világon a társadalom életének valamennyi fő területén folyik: a gazdaság, a politika, az ideológia és a kultúra területén.

A forradalmi világmozgalom, egyes osztagainak nehézségei és kudarcai ellenére, folytatja támadását. Az imperializmus ellentámadásaival sem volt képes a maga javára megváltoztatni az általános erőviszonyokat. A Szovjetunió és a többi szocialista állam növekvő gazdasági, politikai és katonai ereje, békeszerető külpolitikája, a proletariátus megmozdulásai az imperializmus ellen, a [illegible] coló emberek akciói és a békemozgalom hatalm[illegible] akadályozni a világháború kirobbantását. A [illegible] ott a föld területének egyharmadán, újabb si-

Digitized by Google

A tanácskozás „Függetlenséget, szabadságot és békét Vietnamnak!" felhívással fordult a világ népeihez. A tanácskozás forrón üdvözölte a Dél-vietnami Köztársaság ideiglenes forradalmi kormányának megalakulását. A tanácskozás „Felhívás a béke védelmére!" című felhívást bocsátott ki. A tanácskozás nyilatkozatot fogadott el az arab népeknek az izraeli agresszió elleni igazságos harca támogatására és szolidaritási nyilatkozatot azokkal a kommunistákkal és demokratákkal, akiket kegyetlen üldözésnek vetnek alá és akik nehéz körülmények között folytatják önfeláldozó harcukat a nemzetközi imperializmus által támogatott reakciós, diktatórikus rendszerek ellen.

A tanácskozás a nyíltság és a testvéri szolidaritás légkörében és széles körű nyilvánosság mellett folyt le. Az összes pártok egyenjogúságának elvét és a munka kollektív módszerét mind az előkészítés időszakában, mind a tanácskozás során szigorúan megtartották.

A tanácskozás részvevői kifejezték a kommunista és munkáspártok közötti kapcsolatok további fejlesztésére irányuló készségüket. Megerősítették a kétoldalú és regionális találkozók, valamint a kommunista és munkáspártok szükség szerinti nemzetközi tanácskozásai megtartásának célszerűségét, hogy kollektívan megvitassák és kidolgozzák az időszerű politikai és elméleti kérdéseket, az imperializmus ellen, a béke, a nemzeti függetlenség, a demokrácia és a szocializmus diadaláért folyó harc problémáit.

*

A tanácskozáson úgy döntöttek, hogy a tanácskozás anyagait elküldik azoknak a kommunista és munkáspártoknak is, amelyek nem vettek részt annak munkájában.

A tanácskozás részvevői szilárdan meg vannak győződve arról, hogy a tanácskozás eredményei megfelelnek minden kommunista párt és az egész nemzetközi kommunista mozgalom érdekeinek.

Czinke Ferenc: Mindenkihez! Mindenkihez! (részlet)

Digitized by Google

70 132 AA A 30

Az imperializmus elleni harc feladatai a jelenlegi szakaszban és a kommunista és munkáspártok, az összes antiimperialista erők akcióegysége

A kommunista és munkáspártok nemzetközi tanácskozásának 1969. június 17-én Moszkvában elfogadott fő dokumentuma

A kommunista és munkáspártok képviselőinek moszkvai tanácskozása a világ fejlődésének felelősségteljes időszakában zajlott le. A világban hatalmas forradalmi folyamatok bontakoznak ki. Az imperializmus elleni harcban egyesül korunk három hatalmas ereje: a szocialista világrendszer, a nemzetközi munkásosztály és a nemzeti felszabadító mozgalom. A jelenlegi szakaszra jellemző, hogy egyre nagyobbak a lehetőségek a forradalmi és haladó erők újabb előrenyomulásához. Ezzel egyidőben azonban növekednek azok a veszélyek is, amelyeket az imperializmus és agresszív politikája okoz. Az imperializmus, amelynek általános válsága tovább mélyül, továbbra is elnyom sok népet s továbbra is a béke és a társadalmi haladás ügyét fenyegető szüntelen veszély forrása.

A kialakult helyzet megköveteli a kommunisták és az összes antiimperialista erők akcióegységét avégett, hogy mind újabb lehetőségek maximális kihasználásával szélesebb körű támadást bontakoztassanak ki az imperializmus ellen, a reakció és a háború erői ellen.

A tanácskozás megvitatta az imperializmus elleni harc időszerű feladatait és a kommunisták, az összes antiimperialista erők akcióegységének problémáit. A demokrácia, az egyenjogúság és az internacionalizmus szellemében lezajlott eszmecserék eredményeként a tanácskozás részvevői közös következtetésekre jutottak a világ helyzetét és az ebből eredő feladatokat illetően.

1

Az emberiség olyan helyzetben lépett évszázadunk utolsó harmadába, amelyben éleződik a haladás és a reakció, a szocializmus és az imperializmus erőinek történelmi párharca. Ez a párviadal az egész világon a társadalom életének valamennyi fő területén folyik: a gazdaság, a politika, az ideológia és a kultúra területén.

A forradalmi világmozgalom, egyes osztagainak nehézségei és kudarcai ellenére, folytatja támadását. Az imperializmus ellentámadásaival sem volt képes a maga javára megváltoztatni az általános erőviszonyokat. A Szovjetunió és a többi szocialista állam növekvő gazdasági, politikai és katonai ereje, békeszerető külpolitikája, a nemzetközi proletariátus megmozdulásai az imperializmus ellen, a nemzeti felszabadulásért harcoló emberek akciói és a békemozgalom hatalmas méretei révén sike[illegible]zakadályozni a világháború kirobbantását. A szocializmus, a [illegible]vő[illegible]tott a föld területének egyharmadán, újabb si-

Digitized by Google

kereket ért el az emberek gondolkodásának és szívének megnyeréséért folyó világméretű csatában. A legutóbbi tíz esztendő eseményei megerősítették a korunk jellegére, tartalmára és alapvető irányzataira vonatkozó marxista—leninista értékelés helyességét. Korunk a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet korszaka.

Jelenleg megvannak a reális feltételek korunk legfontosabb problémáinak a béke, a demokrácia és a szocializmus érdekeit szolgáló megoldására, valamint arra, hogy újabb csapásokat mérjünk az imperializmusra. Az imperializmus azonban, annak ellenére, hogy mint világrendszer, nem vált erősebbé, továbbra is komoly és veszedelmes ellenfél. A fő imperialista hatalomnak, az Amerikai Egyesült Államoknak az agresszivitása fokozódott.

Az imperializmus agresszív politikájának alapja az a törekvés, hogy minden elképzelhető eszközzel gyengítse a szocializmus állásait, elnyomja a népek nemzeti felszabadító mozgalmát, akadályozza a kapitalista országok dolgozóinak harcát, feltartóztassa a kapitalizmus hanyatlásának visszafordíthatatlan folyamatát.

Egyre mélyül az imperializmus és a szocializmus között világméretekben mutatkozó alapvető ellentmondás. A kapitalista hatalmak, a két világrendszer közötti harc kiéleződésének közepette, növekvő ellentéteik mellett is igyekeznek egyesíteni erőfeszítéseiket annak érdekében, hogy fenntartsák és megszilárdítsák a kizsákmányolás és az elnyomás rendszerét, visszaszerezzék elvesztett állásaikat. Az amerikai imperializmus arra törekszik, hogy megőrizze más kapitalista államokra gyakorolt befolyását és velük együtt folytasson közös politikát az osztályharc fő területein.

Az imperializmus agresszív stratégiájának éle, akárcsak korábban, ma is mindenekelőtt a szocialista államok ellen irányul. Az imperializmus nem mond le a szocializmus elleni nyílt, fegyveres harcról. Szakadatlanul fokozza a fegyverkezési hajszát, aktív működésre próbálja serkenteni a Szovjetunió és a többi szocialista ország elleni agresszió céljából létrehozott katonai tömböket, mind élesebb ideológiai harcot folytat a szocialista országok ellen, s igyekszik lefékezni gazdasági fejlődésüket.

Az imperializmus, a munkásmozgalom ellen harcolva, lábbal tiporja a demokratikus jogokat és szabadságjogokat, leplezetlen erőszakot alkalmaz, a rendőrterror kíméletlen módszereihez és munkásellenes törvényekhez folyamodik. Emellett felhasználja a demagógia, a burzsoá reformizmus eszközeit, az opportunizmus ideológiáját és politikáját is, szüntelenül új módszereket keres, hogy a munkásmozgalmat belülről megossza, s „beillessze" a kapitalista rendszerbe.

A nemzeti felszabadító mozgalom elleni harcában az imperializmus egyfelől makacsul védelmezi a gyarmati rendszer maradványait, másfelől a neokolonializmus módszereit alkalmazva próbálja akadályozni a fejlődő államok és a nemzeti szuverenitásukat kivívott országok gazdasági és társadalmi előrehaladását. Ezzel a céllal támogatja a reakciós köröket, gátolja az elmaradott társadalmi struktúrák felszámolását és igyekszik megnehezíteni az előrehaladást a szocializmus útján vagy a szocialista távlatot nyitó haladó, nem kapitalista úton. Az imperialisták olyan gazdasági megállapodásokat és katonai-politikai paktumokat kényszerítenek ezekre az államokra, amelyek csorbítják szuverenitásukat, kizsákmányolják az említett országokat a tőkekivitel, a nem egyenlő kereskedelmi feltételek, az árakkal és a valutaárfolyamokkal kapcsolatos manipulációk, a kölcsönök révén, valamint az úgynevezett „segély" különféle formái és a nemzetközi pénzügyi szervezetek nyomása útján.

Tovább mélyül a szakadék a magasan fejlett kapitalista államok és a tőkés világ többi országának zöme között; sok ilyen országban súlyos probléma az éhezés. Az imperializmus, a reakciós nacionalizmust ösztönözve, súrlódásokat idéz elő a fejlődő országokon belül és szeth[illegible]szt közöttük. Az antikommunizmus segítségével próbálja megosz[illegible] országokban a forra-

Digitized by Google

dalmárokat és elszigetelni őket legjobb barátaiktól: a szocialista államoktól és a kapitalista országok forradalmi munkásmozgalmától.

Az imperializmus, felhasználva katonai-politikai tömbjeit és idegen területeken levő támaszpontjait, a gazdasági nyomás és a kereskedelmi blokád eszközeit, fenntartja a feszültséget a világ több térségében. Pénzbeli és politikai támogatást nyújt a reakciós szervezeteknek, fokozza a politikai nyomást. Az imperializmus minden fegyverét beveti. Közéjük tartoznak a fegyveres intervenciók, a kegyetlen represszliók — különösen ott, ahol a harc a legélesebb formákat ölti, és ahol a forradalmi erők fegyveresen küzdenek —, az ellenforradalmi összeesküvések, a reakciós és a fasiszta államcsínyek, a provokáció és a zsarolás.

A szocializmus nemzetközi pozícióinak megszilárdulását tapasztalva, az imperializmus a szocialista világrendszer egységét igyekszik gyengíteni. A nemzetközi forradalmi mozgalomban felmerült nézeteltéréseket arra használja fel, hogy megkísérelje megosztani e mozgalom sorait, az antikommunizmus szolgálatába, a szocializmus, a haladó erők elleni harc szolgálatába állítja ideológiai gépezetét, s ezen belül a tömegtájékoztatási eszközöket.

Az imperializmus a legutóbbi évek folyamán ismételten éles nemzetközi válságokat provokált, amelyek a termonukleáris összeütközés szélére sodorták az emberiséget. Az amerikai imperializmus azonban kénytelen volt számot vetni a kialakult nemzetközi erőviszonyokkal, a Szovjetunió nukleáris potenciáljával és a nukleáris rakétaháború esetleges következményeivel. Egyre nehezebbé és veszélyesebbé válik számára megkockáztatni egy új világháború kirobbantását. Az amerikai vezető körök ebben a helyzetben, anélkül, hogy lemondanának egy ilyen háború előkészületeiről, a fő súlyt a lokális háborúkra helyezik.

Egyre szembetűnőbb azonban az ellentmondás az imperializmus „erőpolitikája" és az imperializmus reális lehetőségei között. **Az imperializmus képtelen visszaszerezni az elveszített történelmi kezdeményezést és visszafelé fordítani a mai világ fejlődését. Az emberiség fejlődésének fő útvonalát a szocialista világrendszer, a nemzetközi munkásosztály és az összes forradalmi erő határozza meg.**

A vietnami háború mindennél meggyőzőbben bizonyítja az ellentmondást az imperializmus agresszív tervei és az imperializmus lehetőségei között e tervek megvalósítására. Történelmi jelentősége van annak a vereségnek, amelyet a legerősebb imperializmus, az amerikai imperializmus szenved el Vietnamban.

A vietnami fegyveres intervenció különleges helyet foglal el az amerikai imperializmus katonai-politikai terveiben. Az agresszor terve az volt, hogy eltiporja a szocializmus egyik előretolt állását Ázsiában, elzárja Délkelet-Ázsia népei elől a szabadság és a haladás útját, csapást mérjen a nemzeti felszabadító mozgalomra, s próbára tegye, mennyire szilárd a szocialista országoknak, a világ összes dolgozóinak proletár szolidaritása.

Az amerikai imperializmus azonban, noha óriási tömegű haditechnikát vetett be, kénytelen volt beleegyezni a VDK bombázásának feltétel nélküli megszüntetésébe, és képviselői leültek a tárgyalóasztalhoz a VDK és a Dél-vietnami Nemzeti Felszabadítási Front képviselőivel.

Vajon mi késztette erre? A vietnami nép példátlan hősiessége, a VDK és a Dél-vietnami Nemzeti Felszabadítási Front messzetekintő politikája, az a sokoldalú segítség, amelyben a többi szocialista ország, elsősorban a Szovjetunió részesítette a vietnami népet, az egyre fokozódó, harcos nemzetközi szolidaritás, amely mindenütt a világon, még az Egyesült Államokban is kibontakozott.

A bűnös vietnami intervenció az Egyesült Államok jelentős erkölcsi és politikai elszigetelődésére vezetett, még nagyobb néptömegeket, újabb társadalmi rétegeket és politikai erőket sorakoztatott fel az imperializmus ellen, számos országban meggyorsította a fiatalok millióinak bekapcsolódását az antiimperialista harcba, kiélezte az imperialista hatalmak ellentéteit, sőt újabb ellentéteket váltott ki közöttük. A hős vietnami nép sikerei meggyőzően tanúsítják: napjainkban egyre inkább lehetővé válik, hogy vereséget mérjenek az imperialista agresszióra azok a népek, amelyek minden eszközzel eltökélten védelmezik füg-

Digitized by Google

getlenségüket, szuverenitásukat és szabadságukat és széles körű nemzetközi támogatást élveznek.

A **Közel-Keleten** nagy nemzetközi válságot idézett elő az izraeli hódítóknak az EAK, Szíria és Jordánia ellen végrehajtott agressziója. Az imperialisták, főleg az amerikai imperialisták, az izraeli agresszió segítségével szét akarták zúzni az arab államok haladó rendszereit, el akarták nyomni az arab felszabadító mozgalmat, s meg akarták őrizni vagy vissza akarták állítani közel-keleti pozícióikat. Ez azonban nem sikerült nekik.

Mégis, Izrael uralkodó erői, amelyek a világreakció, többek között a cionista körök, támogatásában részesülnek, figyelmen kívül hagyják az arab államok és a békeszerető népek követeléseit, nem törődnek az ENSZ határozatával, amelynek értelmében az izraeli csapatokat ki kell vonni a megszállt területekről. Folytatják a terjeszkedés és az annexió politikáját, és szüntelenül újabb háborús provokációkat követnek el. E politika ellen fellépnek az Izraeli Kommunista Párt és az ország más haladó erői. Az arab népek keményen tovább harcolnak szabadságuk, függetlenségük és nemzeti haladásuk védelmében, összes megszállt területük visszacsatolásáért, a palesztinai arab nép nemzeti jogainak elismeréséért. A megszállással szembeforduló ellenállási mozgalom egyre terebélyesedik, különböző formákat ölt és egyre növekvő támogatásra talál.

Az arab népek oldalán állnak a Szovjetunió, más szocialista országok, a nemzetközi kommunista mozgalom, és szolidárisak velük a nemzeti felszabadító mozgalom erői és a tőkésországok közvéleményének egyre szélesebb körei.

Az amerikai imperializmus nem hagy fel a forradalmi **Kuba** eltiprásának terveivel. A nemzetközi jogot durván megszegve, tovább fenyegeti a Kubai Köztársaság függetlenségét, gazdasági blokádot próbál szervezni Kuba ellen, s provokációs és felforgató tevékenységet folytat ellene. A bátor kubai nép azonban, kommunista pártja vezetésével, a Szovjetunió, más szocialista országok, a latin-amerikai haladó erők és az egész forradalmi mozgalom támogatásával, állhatatosan védelmezi szuverenitását és szabadságát, s ezzel a szocializmus előretolt állását az amerikai földrészen.

Európában működik az észak-atlanti tömb, az imperialista agresszió és kalandok fő eszköze. Tengelye: Washington és Bonn szövetsége. Az Egyesült Államok, az NSZK és Anglia vezető körei, az európai népek akaratával nem törődve, mindent elkövetnek, hogy meghosszabbítsák e tömb életét, erősítsék szervezetét, s fenntartsák az Egyesült Államok „katonai jelenlétét" az európai kontinensen.

Főképp a NATO segítségével újjászületett és megerősödött a nyugatnémet imperializmus, a háborús veszély fő tűzfészke Európa szívében. A Német Szövetségi Köztársaságban, ahol a neonácizmus és a militarizmus mind jobban erőre kap, az imperialista vezető körök a második világháború eredményeinek revízióját és több európai állam határainak megváltoztatását célzó revansista programmal lépnek fel. Ez a politika, amely mindenekelőtt az első német szocialista munkás-paraszt állam, a Német Demokratikus Köztársaság ellen irányul, az összes európai népek biztonságát és a világbékét fenyegeti.

Fontos szerepet játszanak az imperialista tervekben a Földközi-tenger térségének országai. Az amerikai imperializmus, amely jelentős katonai támaszpontokkal rendelkezik Spanyolországban, a harcoló spanyol nép akarata ellenére támogatta és támogatja a Franco-rendszer fennmaradását.

A Földközi-tenger térségében a politikai és katonai nyomás állandó eszközéül szolgál az amerikai 6. flotta és a katonai támaszpontrendszer, amely veszélyezteti a népeket, a béke ügyét ebben a térségben. A ciprusi helyzet többszöri kiéleződése és a görögországi fasiszta puccs az imperialisták műve, akik támogatják az ezredesek juntáját.

Délkelet-Ázsia, a Távol-Kelet az egyik fő térség, ahol az imperialisták az agresszió és a háborús kalandok politikáját folytatják. A SEATO-t, az ANZUS-t, az úgynevezett amerikai—japán biztonsági szerződést kiegészíti, hogy az amerikai fegyveres erők tényleges megszállás alatt tartják a Csendes-óceán és az Indiai-óceán délnyugati részét. Ez az egész rendszer [illegible] előtt az ázsiai szocialista országok, e térség nemzeti felszabadító [illegible] amint semleges

Digitized by Google

és el nem kötelezett államai ellen irányul. Az amerikai imperialisták változatlanul megszállva tartják Tajvan szigetét, a Kínai Népköztársaság elidegeníthetetlen részét, meggátolják, hogy a népi Kína megkapja törvényes jogait az ENSZ-ben.

Az amerikai imperialisták folytatják fegyveres provokációikat a Koreai Népi Demokratikus Köztársaság ellen, katonailag megszállva tartják Dél-Koreát, önkényeskednek, elfojtják az ország szabadságáért és újraegyesítéséért küzdő haladó erőket. Agressziós cselekedeteket hajtanak végre Laosz ellen, és provokációkat Kambodzsa ellen, hatalmas katonai támaszpontokat létesítettek Thaiföldön és ezeket szüntelenül bővítik. Erős nyomást gyakorolnak Indiára azzal a céllal, hogy az feladja az el nem kötelezettség és a független gazdasági fejlődés politikáját. Az imperialisták támogatták az indonéziai népellenes pucscsot, amelynek során a kommunisták és más demokraták százezreit irtották ki. Indonézia reakciós körei folytatják a véres leszámolást, ami az indonéz forradalom vívmányainak felszámolására vezet és azzal a veszéllyel fenyeget, hogy az ország elveszti függetlenségét.

Megnövekedett az imperializmus aktivitása egész sereg **afrikai** országban. Az imperializmus iparkodik megállítani a felszabadító harc kibontakozását, megőrizni és megszilárdítani hadállásait a kontinensen. Anglia, Franciaország, az Egyesült Államok, Nyugat-Németország és Japán imperialistái széleskörűen élnek itt a gazdasági, politikai, ideológiai behatolás és leigázás neokolonialista módszereivel. Az imperializmus terveinek megvalósítása érdekében hajtott végre fegyveres beavatkozást Kongóban (Kinshasa), reakciós államcsínyeket szervezett Ghanában és más országokban. Nigériában az ország széttagolásának szándékával mesterkedett, a Dél-afrikai Köztársaságban és Rhodesiában támogatja a fasiszta fajüldöző rendszereket, politikai és katonai támogatásban részesít reakciós és nemzetellenes klikkeket, államközi konfliktusokat és törzsi viszályokat szít. Felveszi fegyvertárába a monopóliumok gazdasági nyomását és expanzióját is. A portugál gyarmatosítók a fegyver erejével és a NATO segítségére támaszkodva igyekeznek megtartani birtokaikat.

Az amerikai imperializmus fokozza gazdasági behatolását, valamint politikai, ideológiai és kulturális beavatkozását **Latin-Amerikában.** Szövetségben a helyi reakció erőivel, olyan politikát folytat, amelynek célja az, hogy megakadályozzon más népeket Kuba példájának követésében. Ellenszegül minden olyan lépésnek, amely a gazdasági és a valóságos politikai függetlenség elérését célozza.

Az amerikai imperializmus ezért terjesztette elő a „Szövetség a haladásért" programot. Ebből a célból folyamodik az uralom új, leplezett formáihoz. Politikája szolgálatába állítja az Amerikai Államok Szervezetét és az Amerika-közi katonai szövetséget, erőfeszítéseket tesz az úgynevezett „Amerika-közi békefenntartó erők" létrehozására, igyekszik jogot vindikálni magának bármely latin-amerikai ország ügyeibe való katonai beavatkozásra úgy, mint ahogyan ezt a Dominikai Köztársaságban és Panamában tette.

Az amerikai imperialisták reakciós diktatúrákat támogatnak és honosítanak meg, részben államcsínyek útján. Erősítik a szakadár tevékenységet a szakszervezeti mozgalomban, kiszélesítik befolyásukat a fegyveres és rendőri erők kötelékeiben, a népi mozgalmat sújtó megtorló intézkedéseket sugalmaznak. Egyes latin-amerikai országokban közvetlenül részt vettek a partizánellenes katonai akciókban. Az Egyesült Államok imperialista politikája azonban súlyos nehézségekbe ütközik. Nem sikerült stabilizálnia a reakciós rendszereket és nem sikerült kieszközölnie az összes kormány beleegyezését az „Amerika-közi békefenntartó erők" létrehozásához. A „Szövetség a haladásért" program vereséget szenvedett.

Más imperialista hatalmak, különösen Nyugat-Németország és Japán, szintén erőfeszítéseket tesznek abból a célból, hogy megerősítsék pozicióikat ezen a földrészen.

Az imperialista agresszió egész politikája, amely fenyegeti a világbékét és a népek biztonságát, valamint nemzeti függetlenségét, a kapitalista országok-

Digitized by Google

ban — tekintet nélkül a politikai felfogásbeli és világnézeti különbségekre —, a munkásosztály, a parasztság, az ifjúság és a diákság, valamint a legszélesebb tömegek növekvő ellenállásába ütközik. Az Egyesült Államok vietnami agressziója ellen tiltakozó hatalmas mozgalom támogatja a demokratikus erők harcos megmozdulásait, amelyek fellépnek az egész amerikai imperialista politika, valamint az ezt támogató kormányok politikája ellen.

A vietnami nép hősies harca Japánban és más ázsiai országokban kiszélesítette az amerikai katonai támaszpontok megszüntetéséért és az ezeket az országokat a Pentagon politikájával összekapcsoló szerződések felmondásáért indított mozgalmat. Még az Egyesült Államokban is — magában az agresszió kiindulási pontjában — tömegmozgalom indult a háború és a militarizmus ellen.

Nyugat-Európában az agresszív NATO ellen, valamint az államközi kapcsolatok normalizálásáért és az együttműködés fejlesztéséért, az európai biztonság megteremtéséért indított mozgalomba a lakosság egyre nagyobb rétegei kapcsolódnak be. Nyugat-Németországban is növekednek azok az erők, amelyek aktívan fellépnek a revansizmus és a militarizmus ellen. Azokban az országokban, ahol ma is amerikai katonai támaszpontok vannak, mind hangosabban követelik az agresszió e bázisainak felszámolását.

A latin-amerikai népek harcolnak az elnyomás, a belügyeikbe való leplezetlen amerikai imperialista beavatkozás ellen. A munkások sztrájkmozgalma, a parasztság megmozdulásai, a diákság és más rétegek akciói arról tanúskodnak, hogy a széles néptömegek az egész kontinensen egyre erősebb ellenállást tanúsítanak az Egyesült Államok diktátumával és az amerikai katonai tervekkel szemben. Egyes országokban a forradalmi erők az oligarchia és az imperializmus uralmával szemben a fegyveres harc eszközéhez nyúlnak.

A népek nemzeti érzelmei és a gazdasági nehézségek még egyes kormányokat is fontos antiimperialista intézkedések meghozására késztethetnek. Ebből ered a szocialista országokkal, köztük a Kubával való kapcsolatok megteremtésének vagy kiszélesítésének irányzata. A demokratikus és antiimperialista harc élén a kommunista és munkáspártok állnak. A reakciós kamarillák hiába üldözik őket, bátran és önfeláldozóan harcolnak a tömegek követeléseinek kielégítéséért és a forradalmi átalakulásokért.

Az ázsiai és afrikai népek nemzeti felszabadító mozgalmának fellendülése erős csapást mért az imperialista pozíciókra ezeken a földrészeken. Az ottani népek a súlyos nehézségek ellenére folytatják a harcot a kolonializmus és a neokolonializmus ellen, s ezzel kiveszik a részüket az imperializmus elleni általános támadásból.

Az utolsó évtized eseményei még erőteljesebben leleplezték az amerikai imperializmust, mint a világ kizsákmányolóját és csendőrét, s a felszabadító mozgalmak engesztelhetetlen ellenségét. Az amerikai monopóliumok befészkelték magukat több ország gazdaságába. Ezekben az országokban növelik tőkebefektetéseiket és igyekeznek ellenőrzésük alá vonni a gazdasági kulcspozíciókat.

A nyugatnémet imperializmus, miközben gazdasági erejét növeli, hadigépezetét is kiépíti. Az atomfegyver birtoklására törekszik, fokozott erőfeszítéseket tesz a nyugat-európai hegemónia megszerzéséért. Szembehelyezkedik minden olyan intézkedéssel, amely a leszerelésre és a nemzetközi feszültség enyhülésére vezetne, a neokolonializmus és a terjeszkedés politikáját folytatja az ázsiai, afrikai és latin-amerikai országokkal szemben.

Anglia — a brit imperializmus gyengülése ellenére — továbbra is az egyik fő imperialista hatalom, amely neokolonialista módszerekkel igyekszik megőrizni afrikai, ázsiai, karib-tengeri és közel-keleti pozícióit, de olykor közvetlen katonai intervencióhoz is folyamodik. A világpolitika fő kérdéseiben az Egyesült Államok egyik legaktívabb partnere. A NATO-ban az egyik vezető agresszív erő és szorosabb szövetséget igyekszik kiépíteni Nyugat-Németországgal.

Erősödik a japán imperializmus, és fokozza terjeszkedését, főleg Ázsiában. Japánban újra felüti fejét a militarizmus. Az ottani [illegible] körök, amelyeket sok szálak fűz össze az amerikai imperializmussal [illegible] a Vietnam ellen

Digitized by Google

háborút viselő Egyesült Államok egyik fegyvertárává tették az országot és részt vesznek a koreai nép ellen folytatott mesterkedésekben.

A francia imperializmus tartani és erősíteni próbálja világgazdasági és világpolitikai pozícióit. Makacsul folytatja nukleáris ütőereje kiépítését és nem hajlandó csatlakozni olyan intézkedésekhez, amelyek előmozdíthatnák a leszerelés ügyét. Fenntartja gyarmati uralmát Guadeloupe-, Martinique- és Réunion szigeteknek, valamint egyes afrikai és óceániai országoknak a népei fölött, nem hajlandó elismerni az ottani népek önrendelkezési jogát, megtagadja tőlük azt a jogot, hogy maguk intézzék saját ügyeiket. A francia imperialisták, kihasználva maradék befolyásukat volt gyarmataikon, és a kolonialista politika új módszereihez folyamodva, főleg Afrikában fejtenek ki élénk tevékenységet.

Fokozódik az olasz monopoltőke expanziója.

Egyre erősebben mutatkozik meg az egyenlőtlen gazdasági fejlődés a különböző imperialista hatalmak között és az egész tőkés világban.

Az élet igazolja, hogy helyes az a marxista—leninista tétel, amely szerint az imperialista hatalmak és a kapitalista monopóliumok között harc folyik a befolyási övezetekért. Erősödik az ipari és kereskedelmi konkurrencia, mind nagyobb méreteket ölt a pénzügyi és valutaháború. Fokozódik a versengés Nyugat-Európában, beleértve a Közös Piacot is. Európa kapitalista országai és az Egyesült Államok között szintén egyre hevesebb a vetélkedés. A piacokért és a maximális profitért folyó harcba tevékenyen bekapcsolódik a japán imperializmus is.

Nemcsak a gazdaság szférájában jelentkeznek ellentétek az imperialisták között. A NATO szintén súlyos válságot él át. Recseg-ropog az Ázsiában létrehozott két agresszív tömb, a CENTO és a SEATO. Nyugat-Európa a tőkésországok viszályainak színterévé válik. Mindez gyengíti az imperialista világrendszert és keresztezi az amerikai imperializmus egyeduralmi terveit.

Élesednek az ellentétek az imperialista országok vezető körein belül is, egyfelől a szélsőséges lépésekre, a háborúra orientálódó legharciasabb csoportosulások, másfelől az olyan csoportok között, amelyek számot vetnek a világ új osztály-erőviszonyaival, a szocialista országok növekvő hatalmával, hajlamosak reálisabban megközelíteni a nemzetközi problémákat, s ezeket a különböző rendszerű államok békés egymás mellett élésének szellemében megoldani. Egyes országok vezető körei megértik, hogy számolniuk kell a reális helyzettel, amely a háború és a háború utáni fejlődés eredményeként alakult ki Európában, s kezdik megérteni az NDK elismerésének szükségességét. Több állam az amerikai nyomás ellenére elismerte a VDK-t és a KNDK-t.

A kommunista és munkáspártok, a munkásosztály és az antiimperialista erők számolnak az ellenséges táborban jelentkező ellentétekkel. Igyekeznek elmélyíteni, s a béke és a haladás érdekében felhasználni ezeket az ellentéteket.

Mindegyik imperialista állam saját céljait követi, egyúttal azonban valamennyi az imperialista világrendszer egy-egy láncszeme.

A jelenkori imperializmusnak, amely alkalmazkodni próbál a két rendszer harcának feltételeihez, s a tudományos-műszaki forradalom követelményeihez, néhány új vonása van. Erősödik állammonopolista jellege. Egyre nagyobb mértékben folyamodik olyan szabályozókhoz, amilyen a termelés és a tőke monopolista koncentrációjának állami ösztönzése, a nemzeti jövedelem mind nagyobb hányadának állami újrafelosztása, a monopóliumok hadimegrendelésekhez juttatása, az ipari és tudományos kutatási-fejlesztési programok állami finanszírozása, országos gazdaságfejlesztési programok kidolgozása, az imperialista integráció politikája és a tőkeexport több új formája.

Az állammonopolista szabályozás azonban — amely a monopoltőke érdekeinek megfelelő formában megy végbe a monopoltőke uralmának megóvása céljából — nem képes megfékezni a kapitalista piac ösztönös erőit. Úgyszólván egyetlen tőkésország sem kerülte el a gazdasági fejlődés számottevő ciklikus ingadozásait és visszaeséseit. Az egyes országokban az ipari termelés gyors növekedésének időszakai a lassú növekedés időszakaival, sőt gyakran a termelés vissza-

Digitized by Google

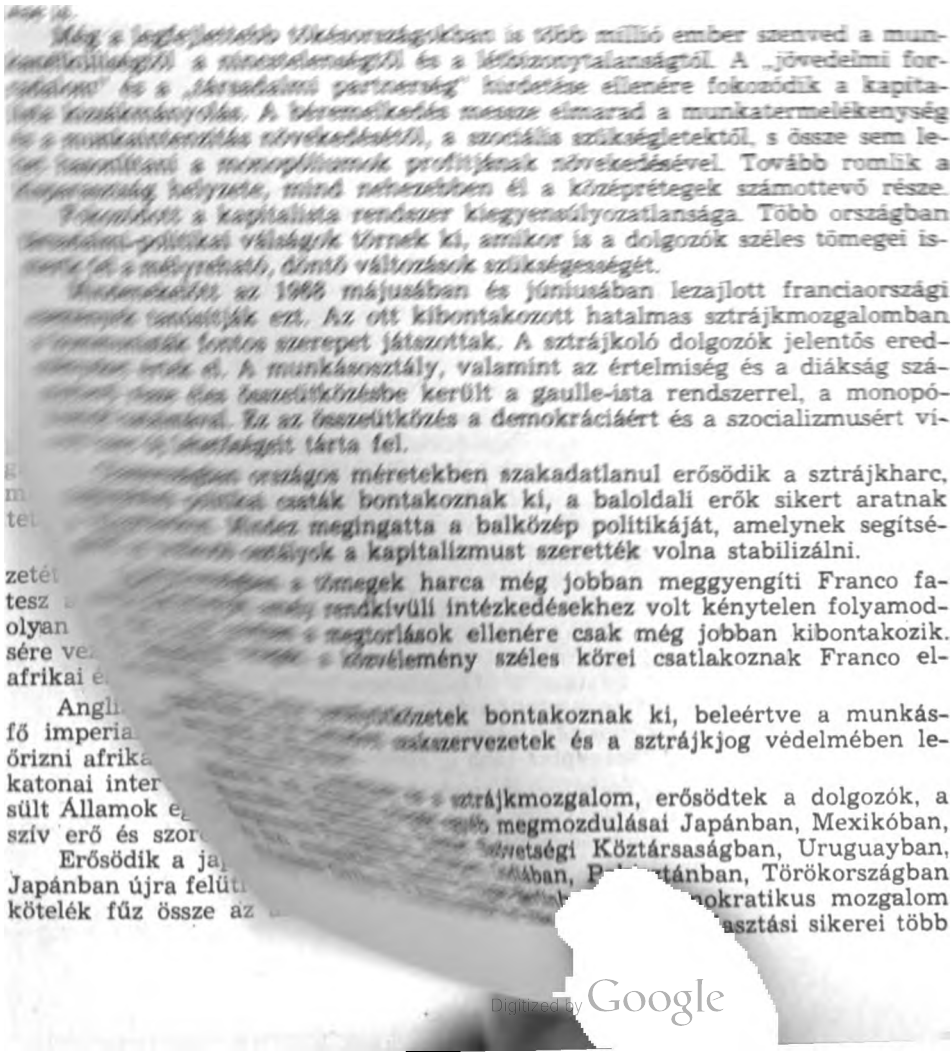

Digitized by Google

országban, például Japánban. India néhány államában a kommunisták részvételével alakult meg a demokratikus front kormánya. Helyet foglalnak a kommunisták Finnország kormányában is.

A kapitalista világ válságának mélységét világosan tükrözi az a tény, hogy még az Egyesült Államokban, a világimperializmus fellegvárában is fellendül a tömegmozgalom. A faji megkülönböztetés, a nyomor és az éhség, a rendőrség kegyetlenkedése ellen mint a hullámverés, ki-kicsap a lázadás a gettókból. Amerikai városok tucatjai a hadsereg és a rendőrség fegyveres egységeivel váló heves összecsapások színterei lettek. Az összecsapások sok áldozatot követeltek. Több ezer négert tartóztattak le.

Harcos sztrájkokat rendeznek az Egyesült Államokban a gazdasági követelések teljesítéséért, gyakran a reakciós szakszervezeti vezetők akarata ellenére és tekintet nélkül arra, hogy a kormány a nyomás és a fenyegetés eszközéhez nyúl. Az egyszerű tagok és a haladó erők egyre nagyobb aktivitást fejtenek ki a szakszervezetekben. A dolgozók széles rétegei lépnek fel a vietnami háború ellen.

Az értelmiségiek, a szabad foglalkozásúak, az Egyesült Államok vallásos köreinek képviselői egyre aktívabban kapcsolódnak be a társadalmi tiltakozás mozgalmába és a békemozgalomba. Az ifjúság s különösen a diákság — mind a néger, mind a fehér — a legkülönbözőbb módokon, keményen harcol a vietnami háború, a katonai behívás, a faji megkülönböztetés, az egyetemek monopolista ellenőrzése ellen. A reakció erre közéleti személyiségek ellen végrehajtott merényletekkel válaszol. Fokozódik a megtorlás, tömegméreteket ölt az erőszak. Mindez az egész világ előtt lejáratja a hírhedt „amerikai életformát".

A monopolista burzsoázia mindenütt megpróbál olyan illúziókat kelteni, mintha a fennálló rendszer forradalmi átalakulása nélkül is elérhető volna mindaz, amire a dolgozók törekednek.

A kapitalizmus abból a célból, hogy elrejtse kizsákmányoló és agresszív lényegét, különféle apologetikus koncepciókhoz folyamodik („népi kapitalizmus", „jóléti állam", „a bőség társadalma" stb.). A forradalmi munkásmozgalom leleplezi ezeket a hazug koncepciókat és erélyes harcot folytat ellenük. Ily módon elmélyíti az imperialista ideológia válságát; a néptömegek mindinkább elfordulnak ettől az ideológiától.

Az emberiség lelkiismerete, józan ítélőképessége nem békélhet meg az imperializmus bűntetteivel. Az imperializmus két világháborúért felelős, amelyek sok tízmillió emberéletet követeltek áldozatul. Az imperializmus olyan, mindeddig példátlan katonai gépezetet teremtett, amely óriási emberi és anyagi erőforrásokat nyel el; fokozza a fegyverkezési versenyt, évtizedekre előre megtervezi az új fegyverek gyártását; termonukleáris világháború veszélyét hordozza magában, amelynek tüzében százmilliók semmisülnének meg, egész országok válnának sivataggá.

Az imperializmus szülötte a fasizmus, a politikai terror és a haláltáborok rendszere. Az imperializmus mindenütt, ahol teheti, támadást indít a demokratikus jogok és a szabadságjogok ellen, belegázol az emberi méltóságba, szítja a fajgyűlöletet.

Az imperializmus felelős százmilliók nélkülözéseiért és szenvedéseiért. Az imperializmus a fő vétkes abban, hogy Ázsia, Afrika és Latin-Amerika országaiban óriási tömegek kénytelenek nyomorban, betegségben, írástudatlanságban, elavult társadalmi viszonyok között élni, hogy egész népcsoportokra kihalás vár.

Hogy véget vethessenek az imperializmus bűnös tevékenységének, amely még szörnyűbb csapásokat hozhat az emberiségre, a munkásosztálynak, a demokratikus és forradalmi erőknek, a népeknek egyesülniük kell és közösen kell fellépniük. Megfékezni az agresszort, megmenteni az emberiséget az imperializmustól — ez a küldetés jutott a munkásosztály és minden imperialistaellenes erő osztályrészéül, amely a békéért, a demokráciáért, a nemzeti függetlenségért és a szocializmusért harcol.

Digitized by Google

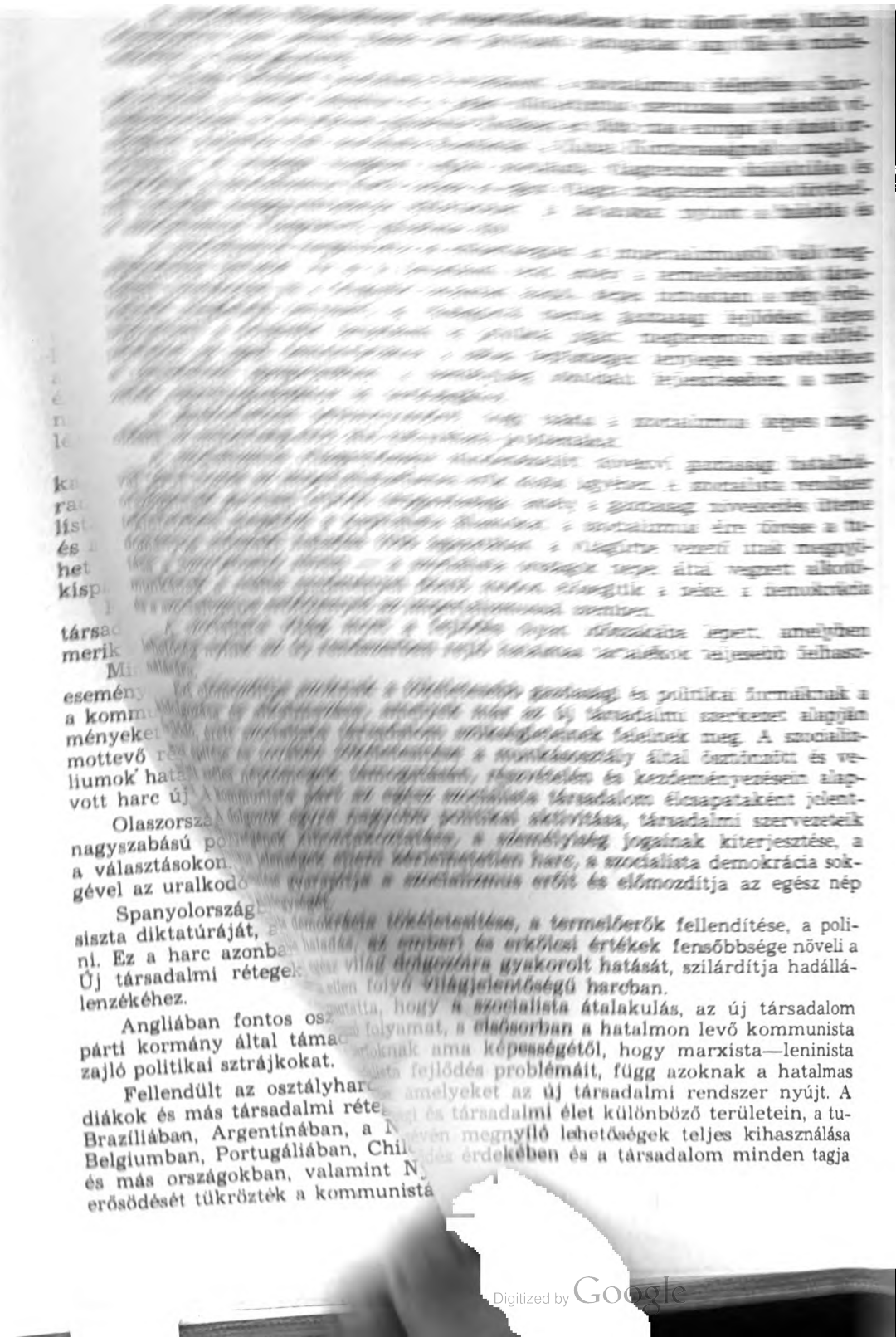

Digitized by Google

szükségleteinek kielégítése érdekében a tulajdon szocialista jellege, a termelés tervszerű megszervezése, a fizikai és szellemi munka képviselőinek a népgazdaság vezetésében és igazgatásában való aktív részvétele révén válik lehetővé. A kapitalizmus és a szocializmus történelmi versenyének egyik fő területévé vált tudományos-műszaki forradalom széles körű kibontakoztatása a szocialista társadalom fejlődésének fontos feltétele.

A szocialista világrendszer létrejötte a világban folyó osztályharc alkotó része. A szocializmus ellenségei nem mulasztanak el egyetlen lehetőséget sem arra, hogy megkíséreljék aláásni a szocialista államhatalom alapjait, hogy lehetetlenné tegyék a társadalom szocialista átalakítását és hogy visszaállítsák a maguk uralmát. Az ilyen kísérletek határozott visszautasítása a munkásosztály vezette néptömegekre és a munkásosztály kommunista élcsapatára támaszkodó szocialista államhatalom elengedhetetlen funkciója.

A szocializmus védelme a kommunisták nemzetközi kötelessége.

Minden egyes szocialista ország fejlődése és erősödése az egész szocialista világrendszer előrehaladásának fontos feltétele. Minden egyes szocialista ország népgazdaságának sikeres fejlődése, társadalmi viszonyainak tökéletesedése, minden oldalú haladása egyaránt szolgálja a népnek és a szocializmus közös ügyének érdekeit.

A szocialista országok kommunista és munkáspártjainak egyik legfontosabb feladata ezen országok sokoldalú együttműködésének fejlesztése és újabb sikerek biztosítása a két világrendszer gazdasági versenyének döntő területein, a tudományos és technikai haladásban.

A két rendszer közötti harc élesedésének körülményei között ez a verseny megköveteli, hogy a szocialista rendszer — kiindulva a szocialista államok alapvető érdekeinek és céljainak közösségéből, a marxizmus—leninizmus elveiből, amelyeken ezen államok politikája alapszik — mindinkább támaszkodjék a szocialista nemzetközi munkamegosztásra és a szocialista országok önkéntes kooperációjára, amely kizárja a nemzeti érdekek mindenfajta csorbítását, biztosítja külön-külön minden ország felemelkedését és az egész szocialista világrendszer erejének gyarapodását. Szakadatlanul növekvő gazdasági és védelmi erejére támaszkodva, a szocialista világrendszer lebéklyózza az imperializmust, korlátozza azt a lehetőségét, hogy exportálja az ellenforradalmat, és internacionalista kötelességét teljesítve, növekvő segítséget nyújt a függetlenségért és a szabadságért harcoló népeknek, megszilárdítja a békét és a nemzetközi biztonságot. Amíg fennáll az agresszív NATO-tömb, addig a Varsói Szerződés szervezetére fontos feladat hárul a szocialista országok biztonságának biztosításában az imperialista hatalmak katonai támadásával szemben, a béke fenntartásában.

A szocializmus sikerei, a világesemények menetére gyakorolt befolyása, az imperialista agresszió ellen folytatott harcának hatékonysága jelentős mértékben függ a szocialista országok összefogásától. A szocialista országok akcióegysége valamennyi antiimperialista erő összefogásának fontos tényezője.

A nemzetközi kapcsolatok új típusának kialakulása, a szocialista államok testvéri szövetségének fejlődése bonyolult történelmi folyamat. A szocialista forradalom győzelme után a szocializmus építése, amely az általános törvényszerűségek alapján megy végbe, sok országban különböző formákban bontakozik ki, a konkrét történelmi feltételeknek és a nemzeti sajátosságoknak megfelelően.

E folyamat sikeres fejlődése feltételezi a proletár internacionalizmus elveinek szigorú megtartását, a kölcsönös segítségnyújtást és támogatást, az egyenjogúságot, a szuverenitást, az egymás belügyeibe való be nem avatkozást.

A szocializmus természetéből hiányoznak a kapitalizmusra jellemző ellentmondások. Ha az eltérő gazdasági fejlettségi fokból, társadalmi struktúrából és nemzetközi helyzetből kifolyólag, illetve a nemzeti sajátosságokkal kapcsolatban ilyen vagy olyan nézeteltérések merülnek fel a szocialista országok között, ezeket a nézeteltéréseket a proletár internacionalizmus alap-

Digitized by Google

ján, elvtársi megvitatás és önkéntes, testvéri együttműködés útján sikeresen meg lehet és meg is kell oldani. Az ilyen nézeteltéréseknek nem szabad megbontaniuk a szocialista államok imperialistaellenes egységfrontját.

A kommunisták látják a szocialista világrendszer fejlődésének nehézségeit. A szocialista világrendszer azonban a társadalmi-gazdasági rend azonosságára, a szocialista országok alapvető érdekeinek és céljainak egybeesésére épül. Ez az azonosság a záloga annak, hogy a marxizmus—leninizmus, a proletár internacionalizmus elvei alapján sikerül majd megoldani a fennálló nehézségeket és még jobban megerősíteni a szocialista rendszer egységét.

A kapitalizmus fellegváraiban — amint ezt a legutóbbi idők eseményei is bizonyították — a forradalmi harc, az egész demokratikus, imperialistaellenes mozgalom fő mozgató ereje a munkásosztály.

A jelenlegi időszakot az jellemzi, hogy a munkásosztály, a széles dolgozó tömegek fokozódó harcot folytatnak nemcsak gazdasági helyzetük megjavításáért, hanem politikai követeléseik teljesítéséért is. A sajat letfontosságú érdekeit védelmező dolgozók egyidejűleg a demokratikus szabadságjogokért és a szociális jogokért is harcolnak. Követeléseik mindinkább közvetlenül a monopoltőke uralmi rendszerét, politikai hatalmát veszik célba. A széles néptömegek mindinkább az ember kizsákmányolásán alapuló gazdasági és társadalmi rend gyökeres megváltoztatását kívánják. A munkásság nagy osztálycsatái sok kapitalista országban szétzilálják a monopóliumok hatalmát, elmélyítik a kapitalista társadalom ingatagságát és ellentmondásait. Előhírnökei olyan új osztályütközeteknek, amelyek meghozhatják az alapvető társadalmi átalakulásokat, a szocialista forradalmat, a más dolgozó rétegekkel szövetséges munkásosztály hatalmának megteremtését.

Az utóbbi idők osztályütközetei csapást mértek a neokapitalizmus és a reformizmus hívei által terjesztett illúziókra, s újult erővel igazolták a marxizmus—leninizmus alaptételeit. A kommunista és munkáspártok a jobb- és „bal"-oldali opportunistáktól eltérően, nem állítják szembe a radikális gazdasági és szociális követelésekért, a fejlett demokráciáért folytatott harcot a szocializmusért vívott harccal, hanem azt e harc részének tekintik. A gyökeres demokratikus átalakulások, amelyeket a monopóliumok és azok gazdasági uralma és politikai hatalma ellen vívott harc eredményez majd, elő fogják segíteni, hogy még szélesebb tömegek ismerjék fel a szocializmus szükségszerűségét.

A kialakult új helyzetben még nyilvánvalóbb lett, hogy szükség van a munkásosztály egységére. A reformista koncepciók válságát megerősítik a [illegible] munkásmozgalom harci tapasztalatai, az opportunizmus határozott [illegible] egyetemben, ami változatlanul feladata a kommunista és munkáspártoknak. A szociáldemokrácia soraiban differenciálódás megy végbe, s ez a [illegible] is tükröződik. A szociáldemokraták egyes vezérei a monopoltőke [illegible] védelmére keltek. Mások hajlanak arra, hogy tekintetbe [illegible] dolgozó tömegek követeléseit gazdasági és szociális téren, a békéért [illegible] vívott harc kérdésében.

[illegible] kommunisták [illegible] döntő jelentőséget tulajdonítanak a munkásosztály egy[illegible]szocialistákkal és a szociáldemokratákkal való együttműködés [illegible] hogy haladó demokratikus rendszert teremtsenek [illegible] szocialista társadalmat a jövőben. Minden tőlük telt[illegible] megvalósuljon ez az együttműködés. Síkraszállnak a [illegible] érdekelt más demokratikus pártokkal és szer[illegible] is. Az ezen az úton való előrehaladáshoz [illegible] hogy a szocialista pártok és a szocializmus [illegible] politikai szervezetek határozottan leszámoljanak [illegible] együttműködés politikájával, s a békéért, a [illegible] vívott hatékony harc politikáját folytassák. [illegible] póliumok elleni harcban a szakszerve[illegible] vezetei. Szerepük még nagyobb le-

Digitized by Google

hetne, ha a kapitalista világban a szakszervezeti mozgalom nem volna szétforgácsolt. Habár egyes vezérek mesterséges akadályokat gördítenek a különféle irányzatú szakszervezetek nemzeti és nemzetközi akcióegységének útjába, az utóbbi években fokozódott a szakszervezeti mozgalom ilyen egységére való törekvés. A kommunisták következetes hívei a nemzeti és a nemzetközi szakszervezeti egységnek.

A munkásosztály valamennyi pártjának és szakszervezetének akcióegységét célzó kommunista irányvonal fokozódó támogatásra talál. Az egység irányvonala növeli a munkásmozgalom lehetőségeit az imperialistaellenes harcban, lehetővé teszi, hogy bevonják ebbe a harcba a proletariátusnak azt a részét, amely mind ez ideig szervezetlen vagy a burzsoá pártokat követi. A kommunisták úgy fogják tökéletesíteni politikai és ideológiai tevékenységüket, hogy megvalósuljon a munkásosztály egysége.

A monopoltőke uralma, az, hogy a monopolista állam „mezőgazdasági programokat" hajt végre, a kis- és középparasztság mind nagyobb részének elnyomorodását idézi elő. Az utóbbi időben ez a parasztság fokozódó ellenállást tanúsít ezekkel az intézkedésekkel szemben, tömeges megmozdulásokra vállalkozik, amelyeket a városi dolgozók is támogatnak. A munkások és a parasztok szövetségének erősítése a monopóliumok és hatalmuk ellen vívott sikeres harc egyik alapfeltétele.

A nagytőke semmibe veszi a városi középrétegek többségének létfontosságú érdekeit. A lakosság középrétegeinek széles tömegei ezért annak ellenére, hogy soraikban nincs egység és e rétegek különösen fogékonyak a burzsoá ideológia iránt, síkraszállnak érdekeik védelmében, bekapcsolódnak az általános demokratikus követelésekért vívott harcba. Egyre inkább felismerik, hogy a munkásosztállyal való közös akciók létfontosságúak.

Korunkban, amikor a tudomány közvetlen termelőerővé válik, az értelmiség mindinkább a bérmunkások sorába kerül. Társadalmi érdekei összefonódnak a munkásosztály érdekeivel, alkotó törekvései a monopolista tulajdonosok érdekeibe ütköznek, akik számára mindennél fontosabb a profit. Noha lényegbe vágó különbség mutatkozik az értelmiség különféle csoportjainak helyzetében, mégis az értelmiségnek mind nagyobb része kerül konfliktusba a monopóliumokkal és a kormányok imperialista politikájával. A burzsoá ideológia válsága és a szocializmus vonzereje elősegíti, hogy az értelmiség az imperialistaellenes harc útjára lépjen. A szellemi és a fizikai dolgozók szövetsége egyre jelentősebb erővé válik a békéért, a demokráciáért és a társadalmi haladásért, a termelés, a kulturális intézmények és a tájékoztatás demokratikus ellenőrzéséért, az oktatásnak a nép érdekét szolgáló fejlesztéséért vívott harcban.

A parasztság, a városi középrétegek és az értelmiség érdekeinek közeledése a munkásosztály érdekeihez, együttműködésük fokozódása a monopolista hatalom társadalmi bázisának összeszűkülésére vezet, élezi a monopóliumok hatalmának belső ellentmondásait és segíti a széles néptömegek mozgósítását a monopóliumok, az imperializmus elleni harcra.

A közélet fontos tényezőjévé vált Nyugat-Európában, Amerikában, Japánban, Törökországban és más országokban az ifjúság egyre nagyobb része és fokozódó politikai aktivitása.

Az ifjúság megmozdulásai a jelenlegi burzsoá társadalom mély válságát tükrözik. A dolgozó, s mindenekelőtt a munkásifjúság, amely szuperkizsákmányolásnak van kitéve és a kapitalizmus körülményei között semmilyen távlatot sem lát maga előtt, egyre tevékenyebben kapcsolódik be az osztályharcba, belép a szakszervezetekbe, a kommunista és más demokratikus szervezetekbe.

A diákság széles tömegei nemcsak az elavult oktatási rendszer hiányosságai ellen lépnek fel, nemcsak azért a jogukért harcolnak, hogy saját szervezeteik legyenek és hatékonyan részt vehessenek az oktatási intézmények irányításában, hanem az uralkodó osztályok politikája ellen is. A vietnami

Digitized by Google

nép [illegible] és az imperializmus ellen vívott hősi harc más [illegible] [illegible] fiatal vesz részt a nagyszabású népi [illegible] az imperializmus ellen, a demokráciáért, a békéért és a szocializmusért.

A kommunisták nagy fontosságot tulajdonítanak az ifjúsági mozgalom fellendülésének, a aktívan részt vesznek benne. Terjesztik soraiban a [illegible] szocializmus eszmét, megmagyarázzák az ifjúságra esetleg befolyást gyakorló különféle álforradalmi eszmék veszélyességét, igyekeznek segíteni, hogy megtalálja a helyes utat az imperializmus ellen, erdekei védelmében vívott harcban. Az ifjúság előtt csakis a munkásmozgalommal és kommunista [illegible] való szoros kapcsolat nyithat valóban forradalmi távlatokat.

Korunk fontos jellegzetessége a nők tömeges részvétele az osztályharcban, az antiimperialista mozgalomban és a békéért folyó harcban. Ez a részvétel legszemléletesebben az amerikaiak vietnami agressziója ellen tömeges megmozdulásokban nyilvánul meg. Emelkedik a termelésben és más tevékenységi szférákban foglalkoztatott nők száma, növekszik politikai öntudatuk, erősödik harcuk a gazdasági és szociális jogokért.

A dolgozó nők követelik, hogy vessenek véget mindenfajta megkülönböztetésnek munkájuk bérezésében, követelik a teljes egyenjogúságot az állampolgári jogok tekintetében, intézkedéseket követelnek az anyaság védelmére stb. Mind aktívabban vesznek részt a munkás- és demokratikus erők harcaiban, egyre nagyobb számban lépnek be a szakszervezetekbe. A kommunista pártok, amelyeknek tevékenységében egyenlő jogokkal vesznek részt a nők, határozottan támogatják követeléseiket, és az általános demokratikus mozgalom fontos elemének tekintik a nők egyenjogúságát.

A szocialista országokban biztosítva van a nők teljes egyenjogúsága és ezeknek az országoknak a példája nagy vonzerőt gyakorol és fokozza a kapitalista világban élő nők harcát.

A társadalmi ellentmondások erőteljes éleződésének eredményeképpen sok kapitalista országban nyílt meg a lehetőség a forradalmi munkásmozgalom monopóliumellenes és imperialistaellenes alapon nyugvó szövetségére a hivők széles tömegeivel. A katolikus egyház és néhány más vallás ideológiai válságban van, amely megrendíti évszázados koncepcióikat és kialakult szerkezetüket. Egyes országokban a kommunisták egyre inkább együttműködnek és egyre több közös akciót hajtanak végre a katolikus, valamint más vallásúak széles demokratikus tömegeivel; nagyon időszerűvé vált a párbeszéd ezen erők között olyan kérdésekben, mint a háború és béke, kapitalizmus és szocializmus, neokolonializmus és a fejlődő országok; rendkívül időszerűek az imperializmus ellen, a demokráciáért és a szocializmusért folytatott közös akciók.

A kommunistáknak meggyőződése, hogy éppen ezen az úton — a széles körű kapcsolatok és a közös akciók útján — haladva válik a hivők tömege az imperialistaellenes harc és az alapvető társadalmi változások aktív erejévé.

Az egységes monopóliumellenes és imperialistaellenes akciók során kedvező feltételek teremtődtek minden demokratikus áramlatnak olyan politikai szövetségben való egyesülésére, amely képes arra, hogy döntően korlátozza a monopóliumoknak az ország gazdasági életében játszott szerepét, véget vessen [illegible] hatalmának, és olyan alapvető politikai és gazdasági átalakulásokat [illegible] meg, amelyek a legkedvezőbb feltételeket biztosítják a szocializ[illegible] harc folytatásához.

[illegible] demokratikus szövetségnek az alapvető ereje a munkásosztály. [illegible] elérését mindenekelőtt a munkásosztály és a legszélesebb [illegible] formákat öltő nagyszabású tömegmegmozdulásai teszik [illegible] a parlamenti tevékenység minden lehetőségét fel[illegible]zzák, hogy a demokráciáért és a szocializmusért ví[illegible]ály és minden dolgozó tömegmozgalmának kibon[illegible]

Fontos szerepe[illegible]omlása jelentős mértékben gyengítette az im[illegible]zetek, a dolgozók le[illegible]ábbi é[illegible] tovább növekedett az ázsiai,

Digitized by Google

afrikai és latin-amerikai népek imperialistaellenes mozgalmának szerepe a forradalmi világfolyamatban. Egyes országokban ez a mozgalom antikapitalista tartalmat nyer.

Ázsia és **Afrika** sok országában a nemzeti felszabadító mozgalom új szakaszába lépett. Ezeken a földrészeken sok nemzeti állam jött létre; ez lényegesen módosította a világ politikai szerkezetét, s közrejátszott abban, hogy az erőviszonyok az imperializmus rovására változtak meg. Majdnem teljesen megszűntek a régi gyarmatbirodalmak.

Afrika jövőjére és a béke ügyére nézve nagy jelentősége van Afrika déli része, a gyarmati uralom egyik utolsó övezete felszabadításának. Angola, Mozambique, Portugál-Guinea, Zimbabwe, Namibia és Dél-Afrika népeinek fegyveres harca súlyos csapásokat mér az imperializmus által támogatott fasiszta és fajüldöző rendszerekre, s új nagy győzelmek távlatát nyitja meg az afrikai forradalom előtt.

A világimperializmus ellen folytatott harcban kiemelkedő szerepet játszik az arab felszabadító mozgalom, amely pozitív hatást gyakorol a Közel-Keleten és Afrikában az imperializmus és a neokolonializmus ellen harcoló egész mozgalomra. Az arab népeknek az imperializmus és az izraeli agresszió ellen vívott harca része annak a világméretű általános harcnak, amelyet a szabadság és a szocializmus erői a nemzetközi imperializmus ellen folytatnak.

E stratégiailag fontos és olajban gazdag térség népeinek fellendülő nemzeti felszabadító mozgalma és társadalmi haladása különleges gyűlöletet kelt az imperialistákban és az olajmonopóliumokban, amelyek intrikákat és összeesküvéseket szőnek e mozgalom ellen, háborúkat robbantanak ki és más agresszív akciókhoz folyamodnak.

Az ilyen akciók elhárítása, az összeesküvések meghiúsítása és az összes vívmányok megóvása szempontjából különösen fontos a társadalmi-gazdasági változások elmélyítése, fontosak a haladó nemzeti frontok, a széles tömegek és a haladó nemzeti erők szabadságjogai.

A felszabadult országokban fejlődik a társadalmi differenciálódás. Élesedik a konfliktus egyfelől a munkásosztály, a parasztság és más demokratikus erők, közöttük a kispolgárság hazafias érzelmű rétegei, másfelől az imperializmus, a belső reakciós erők és a nemzeti burzsoázia azon elemei között, amelyek egyre inkább hajlamosak megalkudni az imperializmussal.

Több fiatal államban megnövekedett a munkásosztály társadalmi szerepe és politikai aktivitása. Növekszik az ázsiai és afrikai országok fiatal proletariátusa, valamint a szocialista országok és a kapitalista országok munkásosztálya között fennálló internacionalista kapcsolatok jelentősége.

Nagy forradalmi lehetőségei vannak a dolgozó parasztságnak. A dolgozó parasztság aktívan részt vesz az imperializmus ellen, a népek nemzeti felszabadításáért, a fiatal államok függetlenségének megszilárdításáért vívott harcban. A kommunisták fokozzák a paraszttömegek körében végzett tevékenységüket, s e tömegek közé beviszik a proletár ideológiát.

Ázsia és Afrika független államainak többségében a politikai függetlenség, a szuverenitás megszilárdításának és védelmének feladatai mellett a társadalmi fejlődés egyik központi problémája lett a gazdasági elmaradottság leküzdése, a saját ipart is magában foglaló független nemzetgazdaság létrehozása és a nép életszínvonalának emelése. Ezeknek a problémáknak a megoldása feltételezi a mélyreható társadalmi-gazdasági átalakulásokat, demokratikus agrárreformok végrehajtását a dolgozó parasztság érdekében és részvételével, továbbá az idejét múlt feudális és prefeudális viszonyok megsemmisítését, a külföldi monopóliumok túlsúlyának megszüntetését, a társadalmi és politikai élet, valamint az államapparátus gyökeres demokratizálását, a nemzeti kultúra újjászületését és haladó hagyományainak fejlesztését, a forradalmi pártok megerősítését és ilyen pártok létrehozását ott, ahol eddig még nem léteztek. A szóban forgó országok társadalmi fejlődésének időszerű problémái körül jelenleg nemcsak az illető államok népei és a neokolonialisták

Digitized by Google

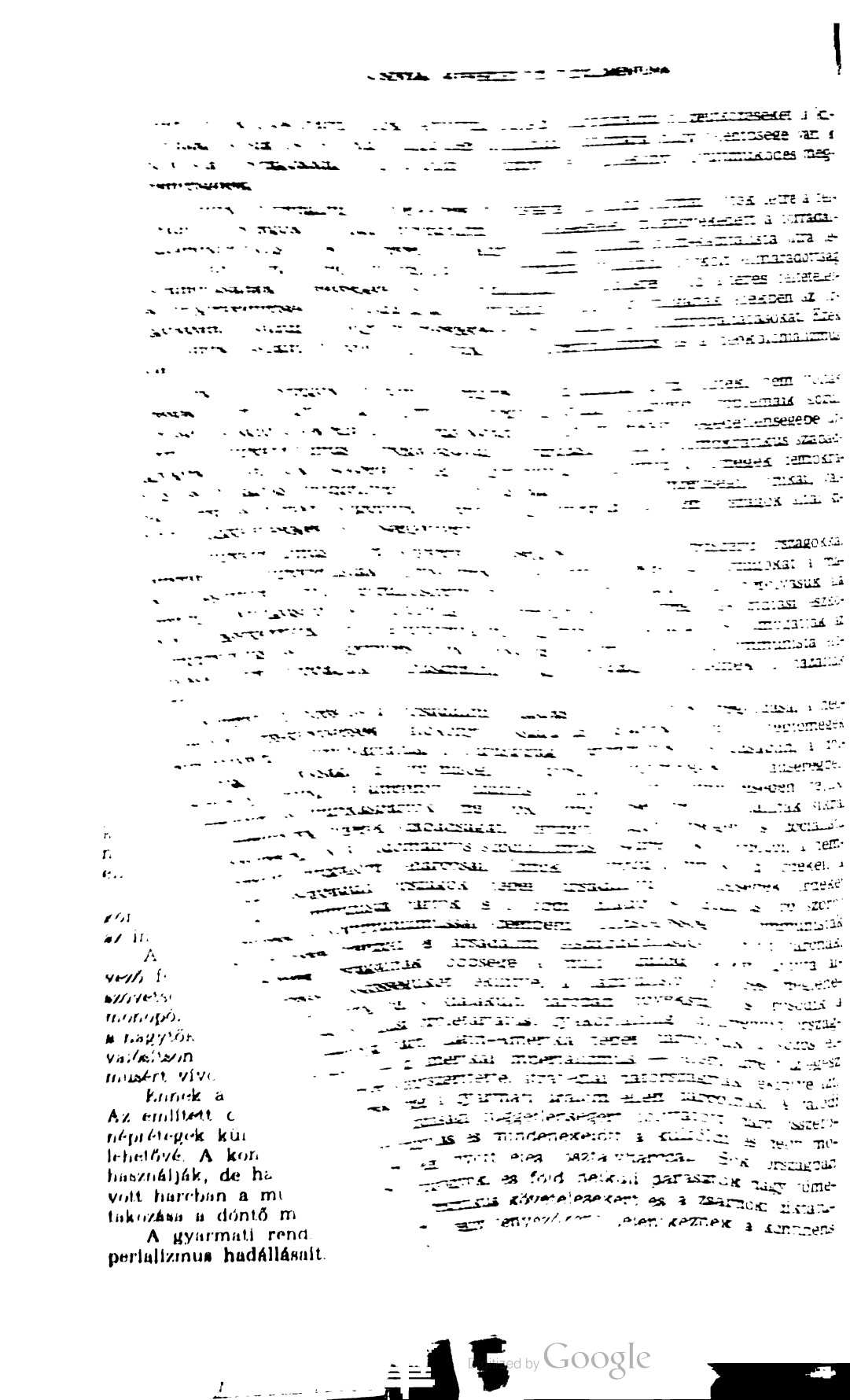

perialízmus hadállásait.

Digitized by Google

A kubai forradalom átszakította Latin-Amerikában az imperialista elnyomás láncát, s az amerikai kontinens első szocialista államának megalakulása vezetett. Ez történelmi fordulat volt, s a forradalmi mozgalom új korszakát nyitotta meg. A világnak ebben a térségében harcos, demokratikus és imperialistaellenes mozgalmak, forradalmi folyamatok bontakoznak ki, amelyek utat nyitnak a szocializmus felé.

A proletariátus, a kommunista és munkáspártok egyre fontosabb szerepet játszanak Latin-Amerika imperialistaellenes mozgalmában. E mozgalom történelmi előnye és továbbfejlődésének garanciája a munkásosztály léte és tevékenysége. A széles tömegek különböző formákban harcolnak gazdasági és politikai követeléseik kielégítéséért, forradalmi céljaik megvalósításáért. Az imperializmus és a belső reakció agresszivitása ellen fellépő népi mozgalom előrehalad Latin-Amerikában. Néhány országban felhasználja a fegyveres utat. A harcban fokozódik a munkásosztály harcképessége, a parasztság öntudatra ébred, felkelnek a falusi tömegek. Ilyen módon létrejönnek a munkás-paraszt szövetség alapjai.

A proletariátussal szövetségben lépnek fel a széles népi tömegek, a diákok, a haladó értelmiség, a városi lakosság középrétegeinek nagy létszámú csoportjai. Egyre nagyobb erő a közös fellépés és a reakciós rendszerekkel szemben álló imperialistaellenes egység.

A kizsákmányolás, a széles tömegek nyomora és az imperialista iga ellen folyt harc fellendülése arra vezet, hogy a haladó törekvések a progresszív egyházi körökben is visszhangra találnak. Néhány ország fegyveres erőinek kötelékében hazafias és demokratikus irányzatok fejlődnek ki.

Az antiimperialista harc távlatai szempontjából elsőrendűen fontos a szocialista rendszer, s a munkás- és a nemzeti-felszabadító mozgalmak szövetségének megerősödése.

3

A jelenkori társadalmi-politikai világhelyzet lehetővé teszi, hogy az imperializmus elleni harcot új szintre emeljék. Az imperializmussal szemben, fokozva a támadást ellene, döntő fölénybe kerülhetünk, vereséget mérhetünk agressziós és háborús politikájára. Ez sürgősen konkrét és gyakorlati intézkedéseket és akciókat követel meg valamennyi kontinensen, hogy világos távlatot mutassunk a demokratikus és haladó erőknek, mindazoknak, akik érdekeltek az emberiség nyugtalanító nagy problémáinak, a béke és a biztonság problémáinak megoldásában.

Az értekezleten képviselt kommunista és munkáspártok, történelmi felelősségük tudatában, egységes akciókra szólítják fel a világ összes kommunistáit, az imperializmus minden ellenségét, mindazokat, akik készek harcolni a békéért, a szabadságért és a haladásért.

Az akcióegység elsőrendű célja a **hősies vietnami nép sokoldalú támogatása.** Az értekezlet felhív mindenkit, akinek drága a béke és a nemzeti függetlenség ügye, fokozza harcát azért, hogy az amerikai imperializmust kényszerítsék a vietnami intervenciós csapatok kivonására, az ország belügyeibe való beavatkozás megszüntetésére és a vietnami nép ama jogának tiszteletben tartására, hogy maga oldja meg saját problémáit. A vietnami hazafiak végső győzelme alapvetően fontos a diktátum és az önkény imperialista politikája ellen harcoló népek helyzetének megerősítése szempontjából.

Ahhoz, hogy ezt a győzelmet közelebb hozzuk, szükség van a szocialista rendszer valamennyi államának összehangolt lépéseire, valamennyi kommunista és munkáspárt, valamennyi haladó párt és demokratikus tömegszervezet, valamint az összes szabadságszerető és békeszerető erő közös erőfeszítésére. Az értekezlet üdvözli a Dél-vietnami Köztársaság ideiglenes forra-

Digitized by Google

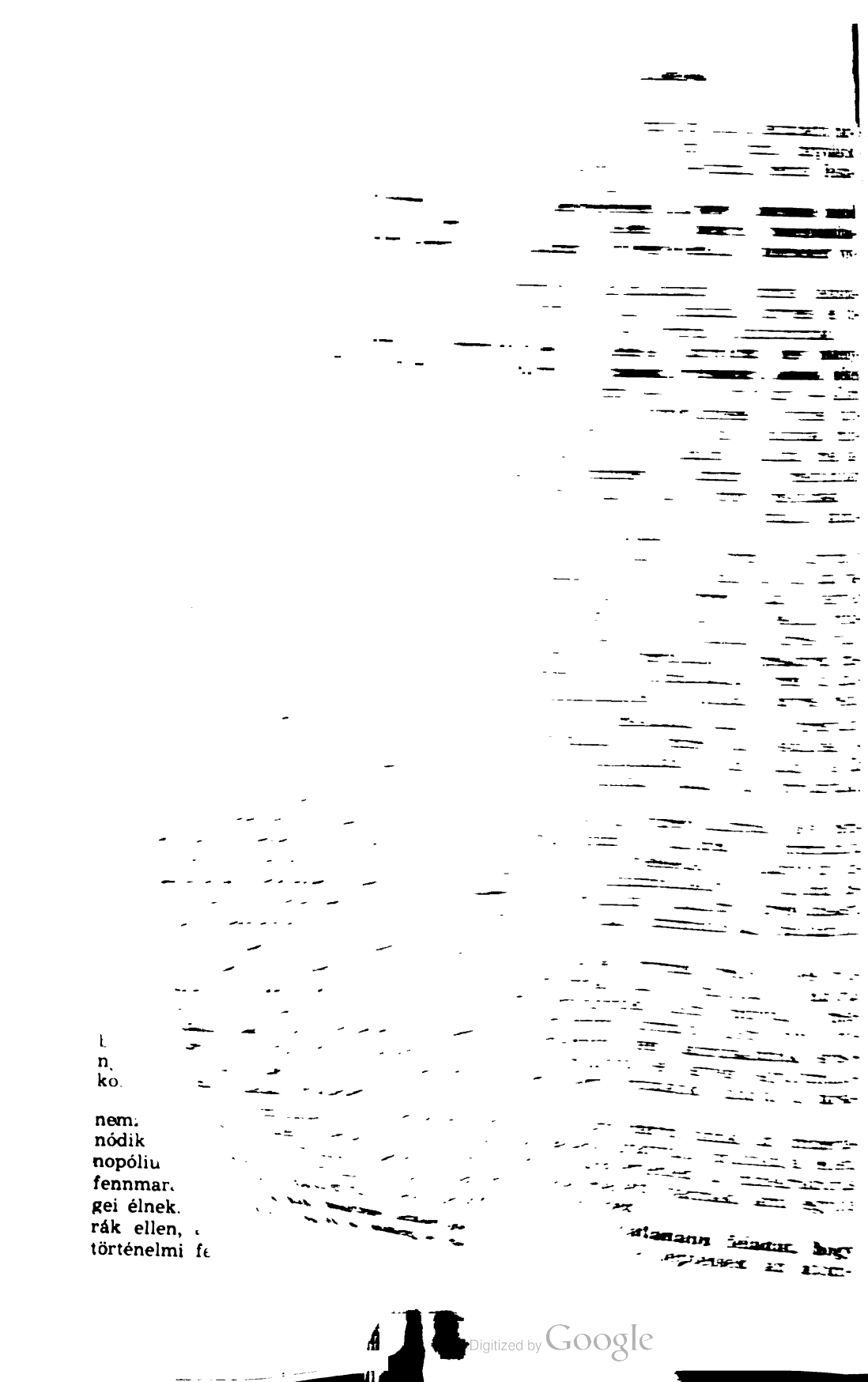

Digitized by Google

verek elterjedésének megakadályozásáról szóló szerződést. E szerződés fikálása mellett síkraszállva, a kommunista pártok e szerződést azon inedések egyik láncszemének tekintik, amelyek rendeltetése a nukleáris erelés létrehozása, az atomfegyverkészletek megsemmisítése. Ugyanakkor kedni kell arra, hogy törvényen kívül helyezzék a nukleáris fegyvert, tsák gyártását és mindennemű nukleáris fegyverkísérletet.

A nemzetközi légkör megjavítása és az államok közötti bizalom erősítése npontjából nagy gyakorlati jelentősége lenne atomfegyvermentes övezetlétrehozásának a világ különböző részein.

A fő erőfeszítéseknek a nukleáris fegyver eltiltására kell irányulniuk. Az menergiát kizárólag békés célokra kell felhasználni.

Fokozni kell a harcot a bakteriológiai és vegyi fegyver hatékony eltiláért; e fegyvert az amerikai haderők nagymértékben alkalmazták Vietnban.

A népek alapvető érdekei megkövetelik az imperializmus elleni harc fozását minden formában, kiváltképpen az Egyesült Államok és más impelista államok hadiipari komplexuma ellen. Felhívunk minden békeszerető őt, folytassanak harcot a háborús költségvetések gyökeres megnyirbálásáért. hatékony nemzetközi ellenőrzés alatt történő általános és teljes leszerelsért abból a célból, hogy azokat az eszközöket, amelyeket jelenleg a fegyrkezési verseny emészt fel, a dolgozók életének megjavítására, az egészségy és a közoktatás fejlesztésére, a fejlődő országoknak nyújtandó segítségre rdítsák.

A békeharcban az általános jellegű feladatok mellett vannak sajátosabb agy regionálisabb jellegű, igen fontos feladatok, amelyek a biztonság fennrtását érintik az egyes kontinenseken és földrajzi övezetekben. Ezeknek az gymással szorosan összefüggő kérdéseknek a megoldása megfelel valamennyi ommunista, valamennyi imperialistaellenes erő, a világ minden népe érdeeinek és törekvéseinek.

Az egyetemes béke érdekei megkövetelik a katonai tömbök felszámolát. A kommunista és munkáspártok úgy vélték és úgy vélik, hogy a katonai ömböknek az imperialista erők által kikényszerített létezése és a más államok területén levő katonai támaszpontok akadályt jelentenek az államok közötti együttműködés útjában. A biztonságot ténylegesen az szavatolná és minden egyes európai állam haladásának az lenne egyik feltétele, ha olyan hatékony európai biztonsági rendszer jönne létre, amely a kontinens minden államának egyenjogú kapcsolatain és kölcsönös megbecsülésén, valamennyi európai nemzet egyesített erőfeszítésein alapulna. A szocialista országok ebből kiindulva már állást foglaltak a NATO és a Varsói Szerződés egyidejű feloszlatása mellett.

Az értekezlet erélyesen elítéli az imperialista hatalmaknak — mindenekelőtt az Egyesült Államoknak, az NSZK-nak és Nagy-Britanniának — arra irányuló provokációs kísérleteit, hogy még inkább aktivizálják a NATO tevékenységét. Éppen a NATO feloszlatása lenne döntő lépés azon az úton, amely elvezet valamennyi tömb, minden idegen területen levő külföldi katonai támaszpont megszűnéséhez, a megbízható kollektív biztonsági rendszer megteremtéséhez. A népek, a béke érdekeivel összhangban, azt követelik az imperialista államoktól, hogy vessenek véget atomfegyvert hordozó bombázógépeik külföldi területek fölött végrehajtott repüléseinek, tiltsák meg atomfegyverrel felszerelt hadihajók és tengeralattjárók befutását külföldi kikötőkbe, mondjanak le minden erőszakos akcióról és az erő alkalmazásával való fenyegetőzésről.

Az európai népek gondjaiban és vágyaiban elsőrendű helyet foglal el a kontinens tartós biztonsága megteremtésének problémája. A Varsói Szerződés tagállamainak 1966-ban Bukarestben és 1969-ben Budapesten megtartott tanácskozása, valamint az 1967-ben megrendezett Karlovy Vary-i értekezlet

Digitized by Google

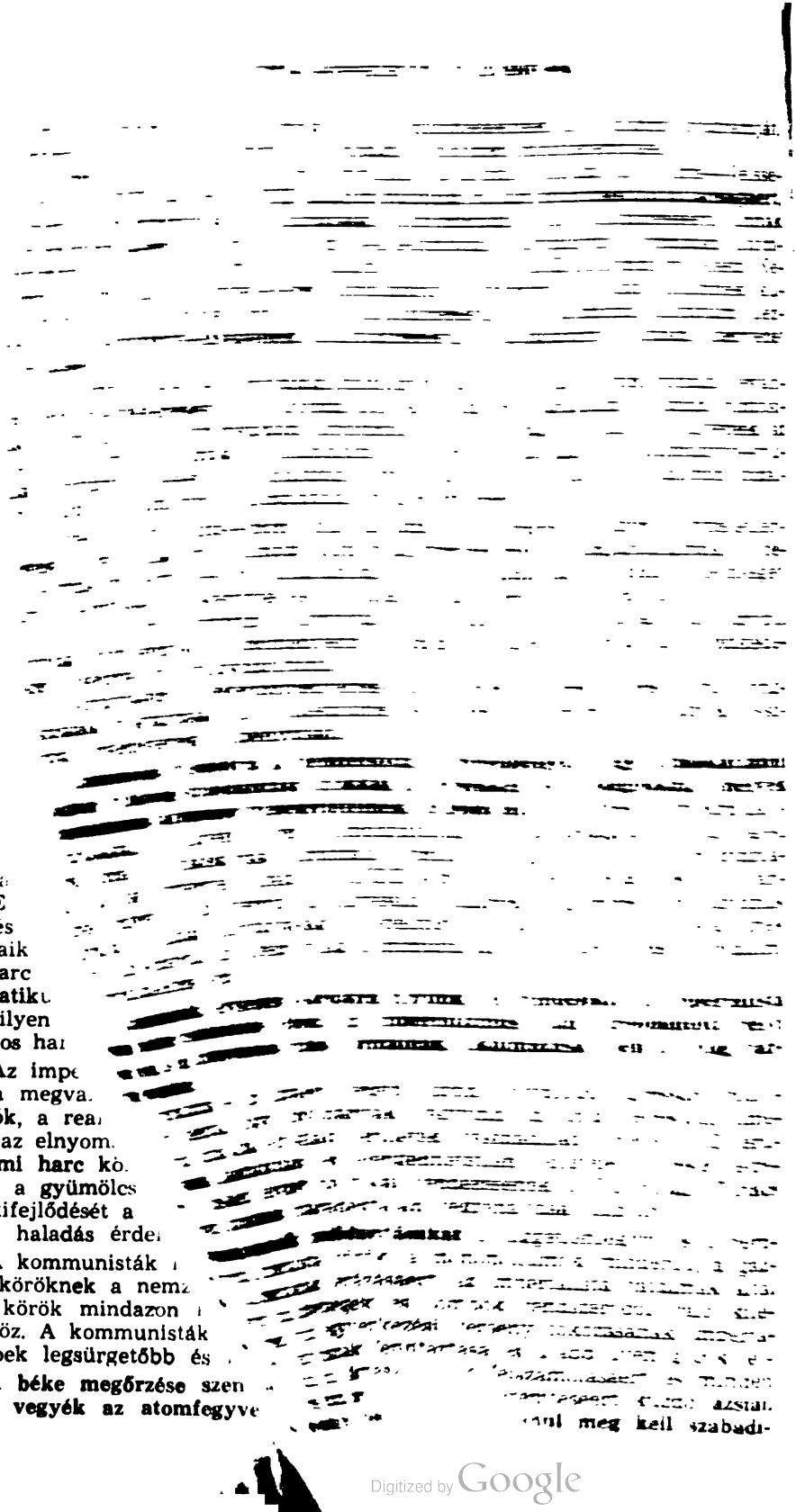

Digitized by Google

földgolyónkat a gyarmatosítás szégyenétől, meg kell semmisíteni a gyarmatosítás utolsó gócait, nem szabad megengedni a kolonializmus feléledését álcázott formákban. Ez korunk parancsa.

Az összes jóakaratú embereket, a demokrácia minden hívét felhívjuk fel, hogy közösen iparkodjanak megszüntetni a gyarmatosítás maradványait és harcolni a neokolonializmus ellen. Határozott nemzetközi intézkedéseket követelünk Angola, Moçambique, Portugál-Guinea, Zimbabwe, Namibia és Dél-Afrika hazafiainak és a világ minden elnyomott népének támogatására.

A kommunista és munkáspártok ráirányítják a közvélemény figyelmét korunk egyik legnagyobb problémájára, amelynek megoldásáért energikusan harcolnak. Fel kell számolni sok ország és egész kontinensek elmaradottságát, amely a hosszú gyarmati és imperialista uralom következménye. Ezeknek az országoknak az alapvető feladata a jelen időszakban a gazdasági, társadalmi és politikai fejlődés, amely csak az imperializmustól való tényleges függetlenség kivívásának keretei között, és a mélyreható demokratikus és forradalmi átalakulások eredményeképpen valósulhat meg. E feladat megoldása céljából feltétlenül mozgósítani kell minden ország haladó erőit, fejleszteniük kell ezeknek az országoknak a kölcsönösen előnyös kapcsolatokat, mind egymással, mind pedig a szocialista országokkal.

Az a véleményünk, hogy feltétlenül erősíteni kell a harcot a fasiszta veszély ellen és kíméletlenül vissza kell utasítani a fasiszta jellegű kirohanásokat. A fasizmus fokozza aktivitását, amikor az imperializmus válsága súlyosbodik, s a reakció fokozottan igyekszik a durva elnyomás módszereit alkalmazni a demokratikus és forradalmi erőkkel szemben. Görögországban az újfasizmus megkaparintotta a hatalmat. Spanyolországban az „ultrák" megkísérlik a visszatérést az elnyomás fasiszta módszereihez és nagyszabású erőfeszítéseket tesznek a hatalmas tömegmozgalom megállítása érdekében. Portugáliában a fasizmus, amely a növekvő népi mozgalom nyomása alatt válságos helyzetbe került, terrorista politikájának tényleges folytatását liberális demagógiával igyekszik leplezni. Nyugat-Németországban az újfasiszták nyíltan kijelentették, hogy igényt tartanak a hatalomra. Aktivizálódnak az újfasiszta erők más országokban is. A neofasizmus összefonódik a reakciós államcsínyeket szervező imperialista hírszerző szervek tevékenységével.

A fasizmus e megnyilatkozásai a néptömegek növekvő ellenállásába ütköznek. Ennek az ellenállásnak a sikeréhez feltétlenül szükség van minden antifasiszta erő egységes fellépésére. A kommunista és munkáspártoknak, s minden ország demokratikus és haladó mozgalmának nemzetközi támogatásban kell részesíteniük ezt az ellenállást.

A fasiszta rendszerek ellen folytatott harc lényeges része az imperializmus ellen, a demokratikus szabadságjogokért indított akcióknak. Minden demokratának és a szabadság minden hívének — tekintet nélkül politikai felfogására, világnézetére, vagy vallásos meggyőződésére — közös feladata, hogy reális támogatást nyújtson a reakciós és a fasiszta gócok, például a spanyol és a portugál kormányzat, a görög ezredesek reakciós juntája, a latinamerikai katonai oligarchikus klikkek és minden, az amerikai imperializmus szolgálatába szegődött zsarnoki rendszer ellen harcoló haladó nemzeti erőknek.

Mi, kommunisták, újra felszólítjuk a világ minden becsületes emberét, hogy egyesült erővel harcoljon a fajüldözés embergyűlölő ideológiája és gyakorlata ellen. A legszélesebb körű tiltakozó mozgalom kibontakoztatása érdekében felszólítunk mindenkit, hogy tiltakozzék a jelenkor legszégyenletesebb jelensége, az Egyesült Államok 25 milliós néger lakosságának barbár üldözése, a dél-afrikai és rhodesiai fajüldöző terror, a megszállt területek és Izrael arab lakosságának üldözése, a faji és nemzetiségi megkülönböztetés, a cionizmus és az antiszemitizmus ellen. Mindezeket a jelenségeket a reakciós kapitalista erők szítják és használják fel a tömegek politikai megtévesztése céljából.

Digitized by Google

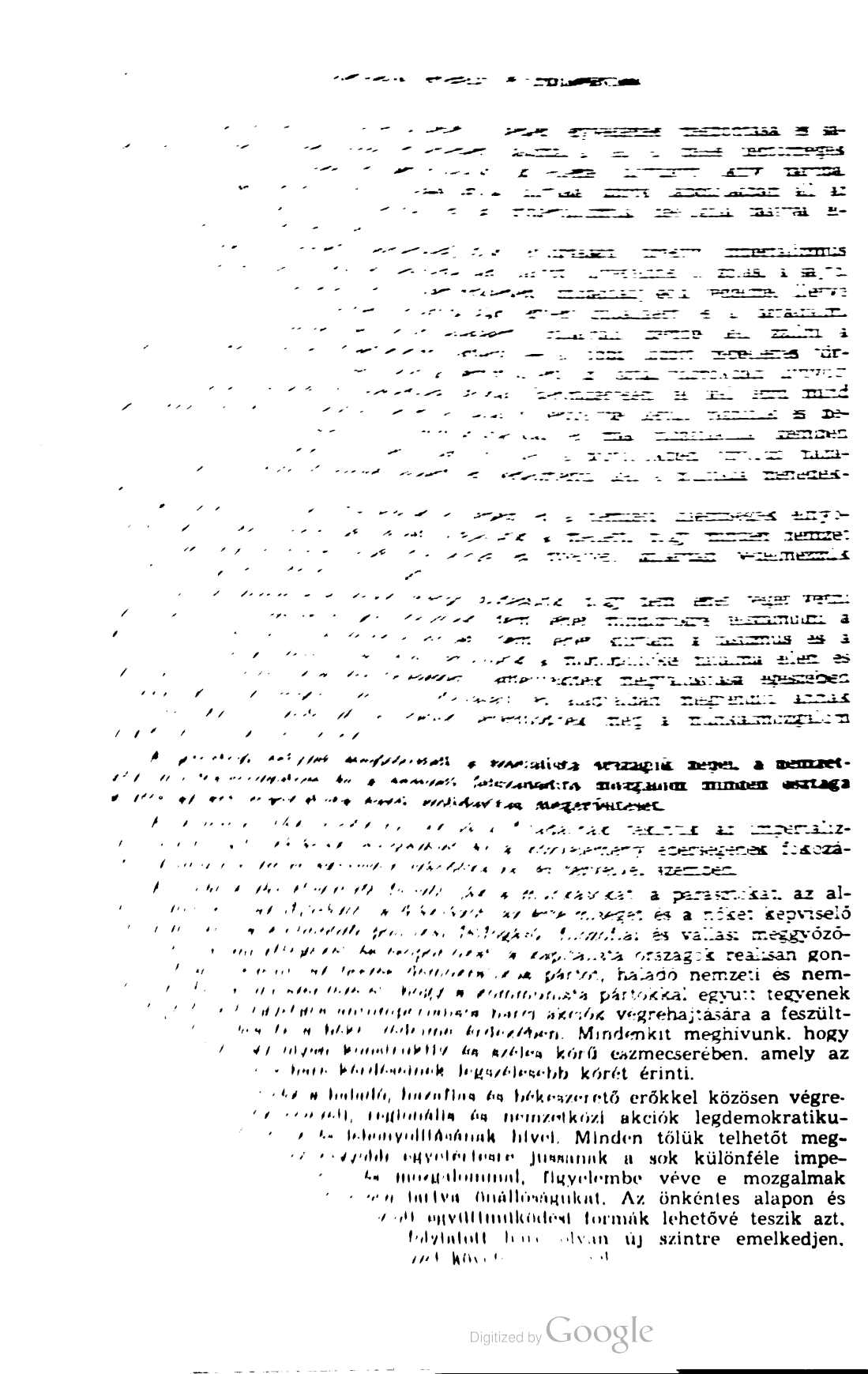

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] a parasztokat, az al- [illegible] és a nőket képviselő [illegible] és vallási meggyőző- [illegible] országok realisan gon- [illegible] haladó nemzeti és nem- [illegible] pártokkal együtt tegyenek [illegible] akciók végrehajtására a feszült- [illegible] Mindenkit meghívunk, hogy [illegible] kórű eszmecserében, amely az [illegible] legszélesebb körét érinti.

[illegible] haladó, hazafias és békeszerető erőkkel közösen végre- [illegible] regionális és nemzetközi akciók legdemokratiku- [illegible] lehonyolításának hívei. Minden tőlük telhetőt meg- [illegible] egyetértésre jussanak a sok különféle impe- [illegible] mozgalommal, figyelembe véve e mozgalmak [illegible] tartva önállóságukat. Az önkéntes alapon és [illegible] együttműködési formák lehetővé teszik azt, [illegible] folytatott [illegible] olyan új szintre emelkedjen, [illegible]

Digitized by Google

4

A tanácskozás részvevői, a kommunista és munkáspártok fokozottan akarnak hozzájárulni a népek előtt felmerülő problémák megoldásához, ennek legfontosabb feltétele magának a kommunista mozgalomnak a jelenlegi követelményeknek megfelelő magasabb fokú egysége. Ez határozott és állandó erőfeszítéseket kíván minden párttól.

A kommunista és munkáspártok tömörítése minden imperialistaellenes erő egyesítésének legfontosabb tényezője.

A tanácskozás részvevői megerősítik azt a közös álláspontjukat, hogy a testvérpártok kölcsönös viszonyainak alapját a proletár internacionalizmus, a szolidaritás és a kölcsönös támogatás elvei, az önállóság és az egyenjogúság tiszteletbentartásának, valamint az egymás belügyeibe való be nem avatkozásnak az elvei alkotják. Ezeknek az elveknek a szigorú megtartása elengedhetetlen feltétele a testvérpártok között az elvtársi együttműködés fejlesztésének és a kommunista mozgalomban az egység erősítésének.

A testvérpártok együttműködésének természetes formái a kétoldalú tanácskozások, a regionális találkozók, a kommunista mozgalomban elfogadott elvek alapján folyó nemzetközi tanácskozások. Ezek az elvek és formák minden lehetőséget megteremtenek ahhoz, hogy a kommunista és munkáspártok egyesítsék erőfeszítéseiket, a forradalmi világmozgalom növekvő sokrétűségének helyzetében a közös célokért vívott harcban. Jelenleg, amikor a nemzetközi kommunista mozgalomnak nincs vezető központja, különösen megnő a kommunisták akciói önkéntes egybehangolásának jelentősége, az előttük álló feladatok sikeres megoldása érdekében.

A kommunista és munkáspártok akcióegysége elő fogja mozdítani a kommunista mozgalomnak a marxizmus—leninizmus elvei alapján megvalósuló összefogását. A jelenkor forradalmi és általános demokratikus mozgalmai előtt álló gyakorlati feladatok megoldását célzó szolidaritási akciók előmozdítják a kommunista mozgalom különböző osztagai között az elengedhetetlen tapasztalatcserét. Hozzájárulnak a marxi—lenini elmélet gazdagodásához és alkotó fejlesztéséhez, az aktuális politikai kérdésekben elfoglalt internacionalista, forradalmi álláspontok megerősítéséhez.

A tanácskozás részvevői kijelentik, hogy pártjaik minden tőlük telhetőt meg akarnak tenni a dolgozó tömegek és a társadalmi haladás érdekében azért, hogy közelebb hozzák a nemzetközi tőke teljes legyőzetését. Az imperializmus ellen folytatott és az általános demokratikus követelések elfogadását célzó közös akciókat a szocialista forradalomért és a kizsákmányolás rendszerének felszámolásáért vívott harc egy-egy részének és szakaszának tekintik.

A tanácskozás részvevőinek meggyőződésük, hogy minden kommunista párt politikájának hatékonysága a saját országában elért sikereitől és a többi testvérpárt eredményeitől, együttműködésük mértékétől függ. Minden egyes kommunista párt felelős tevékenységéért saját munkásosztálya és népe előtt és egyidejűleg a nemzetközi munkásosztály előtt is. A kommunista és munkáspártok nemzeti és nemzetközi felelőssége elválaszthatatlan egymástól. A marxisták—leninisták egyszerre hazafiak és internacionalisták, elvetik mind a nacionalista szűkkeblűséget, mind a nemzeti érdekek tagadását, vagy lebecsülését, mind a hegemonista törekvéseket. A kommunista pártok a munkásosztály és valamennyi dolgozó pártjai, s egyúttal a tényleges nemzeti érdekek zászlóvivői is, szemben az ezen érdekeket eláruló reakciós osztályokkal. Egy kommunista párt, amely a kapitalizmus körülményei között harcol, azzal járul hozzá a legnagyobb mértékben a szocializmus és a proletár internacionalizmus ügyéhez, ha tevékenysége révén a munkásosztály és szövetségesei kivívják a hatalmat.

Digitized by Google

Az imperializmus a fajgyűlöletet a népek egységének megbontása és saját uralmának konzerválása érdekében használja fel. A széles néptömegek elutasítják a fajüldözést és bevonhatók az ellene folytatott aktív harcba. Eközben megérthetik, hogy a rasszizmus kiirtása szoros kapcsolatban áll az általános antiimperialista harccal és az imperializmus ideológiai bástyái ellen folytatott küzdelemmel.

Az alapvető emberi szabadságjogok eltiprására törekvő imperializmus ellen folytatott harc érdekei lankadatlan harcot követelnek a szólás, a sajtó, a gyülekezési, a tüntetési és a szervezkedési szabadságjogok védelme, illetve kivívása érdekében, minden állampolgár egyenjogúságáért és a társadalmi élet minden oldalának demokratizálásáért. Szilárdan szembe kell szállni a reakció minden olyan kísérletével, amely — a többi között népellenes törvények segítségével — meg akarja semmisíteni az osztályharcokban kivívott demokratikus jogokat és szabadságjogokat. Rendszeresen fel kell lépni mind belföldön, mind nemzetközi téren a halálos veszélybe került hazafiak és demokraták megmentéséért, a kommunistákkal és más hazafiakkal szemben alkalmazott bírói önkény ellen; harcolni kell a börtönökben sínylődő hazafiak és demokraták kiszabadításáért és védelmezni kell a politikai menedékjogot.

Mi, kommunisták, ellenezzük a népek és a nemzeti kisebbségek elnyomásának minden formáját, állást foglalunk a mellett, hogy minden nemzet és nemzetiség fejlessze saját kultúráját és nyelvét; szilárdan védelmezzük minden nép önrendelkezési jogát.

Nekünk, kommunistáknak, meggyőződésünk, hogy nem lehet véget v az imperialista agresszió politikájának, nem lehet mindörökre felszámol gyarmatosítást és a neokolonializmust, nem lehet kiirtani a fasizmus faji elnyomás gyökereit, ha nem harcolunk a monopoltőke hatalma e az olyan demokratikus követelésekért, amelyeknek megvalósítása meggyengíti az imperializmus hadállásait és alapjaiban megrendí uralmát. Ezáltal kedvező feltételek teremtődnek meg a munkás végső céljainak eléréséhez.

A jelenlegi helyzet megköveteli a szocialista országok népei közi munkásmozgalom és a nemzeti felszabadító mozgalom mi között az antiimperialista harci szolidaritás megerősítését.

A kommunisták rendkívül aktuális feladatnak tekintik mus bűnös politikájának leleplezését és a közvélemény ébers sát az imperializmus agressziv szándékaival és terveivel szem

A tanácskozás részvevői felszólítják a munkásokat, a pa kalmazottakat, az ifjúságot, a diákságot, az értelmiséget és a szervezeteket, a különböző politikai felfogású, filozófiai és v désű társadalmi rétegeket és csoportokat, a kapitalista ország dolkodó politikusait, az összes demokratikus pártot, halado zetközi társadalmi szervezetet, hogy a kommunista pártokk erőfeszítéseket egységes antiimperialista harci akciók vegre ség felszámolása és a béke védelme érdekében. Mindenki vegyen részt egy olyan konstruktív és széles körű esz imperialistaellenes harc kérdéseinek legszélesebb köre

A kommunisták a haladó, hazafias és békeszereto er hajtandó egység nemzeti, regionális és nemzetközi ak sabb előkészítésének és lebonyolításának hívei. Mind tesznek azért, hogy nagyobb egyetértésre jussanak rialistaellenes áramlattal és mozgalommal, figyelem sajátszerűséget és tiszteletben tartva önállóságukat közös megegyezéssel kiválasztott együttműködés hogy az imperializmus ellen folytatott harc amely megfelel a jelenlegi helyzet követelmén

Digitized by Google

4

A tanácskozás részvevői, a kommunista és munkáspártok [illegible] nak hozzájárulni a népek előtt felmerülő problémák [illegible] fontosabb feltétele magának a kommunista mozgalomnak [illegible] ményeknek megfelelő magasabb fokú egysége. [illegible] feszítéseket kíván minden párttól.

A kommunista és munkáspártok tömörítése [illegible] erő egyesítésének legfontosabb tényezője.

A tanácskozás részvevői megerősítik azt a közös [illegible] és a testvérpártok kölcsönös viszonyainak alapját a proletár [illegible] forradalszolidaritás és a kölcsönös támogatás elvei, az önállóság [illegible] Görögtiszteletbentartásának, valamint az egymás belügyeibe [illegible] ezuelában, zásnak az elvei alkotják. Ezeknek az elveknek a szigorú [illegible] dön, Haitihetetlen feltétele a testvérpártok között az elvtársi [illegible] szágban. tésének és a kommunista mozgalomban az egység [illegible] akik a fa-

A testvérpártok együttműködésének természetes [illegible] sínylődnek, és nácskozások, a regionális találkozók, a kommunista [illegible] ontos szakaszt a dott elvek alapján folyó nemzetközi tanácskozások [illegible] vélik, hogy a testminden lehetőséget megteremtenek ahhoz, hogy a [illegible] den kommunista és tok egyesítsék erőfeszítéseiket, a forradalmi világmozgalom [illegible] munista pártok nem ségének helyzetében a közös célokért vívott harcban [illegible] fejezik elhatározásuzetközi kommunista mozgalomnak nincs vezető [illegible] n, a nemzetközi munakommunisták akciói önkéntes egybehangolásának [illegible] a kommunista és munálló feladatok sikeres megoldása érdekében [illegible] nem képviseltették ma-

A kommunista és munkáspártok akcióegysége [illegible] kommunista mozgalomnak a marxizmus—leninizmus [illegible] suló összefogását. A jelenkor forradalmi és [illegible] mai előtt álló gyakorlati feladatok megoldása [illegible] kemény és nehéz küzdelem. mozdítják a kommunista mozgalom különböző [illegible] tink. Erősíteni kell a támadást tetlen tapasztalatcserét. Hozzájárulnak [illegible] len. A forradalmi és a haladó hoz és alkotó fejlesztéséhez, az aktuális [illegible] nacionalista, forradalmi álláspontok megerősítésének, **tőkésországok demokratikus**

A tanácskozás részvevői kijelentik, hogy [illegible] tok **össze a közös harcban, az immeg akarnak tenni a dolgozó tömegek [illegible] ggetlenségért, a társadalmi halaazért, hogy közelebb hozzák a nemzetközi [illegible] ért!** rializmus ellen folytatott és az általános [illegible] sát célzó közös akciókat a szocialista [illegible] szerének felszámolásáért vívott harc [illegible]

A tanácskozás részvevőinek [illegible] párt politikájának hatékonysága [illegible] testvérpárt eredményeitől, együttműködésének [illegible] kommunista párt felelős tevékenyi [illegible] és egyidejűleg a nemzetközi [illegible] káspártok nemzeti és nemzetközi [illegible] marxisták—leninisták egyszerűen [illegible] a nacionalista szűkkeblűségtől [illegible] csülését, mind a hegemonisták [illegible] kásosztály és valamennyi [illegible] dekek zászlóvivői is, [illegible] kommunista [illegible] hozzá [illegible] mus ügy [illegible]

Digitized by Google

A kommunista és munkáspártok rendkívül változatos, sajátos körülmények között fejtik ki tevékenységüket. Ez megköveteli, hogy ennek megfelelően közelítsék meg a konkrét feladatok megoldását. Minden egyes párt a marxizmus—leninizmus alapelveitől vezérelve, saját konkrét nemzeti körülményeit számba véve, teljesen önállóan dolgozza ki saját politikáját, határozza meg a harc irányát, formáit és módszereit, választja a körülményektől függően a szocializmusra való áttérés békés vagy nem békés útját, valamint a szocializmus építésének formáit és módszereit országában. Ugyanakkor a kommunista pártok tevékenységi körülményeinek sokfélesége, a gyakorlati feladatok más-más megközelítése, sőt az egyes kérdésekben mutatkozó nézeteltérések nem gátolhatják a testvérpártok összeegyeztetett fellépését a nemzetközi porondon, különösen nem az imperialistaellenes harc alapvető problémáit illetően.

Minél erősebb és összeforrottabb egy kommunista párt, annál jobban tudja betölteni szerepét mind az országon belül, mind a nemzetközi kommunista mozgalomban.

A kommunisták tudatában vannak annak, hogy mozgalmunk az óriási történelmi eredmények mellett, fejlődése során az utóbbi években súlyos nehézségekkel találta magát szemben. Meg vannak azonban győződve arról, hogy a nehézségek megoldódnak. Ez a meggyőződés azon a tényen alapul, hogy a nemzetközi munkásosztály távlati céljai és érdekei közösek, minden kommunista párt a felmerült problémák olyan megoldására törekszik, amely megfelel mind a nemzeti, mind a nemzetközi érdekeknek, a kommunisták forradalmi küldetésének. Azon alapul, hogy a kommunisták nemzetközi összefogásra törekednek.

A kommunista és munkáspártok néhány nézetkülönbség ellenére kijelentik, hogy eltökélt szándékuk egységes frontban harcolni az imperializmus ellen.

Egyes ellentétek véleménycsere során simulnak el vagy pedig úgy szűnnek meg, hogy az események fejlődése lényegileg tisztázza a vitás kérdéseket. Más ellentétek huzamosabb ideig fennállhatnak. A tanácskozás meggyőződése, hogy a vitás problémákat meg lehet és meg is kell helyesen oldani a kommunista pártok különböző formájú együttműködésének szilárdításával, a pártközi kapcsolatok bővítésével, a tapasztalatok kölcsönös tanulmányozásával, az elvtársi vitákkal és konzultációkkal, valamint a nemzetközi színtéren végrehajtott egységes akciókkal. Minden párt internacionalista kötelessége, hogy sokoldalúan előmozdítsa a kapcsolatok javulását és a kölcsönös bizalom erősödését valamennyi párt között, újabb erőfeszítéseket tegyen annak érdekében, hogy szilárduljon a nemzetközi kommunista mozgalom egysége. A konkrét tevékenység kollektív elemzése előmozdítja az egység megszilárdulását.

Az együttes antiimperialista fellépés irányvonala megköveteli a marxista—leninista pártok eszmei és politikai szerepének fokozását a világ forradalmi folyamatában. A kommunisták a forradalmi, a felszabadító és a demokratikus mozgalmak élvonalában haladva, a jövőben is kérlelhetetlen harcot folytatnak a burzsoá ideológia ellen, feltárják a dolgozók előtt harcuk valódi értelmét és a győzelem elérésének feltételeit. Az imperializmus elleni harc eredményessége és az ügy győzelemre juttatása érdekében propagálni fogják a munkásmozgalomban, a széles néptömegek, a többi között az ifjúság körében is a tudományos szocializmus eszméit, következetesen védelmezni fogják elveiket, törekedni fognak a marxizmus—leninizmus diadalra juttatására, a konkrét helyzetnek megfelelően harcolni fognak az elmélet és a politika jobboldali és „baloldali" opportunista eltorzításai ellen, a revizionizmus, a dogmatizmus, valamint a „balos" szektás kalandorság ellen. Ezek az elhajlások rendszerint lebecsülik azoknak a reális erőknek a jelentőségét, amelyeket be lehet és be is kell vonni a harcba.

Digitized by Google

A marxizmus—leninizmus, a proletár internacionalizmus iránti hűség, saját népük érdekeinek, a szocializmus közös ügyének önzetlen és odaadó szolgálata elengedhetetlen feltétele annak, hogy a kommunista és munkáspártok egységes akciói eredményesek legyenek és helyes irányban hassanak, hogy biztos legyen sikerük kitűzött történelmi céljaik elérésében.

A kommunista mozgalom a modern társadalom elválaszthatatlan része és legaktívabb ereje. Ezért a kommunista és munkáspártok törvényen kívül helyezése merénylet a demokratikus jogok és a népek létérdekei ellen. A tanácskozás részvevői kivétel nélkül támogatják a világ valamennyi kommunista pártját, amelyek azért harcolnak, hogy legálisan vehessenek részt országaik politikai életében. Felháborodva megbélyegezzük a véres megtorlásokat és a terrort, amelyeknek ezer és ezer kommunista és más demokrata és forradalmár vált áldozatává Indonéziában, Spanyolországban, Portugáliában, Görögországban, Bolíviában, Brazíliában, Kolumbiában, Mexikóban, Venezuelában, Panamában, Paraguayban, Guatemalában, Dél-Afrikában, Thaiföldön, Haitiban, Malaysiában, Iránban, a Fülöp-szigeteken és néhány más országban.

Szolidaritásunkról biztosítjuk közös harcunk fegyvertársait, akik a fasiszta és diktatorikus rendszerek, a tőkésországok börtöneiben sínylődnek, és harcolunk kiszabadításukért.

A mostani értekezletet részvevői úgy tekintik, mint fontos szakaszt a kommunista világmozgalom egybeforrasztásának útján. Úgy vélik, hogy a testvéri kapcsolatokat, az együttműködést kivétel nélkül minden kommunista és munkáspárt között nem gátolhatja az, hogy egyes kommunista pártok nem vettek részt a tanácskozáson. Az értekezlet részvevői kifejezik elhatározásukat, hogy együttesen lépnek fel az imperializmus ellen, a nemzetközi munkásmozgalom közös céljaiért vívott harcban azokkal a kommunista és munkáspártokkal is, amelyek a jelenlegi tanácskozáson nem képviseltették magukat.

*

Az imperializmus ellen vívott harc hosszú, kemény és nehéz küzdelem. Elkerülhetetlenül éles osztályharcok állnak előttünk. Erősíteni kell a támadást az imperializmus és a belső reakció állásai ellen. A forradalmi és a haladó erők győzelme elkerülhetetlen.

A szocialista országok népei, proletárok, tőkésországok demokratikus erői, felszabadult és elnyomott népek! Fogjatok össze a közös harcban, az imperializmus ellen, a békéért, a nemzeti függetlenségért, a társadalmi haladásért, a demokráciáért és a szocializmusért!

M. V. Eberman: Epítkezés

Digitized by Google

Történelmi jelentőségű esemény

Az MSZMP Központi Bizottsága június 26-i üléséről szóló közleményből

Kádár János elvtárs a Központi Bizottságnak jelentést tett a magyar küldöttség munkájáról, amelyet a kommunista és munkáspártok 1969. június 5. és 17. között Moszkvában megtartott nemzetközi tanácskozásán végzett.

A Központi Bizottság megtárgyalta a küldöttség beszámolóját, egyhangúlag elfogadta és teljes mértékben egyetértett a tanácskozáson kifejtett tevékenységével.

A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága úgy értékeli, hogy a kommunista és munkáspártok moszkvai nemzetközi tanácskozása a nemzetközi kommunista és munkásmozgalom történelmi jelentőségű eseménye. Rendkívül fontos lépés volt abban a lankadatlan küzdelemben, amelyet a testvérpártok folytatnak az imperializmus ellen, a társadalmi haladásért, a nemzeti függetlenségért, a szocializmusért, a békéért, az antiimperialista erők tömörítéséért, a nemzetközi kommunista mozgalom egységének megszilárdításáért.

A Központi Bizottság teljes egészében magáévá teszi a kommunista és munkáspártok nemzetközi tanácskozásán elfogadott nagy jelentőségű okmányokat. **„Az imperializmus elleni harc feladatai a jelenlegi szakaszban és a kommunista és munkáspártok, az összes antiimperialista erők akcióegysége"**, a **„Függetlenséget, szabadságot és békét Vietnamnak!"**, a **„Felhívás a béke védelmére!"** című okmányokat, **a kommunista és munkáspártok nemzetközi tanácskozásának V. I. Lenin születése 100. évfordulójával kapcsolatos felhívását.** A Központi Bizottság egyetértését fejezi ki a tanácskozáson elfogadott összes szolidaritási nyilatkozattal.

A Központi Bizottság felbecsülhetetlen fontosságúnak tartja, hogy a nemzetközi kommunista és munkásmozgalom kollektívan kidolgozott közös politikai platformmal rendelkezik a legfontosabb feladatok eredményes megoldásához. Az elfogadott okmányokban, elsősorban a nemzetközi tanácskozás fő dokumentumában megfogalmazott feladatok végrehajtása nagyban előmozdítja a nemzetközi kommunista mozgalom harcának sikerét, egyúttal segítséget nyújt valamennyi kommunista és munkáspárt sajátos feltételek között végzett munkájához.

A kommunista és munkáspártok nemzetközi tanácskozása az alapvető okmányban elvileg-politikailag helyes elemzését adta a jelenlegi világhelyzetnek, az erőviszonyoknak, a fejlődés fő irányzatainak, és kidolgozta az imperializmus elleni harc legfontosabb időszerű feladatait; mindez fokozza és hatékonyabbá teszi az összes antiimperialista erők tömörítését.

A Központi Bizottságnak az a véleménye, hogy a kommunista és munkáspártok nemzetközi tanácskozása nélkülözhetetlen a marxizmus–leninizmus eszméi által vezérelt, azonos célokért, de különböző feltételek között harcoló testvéri kommunista és munkáspártok harci tapasztalatainak összegezésében. Nagyra értékeli és üdvözli azt a tényt, hogy az

Digitized by Google

előkészítés során és a nemzetközi tanácskozáson teljes mértékben érvényre jutott a testvérpártok egyenjogúsága és önállósága, az elvtársiasság, a demokratizmus és a kollektivitás. Ez a tanácskozáson részt vevő pártokat kivétel nélkül megelégedéssel töltötte el és megfelelő feltételeket teremtett a sikeres munkához.

A Központi Bizottság megállapítja, hogy a tanácskozás létrejöttének és a 75 kommunista és munkáspárt aktív részvételének igen nagy jelentősége és mozgósító hatása van mind a kommunista és munkáspártok összességének, mind az egyes testvérpártoknak a tevékenységére. A tanácskozáson bebizonyosodott, hogy az egyes kérdésekben még meglevő nézetkülönbségek ellenére a részt vett testvérpártok mindegyikénél azonos a törekvés a közös nemzetközi feladatok megoldására.

A Központi Bizottság úgy véli, a közös harc szempontjából a jelen történelmi viszonyok között nagy fontossága van annak, hogy a tanácskozás erőteljesen hozzájárult a proletár internacionalizmus szellemének, a testvérpártok összetartozásának, szolidaritásának megerősítéséhez. Világosan kifejezésre jutott az is – és ennek nagy elvi, politikai jelentősége van –, hogy a testvérpártok körében megerősödött a haladás és béke ügyének fő támasza, a Szovjetunió és annak kommunista pártja iránti bizalom és tisztelet.

A magyar kommunisták hálásak a testvérpártoknak azokért az elismerő szavakért, amelyekkel méltatták pártunknak a kommunista és munkáspártok nemzetközi tanácskozása előkészítő szakaszában végzett munkáját. A Magyar Szocialista Munkáspárt a nemzetközi tanácskozás előkészítésében kifejtett tevékenységével internacionalista kötelezettségeit teljesítette.

A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága kötelességének tartja, hogy minél szélesebb körben megismertesse a kommunista és munkáspártok nemzetközi tanácskozásának okmányaiban meghatározott feladatokat és minden erejével arra törekszik, hogy párttagságunkat, szocializmust építő népünket mozgósítsa azok végrehajtására.

A Magyar Szocialista Munkáspárt, a Magyar Népköztársaság, a szocializmust építő magyar nép rendületlenül tovább harcol az imperializmus ellen, a haladásért, a békéért, az összes antiimperialista erők tömörítéséért, a nemzetközi kommunista mozgalom egységének megszilárdításáért.

Internacionalista meggyőződésétől vezettetve e harcában továbbra is összefog valamennyi kommunista és munkáspárttal, a Szovjetunióval, minden szocializmust építő néppel. A kommunista és munkáspártok moszkvai tanácskozásán közösen kialakított egységes álláspontnak megfelelően, ismételten hangsúlyozzuk szolidaritásunkat a hősiesen harcoló vietnami néppel, az arab népekkel, a békéért és a kollektív biztonságért harcoló európai népekkel, és mindazokkal, akik a világ különböző térségein síkraszállnak az igaz ügyért, a szabadságért és a békéért.

A Központi Bizottság úgy véli, hogy párttagságunknak, szocializmust építő népünknek a nemzetközi céljainkért folytatott munkánkat és harcunkat hazai feladataink jó megoldásával összekapcsolva kell felfognia és megoldania. Pártunk, munkásosztályunk, a magyar nép ma saját jobb jövőjét, a nemzetközi haladás ügyét együttesen és legjobban az építőmunka soron következő feladatainak megfelelő megoldásával, a szocialista társadalom eredményes építésével szolgálhatja és fogja szolgálni.

Digitized by Google

ACZÉL GYÖRGY:

Tudománypolitikánk irányelveiről

Előadói beszéd a Központi Bizottság 1969. június 26-i ülésén

I

Több mint másfél éve, 1967. november 23-án határozta el a Központi Bizottság, hogy felhasználva a párt munkájában eddig felhalmozódott tapasztalatokat, tekintsük át tudománypolitikánknak, a tudományos kutatások irányításának időszerű kérdéseit, készítsünk jelentést és javaslatokat ezek továbbfejlesztésére.

Kongresszusaink, a vezető pártszervek határozatai és állásfoglalásai tudománypolitikánkat az elmúlt időszakban is megfogalmazták, de a magyar tudományos élet értékelése, és az ezzel összefüggő feladatok önálló napirendként, átfogóan első ízben most szerepelnek a Központi Bizottság előtt.

Mi tette szükségessé, hogy a Központi Bizottság most, az eddigieknél sokkal teljesebb keresztmetszetében áttekintse ezt a területet?

Régóta a Központi Bizottság munkamódszeréhez tartozik, hogy megvizsgálja a szocialista építés számára nagy jelentőséggel bíró területek problémáit, s állásfoglalásával, határozataival segítse azok fejlődését. Most — elsősorban az új gazdasági mechanizmus bevezetése nyomán — világosabban jelentkeztek a tudománnyal kapcsolatos társadalmi igények, illetőleg tudományos életünk problematikus pontjai.

Munkánk indokai természetesen összefüggenek a tudomány korunkban betöltött, megváltozott, gyorsan növekvő szerepével, s részben azokkal a módosult és módosuló politikai, gazdasági és társadalmi feltételekkel, amelyek között a tudományok művelése és eredményeinek felhasználása hazánkban megvalósul.

A két világrendszer, a szocializmus és kapitalizmus erői között folyó harc korunk alapvető folyamata. A küzdelem különböző területeken: a politikai és a katonai erők között, a gazdaság és az ideológia terén folyik. Amint azt a kommunista és munkáspártok nemzetközi tanácskozásának fő dokumentuma is megállapítja: „A szocialista országok kommunista és munkáspártjainak egyik legfontosabb feladata ezen országok sokoldalú együttműködésének fejlesztése és újabb sikerek biztosítása a két világrendszer gazdasági versenyének döntő területein, a tudományos és technikai haladásban."

A szocialista és kommunista társadalom felépítése a tudomány széles körű felhasználásával, tudományos tevékenységgel kialakított magas szintű termelőerőkkel, a társadalmi fejlődés tudományosan feltárt törvényszerűségeinek figyelembevételével, a tudományos szocializmus elmélete alapján lehetséges.

A gazdaságilag fejlett, évszázadok alatt meggazdagodott tőkésországok olyan eszközt keresnek ma a tudományos-technikai haladásban, mely meghosszabbítja létüket. Mindenekelőtt fegyverkezésre használják a tudomány lehetőségeit, nagymértékben hasznosítják azokat a termelésben, de rendkívüli erőfeszítéseket tesznek arra is, hogy tudományos módszerekkel — a szociológia, pszichológia és más tudományok eredményeivel — ellensúlyozzák azt a hovatovább rohamos hitelvesztést, amelyet a kapitalizmus, mint társadalmi rend, életforma, politika és ideológia — minden anyagi eredménye ellenére — napjainkban elszenved.

Digitized by Google

A tőkésországok vezető körei, amelyek tudatában vannak társadalmi rendszerük mély politikai és morális válságának, azt a hiedelmet igyekeznek kelteni, hogy a tudományos-technikai forradalom feleslegessé teszi a társadalmi forradalmat. Az úgynevezett konvergencia elméletek gerince, fő gondolata az, hogy a tudományos-technikai forradalomban — amely mindkét világrendszerben érvényesül — eltűnik a társadalmi rendszerek különbsége.

A tudományos és technikai forradalom azonban nem szünteti meg a tőkés társadalom ellentmondásait, mert nem változtatja meg a tulajdonviszonyokat. Fennmarad továbbra is a magántulajdon, a kizsákmányolás és nem változnak a hatalmi viszonyok sem, hacsak nem a monopóliumok javára. Ezért a kapitalizmusban a tudomány eredményei nem az egész nép, hanem a kiváltságos osztályok érdekeit szolgálják.

A tudományos-technikai forradalom burzsoá apologetikájából, hamis értelmezéséből természetesen nem az következik, hogy a tudomány jelentőségét csökkentsük. Ellenkezőleg: a tudományos-technikai forradalom teremtette lehetőségeket fel kell használni a társadalmi forradalom, a szocializmus győzelméért folyó harcban.

Egyik döntő tényező, amely a két társadalmi rend küzdelméből bizonyossá teszi számunkra a szocializmus győzelmét, éppen az, hogy korunk társadalmi kérdéseire a marxizmus—leninizmus tud igazán tudományos választ adni. A szocializmus nyit tág teret, nyújt kedvezőbb feltételeket a tudományos-technikai forradalom teljes kibontakoztatása számára. A kedvezőbb objektív körülmények a szocialista társadalmi-gazdasági rend lényegéből fakadnak. A termelőeszközök társadalmi tulajdona, a tervszerű fejlődés és az átfogó központi irányítás, az egyének kezdeményezésének felszabadítása, valamint az, hogy egész tevékenységünk célja a társadalom szükségleteinek minél magasabb szintű kielégítése, nagy lehetőségeket teremt. Lehetővé teszi a tudomány számára a tényleges társadalmi igények megfogalmazását, anyagi és szellemi erőforrásaink ezekre való ésszerű koncentrálását, a tudományos-technikai fejlődés eredményeinek a társadalom egésze érdekében való felhasználását.

Ezek a szocializmusnak olyan előnyei, melyek lehetővé teszik a tudományos és technikai forradalom teljesebb kibontakoztatását. Ha mégis vannak — mert vannak — ellentmondások, ha léteznek is akadályai a fejlődésnek, azok nem a társadalom lényegéből erednek, nem elkerülhetetlen problémák, hanem olyanok, melyek — ha számbavesszük őket — tudatos tevékenységgel, komoly, célratörő munkával megoldhatók, megszüntethetők.

Új és új feladatokat jelentenek a társadalomtudományok művelői számára a nemzetközi munkásmozgalmon belül jelentkező elméleti, ideológiai problémák is. Mindezek elmélyült kutatást, rendszerezést, tudományos általánosítást igényelnek. Az ideológiai harc egyaránt megköveteli a marxizmus alkotó alkalmazását és továbbfejlesztését, a ma és holnap kérdéseire vonatkozó, valóban tudományos, marxista válaszok kidolgozását és az antimarxista nézetek tudományos bírálatát, elméletünk tisztaságának védelmezését.

A nemzetközi tényezőkön túl, jelen viszonyaink és társadalmunk fejlődésének távlatai is a tudományos-technikai haladásra irányítják figyelmünket. Népgazdaságunk intenzív fejlődésének nélkülözhetetlen feltétele a tudományos kutatás és a műszaki fejlesztés hatékonyságának növelése.

A szocializmus építésének követelményei mindenképpen e kérdésekre irányították volna a figyelmünket, a gazdasági mechanizmus reformja által teremtett igények és lehetőségek csupán meggyorsítják ezt, serkentették tudománypolitikánk világos kifejtését. Nemcsak a követelmények nőttek és váltak nyilvánvalóbbá a reform életbeléptetése után. Viszonylag hamar felszínre kerültek azok a fogyatékosságok is, amelyek a kutatások irányításában, szervezésében, kutatási bázisunk struktúrájában, a tudományos munkaerő képzésében és a kutatómunka számos más területén addig felhalmozódtak, melyeket azonban nem láttunk vagy nem láthattunk eléggé.

Digitized by Google

ACZÉL GYÖRGY:

Tudománypolitikánk irányelveiről

Előadói beszéd a Központi Bizottság 1969. június 26-i ülésén

I

Több mint másfél éve, 1967. november 23-án határozta el a Központi Bizottság, hogy felhasználva a párt munkájában eddig felhalmozódott tapasztalatokat, tekintsük át tudománypolitikánknak, a tudományos kutatások irányításának időszerű kérdéseit, készítsünk jelentést és javaslatokat ezek továbbfejlesztésére.

Kongresszusaink, a vezető pártszervek határozatai és állásfoglalásai tudománypolitikánkat az elmúlt időszakban is megfogalmazták, de a magyar tudományos élet értékelése, és az ezzel összefüggő feladatok önálló napirendként, átfogóan első ízben most szerepelnek a Központi Bizottság előtt.

Mi tette szükségessé, hogy a Központi Bizottság most, az eddigieknél sokkal teljesebb keresztmetszetében áttekintse ezt a területet?

Régóta a Központi Bizottság munkamódszeréhez tartozik, hogy megvizsgálja a szocialista építés számára nagy jelentőséggel bíró területek problémáit, s állásfoglalásával, határozataival segítse azok fejlődését. Most — elsősorban az új gazdasági mechanizmus bevezetése nyomán — világosabban jelentkeztek a tudománnyal kapcsolatos társadalmi igények, illetőleg tudományos életünk problematikus pontjai.

Munkánk indokai természetesen összefüggenek a tudomány korunkban betöltött, megváltozott, gyorsan növekvő szerepével, s részben azokkal a módosult és módosuló politikai, gazdasági és társadalmi feltételekkel, amelyek között a tudományok művelése és eredményeinek felhasználása hazánkban megvalósul.

A két világrendszer, a szocializmus és kapitalizmus erői között folyó harc korunk alapvető folyamata. A küzdelem különböző területeken: a politikai és a katonai erők között, a gazdaság és az ideológia terén folyik. Amint azt a kommunista és munkáspártok nemzetközi tanácskozásának fő dokumentuma is megállapítja: „A szocialista országok kommunista és munkáspártjainak egyik legfontosabb feladata ezen országok sokoldalú együttműködésének fejlesztése és újabb sikerek biztosítása a két világrendszer gazdasági versenyének döntő területein, a tudományos és technikai haladásban."

A szocialista és kommunista társadalom felépítése a tudomány széleskörű felhasználásával, tudományos tevékenységgel kialakított magas szintű termelőerőkkel, a társadalmi fejlődés tudományosan feltárt törvényszerűségeinek figyelembevételével, a tudományos szocializmus elmélete alapján lehetséges.

A gazdaságilag fejlett, évszázadok alatt meggazdagodott tőkésországok olyan eszközt keresnek ma a tudományos-technikai haladásban, mely meghosszabbítja létüket. Mindenekelőtt fegyverkezésre használják a tudomány lehetőségeit, nagymértékben hasznosítják azokat a termelésben, de rendkívüli erőfeszítéseket tesznek arra is, hogy tudományos módszerekkel — a szociológia, pszichológia és más tudományok eredményeivel — ellensúlyozzák azt a hovatovább rohamos hitelvesztést, amelyet a kapitalizmus, mint társadalmi rend életforma, politika és ideológia — minden anyagi eredménye ellenére — napjainkban elszenved.

Digitized by Google

A tőkésországok vezető körei, amelyek tudatában vannak társadalmi rendszerük mély politikai és morális válságának, azt a hiedelmet igyekeznek kelteni, hogy a tudományos-technikai forradalom feleslegessé teszi a társadalmi forradalmat. Az úgynevezett konvergencia elméletek gerince, fő gondolata az, hogy a tudományos-technikai forradalomban — amely mindkét világrendszerben érvényesül — eltűnik a társadalmi rendszerek különbsége.

A tudományos és technikai forradalom azonban nem szünteti meg a tőkés társadalom ellentmondásait, mert nem változtatja meg a tulajdonviszonyokat. Fennmarad továbbra is a magántulajdon, a kizsákmányolás és nem változnak a hatalmi viszonyok sem, hacsak nem a monopóliumok javára. Ezért a kapitalizmusban a tudomány eredményei nem az egész nép, hanem a kiváltságos osztályok érdekeit szolgálják.

A tudományos-technikai forradalom burzsoá apologetikájából, hamis értelmezéséből természetesen nem az következik, hogy a tudomány jelentőségét csökkentsük. Ellenkezőleg: a tudományos-technikai forradalom teremtette lehetőségeket fel kell használni a társadalmi forradalom, a szocializmus győzelméért folyó harcban.

Egyik döntő tényező, amely a két társadalmi rend küzdelméből bizonyossá teszi számunkra a szocializmus győzelmét, éppen az, hogy korunk társadalmi kérdéseire a marxizmus—leninizmus tud igazán tudományos választ adni. A szocializmus nyit tág teret, nyújt kedvezőbb feltételeket a tudományos-technikai forradalom teljes kibontakoztatása számára. A kedvezőbb objektív körülmények a szocialista társadalmi-gazdasági rend lényegéből fakadnak. A termelőeszközök társadalmi tulajdona, a tervszerű fejlődés és az átfogó központi irányítás, az egyének kezdeményezésének felszabadítása, valamint az, hogy egész tevékenységünk célja a társadalom szükségleteinek minél magasabb szintű kielégítése, nagy lehetőségeket teremt. Lehetővé teszi a tudomány számára a tényleges társadalmi igények megfogalmazását, anyagi és szellemi erőforrásaink ezekre való ésszerű koncentrálását, a tudományos-technikai fejlődés eredményeinek a társadalom egésze érdekében való felhasználását.

Ezek a szocializmusnak olyan előnyei, melyek lehetővé teszik a tudományos és technikai forradalom teljesebb kibontakoztatását. Ha mégis vannak — mert vannak — ellentmondások, ha léteznek is akadályai a fejlődésnek, azok nem a társadalom lényegéből erednek, nem elkerülhetetlen problémák, hanem olyanok, melyek — ha számbavesszük őket — tudatos tevékenységgel, komoly, célratörő munkával megoldhatók, megszüntethetők.

Új és új feladatokat jelentenek a társadalomtudományok művelői számára a nemzetközi munkásmozgalmon belül jelentkező elméleti, ideológiai problémák is. Mindezek elmélyült kutatást, rendszerezést, tudományos általánosítást igényelnek. Az ideológiai harc egyaránt megköveteli a marxizmus alkotó alkalmazását és továbbfejlesztését, a ma és holnap kérdéseire vonatkozó, valóban tudományos, marxista válaszok kidolgozását és az antimarxista nézetek tudományos bírálatát, elméletünk tisztaságának védelmezését.

A nemzetközi tényezőkön túl, jelen viszonyaink és társadalmunk fejlődésének távlatai is a tudományos-technikai haladásra irányítják figyelmünket. Népgazdaságunk intenzív fejlődésének nélkülözhetetlen feltétele a tudományos kutatás és a műszaki fejlesztés hatékonyságának növelése.

A szocializmus építésének követelményei mindenképpen e kérdésekre irá[illegible]tották volna a figyelmünket, a gazdasági mechanizmus reformja által te[illegible] igények és lehetőségek csupán meggyorsítják ezt, serkentették tu[illegible]tését. Nemcsak a követelmények nőttek és vál[illegible]letbeléptetése után. Viszonylag hamar felszínre [illegible] is, amelyek a kutatások irányításában, [illegible]uktúrájában, a tudományos munkaerő [illegible] más területén addig felhalmozódtak, [illegible]em láthattunk eléggé.

Digitized by Google

A felsorolt néhány ok is rávilágít arra, hogy időszerű ma tudománypolitikánk áttekintése. Ezt erősítették meg az előkészítő munka tapasztalatai is.

A Központi Bizottság számára készített előterjesztéssel nem tudománypolitikánk gyökeres megváltoztatására, hanem továbbfejlesztésére teszünk javaslatot. Vizsgálódásainkra nem azért kerül sor, mert az eddigi kutatásirányítási rendszerben lehetetlenné vált a munka. Tudnánk még dolgozni a jelenlegi keretek között is, nekünk azonban előre kell tekintenünk és a társadalmi szükségleteknek jobban megfelelő fejlődést kell megalapoznunk.

Szólni kell röviden az előkészítő munka módszeréről:

Az előterjesztés előkészítésének első szakaszában — amely a helyzet feltárását, elemzését tűzte ki célul — hét, a második munkafázisban — amely a részletesebb javaslatok kidolgozását szolgálta — nyolc munkabizottságban mintegy 200 tudós, kutató, kutatásszervező, s a tudomány eredményeit felhasználó állami és pártvezető vett részt. E munkabizottságok a tudománypolitika, a kutatások irányításának egy-egy fontos részkérdésével foglalkoztak, — mint például a kutatási bázis és annak struktúrája, a káderproblémák és a tudományos minősítés helyzete, a nemzetközi tudományos kapcsolatok, a társadalomtudományok sajátos kérdései.

Fontos jelenségként értékeljük, hogy mindazok, akiket közreműködésre kértünk fel tudománypolitikánk formálásában, szívesen, lelkiismeretesen segítettek. A Központi Bizottság részéről ezúton is köszönetet mondunk önként vállalt, odaadóan végzett munkájukért.

Az egyes munkabizottságok által kialakított helyzetelemzést és javaslatokat több ezren ismerték meg a munka során. Megvitatták azokat a kutatótevékenységgel foglalkozó intézmények vezetői és pártszervezetei is. A vitákban számos új gondolat, javaslat, kritikai észrevétel vetődött fel, amelyek megfelelő módon tükröződnek előterjesztésünkben.

Az előkészítő munka során több fontos kérdés éles vita tárgyát képezte. Példaként célszerű közülük néhányat külön is megemlíteni:

a) Vita folyt — és részben folyik ma is — arról, hogyan ítélhető meg a felszabadulás után létrehozott tudományos bázisunk szervezete. Helyes volt-e önálló kutatóintézetek hálózatának kiépítése, nem lett volna-e célravezetőbb, ha az egyetemeken és nagyüzemek keretében építjük fel tudományos kutatóhelyeinket?

Abban szinte egységes a vélemény, hogy az 1950-es évek első felében tapasztalható erőteljes autarkikus törekvésekkel összefüggésben nem a leggazdaságosabb útját követtük hazai tudományos bázisunk létrehozásának.

Ha újra kezdenénk, például, valószínűleg nem javasolnánk egyetlen, nagy létszámú Irodalomtudományi Intézet alapítását, hanem — egy kisebb intézet mellett — négy-öt egyetemi irodalmi tanszék erőteljes fejlesztését kezdeményeznénk. A Központi Kémiai Kutató Intézet szervesebb egységben épülhetett volna és működhetne az ELTE Természettudományi Karával. A Vasipari Kutató Intézet talán eredményesebben, a gyakorlati igényekhez jobban igazodva dolgozhatna valamelyik kohászati nagyüzem szervezetében, és valószínűleg nem építenénk Bányászati Kutató Intézetet sem a Rózsadombon.

Ma már tudomásul kell venni az adott tudományos bázis létezését. A kutatásnak, a tudomány művelésének nem kedvez a drasztikus átszervezés. Ezért az arányok módosítását, a struktúrának, a szerkezetnek az igényekhez igazodó, fokozatos átalakítását tervezzük.

Úgy látjuk, hogy az egész bázison belül az egyetemi kutatások arányának növelését nemcsak racionális, anyagi okok indokolják. Az egyetemi ifjúságot mindenekelőtt az az oktató vonzza, aki módszeresen tart előadásokat, van készsége a nevelő munkához, de van tudományos produktuma, hitele is. Hogy a tudomány művelése általános igény lehessen az egyetemi oktatókkal szemben, ahhoz a jelenleginél jelentősen kedvezőbb feltételeket kell teremtenünk, a fokozatosan növelni [illegible] egyetemi oktatók kutatásra fordít-

ható munkaidejének arányát is. De az intézetekkel kialakítandó verseny, a tudományos kontroll, a tudományos élet szellemi körforgása, vérkeringése is megköveteli az egyetemek tudományos rangjának emelését. Fokozatosan létre kell hozni az intézeti-egyetemi közös munkacsoportokat is, elsősorban olyan kutatási témákban, amelyek a szakterület centrális kérdéseit érintik.

Az üzemi kutató-fejlesztő részlegek gyorsított ütemű fejlesztésére — saját kedvező, múltbeli tapasztalatainkon kívül — nemzetközi példák is buzdítanak. Azt tapasztaljuk, hogy ahol komplex egységben folyik a kutatás, a tervezés és a termelés, ott kevesebb a gond a kutatás eredményeinek gyakorlati hasznosításával, s jelentősen rövidebb idő szükséges ahhoz, hogy a kutatás eredményei termékekben, anyagi javakban öltsenek testet.

b) A Központi Bizottság mai ülését megelőző vitákban egymástól élesen különböző nézetek csaptak össze az Akadémia helyének, szerepének, szervezetének, jövőjének kérdéseiről is. Elhangzottak olyan javaslatok, hogy az akadémiai kutató intézmények igazgatását vegyék át a szakminisztériumok, illetve a Művelődésügyi Minisztérium, és a mi akadémiánk is amolyan kutatóhelyekkel nem rendelkező szellemi központ, francia típusú akadémia legyen; más vélemények szerint pedig szinte semmi módosításra nincs szükség a jelenlegi helyzeten, szervezeten.

Az előterjesztésben ezzel kapcsolatban szereplő javaslatainkat — amelyek a tudományos testületek és a szakigazgatás feladatainak szétválasztását célozzák — szintén széles körben megvitattuk. Az itt javasolt megoldás elvei szerepeltek a kutatóintézetek vitáiban, az Akadémia elnökségének napirendjén, érintették azokat az Akadémia közgyűlésének hozzászólói is. A vitában részt vevők túlnyomó része, különösen a kutatóintézeti kollektívák, pártszervezetek többsége helyesli javaslatainkat. Kifejezésre jut ebben az az igény, hogy a tudományos testületek valóban az általuk legeredményesebben végezhető, tudományos koncepciók alakítására irányuló, javaslattevő, véleményező, elbíráló feladatokkal foglalkozzanak, a szakigazgatás pedig — állami felelősséggel — gondoskodjék a ma már mintegy 700 milliós évi költséggel dolgozó akadémiai kutatási intézmények munkájának — a társadalmi szükségletekkel összhangban álló — irányításáról, jelentősen növelve a kutatóhelyek önállóságát. A vita a részletkérdésekben persze tovább folyik, s jelenleg akörül összpontosul, hogy milyen legyen a tudományos testületek és a szakigazgatás viszonya. Vannak, akik — nem teljesen alaptalanul — garanciákat kívánnak, nehogy a szakigazgatás elbürokratizálódjék. Jogos az igény — s ez általános politikánknak is megfelel —, hogy a tudományos testületek demokratikus ellenőrzési, bírálati jogát biztosítani kell a szakigazgatás felett. De az alapvető kérdésben, az Akadémia reformjának időszerűségében, a testületi és az intézményi irányítási feladatok megosztásának szükségességében a politikai döntéshez megértek a feltételek.

c) Erőteljesen eltérő nézetek fogalmazódtak meg a társadalomtudományok pártirányításának kérdéseiről folyó vitákban is. Voltak, akik egészen közvetlen, témákra, intézményekre szóló, direkt pártirányítást, az egyes szaktudományok belső kérdéseit, következtetéseit is érintő pártállásfoglalásokat igényeltek. Mások javaslatai viszont a pártirányításban csak a közvetett, szinte láthatatlan befolyásolást tartották helyesnek.

A vitákban az a nézet nyert megerősítést, hogy a pártirányítás jelenlegi tartalma és formája a helyes, azt kell következetesebben, elvszerűbben, eredményesebben alkalmazni a jövőben is. A pártszervek a legfontosabb társadalmi igények megfogalmazásával, kellően előkészített ideológiai állásfoglalásaikkal, a társadalmi, politikai gyakorlat szempontjából legfőbb tudományágak ideológiai-politikai problémáinak elemzésével, gondos kádermunkával irányítsák és segítsék a társadalomtudományokat.

Az előkészítő vitákban felszínre került, megfogalmazódott több más, fontos kérdés is, és ezt önmagában is hasznos eredménynek lehet tekinteni. Ala-

Digitized by Google

kuló javaslataink már az előkészítés szakaszában hatottak a tudományos életre, a kutatómunka irányítására. Egy-egy részkérdésről születtek részletes és konkrét javaslatokat is tartalmazó tanulmányok, amelyeket a most létesülő Tudománypolitikai Bizottság, az Akadémia és az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság figyelmébe ajánljuk.

Az elmúlt évben az előkészítés közben tovább javult a tudományos közélet légköre. Megnőtt az érdeklődés a közös és általános problémák iránt. Tudományos értelmiségünk aktivizálódott, részt kért és kapott tudománypolitikánk alakításában. A Központi Bizottság állásfoglalását nagy várakozás előzi meg, s az — a tudományos dolgozók széles közvéleménye szerint — jelentős hatással lehet majd egész tudományos életünkre.

II

A Központi Bizottság ülésén indokolt néhány olyan fontos elvi kérdéssel is foglalkozni, amelyek tudományos közéletünkben jelen vannak, s amelyek szorosan összefüggnek a tudományok belső, lényegi problémáival:

a) Tudományos világnézetünk az anyagi világ egységéből indul ki, a világ megismerését és megváltoztatását egységes folyamatnak tekinti. Ezért nem értünk egyet azokkal a nézetekkel, amelyek a természettudományok és a társadalomtudományok, vagy másképpen fogalmazva a nem „ideológikus" és „ideológikus" tudományok között kínai falat emelnek.

Merev határok vonása egyes tudományágak, a természet- és társadalomtudományok között nemcsak elvi és világnézeti szempontból helytelen, hanem a tudomány fejlődése szempontjából is káros. Hiszen közismert, hogy a tudományágak közötti merev válaszfalak leomlóban vannak, a tudományok ma éppen a határterületeken fejlődnek a leggyorsabban és itt születnek leginkább új tudományos eredmények.

Ezért a tudományirányításnak is ösztönöznie kell a tudományok egymásrahatását, az egyes tudományterületek közötti kapcsolatokat. Gondoskodni kell arról, hogy a különböző tudományágak kutatói és alkalmazói egymással állandó kapcsolatban legyenek, értsék egymás nyelvét, problémáit, célkitűzéseit. A tudományok változó világa, az azon belül végbemenő differenciálódás és integráció, a természetben és társadalomban felismert új jelenségek elméleti általánosítása megnöveli a filozófiai kutatások jelentőségét is, hiszen egyre [illegible] szintetizálni.

Digitized by Google

természeti tényekből, jelenségekből el lehet jutni antimarxista ideológiai következtetésekhez is, de ez sem semmisíti meg a kutatások tényeket rögzítő, objektív értékeit.

A kutatások által feltárt objektív tények és az ebből levonható következtetések szempontjából még az egyes társadalomtudományi ágak között is különbséget kell tenni. Teoretikusan hibás szemléletű művekben is találkozhatunk olyan részeredményekkel, egyes jelenségekre vagy folyamatokra vonatkozó megállapításokkal, amelyek önmagukban teljesen hitelesek, s amelyeket fel lehet használni. Érdemes arra is gondolni, hogy az egyes társadalomtudományi ágakban — bár mindig jelen vannak — az ideológiai mozzanatok jelentősége más és más arányú. Például a filozófiában az ideológiai elem nyilvánvalóan sokkal erőteljesebben jelentkezik, mint a nyelvtudományokban, vagy a régészeti feltárások során.

b) Előterjesztésünkben nem véletlenül foglalnak el fontos helyet a társadalomtudományok kérdései. A társadalomtudományok jelentősége objektív okok miatt világszerte nő. Egyrészt azért, mert korunkban, a szocialista és kommunista társadalom felépítése során a gyakorlati kérdések tömegére kell tudományos választ, megoldást kidolgozni, másrészt azért, mert a technikai, gazdasági fejlődés sorra vet fel olyan új társadalmi, emberi problémákat, amelyekre a jelen nemzedéknek kell megtalálnia a választ. Ez utóbbi igényt a tőkés társadalmat védelmező polgári ideológusok is felismerték, s igyekeznek a tudományt is felhasználni saját céljaik érdekében.

A társadalomtudományok jelentőségét felismerték a haladó természettudósok is, mert az emberiség csak a megfelelő társadalmi feltételek segítségével tudja a tudományos és technikai forradalmak vívmányait a maga hasznára fordítani, illetve a technikai fejlődésből adódó veszélyeket tudatos társadalmi összefogással elkerülni. Amikor tehát előterjesztésünkben hangsúlyozzuk a társadalomtudományok jelentőségét, annak alapja éppen az a felismerés, hogy a társadalomnak kell megteremtenie a kedvező feltételeket a tudomány fejlődése és alkalmazása számára. Figyelembe kell venni azt is, hogy a társadalomtudományok esetében alapvetően mások a feltételek a más társadalmi rendszerű országokban elért eredmények átvételére, esetleg felhasználására, mint a műszaki- agrár- vagy természettudományok területén: tudományos világnézetünk éles kritikai szemléletet, a nem marxista nézetekkel szembeni lankadatlan elvi vitát, polémiát követel meg a társadalomtudományok művelőitől.

c) A marxista—leninista társadalomtudományok jelentőségéről szólva külön is ki kell térni arra, hogy milyen álláspontot javaslunk elfogadni a „többféle marxizmus" kérdésében, a marxizmus úgynevezett pluralizmusáról folyó vitával kapcsolatban. Előterjesztésünk határozottan állást foglal a marxizmus pluralista felfogásával szemben. A marxizmus pluralizálása revizionista nézet, amely a munkásmozgalom adott helyzetéből, a pártok közötti vitákból azt a hamis általánosítást vonja le, hogy tulajdonképpen nem egy marxizmus van, hanem több, s a munkásmozgalmon belüli viták a „különböző marxizmusok" között folynak. A pluralizmus hívei egyben tudománytalan álláspontot is képviselnek: nézeteik tudományos értékeket, igazságokat, törvényeket tesznek viszonylagossá.

A maxizmus pluralizálásának tendenciája elvétve egyes hazai tudományos műhelyekben is jelentkezett. Nálunk sajátos helyzet alakult ki: lényegében minden társadalomtudományi koncepció a marxizmus nevében lép fel, s ezért úgy tűnik, mintha a társadalomtudományokban minden vita a marxizmuson belül folyna. A valóságban azonban különféle koncepciók, elképzelések keverednek: olyanok, amelyek csak külsőleg öltik magukra a marxizmus köntösét, olyanok, amelyekben marxista és nem marxista elemek ellentmondásosan vannak jelen és olyanok, amelyek lényegében marxista alapon állnak, de az élet által felvetett új problémák marxista megoldását nem képesek nyomban megtalálni. Ezeknek egyidejű létezését tükrözi — s tegyük mindjárt hozzá;

Digitized by Google

Digitized by Google

III

Nem tartjuk szükségesnek az előterjesztésben szereplő minden tudománypolitikai elv részletes kifejtését, s ezért csak néhány fontosabbnak ítélt problémát emelünk ki.

a) A dogmatizmussal és a revizionizmussal vívott, kiélezett harc új feltételeket teremtett a tudományos munka számára, elsősorban a társadalomtudományok területén.

Megszűnt az a szellemi gúlarendszer, amely csak a csúcson tette lehetővé a tudományos igazság megnyilatkozását, amikor csak vezetők fogalmazhatták meg a társadalomtudományokra érvényes igazságokat, és az igazság kimondása nem a tényleges tudományos termőtalajjal, hanem funkciókkal függött össze.

Pártunk szakított a kinyilatkoztatásokkal az elméletben, s az adminisztratív módszerekkel az irányításban. Elvi, objektív szellemű, türelmes irányítás jellemzi azt a gyakorlatot, amelyet a tudománypolitikában több mint egy évtizede növekvő tudatossággal követünk.

Mindenekelőtt tisztázni kellett a szocialista hatalom és a tudomány, általában az alkotók viszonyát. Ellenségeink — látva az e téren is végbement gyors konszolidációt, valamint azt, hogy szellemi közéletünk a legkritikusabb nemzetközi helyzetben is kiegyensúlyozott marad — nem tudnak vagy akarnak másra gondolni, mint arra, hogy hallgatólagos megegyezés van a hatalom és az alkotó értelmiség, a tudósok között: az államhatalom anyagi és más eszközökkel támogatja a kutatást, a tudósok pedig ennek fejében nem támadják az államhatalmat, sőt egyes kérdések megoldásához segítséget is nyújtanak. Ez az elképzelés abból indul ki, hogy a tudomány és a szocialista állam két külön, egymástól független „hatalom", s a kettő között, kölcsönös érdekek alapján, valamiféle üzleti viszony jön létre.

A mi véleményünk szerint a szocialista állam és a tudomány kapcsolata nem lehet „üzletszerű", noha e kapcsolatban kétségtelenül szerepet játszanak anyagi tényezők is. A mi struktúránkban az állam, a társadalom és a tudomány kapcsolata csak akkor értelmezhető helyesen, ha közös alapból indulunk ki: a szocialista társadalom, a szocialista állam és a tudomány végső soron közös érdekeiből. Ezeknek a közös érdekeknek az alapján működik közre a tudomány a társadalmi igények és szükségletek feltárásában, ezeket az igényeket és szükségleteket helyezi el a párt- és állami vezetés az adott lehetőségek koordináta rendszerében, összefüggései közt, s fogalmazza meg a tudomány számára a társadalom kívánságait. Ebben a struktúrában nem két autonóm, független erő üzletkötéséről van szó, hanem a közös ügyért folyó, közös munkáról.

A politika és a tudomány belső törvényei, módszerei természetesen nagyon sok eltérést mutatnak, de a szocializmusban társadalmi kötöttségük közös, s ez a kiindulási pont.

Szóljunk itt néhány szót a tudósok és a politika viszonyáról is. Tisztában vagyunk persze azzal, hogy mindenkire érvényes, általános modellről nem lehet beszélni: a tudósok között vannak hidrogénbombával fenyegetőző Tellerek és vannak a békéért küzdő Joliot-Curiek. De mindjárt hadd tegyük hozzá: ha nem is tudjuk statisztikailag bizonyítani, az igazi tudósok túlnyomó többsége közelebb áll az utóbbihoz, mint az előbbihez.

Nyilvánvaló megállapítás ez mindenki számára, aki számbaveszi azt az erőfeszítést, amelyet a világ tudósai a békéért folytatott harcban ma is kifejtenek. A béke-világmozgalom ezt ugyanúgy tanúsítja, mint azoknak a tudó-

Digitized by Google

soknak az akciói, akik a fegyverkezési verseny, a harmadik világgal szemben folytatott imperialista politika ellen lépnek fel. Az is érthető, hogy a haladó eszmékért, a reakció ellen folyó harcban a tőkésországokban a természettudományok képviselői vállalják a nagyobbik részt. Az ideológiailag kötöttebb, a burzsoázia érdekeit közvetlenül kifejező társadalomtudományokban tarkább a kép, bár ez is előnyösen változik. Több helyen még azok az egyetemi tanszékek is, amelyeket elsősorban a marxizmus elleni ideológiai harc céljából hoztak létre, az azokhoz tartozó fiatal oktatók és hallgatók, a tudományos értelmiség megmozdulásainak, az úgynevezett „új baloldal" központjaivá válnak.

Mi lehet az oka ennek a jelenségnek, hogyan lehet megmagyarázni azt, hogy a kapitalizmusban sokféle módon — anyagilag mindenképpen — elkényeztetett tudományos értelmiség a progresszív, a haladó társadalmi eszmékhez vonzódik, hogy — nélkülözhetetlenségüket felhasználva — egy részük olyan akciókra is vállalkozik, amelyek más értelmiségi rétegekre és társadalmi erőkre is mozgósítóan hatnak?

E problémákról szólott már Lenin is, amikor rámutatott a marxista gondolat vonzó erejére. A burzsoá társadalom tudósát más motívumok közelítik a társadalmi haladás és a forradalom eszméihez, mint a munkásmozgalomban felnőtt, az elnyomás és a kizsákmányolás iskoláját megjárt forradalmárt. A tudós alapélménye a kapitalista rendszerrel kapcsolatban nem annyira annak igazságtalansága, hanem sokkalta inkább értelmetlensége, ésszerűtlensége. Az igazi tudós egész tevékenységét az a törekvés hatja át, hogy a tudomány eszközeivel, az alkotó eleme erejével az ember, az értelmes emberi célok szolgálatába állítsa a természetet, a valóság törvényszerűségeit. Számára a kapitalisták önös érdekei szerint irányított társadalom a maga emberellenes, kiszámíthatatlan, anarchikus, agresszív természetével nem vonzó, annál kevésbé, mivel ez a társadalom egyre inkább nemcsak ellenőrizni kívánja tevékenységét, hanem őt magát is eszközzé fokozza le. Példaként említhetjük erre az olyan eljárásokat, mint az Oppenheimer-per, a haladó amerikai atomtudósok ellen indított boszorkányüldözés.

A szocializmus győzelme után abból lehet és kell kiindulni, hogy a tudós — tudományos beállítottsága miatt — általában rokonszenvezik a szocialista rendszerrel, mint olyan társadalommal, amelynek koncepciója, alaptermészete az értelemre épül és célja az ember szolgálata. A marxizmus—leninizmus elfogadtatása a tudósokkal nagyrészt azon múlik, hogy sikerül-e meghirdetett elveinkkel és egyre inkább persze gyakorlatunkkal is bizonyítani: tudományosan megalapozott úton haladunk, szigorúan ésszerű ismérvek szerint járunk el. A tudós személye iránt tanúsított figyelem, türelem, megbecsülés fontos előfeltétel; de csak akkor válik befolyásunk igazán hatékonnyá, ha túl a személyes törődésen, ügyünk részesévé tudjuk tenni a tudóst, mint tudóst; ha úgy érzi, hogy a társadalom alakításában — szellemüket, a lényeget nézve — ugyanazok, vagy hasonlóak a módszereink, mint amilyenekkel ő igyekszik feltárni a maga szakterületén az igazságot, átalakítani a világot.

Viszonyunk a tudósokhoz elvi és nem taktikai viszony, s aki nem így gondolkodik és cselekszik — úgy véljük — nem a párt szellemében jár el. A Magyar Tudományos Akadémián szerzett tapasztalataink is tanúsítják, hogy nagyon széles az érintkezési felület: a tudósok java nagy érdeklődéssel és hivatásához méltó kritikai igényességgel figyeli a társadalmi folyamatokat, és őszintén hajlandó közreműködni ott, ahol még elmaradás érezhető.

Igaz persze az is, hogy a tudós, aki — a tudományban elengedhetetlen és nagyfokú szakosodás miatt — hozzászokott ahhoz, hogy szigorúan körülhatárolt jelenségekkel foglalkozzék, többnyire laboratóriumi feltételek között végrehajtható kísérletekkel ellenőrizze hipotéziseit, elképzeléseit, hajlamos arra, hogy a politikával, a társadalomépítés gyakorlatával szemben hasonló követelményeket állítson, illetve elvont [illegible]el közeledjen a társadalmi kérdésekhez, a politikai élet összetet[illegible]ítása — mondjuk így — so-

Digitized by Google

kaknak valami összevisszaságnak tűnik; a kikerülhetetlen taktikai szempontokat sokan nem fogadják el, szűklátókörű gyakorlatiasságot sejtenek ott is, ahol egyszerűen az adottságok korlátairól és a társadalom iránti felelősségről van szó.

Mindezek arra figyelmeztetnek, hogy a politikai gyakorlat elvi indokait jobban világítsuk meg a tudósok előtt; nem másítják azonban meg azt a tényt, hogy a „tudósok világa" a szocializmussal és a szocialista politikával belső összhangban van, hogy a tudományos értelmiség — hadd mondjuk így — predesztinálva van arra, hogy befogadja eszméinket. Ezt ezért is érdemes aláhúzni, mert válasz azok aggályaira, akik a tudományos monopóliumok elleni harcunktól, a vitákat serkentő tudománypolitikától féltik a párt, a szocializmus befolyását ezen a területen. A helyzet éppen fordított: a tudományosság, amelynek feltétlen tartozéka a szabad tudományos vita, az egyik legerősebb kapocs a szocialista politika és a tudósok között.

b) Előterjesztésünkön végigvonul az a törekvés, hogy fokozzuk a tudományok társadalmi hasznosságát, s hogy a tudományos kutatásoknak fokozottabb mértékben kell igazodniok a társadalmi igényekhez: közvetlenül is szolgálniok kell a népgazdaság, a szocialista kultúra, az oktatásügy és az egészségügy fejlesztését.

A világgazdaságban végbemenő rohamos technikai, technológiai fejlődés a mi gazdasági életünkben is parancsolóan írja elő az új és új tudományos eredményekre való támaszkodást, mind a közvetlen termelési szférában, mind az ehhez kapcsolódó tevékenységi körökben. Lehet és kell is vitatkozni azon, hogy miként értelmezzük a különböző tudományágak termelőerővé válásának folyamatát, tendenciáját. Az azonban vitathatatlan, hogy ez valóságos tendencia, s a tudomány eredményeinek lebecsülése vagy mellőzése súlyos károkat okozhat népgazdaságunknak. Amikor az irányítás figyelmét nyomatékosan felhívjuk a tudományok társadalmi hasznosságának fokozására, akkor azt kívánjuk szorgalmazni, hogy az irányító szervek az eddiginél hatékonyabb kapcsolatot építsenek ki a tudományos műhelyekkel, pontosabban fogalmazzák meg a társadalom, a gazdaság, az ipar igényeit, hozzák közelebb egymáshoz az elméletet, a kutatást és a gyakorlatot. Ha ezt nem tesszük meg, egy nap arra ébredünk, hogy kínosan lemaradtunk a nemzetközi versenyben, s ezt a lemaradást nem lehet egykönnyen behozni.

Azt is tudjuk azonban, hogy minden helyes elv, ha szűklátókörűen értelmezzük, visszájára fordulhat. Így van ez a tudományos kutatások esetében is. A társadalmi hasznosság nem mindig jelentkezik közvetlen gazdasági haszon formájában. Különösen érvényes ez az alapkutatásokra, amelyek eredményei rendszerint nem használhatók fel közvetlenül, mégis nélkülözhetetlenek a jövő megalapozása szempontjából. Nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy egy-egy tudományos sikerhez esetenként eredménytelen kísérletek sorozatán keresztül vezet az út. Ezért a prakticizmus, a szűklátókörűség, a türelmetlenség jóvátehetetlen károkat okozhat.

c) Tudománypolitikai elveink közül külön is ki szeretnénk emelni a nemzetközi együttműködés szükségességét. Aligha túlzás, ha azt mondjuk, hogy az ötvenes évek elején a nemzeti autarkiára való törekvés az egyes szocialista országokban tulajdonképpen azt a célt tűzte ki, hogy valamennyi tudományágban egyenletesen fejlődjünk fel az európai, illetőleg a világszínvonalra. Hasonló célokat ma már ésszerűtlennek tekint programjában egy olyan nagy és fejlett ország kommunista pártja is, mint a Francia Kommunista Párt. Az autarkiára való törekvés a szocialista országok között semmilyen lényeges integrációs, együttműködési, összefogási lehetőséget nem vett figyelembe, s lényegében irreális, nacionalista elképzelésekből fakadt.

Ma már egyre többen látják, hogy a szocialista együttműködés, integráció — a sajátos nemzeti igények és a független nemzetgazdaság tiszteletben tartása mellett — létkérdése a szocialista tábornak, nemzeti fejlődésünknek.

Digitized by Google

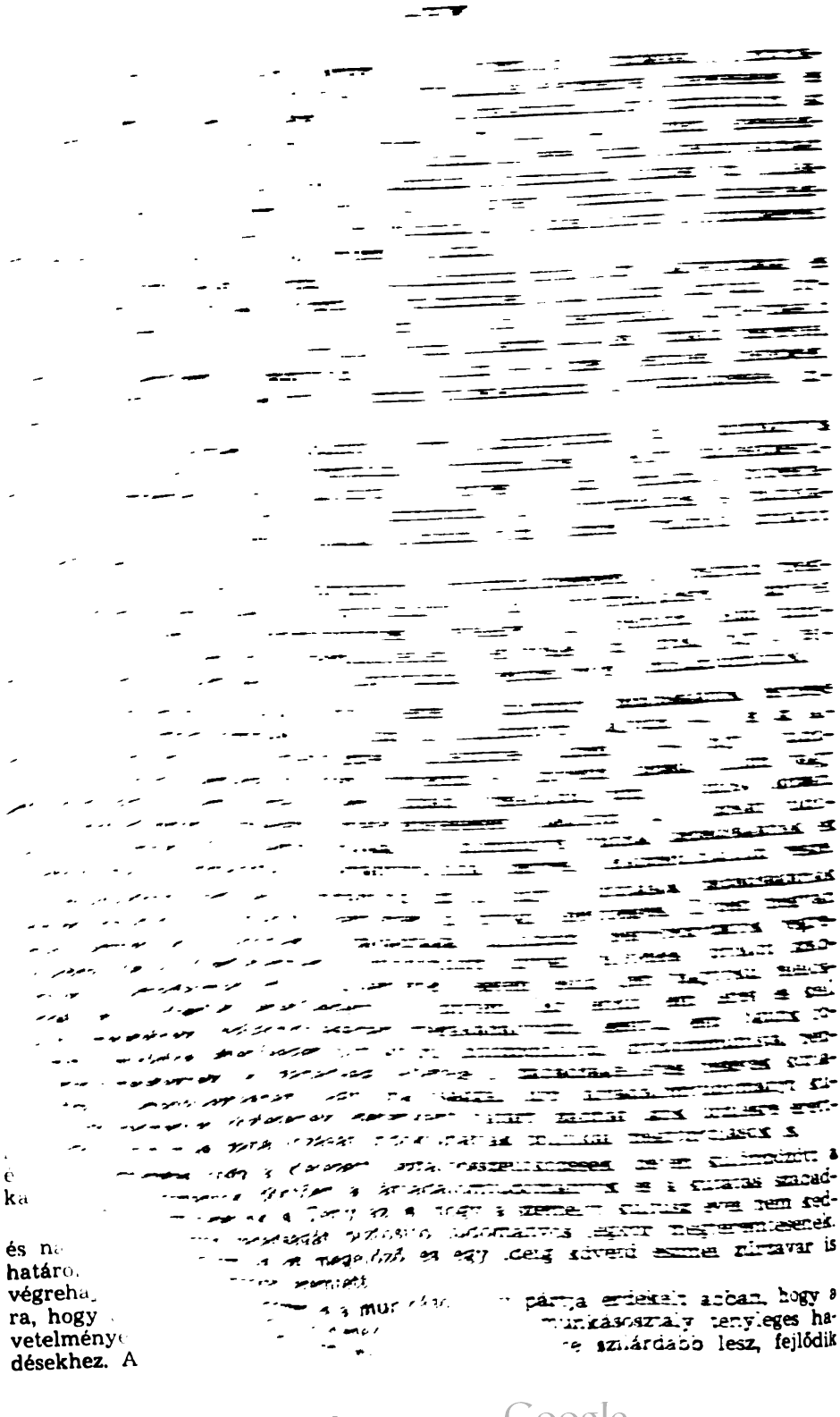

Digitized by Google

szocialista demokráciánk, gazdaságunk, ahogyan népünk életszínvonala növekszik, lehetővé válik, hogy az alkotó tudományos gondolatok megfogalmazásának és közlésének egyideig szükséges korlátait is csökkentsük.

e) A tudományok, a kutatómunka szabadságával szorosan összefügg a tudományos monopóliumokról vallott felfogásunk. A tudomány fejlődése szempontjából alapvető a tudományos álláspontok, hipotézisek megütközése, a közöttük — megfelelő feltételek mellett — folyó küzdelem az objektív valóság teljesebb, érvényesebb visszatükrözéséért, a feltárt összefüggések pontosabb kifejezéséért, megfogalmazásáért. Ennek lehetőségét zárják ki a tudomány területén jelentkező monopóliumok. A politikában annak idején jelentkező voluntarizmus és szubjektivizmus a tudományos életben is egyértelműen jelentkezett; s ha nem ügyelünk, jelentkezhet jelenleg is.

Mi tagadjuk a tudományos monopóliumok létjogosultságát: politikai, szervezeti és egyéb eszközökkel is fellépünk azok ellen. A tapasztalatok késztetnek bennünket erre.

Politikai, szervezeti befolyás, hatalom nélkül általában nem teremthető tudományos monopólium, olyan helyzet, amikor tudományos tények és érvek helyett más meggondolások dönthetnek tudományos kérdésekben. Éppen ezért kell fellépnünk, sokszor a párt célkitűzéseinek jegyében jóindulattal jelentkező, de azokat valójában kompromittáló törekvések ellen is. Úgy hisszük, elsősorban a pártszerveknek és az állami irányításnak kell gondoskodnia arról, hogy senki se kerülhessen a tudománynak és saját fejlődésének is ártó monopolhelyzetbe.

A tudományos monopóliumok elleni határozott fellépést megköveteli az a körülmény is, hogy anyagi eszközeink korlátai miatt nincs módunkban több hasonló profilú, jelentős tudományos intézményt fenntartani. Nem létesíthetünk és szerelhetünk fel — bármennyire is szeretnénk — például Debrecenben a Központi Fizikai Kutató Intézethez hasonló tematikájú és nagyságrendű intézetet.

Megengedhetetlen viszont, hogy nagy intézeteinknek a társadalom tulajdonát képező műszaki-technikai és egyéb felszereltsége elérhetetlen legyen szerényebb intézmények kutatói, egyetemi oktatók számára. Küzdenünk kell azért is, hogy egy-egy intézményen belül több tudományos iskola alakulhasson ki.

A jó értelemben vett tudományos iskolák nem képeznek, nem is képezhetnek monopóliumot. Az iskola-teremtő tudós nem korlátozza tanítványai, munkatársai fejlődését; nem szűkíti be érdeklődési területüket az őt személy szerint érdeklő problémakörre, hanem minden eszközzel elősegíti fejlődésüket, támogatja önálló kezdeményezésüket, igyekszik tévedésüket korrigálni; önbizalmat, perspektívát nyújt hosszadalmasabb, esetleg csak késve eredményt hozó munkálkhoz; megteremti számukra a tudományos viták elfogulatlan, elvszerű, szabad fórumát. Amiben vezető, amiben „mester", az elsősorban saját tudományos kutatási módszere, a problémák megközelítésének sajátos módja, a nagy kutatókra jellemző szerénység a valóság még nem ismert tartományaival szemben, bizalmatlanság a könnyen elért, tetszetős látszateredmények iránt.

f) Az utóbbi hónapokban — nem egyszer a monopóliumok elleni fellépéssel összekapcsolva — sajátos viták alakultak ki a kutatás koncentrációjának, összpontosításának kérdéséről is. Ma már alig van tudományos életünk területén olyan szervező, vezető, irányító tudós, aki tagadná, hogy csak akkor érhetünk el jelentősebb eredményeket a kutatásban, ha erőinket koncentráljuk, meghatározott célokra fogjuk össze. Vannak azonban, akik a koncentrációt egyoldalúan, sajátosan értelmezik. Különösen a múltban, az átlagosnál jóval kedvezőbb feltételekkel rendelkező néhány intézmény vezető tudósára gondolunk.

Azt valljuk, hogy elsősorban feladatokra, célokra és nem intézményekre kell koncentrálnunk erőinket. Fontos persze, hogy legyenek jelentős, jól felszerelt tudományos intézményeink. Ezek léte jogosult, lényeges, tény

Digitized by Google

v
A
ab

tudo.
talma

Digitized by Google

ató arányának megállapítására; a kutatóhelyek célirányos telepítésére; a ku-
tómunka és a kutatók védelmére, a szakemberképzés és továbbképzés ter-
ezésére; a megfelelő szervezetek és intézmények létrehozására; a nemzet-
ozi tudományos munkamegosztásban való részvétel mértékének meghatáro-
ására és más hasonló fontos feladatokra. Az irányítás lényegileg a tudomány-
ejlesztési koncepciók, elképzelések meghatározásával és az eszközök, mód-
zerek kialakításával formálja a tudományos életet. Mint az eddig elmon-
ottakból is kitűnt, ezt az irányítási munkát a megfelelő tudományos testü-
tek problémákat feltáró, elemző, kérdést felvető munkája nélkül az illeté-
es állami szervek nem végezhetik el, s az irányítás általános elveit enélkül
z arra hivatott pártszervek sem adhatják meg. Tehát nem arról van szó,
ogy vannak feladatot adók: ezek a politikai szervek, és vannak a végrehaj-
ók: ezek a tudományos dolgozók. Maguknak a feladatoknak a megjelölé-
ében is — úgy gondoljuk — jelen kell lenniök a tudományok képviselőinek.

A feladatkijelölést célzó elemzések az irányító szervek, s végső fokon
a párt munkájában összetalálkoznak a sokoldalúan ismert társadalmi-gazda-
sági igényekkel, az anyagi lehetőségekkel, nem utolsó sorban pedig a tudo-
mányok fejlődéséből adódó belső követelményekkel, s így kerülhet sor a pon-
tosabb, reális tudományos feladatkijelölésre. Ez az irányítási szisztéma rugal-
mas: lehetővé teszi a társadalom részéről érkező, néha merőben új igények
közvetítését a tudomány felé, s a tudományos műhelyek olyan szabad kuta-
tási tevékenységét is, amely nem jár feltétlenül azonnali társadalmi hasznos-
sággal. Tehát ez az irányítási módszer, ha jól alkalmazzák, érvényesíti a tár-
sadalom igényét a tudomány iránt, s a tudomány igényét az önállóságra,
amely nem öncélú, nem független a társadalomtól. Biztosítja továbbá a meg-
felelő anyagi eszközöket és az erkölcsi megbecsülést is.

A párt- és állami vezetésnek természetesen nem kizárólagos feladata a
tartalmi és szervezeti kérdések kidolgozása, a feladatok kijelölése. Feladat
emellett az alkotásnak kedvező, egészséges tudományos légkör társadalmi fel-
tételeinek kialakítása is. Ahhoz, hogy a kutatók ne kényelemszeretetből, az
üzemi munka felelősségétől, kockázataitól való menekülés szándékából vá-
lasszák a kutatói pályát, ahhoz, hogy ne ragaszkodjanak makacsul a kutató-
intézeti státuszhoz — vagyis a kutatók egészséges cseréje súlyos társadalmi
ellenállás nélkül valósuljon meg — arra van szükség, hogy a megfelelő kép-
zettségű és tehetségű szakemberek érezzék azt a társadalmi igényt, amely
feléjük irányul, és olyan erkölcsi, anyagi elismerésben részesüljenek, amely
témaválasztásuk helyességét, eredményeik hasznosságát igazolja, és a további
munkához szükséges önbizalmat és biztonságérzetet ad.

A tudomány és a tudománypolitika kapcsolatát a mi viszonyaink között
meghatározza az a körülmény, hogy a politikai irányítás nem nélkülözheti a
tudományos előkészítés munkáját. Ugyanakkor a tudományos munka, kivált-
képp a társadalomtudományi munka, nem nélkülözheti azokat az ismereteket
és helyzetértékeléseket, amelyek a párt munkájából, hazai és nemzetközi ta-
pasztalataiból adódnak. Ezért látjuk szükségesnek, hogy szorosabb kapcsola-
tot teremtsünk a párt illetékes szervei és a társadalomtudományok munkásai
között. Elvi-elméleti igényű kapcsolatokra gondolunk, konzultációkra, ame-
lyek alkalmas szellemi csatornák lehetnek a párt irányító szervei és a tudo-
mányos dolgozók közötti, kölcsönösen szükséges és hasznos együttműködésben.

Vannak, akik ezzel kapcsolatban aggodalmaknak adtak kifejezést, mond-
ván: ez a kapcsolat csak amolyan „fedő-elnevezése" a társadalomtudományok
rövidebb pórázra fogásának. A gyakorlat mutatja majd meg, hogy nem ezt
akarjuk; az általunk elképzelt és részben már létesített kapcsolatok nem
érintik a tudományos kutatás szabadságát, sőt az országos és nemzetközi kér-
déskomplexumokba való bekapcsolás által széles perspektívát nyitnak az al-
kotó tudományos munka számára eddig gyakorlatilag érinthetetlen régiók-
ban is.

Digitized by Google

A marxista—leninista párt és a tudomány kapcsolata természetesen nemcsak a pártirányítás és a tudomány felső szintjein, hanem minden szinten gyümölcsöző. Ezért szorgalmazzuk a megyei, kerületi pártbizottságok és a tudományos intézmények sokoldalú együttműködését.

•

Ennyit kiegészítésképpen a tudománypolitikánk időszerű kérdéseiről szóló előterjesztéshez. Tudatában vagyunk annak, hogy munkánk a Központi Bizottság mostani vitájával és határozataival nem fejeződik be, sőt éppen hogy elkezdődik. Előterjesztésünk a konkrét tennivalók fő irányát tartalmazza. Az állásfoglalásban kitűzött célok valóra váltásában, a párt általános politikájának szerves részét képező tudománypolitika megvalósításában rendkívül nagy feladat vár az illetékes állami szervekre. Építsünk alkotó, szervező munkájukra, önálló kezdeményezésükre. A Központi Bizottság azt várja a tudományos kutatóhelyeken, irányító szervekben dolgozó kommunistáktól, hogy a mindennapi munkában valóra váltsák a párt tudománypolitikáját.

Czinke Ferenc:
Mindenkihez!

Digitized by Google

A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának TUDOMÁNYPOLITIKAI IRÁNYELVEI

I

1. Korunkat, a társadalmi forradalmak és a termelőerők nagyarányú növekedése mellett *a tudományok rendkívül gyors fejlődése és társadalmi szerepük megnövekedése* jellemzi. A kibontakozó tudományos-technikai forradalom hatására elmélyülnek ismereteink a természetről és a társadalomról, átalakul a termelőerők szerkezete és színvonala. A tudomány sokféle módon hat a társadalom tudatára, az oktatásra, a művelődésre, az egészségügyre, az élet- és munkakörülmények alakulására; eredményei fontos tényezőként jönnek számításba a politika, a nemzetközi kapcsolatok formálásában.

A fejlődés nyomán átalakulóban van maga a tudományos tevékenység is. A tudományos kutatás volumene egyre inkább iparági méretekkel jellemezhető, s a társadalmi tevékenység egyik szervezett — egyes területeken az iparszerű termelés jegyeit felmutató — ágazatává válik. Gyarapodik a különféle típusú kutatóhelyek hálózata, a kutatómunka anyagi, technikai, személyi bázisa és fokozódik a figyelem a kutatómunka szervezetével, működésének mechanizmusával, a kutatás eredményességével összefüggő kérdések iránt, s jelentősen nő a hatékony kutatás-szervezés szerepe. Gyorsul a tudomány eredményeinek gyakorlatban történő hasznosulása.

A tudomány szerepének növekedése világjelenség, de nem független az adott társadalmi viszonyoktól. A tőkés társadalomban is növekszik a tudomány jelentősége. A tudományos eredményeket ott is tömegesen felhasználják a termelésben. A tudományos-technikai forradalom — a termelési viszonyok korlátai miatt — egyben el is mélyíti a tőkés társadalom kibékíthetetlen ellentmondásait. A tudomány számos vívmánya — létrehozóinak szubjektív szándékától függetlenül is — a háborús fenyegetés és az erőszak eszközévé válik.

A tudományos-technikai haladás a szocializmusban objektív társadalmi korlátoktól mentesen bontakozhat ki. A szocializmus és a kommunizmus lényegéből fakadóan igényli a tudomány segítségét, az a társadalom építésének egyik legnagyobb hajtóerejévé válik. A bővített újratermelési folyamatban növekszik a szellemi munka, a tudományos tevékenység részaránya, a kutatás legtöbb eredménye a nemzeti jövedelmet növelő tényezőként vehető számításba, s az egész társadalmat szolgálja.

A szocializmus viszonyai között — a dolgozók növekvő anyagi és kulturális szükségleteinek mind teljesebb kielégítése érdekében — társadalmi méretekben valósulhat meg a tudomány termelőerői mivoltáról szóló marxi felismerés. A termelésben lejátszódó folyamatok egyre inkább a tudomány hatása alá kerülnek; a potenciális termelőerőként megjelenő új ismeretek tárgyiasult formában reális termelőerőként hatnak. Tudományos eredmények realizálódnak a termelőerők anyagi elemeiben, tudományos ismeretek termékenyítik meg a legfontosabb termelőerő, a dolgozó ember munkakészségét, termelési tapasztalatait, s egyre inkább tudományos alapokra helyeződik a termelés irányítása és szervezése is. A tudomány eredményeit az egész társadalom érdekében használják föl. Ez a folyamat a szocializmus viszonyai között sem valósul meg automatikusan, olyan objektív lehetőség csu-

Digitized by Google

[illegible]

[illegible]

[illegible]

2. Tudománypolitikánk a párt általános politikájának szerves része. A párt VII., VIII. és IX. kongresszusának határozatai nagy figyelmet fordítottak a tudomány növekvő társadalmi szerepére.

A párt abból indul ki, hogy a tudomány hazánkban is felbecsülhetetlen [illegible] a tudomány és a szocializmus szövetsége forradalmunk lényeges [illegible].

[illegible] legfőbb elvelt az elmúlt évek gyakorlata igazolta. [illegible] a jövőben is segíti, serkenti a tudományos élet, a hazai [illegible] fejlődését:

— [illegible] a szocialista állam feladatának tekinti annak biztosítását, [illegible] a tudományos kutatómunka — mind mélyrehatóbban [illegible] a természet és a társadalom mozgástörvényeit — szol- [illegible] a dolgozó nép igényeit, a szocialista építés szükség- [illegible] tudományos [illegible] tarsadalmi szerepe folytán a kutató- [illegible] egyrészt a konkret tarsadalmi, gaz- [illegible] másrészt — azzal egységben — a [illegible] feladatok megoldásával a távlati cé- [illegible]

— [illegible] feladat hárul, hogy [illegible] felszá- [illegible] a dolgozó nép [illegible] tudományos [illegible]

[illegible]

Digitized by Google

— Pártunk következetesen síkraszáll a tudományos közélet tisztaságáért, zd a szubjektivizmus, a szűk érdeket képviselő csoportosulások, a tudo- anyos monopóliumok ellen. Bátorítja a tudományos vitákat, támogatja a domány egészséges fejlődését szolgáló különböző tudományos iskolákat és lóban demokratikus tudományos közélet megteremtésére törekszik.

— A tudomány alkotó művelése magas képzettségű szakembereket igé- el. Pártunk fontosnak tartja a politikai, ideológiai követelményeknek meg- elő, szakmailag kiváló tudományos erők kiválasztását, tehetségük kibonta- ztatásának segítését, az ehhez szükséges ösztönzési, képzési, tudományos inősítési rendszer megteremtését. A párt szorgalmazza, hogy a tudomány unkásainak köre folyamatosan felfrissüljön az alkotó munkára alkalmas akemberekkel, és ezzel egyidejűleg egészséges arányú áramlás valósuljon eg a kutatóhelyekről a társadalmi tevékenység más területei felé.

— A tudománynak a társadalom életében betöltött szerepéből következ- ően sokoldalúan kell gondoskodni a tudományos kutatások anyagi felté- eleiről. A párt szorgalmazza, hogy a tudományos kutatásokra fordított esz- özök növekedése általában meghaladja a nemzeti jövedelem fejlődésének temét, és hogy a tudomány munkásai kellő erkölcsi és anyagi elismerésben észesüljenek.

— Országunk méreteiből, elsősorban korlátozott anyagi forrásainkból övetkezően nem rendezkedhetünk be a tudományos megismerés minden te- ületén nagy erőket foglalkoztató kutatómunkára, sőt azokat az igényeket em tudjuk saját erőből kielégíteni, amelyeket társadalmi, gazdasági fejlő- désünk a tudománytól feltétlenül elvár. Küzdeni kell a kutatások területén s az autarkia maradványai ellen. A világ tudományos kapacitásának csak is töredéke van országunkban. Ezért csupán néhány tudományterületen (kö- öttük tradicionálisan kiemelkedő eredménnyel művelteken), jól megválasz- ott irányokban lehet és kell vállalni a világszínvonal elérésének igényével a azai kutatást. A hazai társadalomtudományok fontos feladata a szocialista építés elméleti kérdéseinek tudományos vizsgálata, valamint a sajátosan ma- gyar vonatkozású, úgynevezett nemzeti tudományok (pl. magyar történet- tudomány, nyelvtudomány stb.) művelése. A tudományos megismerés más területein elsősorban a nemzetközi tudományos élet eredményeire kell épí- teni, a külföldi szellemi termékek nagyobb arányú beszerzésére kell töre- kedni. Alapvető és elsődleges számunkra a szocialista országokkal, mindenek- előtt a Szovjetunióval való tudományos együttműködés és integráció fejlesz- tése.

Szorgalmazzuk a kölcsönösen előnyös kapcsolatokat a kapitalista ország- gokkal is. Bár egyes tőkés körök ezeket a kapcsolatokat nem egy esetben az államunk elleni kémkedés és ideológiai fellazítás céljaira akarják felhasz- nálni, mégsem választjuk az elzárkózást. A kapcsolatok olyan irányú alakítá- sára törekszünk, mely a szocializmus állásainak erősítését mozdítja elő.

A sokirányú nemzetközi tudományos kapcsolatok szellemi életünkre alap- vetően kedvezően hatnak: széles látókörű, a világ sokoldalú jelenségeit, köz- tük hazánk helyét, szocialista perspektíváját felfogni, megérteni képes, a haladásért meggyőződéssel küzdeni tudó értelmiség nevelődését segítik. E kap- csolatok ápolása összhangban van nemzeti érdekeinkkel.

— A párt állandóan tökéletesíti a kutatások felsőszintű irányítását, s az állami irányítás olyan mechanizmusának megteremtésére törekszik, amely a tudományok optimális fejlődését, a kutatómunka eredményeinek társadalmi méretű felhasználását biztosítja. Arra törekszik, hogy a kutatás bázisa és struktúrája a társadalmi igényekhez igazodva, a dinamikusan változó optimális arányokat követve fejlődjék. Fejlődésünk jelenlegi szakaszában különösen fontos az egyetemeken folyó kutatás erősítése, a termeléshez közvetlenül kapcsolódó kutató és fejlesztő tevékenység fokozása, a tudományos eredmények gyors és hatékony alkalmazásának elősegítése.

Digitized by Google

3 A párt és a szocialista állami gondoskodása nyomán, a tudomány művelőinek lelkiismeretes munkája révén *a hazai tudományos kutatások az elmúlt két évtizedben, különösen az utóbbi években eredményesen fejlődtek.*

A konkrét gazdasági céljainkhoz kapcsolódó kutatások számottevően hozzájárultak iparunk és mezőgazdaságunk fejlesztéséhez. Iparunk fejlődését — amely termelését a háború előttihez képest hatszorosára növelte — a hazai kutatások eredményei és a szocialista országok kutatási-fejlesztési tapasztalatainak átvétele jelentősen segítették. Születtek — bár igen kis számban — világszínvonalon álló, külföldön is értékesített eredmények. Jelentős az a tevékenység, amely a külföldön elért kutatások átvételét, hazai viszonyok közötti felhasználását, esetenként továbbfejlesztését biztosította. Legeredményesebb kutatások azokon a területeken folytak, ahol a piaci igények, illetőleg az adott hazai körülmények lehetővé tették az ipar megfelelő fejlesztését. Ilyennek minősülnek például a hazai gyógyszergyártás jelentős fejlődését, a programvezérlésű automatikus működésű szerszámgépek fejlesztését, új, intenzívebb növény- és állatfajták, különösen hibridek előállítását eredményező kutatások.

Jó eredmények születtek a természettudományok különböző ágaiban is. Említésre méltóak például a szilárdtestek kutatása, a kémiai folyamatok mechanizmusának felderítése területén elért eredmények. A társadalomtudományok művelői — az elmúlt tíz évben közelebb kerülve mai életünkhöz — aktívan és eredményesen részt vettek társadalmi problémáink megoldásában, hozzájárultak népünk tudatának formálásához. Példaként említhetők a közgazdászok kutatásai az új gazdasági mechanizmus előkészítésének szolgálatában, az irodalomtörténészek új hatkötetes magyar irodalomtörténetének megjelenése. Számos figyelemreméltó tudományos eredmény született és került felhasználásra az egészségügy, az oktatás és a népművelés gyakorlatában. A tudomány egyetemességét szolgáló — könyvek és publikációk formájában közreadott — kutatási eredmények értékét a külföldi tudományos körök fokozódó elismerése és a nemzetközi tudományos kapcsolatok örvendetes gyarapodása is jelzi.

A hazai tudományos kutatómunka és a tudományos élet fejlődése, társadalmi szerepének növekedése általában kielégítőnek, a jövőre nézve is reményekre jogosítónak mondható. Ugyanakkor társadalmunk fejlődése, a szocializmus teljes felépítésének feladatai egyre nagyobb és újabb követelményeket támasztanak. A tudományos kutatások és tudományos életünk több vonatkozásában még nem tesz eleget az új igényeknek, fejlődésük bizonyos tekintetben elmarad a társadalom fejlődésének egészétől.

A párt vezető szerveinek korábbi határozatai megállapították, hogy a tudomány fejlődését, nagyobb társadalmi hatékonyságát elsősorban az akadályozza, hogy nincs meg a kellő összhang és kölcsönhatás társadalmi, gazdasági célkitűzéseink és a kutatómunka között. A kutatási feladatok megválasztásában, kialakításában nem eléggé érvényesül a társadalmi tudatosság, a kutatási eredmények felhasználása nem kielégítő mértékű és ütemű. Több korábbi kísérlet ellenére sem sikerült még kimunkálni a kutatás korszerű irányítási rendszerét, működésének hatékony mechanizmusát. A legutóbbi években — a gazdaságirányítás reformjával összhangban — számos előremutató intézkedés született. Hatásuk most van kibontakozóban.

A Központi Bizottság társadalmunk jövőjét szem előtt tartva szükségesnek ítéli, hogy a tudományos kutatások és tudományos életünk helyzetét mélyrehatóan elemezve hatékony intézkedéseket kezdeményezzen a magyar tudomány újabb fejlődése, társadalmi szerepének további kibontakoztatása érdekében.

Digitized by Google

II

1. A felszabadulás óta *jelentős tudományos bázis épült ki* hazánkban. A tudományos kutatásra és műszaki fejlesztésre fordított anyagi eszközök gyors, a nemzeti jövedelem emelkedését meghaladó ütemben fejlődtek, 1967-ben meghaladták a 4,5 milliárd forintot, ami a nemzeti jövedelem 2,23%-a. Ezen belül kutatási ráfordítás 3,05 milliárd forint, a nemzeti jövedelem 1,5%-a volt. A tudományos munka területén foglalkoztatottak létszáma ugyancsak gyors ütemben növekedett, 1967 végén meghaladta a 40 000 főt (kutatók, egyetemi oktatók, e területen alkalmazott kisegítő személyzet). Ez a foglalkoztatott népesség 0,83%-a. A kutatóhelyek[1] száma 947, ezek között 130 az önálló kutató vagy fejlesztő intézet.

A kutatási bázis fejlesztésének, a kutatóhelyek számának és a kutatás területén foglalkoztatott létszámnak extenzív, a gyors mennyiségi növekedéssel jellemezhető szakasza lezárult.

A kiépült kutatási bázis a következő feladatokat láthatja el:

— Általános feladata, hogy — a nemzetközi együttműködés lehetőségeit is felhasználva — a tudományos kutatás és fejlesztés teljességében figyelemmel kísérje a nemzetközi haladást, ahhoz kapcsolódva kisebb volumenű kutatásokat folytasson elsősorban azzal a céllal, hogy elősegítse a külföldön elért eredmények hazai adaptálását. Kutatóhelyeink ilyen jellegű tevékenysége fontos például a technológiai eljárások fejlesztése, a hazai takarmánynövény-nemesítés, az állati fehérjeszükséglet kielégítését célzó biológiai kutatások területén. A kutatóhelyek és kutatók ez irányú tevékenységének anyagi és erkölcsi elismerését jobban kell biztosítani.

— A hazai kutatási bázis alkalmas arra, hogy néhány, jól körülhatárolt területen — megfelelő feltételek biztosítása esetén — világszínvonalon álló, új tudományos eredményeket hozzon létre. Ezt a célt kell kitűzni például a hazai gyógyszeripari, s az ehhez szervesen kapcsolódó kémiai, biológiai kutatások elé.

— A társadalomtudományi bázis alkalmas arra, hogy a szocializmus építésének hazai és nemzetközi tapasztalatait elméletileg általánosítsa, segítséget nyújtson a pártnak szocialista fejlődésünk további feladatainak és azok megvalósítási módjainak kijelölésében, s a marxizmus—leninizmus alkotó továbbfejlesztésével, az antimarxista nézetek leleplezésével és tudományos kritikájával eredményesen vegyen részt a nemzetközi ideológiai harcban.

— E feladatok ellátása mellett kutatási bázisunknak szolgálnia kell a nép kulturális színvonalának felemelését, a tudományos gondolkodás fejlesztését, a műszaki kultúra növelését, az oktatás és képzés tartalmának, valamint módszereinek korszerűsítését is.

A következő években a tudományos bázis fejlesztésének elsősorban a hatékonyság növelésére, alapfeladatainak minél eredményesebb elvégzésére kell irányulnia.

Kutatási bázisunkon belül a különböző tudományágak[2] egymás közötti aránya lényegében megegyezik a hasonló nagyságú és fejlettségű országokban kialakult arányokkal, s hazai igényeinknek megfelel. A kutatás területén dolgozók létszámának 56%-a műszaki, 12%-a a mezőgazdasági kutatásokra jut; az anyagi ráfordítások 62%-a a műszaki, 13%-a az agrár kutatásokat szolgálja. Az anyagi javak termeléséhez közvetlenül kapcsolódó, konkrét gazdasági célokat szolgáló kutatómunkára koncentrálódik tehát a kutatók és az anyagi ráfordítások nagyobbik hányada.

[1] Kutatóhelyeken a kutató, fejlesztő intézeteket; az egyetemi tanszékeket; az ipari nagyüzemek, a közművelődési intézmények keretében működő ún. egyéb kutatóhelyeket értjük.

[2] A tudományt öt tudományágra (természettudományok, orvostudományok, agrártudományok, műszaki tudományok, társadalomtudományok) osztjuk; a tudományágakat tu ágazatokra tagoljuk, ezeken belül pedig tudományterületeket különböztetünk meg.

Digitized by Google

A vázoltak ellenére tudományos bázisunknak több lényeges problémája van. Ezek megoldása a következő 10—15 év feladata.

Aránytalanságok tapasztalhatók az egyes tudományágak belső struktúrájában. Vannak olyan tudományágazatok és tudományterületek, ahol feltűnő tematikai és szervezeti dekoncentráltság tapasztalható. Nem jellemző még, hogy a struktúra rugalmasan alkalmazkodna az aktuális célkitűzésekhez. A műszaki kutatásokban már érvényesül a gazdasági mechanizmus olyan jellegű hatása, amely lehetővé teszi a társadalmi-gazdasági igények érvényesülését. A költségvetésből gazdálkodó alaptudományi kutatóintézetekre ez ilyen befolyásoló erővel nem hat; a preferálásra vagy visszatartásra vonatkozó állásfoglalást jelenleg nem mindig az objektív igények alapozzák meg. Az a koncentrált kutató-fejlesztő kapacitás — az úgynevezett „kritikus tömeg" — azokon a területeken sem mindig biztosított, ahol a kitűzött cél sikeres megvalósítását csak így érhetnénk el.

A felszabadulást követő első évtizedben az ország lehetőségeivel és adottságaival nem számoló autarkiára való törekvés a tudományos kutatásra is hatással volt. Az erők szétaprózódásához vezetett az a szemlélet, hogy a széles gazdasági tevékenységhez szükséges ismereteket — nem számolva a nemzetközi együttműködés, különösen pedig a szocialista országok közötti munkamegosztás adta előnyökkel — hazai kutatással kell biztosítani. Ezért több ízben erőinket meghaladó feladatok megoldására tettek sikertelen kísérletet. Ilyen irreális erőfeszítések különösen a fejlesztési kutatások területén mutatkoztak.

Nem megfelelőek a kutatási típusok[1] közötti arányok. A gyakorlati alkalmazáshoz legközelebb álló, azt közvetlenül szolgáló fejlesztési kutatási ráfordítások alig haladják meg az összes ráfordítások felét. Az alapkutatások jelentőségét is hangsúlyozva megállapítható, hogy ez az arány kedvezőtlen, s más okokkal együtt akadályozza az alap- és alkalmazott kutatások gyakorlati hasznosítását. Nem fejlődtek eleggé az üzemi kutató-fejlesztő helyek sem. A termelésben alkalmazható kutatási eredmények realizálását hátráltatja, hogy hazánkban nem létesültek megfelelő számban kísérleti jellegű gyártásra alkalmas félüzemi részlegek. Ilyenek létesítésére a kutatóintézetek — anyagi feltételeik korlátai miatt — általában nem vállalkoznak. A termelő vállalatok a kísérleti gyártással járó kockázat tartja vissza ilyen üzemrészek kialakításától. A gazdasági mechanizmus reformja során feltáruló egyéb tartalékok miatt a vállalatok még nem kényszerülnek eléggé a kutató-fejlesztő munka fokozására a tudomány eredményeinek alkalmazására.

A kutatási tevékenységben nem kielégítő az élő és a holtmunka aránya. Világszínvonalon felszerelt intézet kivételével a kutatás eszközellátottsága nem megfelelő. Az egy kutatóintézeti kutatóra jutó gépek és műszerek nettó értéke 1960 óta alig változott, 210 ezer forint körül mozog. A tényleges érték ennél is kisebb, mert az érvényben levő amortizációs kulcsok alacsonyak, nem fedezik meg a kutatási berendezések gyors erkölcsi kopásának. Nem jó a kutatóintézetek állóeszköz-állományának belső megoszlása sem: az épületek, valamint a gépek és műszerek nettó értéke egyaránt 1,4—1,4 milliárd Ft. E kedvezőtlen helyzet következményeit a létszám növelésével kívánják ellensúlyozni. Ez eredményezi azt, hogy az ország kutatási bázisának létszámadatai — összehasonlítva a nemzetközi arányokkal — kedvezők, az eszközellátottság pedig a nemzetközi színvonalhoz képest elmaradott.

Kevés a kutatást szolgáló segéderő, s ez gátolja a kutatók eredményesebb munkáját, magas képzettségük hatékonyabb felhasználását. (1967-ben 100 kutatóra a kutatóintézetekben 142, az egyetemeken mindössze 39 segéderő jutott.) A kutatóintézetek jelenlegi kötetlenebb bér- és pénzgazdálkodása bizonyos mértékig lehetővé teszi a kutatók-segéderők arányának javítását.

[1] Kutatási típusokként az „alap", „alkalmazott" [illegible] kutatásokat különböztetik [illegible] a kutatási szint [illegible] lata is.)

Digitized by Google

Annak ellenére, hogy a társadalomtudományi kutatások anyagi feltételei az elmúlt néhány évben az átlagosnál gyorsabb ütemben javultak, a társadalmi igényekhez kapcsolódó, a társadalmi és politikai gyakorlatot is közvetlenül szolgáló társadalomtudományi kutatások céljaira biztosított összegek jelenleg is alacsonyak. Nincs elég modern kutatási eszköz és ez akadályozza a korszerű kutatási módszerek széles körű alkalmazását.

Az egyetemek részvétele a kutatási tevékenységben mennyiségileg nem éri el a kívánatos szintet, rosszabb a nemzetközi arányoknál. Az egyetemek viszonylag kevés támogatást kapnak a kutatáshoz, holott az egyetemeken jelentős, kihasználatlan tudományos kapacitás áll rendelkezésre. Az oktatás színvonalának fejlesztéséhez is nélkülözhetetlen tudományos kutatás és az ehhez szükséges eszközállomány az egyetemeken nem fejlődött megfelelő ütemben, sőt egyes tudományterületeken — különösen azokon, ahol önálló kutatóintézeteket hoztak létre — visszaesett. Ez elősegítette egyes főhivatású kutatóintézetek monopolhelyzetbe kerülését, gátolja az egészséges tudományos konkurrencia, a tudományos iskolák kialakulását is. Nem kielégítő az egyetemek és a kutatóintézetek kapcsolata. Még az az együttműködés is hiányzik, amelyre már a jelenlegi lehetőségek is módot nyújtanának, éppen ezért egyre gyakrabban felmerült az intézetek és az egyetemek szorosabb együttműködését szorgalmazó jogos igény.

A kutatóhálózat regionális elhelyezkedése kedvezőtlen. A 130 főhivatású kutató-fejlesztő intézetből mindössze 24 működik vidéken. Ennek a helyzetnek egyik oka az, hogy ma még több helyen nem kedvezőek azok a feltételek (lakás, házastársak elhelyezkedése, kulturálls ellátottság, gyerekek iskoláztatása), amelyek lehetővé tennék, hogy a kutatók szívesen dolgozzanak vidéki kutatási központokban. A vidéken dolgozó kutatók esetenként úgy érzik, hogy egy-egy helyi vezető csoport szubjektivitásának jobban ki vannak szolgáltatva, mint a fővárosban.

A kutatómunka hatékonyságának megítélése bonyolult probléma. A kutatás eredményei ugyanis hosszú időn át, áttételes módon hatnak. A kutatás eredményeinek a hasznosítása, gyakorlati alkalmazása nagymértékben függ az egyes országok nagyságától, gazdasági struktúrájától és egyéb adottságoktól. Az összefüggések jól számítható, általánosan alkalmazható, a ráfordítások hatékonyságát kifejező mutatót még nem sikerült megtalálni. A fejlesztési és az alkalmazott kutatások eredményességének mérésére vannak bizonyos módszerek, de ezek alkalmazása sem elég széles körű. Kevés a kutatásszervezéssel foglalkozó szakember hazánkban, s nem folyik az e kérdésekkel kapcsolatos tudományos munka sem megfelelő mértékben.

2 A kutatóbázis kiépítésével párhuzamosan számban is *jelentős, jól felkészült tudományos kutatói állomány nőtt fel hazánkban.* A kutatás területén foglalkoztatottak között a kutatóintézetekben több mint 6,5 ezer kutató, az egyetemeken közel 7 ezer oktató és 700 kutató, az egyéb kutatóhelyeken pedig 2 ezer kutató dolgozott 1967 végén. Ebben az időpontban hazánkban 3,5 ezer szakembernek volt tudományos fokozata; jelentős részük kutatóhelyeken dolgozott.

A kutatók többsége lépést tart tudományterülete nemzetközi fejlődésével, tekintélyük, elismerésük az utolsó évtizedben az ország határain túl is észrevehetően fokozódott. Politikai arculatuk alapvetően kedvező. Elfogadják és helyeslik a szocialista építés céljait, hivatástudatuk és alkotnivágyásuk egybeesik politikánk alapvető céljaival.

A tudomány munkásai elismerésre méltóan részt vesznek a társadalmi életben. Számos tudós végez hasznos közéleti munkát társadalmi, tudományos, szakmai szervezetekben, az államhatalom és az államigazgatás különböző szerveiben.

A tudományos munkahelyek többségében a pártszervezetek megfelelően működnek. Az utóbbi 4—5 évben növekedett munkájuk színvonala, politi

Digitized by Google

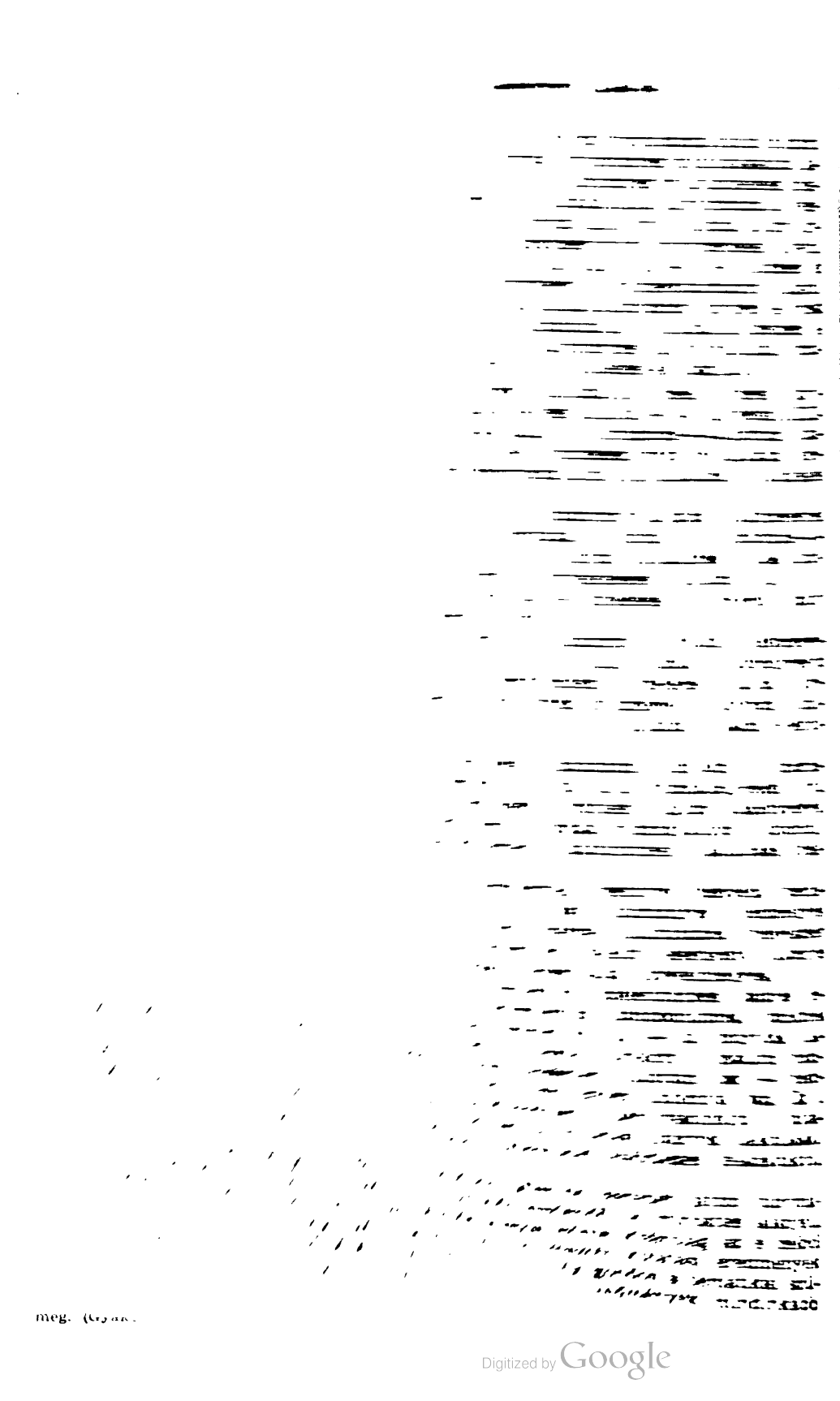

meg. (Gyan.

Digitized by Google

omplex munkacsoportok tevékenysége nyomán születnek, mégis nagyon rka a kollektív munkával elért eredmények fokozattal történő honorálása. minősítő munka gyakorlatában sok a formális elem. Az aspiratúrával kapcsolatos igények és lehetőségek lényegesen megváltoztak az utóbbi néhány vben. Különösen a múltban többször előfordult, hogy tudományos fokozatra alyázók kifejezetten magyar témákat külföldön védtek, s az elbírálásra legletékesebb magyar kutatónak nem volt módjuk a fokozat odaítélésében állást oglalni. A tudományos minősítésben jelenleg csekély az egyetemek és tudományos intézmények szerepe.

A tudományos fokozattal járó illetménykiegészítés rendszere nem folyamatosan ellenőrzött teljesítményre épül, megszüntetése azonban érzékenyen rintené a kutatók életszínvonalát és ezért politikai problémákat vetne fel.

3 *A tudományos kutatások irányításában nagy szerepük van a kutatási terveknek, az irányítás gazdasági szabályozó eszközeinek és a különböző irányító szerveknek.*

a) A hazai *kutatástervezés* kialakításában az 1960-as évek elején fontos lépés volt az Országos Távlati Tudományos Kutatási Terv kidolgozása. E terv összefoglalja a kidolgozás időpontjában felmerült összes feladatokat és igényeket, s nagymértékben segíti a hazai kutatási tevékenység áttekintését. Mivel azonban a tervben minden feladat országos szinten szerepel, s a végrehajtást külön anyagi eszközök nem segítik, a terv a kutatási tevékenységet érdemben nem befolyásolja.

Országos, kormányszinten kiemelendő és jóváhagyandó kutatási célprogram jelenleg még nincs. Ma már lehetséges — az önálló ipari kutatóintézetek színvonalas munkája érdekében igen hasznos lenne — a kérdésben határozottabban előrelépni. Néhány ilyen — a világszínvonal elérését, illetőleg megközelítését célzó fejlesztési, továbbá egyéb társadalmi szükségletek kielégítésére irányuló komplex feladat megoldásának igényével fellépő — célprogram kijelölése és megvalósítása hozzájárulhatna a kutatások koncentrálásához.

Az ágazati szintű kutatási célprogramok kidolgozása, jóváhagyása általában rendben folyik. Az ipari minisztériumok kutatási célprogramjai s az azok alapján a kutatóintézeteknek adott megbízások, szerződések a tapasztalatok szerint jó irányba terelik a kutatóhálózat tevékenységét.

A kutatóhelyek jelenlegi kutatástervezése — az intézmények jellegéből adódóan — differenciált. A gazdasági mechanizmus reformjának bevezetésével egyidejűleg a műszaki kutatások irányításában — széles körű hazai és nemzetközi tapasztalatok figyelembevételével — lényeges változásokat vezettek be. A változtatás legfőbb oka az a felismerés volt, hogy országunk nagyságát, technikai-fejlettségi színvonalát, gazdaságunk „nyitottságát" és egyéb tényezőket figyelembe véve a korábbi értelemben vett műszaki kutatási tervről nem beszélhetünk, mert azt a népgazdasági tervből közvetlenül leszármaztatni nem lehet. Népgazdasági tervünk teljesítéséhez korszerű műszaki ismeretekre van szükség és azokat mindig esetenkénti vizsgálat alapján, a leggazdaságosabb módon kell megszerezni. Vizsgálatok alapján lehet meghatározni és előirányozni azt, hogy mit kutassanak itthon és milyen ismereteket kell megszerezni más módon. Célszerű, ha a kutatóhelyeken a népgazdasági igények, a népgazdasági terv befolyása közvetve, a főhatóságoktól és a vállalatoktól kapott megrendelések útján érvényesül. Ennek megfelelően 29 műszaki kutatóintézet — az ország kutatási kapacitásának mintegy fele — 1968 január óta vállalatszerűen, a megrendelőkkel kötött szerződések alapján működik. E kutatóhelyek munkájának tervszerű befolyásolásával kapcsolatos, 1968 során szerzett tapasztalatok általában kedvezőek. Negatív vonás: a termelő vállalatok túlnyomó többsége egyelőre rövidtávú, „prakticista" jellegű munkákra szerződik, hosszabbtávú nagyobb kutatási feladatokra nem, vagy alig adnak megbízásokat.

Más területeken nem módosult jelentősen a tervezés rendszere. A k

Digitized by Google

vetésből gazdálkodó mezőgazdasági jellegű kutatóhelyek tervszerű irányításában szintén fontos szerepük van a minisztérium által kialakított és finanszírozott célprogramoknak. A Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztérium (MÉM) arra törekszik, hogy ezek az intézmények is szerződések alapján dolgozzanak, fokozatosan közeledjenek a műszaki kutatóintézetek vállalatszerű működéséhez.

A többi, ugyancsak költségvetésből gazdálkodó kutatóhelyek (a Magyar Tudományos Akadémia — MTA — és az Egészségügyi Minisztérium — EüM — intézményei, az egyetemek) kutatási programot tartalmazó kutatási terv készítésére kötelezettek, amelynek rendszere és mechanizmusa az előző évekéhez viszonyítva egyszerűbb. Az intézeti tervek — ez elsősorban az MTA természet- és műszaki tudományokkal foglalkozó intézményeire vonatkozik — nem tükrözik kielégítően a gyakorlat felé fordulás tendenciáját, pedig erre az alapkutatások sérelme nélkül is — akár saját maguk választotta témák, akár az intézeti kapacitás egy részének szerződéses munkákkal való hasznosítása révén — lehetőség és szükség lenne. Az ilyen — túlnyomórészt alapkutatási tevékenységet végző — intézetekben folyó munkára, a témaválasztásra a piaci viszonyok nem hatnak, a céltudatos állami befolyásolás viszont nem kielégítő. Ennek elsősorban az az oka, hogy az irányító szervek nem — vagy nem minden tudományterületen — rendelkeznek olyan határozott álláspontot képviselő tudományos koncepciókkal, amelyek alkalmasak irányító hatást gyakorolni intézményekre.

Az országos és ágazati célprogramok hálózatán, továbbá a kutatóhelyek kutatási tervein túl felmerül egy új, a gazdaságirányítás reformjával összefüggésben álló, új típusú országos kutatási terv készítésének igénye.

b) *A kutatási költségek fedezete* a gazdasági mechanizmus reformja után a vállalatoknál a műszaki fejlesztési alap és az állami költségvetés. A beruházások terén azonban a vállalatszerűen működő műszaki kutatóintézetek — a nagy beruházások kivételével — gyakorlatilag önellátásra kényszerítettek. Az intézetek fejlesztési alapjai viszont ma még nem elégségesek, nem teszik lehetővé nagy a kutatáshoz szükséges berendezéseket megvásárolják, holott a kutatási bázis egyik fő gondja: a korszerű eszközellátottság nem kielégítő volta. Sajnálatos ezt a helyzetet, hogy a jelenlegi amortizációs kulcsok nemhogy a kutatási eszközök dinamikus, de még az egyszerű szinten tartását sem teszik lehetővé.

Az ipari kutatóintézetek önálló, konkrét szerződéseken alapuló, merőben új gazdálkodási rendjének eredményeként a kutatások számos területén az erőltetett — lényegében általános — intézetfinanszírozást a témák eredményes megoldásában anyagi érdekeltséget is teremtő feladatfinanszírozás váltotta fel. Az e téren szerzett tapasztalatok általában kielégítőek. Nem kedvező azonban az a tény, hogy a kutatási költségek a vártnál nagyobb mértékben emelkedtek.

A költségvetésből gazdálkodó kutatóhelyek finanszírozási rendszere lényegében nem változott, de egyszerűbbé vált. Ezeknek az intézményeknek egy részénél az intézetfinanszírozási rendszer fenntartása továbbra is indokolt, másik részük (természettudományi, műszaki alapkutatási) viszont alkalmas arra, hogy konkrét gazdasági célú kutatásokba a jelenleginél fokozottabb mértékben kapcsolódjon be, és költségeinek egy részét a szerződéses munkák árbevételéből fedezze. Az ugyancsak költségvetésből gazdálkodó agrártudományi intézetek munkájuk egy részét ma is a MÉM-mel kötött szerződések alapján végzik. A többéves, konkrét szerződések megkötését akadályozza az a bizonytalanság, amit a költségvetési finanszírozási rendszer magában hord.

c) *A kutatók személyi jövedelmének* struktúrája alapvetően helyes irányban fejlődik, mert az alapbérből és az ezt kiegészítő egyéb keresetből (jutalom, prémium) összetevődő jövedelemben az utóbbi — a teljesítménytől közvetlenebbül függő — rész emelkedik gyorsabban. Különösen a vállalati jellegű működő intézeteknél erőteljes ez [illegible]. A költségvetési rendszerben dolgozó intézeteknél a külön vál[illegible] munkákból csak a bér-

Digitized by Google

alap 10%-áig emelhető a személyi jövedelem, s ez nem ösztönzi az intézeteket arra, hogy a gyakorlat felé forduljanak. Indokolt, hogy e kötöttség enyhítésével lehetővé tegyék a jövedelem-növelést.

Az egész kutatói állomány bérezésével kapcsolatban figyelemre méltó körülmény az a tény, hogy átlagos jövedelmük mindössze kétszerese az országos munkás átlagkeresetnek. A kiemelkedő ipari szakemberek jövedelme már az elmúlt évben is mintegy 40%-kal meghaladta a kutatók munkaviszonyból származó jövedelmét. A bérek közötti ilyen mértékű differenciáltság nem fejezi ki a társadalmilag értékes alkotó szellemi tevékenység megfelelő elismerését. Ez a probléma intenzíven foglalkoztatja a tudományos dolgozókat. A jelenlegi helyzet számos tudományterületen kontraszelekcióhoz vezet: a jövedelmi színvonal nem ösztönzi a kutatómunkára legalkalmasabb tehetségeket arra, hogy a kutatómunka felé orientálódjanak.

d) A tudományos kutatások állami irányításának szervezetei a bázis kialakulásával párhuzamosan jöttek létre s azok mai összefüggő rendszere 1967—68-ban alakult ki. Az utóbbi időben jelentősen növekedett a kutatóhelyek önállósága, az irányítás központi elemei viszont kevésbé fejlődtek.

A kutatásirányítás legfőbb állami szerve a Kormány. A Kormány ilyen jellegű tevékenységének segítése, jövőbeli tudománypolitikai döntéseinek előkészítése, s részben a kutatások területén országos érvényű döntések kialakítása céljából kívánatos, hogy az illetékes miniszterelnök-helyettes mellett gyakorlatban már működő Tudománypolitikai Bizottság jogilag is megerősíttessék.

A kutatásirányítás nagyobb területeket átfogó szervei az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság (OMFB) és a Magyar Tudományos Akadémia.

Az OMFB jelentős feladatokat kapott 1967 végén a több ágazatot érintő, vagy népgazdasági kihatású műszaki kutatások irányításában, de — mint az ilyen kutatások koordináló szervének — szervezeti formái még nem alakultak ki.

Az MTA közvetlen kutatásirányítási — igazgatási — feladata saját intézményeire terjed ki. Közvetett (befolyásoló) feladatai vannak azonban a más főhatóságok intézményeiben folyó alapkutatásokra is, el kell látnia a hagyományos „legfelső tudományos fórum" szerepét. Számos tapasztalat arra mutat, hogy az Akadémia jelenlegi szervezete nem felel meg ennek az alapvetően kettős feladatnak. Intézeteinek korszerű, rugalmas irányítását a tudományos testületek nehézkessége és körülhatárolatlan felelőssége nehezíti, országos tudományos testületi, a tudományok egyetemes fejlődését elősegítő elvi-módszertani feladatainak betöltésében pedig intézeteinek igazgatási terhei gátolják. Az MTA jelenlegi szervezeti felépítése nem korszerű.

A kutatásirányítás ágazati szervei — a kutatóintézetekkel rendelkező tárcák — irányító apparátusukat a gazdasági mechanizmus reformja után átalakították. Az így létrehozott szervezetek változatosak. Az eltelt idő alatt tevékenységük érdemi értékelése nem alakult ki.

A kutatóhelyek belső irányítási rendszere a kutatás jellege szerint eltérő. Vezetési problémák elsősorban az akadémiai intézeteknél mutatkoznak, mivel itt a kutatási témákat lényegében az intézetben döntik el, s így a vezetők saját szakmai érdeklődése a kívánatosnál erősebben befolyásolhatja egy-egy intézet kutatási irányát. E kutatóhelyek egy részében az irányítás módszerei még nem kiforrottak.

Az irányításnak igen fontos eleme, feltétele a kutatási információ. Az információs rendszer megszervezésére 1967-ben és 1968-ban hozott intézkedések ágazatonként a problémát rendezik. A felső (kormány) szintű irányításhoz szükséges, a legfontosabb kutatási feladatokra és eredményekre vonatkozó információk jelenleg nem biztosítottak. A kutatóhelyek tudományos informáltsága és annak feltételei alatta maradnak a korszerű követelményeknek.

A tudományos kutatások irányításának fontos elemei végül a társadalmi tényezők, mindenekelőtt a különböző — elsősorban akadémiai — tudományos bizottságok és a tudományos egyesületek. Ezek és az irányító szervek másra hatása kölcsönös, előnyös és szükséges.

Digitized by Google

vetésből gazdálkodó mezőgazdasági jellegű kutatóhelyek tervszerű irányításában szintén fontos szerepük van a minisztérium által kialakított és finanszírozott célprogramoknak. A Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztérium (MÉM) arra törekszik, hogy ezek az intézmények is szerződések alapján dolgozzanak, fokozatosan közeledjenek a műszaki kutatóintézetek vállalatszerű működéséhez.

A többi, ugyancsak költségvetésből gazdálkodó kutatóhelyek (a Magyar Tudományos Akadémia — MTA — és az Egészségügyi Minisztérium — EüM — intézményei, az egyetemek) kutatási programot tartalmazó kutatási terv készítésére kötelezettek, aminek rendszere és mechanizmusa az előző évekéhez viszonyítva egyszerűbb. Az intézeti tervek — ez elsősorban az MTA természet- és műszaki tudományokkal foglalkozó intézményeire vonatkozik — nem tükrözik kielégítően a gyakorlat felé fordulás tendenciáját, pedig erre az alapkutatások sérelme nélkül is — akár saját maguk választotta témák, akár az intézeti kapacitás egy részének szerződéses munkákkal való hasznosítása révén — lehetőség és szükség lenne. Az ilyen — túlnyomórészt alapkutatási tevékenységet végző — intézetekben folyó munkára, a témaválasztásra a piaci viszonyok nem hatnak, a céltudatos állami befolyásolás viszont nem kielégítő. Ennek elsősorban az az oka, hogy az irányító szervek nem — vagy nem minden tudományterületen — rendelkeznek olyan határozott álláspontot tükröző tudományos koncepciókkal, amelyek alkalmasak irányító hatást gyakorolni intézményeikre.

Az országos és ágazati célprogramok hálózatán, továbbá a kutatóhelyek kutatási tervein túl felmerül egy új, a gazdaságirányítás reformjával összhangban álló, új típusú országos kutatási terv készítésének igénye.

b) *A kutatási költségek fedezete* a gazdasági mechanizmus reformja után is változatlanul a műszaki fejlesztési alap és az állami költségvetés. A beruházások terén azonban a vállalatszerűen működő műszaki kutatóintézetek — a nagy beruházások kivételével — gyakorlatilag önellátásra kényszerítettek. Az intézetek fejlesztési alapjai viszont ma még nem elégségesek, nem teszik lehetővé, hogy a kutatáshoz szükséges berendezéseket megvásárolják, holott a kutatási bázis egyik fő gondja: a korszerű eszközellátottság nem kielégítő volta. Súlyosbítja ezt a helyzetet, hogy a jelenlegi amortizációs kulcsok nemhogy a kutatási eszközök dinamikus, de még az egyszerű szinten tartását sem teszik lehetővé.

Az ipari kutatóintézetek önálló, konkrét szerződéseken alapuló, merőben új gazdálkodási rendjének eredményeként a kutatások számos területén az eddigi — lényegében általános — intézetfinanszírozást a témák eredményes megoldásában anyagi érdekeltséget is teremtő feladatfinanszírozás váltotta fel. Az e téren szerzett tapasztalatok általában kielégítőek. Nem kedvező azonban az a tény, hogy a kutatási költségek a vártnál nagyobb mértékben emelkedtek.

A költségvetésből gazdálkodó kutatóhelyek finanszírozási rendszere lényegében nem változott, de egyszerűbbé vált. Ezeknek az intézményeknek egy részénél az intézetfinanszírozási rendszer fenntartása továbbra is indokolt, másik részük (természettudományi, műszaki alapkutatási) viszont alkalmas arra, hogy konkrét gazdasági célú kutatásokba a jelenleginél fokozottabb mértékben kapcsolódjon be, és költségeinek egy részét a szerződéses munkák árbevételéből fedezze. Az ugyancsak költségvetésből gazdálkodó agrártudományi intézetek munkájuk egy részét ma is a MÉM-mel kötött szerződések alapján végzik. A többéves, konkrét szerződések megkötését akadályozza az a bizonytalanság, amit a költségvetési finanszírozási rendszer magában hord.

c) *A kutatók személyi jövedelmének* struktúrája alapvetően helyes irányban fejlődik, mert az alapbérből és az ezt kiegészítő egyéb keresetből (jutalom, prémium) összetevődő jövedelemben az utóbbi — a teljesítménytől közvetlenebbül függő — rész emelkedik gyorsabban. Különösen a vállalati leggel működő intézeteknél erőteljes ez a tendencia, a költségvetési rendben dolgozó intézeteknél a külön vállalt szerződéses munkákból csak

Digitized by Google

alap 10%-áig emelhető a személyi jövedelem, s ez nem ösztönzi az intézeteket arra, hogy a gyakorlat felé forduljanak. Indokolt, hogy e kötöttség enyhítésével lehetővé tegyék a jövedelem-növelést.

Az egész kutatói állomány bérezésével kapcsolatban figyelemre méltó körülmény az a tény, hogy átlagos jövedelmük mindössze kétszerese az országos munkás átlagkeresetnek. A kiemelkedő ipari szakemberek jövedelme már az elmúlt évben is mintegy 40%-kal meghaladta a kutatók munkaviszonyból származó jövedelmét. A bérek közötti ilyen mértékű differenciáltság nem fejezi ki a társadalmilag értékes alkotó szellemi tevékenység megfelelő elismerését. Ez a probléma intenzíven foglalkoztatja a tudományos dolgozókat. A jelenlegi helyzet számos tudományterületen kontraszelekcióhoz vezet: a jövedelmi színvonal nem ösztönzi a kutatómunkára legalkalmasabb tehetségeket arra, hogy a kutatómunka felé orientálódjanak.

d) A tudományos kutatások állami irányításának szervezetei a bázis kialakulásával párhuzamosan jöttek létre s azok mai összefüggő rendszere 1967—68-ban alakult ki. Az utóbbi időben jelentősen növekedett a kutatóhelyek önállósága, az irányítás központi elemei viszont kevésbé fejlődtek.

A kutatásirányítás legfőbb állami szerve a Kormány. A Kormány ilyen jellegű tevékenységének segítése, jövőbeli tudománypolitikai döntéseinek előkészítése, s részben a kutatások területén országos érvényű döntések kialakítása céljából kívánatos, hogy az illetékes miniszterelnök-helyettes mellett gyakorlatban már működő Tudománypolitikai Bizottság jogilag is megerősíttessék.

A kutatásirányítás nagyobb területeket átfogó szervei az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság (OMFB) és a Magyar Tudományos Akadémia.

Az OMFB jelentős feladatokat kapott 1967 végén a több ágazatot érintő, vagy népgazdasági kihatású műszaki kutatások irányításában, de — mint az ilyen kutatások koordináló szervének — szervezeti formái még nem alakultak ki.

Az MTA közvetlen kutatásirányítási — igazgatási — feladata saját intézményeire terjed ki. Közvetett (befolyásoló) feladatai vannak azonban a más főhatóságok intézményeiben folyó alapkutatásokra is, el kell látnia a hagyományos „legfelső tudományos fórum" szerepét. Számos tapasztalat arra mutat, hogy az Akadémia jelenlegi szervezete nem felel meg ennek az alapvetően kettős feladatnak. Intézeteinek korszerű, rugalmas irányítását a tudományos testületek nehézkessége és körülhatárolatlan felelőssége nehezíti, országos tudományos testületi, a tudományok egyetemes fejlődését elősegítő elvi-módszertani feladatainak betöltésében pedig intézeteinek igazgatási terhei gátolják. Az MTA jelenlegi szervezeti felépítése nem korszerű.

A kutatásirányítás ágazati szervei — a kutatóintézetekkel rendelkező tárcák — irányító apparátusukat a gazdasági mechanizmus reformja után átalakították. Az így létrehozott szervezetek változatosak. Az eltelt idő alatt tevékenységük érdemi értékelése nem alakult ki.

A kutatóhelyek belső irányítási rendszere a kutatás jellege szerint eltérő. Vezetési problémák elsősorban az akadémiai intézeteknél mutatkoznak, mivel itt a kutatási témákat lényegében az intézetben döntik el, s így a vezetők saját szakmai érdeklődése a kívánatosnál erősebben befolyásolhatja egy-egy intézet kutatási irányát. E kutatóhelyek egy részében az irányítás módszerei még nem kiforrottak.

Az irányításnak igen fontos eleme, feltétele a kutatási információ. Az információs rendszer megszervezésére 1967-ben és 1968-ban hozott intézkedések ágazatonként a problémát rendezik. A felső (kormány) szintű irányításhoz szükséges, a legfontosabb kutatási feladatokra és eredményekre vonatkozó információk jelenleg nem biztosítottak. A kutatóhelyek tudományos informált- és annak felté[illegible]ta maradnak a korszerű követelményeknek.

[illegible]dományos [illegible] irányításának fontos elemei végül a társadalmi [illegible]minden[illegible]önböző — elsősorban akadémiai — tudományos [illegible]és[illegible] egyesületek. Ezek és az irányító szervek egy[illegible]ös és szükséges.

Digitized by Google

4 *A tudományok fejlődése alapvetően függ a nemzetközi kapcsolatoktól.* A nemzetközi kapcsolatok a tudományos élet szerves része. A gazdaságilag közepesen fejlett kis országok különösen érdekeltek a nemzetközi tudományos munkamegosztásban, mert saját erőből csak gondosan megválasztott, igen szűk tudományos-műszaki területen érhetnek el új eredményeket.

Hazánk nemzetközi tudományos kapcsolatai az elmúlt évtizedben rohamosan növekedtek, ennek ellenére még ma sem kielégítőek. Különösen a kutatómunka nemzetközi megosztása nem fejlődött megfelelően. Az alaptudományok művelői általában figyelemmel kísérik a nemzetközi eredményeket, építenek azokra. Az alapkutatások terén a kapcsolatok célja az érintkező és gyakran párhuzamos kutatási tevékenység során elért eredmények kölcsönös kicserélése, elbírálása, ellenőrzése és ezáltal a kutatás színvonalának emelése, továbbá egyes nagyobb tudományos programokban a munkamegosztás kialakítása. A fejlesztési kutatások területén — ahol a nemzetközi kapcsolatok célja mindenekelőtt az optimális munkamegosztás kialakítása, az ország műszaki, gazdasági fejlődésének meggyorsítása — esetenként nemzeti szűklátókörűség érvényesül. Erős hajlam van arra, hogy irreálisan nagy kutatási feladatok megoldásában is önerőre támaszkodjanak (pl. a diesel- és a PVC-program), és még ma is kevés külföldi eredményt, licenciát vesznek át.

A szocialista országokkal való sokoldalú tudományos együttműködés a KGST megfelelő szerveiben folyik. A sokoldalú együttműködés keretében elsősorban a szakemberek informálódási lehetősége széles körű, ami igen hasznos, de kevés területen érték el konkrét feladatok megoldását közös kutatási tevékenységgel. Jelenlegi gyakorlatunkban a kétoldalú kapcsolatok uralkodnak, amelyeknek jelentős része — mintegy kétharmada — a Szovjetunióval áll fenn. E kapcsolatok legeredményesebben a közös feladatok megoldásán dolgozó intézmények közvetlen együttműködésével hasznosíthatók. Az ilyen közvetlen kapcsolatok kiépítésére — korlátozott mértékben — az utolsó egy-két évben nyílt lehetőség; a kapcsolatok megteremtése és realizálása azonban még jelenleg is túlzottan centralizált.

A kutatási-fejlesztési eredményeknek szocialista országok közötti térítésmentes átadása — mely a KGST tagországok által kialakított úgynevezett szófiai elven alapul —, hasznosan szolgálta a tagországok tudományos és gazdasági fejlődését. Ennek keretében — mindenekelőtt a Szovjetuniótól — hazánk is igen értékes segítséget kapott, például a gépipari és olajbányászati, valamint atomfizikai kutatások területén. Ez az elv ma már nem segíti megfelelően a tudományos együttműködés fokozását, mivel nem teremti meg a kívánatos anyagi érdekeltséget. A szellemi termékek térítésmentes átadása nem serkenti a feleket az adott időben a legkorszerűbb eredmények rendelkezésre bocsátására. (Az NDK-val hazánknak már megállapodása van az érték alapján történő cserére.)

A kapitalista országokkal kialakított, rövid múltra visszatekintő tudományos kapcsolatok államközi szerződésekben történő rögzítése általában előnyös számunkra. A tőkés kapcsolatok jelenleg főként kutatók kölcsönös cseréjét, tudományos rendezvényeken való részvételét stb. biztosítják, ami szükséges és hasznos. Hiányoznak a gazdasági, esetleg értékesítési kooperációt is megalapozó közös kutatások.

Aktivitásunk a nemzetközi tudományos szervezetek munkájában az utolsó évtizedben jelentősen fokozódott. A szervezeti tagságból adódó lehetőségeket (ösztöndíjak, kutatási megbízások vállalása) azonban nem használják ki eléggé.

A nemzetközi tudományos kapcsolatok fontos formái a kutatók, tudósok hosszabb-rövidebb időtartamú külföldi útjai. Ezek száma is rohamosan növekedett az utolsó 10 évben. Az összes kiutazásoknak mintegy kétharmada szocialista relációjú, de a három hónapnál hosszabb kiutazásoknak csak egyharmada irányul szocialista országokba. Ennek az az oka, hogy a szocialista országokba tervezett tanulmányutak előkészítése hosszadalmas és bürokratikus, nyelvi követelményei szigorúbbak, anyagi feltételei [illegible]sszabbak, mint a nyugati országokba irányuló tanulmányutakéi.

Digitized by Google

A tudományos dolgozóink külföldi munkavállalása számszerűen nem jelentős. Többnyire egyezmények alapján jönnek létre nemzetközi szervezetekben vagy ezek közvetítésével. Kevés a munkavállalási lehetőség a szocialista országokban. A magánkezdeményezésű, tőkésországokba irányuló munkavállalás feltételei rendezetlenek.

A kapitalista országok viszonylatában is rohamosan fejlődő nemzetközi kapcsolatok ellenére sem tapasztalható hazánkból a kutatók eláramlása. Az MTA intézeteiből 1968-ban mindössze öt kutató távozott törvényellenesen külföldre. (A fejlett nyugat-európai kapitalista országok egymás közötti, továbbá elsősorban az USA-val fennálló kapcsolatait saját tudományos értelmiségük nagymértékű eláramlása érzékenyen érinti.) Ezzel a veszéllyel azonban számolni kell, annál is inkább, mivel egyes tudományterületeken a kiemelkedő tehetségek nagyobb számban jelentkeznek, mint amennyien törekvéseiknek megfelelő szinten érvényesülni tudnának; ezekre a rétegekre válhat veszélyessé a nyugati — főleg anyagi — csábítás.

A nemzetközi tudományos kapcsolatok sajátos formái a szabadalmak, gyártási eljárások stb. vétele és eladása. A gazdasági mechanizmus reformja előtt a vállalatok nem voltak érdekeltek jelentősebb licenciák, gyártási eljárások megvételében. 1968-ban fokozódott az érdeklődés a szellemi termékek megvásárlása iránt, fejlődött a hazai szellemi termékek licenciák formájában történő értékesítése is. A forgalom azonban még korántsem éri el a nemzetközileg ismert és a gazdaság intenzív fejlesztéséhez szükséges méreteket.

III

1 A felszabadulás után *a társadalomtudományok* művelésében alapvető változást hozott a marxizmus—leninizmus széles körű elterjedése. A hazai társadalomtudományok fejlődésében — elsősorban a követelményekhez és bizonyos értelemben más tudományágakhoz viszonyítva — mégis jelentős elmaradás tapasztalható. Ez azzal függ össze, hogy egyrészt a marxista társadalomtudományok művelésének a felszabadulás előtt hazánkban legális lehetőségei nem voltak, másrészt az ötvenes években a dogmatizmus erőteljesen visszavetette e tudományágat, majd pedig az ellenforradalom okozta eszmei zűrzavar nehezítette a fejlődést. A kutatások viszonylag szűk anyagi feltételei is akadályozták az előrejutást. 1960 óta a társadalomtudományok legtöbb területén kedvezőbb a helyzet, egyes ágazatai azonban a gyorsabb fejlődés ellenére is viszonylag nagyobb mértékben maradtak le, ennélfogva itt gyengébbek pozícióink. Ezért például szükségessé válik a szociológia területén több kutatócentrum létrehozása, megfelelő pedagógiai kutatóbázis kiépítése, a pszichológiában pedig a kutatások helyes struktúrájának a megteremtése.

A társadalomtudományok terén számolni kell néhány, a kutatásokon kívül eső tényező befolyásoló hatásával is. A szocialista építőmunka konkrét gyakorlatában az egyes országok között meglevő különbségek gyakran nehezítik a kutatásokban lehetséges és szükséges nemzetközi együttműködést. A polgári tudományok egyes részeredményeinek hasznosítását, az együttműködés helyes mértékének és gyakorlatának kialakítását nehezíti az a körülmény, hogy a kapcsolatokat a burzsoázia igyekszik saját politikai és ideológiai céljaira felhasználni.

2 *Különösen fontos — a társadalomtudományok sajátos helyzetével kapcsolatos — néhány alapvető politikai, ideológiai kérdés elemzése.*

a) A társadalomtudományok legfontosabb sajátossága osztálymeghatározottságukban, ideológiai jellegükben található. Vannak, akik emiatt kétségbe vonják a társadalomtudományok tudományosságát, egzaktságát.

Digitized by Google

[illegible] tarasa [illegible]
[illegible] funkcio [illegible]
[illegible] tarsadalomtudomány [illegible]
[illegible] szoros egy[illegible]
[illegible] tarsadalomnak az [illegible]
[illegible] egzaktabban [illegible]
[illegible] Ezert a [illegible]
[illegible] nem [illegible]
[illegible] tudományossága [illegible]
[illegible] ebben a [illegible]
[illegible] objektiv [illegible]

[illegible] és egzakt [illegible]
[illegible] azonban [illegible]

[illegible] kezelték — [illegible]
[illegible] konkret tényanyaga [illegible]
[illegible] monografikusan [illegible]

[illegible] sem [illegible]
[illegible] és a ma [illegible]

[illegible] tudományok [illegible]
[illegible] kutatások [illegible]
[illegible] irányuló törek[illegible]
[illegible] tudományos [illegible]
[illegible] kevés az [illegible]

[illegible] tudományokban [illegible]

[illegible] legfontosabb [illegible]
[illegible] az ebből [illegible]

[illegible] tudományok kapcsolat[illegible]

[illegible] tudományok [illegible]
[illegible] politikája [illegible]
[illegible] marxista—leninista [illegible]
[illegible] tarsadalm[illegible]
[illegible] megvalós[illegible]

[illegible] és a tudomány [illegible]
[illegible] automatikus egy[illegible]
[illegible] politikai dön[illegible]
[illegible] következtében [illegible]
[illegible] tudományos [illegible] mondások ke[illegible]
[illegible] tudományos [illegible] követ[illegible]
[illegible] mivel a [illegible]
[illegible] történelmi [illegible]
[illegible] hogy egyes [illegible]
[illegible] modelleknek eredeti for[illegible]
[illegible] az is, hogy [illegible]
[illegible] döntés nem kellően meg[illegible]
[illegible] és politika közötti konfliktus [illegible]

[illegible] és a politikának egyaránt [illegible] irányuló kutatások báto-

Digitized by Google

. és ideológiai életünk elméleti tisztaságának védelmezése. Sem az új ≥mamegközelítésnek, sem az elméleti tisztaság védelmének az indokával ›an senki nem állíthatja, hogy saját, egyéni álláspontja az egyedül he-Különösen káros szélsőséges egyéni nézetek korlátlan és kritikátlan hir-e, vagy az olyan törekvések, hogy ezeket akár a tudomány, akár a po-hivatalos álláspontjaként tüntessék fel.

A politika és tudomány viszonyában szubjektív tényező lehet a kutatók éni veszélyeztetettsége". Az új kérdések felvetése és az azokra adott vá-k ugyanis mozgósíthatnak egyes, valódi hatalommal rendelkező társa-ii, állami intézményeket az új nézetekkel szemben, s a küzdelemben alul adhat a helyes, új álláspontot képviselő kutató. Ez a társadalomtudomá-c művelőinek érdeklődését esetenként időszerűtlen, periférikus témák felé ítja. A kutatók egyéni kockázata sohasem küszöbölhető ki teljesen, de imálisra csökkenthető, ha maximális támogatást és védelmet kapnak a va-n újat, felelősséggel keresők. A kérdés másik oldala viszont: a tarsada-kutatóknak mindig számolniok kell azzal, hogy kísérleti alanyuk a társa-om, s a helytelen megoldások az egész társadalmat érinthetik, esetenként zélyeztethetik. A felelősség és a szigorú önellenőrzés tehát fokozottan szük-es.

Mindebből az következik, hogy a párt a társadalomtudományokban is tosítja az alkotó kutatómunka szabadságát. Nincsenek tiltott témák és elő-következtetések. Ennek nem mond ellent az, hogy erőink jelentős részét ndenkor a társadalmilag fontos, időszerű kérdések kutatására kell fordítani. kutatómunka szabadsága egyben nagyfokú politikai felelősséget, következ-tes önellenőrzést feltételez. Szükséges a kutatási eredmények felhasználásá-ak, publikálásának szabályozása is. Minden kutatónak joga, hogy tudomá-yos nézeteit, kutatási eredményeit tudományos fórumon megvitathassa. A utatási eredmények felhasználásában felelősséggel kell dönteni arról, hogy ely kérdések tartoznak politikai testületek elé, melyek számára helyes szak-ai folyóiratokban és könyvkiadásban biztosítani a publicitást, s melyek azok z eredmények, amelyek megértek arra, hogy a legszélesebb nyilvánosság elé kerüljenek.

A politika és a tudomány érdekeinek helyes egyeztetése azt jelenti, hogy a tudósok elsődleges feladata — politikai felelősségük és aktivitásuk, a tudo-mányos eredmények gyakorlati alkalmazásában való érdekeltségük fokozása mellett — a kutatás, a politikáé (a megfelelő irányító szerveké) pedig a tu-domány eredményeinek felhasználása a politika alakításában, továbbá annak vizsgálata, eldöntése, hogy a tudomány által kidolgozott javaslatok, alterna-tívák közül mi valósítható meg a mindenkori társadalmi gyakorlatban.

A pártnak a társadalom életében betöltött vezető szerepéből következően a párt vezető szervei állást foglalnak fontos ideológiai kérdésekben is. Ma még nem mondható el minden esetben, hogy a társadalomkutatók az ilyen elméleti kérdéseknek a mélyrehatóbb vizsgálatát tekintenék egyik legfőbb fel-adatuknak, másrészt, hogy ezek előkészítésében e célra irányuló kutatásokkal megfelelően részt vennének.

c) Az utóbbi egy-két évben hazánkban — és nemzetközi méretekben is — filozófusok és más szakemberek körében viták alakultak ki a marxizmu-son belüli irányzatok létjogosultságáról. A kérdés megítélése politikailag több okból jelentős.

Ha az adott politikai döntéseket nem tekintjük valamely kérdésben az egyetlen, mindig helytálló elméleti válasznak, s ha a tudósokat a valóság mind mélyrehatóbb elemzésére, a konkrét megoldások állandó, kritikus vizs-gálatára és tökéletesítésére szólítjuk fel, akkor a marxista kutatók között — az egyes kérdésekben — különböző álláspontok, esetleg az adott politikai döntéstől eltérő elképzelések is elkerülhetetlenül felmerülhetnek. Az is tény, hogy a marxizmus elmélete sok mai kérdésre még nem adott — egyesekre ez idáig nem is adhatott — kielégítő választ. Uj, eddig megválaszolatlan kér-

Digitized by Google

dések felmerülésekor el kell ismerni a válasz alapkoncepcióját érintő nézetkülönbségek lehetőségét is. A marxista alapon álló tudományos iskolák, új kutatási irányok kialakulása, a különféle álláspontok összevetése, a szabad, tudományos vitalégkör segíti a marxizmus—leninizmus fejlődését. Az az érdekünk, hogy a társadalomkutatók számára ne legyenek tiltott és kényes kérdések, s a párt, a társadalom számára bármely kérdést — amely valóban tudományos probléma — kidolgozhassanak. A kutatási irányok, iskolák sokfélesége akkor válik politikai és ideológiai veszéllyé, ha azok olyan gondolati, politikai rendszerré, irányzattá állnak össze, amelyek a marxizmus—leninizmus elméleti rendszerét megkérdőjelezik, feloldják vagy elvetik.

Elutasítjuk a marxizmus—leninizmus pluralizálását, a „többféle marxizmus" és a marxizmuson belüli külön irányzatok létjogosultságának és a közöttük folyó harc indokoltságának elfogadására irányuló nézeteket. Csak egy objektív valóság van, meghatározott történelmi feltételek között csak egyféle objektív igazság létezik, ezért az azt kutató, feltáró marxizmus sem lehet többféle. A marxizmus—leninizmus — a munkásosztály pártjának forradalmi ideológiája — egységes, tudományos világnézet. A pluralizált marxizmus ideológiai koncepciója politikai pluralizmushoz és ez a kommunista párt, végső soron a munkásosztály vezető szerepének tagadásához vezethet. Politikai és ide lógiai szempontból ugyancsak elfogadhatatlan az az elképzelés, mely gyakorlatilag mindent megkérdőjelez és relatívvá tesz, s valamiféle parttalan, mindent magába foglaló marxizmus tévhitét kelti, magát a tudományt pedig nihilizálja.

A marxizmus—leninizmus elméletét nem tekintjük befejezett, zárt rendszernek. A pártnak egyaránt kötelessége a marxizmus—leninizmus tisztaságának védelme, valamint forradalmi elméletünk állandó fejlesztése. Nem engedjük kérdésessé tenni a marxizmus—leninizmus gyakorlatban kipróbált és bevált alapelveit, fő törvényszerűségeit, szemléletét és tudományos módszerét, de fellépünk a marxizmus—leninizmus elméletének megmerevedése, dogmaként való kezelése ellen is. Tudománypolitikánkban tehát szerves egységet alkot a marxizmus—leninizmus tisztaságának védelme és az új kérdések megválaszolása a marxizmus—leninizmus továbbfejlesztésének útján.

A gyakorlatban annak megválaszolása okoz sok nehézséget, hogy meddig fogadható el a problémák megközelítésének és a megoldások differenciálódásának folyamata, s mikortól válik az tudományosan és ideológiailag veszélyes, politikailag káros folyamattá. A mindenkor adott, közvetlen politikai elhatározások ugyanis nem nyújtanak feltétlenül mércét az elméleti, tudományos munkában, illetve az ilyen kérdések megítélésében. Különösen bonyolítja a problémát, hogy konkrét elméleti, vagy szakkérdésekben nincs, s nem is lehet hajszálpontos mérőeszköz az álláspontok minősítésére. A tévedések és hibák szétválasztására végső mérce természetesen a marxizmus—leninizmus alaptételeinek és módszereinek az elfogadása, illetve maga a gyakorlat, vagyis az, hogy mennyire szolgálják az adott elméleti álláspontok a párt, a társadalom célkitűzéseinek megvalósítását.

d) A társadalomtudományok politikai, ideológiai kérdései között lényeges helyet foglal el az imperialista fellazítási politika, ami az ideológiai harc potenciálisan mindig jelenlevő eleme. Az ebből eredő veszély reális és ennek lebecsülésével, illetve eltúlzásával egyaránt találkozunk. Ezért az új fellazítási irányzatok — például a konvergencia elméletek — és a marxizmus tudatos bomlasztására irányuló nézetek elleni eszmei-politikai harc igen fontos feladat. A Központi Bizottság elutasítja az olyan nézeteket, amelyek a békés egymás mellett élés elvét kiterjesztik az ideológia területére, s a különböző társadalmi rendszerű országok kapcsolatainak fejlődésével velejárónak tekintik a marxizmus—leninizmus és a burzsoá ideológiák közeledését.

Helytelen volna azonban mindebből azt a következtetést levonni, mintha a társadalomtudományok síkján megvalósuló nemzetközi érintkezés általában kedvezőtlen volna számunkra. E felfogás elfog[illegible] elszigetelné tudományos

Digitized by Google

életünket, ami szerfölött káros következményekkel járna. Az ilyen nézetek is hozzájárultak ahhoz, hogy az elmúlt időszakban néha olyan eredményeket sem vettünk át a nyugati társadalomtudományoktól, amelyek kellő kritikával felhasználhatók lettek volna. A kérdés megítélésénél főként azt kell figyelembe venni, hogy a hatás mindig kölcsönös, s ha bátor, alkotó elméleti tevékenységet folytatunk, a nemzetközi kapcsolatok útján is lehetővé válik marxista—leninista társadalomtudományunk eredményeinek széles körű propagálása, ami — mint pozitív állítás — a leghatékonyabb fegyver az imperialista fellazítás elleni harcban is. Ma még egyáltalán nem használjuk ki mindazokat a lehetőségeket, amelyek hazai társadalomtudományunk eredményeinek terjesztéséhez rendelkezésre állnának.

3 *A társadalomtudományok felsőszintű országos irányítása* ma nem megoldott hazánkban. A Magyar Tudományos Akadémia a társadalomtudományok országos felelőse. E funkcióját osztályai útján és bizottsági hálózata keretében látja el. Az Akadémia azonban ezt a feladatot az adott körülmények között csak korlátozott mértékben teljesíti. Ennek legfőbb okai: a társadalomtudományi intézmények több főhatósághoz tartoznak; a kutatáshoz szükséges anyagi eszközök jelentős részével nem az Akadémia rendelkezik, és jelenlegi szervezete még saját intézetei irányításához sem megfelelő; a bizottsági hálózat nem alkalmas az operatív vezetésre.

A társadalomtudományok irányításában — éppen ideológiai jellegük következtében — közvetlenebb pártirányítás szükséges, mint a tudomány más szféráiban. Ma ennek alapelvei és mechanizmusa a gyakorlatban lényegében kialakultak, de hiányzik annak megfelelő körülhatárolása és az állami irányítás feladataitól való világos elhatárolása.

IV

A Központi Bizottság helyesli és hasznosnak tartja a tudományos élet helyzetének feltárására irányult felmérő és elemző munkát, s a vizsgálat alapján kialakított megállapításokkal egyetért. Szükségesnek tartja, hogy a tudományok művelésé, hazai tudományos életünk fejlődése a következő években meggyorsuljon, hatása a társadalom életére tovább fokozódjék.

Az elmúlt évtizedben alkalmazott tudománypolitikát továbbfejlesztve a következő feladatok megoldását határozza el:

1 A következő időszakban a társadalom és a gazdaság gyorsütemű fejlesztését a hazai kutatásnak jelentős tudományos feladatok megoldásával kell segítenie, ezért a kutatási ráfordításokat ebben az időszakban is a nemzeti jövedelem növekedését meghaladó ütemben kell növelni.

a) Az anyagi ráfordítások egyre növekvő hányadát a kutatási bázis korszerű eszközökkel való ellátására fordítsák. Az itthoni kutatásra váró feladatokat elsősorban a meglevő kutatási bázis célszerű felhasználásával kell megoldani. A közeljövőben új kutatóintézetek létrehozására csak különösen indokolt esetben, vagy akkor kerüljön sor, amikor a tudomány, a technika olyan új irányai bontakoznak ki, amelyeknek hazai művelése indokolt és lehetséges, de az igényt a meglevő intézeti profilok átalakításával vagy a hasonló profilú egyetemi tanszékek megerősítésével nem lehet kielégíteni. A bázis rugalmasságát, a társadalmi-gazdasági célok irányaihoz történő gyors igazodását megfelelő kedvezmények nyújtásával kell elősegíteni. A költségvetésből gazdálkodó kutatóintézeteknél időnként végezzenek elemző vizsgálatokat, s ezek eredménye alapján döntsenek az illetékes szervek abban, hogy az egyes kutatási irányokat továbbfejlesszék, szinten tartsák, módosítsák, visszafejlesszék, esetleg megszüntessék.

Digitized by Google

b) A kutatási bázison belül az egyetemi tanszékeknek a jelenleginél nagyobb súly biztosítandó. A következő tíz évben ezért — részben a tanszékeknek adott szerződéses megbízásokkal, részben az egyetemi kutatásokat biztosító állami költségvetés növelésével és a felszereltség javítását célzó beruházások fokozásával — az összes kutatási ráfordításokon belül az egyetemek jelenlegi részesedését fokozatosan növelni kell.

Részben a vidéki egyetemi kutatások fejlesztésével, részben kutatóintézetek vagy részlegek vidékre való telepítésével meghatározott profilú vidéki tudományos centrumok kialakítására kell törekedni. Kívánatos olyan életkörülmények és közéleti szellem megteremtése, hogy a kutatók szívesen dolgozzanak ilyen vidéki központokban. Megfelelő gazdasági kedvezmények (adókedvezmény, kedvezményes hitel, állami juttatás stb.) nyújtásával meg kell teremteni az üzemi kutatórészlegek, laboratóriumok, kísérleti félüzemek fejlesztésének feltételeit is.

c) Tekintettel a szocializmus építéséhez szorosan kapcsolódó társadalomtudományi ágak növekvő szerepére, kívánatos ezen ágazatoknak az eddiginél erőteljesebb támogatása és az ezzel foglalkozó intézmények, tanszékek korszerűbb felszerelése is.

d) Olyan ösztönzőket kell kialakítani és hatásukat elősegíteni, amelyek arra késztetik a kutatóintézeteket, hogy a rendelkezésükre álló anyagi eszközökből a jelenlegi arányoknál többet fordítsanak a korszerű kutatást lehetővé tevő felszerelésekre, s megfelelő arányokat alakítsanak ki a kutatók és segéderők között. Kívánatos a már ismert, továbbá új hatékonyságmérési módszereknek a jelenleginél szélesebb körű alkalmazása, a kutatások hatékonyságának rendszeres elemzése.

2 A jövőben különös gondot kell fordítani a kutatók szakmai, ideológiai és politikai képzettségének fejlesztésére. A kutatók létszámának gyorsütemű fejlesztése — egyes dinamikusan fejlődő, vagy hazánkban elmaradt tudományterületek kivételével — a következő években nem indokolt.

a) Kívánatos a tudományos személyi állomány frissítése, megmerevedésének feloldása. Serkenteni kell az akadémiai intézetek kutatóinak alkalmazott és fejlesztő kutatóhelyekre, gyakorlati munkahelyekre (vállalatok, államigazgatási szervek stb.) történő áramlását, továbbá a felsőoktatásban dolgozókkal való időszakos cseréjét.

b) A tudományos munkára alkalmas tehetséges fiatalok kiválasztását már az iskolai képzés során el kell kezdeni. Ezért lehetővé kell tenni, hogy a fiatalok minél korábban minden segítséget megkapjanak különleges képességük fejlesztéséhez is. Az illetékes főhatóságok és az MTA pályadíjakkal, jutalmakkal, szerény méretű, konkrét kutatási feladatok adásával ösztönözzék a legtehetségesebb egyetemi hallgatók bekapcsolódását a tudományos munkába. A kutatóintézetekben és az egyetemeken az elkövetkező néhány évben 2 éves időtartamú tudományos ösztöndíjak rendszerét kell fokozatosan kialakítani. Az ösztöndíjasok száma többszörösen haladja meg az adott tudományos munkahely kutatói utánpótlás-igényét, s közülük a kutatómunkára legalkalmasabbakból kell megteremteni az utánpótlást.

c) Fejleszteni kell a kutatóhelyeken az ún. külső munkatársi rendszert, [illegible] módon el kell érni, hogy a közoktatás, az államigazgatás és a népgazdaság [illegible] területein dolgozó — a tudományos munka iránt érdeklődő, hajlammal [illegible] és arra alkalmas — szakemberek bekapcsolódhassanak a kuta[illegible]

[illegible] viszonyoknál dinamikusabb, az igényekhez jobban igazodó [illegible] alkalmazása érdekében a kutatóintézetekben a kutatói állá[illegible] [illegible] alján betölteni és az adott kutatási típus, vagy tudo[illegible] megfelelően [illegible] kutatói állások egy részénél a [illegible] — tudományos kor[illegible] megújítható — kinevezési

Digitized by Google

rendszert kell fokozatosan alkalmazni. Az akadémiai intézetekben a kutatói álláson levő szakemberek egy meghatározandó része rendszeresen cserélődjön.

e) A tudományos kutatóhelyek vezető dolgozóit is meghatározott időtartamra kell kinevezni, figyelembe véve azt is, hogy az adott időszakban milyen feladatokat kell az intézménynek megoldania. A megbízás megújítható. Alapkutatásokat folytató intézmények vezetőiül általában széles áttekintésű, tudományos múlttal rendelkező kutatók megbízása kívánatos. Nagyobb intézmények tudományos vezetői mellett célszerű menedzser típusú helyettesek foglalkoztatása és igazgatói tanácsok létrehozása, amelyek az intézmény munkájával kapcsolatos fontosabb döntések előtt a vezető számára javaslatokat dolgoznak ki. Tudós-menedzser vagy menedzser típusú vezetőkre általában az alkalmazott és fejlesztési kutatásokat végző intézmények élén van szükség. A vezetők kiválasztásánál egységesen kell alkalmazni a vezetőkkel szembeni hármas követelményt. Vezetői funkciók meghosszabbítására meghatározott életkor után csak kivételes esetben kerüljön sor. A kiemelkedő tudósok részére a nyugdíj után is lehetővé kell tenni a kutatómunkát.

f) Nagy gondot kell fordítani a tudományos eredmények objektív értékelésére. Ennek érdekében intenzívebbé kell tenni a tudományos intézmények belső tudományos életét (beszámolók készülő tudományos eredményekről, cikkekről; módszertani viták stb.). Egy-egy kutatóintézet, tudományos iskola tevékenységét bemutató beszámolókat, átfogóbb kutatási terveket a szélesebb szakmai közvélemény számára is megismerhetővé kell tenni. Problematikus helyzetekben egy-egy intézményben, tudományterületen folyó tevékenység elbírálásában kívánatos a baráti országok tudósainak bevonása is.

g) Tudományos közéletünk demokratizmusának továbbfejlesztése az egyik legfontosabb tudománypolitikai feladat. Határozottan fel kell lépni monopolhelyzetek és törekvések ellen. Ennek érdekében egyaránt kapjanak támogatást a különféle tudományos iskolák, amelyek közül az értékesebb eredményeket felmutatókat kell fokozottan megbecsülni és előnyben részesíteni. A tudományos testületekben viselt funkciók határozottabb szétválasztására kell törekedni oly módon is, hogy e funkciókat egyre több tudós, kutató között osszák meg. Fel kell számolni azt a visszás helyzetet, hogy egyes tudósok — igazgatási szempontból — önmaguk felettesei lehessenek.

h) Nagy gondot kell fordítani a tudományos értelmiség politikai és ideológiai nevelésére. Alapvető továbbképzési forma az irányított, segített, ellenőrzött önképzés legyen. Fontosabb ideológiai művek, problémák feldolgozására, megvitatására megfelelő szervezeti kereteket kell teremteni. Társadalomtudományi intézményeink segítsék a tudományos intézmények kutatóinak ideológiai képzését. Fenn kell tartani a kutatók részére a Marxizmus—Leninizmus Esti Egyetemen és a szakosított tanfolyamokon való részvétel lehetőségét is.

i) A tudományos minősítés két fokozatú (a tudományok kondidátusa és doktora) rendszerét fenntartva azt határozottabban társadalmi, gazdasági, tudományos célkitűzéseink szolgálatába kell állítani. A tudományos fokozat az egyének olyan tudományos teljesítményének legyen a mércéje, amely összhangban van a társadalmi, gazdasági, tudományos igényekkel. Az ilyen szempontból jelentéktelen témákat ne honorálják tudományos fokozattal. A minősítés egy-egy tudományág reális értékrendjének a mutatója legyen.

A tudományos minősítés alapja a jelenleginél szélesebben értelmezett tudományos eredmény legyen. El kell ismerni a kollektív kutatómunka eredményeit is, ezekre a fokozatok odaítélésénél a jelenleginél nagyobb figyelmet kell fordítani. A tudományok doktoraival szemben fokozott szakmai és tudományos-közéleti követelményeket kell támasztani, s a fokozat odaítélésén figyelembe kell venni az arra pályázók teljes tudományos munkásságát.

Digitized by Google

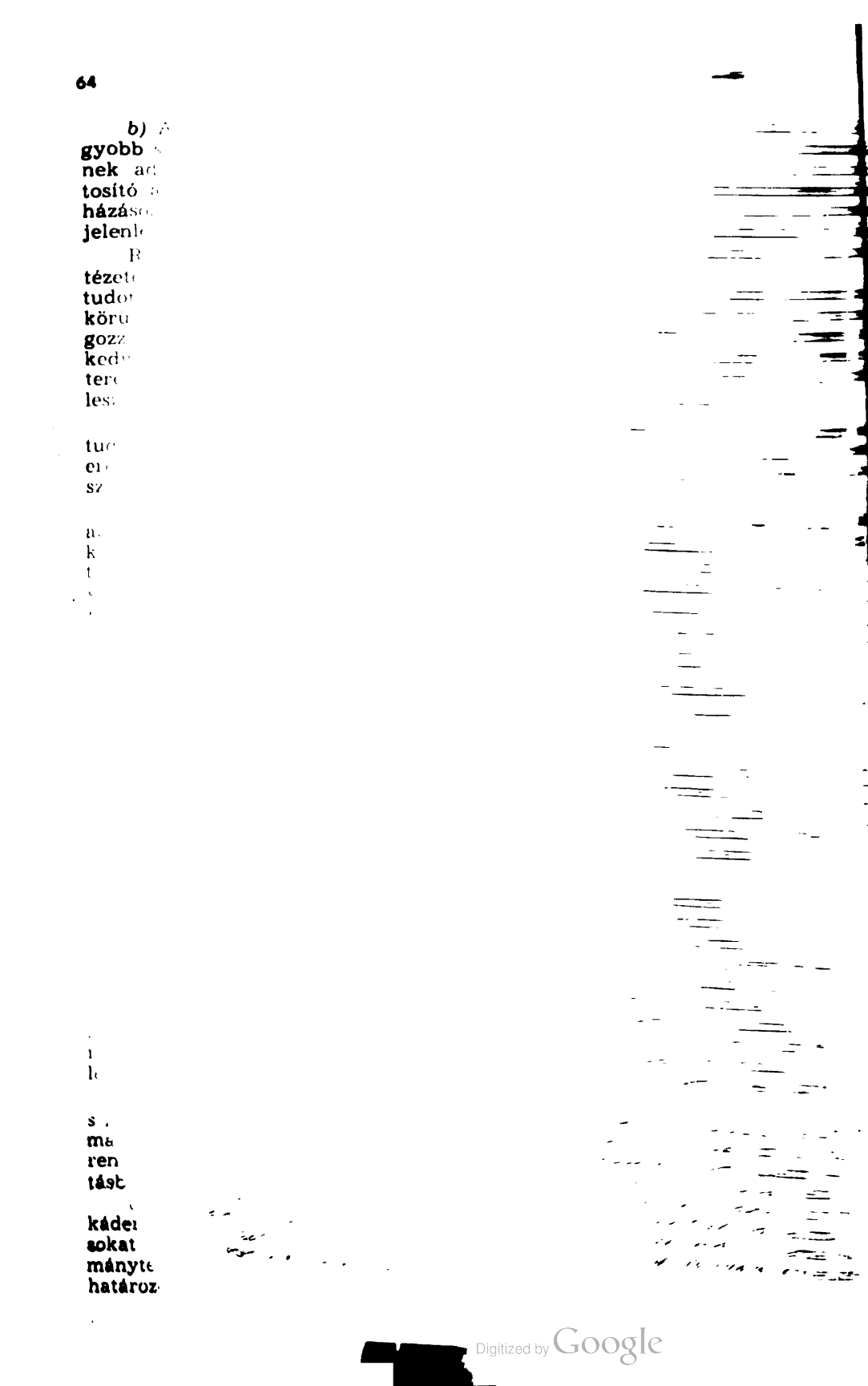

Digitized by Google

: életszínvonal-politikában figyelembe kell venni a tudományos munka s társadalmi fontosságát, s ezért azt ennek megfelelő fokozott er- anyagi megbecsülésben kell részesíteni. A konkrét bérpolitikai intéz- ól elsősorban a teljesítménytől függő jövedelemrész növelése indokolt; nböztetett anyagi elismerésben kell részesíteni a tudományos ered- gyakorlati hasznosítását elősegítő tevékenységet, valamint a nemzet- 'ományos vívmányok hazai adaptálását.

A tudományos kutatások felsőszintű állami irányításának szervezeti jlesztéséhez mind a lehetőségek, mind az igények szempontjából egy- egértek a feltételek.

A kormány szerveként az illetékes miniszterelnök-helyettes vezetésé- kell hozni a kormány Tudománypolitikai Bizottságát. Ez — jogállását — a kormánynak közvetlenül alárendelt, tudománypolitikai és kuta- itási kérdésekben javaslattevő, véleményező, meghatározott ügyekben — átruházott hatáskörben — döntési joggal felruházott szerv legyen. ját a kormány egyéb bizottságainak megfelelően végezze.

Tudománypolitikai Bizottság a kutatások fejlesztéséhez rendelkezzék s jellegű anyagi alapokkal. Általános tudománypolitikai kérdésekben A testületeire, az egyes tudományágak vonatkozásában az azok koordi- val megbízandó főhatóságokra támaszkodjék.

ek:

műszaki tudományok tekintetében az OMFB,
természettudományok tekintetében az MTA,
az orvostudományok tekintetében az EüM,
az agrártudományok tekintetében a MÉM,
a társadalomtudományok tekintetében az MTA.

A Bizottság munkáját kis létszámú titkárság segítse.

— Elő kell készíteni a Magyar Tudományos Akadémia szervezetének re- nját. A reform szolgálja a tudományos-testületi, valamint a szakigazga- feladatok szétválasztását, egyidejűleg a hatósági funkciók és jogkör pon- szabályozását. Előtérbe kell állítani az Akadémia országos, a tudományos atás egész területére kiterjedő elvi-módszertani, javaslattevő és véleme- ező funkcióját, amit — élükön választott vezetőkkel — tudományos tes- eti (elnökség, tudományos osztályok, bizottságok) útján gyakoroljon. E fel- atkör keretében készítsen országos érvényű tudományos prognózisokat, dományfejlesztési koncepciókat. A feladat ellátásához az MTA testületei a ıtatásirányításban érdekelt más főhatóságoktól és intézményektől informá- ókat kérhetnek, azokról felkérésre, vagy saját kezdeményezésből véleményt ılkotnak. A testületek választott vezetője a jövőben is az MTA elnöke legyen, kit funkciójában a Népköztársaság Elnöki Tanácsa erősít meg.

Az Akadémia kutatóhelyeinek irányítását oly módon kell megszervezni, hogy igazgatási és gazdálkodási kérdésekben az illetékes tudományos osztá- yok szakvéleménye a döntések előtt megfelelő módon kifejezésre juthasson, tudományos kérdésekben pedig alapul szolgáljon. Ezen túl a főtitkárnak és az igazgatási szerveknek tájékoztatniok kell a megfelelő akadémiai testüle- teket és döntéseiket meg kell indokolniok.

Az Akadémia átszervezésével egyidejűleg jelentősen növelni kell a ku- tatóintézetek önállóságát.

— A műszaki kutatások koordinálását az OMFB fejlessze tovább és e kutatások teljes vertikumát — az alapkutatástól az alkalmazásig — áttekintve adjon megbízásokat részfeladatok megoldására az MTA intézmény-

Digitized by Google

— [illegible] nem gazdasági célra irányuló kutatásokat végző — [illegible] — tudományos intézetekben a kutatók részvételét [illegible] megnatározásában és az eredmények [illegible].

[illegible] kapcsolatok építése az általános tudomány- [illegible] összhangban kell lennie az ország [illegible].

[illegible] döntő fontosságú a nemzetközi tu- [illegible] nemzetközi munkamegosz- [illegible] termelési viszonyainak, [illegible] azonossága elsőd- [illegible] kölcsönös előnyökkel járó tudományos [illegible].

[illegible] együttműködést a szocialista országok- [illegible] tudományos és műszaki ismeretek meg- [illegible] tudomány és technika eredményeinek elsa- [illegible] tekinteni. A kétoldalú kap- [illegible] kétoldalú együttműködés fokozása, [illegible] figyelembe véve, foko- [illegible] megállapodások létrehozására. Mivel [illegible] együttműködés biztosítja a legered- [illegible] — [illegible] a feltételek megérnek — a szocialista [illegible] szervezeteket a kapcsolatok tar- [illegible] azok fenntartásához anyagi eszközöket [illegible].

b) Azokkal a KGST [illegible], amelyek ezzel egyetértenek, a szellemi termékek [illegible] elszámolás útján történjék. A többi [illegible] valósuljon meg, s [illegible] hogy az átadott szellemi termékek előállítói [illegible], s az átvett szellemi termékek hazai [illegible].

c) Fejleszteni is [illegible] előnyös — elsősorban a gazdasági kooperációt [illegible] a marxista tudományos eredmények propagálását [illegible] — tudományos kapcsolatokat, kutatási együttműködést a más társadalmi [illegible] is. Eközben számolni kell az imperialista országok [illegible], s azok elhárítására megfelelő intézkedéseket kell tenni.

d) Meg kell teremteni az aktív [illegible] politika, a bővebb szellemi termékcsere feltételeit. Jelentősebb anyagi eszközöket igénylő kutatások megkezdése előtt elemzés alapján kell eldönteni, hogy kizárólag hazai kutatás, illetőleg részben vagy egészben külföldről megvett ismeretek felhasználása [illegible]abb-e számunkra.

[illegible] A [illegible]ben is elő kell segíteni tudósaink, kutatóink széles körű személyes külföldi kapcsolatait, tanulmányútjait. Merev arányok betartására [illegible] sem tudományágak vonatkozásában nem kell törekedni, azokat [illegible] igényekhez kell igazítani. Gondoskodni kell arról, hogy a szocia- [illegible] kapitalista országokba hosszabb időre küldött kutatók anyagi ellá- [illegible] velük szembeni nyelvi követelmények megközelítően azonosak [illegible].

[illegible] kell a tudományos dolgozók szocialista országokban tör- [illegible] lehetőségeinek bővítés[illegible] mindenekelőtt azokon a tudo- [illegible] kutatási [illegible] korlátozottak. Kívánatos a [illegible] és gaz[illegible] [illegible]ból fontos munkavállala- [illegible] feltételek esetén a je-

Digitized by Google

lenleginél bátrabban kell engedélyezni a tudományos dolgozók munkavállalását fejlett tőkésországokban.

g) Gondoskodni kell a nemzetközi tudományos szervezetekben való magyar részvétel összehangolt irányításáról.

5 Politikai-ideológiai életünk és a marxista—leninista társadalomtudományok fejlődése érdekében kiemelkedő jelentőségű a politika és tudomány kölcsönös kapcsolatának helyes értelmezése; a marxizmus—leninizmus egységének és tisztaságának védelme. Nagy fontosságú a kutatás szabadsága, a különböző problémamegközelítések és tudományos irányok létjogosultsága, a közöttük folyó egészséges és alkotó vita, a nagyfokú felelősség a tudományos eredmények társadalmi felhasználásában. A társadalomtudományok művelőinek nagy szerepe van az antimarxista nézetek és az imperialista fellazítási törekvések elleni ideológiai harcban, a marxista társadalomtudományok eredményeinek aktív propagálásában. A párt vezető szerveinek e kérdésekben kialakított álláspontját a társadalomtudományi intézmények és az e területen dolgozó kommunisták munkájuk során juttassák érvényre, s az szolgáljon tevékenységük vezérfonalául.

a) A társadalomtudományok pártirányítása közvetlenebb, mint más tudományágaké. A párt vezető szervei — a Politikai Bizottság, különösen pedig a KB Agitációs és Propaganda Bizottsága — rendszeresen foglalkoznak a társadalomtudományok kérdéseivel, olyan kérdésekkel is, melyek más tudományterületek esetében kívül esnek a pártirányítás körén. A társadalomtudományok pártirányítása a következő formákban realizálódik:

— A párt vezető szervei fontos ideológiai kérdésekben állást foglalnak, időnként átfogóan értékelik egy-egy kiemelkedő fontosságú társadalomtudományi ágazat helyzetét, elemzik az egyes tudományterületeken, intézményekben kialakuló politikai-ideológiai tendenciákat.

— A párt vezető szerveinek fontos feladata, hogy megfogalmazzák a kutatásokra vonatkozó legfontosabb társadalmi igényeket. Alkalmanként — politikai és ideológiai szempontból különösen jelentős kérdésekben — konkrét kutatási feladatokat is kijelölnek. A társadalomtudományokra vonatkozó álláspontok kialakításába és adott politikai döntések előkészítésébe — amennyiben azok jellege ezt igényli —, bevonják a szakembereket, a társadalomtudományok kutatóit. Jelentős szerepet vállalnak a párt különböző szervei a társadalomtudományok eredményeinek felhasználása és gyakorlati alkalmazása elősegítésében is;

— A pártirányítás fontos feladata a társadalomtudományok számára szükséges egészséges légkör biztosítása (tudományos viták, publikációs politika, nemzetközi kapcsolatok stb.).

— A párt e feladattal megbízott szervei foglalkozzanak a társadalomtudományi területen folyó kádermunka legfőbb kérdéseivel is.

A társadalomtudományok pártirányítása — a társadalom más területeihez hasonlóan — politikai eszközökkel, a párt vezető szerveinek határozataival és állásfoglalásaival valósul meg, amelyeknek az előkészítése és végrehajtásuk megszervezése a párt ilyen kérdésekkel foglalkozó apparátusának (különösen a KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztályának) a feladata. A tudományos tevékenységet folytató pártintézmények (elsősorban a KB Társadalomtudományi Intézete) elméleti munkájukkal és a tudományos tevékenységük során kifejtett koordinálással segítik a pártirányítást.

b) A társadalomtudományok országos állami irányítására az alábbi főbb funkciók hárulnak:

Az egyes társadalomtudományi ágazatok általános helyzetének (bázis, struktúra, eredmények stb.) rendszeres elemzése, s a fejlesztés koncepcióinak kidolgozása.

Az egyes tudományágazatok elvi-módszertani összefogásának (át[illegible]sének, koordinálásának, irányításának) biztosítása.

Digitized by Google

A legfőbb — egyes esetekben a párt által megfogalmazott — társadalmi igényeknek a kutatásban való realizálásáról történő gondoskodás.

A társadalomtudományi intézmények és azok irányító szervei között a szükséges összhang biztosítása, a központi forrásból eredő anyagi eszközök tudományágazatok és irányító szervek közötti felosztása, esetleg néhány, a társadalomtudományok terén kiemelt komplex kutatási feladat megrendelése, finanszírozása és koordinálása.

c) E feladatok ellátásához a következő szervezeti intézkedések szükségesek:

— A pártirányítás tekintetében a jelzett feladatok nem kívánnak lényeges szervezeti változtatást: a jelenlegi gyakorlat további javítása és hatékonyabb megvalósítása szükséges. Kívánatos, hogy a KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztálya mellett — tudománypolitikai tanácsadóként működő — társadalomtudományi munkaközösség alakuljon, továbbá, hogy a párt e területtel kapcsolatban álló szervei és intézményei tevékenységüket jobban összehangolják.

— A társadalomtudományok állami irányítása az alábbi keretekben valósítandó meg:

A Tudománypolitikai Bizottság a hatáskörébe utalt kérdésekben foglalkozik a társadalomtudományokkal is.

Az Akadémia gyakoroljon hatékony elvi, módszertani befolyást a társadalomtudományok egészére, lásson el összehangoló-koordináló funkciót egyes konkrét állami feladatokban (nemzetközi rendezvények, tervezési és beszámolási rendszer kialakítása).

Az összehangolás és koordinálás megvalósítása céljából alakuljon tárcaközi jelleggel működő bizottság, amit az Akadémia testületei, intézményei és apparátusa támogat munkájában. Tagjai legyenek a Magyar Tudományos Akadémia és a Művelődésügyi Minisztérium kellő hatáskörrel rendelkező felelős képviselői, a társadalomtudománnyal foglalkozó legfontosabb pártintézmények vezetői, néhány kiemelkedő társadalomkutató.

*

A Központi Bizottság felkéri a kormányt, hogy a hazai kutatómunka fej- [illegible] a tudomány eredményeinek társadalmi hasznosítása érdekében — [illegible] Bizottság számára végzett elemző munka során kialakított javas- [illegible] tudománypolitikánk időszerű kérdéseiről szóló állásfoglalás alapján [illegible] meg a szükséges intézkedéseket.

[illegible] vezető szervei a jövőben is rendszeresen foglalkozzanak a tudo- [illegible] alapvető kérdéseivel, formálják a társadalom céljait, [illegible] a tudományok fejlődését szolgáló tudománypolitikát. A párt- [illegible] pártszervezetei a pártmunka és a pártirányítás [illegible] e határozat végrehajtását. Felvilágosító és nevelő mun- [illegible] tudatosítsák a tudományok, a tudományos kutatómunka [illegible] a tudományok vívmányait a társadalomszervezés, [illegible] a dolgozó tömegek élet- és munkakörülményei javítá- [illegible] munkalkodjanak a tudományos élet szocialista szellemű [illegible]—leninizmus eszméinek, befolyásának elmélyítésén, [illegible] felvirágoztatásán.

f) [illegible]
ténő [illegible]
mányte[illegible]
fejlődő [illegible]
lások sza[illegible]

Digitized by Google

Kádár János:

Megvannak a nyugodt munka feltételei

Az MSZMP Központi Bizottsága 1969. július 2-án székházában fogadást adott, amelyen vendégül látta azoknak a tudósoknak és funkcionáriusoknak egy csoportját, akik a tudománypolitikai irányelvek előkészítésének és kidolgozásának munkájában döntő részt vállaltak. A közvetlen, baráti hangulatú összejövetelen felszólalt Kádár János elvtárs is, aki többek között a következőket mondotta:

— A Központi Bizottság tudománypolitikai irányelveinek előkészítése a témához méltó magas szintű, eredményes tevékenység volt; a Központi Bizottság ülése elé terjesztett javaslat tükrözi a sokrétű, alapos munkát.

A Központi Bizottság határozata jó alap a további munkához. Az irányelvek nagyon fontos megállapításokat tartalmaznak. Nem mindenáron, gyökeresen újak ezek, mert tudománypolitikánkban is — szerencsére — folyamatosság érvényesül, de új szempontokat, irányt adnak a problémakör áttekintéséhez, a feladatok megoldásához. A Központi Bizottság határozata, majd a Minisztertanács azt követő határozata, a tudománypolitikai irányelvek alapján kidolgozásra kerülő egyéb állami jogszabályok, a tudományos szervek ezekhez kapcsolódó várható intézkedései sok évre megteremtik a tudomány területén a nyugodt munka feltételeit, annak lehetőségét, hogy a tudományos élet, a kutatómunka a fejlődés új szakaszába lépjen.

A téma alapos megfontolásból került a Központi Bizottság ülésének napirendjére. Munkánknak az ellenforradalmat követően elvégzett gyötrelmes felülvizsgálása után tennivalóink között először a hatalom megszilárdítása, azt követően a mezőgazdaság szocialista átszervezése, majd a gazdasági irányítás mechanizmusának reformja volt a döntő feladat. A munka menetében, különösen ez utóbbit szinte természetszerűen követi a tudomány problémáinak mostani napirendre kerülése és vizsgálata, mert a gazdasági mechanizmus reformjával kapcsolatos feladatok, a velük összefüggésben felvetődő új kérdések, további célok az eddiginél kiterjedtebb és alaposabb tudományos munkát igényelnek.

A Központi Bizottságnak akárcsak a társadalom egészének életéről, tudományos életről is — úgy gondoljuk —, reális képe van. Tudja,

Digitized by Google

tudósaink, kutatóink döntő többsége egyetért pártunk politikájával, helyesli, hogy az adott helyzet mindenkori reális felmérése alapján, a marxizmus—leninizmus elveihez következetesen ragaszkodva építjük szocialista társadalmunkat, s legjobb tudásuk szerint részt vesz ebben az építőmunkában. Mindehhez hozzájárul a tudomány munkásainak hivatásszeretete, ami nélkül nem is lehet elképzelni igazi tudományos munkát, azonkívül tudósaink, kutatóink nemes hazaszeretete. Mi ezeket is igen nagy erőnek tekintjük.

Tisztában vagyunk azzal, hogy a tudósok, a kutatók erkölcsi, anyagi megbecsülése lehetőségeink korlátozott volta miatt még nincs teljesen arányban — úgy, ahogyan mi szeretnénk — munkájuk fontosságával. Mindent elkövetünk azonban, hogy ezen, körülményeinkhez mérten, fokozatosan javítsunk, mert el kell érnünk, hogy a társadalom megfelelően honorálja, amit a tudomány munkásai nyújtanak neki. Ez társadalmi érdek.

Tudományos életünkben persze vannak negatívumok is, de ezek mérete elenyésző, s olyan ütemben csökkennek, ahogyan erősödnek a tudományt új társadalmunkhoz fűző kötelékek. A helyzet reális megítélése bizalomra ad okot: a Központi Bizottság határozatának fokozatos végrehajtása segíteni fogja a tudományos életet.

A Központi Bizottság állásfoglalása világos. Ezt az állásfoglalást sokoldalúan kell majd magyaráznunk, sokat kell dolgoznunk megvalósításáért, de ezt a munkát is el fogjuk végezni.

Persze, nyilván lesz probléma is az irányelvek végrehajtásában. Nem lesz egyszerű feladat megoldani az Akadémia reformját. Mi az ésszerű megoldások hívei vagyunk minden területen. E kérdések rendezésekor is célszerűségre törekszünk, és a tudományos élet megjavítását tartjuk szem előtt. Tudjuk, várhatóan lesznek gondok a kutatások anyagi ellátásában, mert a dolog nem úgy megy, hogy „adj uram isten mindent, de mindjárt". Számolni kell a realitásokkal. Ha a nemes cél nem párosul a lehetőségek reális felmérésével, akkor súlyos hibák következhetnek be. A tudományos életben is egyaránt számolni kell a szándékokkal, az akarattal meg a lehetőségekkel. Figyelembe kell vennünk a problémák megoldásának sürgősségét, de a realitásokat is.

A cél világos. A hozzá vezető út is az. A végrehajtás tempóját azonban a lehetőségekhez kell igazítanunk. Azt kérjük a tudósoktól: szegezzék tekintetüket a csillagokra, de nézzenek a földre is, nehogy megbotoljunk. Én optimista vagyok: a Központi Bizottság határozatában megfogalmazott célok valóra fognak válni.

A határozat végrehajtásához jók a társadalmi feltételek. A mai világ persze bonyolult, különösen ami a nemzetközi helyzetet illeti. Közéletünk — kül- és belpolitikánk — kiegyensúlyozott. A mi pártunk, országunk, hazánk, népünk jó úton jár. Úgy dolgozunk, hogy [illegible] tudja, mire kell értékelnie bennünket, hol a megbecsült helyünk [illegible] az országok sorában. Úgy is mondhatnám: kivívtuk helyünket. Meggyőződé-

Digitized by Google

sünk, hogy politikánk hosszú távon is igazolódik, gyümölcsöző lesz. Feltételeink nemzetközileg is kedvezőek. Noha ellenségeink sok nehézséget tudnak még támasztani nekünk, lehetőségeik körül vannak határolva, korlátozottak, s megvan a realitása annak, hogy nyugodtan építsünk.

Népünk, az előző és a ma élő nemzedékek, küzdelmes utat jártak be. Mindenkinek, akiben csak némi tisztesség is van — dolgozzék bárhol — éreznie, tudnia kell, hogy kötelessége mindent elkövetni a nép vállára nehezedő terhek és gondok csökkentéséért. Tudósaink többsége érzi, tudja ezt.

Mély meggyőződésem, hogy amennyire éreztük a tudomány munkásainak, a tudományszervezőknek a segítségét a Központi Bizottság irányelveinek előkészítése közben, ugyanúgy tapasztaljuk majd ezt a végrehajtás folyamán is. A téma iránti igen nagy érdeklődés tovább növekszik, s a végrehajtás támogatóinak serege még nagyobb lesz, mint a kidolgozóké volt.

A Központi Bizottság nevében szívből köszönöm az elvtársak által végzett munkát; további támogatást kérünk Önöktől — olyant, amilyent az irányelvek előkészítésében tapasztaltunk. Népünket, eszméinket, önmagukat szolgálják ezzel.

N. A. Andrejev: A szabadság szobra

Digitized by Google

[illegible]

A „[illegible]" [illegible]

Már a [illegible] sokan [illegible] a piac érté[illegible] tevékenysége [illegible] a piaci [illegible] — és ez ma is [illegible] — [illegible] me[illegible] képesek tevékeny[illegible] ter[illegible] természeténél [illegible] tevékeny[illegible] ségével [illegible] kockázatvállalás anyagi [illegible] vonat[illegible] kozó [illegible] elvesz[illegible] tette. [illegible] ren[illegible] deihez a vállalat [illegible] feltéve, hogy a vállalat [illegible]." És tovább: „[illegible]"

A szánalás és meg [illegible] szocialista válla[illegible] latok tevékenysége megszüntethető — [illegible] — [illegible] és külföldön egyaránt számos kérdést [illegible] szocializmus az, amelyben [illegible]", egé[illegible] szen addig, hogy mi lesz a kieső [illegible] pótlásá[illegible] val, és nem utolsósorban a „[illegible]" [illegible].

Jobb szembenézni a kérdésekkel, mint [illegible] jogos[illegible] nak vélt aggodalmakat. Célravezetőbb [illegible] és ellen[illegible] érveket, mint úgy tenni, mintha már minden [illegible]. Annál is inkább, mert mögöttünk van másfél évtized [illegible] és [illegible] módban vannak a gazdaságirányítási rendszer további [illegible] irányzatai is.

A [illegible] a hatékonyság

[illegible] termelési eszközök szocialista állami [illegible] alapuló [illegible] a lehetőséget egy minden [illegible] hatékonyabb [illegible] megvalósítására. Ez a hatékonyság azonban nem elvont [illegible], materiálisan érzékelhető gazdasági [illegible] amely a [illegible] és növekedésében, az életszínvonalban és [illegible] nemzetközi gazdasági pozíciójában stb. feje[illegible] azonban a hatékonyság nem az *egyetlen* [illegible]: az utóbbit egyéb társadalompolitikai [illegible] befolyásolják. A hatékonysági követelmények

Digitized by Google

és a szociálpolitikai megfontolások egyeztetése, összehangolása bonyolult feladat elé állítja a szocialista államot. Általában azonban megállapítható, hogy azt a gazdasági cselekvést minősíthetjük társadalmi szempontból is morálisnak, amely *egyben hatékony* is. A szociálpolitikai feladatok megoldása nagymértékben a gazdasági hatékonyság javulásától függ.

A társadalom gazdasági növekedése döntő mértékben függ a gazdasági egységek fejlődésétől. A népgazdaság viszonylag gyors növekedési üteme — a gazdasági fejlődés objektív követelményein alapuló helyes gazdaságpolitikai koncepció alapján — mindenekelőtt akkor biztosítható, ha *az egyes gazdasági egységek tevékenysége* megfelel ennek.

Igaz, hogy a gazdasági növekedésre sok egyéb tényező is hat, de a vállalatok nem megfelelő gazdasági tevékenységének is kétségtelenül számottevő szerepe van abban, hogy a növekedési ütem az utóbbi években csökkent.

A gazdasági élet a szakadatlan *változás* állapotában van. A gyorsuló ütemű technikai haladás és műszaki fejlesztés következtében ez a változás is egyre gyorsul, *új elemek születését* és kiteljesedését és ezzel együtt *régi elemek átalakulását*, illetve elhalását okozza. Mi a fejlődés dialektikájából főleg az új születését ragadtuk meg: új vállalatokat, kapacitásokat teremtettünk. A struktúraváltoztatásnak, a fejlesztésnek a dialektikája azonban azt is megkövetelte volna, hogy engedjük elhalni azt, ami korszerűtlen, ami konzerválja a múltat, visszahúzza, korlátozza az új kibontakozását. Erre mutat többek között az is, hogy országunkban igen alacsony az állóeszköz-selejtezés aránya, jóval alacsonyabb, mint a gazdaságilag fejlettebb országokban. Ez közvetve arra is utal, hogy nem vontunk ki tervszerűen társadalmi tőkét a gazdaságtalan, elhaló ágazatokból vagy vállalkozásokból, hanem többnyire új, pótlólagos ráfordításokkal valósítottuk meg a fejlesztést. Ennek az volt a következménye, hogy fokoztuk a viszonylagos tőkehiányt, és minthogy fejlesztési eszközeink az igényekhez viszonyítva szűkösek, lassítottuk a strukturális átalakulás ütemét is.

A tervszerűség követelményét nem csupán az új megteremtésével, a fejlesztéssel szemben kell felállítanunk. Azt is meg kell terveznünk, hogy milyen kapacitások vagy gyártmányok avulnak el a fejlesztés következtében és hogy a társadalmi érdekek messzemenő figyelembevételével mikor, milyen mértékben korlátozható vagy szüntethető meg egyes területeken a gazdasági tevékenység. Valamely tevékenység hatékonysága nem egyszer s mindenkorra adott, hanem a fejlődés, a haladás módosítja azt. Ezt a változást állandóan figyelemmel kell kísérnünk, s azokból a vállalkozásokból, amelyeknek működése a társadalom számára nem bizonyul hatékonynak, célszerű kivonnunk a lekötött társadalmi tőkét és átcsoportosítanunk a társadalmi-gazdasági tevékenység más területére.

A hatékonyság megítélése természetesen nem egyszerű dolog. Az általános kritérium — a ráfordítások és az eredmények szembeállítása. Ez azonban csak akkor ad megbízható eredményt, ha az árrendszer reálisan tükrözi az egyes termékekben testet öltő ráfordításokat. Ez a téma messzire vezetne közvetlen témánktól, azt azonban megjegyezhetjük, hogy valamely vállalkozás megítélésében a hatékonyság nem *abszolút* mérce. Nem egyszerűen az tehát a kérdés, hogy veszteséges, vagy nyereséges-e a vállalat, sokkal fontosabb és egyben bonyolultabb is ennél a *viszonylagos hatékonyság* megítélése. Ebben a vonatkozásban akkor nem eléggé hatékony valamely vállalkozás működése, ha az ott befektetett eszközök — az egyensúlyi és a piaci követelmények és lehetőségek figyelembevételével — más vállalatokba befektetve nagyobb társadalmi tiszta jövedelem realizálását tennék lehetővé. A hatékonyságnak ez a viszonylagos és az utóbbinál szigorúbb megítélése különösen az olyan ország számára fontos, amelynek „nyílt gazdasága" van: itt indokolt, hogy — legalábbis az exportágazatokban — a számításba ji *földi versenytárs mércéjével mérjék* a hatékonyságot.

Digitized by Google

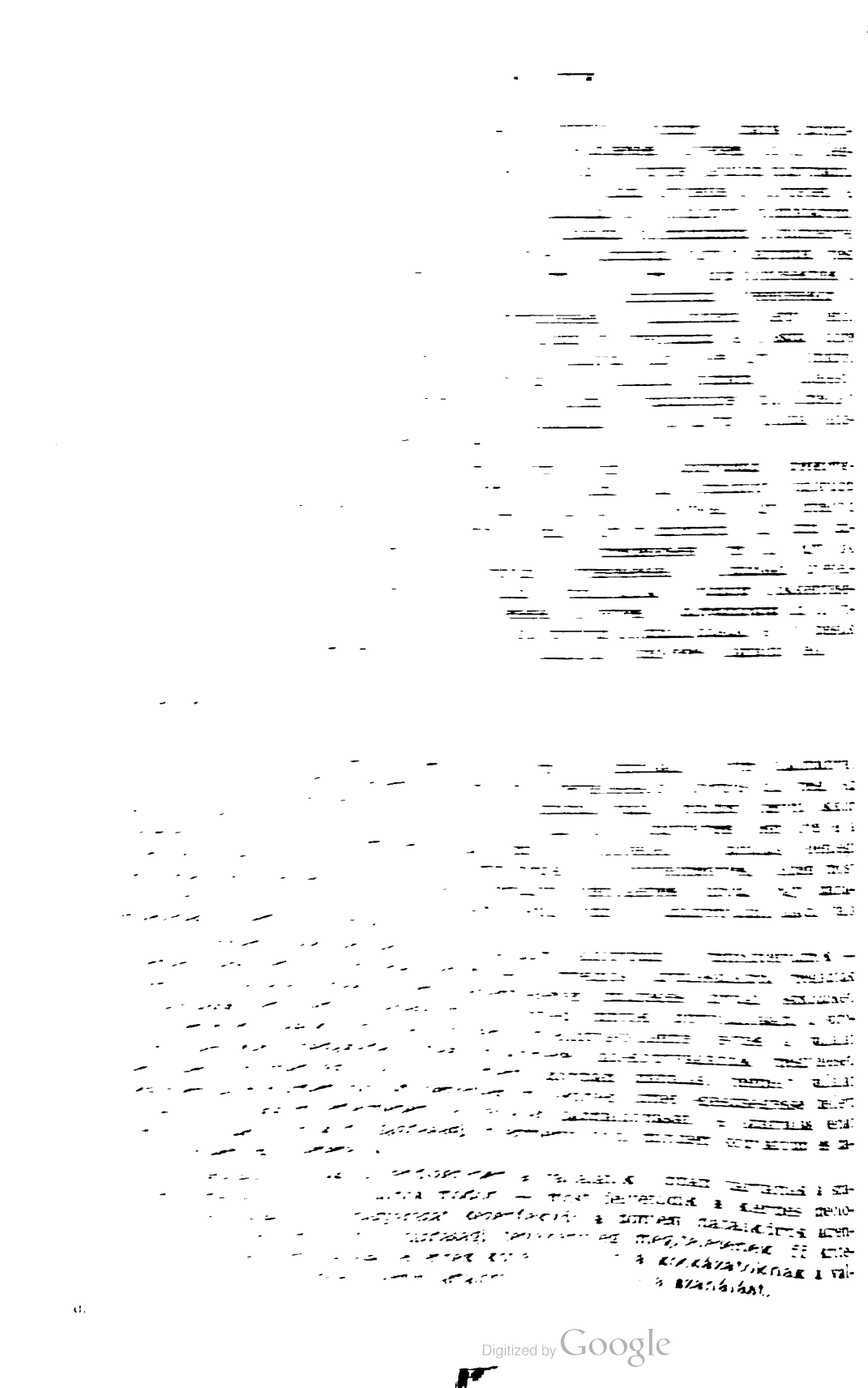

Digitized by Google

A látszólagos enyhítés ellen szól az, hogy most elsősorban a *realizált termékek árbevételéből képzett nyereség* alapján ítélik meg a vállalat tevékenységét. (Nem úgy, mint a múltban, amikor a tervutasításoknak vagy a rendszerint nagy tartalékokat rejtő bázisrentabilitásnak a teljesítése maga is elég volt a működés hatékonyságának igazolására, noha mit sem mondott arról, hogy mennyire járult hozzá a vállalat működése a társadalmi szükségletek kielégítéséhez és a társadalmi tiszta jövedelem növeléséhez.) Ez pedig a piac értékítéletét is kifejezi. Most tehát általában keményebb a próba, mert a vállalatnak újra meg újra be kell bizonyítania, hogy hatékonyan elégíti ki a fizetőképes keresletet, hatékonyan hasznosítja a társadalmi tőke általa működtetett és lekötött részét. Továbbá: a jelzőrendszer most *gyorsabban és érzékenyebben* működik, mint régen; megvan tehát az idejében való beavatkozás lehetősége.

Egyesek félreértik a szanálást, úgy értelmezik, mintha véglegesen megpecsételné a vállalat sorsát. Valójában a szanálás az államnak, mint tulajdonosnak a támogatása, segítése, azon intézkedések összessége, amellyel vállalatait megóvni törekszik a felszámolástól. *Megelőző intézkedés* tehát, amely megváltoztatja a zátony felé tartó hajó útját, hogy biztosítsa épségét és megmaradását. A szanálási eljárás célja, hogy az állami tulajdonost képviselő megbízottak javaslatokat dolgozhassanak ki a vállalat gazdaságos működésének biztosítására. Az állam tulajdonosi funkcióit az alapító állami szervek — az ágazati miniszterek, országos hatáskörű szervek vezetői és a tanácsok végrehajtó bizottságai révén — gyakorolják.

A szanálási eljárás megelőző jellegét bizonyítja, hogy nem kell megvárni vele a naptári év végét, a mérlegek lezárását. Az állam már év közben is segítséget nyújthat vállalatának, ha az elvesztette tartalékalapját, és gazdálkodása alapján várható, hogy éves szinten veszteséges lesz a mérleg szerinti eredménye. Ilyen esetben maga a vállalat is kezdeményezheti a szanálási eljárást.

A banknak a vállalattal szemben alkalmazott hitelezési eljárása is az egészségesebb vállalati gazdálkodás irányában hat. Ha például a bank nem elégíti ki valamely vállalat forgóeszközhitel-igényét, akkor a vállalat úgy foghatja fel ezt, mint annak a jelzését, hogy nem kielégítő a likviditása, a készletpolitikája, a piaci munkája stb., vagy nem ad megfelelő garanciát arra, hogy a vállalat megfelelően képes gyümölcsöztetni a hitelt.

A szanálási eljárás során behatóan elemzik a jövőbeli eredményes és pénzügyileg kiegyensúlyozott gazdálkodás megteremtésének feltételeit. Komplex módon megvizsgálják a veszteség okát, a pénzügyi rendezés módját, valamint a felelősség kérdését.

A veszteséget — a rendelkezések értelmében — legfeljebb három éven belül pótolni kell. A megállapított pótlási időre az államtól szanálási kölcsönt kap a vállalat, s ezt a tartalékalap terhére kell visszafizetnie. Egyes esetekben — a vállalat kötelezettségének figyelembevételével — a vállalat fejlesztési alapja terhére is rendezhető a veszteség. Ez azonban rendszerint a vállalat tevékenységének szűkítésével jár együtt, mert ilyen esetben a vállalat nem igényelhet hitelt.

A gazdasági vállalkozások *bizonytalan* tényezőket is foglalnak magukban. A különböző termékpiacokhoz kapcsolódó bizonytalanság foka meglehetősen különböző: a hazai piacon kisebb, a külföldi piacokon nagyobb; az élelmiszerek piacán kisebb, a divatcikkekén nagyobb stb. Ez a bizonytalanság — a vállalat vezetésétől függetlenül — előnyösen vagy hátrányosan befolyásolhatja a vállalkozás eredményességét. Egy néhány nap alatt kibontakozó nyugati valutaválság például a legragyogóbban felépített

Digitized by Google

stratégiát is porrá zúzhatja, és ilyenkor előfordulhat, hogy a vállalat nem képes *saját erejéből* pótolni veszteségeit. Ilyen esetben — ha a vállalat meg tudja teremteni további eredményes gazdálkodásának feltételeit — a veszteség részben vagy egészében az *állami költségvetésből* pótolható.

A szanálási eljárás tehát a vállalat talpraállításának a végleges *csőd elkerülésének* sokféle módszeret foglalja magában, és alkalmazkodik a gazdasági és a piaci viszonyok természetének megfelelő, a vállalat érdekeit a lehető legjobban szolgáló módozatokhoz és formákhoz.

Az állam és vállalat közötti pénzügyi kapcsolatok formái és módszerei jelzőrendszerként is működnek és tudatják, ha a vállalat gazdálkodása nem kielégítő, ha a zátonyra futás veszélye fenyeget. A szanálási eljárás lényege éppen abban rejlik, hogy *idejében* lehet beavatkozni és ezzel megkímélni a vállalatot attól, hogy a piac vastörvényei előbb-utóbb végső ítéletet mondjanak a vállalat felett.

Nyereség és fizetésképtelenség

1968 tapasztalatai alapján nehéz átfogó képet alkotni a vállalatok gazdasági tevékenységéről, legalábbis ami a gazdaságilag problematikus vállalatokat illeti. Maga az a körülmény azonban, hogy a népgazdasági szintű mintegy 64 milliárdnyi nyereséggel szemben (tsz-ek nélkül) mindössze 100 millió a kimutatott veszteség, arra mutat, hogy a nyereség egyelőre nem funkcionál megfelelően a gazdálkodás eredményességének kritériumaként és ez megnehezíti a tárgyilagos mérlegelés. Mindössze néhány vállalat vált fizetésképtelenné, ám ezek is úgy, hogy *gazdálkodásuk nyereséggel, egyik-másike pedig számottevő nyereséggel zárult*. Ez a nyilvánvaló ellentmondás részben az induló árak gyengeit, részben a nagyarányú állami támogatás hatását jelzi. Formális szanálási eljárás alá mindössze egy minisztériumi vállalat került, s itt a költségvetés biztosította a fedezetet a szanálási eljárásban megállapított rendezési időszakra.

A fizetésképtelenség oka a legtöbb esetben a *készletek* 1967-ben és 1968-ban történt nagyarányú felduzzadása és az ezt követő *realizálási nehézség* volt. A realizálási nehézségek tőleg a készletek nem megfelelő összetételével és részben a többcsatornás termékforgalom bevezetésével magyarázhatók. (Például a kiskereskedelmi vállalatok a nagykereskedelmi vállalatokat megkerülve, közvetlenül az iparról vásárolták.)

A tavalyi tapasztalatok egyik tanulsága, hogy a gazdaságilag nehéz helyzetbe került vállalatok nyereségé csak számlapénz formájában jelentkezett: ami a valóságban hatott, az a bank korlátozó hitelpolitikája volt. Ez arra utal, hogy az új gazdaságirányítási rendszerben a vállalatok *pénzügyi likviditása* folyamatos gazdálkodásuk, manőverezési lehetőségük, hitelképességük fontos feltételevé vált. A likviditás tartós hiánya a vállalati gazdálkodás fogyatékosságának a tükröződése.

Tanulság az is, hogy a fizetésképtelen vállalatokat objektíve a *szállítók finanszíroztak*, akiknek érdekük a termelés, hiszen a nyereség növelésének legkezenfekvőbb módja a kapacitások kihasználása és a termelés növelése. A nehéz helyzetbe került vállalatok legtöbbje olyan, amely szállítói kapacitásának nagy részét lekötötte, tehát bizonyos értelemben monopolhelyzetet [illegible] szállítóival szemben. A szállítók is tudják, vagy szállítanak az eladó[illegible], vagy csökkentik a termelést, ami pedig nyereségcsökkenéssel [illegible] az előbbi megoldást választották, vállalva a hitelezéssel járó [illegible] hogy éppoly kevésse előnyös az, ha a vevő elvez mono[illegible] ha a szállító van ebben a helyzetben. (Megjegyzem, [illegible] a megfelel[illegible] [illegible]tetést és igyekszik ki[illegible] [illegible] [illegible]

Digitized by Google

Tavalyi tapasztalat az is, hogy a szanálási eljárás leginkább az olyan esetekre korlátozódik, amikor a vállalat *mérlegszerűen* is veszteségessé válik. Pedig ez már a betetőzése a megbetegedési folyamatnak. Inkább arra kellene lehetőséget teremteni — és célszerű volna a szanálási rendeletben kidomborítani ezt —, hogy az állam, mint tulajdonos (illetve megbízottja) rögtön beavatkozzék, amikor jelentkeznek a megbetegedés szimptómái. Így válhatna a szanálás igazában *megelőző* jellegű beavatkozássá.

Jelentős manőverezési lehetőséget teremt a *készletek értékelése* is. Egyelőre a készletek túlértékelése nagyobb nyereség és nagyobb hitelszükséglet kimutatását teszi lehetővé, s ezzel arányosan több állami befizetést is. Kérdés, hogyan befolyásolná, mennyire élezné ki a készletek reális értékelése egyes vállalatok gazdasági helyzetét.

Az előzőekkel ugyan nem egyenrangú kérdés, de erkölcsi hatása nem lebecsülendő. Valamely vállalat ugyanis számvitelileg nyereséges, (különösen a jelenlegi helyzetben), akkor is, ha objektív gazdasági helyzete rossz. Úgy vélem azonban, ilyenkor éreztetni kellene a vezetőkkel ennek az anyagi konzekvenciáit, s 1968-ban ez nem történt meg. Megjegyzem, hogy nem büntetésre, megtorlásra gondolok, hanem arra, a gazdasági életben általában érvényesülő normára, hogy az anyagi elismerés mértéke is tükrözze a vezetéssel való megelégedettséget. És amilyen mértékben a nyereség alakulása összhangba kerül a vállalatok tényleges gazdasági helyzetének változásával, amilyen mértékben hű tükörképévé válik a vállalati tevékenység eredményességének, olyan mértékben válhat ez is a vezetők megítélésének kritériumává.

Felszámolás és következményei

Természetesen előfordulhat, hogy egy vállalkozást nem lehet szanálni. Ha a körülmények gondos mérlegelése alapján kiderül, hogy nem teremthetők meg a vállalat *eredményes gazdálkodásának* a feltételei — nem feltétlenül a vállalat rossz munkája következtében —, s hogy a vállalat *tartósan* veszteséges, akkor *megszüntetésére, felszámolására* is sor kerülhet.

Az alapító szerv akkor szüntetheti meg a vállalatot

a) ha a népgazdaságnak nincs szüksége a vállalat tevékenységére;

b) ha nem biztosítható a vállalat gazdaságos működése;

c)[2] ha más vállalat gazdaságosabban végezheti e tevékenységet.

A megszüntetésre, a felszámolásra elsősorban a műszaki haladás, a keresleti struktúra gyökeres megváltozása, valamint a termelőerők koncentrálási folyamata adhat okot. Egyszóval: mindenekelőtt a haladás végez bizonyos szelekciót, többnyire a piac közvetítésével. A haladás iránya több-kevesebb pontossággal előre látható és felmérhető, a jövő tudatosan alakítható és a célok elérésének feltételei is megteremthetők. Ez azonban nem azt jelenti, hogy a gazdaságnak *minden egyes egysége* képes rá, hogy alkalmazkodjék az új feltételekhez, hogy a tervgazdálkodás minden vállalatnak menlevelet és garanciát ad a fennmaradásra. Gondoljunk csak energiastruktúránk gyökeres átalakulásának folyamatára, amely a széntermelés csökkentésére és a szénhidrogének termelésének, importjának és felhasználásának fokozására irányul. A tervgazdálkodás előnye, hogy tekintetbe veszi az ilyen strukturális jellegű változások gazdasági és társadalmi vonatkozásait és lehetővé teszi, hogy a visszavonulás ne anarchikus, hanem tervszerű legyen. De amikor nem

[2] Uo. 131. old.

Digitized by Google

annyira nagy horderejű, az ágazati struktúrát érintő a kérdés, előfordulhat, hogy csak a piaci jelzések figyelmeztetnek valamely vállalkozás életképtelenségére. Ilyenkor — ha utólag is — cselekedni kell: társadalmi érdekből fel kell szabadítani a veszteséges vállalat által lekötött társadalmi tőkét és munkaerőt, mégpedig a vállalat megszüntetése révén, s másutt, a társadalmi termelés hatékonyabb területein kell ezeket kamatoztatni.

A *nagy vállalatok* termékválasztéka általában széles: többnyire saját kutató- és fejlesztőbázisuk van, piaci részesedésük viszonylag nagy stb. Ezeknek a vállalatoknak ezért nagyobb lehetőségük van arra, hogy a haladás élvonalában járjanak és így gazdasági fejlődésük feltételeit is biztosítsák. Más a helyzetük a szűkebb termékválasztékot előállító, esetleg kevés felhasználónak szállító *kis- és közép*vállalatoknak, ezeknek a gazdasági stabilitását érzékenyebben befolyásolhatja a gyors technikai haladás, a kereslet változása stb. Ez összhangban van azzal a társadalmi érdekkel is, amely a foglalkoztatási igény kielégítése szempontjából fűződik a több ezer embernek munkaalkalmat nyújtó nagy vállalatok gazdasági stabilitásához.

A megszüntetés nem feltétlenül azt jelenti, hogy a vállalatban fizikai értelemben is megszűnik a munka. Korunkban gyakoribb az, hogy a vállalat csak mint jogi személy szűnik meg, mert *beolvad* egy gazdagabb, jobban szervezett vállalatba. Ilyenkor tehát a megszüntetés az átszervezéssel egyértelmű. Erre már 1968-ban is és 1969 első hónapjaiban is volt példa. Például a Pécsi Városi Tanács 1968 októberében megszüntette a Pécsi Ruhaipari Vállalat önállóságát és beolvasztotta azt a Pécsi Vegyesipari Vállalatba. A PRV vesztesége meghaladta a fél millió forintot, készletei pedig a 4 milliót. A „befogadó" vállalat vezetői mindent elkövettek, hogy gazdaságilag talpra állítsák a nehéz helyzetben levő új részleget: új piacokat kutattak fel, átcsoportosították a termelői kapacitásokat, átfogó szervezési intézkedéseket tettek, megindították a munkások szervezett továbbképzését. Az utóbbi arra irányul, hogy a dolgozók legalább négy-öt munkafolyamathoz értsenek, mert így rugalmasabban áttérhetnek új termelési eljárások alkalmazására, új termékek gyártására. Meg is szűnt a korábbi munkáselvándorlás, sőt az eltávozott dolgozók nagyobb része vissza is tért. A beolvasztás tehát helyesnek bizonyult. Az új vezetés, mintegy vérátömlesztést alkalmazva, viszonylag rövid idő alatt életképessé tette az egyébként elhalásra ítélt vállalatot.

Figyelembe kell venni, hogy a kapacitások egy része *konvertálható*. Egyes vállalatok termékei iránt olyan nagy a kereslet, hogy meghaladja termelési kapacitásukat. Ilyenkor beruházáshoz folyamodnak, s ez pótlólagos ráfordítással és — természetesen — időveszteséggel jár. Célszerű volna ilyen esetekben megvizsgálni: nincs-e olyan gazdaságilag gyenge lábon álló vállalat, amelynek termelési kapacitásával, szakemberállományával stb. ki lehetne elégíteni a fejlődő vállalat termékei iránti keresletet? Ha van, akkor mérlegelni kellene a gyenge pozíciójú vállalatnak a prosperáló vállalatba való beolvasztását. A tőkésországokban ez a folyamat sokszor kíméletlen harc formáját ölti; gyakran azonban a gazdasági pozícióit elvesztett vállalat maga keresi a gazdaságilag erős, fejlődő vállalkozásba való beolvadás lehetőségét. Szocialista gazdaságban az állami tulajdon nagymértékben megkönnyítheti ezt a folyamatot, elősegítve a gazdaságilag célszerűnek látszó egyesüléseket. Az ilyen intézkedést azonban idejében meg kell hozni, olyankor tehát, amikor még nem teljesen kilátástalan a terápiára szoruló vállalat gazdasági helyzete és a beolvasztás nem követel aránytalanul nagy áldozatot a „befogadó" vállalattól.

A mai üzleti világban sokat számít a hírnév. Márpedig a pozícióját elvesztett vállalat gyorsan elveszti hírnevét is (nem ritka dolog a tőkés világban, hogy a szanált vállalat új cégnevet választ). Ezért üzleti szempontból, a piacképesség szempontjából is előnyös lehet [illegible] prosperáló vállalat cégére, márkajelzése stb. alatt forgalmazni.

Digitized by Google

Előfordulhat azonban, hogy a vállalat ilyen vérátömlesztéssel sem menthető meg. Ilyen esetben de facto is meg lehet szüntetni a vállalatot, és vagyonát az alapító határozata szerint értékesíteni. A vállalati vagyon nem kerül árverési kalapács alá, hanem az osztatlan szocialista állami tulajdon szerves része marad.

Valamely vállalat megszűnése nem feltétlenül veszteség a társadalom számára. Veszteséget okoz azonban az — s bizonyosan nagyobb veszteséget —, ha a vállalat nem járul hozzá a társadalmi tiszta jövedelem megtermeléséhez, ha működése ráfizetéses.

Mindezzel kapcsolatban felmerülhet az aggály, hogy a csődbe menés lehetősége reális alapot teremt a *munkanélküliségnek*. A munkanélküliség *társadalmi jelenség;* kisebb vagy nagyobb állandó tartalékhadsereg létét feltételezi, és a kapitalista gazdálkodás körülményei között ma is a bérszínvonalra gyakorolt nyomás eszköze. A bérszínvonal-szabályozás éppen úgy, mint a teljes foglalkoztatásra irányuló törekvés, a népgazdaság tervszerű, központi szabályozásán alapszik, és a gazdaságpolitika része. Ez azonban sohasem jelentette azt, hogy a munkaképes korú lakosság minden egyes tagjának mindenkor megvan a kereső foglalkozása. Országunkban a közelmúlt évek átlagában 1 millió körül volt azoknak a munkaképes korúaknak a száma, akik nem végeztek kereső munkát. Mégsem volt munkanélküliség, mert az adott jövedelmi színvonal és egyéb körülmények következtében ez a „nem dolgozó" réteg (többségében háztartásbeli nők) nem jelentett aktív munkaerő-kínálatot. A „teljes foglalkoztatottság" nem abszolút követelmény: az adott jövedelmi, hatékonysági, szociálpolitikai tényezők figyelembevételével és optimális egyeztetésével kell ezt biztosítani.

Egyes vállalatok megszüntetése nem okozhat munkanélküliséget. A felszabaduló munkaerő elhelyezése pedig a *mi* körülményeink között nem okozhat társadalmi problémát és nem haladhatja meg a strukturális átalakulással járó természetes munkaerőmozgás színvonalát. A vállalat-megszüntetés egyébként a társadalmi mobilitást is szolgálja: a felszabaduló munkaerő korszerűbben felszerelt, hatékonyabban dolgozó és magasabb jövedelmet nyújtó vállalatokba kerülhet. A szocialista államnak e strukturális változáshoz fűződő érdekei és a szociális gondoskodásból fakadó kötelezettségei az átképzési, továbbképzési, s esetleg a költözködési költségek vállalását is felvetik. Egyébként minél élénkebb, dinamikusabb a struktúraváltozás, annál több lehetőségünk van a gazdasági fejlődés ütemének növelésére, s annál nagyobb az *új fejlődő* ágazatok és vállalatok szívó hatása. E tekintetben éppen a termelésnek és a munkaerő foglalkoztatásának *nagyarányú strukturális stabilitása* az egyik lényeges oka a viszonylag lassú fejlődésnek.

A „kieső" kapacitásért való aggódás tipikusan a naturális szemlélet és a hiánygazdálkodás maradványa. A gazdaság az értékek világa, s itt a hatékonyságé a döntő szó. A termékszemlélet uralmának közel két évtizedében minden igyekezetünk sem volt elég arra, hogy a termékmérleget minden részletében kiegyensúlyozzuk. Nem azért nem voltunk képesek erre, mert tervezési technikánk nem volt eléggé kiforrott, hanem azért, mert az adott közgazdasági viszonyok ezt objektíve nem tették lehetővé. Az ország gazdasági egyensúlya valójában nem is korlátozható a termékmérlegek naturális egyensúlyára. A termelőerők fejlettségének bizonyos fokán, a meglehetősen magas fokúan diverzifikált gazdaságban a gazdasági stabilitásnak az alapja — a hatékonyság színvonalának, a konvertálható értéktermeknek és a gazdasági növekedés lehetőségeinek a biztosítása. Ha például egy vállalat termelése nem olyan gazdaságos, mint az import, s az ott lekötött eszközök más termékek vagy szolgáltatások előállításában hatékonyabban gyümölcsöztethetők, akkor az ilyen vállalatot meg kell szüntetni, hacsak valami nyomós (társadalmi, honvédelmi) ok nem szól a fenntartása mellett. Ezt egyébként a jelenlegi gazdaságirányítási rendszer *belső logikája* is megköveteli. Ha

Digitized by Google

tartós korlátokat állítunk a hatékonysági követelmények és a piaci értékítélet érvényesülésének útjába, akkor ezek előbb-utóbb az új gazdaságirányítási rendszer funkció-képességét rontják és mindenekelőtt a tőle várt hatások érvényre jutását keresztezik.

Közvetett hatások

A tárgyilagosság megköveteli, hogy utaljunk arra: egyebek mellett az is befolyásolja a struktúra-változtatás lehetőségét, hogy milyen erőforrásokat hagy meg a vállalatoknak a gazdasági szabályozó rendszer (pl. mekkora a fejlesztési alap), hogy milyen az erőforrások értékelése, milyen a gazdaság szervezete (a monopolhelyzetben levő vállalatok aránya), az állami támogatás aránya és szelektivitása, a társadalmi tőke közvetlen átcsoportosításának lehetősége stb. Nem kis mértékben a *makroökonómiai* tényezőktől függ tehát a mikrostruktúra elmozdulásának, változásának dinamikája.

Természetesen a vállalatok is érzik a gazdasági követelmények növekedését és igyekeznek is ennek megfelelően cselekedni és tervezni. Még sok azonban a tennivaló, s a vállalatok vezetőinek nagy előrelátással kell felkészülniük a jövőre. Az előrelátás részben új döntéselőkészítési módszereket, részben újszerű gondolkodásmódot igényel.

A piac természete — még a mi erőteljesen korlátozott piacunké is — más, mint a tervutasítások természete: megsokszorozza a lehetőségeket, a helyzetek stabilitása viszonylagosabbá válik. Egy nehéz gazdasági helyzetbe került gépipari vállalatunk például felmérte, hogy milyen igény várható termékei iránt a felhasználó ágazatban a műszaki elhasználódás, a múlt tapasztalatai, az ágazat fejlődése alapján. Ez a vállalat tehát az általa feltárt *szükségletre* alapozta üzlet- és fejlesztési politikáját. Az élet azonban rácáfolt terveire: a felhasználó ágazat nem mutatott érdeklődést termékei iránt. Hol tévedett a vállalat? Ott, hogy a *szükségleteket* kutatta, a múlt tapasztalatainak kivetítésével és műszaki paraméterek felhasználásával, ahelyett, hogy a *fizetőképes keresletet* kutatta volna. A kettő között pedig nagy a különbség. Az a pénz, amely fizetőképes keresletként jelenik meg a piacon, nem kényszerpályás tervutasítás, hanem sokcélúan, minden esetre konvertálhatóan felhasználható vásárlási eszköz. A potenciális vevő mérlegeli, hogy hová fordítsa a rendelkezésére álló szűkös beruházási erőforrásokat. Ha kifizetődőbb számára az, hogy javítási és felújítási tevékenységének fokozása mellett más vállalkozásba fektesse pénzét, akkor nyilván lemond arról, hogy műszakilag egyébként indokolt beruházási szükségleteit elégítse ki, és nagyobb hatékonyságú befektetési lehetőségei mögé sorolja ezeket. Ebben a rangsorolásban a ráható állami preferenciákat, az adó- és hitelfeltételeket, a helyettesíthetőséget stb. is mérlegeli a potenciális vevő (felhasználó).

A fizetőképes kereslet kutatása azért is lényeges feltétele a hatékonyság és a vállalat fennmaradását biztosító tevékenységnek, mert a fizetőképes kereslet is csak bizonyos környezeti tényezők és jövedelem-színvonal mellett tekinthető állandónak. Ebből az is következik, hogy a vállalat ésszerű magatartásának kialakításához nem elég csupán a közvetlenül reá ható szabályozókat venni figyelembe. A piac bekapcsolódásával ugyanis az egyes vállalatokra nem közvetlenül ható szabályozók változásai, illetve a gazdaságpolitikai intézkedések is elsődleges szerepet játszhatnak. A közvetlenül reá ható szabályozók esetleg változatlanok maradnak, de a szállítóira vagy felhasználóira ható szabályozók módosultak, és ez közvetve az [illegible] befolyásolja. Az idézett példából is kiderül, hogy milyen [illegible] közvetett hatások egy-egy vállalat terv[illegible] kialakít[illegible]

Digitized by Google

CSENDES BÉLA:

Fejlődés és hatékonyság a mezőgazdaságban

A mezőgazdaság szocialista átszervezése, a termelés növelése és a mezőgazdasági termelőerők gyors és nagyarányú strukturális változásai jelentős *beruházásokkal* jártak. Ezért gyakori az a kérdés: *hatékony-e a mezőgazdaság fejlesztése, s hogyan hasznosítják* mezőgazdasági üzemeink a nagy tömegben beáramló termelőeszközöket?

Különösen időszerű ez a kérdés napjainkban, amikor népgazdaságunk gyorsabb és hatékonyabb fejlesztése halaszthatatlan feladattá tette a hosszútávú fejlesztési tervek kidolgozását.

A mezőgazdaság fő termelési tényezőinek változása

A mezőgazdaság fő termelési tényezői: a *föld*, a *termelőeszközök* és a *munka*. A gazdasági fejlődés során e három tényező közötti arányok szükségszerűen módosulnak, és e módosulásokra elég határozott tendenciák jellemzőek.

A gazdasági fejlődés során egy viszonylag alacsony fejlettségi szintig az figyelhető meg, hogy a *mezőgazdasági területek*[1] *növekednek;* majd a további fejlődés során a *növekedés megszűnik,* később pedig megkezdődik lassú, de tartós *csökkenésük.* E csökkenést az ipari fejlődés, az ezzel járó városiasodás, a közlekedési hálózat sűrűsödése, valamint a gyengébb (marginális) termőterületeknek a mezőgazdasági termelésből való kikapcsolása okozza. Magyarországon például a század elejére erősen lelassult a mezőgazdasági terület növekedése, majd a huszas évek táján megállt; 1925 és 1946 között lassú, a negyvenes évek végétől kezdve pedig viszonylag gyors csökkenés következett be. Biztosra vehető, hogy a csökkenés tendenciája továbbra is érvényesül; a földdel való jobb gazdálkodás, a termőföld fokozott védelme minden bizonnyal mérsékelheti ütemét, de *a csökkenést nem állíthatja meg.*

A mezőgazda[illegible] termőterületen *belül* a legelő és rétterület ebben az évszázadban szakad[illegible]nul és erősen csökkent, a kert és gyümölcsös terület (együttesen számítva) nőtt (a hatvanas években különösen gyorsan), a szőlőterület növekedését csak az ötvenes években bekövetkezett csökkenés törte meg (átmenetileg), a szántóterület pedig a harmincas évek végéig lassan növekedett, s ettől kezdve lassan csökken.

A *mezőgazdasági munkaerőnek* az összes kereső népességen belüli abszolút és relatív nagysága a gazdasági fejlődés során a következőképpen alakul: 1. A gazdasági fejlődés viszonylag kezdetleges fokán növekszik aránya is. 2. A mezőgazdasági keresők számbeli növekedése folytatódik, de az összes keresőkön belüli arányuk már nem növekszik, sőt csökkenni kezd. 3. A fejlődés harmadik szakaszában hosszabb-rövidebb időre megáll a mező-

[1] Szántó, kert és gyümölcsös, szőlő, rét, legelő.

Digitized by Google

gazdasági keresők számbeli növekedése, s az összes keresőkön belüli arányuk nagyobb ütemben kezd csökkenni. 4. Ezután a mezőgazdasági keresők arányának csökkenése abszolút számuk csökkenésével együtt megy végbe.

Hazánkban az elsőként említett szakasz a múlt század végével nagyjából lezárult. A második szakasz kb. a századfordulótól a negyvenes évek elejéig tarthatott; ezen belül azonban speciális vonások voltak megfigyelhetők. Már a negyvenes évek előtt is átmeneti csökkenések szakították meg (a válság, a háború következtében) a mezőgazdasági kereső népesség számbeli növekedését. Az össznépességen belüli arányában pedig a huszas években megkezdődött a csökkenés. A harmadik szakasz a negyvenes évekre tehető; ebben a jelzett tendenciát némileg korrigálta a felszabadulás utáni földosztás, amely kissé megnövelte a mezőgazdasági keresők számát. Az ötvenes évek óta kibontakoztak a negyedik szakaszra jellemző tendenciák, átmeneti törést csupán az 1957—1958. években láttunk.

A gazdasági fejlődés során általában növekszik a mezőgazdaságban felhasznált *termelőeszközök* mennyisége. A termelés ugyanis csak akkor növelhető a földterület és a munkaerők számának csökkenésével egyidejűleg, ha a termelés harmadik fő tényezője növekvő tendenciát mutat.

A második világháború előtt a magyar mezőgazdaságot a stagnálás jellemezte. Ilyen körülmények között a mezőgazdaságban alkalmazott termelőeszköz-állomány fejlődése is elenyésző volt. A termelésnek a huszas évek előtti minimális növekedését csaknem kizárólag a területnövekedés, később pedig az intenzívebb művelési ágak arányának növekedése, illetve a mezőgazdasági keresők számának emelkedése idézte elő.

A második világháború a mezőgazdaságban is súlyos károkat okozott, s ezeknek felszámolása évekre szóló feladatot adott, elsősorban a mezőgazdaság állóeszközeinek helyreállításában. A földreform is fokozta az állóeszközigényt, ugyanis a kisüzemeknek az egységnyi területre számított termelőeszköz-igénye nagyobb volt, mint a közép- és nagyüzemeké. Továbbá: a földreform következtében sok helyütt megsemmisültek a nagyüzemek állóeszközei is. A megnövekedett termelőeszköz-szükséglet kielégítése azonban elmaradt, az ötvenes évek elejéig a népgazdaság erőforrásai és a kisüzemek szűk lehetőségei korlátozták ezt, majd pedig gazdaságpolitikai hibák akadályozták. A mezőgazdaság tömeges szocialista átszervezésének időszakára (1959—1960-ra) gyülemlett fel mindaz a termelőeszköz-igény, amelynek kielégítése tulajdonképpen már a harmincas évek óta szükséges volt. Ráadásul a kollektivizáláskor még a meglevő (kisparaszti) termelőeszközök egy része is kiesett a termelésből. A világban időközben végbement technikai fejlődéstől való elmaradásunk megszüntetésének igénye is robbanásszerűen jelentkezett 1957 után. Ez önmagában is jelentősen növelte a mezőgazdaság eszközigényét.

Az említett tényezők együttesen azt mutatják, hogy a kollektivizálást megelőző mintegy húsz-ötven évben a földterület csökkenésének ellensúlyozása és ezen túlmenően a mezőgazdasági termelés szerény növekedése sokkal inkább függött a mezőgazdasági munkaerők számától, az általuk kifejtett munka mennyiségétől és minőségétől, mint a termelőeszközök mennyiségének és hatékonyságának növekedésétől.

A mezőgazdaság szocialista átszervezésével *minőségi fordulat* állott be a mezőgazdaság három fő termelési tényezőjének vonatkozásában. Tovább folytatódott a mezőgazdasági termőterület csökkenése, ugrásszerűen meggyorsult a mezőgazdasági keresők számának csökkenése, és gyorsan nőtt a mezőgazdasági termelőeszköz-állomány. A hatvanas évek eleje óta egyre inkább előtérbe került a mezőgazdasági termelőeszköz-állomány fejlesztése, és ezzel megindult az a folyamat, amely a *mezőgazdaságot jellemzi:* egyre inkább a harmadik termelési tényező, a termelőeszköz válik a termelés növekedését *meghatározó* tényezővé. A mezőgazdasági dolgozók

Digitized by Google

munkájával szemben is új minőségi (szakképzettségbeli) követelményeket támaszt.

A mezőgazdaság eddigi és jövőbeli fejlesztésével kapcsolatban különösen fontos annak a vizsgálata, hogy *milyen hatást gyakorolt* az itt vázolt folyamat a *mezőgazdasági termelés hatékonyságára.*

A termelési tényezők változása és a hatékonyság

A mezőgazdasági *termelés növekedési üteme* 1950 és 1967 között évi 2,2 százalék volt. A termelés növekedése úgy ment végbe, hogy közben a mezőgazdaságilag művelt terület 1938 és 1967 között 8,4 százalékkal csökkent. Mintegy 27 százalékkal csökkent 1950 és 1967 között a mezőgazdasági keresők száma is. Ugyanebben az időszakban megkétszereződött a mezőgazdaságban felhasznált termelőeszközök (anyag + amortizáció) volumene.

A három termelési tényező hatékonyságát, időbeli változását szemlélteti a következő ábra:

1. sz. ábra

1959. évi áron
1950 = 100%

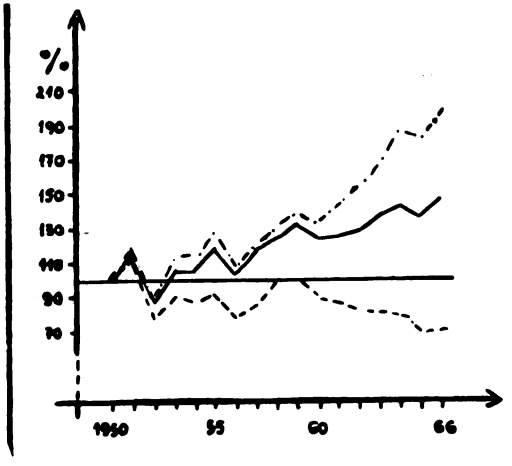

— 1 ha mg-i területre jutó bruttó termelési érték

- - egységnyi állóeszközre jutó bruttó termelési érték

— — 1 mg-i keresőre jutó bruttó termelési érték

A legnagyobb növekedés az egy keresőre eső bruttó termelési értékben volt, ezt követte az egységnyi mezőgazdasági területre jutó termelési érték növekedése. Az egységnyi állóeszközre jutó termelési érték viszont csökkent, vagyis *a mezőgazdasági termelés állóeszköz-igényessége nőtt.*

A földterületre jutó termelési érték növekedése kedvező jelenség, s a termelési struktúra intenzívebbé válásával függött össze (a növénytermelés és állattenyésztés szerkezetváltozásával, az állattenyésztés arányának növekedésével és a mezőgazdasági hozamok növekedésével).

Az egy keresőre jutó termelési érték növekedése az élőmunka termelékenységének növekedését tükrözi. A termelékenység e növekedése azonban kevés volt ahhoz, hogy ellensúlyozza a gyors és nagyarányú holtmunkanövekedés hatását. Az egy keresőre jutó álló- és forgóalap volumene ugyanis nagyobb mértékben emelkedett.

A mezőgazdasági termelés növekedésével egyidőben végbement változások során keletkezett problémákat érzékelteti az, hogy miközben a mezőgazdasági *bruttó* termelés növekedett, a *nettó termelés* (változatlan áron számítva) *nem nőtt,* sőt néhány ponttal csökkent.

A mezőgazdasági keresők számának csökkenése szükségszerűen a mezőgazdasági nettó termelési érték lassú növekedését idézi elő, de önmagában nem indokolja a nettó termelés volumenének csökkenését. Ez csak akkor következhet be, ha *drága az elevenmunkának holtmunkával való felváltása,* ha tehát — vállalati szinten — ez *növeli* a termelési költségeket. Nálunk ez volt a helyzet. Az 1959. évi mezőgazdasági (változatlan) árak alacso-

Digitized by Google

voltak (a társadalmi ráfordításoknál alacsonyabbak), a mezőgazdaságban felhasznált ipari eredetű termelőeszközök árai pedig magasak. Ezért az ipari eredetű termelőeszközök gyors és nagyarányú beáramlása, a mezőgazdasági keresők számának csökkenése az előbb vázolt helyzetet idézte elő. Ez a folyamat volt a *döntő* a mezőgazdaság nettó termelési értékének csökkenésében, bár hatását az is fokozta, hogy az ipari eredetű anyagoknak a mezőgazdaságban való felhasználása nem is mindig volt elég racionális.

Ilyen körülmények között a mezőgazdasági üzemek csak úgy tudták holtmunkával ellensúlyozni az elevenmunkák csökkenését és növelni termelésüket, ha a felhasználandó eszközöket dotációval kapták, illetve ha a folyó felvásárlási árak emelkedtek. Valóban: a hatvanas évek első felében, a szocialista átszervezés éveiben és az ezt követő egy-két évben, a problémák áthidalásának *fő* eszköze a dotáció, 1965 után pedig a mezőgazdasági áremelés volt (a dotációra azonban az áremelés után is szükség van).

A mezőgazdaság fejlődése és a termelési költségek

A mezőgazdasági termelés túlnyomó hányadát a termelőszövetkezetek adják. A termelőszövetkezeti üzemek kialakulása, a közös gazdálkodás konszolidáltabb viszonyok közötti működésének kezdeti időszaka 1962—63-ra tehető. Hogy a termelőszövetkezeti *közös termelés fejlődése során hogyan alakult a termelés költsége*, annak vizsgálata nemcsak a múltra vonatkozó ismereteket gyarapítja, hanem többé-kevésbé a jövőbeli fejlődést is érzékelteti.

1962 óta számottevően nőtt a *termelőszövetkezeti közös gazdaságok*[2] termelése és termelőeszköz-felhasználása. Változatlan áron számítva 1962 és 1967 között a bruttó termelés mintegy 30 százalékkal, a termelőeszköz-felhasználás (anyag és amortizáció) pedig mintegy 57 százalékkal nőtt. Ugyanezen időszak alatt a felhasznált élőmunka mennyisége néhány százalékkal csökkent. Mindez azzal járt, hogy — 1959. évi változatlan áron számítva — a közös gazdaságok termelésének költségszintje (az egységnyi termelési értékre jutó termelési költség) emelkedett. Ezt mutatja a 2. sz. ábra 1. számú trendvonala.

2. sz. ábra

A termelőszövetkezetekben 1962. évi bázisindexekből számított trendek

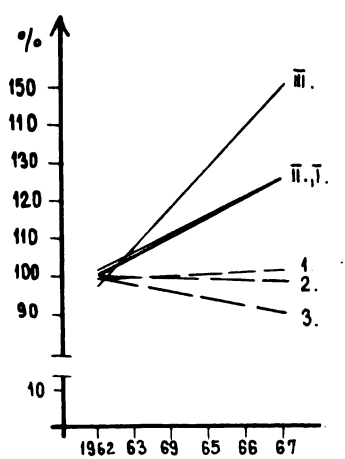

I., II., III. bruttó term. érték
1., 2., 3. költségszint
1. 1959. évi áron
2. 1967. évi áron
3. folyóáron

Említettük, hogy az 1959. évi változatlan árak torzítanak. A változatlan mezőgazdasági árak a társadalmi ráfordítások alatt, a termelőeszközök árai pedig ezek felett vannak. Ez önmagában véve is előidézheti a mezőgazdasági termelés költségszintjének emelkedését, ha a mezőgazdaságban gyorsan növekszik a termelőeszközök felhasználása. Hogy a vizsgált időszakban is alapvetően ez történt, azt világosan mutatja a 2. számú trendvonal.

[2] Ebben a részben és a következőben a termelőszövetkezeti közös gazdaságok elemzésével mutatjuk be a mezőgazdaság fejlesztésének és a termelési költségeknek a kérdését, megállapításaink azonban az állami gazdaságokra is, következésképpen az egész mezőgazdaságra érvényesek. A rendelkezésünkre álló adatok csak az 1962 utáni évekre teszik lehetővé az elemzést.

Digitized by Google

E trendvonal számításánál az 1967. évi árakat vettük változatlan árnak.[3] A számítás azt mutatja, hogy 1967. évi árakon számítva a termelőszövetkezeti közös gazdaságok költségszintje — az 1959. évi áron számítottal szemben — már mérsékelten csökkenő tendenciájú. Ez kétségkívül a termelőszövetkezeti gazdálkodás fejlődését mutatja.

Még határozottabban csökkenő tendenciájú a költségszint akkor, ha a számításokat folyó árakon végezzük el.[4] A 3. számú trendvonal azt mutatja, hogy az 1962 után bekövetkezett változások (a termelőszövetkezetek gazdálkodásának javulása, a többszöri áremelés és a dotációk együttesen) olyan helyzetet teremtettek a termelőszövetkezetekben, amely a költségszínvonal csökkenésére vezetett. Ezzel a termelőszövetkezetek többségében lehetővé vált *a közös gazdaság saját erőből történő fejlesztése.*

Hogy hol tart a felhalmozás lehetőségeinek vonatkozásában a termelő szövetkezeti szektor egésze, azt *érzékelteti az 1000 Ft bruttó termelési értékre jutó termelési költség* folyó áron számított összege. 1962-ben a termelőszövetkezeti közös gazdaságokban 1000 Ft bruttó termelési értékre 990 Ft, 1967-ben pedig 925 Ft termelési költség jutott (anyag, amortizáció és állami-gazdasági bérekkel számított munkadíj). Figyelembe véve az időjárás változása okozta termelésingadozásokat, s azt, hogy a termelési költségek nem tartalmazzák pl. a termelőszövetkezeteket terhelő adókat — a szektorszinten kimutatott, 1000 Ft bruttó termelési érték megtermelésével elért 75 Ft tisztajövedelem csak viszonylag szűkkörű felhalmozást biztosíthat. A szövetkezetek között azonban nagy különbségek vannak a gazdálkodás feltételeiben és színvonalában, következésképpen a jövedelmekben is. Ezért egyes gazdaságoknak lényegesen nagyobb a tiszta jövedelmük, mint a szektorszinten kimutatott, más gazdaságok pedig veszteségesen gazdálkodnak. Döntő fontosságú tehát a költségszínvonal további erőteljes csökkentése. Az uj gazdaságirányítási rendszer, az önálló vállalati gazdálkodás kialakulása és megszilárdulása kedvező feltételeket teremt ehhez a termelőszövetkezetekben. A szövetkezeti gazdálkodás fejlesztése mellett azonban alapvető fontosságú a *mezőgazdaságban felhasznált ipari eredetű termelőeszközök árszínvonalának alakulása is.* A szövetkezeti szektorban csak akkor nőhet a gazdálkodás továbbfejlődésével egyidőben a realizált tiszta jövedelem is, ha a termelőeszközök ára nem emelkedik.

A termelési ráfordítás és költségszínvonal differenciálódása

A mezőgazdasági termelés fejlődése során a ráfordítások és költségek nemcsak azért változnak, mert a technikai fejlődés során az elevenmunka helyébe holtmunka lép, hanem azért is, mert változik a termelés szerkezete, nőnek a területegységről kapott hozamok, változik a termelés területi elhelyezése stb. Célszerű tehát megvizsgálni, hogy mik a ráfordítások és költségszínvonal alakulásának a tendenciái az *eltérő minőségű, termelési szerkezetű és termelési színvonalú szövetkezeti üzemekben.*[5] Ez hozzávetőleges képet ad

3 Kedvezőbb képet kapn[illegible] az 1968. évi árakon [illegible] ban még nincsenek meg az [illegible]

4 Az [illegible] számítás el[illegible] saját [illegible] mutatja és [illegible] korlátozott[illegible] fel az [illegible]

5 A [illegible] él felh[illegible] munka. [illegible] III, [illegible] 1968/16.)

Digitized by Google

a *várható fejlődés ráfordításait és költségalakulását* illetően is, s gazdagítja a technikai fejlődés hatásának elemzése által nyújtott képet.

A termelőszövetkezetek eltérő minőségű földeken gazdálkodnak. Minden egyéb körülményt változatlannak tételezve fel, a *jobb minőségű földeken nagyobb a ráfordítások hatékonysága.*

Ezért az ésszerű gazdálkodásnak egyik alapvető követelménye, hogy a jobb földeken legyenek nagyobbak a ráfordítások. Ebből a szempontból vizsgálva a termelőszövetkezeti gazdálkodást, az összkép kedvező. Ezt mutatja a 3. sz. ábra.

3. sz. ábra

1967-ben
a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben
átlag = 100

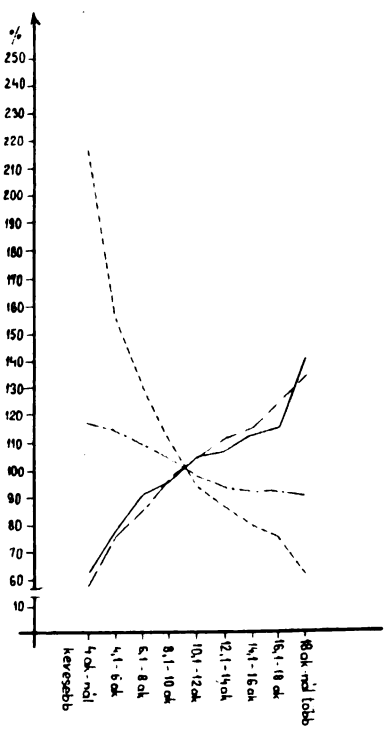

1 kh termőterület katasztrális tisztajövedelme

—·—költségszint

1 kh termőterületre jutó

——összes vagyon

—— munkanap

egységnyi halmozott termelési értékre jutó

- - - - földterület

Az egy kat. hold termőterületre jutó aranykorona-tisztajövedelem szerint csoportosított termelőszövetkezeti üzemek adatai azt bizonyítják, hogy a jobb minőségű földeken lényegesen nagyobb a termőterületre jutó szövetkezeti vagyon és a felhasznált munkanapok száma, s ugyanakkor kisebb az egységnyi termelési értékre eső költség. Még szembetűnőbb, hogy a jobb földek felé haladva nagymértékben csökken az egységnyi termelési érték megtermeléséhez szükséges földterület. Mindez azt mutatja, hogy a termelőszövetkezeti szektorban általában érvényesültek a földminőség és a ráfordítások kapcsolatában a hatékonyság alapvető összefüggései. Rá kell azonban mutatni arra is, hogy ez az elemzés szövetkezeti csoportokra (átlagokra) vonatkozik; ezért üzemenként, tájanként jelentősebb eltérések vannak tőle pozitív és negatív irányban.

Az új gazdaságirányítási rendszerben előtérbe kerültek a hatékonysági szempontok, amelyek a szövetkezeti önálló gazdálkodás viszonyai között fokozottabban érvényesülhetnek. Ezzel együtt a további fejlesztésben szorosabbá válik a kapcsolat a földminőség és a ráfordítások között, és ez önmagában is fontos tényezőjévé válhat a hatékonyság fokozódásának.

A mezőgazdasági termelés növelésének egyetlen útja (minthogy a mezőgazdasági terület nem növelhető, sőt csökken) a *területegységre eső termelési érték növelése.* Nagy jelentőségű kérdés tehát az, hogy hogyan változnak a területegységre jutó termelés növelése során a területegységre jutó ráfordítások és a termékegységre eső termelési költségek. E kérdés pontos megválaszolása nagyon [illegible]s részletes vizsgálatot igéma még részleteiben

Digitized by Google

előre nem látható és ezért számszerűen nem mérhető tényező jövőbeli alakulásának ismeretét tételezi fel. Itt is kénytelenek vagyunk tehát a jelenlegi helyzet elemzése alapján következtetni a *várható tendenciákra.* Ha megvizsgáljuk, hogy jelenleg milyen összefüggés van a területegységre jutó ráfordítások és hozamok, valamint a termelési költségek között, ebből *hozzávetőlegesen* következtethetünk a fejlődéssel várhatóan bekövetkező tendenciákra is. Az említett összefüggéseket a 4. sz. ábra mutatja.

Az ábra alapján megállapítható: az egységnyi területen nagyobb termelési értéket elérő termelőszövetkezeti gazdaságok csoportjai — miközben területegységre számítva több élő- és holtmunkát fektetnek be — *kevesebb költséggel állítják elő az egységnyi termelési értéket.* Ha azt is figyelembe vesszük, hogy az egységnyi területen nagyobb termelési értéket elérő szövetkezetek általában jobb földeken gazdálkodnak, akkor is megállapíthatjuk, hogy *a területegységre eső termelési érték növelése nem jár szükségszerűen együtt a költségszínvonal emelkedésével,* sőt gondos, körültekintő fejlesztéssel a hozamok növelésével egyidőben is csökkenthető a költségszint.

A mezőgazdaság fejlődése során a *fajlagos hozamok* és a *termelési szerkezet* változásának hatására növekszik a termelés. A következő években a növekedés főként a *hozamok* változásából adódik, mert a termelési szerkezet viszonylag kialakultnak tekinthető, bár bizonyos változások itt is szükségszerűek (pl. a háztáji szarvasmarha-állomány csökkenését a közös gazdaságok állományának növelésével kell ellensúlyozni stb.). A termelési szerkezet változása erősen hat a ráfordítások és a költségek alakulására. E hatást érzékelteti az 5. sz. ábra.[6]

4. sz. ábra

1967-ben
a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben
átlag = 100

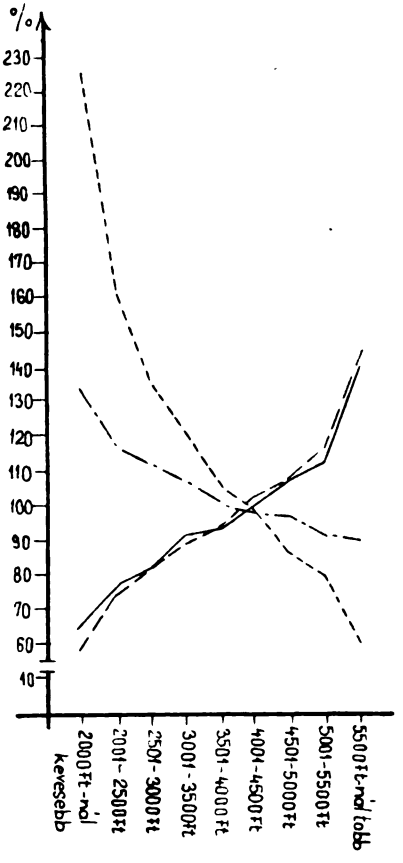

1 kh termőterületre jutó halmozatlan termelési érték

—·—költségszint
1 kh termőterületre jutó

— — összes vagyon

— munkanap
egységnyi halmozott termelési értékre jutó

-- földterület

[6] A termelési jelleg meghatározásának ismérveit a KSH Mezőgazdasági adatok III. 1968. (KSH/1968/16) kiadványa részletesen ismerteti. (391. old.)

Digitized by Google

5. sz. ábra

Mezőgazdasági [illegible] átlag = 100

egységnyi halmozott term. [illegible] állóeszköz-érték

egységnyi halmozott term. értékre jutó költségszint

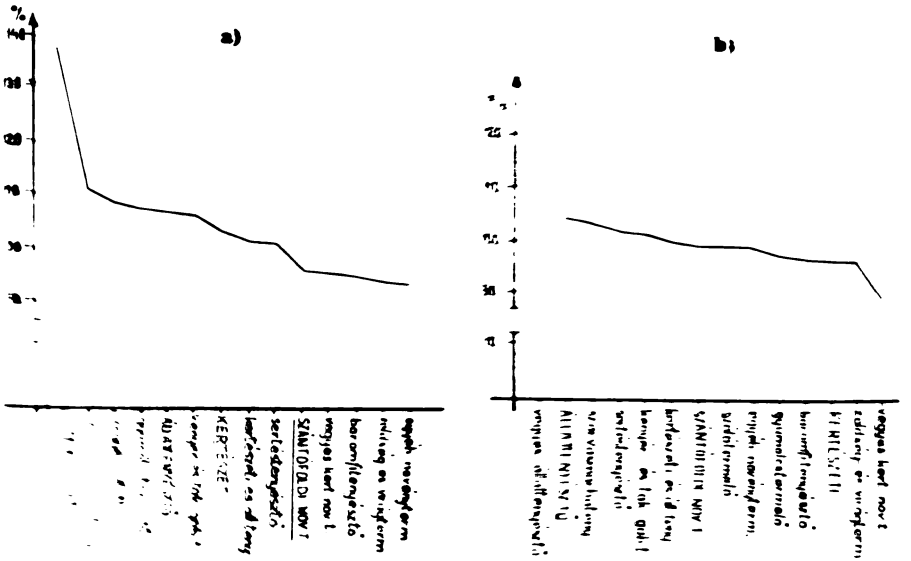

[illegible] jellegű szövetkezetek

[illegible] ábra a) grafikonja az eltérő termelési jellegű üzemcsoportok [illegible] állóeszköz-igényességét mutatja; b) grafikonja az egységnyi [illegible] költségek alakulását ábrázolja

[illegible] hogy a termelés állóeszköz-igényessége (az egységnyi [illegible] előállítására lekötött állóeszköz-érték) a szőlő-, a szarvasmarha-tenyésztő és vegyes állattenyésztő gazdaságcsoportokban a [illegible] a vegyes állattenyésztő és a szarvasmarha-tenyésztő [illegible] a legmagasabb a költségszínvonal is. (Ezzel függ [illegible] a szarvasmarha-ágazat, s ezen belül főleg a tejtermelés az [illegible] jövedelmező.)

[illegible] hogy ha növekszik ezen ágazatok aránya az össztermelésben, [illegible] kedvezőtlen irányba befolyásolja a mezőgazdasági termelékenységet és költségszínvonalát is. (Az 5. sz. ábrán az eszközigényesebb termelés adott évi állóeszköz-értéke alapján [illegible] termelés és bővítés eszközigényessége általában min-

1 kh [illegible]

delme [illegible]

—·—kö[illegible] ágazatok korszerűsítésére, fejlesztésére,

1 kh term[illegible] támogatást kell adni a célszerű fejlesztés biz-

——összes v[illegible]

—— munka[illegible]

egységnyi haln[illegible] termelés[illegible]nyok általánossá válá-

tó [illegible] végbe a termelés

– – – – földterület [illegible] hatoltak be mező-

Digitized by Google

gazdaságunkba és egyre inkább tért hódítanak ott. Ezzel együtt a termelés növekedésének üteme is meggyorsult. A párt és a kormány helyes gazdaságpolitikája biztosította és biztosítja a fejlődés szükséges eszközeit és feltételeit.

Mezőgazdasági dolgozóink, kihasználva a lehetőségeket, gyors ütemben sajátítják el a korszerű termeléshez szükséges ismereteket, és már eddig is számottevő eredményeket értek el a termelés mennyiségének emelésében, az utóbbi esztendőkben pedig a termelés gazdaságosságának fokozásában is.

A korszerű termelési eszközök gyors térhódításával együtt mind nagyobb lesz azonban a jelentősége a termelőeszközökkel való ésszerűbb gazdálkodásnak és a mezőgazdaságban felhasználandó ipari eredetű termelőeszközök mennyiségének, összetételének, minőségének és árának.

Az utóbbi évek tapasztalatainak elemzése alapján megállapítható, hogy megvannak a feltételek a mezőgazdasági termelés hatékonyságának további fokozására. A további fejlesztéshez azonban — az adott árak mellett — továbbra is jelentős állami támogatásra van szükség, elsősorban a beruházások területén.

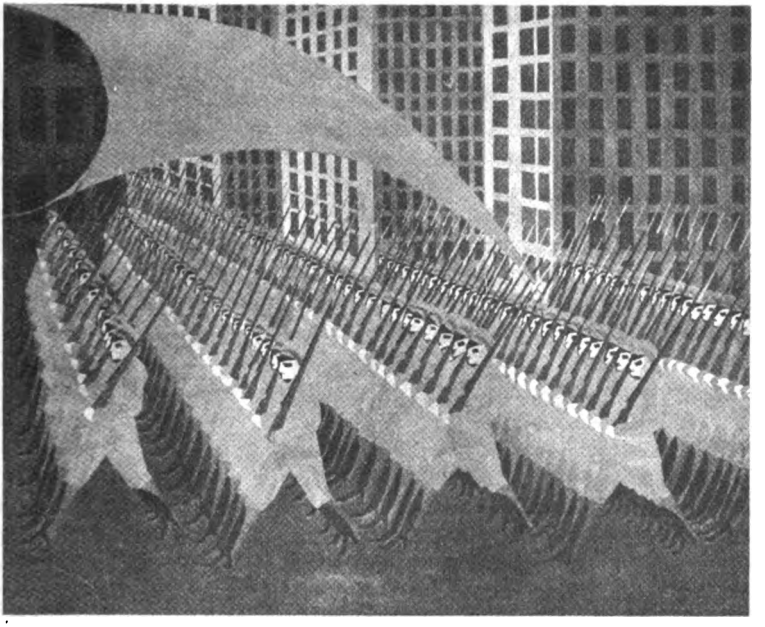

K. K. Csebotarev: Vörös Hadsereg

Digitized by Google

Mezőgazdasági termelő

egységnyi halmozott term. értékre jut
állóeszköz-érték

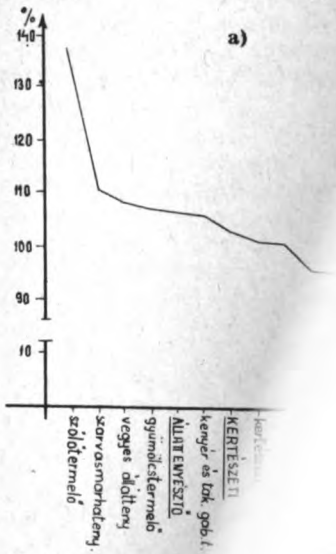

jellegű szövetkeze

Az 5. sz. t
termelésének
termelési érté

Megállap
termelési é
marha-, gy
legnagyob
filú gazd
össze az
üzemek

Ez
lésen
melés
köz-i
szám
den

ig
e
tósítása

Mezőgazdaságunkban a szociá
sával egyidőben és ezt követően nag
fő tényezőiben. A korszerű termelé

Digitized by Google

néven ismeretes, jóllehet szülőatyja nem
ni államtitkár, hanem *Grewe*, akkor mi-
. fasiszta múlttal terhelt bonni diplomata).
bb legyen: a Hallstein-doktrína céljának
no volt külügyminisztertől származik, aki
nferenciáján így fogalmazta meg e doktrí-
világosan megmutattuk, hogy csak egyetlen
azok az államok, amelyek az úgynevezett
állam elismerik, átveszik ezzel a Szovjet-
lan aktusnak tekintjük a német néppel, az
s le is vonjuk belőle a szükséges konzekven-
k pedig: *az összes diplomáciai, gazdasági és*
kítása.

dig a nyugatnémet vezető körök egyik alapvető
s az maradt mind a mai napig. Ez annak elle-
n a legutóbbi hetekben már öt nem szocialista
Szudán, Szíria és Dél-Jemen) teljesen, azaz *de jure*
kratikus Köztársaságot, s nem vitás, hogy ez az
korántsem jutott a végére, sőt *éppen csak elkezdő-*
a Magyar Távirati Iroda akkori berlini tudósítója,
gyakran hallott olyan kijelentést a harmadik világ
n járó politikusaitól, hogy ők szívesen elismernék a
Köztársaságot, de nem akarnak elsők lenni a sorban.
jég, nyilván újabb és újabb országok csatlakoznak
z.

ben érdemes egy kissé részletesebben kitérni a Hall-
ra a sajátosságára, hogy alkotói akarata ellenére már a
em lehetett következetesen végrehajtani, s az idők folya-
módosítani kellett. Ha nem volna szomorú, hogy Európa
mai napig is létezik egy gazdaságilag kétségtelenül igen
roppant agresszív beállítottságú állam, amely politikailag
or Nyugat-Európában, sőt egész földrészünkön, csak moso-
ajta, hogyan igyekeztek Nyugat-Németország urai mindig
oelekényszeríteni az életet, a valóságot a Hallstein-doktrína
yába.

ein-doktrína hatályosságának *első korlátozása* már hamarabb
int ahogy maga a doktrína megszületett. Mikor ugyanis az
n felvette a diplomáciai kapcsolatokat a *Szovjetunióval,* Moszk-
működött a Német Demokratikus Köztársaság nagykövetsége.
z ellentmondást Bonnban formálisan azzal magyarázták, hogy a
egyike a Németország sorsáért felelős négy nagyhatalomnak,
n státuszt" élvez; ez az *egyetlen ország,* amely kivehető a Hall-
ína érvénye alól. S valóban, amikor még ugyanebben az esztendő-
urópai szocialista országok (köztük hazánk is) azt ajánlották az
k, hogy a Szovjetunió után a többi szocialista országgal is létesít-
omáciai kapcsolatokat, a nyugatnémet kormány *visszautasította* ezt a
ot. Sőt 1957-ben Jugoszláviával és 1963-ban Kubával megszakította a
an kialakított diplomáciai kapcsolatát, mert e két szocialista ország
e elismerte a Német Demokratikus Köztársaságot.

Amikor 1967-ben *Románia* és az NSZK diplomáciai kapcsolatra lépett
nással, ismét meg kellett magyarázni a Hallstein-doktrína „bi-

Digitized by Google

Meghalt-e a Hallstein-doktrína?

A második világháború előtt a német imperializmus az Oderától és a Neissétől keletre is tekintélyes területekkel rendelkezett. Ma csak *az Elbától nyugatra* van hatalma. Az Elba és az Odera között terül el a Német Demokratikus Köztársaság, *a német történelem első munkás-paraszt állama*, amely a fennállása óta eltelt két évtized alatt mindig az első vonalban harcolt és harcol ma is a német imperializmus ellen.

A nyugatnémet uralkodó körök nyíltan meghirdetett célja, hogy *visszaállítsák a hitleri Németország 1937-es határait*, megváltoztatva a jelenlegi európai status quót. „Külpolitikailag nagyon messzemenő céljaink vannak — írta 1967-ben a CDU *Politisch-soziale Korrespondenz* című lapjában *Ernst Majonica*, a CDU/CSU parlamenti frakciója külpolitikai bizottságának elnöke. — Az újraegyesítés azoknak a hatalmi viszonyoknak a radikális megváltoztatását jelenti, amelyek a második világháború óta Európában kialakultak... Csak egész ritkán fordul elő, hogy egy háború eredményeit utólag békés eszközökkel korrigálják."

A revansista nyugatnémet imperializmus ma sem mondott le arról a tervéről, hogy — a Drang nach Osten régi jelszavának mai megvalósításaképpen — mindenekelőtt lenyelje, magába olvassza a független, szuverén Német Demokratikus Köztársaságot, likvidálja a német talajon kialakult első szocialista államot. A bonni vezető körök ezt az igényüket *jogilag is* megpróbálták igazolni. Elméletük szerint a hitlerista német államot 1945-ben nem törték szét a fasisztaellenes koalíció csapásai; az állam csak átmeneti ájulásba esett, s ezen segített a Német Szövetségi Köztársaság létrehozása 1949 szeptemberében. Következésképpen véleményük szerint az NSZK az egyetlen jog szerinti német állam, s az a kötelessége, hogy *az összes németeket magában egyesítse*. Az NDK szerintük nem állam, hanem csak (ahogyan ezt *Kiesinger* kancellár 1967. október 13-án a Bundestagban mondotta) egy „jelenség", a továbbra is fennálló Német Birodalom „középnémet része" (hiszen szerintük a keletnémet rész: az Odera—Neisse határtól keletre fekvő Nyugat- és Észak-Lengyelország).

Sajnálatos, hogy Nyugat-Németország NATO szövetségesei, elsősorban az amerikai imperialisták, támogatják az NSZK revansistáinak az *egyedüli képviseletre* támasztott igényét. Ez az igény olyan régi, mint maga a Német Szövetségi Köztársaság. A Nyugat-Berlinben megjelent *Neue Zeitung* például már 1949. október 22-én így fogalmazta meg azt: „A mi kormányunk Németország egyetlen szabadon választott kormánya, s ezért egyes-egyedül ő az illetékes, hogy nemzetközi ügyekben az egész német nép nevében szóljon." S ez már akkor sem csupán egyetlen lap megállapítása volt, hanem *hivatalosan elfogadott és meghirdetett* áll[illegible]tika.

Kidolgozott doktrínává 1955-ben v[illegible]sszív külpolitikai irány-

Digitized by Google

elv, amely azóta *Hallstein-doktrína* néven ismeretes, jóllehet szülőatyja nem Hallstein, akkori külügyminisztériumi államtitkár, hanem *Grewe*, akkor minisztériumi igazgató volt (egyébként fasiszta múlttal terhelt bonni diplomata). S hogy a következetlenség ·agyobb legyen: a Hallstein-doktrína céljának legátfogóbb jellemzése *von B ·ntano* volt külügyminisztertől származik, aki 1961. június 30-án tartott sajtókonferenciáján így fogalmazta meg e doktrína lényegét: „Nyilvánvalóan és világosan megmutattuk, hogy csak egyetlen szabad Németország létezik, és azok az államok, amelyek az úgynevezett NDK-t mint független, szuverén államot elismerik, átveszik ezzel a Szovjetunió téziseit. Mi ezt barátságtalan aktusnak tekintjük a német néppel, az egész német néppel szemben, s le is vonjuk belőle a szükséges konzekvenciákat." Ezek a konzekvenciák pedig: *az összes diplomáciai, gazdasági és kulturális kapcsolatok megszakítása.*

A Hallstein-doktrína mindig a nyugatnémet vezető körök egyik alapvető külpolitikai irányelve volt, *s az maradt mind a mai napig.* Ez annak ellenére is így van, hogy éppen a legutóbbi hetekben már öt nem szocialista állam is (Irak, Kambodzsa, Szudán, Szíria és Dél-Jemen) teljesen, azaz *de jure* elismerte a Német Demokratikus Köztársaságot, s nem vitás, hogy ez az „elismerési hullám" még korántsem jutott a végére, sőt *éppen csak elkezdődött.* E sorok írója, mint a Magyar Távirati Iroda akkori berlini tudósítója, néhány évvel ezelőtt elég gyakran hallott olyan kijelentést a harmadik világ országainak az NDK-ban járó politikusaitól, hogy ők szívesen elismernék a Német Demokratikus Köztársaságot, de nem akarnak elsők lenni a sorban. Most, hogy megtört a jég, nyilván újabb és újabb országok csatlakoznak majd az első négyhez.

Ezzel összefüggésben érdemes egy kissé részletesebben kitérni a Hallstein-doktrínának arra a sajátosságára, hogy alkotói akarata ellenére már a kezdet kezdetétől *nem lehetett következetesen végrehajtani,* s az idők folyamán *újra meg újra módosítani kellett.* Ha nem volna szomorú, hogy Európa kellős közepén a mai napig is létezik egy gazdaságilag kétségtelenül igen erős, ugyanakkor roppant agresszív beállítottságú állam, amely politikailag vezető szerepre tör Nyugat-Európában, sőt egész földrészünkön, csak mosolyogni lehetne rajta, hogyan igyekeztek Nyugat-Németország urai mindig újra meg újra belekényszeríteni az életet, a valóságot a Hallstein-doktrína Prokrusztész-ágyába.

1. A Hallstein-doktrína hatályosságának *első korlátozása* már hamarabb jelentkezett, mint ahogy maga a doktrína megszületett. Mikor ugyanis az NSZK 1955-ben felvette a diplomáciai kapcsolatokat a *Szovjetunióval,* Moszkvában már működött a Német Demokratikus Köztársaság nagykövetsége. Akkor ezt az ellentmondást Bonnban formálisan azzal magyarázták, hogy a Szovjetunió egyike a Németország sorsáért felelős négy nagyhatalomnak, ezért „külön státuszt" élvez; ez az *egyetlen ország,* amely kivehető a Hallstein-doktrína érvénye alól. S valóban, amikor még ugyanebben az esztendőben az európai szocialista országok (köztük hazánk is) azt ajánlották az NSZK-nak, hogy a Szovjetunió után a többi szocialista országgal is létesítsen diplomáciai kapcsolatokat, a nyugatnémet kormány *visszautasította* ezt a javaslatot. Sőt 1957-ben Jugoszláviával és 1963-ban Kubával megszakította a korábban kialakított diplomáciai kapcsolatát, mert e két szocialista ország de jure elismerte a Német Demokratikus Köztársaságot.

2. Amikor 1967-ben *Románia* és az NSZK diplomáciai kapcsolatra lépett egymással, ismét meg kellett magyarázni a Hallstein-doktrína „bizonyítvá-

Digitized by Google

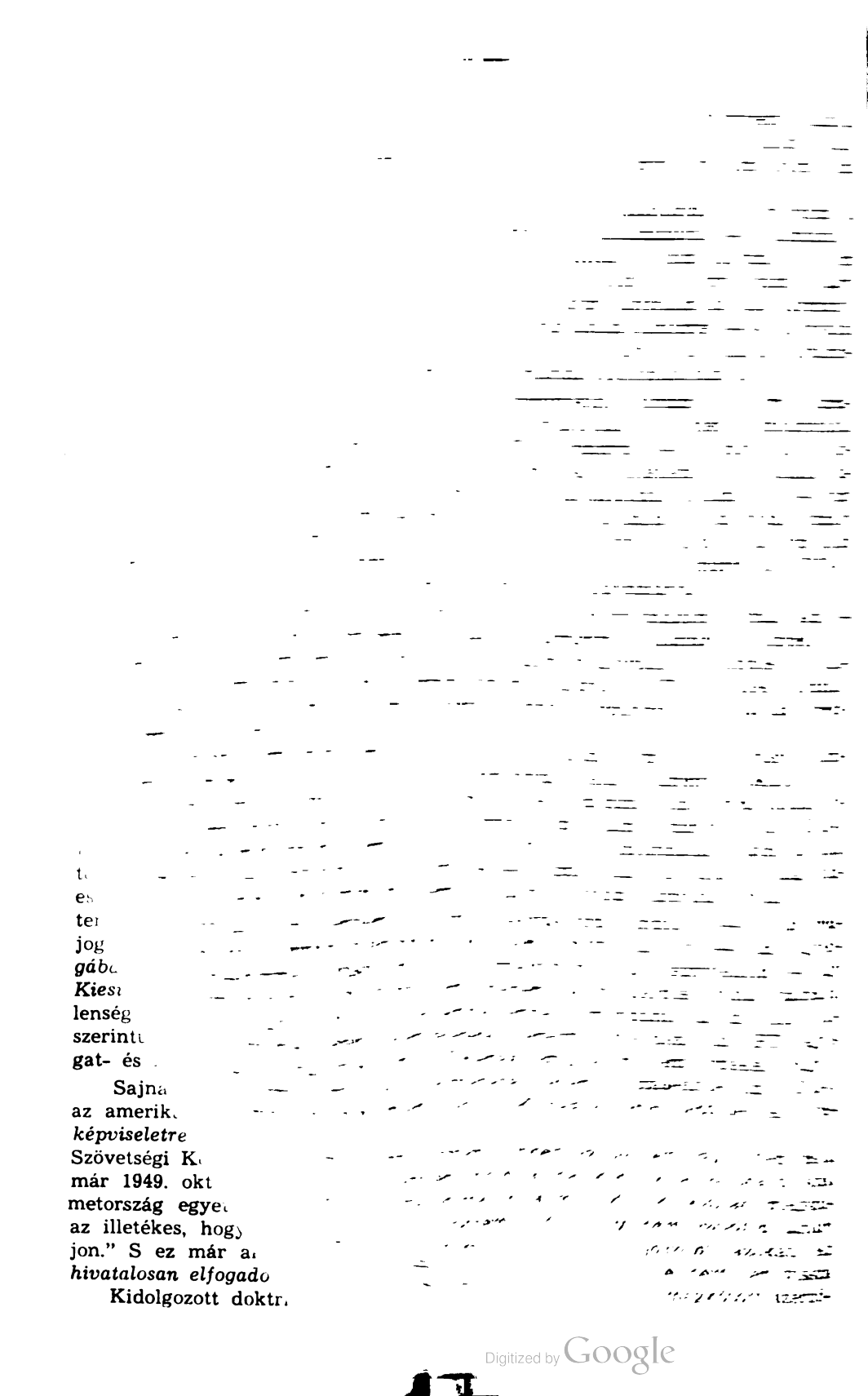

t
es
te
jog
gáb
Kies
lenség
szerint
gat- és

Sajna
az amerik
képviseletre
Szövetségi K
már 1949. okt
metország egye
az illetékes, hog
jon." S ez már a
hivatalosan elfogado

Kidolgozott doktr

Digitized by Google

lebonyolítására korlátozzák, és nem kötnek új megállapodásokat. A CDU/SPD kormánynyilatkozat azt is kijelenti, hogy Bonn továbbra is „barátságtalan aktusnak" tekinti az NDK-nak valamely ország által való elismerését, de hogy milyen gyakorlati intézkedéseket hoz, azt *az adott körülményektől teszi függővé.* Ahogyan a Hamburgban megjelenő *Die Zeit* című lap erről a kormánynyilatkozatról szellemesen megjegyezte: „Ugatni legalábbesetre tovább is fogunk, de harapni csak bizonyos körülmények kö-

A bonni kormány persze megint megkísérelte, hogy „megideologizálja" Kambodzsa ügyében hozott döntését. A legújabb elmélet az, hogy Kambodzsa *különleges szerhelyzetben* ismerte el az NDK-t. Eszerint e távol-keleti ország vezetőinek számolniuk kell azzal, hogy az Egyesült Államok belátható időn belül csökkenteni fogja délkelet-ázsiai jelenlétét, máris kénytelenek tehát ellenpontot keresni a kínai veszedelemmel szemben, s ezt az ellensúlyt jelenleg csak a Szovjetunió jelentheti számukra; Kambodzsa tehát csak azért ismerte el — kénytelen-kelletlen — az NDK-t, hogy ezzel a Szovjetunió kegyeit keresse. Ez nem érdemelné meg tehát, hogy jogilag is megszakítsák vele a diplomáciai kapcsolatokat.

Egyes nyugatnémet lapok azonban rámutatnak, hogy a valóságban *más* is *volt* a Hallstein-doktrína újabb modifikálásának. A nyugatnémet kormánynak ugyanis számolnia kell azzal is, hogy egy szép napon — valószínűleg nem is nagyon sokára — Burma, Laosz vagy akár India is elismeri az NDK-t, s ha Bonn most megszakítja a diplomáciai kapcsolatokat Kambodzsával, ez akkor még nyilvánvalóbbá teszi majd szégyenét és tekintélyvesztését.

A Hallstein-doktrína sorozatos módosításából mindenesetre a következő tanulság szűrhető le: a bonni kormány — a világon (és közelebbről a német kérdésben) megváltozott erőviszonyok hatására — időről időre kénytelen *felismerni* ebből a doktrínából azt, ami már teljességgel tarthatatlan és védhetetlen, s éppen azért teszi ezt, mert *továbbra is a végsőkig ragaszkodik a Hallstein-doktrína agresszív lényegéhez, magvához: az egyedüli képviseleti igényhez.*

Manapság a bonni imperialista érdekeket a végsőkig kiszolgáló nyugatnémet újságok legtöbbje is „a Hallstein-doktrína haláláról", „dicstelen kimúlásáról" beszél. Vajon miért ez az (egyébként szokatlan) önkritikai hullám, sőt egyes esetekben, mondhatnók, önmarcangoló szóáradat? Ez éppen arra szolgál, hogy elterelje vele a figyelmet a lényegről: arról, hogy a bonni kormánynak esze ágában sincsen feladni az egyedüli képviseleti elvet. Márpedig *ez és csakis ez jelentené a Hallstein-doktrína halálát.*

A nyugatnémet kormánykörök tehát most olyan irányban fejtenek ki lázas tevékenységet, hogy a számukra kedvezőtlenül változó nemzetközi viszonyok közepette és az új, számukra egyre súlyosbodó feltételek ellenére is megőrizzék és átmentsék Németországgal kapcsolatos politikájuk lényegét: *uralmuk kiterjesztését,* először az Oderáig és a Neisséig, azután tovább, a hitleri Németország 1937. december 31-i határáig. Ilyen értelemben a Hallstein-doktrína — mindenfajta formai változtatás és taktikai modifikáció ellenére — *ma is érintetlen;* a nyugatnémet imperializmus változatlanul érvényesnek és hatályosnak tartja ezt. Hiszen a Hallstein-doktrínát illetően nem az a döntő, hogy megszakítja-e Bonn most vagy a jövőben a diplomáciai kapcsolatokat azokkal az országokkal, amelyek elismerik a Német Demokratikus Köztársaságot (ez úgyszólván mellékes körülmény); hanem az a legfontosabb, hogy a bonni kormány ezt továbbra is „barátságtalan aktusnak" tartja, azaz most is ragaszkodik ahhoz a fikcióhoz, hogy az NDK „nem szuverén [illegible]".

Digitized by Google

nyát". Bonnb
hiba elméleté
állam" *kénys*
rossz néven
3. 1968
évvel előbb
diplomáciai
„blokk-állar
újabbat kel
nyilatkozatb
mondatot:
nyek lehet
4. Így
lista orszá
Köztársasá
dés. Ami
tuálnia" é
négy évve
Bonn felv
államnak
nincs nag
A h
pontosabb
„nagy ko
tás", sőt
a dolgokb
tizskérdés
Ez tö
bodzsai ü
volt, hang
hatja a lá
Ha Nyug
Kambodzs
tára, hogy
Az SP
ciai kapcso
ként foggal
tett, mintha
azaz: még a
tikusai ragas
politikusai az
Hallstein-dokt
hogy bizonyos
meteket.
Vajúdtak a
két „drámai" ül
(este 7-től reggel
letett a nevetsége
meg diplomáciai
NSZK már korább
Kambodzsába, a gaz

Digitized by Google

·ta tartani a Phnom Penh-i nyugatnémet nagykövetséget és jó ·rekedett mindkét német állammal. Nem Kambodzsa és nem általá·ges országok hibája, ha Bonn ezzel a kificamodott logikával kárt ·denekelőtt önmagának. De persze Nyugat-Németországnak nem az ·elja, hogy ilyen módon „öngólt rúgjon". Ezzel a rágalmazó taktiká·gyanússá akarja tenni ezeket a semleges országokat NATO-szövet·nében, s arra törekszik, hogy a jövőben is lehetőleg minél több ·amot minél tovább elriasszon az NDK elismerésétől.

· ez valóban kényszerű visszavonulás, azt mi sem mutatja jobban, . tény, hogy *magában Nyugat-Németországban is* mind hangosabb ·s: *el kell ismerni az NDK-t!* Csak örömmel fogadhatjuk, hogy a ·övetségi Köztársaság egyszerű állampolgárainak egyre népesebb ·e az irányba próbálja nyomni az ország vezető politikusait és párt·ira, hogy az erről szóló vita az idén áprilisban már a Bundestagba . Igaz viszont, hogy maguk a parlamenti események már nem sok ·ltak okot. Kiderült, hogy a három legnagyobb párt — még az ebben ·ozásban legradikálisabb FDP-t is beleértve — elméletileg és gyakor·gyaránt *továbbra is fenn akarja tartani* az egyedüli képviseletre ·t, teljesen irreális bonni igényeket. Számos szónok hangsúlyozta ·ogy Németország két része között „szabályozott egymásmellettiséget" ·mteni, sőt a jelenleg ellenzékben levő FDP még odáig is elment, hogy ·gi szerződés" megkötését javasolta az NDK-val. Ez magyarul szépen . ugyan, de rögtön más a helyzet, ha megvizsgáljuk, mi rejlik az eredeti kifejezés mögött. *Államjogi szerződést* (Staatsrechtsvertrag) ugyanis az kormánya a hozzá tartozó *tartományi kormányokkal* köt (például ·Württemberggel, Északrajna-Vesztfáliával — más, *önálló* államokkal szerződések a *nemzetközi jogon* (Völkerrecht) alapulnak. Ha tehát most)K kormánya az államjog alapján szerződést írna alá az NSZK kor·ával, ezzel tulajdonképpen elismerné, hogy az NDK is Nyugat-Német·g egyik tartománya. Nyilvánvaló, hogy az NDK véleménye szerint is ·ívül kívánatos szerződést csakis *a nemzetközi jog alapján* kötheti meg ·t szuverén német állam.

Erre azonban a bonni uralkodó körök nem hajlandók. Hogy miért, azt ·gjellemzőbb szavakkal *dr. Gradl*, tekintélyes Bundestag képviselő (CDU) ·ette ki 1967. április 30-án a nyugatnémet televízióban: „Lehetetlen az NDK ·merése, mert akkor mindaz, amivel még hatásosak próbálunk maradni, ·úgy festene, mint a belügyekbe való beavatkozás, ami pedig megenged·etlen két állam között. Akkor már a határvonal is legális lesz." Ez nyílt ·vallása annak, hogy amit ma Bonn tesz, az nem más, mint *az NDK bel·yeibe való beavatkozás és az állam határvonalainak megsértése.*

Bonnban viszont így érvelnek: „Vajon miért kell az NDK-nak olyan ·ereven ragaszkodnia a nemzetközi jog alapján való elismeréséhez? Miért ·ell ilyen maximális követeléseket támasztania? Nem lehetne-e előbb tár·gyalni, megegyezni, szerződéseket kötni, és csak később hozni szóba az NSZK ·részéről történő diplomáciai elismerést?" Meg kell mondani, hogy ez a be·állítás is hamis. A diplomáciai elismerés ugyanis *korántsem presztízskérdés* az NDK számára. A Német Demokratikus Köztársaság már két évtizede él, ·fejlődik, izmosodik anélkül, hogy a szocialista országokon kívül mások teljesen, ·azaz de jure is elismerték volna. Az NDK megtanulta, hogyan kell kivárni, ·amíg a józan, türelmes, következetes politika megtermi gyümölcsét. S reálisan ·nézve a dolgot, nyilvánvalóan *egy darab időnek még el kell telnie* ahhoz, ·hogy Nyugat-Németország is hivatalosan elismerje az NDK-t. De az termé·

Digitized by Google

szetes, hogy elképzelhetetlenek az olyan tárgyalások, amelyeken az egyik részvevő azt állítja: tulajdonképpen ő van hivatva *a másik felet is* képviselni. Ezzel a „semminek", „nem létezőnek" nyilvánított másik féllel kötendő megállapodásokat Nyugat-Németország egyszerűen nem tarthatja kötelező érvényűnek a maga számára, azaz: *akkor szegheti meg, amikor neki jólesik.* Az ilyesfajta „egyezmények" és „szerződések" a kolonializmus virágkorában voltak divatosak, az úgynevezett anyaország és gyarmatai között, nem pedig a XX. század második felében, Európa kellős közepén, egy szocialista és egy kapitalista állam között.

S persze az sem felel meg a valóságnak, hogy a Német Demokratikus Köztársaság *teljesíthetetlen, maximális követeléseket támaszt.* Mert mit is kíván tulajdonképpen az NDK? Azt követeli talán, hogy a Német Szövetségi Köztársaság adja fel saját államiságát és az NSZK polgárai ismerjék el az NDK állami fennhatóságát? Vagy talán azt teszi meg a tárgyalások feltételéül, hogy Nyugat-Németország olvadjon be az NDK-ba? Sem egyiket, sem másikat. Amit az NDK kíván Nyugat-Németországtól, az csupán annyi: adja fel azt a nemzetközi joggal ellentétes igényét, hogy az NDK nevében ő illetékes beszélni és cselekedni, hagyja abba az NDK belügyeibe való beavatkozás agresszív politikáját. Azaz: *mondjon le az egyedüli képviseleti elvről és ennek a nemzetközi életben alkalmazott fegyveréről, a Hallstein-doktrínáról.*

Persze attól, hogy Bonn erre, vagy arra az útra lép-e, az NDK-nak sem a léte, sem további fejlődése nem függ. De igenis, függ tőle elsősorban éppen *az NSZK népének a sorsa, a jövője.* Azért szükséges, hogy Nyugat-Németország előbb vagy utóbb nemzetközi jogilag elismerje a Német Demokratikus Köztársaság létezését, mert ezen a módon el lehet kerülni, hogy a békét fenyegető nyugatnémet revansizmus harmadszor is megkísérelje „Európa újrarendezését". Amíg az elismerés valósággá nem válik, amíg tehát a bonni uralkodó körök továbbra is ragaszkodnak egyre mélyebben ellentmondásos politikájukhoz, addig — e politika kalandor jellege miatt és a Bonnra váró, egyre fájóbb vereségsorozat következtében — *Európa és a világ békéjét továbbra is akut veszély fenyegeti* a történelem tanulságait újra meg újra megtagadó nyugatnémet imperializmus részéről. Minthogy pedig az NDK-nak más (akár Európán kívüli) államok részéről való elismerése mindinkább védekező helyzetbe kényszeríti a nyugatnémet imperializmust, ezek a sorozatos elismerések egyúttal *hatékonyan járulnak hozzá földrészünk lakossága és az egész emberiség békéjének és biztonságának fenntartásához, erősítéséhez.*

Pinczési Pál

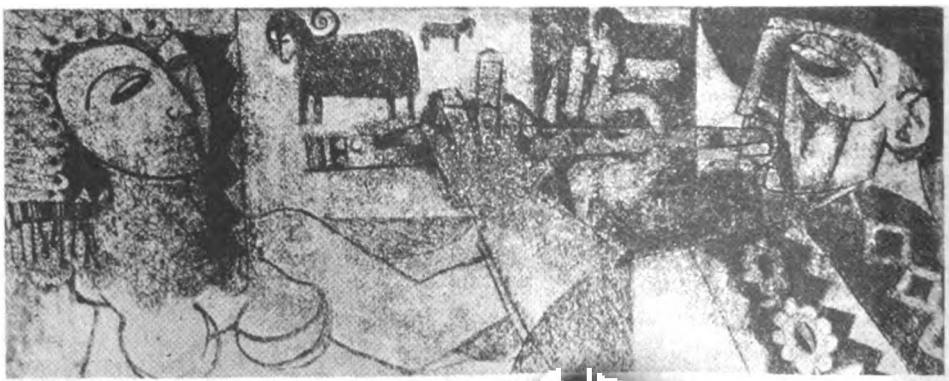

Czinke Ferenc: Népdal

Digitized by Google

A gyermekgondozási segély társadalmi és demográfiai jelentősége

Magyarország népesedési helyzete a hatvanas évek elején hosszabb távlatban nem biztosította volna a népesség azonos szintű reprodukcióját, és gazdaságilag kedvezőtlen, elöregedett kormegoszlású népesség kialakulásának veszélyét rejtette magában. Ez szükségessé tette a születésszám emelését célzó népesedéspolitikai intézkedések kidolgozását.

Komoly társadalmi problémát jelentett ugyanakkor a kisgyermekes anyák helyzete. Bölcsődéinkben az alacsony születési évjáratoknak is csupán 10—15 százalékát lehetett elhelyezni, jóllehet az igények nagyobb arányúak voltak, mert a szülő nőknek mintegy 60 százaléka kereső. Nem mindig volt egészségügyi szempontból kedvező megoldás a lakóhelytől távoli üzemi bölcsődék igénybevétele sem; a bölcsődei gyermekek megbetegedési arányszáma lényegesen magasabb volt, mint az otthon nevelt kisgyermekeké.

Mindezek a nehézségek nem csupán az érintett családokban jelentkeztek, hanem — a kisgyermekes anyák gyakori kényszerű távolléte miatt — a munkahelyeken is. Bár az anyáknak lehetőségük volt arra, hogy gyermekük 3 éves koráig fizetés nélküli szabadságot vegyenek igénybe, ezzel inkább csak alkalmilag, rövidebb időszakokra éltek, mert a tartósan kieső kereset érzékenyen érintette volna a család költségvetését.

Végül nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy ha nem is országosan, de regionálisan, egyes körzetekben nincs lehetőség a nők teljes foglalkoztatottságának biztosítására. Egyes településeken lappangó női munkanélküliség volt tapasztalható, ugyanakkor, amikor sok kisgyermekes anya nagy erőfeszítéseket tett, hogy kereső munkáját is végezze és emellett kisgyermekét is ellássa.

Ilyen népesedéspolitikai, egészségügyi és munkaügyi megfontolások alapján került sor a gyermekgondozási segély bevezetésére. A segély bevezetését az MSZMP IX. kongresszusa irányozta elő, 1966 decemberében, és ennek alapján 1967 elején bocsátották ki a kormányrendeletet. A rendelet szerint a kereső szülő nő — megfelelő előfeltételek mellett — a 20 hetes szülési szabadság után választhat, hogy folytatja-e munkáját, vagy fizetés nélküli szabadságot kér munkahelyéről, és igénybe véve a havi 600 forintos segélyt, gyermekével otthon marad annnak 2 $^1/_2$, illetve az újabb rendelet értelmében 3 éves koráig.

E nemzetközi viszonylatban is újszerű és nagy jelentőségű intézkedés előkészítése során különböző vélemények és aggályok merültek fel. Az egyik aggály az volt, hogy a gyermekgondozási segély rendszere elősegíti a női tevékenységnek a családi körre való korlátozódását, s ezért gátolja a gazdasági-társadalmi egyenjogúság elvének érvényesülését. Egy másik ellenérv az volt, hogy a segélyrendszer jelentős költséggel kiképzett, magasan kvalifikált női munkaerőket fog elvonni a népgazdaságtól. Végül felmerült az a kifogás is, hogy a lumpenrétegek szülésének ösztönzésével kontraszelektív népszaporodást mozdíthat elő.

Az első évek tapasztalatai — mint látni fogjuk — egyértelműen azt jelzik, hogy az intézkedés bevezetéséhez fűzött remények (legalábbis részben) beteljesültek, a káros mellékhatásoktól való félelem viszont alaptalannak bizonyult. Véleményem szerint ezért feltétlenül indokolt az intézmény fenntartása, sőt, ha ez lehetséges, fejlesztése is.

A segély sikerét világosan jelzi a vártnál nagyobb népszerűsége. A kereső szülő nők kétharmada igénybe veszi a segélyt. Meg kell jegyezni, hogy tekintet

Digitized by Google

szetes, hogy elképzelhetetlenek az olyan tárgyalások, amelyeken az egyik részvevő azt állítja: tulajdonképpen ő van hivatva *a másik felet is* képviselni. Ezzel a „semminek", „nem létezőnek" nyilvánított másik féllel kötendő megállapodásokat Nyugat-Németország egyszerűen nem tarthatja kötelező érvényűnek a maga számára, azaz: *akkor szegheti meg, amikor neki jólesik.* Az ilyesfajta „egyezmények" és „szerződések" a kolonializmus virágkorában voltak divatosak, az úgynevezett anyaország és gyarmatai között, nem pedig a XX. század második felében, Európa kellős közepén, egy szocialista és egy kapitalista állam között.

S persze az sem felel meg a valóságnak, hogy a Német Demokratikus Köztársaság *teljesíthetetlen, maximális követeléseket támaszt.* Mert mit is kíván tulajdonképpen az NDK? Azt követeli talán, hogy a Német Szövetségi Köztársaság adja fel saját államiságát és az NSZK polgárai ismerjék el az NDK állami fennhatóságát? Vagy talán azt teszi meg a tárgyalások feltételéül, hogy Nyugat-Németország olvadjon be az NDK-ba? Sem egyiket, sem másikat. Amit az NDK kíván Nyugat-Németországtól, az csupán annyi: adja fel azt a nemzetközi joggal ellentétes igényét, hogy az NDK nevében ő illetékes beszélni és cselekedni, hagyja abba az NDK belügyeibe való beavatkozás agresszív politikáját. Azaz: *mondjon le az egyedüli képviseleti elvről és ennek a nemzetközi életben alkalmazott fegyveréről, a Hallstein-doktrínáról.*

Persze attól, hogy Bonn erre, vagy arra az útra lép-e, az NDK-nak sem a léte, sem további fejlődése nem függ. De igenis, függ tőle elsősorban éppen *az NSZK népének a sorsa, a jövője.* Azért szükséges, hogy Nyugat-Németország előbb vagy utóbb nemzetközi jogilag elismerje a Német Demokratikus Köztársaság létezését, mert ezen a módon el lehet kerülni, hogy a békét fenyegető nyugatnémet revansizmus harmadszor is megkísérelje „Európa újrarendezését". Amíg az elismerés valósággá nem válik, amíg tehát a bonni uralkodó körök továbbra is ragaszkodnak egyre mélyebben ellentmondásos politikájukhoz, addig — e politika kalandor jellege miatt és a Bonnra váró, egyre fájóbb vereségsorozat következtében — *Európa és a világ békéjét továbbra is akut veszély fenyegeti* a történelem tanulságait újra meg újra megtagadó nyugatnémet imperializmus részéről. Minthogy pedig az NDK-nak más (akár Európán kívüli) államok részéről való elismerése mindinkább védekező helyzetbe kényszeríti a nyugatnémet imperializmust, ezek a sorozatos elismerések egyúttal *hatékonyan járulnak hozzá földrészünk lakossága és az egész emberiség békéjének és biztonságának fenntartásához, erősítéséhez.*

Pinczési Pál

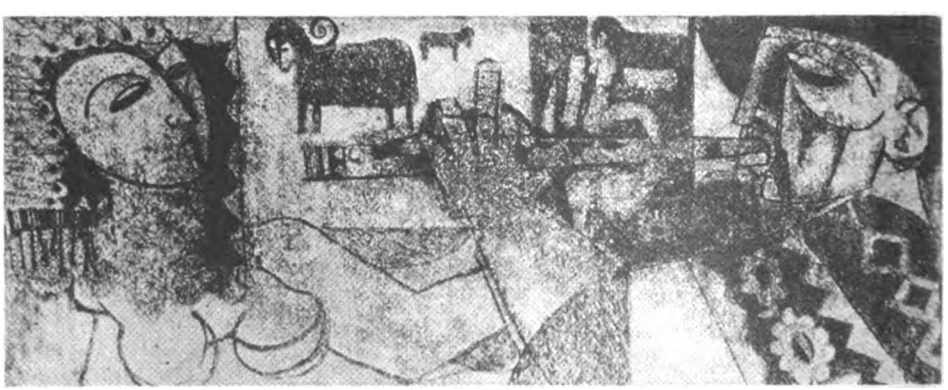

Czinke Ferenc: Népdal

Digitized by Google

A gyermekgondozási segély társadalmi és demográfiai jelentősége

Magyarország népesedési helyzete a hatvanas évek elején hosszabb távlatban nem biztosította volna a népesség azonos szintű reprodukcióját, és gazdaságilag kedvezőtlen, elöregedett kormegoszlású népesség kialakulásának veszélyét rejtette magában. Ez szükségessé tette a születésszám emelését célzó népesedéspolitikai intézkedések kidolgozását.

Komoly társadalmi problémát jelentett ugyanakkor a kisgyermekes anyák helyzete. Bölcsődéinkben az alacsony születési évjáratoknak is csupán 10—15 százalékát lehetett elhelyezni, jóllehet az igények nagyobb arányúak voltak, mert a szülő nőknek mintegy 60 százaléka kereső. Nem mindig volt egészségügyi szempontból kedvező megoldás a lakóhelytől távoli üzemi bölcsődék igénybevétele sem; a bölcsődei gyermekek megbetegedési arányszáma lényegesen magasabb volt, mint az otthon nevelt kisgyermekeké.

Mindezek a nehézségek nem csupán az érintett családokban jelentkeztek, hanem — a kisgyermekes anyák gyakori kényszerű távolléte miatt — a munkahelyeken is. Bár az anyáknak lehetőségük volt arra, hogy gyermekük 3 éves koráig fizetés nélküli szabadságot vegyenek igénybe, ezzel inkább csak alkalmilag, rövidebb időszakokra éltek, mert a tartósan kieső kereset érzékenyen érintette volna a család költségvetését.

Végül nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy ha nem is országosan, de regionálisan, egyes körzetekben nincs lehetőség a nők teljes foglalkoztatottságának biztosítására. Egyes településeken lappangó női munkanélküliség volt tapasztalható, ugyanakkor, amikor sok kisgyermekes anya nagy erőfeszítéseket tett, hogy kereső munkáját is végezze és emellett kisgyermekét is ellássa.

Ilyen népesedéspolitikai, egészségügyi és munkaügyi megfontolások alapján került sor a gyermekgondozási segély bevezetésére. A segély bevezetését az MSZMP IX. kongresszusa irányozta elő, 1966 decemberében, és ennek alapján 1967 elején bocsátották ki a kormányrendeletet. A rendelet szerint a kereső szülő nő — megfelelő előfeltételek mellett — a 20 hetes szülési szabadság után választhat, hogy folytatja-e munkáját, vagy fizetés nélküli szabadságot kér munkahelyéről, és igénybe véve a havi 600 forintos segélyt, gyermekével otthon marad annnak 2 ½, illetve az újabb rendelet értelmében 3 éves koráig.

E nemzetközi viszonylatban is újszerű és nagy jelentőségű intézkedés előkészítése során különböző vélemények és aggályok merültek fel. Az egyik aggály az volt, hogy a gyermekgondozási segély rendszere elősegíti a női tevékenységnek a családi körre való korlátozódását, s ezért gátolja a gazdasági-társadalmi egyenjogúság elvének érvényesülését. Egy másik ellenérv az volt, hogy a segélyrendszer jelentős költséggel kiképzett, magasan kvalifikált női munkaerőket fog elvonni a népgazdaságtól. Végül felmerült az a kifogás is, hogy a lumpenrétegek szülésének ösztönzésével kontraszelektív népszaporodást mozdíthat elő.

Az első évek tapasztalatai — mint látni fogjuk — egyértelműen azt jelzik, hogy az intézkedés bevezetéséhez fűzött remények (legalábbis részben) beteljesültek, a káros mellékhatásoktól való félelem viszont alaptalannak bizonyult. Véleményem szerint ezért feltétlenül indokolt az intézmény fenntartása, sőt, ha ez lehetséges, fejlesztése is.

A segély sikerét világosan jelzi a vártnál nagyobb népszerűsége. A kereső szülő nők kétharmada igénybe veszi a segélyt. Meg kell jegyezni, hogy tekintettel

Digitized by Google

a segély feltételeire, nem minden kereső nő jogosult a segély igénybevételére, s ha az igénybevételt az igényjogosultakhoz viszonyítjuk, akkor az igénybevétel arányszáma még nagyobb. Jelenleg több mint 100 000 kisgyermekes anya van otthon gyermekével, a segély adta lehetőségeket kihasználva; végleges számuk várhatóan 130—140 000 körül fog alakulni. s ez a női keresőknek mintegy 8 százaléka.

A gyermekgondozási segélyt elsősorban fizikai munkát végző nők veszik igénybe; a szellemi, a magasabb képzettséget igénylő munkakörökben az igénybevétel aránya valamivel alacsonyabb. Jól illusztrálják ezt a tendenciát az iskolai végzettség szerinti igénybevételi arányok: az általános iskolai végzettségűek $^3/_4$-e, a középiskolai végzettségűek 61 százaléka, az egyetemi vagy főiskolai végzettségűek 30 százaléka veszi igénybe a segélyt. Ugyanez a tendencia figyelhető meg az oktatás területén is: az óvodákban 65, az általános iskolákban 41, a középiskolákban pedig csupán 28 százalék volt az igénybevétel aránya a szülő pedagógusnőknél. Plasztikusan mutatkozik ugyanez a jelenség az egészségügy területén is, itt az orvosoknál 15, az egyéb egészségügyi dolgozóknál 67 százalék az igénybevétel aránya.

Ezek az adatok egyúttal választ adnak arra az aggályra is, hogy a magas képzettségű nők tömegesen kimaradnak a munkából. Az adatok világosan jelzik, hogy valamennyi tényező közül a képzettségnek, az iskolai végzettségnek van a legnyomatékosabb differenciáló hatása. Ez azt jelenti, hogy az anyagi, családi háztartási körülményeken kívül — sőt ezeknél nagyobb mértékben — a munkának a képzettséggel összefüggő jellege, a dolgozó nőnek az életpályájával kapcsolatos ambíciói befolyásolják az igénybevétellel kapcsolatos magatartását. Ahol a munka egy-kétéves megszakítása nem okoz nagyobb törést (a rutinszerű, mechanikus munkát végzőknél, mind a fizikai, mind az adminisztratív alkalmazottaknál fentebb), ott az igénybevétel magasabb a nagyobb felkészültséget és iniciatívát igénylő, s ezzel egyidejűleg ambiciózusabb munkakörökben viszont alacsonyabb. Ez jellemzi a népgazdasági ágak [illegible] igénybevételi arányok is. [illegible] az építőiparban, a szolgáltatások [illegible] tevékenységben magas, az [illegible] a társadalmi szerveknél, a kulturális, egészségügyi és kommunális ellátás területén foglalkoztatott nőknél pedig alacsonyabb azoknak az aránya, akik a szülési szabadság után otthon maradnak gyermekükkel. Meg kell azonban jegyezni, hogy a népgazdasági ágak szerinti differenciálódás kisebb (75 és 50 százalék között mozog), mint az iskolai végzettség vagy munkakör szerinti különbség.

Az igénybevétel arányai — jóllehet az érdekelt nők szabad elhatározásán alapulnak — a népgazdaság szempontjából általában nem alakultak hátrányosan; elvileg a rutinszerű, mechanikus munkakörökben a legzökkenőmentesebb az ideiglenes helyettesítés. Más kérdés azonban, hogy a gyermekgondozási segély igénybevétele további munkaerőhiányt idézhet elő olyan népszerűtlen, viszonylag rosszul fizetett és nem elegendő társadalmi megbecsülésben részesülő női munkakörökben, melyekben már a segély bevezetése előtt is jelentkezett ez. E lehetőségre a gazdasági vezetésnek fel kell figyelnie, és megfelelő, elsősorban jövedelempolitikai eszközökkel kell megelőznie az ebből támadó esetleges feszültségeket.

Annak eldöntésénél, hogy az érdekelt anya él-e a gyermekgondozási segély lehetőségével, vagy visszatér munkahelyére, nyilvánvalóan anyagi szempontok is közrejátszanak. Ezek közül elsődleges jelentőségű az anya fizetésének nagysága; ez határozza ugyanis meg azt, hogy a fizetés helyett kapott 600 forint milyen mértékben képes pótolni a családi költségvetésben a fizetéskiesés okozta hiányt. Ennek alapján nyilvánvaló, hogy a gyermekgondozási segélyt igénybe vevő nők fizetése alacsonyabb az átlagos női fizetésnél (1967-ben 1325 forint volt az igénybevevő nők átlagos fizetése; legnagyobb számban az 1200 és 1400 forint közöttiek voltak az igénybevevők). Itt azonban figyelembe kell vennünk azt is, hogy ezek túlnyomórészt fiatal, alig egy-két éve dolgozó nők, akiknek a fizetése elsősorban ezért alacsonyabb az átlagosnál. A folyósított (20 hetes) terhességi és gyermekágyi segély alapján becsülve, az összes kereső szülő nők havi átlagos fizetése csak mintegy 3—4 százalékkal magasabb, mint a gyermekgondozási segélyt igénybe vevőké. Minthogy túlnyomórészt fiatal házaspárokról van szó, az igénybe ve[illegible] férjeinek fizetése is alacso[illegible]nk átlagos fizetésénél (1967-

Digitized by Google

ben 1938 forint volt az igénybe vevők férjeinek átlagfizetése: közel $^3/_4$ részüknél 1500 és 2300 forint között mozgott a havi fizetés). Ezzel összefüggésben érdemes megemlíteni, hogy a gyermekgondozási segélyt igénybe vevő házaspárok összjövedelme a jelek szerint alacsonyabb, mint a bölcsődét igénybe vevő házaspároké (amennyire ez a bölcsődei térítési díjak fizetése alapján hozzávetőlegesen megbecsülhető).

A munkaköri és a jövedelmi adatok tehát egyértelműen azt mutatják, hogy a gyermekgondozási segélyben leginkább a pályakezdő fiatal, új házasok érdekeltek, elsősorban a fizikai dolgozók körében. Meg kell azonban jegyezni, hogy az igénybe vevők jövedelemeloszlása — alacsonyabb szintjétől függetlenül — struktúrájában hasonló az össznépesség jövedelemeloszlásához. Ez más szóval azt jelenti, hogy az új intézmény egy szerény jövedelmű, de az össznépességhez hasonlóan konszolidált körülmények között élő réteget támogat, és semmiképpen sem a lumpenrétegeket; ez utóbbiak a segély feltételeinek megszabása következtében eleve ki vannak zárva a jogosultak köréből.

Érdekességként megemlíteném azt a tényt, hogy a férj és a feleség társadalmi csoportját összehasonlítva kiugróan a legmagasabb az igénybevételi arány (82,3 százalék) azoknál a házaspároknál, akiknél a férj szellemi dolgozó, az asszonypedig fizikai dolgozó. Ezekben a családokban a nő fizetésének, kereső tevékenységének és pályájának nyilvánvalóan kisebb a jelentősége. Legalacsonyabb az igénybevételi arány (56 százalék) azokban a családokban, ahol mind a férj, mind a feleség szellemi dolgozó.

A gyermekgondozási segély tehát nagyjából beváltotta a létrehozásakor hozzá fűzött munkaügyi és gazdasági vonatkozású elvárásokat. Vizsgáljuk meg, menynyiben valósította meg a tervbe vett népesedéspolitikai célokat.

Mint már utaltam erre, a születésszám 1966-ig egy kedvezőtlenül alacsony szinten (13 ezrelék körül) stagnált. A gyermekgondozási segély bevezetésének évében, 1967-ben 8 százalékkal, 1968-ban pedig további 4 százalékkal emelkedett a születésszám. Az a körülmény, hogy az évek óta változatlan alacsony színvonal után viszonylag jelentős emelkedés következett be, nyilvánvalóan felveti az okozati összefüggés gondolatát. Az adatok

Az ezer 15—49 éves nőre jutó élveszületések számának alakulása a nők társadalmi csoportja és gazdasági aktivitása szerint

Társadalmi csoport és gazdasági aktivitás	Ezer 15—49 éves nőre jutó élveszületés					1967. évi arányszám 1966 százalékában
	1949	1960	1963	1966	1967	
	évben					
Mezőgazdasági népesség	80	53	50	54	55	102
Nem mezőgazdasági népesség						
fizikai dolgozó	27	45	48	49	61	124
szellemi dolgozó	37	54	53	55	62	113
Keresők együtt	30	48	50	52	61	117
Fizikai dolgozó eltartottja		87	73	74	70	95
Szellemi dolgozó eltartottja		42	31	25	21	84
Eltartottak együtt	102	78	64	63	58	92
Keresők és eltartottak együtt	72	63	56	55	60	110
Ebből:						
fizikai	77	68	61	59	65	110
szellemi	53	50	46	48	53	110
15—49 éves nők összesen	76	59	53	55	58	105

Digitized by Google

részletesebb vizsgálata alapján kitűnik, hogy a növekedés a nem mezőgazdasági kereső nőknél következett be. Az eltartott nők körében — az előző évekhez hasonlóan — a legutóbbi években is észlelhető volt a születésszám csökkenése. A kereső nők csoportján belül is elsősorban azokban a rétegekben mutatkozott lényeges emelkedés, melyekben a segély igénybevételének aránya a legmagasabb volt; így elsősorban a munkásnőknél (fizikai munkát végző nőknél), akiknek a termékenysége így 1967-re egy szintre emelkedett a szellemi dolgozó nőkével. (1966-ig a szellemi dolgozó nők termékenysége magasabb volt, mint a fizikai dolgozó nőké). Az eltartott nők termékenységének további csökkenése következtében 1967-ben — első ízben — a kereső nők termékenységi arányszáma meghaladta az eltartottakét.

Az adatok tehát határozottan azt jelzik, hogy a születési mozgalom 1967. évi alakulásában jelentős szerepe volt a gyermekgondozási segély bevezetésének. A termékenység emelkedése ugyanis pontosan azokban a rétegekben következett be, melyekben nagyarányú a segély igénybevétele. Az 1966-ig tartó tendenciák megváltozása illetve változatlansága a népesség különböző csoportjaiban elsősorban azt tükrözi, hogy milyen mértékben éltek és élhettek-e egyáltalán a gyermekgondozási segéllyel, s így mennyiben befolyásolta demográfiai magatartásukat a segély bevezetése.

A teljesség kedvéért azonban meg kell jegyeznem, hogy nem kizárólag a segély bevezetése okozta a születések számának fellendülését (amely egyébként már 1967 elején megkezdődött, pedig ekkor a segélyrendszer hatása még nem érződhetett). Az a körülmény, hogy a második világháború alatt született alacsony női évjáratok után fokozatosan a negyvenes évek végén született, magasabb évjáratok kerültek szülőképes korba, ugyancsak kedvezően befolyásolta a születésszámot. Az 1967—1968. évi fellendülés tehát a demográfiai és népesedéspolitikai tényezők együttes hatásának eredménye.

Nem jelentkezett számottevő népesedési változás a mezőgazdasági lakosság körében. Ez annál is sajnálatosabb, mert ismeretes, hogy a mezőgazdasági népesség hagyományosan magasabb termékenysége az ötvenes évek vége óta az országos átlag alá csökkent. Annak magyarázata, hogy a mezőgazdaságban dolgozó nők termékenységét nem befolyásolta a segély bevezetése, abban rejlik, hogy egy részüket a segély feltételei kizárják a jogosultak köréből. Az állami gazdaságok és erdőgazdaságok dolgozóinak — a népgazdaság egyéb ágaihoz hasonlóan — az utolsó 18 hónapon belül egy évi folyamatos munkaviszonyt kell felmutatniuk a jogosultsághoz; a mezőgazdasági idénymunkások egy részének azonban ez nincs meg. A mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagok számára a szülést megelőző egy éven belül a közös munkában való 120 napi részvétel a feltétel; a háztáji gazdaságban is dolgozó és a kérdéses időszak nagy részében már teherben levő termelőszövetkezeti tagok egy része azonban ezt a feltételt nem teljesíti. Véleményem szerint ahogyan a fiatal, napi hat órát dolgozó nők helyzetét figyelembe vette az 5/1969. számú kormányrendelet, ugyanúgy a mezőgazdaságban dolgozó nők helyzetét is szükséges volna ebből a szempontból felülvizsgálni.

Felmerül az a kérdés, hogy tartós és távlatilag is jelentős lesz-e a gyermekgondozási segélynek a születésszámra gyakorolt pozitív hatása. Erre az eddigi adatok birtokában, sajnos, nem adhatunk egyértelműen igenlő választ.

A születések emelkedését egy adott időszakban — eltekintve a lakosság nem, illetve kor szerinti összetételében mutatkozó változásoktól, amelyekkel itt most nem foglalkozunk — két tényező idézheti elő. Az egyik: a termékenység növekedése, vagyis a nagyobb gyerekszám, nagyobb család iránti vágy, és ennek realizálása a demográfiai magatartásban. Ez a tényező tartós hatású s távlatilag is befolyásolhatja a népesedést. A másik tényező a szülések időzítésével kapcsolatos Ha ugyanis a nők egy része valamilyen meggondolástól vezéreltetve, a már kialakult átlagoktól eltérően előbbrehozza szülését, akkor átmenetileg a születésszám emelkedik. Az eddig rendelkezésünkre álló adatok azt mutatják, hogy az 1967—1968. évi emelkedésben ez utóbbi tényezőnek volt lényeges szerepe. A szülések száma a fiatal (20—29 éves) nőknél, s ezen belül is az első- és másodszülöttek[illegible] növekedett, a szülések átlagos sor[illegible]ként. Meg kell jegyeznem,

Digitized by Google

Élveszületések száma a szülési sorszám szerint

Év	Élveszületések száma					
	1	2	3	4	5 és további	Összesen
	szülés					
1966	68 238	42 957	13 782	5799	8713	138 489
1967	72 504	48 343	13 705	5777	8557	148 886
1966 1967 százalékában	106,3	112,5	107,2	99,6	98,2	107,5
A gyermekgondozási segélyt igénybe vevők aránya az 1967-ben szült kereső nők között	66,9	68,4	65,4	60,6	55,7	67,4

hogy ebben a részletezésben is megfigyelhető a gyermekgondozási segély pozitív hatása, az igénybevétel aránya ugyancsak az első- és másodszülött gyermekekkel kapcsolatban volt a legmagasabb.

Ez azonban nem változtat azon, hogy ez a hatás értelemszerűen csak átmenetinek tekinthető, és a népesedési helyzet távlati megítélése szempontjából még nem ad okot derűlátásra. Ezzel összefüggésben utalnom kell arra is, hogy 1967—1968-ban éppen az egy- és kétgyermekes anyáknál volt megfigyelhető a művi vetélések számának emelkedése.

Az itt elmondottak lényegében azt jelzik, hogy a gyermekgondozási segély bevezetése általában nem módosította a már kialakult családi terveket, nem befolyásolta a termékenységüket már lezártnak tekintő nők magatartását. Megvan azonban a lehetősége annak, hogy ez az új intézmény, illetve az általa kialakított életforma befolyással lesz azoknak a nőknek a családtervezésére, akik első vagy második gyermekük születése kapcsán vették a segélyt igénybe. Ehhez természetesen az szükséges, hogy ne csökkenjen az intézmény népszerűsége, vonzóereje. Ennek pedig az is feltétele, hogy ne növekedjék a fizetések és a segély összege közötti különbség. Minthogy pedig a keresetek évről évre emelkednek, indokolt a segély összegének időszakonkénti felülvizsgálata. Ellenkező esetben ugyanis feltehetően csökkenni fog a segély jelentősége és ezzel együtt hatékonysága is.

A segély nagyságának határait természetesen a pénzügyi lehetőségek szabják meg. Figyelembe kell venni, hogy a segély a jelenlegi jogosultsági és igénybevételi arányokat feltételezve teljes kibontakozása esetén — a jelenlegi összeg alapján is — évente mintegy 1 milliárd forint költségkihatással fog járni. Véleményem szerint azonban a gyermekgondozási segély egyike a magas hatásfokú, tehát végsősoron gazdaságos szociálpolitikai intézményeknek. Összehasonlíthatjuk például a bölcsődével: egy bölcsődei férőhely havi állami dotációja 1000 forint körül mozog, de még így sem nyújthat az otthonival egyenértékű ellátást. Vagy utalhatunk a családi pótlékra: itt — a jogosultak körének bővítése és a pótlék összegének többszöri jelentős emelése következtében — az elmúlt tíz év során az évi költségkihatás három és félszeresére (közel 3 milliárd forintra) növekedett, anélkül, hogy ennek számbavehető népesedéspolitikai hatása volna. Félreértések elkerülése végett hangsúlyozni szeretném, hogy ezekkel az összehasonlításokkal sem a bölcsőde, sem a családi pótlék jelentőségét nem kívánom lebecsülni, hiszen mindkét intézménynek fontos szerepe van a családi teherkiegyenlítés elvének érvényesítésében, s ezzel az észszerűbb jövedelemelosztás biztosításában. Csupán arra akarom felhívni a figyelmet, hogy a társadalmi juttatások hatékonysága nemcsak a ráfordított összeg nagyságától függ, hanem nagymértékben a megválasztott szervezeti formától is. Ebből a szempontból a gyermekgondozási segély konstrukciója optimálisnak tekinthető.

Amikor a gyermekgondozási segély fennállása és továbbfejlesztése mellett foglalunk állást, akkor szembe kell néznünk azzal a már jelzett aggállyal is.

Digitized by Google

Digitized by Google

zási segélyre való alkalmazása véleményem szerint azt jelenti, hogy a hetvenes évek közepére bővíteni kell az intézmény hatáskörét, s növelni befolyásának intenzitását, vállalva az ezzel járó anyagi áldozatokat is. Az 5/1969. sz. kormányrendelet megtette az első lépést ezen az úton azzal, hogy kibővítette a jogosultság feltételeit, elsősorban a legfiatalabb, az iskolából nemrég kilépett kereső nőkre, valamint a határás munkaidőben dolgozókra. A további fejlesztésnek nézetem szerint két irányban kellene megtörténnie: a mezőgazdasági lakosság vonatkozásában és a segély összege tekintetében.

A mezőgazdasági lakosság helyzetének felülvizsgálatát a már említett méltányossági szempontokon kívül demográfiai meggondolások is indokolják. Nemzetközileg és történelmileg egyaránt szokatlan, hogy a parasztság termékenysége alacsonyabb, mint a nem mezőgazdasági lakosságé. A mezőgazdasági lakosság termékenységének az országos átlaghoz való felzárkózása már enyhítene népesedési gondjainkon. Véleményem szerint a mezőgazdaság fellendülésének, a falusi lakosság jóléte fokozódásának a legutóbbi években tapasztalt jelei minden okot megadnak annak feltételezésére, hogy a falun megvan az új demográfiai fellendülés lehetősége, ha megfelelő népesedéspolitikai eszközökkel is elősegítjük ezt.

Ami a fejlesztés másik irányát illeti: a segély hatékonyságát — mint az adatok mutatják — nagymértékben befolyásolja, hogy összege a kieső keresetnek mekkora hányadát fedezi. Távlati terveink már a következő öt-tíz évre a keresetek jelentős mértékű növekedését irányozzák elő. Ehhez képest a segély viszonylagos jelentősége csökken, ha összege változatlan marad. A gyermekgondozási segélynél ezért — ugyanúgy, mint a családi pótléknál — a munkabérek indexe alapján végrehajtott korrekció látszana indokoltnak. Felmerül annak a lehetősége is, hogy a segély megállapításánál — a terhességi, gyermekágyi segélyhez, valamint a táppénzhez hasonlóan — a kieső kereset nagysága is irányadó legyen.

A gyermekgondozási segély első két évének tapasztalatai adatszerűen illusztrálják az intézmény népszerűségét és hatékonyságát. Ha a segélyrendszer továbbfejlesztése alapján hosszabb távlatban is bebizonyosodik ez, akkor az ország közvéleményének rokonszenve s a nemzetközi viszonylatban már eddig is mutatkozó érdeklődés továbbra is erős marad.

Dr. Szabadi Egon

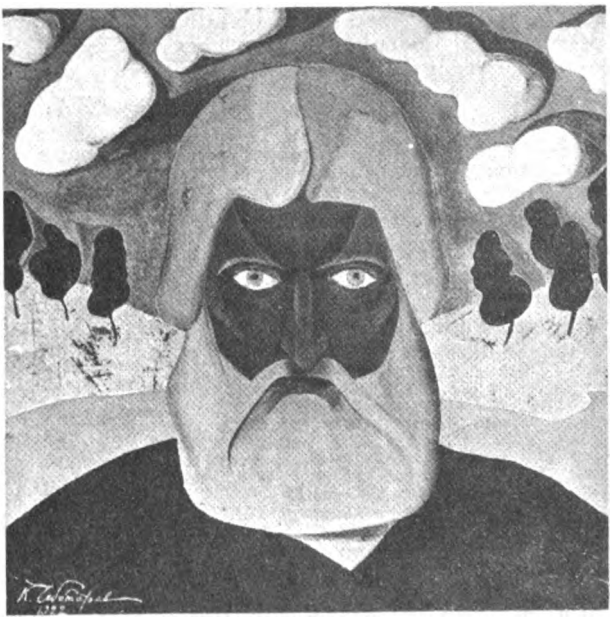

K. K. Csebotarev: Paraszt

Digitized by Google

A fejlődő országok jelene és jövője

A Társadalmi Szemle szerkesztősége ezzel a címmel eszmecserét kezdeményezett korunk egyik legégetőbb problémájáról. A kezdeményezés valóságos igény kielégítésére irányult és dicséretet érdemel, annál inkább, mert a fejlődő országokat illető ismereteink — ha növekedtek is — még mindig nagyon hiányosak; gyakori jelenség, hogy az összes fejlődő országokat egy masszába próbálják belegyúrni, holott rendkívül gondos differenciálásukra volna szükség.

Négy hozzászólást közölt folyóiratunk ebből a tárgykörből.[1] Vannak e témának olyan fontos részletei, amelyeket az eszmecsere részvevői csak megemlítettek, a sokszor szenvedélyes vitákra nem tértek ki; ennek ellenére véleményünk szerint igen sűrített formában és sokoldalúan gazdagították az olvasók ismereteit és gondolatébresztő álláspontokat ismertettották ezt az állapotot. A volt gyarmati és félgyarmati országok egy egész történelmi korszakkal maradtak el a gazdasági fejlődésben; ez fejeződik ki abban, hogy a föld népességének 70,4 százaléka a világ összes jövedelmének csak 11 százalékával rendelkezik. Ebből a torzulásból fakad a mai világ egyik alapvető gazdasági, politikai és társadalmi problémája. A létrejött torzulás kiküszöbölése is egész történelmi időszak kérdése és nemcsak a fejlődő országok gondja.

A hozzászólások helyesen hangsúlyozzák, hogy a fejlődő országok felemelkedése és a felemelkedés útjának megkeresése rendkívül bonyolult kérdés. Bonyolultta teszi ezt a gazdasági és műszaki elmaradottság, a monokultúrás mezőgazdaság, a tömegek nyomorúsága, az imperializmus gazdasági és politikai nyomása (blokád, fegyveres beavatkozás, neokolo-

ellentét, határvil-
nem utolsósorban
lmi viszonyokból
olitása.

elfogadható-e a
ezés. Ez a foga-
ából ered; a mar-
„elmaradott or-
aztán „gyengén
ajd meghonodo-
sük a fiatal nem-
fejlődő országok"
időben gyakran
lbe téve, avagy
sítve — a „har-
s. De egyre több-
geinkbe idézőjel
ül is ez a fogal-
zóan a hozzászó-

nnan függetlenné
a »harmadik vi-
kszor vitát okoz

Digitized by Google

a másik két világban. Ezek a viták mitsem változtatnak azon a tényen, hogy ez a bizonyos »harmadik világ« van, s mi több, számolni kell vele." (Éliás elvtárs itt idézőjelbe teszi, de ő is, mások is nem egy helyen idézőjel nélkül használják a kifejezést.)

Kalmár elvtárs: „Az egyes országok különbözőségei elemzésének a hiánya tükröződött a »harmadik világ« pontatlan, a konkrét elemzés hiányát takaró fogalmának megszületésében." „Míg az »első« és »második« világ besorolásánál a döntőek éppen a társadalmi-politikai és ebből következő gazdasági feltételek voltak, a harmadik esetben ettől eltekintettünk." „Ez tehát sohasem volt társadalomtudományos pontossággal körülírt kategória."

Rédei elvtárs: „A harmadik világ nemcsak politikailag nem egységes, hanem a gazdasági fejlődést tekintve sem." „A harmadik világ fogalmát jobban differenciálni kell és csak nagyon erős fenntartásokkal lehet általánosságban beszélni a fejlődő országokról." — Szita elvtárs csatlakozik Rédei elvtársnak ehhez a véleményéhez.

Kétségtelen, hogy a fejlődő országoknak vannak bizonyos közös vonásaik: egyoldalú gazdasági szerkezet, gyengén fejlett ipar, elavult és megmerevedett földbirtokviszonyok, az imperialista nyomástól való politikai és a tőkés monopóliumoktól való gazdasági függés. De emellett társadalmi, politikai, gazdasági viszonyaik annyira különböznek egymástól, hogy a „harmadik világ" elnevezést tudományos pontossággal meg nem határozott gyűjtőfogalomnak kell tekintenünk, amelyhez hozzá kell fűznünk az „úgynevezett" szót, vagy idézőjelbe kell tenni, ezzel emlékeztetve arra, hogy az ide besorolt országok között nagyfokú differenciálásra van szükség. Ha ezt elhanyagoljuk, akkor nem vesszük figyelembe azokat a változásokat, amelyek a fejlődő országok felemelkedéséhez szükségesek.

Ezek a változások társadalmi, politikai és gazdasági jellegűek, és e három terület kölcsönösen szorosan összefügg egymással. Nincs nézeteltérés a hozzászólók között abban, hogy a változások megvalósításához olyan kormányzatokra van szükség, amelyek egyesíteni tudják a haladó erőket, szembe tudnak fordulni a külföldi monopóliumokkal és a velük szövetséges burzsoá és feudális elemekkel, a törzsi ellenállásokkal, és amelyek igyekeznek biztosítani, hogy a politikai tekintetben függetlenné vált országok maguk rendelkezzenek gazdasági erőforrásaikkal. Szerintem helyes az a vélemény, hogy az eddigi tapasztalatok még nem elegendők, de még kellőképpen fel sincsenek dolgozva ahhoz, hogy általánosítani lehessen: miként alakítható ki az a vezető erő, az a tömegmozgalom, amely szilárd támaszt adna az említett célokat követő kormányoknak. A laza tömegpárt, amilyen Ghanában vagy Maliban tevékenykedett, nem alkalmas erre.

Az imperializmus befolyása a fejlődő országok nagy részében még erős. Ezek az országok jelenleg, formális politikai függetlenségük ellenére, többnyire félgyarmati állapotban vannak. Éliás elvtársnak az a véleménye, hogy „ezekben az országokban a nemzeti és demokratikus mozgalom mindenekelőtt az önálló kapitalista fejlődés útjában álló akadályok eltávolítására irányul, vagyis lényegében valóban antifeudális és antiimperialista mozgalom". Véleményem szerint a következetesen antifeudális, antiimperialista mozgalmak a jelenlegi fejlődési szakaszban nemcsak a nemzeti burzsoázia céljainak elérésére irányulnak, hanem antikapitalista elemeket is tartalmaznak. Igaz az, hogy a reakciós erők elszigetelése csak fokozatosan, lépésről lépésre megy végbe, lehetnek azonban ennek a folyamatnak meggyorsuló szakaszai. Az utóbbi időben is tanúskodik néhány példa erről; többek között Szíria és Szudán példája.

A hozzászólások foglalkoznak a gazdasági fejlődésért folyó harc két oldalával: a külföldi kapcsolatokkal és a belföldi gazdaságpolitikával. Az utóbbit illetően részletesebben csak egy kérdésről esik szó: az iparosításról. Eszerint a gazdasági függetlenségért folyó harcban „első helyen a fejlődő országok iparosítása és a fejlett tőkésországok ipari monopóliumának megszüntetése áll".

Kétségtelen, hogy a fejlődő országok gazdasági felemelkedésének az iparosítás az egyik döntő feltétele. Akik azzal érvelnek, hogy a felemelkedés a mezőgazdaság oldaláról is elérhető, lényegében azok malmára hajtják a vizet, akiknek az az óhajuk, hogy a fejlődő országok maradjanak meg az imperialista országok gazdasági függvényeinek. De olyan ország-

Digitized by Google

A fejlődő országok jelene és jövője

A Társadalmi Szemle szerkesztősége ezzel a címmel eszmecserét kezdeményezett korunk egyik legégetőbb problémájáról. A kezdeményezés valóságos igény kielégítésére irányult és dicséretet érdemel, annál inkább, mert a fejlődő országokat illető ismereteink — ha növekedtek is — még mindig nagyon hiányosak; gyakori jelenség, hogy az összes fejlődő országokat egy masszába próbálják belegyúrni, holott rendkívül gondos differenciálásukra volna szükség.

Négy hozzászólást közölt folyóiratunk ebből a tárgykörből.[1] Vannak e témának olyan fontos részletei, amelyeket az eszmecsere részvevői csak megemlítettek, a sokszor szenvedélyes vitákra nem tértek ki; ennek ellenére véleményünk szerint igen sűrített formában és sokoldalúan gazdagították az olvasók ismereteit és gondolatébresztő álláspontokat ismertettek, s ezzel az eszmecsere elérte kitűzött célját. Meggyőződhettünk arról, hogy a fejlődő országok jelene és jövője tekintetében még sok kutatómunkára van szükség és a viták még korántsem zárultak le. Ezért jelen sorokkal korántsem a vita „lezárására", hanem inkább az eszmecsere eredményeinek összefoglalására és rövid értékelésére törekszünk.

A hozzászólások egybehangzóan megállapították, hogy a fejlődő országok nehéz helyzetét a hosszantartó gyarmati rendszer idézte elő, és az utóbbi évek neokolonialista törekvései még súlyosbították ezt az állapotot. A volt gyarmati és félgyarmati országok egy egész történelmi korszakkal maradtak el a gazdasági fejlődésben; ez fejeződik ki abban, hogy a föld népességének 70,4 százaléka a világ összes jövedelmének csak 11 százalékával rendelkezik. Ebből a torzulásból fakad a mai világ egyik alapvető gazdasági, politikai és társadalmi problémája. A létrejött torzulás kiküszöbölése is egész történelmi időszak kérdése és nemcsak a fejlődő országok gondja.

A hozzászólások helyesen hangsúlyozzák, hogy a fejlődő országok felemelkedése és a felemelkedés útjának megkeresése rendkívül bonyolult kérdés. Bonyolulttá teszi ezt a gazdasági és műszaki elmaradottság, a monokultúrás mezőgazdaság, a tömegek nyomorúsága, az imperializmus gazdasági és politikai nyomása (blokád, fegyveres beavatkozás, neokolonializmus), a sok törzsi ellentét, határvillongás, területi vita és nem utolsósorban a vezetésnek a társadalmi viszonyokból következő nagyfokú labilitása.

Itt vetem fel, hogy elfogadható-e a „harmadik világ" elnevezés. Ez a fogalom polgári szerzők tollából ered; a marxista szerzők kezdetben „elmaradott országok"-ról beszéltek, aztán „gyengén fejlett országok"-ról, majd meghonodott (hogy meg ne sértsük a fiatal nemzetek érzékenységét) a „fejlődő országok" megjelölés. Az utóbbi időben gyakran használjuk — idézőjelbe téve, avagy „úgynevezett"-nek minősítve — a „harmadik világ" kifejezést is. De egyre többször belecsúszik szövegeinkbe idézőjel vagy „úgynevezett" nélkül is ez a fogalmazás. Mi erre vonatkozóan a hozzászólók véleménye?

Éliás elvtárs: „Az újonnan függetlenné vált országok elfogadják a »harmadik világ« elnevezést, ami sokszor vitát okoz

[1] Éliás Béla: A „harmadik világ", 1969. 1. sz. 69. old.; Kalmár György: Nagyon sok világ, 2. sz. 47. old.; Rédei Jenő: A fejlődő országok gazdasági problémái, 3. sz. 80. old.; Szita János: A fejlődő országok és a nemzetközi munkamegosztás, 5. sz. 63. old.
Nem az Eszmecsere, hanem a Tájékozódás rovatban jelent meg, de hasznosan egészítette ki a témakörre vonatkozó ismereteket Jean Suret Canale-nak az Economie et Politique című francia közgazdasági folyóiratból átvett, rövidítésekkel közölt cikke: A „harmadik világ" gazdasági problémáiról, 6. sz. 86. old.

Digitized by Google

a másik két világban. Ezek a viták mitsem változtatnak azon a tényen, hogy ez a bizonyos »harmadik világ« van, s mi több, számolni kell vele." (Éliás elvtárs itt idézőjelbe teszi, de ő is, mások is nem egy helyen idézőjel nélkül használják a kifejezést.)

Kalmár elvtárs: „Az egyes országok különbözőségei elemzésének a hiánya tükröződött a »harmadik világ« pontatlan, a konkrét elemzés hiányát takaró fogalmának megszületésében." „Míg az »első« és »második« világ besorolásánál a döntőek éppen a társadalmi-politikai és ebből következő gazdasági feltételek voltak, a harmadik esetben ettől eltekintettünk." „Ez tehát sohasem volt társadalomtudományos pontossággal körülírt kategória."

Rédei elvtárs: „A harmadik világ nemcsak politikailag nem egységes, hanem a gazdasági fejlődést tekintve sem." „A harmadik világ fogalmát jobban differenciálni kell és csak nagyon erős fenntartásokkal lehet általánosságban beszélni a fejlődő országokról." — Szita elvtárs csatlakozik Rédei elvtársnak ehhez a véleményéhez.

Kétségtelen, hogy a fejlődő országoknak vannak bizonyos közös vonásaik: egyoldalú gazdasági szerkezet, gyengén fejlett ipar, elavult és megmerevedett földbirtokviszonyok, az imperialista nyomástól való politikai és a tőkés monopóliumoktól való gazdasági függés. De emellett társadalmi, politikai, gazdasági viszonyaik annyira különböznek egymástól, hogy a „harmadik világ" elnevezést tudományos pontossággal meg nem határozott gyűjtőfogalomnak kell tekintenünk, amelyhez hozzá kell fűznünk az „úgynevezett" szót, vagy idézőjelbe kell tenni, ezzel emlékeztetve arra, hogy az ide besorolt országok között nagyfokú differenciálásra van szükség. Ha ezt elhanyagoljuk, akkor nem vesszük figyelembe azokat a változásokat, amelyek a fejlődő országok felemelkedéséhez szükségesek.

Ezek a változások társadalmi, politikai és gazdasági jellegűek, és e három terület kölcsönösen szorosan összefügg egymással. Nincs nézeteltérés a hozzászólók között abban, hogy a változások megvalósításához olyan kormányzatokra van szükség, amelyek egyesíteni tudják a haladó e[illegible]szembe tudnak [illegible]dulni a külfö[illegible]póliumokkal [illegible] veluk szövetséges burzsoá és feudális elemekkel, a törzsi ellenállásokkal, és amelyek igyekeznek biztosítani, hogy a politikai tekintetben függetlenné vált országok maguk rendelkezzenek gazdasági erőforrásaikkal. Szerintem helyes az a vélemény, hogy az eddigi tapasztalatok még nem elegendők, de még kellőképpen fel sincsenek dolgozva ahhoz, hogy általánosítani lehessen: miként alakítható ki az a vezető erő, az a tömegmozgalom, amely szilárd támaszt adna az említett célokat követő kormányoknak. A laza tömegpárt, amilyen Ghanában vagy Maliban tevékenykedett, nem alkalmas erre.

Az imperializmus befolyása a fejlődő országok nagy részében még erős. Ezek az országok jelenleg, formális politikai függetlenségük ellenére, többnyire félgyarmati állapotban vannak. Éliás elvtársnak az a véleménye, hogy „ezekben az országokban a nemzeti és demokratikus mozgalom mindenekelőtt az önálló kapitalista fejlődés útjában álló akadályok eltávolítására irányul, vagyis lényegében valóban antifeudális és antiimperialista mozgalom". Véleményem szerint a következetesen antifeudális, antiimperialista mozgalmak a jelenlegi fejlődési szakaszban nemcsak a nemzeti burzsoázia céljainak elérésére irányulnak, hanem antikapitalista elemeket is tartalmaznak. Igaz az, hogy a reakciós erők elszigetelése csak fokozatosan, lépésről lépésre megy végbe, lehetnek azonban ennek a folyamatnak meggyorsuló szakaszai. Az utóbbi időben is tanúskodik néhány példa erről; többek között Szíria és Szudán példája.

A hozzászólások foglalkoznak a gazdasági fejlődésért folyó harc két oldalával: a külföldi kapcsolatokkal és a belföldi gazdaságpolitikával. Az utóbbit illetően részletesebben csak egy kérdésről esik szó: az iparosításról. Eszerint a gazdasági függetlenségért folyó harcban „első helyen a fejlődő országok iparosítása és a fejlett tőkésországok ipari monopóliumának megszüntetése áll".

Kétségtelen, hogy a fejlődő országok gazdasági felemelkedésének az iparosítás az egyik döntő feltétele. Akik azzal érvelnek, hogy a felemelkedés a mezőgazdaság oldaláról is elérhető, lényegében azok malmára hajtják a vizet, akiknek az az óhajuk, hogy a fejlődő országok maradjanak meg az imperialista országok gazdasági függvényeinek. De olyan orsz[illegible]

Digitized by Google

gokban, ahol a lakosság túlnyomó többsége a mezőgazdaságból él (mégpedig még hosszú ideig), ahol a lakosság igen nagy része rosszul táplálkozik, ahol a népességet éhínség fenyegeti, ahol az élelmiszerbehozatal súlyosan nehezedik a külkereskedelem struktúrájára — ott nem lehet a második helyre szorítani a mezőgazdaság jelentőségét. Helytelen tehát az a kérdésfelvetés: „ipar-e, vagy mezőgazdaság?" mert mindkettőnek döntő jelentősége van. Természetesen nem minden országban azonos a helyzet és nem azonosak az arányok sem. Szita elvtárs is nyomatékosan leszögezi hozzászólásában, „hogy a fejlődő országok iparosításának együtt kell járnia a mezőgazdaság fejlesztésével, sőt az iparosításban is erősen figyelembe kell venni a mezőgazdaság fejlődéséhez hozzájáruló iparágakat".

A külföldi kapcsolatokról több szó esik. Nagyon leegyszerűsítve, két irányzat különböztethető meg: a pénzügyi és a kereskedelmi, illetve az úgynevezett „segítség" és a „munkamegosztás". Ilyen mereven természetesen nem válik szét a két tendencia, összefonódások vannak a kettő között.

Van olyan koncepció a fejlődő országok nehézségeinek leküzdésére, amely elsősorban a megsegítésre támaszkodik, s ezen főként a hitelek növelése értendő. Ez Prebisch és mások úgynevezett centrum-perifériás modelljének a lényege. Eszerint a fejlett országok a centrum; a fejlődő országok a periféria. Ez a modell felhasználható annak a teljesen helytelen elvnek az alátámasztására, amely szerint a világ két részre oszlik: az egyik az alacsony jövedelmű fejlődő világ, a „Dél", és ezzel a perifériával szemben ott vannak a nagy jövedelmű országok, az „Észak".

Rédei elvtárs jogosan bírálja ezt az elgondolást, mert ez történeti fejlődésüktől elvonatkoztatott gazdasági problémának tekinti a fejlődő országok jelenlegi helyzetét, s mert éppen a politikai elemeket, az imperialistáktól és monopóliumoktól való függést borítja homályba. Ennek következtében a javasolt terápia is mellőzi a politikai elemeket: csak igen óvatosan és nagy általánosságban veti fel a belső reform kérdését, és kikerüli a gazdasági fejlesztési programok belső politikai feltételeit. Nem tekinthető a fejlődést előmozdító tényezőnek az olyan „segítség", amely elősegíti a gazdasági függést, vagy a „megsegített" országokban a katonai terhek jelentős növekedésével jár. Kétségtelen, hogy a nyugati országok „segítség" címén jelentős összegeket szivattyúznak ki a fejlődő országokból. Az sem mellékes szempont a „segítség" megítélésénél, hogy a cserearányok romlása következtében a fejlődő országok valójában 38 százalékkal kevesebb hitelt kaptak, mint amennyit a statisztikák feltüntetnek.

A centrum-perifériás koncepció nem tesz különbséget az iparosodott szocialista és a monopoltőkés államok között. Arra hívja fel őket, hogy együtt segítsék a fejlődő országokat, mert csak így kerülhető el az a világméretű katasztrófa, amelyet a „népességi robbanás", a fejlődő országok gyors népszaporodása következtében elviselhetetlenné fokozódó nyomor okozna. Sajnos, ezt a fontos problémát egyik hozzászólás sem elemzi. Pedig érdemes volna megvizsgálni, hogy mit jelent és kit fenyeget a katasztrófa. Az bizonyos, hogy a monopoltőke számára előnyös a külső segítség megváltó erejének hirdetése, mert ez eltereli a fejlődő országok tömegeinek figyelmét azoknak a gyökeres belső társadalmi és politikai változásoknak a szükségéről, amelyek kétségkívül antiimperializmusba csapnak át. Az is bizonyos, hogy az imperialistákat egyáltalában nem hatják meg a humanista érvek, mint ahogyan a gyarmati uralom idején vagy a vietnami háborúban sem hatották meg őket. Különben az az igazság, hogy a hitelek elérhető maximuma sem tudja megoldani a fejlődő országok problémáit.

Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a fejlődő országoknak nincs szükségük külföldi hitelekre. A hozzászólók hangsúlyozzák, hogy a határozott függetlenségi politikának is fenn kell tartania a kapcsolatot a külföldi tőkével, hogy külföldön is keresni kell a fejlődést előmozdító eszközöket. De nemcsak a hitelszerzés bővítése kívánatos, hanem az is, hogy a segítés egyre nagyobb mértékben nyilvánuljon meg műszaki, oktatási, egészségügyi és kulturális területen is.

„A segítség ténye vagy akár összegének emelkedése távolról sem jelent azonban kibontakozást, ha nem párosul a nemzetközi munkamegosztás gyökeres reformjával, illetve ha nem illeszkedik bele olyan koncepcióba, amelyben a gaz-

Digitized by Google

dasági segítség a munkamegosztás átfogó megváltozását is elősegíti" — ez a figyelemre méltó álláspontja Szita elvtársnak, aki a nemzetközi munkamegosztás gyökeres megváltoztatását állítja a fejlődő országok felemelkedését célzó támogatás központjába. Ez szorosan összefonódik az iparosítás gondolatával.

Kis országokban (és a fejlődő országok nagyrészt kis országok) nem képzelhető el az iparosítás a felvevő piacok bővítése, a nemzetközi munkamegosztás szélesítése nélkül. Ez jut kifejezésre a fejlődő országok integrációs törekvéseiben, amelyeknek eredményei azonban csak lassan bontakozhatnak ki és a belőlük származó munkamegosztás egyelőre nem lehet akkora, mint amilyen a fejlődés szükségleteit kielégítené. Világméretben kell elfogadtatni, hogy szükség van a világban jelenleg uralkodó nemzetközi munkamegosztás gyökeres átalakítására, de ehhez Szita János is hozzáfűzi: „a nemzetközi munkamegosztás gyökeres reformjának szükségességét azonban a nemzetközi monopoltőke magától sohasem fogja elismerni, ez csak hosszú és szívós harcban érhető el". Ennek ellenére Szita elvtárs reméli, hogy lehetséges a gazdaságpolitikának bizonyos nemzetközi méretű összehangolása. „Mindez nem lehet — írja egy-egy ország ügye, hanem az összes érdekelt fejlett és fejlődő országok politikájáról van szó, s a gazdaságpolitikának bizonyos összehangolását teszi szükségessé a gazdasági együttműködés szempontjából elsőrendű kérdésekben." Az előbb mondottakból viszont az következik, hogy ezt az összehangolást is csak hosszú és szívós harcban lehet elérni. A tőkések csak akkor mennek bele a nemzetközi munkamegosztás változásába, ha hasznuk van ebből: ha a fejlődő országokból származó import engedélyezésével megnövelik áruik számára az exportpiacokat, ha anyagi és politikai hasznuk van, vagyis ha erősíthetik gazdasági és politikai pozícióikat. Lényegében ugyanezek a szempontok vezetik őket a „segítés"-nek nevezett hitelnyújtásban is.

Prebisch és követői sem feledkeznek meg a fejlődő országok külkereskedelmének problémáiról, de ők a hitelpolitikának nagyobb nyomatékot adnak, mint a kereskedelmi politikának. Valószínűleg igazuk van azoknak, akik úgy vélik, hogy a kereske[illegible]litika a nagyobb [illegible]tőségű.

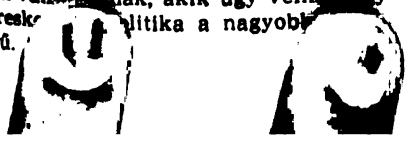

Ha a nemzetközi monopoltőke magától nem szánja rá magát, akkor milyen erők kényszeríthetik rá arra, hogy a munkamegosztás területén engedményeket tegyen? Ebben a harcban nagy szerepe van a szocialista országok politikai, gazdasági és erkölcsi támogatásának. A szocialista országok léte tette lehetővé a gyarmati felszabadító mozgalmak győzelmét. De igaz Kalmár elvtársnak az a megjegyzése, hogy ezt nem lehet úgy érteni, „mintha a szocialista országok harcolták volna ki a gyarmati népek felszabadítását". A szocialista országok készek egyre fokozódó gazdasági támogatást nyújtani a fejlődő országoknak: méltányos áron átveszik az exportált nyersanyagok növekvő mennyiségét, piacot biztosítanak ezen országok kész- és félkész termékei számára, technikai segítséget nyújtanak nekik, támogatják ipari fejlődésüket, kedvező hiteleket adnak erre a célra. De nemcsak a gazdasági segítségből következik a szocializmus vonzóereje a fejlődő országokban, hanem jórészt a szocialista országok gyors fejlődésének példájából, a szocialista tábornak a világpolitikában elért nagy súlyából, amelyet a fejlődő országok érdekében is hathatósan érvényesít. „A szocialista országok segítsége azonban — amint Éliás elvtárs kiemeli — nem pótolhatja, vagy helyettesítheti a feltétlenül szükséges és alkotó belső gazdasági fejlődést Afrikában és másutt." Fűzzük még hozzá, azt a harcot sem, amely a belső társadalmi és politikai átalakulásért folyik. Elsősorban e harc eredményei szoríthatják rá az imperialista országokat olyan gazdaságpolitikai engedményekre, amelyek a nemzetközi munkamegosztásnak a fejlődő országok javára való megváltozásához vezetnek. Véleményem szerint előre látható, hogy a fejlődő országok nyomorgó népei igyekeznek a belső társadalmi és politikai átalakulások eszközeivel meggyorsítani azt a folyamatot, amely engedményekre készteti a monopóliumokat.

A közelmúlt években nagyarányú imperialista, neokolonialista támadás indult meg a fejlődő országok függetlenségi törekvéseivel szemben. Ez hozott is némi sikert a monopóliumok számára, de szó sincs arról, hogy ezzel megrendült volna a fejlődő országok helyzete. Ezek az országok nagy választ előtt állnak: folyik a harc a kapitalista és az antikapitalista

Digitized by Google

tendenciák között, s ez nagyon ingataggá teszi a monopóliumok hadállásait a fejlődő országok szférájában, mind a három világrészben: Ázsiában, Afrikában és Latin-Amerikában. Ha alaposan elemezzük a tényeket, akkor arra az eredményre jutunk, hogy kétségtelenül növekednek az antiimperialista erők. Természetesen más és más a helyzet Irakban, Tanzániában, Nigériában, a latin-amerikai államokban, vagy Kambodzsában — hogy csak néhány példát említsek. De hivatkozhatunk olyan országokra is, amelyekben már erősebb a fordulat a szocializmus irányában, így pl. Szíriára, Szudánra, Dél-Jemenre. Természetesen szó sincs arról, hogy ezekben az országokban már befejeződött a társadalmi átalakulásokért folyó harc, vagy hogy már nem lehetségesek ingadozások vagy visszaesések ebben a harcban. Az imperializmus nem nyugszik, s minden eszközzel védelmezi állásait; nincsenek illúzióink természetét és szándékait illetően. De meg vagyunk győződve arról, hogy messzemenően lehetséges egységben felvonultatni a szocialista tábor, a fejlődő országok népi függetlenségi mozgalmainak erőit, a tőkés világ munkásosztályát és minden haladó irányzatát, s ezért bizalommal tekinthetünk a fejlődő országok felemelkedése elé. E folyamat meggyorsítását jelentősen elősegítette a kommunista és munkáspártok júniusi moszkvai tanácskozása.

Háy László

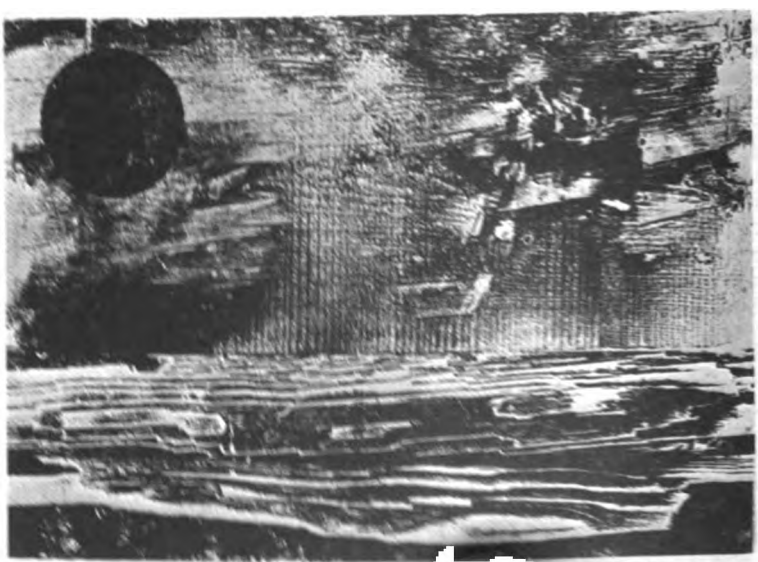

Czinke Ferenc: Téli Balaton

Digitized by Google

A tanácsok mint képviseleti szervek

A tanácsokat, a tanácsi szervezetet a legkülönbözőbb elnevezéssel szokták jellemezni. Az alkotmány, a tanácstörvény és az eddig kialakult többségi álláspont is államhatalmi és tömegszervezeti jellegűnek nevezte a tanácsokat. Néhány évvel ezelőtt felvetődött az, hogy a tanácsokat az önigazgatás szerveinek kell tekinteni. Napjainkban — önállóságuk fokozott biztosítása érdekében — az a gondolat merül fel, hogy a tanácsokat önkormányzati szerveknek tekintsük. Miben van ezeknek az elnevezéseknek és az ezekről folyó vitáknak a jelentősége? Fel kell tennem ezt a kérdést, mert enélkül öncélúnak tűnhetnének a következő, a képviselettel kapcsolatos fejtegetések.

Hazánkban — szerintem — mindig túlzottan nagy jelentőségűnek tartottuk a tanácsok jellegének meghatározását, s gyakran ezzel helyettesítettük a velük szemben támasztott igények megszabását. A tanácsoknak mint képviseleti szerveknek a valóságos társadalmi súlya elmaradt az elméletben megfogalmazottaktól, de a jogszabályban foglaltaktól is. Az államhatalmi jelleg hangsúlyozása csak látszólag billentette helyre a hiányzó tényleges társadalmi súlyt, de valójában eltakarta a valóságot. A tanácsok ízigvérig népi szervek, s ha e tekintetben mégis problémák voltak, akkor rendelkezésünkre állt a „tömegszervezeti" elnevezés, amely látszólag helyreállította a hiányzó elemeket. Ha az állam elhalása a társadalmasítás útján halad, akkor egyszerű kimondani: a tanácsok az „önigazgatás" szervei — és már eleget is tettünk a fejlett szocialista társadalom új igényeinek. A valóságban persze minden csaknem változatlanul maradt: csak a jelleg elnevezése változott, a tanácsi szervek felépítésében és tevékenységében alapvető változások alig állottak be. Ezért a jelleg körüli viták helyett azoknak az elemzéseknek vagyok híve, amelyek a tanácsok valóságos helyzetét mérik fel és csak ez után akarnak esetleg következtetéseket levonni a jellegre nézve.

Természetesen ezzel korántsem kívánom azt állítani, hogy nem lehet és nem szükséges valamely szerv lényegét egy-egy jól sikerült jelzővel kifejezni. Ha a valóságnak megfelelően alakítjuk ki egy jelenség lényegét és ezt elnevezésében is kifejezésre juttatjuk, akkor ezzel a fejlődés fő irányait, legfontosabb követelményeit is meghatározhatjuk. Hiba akkor következik be, amikor *az elnevezés öncélúvá válik, és* — amint nálunk is történt — nemegyszer a valóságban meglevő hiányosságok befoltozására szolgál.

Ebből az is következik, hogy a jelleg meghatározása *elméleti, tudományos fogalomalkotás*, amelyet a társadalmi jelenség konkrét vizsgálata kell hogy megelőzzön. A tanácsok továbbfejlesztését tehát a fejlődés követelményeinek megfelelően — szervezetüknek, hatáskörüknek, a központi szervekhez való viszonyuknak, a képviseleti szerv valóságos súlyának stb. a kialakításával kell elkezdeni, és ezt kell jogszabályokba foglalni.

A tanácsok államhatalmi szervként való jellemzése elméleti állásfoglalást akart kifejezni. Lehet és kell is vitatkozni azon, hogy kifejezte-e ez az elnevezés a valóságban létező helyi képviseleti szervek lényegét vagy nem, és eltorzította-e kifejlődésüket. Ezt a problémát is elemezni kell, mert enélkül nem alakítható ki az új követelményeknek megfelelő meghatározás.

Milyen igényeket fejezett tehát ki a tanácsok államhatalmi szervként való jellemzése, és mennyire valósultak meg a társadalmi valóságban ezek az igények? Ebben a cikkben azonban a tanács képviseleti szerepének aspektusából kívánok Varga József elvtárs tanulmányához kapcsolódni. A gyakran formálissá váló fogalomelemzés helyett inkább ennek a konkrét témának a tárgyalásával szeretnék hozzászólni az alapkérdés körül — ha úgy tetszik: a tanácsok jellegének kérdése körül — kibontakozó vitához.

■

Tanácsaink egyik alapvető kérdése: képviselet jellegük tartalma. Vezető szerepük formai kérdés ahhoz képest, hogy a tanácsoknak a dolgozók valóságos érdekeit, akaratát kell kifejezniük. Ha ugyanis csak formálisan működnek, ha tehát nem a lakosság érdeke, akarata ölt bennük testet, akkor vezető szerepük formális marad, értelmetlenné, tartalmatlanná válik.

Digitized by Google

tendenciák között, s ez n
teszi a monopóliumok ha
lódó országok szférájában
világrészben: Ázsiában,
Latin-Amerikában. Ha
zük a tényeket, akkor a
re jutunk, hogy kétsé
nek az antiimperialist
tesen más és más a he
zániában, Nigériában
államokban, vagy Ka
csak néhány példát
kozhatunk olyan ors
ben már erősebb a
mus irányában, így
ra, Dél-Jemenre. T
arról, hogy ezekbe
befejeződött a társ

Czinke Ferenc: 1

Digitized by Google

…tatúra első szaka… …alykorlátai a vá… …lás szervezeti mód… …sa volt, s ez a szo… …ló összes politikai …sa érdekében tör… …képviselet létrehozá… …isává is vált. Kezdet… …még megmaradt a kü… …elképzelésekből kiin… …ójának, később, a pár… …azonban (ismét nem …okaira és értékelésére) …olitikai szervvé vált. …zonban ismét kihatott a …mára. Az ötvenes évek …országon a képviselet már …ő pártok által kifejezett …elet. Ezzel természetesen …a választások politikai je… …y abban jut kifejezésre, …ok olyan képviselőket, ta… …lasszanak meg, akik sze… …szocializmus politikai tala… …széles társadalmi szövetsé…

…azt bizonyítottam, hogy mi… …maradtak el a képviselet po… …mából. Ha a képviselet mai …keressük, akkor már *pozití…* …tenni a kérdést:* mit jelent a …tartalma azon a politikai ele… …nően, amelyet az előzőekben …em?

…lseleti szervek létrehozásának keretéként megtartottuk a la… …elvet. A nép politikai egységé… …teremtődésével csökken a politi… …viselet elemének a jelentősége, a képviselet tartalma tehát a lakó… …ez kapcsolódik, az állampolgárok …yüknek megfelelően kapnak kép… …et. Aligha tévedek, ha ebből azt a …eztetést vonom le, hogy a taná… az egyes tanácstagok a *lakóterület …t megszervezett választókerületek …eit képesek kifejezésre juttatni*, s …ikább az e terület fejlesztésével ösz… …üggő igényeket képesek képviseleti …gra emelni.

…la tanácsaink munkáját, a tanácsülé… …s aktivitását, vitakészségét, a tanács… …éseken felmerülő különböző érdekek …szecsapását és kiegyenlítődését vizsgál… …uk, akkor a gyakorlat igazolja ezt a kép… …viselet tartalmára vonatkozó megállapí… …tást. A tanácsok munkájában, a tanács… …ülések vitái során különböző érdekek és a területfejlesztéssel összefüggő kérdésekben alakulnak ki ellentétek. Ezt támasztja alá az a tapasztalat is, hogy a lakosság elsősorban a települési (városi, községi) tanácsokban látja a képviselet jelentőségét és súlyát, itt vannak gyakrabban jelentős viták, ellentétek a tanácstagok jelölése és választása körül. A magasabb szintű tanácsok képviseleti jellege már homályosabb, ezekben több a formális vonás, mint a községekben és a városokban.

Ezzel a vázlatos képpel szemben az az ellenérv merül fel: miért keresem ilyen következetesen *az ellentétekben* a képviselet lényegét? Hiszen a képviselet többek között éppen az ellentétek megoldásának, az össztársadalmi érdekek kifejezésre juttatásának az eszköze lehet, sőt azzá kell is lennie.

A képviselet a társadalom politikai intézménye, amely arra szolgál, hogy az államszervezet felett, közvetlenül az állami szervek rendszerébe beépülve, a társadalomnak befolyást biztosítson az állami feladatok megoldásában. Hozzáfűzöm ehhez: a társadalom nemcsak a képviseleti szervek révén befolyásolja az állami szervek tevékenységét, hanem pl. a társadalmi szervek tevékenysége révén is. A képviseleti szerveknek azonban, amelyek az államszervezet csúcsain helyezkednek el, jogilag olyan hatáskörük van, amelylyel rákényszeríthetik akaratukat az állami végrehajtó szervekre. Ez adja meg a szocialista demokrácia keretein belül a képviseleti szervek nagy jelentőségét. Ha pedig a képviseleti szervek szerepe a társadalom közvetlen befolyásának biztosítása, akkor *nézőpontjuk feltétlenül társadalmi, ha úgy tetszik, politikai.*

A képviseletnek nem lehet tehát az a célja, hogy a szakemberek nézőpontját tükrözze vissza, hiszen ha így közelítené meg a felmerülő kérdéseket, akkor szükségszerűen azonos volna az álláspontja az államapparátus szakembereivel; ha ellentétben volna ezzel, akkor ez a szakmai megítélés ellentéte volna, amely a képviselet nélkül is létrejöhet, sőt létre is kell hogy jöjjön. A képviseletnek az a feladata, hogy a „fogyasztó", a társadalom általános érdekei által vezettetve ítélje meg a szakma kérdéseit. Szükség van szakmai ismeretekre is, de ezeket az ismereteket az apparátusnak kell megadnia úgy, hogy a szakmailag helyes

Digitized by Google

Milyen ma a tanácsok képviseleti szerepe? Közhelyekkel nagyon egyszerű volna elintézni a kérdést: miután társadalmunkban megszűntek, vagy megszűnőben vannak az antagonisztikus társadalmi ellentmondások, s kialakulóban van népünk politikai egysége, miután létrejött a két nagy dolgozó osztály, a munkásosztály és a parasztság érdekazonossága a szocializmus építésének talaján — a tanácsok az egész dolgozó nép érdekeit fejezik ki. Ez a megállapítás végső soron feltétlenül igaz is, de ha csak ezt hangsúlyozzuk és itt megállunk, akkor *megkerüljük a mai valóságos problémákat.*

A képviselet előbbi megfogalmazásából is az következik, hogy *a politikai viszonyok változásainak megfelelően a képviselet tartalma is változik.* Hozzátenném: ha a politikai viszonyok megváltoznak, de a képviselet tartalma megmerevedik, akkor ellentmondások keletkeznek.

Vegyük talán először a képviselet tartalmi változásainak néhány történeti példáját. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom után a fegyveres felkelés nagy tömegszervezetei, a szovjetek váltak állami típusú szervekké, de úgy, hogy egyben megmaradtak a hatalomra jutott osztályok tömegszervezeteinek is. A „Minden hatalmat a szovjeteknek!" jelszó a forradalom időszakában a bolsevikoknak azt a követelését fejezte ki, hogy minden állami hatalmat gyakorló szervet a dolgozók tömegszervezeteinek, a szovjeteknek kell alárendelni. Az ellenforradalom harcolt a szovjetek ellen és ezzel — amint a szovjetdemokrácia jellemzésekor Lenin rámutatott erre — kizárta magát ezekből a szervezetekből. A szovjetek képviseleti tartalmát ebben az időszakban úgy lehetne általánosságban jellemezni, hogy *ezek az uralkodó osztály szervei voltak a volt kizsákmányoló osztályokkal szemben.* A képviselet politikai tartalma a munkásosztály és a dolgozó parasztság egységes és közös érdekeit hangsúlyozta a volt uralkodó osztályok politikai szerveivel és törekvéseivel szemben. A forradalom győzelme után ez jogilag is megfogalmazódott: a szovjeteket csak a dolgozók választották, a kizsákmányolóknak, a papoknak, a szovjethatalom ellenségeinek nem volt választójoguk, a munkásosztálynak, a legkövetkezetesebben forradalmi osztálynak a képviseletét jogi szabályokkal is megerősítették stb.

Az antagonisztikus osztályellentmondások megszűnte után változott meg a szovjetekben a képviselet tartalma is. Az 1936. évi alkotmány az állampolgárok jogegyenlőségének elvi alapjaiból indult ki, s politikai és osztálykorlátok nélkül minden állampolgárnak biztosította a választójogot, a képviseletet. Ezzel azonban a szovjetek mint képviseleti szervek már az egész társadalom képviseleti szerveivé váltak, s most már a társadalom minden rétege — legalábbis jogi korlátok nélkül — helyet kapott bennük. Az általános választójog megteremtésével, az egyenlő képviselettel együtt végleg megszűnt az üzemi választások rendszere, általánossá vált a lakóterületi választási és ezzel együtt a képviseleti elv.

A népi demokratikus országokban is változott a képviselet tartalma. A népi demokratikus fejlődés első szakaszában — legalábbis néhány országban — a polgári parlamentarizmus jogi-szervezeti formái között jöttek létre a képviseleti szervek. Magyarországon közvetlenül a felszabadulás után általánossá vált a választójog, s csak a fasiszta jellegű szervezeteket és pártokat rekesztette ki; minden demokratikus politikai mozgalom képviselethez juthatott és jutott is a parlamentben. A képviseletből elvileg a fasisztákon kívül a társadalom egyetlen rétege sem volt kizárva. A képviselet tartalma a politikai pártok képviseletén keresztül realizálódott s lényege a pártok politikai elképzeléseinek különbözősége volt. A területi választás alkalmas volt arra, hogy a képviseletnek ezt a lényegét kifejezze.

A fordulat évével jelentős politikai változások következtek be. A társadalom többsége azokat az erejükben megnövekedett politikai szervezeteket támogatta, amelyek a szocializmus felépítésének programját fogadták el. A reakciós politikai szervezetek, amelyek nemet mondanak a szocializmusra, vereséget szenvednek, eltűnnek. Nem tárgyalva most ennek ma is vitatott kérdéseit, annyit megállapíthatunk: mindez igen nagy hatást gyakorolt a képviselet tartalmára. A képviselet azoknak a társadalmi erőknek a képviseletévé vált, amelyek a szocializmus felépítését akarták. *Ennek a képviseletnek az igazi tartalma éppen abban van, hogy az ellenforradalmi erőket a demokratikus választás rekessze ki a hatalom gyakorlásából. A* megoldás formája az, hogy (a szovjet fejlődés

Digitized by Google

eltérően) a proletárdiktatúra első szakaszában sincsenek osztálykorlátai a választójognak. A megoldás szervezeti módja a népfront átalakítása volt, s ez a szocializmus talaján álló összes politikai mozgalmak összefogása érdekében történt. A népfront a képviselet létrehozásának szervezeti bázisává is vált. Kezdetben (pl. 1949-ben) még megmaradt a különböző politikai elképzelésekből kiinduló pártok koalíciójának, később, a pártok megszűnésével azonban (ismét nem térve itt ki ennek okaira és értékelésére) ettől független politikai szervvé vált.

Ez a változás azonban ismét kihatott a képviselet tartalmára. Az ötvenes évek elejére Magyarországon a képviselet már nem a különböző pártok által kifejezett politikai képviselet. Ezzel természetesen nem szűnt meg a választások politikai jelentősége, amely abban jut kifejezésre, hogy a választók olyan képviselőket, tanácstagokat válasszanak meg, akik személyükben a szocializmus politikai talaján létrejött széles társadalmi szövetséget fejezik ki.

Eddig csak azt bizonyítottam, hogy milyen elemek maradtak el a képviselet politikai tartalmából. Ha a képviselet mai problémáit keressük, akkor már *pozitíven kell feltenni a kérdést:* mit jelent a képviselet tartalma azon a politikai elemen túlmenően, amelyet az előzőekben már jeleztem?

A képviseleti szervek létrehozásának szervezeti kereteként megtartottuk a lakóterületi elvet. A nép politikai egységének megteremtődésével csökken a politikai képviselet elemének a jelentősége, a tanácsi képviselet tartalma tehát a lakóterülethez kapcsolódik, az állampolgárok lakóhelyüknek megfelelően kapnak képviseletet. Aligha tévedek, ha ebből azt a következtetést vonom le, hogy a tanácsok, az egyes tanácstagok a *lakóterület szerint megszervezett választókerületek érdekeit képesek kifejezésre juttatni,* s leginkább az e terület fejlesztésével összefüggő igényeket képesek képviseleti rangra emelni.

Ha tanácsaink munkáját, a tanácsülések aktivitását, vitakészségét, a tanácsüléseken felmerülő különböző érdekek összecsapását és kiegyenlítődését vizsgáljuk, akkor a gyakorlat igazolja ezt a képviselet tartalmára vonatkozó megállapítást. A tanácsok munkájában, a tanácsülések során különböző [illegible] a területfejlesztéssel összefüggő kérdésekben alakulnak ki ellentétek. Ezt támasztja alá az a tapasztalat is, hogy a lakosság elsősorban a települési (városi, községi) tanácsokban látja a képviselet jelentőségét és súlyát, itt vannak gyakrabban jelentős viták, ellentétek a tanácstagok jelölése és választása körül. A magasabb szintű tanácsok képviseleti jellege már homályosabb, ezekben több a formális vonás, mint a községekben és a városokban.

Ezzel a vázlatos képpel szemben az az ellenérv merül fel: miért keresem ilyen következetesen *az ellentétekben* a képviselet lényegét? Hiszen a képviselet többek között éppen az ellentétek megoldásának, az össztársadalmi érdekek kifejezésre juttatásának az eszköze lehet, sőt azzá kell is lennie.

A képviselet a társadalom politikai intézménye, amely arra szolgál, hogy az államszervezet felett, közvetlenül az állami szervek rendszerébe beépülve, a társadalomnak befolyást biztosítson az állami feladatok megoldásában. Hozzáfűzöm ehhez: a társadalom nemcsak a képviseleti szervek révén befolyásolja az állami szervek tevékenységét, hanem pl. a társadalmi szervek tevékenysége révén is. A képviseleti szerveknek azonban, amelyek az államszervezet csúcsain helyezkednek el, jogilag olyan hatáskörük van, amelyekkel rákényszeríthetik akaratukat az állami végrehajtó szervekre. Ez adja meg a szocialista demokrácia keretein belül a képviseleti szervek nagy jelentőségét. Ha pedig a képviseleti szervek szerepe a társadalom közvetlen befolyásának biztosítása, akkor *nézőpontjuk feltétlenül társadalmi, ha úgy tetszik, politikai.*

A képviseletnek nem lehet tehát az a célja, hogy a szakemberek nézőpontját tükrözze vissza, hiszen ha így közelítené meg a felmerülő kérdéseket, akkor szükségszerűen azonos volna az álláspontja az államapparátus szakembereiével; ha ellentétben volna ezzel, akkor ez a szakmai megítélés ellentéte volna, amely a képviselet nélkül is létrejöhet, sőt létre is kell hogy jöjjön. A képviseletnek az a feladata, hogy a „fogyasztó", a társadalom általános érdekei által vezettetve ítélje meg a szakma kérdéseit. Szükség van szakmai ismeretekre is, de ezeket az ismereteket az apparátusnak kell megadnia úgy, hogy a szakmailag helyes

Digitized by Google

Milyen ma a tanácsok képviseleti szerepe? Közhelyekkel nagyon egyszerű volna elintézni a kérdést: miután társadalmunkban megszűntek, vagy megszűnőben vannak az antagonisztikus társadalmi ellentmondások, s kialakulóban van népünk politikai egysége, miután létrejött a két nagy dolgozó osztály, a munkásosztály és a parasztság érdekazonossága a szocializmus építésének talaján — a tanácsok az egész dolgozó nép érdekeit fejezik ki. Ez a megállapítás végső soron feltétlenül igaz is, de ha csak ezt hangsúlyozzuk és itt megállunk, akkor *megkerüljük a mai valóságos problémákat.*

A képviselet előbbi megfogalmazásából is az következik, hogy *a politikai viszonyok változásainak megfelelően a képviselet tartalma is változik.* Hozzátenném: ha a politikai viszonyok megváltoznak, de a képviselet tartalma megmerevedik, akkor ellentmondások keletkeznek.

Vegyük talán először a képviselet tartalmi változásainak néhány történeti példáját. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom után a fegyveres felkelés nagy tömegszervezetei, a szovjetek váltak állami típusú szervekké, de úgy, hogy egyben megmaradtak a hatalomra jutott osztályok tömegszervezeteinek is. A „Minden hatalmat a szovjeteknek!" jelszó a forradalom időszakában a bolsevikoknak azt a követelését fejezte ki, hogy minden állami hatalmat gyakorló szervet a dolgozók tömegszervezeteinek, a szovjeteknek kell alárendelni. Az ellenforradalom harcolt a szovjetek ellen és ezzel — amint a szovjetdemokrácia jellemzésekor Lenin rámutatott erre — kizárta magát ezekből a szervezetekből. A szovjetek képviseleti tartalmát ebben az időszakban úgy lehetne általánosságban jellemezni, hogy *ezek az uralkodó osztály szervei voltak a volt kizsákmányoló osztályokkal szemben.* A képviselet politikai tartalma a munkásosztály és a dolgozó parasztság egységes és közös érdekeit hangsúlyozta a volt uralkodó osztályok politikai szerveivel és törekvéseivel szemben. A forradalom győzelme után ez jogilag is megfogalmazódott: a szovjeteket csak a dolgozók választották, a kizsákmányolóknak, a papoknak, a szovjethatalom ellenségeinek nem volt választójoguk, a munkásosztálynak, a legkövetkezetesebben forradalmi osztálynak a képviseletét jogi szabályokkal is megerősítették stb.

Az antagonisztikus osztályellentmondások megszűnte után változott meg a szovjetekben a képviselet tartalma is. Az 1936. évi alkotmány az állampolgárok jogegyenlőségének elvi alapjaiból indult ki, s politikai és osztálykorlátok nélkül minden állampolgárnak biztosította a választójogot, a képviseletet. Ezzel azonban a szovjetek mint képviseleti szervek már az egész társadalom képviseleti szerveivé váltak, s most már a társadalom minden rétege — legalábbis jogi korlátok nélkül — helyet kapott bennük. Az általános választójog megteremtésével, az egyenlő képviselettel együtt végleg megszűnt az üzemi választások rendszere, általánossá vált a lakóterületi választási és ezzel együtt a képviseleti elv.

A népi demokratikus országokban is változott a képviselet tartalma. A népi demokratikus fejlődés első szakaszában — legalábbis néhány országban — a polgári parlamentarizmus jogi-szervezeti formái között jöttek létre a képviseleti szervek. Magyarországon közvetlenül a felszabadulás után általánossá vált a választójog, s csak a fasiszta jellegű szervezeteket és pártokat rekesztette ki; minden demokratikus politikai mozgalom képviselethez juthatott és jutott is a parlamentben. A képviseletből elvileg a fasisztákon kívül a társadalom egyetlen rétege sem volt kizárva. A képviselet tartalma a politikai pártok képviseletén keresztül realizálódott s lényege a pártok politikai elképzeléseinek különbözősége volt. A területi választás alkalmas volt arra, hogy a képviseletnek ezt a lényegét kifejezze.

A fordulat évével jelentős politikai változások következtek be. A társadalom többsége azokat az erejükben megnövekedett politikai szervezeteket támogatta, amelyek a szocializmus felépítésének programját fogadták el. A reakciós politikai szervezetek, amelyek nemet mondanak a szocializmusra, vereséget szenvednek, eltűnnek. Nem tárgyalva most ennek ma is vitatott kérdéseit, annyit megállapíthatunk: mindez igen nagy hatást gyakorolt a képviselet tartalmára. A képviselet azoknak a társadalmi erőknek a képviseletévé vált, amelyek a szocializmus felépítését akarták. *Ennek a képviseletnek az igazi tartalma éppen abban van, hogy az ellenforradalmi erőket a demokratikus választás rekessze ki a hatalom gyakorlásából. A* megoldás formája az, hogy (a szovjet fejlődést

Digitized by Google

eltérően) a proletárdiktatúra első szakaszában sincsenek osztálykorlátai a választójognak. A megoldás szervezeti módja a népfront átalakítása volt, s ez a szocializmus talaján álló összes politikai mozgalmak összefogása érdekében történt. A népfront a képviselet létrehozásának szervezeti bázisává is vált. Kezdetben (pl. 1949-ben) még megmaradt a különböző politikai elképzelésekből kiinduló pártok koalíciójának, később, a pártok megszűnésével azonban (ismét nem térve itt ki ennek okaira és értékelésére) ettől független politikai szervvé vált.

Ez a változás azonban ismét kihatott a képviselet tartalmára. Az ötvenes évek elejére Magyarországon a képviselet már nem a különböző pártok által kifejezett politikai képviselet. Ezzel természetesen nem szűnt meg a választások politikai jelentősége, amely abban jut kifejezésre, hogy a választók olyan képviselőket, tanácstagokat válasszanak meg, akik személyükben a szocializmus politikai talaján létrejött széles társadalmi szövetséget fejezik ki.

Eddig csak azt bizonyítottam, hogy milyen elemek maradtak el a képviselet politikai tartalmából. Ha a képviselet mai problémáit keressük, akkor már *pozitíven kell feltenni a kérdést:* mit jelent a képviselet tartalma azon a politikai elemen túlmenően, amelyet az előzőekben már jeleztem?

A képviseleti szervek létrehozásának szervezeti kereteként megtartottuk a lakóterületi elvet. A nép politikai egységének megteremtődésével csökken a politikai képviselet elemének a jelentősége, a tanácsi képviselet tartalma tehát a lakóterülethez kapcsolódik, az állampolgárok lakóhelyüknek megfelelően kapnak képviseletet. Aligha tévedek, ha ebből azt a következtetést vonom le, hogy a tanácsok, az egyes tanácstagok a *lakóterület szerint megszervezett választókerületek érdekeit képesek kifejezésre juttatni,* s leginkább az e terület fejlesztésével összefüggő igényeket képesek képviseleti rangra emelni.

Ha tanácsaink munkáját, a tanácsülések aktivitását, vitakészségét, a tanácsüléseken felmerülő különböző érdekek összecsapását és kiegyenlítődését vizsgáljuk, akkor a gyakorlat igazolja ezt a képviselet [illegible]ára vonatkozó meg[illegible]tást. [illegible]k munkájában, a [illegible]ülése[illegible]án különböző é[illegible]

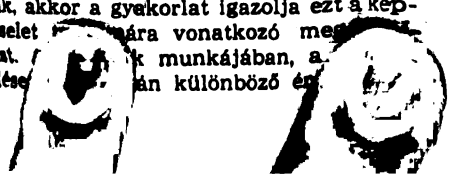

a területfejlesztéssel összefüggő kérdésekben alakulnak ki ellentétek. Ezt támasztja alá az a tapasztalat is, hogy a lakosság elsősorban a települési (városi, községi) tanácsokban látja a képviselet jelentőségét és súlyát, itt vannak gyakrabban jelentős viták, ellentétek a tanácstagok jelölése és választása körül. A magasabb szintű tanácsok képviseleti jellege már homályosabb, ezekben több a formális vonás, mint a községekben és a városokban.

Ezzel a vázlatos képpel szemben az az ellenérv merül fel: miért keresem ilyen következetesen *az ellentétekben* a képviselet lényegét? Hiszen a képviselet többek között éppen az ellentétek megoldásának, az össztársadalmi érdekek kifejezésre juttatásának az eszköze lehet, sőt azzá kell is lennie.

A képviselet a társadalom politikai intézménye, amely arra szolgál, hogy az államszervezet felett, közvetlenül az állami szervek rendszerébe beépülve, a társadalomnak befolyást biztosítson az állami feladatok megoldásában. Hozzáfűzöm ehhez: a társadalom nemcsak a képviseleti szervek révén befolyásolja az állami szervek tevékenységét, hanem pl. a társadalmi szervek tevékenysége révén is. A képviseleti szerveknek azonban, amelyek az államszervezet csúcsain helyezkednek el, jogilag olyan hatáskörük van, amelylyel rákényszeríthetik akaratukat az állami végrehajtó szervekre. Ez adja meg a szocialista demokrácia keretein belül a képviseleti szervek nagy jelentőségét. Ha pedig a képviseleti szervek szerepe a társadalom közvetlen befolyásának biztosítása, akkor *nézőpontjuk feltétlenül társadalmi, ha úgy tetszik, politikai.*

A képviseletnek nem lehet tehát az a célja, hogy a szakemberek nézőpontját tükrözze vissza, hiszen ha így közelítené meg a felmerülő kérdéseket, akkor szükségszerűen azonos volna az álláspontja az államapparátus szakembereivel; ha ellentétben volna ezzel, akkor ez a szakmai megítélés ellentéte volna, amely a képviselet nélkül is létrejöhet, sőt létre is kell hogy jöjjön. A képviseletnek az a feladata, hogy a „fogyasztó", a társadalom általános érdekei által vezettetve ítélje meg a szakma kérdéseit. Szükség van szakmai ismeretekre is, de ezeket az ismereteket az apparátusnak kell megadnia úgy, hogy a szakmailag helyes

Digitized by Google

megoldások változatait alakítja ki és megmutatja ezek mindegyikének társadalmi és politikai hatásait. Nem hiszem ezért, hogy szakemberek beküldésével jó képviseletet lehet teremteni. *Jó képviseletet csak helyes, aktív politikai munkával lehet létrehozni.* Ez az álláspont természetesen nem jelentheti a szakemberek kiüzését a képviseleti szervekből, de vitatja azt a koncepciót, hogy a képviseleti szerv jó szakmai összetétele egymaga is jó képviseletet teremt.

De térjünk vissza az eredeti kérdéshez: mi igényli azt, hogy a képviseletben az ellentétes érdekek jelen legyenek? Úgy gondolom az, amit elmondottam. A képviseletnek az érdekek oldaláról, az egyes társadalmi rétegek, csoportok, napjainkban pedig még az osztályok érdekeinek oldaláról kell megközelítenie a kérdéseket, ez a problémák társadalmi és ezzel politikai megközelítése. Az antagonisztikus ellentmondások megszűnése nem azt jelenti, hogy a társadalom fejlődésével kapcsolatos kérdések megítéléséből hiányzik a különböző érdekekből fakadó ellentmondás. Ezek közül az ellentmondások közül a lakóterületi elven felépülő képviselet az imént vázolt területi ellentmondásokat képes kifejezni.

Ha a képviseletből – bármilyen eszközökkel és bármilyen célból *kiüznénk a valóságos, társadalmilag létező ellentmondásokat, akkor ezzel a képviselet lényegét, célját szüntetnénk meg.* Ha a képviselet nem fejez ki különböző társadalmi érdekeket, nézeteket, akkor nincs többé súlya az államszervezetben, formális marad, s legfeljebb arra lesz alkalmas, hogy ellenjegyezze a szakapparátus intézkedéseit, de arra nem, hogy társadalmi kontrollt gyakoroljon felette. Ezért tartom a választott tanácsok továbbfejlesztése, a szocialista demokrácia további kiterjesztése egyik legfontosabb kérdésének a képviseleti jelleg vizsgálatát és fejlesztését.

Az elmondottakból az is következik, hogy a területi választás elfogadása mellett a képviselet tartalma a területi érdekek kifejeződése. Aki fel ezeknek az érdekeknek a kifejeződésétől az a képviseletből fel. Aki bármilyen okból is elnyomja ezeket a valóságos érdekeket, az a képviseletet nyomja el. Igen gyakran hangoztatott erv, hogy a mi helyi tanácsaknak a egész dolgozó nép érdekeit kell kifejezniük, nem pedig a lokális érdekeket; hogy az a jó tanácstag, aki felül tud emelkedni a választókerület érdekein és az egész tanács területének közös érdekeit képes támogatni a lokális érdekek rovására. Az ilyen álláspontok a politikai célokat a politikai ráhatás eszközei nélkül akarják adminisztratív eszközökkel, vagy jelszavakkal rákényszeríteni a tanácstagokra. Milyen irányba kell vinni a községfejlesztést, hogyan lehet jobban kielégíteni a lakosságnak a szolgáltatások iránti igényeit, melyiket kell először kielégíteni a sokféle kommunális, kulturális, szociális, egészségügyi stb. igények közül — az ilyen és ehhez hasonló kérdéseket kell a tanácsnak eldöntenie társadalmi, politikai szempontból. Hol itt az össztársadalmi érdek, ki határozza meg ezt? Az előterjesztést készítő szakapparátus? Nemegyszer látjuk a gyakorlatban, hogy a szakmailag kitűnőnek, megalapozottnak látszó megoldás nem a társadalmilag kívánt hatást eredményezi. Hadd utaljak példaként arra a közgazdaságilag nyilván helyes elképzelésre, hogy nagy kenyérgyárak létrehozásával kell gazdaságosan biztosítani a kenyérellátást. Ki fog dönteni a szakmai kérdésekben különösen akkor, ha szakmailag többféle helyes megoldás is kínálkozik, ha a szakemberek között is vannak viták?

Nem állítom azt, hogy a társadalmi-politikai megítélés tévedhetetlen, de azt feltétlenül, hogy napjainkban feltétlenül szükség van rá, mert ez olyan nézőpont, amelynek a súlya legalábbis vetekszik a szakszerűségével. A szakszerűség is védje a maga igazát, győzze meg róla a képviseleti szerveket. A képviseleti szerveknek az a jelentőségük és szerepük, hogy nem hiányozhat belőlük a különböző társadalmi igényekből fakadó különböző megítélés sem. Továbbfejleszténi a tanácsdemokráciát annyi, mint lehetővé tenni, hogy megütközzenek egymással a valóságos igények és ellentétek. Ha bármilyen címen is hátterbe akarjuk szorítani a képviseletnek ezt a szerepet, akkor e mögött rendszerint a szakapparátus kényelme, a társadalmi-politikai viták előli meghátrálása húzódik meg. A tanácsok útján kifejeződésre jutó lakóterületi elv erősítése tehát ezeknek a követelményeknek a tudatosítása, a gyakorlatban jelent- [illegible] tendenciáknak az erősítése.

[illegible] jelleg, megpedig a terüle- [illegible] fejlesztésére többfé-

Digitized by Google

le jogi és szervezeti intézkedéseket is lehet tenni. Ilyen intézkedés lehetne az, hogy a járási és megyei tanácstagok területi választása mellett a tanácstagoknak ne csak a választók iránti felelősségét állapítsuk meg, *hanem az illetékes községi és városi tanács iránt is.* A felelősség konkretizálásaként arra lehetne kötelezni a tanácstagot vagy a településen megválasztott csoportjukat, hogy számoljon be a városi, illetőleg a községi tanács előtt. Elképzelhető az is, hogy a magasabb szintű tanácstagokat a települési tanácsok is elláthassák bizonyos utasításokkal — bár meg kellene vizsgálni ezeknek az utasításoknak a tartalmát, hatását. Elkerülendőnek tartom pl. a teljesen kötött mandátumot. A települési tanács hatáskörébe lehetne adni a tanácstagságnak visszahívás útján való megszüntetését, esetleg azzal a korlátozással, hogy a visszahívás csak a választók javaslatára mondható ki.

Erősítené a területi képviseletet, ha jobban érvényesülne a magasabb szintű tanácsok munkájában *a települési tanácsok mint egységek befolyása.* Ennek módja pl. az lehetne, hogy a települési tanácsok küldötteinek (akár a tanács, akár a vb küldhetné ki őket) beleszólásuk lenne a város- és községfejlesztés anyagi eszközeinek megyei szinten történő szétosztásába, akár csak véleményezési jog formájában is.

A képviseleti jelleg erősítése megköveteli, hogy tovább növeljük a tanácstagoknak választóikkal szembeni felelősségét. Sok vonatkozásban már formálissá váltak az ezt célzó szervezeti és jogi rendelkezések (pl. a beszámolási kötelezettség, a fogadóórák stb.). Ezek a formák azonban nem a képviselettől, hanem csak a formális képviselettől idegenek. Ha az állampolgárok nem érzik a képviselet súlyát, erejét, akkor a beszámolókat is formálisnak tartják. Nem a rendelkezéseknek, hanem a formálissá válás okainak a megszüntetésén kell gondolkodnunk. A területi képviselet erősítése érdekében nem félnék további alárendeltséget biztosító intézkedések bevezetésétől sem.

Végül napjainkban többen — e sorok írója is — a lakóhelyi képviseleten túl *más társadalmi ellentmondások képviseleti rangra emelésében is keresik a szocialista képviseletek erősítésének útját.* Ezek kétségtelenül sorsdöntő kérdései a szocialista képviselet jövőjének, ma azonban még elméletileg és gyakorlatilag is kialakulatlanok. Napjainkban gyakran azért merülnek fel inkább csak ötletnek minősíthető megoldások, mert a képviselet hiányosságait akarják új szervezeti rendszerrel pótolni. A megoldás nem ez: a lakóterületi képviselet reális társadalmi ellentmondásokat takar, ezeket kell felszínre hozni. A képviseleti jelleg növelése politikai kérdés, s ezt végső soron nem lehet pusztán szervezeti intézkedésekkel megoldani.

A kérdés lezárása előtt részletesebben ki kell térnem egy konkrét javaslatra. Évek óta felmerül az az elképzelés, hogy a tanácsok vonatkozásában a lakóterületi elvet az üzemi elvvel kell kombinálni. Ezt a megoldást a Szovjetunióban az 1936-os alkotmány előtt már alkalmazták, s ez a szervezeti forma akkor ahhoz a történeti tényhez tapadt, hogy a szovjetek, mint a munkásosztály szervei, kezdetben az üzemekben jöttek létre. Később a munkásosztály vezető szerepét, számarányánál nagyobb képviseletét volt hivatva biztosítani az üzemi választási elv. Ma azonban, a megváltozott politikai viszonyok következtében, véleményem szerint nem válna be. A tanácsok a lakóhellyel kapcsolatos igényeket oldják meg, és ezért a területi elvre épülnek. Az üzemi választási elv mit sem tudna itt hozzáadni a képviselethez. A képviselet — mint ezt már hangsúlyoztam — *érdekeltségi síkon kap tartalmat.* A lakóterületi feladatokat ellátó képviseleti szervek számára idegenek maradnának az üzemi, termelési tevékenység érdekei, mert ezen a síkon ez nem tudna reális érdekeltséget kifejezni. Vannak kapcsolatok az üzem és az üzem fekvése szerinti tanács között, szükség is van együttműködésükre, de ez a kapcsolat nem nyújt alapot reális képviselet megteremtésére.

■

A képviselet tartalmát jelentősen befolyásolja, hogy milyen a testületnek az egész állami tevékenységre gyakorolt hatása, *milyen a tanács hatásköre,* hogyan jellemezhető a valóságban (nem csak jogilag) *a tanács és az alája rendelt szervek viszonya.*

Ebből a szempontból lényeges különbségek vannak az országgyűlés és a helyi tanácsok között. A legfontosabb az, hogy az országgyűlés (az államhata-

Digitized by Google

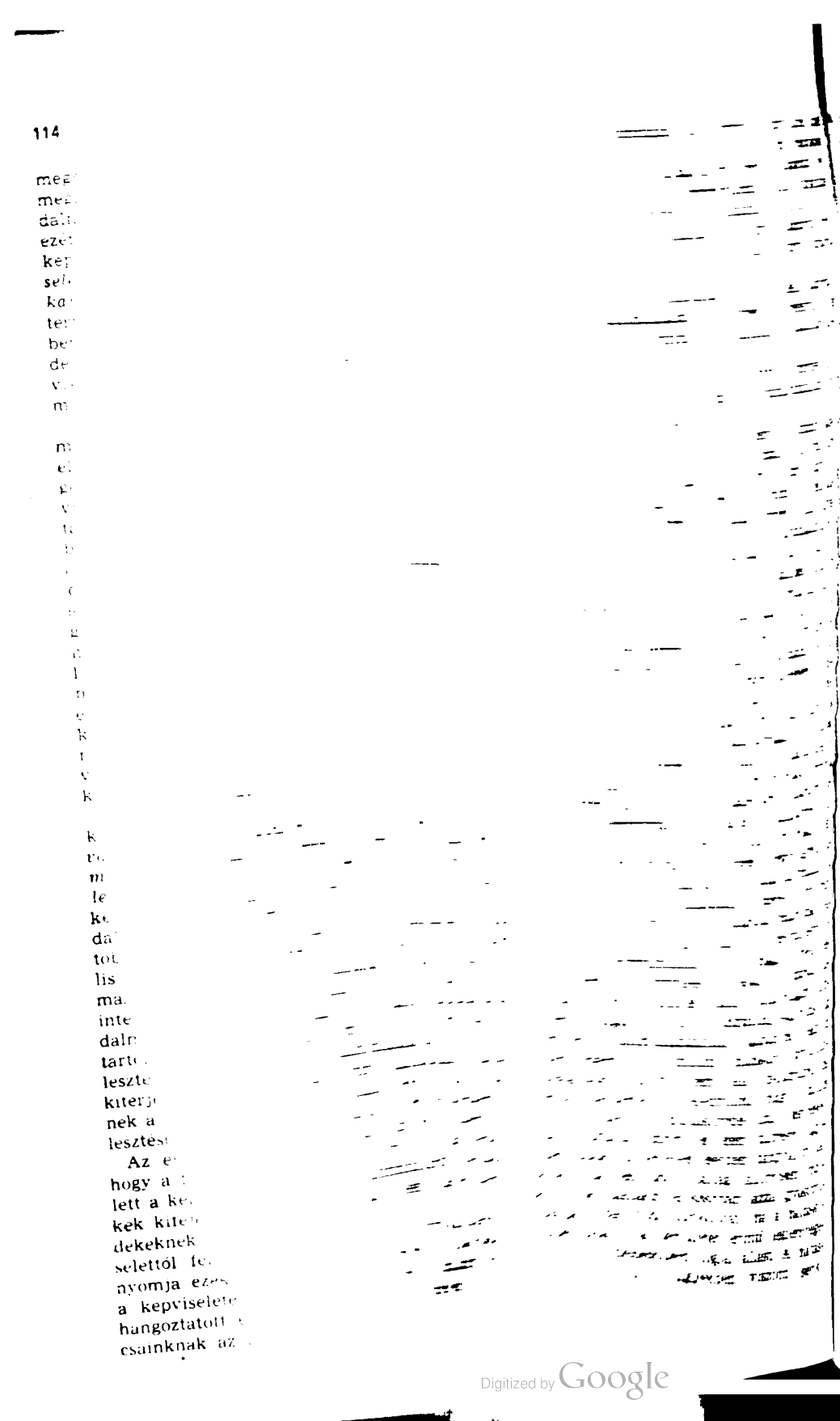

Digitized by Google

rhat el, még a végrehajtó bi-

eleti szervek vezető szerepét
az, hogy az alájuk rendelt ál-
si szervek vezetői általános
elelősséggel tartoznak nekik.
garanciái: a választás, a be-
kötelezettség és a visszahívha-
okoltnak látszik, hogy a ta-
ssza ne csak a végrehajtó bizott-
t, hanem annak *tisztségviselőit, végzési szervek vezetőit is.* Ez
ell hogy járjon a szakigazgatási
vezetőinek a tanáccsal szembeni
ével is. A jelenlegi tanácsi
ban a szakigazgatási szervek fe-
t a végrehajtó bizottság nyeli el,
ajtó bizottság teljes irányítási jo-
ga és teljes felelőssége irreálissá
szakigazgatás önállóságát és ezzel
elelősségét is. A szakigazgatási
önállóságának, önálló felelősség-
követelése a végrehajtó bizottsá-
egében is változást kíván. A vég-
bizottságok tevékenységét *inkább iseleti szervek nézőpontja felé kel-*
tolni. Ilyen intézkedésekkel nem-
szakigazgatási szervek önállósága
lőssége növekedne meg, hanem —
gyunk szempontjából ez még fonto-
— a képviseleti szemlélet is erő-

södne a végrehajtó bizottságban és ez a tanács működését, irányításának hatékonyságát is segítené. Ma a tanács áll a képviseletet jellemző nézőponton, az apparátus, a szakszerű igazgatás nézőpontját a végrehajtó bizottságok és a szakigazgatási szervek képviselik. Úgy kellene változtatni ezen, hogy a végrehajtó bizottságok nézőpontját közelítsük a képviselethez, s a végrehajtó bizottságot tegyük a tanács elnökségévé. Ez azonban nem érhető el a szakigazgatási szervek önállóságának, mégpedig igen gyakran a végrehajtó bizottságokhoz viszonyított önállóságának fokozása nélkül.

Csak röviden tudtam érinteni a tanács képviseleti jellegének hatásköri, szervezeti kérdéseit. Mégis érintenem kellett ezeket, mert a képviseleti jelleg csak mindkét oldalának együttes érvényesülésével fejleszthető. Ha a képviseleti jelleg háttérbe szorul, akkor a hatáskör formális marad. De bármilyen széles körű is a tanács képviseleti jellege, ha nem áll mögötte valódi hatalom, hatáskör, befolyás, akkor az eredmény ugyanaz. Csak a két oldal együttes fejlesztése eredményezheti a szocialista demokrácia továbbfejlesztését a tanácsi demokrácia vonatkozásában.

dr. Schmidt Péter

Czinke Ferenc:
A csúnya Juhászné balladája

Digitized by Google

lom egysége elvének megfelelően) valóban korlátlan hatáskörrel rendelkezik, semmilyen állami szerv akarata nem köti őt, minden típusú állami testület (államigazgatási, bírói és ügyészi) vezető szerve közvetlenül neki tartozik felelősséggel. A tanácsok nem rendelkezhetnek ilyen értelmű korlátlan hatáskörrel, ha úgy tetszik, hatalommal. Hatalmukat egyrészt korlátozzák a felső jogszabályok, amelyeket a felsőbb képviseleti szervek, s részben az államigazgatási szervek (a Minisztertanács, a minisztériumok) határoznak meg. A tanácsok nem hozhatnak a jogszabályokkal ellentétes határozatokat, rendeleteket. Csak olyan kérdésekben hozhatnak döntést, amelyekben a felső jogszabályok lehetővé teszik ezt. Hatáskörüket nem képviseleti jellegükből, hanem az állam központi szerveinek jogszabályaiból lehet levezetni.

A tanácsnak csak államigazgatási szervek vannak alárendelve, a bíróság és az ügyészség független tőle. Az államhatalom egységének megfelelően az alkotmány leszögezi ugyan a bíróságok választhatóságát, de a megyei és járási bíróságok vonatkozásában ma nincs végrehajtva ez a rendelkezés. Ilyen céllal mondják ki a jogszabályok a bíróságok beszámolási kötelezettségét, a valóságban azonban ez is igen ritkán valósul meg, a bírák függetlensége érdekében elméleti fenntartásaink is vannak ezzel kapcsolatosan. *A tanácsoknak tehát csak helyi államigazgatási szervek vannak alárendelve*, s ezek közül is némelyiket — különböző okoknál fogva — a központi államigazgatási szervek irányítják.

Ha mindezek alapján a tanácsok ügydöntő hatáskörébe utalt ügyek jellegét vizsgáljuk, akkor világossá válik, hogy a tanácsok olyan feladatokat látnak el, amelyek központilag az államigazgatási szerveknek vannak elméletileg fenntartva, amelyek tehát államigazgatási jellegűek: a tanácsoknak nincs igazságszolgáltató és törvényességi felügyeleti jogkörük (már az ügyészség funkciói értelmében). A jogtudományban voltak ugyan kísérletek az államigazgatási, a bírói és ügyészi funkcióktól elhatárolt államhatalmi jellegű funkciók kialakítására, ezek azonban eddig nem jártak sikerrel.

Anélkül, hogy e felsorolást folytatnám, megállapítható: *a helyi tanácsok a lakosság által lakóterületük alapján választott olyan képviseleti szervek, amelyek államigazgatási szervek felett állva, azzal a céllal jönnek létre, hogy működésük során a lakosság érdekeit, akaratát fejezzék ki és érvényesítsék.* Ezt a társadalmi célt két fontos eszközzel érik el:

a) A lakosságot érintő *alapvető kérdésekben* mint képviseleti szerv *hozhatnak döntést.*

b) Megválasztják a nekik *alárendelt államigazgatási* szervek vezetőit, s ezek nekik tartoznak általános *(politikai)* felelősséggel.

Ma a képviselet vezető szerepét biztosító mindkét eszköz vonatkozásában vannak problémák.

Alacsony a kifejezetten a tanács hatáskörébe utalt ügyek száma. Ez több okra vezethető vissza. Először arra, hogy elvileg a tanács döntést hozhat a neki alárendelt szervek hatáskörébe utalt ügyekben (ez a hatáskör korlátlanságának elve). Ilyen körülmények között úgy látszik, mintha nem volna szükség hatásköri garanciákra. Az élet, a gyakorlat azonban ennek az ellenkezőjét bizonyítja. A korlátlansággal nem sikerült minden vonatkozásban biztosítani a tanács befolyását azért, mert a tanácsüléseket többek között az apparátus készíti elő, és nincsenek garanciák, legalábbis jogi garanciák arra, hogy a társadalmilag, politikailag fontos kérdések valóban a tanácsülés elé kerülnek. Ilyen jogi garanciákat *éppen a tanácsülés pontos hatásköri listájával lehet teremteni.* A tanács hatáskörébe kellene utalni minden olyan fontosabb kérdést, amelynek eldöntése nem egyedi határozattal lezáruló jogalkalmazás, s amelyben a jogszabály széles körű mérlegelési jogot ad a jogalkalmazónak. Feltétlenül oda kell utalni a településpolitika, a kommunális ellátottság, a településfejlesztés kérdéseit. Végül a tanács hatáskörébe kellene adni, kizárólagos döntési joggal, a helyi jogszabály-alkotást, az egyes államigazgatási ágazatok legfőbb kérdéseit. A tanácsi hatáskör korlátlanságának elvét nem kell feladnunk, de arra kellene törekednünk, hogy a tanács elsősorban a hatáskörébe utalt kérdésekkel foglalkozzon és ezen túlmenő ügyeket csak kivételes esetben tárgyaljon, akkor, ha ez politikailag különösen indokolt. A tanács elsősorban azzal gyakorolhatja irányító funkcióját, ha a hatáskörébe utalt, a területet érintő leglényegesebb kérdésekben foglal állást. A hatáskörébe utalt ügyekben viszont

Digitized by Google

nem járhat el, még a végrehajtó bi-
ág sem.
képviseleti szervek vezető szerepét
ntálja az, hogy az alájuk rendelt ál-
gazgatási szervek vezetői általános
kai felelősséggel tartoznak nekik.
k jogi garanciái: a választás, a be-
olási kötelezettség és a visszahívha-
g. Indokoltnak látszik, hogy a ta-
válassza ne csak a végrehajtó bizott-
tagjait, hanem annak *tisztségviselőit,*
akigazgatási szervek vezetőit is. Ez
tt kell hogy járjon a szakigazgatási
vek vezetőinek a tanáccsal szembeni
ősségével is. A jelenlegi tanácsi
ktúrában a szakigazgatási szervek fe-
sségét a végrehajtó bizottság nyeli el,
grehajtó bizottság teljes irányítási jo-
ltsága és teljes felelőssége irreálissá
i a szakigazgatás önállóságát és ezzel
lló felelősségét is. A szakigazgatási
rvek önállóságának, önálló felelőssé-
ek követelése a végrehajtó bizottsá-
jellegében is változást kíván. A vég-
ajtó bizottságok tevékenységét *inkább*
képviseleti szervek nézőpontja felé kel-
e eltolni. Ilyen intézkedésekkel nem-
k a szakigazgatási szervek önállósága
felelőssége növekedne meg, hanem —
tárgyunk szempontjából ez még fonto-
bb — a képviseleti szemlélet is erő-
södne a végrehajtó bizottságban és ez a tanács működését, irányításának hatékonyságát is segítené. Ma a tanács áll a képviseletet jellemző nézőponton, az apparátus, a szakszerű igazgatás nézőpontját a végrehajtó bizottságok és a szakigazgatási szervek képviselik. Úgy kellene változtatni ezen, hogy a végrehajtó bizottságok nézőpontját közelítsük a képviselethez, s a végrehajtó bizottságot tegyük a tanács elnökségévé. Ez azonban nem érhető el a szakigazgatási szervek önállóságának, mégpedig igen gyakran a végrehajtó bizottságokhoz viszonyított önállóságának fokozása nélkül.

Csak röviden tudtam érinteni a tanács képviseleti jellegének hatásköri, szervezeti kérdéseit. Mégis érintenem kellett ezeket, mert a képviseleti jelleg csak mindkét oldalának együttes érvényesülésével fejleszthető. Ha a képviseleti jelleg háttérbe szorul, akkor a hatáskör formális marad. De bármilyen széles körű is a tanács képviseleti jellege, ha nem áll mögötte valódi hatalom, hatáskör, befolyás, akkor az eredmény ugyanaz. Csak a két oldal együttes fejlesztése eredményezheti a szocialista demokrácia továbbfejlesztését a tanácsi demokrácia vonatkozásában.

dr. Schmidt Péter

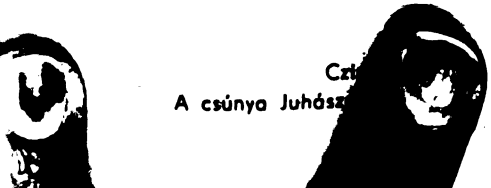

Cz
A csúnya Juhász

Digitized by Google

lom egysége elvének megfelelően) valóban korlátlan hatáskörrel rendelkezik, semmilyen állami szerv akarata nem köti őt, minden típusú állami testület (államigazgatási, bírói és ügyészi) vezető szerve közvetlenül neki tartozik felelősséggel. A tanácsok nem rendelkezhetnek ilyen értelmű korlátlan hatáskörrel, ha úgy tetszik, hatalommal. Hatalmukat egyrészt korlátozzák a felső jogszabályok, amelyeket a felsőbb képviseleti szervek, s részben az államigazgatási szervek (a Minisztertanács, a minisztériumok) határoznak meg. A tanácsok nem hozhatnak a jogszabályokkal ellentétes határozatokat, rendeleteket. Csak olyan kérdésekben hozhatnak döntést, amelyekben a felső jogszabályok lehetővé teszik ezt. Hatáskörüket nem képviseleti jellegükből, hanem az állam központi szerveinek jogszabályaiból lehet levezetni.

A tanácsnak csak államigazgatási szervek vannak alárendelve, a bíróság és az ügyészség független tőle. Az államhatalom egységének megfelelően az alkotmány leszögezi ugyan a bíróságok választhatóságát, de a megyei és járási bíróságok vonatkozásában ma nincs végrehajtva ez a rendelkezés. Ilyen céllal mondják ki a jogszabályok a bíróságok beszámolási kötelezettségét, a valóságban azonban ez is igen ritkán valósul meg, a bírák függetlensége érdekében elméleti fenntartásaink is vannak ezzel kapcsolatosan. *A tanácsoknak tehát csak helyi államigazgatási szervek vannak alárendelve*, s ezek közül is némelyiket — különböző okoknál fogva — a központi államigazgatási szervek irányítják.

Ha mindezek alapján a tanácsok ügydöntő hatáskörébe utalt ügyek jellegét vizsgáljuk, akkor világossá válik, hogy a tanácsok olyan feladatokat látnak el, amelyek központilag az államigazgatási szerveknek vannak elméletileg fenntartva, amelyek tehát államigazgatási jellegűek: a tanácsoknak nincs igazságszolgáltató és törvényességi felügyeleti jogkörük (már az ügyészség funkciói értelmében). A jogtudományban voltak ugyan kísérletek az államigazgatási, a bírói és ügyészi funkcióktól elhatárolt államhatalmi jellegű funkciók kialakítására, ezek azonban eddig nem jártak sikerrel.

Anélkül, hogy e felsorolást folytatnám, megállapítható: *a helyi tanácsok a lakosság által lakóterületük alapján választott olyan képviseleti szervek, amelyek államigazgatási szervek felett állva, azzal a céllal jönnek létre, hogy működésük során a lakosság érdekeit, akaratát fejezzék ki és érvényesítsék.* Ezt a társadalmi célt két fontos eszközzel érik el:

a) A lakosságot érintő *alapvető kérdésekben* mint képviseleti szerv *hozhatnak döntést.*

b) Megválasztják a nekik *alárendelt államigazgatási* szervek vezetőit, s ezek nekik tartoznak általános *(politikai)* felelősséggel.

Ma a képviselet vezető szerepét biztosító mindkét eszköz vonatkozásában vannak problémák.

Alacsony a kifejezetten a tanács hatáskörébe utalt ügyek száma. Ez több okra vezethető vissza. Először arra, hogy elvileg a tanács döntést hozhat a neki alárendelt szervek hatáskörébe utalt ügyekben (ez a hatáskör korlátlanságának elve). Ilyen körülmények között úgy látszik, mintha nem volna szükség hatásköri garanciákra. Az élet, a gyakorlat azonban ennek az ellenkezőjét bizonyítja. A korlátlansággal nem sikerült minden vonatkozásban biztosítani a tanács befolyását azért, mert a tanácsüléseket többek között az apparátus készíti elő, és nincsenek garanciák, legalábbis jogi garanciák arra, hogy a társadalmilag, politikailag fontos kérdések valóban a tanácsülés elé kerülnek. Ilyen jogi garanciákat *éppen a tanácsülés pontos hatásköri listájával lehet teremteni.* A tanács hatáskörébe kellene utalni minden olyan fontosabb kérdést, amelynek eldöntése nem egyedi határozattal lezáruló jogalkalmazás, s amelyben a jogszabály széles körű mérlegelési jogot ad a jogalkalmazónak. Feltétlenül oda kell utalni a településpolitika, a kommunális ellátottság, a településfejlesztés kérdéseit. Végül a tanács hatáskörébe kellene adni, kizárólagos döntési joggal, a helyi jogszabály-alkotást, az egyes államigazgatási ágazatok legfőbb kérdéseit. A tanácsi hatáskör korlátlanságának elvét nem kell feladnunk, de arra kellene törekednünk, hogy a tanács elsősorban a hatáskörébe utalt kérdésekkel foglalkozzon és ezen túlmenő ügyeket csak kivételes esetben tárgyaljon, akkor, ha ez politikailag különösen indokolt. A tanács elsősorban azzal gyakorolhatja irányító funkcióját, ha a hatáskörébe utalt, a területet érintő leglényegesebb kérdésekben foglal állást. A hatáskörébe utalt ügyekben viszont

Digitized by Google

árhat el, még a végrehajtó bi-
.
seleti szervek vezető szerepét
az, hogy az alájuk rendelt ál-
ási szervek vezetői általános
felelősséggel tartoznak nekik.
i garanciái: a választás, a be-
kötelezettség és a visszahívha-
dokoltnak látszik, hogy a ta-
ssza ne csak a végrehajtó bizott-
it, hanem annak *tisztségviselőit, azgatási szervek vezetőit is.* Ez
ell hogy járjon a szakigazgatási
vezetőinek a tanáccsal szembeni
gével is. A jelenlegi tanácsi
ában a szakigazgatási szervek fe-
ét a végrehajtó bizottság nyeli el,
ajtó bizottság teljes irányítási jo-
ga és teljes felelőssége irreálissá
szakigazgatás önállóságát és ezzel
felelősségét is. A szakigazgatási
önállóságának, önálló felelőssé-
követelése a végrehajtó bizottsá-
legében is változást kíván. A vég-
bizottságok tevékenységét *inkább*
iseleti szervek nézőpontja felé kel-
ltolni. Ilyen intézkedésekkel nem-
a szakigazgatási szervek önállósága
előssége növekedne meg, hanem — gyunk szempontjából ez még fonto- — a képviseleti szemlélet is erősödne a végrehajtó bizottságban és ez a tanács működését, irányításának hatékonyságát is segítené. Ma a tanács áll a képviseletet jellemző nézőponton, az apparátus, a szakszerű igazgatás nézőpontját a végrehajtó bizottságok és a szakigazgatási szervek képviselik. Úgy kellene változtatni ezen, hogy a végrehajtó bizottságok nézőpontját közelítsük a képviselethez, s a végrehajtó bizottságot tegyük a tanács elnökségévé. Ez azonban nem érhető el a szakigazgatási szervek önállóságának, mégpedig igen gyakran a végrehajtó bizottságokhoz viszonyított önállóságának fokozása nélkül.

Csak röviden tudtam érinteni a tanács képviseleti jellegének hatásköri, szervezeti kérdéseit. Mégis érintenem kellett ezeket, mert a képviseleti jelleg csak mindkét oldalának együttes érvényesülésével fejleszthető. Ha a képviseleti jelleg háttérbe szorul, akkor a hatáskör formális marad. De bármilyen széles körű is a tanács képviseleti jellege, ha nem áll mögötte valódi hatalom, hatáskör, befolyás, akkor az eredmény ugyanaz. Csak a két oldal együttes fejlesztése eredményezheti a szocialista demokrácia továbbfejlesztését a tanácsi demokrácia vonatkozásában.

dr. Schmidt Péter

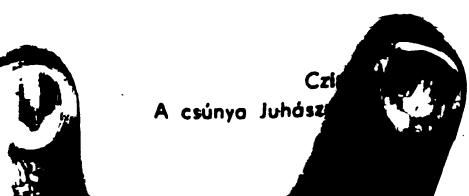

Czi
A csúnyo Juhász

Digitized by Google

Digitized by Google

Itt is felmerül természetesen az a kérdés, hogy marxista-e a kutatás valamely iránya, vagy sem. Hiszen a megközelítési módok, a kutatási irányok sem társadalmilag légüres térben mozognak. Elütő eredményeik sem mindig a tudományos megismerés csak viszonylagos immanens dialektikájából („gnoszeológiai gyökereiből"), vagy a tudományos munkamegosztás egyoldalúságokat teremtő, de — szocialista viszonyok között, ahol a tervszerű irányítást a párt és az állam szorgalmazza — ezen egyoldalúságok kiküszöbölésére mintegy fel is szólító szükségleteiből erednek. Egy dolog azonban az, hogy a szemben álló nézetek elvszerű tudományos vitában ütközzenek meg, a nemmarxista álláspontokat beható marxista bírálatnak vessék alá, az elméleti egyoldalúságokat a tudományos munka kötelező kritikus menetében küszöböljék ki egy olyan folyamatban, amelyben a tudományos objektivitás valóságos társadalmi alapja a munkásosztálynak és szövetségeseinek tényleges érdeke. És más dolog ismert, nem egyszer megkritizált polgári nézeteknek a tudomány utolsó szavaként való propagálása, vagy részleges nézőpontok felduzzasztása, abszolutizálása az imént leírt normális viszonnyal szemben. Mert az ilyen propagandából és abszolutizálásból sarjad ki azután az önálló, az elméleti munka kereteit túllépő ideológiai irányzattá válás tendenciája. S ilyenkor e törekvések hordozói — a részérdekek általános érdekké való fetisizálása ellenére — azokra a rétegekre apellálnak, vagy megfordítva: hamis tudatuk alapján olyan rétegek apellálnak rájuk, amelyeknek korántsem valóságos, hanem pusztán illuzórikus érdekeit hordozzák. Hiszen a részérdekek valóságos érvényesülésének útja a szocializmus mozgásában az, hogy az általános érdekekkel egyeztessük őket. Az irányzat már ideológiai, politikai tény. S távolról sem minden irányzat marxista—leninista, amely annak mondja magát.

Marxisták—leninisták számára bizonyára nem lehet vonzó az olyan passzív-tehetetlen felfogás, amely az imperializmus által is erőltetett pluralizálódásban az irányzatok olyan sokféleségén sajnálkozik, amelynek már sikerült szétszakítania a marxizmus—leninizmust, az irányzatokban viszont olyan pluralizálásnak örvend, amely még nem járt ezzel a következménnyel. Számunkra nem az irányzatok fixálása a cél, hanem a marxizmus köntösében jelentkező nem-marxista, nemleninista irányzatok leküzdése s olyan egységes, marxista—leninista koncepciójú válasz korunk nagy problémáira, amely előrelendíti a forradalmi gyakorlatot és sohasem a részleges igazságok mechanikus összegezése, hanem a nemzetközileg és nemzetenként folyó küzdelem alapvető tendenciáinak általánosítása.

Amennyire természetesnek tartom tehát a kutatási irányok létét, amennyire magától értetődő az új kérdések fokozatos, vitákon keresztül való tisztázása, annyira nem idealizálható — *Márkus* vagy *Tordai* módjára — az ideológiai irányzatok létezése. Nem idealizálható még *Rádi* módjára sem, aki a kutatási irány problémaszintjét átugorja, és egyenesen a közelebbről meghatározatlan (ideológiai) irányzatokról beszél. Nem a viták, mégcsak nem is ezek élessége vagy hangneme a nehézségek és bonyodalom forrása, hanem a részérdekek és részigazságok indokolatlan felduzzasztása, amely — akárhogy határozzuk is meg a kispolgáriságot — jobban illik a kispolgári individualizmus profiljába, mint a kommunisták tudatosan vállalt fegyelmébe.

Az ideológiai irányzat sem jelent még egyet a politikai frakciózással, ahogyan ezt a rövidzárlatszerű azonosítást Rádi „burkolt célzásként" kiolvasni véli említett cikkem 822—823. oldalairól. A frakciózás párton belüli fogalom, amely — mint ez közismert — a párt irányvonalától eltérő politikai platformot alakít ki, e köré csoportosul, megteremtve saját külön csoportfegyelmét is. Rádi is kijelenti: „Elvileg egyébként nem zárható ki az a lehetőség, hogy az irányzatok megmerevedése és elentétük mindkét részről való túlélezése perspektíváiban a politikai frakciókban való megnyilvánulás veszélyét is felidézheti." (i. m. 69. old.) Csak a politikai platformról feledkezik meg. Pedig ez elméleti szempontból és gyakorlati kihatásaiban nem kisebb ugrás elemzésében, mint a kutatási irány problémaszintjének átugrása volt. Cikkem említett két oldalán különben egyáltalán nem érintem ezt a problémakört sem nyíltan, sem burkoltan.

Digitized by Google

Vitáinkhc

Három problém
zászólni: 1. a plu
tok, 2. a lenini f
litása és a társ
vés, 3. a tudo
viszonyához. A
elhangzott a
vidre fogni m

1 *Rádi*
rán fo
„a ma
zatok létez
mus felbo
többféle
sét jelen
szám. 6
pos *Ja*
cikkér
amely
hoz
körv
1968
lyik
kie
da
m
d
j

Digitized by Google

ának végrehajtásából, teszi a marxisták szá- tudománnyal való szö- agyon reális társadal- es ideológiai szükségle- ek a szükségletek iga- elátását, a lenini filozó- ualitását, indokolják a oz való következetes ra- ssegességét. Mert *Lenin* eg publikálatlan) termé- ak ismerete nélkül is azt „a természettudósnak ... alistának, a Marx által ializmus tudatos hívének kus materialistának kell odern természetkutatók a módon értelmezett hegeli választ fognak találni (ha , hogy hogyan kell keresni, tanuljuk, hogy hogyan se- k ebben) azokra a filozófiai amelyeket a természettudo- végbemenő forradalom vet nin Művei. 33. köt. 225—226.

ondolatának aktualitása csak az elmúlt fél évszázad során, vetség átmeneti eltorzulásai el- — az eredményes megvalósulás utott. Napjaink tudományos- forradalmával kapcsolatban pe- zen különleges jelentőséget ka- úgyszólván minden természet- nyban és technikai tudományban hető az az új struktúra, amely a idején fennállott helyzethez ké- elentősen magasabb síkon igényli mléleti és módszertani tudatosság ofiai-ismeretelméleti fokát.

héz volna most már — gyakorlatilag mazva a társadalom-ontológusok né- ntját —, akár hatalmi szóval, akár zatos átorientálással a társadalom- ológiára redukálni a marxista filozó- . Hiszen a tényleges tudományos fej- és elméleti, ideológiai, gyakorlati olda- egyaránt szakadatlanul reprodukálná t a helyzetet, amelyben marxista filozó- usok kötelességüknek tartják majd a ter- mészettudomány fontos kérdéseinek filo- zófiai diszkusszióját. S éppen a legelőre- látóbb természettudósok érzik majd szük- ségét mindannak, amit elméleti proble- máik megoldása számára is nyújthat a filozófia;[1] ezt bizonyítja a szakmájuk filozófiai tartalmának tisztázásával foglalkozó jelentős természettudósok világszerte megnövekedett tábora. A fokozódó interdiszciplináris együttműködés korszakában élünk, s ennek az együttműködésnek a megvalósítására a marxizmus—leninizmus, mint közös világnézeti, elméleti és módszertani alap páratlanul kedvező lehetőségeket nyújt.

A társadalom-ontológiai törekvések képviselői nem győzik hangsúlyozni, hogy minden természetfilozófiai kérdésfeltevés társadalmi kérdések derivátuma, hogy — Licskó György kifejezésével élve — a materialista dialektika „kiterjesztése a természetre szükségképpen olyan antropomorfizáló természetfelfogást ad, amely

[1] Annál is inkább, mert ma már a természettudomány sem zárkózhat el a természet történetiségének marxi gondolatától. Ma már nemcsak a biológia foglalkozik behatóan az evolúció kérdésével — mint Marx és Engels idején —, hanem az olyan matematikai megalapozottságú természettudományok is, mint a geológia és a csillagászat. Hovatovább már a fizikus sem zárkózhat el a történelmiség lehetőségétől és szükségességétől, amint ezt a Nobel-díjas *Feynmannak* az átlagfelfogáshoz közel álló, ezt jelentősen meg nem haladó gondolatmenete mutatja: „Jelenleg a fizika semmilyen történeti kérdés vizsgálatával sem foglalkozik. Nem teszünk fel efféle kérdéseket: »Itt vannak a fizika törvényei, hogyan fejlődtek ezek?« ... De természetesen ez *lehetséges*, és ha egyszer majd azt *tapasztaljuk*, hogy változnak a fizikai törvények, akkor a fizika fejlődéstörténeti problémája is a világegyetem történeti fejlődésének problémakörében fog jelentkezni. És akkor a fizikusok is olyasfajta kérdéseken törik majd a fejüket, mint ma a csillagászok, a geológusok és biológusok." (Mai fizika, Budapest, 1969. I. k. 48. old.) Feynman egyelőre negatív válasza nemcsak a mai fizikai tapasztalatok elégtelenségével függ össze, hanem azzal is, hogy a történetiséget a kategóriák természetdialektikai tisztázásának híján, azonosítja magas rendű formájával, az evolúcióval. A stelláris evolúció tapasztalatilag megalapozott elméletének megalkotója, *Ambarcumjan* fogalmilag tisztázottabban nyúl a történetiség kérdéséhez, hála dialektikus materialista iskolázottságának. Nemrégiben a bécsi filozófiai kongresszuson maga fejtette ki: „Tény marad, hogy sok természettudós számára, beleértve magamat is, a dialektikus materializmus filozófiája segítség volt egy sor nehéz probléma feldolgozásában. Természetesen ez a filozófia nem önmagában vett dogma, s nem is előírás minden eshetőség számára. A gondolkozás meghatározott módja ez, amely érdekes és termékeny eredményekhez vezethet." (Akten des XIV. Internationalen Kongresses für Philosophie, 534. old.) Azért vezethet ilyen eredményre, mert magának a természetnek az objektív tartalma dialektikus — a *Geschichte und Klassenbewusstsein* Lukácsának, aki később elvetette ezt a felfogást, az ehhez visszatérő Sartre-nak és a legtöbb társadalomontológusnak az állításaival szemben. (Márkus megfogalmazásai a Kortárs-cikkben ebben a vonatkozásban fenntartásosabbak, mint Vajdáé vagy Licskóé.)

Digitized by Google

[illegible]

[illegible] Es eppen az esetben nem az [illegible], hogy vallalja-e Vajda ezt a [illegible] vagy sem [illegible] a koncep[illegible] [illegible] Ha Lukacs nem fejlesztette [illegible] megtette volna mas.

[illegible] Lukacs [illegible] s az a [illegible], hogy [illegible] termeszettudo[illegible] materialistaja [illegible] nem [illegible] a marxizmus szamara a terme[illegible]tudomanyoknak [illegible] vagy [illegible] [illegible] [illegible] szemben Lukacs [illegible] [illegible] hogy [illegible] [illegible] Szeretnem hangsulyozni [illegible] — [illegible] — hogy [illegible] nem zarta ki annak lehe[illegible]seget, hogy letrejojjon [illegible] kö[illegible] materialista [illegible] egy a ter[illegible] [illegible] filozofiai szempontbol [illegible] ontologia. Csakhogy ez eppen [illegible] [illegible] kulonbozne a marxista [illegible], azaz nem lehetne marxista[illegible] vagy antimarxistanak nevezni. [illegible] [illegible] letkategoriak [illegible] tar[illegible], amelyek kivul esnek a maga [illegible] kulonben teljes egeszet kepvi[illegible] marxi filozofiai koncepcion." (Uo.)

[illegible] ezzel bezarult. A tarsadalom-onto[illegible] [illegible] kitessekelodott a mar[illegible] filozofia egy legitim darabja, a ter[illegible]dialektika — a celhoz eresnel biz[illegible] egy nem marxista, de nem is antimarxista termeszetontologia lehető[illegible]seget. Hadd tegyem hozza: egy polgári [illegible]meszet-ontologia lehetőseget, amely az [illegible] jogosult filozofiai „nem", a mar[illegible] tarsadalom-ontologia melle egyen[illegible]angu felkent, masik filozofiai „nem"-[illegible] sorakozik oda.

Ha Lucsko továbbfejlesztette Vajda gondolatat, hadd fejlesszem en is tovabb Lucsko gondolatat. Ha én nem teszem, megteszi mas. Tegyük fel: nem fogadom el, amit az előző mondatban állitottam: hogy ez a természet-ontológia, amely nem marxista, de nem is antimarxista, pol[illegible] természet-ontológia lesz. Akkor [illegible]gyetlen lehetőségem marad, hogy meg[illegible]felelő tarsadalmi bázist találjak, amely hordozhatja ezt a természet-ontológiát: [illegible] osztalyszempontból a természet-onto[illegible]lógiához hasonlóan szintén nem-marxis[illegible]ta, de nem is antimarxista a szocializmus és a kapitalizmus dilemmáján túllevő [illegible] fejlett ipari társadalom". Az [illegible]ét a marxisták—leninisták

Digitized by Google

kétségbevonják. Félő, hogy a nem marxista, de nem is antimarxista természet-ontológia végső soron éppúgy nem létezik majd osztálymeghatározottságtól függetlenül, mint az ipari társadalom.

De nehogy a meg-nem-értés vádja érjen, vegyük még egyszer közelebbről szemügyre Licskó konstrukcióját, amely kitűnik érdekességével. Licskó szerint az ő természet-ontológiája filozófiai posztulátum, a jövő lehetősége. De amit jövőnek lát, az a valóságban múlt: a merő posztulátum már megvalósult, mielőtt Licskó posztulálta volna. Ilyen természet-ontológiát — tehát objektívet, osztályfölöttit, a marxista természetdialektikával ellentéteset, a természeti létformával adekvátat — kívánt felépíteni *Nikolai Hartmann* és *A. N. Whitehead* (hogy a náluk jelentéktelenebb polgári gondolkodók tucatjairól ne beszéljek). A nem-marxista, de nem is antimarxista jövő így hát — a polgári múlt. A szép lehetőség, mint puszta lehetőség megsemmisült, mielőtt megszületett volna. S mégcsak nem is volt osztályfölötti.

De hát Licskó nem erről beszél, hanem egy igazán osztályfölöttiről, objektívről, a természetkutatók és hozzáértők számára vonzóról. Azonkívül ő következetes materialista ontológiát emlegetett — hogyan hozhatom fel hát ellene szóló érvként a közismerten objektív idealista Nikolai Hartmannt és A. N. Whiteheadet? Ennek az érvelésnek a lehetőségét azonban nem a kritikus teremtette meg Licskó rovására, hanem Licskó teremtette meg kritikusa előnyére.

Gondoljuk csak végig: hogyan fogja Licskó következetesen materialista alapon felépíteni osztályfölöttien objektív természet-ontológiáját? Nyilván dialektika nélkül. Mert, ha felhasználná a dialektikát, akkor a marxista természetdialektikához jutna vissza, amelynek nemcsak tudományos létezését tagadta, hanem még a filozófiai lehetőségét is, szemben a természetontológia lehetőségének megengedésével. Ezt a számára lehetetlennek tűnő lehetőséget tehát — elvileg — nem vállalhatja. De nem vállal-e ezzel egy számára lehetségesnek tűnő lehetetlenséget, amelynek lehetetlenségét a filozófia története többszörösen bebizonyította: a *következetes materializmust dialektika nélkül*? Ez ma még sokkal kevésbé lehetséges, mint valaha, amikor a szocializmus és kapitalizmus küzdelme még nem zavarta a polgári materialista gondolkodókat. Hartmann és Whitehead is a dialektika híján csapnak át, objektivitás-igényük ellenére, az idealizmusba, mint ez természetfilozófiájuk mélyebben fekvő szerkezeti sajátosságaiból, antinómikus felépítéséből és irracionális jellegéből kiderül. (Persze nem mindegy az, hogy ők végső soron esnek irracionalizmusba, mások viszont közvetlenül.) Antinómiáik, társadalmi létkategóriáik polgári-kispolgári ellentmondásaik természet-ontológiai „derivátumai". Ma csak egyetlen következetes materializmus van — a dialektikus materializmus. Ennek egyik fejezete a marxi—engelsi—lenini természetdialektika.

Kritikus olvasóm most úgy látja, azon az érvemen bukom meg, amelynek segítségével az imént győztem. Bukásom tehát kétessé teszi győzelmemet is: kritikai fáradozásaim következtében észrevétlenül, azaz kritikátlanul belesétáltam a társadalom-ontológusok elmésen kigondolt és jól szerkésztett csapdájába. Hiszen érvelésemben feltételeztem egy polgári természet-ontológiát és egy nem polgári, sőt marxista—leninista, azaz a munkásosztály és szövetségesei ügyéhez kapcsolódó természetdialektikát. Mi ez most már, ha nem öntudatlan igazolása annak, hogy semmilyen természetfilozófia nem lehetséges, nem tarthat igényt tudományos objektivitásra, hiszen mindegyik — mint Vajda megmondotta — „társadalmi kérdések derivátuma"? Ha Licskó György konstrukcióját le is küzdöttem volna — saját felfogásom alapján kell elismernem Vajda Mihály győzelmét saját felfogásommal szemben.

Csalódást kell okoznom. Semmiféle csapdába nem jutottam. Hiszen Lenin megmutatta már — hasonló kérdések kapcsán —, hogy a természettudományos megismerés társadalmi feltételei, és a filozófiai és társadalomtudományi megismerés osztályszerű feltételei egyáltalán nem jelentik szükségszerűen azt, hogy magukat e feltételeket vetítjük bele a megismerendő tárgyi folyamatokba, illetve az ezeket tükröző elméletekbe. Csak a Vajda-féle „társadalmi kérdések derivátuma" megfogalmazás homályában keverednek össze egymással a megismerés társadalmi és osztályszerű feltételeinek, az ismereti tartalmak objektivitásának s az ezt ellenőrző praxisnak egymástól

Digitized by Google

különböző, már egymással dialektikus kölcsönhatásban lévő mozzanatai. Ez azt mutatja ... hogy a társadalom-ontológiai ... képviselői — úgy, ahogyan ... — ... a társadalmi lét ... a társadalmi ... spontaneitással.

[illegible] meg konkrétan az elmon- [illegible]

A ... társadalomban végbement ... társadalmi alakulás, transzformáció ... a transzformá- ... hogy Lamarck az ... transzformációs ... nem jelentette ... hogy a társadalmi ... formát vetített bele ... az élő- ... és evolúció- ... kondicionált fel- ... rendelkezésére ... akkor megengedte ... alapján ... specifikusan társadal- ... képes volt ... vonásait, s az ... megvizsgáini a ... specifikumait. S a ... evolúció gondo- ... ideológiai fegy- ... terme- ... sem a ... vetít- ... ide ... — ... hogy ... S. S. ... fel- ... a maitól ... ös is ál- ... nizmus ... nem ... amikor a ... nem ...

c
d
va
gar
ban
szett
hogy
eszmé
mék, k
hipermod

Vajda M.
marxista te
den természe
társadalmi k
gondolatát to

[illegible] talán ... hogy a nem-marxista, de nem ... [illegible]

3 Tudományos közéletünk eszmecseréinek teljes demokratizmusa ... eszmei vitáink. Fontos részproblémája ez a szocialista demokrácia továbbfejlesztésének, amely nemcsak az értelmiség ügye: akár szűkebben fogjuk fel az értelmiségiek — mint Rádi teszi — megfelelő követelményeire utalva a marxista—leninista ideológiai életben —, akár másként, tágabban a munkásosztályé és szövetségeseié. Így az értelmiségé is, s az értelmiséget ... kommunista párté és a szocialista államé — úgy, ahogyan pártunk vezetői ismételten kifejtették.

Szűkebb területünkön, a tudományos életben ... bele olyan, az érdemleges kritikát és érdemi vitát akadályozó ... tekintélytiszteletbe, amelyet ... semmi sem igazol. Többször találkoztam ... során például azzal a ... feltett kérdéssel: milyen jogon és alapon vitatkoznat egy fiatalember, aki még ki sem került az egyetem padjaiból, olyan elismert kutatóval, mint Markus György? S némiképp ... Rádinak a hangnemről és az állítólagos politikai inszinuációkról szóló ... is. De hol vannak itt a határok? Ki kivel jogosult vitatkozni? Milyen „súlycsoportokat" ismerjünk el? Egyszeri tudományos kutató talán bírálhat meg kandidátust, de nem bírálhatja már a tudományok doktorát?

Úgy vélem, hogy ma, amikor egyik fontos pedagógiai és nem is csupán pedagógiai törekvésünk, hogy a haladottabb hallgatókat bekapcsoljuk a tudományos m... egyre gyakoribbá válik az a ... a felelősségérzetétől haj-

Digitized by Google

tott hallgató tanárával szemben is képviselni fogja saját nézetét. S ha egyszer igaza van, ezen nem változtat sem az évek száma, sem a tanár nagyobb tudása és tapasztalata, sem az ezen alapuló funkcionális viszony tanár és tanítvány között. Ez nem széttöri, hanem — megfelelő érintkezési formákat és pedagógiai tapintatot tételezve fel — segíti majd azt a meglevő és fejlődő, bár több vonatkozásban megzavart viszonyt, amely az egy ügynek elkötelezett nemzedékek szocialista kapcsolatát jellemzi.

Valóban fontos a hangnem ebben is és másban is. De a Rádi inkriminálta cikk hangnemének fiatalos türelmetlensége ezúttal valami mást fejez ki, mint amit Rádi kihall belőle. „Ideológiakritikusok" sokat emlegetik, hogy adott formájában a marxista filozófia nem tudja lekötni egyetemi ifjúságunk figyelmét, s ha filozófiailag valami érdekeset akar, akkor Sartre-hoz és Heideggerhez kénytelen fordulni. Tézisük erősítgetése közben nem maradt azonban idejük arra, hogy észrevegyék az időközben beállott változásokat, amelyek bizonyára korántsem elégségesek — de egyáltalán mikor elég javítani és fejleszteni valamit? S főképpen nem vették észre, hogy felnövekedett egy olyan, filozófiailag képzett ifjúság, amelynek alapvető élménye a szocializmus, filozófiája a marxizmus—leninizmus, s amelynek tájékozódása nem állapodik meg — Márkus György osztályozását használva — a „szcientista marxizmus", az „ideológia-kritikus marxizmus" vagy a „praxis-filozófiai marxizmus"-nál, hanem nemzetközi tájékozódásában is a leninista marxizmust keresi, s ezt teszi sajátjává. Felnőtt egy olyan ifjúság, amely már az egyetem padjaiban megtanulta, hogy nem lehet következmények nélkül elméletileg összekeverni és a gyakorlatban így alkalmazni — mondjuk — az ellentmondás és ellentét fogalmait. Ezért elveti azt az idejét múlta dolgokhoz való meglepő ragaszkodást, amelyet e tekintetben olyan törekvések nyújtanak, amelyek nem győznek elég ironikus fordulatot keresni a „dialmat"-ra és a „történmat"-ra, de maguk a régi típusú tankönyvek modorát messze meghaladva keverik össze a hetegorén fogalmakat. Így hát van is bennük bizonyos türelmetlenség a marxizmus és a polgári nézetek eklektikus egyeztetésével szemben, és akkor is türelmetlenek, ha azt tapasztalják, hogy félrevezető metafórát lát valaki Lenin egyik alapvető gondolatában, jóllehet Lenin száz más összefüggésben fogalmi élességgel fejezte ki ugyanezt a gondolatot.

Nem állítanám ezért az elé a furcsa és megalázó dilemma elé ezt az ifjúságot, hogy ha hangot ad egy „kényes" kérdésnek — nem tekintve azt tabunak —, akkor az inszinuáció vádjának külső kényelmetlensége következik számára ebből, ha pedig nem ad hangot, akkor belső erkölcsi „kényelmetlenség". Mit tegyen ilyenkor az egyetemi hallgató? Hunyjon szemet az előtt a nyilvánvaló, de Rádi Péter által nem mérlegelt tény előtt, hogy az elismert filozófiai kutató hivatkozási alapja az esetek többségében valóban „problematikus társadalmi gyakorlatot hirdető", a nemzetközi porondon jól, de a hazai tájékozódásban kevésbé ismert személyiségekre összpontosul? Vagy mondja ki ezzel kapcsolatos kételyeit, vállalva a politikai inszinuácó vádját (amely Vajda Mihálynak a Magyar Filozófiai Szemlében tett nyilatkozata után most Rádi Péternél is megjelenik)? Nem hiszem, hogy a jogi nyilatkozatok és morális bélyegzők használata jobban elősegítené tudományos közéletünk szabad levegőjét, mint az érvelő vita. Miért nem érvekkel igazolták, hogy itt valóban félreértésről van szó, ha egyszer az elismert kutató pozitív hivatkozási alapjai félreértésekre adnak okot?

A hangnem és a kulturált vitaformákon túlmutató kérdés a szabad vita szervezési és szervezeti előfeltételeié. Míg a hangnem valóban ízléskérdés is — bár nem csupán az, hiszen a hangvételben elkövetett hiba az elvi kérdésekről mellékvágányokra terelheti a vitát —, a szervezeti és szervezési kérdéseket már nehéz volna pusztán az ízlés oldaláról helyesen közelíteni meg.

„Az elmúlt két évben filozófiai, ismeretterjesztő és irodalmi folyóiratok hasábjain lezajlott egy »társadalom-ontológiai offenzíva«, más szóval meghatározott irányba mutató cikkek, tanulmányok egész sora jelent meg. Az a látszat keletkezett, hogy itt bizonyos csoport monopolizálja a filozófiai és a filozófiai írásokat is közlő egyéb folyóiratok hasábjait" — írja Rádi Péter a kérdések ezen oldalát érintve. (I. h. 79. old.) S a két éven keresztül tartó monopolista *látszat*tal szemben, *tény*ként állítja oda a

Digitized by Google

gyar Filozófiai Szemle 1969. 1. számát, mint egy szervezett, a társadalom-ontológia ellen irányuló kampány dokumentumát. Bármilyen indukcióelméletet veszünk is azonban alapul, problematikusabb vállalkozás egyetlen számból egyértelműen általánosítani, mint két év tapasztalataiból. Különösen akkor, ha az egyik oldalon több tízezres, példányszámban megjelenő, a széles nagyközönséghez forduló folyóiratokról van szó, a másik oldalon pedig egy kétezer példányban kiadott, a helyzettel ismerős szakközönségnek szóló folyóiratról. Mély meggyőződésem, hogy az így keletkező problémákat igazi realitás-súlyuknak megfelelően kell szemlélni és megoldani. Mert ezek a szervezeti és szervezési kérdések minduntalan belejátszhatnak a tartalmakba is.

E tekintetben még a részleteket illetően sem igazítanak el a merő ízlés-ítéletek, mondjuk az, amely szerint „enyhén szólva, ízléstelenség" (mint Rádi mondja), ha egy számban két kritikai cikk (Vas Idáé és Falus Róberté) jelenik meg ugyanazon szerző (Heller Ágnes) munkáiról. Minthogy mindkét cikk hosszú ideig volt másutt szerkesztőségi huzavonák tárgya, együtt közöltük őket, bízva abban, hogy szakközönségünket a tartalmi kérdések érdeklik majd.

Ily módon úgy tűnik, hogy a látszatban is van tényleges valóság, s másfelől az egyértelműnek tekintett tényben is van látszat. Ez természetszerűleg nem jelenti azt, hogy — lehetőségeink szerint — nem törekszünk még az ilyen látszatok elkerülésére is. A megfelelő feltételek biztosításának feladata azonban ennek ellenére is feladat marad.

Mélyen egyetértek Rádi Péterrel abban, hogy sürgeti a filozófiai oktatók nyilvános hozzászólását a vitatott kérdésekhez. Csak azt sajnálom, hogy az a mód, ahogyan ezt teszi, nem nagyon serkent hozzászólásra. Kívánjanak részeseivé válni a Rádi elítélte „társadalom-ontológia ellen. kampánynak"? Vagy vállaljanak [illegible] milyen furcsa feltételezéseket Rádi Péter feltételezése után, amely [illegible] egyesekre vonatkozik, [illegible] hogy eldőljön, nem [illegible] állásponttá a társa[illegible] platformja, mert ha [illegible] érdemes exponálni ma[illegible] kussá bélyegez[illegible] 79 old.) Hiszen ilyenfajta — minek is nevezzem? — feltételezések utólag is elhangozhatnak, aszerint az általános séma szerint, hogy mire is spekulált valaki, amikor így, vagy úgy szólt hozzá. Ilyen feltételezésekkel azonban nem sokra megyünk, s mintha használatuk sem felelne meg a tudomány belső demokratizmusa kritériumainak.

Elsősorban azért szóljanak hozzá az oktatók, mert — mint belső vitáikból eddig is kiderült — van tényleges mondanivalójuk. De szóljanak hozzá többek között azért is, mert hozzászólásaikból — akárhogy foglalnak is állást —, objektíve kiderül majd a filozófiai feladatoknak az a sokrétűsége és mélységigénye, amely — egyoldalúan erőltetett programokkal szemben — a marxista—leninista filozófia továbbfejlődésének hatékony alapja, ha képesek vagyunk a *kutatásokat a fő kérdésekre koncentrálni.*

Mert a szocialista tudomány belső demokratizmusának csak az egyik oldala az, hogy ne tekintsük tabunak létező kérdéseket, hogy poros tekintélytisztelet helyett a mondanivalók valódik tartalmát és értékét vizsgáljuk, hogy az erre érdemes fiatalokat vonjuk be a filozófiai alkotómunkába stb. A másik oldala az a szükségszerűség, hogy elsősorban azokat a kérdéseket kutassuk, amelyek korunk termékeny, előremutató kérdései, s amelyeknek megoldása szocialista társadalmunk továbbfejlődését segíti elő. Nemcsak azért, mert államunk anyagilag is ezt támogatja, hanem azért is, mert ez az egyetlen biztosítéka annak, hogy helyes perspektívák alapján elébemenjünk a tényleges szükségleteknek, ne pedig csak utólag, az ellentmondások jelentkezésével és éleződésével kapjunk észbe. Nem maradhatunk le a marxista—leninista filozófia nemzetközi fejlődése mögött, amely az utóbbi évtizedben jelentős volt, ha a tények tényleges ismeretében tekintjük át a helyzetet, és nem pusztán felszínen úszó divatáramlatokat és neveket látunk magunk előtt. A felületi tájékozódás veszélye máris fennáll. Vitatkozunk, teszem, az ellentmondásról, általánossági fokáról stb. anélkül, hogy azok, akik kétségbevonják, ismernék, tekintetbe vennék és magukra nézve kötelezőnek tartanák, hogy cáfolják e kérdés szolid, monográfikus, valóban mélyenszántó feldolgozásait (például Stiehler [illegible]), amelyek a marxizmus—leni-

Digitized by Google

nizmus nemzetközi irodalmát gazdagították.

Nehéz és bonyolult problémák megoldására kell felkészülnünk, amelyet még tovább bonyolít és nehezít az, ha újból és újból visszaerőltetnek bennünket olyan, a marxista filozófia által már megoldott alapkérdések vitájára, amelyekben ma már nem az alapok körül kell keringenünk, hanem az épületet kell felhúznunk a meglevő alapokra. Mert nem az a feladat, amit egyes jugoszláv és olasz filozófusok állítanak, hogy szabaduljunk meg a visszatükrözés lenini gondolatától az ismeretelméletben, hanem az — s ez a munka folyamatban is van —, hogy Lenin útmutatásának megfelelően fejlesszük tovább az új tudományos és társadalmi tapasztalatok fényében a dialektika alkalmazását a képelméletre. Nem az a feladat, amit a társadalom-ontológusok elgondolásai sugalmaznak, hogy szüntessük meg a dialektikus materializmust, vagy legalábbis ne beszéljünk a materialista dialektika átfogóan egyetemes mozgási törvényeiről, hanem legfeljebb — töredékesen — egyes specifikus formákról. Semmiképpen sem tehetjük ezt az önmagunk teljes lefegyverzése nélkül ma, amikor az általános mozgási törvények problémáit egyoldalú absztrakcióiban már egy szaktudomány, a kibernetika veti fel, s a marxizmus—leninizmus eszmei ellenfelei sietnek is kihasználni ezt a körülményt, meghirdetve a marxista „metafizika" csődjét. A feladat a dialektikus materializmus teljes kiépítése, amelynek során éppúgy mehetünk a különöstől az általános felé, mint megfordítva. Hiába állítják az önmagában nagyon szükséges kvantifikáció hívei, hogy értelmetlen dolog a mennyiség és minőség dialektikájának vizsgálata, mert a dialektika modern formája azonos egyik vagy másik matematikailag megalapozott elmélettel (teszem a játékelmélettel): konkrét analíziseik szakadatlanul olyan primitív teleológizmusról tanúskodnak, amit a mennyiség és minőség helyesen, materialista dialektikus módon látott viszonya kiküszöbölhetővé tenne és szabad utat nyitna számunkra is új, valódi problémák megoldására. Bármennyire szükséges is, mondjuk, a személyiség problematikájának filozófiai vizsgálata, ez nem helyettesítheti annak a kutatását, hogy milyen konkrét gazdasági, kulturális, állami stb. feltételek alapozhatják meg a szocialista személyiség kifejlődését, ehhez pedig az előbb említett kérdések egész komplexuma hozzátartozik — akkor is, ha e komplexum önmagában persze nem pótolja a személyiség elméleti kérdéseinek szintézisét.

Ha ebben az irányban keressük a továbbfejlődést, akkor lépünk a társadalmi gyakorlatnak, a szocialista demokrácia fejlődéséből adódó, filozófiailag fontos problémái megoldásának útjára. Hiszen e kérdéseket nem lehet úgy tisztázni, hogy — a társadalom-ontológusok eddigi elképzelései szerint — ne vegyük tekintetbe a tudományos és technikai forradalom mibenlétét s a szocialista és kapitalista társadalmi viszonyok között létrejövő ellentétes társadalmi és emberi kihatásait. Akarjuk, nem akarjuk, azok a kutatási irányok fognak az előtérbe kerülni a marxista—leninista filozófiában, amelyek a tényleges társadalmi fejlődés ilyen irányú szükségleteinek megfelelnek. Nem közömbös azonban — éppen a bejárandó út nagysága, a lehetséges kitérők és vargabetűk elkerülése szempontjából — az, hogy a tudományos előrelátás, a prognózis milyen fokán történik ez. Nem mindegy, hogy *ma* mi felé orientálódunk és orientálunk a tudományos kutatásban és az oktatásban.

A marxi—lenini koncepcióhoz való ragaszkodás — s ennek érzékeltetésére enynyi talán elég is volt — nem valami üres és lapos „terjedelmi felfogás"-t jelent, amellyel szemben egy minőségi-mélységi felfogást kellene odaállítani (hiszen ahogyan van üres szélesség, éppenúgy van tartalmatlan és üres mélység is), hanem a tényleges társadalmi, tudományos és filozófiai fejlődési folyamatok vizsgálatát, kívánatos irányaik megjelölését és ezen az alapon a marxista filozófia olyan, Marxtól, Engelstől Leninen át meglevő kontinuitásának biztosítását, amely a leninizmus jegyében mer és tud szembenézni a kor nagy problémáival.

Szigeti József

Digitized by Google

gyar Filozófiai Szem-
mint egy szervezett
lógia ellen irányuló
tumát. Bármilyen
szünk is azonban
sabb vállalkozás eg
telműen általános
pasztalataiból. K
egyik oldalon több
ban megjelenő,
hez forduló folyo
sik oldalon ped
ban kiadott, a
közönségnek sz
győződésem, ho
lémákat igazi
lelően kell sze
ezek a szervez
minduntalan
miakba is.

E tekintetbe
tően sem igaz
tek, mondjuk
szólva, ízlest
ja), ha egy
(Vas Idáé és
ugyanazon sz
káiról. Mint
ideig volt m
nák tárgya,
abban, hogy
mi kérdések

Ily módon
ban is van t
az egyértelm
van látszat.
jelenti azt, h
mint — nem
látszatok elk
feltételek biz
ban ennek ell

Melyen egyet
hogy sürgető a
nos hozzászólás
Csak azt sajnálo
...

…k álláspontja a *történ…us és a szociológia vi…ulásával* kapcsolatban. …ppen érdemes lett volna … mennyiben mutatkozott …us sokat emlegetett rene… …nelmi materializmus (te… …rtmat") területén, milyen … születtek, mennyiben ad… …mpontokat a szociológiai …ak. Az ún. személyi kul… …t megelőzően — írják a …. mint nyitott elmélet, …k eltűrte, hanem igenelte …sztést — létezett és hatott …s megközelítés és a forra… …elkötelezettség integritását …ványú történelmi materializ… …született-e ez a tanítás is a …rint? Ha igen, akkor aligha …gyelmen kívül a szociológia …ból. Hegedüs András elvtárs …vel ezelőtt „A marxista szo… …rgyáról és helyéről a társa… …mányok rendszerében" című … (Magyar Filozófiai Szemle, …szám) kifejtette: „A történelmi …musból — amely Marx és En… … megalapozva, mint egységes … alakult ki — és az egyes … társadalomtudományok szocio… …pektusból végzett kutatásaiból …tak az egyes szakszociológiák, és … tudománycsoport fejlődött ki, …en a történelmi materializmus. … társadalomkutatás általános mód… …ával foglalkozó tudományág, vi… …tlan prioritással bír, és az általá… …udományág szerepét játssza." Ha …zők ma is ezt a felfogást vallják, … azt sem vonhatják kétségbe, hogy *…ikori történelmi materializmus fej… irányainak legalább utalásszerű …lítése nélkül aliga lehet ismer… a marxista szociológia kifejlődésé… főbb tendenciáit*, tehát azt, amit …lmányuk címében ígérnek.

…z értékfilozófiáról, a termelési mó… kérdéséről, az áru- és tulajdonvi… …nyoknak a szocializmusban betöltött …erepéről, a társadalmi törvény fogal… …áról, az antropológiáról, a személyi… …geelméletről, az elidegenedésről stb. fo… …ó viták megemlítése mindenesetre azt …s valószínűsítette volna az olvasó előtt, …ogy a szerzőkétől eltérő úton haladó szociológiai törekvéseket nem feltétlenül „történtmatos" korlátoltság jellemzi, vagyis — a szerzők szóhasználatával élve — *más alternatívák is vannak a szociológia filozófiai orientálódását illetően, mint amelyeket a cikk az olvasó elé tálal.*

Egyik vitacikkében (Társadalmi Szemle, 1968. 10. szám) éppen Hegedüs elvtárs hivatkozott arra, hogy milyen nagy szerepe van a szociológiai kutatások szempontjából is a társadalmi viszonyok szféráit elkülönítetten vizsgáló szemlélet meghaladásának, a tudati-ideológiai viszonyok szerepére vonatkozó szemléletünk továbbfejlesztésének. „Ennek bizonyítására nagy hazai és nemzetközi irodalom áll az olvasó rendelkezésére…" — írta akkor Hegedüs elvtárs. Nyilvánvalóan helyes lett volna, ha — ezúttal a történelmi materializmus és a szociológia kapcsolatát illetően — kitér a tavalyi cikkében megemlített irodalom tanulságaira, utal az e kérdéssel kapcsolatos elméleti törekvésekre és a szociológiai kutatások területén megmutatkozó hatásukra.

Márkus Mária és Hegedüs András cikkük egy helyén kijelentik, hogy azok az elméletek, amelyek szerint a hatalmi struktúrában fellelhető bürokratikus hibák nem „magából a szakigazgatásból fakadnak", mind a „történtmatos" szemlélet bélyegét viselik magukon, s hogy ezek a szakigazgatási apparátusban meglevő konfliktusforrásokat csak annak a koncepciónak a jegyében vizsgálhatják, amely szerint „a hatalmi struktúrában fellelhető bürokratikus hibák szubjektív eredetűek, egyéni hibákból vagy pedig az igazgatás tárgyából, illetve a tőle független objektív környezetből és semmiképpen sem magából az igazgatásból fakadnak". Nos, éppen az a történelmi materializmusban megfigyelhető szemléleti változások egyik legfontosabb jellemzője, hogy elősegíti az így felállított alternatívák meghaladását. A társadalmi tudat fogalmának helyes értelmezése, az objektív és a szubjektív tényező közötti viszony dialektikájának helyes megértése esetén a marxista elmélet egyáltalán nem áll ilyen alternatívák előtt. S éppen a strukturális okok vizsgálata, *tehát a hatalmi viszonyok egészének* vizsgálata révén haladhatók meg azok az elméletek, amelyek szerint eredendően *egyik vagy másik szférából fakadónak* kell tekintenünk a bürokratikus viszonnyal kapcsolatos konfliktus-forrásokat. Különös tehát, hogy a „strukturális okok"

Digitized by Google

Eltérő álláspontok vagy egészségtelen polarizáció?

A Kortárs gyakran közöl olyan cikkeket, amelyek közéleti problémák tudományos szempontú tárgyalására törekszenek. Természetes, hogy az ilyen tanulmányok célja nem új tudományos eredmények elérése, hanem az eddigiek jól áttekinthető rendszerezése, az aktuális problémákkal való összefüggésük bemutatása, s esetleg a további vizsgálódások irányának ismertetése, közérthető megindoklása.

Ez korántsem azt jelenti, hogy az egyéb tudományos közleményekhez képest az ilyen írások valamiféle „könnyű műfajt" jelentenek. Bár a tudományos közlésektől elvárható mélységet, a dokumentálás alaposságát stb. illetően könnyebb az ilyen írások szerzőinek a dolga, de az a kötelesség hárul rájuk, hogy *szolid, már megalapozott tudományos eredményekre támaszkodjanak.* Ha vitatott problémákra térnek ki, *kötelességük a vita nyitottságának* éreztetése, s különösen *annak kerülése, hogy publicisztikai eszközökkel érjenek el látványos sikert* a tudományos igényű, de az övéktől eltérő álláspontok cáfolatában.

Márkus Mária és Hegedüs András érdekes tanulmánya (Kortárs, 1968. 12. szám) több helyütt is vét e követelmények ellen. Jó néhány *következetlenség és pontatlanság* is található a szerzők fejtegetéseiben. Ezek kimutatására szeretnék kísérletet tenni az alábbiakban. Észrevételeim tehát egyrészt ahhoz a vitához kapcsolódnak, amely a szerzőknek a szociológia társadalmi helyével és szerepével kapcsolatos álláspontját illetően folyik a Társadalmi Szemlében, másrészt arra is szeretnék kitérni az említett kérdéskörrel kapcsolatban, hogy mennyiben ad hű képet az elemzett tanulmány a szocialista országokban folyó szociológiai kutatások tendenciáiról, az e kutatások filozófiai orientálódását befolyásoló feltételekről. Elsősorban az említett tanulmányban található egyes gondolatokkal kapcsolatos ellenvetések képezik tehát vitacikkem tartalmát; az ellenvetések során érintett igen bonyolult államelméleti és politikai szociológiai kérdések részletező jellegű tárgyalására, kifejtésére nem törekszem.

„Törtmat" vagy történelmi materializmus?

Ki tagadja a marxista elmélet művelői köréből manapság a szociológia szükségességét? S ki állítaná, hogy a szociológia feladata mindössze a történelmi materializmus illusztrálása? Ezt az álláspontot úgyszólván senki sem hirdeti nyíltan, s ezért valóban van helye éles támadásnak és leleplezésnek az olyan szociológiai próbálkozások ellen, amelyek módszerükben, szemléletükben végül mégis ezt az álláspontot tükrözik.

Márkus Mária és Hegedüs András erre törekszenek tanulmányuk elején. Találóan ábrázolják a retrográd gondolkodás anatómiáját, a sztálini korszak hivatalos vulgármarxizmusának korunkba „átmentett" elemeit, a szociológia korszerűsége ürügyén apologetikus szólamok empirikus igazolására törekvő tudatvizsgálatokat, a „törtmat" hagyományos állagát statisztikai módszerekkel elegyítő szociologizálást, a valóban fontos kérdések elől kitérő sekélyes empirizmust s a kényes problémák elől a metodológiának s előkérdéseinek vég nélküli boncolgatásába menekülő szobatudományt. E törekvések álkorszerűsége, felületes modernsége olyan éles ellentétben áll retrográd tartalmukkal, hogy az elméleti cáfolat mellett az élesen elítélő hangnem alkalmazása is indokolt a velük folyó vitában. Így Márkus Mária és Hegedüs András helyenként gunyoros hangvétele is indokolt, sőt találó, amikor ezekről a szellemi igénytelenséget és politikai reakciót párosítva szociologizáló vulgármarxista törekvésekről írnak.

Persze nemcsak a szociológián belüli helytelen elképzelések ellen irányul az amit a szerzők „törtmat" címszó alatt kifejtenek, hanem azok ellen az *anakronisztikus* szemléleti hibák ellen is, amelyek még gyakran jelentkeznek, különösen a történelmi materializmus tárgykörével foglalkozó elméleti törekvésekben.

Mit sem olvashatunk azonban arról,

Digitized by Google

hogy mi a szerzők álláspontja a *történelmi materializmus és a szociológia viszonyának alakulásával* kapcsolatban. Pedig mindenképpen érdemes lett volna írni arról, hogy mennyiben mutatkozott meg a marxizmus sokat emlegetett reneszánsza a történelmi materializmus (tehát nem a „törtmat") területén, milyen új eredmények születtek, mennyiben adnak ezek támpontokat a szociológiai vizsgálódásoknak. Az ún. személyi kultusz időszakát megelőzően — írják a szerzők — „... mint nyitott elmélet, amely nemcsak eltűrte, hanem igenelte a továbbfejlesztést — létezett és hatott a tudományos megközelítés és a forradalmi értékelkötelezettség integritását megőrizni kívánó történelmi materializmus". Újjászületett-e ez a tanítás is a szerzők szerint? Ha igen, akkor aligha hagyható figyelmen kívül a szociológia szempontjából. Hegedüs András elvtárs néhány évvel ezelőtt „A marxista szociológia tárgyáról és helyéről a társadalomtudományok rendszerében" című cikkében (Magyar Filozófiai Szemle, 1961. 2. szám) kifejtette: „A történelmi materializmusból — amely Marx és Engels által megalapozva, mint egységes tudomány alakult ki — és az egyes speciális társadalomtudományok szociológiai aspektusból végzett kutatásaiból kialakultak az egyes szakszociológiák, és egy új tudománycsoport fejlődött ki, amelyben a történelmi materializmus, mint a társadalomkutatás általános módszertanával foglalkozó tudományág, vitathatatlan prioritással bír, és az általános tudományág szerepét játssza." Ha a szerzők ma is ezt a felfogást vallják, akkor azt sem vonhatják kétségbe, hogy *a jelenkori történelmi materializmus fejlődési irányainak legalább utalásszerű megemlítése nélkül aligha lehet ismertetni a marxista szociológia kifejlődésének főbb tendenciáit*, tehát azt, amit tanulmányuk címében ígérnek.

Az értékfilozófiáról, a termelési módok kérdéséről, az áru- és tulajdonviszonyoknak a szocializmusban betöltött szerepéről, a társadalmi törvény fogalmáról, az antropológiáról, a személyiségelméletről, az elidegenedésről stb. folyó viták megemlítése mindenesetre azt is valószínűsítette volna az olvasó előtt, hogy a szerzőkétől eltérő út [illegible]ladó szociológiai törekvéseket ne [illegible]ül [illegible]s" korlátoltság j[illegible]

— a szerzők szóhasználatával élve — *más alternatívák is vannak a szociológia filozófiai orientálódását illetően, mint amelyeket a cikk az olvasó elé tálal.*

Egyik vitacikkében (Társadalmi Szemle, 1968. 10. szám) éppen Hegedüs elvtárs hivatkozott arra, hogy milyen nagy szerepe van a szociológiai kutatások szempontjából is a társadalmi viszonyok szféráit elkülönítetten vizsgáló szemlélet meghaladásának, a tudati-ideológiai viszonyok szerepére vonatkozó szemléletünk továbbfejlesztésének. „Ennek bizonyítására nagy hazai és nemzetközi irodalom áll az olvasó rendelkezésére..." — írta akkor Hegedüs elvtárs. Nyilvánvalóan helyes lett volna, ha — ezúttal a történelmi materializmus és a szociológia kapcsolatát illetően — kitér a tavalyi cikkében megemlített irodalom tanulságaira, utal az e kérdéssel kapcsolatos elméleti törekvésekre és a szociológiai kutatások területén megmutatkozó hatásukra.

Márkus Mária és Hegedüs András cikkük egy helyén kijelentik, hogy azok az elméletek, amelyek szerint a hatalmi struktúrában fellelhető bürokratikus hibák nem „magából a szakigazgatásból fakadnak", mind a „törtmatos" szemlélet bélyegét viselik magukon, s hogy ezek a szakigazgatási apparátusban meglevő konfliktusforrásokat csak annak a koncepciónak a jegyében vizsgálhatják, amely szerint „a hatalmi struktúrában fellelhető bürokratikus hibák szubjektív eredetűek, egyéni hibákból vagy pedig az igazgatás tárgyából, illetve a tőle független objektív környezetből és semmiképpen sem magából az igazgatásból fakadnak". Nos, éppen az a történelmi materializmusban megfigyelhető szemléleti változások egyik legfontosabb jellemzője, hogy elősegíti az így felállított alternatívák meghaladását. A társadalmi tudat fogalmának helyes értelmezése, az objektív és a szubjektív tényező közötti viszony dialektikájának helyes megértése esetén a marxista elmélet egyáltalán nem áll ilyen alternatívák előtt. S éppen a strukturális okok vizsgálata, *tehát a hatalmi viszonyok egészének* vizsgálata révén haladhatók meg azok az elméletek, amelyek szerint eredendően *egyik vagy másik szférából fakadónak* kell tekintenünk a bürokratikus viszonnyal kapcsolatos konfliktus-forrásokat. Különös tehát, hogy a „strukturális okok"

Digitized by Google

fontosságát hangsúlyozó szerzők (akiknek egyébként teljesen igazuk van, mikor ezen okok vizsgálatára hívják fel a figyelmet) végül mégis ahhoz *a mechanikus okságí magyarázathoz* jutnak el a bürokráciával kapcsolatos társadalmi konfliktusokat illetően, hogy *ezek csak a szakapparátus különérdekéből fakadhatnak.* E mechanikus szemlélet meghaladását egyébként az is elősegíthette volna a szerzők számára, ha elmélyültebben megértik azokat a szempontokat, amelyeket az általuk a társadalom-ontológiai irányzathoz sorolt néhány tanulmány is — de korántsem pusztán ez — megfogalmaz.

A szocialista országokban folyó szociológiai kutatásokról szóló cikk ugyanis az utóbbi évek marxista filozófiai irodalmából *egyedül az ún. társadalom-ontológiai irányzatot* említi meg mint olyat, ami *filozófiai szempontból előnyösen orientálja a szociológiai kutatásokat.* S Márkus Mária és Hegedüs András elvtársak az általuk haladónak ítélt szociológiai tendenciáról azt állapítják meg, „hogy ez nehezen tekinthető egységes teoretikus irányzatnak, mivel kialakulásának és az előző irányzatoktól való elkülönülésének az alapját ma még sokkal inkább a vállalt társadalmi funkció, mint valamiféle egységes elméleti rendszer képezi". Elhamarkodott interpretáció volna, ha ebből a megjegyzésből azt a következtetést vonnánk le, hogy a szerzők szerint *„a vállalt társadalmi funkció" és az „egységes elméleti rendszer" könnyűszerrel szétválasztható dolgok.* Az egész tanulmány azonban általában úgy beszél az apologetikus, „törtmatos" szociológiának és az ezekkel békésen megférő értékmentes szociológiai empirizmusnak a társadalom kritikai analízisét adó s a történelmi fejlődés keresztútjain eligazodni segítő szociológiától való különbségről, illetve e két irányzat szembenállásáról, hogy ebből úgy tűnik, mintha szerintük a szociológiai kutatásokban a kritikai társadalomelemzésre való törekvés, a valóság feltárására irányuló szándék igényes, következetes elméleti rendszer nélkül is elég volna a szocialista társadalom fejlődési útjainak elemzésére, s az e fejlődést megfelelően segítő „társadalmi funkció vállalására". Mintha figyelmen kívül hagynák a *Gramsci* által oly tömören megfogalmazott igazságot: *„Minden esetben, minden szociológia feltételez egy filozófiát... amelynek alárendelt része."* (Kritikai jegyzetek egy Népszerű filozófiai kézikönyv kísérletéhez. Magyar Filozófiai Szemle, 1968. 6. sz.)

Nemcsak az valószínűsíti az említett szempont tudatosságának hiányát, hogy a tanulmány szinte teljesen ignorálja a történelmi materializmus tárgykörén belül újabban jelentkező s a szociológiai kutatások filozófiai orientálódása szempontjából fontos elméleti törekvéseket, hanem az is, hogy a szerzők *az ún. társadalom-ontológiai irányzat kialakultnak tekinthető szemléletmódját is rendkívül következetlenül és sekélyesen értelmezik.* Különösen az elidegenedés és a bürokrácia egyes kérdéseit illetően figyelhető ez jól meg. E kérdéseket illetően az is kiderül, hogy Marxnak és Engelsnek a politikai hatalom és az államigazgatás közötti viszonyra vonatkozó megállapításaiból a szerzők nem vonták le a döntő jelentőségű következtetéseket, valamint az is, hogy nem vették figyelembe a hatalommegosztás és munkamegosztás összefüggéséről, a demokrácia fogalmáról, az elidegenedés politikai megjelenési formáiról stb. szóló újabb elméleti vitákat és megoldás-kísérleteket sem, holott a marxista szociológia jelenlegi fejlődésének tendenciáit ismertetve mindenképpen fel kellett volna hívniuk a figyelmet e viták és tudományos törekvések jelentőségére.

A marxi értelemben felfogott bürokratikus viszony

A szerzők azt állítják, hogy a szocialista társadalomban a szakigazgatási szervek partikuláris érdekei folytán alakul ki a marxi értelemben vett bürokratikus viszony. A bürokratikus viszony marxi fogalmáról a hivatalnak mint formai elvnek öncélúvá válására vonatkozó marxi megjegyzésre (l. a hegeli jogbölcselet bírálatát) hivatkozva beszélnek (mint Hegedüs Andrásnak a bürokratizmusról írott tanulmányaiból kitűnik). Ez a szemlélet elsősorban *a szakigazgatásban keresi a bürokratikus viszonyokat, nem pedig az egész hatalmi struktúráról s ennek az egész társadalomhoz való viszonyáról szóló marxista felfogásból indul ki.*

Marx szerint ugyanis: „Az állam

Digitized by Google

társadalom berendezkedése a politikai álláspontról tekintve nem két különböző dolog. Az állam a társadalom berendezkedése. Amennyiben az állam elismer szociális visszásságokat, annyiban vagy a természeti törvényekben keresi őket, amelyeknek emberi hatalom nem parancsolhat, vagy a magánéletben, amely tőle független, *vagy az adminisztráció célszerűtlenségében*, amely tőle függ... Végül valamennyi állam ez adminisztráció véletlen vagy szándékos fogyatékosságaiban keresi fogyatkozásainak okát, és ezért adminisztrációs rendszabályokban keresi ezek orvoslását. Miért? Éppen ezért, mert az adminisztráció az állam szervező tevékenysége... *Az ellentmondást, amely egyrészt az adminisztráció rendeltetése és jóakarata, másrészt eszközei és képességei között fennáll, az állam nem szüntetheti meg anélkül, hogy önmagát meg ne szüntetné, mert ezen az ellentmondáson nyugszik.*" (Marx: Kritikai széljegyzetek „Egy porosz" cikkéhez.) Nem szakigazgatás elkülönültségében, hanem *az egész közhatalom elkülönültségében* kell tehát a bürokratikus viszony lényegét keresnünk. Különösen vigyázni kell arra, hogy a tudományos gondolkodás — a laikus, köznapi gondolkodás hatása alá kerülve — *ne szűkítse le az állam közhatalmi tevékenységét az államigazgatási, végrehajtási tevékenységre.* S az „elidegenedés—humanizáció" fogalompár, amelyet a szerzők oly döntőnek tartanak szociológiai vizsgálódásaik filozófiai orientációja szempontjából, csak mágikus formula, „laza képzet" marad, ha nem alkalmaznak olyan terminológiát, amely differenciáltan tükrözi „magának a dolognak" a szerkezetét, vagyis azokat a speciális történelmi és politikai körülmények által meghatározott intézményeket és cselekvési módokat, amelyeknek révén a szocialista társadalomban végbemegy a termelési feltételekből adódó szükségletek felismerése, tudatosulása és szervezett befolyásolása.

Bármennyire találók is tehát Márkus Máriának és Hegedüs Andrásnak azok a megjegyzései, amelyek arra utalnak, hogy a „törtmatos" szociológia szerint a hatalmi struktúrában fellelhe[illegible]rokratikus hibák szubjektív ere[illegible] a „legfeljebb szociál[illegible]i érdemel (s ennek [illegible]eghaladását jelen[illegible]a-

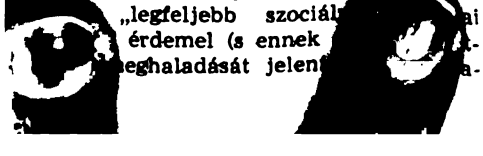

tikus viszonyt társadalmi szükségszerűségnek tekintő szemlélet) —, ha a szakigazgatás, a szakapparátus helyzetét *csak a technikai munkamegosztás szempontjából* tekintjük speciálisnak, akkor figyelmen kívül hagyjuk *az állam politikai lényegét*, az elidegenedés viszonyait is több vonatkozásban tükröző közhatalmat. E gondolkodás révén jut el Hegedüs András a bürokratikus viszonyról szóló egyéb írásaiban arra az álláspontra, hogy ez a viszony olyan „hatalom", amely élesen elválasztandó a „társadalmi uralomtól". E megkülönböztetés fontosságát hangsúlyozva azonban figyelmen kívül hagyja a szakapparátus politikai jellegét. Úgy tűnik, mintha szerinte a szakapparátus csupán a technikai munkamegosztás egy speciális ága volna. Úgy látszik tehát, mintha a szakapparátus tevékenysége nyomán kialakult viszonyok *nem osztályhatalmi eredetű politikai viszonyok volnának*, mintha az apparátus és az állampolgár viszonya *lényegét tekintve „szakértelmen alapuló uralom"* (M. Weber) volna. S bármilyen határozottan tiltakozik is Hegedüs András az ellen, hogy e tekintetben Weber koncepciójához közelállónak tekintsük bürokrácia-felfogását (Társadalmi Szemle. 1968. 10. szám), *a szakigazgatás politikai tartalmának a közhatalmi, osztályuralmi viszonyokkal való összeforrottságának* jellemzése voltaképpen hiányzik fejtegetéseiből, s így ugyanaz a hiba jellemzi a két koncepciót (jóllehet pl. a „hatalom" és „uralom" szavakat Hegedüs András más értelemben használja, mint Weber a „Macht" és „Herrschaft" szavakat).

Pedig politikai hatalom s az államigazgatás egymáshoz való viszonyáról szóló marxista államelméleti irodalomban is találkozunk olyan meghatározással, amely e két fogalom összefüggésére helyezi a hangsúlyt: „A hatalom fogalmának nem csekély mértékben szintetizáló jellege van és megvilágítja az állami élet valamennyi egyéb jelenségének tartalmát. A hatalom inkább magát a kormányzás lényegét, annak társadalmi természetét fejezi ki. A hatalom uralma — úgy gondoljuk — legvilágosabban az államigazgatásban jelenik meg, amelyet ebből a szempontból az államhatalom ismert külső megjelenésének, realizálódásának lehet tekinteni." (Tyihomirov: Hatalommegosztás vagy

Digitized by Google

fontosságát hangsúlyozó szerzők (...
egyébként teljesen igazuk van ...
ezen okok vizsgálatára hívják ...
gyelmet) végül mégis ahhoz a ...
nikus oksági magyarázathoz j...
bürokráciával kapcsolatos ...
konfliktusokat illetően, hogy ...
a szakapparátus különérd...
hatnak. E mechanikus sze...
ladasat egyébként az is el...
ra a szerzők számára, ha ...
megertik azokat a sze...
lyeket az általuk a tars...
iranyzathoz sorolt ne...
— de korántsem pus...
galmaz.

A szocialista ors...
ciologiai kutatások...
az utobbi évek n...
dalmabol *egyed*...
ontologiai irany...
olvat, ami *filoz*...
sen orientálja ...
S Markus M...
elvtarsak az ...
ciologiai t...
meg, „hogy ...
séges teor...
alakulasa...
valo elk...
sokkal ...
cio, m...
rends...
preta...
azt ...
a s...
...

[illegible]

[redacted]

...nak szinte átte-
irodalma van a
viszonylagos zárt-
s szellem sajátos-
imperatívusszal"
...lommeghatározáso-
...zsgálatokat illetően.
...az ilyen szintű vizs-
s a szakapparátus-
célcsoportnak a kü-
...k a diszfunkcionális
egyetlen lehetséges
kísérletekhez képest
...unk novumot. Ezzel
...litikai szociológiához"
...pp a *politika lényegé*-
...vétele hiányzik.
...vetkezetlenség egyéb-
munkamegosztást és a
...kat egymástól teljesen
...áljuk. A szocialista tu-
... fejlődése, illetve diffe-
...voltaképpen az említett
megszüntetettségének fo-
...a társadalmasodottságának
...l, vagyis a szélesebb érte-
(nem pusztán technikai)
...ztás viszonyait tükrözi visz-
... tulajdonviszonyoknak a tár-
...uktúra szempontjából vizs-
...oblémái igen nagy figyelmet
... A társadalmi struktúra
...ból valóban csekély már a
...e a magántulajdonnak, de a
... tulajdonviszonyok még jelen-
... jelentik, hogy *a termelési fel-*
...egoszlását, a termelés dologi
...elyi feltételeinek egyesülését
... szervezeti viszonyok heterogén
...ttűek, s e heterogenitás nem
jogi formaság. Ezért indokolat-
...lelületes dolog az, hogy Márkus
... és Hegedüs András — a „tört-
szemlélet" pejoratív címkéjével
a — voltaképpen nem is méltatják
...tes érdemi vitára az olyan elméleti
...leteket, amelyek a tulajdonviszo-
... e heterogenitásának a társadalmi
...atúra szempontjából érvényesülő je-
...ségével foglalkozva az övéktől elütő
...spontot fejtenek ki. (Jól megfigyel-
...ő ez az idézett cikknek abban a ré-
...ben, amely a Blaskovits János tanul-
...anyában kifejtett gondolatmenetet
...aglalja"). Egyébként a szerzők a tár-
...adalmi struktúra kérdéseit illetően sem
...elzik, hogy nem csupán az osztályok és
... rétegeződés problémáiról folynak vi-
ták, hanem a társadalmi struktúra fogalmáról is olyan eltérő meghatározások és a terminológiai keretekén jóval túlmenő, felfogásbeliileg is különböző álláspontok alakultak ki (különösen a szovjet és a lengyel szociológusok körében), amelyeket aligha lehetne besorolni a cikk által jellemzett „irányzatok" valamelyikébe.

Szakigazgatás és társadalmi ellenőrzés

A szerzőknek a szakigazgatás és társadalmi ellenőrzés viszonyáról szóló elképzeléseiben is jól megfigyelhető a szocialista társadalom intézményeire vonatkozó helytelen szemlélet.

A specializált, standardizált, hierarchizált apparátus elkülönül a társadalomtól, érdekei is nagyrészt függetlenülnek; ezzel szoros összefüggésben kialakul benne a szakértelem monopolizálására irányuló törekvés, a titkolódzás tendenciája, az ellenőrzés lehetetlenné tételét és a szakértelemből eredő helyzeti fölény védelmét elősegítő reagálások rendszere — ebben foglalhatjuk össze Max Webernek a bürokratikus uralomra vonatkozó ama nézeteit, amelyet Hegedüs András több tanulmányában is megtalálunk, s amelyek a Kortársban közölt tanulmányban is kifejeződnek (bár itt csak néhány utalásban).

Weber azt is kifejti, hogy a demokratikus ellenőrzési törekvések mindig zátonyra futnak, mert a szükségképpen laicista és dilettáns ellenőrzés tehetetlen az apparátus szakismeretével szemben. Ha pedig az ellenőrzés is megfelelően meg van szervezve, akkor ez is elkülönült testületté válik, vagyis szakapparátussá, annak minden jellemzőjével. Webernek ez a gondolata is elegendő egyébként, hogy éreztesse: a társadalmi ellenőrzés társadalmisága és intézményesítettsége — sok szempontból ellentmondásos, problematikus mozzanatok.

Társadalmi ellenőrzésen nem csak az állami szakapparátus melletti, ehhez képest külső ellenőrző szerveket, társadalmi választmányokat érthetjük, hanem a társadalmi érdek védelmére *megszervezett összes intézményeket, a társadalmilag megszervezett intézményrendszert*, s az informális kapcsolatok területén jelentkező reagálások egy részét is. Ebben az értelemben pl. a bankellenőr-

Digitized by Google

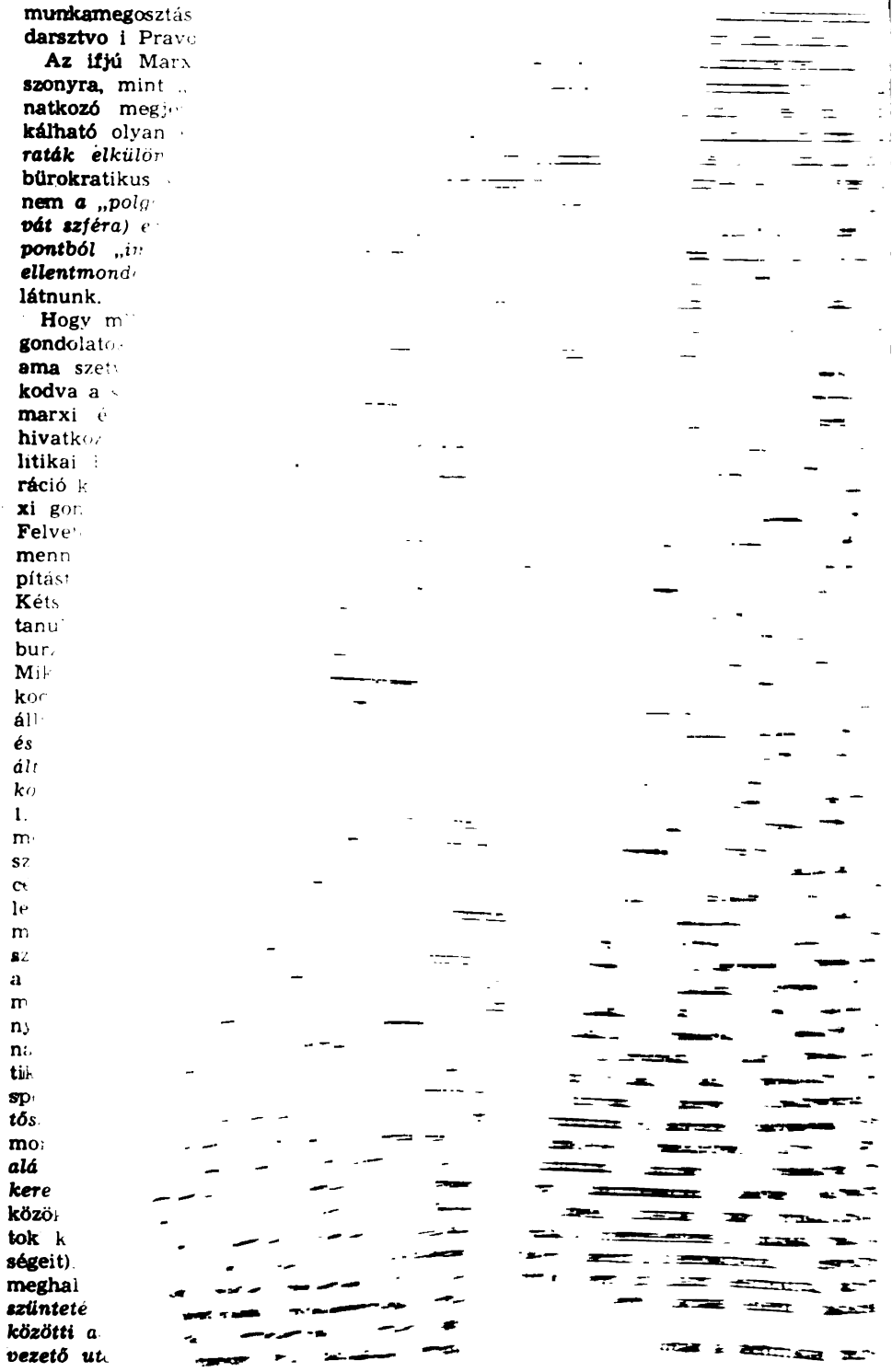

Digitized by Google

...n elfoglalt helye persze ... fontos elméleti kérdéseket ...mélyek igazgatása" olyan ...mely igen sokban külön... ...b munkatevékenységektől, ...zvetlen termelő tevékeny... ...szerűség leírásában bizo... ...itséget nyújthatnak a bü... ...i oldalát minuciózusan le... ...ociológusok (M. Weber, R. ...Thorstein Veblen stb.), vagy ...kérdést esszé vagy pamflet ...feldolgozó szerzők is (lásd ...kapuját vagy Parkinson tör...

...yörgy „A társadalmi lét on... ...ámű kéziratos művének már ...gyes részleteiben (lásd Neues ...50. és 161. szám) is találunk ...dolatokat, amelyek érintik az ...tevékenység sajátosságait. ...e gondolatok segítségével is ...etjük, hogy a bürokratikus ...val összetettebb és mélyebb ...ezethető vissza, mint amilyen ...parátus különérdeke. Lukács ...gyanis rámutat arra, hogy mi... ...vezetek, intézmények teremtődd... ...az emberek közötti gazdasági ...iális érintkezés meghatározott ...ozására, e szférák „kialakulása ...teologikus tételezések (Setzungen) ...nye, amelyek ugyan a társadalom ...denkori döntő rétegek) elemi élet... ...lei által meghatározottak, de ép... ...ezért ezekkel az életfeltételekkel ...ogén viszonyban kell állniuk... *A ...tételezés ellentétben a gazdasággal szándékozik újat létrehozni mate... ...an, hanem az egész világot mint ...levőt tételezi, és megkísérel kötelező ...szabályokat felállítani, amelyeket a ...g immanens spontaneitásából nem ...eszthet ki*... Az emberek közötti tár... ...almi érintkezés jogi rendjéhez tehát ...cifikus, az előírások stb. jogilag ho... ...genizált gondolatrendszere szükséges, ...melynek elvi felépítése a gazdasági ...lósággal szembeni jogi képzetvilág ...arx által megállapított inkongruen... ...ján nyugszik... Ily módon elméleti ...akadás következik be a teleologikus ...ételezésekben, amit gyakran a jog ke... ...letkezése és a jog rendszere közötti dua... ...litásként fogalmaznak meg..." E meg... ...állapításból kiindulva is érvelhetünk amellett, hogy a bürokratikus hibák le... ...hetőségét nem csupán az apparátus el... különülése alapozza meg, hanem *tevékenységének speciális természete*, tartalma. Nem csupán és nem elsősorban az érdekek, hanem mindenekelőtt *a tevékenységi szférák elkülönültségéből*, inkongruenciájából kell tehát kiindulnunk. (A tevékenységi szférák elkülönültségének egyik legfontosabb következménye — s további következmények oka — természetesen az érdekek elkülönültsége.)

A bürokrácia, a demokrácia, a politikai hatalom kérdéseivel foglalkozó marxista irodalom nemcsak arról győz meg bennünket, hogy Márkus Mária és Hegedüs András nem vesz tudomást az e kérdésekben folyó viták sokrétűségéről és már a fogalmak meghatározásában is sokfelé ágazó bonyolultságáról, hanem arról is, hogy *sürgetően szükség van olyan áttekintésre, amely valóban számot ad az e kérdésekkel kapcsolatos kutatások irányairól*. Szembetűnő például, hogy az állam- és jogelméleti vizsgálódások alig-alig találkoznak a politikai szociológia megközelítési kísérleteivel, s az előbbiek, illetve az utóbbiak is egyaránt kevés kapcsolatban vannak a demokrácia és a hatalom kérdéseihez az etika és személyiségelmélet felől közeledő vizsgálódásokkal.

Az a kép, amelyet Márkus Mária és Hegedüs András a marxista szociológiai elmélet terepéről ad, egyáltalán nem alkalmas e megközelítési módok heterogenitásának tükrözésére. Tanulmányuk ugyanis arról tanúskodik, hogy egyes igen fontos, a klasszikus marxista elmélet s a mai filozófiai, szociológiai és államelméleti irodalom által egyaránt felvetett szempontokat figyelmen kívül hagynak, s a marxista szociológia fejlődési tendenciáinak ismertetése helyett néhány, egyelőre megalapozatlan gondolat, zsenge eszmecsíra népszerűsítésének szentelték munkájukat. A különböző tendenciák igen hiányos jellemzésével, néhol torzításával és önkényes polarizálásával a szerzők egyáltalán nem azt a törekvést szolgálják, amelynek célját Hegedüs elvtárs nemrég (Társadalmi Szemle, 1968. 10. szám) úgy foglalta össze, hogy „az egyazon elkötelezettség alapján kialakuló, de mégis eltérő álláspontok időlegesen se hozzák létre az ugyanazon célokért harcolók egészségtelen polarizációját".

Görgényi Ferenc

Digitized by Google

TÁJÉKOZÓDÁS

Társadalmi struktúra és vallási szabályozás

Megjegyzések J. Levada könyvéhez

A marxizmus úgyszólván *in statu nascendi* maga elé tűzte a vallás kritikai elemzésének feladatát, de e milliókat érintő fontos kérdés *szisztematikus*, tudományos kimunkálásáért az utóbbi időkig viszonylag kevés történt. Ha születtek is jelentős művek a vallások történeti fejlődésének egyes szakaszairól, ha a propagandában gyakran ki is fejtették a tudományos világkép, a marxista világnézet és a vallások világképe, világnézete közti ellentétet, a vallások lényegének, természetének *beható* analízisével irodalmunk — sokféle, ebben a keretben nem elemezhető ok miatt — alapjában veve adós maradt. Azt a rendkívül gazdag elvi és metodikai inspirációt, amely Marx, Engels és Lenin, sőt: Plehanov és Gramsci műveiből árad (a polgári vallásfilozófia, vallásszociológia, vallásetnológia eredményeinek hasznosításáról nem is szólva) a marxista filozófia *az általános valláselmélet* kidolgozásában még kevéssé értékesítette.

Elméleti tekintetben természetesen nem állítja a marxistát különösen nehéz feladat elé a vallás kritikája: élenjáró teljesítményeiben a filozófiai gondolkodás történelmileg igen régen, úgyszólván már genezisében meghaladta azt az [illegible] és naiv, érzelem szülte, félig [illegible] antrópomorf tudati struktúrát, [illegible] a vallások formát adtak. De az [illegible] éppen az: miként lehetséges, k[illegible] [illegible] ez a tudományos a [illegible] kezdetleges elsa- (teh[illegible] [illegible] hatóerő maradha- szaksz[illegible] [illegible] ideológiájának alanyai [illegible] voltára zásban ú[illegible] kor a szak[illegible] *igen közvetl*[illegible] *dinamikusabb* [illegible] *kel, a termelőerő*[illegible] vezeteken belüli szakig[illegible]

tatjuk ezt a vizsgálatot, hogy jobban megértsük *azokat a társadalmi struktúrákat*, amelyeknek a vallás szükségszerű eleme, ha tehát nem elégszünk meg azzal, hogy a vallási ködképződményeket visszavezessük valamilyen világi alapra, hanem ha — Marx követelményének megfelelően — azokat a világi-társadalmi ellentmondásokat igyekszünk megérteni és kiküszöbölni, amelyeknek létéből a vallás táplálkozik. Ekkor azonban a vallás „természetében" nem az egyén önkifejezését vagy sajátos szükségleteinek téves, torz kielégítését fogjuk keresni és megtalálni, amelyet valahogyan kívülről oktrojáltak rá az emberi viszonyokra, hanem szükségképpen olyan társadalmi produktumként kell azt vizsgálnunk, amely az emberi viszonyoknak *bizonyos, történelmileg adott körülmények közt szükségszerűen fellépő visszatükrözése, sőt kiegészítése.*

Jurij *Levada*, a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának kitűnő kutatója ebből az egyedül marxistának mondható metodikai elvből indul ki. Nem állítjuk, hogy könyve, *„A vallás társadalmi természete"*, „végérvényes" megoldását nyújtja *mindazoknak* a kérdéseknek, amelyeknek felvetésére vállalkozott. Mégis fel kell hívnunk a figyelmet erre a fontos műre: a valláselméletben talán az első olyan *átfogó* munka ez, amely Marx eredeti vallásfelfogásának reprodukcióját a tudomány új, de már nélkülözhetetlenné vált eredményeinek (a szemiotikának, információelméletnek, szociológiának, etnopszichológiának stb.) a felhasználásával kapcsolja össze, és amely elméletileg konzekvensen küzd azért, ho[illegible] meghaladja a valláselmélet és val[illegible] [illegible]marxista, *polgári* for-

Digitized by Google

A marxi vallásfelfogás sajátossága

Ennek az elhatárolásnak a jelentőségét nem lehet eléggé hangsúlyozni. Nemcsak azért, mert *a felvilágosodás vallás-kritikájának* e formái — képviselőik szubjektív szándéka és érvelésük ragyogó szellemessége ellenére is — magukban hordják a panteisztikus-deisztikus vallásosságba való visszaesés lehetőségét, hanem azért is, mert hazai viszonyaink között, ahol a munkásosztályra hárultak mind a szocialista, mind a polgári demokratikus forradalom megvalósításának feladatai, csaknem elkerülhetetlen volt, hogy a polgári valláskritika racionalista-szcientista korlátozottsága magára a marxista vallásfelfogásra is hatást gyakoroljon.

Levada helyesen mutat rá e racionalizmus elégtelenségére: *a vallás nem származhat az individuum műveletlenségéből, elmaradottságából vagy éppenséggel értelmetlenségéből* (ezen az alapon például lehetetlen megmagyarázni, miért maradnak vallásosak művelt emberek, olykor kiváló tudósok is), s éppúgy nem várható eltűnése sem pusztán a tudomány fejlődésétől. A tudomány egyes konkrét teljesítményei *önmagukban* nem cáfolják a vallást, a „tiszta" természettudományos eredmények legfeljebb agnosztikus világnézeti konzekvenciákkal járnak, sőt: az új tények valamilyen módon be is szoríthatók a régi vallási séma kereteibe. Emellett nyilvánvaló, hogy lehetetlen gyakorlatilag *„minden"*, a vallás mellett felhozott pszeudo-intellektuális érvet megcáfolni, továbbá hogy ez az intellektuális kritika még egyformán lehetségessé teszi isten *„érthetetlenségének"* felmagasztalását, vagy fordítva: az emberi *megismerés* istenítését. Erről a racionalisztikus ateizmusról nyugodtan elmondhatjuk, hogy szükségképpen marad arisztokratikus, még ha nem is vettük tekintetbe a tudományok fejlődésének azt az objektív tendenciáját, amely a véges, zárt, antrópomorf rendszerek helyébe végtelenül bonyolult, nyitott szisztémákat tol az előtérbe, amelyek önmagukban nem teszik lehetetlenné, hogy isten létét a mindenség valamely „még meg nem ismert" (a vallásban megismerhetetlennek nyilvánított) szférájában megalapozzák.

A német klasszikus filozófia annyiban túlhaladta e racionalista konstrukciót, hogy elválasztotta egymástól a hitet és az észt, és feltette (ha nem is válaszolta meg) a kérdést: milyen körülmények közt válhat a hit, az ész e szabályozó elve, konstitutívvá *(Kant)*; illetve annyiban haladta meg, hogy a vallást nem az értelmes egyén sajátosságaiból magyarázta, hanem az abszolút eszme önmozgása és önmegismerése történetileg fejlődő, szükségszerű fokának tekintette *(Hegel)*. Ez a megközelítési mód is *a tudat* állapotváltozásaiból értelmezte a vallások létét és fejlődését, mégis célul tűzte ki *a vallás „emberi" jelentőségének* megvilágítását, és ezzel előkészítette *Feuerbach* fellépését, aki az istenhit forrását az ember nembeli lényegének az egyéni létezéstől való elidegenülésében, s ennek folytán a valóság antrópomorfizálódásában látta. Feuerbach az egyén nevében elveti istent (a hegeli abszolút eszmét), de ez az egyén nem valóságos, cselekvő szociális lény, hanem vértelen filozófiai absztrakció, s az elidegenedés *okait* is csupán a felvilágosodás szokásos érveivel, a fantázia és a tudatlanság hangsúlyozásával magyarázza. A Marx előtti valláskritika képtelen volt megszabadulni e bírálat idealisztikus korlátozottságától, minthogy az elvont „értelmes" (vagy „erkölcsös") egyénből indult ki, nem pedig a szociális rendszerből, amelyben a vallás objektíve meghatározott szerepet játszik.

Marx gyökeres fordulatot teremtett azzal, hogy *„a vallást múlékony, konkrét történeti formák attributumának tekintette"*, s kritikáját is mindenekelőtt annak a világnak a gyakorlati kritikájától várta, amelynek a vallás nemcsak visszatükrözése, hanem szellemi kiegészítése is. A felvilágosodás polgári értelmisége, amely mindenekelőtt a már kialakult polgári termelési módnak megfelelő felépítmény, politikai és ideológiai struktúra kialakítására törekedett, megelégedhetett a vallás immanens-intellektuális bírálatával, a papi csalás és megtévesztés leleplezésével, más szóval a vallás *felhasználásának* kritikájával. A proletariátusnak azonban, amely a társadalom gazdasági alapjainak radikális átformálását, mindenfajta elidegenedés leküzdését tűzte ki feladatául, óhatatlanul fel kellett tárnia a *vallás létfeltételeit* is. Itt válik érthetővé a vallás társadalmi bázisának és osztályfunkcióját-

Digitized by Google

...tak oly gyakran vulgarizált összefüggése ... a különböző osztályok — saját érdekeiknek megfelelően — kisajátítják a vallást, de hogy ez megtörténhessen, ahhoz ... [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

J... tot... elle... már ... Erre... hatunk ... jatos lén... vallásokba... [illegible]

...terminaija. A munkásosztály kiszolgáltatottsága a kapitalizmusban például ö... nagyobb, mint bármely más osztályé. Ennek ellenére a munkásosztály a ... vallásos osztály, mert élettevékenysége, szociális aktivitása nem igényel vallásos kiegészítést (ellenkezőleg: ... csak ... tevékenységét), továbbá mert ... értelemben „kívül áll" a ... társadalmon s így a kapitalizmus ... egyébként is korlátozott ... szabályozási szükségleteken.

A vallási szabályozás sajátosságai és feltételei

A vallást pontosabban a társadalom vallásosságát tehát szociális produktumként ... vizsgáljuk. Olyan kultikus ... rendszerek sokaságaként, amelyek bizonyos körülmények közt szervezik a tömegek ... érzelmeit, tudatát, s ... kritikája ... a vallás kritikája is, amely nem egyéb, mint „a társadalom ... saját vallásossága el... kísérletet tesz annak a ... amelynek ... egyesek a társadalom szerkezetét ... ideológiájával — ha elfogadjuk ezt, akkor végső soron autonóm, ... történelem feletti lényeggel ... rendszernek tekintenénk a vallást ... hogy a szociális rend... a társadalmi totalitás) sajátosságai ... szabályozói sajátosságait. Itt tehát a szabályozás, amelyet ... kommunikáció közvetít, nem ... valami a társadalom élet... képest: a vallás a szerve... sokaság szintjén, közös tevékenységének és diakronikus, nemzedékek ... összekapcsoló történeimenek szövetébe ágyazott szabályozó. Jelrendszerének szemiotikai jellemzőit a konkrét ... határozza meg, alakítja ki, a kommunikáció mindenkori formája viszont az emberre vallás óta a munkatevékenységben gyökerező társadalmi integráció szempontjából alapvető fontosságú tényező.

Az objektív kommunikációs kapcsolatok elsődlegesen az individuális tudattal ... Más szóval a vallás társadalmi ... s az egyéni tudat ... a totalitástól maga is ... (A társadalmi tudat

Digitized by Google

sem azonos az egyéni tudattartalmak halmazával — elemeinek *szociális* viszonylatban van jelentőségük, s ennek az *objektív szociális jelentőségnek az individuális tudatosítása nagyon különböző fokú* lehet. És megfordítva: az *egyéni* élmények világa *csak a társadalom által kialakított, adott jelentésrendszerben* minősül vallásinak, illetve szekularizáltnak.) A gondolkodás különböző típusai tehát nem mások, mint a különböző szemiotikus rendszerekben való információtárolás és információ-feldolgozás típusai.

Levada legfőbb törekvése láthatóan az, hogy *egységükben ragadja meg a társadalom struktúráját és annak funkcionálását.* Miközben szigorúan a társadalmi struktúra élettevékenységébe ágyazva vizsgálja a vallás funkcióját, ezt a *struktúrát* is úgy fogja fel, mint a *tevékenykedő ember cselekedeteinek objektivációját,* mint *a társadalmi gyakorlat* meghatározott rendszerét. A könyvben újra meg újra visszatér az a gondolat, hogy a vallás az emberi *tevékenység* történelmileg meghatározott kiegészítése, hogy születésében és fejlődésében gyakorlati szükségletek játszották a meghatározó szerepét. *„Itt a fő feladat feltárni a szociális tevékenységnek azokat a... jellemzőit, amelyek magyarázatot adnak arra a tényre, hogy a neki megfelelő jelkomplexumok, köztük a vallási rendszerek, a tevékenység különös szabályozó mechanizmusaiként működnek."* (75. old.)

A vallásos szabályozás alapja általában — Marx szavaival — *„az emberek korlátozott viszonya egymáshoz és a természethez".* Ez a korlátozottság Levada szerint *a tevékenység differenciálatlanságában* jut kifejezésre. Egyfelől differenciálatlan *a munkatevékenységnek és a munka tárgyának* viszonya, s a szubjektum-objektum viszonynak ezen elmosódottsága következtében bontakozik ki az antropomorfizáció és szociomorfizáció folyamata, a külső, objektív világ „szubjektivizálása", annak értelemmel, akarattal, jó- és rosszindulattal, teleologikus tevékenységgel való felruházása. (Ez nyilvánul meg például az agrárkultuszokban, s általában a földművelők vallásosságában, szemben a munkatárgy és munkatevékenység viszonyát új módon tételező ipari munkával.)

Másrészt: amíg differenciálatlan marad *az egyén és a nem viszonya,* az emberek egymáshoz való kapcsolata, addig *a társadalmi információ rutinjellegű továbbítása, a „hagyomány" uralkodik az eleven tapasztalat felett.* Ilyen körülmények közt szűk az egyén mozgástere, csekély az egyes ember választási lehetősége, a tevékenység egyéni megváltoztatásának szférája, és ennek tudata abban fejeződik ki, hogy a hagyományos elem *megszentelt norma* gyanánt uralkodik, *külső* posztulátumként szegül szembe a szubjektivitással.

A vallások tipológiája

Levadának ezek, a vallási szabályozás társadalmi alapjára vonatkozó gondolatai igen fontos és a további munkát megtermékenyítő tudományos eredmények, különösen ha nem a tudomány végső szavának, hanem további konkretizálásra és kidolgozásra ösztönző elvi-módszertani alapnak tekintjük őket. Levadának sikerült elkerülnie azt a nehézséget, hogy a külvilág *puszta* visszatükröződésének tekintse a vallást, s mereven szembe kelljen állítania a társadalmi létet és a társadalmi tudatot, ami megakadályozna bennünket abban, hogy megértsük a társadalmi objektivitás kialakulását és változásait, hogy Marx első Feuerbach-tézisének szellemében „szubjektíven" fogjuk fel ezt az objektivitást, mint „tárgyi tevékenység" termékét. Levada helyesen mutat rá: így könnyebben tudjuk megvalósítani azt a marxi követelményt, hogy a vallási ködképződményeknek földi alapjukra való visszavezetése helyett feltárjuk *a vallásra való átmenet mindenkori okait,* azokat a történetileg konkrét szociális szükségleteket, amelyek miatt a szabályozás rendszere éppen *vallásossá* lesz, amely miatt *„a filozófiai absztrakció végletes általánossága és a hagyományos — tagolatlan, tudatosan át nem gondolt — aktus végletes magába zártsága"* (80—81. old.) egy pontban fut össze. Levada — helyesen — *„az emberi tevékenység rendszerszerűségének abszolút, végső szintjeinek fantasztikus visszatükrözését és kiegészítését"* látja összpontosulni a vallásos kritériumokban.

Az ember tehát a *végesnek* tűnő *szubjektív* aktus és a *végtelen objektivitás* abszolút mozzanata közti szakadást próbálja áthidalni *a hit* segítségével, amely ily módon a kommunikációs és szemiotikai sík metszéspontjain [illegible]

Digitized by Google

nak oly gyakran vulgarizált összefüggése is: a különböző osztályok — saját érdekeiknek megfelelően — hasznosítják a vallást, de hogy ezt megtehessék, ahhoz mélyebben fekvő objektív okokból már ki kellett alakulnia, léteznie kell a vallásnak.

Nem mintha a marxizmus feleslegesnek tartaná, hogy a vallás „igazságtartalmát" szembesítse a tudományokéval, köztük a természettudományéval. Az igazi kérdés azonban az — hangsúlyozza Levada: — ***milyen típusú kölcsönhatás jön létre a vallás és a tudomány között***, más szóval: ***milyen típusú vezérlést igényel maga a társadalom***, milyen feltételek között vehetik és veszik át más ideológiai szabályozók azt a szerepet, amelyet hosszú időn keresztül a vallás töltött be a szociális életben.

Hiszen a vallási szövegek nem is elsősorban a természeti jelenségek leírására törekszenek, hanem főként ***az ember helyét*** próbálják meghatározni a világban. Ezért — úgymond — nem pontosan fogalmazunk, amikor egyfelől „természeti", másfelől „szociális-történeti" vallásokról beszélünk. ***Minden*** vallási rendszer szociális formákat közvetít: ***a szent mint olyan — társadalmi produktum.*** A vallási világképekben (például a menny-föld-pokol „háromemeletes" univerzumában) emberi viszonyok tükröződnek — írja Levada. (Személyes véleményünk szerint azonban az a körülmény, hogy a vallás szociális produktum, nem mond ellent annak, hogy a vallások fejlődésük bizonyos fokán egy, a látszaton alapuló antropocentrikus természeti ***világképet*** is magukba integráltak. ***Leírják tehát a természet képzelt struktúráját is***, noha kétségtelenül e világkép ***szociális interpretációja*** az, ami a ***vallási világ*** integráns részévé teszi ezt a képet.)

Levada a továbbiakban nemcsak a polgári racionalizmustól, hanem azoktól az elterjedt Marx-interpretációktól is elhatárolja magát, amelyek szerint a létbizonytalanság, egyes osztályok kizsákmányolt volta, az előre nem láthatótól való félelem ***önmagában vallásossá teszi*** az embereket. Ezek a *negatív* tényezők megint csak ***az adott társadalmi rendszer közvetítésével*** hatnak, amelynek sajátosságai mellett egy osztály adott attitűdjét a szóban forgó osztálynak az illető társadalmi rendhez való viszonya is determinálja. A munkásosztály kiszolgáltatottsága a kapitalizmusban például objektíve nagyobb, mint bármely más osztályé. Ennek ellenére ***a munkásosztály a legkevésbé vallásos osztály, mert élettevékenysége, szociális aktivitása nem igényel vallásos kiegészítést*** (ellenkezőleg: ez csak fékezné tevékenységét), továbbá mert bizonyos értelemben ***„kívül áll"*** a ***tőkés társadalmon*** s így a kapitalizmus által támasztott (egyébként is korlátozott) ***vallási*** szabályozási szükségleteken.

A vallási szabályozás sajátosságai és feltételei

A vallást, pontosabban a társadalom vallásosságát tehát szociális produktumként kell vizsgálnunk, ***olyan kultikus rendszerek sokaságaként, amelyek bizonyos körülmények közt szervezik a tömegek viselkedését, érzéseit, tudatát,*** s ugyanígy kell tekintenünk a vallás kritikájára is, amely nem egyéb, mint „a társadalom fellépése ***saját*** vallásossága ellen". Levada kísérletet tesz annak a dichotómiának az áthidalására, amelynek alapján egyesek a társadalom szerkezetét szembeállítják ideológiájával — ha elfogadnók ezt, akkor végső soron autonóm, önálló, történelem feletti lényeggel bíró rendszernek tekinthetnők a vallást —, és megkísérli, hogy a szociális rendszer (a társadalmi totalitás) sajátosságaiból vezesse le szabályozói sajátosságait. Itt tehát a szabályozás, amelyet a ***nyelvi kommunikáció*** közvetít, nem külsőleges valami a társadalom életfolyamataihoz képest: a vallás a szervezett sokaság ***szinkron,*** közös tevékenységének és ***diakrónikus,*** nemzedékek sorát összekapcsoló történelmének szövetébe ágyazott szabályozó. Jelrendszerét, szemiotikai jellemzőit a konkrét totalitás határozza meg, alakítja ki, a kommunikáció mindenkori formája viszont az emberré válás óta a munkatevékenységben gyökerező társadalmi integráció szempontjából ***alapvető*** fontosságú tényező.

Az objektív kommunikációs kapcsolatok elsődlegesek az individuális tudattal szemben. Más szóval: a vallás ***társadalmi objektivitással*** bír, s az egyéni tudat elkülönülése ettől a totalitástól maga is társadalmi termék. (A társadalmi tudat

Digitized by Google

sem azonos az egyéni tudattartalmak halmazával — elemeinek *szociális* viszonylatban van jelentőségük, s ennek az *objektív szociális jelentőségnek az individuális tudatosítása nagyon különböző fokú* lehet. És megfordítva: az *egyéni* élmények világa *csak a társadalom által kialakított, adott jelentésrendszerben* minősül vallásinak, illetve szekularizáltnak.) A gondolkodás különböző típusai tehát nem mások, mint a különböző szemiotikus rendszerekben való információtárolás és információ-feldolgozás típusai.

Levada legfőbb törekvése láthatóan az, hogy *egységükben ragadja meg a társadalom struktúráját és annak funkcionálását.* Miközben szigorúan a társadalmi struktúra élettevékenységébe ágyazva vizsgálja a vallás funkcióját, ezt a *struktúrát* is úgy fogja fel, mint a *tevékenykedő ember cselekedeteinek objektivációját,* mint *a társadalmi gyakorlat* meghatározott rendszerét. A könyvben újra meg újra *társadalmi információ rutinjellegű továbbítása, a „hagyomány" uralkodik az eleven tapasztalat felett.* Ilyen körülmények közt szűk az egyén mozgástere, csekély az egyes ember választási lehetősége, a tevékenység egyéni megváltoztatásának szférája, és ennek tudata abban fejeződik ki, hogy a hagyományos elem *megszentelt norma* gyanánt uralkodik, *külső* posztulátumként szegül szembe a szubjektivitással.

A vallások tipológiája

Levadának ezek, a vallási szabályozás társadalmi alapjára vonatkozó gondolatai igen fontos és a további munkát megtermékenyítő tudományos eredmények, különösen ha nem a tudomány végső szavának, hanem további konkretizálásra és kidolgozásra ösztönző elvi-módszertani alapnak tekintjük őket. Levadának sike-

Digitized by Google

landó. A vallás, amely az élet ellentmondásait szimbolikus-fantasztikus formákban küzdi le — amely „szükségszerűvé teszi a véletlent, örökkévalóvá a mulandót, lehetségessé a lehetetlent" —, nemcsak a fennálló rendszerek szabályozásában, de ezek *képzeletbeli meghaladásában* is szerepet tölt be, s így lehetővé válik, hogy bizonyos határok közt a fennálló *kritikájából* is kivegye a maga részét.

Ezen a ponton azonban — nézetün[k] szerint — Levadának nem sikerült ke[llő] *konkrétsággal* elemeznie a vallás t[örté]*neti* meghatározottságát. Ebben sze[repet] játszik az is, hogy a társadalmi s[zerke]zet itt leírt, vallási kiegészítésre s[zoruló] modelljei igen általánosak, úgy[...] csak az emberiség „előtörténet[...] *talános* korlátozottságát fejezik [...] látozottság *típusainak* elégsége[s ...] nélkül. Úgy hisszük, ez össze[függ ...] hogy miközben Levada he[...] rá a Marx elidegenedés-k[...] történelemfilozófiai kiakná[...] ben mutatkozó nehézsége[...] mulasztja e kategória r[...] mának az (*ember felett* [...] *szetszabta, „idegen" vis*[...] *nek)* és fontos oldalain[...] mék, a munkatevéken[...] egyének egymástól v[...] nek) vizsgálatát is. Pon[...] zőnek *egyesítenie* kell[...] szonyok differenciál[...] *nos* vizsgálatát *a tár*[...] *osztás konkrét típus*[...] amelyek az elidege[...] hordozói, és amelyek[...] ferenciálatlanság k[...] nunk tehát az utat az [...] rakt felfogásától az [...] genedés-felfogásáig[...] *neti* meghatározott[...] vallás társadalmi t[...] idegenedés konkr[...] formáinak (az „a[...] feudális és tőkés t[...] laján értelmezhes[...] tevékenységet.

Levada teljes [...] vallásnak nincs [...] nyege. Nézetünk [...] ebből következik [...] alapjukat alk[...] formációk közti [...] *gálatának szüks*[...]

[illegible] ...gek vallásosságá- [illegible] ...alom struk- [illegible] ...vallást, *egyes* [illegible] ...mi körülményeink [illegible] ...nak, *reprodukálhat-* [illegible] ...kultikus viszonyokat. [illegible] ...is a társadalmi élet [illegible] ...első szféráiból, még sze- [illegible] ...azokon az „alsóbb" sí- [illegible] ...a mindennapi és a csalá- [illegible] ...lyeken még ma is jelen- [illegible] ...ű kommunikációs formák [illegible] ...vallás *mitológikus* eleme [illegible] ...van is, *rituális* elemeivel [illegible] ...ideig számolnunk kell [illegible] ...ak a családi ünnepek val- [illegible] ...elésére). Emellett a terje- [illegible] ...igen jelentős „közömbös" [illegible] ...követelmények közt *a val-* [illegible] ...is lehet: ez is azt mutatja, [illegible] ...i szabályozás *objektíve fe-* [illegible] ...t ugyan, de ennek *tudato-* [illegible] ...llő *mértékű.*

[illegible] ...adódik a marxizmus egyik [illegible] ...feladata. „A tudományos [illegible] ...eredményeinek birtoklása [illegible] ...még nem azonos a haladó [illegible] ...és nem garantálja a szilárd [illegible] ...ggyőződést: a *kultúra birtok-* [illegible] ...*új módjára van szükségünk* [illegible] ...ada. — A feladat ugyanis nem [illegible] ...ó arra, hogy bizonyos ismere- [illegible] ...üljünk az emberekkel; sokkal [illegible] ...ra kell törekednünk, hogy ki- [illegible] ...bennük *az ismeretek felhasz-* [illegible] ...*tudását, készségét, szokását,* [illegible] ...*kiformálni a viselkedés és a gon-* [illegible] ...*bizonyos kultúráját.* A tudomá- [illegible] ...aterialista világnézet tömeges el- [illegible] ...ésének tulajdonképpeni társadal- [illegible] ...talma: *megtanítani az embereket* [illegible] ...*ogy ezeknek a tudományos mód-* [illegible] ...*nek a segítségével cselekedni tud-* [illegible] ...*, hogy rájuk támaszkodva tudják* [illegible] ...*eni életviszonyaikat, gondolati te-* [illegible] ...*nységüket.*" (310. old.)

[illegible] ...marxizmus világnézetének igazi pró- [illegible] ...ve az olyan szituációkhoz való vi- [illegible] ...y, amikor az ember az ismeretlennel, [illegible] ...nehézséggel, a „közönségestől" eltérő [illegible] ...ntű jelenséggel kerül szembe. „*És itt* [illegible] ...*p értelmet a világhoz való viszony val-* [illegible] ...*sos és vallástalan rendszerei közti kol-* [illegible] ...*zió. Nem lehet megtanítani minden* [illegible] ...*gyes embernek azt a tudáskincset, ame-* [illegible] ...*et az emberiség kidolgozott és felhal-* [illegible] ...*mozott, de elvileg bele lehet nevelni az* [illegible] ...*mberekbe azt a képességet, hogy ésszerűen nyúljanak ehhez a kincshez, hogy élni tudjanak a kultúrával... anélkül, hogy kultikus viszonyokhoz és illúziókhoz folyamodnának. Végső soron ez az ateista nevelésnek, az emberek ateista »megedzésének« alapiránya.*" (Uo.)

A társadalmi fejlődés objektív gyakorlatától, új ideológiai szabályozók kialakítására irányuló erőfeszítések és közvetlen nevelőmunkánk *együttes* hatásától várhatjuk csak azt, hogy az egész társadalom életében érvényesül a marxizmus ateizmusának igazi tartalma: a személyiség alkotó potenciáinak, szabadságának kiteljesítésére irányuló szocialista humanizmus. Ha a vallás társadalmi természetének kulcsa az ember társadalmi természetének korlátozottságában van, akkor az embernek mint társadalmi (és történelmi) lénynek szabad fejlődése a tudat perifériáira szorítja vissza a vallási szabályozás maradványait. Ennek a szükségszerűségnek a meggyőző, differenciált bemutatásában van a legfőbb jelentősége Levada úttörő, gondolatébresztő művének.

Lukács József

Sz. T. Konyenkov: Sztyepan Rázin

Digitized by Google

Mezőgazdasági nagyüzem — technika — ember

Megvannak a lehetőségek

A Társadalmi Szemle 1969. évi márciusi számában érdekes, lényegbevágó kérdéseket tett fel: „Hogyan lehet biztosítani, hogy a szövetkezeti tag alkotó módon szocialista munkájával, mindinkább kezdeményezővé váljék és gazdaként, a közös gazdaság minden fontos folyamatát átlátva és megértve érvényesítse kollektív tulajdonosi jogait? Meg lehet-e akadályozni, hogy az egyre nagyobbodó üzemekben és az egyre bonyolultabbá váló irányításnál, egyre több gép és ipari [illegible] mellett [illegible] az egyén?" E bonyolult, összetett kérdésre [illegible] néhány gondolattal [illegible].

Nemcsak a mezőgazdaságban gond

Kiindulásként jegyezném meg, hogy a Társadalmi Szemle kérdései nem specialisan mezőgazdaságiak, hanem a társadalom általános kérdései közé tartoznak. Felmerülnek ilyenek az ipari és kereskedelmi vállalatoknál, ezek dolgozóival kapcsolatban is. A technika térhódításával összefüggő minden problémának az adott társadalmi gazdasági és társadalmi berendezkedés [illegible], a fontos szerepet játszanak benne a politikai szervezetek és intézmények.

A kérdés felvetése azért időszerű, mert a [illegible] alapvetően befolyásolt [illegible] technikával felszerelt [illegible] mezőgazdasági nagyüzemek [illegible] alakultak ki [illegible] formája a [illegible] nemcsak a [illegible] befolya[illegible] hanem az is, [illegible] kell [illegible]

[illegible]

delem, a vállalatszerűen dolgozó nagygazdaság eredménye, de ennél többet várnak tőle: jól *akarják érezni magukat benne*. Igénylik az olyan légkört, amelyben megmondhatják véleményüket, s amelyben a közösség tagjai emberi szóval, bírálattal, biztatással segítik egymást. Ilyen igény természetesen nemcsak a parasztságban él.

A korábbi helyzetből adódóan a szövetkezeti gazdák életfelfogása, szemlélete megőrizte az önállóságot és különösen érzékeny minden olyan mozzanatra, amely „gazda" önérzetüket sérti. A jó politikai közérzetükhöz hozzátartozó önállóság-igényt olyan erkölcsi tőkének kell tekintenünk, amelyet a nagyüzem érdekében lehet és kell felhasználnunk, kielégítenünk.

Új forma — új módszerek

Az első kérdés kapcsán azt tartom szükségesnek megjegyezni, hogy a nagyüzemi gazdálkodás körülményei között csak úgy és mértékben lehet az *egyéni* gazdálkodás körülményei között kialakult módszereket és formákat abból a *célból* alkalmazni, hogy a tag a magáénak érezze a gazdaságot. A gazdálkodás minden részletének napi számbavétele, az elhatározással összefüggő kockázatvállalás stb. az egyéni parasztgazdaságban közvetlen lehetett, de a nagyüzemben a leggondosabban készített alapszabály, a legjobb üzemszervezés sem teszi ezt ilyen mértékben lehetővé. Ez nem jelenti azonban azt, hogy nincsenek a nagyüzemnek olyan módszerei, amelyek elősegítik, hogy a tagok kezdeményezők legyenek munkájukban, áttekintsék és megértsék a gazdasági folyamatot és érvényesítsék kollektív tulajdonosi jogaikat.

A szövetkezeti mozgalom eddigi tapasztalatai szerint már *kialakultak ezek a módszerek*. A szövetkezeti élet kereteit meghatározó szövetkezeti törvény, majd az [illegible] minden szövetkezetben [illegible] [illegible]bály, munkarend, s az

Digitized by Google

üzemi élet többi belső, írott és íratlan törvénye megfelelő alapot és keretet ad e cél eléréséhez. S hogy hogyan élnek az egyes szövetkezeteken belül a törvény által biztosított lehetőséggel, az nagymértékben a termelőszövetkezet gazdasági helyzetétől, vezetésétől, tagságától stb. függ.

Már a szövetkezeti mozgalom kezdeti időszakában is nagy különbségek voltak e tekintetben az egyes szövetkezetek között. A legrendezettebb körülmények között működő szövetkezetekben van a legnagyobb lehetőség a tagok jogainak érvényesítésére. A gazdaságilag, szervezetileg kevésbé szilárd szövetkezetekben viszont már több a gátló tényező e téren, s ebből következően gyakoribb a rossz politikai közérzet is.

Melyek azok a *legfontosabb módszerek*, amelyek elsősorban biztosítják, hogy a szövetkezeti tag gazdaként, kezdeményezőként vegyen részt a szövetkezet életében?

1. Kiemelkedő jelentősége van az *alapszabálynak és a munkarendnek*. A szövetkezeti törvény csak a legfontosabb kérdéseit szabályozza a szövetkezeti életnek. Ezen belül a szövetkezeti tagok joga és kötelessége — a helyi viszonyok ismeretében — az alapszabály, a munkarend összeállítása és jóváhagyása. Az ország alkotmányának, törvényeinek a betartása a feltétele az állampolgárok jó közérzetének, s így van ez a szövetkezetekben is. Ha helyesen készülnek a belső életet szabályozó okmányok, akkor összegezik az egyes részlegek feladatait, kötelességeit is. Már készítésükkor kialakul, hogy mi a joguk a kötelességük, a felelősségük a szövetkezeten belüli kisebb egységeknek. Az alapszabály-készítés során, majd a mindennapi életben kialakul a szövetkezeti tagokban az az érzés, hogy körülöttük rend van, s ebben a rendben, ha ők elvégzik feladatukat, számíthatnak jogaik érvényesítésére, biztonságos jövedelemre és olyan életkörülményekre, amelyek megfelelnek a reális lehetőségeknek.

2. A tagság *közvetlenül* ellenőrzi az alapszabályban és a munkarendben biztosított jogok és kötelességek betartását, a szövetkezet belső életének alkotmányos alakulását. A rend megtartásáért elsősorban a vezetőséget teszi felelőssé, közvetlenül, illetve az ellenőrző bizottság útján.

A vezetőség tevékenysége feletti ellenőrzésnek számtalan módja van. Eredményes munkájának legfőbb bizonyítékai azonban a gazdasági eredmények; elsősorban ezen mérhető le, hogy helyesek voltak-e gazdasági döntései, a kellő körültekintéssel járt-e el ezekben. Emellett a napi munka során is mindig van lehetőség a tapasztalt hibák szóvátételére.

A vezetőség állandóan a tagság tevékeny ellenőrzése alatt áll. Ha működése nem felel meg a tagságnak, akkor azzal is számolnia kell, hogy titkos szavazás útján legközelebb nem választják meg, illetve leváltják. A *titkos választás joga* erősíti a tagságban a tulajdonosi érzést. Egyre nagyobb ennek hatása a tagságra, és a vezetőknek is sokkal inkább figyelembe kell venniük a tagság akaratát.

3. Az egyéni paraszt hozzászokott ahhoz, hogy egy személyben maga hozza meg *gazdasági döntéseit* (a termelésszerkezetről, a fejlesztésről, a beruházásról), vállalva ezek minden következményét. A szövetkezetekben, különösen a nagyobbakban, nyilvánvalóan igen nehéz volna *minden tagot* megkérdezni ilyen döntések előtt. Nem is igen lehet megkívánni minden tagtól, hogy meglegyen neki *az ilyen döntésekhez szükséges tájékozottsága*. Tájékozódni azonban akar, és el is várja választott vezetőitől, szakembereitől, hogy ugyanolyan körültekintéssel hozzák meg döntéseiket az egész tagság nevében, mint egyéni paraszt korában ő tette kisebb gazdaságában.

Az ilyen döntések *előkészítési rendjének* is meg kell lennie. A *nagy biztonsági alappal rendelkező* termelőszövetkezetek vezetőinek könnyebb a helyzetük, mert sikertelenség esetén is *van miből* pótolniuk a beruházások, vállalkozások kockázatát. (Természetesen a biztonsági tartalék növelését is a jó gazda gondossága eredményezte.) *A kedvezőtlenebb helyzetben levő* szövetkezetek kockázatvállalását már jobban megérzi a tagság; ezért is fontos, hogy ismerje a várható hatást, számoljon annak kedvező és kedvezőtlen lehetőségeivel, s cselekvő részese legyen a döntésnek.

4. Melyek azok a *mozgató rugók*, amelyek arra ösztönzik a szövetkezeti tagokat, hogy gondosan bánjanak a rájuk bízott termelőeszközökkel, ésszerűen végezzék tevékenységüket, törekedjenek munkájuk hatékonyságának növelésére?

A sok közül a legfontosabbnak a *kisebb egységek önelszámolásának* megvalósítását tartom. Ha meg van határozva az egyes feladatokhoz felhasználható költség, akkor az ilyen rendszerben szinte minden tag külön érzi, hogy neki mit kell tennie a szövetkezet kiegyensúlyozott, biztonságos működése érdekében, és ha elvégezte ezt, milyen részesedést kap érte. Részesülnie kell a munkája által elért többleteredményből, költségcsökkentésből.

Digitized by Google

Mezőgazdasági nagyüzem — technika — ember

Megvannak a lehetőségek

A Társadalmi Szemle 1969. évi márciusi száma érdekes, lényegbevágó kérdéseket tett fel: „Hogyan lehet biztosítani, hogy a szövetkezeti tag alkotó módon azonosuljon munkájával, mindinkább kezdeményezővé váljék és gazdaként, a közös gazdaság minden fontos folyamatát átfogva és megértve érvényesítse kollektív tulajdonosi jogait? Meg lehet-e akadályozni, hogy az egyre nagyobbodó üzemméret és az egyre bonyolultabbá váló üzemi szervezet, egyre több gép és ipari eszköz ne tegye másodlagossá az egyént, az embert?" E bonyolult, összetett kérdések megválaszolását néhány gondolattal szeretném elősegíteni.

Nemcsak a mezőgazdaságban gond

Először azt jegyezném meg, hogy a Társadalmi Szemle kérdései nem speciálisan mezőgazdaságiak, hanem a *társadalom általános kérdései* közé tartoznak. Felmerülnek ilyenek az ipari és kereskedelmi vállalatokkal, ezek dolgozóival kapcsolatban is. A technika térhódításával összefüggő emberi problémák az adott társadalom gazdasági és társadalmi berendezésétől függenek, s fontos szerepet játszanak bennük a politikai szervezetek és intézmények.

A kérdés feltevése azért időszerű, mert az emberi viszonyokat alapvetően befolyásoló, korszerű technikával felszerelt szocialista mezőgazdasági nagyüzemek csak az utóbbi években alakultak ki tömegével. *A nagyüzemek fő formája a termelőszövetkezet*, amelyben nemcsak a technika nagymérvű behatolása befolyásolja az emberi viszonyokat, hanem az is, hogy *a szövetkezetek az egyénileg gazdálkodó parasztok társulásaiként jöttek létre.*

A termelőszövetkezet nemcsak gazdasági egység, nemcsak vállalat, hanem olyan emberi közösség is, amely hosszú időn keresztül alakult ki egy-egy faluban. Ez a paraszti közösség a fenntartója és tulajdonosa a szövetkezetnek. Nagyon fontos a közösség szempontjából a jövedelem, a vállalatszerűen dolgozó nagygazdaság eredménye, de ennél többet várnak tőle: *jól akarják érezni magukat benne.* Igénylik az olyan légkört, amelyben megmondhatják véleményüket, s amelyben a közösség tagjai emberi szóval, bírálattal, biztatással segítik egymást. Ilyen igény természetesen nemcsak a parasztságban él.

A korábbi helyzetből adódóan a szövetkezeti gazdák életfelfogása, szemlélete megkívánja az önállóságot és különösen érzékeny minden olyan mozzanatra, amely „gazdai" önérzetüket sérti. A jó politikai közérzetükhöz hozzátartozó önállósági igényt olyan erkölcsi tőkének kell tekintenünk, amelyet a nagyüzem érdekében lehet és kell felhasználnunk, kielégítenünk.

Új forma — új módszerek

Az első kérdés kapcsán azt tartom szükségesnek megjegyezni, hogy a nagyüzemi gazdálkodás körülményei között csak *igen kis mértékben* lehet az *egyéni gazdálkodás* körülményei között kialakult módszereket és formákat abból a célból alkalmazni, hogy a tag a magáénak érezze a gazdaságot. A gazdálkodás minden részletének napi számbavétele, az elhatározással összefüggő kockázatvállalás stb az egyéni parasztgazdaságban közvetlen lehetett, de a nagyüzemben a leggondosabban készített alapszabály, a legjobb üzemszervezés sem teszi ezt ilyen mértékben lehetővé. Ez nem jelenti azonban azt, hogy nincsenek a nagyüzemnek olyan módszerei, amelyek elősegítik, hogy a tagok kezdeményezők legyenek munkájukban, áttekintsék és megértsék a gazdasági folyamatot és érvényesítsék kollektív tulajdonosi jogaikat.

A szövetkezeti mozgalom eddigi tapasztalatai szerint már *kialakultak ezek a módszerek.* A szövetkezeti élet kereteit meghatározó szövetkezeti törvény, majd az ennek alapján minden szövetkezetben elkészülő alapszabály, munkarend,

Digitized by Google

üzemi élet többi belső, írott és íratlan törvénye megfelelő alapot és keretet ad e cél eléréséhez. S hogy hogyan élnek az egyes szövetkezeteken belül a törvény által biztosított lehetőséggel, az nagymértékben a termelőszövetkezet gazdasági helyzetétől, vezetésétől, tagságától stb. függ.

Már a szövetkezeti mozgalom kezdeti időszakában is nagy különbségek voltak e tekintetben az egyes szövetkezetek között. A legrendezettebb körülmények között működő szövetkezetekben van a legnagyobb lehetőség a tagok jogainak érvényesítésére. A gazdaságilag, szervezetileg kevésbé szilárd szövetkezetekben viszont már több a gátló tényező e téren, s ebből következően gyakoribb a rossz politikai közérzet is.

Melyek azok a *legfontosabb módszerek*, amelyek elsősorban biztosítják, hogy a szövetkezeti tag gazdaként, kezdeményezőként vegyen részt a szövetkezet életében?

1. Kiemelkedő jelentősége van az *alapszabálynak és a munkarendnek*. A szövetkezeti törvény csak a legfontosabb kérdéseit szabályozza a szövetkezeti életnek. Ezen belül a szövetkezeti tagok joga és kötelessége — az alapszabály, a munkarend összeállítása és jóváhagyása. Az ország alkotmányának, törvényeinek a betartása a feltétele az állampolgárok jó közérzetének, s így van ez a szövetkezetekben is. Ha helyesen készülnek a belső életet szabályozó okmányok, akkor összegezik az egyes részlegek feladatait, kötelességeit is. Már készítésükkor kialakul, hogy mi a joguk a kötelességük, a felelősségük a szövetkezeten belüli kisebb egységeknek. Az alapszabály-készítés során, majd a mindennapi életben kialakul a szövetkezeti tagokban az az érzés, hogy körülöttük rend van, s ebben a rendben, ha ők elvégzik feladatukat, számíthatnak jogaik érvényesítésére, biztonságos jövedelemre és olyan életkörülményekre, amelyek megfelelnek a reális lehetőségeknek.

2. A tagság *közvetlenül* ellenőrzi az alapszabályban és a munkarendben biztosított jogok és kötelességek betartását, a szövetkezet belső életének alkotmányos alakulását. A rend megtartásáért elsősorban a vezetőséget teszi felelőssé, közvetlenül, illetve az ellenőrző bizottság útján.

A vezetőség tevékenysége feletti ellenőrzésnek számtalan módja van. [illegible] munkájának legfőbb [illegible] a gazdasági eredmén[illegible] mérhető le, hogy [illegible] tak-e gazdasági döntései, a kellő körültekintéssel járt-e el ezekben. Emellett a napi munka során is mindig van lehetőség a tapasztalt hibák szóvátételére.

A vezetőség állandóan a tagság tevékeny ellenőrzése alatt áll. Ha működése nem felel meg a tagságnak, akkor azzal is számolnia kell, hogy titkos szavazás útján legközelebb nem választják meg, illetve leváltják. A *titkos választás joga* erősíti a tagságban a tulajdonosi érzést. Egyre nagyobb ennek hatása a tagságra, és a vezetőknek is sokkal inkább figyelembe kell venniük a tagság akaratát.

3. Az egyéni paraszt hozzászokott ahhoz, hogy egy személyben maga hozza meg *gazdasági döntéseit* (a termelésszerkezetről, a fejlesztésről, a beruházásról), vállalva ezek minden következményét. A szövetkezetekben, különösen a nagyobbakban, nyilvánvalóan igen nehéz volna *minden tagot* megkérdezni ilyen döntések előtt. Nem is igen lehet megkívánni minden tagtól, hogy meglegyen neki *az ilyen döntésekhez szükséges tájékozottsága*. Tájékozódni azonban akar, és el is várja választott vezetőitől, szakembereitől, hogy ugyanolyan körültekintéssel hozzák meg döntéseiket az egész tagság nevében, mint egyéni paraszt korában ő tette kisebb gazdaságában.

Az ilyen döntések *előkészítési rendjének* is meg kell lennie. A *nagy biztonsági alappal rendelkező* termelőszövetkezetek vezetőinek könnyebb a helyzetük, mert sikertelenség esetén is *van miből* pótolniuk a beruházások, vállalkozások kockázatát. (Természetesen a biztonsági tartalék növelését is a jó gazda gondossága eredményezte.) *A kedvezőtlenebb helyzetben levő* szövetkezetek kockázatvállalását már jobban megérzi a tagság; ezért is fontos, hogy ismerje a várható hatást, számoljon annak kedvező és kedvezőtlen lehetőségeivel, s cselekvő részese legyen a döntésnek.

4. Melyek azok a *mozgató rugók*, amelyek arra ösztönzik a szövetkezeti tagokat, hogy gondosan bánjanak a rájuk bízott termelőeszközökkel, ésszerűen végezzék tevékenységüket, törekedjenek munkájuk hatékonyságának növelésére?

A sok közül a legfontosabbnak a *kisebb egységek önelszámolásának* megvalósítását tartom. Ha meg van határozva az egyes feladatokhoz felhasználható költség, akkor az ilyen rendszerben szinte minden tag külön érzi, hogy neki mit kell tennie a szövetkezet kiegyensúlyozott, biztonságos működése érdekében, és ha elvégezte ezt, milyen részesedést kap érte. Részesülnie kell a munkája által elért többleteredményből, költségcsökkentésből.

Digitized by Google

Csinka Ferenc: Aranylakodalom

Digitized by Google

A magyarországi forradalmak krónikája. 1918—1919

A Magyarországi Tanácsköztársaság ötvenedik évfordulójának gazdag könyvtermése keretében jelent meg ez a kiadvány is. A 33 íves dokumentumkötetet Hetés Tibor állította össze. A szerző eddigi széles körű tudományos munkájának ismeretében a történészek eleve bizalommal veszik kezükbe ezt a könyvét is. Ez az izgalmas olvasmány azonban szélesebb körnek szól, érdeklődésre tarthat számot mindazoknál, akik szeretnék megismerni e korszakot. Ugyanakkor ennek a színvonalasan népszerűsítő műnek hozzáértéssel válogatott anyaga a szakemberek számára is újat nyújt: magyarul először tesz közzé számos, külföldi levéltárakban őrzött iratot, idegen nyelven megjelent könyvrészletet. Nem könnyű feladatra vállalkozott Hetés Tibor, hiszen ebből a témakörből számos és nagy terjedelmű dokumentum-publikáció jelent már meg.

A szerző a XX. század történelmi sorsfordulójával, a Nagy Októberi Forradalommal indítja kötetét, azért, hogy megvilágítsa a magyar forradalmak nemzetközi összefüggéseit. A könyv egészén végigvonul az a törekvése, hogy a belpolitikai eseményeket széles horizonton tekintse át, hogy az olvasóval érzékeltesse: mennyiben és hogyan befolyásolták a belső erők mozgását a külpolitikai események változásai.

Az utóbbi években kialakult helyes szemlélettel összhangban, a szerző 1918-at és 1919-et olyan összefüggő eseményláncolatnak mutatja be, amelyben a polgári demokratikus forradalom a szocialista forradalom nyitánya, előkészítője, az utóbbi pedig 1918-nak folytatása, s egyúttal tagadása, meghaladása. Ebből következik az a szerkezeti felépítés, amely három részre tagolja a kötetet. Az elsőben a breszt-litovszki béketárgyalásokra, a monarchia politikai válságára és a forradalmi mozgalmakra, valamint a központi hatalmak katonai összeomlására vonatkozó anyagokkal ismerkedhetünk meg. A második rész a polgári demokratikus forradalom problematikáját öleli fel három fejezetben: 1. Az őszirózsás forradalom. Belpolitikai reformok; ipar-, agrár- és nemzetiségi politika. 2. A kormány külpolitikai helyzete és törekvései. 3. A kommunisták vezette forradalmi erők harca a proletárhatalom kivívásáért. A harmadik, a Tanácsköztársaságról szóló rész négy fejezetre tagolódik: az elsőben a győzelem körülményeiről, a gazdasági intézkedésekről van szó; a második a forradalmi külpolitikát és az intervenció első szakaszát ismerteti; a harmadik a Vörös Hadsereg északi hadjáratát; a negyedik a belpolitikai problémákat és a proletárhatalom megdöntésének körülményeit mutatja be.

A szerző a dokumentumok rendszerezésének nem kronológiai, hanem tematikus módszerét választotta. Ez a módszer azonban vitatható. Amikor a kötetet ebből a szempontból bírálom, legyen szabad a Párttörténeti Intézet tapasztalataira hivatkoznom. A Magyar Munkásmozgalom Történetének Válogatott Dokumentumai sorozat 5. kötetében mi is az időrenden belül tematikusan csoportosítottuk az anyagot. Azóta bebizonyosodott, hogy ezzel csökkent a mű használhatósága. Az olvasó így nem tájékozódhat jól a szerkesztő által konstruált rendszerezésben, a kronológia viszont teljes biztonságot nyújt, nem is szólva arról, hogy csak így lehet az események történelmi összefüggését bemutatni. Az iratok is általában több témával foglalkoznak, ezért elhelyezésük sokszor esetleges, s a szerző olykor — hogy a kívánt tartalmat kiemelje — megcsonkítva közli a dokumentumot. Az összeállítási elv következménye például az is, hogy Hamburger Jenő egyik, annak idején folytatásban

Digitized by Google

függetlenül attól, hogy a többi termelési ágban más tagok elvégezték-e a rájuk bízott feladatot, vagy sem. Nagyon fontos *a munka díjazásának* helyes, a körülményekhez igazodó kialakítása és ennek kezelése.

Amiben a természet is segít

Végül röviden szeretnék szólni arról: *meg lehet-e akadályozni*, hogy az új helyzetben a gép és ipari eszköz *ne tegye másodlagossá* az egyént, az embert?

A mezőgazdaságban talán nem is merül fel olyan élesen ez a kérdés, mint például egy ipari üzemben. A termelőszövetkezetben a termelés természeti feltételei miatt a technika nem kényszeríti, vagy legalábbis csak igen szűk területen kényszeríti folyamatos, ütemes, „futószalagszerű", egész évben azonos munkára a tagokat — ők nem válnak annyira *„rabjaivá"* a technikának. A változó időjárás, a talajviszonyok és a gazdálkodás egyéb körülményei önálló gondolkodásra, a körülményekhez való gyors alkalmazkodásra kényszerítik, ösztönzik a vezetőket és a tagokat. A termelés biológiai folyamatokhoz csatlakozik. Ez nehezíti ugyan egyes, az iparéhoz hasonló automatizmusok alkalmazását, s gátolja a termelékenység növelését, de a feltett kérdés szempontjából *kedvező tényező*. Segíti annak a tudatnak a kialakulását az emberben, hogy *ő tudja felismerni* az alkalmazandó technikát és a maga szolgálatába tudja állítani ezt a természettel folyó harcban.

•

Az tehát a véleményem: mai ismereteink szerint a szövetkezeti törvény, az alapszabály és mindazok a tényezők, amelyek a szövetkezeti életet szabályozzák, alapot adnak arra, hogy *mind a két kérdésre pozitív választ adjunk*.

A termelőszövetkezetek szerves részei népgazdaságunknak és a felvetett, *az egész társadalmat érintő kérdések kedvezőbb alakulása* összefügg egész gazdasági mechanizmusunk átalakulásával. A termelőszövetkezetekben kialakult helyzet és gyakorlat igen kedvezően van összhangban a mechanizmus módszereivel, és így a kibontakozás várhatóan meggyorsul.

A *kisparaszti életben* lehetséges módszereket, formákat a *fiatalok* már nem is igénylik olyan mértékben, mint az idősebbek, de a már kialakuló, a nagyüzemekhez igazodó módszerek további finomításával meg lehet közelíteni a kérdésben felvetett célokat. A *ma ismert technikát* nem tartom olyan tényezőnek, amely gátolná az egyén kezdeményező képességének kibontakozását, csorbítaná az egyén jogait, a személyiség érvényesülését.

Dr. Simka István

Czinke Ferenc: Aranylakodalom

Digitized by Google

KÖNYVEKRŐL

A magyarországi forradalmak krónikája. 1918—1919

A Magyarországi Tanácsköztársaság ötvenedik évfordulójának gazdag könyvtermése keretében jelent meg ez a kiadvány is. A 33 íves dokumentumkötetet Hetés Tibor állította össze. A szerző eddigi széles körű tudományos munkájának ismeretében a történészek eleve bizalommal veszik kezükbe ezt a könyvét is. Ez az izgalmas olvasmány azonban szélesebb körnek szól, érdeklődésre tarthat számot mindazoknál, akik szeretnék megismerni e korszakot. Ugyanakkor ennek a színvonalasan népszerűsítő műnek hozzáértéssel válogatott anyaga a szakemberek számára is újat nyújt: magyarul először tesz közzé számos, külföldi levéltárakban őrzött iratot, idegen nyelven megjelent könyvrészletet. Nem könnyű feladatra vállalkozott Hetés Tibor, hiszen ebből a témakörből számos és nagy terjedelmű dokumentum-publikáció jelent már meg.

A szerző a XX. század történelmi sorsfordulójával, a Nagy Októberi Forradalommal indítja kötetét, azért, hogy megvilágítsa a magyar forradalmak nemzetközi összefüggéseit. A könyv egészén végigvonul az a törekvése, hogy a belpolitikai eseményeket széles horizonton tekintse át, hogy az olvasóval érzékeltesse: mennyiben és hogyan befolyásolták a belső erők mozgását a külpolitikai események változásai.

Az utóbbi években kialakult helyes szemlélettel összhangban, a szerző 1918-at és 1919-et olyan összefüggő eseményláncolatnak mutatja be, amelyben a polgári demokratikus forradalom a szocialista forradalom nyitánya, előkészítője, az utóbbi pedig 1918-nak folytatása, s egyúttal tagadása, meghaladása. Ebből következik az a szerkezeti felépítés, amely három részre tagolja a kötet[illegible] elsőben a breszt-litovszki béke[illegible]ok-[illegible]monarchia politikai v[illegible] a [illegible]mi mozgalmakra, [illegible] a

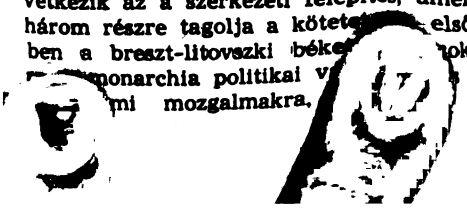

központi hatalmak katonai összeomlására vonatkozó anyagokkal ismerkedhetünk meg. A második rész a polgári demokratikus forradalom problematikáját öleli fel három fejezetben: 1. Az őszirózsás forradalom. Belpolitikai reformok; ipar-, agrár- és nemzetiségi politika. 2. A kormány külpolitikai helyzete és törekvései. 3. A kommunisták vezette forradalmi erők harca a proletárhatalom kivívásáért. A harmadik, a Tanácsköztársaságról szóló rész négy fejezetre tagolódik: az elsőben a győzelem körülményeiről, a gazdasági intézkedésekről van szó; a második a forradalmi külpolitikát és az intervenció első szakaszát ismerteti; a harmadik a Vörös Hadsereg északi hadjáratát; a negyedik a belpolitikai problémákat és a proletárhatalom megdöntésének körülményeit mutatja be.

A szerző a dokumentumok rendszerezésének nem kronológiai, hanem tematikus módszerét választotta. Ez a módszer azonban vitatható. Amikor a kötetet ebből a szempontból bírálom, legyen szabad a Párttörténeti Intézet tapasztalataira hivatkoznom. A Magyar Munkásmozgalom Történetének Válogatott Dokumentumai sorozat 5. kötetében mi is az időrenden belül tematikusan csoportosítottuk az anyagot. Azóta bebizonyosodott, hogy ezzel csökkent a mű használhatósága. Az olvasó így nem tájékozódhat jól a szerkesztő által konstruált rendszerezésben, a kronológia viszont teljes biztonságot nyújt, nem is szólva arról, hogy csak így lehet az események történelmi összefüggését bemutatni. Az iratok is általában több témával foglalkoznak, ezért elhelyezésük sokszor esetleges, s a szerző olykor — hogy a kívánt tartalmat kiemelje — megcsonkítva közli a dokumentumot. Az összeállítási elv következménye például az is, hogy Hamburger Jenő egyik, annak idején folytatásban

Digitized by Google

függetlenül attól, hogy a többi termelési ágban más tagok elvégezték-e a rájuk bízott feladatot, vagy sem. Nagyon fontos *a munka díjazásának* helyes, a körülményekhez igazodó kialakítása és ennek kezelése.

Amiben a természet is segít

Végül röviden szeretnék szólni arról: *meg lehet-e akadályozni*, hogy az új helyzetben a gép és ipari eszköz *ne tegye másodlagossá* az egyént, az embert?

A mezőgazdaságban talán nem is merül fel olyan élesen ez a kérdés, mint például egy ipari üzemben. A termelőszövetkezetben a termelés természeti feltételei miatt a technika nem kényszeríti, vagy legalábbis csak igen szűk területen kényszeríti folyamatos, ütemes, „futószalagszerű", egész évben azonos munkára a tagokat — ők nem válnak annyira *„rabjaivá"* a technikának. A változó időjárás, a talajviszonyok és a gazdálkodás egyéb körülményei önálló gondolkodásra, a körülményekhez való gyors alkalmazkodásra kényszerítik, ösztönzik a vezetőket és a tagokat. A termelés biológiai folyamatokhoz csatlakozik. Ez nehezíti ugyan egyes, az iparéhoz hasonló automatizmusok alkalmazását, s gátolja a termelékenység növelését, de a feltett kérdés szempontjából *kedvező tényező*. Segíti annak a tudatnak a kialakulását az emberben, hogy ő *tudja felismerni* az alkalmazandó technikát és a maga szolgálatába tudja állítani ezt a természettel folyó harcban.

•

Az tehát a véleményem: mai ismereteink szerint a szövetkezeti törvény, az alapszabály és mindazok a tényezők, amelyek a szövetkezeti életet szabályozzák, alapot adnak arra, hogy *mind a két kérdésre pozitív választ adjunk*.

A termelőszövetkezetek szerves részei népgazdaságunknak és a felvetett, *az egész társadalmat érintő kérdések kedvezőbb alakulása* összefügg egész gazdasági mechanizmusunk átalakulásával. A termelőszövetkezetekben kialakult helyzet és gyakorlat igen kedvezően van összhangban a mechanizmus módszereivel, és így a kibontakozás várhatóan meggyorsul.

A *kisparaszti életben* lehetséges módszereket, formákat a *fiatalok* már nem is igénylik olyan mértékben, mint az idősebbek, de a már kialakuló, a nagyüzemekhez igazodó módszerek további finomításával meg lehet közelíteni a kérdésben felvetett célokat. A *ma ismert technikát* nem tartom olyan tényezőnek, amely gátolná az egyén kezdeményező képességének kibontakozását, csorbítaná az egyén jogait, a személyiség érvényesülését.

Dr. Simka István

Czinke Ferenc: Aranylakodalom

Digitized by Google

A magyarországi forradalmak krónikája. 1918—1919

A Magyarországi Tanácsköztársaság ötvenedik évfordulójának gazdag könyvtermése keretében jelent meg ez a kiadvány is. A 33 íves dokumentumkötetet Hetés Tibor állította össze. A szerző eddigi széles körű tudományos munkájának ismeretében a történészek eleve bizalommal veszik kezükbe ezt a könyvét is. Ez az izgalmas olvasmány azonban szélesebb körnek szól, érdeklődésre tarthat számot mindazoknál, akik szeretnék megismerni e korszakot. Ugyanakkor ennek a színvonalasan népszerűsítő műnek hozzáértéssel válogatott anyaga a szakemberek számára is újat nyújt: magyarul először tesz közzé számos, külföldi levéltárakban őrzött iratot, idegen nyelven megjelent könyvrészletet. Nem könnyű feladatra vállalkozott Hetés Tibor, hiszen ebből a témakörből számos és nagy terjedelmű dokumentum-publikáció jelent már meg.

A szerző a XX. század történelmi sorsfordulójával, a Nagy Októberi Forradalommal indítja kötetét, azért, hogy megvilágítsa a magyar forradalmak nemzetközi összefüggéseit. A könyv egészén végigvonul az a törekvése, hogy a belpolitikai eseményeket széles horizonton tekintse át, hogy az olvasóval érzékeltesse: mennyiben és hogyan befolyásolták a belső erők mozgását a külpolitikai események változásai.

Az utóbbi években kialakult helyes szemlélettel összhangban, a szerző 1918-at és 1919-et olyan összefüggő eseményláncolatnak mutatja be, amelyben a polgári demokratikus forradalom a szocialista forradalom nyitánya, előkészítője, az utóbbi pedig 1918-nak folytatása, s egyúttal tagadása, meghaladása. Ebből következik az a szerkezeti felépítés, amely három részre tagolja a kötetet. Az elsőben a breszt-litovszki béketárgyalások[illegible]ra [illegible]narchia politikai válságára, [illegible] mozgalmakra, valam[illegible] központi hatalmak katonai összeomlására vonatkozó anyagokkal ismerkedhetünk meg. A második rész a polgári demokratikus forradalom problematikáját öleli fel három fejezetben: 1. Az őszirózsás forradalom. Belpolitikai reformok; ipar-, agrár- és nemzetiségi politika. 2. A kormány külpolitikai helyzete és törekvései. 3. A kommunisták vezette forradalmi erők harca a proletárhatalom kivívásáért. A harmadik, a Tanácsköztársaságról szóló rész négy fejezetre tagolódik: az elsőben a győzelem körülményeiről, a gazdasági intézkedésekről van szó; a második a forradalmi külpolitikát és az intervenció első szakaszát ismerteti; a harmadik a Vörös Hadsereg északi hadjáratát; a negyedik a belpolitikai problémákat és a proletárhatalom megdöntésének körülményeit mutatja be.

A szerző a dokumentumok rendszerezésének nem kronológiai, hanem tematikus módszerét választotta. Ez a módszer azonban vitatható. Amikor a kötetet ebből a szempontból bírálom, legyen szabad a Párttörténeti Intézet tapasztalataira hivatkoznom. A Magyar Munkásmozgalom Történetének Válogatott Dokumentumai sorozat 5. kötetében mi is az időrenden belül tematikusan csoportosítottuk az anyagot. Azóta bebizonyosodott, hogy ezzel csökkent a mű használhatósága. Az olvasó így nem tájékozódhat jól a szerkesztő által konstruált rendszerezésben, a kronológia viszont teljes biztonságot nyújt, nem is szólva arról, hogy csak így lehet az események történelmi összefüggését bemutatni. Az iratok is általában több témával foglalkoznak, ezért elhelyezésük sokszor esetleges, s a szerző olykor — hogy a kívánt tartalmat kiemelje — megcsonkítva közli a dokumentumot. Az összeállítási elv következménye például az is, hogy Hamburger Jenő egyik, annak idején folytatásban

Digitized by Google

megjelent cikkének első fele az első részbe, a második fele a második részbe került, s 75 oldal választja el őket egymástól. Előbb olvasunk az 1919 januárjában megalakult Berinkey-kormányról, mint Lenin, Szverdlov, Kamenyev 1918. november 3-i táviratáról. Hasonló okokból a kormány és a KMP egyidejűleg kiadott agrárprogramját 60 oldal választja el egymástól; az olvasó nem egymás mellett látja a polgári demokratikus és a kommunista javaslatot.

A szerkesztő sok érdekes részletet választott ki olyan könyvekből, amelyek a felszabadulás előtt jelentek meg, és amelyeket inkább csak a kutatók ismernek. Ezeknek a részleteknek a közlése hasznos, mert a többoldalú megvilágítás hitelesebbé teszi a tényeket, s bár nem látjuk szívesen, ha dokumentumokat megcsonkítottan közölnek, népszerű munkában ez megengedett módszer. A szöveg közé iktatott pontok azonban a régebbi rossz gyakorlat emlékét idézik, bizalmatlanságot keltenek az olvasóban. Azt pedig különösen sajnáljuk, hogy néhány 1945 előtt megjelent s azóta nem publikált cikk is csak töredékesen szerepel a kötetben.

Népszerű munkától nem követelhetjük meg, hogy megjelölje, melyek azok a dokumentumok, amelyek 1945 után már megjelentek, s melyek azok, amelyek itt kerülnek először nyilvánosságra, következetességre azonban népszerű munkában is szükség van. Az anyagok csak egy igen kis hányadánál jelzi a szerző a korábbi megjelenés helyét és időpontját. Pedig nincs oka szégyenkeznie, mert a dokumentumoknak mintegy 60 százalékát ő közli először. A kötetnek mintegy 32 százalékát idegen nyelvből fordították, ennek hozzávetőlegesen a fele ismert ugyan, de magyarul még ez sem jelent meg. Annak bemutatására, hogy a szerző milyen nagyarányú gyűjtőmunkát végzett, felsoroljuk — nem törekedve teljességre —, kiknek az írásaiból, memoárjaiból találunk a kötetben részleteket. Szerepelnek ebben a KMP-nek, az MSZDP-nek, a polgári pártok vezetőinek, az első világháború időszaka ismert politikusainak, magas rangú katonáinak visszaemlékezései: a külföldiek közül megtaláljuk többek között Antonio Gramsci, Otto Bauer, Julius Deutsch, T. G. Masaryk, Eduard Benes, Kühlmann német külügyminiszter, báró Arz ezredes, Gh. J. Brătianu, Foch marsall és Romanelli írásait. Emeli a kötet értékét, hogy közli a párizsi békekonferencia tanácskozásait rögzítő jegyzőkönyvek egyes olyan részleteit is, amelyek a szövetséges hatalmaknak a Magyar Tanácsköztársasággal kapcsolatos politikájára vonatkoznak. Ezekből világosan kitűnik a nagyhatalmak egységes kommunistaellenessége, de felfogásuk és módszerük eltérő volta is. Jelentősen kiegészítik a korábban már publikált dokumentumokat azok az iratok is, amelyek a szomszédos országok levéltáraiból valók. Kár, hogy nem mindegyiknél van megadva az eredeti lelőhely (így az Österreichisches Staatsarchívban őrzött Bauer-hagyaték forrásaként csak a Hadtörténeti Levéltár filmarchívuma szerepel).

A szerző tudásáról bizonyságot adnak azok a bevezető szövegek is, amelyek a dokumentumok egy-egy csoportját összefogják, értékelik, magyarázzák. Csak az tudja ilyen röviden megírni a lényeget, akinek az ismeretei alaposak. Kár, hogy a fogalmazások helyenként pongyolák, leegyszerűsítőek, s itt-ott pontatlanok. (Pl. Romanelli csak 1919 májusában jött Budapestre, nem áll tehát az, hogy március 21. után itt maradt; a Kormányzótanácsban a kommunisták és a volt baloldali szociáldemokraták nem kisebbségben, hanem többségben voltak stb.) Nem szólok az igen kevés sajtóhibáról (pl. a földről szóló néptörvény száma nem XVII., hanem XVIII.): ezek nem írhatók a szerző rovására.

Szakmai körökben bizonyára felmerül az a kritikai észrevétel is, hogy egy dokumentumkötet anyagát egységes elv alapján, nem pedig ötletszerűen kell válogatni. Népszerű művel szemben azonban, mint amilyen ez a kötet, én nem rónám fel hibául ezt. Feltehetően az olvasók szívesebben forgatják ennek a színes összeállításnak lapjait így, mint ha jellegében egységes volna.

Jól tudjuk, hogy az elmúlt egy-két esztendő az 1917—1919-es korszakkal foglalkozó történészek számára a megfeszített munka időszaka volt. Ismerve Hetés Tibor felkészültségét, bizonyosak vagyunk abban, hogy a kifogásolt hibák többsége időhiányból ered; ha könyve nyugodtabb periódusban készül, elkerüli ezeket a kisebb buktatókat is.

Digitized by Google

Hetés Tibor munkája történelmünk egyik legkiemelkedőbb szakaszát, 1918 és 1919 forradalmát ismerteti széleskörűen, sokoldalúan. Elismerés illeti a szerzőt, amiért publikációjával gazdagította a korszak eddig már nyilvánosságra hozott forrásanyagait. A kötetet illusztrációi és szép kiállítása miatt is szívesen vesszük kezünkbe.

(Kossuth Könyvkiadó, 1969.)

Gábor Sándorné

Jerzy J. Wiatr: „Az ideológia alkonya"?

A cím monumentális tudományos vállalkozást sejtet, s bár a szerző, könyvének második lengyel kiadásához írt bevezetésében csupán elméleti esszének nevezi munkáját, az általa vállalt feladat így is óriásinak tűnik. Az ideológia korunkban lejátszódó hanyatlását valló polgári szociológusok koncepcióinak cáfolata ugyanis megköveteli — e koncepciók közvetlen politikai célzatosságának, marxizmus- és szocializmusellenességének kimutatása mellett — a társadalmi elmélet és gyakorlat viszonyának átfogó, *történelmi* elemzését, valamint a különböző ideológiák és a *jelenlegi* társadalmi-politikai élet kapcsolatának vizsgálatát.

Wiatr könyve, legalábbis tematikusan, tartalmazza is ezeket a kérdéseket, valójában azonban ez a problematika jelentős mértékben leszűkül az egyes témakörökön belül. Ez nem volna baj, ha a szerző jelezné, hogy az ideológia társadalmi szerepének csak *bizonyos vonatkozásait* taglalja, s könyvében nem maradna mindvégig meg az ideológia átfogó, teoretikus tárgyalásának igénye. Így a recenzens elsődleges feladata, hogy a mű címének félrevezető voltát jelezze. (A könyv alcíme — „A politika és az ideológia kérdései a modern világban" — sem határolja el megfelelően a problematikát.) Annál is inkább szükséges ez az előzetes megjegyzés, mert nemcsak a címadás kérdéséről van szó, hanem ily módon maga az ideológia *fogalma* szűkül le (és torzul is el, mint látni fogjuk), an[illegible] hogy többé már nehezen lesz az el[illegible] gyakorlat viszonyának marxi k[illegible] keretében értelmezhető.

Wiatr [illegible]rom alapvető téma[illegible]re tag[illegible]ször is a mai polgári szociológiának az „ideológia alkonyáról" szóló elméletét ismerteti és bírálja, s ebből a kritikából próbálja megadni az ideológia fogalmának definícióját. Majd azt vizsgálja meg, hogy létezik-e dezideologizálódási folyamat a fejlett tőkésországokban és a szocialista Lengyelországban. Végül az ideológia jelentőségét elemzi a társadalmi életben, különös tekintettel a szocialista ideológia történelmi szerepére.

A nyugati szociológusok közül legrészletesebben *Raymond Aron*nal foglalkozik a szerző, hiszen ő vitte be az „ideológia alkonya" kifejezést és teóriát a köztudatba. Ezt az elméletet mint a kommunistaellenesség programját mutatja be Wiatr, s joggal állapítja meg róla, hogy ez *maga is ideológia*. Aron ugyanis elsősorban a marxizmus ideológiájának „válságáról" beszél; a gazdasági fejlődés és az anyagi jólét fokozódása — úgymond — a marxizmusnak mint totális ideológiai rendszernek az eltűnéséhez vezet. Wiatr helyesen mutatja ki — *Gramsci* gondolatainak segítségével —, hogy e várakozás elméleti alapja nem más, mint a marxizmus felcserélése egy fatalista történetfilozófiával, valamint a szocializmus azonosítása a személyi kultusszal.

A szerző által tárgyalt polgári szociológusok, illetve szociológiai irányzatok közül még egyet említenénk meg: az „ideológia alkonyának" *empirikus* megközelítési módját. Itt mutatkozik meg ugyanis legpregnánsabban, hogy milyen elméleti megszorításokkal szimplifikálják az „alkony" hívei az ideológia társadalmi szerepét. Például *Himmelstrand*, svéd szociológus az „ideológia alkonyának", vagy ahogy ő nevezi: a „politikai élet depolitizálódása" folyamatának négy

Digitized by Google

megjelent cikkének első fele az első részbe, a második fele a második részbe került, s 75 oldal választja el őket egymástól. Előbb olvasunk az 1919 januárjában megalakult Berinkey-kormányról, mint Lenin, Szverdlov, Kamenyev 1918. november 3-i táviratáról. Hasonló okokból a kormány és a KMP egyidejűleg kiadott agrárprogramját 60 oldal választja el egymástól; az olvasó nem egymás mellett látja a polgári demokratikus és a kommunista javaslatot.

A szerkesztő sok érdekes részletet választott ki olyan könyvekből, amelyek a felszabadulás előtt jelentek meg, és amelyeket inkább csak a kutatók ismernek. Ezeknek a részleteknek a közlése hasznos, mert a többoldalú megvilágítás hitelesebbé teszi a tényeket, s bár nem látjuk szívesen, ha dokumentumokat megcsonkítottan közölnek, népszerű munkában ez megengedett módszer. A szöveg közé iktatott pontok azonban a régebbi rossz gyakorlat emlékét idézik, bizalmatlanságot keltenek az olvasóban. Azt pedig különösen sajnáljuk, hogy néhány 1945 előtt megjelent s azóta nem publikált cikk is csak töredékesen szerepel a kötetben.

Népszerű munkától nem követelhetjük meg, hogy megjelölje, melyek azok a dokumentumok, amelyek 1945 után már megjelentek, s melyek azok, amelyek itt kerülnek először nyilvánosságra, következetességre azonban népszerű munkában is szükség van. Az anyagok csak egy igen kis hányadánál jelzi a szerző a korábbi megjelenés helyét és időpontját. Pedig nincs oka szégyenkeznie, mert a dokumentumoknak mintegy 60 százalékát ő közli először. A kötetnek mintegy 32 százalékát idegen nyelvből fordították, ennek hozzávetőlegesen a fele ismert ugyan, de magyarul még ez sem jelent meg. Annak bemutatására, hogy a szerző milyen nagyarányú gyűjtőmunkát végzett, felsoroljuk — nem törekedve teljességre —, kiknek az írásaiból, memoárjaiból találunk a kötetben részleteket. Szerepelnek ebben a KMP-nek, az MSZDP-nek, a polgári pártok vezetőinek, az első világháború időszaka ismert politikusainak, magas rangú katonáinak visszaemlékezései: a külföldiek közül megtaláljuk többek között Antonio Gramsci, Otto Bauer, Julius Deutsch, T. G. Masaryk, Eduard Benes, Kühlmann német külügyminiszter, báró Arz ezredes, Gh. J. Brătianu, Foch marsall és Romanelli írásait. Emeli a kötet értékét, hogy közli a párizsi békekonferencia tanácskozásait rögzítő jegyzőkönyvek egyes olyan részleteit is, amelyek a szövetséges hatalmaknak a Magyar Tanácsköztársasággal kapcsolatos politikájára vonatkoznak. Ezekből világosan kitűnik a nagyhatalmak egységes kommunistaellenessége, de felfogásuk és módszerük eltérő volta is. Jelentősen kiegészítik a korábban már publikált dokumentumokat azok az iratok is, amelyek a szomszédos országok levéltáraiból valók. Kár, hogy nem mindegyiknél van megadva az eredeti lelőhely (így az Österreichisches Staatsarchívban őrzött Bauer-hagyaték forrásaként csak a Hadtörténeti Levéltár filmarchívuma szerepel).

A szerző tudásáról bizonyságot adnak azok a bevezető szövegek is, amelyek a dokumentumok egy-egy csoportját összefogják, értékelik, magyarázzák. Csak az tudja ilyen röviden megírni a lényeget, akinek az ismeretei alaposak. Kár, hogy a fogalmazások helyenként pongyolák, leegyszerűsítőek, s itt-ott pontatlanok. (Pl. Romanelli csak 1919 májusában jött Budapestre, nem áll tehát az, hogy március 21. után itt maradt; a Kormányzótanácsban a kommunisták és a volt baloldali szociáldemokraták nem kisebbségben, hanem többségben voltak stb.) Nem szólok az igen kevés sajtóhibáról (pl. a földről szóló néptörvény száma nem XVII., hanem XVIII.): ezek nem írhatók a szerző rovására.

Szakmai körökben bizonyára felmerül az a kritikai észrevétel is, hogy egy dokumentumkötet anyagát egységes elv alapján, nem pedig ötletszerűen kell válogatni. Népszerű művel szemben azonban, mint amilyen ez a kötet, én nem rónám fel hibául ezt. Feltehetően az olvasók szívesebben forgatják ennek a színes összeállításnak lapjait így, mint ha jellegében egységes volna.

Jól tudjuk, hogy az elmúlt egy-két esztendő az 1917—1919-es korszakkal foglalkozó történészek számára a megfeszített munka időszaka volt. Ismerve Hetés Tibor felkészültségét, bizonyosak vagyunk abban, hogy a kifogásolt hibák többsége időhiányból ered; ha könyve nyugodtabb periódusban készül, elkerüli ezeket a kisebb buktatókat is.

Digitized by Google

Hetés Tibor munkája történelmünk egyik legkiemelkedőbb szakaszát, 1918 és 1919 forradalmát ismerteti széleskörűen, sokoldalúan. Elismerés illeti a szerzőt, amiért publikációjával gazdagította a korszak eddig már nyilvánosságra hozott forrásanyagait. A kötetet illusztrációi és szép kiállítása miatt is szívesen vesszük kezünkbe.
(Kossuth Könyvkiadó, 1969.)

Gábor Sándorné

Jerzy J. Wiatr: „Az ideológia alkonya"?

A cím monumentális tudományos vállalkozást sejtet, s bár a szerző, könyvének második lengyel kiadásához írt bevezetésében csupán elméleti esszének nevezi munkáját, az általa vállalt feladat így is óriásinak tűnik. Az ideológia korunkban lejátszódó hanyatlását valló polgári szociológusok koncepcióinak cáfolata ugyanis megköveteli — e koncepciók közvetlen politikai célzatosságának, marxizmus- és szocializmusellenességének kimutatása mellett — a társadalmi elmélet és gyakorlat viszonyának átfogó, *történelmi* elemzését, valamint a különböző ideológiák és a *jelenlegi* társadalmi-politikai élet kapcsolatának vizsgálatát.

Wiatr könyve, legalábbis tematikusan, tartalmazza is ezeket a kérdéseket, valójában azonban ez a problematika jelentős mértékben leszűkül az egyes témakörökön belül. Ez nem volna baj, ha a szerző jelezné, hogy az ideológia társadalmi szerepének csak *bizonyos vonatkozásait* taglalja, s könyvében nem maradna mindvégig meg az ideológia átfogó, teoretikus tárgyalásának igénye. Így a recenzens elsődleges feladata, hogy a mű címének félrevezető voltát jelezze. (A könyv alcíme — „A politika és az ideológia kérdései a modern világban" — sem határolja el megfelelően a problematikát.) Annál is inkább szükséges ez az előzetes megjegyzés, mert nemcsak a címadás kérdéséről van szó, hanem ily módon maga az ideológia *fogalma* szűkül le (és torzul is el, mint látni fogjuk), annyira, hogy többé már nehezen lesz az elm[illegible] gyakorlat viszonyának marxi k[illegible] keretében értelmezhető.

Wiatr [illegible]rom alapvető témá[illegible] ta[illegible]ször is a mai polgári szociológiának az „ideológia alkonyáról" szóló elméletét ismerteti és bírálja, s ebből a kritikából próbálja megadni az ideológia fogalmának definícióját. Majd azt vizsgálja meg, hogy létezik-e dezideologizálódási folyamat a fejlett tőkésországokban és a szocialista Lengyelországban. Végül az ideológia jelentőségét elemzi a társadalmi életben, különös tekintettel a szocialista ideológia történelmi szerepére.

A nyugati szociológusok közül legrészletesebben *Raymond Aron*nal foglalkozik a szerző, hiszen ő vitte be az „ideológia alkonya" kifejezést és teóriát a köztudatba. Ezt az elméletet mint a kommunistaellenesség programját mutatja be Wiatr, s joggal állapítja meg róla, hogy ez *maga is ideológia*. Aron ugyanis elsősorban a marxizmus ideológiájának „válságáról" beszél; a gazdasági fejlődés és az anyagi jólét fokozódása — úgymond — a marxizmusnak mint totális ideológiai rendszernek az eltűnéséhez vezet. Wiatr helyesen mutatja ki — *Gramsci* gondolatainak segítségével —, hogy e várakozás elméleti alapja nem más, mint a marxizmus felcserélése egy fatalista történetfilozófiával, valamint a szocializmus azonosítása a személyi kultusszal.

A szerző által tárgyalt polgári szociológusok, illetve szociológiai irányzatok közül még egyet említenénk meg: az „ideológia alkonyának" *empirikus* megközelítési módját. Itt mutatkozik meg ugyanis legpregnánsabban, hogy milyen elméleti megszorításokkal szimplifikálják az „alkony" hívei az ideológia társadalmi szerepét. Például *Himmelstrand*, svéd szociológus az „ideológia alkonyának", vagy ahogy ő nevezi: a „politikai élet depolitizálódása" folyamatának négy

Digitized by Google

alapvető tényezőjét emeli ki: 1. Az általános elvekben ideológiai egyetértés jön létre a különböző politikai irányzatok között. 2. Gyengül az ideológiának a gyakorlati politikára gyakorolt befolyása. 3. Az ideológia és a gyakorlati politika funkcionálisan elválik egymástól. 4. A nyílt ideológiai állítások ritkulnak. A polgári pártok politikai küzdelmeiben kétségtelenül megfigyelhetők ezek a tendenciák (még ha a politikai manipuláció érdekében alkalmanként szívesen fordulnak is az ideológiai kérdések kiélezéséhez), de vajon *az egész társadalmi-politikai élet* dezideologizálódását jelenti-e ez?

Wiatr véleménye szerint a fejlett tőkés országokban *nincs egységes dezideologizálódási folyamat*. Egyes országokban csökken, más országokban nő az ideológia szerepe, egyes ideológiák eltűnnek, de ugyanakkor újak keletkeznek. Az Egyesült Államokban a republikánus és a demokrata párt elkülönülése nem jellemezhető úgy, mint két ideológia szembenállása, hiszen a két nagy amerikai pártnak lényegében azonos az elméleti-világnézeti platformja; az ideológiai ellentétek a pártkereteken kívülre kerültek. Hasonló a helyzet Angliában és Nyugat-Németországban is, még ha ezekben az országokban kimutathatóan más ideológiai álláspontot képvisel is a két szembenálló párt. Franciaországban és Olaszországban azonban élesen kiütköznek a társadalmi és politikai ellentétek ideológiai konfliktusok formájában is.

Mindezek alapján az „ideológia alkonya" elméletével szemben a szerző azt a hipotézist állítja fel, hogy az ideológiai élet intenzitása a társadalmi és politikai rendszer stabilitásának fokától függ. Ez a megállapítás szerény elméleti eredmény csupán, de Wiatr vizsgálati módszere nem is vezethet árnyaltabb ideológiai helyzetkép megrajzolásához. Az, hogy a szerző túlzottan a polgári szociológia empirikus vizsgálatainak eredményeire támaszkodik, óhatatlanul az ideológia fogalmának, szerepének *elszegényítésére* vezet; az ideológia azonosul a pártok politikai (a választási harc folyamán megfogalmazott) propagandájával.

Hasonló metodológiai (s nemcsak metodológiai) ellenvetést lehet tenni az ideológia fogalmának Wiatr-féle definíciójával szemben is. A kifejezés többértelműségének elméleti zavarhoz vezető következményeit úgy próbálja kiküszöbölni a szerző, hogy egy meghatározásban egyesíti a leggyakrabban használt értelmezések lényeges jegyeit. Az ideológiafogalom eltérő jelentésű használatának norvég szociológusok adta tipológiáját veszi ehhez alapul. Az ideológia Wiatr véleménye szerint „... nézetek olyan viszonylagosan rendszerezett összessége, amelynek megkülönböztető jegyét a társadalmi csoport érdekeivel és törekvéseivel való funkcionális kapcsolat alkotja, és amelybe a valóságot leíró és értékelő — az adott csoport történelmi tapasztalata és életfeltételei alapján keletkezett és elterjedt — eszmék, valamint belőlük levezetett cselekvési irányelvek tartoznak". A szerző az alapvetőnek *a csoportérdekekkel való funkcionális összefüggést* tartja, de beveszi a meghatározásba a polgári szociológiában még használatos *genetikai* (az ideológia a csoport történelmi tapasztalatából keletkezik) és *strukturális* (leíró és értékítéletek, cselekvési irányelvek) meghatározások elemeit is. A szerző kettős célt akar elérni a teljességre törekvő meghatározással: egyrészt elméleti alapot teremteni az ideológiavizsgálatok *empirikus szociológiai* kutatásához, másrészt elvileg megragadni az ideológia mibenlétét, *szerepét* a társadalmi mozgások totalitásában. Az első cél talán meg is valósul, formailag szinte minden elképzelhető ideológia besorolható a definícióba, a legfontosabb (a szerző által is legfontosabbnak tartott) „jegy" azonban nem kap megfelelő magyarázatot. Nem egyértelmű ugyanis az, hogy mit jelent az ideológia funkcionális kapcsolata a társadalmi csoporttal, milyen hatása van az ideológiának a gyakorlatra. A csoporthoz való kötés, *a társadalmi osztályokra vonatkoztatás hiánya* pedig *relativizálja az ideológia fogalmát*. Ugyanakkor elsikkadnak a meghatározásból az ideológiai (és történelmi) fejlődés *folytonosságának* mozzanatai is.

Természetesen mindezt nem egy rövid definíciótól kérjük számon. A kritikai megjegyzések az ideológia Wiatr által adott értelmezésére vonatkoznak, amint ezt a mű egésze kifejti (az idézett hely csak rövid megfogalmazása ennek).

Digitized by Google

szerző mellőzi az elmélet és gyakorlat kérdéseivel foglalkozó marxi gondolatokat. Csupán az ideológiának a „hamis tudat" értelmében való marxi használatát elemzi, de elveti ezt, mert a meghatározásba foglaltan ez rögtön értékeli az ideológiát. Így az ideológia-fogalom használatában, megítélésében *a polgári szociológia eredményeire épít*, még ha kritikus fenntartásokkal kezeli is ezeket.

Ennek az a következménye, hogy a marxizmus a sok más ideológia *egyikévé* válik, amelynek sajátosságát, átfogó jellegét csupán szélesebb körű, nagyobb tömegekhez szóló *erkölcsi megalapozottsága* adja. Mert hiába állapítja meg Wiatr, hogy a marxizmus az első olyan ideológia a történelemben, amely „egyszerre univerzalisztikus és osztályjellegű", ha az univerzalitás alapját az emberiség boldogságának megteremtésében látja. „A tömegeket — írja —, akik A tőke szerzőjének felhívását követték, nem a történelmi nemezisbe vetett hit ragadta magával, hanem a társadalmi igazságosság, szabadság és egyenlőség eszményének vonzereje. A szocializmusnak ez az etikai eszménye alkotja Marx nézetrendszerének a kiindulópontját." A Wiatr által megfogalmazott alternatíva — vagy fatalista történetfilozófiává válik a marxista ideológia, vagy megmarad a tömegek forradalmi energiáit felszabadító erkölcsi eszménynek —, úgy véljük, hibás kérdésfelvetés; *a marxizmustól mind a fatalizmus, mint az etizálás idegen.*

A szerző koncepciójának ez a gyengesége jelentősen csökkenti könyvének értékét: problémagazdagságát, széles körű dokumentáltságát. A mű, hibái ellenére is, hozzájárulás annak kimutatásához, hogy az „ideológia alkonya" nem más, mint az általános igényű polgári elmélet válsága.

(Kossuth Könyvkiadó, 1969.)

Józsa György

A kisember dicsérete

... Folyik a színházi előadás. Az epizodista békésen várakozik a kettes kuliszsza mögött a tálcával, amelyen aranyra festett papírmasé-serlegek állnak — ezeket kell majd körbeadnia a balerináknak. Ekkor véletlenül nekiszalad a tehetséges szólótáncos, felborítja, a serlegek szétgurulnak. Tönkremegy az előadás. A fegyelmi büntetést természetesen az epizódista kapja. Hiába verekszik igazáért, bizonygatja, hogy semmiről sem tehet, még csak meg sem hallgatják.

Aztán felvirrad az ő napja is. Egy másik előadáson ismét megbotlik, harsány kacagásra fakasztja a közönséget — de mert ez nem balett volt, hanem operett, éppen ő az, aki megmenti az érdektelen előadást. Most valóban hibázott, mégis megjutalmazzák. Az öregember mit sem ért abból, ami körülötte történik, egyik barátja magyarázza bölcselkedve az eseményeket: „Az élet tréfája épp az, hogy a legmélyéig hatolsz is, akkor sem fogod megtudni, mi vár rád. De annyi bizonyos: lehetetlen, hogy csak balszerencse kísérje az embert. Ez sem sikerül, az sem sikerül, aztán egyszer csak minden egyenesbe jön. Nyilván azért, hogy meglegyen az egyensúly." (Péter Ágnes ford.)

Anatolij Kuznyecov Az epizodista című elbeszélését idéztük az Európa Könyvkiadó legújabb — „Szülj nekem három fiút" — című szovjet elbeszélésgyűjteményéből. Ez az írás a maga tragikomikus, groteszk hangvételével, a könnyed történetben is jelentkező súlyos, etikus mondanivalójával rendkívül jellemző a kötet egészére. *A Szülj nekem három fiút* igazi főhőse a botladozó, hol érdemtelenül tragikus helyzetbe kerülő, hol pedig váratlanul boldoguló kisember, akit az elkeseredéstől és az elbizakodottságtól egyaránt belső egyensúlyérzése óv meg. Az egy-másfél évtizeddel ezelőtti átlagos szovjet írásokra még a romantikus-patetikus-heroikus hangvétel volt jellemző, amelynek hol önkéntelen, hol tudatosléves velejárója volt a „vágják a fát, repülnek a forgácsok" gondolat, amely a „globális" boldogsághoz képest elhanya-

Digitized by Google

alapvető tényezőjét emeli ki: 1. Az általános elvekben ideológiai egyetértés jön létre a különböző politikai irányzatok között. 2. Gyengül az ideológiának a gyakorlati politikára gyakorolt befolyása. 3. Az ideológia és a gyakorlati politika funkcionálisan elválik egymástól. 4. A nyílt ideológiai állítások ritkulnak. A polgári pártok politikai küzdelmeiben kétségtelenül megfigyelhetők ezek a tendenciák (még ha a politikai manipuláció érdekében alkalmanként szívesen fordulnak is az ideológiai kérdések kiélezéséhez), de vajon *az egész társadalmi-politikai élet* dezideologizálódását jelenti-e ez?

Wiatr véleménye szerint a fejlett tőkés országokban *nincs egységes dezideologizálódási folyamat*. Egyes országokban csökken, más országokban nő az ideológia szerepe, egyes ideológiák eltűnnek, de ugyanakkor újak keletkeznek. Az Egyesült Államokban a republikánus és a demokrata párt elkülönülése nem jellemezhető úgy, mint két ideológia szembenállása, hiszen a két nagy amerikai pártnak lényegében azonos az elméleti-világnézeti platformja; az ideológiai ellentétek a pártkereteken kívülre kerültek. Hasonló a helyzet Angliában és Nyugat-Németországban is, még ha ezekben az országokban kimutathatóan más ideológiai álláspontot képvisel is a két szembenálló párt. Franciaországban és Olaszországban azonban élesen kiütköznek a társadalmi és politikai ellentétek ideológiai konfliktusok formájában is.

Mindezek alapján az „ideológia alkonya" elméletével szemben a szerző azt a hipotézist állítja fel, hogy az ideológiai élet intenzitása a társadalmi és politikai rendszer stabilitásának fokától függ. Ez a megállapítás szerény elméleti eredmény csupán, de Wiatr vizsgálati módszere nem is vezethet árnyaltabb ideológiai helyzetkép megrajzolásához. Az, hogy a szerző túlzottan a polgári szociológia empirikus vizsgálatainak eredményeire támaszkodik, óhatatlanul az ideológia fogalmának, szerepének *elszegényítésére* vezet; az ideológia azonosul a pártok politikai (a választási harc folyamán megfogalmazott) propagandájával.

Hasonló metodológiai (s nemcsak metodológiai) ellenvetést lehet tenni az ideológia fogalmának Wiatr-féle definíciójával szemben is. A kifejezés többértelműségének elméleti zavarhoz vezető következményeit úgy próbálja kiküszöbölni a szerző, hogy egy meghatározásban egyesíti a leggyakrabban használt értelmezések lényeges jegyeit. Az ideológiafogalom eltérő jelentésű használatának norvég szociológusok adta tipológiáját veszi ehhez alapul. Az ideológia Wiatr véleménye szerint „... nézetek olyan viszonylagosan rendszerezett összessége, amelynek megkülönböztető jegyét a társadalmi csoport érdekeivel és törekvéseivel való funkcionális kapcsolat alkotja, és amelybe a valóságot leíró és értékelő — az adott csoport történelmi tapasztalata és életfeltételei alapján keletkezett és elterjedt — eszmék, valamint belőlük levezetett cselekvési irányelvek tartoznak". A szerző az alapvetőnek *a csoportérdekekkel való funkcionális összefüggést* tartja, de bevesz a meghatározásba a polgári szociológiában még használatos *genetikai* (az ideológia a csoport történelmi tapasztalatából keletkezik) és *strukturális* (leíró és értékítéletek, cselekvési irányelvek) meghatározások elemeit is. A szerző kettős célt akar elérni a teljességre törekvő meghatározással: egyrészt elméleti alapot teremteni az ideológiavizsgálatok *empirikus szociológiai* kutatásához, másrészt elvileg megragadni az ideológia mibenlétét, *szerepét* a társadalmi mozgások totalitásában. Az első cél talán meg is valósul, formailag szinte minden elképzelhető ideológia besorolható a definícióba, a legfontosabb (a szerző által is legfontosabbnak tartott) „jegy" azonban nem kap megfelelő magyarázatot. Nem egyértelmű ugyanis az, hogy mit jelent az ideológia funkcionális kapcsolata a társadalmi csoporttal, milyen hatása van az ideológiának a gyakorlatra. A csoporthoz való kötés, *a társadalmi osztályokra vonatkoztatás hiánya* pedig *relativizálja az ideológia fogalmát*. Ugyanakkor elsikkadnak a meghatározásból az ideológiai (és történelmi) fejlődés *folytonosságának* mozzanatai is.

Természetesen mindezt nem egy rövid definíciótól kérjük számon. A kritikai megjegyzések az ideológia Wiatr által adott értelmezésére vonatkoznak, amint ezt a mű egésze kifejti (az idézett h[illegible] csak rövid megfogalmazása enn[illegible]

Digitized by Google

szerző mellőzi az elmélet és gyakorlat kérdéseivel foglalkozó marxi gondolatokat. Csupán az ideológiának a „hamis tudat" értelmében való marxi használatát elemzi, de elveti ezt, mert a meghatározásba foglaltan ez rögtön értékeli az ideológiát. Így az ideológia-fogalom használatában, megítélésében *a polgári szociológia eredményeire épít*, még ha kritikus fenntartásokkal kezeli is ezeket.

Ennek az a következménye, hogy a marxizmus a sok más ideológia *egyikévé* válik, amelynek sajátosságát, átfogó jellegét csupán szélesebb körű, nagyobb tömegekhez szóló *erkölcsi megalapozottsága* adja. Mert hiába állapítja meg Wiatr, hogy a marxizmus az első olyan ideológia a történelemben, amely „egyszerre univerzalisztikus és osztályjellegű", ha az univerzalitás alapját az emberiség boldogságának megteremtésében látja. „A tömegeket — írja —, akik A tőke szerzőjének felhívását követték, nem a történelmi nemezisbe vetett hit ragadta magával, hanem a társadalmi igazságosság, szabadság és egyenlőség eszményének vonzereje. A szocializmusnak ez az etikai eszménye alkotja Marx nézetrendszerének a kiindulópontját." A Wiatr által megfogalmazott alternatíva — vagy fatalista történetfilozófiává válik a marxista ideológia, vagy megmarad a tömegek forradalmi energiáit felszabadító erkölcsi eszménynek —, úgy véljük, hibás kérdésfelvetés; *a marxizmustól mind a fatalizmus, mint az etizálás idegen.*

A szerző koncepciójának ez a gyengesége jelentősen csökkenti könyvének értékét: problémagazdagságát, széles körű dokumentáltságát. A mű, hibái ellenére is, hozzájárulás annak kimutatásához, hogy az „ideológia alkonya" nem más, mint az általános igényű polgári elmélet válsága.

(Kossuth Könyvkiadó, 1969.)

Józsa György

A kisember dicsérete

... Folyik a színházi előadás. Az epizodista békésen várakozik a kettes kuliszsza mögött a tálcával, amelyen aranyra festett papírmasé-serlegek állnak — ezeket kell majd körbeadnia a balerináknak. Ekkor véletlenül nekiszalad a tehetséges szólótáncos, felborítja, a serlegek szétgurulnak. Tönkremegy az előadás. A fegyelmi büntetést természetesen az epizódista kapja. Hiába verekszik igazáért, bizonygatja, hogy semmiről sem tehet, még csak meg sem hallgatják.

Aztán felvirrad az ő napja is. Egy másik előadáson ismét megbotlik, harsány kacagásra fakasztja a közönséget — de mert ez nem balett volt, hanem operett, éppen ő az, aki megmenti az érdektelen előadást. Most valóban hibázott, mégis megjutalmazzák. Az öregember mit sem ért abból, ami körülötte történik, egyik barátja magyarázza bölcselkedve az eseményeket: „Az élet tréfája épp az, hogy ha a legmélyéig hatolsz is, akkor sem fogod megtudni, mi vár rád. De annyi bizonyos: lehetetlen, hogy csak balszerencse kísérje az embert. Ez sem sikerül, az sem sikerül, aztán egyszer csak minden egyenesbe jön. Nyilván azért, hogy meglegyen az egyensúly." (Péter Ágnes ford.)

Anatolij Kuznyecov Az epizodista című elbeszélését idéztük az Európa Könyvkiadó legújabb — „Szülj nekem három fiút" — című szovjet elbeszélésgyűjteményéből. Ez az írás a maga tragikomikus, groteszk hangvételével, a könnyed történetben is jelentkező súlyos, etikus mondanivalójával rendkívül jellemző a kötet egészére. *A Szülj nekem három fiút* igazi főhőse a botladozó, hol érdemtelenül tragikus helyzetbe kerülő, hol pedig váratlanul boldoguló kisember, akit az elkeseredéstől és az elbizakodottságtól egyaránt belső egyensúlyérzése óv meg. Az egy-másfél évtizeddel ezelőtti átlagos szovjet írásokra még a romantikus-patetikus-heroikus hangvétel volt jellemző, amelynek hol önkéntelen, hol tudatos téves velejárója volt a „vágják a fát, repülnek a forgácsok" gondolat, amely a „globális" boldogsághoz képest elhanya-

Digitized by Google

alapvető tényezőjét emeli ki: 1. Az általános elvekben ideológiai egyetértés jön létre a különböző politikai irányzatok között. 2. Gyengül az ideológiának a gyakorlati politikára gyakorolt befolyása. 3. Az ideológia és a gyakorlati politika funkcionálisan elválik egymástól. 4. A nyílt ideológiai állítások ritkulnak. A polgári pártok politikai küzdelmeiben kétségtelenül megfigyelhetők ezek a tendenciák (még ha a politikai manipuláció érdekében alkalmanként szívesen fordulnak is az ideológiai kérdések kiélezéséhez), de vajon *az egész társadalmi-politikai élet* dezideologizálódását jelenti-e ez?

Wiatr véleménye szerint a fejlett tőkés országokban *nincs egységes dezideologizálódási folyamat.* Egyes országokban csökken, más országokban nő az ideológia szerepe, egyes ideológiák eltűnnek, de ugyanakkor újak keletkeznek. Az Egyesült Államokban a republikánus és a demokrata párt elkülönülése nem jellemezhető úgy, mint két ideológia szembenállása, hiszen a két nagy amerikai pártnak lényegében azonos az elméleti-világnézeti platformja; az ideológiai ellentétek a pártkereteken kívülre kerültek. Hasonló a helyzet Angliában és Nyugat-Németországban is, még ha ezekben az országokban kimutathatóan más ideológiai álláspontot képvisel is a két szembenálló párt. Franciaországban és Olaszországban azonban élesen kiütköznek a társadalmi és politikai ellentétek ideológiai konfliktusok formájában is.

Mindezek alapján az „ideológia alkonya" elméletével szemben a szerző azt a hipotézist állítja fel, hogy az ideológiai élet intenzitása a társadalmi és politikai rendszer stabilitásának fokától függ. Ez a megállapítás szerény elméleti eredmény csupán, de Wiatr vizsgálati módszere nem is vezethet árnyaltabb ideológiai helyzetkép megrajzolásához. Az, hogy a szerző túlzottan a polgári szociológia empirikus vizsgálatainak eredményeire támaszkodik, óhatatlanul az ideológia fogalmának, szerepének *elszegényítésére* vezet; az ideológia azonosul a pártok politikai (a választási harc folyamán megfogalmazott) propagandájával.

Hasonló metodológiai (s nemcsak metodológiai) ellenvetést lehet tenni az ideológia fogalmának Wiatr-féle definíciójával szemben is. A kifejezés többértelműségének elméleti zavarhoz vezető következményeit úgy próbálja kiküszöbölni a szerző, hogy egy meghatározásban egyesíti a leggyakrabban használt értelmezések lényeges jegyeit. Az ideológiafogalom eltérő jelentésű használatának norvég szociológusok adta tipológiáját veszi ehhez alapul. Az ideológia Wiatr véleménye szerint „... nézetek olyan viszonylagosan rendszerezett összessége, amelynek megkülönböztető jegyét a társadalmi csoport érdekeivel és törekvéseivel való funkcionális kapcsolat alkotja, és amelybe a valóságot leíró és értékelő — az adott csoport történelmi tapasztalata és életfeltételei alapján keletkezett és elterjedt — eszmék, valamint belőlük levezetett cselekvési irányelvek tartoznak". A szerző az alapvetőnek *a csoportérdekekkel való funkcionális összefüggést* tartja, de beveszi a meghatározásba a polgári szociológiában még használatos *genetikai* (az ideológia a csoport történelmi tapasztalatából keletkezik) és *strukturális* (leíró és értékítéletek, cselekvési irányelvek) meghatározások elemeit is. A szerző kettős célt akar elérni a teljességre törekvő meghatározással: egyrészt elméleti alapot teremteni az ideológiavizsgálatok *empirikus szociológiai* kutatásához, másrészt elvileg megragadni az ideológia mibenlétét, *szerepét* a társadalmi mozgások totalitásában. Az első cél talán meg is valósul, formailag szinte minden elképzelhető ideológia besorolható a definícióba, a legfontosabb (a szerző által is legfontosabbnak tartott) „jegy" azonban nem kap megfelelő magyarázatot. Nem egyértelmű ugyanis az, hogy mit jelent az ideológia funkcionális kapcsolata a társadalmi csoporttal, milyen hatása van az ideológiának a gyakorlatra. A csoporthoz való kötés, *a társadalmi osztályokra vontatkoztatás hiánya* pedig *relativizálja az ideológia fogalmát.* Ugyanakkor elsikkadnak a meghatározásból az ideológiai (és történelmi) fejlődés *folytonosságának* mozzanatai is.

Természetesen mindezt nem egy rövid definíciótól kérjük számon. A kritikai megjegyzések az ideológia Wiatr által adott értelmezésére vonatkoznak, amelyet a mű egésze kifejti (az idézett csak rövid megfogalmazása ennek

Digitized by Google

szerző mellőzi az elmélet és gyakorlat kérdéseivel foglalkozó marxi gondolatokat. Csupán az ideológiának a „hamis tudat" értelmében való marxi használatát elemzi, de elveti ezt, mert a meghatározásba foglaltan ez rögtön értékeli az ideológiát. Így az ideológia-fogalom használatában, megítélésében *a polgári szociológia eredményeire épít*, még ha kritikus fenntartásokkal kezeli is ezeket.

Ennek az a következménye, hogy a marxizmus a sok más ideológia *egyikévé* válik, amelynek sajátosságát, átfogó jellegét csupán szélesebb körű, nagyobb tömegekhez szóló *erkölcsi megalapozottsága* adja. Mert hiába állapítja meg Wiatr, hogy a marxizmus az első olyan ideológia a történelemben, amely „egyszerre univerzalisztikus és osztályjellegű", ha az univerzalitás alapját az emberiség boldogságának megteremtésében látja. „A tömegeket — írja —, akik A tőke szerzőjének felhívását követték, nem a történelmi nemezisbe vetett hit ragadta magával, hanem a társadalmi igazságosság, szabadság és egyenlőség eszményének vonzereje. A szocializmusnak ez az etikai eszménye alkotja Marx nézetrendszerének a kiindulópontját." A Wiatr által megfogalmazott alternatíva — vagy fatalista történetfilozófiává válik a marxista ideológia, vagy megmarad a tömegek forradalmi energiáit felszabadító erkölcsi eszménynek —, úgy véljük, hibás kérdésfelvetés; *a marxizmustól mind a fatalizmus, mint az etizálás idegen.*

A szerző koncepciójának ez a gyengesége jelentősen csökkenti könyvének értékét: problémagazdagságát, széles körű dokumentáltságát. A mű, hibái ellenére is, hozzájárulás annak kimutatásához, hogy az „ideológia alkonya" nem más, mint az általános igényű polgári elmélet válsága.

(Kossuth Könyvkiadó, 1969.)

Józsa György

A kisember dicsérete

... Folyik a színházi előadás. Az epizodista békésen várakozik a kettes kuliszsza mögött a tálcával, amelyen aranyra festett papírmasé-serlegek állnak — ezeket kell majd körbeadnia a balerináknak. Ekkor véletlenül nekiszalad a tehetséges szólótáncos, felborítja, a serlegek szétgurulnak. Tönkremegy az előadás. A fegyelmi büntetést természetesen az epizódista kapja. Hiába verekszik igazáért, bizonygatja, hogy semmiről sem tehet, még csak meg sem hallgatják.

Aztán felvirrad az ő napja is. Egy másik előadáson ismét megbotlik, harsány kacagásra fakasztja a közönséget — de mert ez nem balett volt, hanem operett, éppen ő az, aki megmenti az érdektelen előadást. Most valóban hibázott, mégis megjutalmazzák. Az öregember mit sem ért abból, ami körülötte tö[illegible] egyik barátja magyarázza bölcsel[illegible] esetet: „Az élet tréfáj[illegible] hogy [illegible]gmélyéig hatolsz is[illegible]n fo[illegible]gtudni, mi vár rá[illegible]i bi[illegible] lehetetlen, hogy [illegible]eren-cse kísérje az embert. Ez sem sikerül, az sem sikerül, aztán egyszer csak minden egyenesbe jön. Nyilván azért, hogy meglegyen az egyensúly." (Péter Ágnes ford.)

Anatolij Kuznyecov Az epizodista című elbeszélését idéztük az Európa Könyvkiadó legújabb — „Szülj nekem három fiút" — című szovjet elbeszélésgyűjteményéből. Ez az írás a maga tragikomikus, groteszk hangvételével, a könnyed történetben is jelentkező súlyos, etikus mondanivalójával rendkívül jellemző a kötet egészére. *A Szülj nekem három fiút* igazi főhőse a botladozó, hol érdemtelenül tragikus helyzetbe kerülő, hol pedig váratlanul boldoguló kisember, akit az elkeseredéstől és az elbízakodottságtól egyaránt belső egyensúlyérzése óv meg. Az egy-másfél évtizeddel ezelőtti átlagos szovjet írásokra még a romantikus-patetikus-heroikus hangvétel volt jellemző, amelynek hol önkéntelen, hol tudatos tévés velejárója volt a „vágják a fát[illegible] pülnek a forgácsok" gondolat, am[illegible] „globális" boldogsághoz képest elha[illegible]

Digitized by Google

golhatónak tekintette az egyéni balsorsot vagy szerencsétlenséget. Ennek visszahatásaként és a szovjet társadalomban végbement változások tükröződéseképpen a legújabb szovjet próza és líra egyaránt az *egyént* helyezi vizsgálódása középpontjába. Tudják és jelzik, hogy az egyéni boldogság nem valamiféle központilag elosztható, kiutalható sorozat-elégedettség, ismerik azokat az alig nyomon követhető árnyalatokat és mozzanatokat, amelyek az egyén boldogságát egyben *egyénivé* is teszik.

Nagibin megejtően szép elbeszélése, az *Ősz hajat keresünk*, Csehov rezignált, szomorú hőseinek boldogságkeresését idézi (különösen *A kutyás hölgyre* emlékeztet). A megfáradó, öregedő, mindenbe beletörődött férfi előtt élete alkonyán felvillan a vakító, mámorító boldogság, és ettől újra övé lesz a már elvesztettnek hitt tárgyi világ is: „Szent Isten, alig két óra múlva Natasánál lesz! És ráadásnak megkapja egész Leningrádot! Olyan szeretettel gondolt Leningrádra, mintha Natasa építette volna külön neki ezt a várost... gondosan, aprólékosan, nagyvonalúan és szeretettel alkotta meg ezt a páratlan várost, amely mostantól fogva mindörökre az ő szerelmük [illegible] lesz. Legyen áldott az élet bőkezűsége, melytől ilyen kedvest kapott, s ilyen foglalatban!" (Maraz László ford.)

A legtöbb elbeszélés hátterében még mindig a háború áll. A korábbi háborús írások jó részét az jellemezte, hogy világos, tipikus hőst kerestek, aki a maga sorsán keresztül egyben népe sorsát is jelezheti. Az e kötetbe került írások hősei inkább magányos, olykor különc emberek, akik a maguk életével kiegészítik a háborúról alkotott elképzelésünket. Megértjük, mennyi rejtett, késleltetve robbanó aknát rakott a világégés az emberek lelkébe, hogy a húszmillió halotton kívül is hányan kaptak nehezen gyógyuló, pedig szemmel nem látható sebeket. A [illegible] (Szergej [illegible] művei) hőseinek életében kettéroppant valami, az „igazi" élete ott maradt a háborúban, halott szerelmese sírjánál, és bár folytatni próbálja az életet, [illegible] szeretkezik — értelmetlennek és [illegible] érzi maga körül [illegible] hőseinek. A [illegible] embernek is [illegible] „[illegible]" száz van magával hozott a frontról egy [illegible] [illegible]

met, és bármennyire megváltozott is közben a lány, ő csak egyre hurcolja magában az immár szükségtelenné vált gondoskodási vágyat a szeretett emberről. „Mit tegyen, ha úgy érezte, hogy kötelessége van ezzel a gyönge emberrel szemben, és ez a kötelesség nem kevésbé fontos, mint az ember kötelessége a parlagon heverő földdel szemben?" (Makai Imre ford.) És végül, *Asztafjev Fényes nappal* című elbeszélése rokkant katonájának életébe annyira beléivódott a háború, hogy már-már fizikailag is jelen van mozdulataiban: „Nyugalom honolt a földön. Az emberek aludtak. S valahol idegenben örök álmát aludta az ágyú legénysége — sok-sok ágyú legénysége. A föld oly sok háború vasát és vérét megemésztette már, engedelmesen magába fogadta a szilánkokat, elnyelte a csaták zaját — de az öreg katona testébe örökre bevette magát a háború. Nem hagyja el többé soha." (Szabó Mária ford.)

Igen, a kötet alaphangja meglehetősen szomorú. Mintha figyelmeztetni kívánna, újra, de meg mindig nem feleslegesen, az *ember és a háború elemi ellentétére*, arra, hogy a győzelem ára nem mérhető fel csupán az elesettekben. Egy hajdani győztes és egy hajdani vesztes kerül össze a luxusrepülőgépen *Jevtusenko Pearl Harbor* című elbeszélésében: az amerikai, aki majdnem ott pusztult a hadüzenet nélküli támadásnál, és a japán pilóta, aki számlálatlanul szórta akkor bombáit a levegőből. Életük azóta nagyot fordult. Greaves, a tehetséges festő, akiből a háború valahogy kiölte az életkedvét, vállalta a sablonkarriert, míg végül elkésett, élete nagy művét megfestette más... A japán egy ideig bombázott, aztán megértette, hogy tévedett, megtagadta a harcot és higgadtan vállalta a leköpdösést, szégyenmenetet. Most, a háború után utazik és szónokol, küzd a békéért, még ha munkájának hatását nem tudja is lemérni. „De hát valamit tenni kell" — nehéz körülmények között is vállalni az aprómunkát. És ezzel a gondolattal Greavesnek is egyet kell értenie, akinek élete épp a kellő szívósság híján került kátyúba.

Akadnak a kötetben felüdítő, vidámabb színek is. [illegible] a [illegible] című elbeszélése [illegible] háborúban játszódik, és hőse [illegible] frontkatona megjárja [illegible] a falu huncut- [illegible] amelyek

Digitized by Google

révén már-már a kolhoz „hivatalos" tolvajává válik. Az elbeszélés szerzőjének, *Belov*nak a nevét eddig kevéssé ismertük, pedig műve nagy tehetségre vall: pár szóval is láttatni tud, és alig néhány oldalon megformál egy jellegzetes, érdekes embert. Kevésbé sikerült, túl hosszú a kötet egyetlen szatirikus írása, *Komrakov Krumplivadászaton* című elbeszélése. Az alapgondolat itt is érdekes: a városi ember, a szemüveges funkcionárius olyan körülmények közé kerül, ahol nem segít semmiféle előre betanult brosúraszöveg, ócska típusmorál. Eleinte kárörvendve nevetünk rajta, ahogy csetlik-botlik a hegyi faluban, később már szurkolunk érte — nem azért, hogy küldetését teljesítse, hanem hogy a kapott sokk minél megrázkódtatóbb legyen, minél maradéktalanabbul mozgósítsa hősünk természetes életösztönét, emberi vágyait. A kisregény végére érve Openkin már maga vezeti a rohamot a hivatalos színbe bújt bürokrácia ellen...

Említettük, hogy a kötetben jócskán akad borongós-elégikus oldal. Végére érve mégis megnyugszunk: jó írásokat olvastunk, valóságos emberekről, egy kissé megint közelebb kerültünk az élet bonyolultságának megértéséhez — és gondolatban együtt iszunk Kuznyecov epizodistájával, a nélkülözhetetlen statiszták, a nagyerejű kisemberek egészségére. (*Szülj nekem három fiút. Szovjet írók új elbeszélései. Európa Kiadó*, 1969. Válogatta Nikodémusz Elli.)

Bakcsi György

Almási Miklós: A drámafejlődés útjai

Almási Miklós könyve — bár alcíme *(Egy műfaj története (Goethétől O'Neillig)* erre utal — nem drámatörténet. Nemcsak a szó hagyományos értelmében nem az (ezt a szerző is hangoztatja), hanem egyébként sem. Az utóbbi kétszáz év kiemelkedő drámaíróinak és drámáinak kronológikus sorrendben való elemzésével nem teljes életpályákat mutat be, nem aprólékos műelemzéseket ad, nem vizsgálja a korszak minden jelentős alkotóját — Dumas, Gogol, Tolsztoj, Giraudoux, Pirandello, Lorca, Majakovszkij részben vagy teljesen kimaradnak vizsgálódási köréből. A könyv tehát anyagában, módszerében, szerkezetében egyaránt szűkebb egy drámatörténetnél. Ez a szűkítés azonban nem kevesebbet, hanem *mást* eredményez, mint ami egy drámatörténetnek célja lehetne. Almásit az érdekli, hogy melyek azok a *formaelvek*, amelyek a modern drámafejlődésben meghatározó szerepet játszanak.

Így talál rá a dráma két modelljére: a *shakespeare-i modellre* — amely az ember autonómiája alapján „nyílt formában", jelenettechnikával építkező dráma, s melynek hőse a cselekvő ember — és a *schillerire*, amelyben a cselekvő ember helyébe a gondolkozó, moralizáló ember kerül, megtörik az ember autonómiája, az ideálokkal való konfrontációban az ember külső erők uralma alá kerül, s a „nyílt formát" a „zárt forma" váltja fel. Almási érdeme nem e két modell felfedezése (hiszen már Lessing utal Shakespeare és a francia klasszika — a schillerizálás elődje — ellentétére; Schiller maga is látja, hol kerül szembe Shakespeare-rel, és Marx is beszél — Lasalle kapcsán — a shakespeare-izálás és schillerizálás különbségeiről), hanem az, ahogyan e két modellt egyúttal a modern dráma fejlődésére is alkalmazza: Goethe óta (sőt már korábban is) minden drámaíró számára — tudottan vagy nem tudottan — felmerült a kérdés: Shakespeare vagy Schiller? A választás azonban nem az író önkényétől, hanem az adott társadalmi-történelmi viszonyoktól, a művész társadalmi helyzetétől és látásmódjától függött. Ez az alternatíva a XX. század drámaírói számára is adva van, jóllehet Ibsen óta „álruhába bújva", összetettebben és bonyolultabban merül fel a kérdés. Itt válik Almási fejtegetése különösen időszerűvé és izgalmassá: *a szocialista dráma is e két út között választhat*. A választás pedig nem pusztán létkülönbség, hanem értékdifferencia is. Igaz, mindkét modell kitermelte a maga óriásait, s a két út értékkülönbsége relatív, de az *objektív dráma — a* shakespeare-i.

Almási — a már korábban is vállalt realizmus-

Digitized by Google

golhatónak tekintette az egyéni balsorsot vagy szerencsétlenséget. Ennek visszahatásaként és a szovjet társadalomban végbement változások tükröződéseképpen a legújabb szovjet próza és líra egyaránt az *egyént* helyezi vizsgálódása középpontjába. Tudják és jelzik, hogy az egyéni boldogság nem valamiféle központilag elosztható, kiutalható sorozat-elégedettség, ismerik azokat az alig nyomon követhető árnyalatokat és mozzanatokat, amelyek az egyén boldogságát egyben *egyénivé* is teszik.

Nagibin megejtően szép elbeszélése, az *Ősz hajat keresünk*, Csehov rezignált, szomorú hőseinek boldogságkeresését idézi (különösen A kutyás hölgyre emlékezetet). A megfáradó, öregedő, mindenbe beletörődött férfi előtt élete alkonyán felvillan a vakító, mámorító boldogság, és ettől újra övé lesz a már elvesztettnek hitt tárgyi világ is: „Szent Isten, alig két óra múlva Natasánál lesz! És ráadásnak megkapja egész Leningrádot! Olyan szeretettel gondolt Leningrádra, mintha Natasa építette volna külön neki ezt a várost... gondosan, aprólékosan, nagyvonalúan és szeretettel alkotta meg ezt a páratlan várost, amely mostantól fogva mindörökre az ő szerelmük dísze lesz. Legyen áldott az élet bőkezűsége, melytől ilyen kedvest kapott, s ilyen foglalatban!" (Maráz László ford.)

A legtöbb elbeszélés hátterében még mindig a háború áll. A korábbi háborús írások jó részét az jellemezte, hogy átlagos, tipikus hőst kerestek, aki a maga sorsán keresztül egyben népe sorsát is jelezheti. Az e kötetbe került írások hősei inkább magányos, olykor különc emberek, akik a maguk életével kiegészítik a háborúról alkotott elképzelésünket. Megértjük, mennyi rejtett, késleltetve robbanó aknát rakott a világégés az emberek lelkébe, hogy a húszmillió halotton kívül is hányan kaptak nehezen gyógyuló, pedig szemmel nem látható sebeket. A *Szülj nekem három fiút (Sznyegirjov* műve) hősnőjének életében kettéroppant valami, az „igazi" élete ott maradt a háborúban, halott szerelmese sírjánál, és bár folytatni próbálja az életet, zenét hallgat, szórakozik, szeretkezik — értelmetlennek és gépiesnek érez maga körül mindent. *Jevdokimov* hősének, *A nélkülözhetetlen embernek* is érzékeny, „ostoba" szíve van; magával hozott a frontról egy levelekbe suttogott szerelmet, és bármennyire megváltozott is közben a lány, ő csak egyre hurcolja magában az immár szükségtelenné vált gondoskodási vágyat a szeretett emberről. „Mit tegyen, ha úgy érezte, hogy kötelessége van ezzel a gyönge emberrel szemben, és ez a kötelesség nem kevésbé fontos, mint az ember kötelessége a parlagon heverő földdel szemben?" (Makai Imre ford.) És végül, *Asztafjev Fényes nappal* című elbeszélése rokkant katonájának életébe annyira beléivódott a háború, hogy már-már fizikailag is jelen van mozdulataiban: „Nyugalom honolt a földön. Az emberek aludtak. S valahol idegenben örök álmát aludta az ágyú legénysége — sok-sok ágyú legénysége. A föld oly sok háború vasát és vérét megemésztette már, engedelmesen magába fogadta a szilánkokat, elnyelte a csaták zaját — de az öreg katona testébe örökre bevette magát a háború. Nem hagyja el többé soha." (Szabó Mária ford.)

Igen, a kötet alaphangja meglehetősen szomorú. Mintha figyelmeztetni kívánna, újra, de még mindig nem feleslegesen, az *ember és a háború elemi ellentétére*, arra, hogy a győzelem ára nem mérhető fel csupán az elesettekben. Egy hajdani győztes és egy hajdani vesztes kerül összse a luxusrepülőgépen *Jevtusenko Pearl Harbor* című elbeszélésében: az amerikai, aki majdnem ott pusztult a hadüzenet nélküli támadásnál, és a japán pilóta, aki számlálatlanul szórta akkor bombáit a levegőből. Életük azóta nagyot fordult. Greaves, a tehetséges festő, akiből a háború valahogy kiölte az életkedvét, vállalta a szokványkarriert, míg végül elkésett, élete nagy művét megfestette más... A japán egy ideig bombázott, aztán megértette, hogy tévedett, megtagadta a harcot és higgadtan vállalta a leköpdösést, szégyenmenetet. Most, a háború után utazik és szónokol, küzd a békéért, még ha munkájának hatását nem tudja is lemérni. „De hát valamit tenni kell" — nehéz körülmények között is vállalni az aprómunkát. És ezzel a gondolattal Greavesnek is egyet kell értenie, akinek élete épp a kellő szívósság híján került kátyúba.

Akadnak a kötetben feloldó, vidámabb színek is. Bár a *Fuvarban* című elbeszélés is a háborúban játszódik, és hőse szintén egy sebesült frontkatona, megmosolyogjuk Szenykának, a falu huncutjának apró kis szélhámosságait, amelyek

Digitized by Google

révén már-már a kolhoz „hivatalos" tolvajává válik. Az elbeszélés szerzőjének, *Belov*nak a nevét eddig kevéssé ismertük, pedig műve nagy tehetségre vall: pár szóval is láttatni tud, és alig néhány oldalon megformál egy jellegzetes, érdekes embert. Kevésbé sikerült, túl hosszú a kötet egyetlen szatirikus írása, *Komrakov Krumplivadászaton* című elbeszélése. Az alapgondolat itt is érdekes: a városi ember, a szemüveges funkcionárius olyan körülmények közé kerül, ahol nem segít semmiféle előre betanult brosúraszöveg, ócska típusmorál. Eleinte kárörvendve nevetünk rajta, ahogy csetlik-botlik a hegyi faluban, később már szurkolunk érte — nem azért, hogy küldetését teljesítse, hanem hogy a kapott sokk minél megrázkódtatóbb legyen, minél maradéktalanabbul mozgósítsa hősünk természetes életösztönét, emberi vágyait. A kisregény végére érve Openkin már maga vezeti a rohamot a hivatalos színbe bújt bürokrácia ellen...

Említettük, hogy a kötetben jócskán akad borongós-elégikus oldal. Végére érve mégis megnyugszunk: jó írásokat olvastunk, valóságos emberekről, egy kissé megint közelebb kerültünk az élet bonyolultságának megértéséhez — és gondolatban együtt iszunk Kuznyecov epizodistájával, a nélkülözhetetlen statiszták, a nagyerejű kisemberek egészségére. *(Szülj nekem három fiút. Szovjet írók új elbeszélései. Európa Kiadó*, 1969. Válogatta Nikodémusz Elli.)

Bakcsi György

Almási Miklós: A drámafejlődés útjai

Almási Miklós könyve — bár alcíme *(Egy műfaj története (Goethétől O'Neillig)* erre utal — nem drámatörténet. Nemcsak a szó hagyományos értelmében nem az (ezt a szerző is hangoztatja), hanem egyébként sem. Az utóbbi kétszáz év kiemelkedő drámaíróinak és drámáinak kronológikus sorrendben való elemzésével nem teljes életpályákat mutat be, nem aprólékos műelemzéseket ad, nem vizsgálja a korszak minden jelentős alkotóját — Dumas, Gogol, Tolsztoj, Giraudoux, Pirandello, Lorca, Majakovszkij részben vagy teljesen kimaradnak vizsgálódási köréből. A könyv tehát anyagában, módszerében, szerkezetében egyaránt szűkebb egy drámatörténetnél. Ez a szűkítés azonban nem kevesebbet, hanem *mást* eredményez, [illegible] ami egy *drámatörténet*[illegible]ja lehetne. Almá[illegible]dekli, hogy *melye*[illegible] *formaelvek*, a[illegible] modern d[illegible]ésben meghatározó szerepet játszanak.

Így talál rá a dráma két modelljére: a *shakespeare-i modellre* — amely az ember autonómiája alapján „nyílt formában", jelenettechnikával építkező dráma, s melynek hőse a cselekvő ember — és a *schillerire*, amelyben a cselekvő ember helyébe a gondolkozó, moralizáló ember kerül, megtörik az ember autonómiája, az ideálokkal való konfrontációban az ember külső erők uralma alá kerül, s a „nyílt formát" a „zárt forma" váltja fel. Almási érdeme nem e két modell felfedezése (hiszen már Lessing utal Shakespeare és a francia klasszika — a schillerizálás elődje — ellentétére; Schiller maga is látja, hol kerül szembe Shakespeare-rel, és Marx is beszél — Lasalle kapcsán — a shakespeare-izálás és schillerizálás különbségeiről), hanem az, ahogyan e két modell[illegible] egyúttal a modern d[illegible]lődésére is alkalmazza: Goethe óta (sőt már korábban is) minden drámaíró számára — tudottan vagy nem tudottan — felmerült a kérdés: Shakespeare vagy Schiller? A választás azonban nem az író önkényétől, hanem az adott társadalmi-történelmi viszonyoktól, a művész társadalmi helyzetétől és látásmódjától függött. Ez az alternatíva a XX. század drámaírói számára is adva van, jóllehet Ibsen óta „álruhába bújva", összetettebben és bonyolultabban merül fel a kérdés. Itt válik Almási fejtegetése különösen időszerűvé és izgalmassá: *a szocialista dráma is e két út között választhat*. A választás pedig nem pusztán létkülönbség, hanem értékdifferencia is. Igaz, mindkét modell kitermelte a maga óriásait, s a két út értékkülönbsége relatív, de az *objektív dráma — a* shakespeare-i.

Almási — a már korábban is vállalt realizmus-

Digitized by Google

golhatónak tekintette az egyéni balsorsot vagy szerencsétlenséget. Ennek visszahatásaként és a szovjet társadalomban végbement változások tükröződéseképpen a legújabb szovjet próza és líra egyaránt az *egyént* helyezi vizsgálódása középpontjába. Tudják és jelzik, hogy az egyéni boldogság nem valamiféle központilag elosztható, kiutalható sorozat-elégedettség, ismerik azokat az alig nyomon követhető árnyalatokat és mozzanatokat, amelyek az egyén boldogságát egyben *egyénivé* is teszik.

Nagibin megejtően szép elbeszélése, az *Ősz hajat keresünk*, Csehov rezignált, szomorú hőseinek boldogságkeresését idézi (különösen A kutyás hölgyre emlékezetet). A megfáradó, öregedő, mindenbe beletörődött férfi előtt élete alkonyán felvillan a vakító, mámorító boldogság, és ettől újra övé lesz a már elvesztettnek hitt tárgyi világ is: „Szent Isten, alig két óra múlva Natasánál lesz! És ráadásnak megkapja egész Leningrádot! Olyan szeretettel gondolt Leningrádra, mintha Natasa építette volna külön neki ezt a várost... gondosan, aprólékosan, nagyvonalúan és szeretettel alkotta meg ezt a páratlan várost, amely mostantól fogva mindörökre az ő szerelmük dísze lesz. Legyen áldott az élet bőkezűsége, melytől ilyen kedvest kapott, s ilyen foglalatban!" (Maráz László ford.)

A legtöbb elbeszélés hátterében még mindig a háború áll. A korábbi háborús írások jó részét az jellemezte, hogy átlagos, tipikus hőst kerestek, aki a maga sorsán keresztül egyben népe sorsát is jelezheti. Az e kötetbe került írások hősei inkább magányos, olykor különc emberek, akik a maguk életével kiegészítik a háborúról alkotott elképzelésünket. Megértjük, mennyi rejtett, késleltetve robbanó aknát rakott a világégés az emberek lelkébe, hogy a húszmillió halotton kívül is hányan kaptak nehezen gyógyuló, pedig szemmel nem látható sebeket. A *Szülj nekem három fiút* (*Sznyegirjov* műve) hősnőjének életében kettéroppant valami, az „igazi" élete ott maradt a háborúban, halott szerelmese sírjánál, és bár folytatni próbálja az életet, zenét hallgat, szórakozik, szeretkezik — értelmetlennek és gépiesnek érez maga körül mindent. *Jevdokimov* hősének, *A nélkülözhetetlen embernek* is érzékeny, „ostoba" szíve van: magával hozott a frontról egy levelekbe suttogott szerelmet, és bármennyire megváltozott is közben a lány, ő csak egyre hurcolja magában az immár szükségtelenné vált gondoskodási vágyat a szeretett emberről. „Mit tegyen, ha úgy érezte, hogy kötelessége van ezzel a gyönge emberrel szemben, és ez a kötelesség nem kevésbé fontos, mint az ember kötelessége a parlagon heverő földdel szemben?" (Makai Imre ford.) És végül, *Asztafjev Fényes nappal* című elbeszélése rokkant katonájának életébe annyira beléivódott a háború, hogy már-már fizikailag is jelen van mozdulataiban: „Nyugalom honolt a földön. Az emberek aludtak. S valahol idegenben örök álmát aludta az ágyú legénysége — sok-sok ágyú legénysége. A föld oly sok háború vasát és vérét megemésztette már, engedelmesen magába fogadta a szilánkokat, elnyelte a csaták zaját — de az öreg katona testébe örökre bevette magát a háború. Nem hagyja el többé soha." (Szabó Mária ford.)

Igen, a kötet alaphangja meglehetősen szomorú. Mintha figyelmeztetni kívánna, újra, de még mindig nem feleslegesen, az *ember és a háború elemi ellentétére*, arra, hogy a győzelem ára nem mérhető fel csupán az elesettekben. Egy hajdani győztes és egy hajdani vesztes kerül összse a luxusrepülőgépen *Jevtusenko Pearl Harbor* című elbeszélésében: az amerikai, aki majdnem ott pusztult a hadüzenet nélküli támadásnál, és a japán pilóta, aki számlálatlanul szórta akkor bombáit a levegőből. Életük azóta nagyot fordult. Greaves, a tehetséges festő, akiből a háború valahogy kiölte az életkedvét, vállalta a szokványkarriert, míg végül elkésett, élete nagy művét megfestette más... A japán egy ideig bombázott, aztán megértette, hogy tévedett, megtagadta a harcot és higgadtan vállalta a leköpdösést, szégyenmenetet. Most, a háború után utazik és szónokol, küzd a békéért, még ha munkájának hatását nem tudja is lemérni. „De hát valamit tenni kell" — nehéz körülmények között is vállalni az aprómunkát. És ezzel a gondolattal Greavesnek is egyet kell értenie, akinek élete épp a kellő szívósság híján került kátyúba.

Akadnak a kötetben feloldó, vidámabb színek is. Bár a *Fuvarban* című elbeszélés is a háborúban játszódik, és hőse szintén egy sebesült frontkatona, megmosolyogjuk Szenykának, a falu huncutjának apró kis szélhámosságait, amelyek

Digitized by Google

révén már-már a kolhoz „hivatalos" tolvajává válik. Az elbeszélés szerzőjének, *Belovnak* a nevét eddig kevéssé ismertük, pedig műve nagy tehetségre vall: pár szóval is láttatni tud, és alig néhány oldalon megformál egy jellegzetes, érdekes embert. Kevésbé sikerült, túl hosszú a kötet egyetlen szatirikus írása, *Komrakov Krumplivadászaton* című elbeszélése. Az alapgondolat itt is érdekes: a városi ember, a szemüveges funkcionárius olyan körülmények közé kerül, ahol nem segít semmiféle előre betanult brosúraszöveg, ócska típusmorál. Eleinte kárörvendve nevetünk rajta, ahogy csetlik-botlik a hegyi faluban, később már szurkolunk érte — nem azért, hogy küldetését teljesítse, hanem hogy a kapott sokk minél megrázkódtatóbb legyen, minél maradéktalanabbul mozgósítsa hősünk természetes életösztönét, emberi vágyait. A kisregény végére érve Openkin már maga vezeti a rohamot a hivatalos színbe bújt bürokrácia ellen...

Említettük, hogy a kötetben jócskán akad borongós-elégikus oldal. Végére érve mégis megnyugszunk: jó írásokat olvastunk, valóságos emberekről, egy kissé megint közelebb kerültünk az élet bonyolultságának megértéséhez — és gondolatban együtt iszunk Kuznyecov epizodistájával, a nélkülözhetetlen statiszták, a nagyerejű kisemberek egészségére. *(Szülj nekem három fiút. Szovjet írók új elbeszélései. Európa Kiadó, 1969.* Válogatta Nikodémusz Elli.)

Bakcsi György

Almási Miklós: A drámafejlődés útjai

Almási Miklós könyve — bár alcíme *(Egy műfaj története (Goethétől O'Neillig)* erre utal — nem drámatörténet. Nemcsak a szó hagyományos értelmében nem az (ezt a szerző is hangoztatja), hanem egyébként sem. Az utóbbi kétszáz év kiemelkedő drámaíróinak és drámáinak kronológikus sorrendben való elemzésével nem teljes életpályákat mutat be, nem aprólékos műelemzéseket ad, nem vizsgálja a korszak minden jelentős alkotóját — Dumas, Gogol, Tolsztoj, Giraudoux, Pirandello, Lorca, Majakovszkij részben vagy teljesen kimaradnak vizsgálódási köréből. A könyv tehát anyagában, módszerében, szerkezetében egyaránt szűkebb egy drámatörténetnél. Ez a szűkítés azonban nem kevesebbet, hanem *mást* eredményez, [illegible] ami egy drámatört[illegible] célja lehetne. Al[illegible] érdekli, hogy me[illegible] a *formaelvek*, [illegible] a modern [illegible]ődésben meghatározó szerepet játszanak.

Így talál rá a dráma két modelljére: a *shakespeare-i modellre* — amely az ember autonómiája alapján „nyílt formában", jelenettechnikával építkező dráma, s melynek hőse a cselekvő ember — és a *schillerire*, amelyben a cselekvő ember helyébe a gondolkozó, moralizáló ember kerül, megtörik az ember autonómiája, az ideálokkal való konfrontációban az ember külső erők uralma alá kerül, s a „nyílt formát" a „zárt forma" váltja fel. Almási érdeme nem e két modell felfedezése (hiszen már Lessing utal Shakespeare és a francia klasszika — a schillerizálás elődje — ellentétére; Schiller maga is látja, hol kerül szembe Shakespeare-rel, és Marx is beszél — Lasalle kapcsán — a shakespeare-izálás és schillerizálás különbségeiről), hanem az, ahogyan e két modellt e[illegible] úttal a modern drám[illegible]ődésére is alkalmazza: Goethe óta (sőt már korábban is) minden drámaíró számára — tudottan vagy nem tudottan — felmerült a kérdés: Shakespeare vagy Schiller? A választás azonban nem az író önkényétől, hanem az adott társadalmi-történelmi viszonyoktól, a művész társadalmi helyzetétől és látásmódjától függött. Ez az alternatíva a XX. század drámaíróit számára is adva van, jóllehet Ibsen óta „álruhába bújva", összetettebben és bonyolultabban merül fel a kérdés. Itt válik Almási fejtegetése különösen időszerűvé és izgalmassá: *a szocialista dráma is e két út között választhat.* A választás pedig nem pusztán létkülönbség, hanem értékdifferencia is. Igaz, mindkét modell kitermelte a maga óriásait, s a két út értékkülönbsége relatív, de az *objektív dráma — a* shakespeare-i.

Almási — a már korábban is vállalt realizmus-

Digitized by Google

koncepció alapján — azt veszi szemügyre a drámafejlődés útjaiból, ami a két modell, a két út meglétét, együttfutását és különbségét jelzi. Minden analízisében erre koncentrál, az életpályák és a művek elsősorban ebből a szempontból izgatják őt. Elemzéseiben tehát nem teljességre törekszik, a részleteket is csak ebből a szempontból veszi számba. Mindezzel azonban nem tesz kényszert az anyagon, nem prekoncepcióhoz formálja a valóságot, hanem a valóságban, a művekben mutatja ki koncepciója jogosságát.

A feladathoz alkalmazkodik *módszere* is. Nem elégszik meg azzal, hogy az adott társadalmi viszonyokból és az író habitusából levezesse és érzékelhetővé tegye a műveket és a drámai hősöket. Továbbmegy: az alkotásban objektivizálódott figurákat szembeállítja az íróval. Észreveszi, hogy a drámai hős az objektivizálódás pillanatától kezdve öntörvényűen cselekszik, függetlenedik az író akaratától. Módszertanilag azt a jelenséget teszi vizsgálati centrumába, amit Engels a realizmus győzelmének nevezett.

Ez a módszertani többlet vezet ugyanakkor a módszer kiélezésének problematikusságához is. Az öntörvényűen cselekvő hős ugyanis — mint aki a szükségszerűségben is szabad — par excellence tragikus hős. Megjelenhet ugyan tragikomédiában és színjátékban is, de itt is a tragikus mag hordozója. (Éppen ezért nem lehet sohasem komikus hős.) Ezért válik Almásinál a tragédia a dráma „ideáltípusává". A drámáról adott definíciója is ezt sugallja: „A hősök önmagukat társadalmilag teremtve és ennek során önmagukkal is szembekerülve részt vesznek a velük szemben álló világ »teremtésében« is." (412. old.) Ezért egy-egy fejlődési szakasz csúcspontjára mindig tragédia kerül (Egmont, Danton halála, Jegor Bulicsov, Szent Johanna — hogy csak néhányat említsünk), és ezért marad ki vizsgálatából többek között Majakovszkij és Pirandello.

Módszeréből fakad a másik kérdőjel is. Almási brilliáns elemzései felmutatják a drámafejlődés útjait, a drámák genezisét, azt, hogy miért vált egy mű olyanná, amilyen, mennyiben tudta kifejezni kora problémáit, mennyiben ragadta meg a világ intenzív totalitását. Jórészt adós marad azonban annak elemzésével, hogy mennyiben nyújt *élményt* a dráma. Igaz, hogy ez túl van a vállalt programon, de enélkül — művészetről lévén szó — sokhelyütt beszűkül az esztétikai értékelés. Ennek következtében elemzései olykor „rövidre zártak", az „alkotó—mű—befogadó" hármas reláció utolsó szakasza csak vázlatos marad.

A recenzens — a terjedelemből következően — csak a mű alapkoncepcióját érintheti, nem térhet ki az egyes, magukban véve is jelentős tanulmányfejezetekre. Csak megemlíthetem az olyan kiemelkedő elemzéseket, mint a *Goethe, Schiller és Puskin közti párhuzam* vizsgálata, a *bűchneri életmű* nagyságának kimutatása, a vitathatóságában is érdekes *Wagner-elemzés*, az önmagában is teljes képet nyújtó *Ibsen-, Shaw-, Csehov-, Gorkij-pályakép*, a *modern dráma két alaptípusának* Brechtben és O'Neillben való felfedezése.

A kérdőjelek, melyek a módszerből és nem a megvalósítás miként jéből fakadnak, nem a tanulmány értékét, hanem szemléletét érintik. Vitathatatlan, hogy Almási könyve — tízéves kutatómunka eredménye — elemzéseinek gazdagságával, eredményeinek megalapozott újdonságával egészében és részleteiben jelentős teljesítménye drámaesztétikai irodalmunknak.

(Akadémiai Kiadó, 1969.)

Kolosi Tamás

Digitized by Google

Veres Péter: Szülőhazám, „Hortobágy mellyéke"

„Nem szoktam a saját bajaimból közügyet csinálni" — így kezdődik Veres Péter új kötetének valamelyik régi cikke, s ez a félmondat alkalmasint egy írói magatartás elveinek összefoglalása is: Veres Péter, mihelyt tollat fog a kezébe, „*közügyet csinál*".

Különösen jól megfigyelhető ez ebben a kötetében, amely szinte „helyrajzi" szempontú gyűjtemény. A könyv első felét úgy állította össze változatos műfajú és különböző időkben keletkezett írásaiból, hogy együttesük „élethitelesen" láttassa Balmazújváros valamenynyi munkásrétegének (béresnek és sommásnak, pásztornak és kisbérlőnek, gyereknek és öregnek, leánynak és legénynek) a harmincas években élt sorsát — munkáját, gondolkodását, étkezését, öltözködését, mindent. A *Gyepsor* és a *Falusi Krónika* ismertebb darabjai meg egykorú újságcikkek között Veres Péter pályakezdő verseit is olvashatjuk itt. Érdekesek ezek a szabadversek, vagy inkább kötött mértékre szabott, tényközlő, epikus leírások, már csak azért is, mert az újabb kiadásokban nem kaptak helyet. Veres Péter elhivatottsága feszül bennük és az az akkori igénye, hogy hátha versformában cselekvésre mozdítóbb hatékonysággal sikerül bevinnie életélményeit az irodalomba és a köztudatba. A versek ma már kuriózumok, de az egykorú cikkekkel együtt *igenlő választ* adnak arra a régi kérdésre, hogy eleven művészi értékek, olvasmányok maradhatnak-e Veres Péter kordokumentumai akkor is, amikor problémájukat: a magyar parasztság sorsát már gyökeresen átrendezte a történelem.

A harmincas években írott írások egytől-egyig ugyanazt a következtetést és programot sürgették: a forradalmat. Akik mégsem csüggedtek bele a csüggesztő vak-nyomorba, azok — ahogy Veres Péter mondja — csak valamilyen „megváltás-pszichózis", „messianizmus" igézetében és reményében élhettek. A szocialisták számára a megváltás a szocialista forradalomban sejlett. A szocialista forradalom eljött, de persze nem a „végérvényes megváltást", hanem azt a természetes felismerést hozta, hogy „*itt a régi gondok után újak következnek*". Ez a vezető gondolata a könyv második részének; a Gyepsor és a Falusi Krónika vidékéről *Szülőhazám, „Hortobágy mellyéke"* címen harminc év múltán készített táj- és társadalomrajznak.

A felszabadulás előtti és utáni közügyek jellege közötti különbséget már az írói megközelítés módszerének és stílusának változása is mutatja. A régi írások rövid, csattanós, fölrázó agitációját felváltja a *mérlegelő, elemző, töprengő vizsgálat*. Veres Péter valóban úgy ímeri ma is tárgyát: „a népet mint közösséget és tenyészetet", akár az életét, s mindig számol a *„társadalom-élettani realitással"*, amely e kötetnek és alighanem egész életművének legfontosabb kulcsfogalma. Ezért jól tudja, hogy hangzatos megváltás-koncepciókkal vagy frappáns jelmondatokba tömöríthető kampányokkal a mai gondok nem oldhatók meg — nem is sorakoznának ilyen programok mögé lelkes tömegek. De azt is jól tudja és jól hirdeti, hogy a megváltás-koncepciók vagy kampány-szervezések, valamint a sóhajtó belenyugvás vagy vállrándító nemtörődömség között a cselekvési, javítási lehetőségek tágas területe van. Ezen a területen lehet és kell előrehaladni — társadalomban gondolkozva, körültekintéssel, tárgyilagos, őszinte elemzéssel, múltat ismerő és jövőre néző tervezéssel.

Veres Péter ilyenformán közelít az új gondokhoz, a mai falu szerkezetéről, az ingázókról, a művelődésről vagy a népességről szólva. Gyakran az „újra át kell az egészet gondolni" fáradságos, de szükséges következtetéséhez jutnak okfejtései. S ha vitatható vagy vitatott elgondolások is felbukkannak közöttük, az csak jó, mert ennek a műfajnak, Veres Péter igazi műfajának: a „közügy-irodalomnak" épp az általa indított vitában és a vita által indított cselekvésben van a valódi eredménye.

(Kossuth Könyvkiadó, 1968.)

Szabó B. István

Digitized by Google

Jókai Anna: 4447

A Jókai Anna első regényéről megjelent kritikák szinte mind párhuzamot vonnak a 4447-nek és Fejes Endre Rozsdatemetőjének témája és hősei között. Ám Jókai Anna kérdésfeltevése és művének problematikája is más, mint Fejesé. Itt nem csupán a külső világ egyetemes haladásáról és egy réteg, vagy konkrétabban egy család elzárkózásáról, a világtól való elkülönüléséről, egy lejárt, túlhaladott életformában való megmerevedésről van szó. Ezt mutatja az is, hogy a 4447 hősei és gondolatai hasonlóképpen bukkantak fel az írónő novelláiban is. (Pl. *Magyaróra, Hepiend, Az utolsó fokozat* című elbeszélésekben.)

Az írónőt ebben a regényében *a determináció* foglalkoztatja. Azt kutatja, hogy mennyire köti meg az embert a lelki örökség, milyen mértékben határozza meg sorsát a korai élmény és a környezet. Vizsgálja, hogy mit tehet, hogyan küzdhet ezek ellen az ember.

4447 a helyrajzi száma egy józsefvárosi magántulajdonnak, egy ócska, piszkos háznak, amely jelképe, külső megjelenítője a benne lakók undorítóan embertelen, fizikailag és lelkileg mocskos, semmilyen tekintetben sem normális életének. A ház minden lakójának, a regény minden szereplőjének megvan a maga meghatározó indí[illegible] élménye, indoka arra, [illegible] lelke deformalódjék, [illegible]djék, önző és [illegible] A nagyma[illegible] keservesen [illegible]lajdonos Nusi nénit, öregkorára már csak saját jóléte érdekli, szenilis, kongó lelkű vénasszonnyá válik. Nusi nénit ez a gyerekkor, anyjának önzése, házassága első éveinek szörnyűségei keményítik, nyomorítják kegyetlenné.

Az írónőt elsősorban Nusi néni felnőtté vált gyermekeinek, Eszternek és Janikának a sorsa érdekli: folytatják-e a sort, vagy ki tudnak szakadni belőle, el tudják-e hagyni ezt a környezetet, a piszkos házat, az örökölt életet? „Persze, mindig a körülmények. A körülmények téged felmentenek, de őket nem. Így gondolod?... Nekik is voltak körülményeik. Ükapák, ükanyák, mindenkinek volt valami oka, hogy tönkretegye a többit. Te se csinálsz mást, folytatod a láncot... De valakinek meg kell szakítania a sort" — mondja Janika Eszternek. S mind a ketten megpróbálják.

Eszter egy tisztító, nagy szerelem segítségével akar kitörni. De amikor először tagadja meg a hazugságot, s akar igaz emberként élni, áldozatul esik kispolgár férjének és Ivánnak, az egzaltált, gyáva, emberi lelkekkel kísérletező egyetemistának, kinek szintén megvan a saját, joggá formált élménye ahhoz, hogy megkínozza, tönkretegye Esztert. Janika éppen az érzelmek megtagadásával akar elszakadni a rossz, a szenny szimbólumává vált háztól, ahol túl sok szenvedélyről, gyűlöletről hallott. Csak az értelemben és az akaratban hisz, és ezzel teszi csalódottá, klégetté Katit, a regény legkedvesebb, legegészségesebb figuráját.

Eszter és Janika a csalódások, kerülők után ugyanarra a nyugvópontra jut. A házat lebontják, a családnak el kell költöznie. Nusi néni hasonló környezetet választ, folytatva addigi életét. A gyerekek nem mennek vele. Új környezetük nem határozza meg egyértelműen jövendő életüket. Vissza is zuhanhatnak, hasonulhatnak anyjukhoz, nagyanyjukhoz, de el is juthatnak a szebbhez, „fehér házak, tágas üvegablakok közé, ahol az egyik oldalon bejön, a másikon meg kimegy a napfény, s egyenletesen sugárzik a meleg". Gyerekkoruk óta ez szemükben az igazabb, az emberi életnek a jelképe.

Jókai Anna problémája izgalmas, és formanyelve is érdekes, amíg nem vész el a túlzásokban. Kár, hogy a részletekbe menő naturalista ábrázolás, a jegyzőkönyvező részletesség (amely novelláiban hiteles eszköznek bizonyulhatott) itt, a terjedelmesebb műfajban inkább kolonccá válik. Ezért érzik sokan ezt a könyvet csupán a Rozsdatemető kistestvérének.

De ezek a hibák nem teszik kétségessé az elsőkötetes író erényeit. Inkább örülhetünk, hogy új hang, új szín jelent meg mai prózánkban, olyan időszakban, amikor az újonnan megjelenő kötetek nem túlzottan kényeztetik el az olvasókat.

(Új termés — Magvető Könyvkiadó, 1968.)

Szmodits Anikó

Digitized by Google

TESTVÉRLAPJAINKBÓL

CAHIERS DU COMMUNISME

Május

F. Billoux: *A „nem" győzelme után* (Vezércikk)
Referátum és elnökválasztás (Az FKP Központi Bizottságának anyagai és dokumentumai)
G. Cogniot: *Célunk — a szocialista Franciaország*
L. Figueres: *A politikai és ideológiai harc ma szükségesebb, mint valaha* (A „baloldaliság" ellen)
J. C. Poulain: *Bérkövetelő harcok, demokrácia és szocializmus*
M. Bertou: *Gondolatok a párizsi körzet gazdasági helyzetéről*
P. Le Gall: *Bretagne szerepe a demokratikus harcban*
G. Forunial: *Az amerikai monopóliumok beruházásai Latin-Amerikában és a fejlődő országokban*
M. Sheury: *A Párizsi Kommün néhány tanulsága*
Az egyház helyzetéről Franciaországban (Az olvasók fóruma)

EINHEIT

Május

H. Warnke: *Versenyben köztársaságunk 20. születésnapja tiszteletére*
R. Arlt: *Állam- és jogtudósaink új feladatok előtt*
H. Weiss: *A kereskedelem a szocializmus gazdasági rendszerében*
W. Hörder, W. Schampe, W. Scherzer: *A kommunális szolgáltatások szerepe a szocialista életkörülmények kialakításában*
W. Siegmund—Schultze: *A zene az NDK szellemi-kulturális életében*
P. Heider, R. Jäntsch: *Proletár védelmi szervezetek a fasizmus és a háborús veszély ellen*
V. Weber: *A Mao Ce-tung csoport veszélyes irányvonalat kényszerít a Kínai Népköztársaságra*
H. Aptheker: *Az Egyesült Államok — az imperializmus beteg vezető hatalma*
H. Petrsk: *Az osztályharc hajtóerői a tőke országaiban*
A nő az NDK szocialista társadalmában (Adatok-grafikonok)

KOMMUNYISZT

6. szám

Nagy internacionalista tanítás (Szerkesztőségi cikk)
A proletár internacionalizmus ereje (Georgi Dimitrov dokumentumok)
W. Ulbricht: *A leninizmus és a szocializmus építése a Német Demokratikus Köztársaságban*
A. Sztyepin: *A lenini párt életének és tevékenységének vezérelve* (A demokratikus centralizmusról)
J. Bugajev: *A szocializmus építésének harci programja* (Az OK(b)P VIII. kongresszusáról)
A. Jepisev: *A leninizmus — a szovjet harcosok nevelésének alapja*
B. Kedrov: *A dialektikus materializmus V. I. Lenin alkotó feldolgozásában*
J. Lukin: *A visszatükröződés-elmélet és a realizmus horizontjai*
E. Bregel: *Az imperializmus antimarxista elméletének lenini bírálata és a jelenkor*

7. szám

Erősítsük a kommunisták internacionalista egységét (Vezércikk)
L. Strougal: *Hűek leszünk Lenin végakaratához és forradalmi hagyományainkhoz* (Beszéd)
I. Primov: *A bolgár parasztság a lenini úton*
A. Paskov: *Hogyan fejlesztette tovább V. I. Lenin a szocializmus és a kommunizmus közgazdasági elméletét*
M. Zaharov: *Lenin és a szovjet haditudomány*
I. Manjusisz: *A termelés hatékonyságának problémái és perspektivái*
Sz. Uszmanov: *Tökéletesítsük a közgazdasági munkát a falusi vidékeken*
O. Boriszov, B. Koloszkov: *A Mao Ce-tung csoport szovjetellenes irányvonala*
M. Bászmanov: *A jelenkori trockizmusról és felforgató tevékenységéről*

Digitized by Google

8. szám

A kommunizmusért küzdő harcosok eszmei meggyőződése
Kh. Bagdas: *A leninizmus a nemzeti kérdésről és a proletár internacionalizmusról*
V. Korionov: *A kommunisták — a társadalmi haladás zászlóvivői*
D. Cseszno kov: *A történelmi materializmus kérdései V. I. Lenin „Materializmus és empiriokriticizmus" című művében*
J. Barabas: *Az irodalom népiességéről*
V. Csernij: *A falusi kerületi pártbizottságok*
N. Ljaporov: *Taggyűlés*
A kolhozélet alaptörvénye (Szerkesztőségi cikk)
F. Szenyko: *A kolhoz új alapszabályzata*
G. Frank: *A biológia problémái és fejlődési perspektívái*
Az indonéziai kommunisták az Indonéz KP újjászületésének útjairól

NOVÁ MYSI

5. szám

F. Hronsky: *Az irányítási rendszer és a jövedelempolitika*
L. Tondl: *A társadalom és a tudományos közösségek*
L. Silhánová: *Az ifjúság — a párt politikájának súlyos kérdése*
D. Illik: *Az el nem kötelezettség politikája*
M. Albrecht: *A politikai lélektan lehetőségeiről és tartalmáról*
J. Michek: *Századunk képtelenségei* (A világ mezőgazdasága)
A. Markus: *Elmélkedés a szlovák nemzeti kultúra fejlődésének útjairól*
Ankét a közigazgatásról
V. Krivka, Z. Kolár: *A nemzetközi kommunista mozgalom az amerikai burzsoá ideológia szemszögéből*
O. Maivald: *A közvetítőkről* (A kulturális értékeket közvetítő intézmények optimális rendszeréről)
T. Jezek: *Túlságosan megnőttek-e a bérek?*

NOVO VREME

Április

A leninizmus — eszmei zászlónk és fegyverünk (Vezércikk)
Cselekvési egység az imperializmus elleni harcban
T. Jordanov: *Az ipari termelés intenzív fejlesztése és hatékonyságának növelése*
G. N. Volkov: *A jelen tudományos-műszaki forradalmának alapvető vonásai*
V. Kuncsev: *A párt és a szocialista realizmus megszilárdulása az irodalomban*
G. Popiszakov: *A Bolgár Népköztársaság gazdaságának a Szovjetunió gazdaságával való közeledése*
A párttagság összetétele szabályozásának néhány kérdése
P. Szpirkov: *A „szociális piacgazdaságtól" a „szervezett társadalom" felé Nyugat-Németországban*
V. Dorijanov: *Ki irányítja Amerikát?*
Szt. Marinova: *Az Olasz KP XII. kongresszusa*
Iv. Ganev: *A Dán KP XXIII. kongresszusa*
G. J. Kirov: *Az Izraeli KP XVI. kongresszusa*

Május

Újabb lépés az imperialista harcban való egység felé (Vezércikk)
Az osztály-párt ismérv az irodalomban és a művészetben
A proletár internacionalizmus ereje
N. Lulcsev: *Út Európa és a világ békéje és biztonsága felé*
G. Georgiev: *A szakszervezetek funkcióinak, munkaformáinak és módszereinek tökéletesítése*
L. Radulov: *A gazdasági törvények felhasználása a szocializmus építésében*
M. Markov: *Az osztály antagonizmustól a szociális egyneműség felé*
B. Petkov: *A Mao Ce-tung csoport szovjetellenességének eszkalációja*
J. Bozsilov: *A maoisták kongresszusa — a Kínai Kommunista Párt felszámolása*
I. Taszev: *A marxista—leninista világnézet és annak szerepe a társadalmi haladásban*

NOWE DROGI

Április

Felajánlások a 25. évfordulóra
A Kommunista Internacionálé megalakításának 50. évfordulója
Z. Moskwa: *A Demokrata Párt IX. kongresszusa után*
E. Zielinski: *A népi tanácsok az empirikus kutatások fényében*
W. Wowczuk: *Szilárd láncszem a szocialista demokrácia rendszerében*
A. Szemberg: *A falusi családok jövedelme 1962—67-ben*
T. Nowacki: *Felnőttoktatás jelenlegi modellje*
[illegible]der: *Néhány új momentum a NATO [illegible]rikai koncepciójában*

Digitized by Google

A. Lopatka: *A demokrácia és a LEMP vezető szerepe*

D. Poprzeczko: *A Szovjetunió Lenin születésének 100. évfordulója előtt*

Z. Lewandowicz: *A gazdasági reform irányai a Német Demokratikus Köztársaságban*
A szakszervezetek együttműködése a népi tanácsokkal

NOWE DROGI

Május

Az 1971—75. évi terv kidolgozásának módszerei és a népgazdasági beruházások hatékonyságának növelését szolgáló feladatok

B. *Jaszczuk bevezető beszéde*
Javítsuk meg a tervezési és beruházási folyamatot (Wladyslaw Gomulka záróbeszéde)

A LEMP Központi Bizottságának határozata az 1971—75. évi terv kidolgozásának módszereiről és a népgazdasági beruházások hatékonyságának növelését szolgáló feladatokról

A LEMP Központi Bizottságának Zenon Kliszko elvtárs információja után hozott határozata

J. Wieczorek: *A népi tanácsok negyedik igazgatási időszaka fejlődésük fontos szakasza*

W. Popkowski: *A Lengyel Népköztársaság szejmje az 1965—69. években*

W. Sokolewicz: *A Lengyel Népköztársaság államhatalmának képviseleti szervei a szocialista demokrácia mechanizmusában*

Cz. Wycech: *Az Egyesült Néppárt V. kongresszusa után*

S. Kozyr—Kowalski: *Osztályok, tudomány, mai revizionizmus*

J. Liczkowski: *A mezőgazdaság további fejlődése a Poznan-Bydgoszcz térségben a LEMP V. kongresszusa irányelveinek fényében*

Z. Szeliga: *Lengyelország és a világgazdaság*

R. Frelek: *Az európai békéért és biztonságért*

Állampolgári nevelés a középiskolában

WEG UND ZIEL

Május

L. Spira: *A kínai—szovjet konfliktus*

J. B. Tito: *A szocialista önigazgatás kérdéseihez* (Részlet a Jugoszláv Kommunisták Szövetségének IX. kongresszusán elmondott beszédből)

E. Priester: *Történelmi elemzés vagy „nem-személy"?* (A Szovjetunió fejlődése és Sztálin személyének történelmi elemzési módjait taglaló cikk)

E. Wimmer: *Egymás mellett élés, konvergencia, osztályharc*

A. Peter: *A salzburgi tartományi választáshoz*

A Finn Kommunista Párt programjából

W. Stein: *Államosított és magántőke*
A katonai tömbök felszámolásáért

H. Steiner: *Ausztria és a Magyar Tanácsköztársaság*

H. Hautmann: *A Magyar Tanácsköztársaság és az osztrák szocialista törvényhozás*

E. Berger: *Szabadság és manipuláció*

P. Aschner: *Nixon rakétaelhárító terve*

Kiadja a Kossuth Könyvkiadó Vállalat (Budapest V., Steindl Imre u. 6.)
Felelős kiadó: a Kossuth Könyvkiadó Vállalat igazgatója.
Kiadóhivatal: Budapest VI., Révay u. 16. Tel.: 116—660.
Előfizethető minden pártszervezetben, valamint a Kossuth Könyvkiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél, csekkszámlaszám: 01 915 003) a Posta Központi Hírlapirodájánál, (Budapest V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Csekkszámlaszám: egyéni 61 218, közületi 61 066, vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára. Előfizetési díj negyedévre 13,50 Ft, félévre 27,– Ft, egész évre 54,– Ft.
Lapunk régebbi példányai kaphatók a Posta Központi Hírlapiroda újságboltjában: Budapest V., József Attila u. 3. és a Kossuth Könyvkiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél.
Megjelent 36 000 példányban.
69.2961/2 Nyomatott a Zrínyi Nyomda RO–72-es ofszet rotációs gépein. Felelős vezető: Bolgár Imre igazgató
INDEX: 25.805

Digitized by Google

СОДЕРЖАНИЕ

Коммюнике о международном Совещании коммунистических и рабочих партий — Основной документ международного Совещания коммунистических и рабочих партий — Событие исторического значения (Из Коммюнике о заседании Пленума ЦК ВСРП 26 июня 1969 года) — *Дьёрдь АЦЕЛ:* О директивах нашей политики в области науки (Доклад на Пленуме ЦК ВСРП 26 июня 1969 года) — Директивы политики ВСРП в области науки — *Янош КАДАР:* Условии нормальной работы обеспечены — *д-р Дьёрдь ВАРГА:* О «проблематичных» предприятиях — *Бела ЧЕНДЕШ:* Развитие и эффективность в сельском хозяйстве — МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОБЗОР: *Пал ПИНЦЕШИ:* Умерла ли доктрина Гальштейна? — ОБЗОР: *Д-р Эгон САБАДИ:* Общественное и демографическое действие пособия по уходу за детьми — ОБМЕН МНЕНИЯМИ: *Ласло ХАЙ:* Настоящее и будущее развивающихся стран — *Д-р Петер ШМИДТ:* Советы как представительные органы — *Йожеф СИГЕТИ:* К нашим дискуссиям — *Ференц ГЕРГЕНИ:* Расходящиеся мнения или нездоровая поляризация?

CONTENTS

Communique on the International Conference of the Communist and Workers's Parties — The Main Document of the International Conference of the Communist and Workers's Parties — An Event of Historical Significence (Parts of the Communique Issued After the June 26th Session of the Central Committee of the HSWP) — *György ACZÉL:* On the Guiding Principles of Our Policy in Science (Report to the June 26th, 1969, Session of the Central Committee) — The Guiding Principles of the Science Policy of the HSWP — *János KADÁR:* Conditions Are Granted for the Normal Work — *Dr. György VARGA:* On "Problematic" Enterprises — *Béla CSENDES:* Developing and Efficiency in Agriculture — *INTERNATIONAL REVIEW: Pál PINCZESI:* Did the Hallstein Doctrine Die? — *REVIEW: Dr. Egon SZABADY:* The Social and Demographic Effects of Children-Care Aid — *EXCHANGE OF VIEWS: László HAY:* The Present and the Future of the Developing Countries — *Dr. Péter SCHMIDT:* The Councils as Representative Organs — *József SZIGETI:* On our Discussions — *Ferenc GÖRGÉNYI:* Differing Views or Unhealthy Polarization?

SOMMAIRE

Communiqué sur la conférence internationale des partis communistes et ouvriers — Le document principal de la conférence internationale des partis communistes et ouvriers — Événement d'importance historique (Du Communiqué sur la session de 26 juin du Comité Central du Parti Socialiste Ouvrier Hongrois) — *György ACZÉL:* A propos des principes directeurs de notre politique scientifique (Rapport à la session du 26 juin 1969 du Comité Central) — Les principes directeurs de la politique scientifique du Parti Socialiste Ouvrier Hongrois — *János KÁDÁR:* Les conditions du travail normal sont assurées — *Dr. György VARGA:* A propos des entreprises « à problèmes » — *Béla CSENDES:* Développement et efficience dans l'agriculture — *REVUE INTERNATIONALE: Pál PINCZÉSI:* La doctrine Hallstein survit-elle encore? — *REVUE: Dr. Egon SZABADY:* Incidence sociale et démographique de l'allocation au titre de l'enfant bas-âge — *ÉCHANGE DE VUE: László HÁY:* Le présent et l'avenir des pays en voie de développement — *Péter SCHMIDT:* Les nouveaux organes représentatifs — *József SZIGETI:* A nos débats — *Ferenc GÖRGÉNYI:* Des divergences d'opinion ou une polarisation peu souhaitable? —

T. ... die internationale Beratung der kommunistischen und Arbeiter... Hauptdokument der interantionalen Beratung der kommunistischen ... — Ein historisches Ereignis (Aus dem Kommünike über die ... USAP am 26. Juni.) — *György ACZÉL:* Richtlinien unserer Wis... auf der Sitzung des ZK vom 26. Juni 1969) — Wissen... der USAP — *János KÁDÁR:* Die Bedingungen für die ... — *Dr. György VARGA:* Die „problematischen" Bet... Entwicklung und Effektivität in der Landwirtschaft — *IN... Pál PINCZÉSI:* Ist die Hallstein-Doktrin wirk... *Egon SZABADY:* Die sozialen und demographischen ... — *GEDANKENAUSTAUSCH: László HÁY:* Ge... — *Dr. Péter SCHMIDT:* Die ... unsere Diskussionen — *Ferenc* ... und Polarisation? —

NOVO
Aprilis
A lenini
fegyver
Cselekvési
leni har
T. Jordanov
fejlesztése
velése

Digitized by Google

K. K. Csebotarev: A Földet sark

Digitized by Google

Digitized by Google

. ÉVFOLYAM, 9.
SZEPTEMBER

TÁRSADALMI SZEMLE

MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

TARTALOM

Nemes Dezső 3 Az 1969 júniusi moszkvai értekezlet
Friss István 15 Gondolatok népgazdaságunk hosszú távú tervezéséről
Burger Kálmánné 29 A mezőgazdaság eszközigényessége és az áralakulás
Kiss Jenő 41 Napirenden a népművelés

Szemle

51 Az egyetemi demokrácia és tanulmányi fegyelem kérdései (Interjúk)
K. Nagy Sándor 62 A termelőszövetkezetek belső ellenőrzése

Kritika

Kovács Kálmán 67 A Kritika hatodik évfolyamáról

Eszmecsere

73 Irányítás – módszerek – valóság

Halász József 84 A tanácsi képviselet tartalma és a helyi érdekek képviselete

Kiss Arthur 92 A bürokrácia és a társadalom

Herédi István 101 Az aktuális társadalmi praxis meghatározottságának kérdéséhez
Nemes László 107 A társadalom-ontológiai felfogás vitájához – közgazdasági oldalról

Megjegyzések

Szuhay-Havas Ervin 112 Piramisok és papírhajók

Könyvekről

Veres András 115 Tőkei Ferenc: Antikvitás és feudalizmus
Benedeczki János 119 F. Szikra Katalin: Létszám, termelékenység, gazdasági növekedés
Agárdi Péter 120 Márciusi Nap
Hajdu Ráfis 122 Földeák János: Hetedik hétköznap
Szalai Anna 123 Földes Mihály: A parancs
Vasy Géza 124 Szép versek 1968

125 **Testvérlapjainkból**

Digitized by Google

A CIKKEK SZERZŐI:

NEMES DEZSŐ akademikus, az MSZMP KB Politikai Bizottságának tagja, a Politikai Főiskola igazgatója

FRISS ISTVÁN akademikus, az MSZMP Központi Bizottságának tagja, az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének igazgatója

DR. BURGER KALMANNÉ kandidátus, a Kossuth Könyvkiadó esztályvezetője

KISS JENŐ, az Országos Népművelési Tanács ügyvezető titkára

DR. K. NAGY SÁNDOR kandidátus, az MSZMP Központi Bizottságának tagja, a Termelőszövetkezetek Országos Tanácsának titkára

KOVÁCS KALMÁN kandidátus, egyetemi docens, az Alföld főszerkesztője

DR. HALÁSZ JÓZSEF kandidátus, az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének csoportvezetője

DR. KISS ARTHUR kandidátus, tanszekvezető egyetemi tanár

HERÉDI ISTVÁN egyetemi adjunktus

DR. NEMES LÁSZLÓ kandidátus, tanszekvezető főiskolai tanár

SZUHAY-HAVAS ERVIN újságíró

VERES ANDRÁS, az MTA Irodalomtörténeti Intézetének gyakornoka

DR. BENEDECZKI JÁNOS egyetemi adjunktus

AGÁRDI PÉTER, egyetemi hallgató

HAJDU RÁFIS, egyetemi hallgató

SZALAI ANNA, egyetemi hallgató

VASY GÉZA, egyetemi hallgató

Képeinket (a borító 2. kivételével) a Péc[illegible] képzőművészeinek kiállításáról válogattuk. (M[illegible] Galéria.)

A szerkesztő bizottság elnöke:
BENKE VALÉRIA

A szerkesztő bizottság tagjai:
FRISS ISTVÁN
HÁY LÁSZLÓ
KOMJÁT IRÉN
LAKOS SÁNDOR
NEMES DEZSŐ
NÉMETH KÁROLY
ÓVÁRI MIKLÓS
SÍK ENDRE
SZIGETI JÓZSEF

A szerkesztőség címe:
Budapest V.,
Széchenyi rakpart 19.
Telefon:
111–400, 124–475

Digitized by Google

NEMES DEZSŐ:

Az 1969 júniusi moszkvai értekezlet

A kommunista és munkáspártok 1969 júniusi értekezlete, 75 testvérpárt e tanácskozása különleges helyet foglal el a kommunista világmozgalom fejlődésében. Bonyolult körülmények között erősítette meg a testvérpártok összefogását az imperializmus elleni küzdelemben. Megvitatta és elfogadta a kommunista pártok kollektívan kidolgozott új nemzetközi dokumentumát, amely kifejezi a testvérpártok túlnyomó többségének állásfoglalását a mai világhelyzetről, az imperialistaellenes erőkről és ezek fő harci feladatairól, valamint a testvérpártok együttműködésének továbbfejlesztéséről. Megvitatta és teljes egységben fogadta el az új békefelhívást, a Lenin-centenárium megünneplésével kapcsolatos állásfoglalást, a szolidaritási nyilatkozatot a vietnami néppel és az összes többi szolidaritási nyilatkozatot is.

Az értekezleten részt vett pártok a tanácskozást követő állásfoglalásaikban az eredményt nagyon pozitívan értékelték, azok a pártok is, amelyek a pozitív értékelés mellett kinyilvánították bizonyos kérdésekben különállásukat, illetve fenntartásaikat.

Az értekezlet nem vállalkozott arra, hogy megoldja mindazokat az ideológiai és politikai nézeteltéréseket, amelyek a kommunista pártok között — részben a helyzetük és feladataik különbözőségéből eredő objektív okok, részben szubjektív tényezők hatására — ma fennállnak. Nem tért azonban ki az elől, hogy megvizsgálja és megválaszolja azokat az alapvető fontosságú nemzetközi kérdéseket, amelyekben a világos állásfoglalás az egység megerősítésének elengedhetetlen feltétele. Érinteni fogok néhányat e kérdések közül. Előbb azonban kitérek a nemzetközi tanácskozás előkészítésére, mert ez is nagyon figyelemreméltó tanulságokat nyújt.

Az értekezlet előkészítése

Ismeretes, hogy vita volt a nemzetközi tanácskozás *megtartásának* a kérdésében is. Különböző erők munkálkodtak meghiúsításán; mindenekelőtt a Mao-féle szakadárok foglaltak állást ellene, szitkozódtak és fenyegettek. Más-más meggondolásból, de eltérő politikai irányvonalból kiindulva, ellenezte a tanácskozást a Japán Kommunista Párt, a Jugoszláv Kommunisták Szövetsége, a Holland Kommunista Párt. Más pártokban — így az olasz, a román, az angol, a svéd, a norvég pártban — erős kételyek voltak, hogy a bonyolult körülmények közötti helyes-e nemzetközi értekezletet tartani, s ha erre sor kerül, erősíteni fogja-e az összefogást, vagy még jobban elmélyíti az ellentéteket, „nyílttá teszi a szakadást" (mintha még nem volna elég nyílt!). Ez a kérdés két- és többoldalú tanácskozások egész során szerepelt. A megbeszélések eredményeként a kételyek csökkentek. A testvérpártok többségében megerősödött az a nézet, hogy a tanácskozás szükséges, az összefogás erősítéséhez nélkülözhetetlen.

Az európai kommunista- és munkáspártok 1967 áprilisi Karlovy Vary-i értekezlete — melynek fő kérdése az európai biztonságért való harc volt — megmutatta, hogy a testvérpártok sikeres tanácskozást tarthatnak akkor is, ha a pártok egy része nem kíván részt venni rajta, vagy éppen különböző meg-

Digitized by Google

A CIKKEK SZERZŐI:

NEMES DEZSŐ akadémikus, az MSZMP KB Politikai Bizottságának tagja, a Politikai Főiskola igazgatója

FRISS ISTVÁN akadémikus, az MSZMP Központi Bizottságának tagja, az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének igazgatója

DR. BURGER KÁLMÁNNÉ kandidátus, a Kossuth Könyvkiadó osztályvezetője

KISS JENŐ, az Országos Népművelési Tanács ügyvezető titkára

DR. K. NAGY SÁNDOR kandidátus, az MSZMP Központi Bizottságának tagja, a Termelőszövetkezetek Országos Tanácsának főtitkára

KOVÁCS KÁLMÁN kandidátus, egyetemi docens, az Alföld főszerkesztője

DR. HALÁSZ JÓZSEF kandidátus, az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének csoportvezetője

DR. KISS ARTHUR kandidátus, tanszékvezető egyetemi tanár

HERÉDI ISTVÁN egyetemi adjunktus

DR. NEMES LÁSZLÓ kandidátus, tanszékvezető főiskolai tanár

SZUHAY-HAVAS ERVIN újságíró

VERES ANDRÁS, az MTA Irodalomtörténeti Intézetének gyakornoka

DR. BENEDECZKI JÁNOS egyetemi adjunktus

AGÁRDI PÉTER, egyetemi hallgató

HAJDU RÁFIS, egyetemi hallgató

SZALAI ANNA, egyetemi hallgató

VASY GÉZA, egyetemi hallgató

kivételével) a Pécs és Baranya
ról válogattuk. (Magyar Nemzeti

A szerkesztő bizottság
elnöke:
BENKE VALÉRIA

A szerkesztő bizottság
tagjai:
FRISS ISTVÁN
HÁY LÁSZLÓ
KOMJÁT IRÉN
LAKOS SÁNDOR
NEMES DEZSŐ
NÉMETH KÁROLY
ÓVÁRI MIKLÓS
SÍK ENDRE
SZIGETI JÓZSEF

A szerkesztőség címe:
Budapest V.,
Széchenyi rakpart 19.
Telefon:
111–400, 124–475

Digitized by Google

NEMES DEZSŐ:

Az 1969 júniusi moszkvai értekezlet

A kommunista és munkáspártok 1969 júniusi értekezlete, 75 testvérpárt e tanácskozása különleges helyet foglal el a kommunista világmozgalom fejlődésében. Bonyolult körülmények között erősítette meg a testvérpártok összefogását az imperializmus elleni küzdelemben. Megvitatta és elfogadta a kommunista pártok kollektívan kidolgozott új nemzetközi dokumentumát, amely kifejezi a testvérpártok túlnyomó többségének állásfoglalását a mai világhelyzetről, az imperialistaellenes erőkről és ezek fő harci feladatairól, valamint a testvérpártok együttműködésének továbbfejlesztéséről. Megvitatta és teljes egységben fogadta el az új békefelhívást, a Lenin-centenárium megünneplésével kapcsolatos állásfoglalást, a szolidarítási nyilatkozatot a vietnami néppel és az összes többi szolidaritási nyilatkozatot is.

Az értekezleten részt vett pártok a tanácskozást követő állásfoglalásaikban az eredményt nagyon pozitívan értékelték, azok a pártok is, amelyek a pozitív értékelés mellett kinyilvánították bizonyos kérdésekben különállásukat, illetve fenntartásaikat.

Az értekezlet nem vállalkozott arra, hogy megoldja mindazokat az ideológiai és politikai nézeteltéréseket, amelyek a kommunista pártok között — részben a helyzetük és feladataik különbözőségéből eredő objektív okok, részben szubjektív tényezők hatására — ma fennállnak. Nem tért azonban ki az elől, hogy megvizsgálja és megválaszolja azokat az alapvető fontosságú nemzetközi kérdéseket, amelyekben a világos állásfoglalás az egység megerősítésének elengedhetetlen feltétele. Érinteni fogok néhányat e kérdések közül. Előbb azonban kitérek a nemzetközi tanácskozás előkészítésére, mert ez is nagyon figyelemreméltó tanulságokat nyújt.

Az értekezlet előkészítése

Ismeretes, hogy vita volt a nemzetközi tanácskozás *megtartásának* a kérdésében is. Különböző erők munkálkodtak meghiúsításán; mindenekelőtt a Mao-féle szakadárok foglaltak állást ellene, szitkozódtak és fenyegettek. Más-más meggondolásból, de eltérő politikai irányvonalból kiindulva, ellenezte a tanácskozást a Japán Kommunista Párt, a Jugoszláv Kommunisták Szövetsége, a Holland Kommunista Párt. Más pártokban — így az olasz, a román, az angol, a svéd, a norvég pártban — erős kételyek voltak, hogy a bonyolult körülmények között helyes-e nemzetközi értekezletet tartani, s ha erre sor kerül, erősíteni fogja-e az összefogást, vagy még jobban elmélyíti az ellentéteket, „nyílttá teszi a szakadást" (mintha még nem volna elég nyílt!). Ez a kérdés két- és többoldalú tanácskozások egész során szerepelt. A megbeszélések eredményeként a kételyek csökkentek. A testvérpártok többségében megerősödött az a nézet, hogy a tanácskozás szükséges, az összefogás erősítéséhez nélkülözhetetlen.

Az európai kommunista- és munkáspártok 1967 áprilisi Karlovy Vary-i értekezlete — melynek fő kérdése az európai biztonságért való harc volt — megmutatta, hogy a testvérpártok sikeres tanácskozást tarthatnak akkor is, ha a pártok egy része nem kíván részt venni rajta, vagy éppen különböző meg-

Digitized by Google

gondolásból kifejezetten ellenzi. A tanácskozáson való részvétel minden párt számára önkéntes, viszont egyetlen párt sem vonhatja kétségbe a testvérpártok többségének jogát a közös tanácskozásra bármilyen kérdésben, amelyet szükségesnek és célszerűnek tartanak megvitatni, s amelyben közös álláspont kialakítását kívánják. A Karlovy Vary-i értekezleten 25 európai testvérpárt vett részt; az albán, a jugoszláv, a román, a holland és a norvég párt távolmaradt. A 25 testvérpárt összefogásának eredményeként ez a tanácskozás jelentős eseménnyé vált, erősítette az európai kommunista pártok összefogását, és mind Európában, mind más földrészeken növelte a testvérpártok elhatározását, hogy a nemzetközi értekezletet mielőbb megtartják.

1967 novemberében 18 testvérpárt — a kommunista és munkáspártok 1965 márciusi találkozójának résztvevői — felhívást bocsátott ki, melyben a kommunista és munkáspártok konzultatív találkozóját javasolták a nemzetközi tanácskozás ügyében. A 18 párt egységes felkérésére a Magyar Szocialista Munkáspárt vállalta e találkozó megrendezését; az említett pártok felhatalmazása alapján meghívó levelet küldött mindazoknak a pártoknak, amelyek részt vettek a 81 párt 1960. évi moszkvai értekezletén, vagy arra meghívást kaptak.

A testvérpártok *konzultatív találkozója* 1968 februárjában ült össze Budapesten 66 párt részvételével. Itt megszületett a döntés, hogy összehívják a kommunista és munkáspártok nemzetközi tanácskozását. Megállapodtak az értekezlet következő napirendjében: „Az imperializmus elleni harc feladatai a jelenlegi szakaszban, és a kommunista és munkáspártok, valamint az összes antiimperialista erők akcióegysége." A konzultatív találkozó résztvevői aláhúzták annak fontosságát, hogy kollektívan, demokratikus módon folyjék az előkészítés, mert ez fontos feltétele a tanácskozás sikerének. Elhatározták, hogy *előkészítő bizottság* alakul, amelynek munkájába bekapcsolódhat bármely párt, amely az értekezleten részt kíván venni.

Az előkészítő bizottság több ülést tartott; Budapesten 1968 áprilisában 54 párt részvételével, 1968 szeptemberében 58 párt részvételével, 1968 novemberében 67 párt részvételével. Ez utóbbi ülésen az MSZMP küldöttsége azt javasolta, hogy az előkészítő bizottság következő ülése — tekintettel arra, hogy az előkészületek immár a befejező szakaszba értek — Moszkvában legyen, ahol a korábbi megállapodás értelmében az értekezlet színhelye lesz. Az MSZMP javaslatát egyhangúlag elfogadták. Moszkvában az előkészítő bizottság 1969 márciusában, majd májusban, közvetlenül az értekezlet előtt tartotta meg ülését.

Az előkészítő bizottság még az első ülésén elhatározta, hogy a nemzetközi tanácskozás elé terjesztendő dokumentum-tervezetek kidolgozására *munkacsoport* alakul, mindazon pártok részvételével, amelyek be akarnak kapcsolódni e munkába. A munkacsoport kiküldött egy-egy bizottságot, hogy a fődokumentum-tervezet, valamint a békefelhívás és a vietnami szolidaritási nyilatkozat tervezetének előzetes szövegét készítse el. A fődokumentum-tervezet szövegét kidolgozó bizottság Budapesten végezte munkáját. E tervezetet a munkacsoport először 1968 júliusában, budapesti ülésén, másodszor Moszkvában, közvetlenül az előkészítő bizottság márciusi ülése előtt vitatta meg, mintegy 60 párt képviselőinek aktív részvételével.

Az előkészítő munka során hamarosan világossá vált, hogy csakis elvileg szilárd alapokon nyugvó összefogás teheti szorosabbá a testvérpártok együttműködését, nem pedig minden vitás elvi kérdés mellőzése a „minél szélesebb összefogás" jelszavával. Gyakorlatilag ez a kérdés előbb abban a véleményben jelentkezett, hogy kommunista világértekezlet helyett általános antiimperialista világértekezlet legyen; ilyen elgondolásaik voltak például az olasz és az angol elvtársaknak. Felülkerekedett azonban az a vélemény, mely szerint egyik sem helyettesítheti a másikat, s a kommunista pártok nemzetközi tanácskozása segítheti elő a szélesebb körű imperialistaellenes összefogást, az antiimperialista világértekezlet megtartását is.

Miután eldöntött kérdéssé vált a kommunista és munkáspártok nemzetközi tanácskozásának megtartása, e kérdés új formában tért vissza. Az említett test-

Digitized by Google

vérpártok célszerűbbnek vélték, hogy az értekezlet fő dokumentuma ne fejtse ki a kommunista pártok értékelését a világhelyzetről és ne foglalkozzon a testvérpártok közötti viszony kérdéseivel sem, hanem csak akcióegység-platformot bocsásson ki, amelyet más antiimperialista erők is elfogadhatnak. A testvérpártok túlnyomó többsége ezt az álláspontot nem találta elfogadhatónak. Szükségesnek tartották, hogy az akcióegység-platform a mai világ marxista—leninista elemzésén, s az így levont következtetéseken alapuljon; azt is szükségesnek tartották, hogy a kommunista pártok nemzetközi dokumentuma a testvérpártok közötti kapcsolatok megerősítésének és fejlesztésének kérdéseivel is foglalkozzon.

A viták során — melyeknek teljesen demokratikus, elvi és elvtársi jellegét az ellenvéleményen levő pártok képviselői is többször messzemenően elismerték — kialakult a nézetek összevetésének és az együttműködésnek olyan légköre és módszere, amely a tanácskozás előkészítésének egyik legértékesebb eredménye. A nézeteltérések lényegesen csökkentek, az elvi alapokon nyugvó egyetértés a résztvevők mind nagyobb körére terjedt ki, s a tervezet sok, eleinte vitatott pontjában teljes egyetértés alakult ki.

A kollektív munkával, beható elvtársi viták során megszerkesztett tervezetet az előkészítő bizottság márciusban immár 67 párt részvételével vitatta meg, és elhatározta, hogy állásfoglalás céljából az egyes testvérpártok központi bizottságai elé terjesztik. A tanácskozáson résztvevő pártok túlnyomó többsége magáévá tette az előkészítő bizottság által megküldött tervezetet, kifejezték egyetértésüket ennek általános irányvonalával és értékeléseivel, a megjelölt fő tennivalókkal, s szerkezetével is. Emellett egyes részekhez számos pontosító javítást, vagy kiegészítő javaslatot tettek, különösen az egyes országcsoportok, illetve földrészek speciális kérdéseivel kapcsolatban. A tervezetet elfogadva kifejezték megelégedésüket a sikeresen elvégzett munkáért, s újra aláhúzták a nemzetközi tanácskozás fontosságát.

Néhány testvérpárt a tervezettel szemben továbbra is jelentős fenntartásokkal élt. Így az olasz és az ausztráliai párt a négy részből álló tervezetnek csak az antiimperialista egységfront platformját tartalmazó, harmadik részét fogadta el; a világhelyzet elemzésével foglalkozó első részt, az antiimperialista erők helyzetét és feladatait elemző második részt, s a testvérpártok együttműködésének kérdéseit taglaló negyedik részt teljesen mellőzni kívánta. A fenntartásokat hangoztató többi párt — köztük az angol, a román, a spanyol, a norvég — az állásfoglalás módosítását vagy mellőzését kívánta több olyan kérdésben, melyben pártjuk álláspontja kisebb-nagyobb mértékben eltér a résztvevők túlnyomó többsége által képviselt és a tervezetben kifejtett állásponttól.

Az előkészítő bizottság májusi ülése ismét megvitatta a fő dokumentum tervezetét, amely ezután került jóváhagyásra a júniusi értekezlet elé. Ugyancsak megvitatta és az értekezlet elé terjesztette a békefelhívás és a vietnami szolidaritási nyilatkozat tervezetét, valamint a Lenin-centenárium megünneplésére szóló tervezetet is, amelynek kidolgozását a márciusi ülés határozta el. Az értekezlet tanácskozásai idején is folyt még a szövegező munka; ebből a célból ott szerkesztő bizottság alakult, amelyben a küldöttségek megbízottai még egyszer megtárgyalták egyes pártok fenntartásait, és amely kisebb módosításokat eszközölt még a beterjesztett szövegben. Ilyen módon kerültek ezek az értekezlet plénuma elé, amely a tervezeteket az említett módon jóváhagyta.

Az értekezlet fő okmányának néhány kérdése

A fő okmány első része behatóan elemzi a mai ellentmondásos világhelyzet fő tényezőit és tendenciáit. Megerősíti az 1960. évi moszkvai nyilatkozat alapvető megállapítását, mely szerint „korunk a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet kora". Olyan időszakra vonatkozóan állapítja ezt újra meg, amikor a szocialista tábor egységét a kínai vezetők megbontották, amikor az egy-

Digitized by Google

ségbontás következményeihez és saját lehetőségeikhez messzemenő reményeket fűző imperialisták agresszivitása lokális háborúk sorát robbantotta ki, s ugyanakkor a tőkés világ legerősebb hatalmát, az Amerikai Egyesült Államokat súlyos vereség érte Vietnamban, megmutatva a népek előtt az imperializmus lehetőségeinek korlátolt voltát.

A szocialista világ térnyerése folytatódik; ennek egyik igen fontos megnyilatkozása, hogy részaránya a világ ipari termelésében az 1960. évi 33—34 százalékról immár közel 40 százalékra emelkedett. A szocialista világ előretörését is problémák kísérik, s ezek jó részének megoldása hosszabb időt igényel, de az új világ térnyerése feltartóztathatatlannak bizonyult. Az imperializmus térvesztése folytatódik, válsága mélyül. Az osztályellentétek a kapitalizmus vezető országaiban is kiéleződtek, s nagy tömegfellépésekben nyilvánulnak meg. Élesebbek lettek az imperialisták egymás közti ellentétei is. A kapitalista hatalmak vezető körei különféle módszerekkel próbálják rendszerüket megszilárdítani. Átmeneti, helyi sikereket elérhetnek, neokolonialista pozícióikat egyes helyeken időlegesen kiszélesíthetik, de a világesemények menetét nem képesek megfordítani.

Ismeretes, hogy a nyugati hatalmak a fegyverkezési hajszát soha nem látott méretekben folytatják, a leszerelési javaslatok elől kitérnek, a szocialista országok elleni háborús terveik céljából elősegítették a nyugatnémet revansisták újrafelfegyverkezését, és szabad utat biztosítottak a japán imperializmus újrafelfegyverkezéséhez is. Terveiket azonban keresztülhúzza a szocialista világ szilárd védelmi ereje, mindenekelőtt a Szovjetunió hatalmas védereje, a „harmadik világ" népeinek harca a kolonializmus és a neokolonializmus ellen, s a béke híveinek hatalmas politikai megmozdulásai a tőkés világban is.

A fő okmány természetesen nemcsak az itt említettek alapján, hanem szélesebb körű elemzés eredményeként állapítja meg: „Egyre mélyül az imperializmus és a szocializmus között világméretekben mutatkozó ellentmondás. A kapitalista hatalmak, a két világrendszer közötti harc kiéleződése közepette, növekvő ellentéteik mellett is igyekeznek egyesíteni erőfeszítéseiket annak érdekében, hogy fenntartsák és megszilárdítsák a kizsákmányolás és elnyomás rendszerét, visszaszerezzék elvesztett állásaikat." Folytatva az új világháború előkészületeit, de kényszerűen számolva ennek rendkívüli veszélyével, most „a fő súlyt a lokális háborúkra helyezik." Ez azonban semmit sem változtat azon, hogy egyre nyilvánvalóbb „az ellentmondás az imperializmus »erőpolitikája« és reális lehetőségei között. *Az emberiség fejlődésének fő irányát a szocialista világrendszer, a nemzetközi munkásosztály, és az összes forradalmi erők határozzák meg.*"

Ez a fő irány az imperializmus megfékezésén keresztül annak megsemmisülése felé vezet. „Megfékezni az agresszort, megmenteni az emberiséget az imperializmustól — mondja az okmány — ez a küldetés jutott a munkásosztály és minden imperialistaellenes erő osztályrészéül, amely a békéért, a demokráciáért, a nemzeti függetlenségért és a szocializmusért harcol." Megvannak a reális feltételek „korunk legfontosabb problémáinak megoldásához a béke, a demokrácia és a szocializmus javára, valamint ahhoz is, hogy újabb csapásokat mérjünk az imperializmusra".

A dokumentum kidolgozása során egyik fő vita *a világhelyzet értékelése* körül folyt. Néhány küldöttség úgy vélte, hogy a tervezetben javasolt értékelés túlbecsüli az imperializmus veszélyességét, túl erősnek tünteti fel, amivel „pesszimizmust kelt"; úgy vélte, hogy mindenekelőtt az imperializmus gyöngeségét kell aláhúzni, az antiimperialista erők fölényét kell kiemelni, mert ez növeli az optimizmust, a bizalmat az imperialisták elleni küzdelem lehetőségei iránt. A felfogás alátámasztásaként kifejtettek olyan véleményt is, amely — utalva elsősorban Franciaország kilépésére a NATO katonai szervezetéből — kétségbe vonta, hogy egyáltalán létezik-e még közös imperialista stratégia a szocialista országok ellen. A résztvevő pártok túlnyomó többsége vitatta ezt a felfogást. Általánosan hangoztatták, hogy *a valóságnak megfelelően* kell megálla-

Digitized by Google

pítani egyrészt *az imperializmus veszélyes voltát* (elvben ebben mindenki egyetért, de a valóságot eltérően látják), másrészt azt is, hogy *a szocializmus erői, a többi antiimperialista erővel együtt, meghiúsíthatják az imperializmus terveit.*

Elfogadhatatlan volt az a felfogás is, amely kétségbevonta az imperialista hatalmak közös stratégiájának létét, egyeztetett taktikai fellépéseik tényeit. A NATO-hoz való ragaszkodás, az NDK „egyeztetett" el nem ismerése, együttes vonakodásuk a békeszerződés megkötésétől mindkét létező német állammal, s egy sor más tény tanúsítja, hogy van közös stratégiájuk. Igaz, ennek érvényesítése egymás közti ellentéteik miatt mind több kérdésben csorbát szenved, de nem kevésbé igaz, hogy számos kérdésben nagyonis érvényesül az egyeztetett imperialista politika. Súlyos hiba volna ezt figyelmen kívül hagyni, s csak repedéseket és réseket látni egyeztetett politikájuk gyakorlati érvényesítésében, holott ezek a repedések és néha tátongó rések is *egy létező egyeztetett politika* rései. Az imperialista kormányok közös és egyeztetett fellépéseinek lebecsülése vagy éppen közös stratégiájuk kétségbevonása maga után vonja az antiimperialista összefogás jelentőségének lebecsülését, beleértve a szocialista országok összefogásának lebecsülését is. A tanácskozás nagyon beható érveléssel mutatott rá ennek negatív következményeire.

A moszkvai értekezlet résztvevői teljes egyöntetűséggel foglaltak állást a különböző társadalmi rendszerű államok békés egymás mellett élésének lenini irányvonala mellett. Akik ezt elvetik, azok a tanácskozáson nem voltak jelen. S minthogy ez az irányvonal ott teljes egyetértéssel találkozott, jó alapnak bizonyult a világhelyzet értékelésével kapcsolatosan a pártok egy része által kifejtett eltérő nézetek megvitatására. Az elvtársi elvi viták eredményeként megszűntek, vagy lényegesen mérséklődtek e kérdésben az említett pártokkal való véleményeltérések.

A két világrendszer közötti harccal kapcsolatban emlékeztetek itt arra, hogy a nyugati hatalmak vezető körei 15—20 évvel ezelőtt még kereken elutasították a szocialista országok által hirdetett békés egymás mellett élést és békés versenyt. Ezt „kommunista manővernek", a szocialista országok „időnyerési taktikájának" nyilvánították; az úgynevezett „preventív háborút" propagálták a szocialista országok ellen, a „rab nemzetek felszabadításának" cinikus jelszavával. Ennek jegyében hozták létre washingtoni vezetéssel a NATO-t, folytatták háborújukat 1950—53-ban a Koreai Népi Demokratikus Köztársaság ellen, nyitották meg az utat a nyugatnémet revansisták újrafelfegyverzéséhez. Később taktikájuk és propagandájuk módosítására és kombinálására kényszerültek. A Szovjetunió nukleáris és rakétafegyvereinek kifejlődése, s a béke erőinek világszerte való megnövekedése kényszerítette őket erre, s természetesen az is, hogy saját országuk uralkodó osztályainak táborában erősödött a reálisabb politika követelése, az üzleti körök érdekeltsége a szocialista országokkal való kereskedelem bővítésében.

A nyugati hatalmak vezető körei mindezek hatására kezdték felfedezni, hogy ők is a békés egymás mellett élés „hívei". Hirdették ezt akkor is, amikor a washingtoni kormány félmilliós hadsereget, jelentős tengeri és légi flottát küldött Vietnamba, s partnerei egyetértésével pusztította a vietnami nép városait, falvait, vetéseit. De azért nyilatkoztak arról, hogy ők készek a békés egymás mellett élésre. Ugyanakkor kidolgozták és nagy erővel próbálják érvényesíteni hírhedt „fellazítási" taktikájukat a szocialista országok ellen. Különböző okok következtében az európai szocialista országokkal szemben ezt a taktikát helyezték előtérbe. A békés egymás mellett élés azonban számukra nem csupán, és többnyire nem elsősorban a kölcsönösen előnyös gazdasági- és kulturális kapcsolatok fejlesztését jelenti, hanem a szocialista országok elleni aknamunka új módszereit. Ennek meghiúsítása nemcsak az állambiztonsági szervek feladata, hanem szívós eszmei és politikai harcot követel az ideológiai diverzió ellen. A békés egymás mellett élés érvényesítése tehát változatlanul nagy harci kérdés; megköveteli az imperialisták mindenféle zavarkeltési kísérletének, „fellazítási" tevékenységének meghiúsítását is.

Digitized by Google

A dokumentum második része mindenekelőtt az imperializmus ellen küzdő három fő erő: *a szocialista világrendszer, a tőkésországok munkásosztálya*, valamint *a nemzeti felszabadító mozgalmak* fejlődésével és feladataival foglalkozik. Emellett nagy figyelmet fordít más antiimperialista erőkre is, amelyek bekapcsolódtak a békéért és a haladásért folyó küzdelmekbe, vagy megnyerhetők e küzdelem számára. *A munkásosztály és a társadalmi haladásért küzdő többi erő szövetségének* sokirányú fejlesztését ez az okmány szélesebbkörűen veti fel, mint a korábbi nemzetközi okmányok.

A szocialista világrendszerrel kapcsolatban az okmány megállapítja, hogy létrejötte „a világban folyó osztályharc szerves része". A jelenlegi helyzetben különös fontosságot nyer ez a megállapítás. Emlékeztet arra, hogy az egyes országokban folyó osztályharc különösen szorosan kapcsolódik a nemzetközi osztályharchoz, amikor valamelyik ország munkásosztálya megszerzi a hatalmat és nemzetét a kapitalizmus világából a szocializmus világába vezeti át. A szocializmus ellenségei „nem mulasztanak el egyetlen lehetőséget sem arra — mondja az okmány —, hogy megkíséreljék aláásni a szocialista állam alapjait" és visszaállítsák a régi uralmat. Természetesen ez is szorosan kapcsolódik a nemzetközi osztályharchoz; ezt nagyon világosan megmutatták az 1956-os magyarországi események, s a különféle jobboldali erők 1968—69-es csehszlovákiai tevékenysége. Az okmány ezt konkrétan nem említi ugyan, s csupán elvileg szögezi le, hogy „a szocializmus védelme a kommunisták nemzetközi kötelessége", de az idézett megállapítások ezeket az eseményeket is mindenkinek eszébe juttatják, azoknak is — és ezekhez tartozik a testvérpártok nagy többsége —, akik a csehszlovákiai események tavalyi fejleményeit hasonló nyugtalansággal nézték, mint mi és az öt ország fellépését megértéssel, egyetértéssel fogadták, s azoknak is, akik nem helyeselték az öt ország e fellépését.

Az elvi megállapítás egységes elfogadása tehát nem jelenti azt, hogy múlt évi csehszlovákiai fellépésünk most már azoknak a pártoknak a helyeslésével is találkozik, amelyek evvel tavaly nem értettek egyet. Igaz, e pártok — többségükben nyugat-európai testvérpártok — nagyobb részénél tapasztalható volt a jobb megértés az öt ország fellépése és a messzemenő rokonszenv a Csehszlovák Kommunista Párt új vezetése iránt.

Ismeretes, hogy az öt szocialista ország múlt évi augusztusi fellépésével egyet nem értők egy része rosszhiszemű és bennünket támadó, másik része viszont teljesen jóhiszemű és elvtársi módon jutatta kifejezésre egyet nem értését. Ez utóbbiak nem vonják kétségbe, hogy az öt szocialista országot egyedül az őszinte segítés szándéka vezérelte, de kérdéses volt számukra, valóban annyira súlyossá vált-e ott a helyzet, hogy ilyen nehéz elhatározásra kellett jutni. Nagy várakozással, de megértő türelemmel tekintenek viszont az események részletesebb megvilágítására, amelyet mindenekelőtt a Csehszlovák Kommunista Párt beható vizsgálatától várnak.

Voltak, akik azt kívánták és remélték, hogy a tanácskozáson nagy vitakérdéssé válnak a múlt évi augusztusi események. E várakozásukban azonban csalódniuk kellett. Ebben szerepet játszottak a tanácskozás idején folytatott beható beszélgetések, különösen pedig a csehszlovák testvérpárt központi bizottságának ez év áprilisi és májusi döntései, s Husák elvtársnak a júniusi értekezleten tartott beszéde. A csehszlovákiai eseményekkel kapcsolatos vitakérdés a nyugat-európai kommunista mozgalomban is háttérbe tolódott, s lekerül a napirendről, annak ellenére, hogy különféle erők még iparkodnak ezt napirenden tartani.

Az általános imperialistaellenes küzdelemmel kapcsolatban a fő okmány megismételve az eddig is vallott felfogást — megá.. pítja, hogy a szocialista világ „mindenekelőtt gazdasági hatalmával járul hozza az imperialistaellenes erők közös ügyéhez". Utal annak fontosságára, hogy a szocialista országok újabb sikereket érjenek el „a két világrendszer gazdasági versenyének döntő területén a tudományos és a műszaki haladásban", hatékonyabban kifejlesszék a szocialista nemzetközi munkamegosztást, a szocialista országok önkéntes koope-

Digitized by Google

rációját, „amely kizárja a nemzeti érdekek mindenfajta csorbítását, biztosítja külön-külön minden ország felemelkedését és az egész szocialista világrendszer erejének gyarapodását". Az okmány nem tesz említést a KGST-ről, de helyénvaló megjegyezni, hogy az utóbbi megállapítás politikai erejét nagyon megnövelte a KGST-országok 1969 áprilisi felsőszintű tanácskozásán a szocialista gazdasági integrációról hozott egyhangú határozat. Ez az állásfoglalás jelentősen hozzájárult e kérdésben az egységes álláspont kialakulásához a nemzetközi értekezlet előkészítő bizottságában, s természetesen magán a júniusi értekezleten is.

Az okmány megállapítja, hogy a szocialista országok a fejlődés olyan szakaszába léptek, „amelyben lehetőség nyílik az új rendszerben rejlő hatalmas tartalékok teljesebb kihasználására". Utal a fejlődés során keletkező problémákra is, amelyek előállnak az egyes országok fejlődésében, valamint abban a „bonyolult történelmi folyamat"-ban is, amelyben a szocialista államok testvéri szövetsége fejlődik. E folyamat feltételezi „a proletár internacionalizmus elveinek szigorú betartását, a kölcsönös segítségnyújtást és támogatást, az egyenjogúságot, a szuverenitást, az egymás belügyeibe való be nem avatkozást".

A szuverenitás napjainkban nagy vitakérdés. A nyugati propagandisták kiagyalták azt, hogy az öt szocialista ország csupán valami „korlátozott szuverenitás" elvét vallja, és evvel igazolja múlt évi augusztusi lépését. A valóság azonban az, hogy a munkáshatalom megvédése és megszilárdítása jelenti a csehszlovák nemzet szuverenitásának legbiztosabb védelmét is az imperialistákkal szemben, akik ezt valóban fenyegetik. A valóság az, hogy a „nemzeti szuverenitás" jelszava mögé rejtőző jobboldali erők veszélyeztették Csehszlovákia szuverenitását, mert a munkáshatalom megdöntésével ismét az imperialistáktól függő viszonyba taszították volna az országot.

Amikor a szocialista hatalom veszélyben van, akkor az ennek védelméhez nyújtott segítség a mi meggyőződésünk szerint a nemzeti szuverenitást fenyegető veszély elhárítását is biztosítja. Bonyolult helyzetek — mint amilyen 1956-ban nálunk és 1968-ban a szomszéd Csehszlovákiában előállt — átmenetileg megnehezítik ennek megértését, de a történelmi igazság mégis ez. A magyarországi fejlődés ezt már bebizonyította minden jóindulatú és világosan gondolkodó ember számára; bizonyosak lehetünk abban, hogy a csehszlovákiai fejlődés ugyanezt fogja bizonyítani.

•

A fő okmánynak a fejlett tőkésországok antiimperialista erőivel foglalkozó része megállapítja, hogy *„az egész demokratikus, imperialistaellenes mozgalom fő ereje a munkásosztály"*. Ez nem új megállapítás, de ismételt leszögezésére nemcsak általános elvi szempontból volt szükséges, hanem azért is, mert napjainkban széltében-hosszában terjesztik a különféle „korszerűnek" kikiáltott nézeteket a munkásosztály e szerepének kétségbe vonására. A tudományos és műszaki forradalom fejlődéséből, az értelmiség társadalmi szerepének növekedéséből merítenek tárgyilagosnak feltüntetett új érveket annak bizonyítására, hogy a társadalmi haladásért folyó küzdelem hivatott vezetője nem a munkásosztály, illetve többé már nem a munkásosztály, hanem az értelmiség. Ez az egyik általános tételük azoknak, akik „a marxizmus elavulását", vagy revizionista „korszerűsítését" hirdetik. A diákmozgalmak igen jelentős fellendülését is az ilyen nézetek alátámasztására igyekeznek felhasználni.

A valóság az, hogy a fejlődés új feltételei között gyorsul a tőkés világban az a folyamat, amelynek során — amint ezt az okmány is leszögezi — „az értelmiség mindinkább a bérmunkások sorába kerül". Növekszik tehát az objektív lehetősége annak, hogy az értelmiség mind szélesebb rétegei egy frontban küzdjenek a munkásosztállyal, és ez a tendencia erősödik. Ezt a folyamatot gátolják az értelmiség elkülönülését, a munkásosztálytól való távolmaradását [redacted], vagy éppen a kommunista párttal való szembeállítását szolgáló

Digitized by Google

elméletek. Ilyen nézetek a politikai mozgalomba bekapcsolódó értelmiségi tömegekben jóhiszemű formában is jelentkeznek; ez elkerülhetetlen. S e felfogás, ha demoratikus, antiimperialista szándékkal párosul, nem akadálya annak, hogy a munkásság szoros szövetségre lépjen az ilyen nézetet valló értelmiségi rétegekkel, fenntartva és propagálva saját álláspontját. Amikor viszont az ilyen nézetek éle a kommunista pártok ellen irányul és az antiimperialista front bomlasztását szolgálja, akkor ennek megfelelően kell harcolni ellenük, megvilágítva reakciós céljaikat. Ismeretes, hogy a munkásosztály vezető szerepét kétségbe vonó hasonló nézetek szocialista országokban is jelentkeztek, s a proletárdiktatúrát tagadó, az értelmiségnek hízelgő revizionista eszmék a munkáshatalom gyöngítését célozzák. Az okmány azonban e kérdést a tőkésországok antiimperialista erőinek összefogásával kapcsolatban veti fel.

A kommunista pártok nagy figyelmet fordítanak az értelmiség megnyerésére. Politikájukat azonban nem a kispolgári értelmiség általános gondolkodásmódjához és hangulatához idomítják, hanem a munkásosztály forradalmi pártjaiként fordulnak a szellemi dolgozókhoz, igyekeznek megnyerni őket a munkásosztállyal való összefogásnak, az általános imperialistaellenes küzdelemnek, s a munkásosztály forradalmi céljainak, a szocializmus ügyének is.

Egyébként ez a kérdés általánosabb jellegű, s nemcsak a munkásosztály és az értelmiség összefogását érinti, hanem általában a munkásosztály és a középrétegek összefogását. Az értelmiség vezető szerepét antikommunista jelleggel hirdetők a többi középréteg körében is reakciós célok jegyében igyekeznek szélesíteni befolyásukat. A monopóliumok elleni harcban közeledés megy végbe a parasztság és a városi középrétegek, valamint a munkásság érdekei között is; ennek alapján együttműködésük fokozódik, ami — állapítja meg az okmány — „a monopolista hatalom társadalmi bázisának szűküléséhez vezet". Az említett és a hozzá hasonló nézetek a monopóliumok elleni általános összefogást gátolják, züllesztik. Ezek hatástalanítása tehát az általános antiimperialista küzdelem érdeke, s nemcsak a fejlett tőkésországokban, hanem a „harmadik világ" számos országában is.

Ismeretes, hogy a nagy lendületet vett diákmozgalmakba is behatolnak mind jobboldali, mind „baloldali" kispolgári-anarchista stb. zavarkeltő nézetek és törekvések. Fontos feladat tehát, hogy a kommunisták segítsék ennek az értékes és növekvő erőnek helyes irányú fejlődését. „A kommunisták nagyra becsülik az ifjúsági mozgalom fellendülését — állapítja meg az okmány — és aktívan részt vesznek benne." Terjesztik annak körében a marxizmus eszméit és hirdetik: „Az ifjúság előtt csakis a munkásmozgalommal és kommunista élcsapatával való szoros kapcsolat nyithat valóban forradalmi távlatokat."

Először fordít a kommunista pártok nemzetközi okmánya jelentős figyelmet a többé-kevésbé vallási jelleggel is bíró politikai irányzatokra, és az egyházi körökben is jelentkező lehetséges szövetségesekre, akik segítik a béke védelmét, rokonszenveznek a demokratikus törekvésekkel, s néha a szocializmussal, a munkáshatalom céljaival is. Egyes szocialista országokban, így Magyarországon, ez közismerten jelentős fejlődést ért el. Az elmúlt időszakban az ilyen jelenségek több tőkésországban is számottevőkké váltak. A szocialista világ fejlődésének hatása is, de elsősorban a tőkés világ népei antiimperialista küzdelmeinek erősödése játszik ebben nagy szerepet.

Mind a keresztény, mind a mohamedán, vagy más hitet valló szervezetek és politikai irányzatok között vannak természetesen közismerten reakciósak és szélső reakciósak; mindezek vallási köntösbe burkolják népellenes irányzatukat, az imperialisták előtti kapitulációt, a tőkés monopóliumok uralmának támogatását, a földesurak szolgálatát. Kifejlődtek és fejlődnek azonban olyan irányzatok is, amelyek a vallási hitet összeegyeztetik az antiimperialista küzdelemmel, a társadalom szocialista átalakításának céljaival. Egyes európai országokban, így Olaszországban, Spanyolországban, valamint több latin-amerikai országban, fejlődőben van a kommunisták politikai együttműködése az antiimperialista törekvésekkel rokonszenvező keresztény jellegű irányzatokkal. Még na-

Digitized by Google

gyobb jelentőségűvé vált a politikai együttműködés számos arab és afrikai országban a mohamedán hitű antiimperialista politikai irányzatokkal.

A kommunisták és nem kommunisták ilyen antiimperialista együttműködésének kifejlődése és megerősödése az országok egész sorában elengedhetetlen feltétele a haladó erők győzelmének. Ennek az együttműködésnek a fejlődése azonban többnyire bonyolult, a reakciós rendszerek megdöntéséért folyó harc időszakában is, és a haladó nemzeti kormány létrehozását követő időszakban is. Itt most az utóbbi esetekre térek ki.

Tapasztaljuk egyes haladó rendszerű fejlődő országokban — mint például Algériában —, hogy a nemzeti és mohamedán jellegű kormányzat a haladó társadalmi átalakulást célzó tiszteletreméltó törekvéseket antikommunista elemekkel vegyíti. Antikommunista előítéletek reakciós maradványai ezek, de olyan maradványok, amelyek időnként nagyon súlyos teherként nehezednek egyes progresszív nemzeti irányzatokra, és komolyan veszélyeztethetik a demokratikus nemzeti fejlődést. Kispolgári, értelmiségi, katonai jellegű nemzeti irányzatok ezek, amelyek rokonszenveznek a szocialista világgal és a szocialista célokkal. Eme irányzatok vezető körei a munkásosztály társadalmi szerepét még nem ismerték fel, mert a nagyipari munkásság országukban még nagyon gyönge, vagy ha már látják is szerepének elkerülhetetlen növekedését, korlátozni akarják politikai befolyását. Ilyen módon, úgy vélik, időállóbbá tehetik a hazai (többnyire ugyancsak gyönge, de a függetlenség kivívása után erősödő) burzsoáziával és a földbirtokos rétegekkel is kötött, többé-kevésbé szükségszerű kompromisszumaikat, s nemegyszer a nyugati hatalmakkal is ennek révén próbálnak kedvezőbb egyezményeket kötni.

Az osztályharc logikája azonban ezekben az országokban is érvényesül, s kérlelhetetlen szükségszerűséggel követeli az összes haladó erők szoros együttműködését, mert ha ez nem fejlődik tovább, hanem megreked, akkor veszélybe kerül a kispolgári-értelmiségi irányzatú kormányzat minden haladó törekvése, s az ország a neokolonializmus martalékává válik. A kommunisták támogatják a nemzeti kormányzatok minden haladó intézkedését és segítik védelmét mindenféle reakciós erővel szemben, de természetesen szembeszállnak az antikommunista tendenciákkal, s következetesen küzdenek az összes antiimperialista erők szoros összefogásáért.

A fő okmány jelentőségének megfelelően értékeli a fiatal független államok szerepét a világban, s a forradalmi-demoratikus erők szerepét eme országok fejlődésében. Nagy nehézségekkel kell megküzdeniük, hogy felszámolják a gyarmati múltból örökölt elmaradottságot. Jelentős eredményeket érnek el, s közülük néhány ország, szocialista törekvések által vezérelve, „nem kapitalista útra lépett". Az okmány felhívja a figyelmet a veszélyekre is, amelyek fenyegetik őket az imperialisták és a belső reakciós erők részéről. E veszély nő, ha a haladó erők megosztottak, így akkor is, ha megengedik, hogy antikommunista előítéletek viszályt keltsenek a hazafiak között.

Az okmány biztosítja a nemzetközi kommunista mozgalom és a szocialista világ messzemenő rokonszenvét és támogatását eme országok iránt, kifejezi egyben elvtársi szolidaritását azokkal a kommunistákkal, akiket ezen országok egy részében az antikommunista előítéletek jegyében üldöznek, kárt okozva nemzeti ügyüknek, nemzeti jövőjüknek. „A kommunizmussal szembeni ellenségesség — mondja az okmány —, a kommunisták üldözése árt a népek nemzeti és társadalmi felszabadulásáért vívott harcnak."

•

Sokoldalú megfontolás alapján van összeállítva az akcióegység platformja, amelyet az okmány harmadik része tartalmaz, s amelyet a nemzetközi kommunista tanácskozás a világ összes demokratikus, békét akaró erőinek ajánl közös harci programként. Ennek csak néhány pontjára térek most ki.

Az akcióprogram természetesen az első helyre helyezi *Vietnam támogatását*, a nemzetközi szolidaritási akció további erősítését, hogy az amerikai im-

Digitized by Google

perialisták végre kitakarodjanak a hős vietnami nép földjéről. Ez ma a nemzetközi békemozgalom legelső feladata.

Az akcióegység-platform általános jellegű harci követeléseket tartalmaz, melyek középpontjában a *világbékéért*, a különböző társadalmi rendszerű államok *békés egymás mellett éléséért* folyó harc, az atomfegyverek további elterjedésének megakadályozásáért és a *nukleáris leszerelésért* folyó küzdelem áll. Az általános jellegű harci feladatok kiegészülnek *regionális jellegűekkel*. Ez annál is inkább szükséges, mert a békeharc kiszélesítésének útja, az általános jellegű feladatok megoldásának útja jelentős mértékben, vagy éppen döntően a regionális jellegű feladatok megoldásáért folyó küzdelmeken át vezet.

Természetesen a regionális jellegű feladatok is különfélék. A *NATO és a Varsói Szerződés egyidejű megszüntetése*, s egy szilárd *európai biztonsági rendszer teremtése* regionális jellegű, de mégis olyan feladat, amelynek megoldása döntően járulhatna hozzá a nemzetközi feszültség általános csökkenéséhez, megkönnyítve a harcot minden más feladat megoldásáért. A harci program természetesen célul tűzi ki *minden katonai tömb felszámolását*.

A szocialista országok *egy* kollektív védelmi szervezetet hoztak létre, a Varsói Szerződést, válaszul a NATO-ra, s különösképpen arra, hogy az imperialisták 1955-ben Nyugat-Németországot is bevonták a NATO-ba, megnyitva előtte a gyors újrafelfegyverkezés útját. A szocialista országok többször is kijelentették, hogy a NATO megszűnése esetén készek *egyidejűleg* feloszlatni a Varsói Szerződést. Az imperialisták azonban a NATO-n kívül más katonai tömböket is létrehoztak és újabb tömbök szervezését is tervezik. Természetes, hogy a kommunisták akcióegység-platformja valamennyi katonai tömb megszüntetését tartalmazza, mert ezt követeli a világ népeinek érdeke. Szilárd biztonsági rendszert nemcsak Európában kell teremteni, hanem a világ más térségeiben is.

Az akcióegység-platform természetesen feladatul tűzi ki a nemzetközi szolidaritás erősítését mindazon országokkal, amelyek az imperialista agresszió különleges célpontjai, mint az NDK, Kuba, a Koreai Népi Demokratikus Köztársaság, s természetesen a közel-keleti arab országok. Hathatós támogatást sürget a régi gyarmatrendszer még meglevő maradványainak felszámolásáért folyó küzdelemhez, melynek fő harci területei Portugália afrikai gyarmatai és a fajüldöző rendszerek uralma alatt álló afrikai országok.

Mint ismeretes, a kínai párt nem képviseltette magát az értekezleten, hanem fenyegető kapmányt folytatott ellene. Ez azonban nem térítette el a tanácskozást attól, hogy a javasolt akcióegység-programban síkraszálljon a Kínai Népköztársaság ENSZ-jogainak helyreállításáért és Tajvan-sziget visszaadásáért Kínának. Ezt így követeli a kommunista elvi politika, s bővebb indoklást, úgy hiszem, nem igényel.

E cikk terjedelme nem teszi lehetővé, hogy kitérjek a fő okmány más fontos kérdéseire is és az értekezlet által elfogadott többi jelentős okmányra. Ez utóbbiakkal kapcsolatban csupán azt említem meg, hogy ezek megszövegezése természetesen egyszerűbb volt, mint a fő okmányé. A vietnami szolidaritási nyilatkozat tervezetét a vietnami elvtársak is megkapták, s észrevételeiket, javaslataikat a szövegezésnél figyelembe is vették. A tanácskozás néhány tanulságára hívjuk fel befejezésül a figyelmet.

A nemzetközi tanácskozás néhány tanulsága

Az 1969 júniusi moszkvai értekezlet előkészítése és lefolyása megerősítette a Karlovy Vary-i tanácskozásnak azt a fontos, s előbb már említett tapasztalatát, hogy lehet eredményes nemzetközi tanácskozást tartani akkor is, ha a testvérpártok egy része nem kíván azon részt venni, vagy esetleg kifejezetten ellenzi. Lehet, s nemcsak regionális jellegűt, amilyen a Karlovy Vary-i európai értekezlet volt, hanem világértekezlet jellegűt is. Lehet, ha a tanácskozást kollektíven, a demokratikus elvtársi együttműködés szellemében készítik elő és tartják meg.

Digitized by Google

Nem volt képviselve a tanácskozáson 12 olyan ország, amelyben kommunista párt működik. Távolmaradásuk okai nagyon eltérőek. Kifejezetten ellenséges magatartást tanúsított a kínai és a kínai vonalat követő albán, burmai, thaiföldi és újzélandi párt. A szakadár okokból távolmaradt pártoktól persze nem várható, hogy az értekezlettel szembeni szitkozódó álláspontjuk megváltozik. Megjegyzendő, hogy a burmai és thaiföldi párt központjához még a meghívás sem jutott el, mert csak a kínai párt útján lehetett volna eljuttatni, amely azonban ezt nem tette lehetővé, e pártok központjai pedig nem keresték a lehetőséget a kapcsolat felvételére. Az Újzélandi Kommunista Párt kettészakadt; a kalandor irányvonal ellenzői külön pártot alakítottak Újzélandi Szocialista Munkáspárt néven. Ez üdvözölte az értekezletet, s kifejezte egyetértését az ott megerősített irányvonallal.

Néhány párt jóindulatú tartózkodással maradt távolt, így a vietnami és a koreai testvérpárt. A japán és a holland párt állásfoglalásában viszont elkülönülési szándék látható, az, hogy ilyen módon kívánják demonstrálni önállóságukat. A japán párt — amely évekig a Mao-féle politikát támogatta, majd mélységesen kiábrándult ebből a politikából és nyilvánosan szembefordult vele —, ma az ismert vádakkal szemben bizonyítani igyekszik, hogy szembefordulása Mao politikájával nem „behódolás Moszkvának". Éveken keresztül a kínai vezetőkkel együtt szidták az SZKP-t, s úgy látszik, az igaztalan és méltatlan szovjetellenes propaganda e terhétől nem könnyen szabadulnak meg.

Általában azok a pártok, amelyek nyilvános ellenvéleményük, vagy fenntartásaik hangoztatásával maradtak távol a tanácskozásról, az értekezlet sikeres befejezése után is igazolni kívánják előzetes álláspontjukat, még akkor is, ha elismerik a nemzetközi tanácskozás pozitívumait. Feltételezhető, hogy emellett rokonszenvvel fogadják a értekezleten képviselt pártok állásfoglalását, amely leszögezi: készek együtt fellépni „a nemzetközi munkásmozgalom közös céljaiért vívott harcban azokkal a kommunista és munkáspártokkal is, amelyek a jelenlegi tanácskozáson nem képviseltették magukat."

Az értekezlet plenáris ülésén, mint emlékezetes, vitát okozott az, hogy a Paraguayi Kommunista Párt küldöttsége szóvá tette azt a rendkívül káros tevékenységet,amelyet a Kínai Kommunista Párt maoista vezetői egész propagandájukkal és különböző szakadár, pártellenes csoportok támogatásával kifejtenek. Ceausescu elvtárs, ügyrendi kérdésben szót kérve, a bukaresti sajtó közlése szerint „rendreutasító határozati javaslatot" terjesztett elő. Elítélte ugyanis a paraguayi küldöttséget amiatt, hogy „megkezdte egy olyan párt támadását és becsmérlését, amely nem vesz részt a tanácskozáson". Ez a kínai párt, amely — Ceausescu elvtárs azonban ezt már nem említette — elképesztő rágalmakkal illette a tanácskozást. A paraguayi elvtárs nagyon is vaskos tényekre alapította állításait, s e tényeket Ceausescu elvtárs nem is próbálta cáfolni, mégis „becsmérlő" jellegű támadásnak nyilvánította felszólalását. Ez általános megütközést keltett. A küldöttségek egész sora mutatott rá, megint csak a tények sokaságára alapozva, hogy a kínai párt maoista vezetői a támadók és becsmérlők, s a megtámadottaknak és megrágalmazottaknak szent joguk, hogy visszautasítsák a rágalmakat, válaszoljanak a támadásokra.

Természetesen minden párt maga dönti el, hogy akar-e válaszolni a pekingi támadásokra, vagy jobbnak tartja, ha hallgat róluk. Az értekezlet résztvevői azonban teljes határozottsággal ragaszkodtak minden pártnak ahhoz a jogához, hogy a tanácskozás során bármilyen kérdést felvessen, amelyet célszerűnek és szükségesnek tart felvetni. Lehet javasolni ilyen vagy olyan kérdés mellőzését is, s a javaslatot vagy elfogadják, vagy nem. Ceausescu elvtárs „rendreutasító határozati javaslatát" elutasították. Sőt, részben a szemrehányással illetett paraguayi elvtárak iránti szolidaritásból is, talán több küldöttség érintette és ítélte el a kínai párt vezetőinek mai politikáját, mint amennyi különben tette volna.

Beszédében Ceausescu elvtárs, visszatérve e kérdésre, emlékeztetett arra, hogy a román párt 1964-ben „felhívással fordult mind a Szovjetunió Kommu-

Digitized by Google

nista Pártjához, mind pedig a Kínai Kommunista Párthoz, hogy ne terjesszék és ne élezzék ki a polémiát", de ez a kísérlet nem járt sikerrel. Ez valóban így van. A teljes igazsághoz azonban hozzátartozik az is, hogy *az egyik fél támogatta ezt a lépést, a másik fél pedig visszautasította,* s ez a másik fél — a kínai párt központi bizottsága volt. Egyébként közismert, hogy nem a román elvtársak voltak az elsők, akik a nyilvános polémia beszüntetését javasolták Az SZKP hamarabb és többször is tett ilyen javaslatot, de Maoék mindig visszautasították ezeket, s ugyanezt tették a román elvtársak felhívásával is. A Vietnami Demokratikus Köztársaság ellen indított amerikai támadást követően az SZKP ismét javasolta az ideológiai nézeteltérések félretevését és az egyeztetett fellépést a vietnami nép védelméért, az agresszorok kitakarodásának meggyorsításáért. A kínai vezetők ezt is visszautasították. Úgy véljük, a tárgyilagos megítélés ezek figyelembevételét és leszögezését is megkívánja.

E kérdés kapcsán meg kell azt is jegyeznünk, hogy a nemzetközi tanácskozás nem értett egyet azzal a felfogással, amely a kínai párt maoista vezetőivel való vitát az SZKP és a KKP ellentétére próbálja leszűkíteni. Az e kérdésben kibontakozott széles körű és tényeken alapuló elvi vita tanulságai bizonyára hozzájárulnak ahhoz, hogy ezt azok is jobban megértsék, akik a maoista politika „átfogó" jellegét nem mérlegelték kellően. Persze ha ez bizonyos politikai megfontolásból elhatározott, szándékos figyelmen kívül hagyás, akkor ez más dolog, s olyan nézeteltérés, amely valószínűleg hosszabb életű és amellyel a testvérpártoknak számolniuk kell.

A tanácskozás folyamán a testvérpártok egész sora fejezte ki aggodalmát amiatt, hogy a kommunista pártok körében növekedtek a nacionalista tendenciák, amelyek gyöngítik, bomlasztják az összefogást. A tanácskozás befejeztével viszont annak egyik legfontosabb eredményeként emelték ki azt, hogy megállította e káros tendenciát és elősegíti visszaszorítását, a testvérpártok összefogásának fejlődését. A tanácskozás egész menetén vörös fonálként vonult végig az *internacionalizmus* szelleme. *Egyenjogú és szuverén marxista—leninista pártok elvi alapokon nyugvó összefogása adott ennek nagy erőt és eredményezett nagy sikert.*

A tanácskozás egész menetében kiemelkedő szerepet játszott a Szovjetunió Kommunista Pártja, melynek a nemzetközi kommunista mozgalomban betöltött szerepét a testvérpártok nagy nyomatékkal húzták alá. Tapasztalhattuk, hogy Kádár elvtárs beszédének ilyen vonatkozású szavait is milyen melegen fogadták nemcsak a szovjet emberek — kiknek körében a meghatottságig menő érzelmeket keltett —, hanem a nemzetközi tanácskozás résztvevői is. Hasonló véleményt fejezett ki a küldöttségek egész sora. Igen erőssé vált az elhatározás, hogy mindenfajta nyílt vagy burkolt szovjetellenességet vissza kell verni. Az SZKP tekintélye a kommunista világmozgalom nagy jelentőségű morális és politikai erőforrása, s növekedése az egész nemzetközi imperialistaellenes küzdelem javát szolgálja.

A nemzetközi tanácskozás egész menete és eredménye a marxizmus—leninizmus és a lenini politika győzelme a dogmatizmus és a revizionizmus felett. Új kiindulópontja a kommunista és munkáspártok szorosabb együttműködésének, úttörője az együttműködés új, a jenlenlegi helyzet által követelt formáinak és módszereinek. Bizonyos, hogy a következő ilyen jellegű nemzetközi tanácskozás megrendezésével a testvérpártok nem fognak megint kilenc évig várni. Az aggályok azt illetően, hogy a nemzetközi tanácskozás a bonyolult helyzetben is szükséges és hasznos, nagyon visszaszorultak, a remények viszont megnövekedtek.

Az értekezlet a megnövekedett általános bizalom légkörében fejezte be a sikeres munkát. Örömmel állapíthatjuk meg, hogy a Magyar Szocialista Munkáspárt közreműködése szintén hozzájárult e nemzetközi tanácskozás sikeréhez. A testvérpártok újult erővel dolgoznak az értekezlet által megerősített irányvonal érvényesítéséért, a megjelölt feladat valóraváltásáért. S velük vállvetve valósítja nemzetközi politikáját a Magyar Szocialista Munkáspárt is.

Digitized by Google

FRISS ISTVÁN:

Gondolatok népgazdaságunk hosszú távú tervezéséről

Kezdjük az elején

Lehet-e hosszú távú, tehát legalább tíz, de inkább tizenöt, vagy húsz évre szóló reális népgazdasági tervet csinálni? S ha lehet, szükség van-e rá, mire jó?

Nem is olyan könnyű ezekre a kérdésekre válaszolni. De megpróbálom.

Vegyük az első kérdést. Lehet-e? Most dolgozunk rajta, hogy összeállítsuk 15 éves, 1971—1985-ös népgazdasági tervünket. Bízunk benne, hogy nyélbe tudjuk ütni, de még sok mindent nem látunk tisztán. Igyekszünk okulni saját régebbi tapasztalatainkon, részben a másokén is. Sajnálatos módon ezek nem túlságosan szívderítők.

Magunk mintegy tíz év előtt próbálkoztunk először egy hosszú távú tervvel. Az 1961-től 1980-ig terjedő időszakra készítettük. Az Országos Tervhivatal és több mint egy tucat bizottság, rengeteg szakértő dolgozott rajta. El is jutott egy összefoglalóhoz, már 1961-ben, majd egy részletesebbhez, 1962-ben és egy ezt helyesbítőhöz — mert megállapították, hogy túl magas fejlesztési ütemeket terveztek —, 1963-ban. Aztán a munka, részben az időközben támadt kételyek miatt, abbamaradt.

Elmúlt azonban az 1961—1980-as időszaknak közel fele. Mi mutat az akkori tervszámok összevetése a valósággal? Csak néhány példát említek. Az akkori terv szerint még elég nagy mértékben kellett volna fokozni a széntermelést. Jóval több energiafelhasználást terveztek, mint amennyi szükségesnek bizonyult. Viszonylag megállta helyét a kohászati terv, egyáltalán nem a gépipari. Mezőgazdaságunk fejlődése messze elmaradt a tervezettől.

Ez bizony nem nagyon biztató. Más KGST-országok, melyek velünk egyidőben kísérleteztek hosszú távú tervezéssel, szintén nem büszkélkedhetnek sokkal jobb eredményekkel. Nem bizonyult helytállónak 1970-re vonatkozó adatainak nagy részével a Szovjetunió 1961—1980-as, a XXII. pártkongresszuson, 1961 októberében elfogadott terve sem. (Eszerint például „1970-re a Szovjetunió túlszárnyalja az egy főre jutó termelésben, így a főbb mezőgazdasági termékek egy főre jutó termelésében is, az Egyesült Államokat, mindenkinek bőséges anyagi ellátásban lesz része.")

Első nekifutásunk tehát, mi tagadás, vegyes és semmiképp sem teljesen kielégítő eredménnyel végződött. Oka? Nem elemeztük, legalábbis tudományosan nem. Viszont tervezésünk, főleg ötéves terveink egyik nagy gyengéjét, azt hiszem, meggyőzően sikerült kimutatnom az alkalmazott módszer két összefüggő vonásában: az ágazati megközelítésben és a koncepció hiányá-

A szerző tanulmányának bevezető és második, befejező részét közöljük. A kimaradt rész főleg a legfejlettebb országok példájának felhasználhatóságáról, ezzel kapcsolatban a konvergencia-elméletről, a hosszú távú tervezés szervezetéről, a munka folyamán végzett, 17 év fejlődésére kiterjedő elemzés tanulságairól, Jánossy Ferenc elméletéről és G. A. Feldman szovjet [illegible] munkásságáról szól.

Digitized by Google

ban.[1] De éppen ezzel a módszerrel próbáltuk felépíteni húszéves tervünket is. Kézenfekvő ebben keresni a kudarcnak legalább egyik okát.

Kézenfekvő az is, hogy ha már felismertük a hibát, ezzel erősen megnőtt a lehetőségünk megismétlésének elkerülésére. Csak lehetőségről beszélek, nem bizonyosságról. Történelmi tapasztalatainknak tanúsága szerint egyének is, kollektívák is hajlanak rá, hogy még a felismert hibát is újból elkövessék. Mikor a Tervhivatal körül most újból bizottságok alakultak a hosszú távú terv előkészítő munkálataira — ezekről a bizottságokról még lesz szó —, megvolt a törekvés az ágazati szemlélettel való szakításra. Nem egész tökéletesen sikerült. Sebaj, ezt még kijavíthatjuk. A koncepció elkészítéséig még nem jutottunk el, de készülünk rá. E két szempont figyelembevétele még biztosan nem elég a hosszú távú terv akadályainak könnyed vételére — az akadályokról csak ezután fogunk beszélni —, ám mégis bíztató ígéret egy reális terv összeállítására.

Első kérdésünkre tehát némi derűlátással — a derűlátást pedig az emberi társadalom mai fejlettségi fokán nem nélkülözhetjük — azt felelhetjük: minden valószínűség szerint sikerülni fog reális 15 éves népgazdasági tervet tető alá hoznunk. Most lássuk a második kérdést: szükség van-e rá, mire is lesz jó?

Erre a kérdésre már többen megfogalmaztak többé-kevésbé egybehangzó, meggyőző választ. Ha jól odafigyelünk, ezekből mégis némi felfogásbeli kettősség csendül ki. Az egybehangzás nem teljes. Nézzük csak. *Kovács Géza* azt mondja: „A hosszú távlatú terv a párt és a kormány politikai és gazdaságpolitikai stratégiai programja. Kidolgozásának célja, hogy szilárd perspektívát és megfelelő orientációt biztosítson a középtávlatú tervek kidolgozásához."[2] *Morva Tamás* szerint: „A tizenöt-húszéves terv célja a fejlődés távlati irányainak kidolgozása, a termelés fejlesztésében azoknak a szilárd sarokköveknek a megjelölése, amelyek a fejlődés irányát és jellegét döntően meghatározzák."[3] *Hetényi István* így fogalmaz: „Vannak nagy jelentőségű folyamatok, amelyek egy részének felmérése, fejlesztési irányaik és sorrendjük kialakítása csak összehangolt, hosszú távú tendenciák (terv) alapján lehetséges."[4] *Drecin József* pedig: „A hosszú távú terv a társadalmi, politikai és gazdasági fejlődés hosszú távú tendenciáira vonatkozó átfogó, összehangolt (konzisztens) elgondolás, amelynek rendeltetése, hogy a közeljövőben esedékes tudatos társadalmi cselekvést (döntéseket) a távolabbi jövő objektív követelményeinek kielégítésére és a távolabbi jövőre vonatkozó társadalmi célkitűzések elérésére orientálja".[5]

Nem ellentétes felfogásokat szembesítettem egymással. A felfogásbeli kettősség itt-ott ugyanabból a megfogalmazásból csendül ki, bár különböző hangsúllyal. Politikai program és orientáció, terv és tendencia. Ott lappang mögötte két kérdés. Az egyik: a fejlődés alakulását befolyásoló tényezők nagy számának ismeretlensége mellett kialakítható-e szilárd perspektíva? A másik: mennyire vagyunk képesek ezt a rengeteg bizonytalanságot tartalmazó fejlődést tudatosan befolyásolni?

A két kérdés tulajdonképpen egy tőről fakad. Mindkettő mögött egyfajta kételyek rejtőznek. Hol is húzódik a határ a rajtunk kívül álló, a központi felső és külső vezetés által nem, vagy csak csekély mértékben befolyásolható objektív tényezők, társadalmi erők és a tudatos központi irányítás gazdasági fejlődést formáló hatása között? Más szavakkal: mennyire vagyunk aktív formálói és mennyire passzív szemlélői gazdasági (és persze

1 F. I.: *Terv és tudomány*, Magyar Tudomány, 1966. 9. sz. 533. old., továbbá F. I.: *Gazdasági törvények, tervezés, irányítás* (Bp. 1968.), 62. és köv. old. A Szovjetunióban is szőnyegre kerültek rokon problémák a tervezési gyakorlattal kapcsolatban, még az ötvenes évek második felében. Lásd erről *Morva Tamás* cikkét a *Népgazdasági tervezés és irányítás* (Bp. 1963) c. tankönyvben, 246—247. old.

2 Népgazdasági tervezés és irányítás, 36. old.

3 Uo. 238. old.

4 Gazdaság, 1968. 4. sz.

5 Az OT távlati tervezési főosztályának előterjesztése a Konzultatív Bizottsághoz.

Digitized by Google

nem csak gazdasági) sorsunk alakításának? Még másképpen: hol a határ az ösztönös erők és a terv hatására végbemenő társadalmi fejlődés között? Alapvető kérdés, szélesen tükröződik a nemzetközi irodalomban is, főleg a közgazdasági, filozófiai és szociológiai irodalomban.

Ennek figyelembevételével az első kérdésre a hosszú távú terv két sajátossága adja meg a választ. Az egyik abban áll, hogy a tizenöt éves terv nem lehet olyan részletes és határozott, mint az ötéves terv. Tudtuk ezt már első hosszú távú tervünk készítésekor is. Akkor írtam: „... a tizenöt éves tervnek sokkal inkább, mint az ötéves tervnek, számításba kell vennie nemcsak a technika adott eredményeit, hanem a tudomány és technika fejlődési *irányait* és fejlődésük *várható* eredményeit is. Mivel pedig az is nyilvánvaló, hogy a tudomány és a technika fejlődését és a fejlődés ütemét tizenöt évre csak megközelítőleg lehet előrelátni, elképzelni és csak nagy vonásokban lehet felvázolni, kézenfekvő az a következtetés is, hogy a tizenöt éves tervek nem lehetnek olyan mértékben direktíva jellegűek, mint az ötéves terv, vagy éppen az éves tervek. Sokkal több szabadságot kell fenntartaniok a későbbi változásokra, esetleges átállításokra, nagymértékben rugalmasaknak kell lenniük."[6]

A második sajátosság abban áll, hogy a tizenöt éves terv nagyobb lehetőséget ad a gazdaságpolitikai koncepció érvényesítésére — ha van ilyen — mint a rövidebb hatósugarú tervek. Az adottságok, az, ami már folyik, amit már megkezdtek, vagy akár csak elhatároztak is, erősen megkötik az irányítók kezét. Ezeknek a kötöttségeknek a viszonylagos súlya az idő múlásával természetesen csökken. A tudományos tervezés egyik nagy szovjet előfutára *G. A. Feldman* már több mint negyven éve megírta: „Minél hosszabb az az időtáv, amelyre a népgazdaságot tervezzük, annál függetlenebbek vagyunk a kiinduló helyzettől."[7]

A második kérdés — mint már megjegyeztem, s mint az éppen mondottakból is kiviláglik —, szorosan összefügg az elsővel. A feleletet rá régen megadta a tudomány. Olyan mértékben tudjuk a fejlődést tudatosan befolyásolni, amilyen mértékben ismerjük belső összefüggéseit, törvényeit, a mozgás rugóit, befolyásolásuk lehetőségeit, módszereit. Ezeket megismerni — a tudomány feladata, tudományos tett. Ezt a tudományos tettet véghez vinni, társadalmunk mozgásának belső összefüggéseit feltárni s a felismert törvényekre támaszkodva a mozgást tudatosan irányítani — ez a mi feladatunk. „Minden eddigi materializmusnak — írta Marx 1845-ben — ... az a fő fogyatékossága, hogy a tárgyat, a valóságot, érzékiséget csak... a *szemlélet* alakjában fogja fel; nem pedig mint *emberi*... *gyakorlatot*, ... A gyakorlatban kell az embernek... gondolkodása... valóságát és hatalmát... bebizonyítania... A körülmények változtatásának és az emberi tevékenységnek egybeesését csak mint forradalmasító gyakorlatot lehet felfogni és racionálisan megérteni."[8]

Milyen gyorsan növekedhet a jólét?

Ez a kérdés szorosan összefügg azzal, hogy milyen gyors lehet a gazdasági fejlődés üteme. Valóban ez az egyik alapkérdése a hosszú távú tervezésnek.

Meg kell mondanom — és ezt már sokan megmondták azok közül, akik a kérdéssel foglalkoztak —, hogy itt nem a szokásos értelemben vett növekedésről, fejlődésről van szó. Azt könnyű megmondani, hogy az acélter-

6 F. I.: Az MSZMP VII. kongresszusa és a közgazdasagtudomány feladatai. Közgazdasági Szemle, 1960. 5. sz. 532. old.

7 L. G. Feldman: A nemzeti jövedelem növekedési ütemének elméletéhez. Közgazdasági Szemle, 1967. 11. sz. 1352 old. Az eredeti a Planovoje Hozjajsztvo 1928. évi 11. számában jelent meg.

8 Marx: Tézisek Feuerbachról. Válogatott Művek. II. köt. Budapest, 1963. 365—6. old.

Digitized by Google

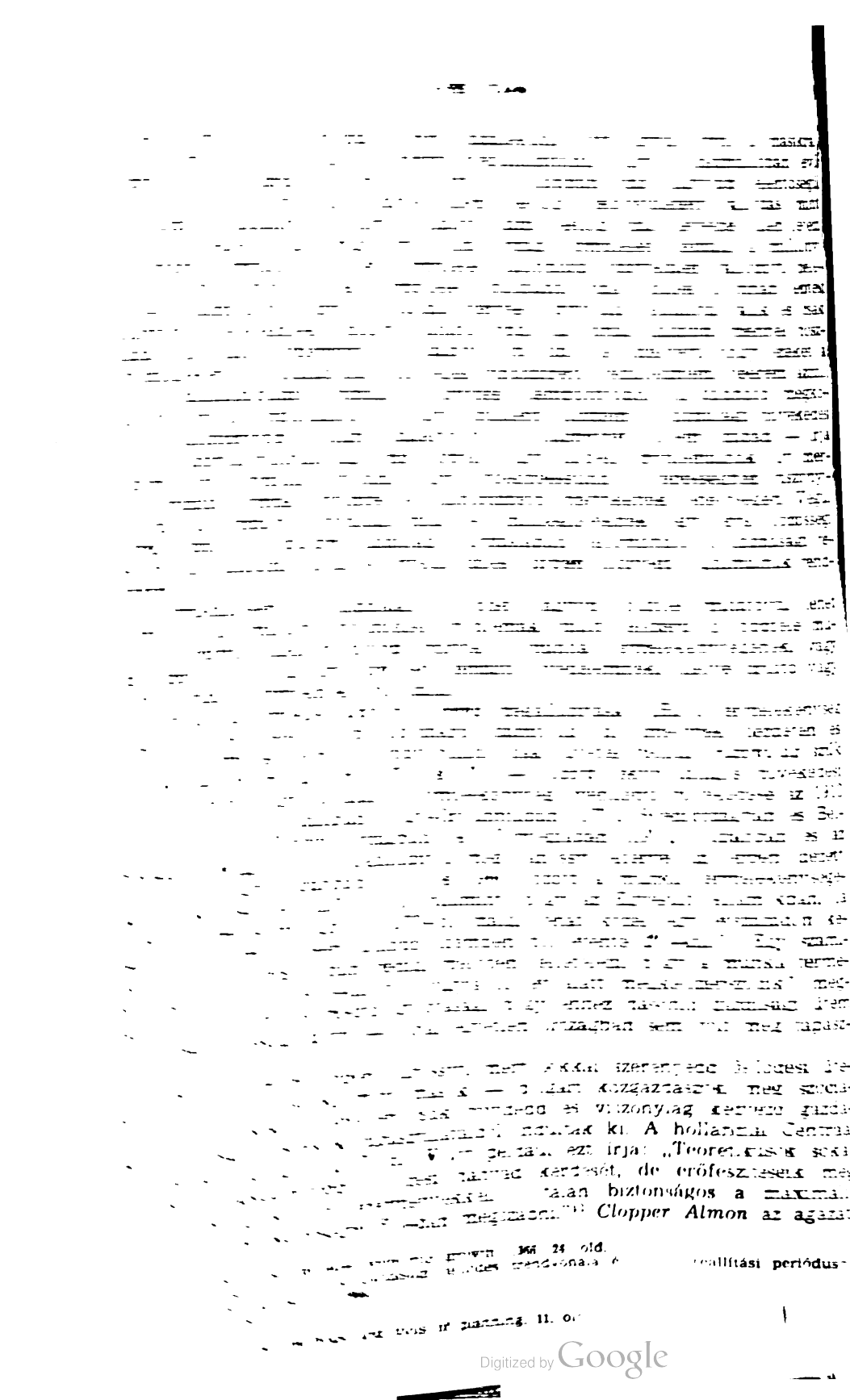

apcsolatok dinamikus modellje segítségével készített előrejelzést az amerikai azdaságra 1975-ig és ebben évi 5%-ot meghaladó ütemű gazdasági fejlődést vázol.[14] *Otakar Lacina* cseh közgazdász szerint a csehszlovák gazdaság osszú távú előrejelzésére készült tanulmányok „eredménye szerint a csehszlovák gazdaság a jövőben a nemzeti jövedelemnek átlag kb. évi 5%-os növekedését érheti el".[15]

Hosszú távú tervünk előkészítése során a már említett bizottságok népgazdaságunk különböző területeinek 17 éves (1950—1966) fejlődését elemezték. Az elemzések tervhivatali összefoglalója megállapítja: „szemmel látható ellentmondások között teljesültek a *gyors gazdasági növekedés* céljai. ... az egy főre jutó nemzeti jövedelem 1967-ben kb. 2,3-szorosa volt az 1950. évinek, ami 17 év átlagában 5,2% évi átlagos növekedési ütemnek felel meg. Ez lényegesen meghaladja a két világháború közötti kb. 1,5—2%-os növekedési ütemet, de a fejlett országokat érintő második világháború utáni fellendüléshez viszonyítva mégsem számít kiemelkedőnek és a KGST országok átlagától elmarad. (1950—1967 között az egy főre jutó nemzeti jövedelem, illetve bruttó nemzeti termék növekedési üteme a KGST országokban évi 7%, a Közös Piac országaiban kb. évi 4,5% volt. Egy másik elemzés szerint 1937—1960 között 24 európai ország közül az egy főre jutó nemzeti jövedelem növekedése alapján a 9. helyet foglaltuk el.) Kedvező viszont, hogy a növekedés üteme gyorsuló volt. Az utóbbi 10 évben a növekedés évi 5,7%, míg 1950 és 1958 között csak évi 4,6% volt."[16]

2%, 4%, 5%, 7% — mi tagadás, elég nagy különbségek! Hát még ha hozzávesszük, hogy évenkénti, tehát kamatos kamat szerinti növekedésről van szó. Az egy főre jutó nemzeti jövedelem, évi 2%-os növekedés mellett húsz év alatt mintegy másfélszeresére, 4%-os növekedéssel 2,2-szeresére, 5%-kal már több mint 2,6-szorosára növekszik. Tegyük fel, hogy szocialista ország elérheti a 8%-os évi növekedést is, akkor már a 4,7-szeresnél tartunk. Száz évre kivetítve az említett százalékok mellett az egy főre eső nemzeti jövedelem már a 7¼-szeresére, az 50-szeresére, a 131-szeresére és a 2200-szorosára növekednék. Amiből az is következik, hogy semmi értelme a nagyobb százalékokat száz évre kivetíteni, mert semmi értelmes értelmet nem tulajdoníthatunk az eredményeknek. De hát nyilvánvaló, hogy egy százéves terv készítésének sem lenne értelme, hiszen a bizonytalanságok miatt már ennél sokkal rövidebb időre sem tudjuk az alapvonásokat sem előrelátni, alakulásukat nyomon követni. Éppen ezért készítünk 15, nem pedig száz, nem is harmincéves tervet. 15 év alatt viszont a mi egy főre eső nemzeti jövedelmünk 8%-os évi növekedés mellett sem emelkednék az égig, csak megháromszorozódnék, amivel nagyságrendileg az észak-amerikai közelébe kerülne. Mai tudásunk alapján ezt is csak nagyfokú megerőltetéssel tudjuk elképzelni.

Am 15 éves tervünket nem elképzelésekre, hanem számításokra kell építenünk. Ilyen számításokat még nem csináltunk, de tulajdonképpen furcsállnunk kell, hogy eddig nem csináltunk, még akkor is, ha tudjuk, hogy más szocialista országok tervezési gyakorlatában sem fordulnak elő.[17] Azt

[14] L. Clopper Almon könyvének ismertetését Bródy András tollából, a Közgazdasági Szemle, 1967. 7—8. számában.

[15] A long-term forecast of the Czechoslovak economy. 1969. 16. old.

[16] Népgazdaságunk fejlődésének fő vonásai stb. 30. old.

[17] A szocialista országok tervezési gyakorlatában bizony általában szorít a cipő, még a fejlett szovjet tervezésben is. „A terv hibái nem kisebb mértékben késleltethetik a kívánt célok elérését, mint egyes vállalatok elmaradása a terv teljesítésében" — írták a Pravda 1967. február 18-i számában megjelent cikkükben *B. Kolpakov*, az OSZSZR Statisztikai Hivatalának elnöke és *S. Kamaletdinov*, az OSZSZR Statisztikai Hivatala Számítástechnikai Központjának elnöke. *Fedorenko* akadémikus utolsó könyvében nagyobb teret szentel a gazdaságtudomány bírálatának; ebből idézem: „A tervezés gyakorlata és a gazdasági fejlődés irányítása máig sem kapott választ a következő kérdésekre: tudunk-e optimális központi tervet készíteni, összehasonlítani a tervek variánsait és kiválasztani közülük a legjobbakat. ... gyakran nem vettük tudomást az objektív gazdasági jelenségekről, a népgazdasági feladatok megoldásának tu[illegible] megalapozott megközelítését tiszta empirikus megközelítéssel helyettesítették." [illegible]sági döntések kidolgozásának intuitív megközelítése, mely a múltban urali[illegible]használhatatlanabbá válik." (N. P. Fedorenko: O razrabotke szisztemi op[illegible]nyija ekonomiki), 1968. 8. és 21. old.

Digitized by Google

... magunk ele ... a ... A munka ... nem ... mind ... pénzen, de beszerezni ... népgazdasági ... például egyes ... gazdasági szinten ... gépesítése ... stb. Hasonlóképpen ... szinten egyes különösen ... tevékenységének alakulására. ... licencekre. ... munka ... figyelembe és számításba ... felhalmozások nélkül is jelentős ... tevékenységének emeléséhez. ... már sok évvel ezelőtt.[19] Figyelembe ... külkereskedelem és még néhány ... alakulására.

... rengeteg időbe, munkába, fáradságba ... színvonalra emelni a tervezést — ... magam abban az illúzióban, hogy egy ... hogy már két éve dolgozunk és ... százai — a hosszú távú terv ... nélkül ezt egyre jobban megértjük ... eddig létrehozott legbonyo... nem várhatjuk, hogy a ... De ki oldja meg ezeket ... az eddigieknél lehetőleg ... ha nem azok, akiknek ... a történelmileg tapasz... és a társadalmi ...

... tudományosság követel... válaszolni. Ha meg ... mondanunk: ... legalábbis nem ... viszont a teljes

... felül meg ... meghonosításához ... emellett még ... Kész műszak... mintha ... képzelni ... Kellenek az átvételnél ... létező anyagok is. Ezek ... és fáradságot követel... alatt teljesíthetők a sze... sőt a gyermekbetegségek ... Legmerevebb tényezőnek bizo... szakembereket, vagy éppen ... kongresszus és a magyar ... ekben az egy ... (1961) ... A ... tnak ... melyek ... plicat.

mé... tat... an... ne... átl... vé... ható... üten... és ... gium... USA ... mono... nek ... munk... resztül ... tási p... lékeny... jegyzi ... — tart... talható ... Aze... met tar... listák is ... sági fejl... Plan Bu... vitatták ... nem jár... szintet a ...

9 Simon ...
10 L. ...
Közgazdasági ...
11 Uo. ...
12 Uo. ...
13 L. Tne...

...sznak egy olyan része, amelyből fontos tanulságok vonhatók le a hosszú ... tervezésre nézve is.

Arra célzok, hogy a győzelemnek egyik fontos, mondhatnám döntő tényezője volt a Szovjetuniónak a németekkel szemben a háború folyamán ...vott technikai fölénye. Vannak, akik azt képzelik, hogy ebben a fölény... nagy része volt az amerikai segítségnek. A statisztikai kimutatások azon... azt mutatják, hogy a jelentős amerikai technikai segítség a szovjet ...detű technikához mérten jelentéktelen volt, s hogy a szovjet technikai ...zerelés a háború befejező részében a külföldről származó repülőgépek, ...kok, autók, fegyverek levonása után is lenyűgöző fölényben volt a né...tekkel szemben, a Szovjetunióban havonta gyártott hadianyag messze ...ülmúlta a Németországban gyártottat.

Zsukov marsall számokkal mutatja be emlékiratában, mekkora volt szovjet túlsúly már Kurszknál és milyen megsemmisítővé vált az utolsó, Berlinért vívott csatában. Pedig a háború nagyon másképp indult. 1941 ...iusában a németek sok ezer modern repülőgéppel és tankkal támadtak, a ...rös Hadseregnek pedig jóformán nem volt sem modern tankja, sem mo...rn repülőgépe. *Jakovlev* szovjet repülőgép-konstruktőr és tábornok színesen nagy szemléltető erővel ábrázolja könyvében, hogyan ment végbe egy ...gyvernemnél, a légierőnél, ez a változás. A repülőgépipar elsőbbséget él...zett jóformán minden más termelési ággal, de a többi hadiipari ágazattal ...yütt mindenképpen, minden polgári termeléssel szemben. A kormány, a ...dvezetés óriási igényeket támasztott a repülőgépiparral szemben, még...dig nemcsak mennyiségi, hanem minőségi igényeket is. De a szovjet kor...ány biztosított egyúttal minden emberileg lehetségest, sőt talán kicsit még ...bbet is, emberben, anyagban, pénzben, tanácsban, ami az igények kielégí...séhez kellett.

Mi ebből a tanulság a tervezés számára általában, a hosszú távú tervezés ...ámára is? Az, hogy ha van egy világosan meghatározott cél és van döntés ...ra, hogy e célnak sok más célt alárendelnek és hogy e cél elérésének biz...osítására koncentrálják az ehhez szükséges erőket, és ha van hatalom, mely döntést valóra váltja — nagy, sokszor meglepően nagy eredményeket lehet ...lérni. Ehhez nincs feltétlenül szükség erőszakos, merev, katonás kiemelésre s alárendelésre, amilyen az idézett példában, háborús körülmények közt ...rvényesült, de feltétlenül szükség van valamely rendezői elvre, valamilyen *koncepcióra*, mely a különböző tevékenységeket helyükre rakja, megkülön...özteti a fontos és nagyon fontos dolgokat a nem fontosaktól, sorrendet ál...apít meg, vagy sorrend megállapítását teszi lehetővé.

Máig is példaképe a hosszú távú és koncepcióval bíró, koncepcióra épí...ett tervnek a Szovjetunió első terve, a Szovjetunió villanyosítására és nyers...anyagjainak feltárására 1920-ban készült GOELRO terv. Igaz, *Rudolf Bičanič* ...zt a koncepciót úgy értelmezi, hogy „nem minden gazdasági tevékenység egyformán alkalmas arra, hogy tervezzék. ... Nem véletlen, hogy a Szovjet...unióban az általános tervezés először a villanyosságban indult (GOELRO ...). Ezt követték a természeti erőforrások."[20] Helyesebbnek tűnik a *Gunther Kohlmey* által adott jellemzés: „Még az operatív tervek előtt... nagy vo...alakban kidolgoznak egy távlati tervet. Ez... történelmi esemény. ... a döntő alap arra, hogy az egyes gazdasági folyamatok tartósan és egész ter...jedelmükben hatékonyak maradhassanak: az egész társadalmi élet távlati tervezése."[21] *Hetényi István* véleménye szerint „eddig ez a terv (a GOELRO) volt leginkább képes nemzetközi politikai, társadalmi és műszaki tendenciák ...dekvát megválaszolására".[22]

Miben volt ennek az első tervnek fölénye sok későbbivel szemben?

[20] Bičanič: Problems of Planning East and West, 1967, 21. old.
[21] Kohlmey: Zur Entstehung der Theorie von der sozialistischen Wirtschaft. ... és hosszútávú tervezés. Gazdaság, 1968. 4. sz. 7. old.

Digitized by Google

hiszem, hogy elvégzésüket feladatként magunk elé tűzhetjük, s a feladatot többféleképpen is megközelíthetjük. A munka termelékenységének változását befolyásoló tényezők közül távolról sem mind, de sok fontos, számszerűsíthető és számítható, a talán nehezen, de beszerezhető adatok és a megfelelő számítástechnika igénybevételével, *népgazdasági* szinten, tovahullámzó hatásai figyelembevételével. Ilyen például egyes népgazdaságilag fontos szűk keresztmetszetek feloldása, népgazdasági szinten sok munkaerőt lekötő munkák (például szállítás, anyagmozgatás) gépesítése, nagy anyagmegtakarítást jelentő technológiák bevezetése stb. Hasonlóképpen számszerűsíthető és számítható népgazdasági szinten egyes különösen jelentős beruházások hatása a munka termelékenységének alakulására. Ugyanez vonatkozik a külföldről beszerezhető gyártási eljárásokra, licencekre. Helyesen alkalmazva, ezek is nagymértékben hozzájárulhatnak a munka termelékenysége emelésének meggyorsításához.[18] Figyelembe és számításba kell venni azt is, hogy a munka begyakorlása beruházások nélkül is jelentékeny mértékben hozzájárul a munka termelékenységének emeléséhez. *Kenneth J. Arrow* nagy nyomatékkal utalt erre már sok évvel ezelőtt.[19] Figyelembe és számításba lehet és kell venni a külkereskedelem és még néhány más tényező hatását a termelékenység alakulására.

Hogy mindez sok fejtörést követel, rengeteg időbe, munkába, fáradságba kerül? Igaz. Valóban tudományos színvonalra emelni a tervezést — nagy és nehéz feladat. Nem is ringatom magam abban az illúzióban, hogy egyik évről a másikra megvalósítható. Most, hogy már két éve dolgozunk és töprengünk — szakemberek és tanácsadók százai — a hosszú távú terv előkészítésén, minden látványos eredmény nélkül, ezt egyre jobban megértjük. Földünkön a fejlett társadalmak a fejlődés által eddig létrehozott legbonyolultabb képződmények. Már Feldman utalt rá: nem várhatjuk, hogy a tervezés problémáit egyszerű eszközökkel megoldjuk. De ki oldja meg ezeket a problémákat, ha nem azok, akiknek egy új és az eddigieknél lehetőleg jobb társadalom felépítése jutott osztályrészükül? Ki, ha nem azok, akiknek társadalmi fennmaradásuk is ahhoz van kötve, hogy a történelmileg tapasztaltaknál gyorsabban emeljék a munka termelékenységét és a társadalmi jólétet?

Miért nyerte meg a Szovjetunió a háborút?

Tudom, hogy igazában erre a kérdésre, ha a tudományosság követelményeit ki akarjuk elégíteni, csak nagyon hosszan lehetne válaszolni. Ha meg egészen röviden akarnánk válaszolni, alighanem azt kellene mondanunk: mert igazságos ügyet védett. Mindez azonban nem, vagy legalábbis nem közvetlenül kapcsolódik a hosszú távú tervezéshez. Van viszont a teljes

[18] Figyelembe véve természetesen, hogy a licenc hasznosítása a megvásárláson felül még sok feltétel teljesítését követeli. „... a legfejlettebb technika átvételéhez és meghonosításához nem elegendő az, hogy az átadó ország készségesen minden segítséget megadjon, emellett még az átvevő országnak is teljesíteni kell bizonyos személyi és anyagi feltételeket. Kész műszaki megoldások átvétele ugyan általában sokkal gyorsabban és olcsóbban üthető nyélbe, mintha mindent nekünk magunknak kellene felfedeznünk, de nevetséges dolog volna azt képzelni, hogy az átvétel minden nehézség, gond nélkül és azonnal megoldható. Kellenek az átvételhez gépek, berendezések, műszerek, talán épületek, esetleg nálunk nem létező anyagok is. Ezek beszerzése természetesen megterheli a népgazdaságot, azonkívül időt és fáradságot követel. Gyakran még nehezebben vagy legalábbis csak jóval hosszabb idő alatt teljesíthetők a személyi feltételek. Nem takaríthatók meg teljesen a kísérletezgetések, sőt a gyermekbetegségek sem ... Különböző tényezőknek ... különböző a természetük. Legmerevebb tényezőnek bizonyulhat a személyi feltétel. Szakmunkásokat, mérnököket és más szakembereket, vagy éppen tudósokat kinevelni nem lehet máról holnapra." F. I.: A XXII. kongresszus és a magyar közgazdaságtudomány, Közgazdasági Szemle, 1962. 7. sz. 779. és 780. old.

[19] „E. Lundberg megállapította, hogy a svédországi Horndal vasművekben az egy munkásra eső termelés beruházások nélkül 15 éven át évi 2%-kal emelkedett (1961) ... Azt a feltevést bocsátom itt közre, hogy a műszaki változást általában a tapasztalatnak lehet tulajdonítani, hogy maga a termelési tevékenység veti fel azokat a problémákat, melyekre időnként válaszokat találnak." Kenneth J. Arrow (Stanford): The economic implications of learning by doing. The Review of Economic Studies. 1962. 156. old.

Digitized by Google

választnak egy olyan része, amelyből fontos tanulságok vonhatók le a hosszú távú tervezésre nézve is.

Arra célzok, hogy a győzelemnek egyik fontos, mondhatnám döntő tényezője volt a Szovjetuniónak a németekkel szemben a háború folyamán kivívott technikai fölénye. Vannak, akik azt képzelik, hogy ebben a fölényben nagy része volt az amerikai segítségnek. A statisztikai kimutatások azonban azt mutatják, hogy a jelentős amerikai technikai segítség a szovjet eredetű technikához mérten jelentéktelen volt, s hogy a szovjet technikai felszerelés a háború befejező részében a külföldről származó repülőgépek, tankok, autók, fegyverek levonása után is lenyűgöző fölényben volt a németekkel szemben, a Szovjetunióban havonta gyártott hadianyag messze felülmúlta a Németországban gyártottat.

Zsukov marsall számokkal mutatja be emlékirataiban, mekkora volt a szovjet túlsúly már Kurszknál és milyen megsemmisítővé vált az utolsó, a Berlinért vívott csatában. Pedig a háború nagyon másképp indult. 1941 júniusában a németek sok ezer modern repülőgéppel és tankkal támadtak, a Vörös Hadseregnek pedig jóformán nem volt sem modern tankja, sem modern repülőgépe. *Jakovlev* szovjet repülőgép-konstruktőr és tábornok színesen és nagy szemléltető erővel ábrázolja könyvében, hogyan ment végbe egy fegyvernemnél, a légierőnél, ez a változás. A repülőgépipar elsőbbséget élvezett jóformán minden más termelési ággal, de a többi hadiipari ágazattal együtt mindenképpen, minden polgári termeléssel szemben. A kormány, a hadvezetés óriási igényeket támasztott a repülőgépiparral szemben, mégpedig nemcsak mennyiségi, hanem minőségi igényeket is. De a szovjet kormány biztosított egyúttal minden emberileg lehetségest, sőt talán kicsit még többet is, emberben, anyagban, pénzben, tanácsban, ami az igények kielégítéséhez kellett.

Mi ebből a tanulság a tervezés számára általában, a hosszú távú tervezés számára is? Az, hogy ha van egy világosan meghatározott cél és van döntés arra, hogy e célnak sok más célt alárendelnek és hogy e cél elérésének biztosítására koncentrálják az ehhez szükséges erőket, és ha van hatalom, mely e döntést valóra váltja — nagy, sokszor meglepően nagy eredményeket lehet elérni. Ehhez nincs feltétlenül szükség erőszakos, merev, katonás kiemelésre és alárendelésre, amilyen az idézett példában, háborús körülmények közt érvényesült, de feltétlenül szükség van valamely rendezői elvre, valamilyen *koncepcióra*, mely a különböző tevékenységeket helyükre rakja, megkülönbözteti a fontos és nagyon fontos dolgokat a nem fontosaktól, sorrendet állapít meg, vagy sorrend megállapítását teszi lehetővé.

Máig is példaképe a hosszú távú és koncepcióval bíró, koncepcióra épített tervnek a Szovjetunió első terve, a Szovjetunió villanyosítására és nyersanyagjainak feltárására 1920-ban készült GOELRO terv. Igaz, *Rudolf Bičanič* ezt a koncepciót úgy értelmezi, hogy „nem minden gazdasági tevékenység egyformán alkalmas arra, hogy tervezzék. ... Nem véletlen, hogy a Szovjetunióban az általános tervezés először a villanyosságban indult (GOELRO...). Ezt követték a természeti erőforrások."[20] Helyesebbnek tűnik a *Gunther Kohlmey* által adott jellemzés: „Még az operatív tervek előtt... nagy vonalakban kidolgoznak egy távlati tervet. Ez... történelmi esemény. ... a döntő alap arra, hogy az egyes gazdasági folyamatok tartósan és egész terjedelmükben hatékonyak maradhassanak: az egész társadalmi élet távlati tervezése."[21] *Hetényi István* véleménye szerint „eddig ez a terv (a GOELRO) volt leginkább képes nemzetközi politikai, társadalmi és műszaki tendenciák adekvát megválaszolására".[22]

Miben volt ennek az első tervnek fölénye sok későbbivel szemben?

[20] L. Rudolf Bičanič: Problems of Planning East and West, 1967, 21. old.
[21] L. Gunther Kohlmey: Zur Entstehung der Theorie von der sozialistischen Wirtschaft. 1967. 39. old.
[22] Gazdasági fejlődés és hosszútávú tervezés. Gazdaság, 1968. 4. sz. 7. old.

Digitized by Google

Készítői semmiféle népgazdasági tervezéstudományt, illetőleg tudományos népgazdasági tervezést nem tanulhattak, nem ismerhettek, nem alkalmazhattak, mert ilyen még nem volt. De megragadtak, kidolgoztak néhány alapvető fontosságú kérdést. Ily módon előbb volt meg az általános terv, azután erre lehetett építeni a többit. Ahogy Kohlmey az idézett helyen írta: „Mivel minden tervezés nemcsak távlati és operatív tervezés egysége, hanem népgazdasági, üzemi, területi és gazdasági ágazati tervezés egysége is, a GOELRO terv alapján rátértek arra, hogy az egyes gazdasági és iparágakra távlati terveket dolgozzanak ki."

Ennek az első nagy tervnek a készítői nem követhették el azt a hibát, amit utódaik — magunkat, természetesen, beleértve — sorra-rendre elkövettek, ti., hogy részlettervek összeillesztéséből építik fel a népgazdasági tervet. Ami magában véve még nem is volna hiba, ha közben nem veszne el a rendező elv, a koncepció.

A koncepció fontossági sorrendet tartalmaz, megóv tehát attól a hibától is, hogy fontos, nagy kérdésekben *külön-külön, egymástól függetlenül*, egymásnak részben, illetve részletekben, következményekben esetleg ellentmondóan döntsenek. „A társadalom és a népgazdaság összes fő kérdései olyan *szorosan összefüggnek* egymással, hogy egyikről sem dönthetünk anélkül, hogy ez a döntés ne befolyásolná a többit is. Ha a társadalom jólétének emeléséről és irányairól döntünk, már sok mindent eldöntöttünk a beruházások, a termelés, a telepítés, a külkereskedelem, az egészségügy, az oktatásügy, a kultúra fejlesztésének kérdéseiből is. Hasonlóképpen, ha a mezőgazdaság fejlesztésének főbb kérdéseiben döntünk, akkor egyúttal az ipar fejlődésének, a telepítésnek, a külkereskedelemnek, a lakosság életszínvonala emelkedésének sok kérdésében is döntöttünk."[21]

Nyilvánvaló, hogy egy olyan koncepció elfogadása, amely rangsorolást, preferenciákat tartalmaz egymással össze nem mérhető, vagy csak részben, csak bizonyos szempontból, bizonyos oldalukról összemérhető dolgokra vonatkozóan, nem egyszerűen tervezési, hanem egyúttal elsőrendűen politikai kérdés. A tervezés birodalmába lehetne utalni, ha pusztán tudományos módszerekkel, következtetésekkel, számításokkal, politikai állásfoglalás nélkül lehetne a kétségtelenül legjobb megoldást megtalálni és ennek alapján dönteni. Ezt azonban a koncepció esetében, mely egy ország sorsának alakulására van befolyással, nem lehet.

Annál fontosabb ezért, hogy a politikai döntés tudományosan megalapozott legyen. A koncepció elfogadása, a politikai döntés a továbbiakban irányt szab a tervezőknek, meghatározza a terv egyes fő vonásait. Egy terv legjobb tudományos megalapozására és felépítésére, vagy a terv optimalizálására, legkedvezőbb változatának megtalálására törekedni anélkül, hogy a terv alapjául szolgáló elképzelések és döntések tudományos megalapozottságát megvizsgálnánk — fél dolog, vagy annál is kevesebb. Mert lehet ugyan egy helytelen koncepcióra épült tervet is tervezéstechnikai szempontból megfelelően alakítani, jó, vagy éppen optimális terv azért nem lesz belőle.

Hogyan lehet biztosítani az alapelképzelésnek, a koncepciónak, a rendezési elvnek a tudományos megalapozottságát, jóságát? Először is: a döntő szervnek a társadalom bizalmát kell bírnia, annak megbízásából, felhatalmazásával kell cselekednie, mert a társadalom sorsáról van szó. Másodszor: hozzáértők, szakemberek, tudósok, képviselők mennél szélesebb körét kell a koncepció, a tervvariánsok kidolgozásába, a döntés előkészítésébe bevonni. Harmadszor: igyekezni kell megvalósítani a döntés széles demokratikus ellenőrzését, tömegek bevonásával.

Röviden, a leglényegesebbre szorítkozva, ezeknek a feltételeknek teljesítésétől függ, sikerül-e a jövőben, ami eddig — mint láttuk — nem, vagy

[21] L. Friss István: A népgazdasági terv és a fejlődés irányítása. Társadalmi Szemle. 1967. 7. 30. old.

Digitized by Google

csak félig sikerült, a társadalmi-termelési rendünkben rejlő fölényt érvényesítenünk. Ez semmiképpen sem mond ellent annak, hogy végeredményben dolgozók millióinak és vezetők tízezreinek munkájától függ, miként élünk, hogyan fejlődünk. Éppen arról van szó, hogy a nálunk magas fokon társadalmasított munka magas fokú tudatos központi irányítást követel. Hogy ebben az országban tízmilliónyin nemcsak élünk, de egyre jobb körülmények között, egyre jobban élünk, az mindenképp dolgozók milliói, vezetők tízezrei munkájának köszönhető. Nem rajtuk múlt, hogy munkájukat eddig társadalmunknak nem sikerült koncentráltabban, rendezettebben, tervszerűbben, hatékonyabban felhasználni. Tudományosan megalapozott gazdaságpolitika és politikai döntés, ezen nyugvó és a legszélesebb tömegek mindennapi gyakorlatával ellenőrzött és továbbfejlesztett terv — ez az alfája és ómegája a társadalmi munka optimális, vagy legalábbis nagy hatékonyságú kifejtésének. Egy távlatot nyitó koncepció nemcsak rendező, összehangoló befolyásával fokozza az egész gazdaság hatékonyságát, hanem a dolgozók és a vezetők hangulatára, munkakedvére gyakorolt kedvező hatásával is.

Ha ily módon megfelelő gazdaságpolitikával, döntéssel, tervvel el tudjuk érni népgazdaságunk erőforrásainak jó célokra történő koncentrált és összehangolt felhasználását, akkor adva vannak a legkedvezőbb fejlődés saját erőnkből biztosítható legfontosabb feltételei.

A hosszú távú tervről

Eddig a hosszú távú tervezéssel kapcsolatban általános kérdéseket érintettem, ezekről elmélkedtem. Tervezhetjük-e a jövőt, vagy csak előrejelzéseket adhatunk, felhasználhatjuk-e távlati célok kijelölésénél a fejlett tőkésországok példáját, milyen következtetéseket vonhatunk le eddigi szocialista fejlődésünkből, milyen lehet a fejlődés üteme, miért van szükség koncepcióra és megfelelő politikai döntésre — ilyen és hasonló általános kérdésekkel foglalkoztam, de saját hosszú távú tervünkről eddig alig beszéltem. Ideje, hogy rátérjek.

Mostanáig már igen sokoldalú és kiterjedt munkát végeztek azok a tervezők és szakemberek — számuk több százra rúg —, akik részben a különféle bizottságokban, részben az Országos Tervhivatal apparátusában a hosszú távú terv előkészítésén dolgoznak. Ha a rengeteg elvégzett munka ellenére még csak az előkészítésnél tartunk és a tulajdonképpeni tizenöt éves terv épületéből egyes építőkockákon kívül még semmi sincs meg, ez a feladat újszerűségének és rendkívüli bonyolultságának a következménye. Igaz, elkészült 17 év magyar gazdasági fejlődésének elemzése és készültek a terv egyes részeire vonatkozó hipotézisek, elképzelések, feltevések. Talán ennél is nagyobb jelentőségű, hogy a munkában résztvevőkben kezdenek kirajzolódni bizonyos elgondolások a hosszú távú terv kialakításának lehetséges útjairól, valamint a bizottságokban és egyéb helyeken folyó munkák összehangolásának és irányításának lehetséges módozatairól. Így itt nem annyira avval foglalkozom, ami már készen kialakult, mint inkább avval, ami az eddig kidolgozott és megvitatott anyagok alapján a folytatás lehetséges és kívánatos módjáról bennem kialakult.

Eltekintek attól a munkamegosztástól, mely az OT és a bizottságok között létrejött és azoktól a munkaszakaszoktól is, melyek részben a munka természetéből, részben ebből a munkamegosztásból következnek. Ehelyett abból indulok ki, hogy az egész tervkészítésnek lesznek bizonyos csúcsai, csomópontjai, melyekben valamilyen politikai döntés összegezi az addig elvégzett munkát és megvonja ennek mérlegét, ezzel egyúttal megindítva a munka új szakaszát. Nem tudom ugyanis az eddigiek alapján elképzelni — és megpróbálom érzékeltetni, miért nem —, hogy egyetlen munkaszakaszban, közbenső politikai döntés nélkül eljussunk a kész tervig.

Digitized by Google

Most tehát az első politikai döntés előkészítésének szakaszában vagyunk, annak is valószínűleg inkább az elején, mint a közepén. Van egy csomó ismeretünk és feltevésünk, amelynek alapján tulajdonképpeni, szigorú értelemben vett tervezési munka, illetve tudományos megalapozottsággal végzett számítások nélkül, nagy vonásokban fel tudjuk vázolni hosszú távú tervünk kereteit. Miféle feltevések és ismeretek ezek? Néhány fontosabbal érzékeltethetem. Tudjuk, hogy hazánkban az egy főre jutó nemzeti jövedelem 17 év átlagában évi 5,3%-kal emelkedett, ebből az utóbbi tíz év átlagában évi 5,7%-kal, és azt is, hogy az 5,3% 1%-kal több volt ugyan, mint a Közös Piac országainak átlaga, de 1,5%-kal kevesebb, mint a KGST-átlag, és kevesebb, mint a kapitalista Japáné. Tudjuk, hogy foglalkoztatottsági struktúránk elég gyors ütemű átalakulásban van, a mezőgazdaságban dolgozók részaránya a felszabadulás óta 50%-ról 30% alá esett és abszolút számban is jelentősen csökkent, míg az iparban dolgozók száma is, részaránya is erősen nőtt, és az utóbbi években nő a szolgáltatási ágazatokban (például a kereskedelemben, a közlekedésben stb.) foglalkoztatottak száma és részaránya is. Azt is tudjuk, hogy ez a folyamat még távolról sem zárult le. Hasonlóképp elég nagy ütemben folyik az urbanizáció, a falusi lakosság városba áramlása. Viszonylag nagy pontossággal meg tudjuk mondani, hogyan fog alakulni 15 év folyamán a munkaképes lakosság száma, kor és nem szerinti megoszlásban. Tudjuk, indokolt számolni azzal, hogy a munkaidő csökkenni, az átlag szabadidő nőni fog. Sok mindent tudunk, saját tapasztalataink és a fejlettebb országok példája alapján arról, hogyan fog alakulni a lakosság fogyasztása, az energiafogyasztás, a közlekedés stb., stb. A legfejlettebb tőkésországok példájára különösen a termelésben (ágazatai, technikája, szervezete, méretei stb.), a fogyasztás összetételében és a tudomány, a tudományos kutatás szervezetében, termelési kapcsolataiban támaszkodhatunk, természetesen mindig a különbségek gondos mérlegelésével.

Az ilyen és hasonló ismeretek és feltevések alapján van módunk, mint mondottam, tudományos megalapozottságú tervszámítások nélkül is, egy hosszú távú terv kereteit nagy vonásokban felvázolni. Tudjuk, hogy a szóban forgó 15 évben anyagi javak termelésére évről évre mennyi és milyen munkaerő hány munkaórájának terméke fog társadalmunk rendelkezésére állni. Minthogy az elmúlt húsz év nem nagyon kedvező feltételei között a munka termelékenysége évi átlagban több mint 5%-kal nőtt, nem túl merész az a feltevés, hogy a 15 éves terv ideje alatt legalábbis hasonló növekedéssel számolhatunk és hogy ezért a társadalomnak évről évre megfelelően növekvő termékmennyiség felhasználásáról lehet döntenie. Bizonyos valószínűséggel számolhatunk tehát 15 éven át is az egy főre eső nemzeti jövedelem évi 5 százalék körüli növekedésével. Hosszabb idő óta nemzeti jövedelmünknek kb. 75 százalékát fogyasztjuk el és kb. 25 százalékát fordítjuk felhalmozásra, ezt az arányt kivetíthetjük tehát az 1971—1985-ös időszakra is. Mondanom sem kell, hogy mindez nem tudományosan megalapozott és kidolgozott terv. A *tervben* magában már bizonyítani kell, hogy ilyen és ilyen tényezők hatására a munka termelékenysége, a termelés a különböző népgazdasági ágakban és ágazatokban, a nemzeti jövedelem stb. így és így fog alakulni, és ennek alapján ilyen vagy olyan további lépések között választhatunk. Így lesz majd a tervben, vagy valami hasonló módon. De egy tervvázlatot, amelynek az alapján a tervezés megindulhat, már mai ismereteink alapján is tudunk, mint láttuk, készíteni.

Az OT-ben el is végeztek egy ilyen munkát, és ennek eredményeképpen összeállítottak egy kis táblázatot a 15 éves terv várható beruházási összegeiről. Eszerint mai árakon kifejezve a folyó ötéves tervben előrelát- megvalósuló 336 milliárd forint beruházással szemben 1971 és 1975 450 milliárd, 1976 és 1980 között 540—560 milliárd, 1981 és 1985 700 milliárd forint jelölhető meg a alapjául szolgáló beruházási összegként. Fel is osztották zegeket h

Digitized by Google

beruházási csoportra: ipari és építőipari, mezőgazdasági és erdőgazdasági, továbbá nem ipari infrastruktúra (vízgazdálkodás, szállítás, hírközlés, kereskedelem és a nem termelő ágazatok) beruházásokra. A felosztásnál abból indultak ki, hogy az ipari és a mezőgazdasági beruházások valamelyest csökkenni, az infrastrukturálisok nőni fognak, és a csökkenés, illetve növekedés különböző lehető mértékére a második és a harmadik ötéves tervszakaszra két változatot vetettek fel. Látjuk, hogy itt már egyre jobban közeledünk ahhoz, amit tervvázlat-variánsoknak nevezhetnénk.

Kiindulásnak ez megfelelő, bár két kisebb ellenvetés kézenfekvő. Az egyik az, hogy kevés a variáns és a variánsok között viszonylag csekélyek az eltérések. A másik az, hogy a hármas bontás nyilvánvalóan elégtelen, nem ugrasztja ki a problémákat. Például minden iparág elfogadhatja, hogy az ipar és építőipar részesedése az összes beruházásokban a jelenlegi 48%-ról 40 vagy 45%-ra csökken, azzal a hátsó gondolattal, hogy a csökkenésnek a többiek terhére kell bekövetkeznie. Alapul elfogadva az ismertetett gondolatmenetet, talán az alábbi vagy hasonló módon lehetne azt továbbfejleszteni.

A három ötéves tervperiódusra háromféle beruházási összegre lehetne beruházás-elosztást kidolgozni, például a nemzeti jövedelem 5, 6 és 7%-os növekedését feltételezve. Tudva azt, hogy nálunk az ún. nem termelő beruházások aránya az összes beruházásokhoz képest — a fejlettebb országokon mérve — túl alacsony, a felosztásnál abból indulhatnánk ki, hogy ezek részesedése az 1971—75-ös tervidőszakhoz képest, melyen feltehetően már nem tudunk nagyobb változtatást eszközölni, ötévenként 3—3%-kal emelkedik. Erre a beruházási részre terheljük rá először is, tehát első helyre rangsorolva, a lakásépítést, például 450 000, 550 000 és 650 000 lakás építését irányozva elő a három ötéves tervre. De ahhoz, hogy ezeket a lakásokat meg tudjuk építeni, fejlesztenünk kell azokat az iparágakat, melyek az építkezéshez szükséges anyagokat, alkatrészeket, berendezéseket stb. gyártják. Ezekhez valószínűleg további beruházások szükségesek, itt már az ipari és építőipari szektor beruházásai terhére. Mindenesetre végig kell hullámoztatni a lakásépítés minden gazdasági hatását, következményeit. Utána elő kellene venni a nem termelő beruházások többi lehetséges tételét, ezeket fontosság szempontjából már összehasonlítva és mérlegelve. Első helyen jönne az egészségügy, az oktatás és a tudomány. Természetesen itt is végig kell hullámoztatni a hatásokat az egész népgazdaságon, és akkor már a terv, illetve tervvázlat sok termelési és beruházási kérdéséről döntöttünk az egyéb területeken is, emellett tiszteletben tartottuk az egészségügy és az oktatás elsőbbségét.

Ezt követően az előirányzott beruházási keretekre ráterhelhetnénk azoknak a területeknek a beruházásait, melyeken viszonylag nagy biztonsággal tudunk tervezni. Ilyenek például az útépítés, az energia-, a villany-, a víz-, a gőz-, az olajhálózat, a közlekedés, talán a kohászat is. Aztán további legalább 15—20 ágazat részesedését kellene kijelölni, nehogy a túlzott összevonás elfedje a problémákat. Itt már további esetleges preferenciák is érvényesítendők, és figyelembe kell venni, amit az egyes ágazatok világviszonylatban mutatkozó haladó, előretörő vagy lemaradó jellegéről és amit a hazai és nemzetközi piaci helyzetről, szükségletről tudunk. Ezen túlmenően ahhoz, hogy a helyes elosztást megközelítsük, versenyeztetnünk, ütköztetnünk kell az érdekelteket. Tegyük fel, hogy az első felosztásban a feldolgozó ipar A, B, C, D, E ága összesen 50 milliárd forintot kapott, például 13, 8, 15, 9 és 5 milliárd forintos összegben, és hogy egyik vagy másik vagy valamennyi ág képviselői kevesalik részesedésüket. Lássuk — mondhatjuk akkor —, mit adtok e beruházások segítségével a népgazdaságnak? Alaposan megvizsgáljuk majd, mérlegeljük ajánlataikat, javaslataikat. Az ezek alapján születő döntések feltehetően alaposan megváltoztatják az eredeti felosztást. És fokozatosan elrendeződnek, bizonyos rangsorolással, a beruházási és részben már [illegible]atok is, kialakul egy koncepció-vázlat.

Digitized by Google

Most tehát az
annak is valószín
ismeretünk és fel
lemben vett terve
számítások nélkül
kereteit. Miféle
tethetem. Tudjuk
év átlagában évi
5,7%-kal, és azt
Piac országainak
sebb, mint a ka
elég gyors ütem
a felszabadulás
csökkent, míg
az utóbbi évek
ben, a közleke
tudjuk, hogy
nagy ütemben
Viszonylag na
év folyamán
ban. Tudjuk,
szabadidő nő
tebb országok
tása, az ene
szágok péld
méretei stb.
tatás szerve
sen mindig
Az ily
mondottam
hosszú tá
ban forgó
munkaerő
állni. Mi
munka
az a fel
számolh
termék
számo
5 szá
75 s
ezt
sem
A
tás
be
e
l

[illegible]

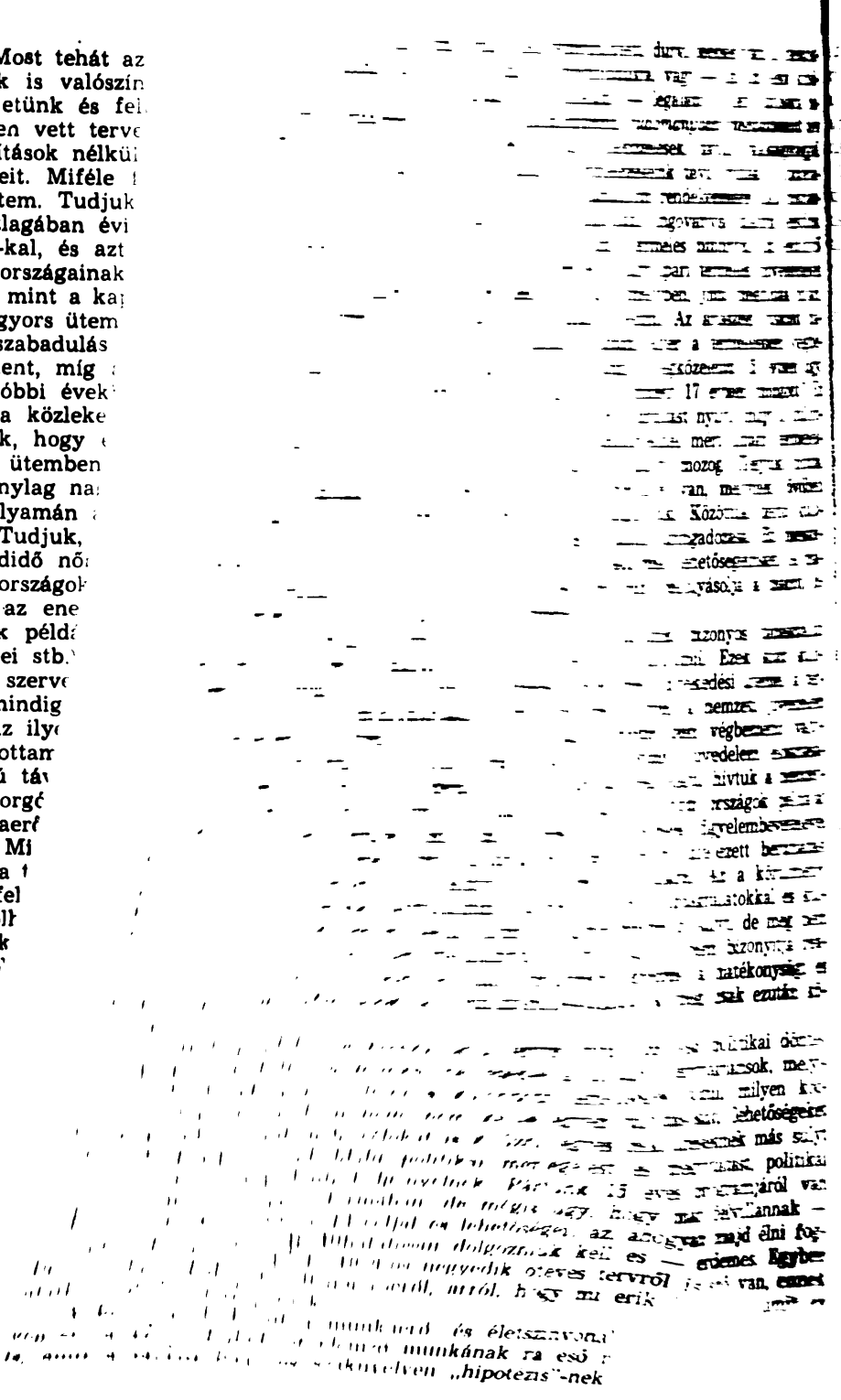

munkaerő és életszínvonal
munkának ra eső
szakuvelven „hipotezis"-nek

Digitized by Google

magyarázón azt mondja, hogy ez „a foglalkoztatásra és az élet- vonatkozó gazdaságpolitikai és társadalompolitikai koncepció a". Nem adhatom itt ennek a rendkívül gazdag és érdekes anyag- egsoványabb kivonatát sem, de két fontos és általánosan érvényes a felhívom a figyelmet.

yik az, hogy még egy ilyen aránylag nem túl széles körű, mind- y tucat szakembert, tervezőt, gazdasági vezetőt, tudóst egyesítő ban sem sikerült minden fontos kérdésben egységes álláspontot i, bár mód volt a kérdések alapos és ismételt megvitatására. Pél- sek azt a véleményt képviselték, hogy a felhalmozás arányát nö- l fejlődésünk meggyorsítása céljából, mások, hogy a felhalmozás sökkenteni kell a hatékonyság növelése céljából. (Zárójelben jegy- , hogy egyik állítás sem fejez ki örök törvényszerűséget; ilyen álta- an a kérdést nem lehet eldönteni.)

ásik fontos és általános érvényű tanulság annak a már korábban , általam is többször hangoztatott ténynek konkrét bemutatása, hogy kérdések általában komplexek, sok területet érintenek, egy-egy ldöntése sok más kérdés eldöntését is befolyásolja, behatárolja. Az onal és a foglalkoztatás alakítását célzó döntések messzemenően az urbanizálódásra és a települési viszonyokra, a beruházások nagy ára — így elsősorban a lakásépítésre, az útépítésre, a csatorna- és ék-hálózat bővítésére, a betegágy-létesítésre, a csecsemőotthon- és ítésre, az általános iskolák építésére, a főiskolák bővítésére és mű- erzésére —, a külkereskedelemre, a belkereskedelemre, az élelmezési zati iparra, az oktatás egész rendszerére, a társadalombiztosítás egész rére stb., stb.

tulajdonképpeni tervezési munkában, mely — mint láttuk —, még k áll, nagy feladatok hárulnak a matematika alkalmazására. Jelentős t kell kapniuk a különböző hatékonysági számításoknak, a munka- ékenységre és a szerkezeti változásokra vonatkozó számításoknak. *János* több szintű népgazdasági programozása pedig minden koráb- és másnál közelebb hozta a matematikai programozás és optimalizálás ges bevonulását a tervezésbe. Végre olyan programozási módszert ad ünkbe, amely a gyakorlati tervmunkákkal szoros kapcsolatban fejlő- ki, s ezért ki is próbálható a tervezésben. Lehetővé teszi, hogy — je szavaival — „*informáltságunkhoz képest, relatíve* tehát — a poten- egyensúlyzavarok minimálásával — egyensúlyban legyen a terv min- sszefüggése". Helyes lenne hozzáfűzni: és biztosítani lehessen a tényleges súlyt, legalábbis a tervben alkalmazott bontás mélységében és normális ímények között. Lehetővé teszi, hogy — ismét a szerző szavaival — „a ző szervek döntésre előkészített politikai tervvariánsokat terjesszenek litikai döntést hozó testületek elé... s bemutassák a variánsok eltérő tkezményeit."[24]

Magyarország gazdasági fejlődésére, mint a bizonyos fejlettségi szinten levő kisebb országokéra általában, nagymértékben hatnak nemzetközi ási kapcsolatai, ezek között is elsősorban külkereskedelmi kapcsolatai. a körülményt, a hosszú távú terv eddigi előkészítő munkálataiban, yire ez a dolog természetében rejlő rengeteg bizonytalanság mellett ges volt, messzemenően figyelembe vettük. Egyetlen nagyobb hiányos- a téren az, hogy még nincs, vagy alig van módunk mérlegelni, és szám űsítve mérlegelni a KGST-országok fokozódó integráló- hatá sági fejlődésünkre. A KGST-országokkal fennálló kap- ink ielentékeny súllyal szerepelnek a hosszú távú tervre oly módon azonban, hogy ezeknek a kapcso-

tű népgazdasági programozás modellje, Közgazdasági azdasági programozás gyakorlati alkalmazásáról, Köz- a 181. és 183. oldalról.

Digitized by Google

latoknak csak olyan fejlődésével, bővülésével számolunk, amilyen az elmúlt évek alatt elért eredményeknek a jövőbe való és az utolsó időkben folytatott tárgyalásokkal is alátámasztott kivetítéséből adódik. Ha a KGST-országok integrációjában, gazdasági együttműködésében e 15 év alatt minőségi változást sikerül elérni, ez természetesen nagymértékben meggyorsíthatja fejlődésünket és évekkel előrehozhatja kitűzött céljaink elérését.

Nagyon rövid összefoglaló és kiegészítés

Nemcsak szemlélői, hanem tudatos alakítói lehetünk gazdasági fejlődésünknek.

Népünk legjobb fiainak és leányainak áldozatos harcával (külső segítséggel) létrehoztunk egy olyan rendszert, melyben van rá lehetőség, hogy a józan ész követelményei és a társadalom érdeke érvényesüljenek.

Ehhez azonban még meg kell teremtenünk a megfelelő politikai döntési rendszert, hogy gazdasági fejlődésünk legfontosabb kérdéseit lelkiismeretes tudományos előkészítés alapján ténylegesen, s ne csak formálisan, az erre egyedül illetékes társadalmi-politikai szerv döntse el.

Megvan a lehetőség rá, hogy ez a döntés különböző lehetőségek közül a legkedvezőbbet válassza ki — hogy melyik a legkedvezőbb, azt az említett szerv dönti el —,

mert a fejlődés ütemét a rá ható legfontosabb tényezők befolyásolásával bizonyos határok között bizonyos fokig szabályozhatjuk;

mert kielégítő pontossággal kiszámíthatjuk, hogy különböző változatok esetén hogyan alakul a tőke/termelés hányados, hogyan alakulnak általában a népgazdasági hatékonyságot mutató számok;

mert kielégítő pontossággal kiszámíthatjuk a legnagyobb tervezett termelő-beruházások költségeit, termékkibocsátásuk értékét és más lehetséges beruházásokkal összevetett össznépgazdasági eredményességüket, gazdaságosságukat;

mert kielégítő pontossággal kiszámíthatjuk a munka termelékenységének jövő alakulását, attól függően, hogy milyen változásokat hozunk létre a munkaerő összetételében, és különböző változatok esetén milyen termelékenységű munkán foglalkoztatható ez;

mert megvan rá a lehetőség, hogy a döntő testület elé egyformán összhangban levő változatok kerüljenek és világosan látható, megítélhető legyen az eltérő változatok, illetve döntések következményeiben fellépő eltérés.

De nemcsak egy olyan társadalmi rendszert hoztunk létre, mely lehetővé teszi, hogy a józan ész követelményei és a társadalom érdekei érvényesüljenek, hanem egy roppant kiterjedésű apparátust is, mely eredményesen képes dacolni a józan ész követelményeivel és a társadalmi érdekkel. Hosszú ideje évről évre több beruházást határozunk el, mint amennyinek a kivitelezése erőnkből, tehát a rendelkezésünkre álló munkaerőből, építőanyagból, szerelvényekből stb. telik. Tudjuk, hogy ebből nem lesz több beruházás, mint amennyit a rendelkezésünkre álló kapacitásoknak megfelelő határozat esetén valósítottunk volna meg, hanem ellenkezőleg, kevesebb, mert nem tudunk munkafegyelmet tartani és nem tudjuk erőinket koncentráltan, a viszonylag legnagyobb hatásfokkal használni fel. Mégis évről évre meghozzuk a rossz határozatot, úgy kezelve a kérdést, mint természeti csapást, mintha valami rajtunk kívül, fölöttünk álló hatalom akadályozná, hogy „az igényeket összhangba hozzuk a lehetőségekkel".

De ne extrapoláljunk — bármennyire szokásos és hasznos ez a hosszú [illegible]ú tervezésben —, ne vetítsük ki a múlt hiányosságait a jövőbe. Ehelyett [illegible]k meg mindent, hogy a helyzet megváltozzék, hogy megfelelő dön[illegible]dszerben megfelelő döntések szülessenek és egy jó hosszú távú terv [illegible]lényegesen meggyorsítsuk fejlődésünket.

Digitized by Google

DR. BURGER KALMÁNNÉ:

A mezőgazdaság eszközigényessége és az áralakulás

Az utóbbi időben a közgazdaságtudomány sokat foglalkozott a szocialista gazdaság növekedésének kérdéseivel. A tanulmányok, vitaírások szerzői közül többen arra a kérdésre is választ kerestek, hogy *mennyiben és milyen mértékben van a korszerűen fejlett népgazdaság létrehozásához szükség a mezőgazdaság fejlesztésére.* A feleletek — sokszor ellentétes végkövetkeztetéssel — gyakran hivatkoztak a mezőgazdaság megnövekedett eszközigényességére. A most folyó távlati tervezés a gazdaságpolitikai döntések gyakorlati síkjára tereli e kérdés körüli korábban általános jellegű vitákat; ezért a megfelelő gazdaságpolitikai döntések érdekében nem érdektelen számbavenni a *mezőgazdasági eszközigényesség és az áralakulás* konkrét összefüggéseit és törvényszerűségeit.

A munkaerőpótlás és az eszközigényesség

A mezőgazdaság közismerten eszközigényes ágazat. Az átlagos mezőgazdasági eszközigényességi együttható magas és az eszközhatékonysági együttható alacsony a többi anyagi termelő ágazat hasonló mutatóihoz viszonyítva.

A mezőgazdasági termelés magas eszközigényességének sokféle magyarázatát adják. Ezek közé tartozik az, hogy az eszközök között nagy az épületek és építmények részaránya, hogy az állóeszközök között nyilvántartott szőlő- és gyümölcstelepítések későn fordulnak termőre, hogy a munkafolyamat és termelési folyamat szétválik egymástól, hogy az eszközök kihasználási foka az év folyamán alacsony stb. Ezek az indokok önmagukban mind helytállók, de csak részigazságok. A mezőgazdaságnak számos ipari és egyéb tevékenységnél magasabb eszközigényessége alapvetően abból fakad, hogy *a termelőeszközök jelentős részének itt más a szerepe a termelési folyamatban mint az ipar területén.*

Az ipari termelésben a gépesítés egyértelmű azzal, hogy a termelőfunkciót egyre inkább gépek töltik be és a fejlődés folyamán a tökéletesebb gépek segítségével egyre több és egyre nagyobb használati értékű terméket állítanak elő. A mezőgazdaságban ezzel szemben a gépek megjelenésével a termelés nem válik gépi termeléssé, hanem *továbbra is biológiai jellegű* marad. A használati értéket termelő legfőbb funkciót nem a gépek, hanem a föld és az állatok töltik be. A gépek elősegítik ugyan a biológiai termékenység növekedését, maguk azonban csak *közvetve* járulnak hozzá a termékelőállítás folyamatához. A termelékenység növekedésére gyakorolt hatásuk is a gépfajtától függően különböző. A kézi munkáról, vagy az állati eredetű energiaforrásról a gépekre való áttéréskor rendszerint jelentős a termelés emelkedése. De megfigyelhető, hogy amint előrehalad a gépesítés a mezőgazdaságban, úgy egyre kevésbé nő a gépek szerepe a hatékonyság növelésében. A legalapvetőbb munkafolyamatok (például a talajművelés) gépesítése még jelentős hozamnövekedéshez vezet, de a további munkafo-

Digitized by Google

lyamatoké már inkább csak közvetve járul hozzá a termelés növeléséhez. Ez a jelenség homlokegyenest ellentétes az iparban megfigyelhető tendenciákkal.

Abban az időszakban, amikor az ipar már felszívta a mezőgazdaság úgynevezett rejtett munkanélküli-állományát, és amikor a kiáramló munkaerő már nem pótolható a munkát megkönnyítő csekély beruházásokkal (kéziszerszámokkal, kisgépekkel, ésszerűbb munkaszervezéssel, jobb termelési módszerekkel stb.), akkor a munkaerőpótlásnak gépesítéssel kell történnie.[1] A tapasztalatok szerint a mezőgazdaság gépesítésének első harmadában az addig el nem végzett, vagy nem megfelelő minőségben elvégzett munkafolyamatokat gépesítik. Ez a szakasz az összes géppel végezhető munkafolyamatok gépesítésének mintegy 30—35 százalékára terjed ki és a mezőgazdasági munkaerőnek mintegy 20—25 százalékát helyettesíti. E szakaszban nem a munkaerő-helyettesítés, hanem a munka *minőségének* és *hatékonyságának* a növelése dominál. A második szakaszban a *munkaerőmegtakarítás* kerül előtérbe. Ekkor a munka hatékonysága kevésbé növekszik, a munkaerő-megtakarítás viszont 80—85 százalékos is lehet. A második szakasz a munkafolyamatok gépesítésének 70—75 százalékáig terjed. A harmadik szakaszban *lelassul a munkaerő-megtakarítás üteme*, mert nő a gépkezelők és műszakiak állománya. Hazánkban a gépesítéssel helyettesített kézi munkaerő jelenleg 30—35 százalék. Ez egyben azt jelenti, hogy gépesítésünk most lép második szakaszába, amelyben elsőrendűnek a munkaerő-megtakarítás, nem pedig a gépi munka által elérhető területi termelékenység növelése tekinthető.

Ily módon a gépi termelés bevezetése a mezőgazdaságban nem jár feltétlenül olyan nagymérvű termelésnövekedéssel, mint az iparban. Sőt míg az iparban a gépesítés kiterjesztésével és az egyre hatékonyabb gépek alkalmazásával feltétlenül a termelés nagyarányú növekedése jár együtt, addig a mezőgazdaságban a gépesítés fokozásától rendszerint viszonylag csekély és egyre csökkenű mértékben várható közvetlen hozamnövekedés. A mezőgazdasági eszközöknek az ipariakénál kisebb hatékonyságához az is hozzájárul, hogy míg az ipari eszközök az *egész évben folyamatosan* kihasználhatók, addig a mezőgazdasági eszközök jelentős részének, elsősorban a gépeknek a kihasználása *idényszerű*. Ennek az az oka, hogy a mezőgazdaságban a munkafolyamat elválik a biológiai termelési folyamattól, de egyes gépekre magán a munkafolyamaton belül is csak bizonyos időszakokban van szükség.

A mezőgazdaságban elsősorban azoknak az eszközöknek van közvetlen hozamnövelő hatásuk, amelyek közvetlenül hatnak a talajtermékenység, vagy az állati terméshozamok fokozására. Ilyenek mindenekelőtt az öntözés, a trágyázás és növényvédő szerek, a kémiai takarmányozószerek, a keveréktakarmányok stb. A mezőgazdasági termelés alapvetően biológiai jellege következtében a termelés növelésére elsődlegesen azok az eszközök hatnak, amelyek *biológiai hatást* gyakorolnak.

Hosszabb időszakban hasonlítva össze a mezőgazdaság és a többi termelő népgazdasági ág eszközigényességi együtthatóinak alakulását, az arány változatlanul a mezőgazdaság számára kedvezőtlen, sőt megállapítható, hogy a fejlődés során a mezőgazdaság rovására egyre fokozódik az ágazatok közötti különbség. A mezőgazdasági termelés *eszközigényességi együtthatója* mindinkább meghaladja más népgazdasági ágakét, illetőleg mindinkább megvalóbb a nála jóval nagyobb eszközigényű ágazatokat.

Ezek a törvényszerűségek a társadalmi termelési viszonyoktól függetlenül érvényesülnek, mint a termelőerők működésének törvényszerűségei. A törvényszerűségek hatásai a szocialista országokban sok közgazdászt arra

[1] A határ a tapasztalatok szerint a népgazdasági összes foglalkoztatottakon belül [illegible] körüli mezőgazdasági munkaerőlétszámnak felel meg.

Digitized by Google

késztettek, hogy a népgazdaság gyors fejlesztésének útját az ipar fejlesztésében, de ugyanakkor a mezőgazdaság korszerűsítésének mellőzésében lássák, így kívánva tehermentesíteni a népgazdaságot ez utóbbi felszerelésének költségeitől. E közgazdászok azonban nem vették figyelembe a kérdés másik oldalát: nem gondoltak arra, hogy a mezőgazdasági ráfordítások sokszorosan megtérülhetnek az iparnak nyersanyaggal, a lakosságnak élelmiszerrel és a külkereskedelemnek áruval való ellátásában, s a növekvő ipari munkaerő-szükséglet fedezésében.

Az eszközigényesség változásai a tőkésországokban

A mezőgazdaság eszközigényességi együtthatójának alakulásában változások és hullámzások tapasztalhatók. Fejletlen mezőgazdaságban, vagy a kezdeti ipari fejlődést kísérő növekvő mezőgazdasági termelés idején *alacsony ez az együttható*. India elmaradott mezőgazdaságában például a tőkekoefficiens 1. Ennél is elmaradottabb mezőgazdaságban, például Malaysiában és Nigériában, az eszközszükséglet korábban az évi terméshozamoknak csupán 0,1—0,2 százalékát tette ki. A múlt század végi, igen gyorsan növekvő japán mezőgazdasági termelésben sem haladta meg a tőkekoefficiens az 1-et.[2] Hatékonyabb termelési módszerekkel, nagyobb munkaintenzitással, ügyesebb kéziszerszámokkal, trágyázással stb. nagyobb tőkeigény nélkül is növelhető bizonyos határig a mezőgazdasági termelés.

A második szakaszban *növekszik a tőkeigény*. Ezt a növekedést részben — az ipari infrastruktúra kialakulásához hasonlóan — a mezőgazdasági *infrastruktúra* kialakítását szolgáló, nagy állóeszközigényű létesítmények létrehozásának szükségessége idézi elő (nagyüzemi épületek, öntözőművek, a termények piacra szállítását biztosító utak, gazdasági vasutak stb.), részben a gépesítés. Az infrastruktúra megteremtésének időszakában rohamosan nő a mezőgazdaság eszközigénye, és a lassú megtérülésű épület- és építményberuházások nagy részaránya miatt csökken a hatékonyság. Ebben a szakaszban kezdődik a nagyobb arányú gépesítés is. A gépi beruházások hatékonysága ebben a kezdeti időszakban még jobb, mint a későbbiek folyamán, de rendszerint itt sem éri el az átlagos ipari gépesítési hatékonyság fokát.

A harmadik szakaszban *csökken az épületek és építmények részaránya* a beruházásokban. Ez javítja az eszközhatékonysági együtthatót. A javuláshoz a biológiai hatást kifejtő, a hozamok fokozását hatékonyan elősegítő vegyszerek, trágyázó szerek, ipari takarmányok stb. tömeges alkalmazása is hozzájárul. Ugyanakkor csökkenti a hatékonyságot a nagyarányú gépesítés, a területi termelékenységet már csak csekély mértékben növelő, elsősorban munkaerőt helyettesítő és csak egyes termelési időszakokban kihasználható gépek alkalmazása.

Elméletileg a magas tőkeigényű nagylétesítmények többségének befejezése, a gépesítés általánossá válása és inkább pótlás, mint beruházás jellege, továbbá a nagy hatóképességű kémiai szerek alkalmazása a mezőgazdaság eszközigényességi együtthatójának csökkenése irányában kell hogy hasson. Több országban a tőkekoefficiens hosszú távú alakulása valóban mutatja is ezt a csökkenést. Az Egyesült Államokban például a farmok termelőtőkéjének aránya az átlagos bruttó jövedelemhez viszonyítva 1870-ben 8.26, 1950-ben 4,56 volt, az átlagos nettó jövedelemhez viszonyítva pedig 1910-ben 8.51, 1950-ben viszont már csak 7,06.[3] Az Egyesült Királyságban az amortizációmentes állóeszköz-érték aránya a bruttó termelési értékhez

[2] *Ohkawa R.*: The Role of Agriculture in Modern Japanese Economic Development. Economic Development and Cultural Change, 1960.
[3] *S Tostlebe*: Capital in Agriculture: Its Formation and Financing since 1870.

Digitized by Google

viszonyítva (ez utóbbiban nem szerepel a mezőgazdasági eredetű eszköz- és anyagráfordítás) így alakult:[4]

1907	1929	1935—1939	1950—1951	1959—1960	1964—1965
4.86	4.38	3,58	1,88	1,55	1,35

Hollandiában a tőke/hozam hányados (a mezőgazdasági eredetű ráfordításoktól mentes hozam) 1938-ban 4,6 volt, 1957-ben 1,9.

Az Egyesült Államok mezőgazdasága már igen régen modernizálódott: tehát a korszerű felszerelés és nagyarányú munkaerő-helyettesítés időszakon túljutott, extenzív mezőgazdaság. Terméseredményei kisebbek, mint a kis mezőgazdasági területtel bíró európai országok intenzív mezőgazdaságáé. Az extenzív gazdálkodásnak megfelelően beruházásai is kisebbek voltak és eszközellátottsága is alacsonyabb, mint az utóbbiaké. A tapasztalatok szerint *a hozamok fokozása a mezőgazdaságban bizonyos határon túl a hozamnövekedésnél jóval nagyobb arányban növekvő eszközráfordítást igényel.* Így az extenzív mezőgazdaság — az Egyesült Államoké is — ebből a szempontból kedvezőbb helyzetben van, mint az intenzíven termelő.

Angliában több-kevésbé hasonló a helyzet. Itt a mezőgazdasági termelésben jelentős részaránya van a legeltető és viszonylag kis tőkeigényű állattenyésztésnek, amely nem követelt jelentős munkaerő-helyettesítő gépesítést. Hollandia intenzív mezőgazdaságú ország és így tőkeigényének csökkenése legfeljebb felszereltségének bizonyos stabilizálódásával indokolható.

Míg egyes országokban hosszú távon csökkent a mezőgazdasági tőkeigény, addig fel kell figyelnünk arra a jelenségre is, hogy az ötvenes évek óta a legtöbb ország mezőgazdaságában *emelkedett.*

Ezt valószínűleg nem csupán a második világháború utáni műszaki forradalom magyarázza, hanem a munkaerő-elvándorlás is. A munkaerő-csökkenés annál nagyobb és egyben annál kevésbé hatékony gépi helyettesítést igényel, minél kisebb viszonylag az a munkaerő-ellátottság, amelynek bázisáról az elvándorlás történik.

Dániában a tőke/hozam (mezőgazdasági eredetű ráfordítástól megtisztított hozam) hányados 1949-től így alakult:[5]

1949—1951	1955	1961
1,12	1,41	1,54

Az ötvenes évek óta az Egyesült Államok mezőgazdaságában is csökkent a beruházott tőke hatékonysága. Az 1 dollár beruházott tőkére eső nettó jövedelem országos átlagban 1951-ben 19, 1957-ben pedig már csak 10,7 cent volt.[6]

Az ENSZ statisztikai adatai szerint az eszköz- és beruházásigényességi együtthatók 1957 és 1959, valamint 1960 és 1962 között néhány európai országban csökkentek, a legtöbben azonban növekedtek. Kétségtelen, hogy nagyobb arányú a növekedés a kevésbé fejlett országokban (Ausztria, Finnország, Írország, Görögország, Olaszország, Jugoszlávia stb.), amelyek valószínűleg még a nagy és növekvő tőkeintenzitás korszakában, az ún. második korszakban vannak. Látható azonban az is, hogy a legfejlettebb országok némelyikének eszközigényességi együtthatója is nőtt (legjobban az NSZK-é, ahol a második világháború után rendkívüli méretű volt a mezőgazdasági üzemek gépesítése). A tőkeigényesség alakulásának harmadik szakasza — legalábbis az európai országokban — nem mutatja egyértelműen a mező-

[4] *Colin Clark:* Capital Requirements in Agriculture. The Review of Income and Wealth. 1967. szeptember 205—222. old.
[5] Colin Clark: id. mű.
[6] *J. C. Redmann:* Adjustments and Capital Use in Agricultural Regions, Capital and Credits in a Changing Agriculture, Ames, Iowa, 1961.

Digitized by Google

gazdaság tőkeigényének csökkenését. A legfejlettebb országok egyikében-másikában az utóbbi időszakban is nagymérvű volt az eszközigény növekedése és az eszközhatékonyság csökkenése. Ez arra vall, hogy a mezőgazdasági infrastruktúra kialakulását egy kevésbé eszközigényes szakasz követi ugyan, de az eszközigény csökkenése — az elsősorban munkaerőpótló és kevéssé hatékony gépi beruházások következtében — nem annyira szembetűnő és nem olyan mérvű, mint az iparban. Időszakonként pedig — s ez az iparban is előfordul — a harmadik szakaszban sem csökkenés, hanem növekedés tapasztalható. *A munkaerő-helyettesítő gépesítés csekély hatékonysága az alapvető oka annak, hogy a mezőgazdasági eszközhatékonyság még növekvő időszakában sem éri el az ipari eszközhatékonyság színvonalát, hanem messze mögötte marad annak.*

Az eszközigényességi együttható alakulására ható tényezők a szocialista országokban

A mezőgazdaságban alkalmazott eszközök hatékonyságának az ipariakétól eltérő jellegzetességei — mint mondottuk — általánosan, és így nálunk is érvényesülnek. Érvényesülési módjukat természetesen befolyásolják a speciális körülmények, így például a termelési viszonyok, a történelmi sajátosságok. Az európai szocialista országok többsége — köztük hazánk is — kétségtelenül még csak az eszközigényesség *második szakaszában jár.* Az első szakaszon már feltétlenül túlhaladtak ezek az országok, és most vannak abban az időszakban, amelyben létre kell hozniuk a fejlett mezőgazdaság kialakításához szükséges létesítményeket és eszközöket.

A Szovjetunióban például 1950 és 1959 között 73 százalékkal nőtt a mezőgazdasági termelés alapigényessége, Bulgáriában pedig 1952 és 1962 között mintegy 27 százalékkal. Lengyelország mezőgazdaságában a bruttó beruházás/bruttó termelésnövekedés együtthatója 1956—1960-ban 3,8 volt, 1961—1965-ben már 6.[7]

Magyarországon 1950 óta fokozatosan nő a termelés eszközigénye és csökken az eszközök hatékonysága.

1000 Ft értékű állóeszközre jutó termelési érték
1959. évi árakon[8] (1938 = 100)

	1950	1955	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966
Bruttó termelési érték	80	73	71	65	63	61	60	59	52	53
Nettó termelési érték	84	74	66	57	53	51	50	48	39	38

Kétségtelen, hogy ezek az adatok a kollektivizálás rendkívüli eszközigényét is tükrözik, a csökkenés azonban nem tulajdonítható pusztán ennek, hiszen 1950-től 1966-ig folyamatos. A kollektivizálás alatt a hatékonyság gyorsabban romlott ugyan — a kieső kisüzemi termelőeszközök pótlási szükségletét is figyelembe véve — mint előtte és utána, a kollektivizálás alatti helyzetet mutató adatok nem tekinthetők azonban olyanoknak, amelyek nem illenek bele a trendbe. A kisüzemi termelőeszközöknek korszerűekkel való cseréjét előbb-utóbb, esetleg a ténylegesnél lassabban, de mindenképpen végre kellett volna hajtani, az eszközigény fokozódása tehát, ha jobban elnyújtva is, érvényesült volna. Figyelembe kell még venni, hogy a termelés az átszervezés időszaka alatt sem csökkent, sőt növekedett, ez tehát nem fokozta a hatékonyság romlását. Más, az idézettől eltérő adatok szerint 1962-

[7] [redacted]-K.: Kapitalochlonnosc produkcji rolnej. Ekonomista, 1968. 1. sz. 33—66. old.
[redacted]: Mezőgazdaságunk a felszabadulás után. 313. old.

Digitized by Google

től bizonyos stagnálás állt be az eszközigényességi együttható alakulásában. Ez nem annyira a hatékonyság javulását mutatja, mint inkább a fejlesztés céljából rendelkezésre bocsátott eszközök korlátozottságát.

Az állami gazdaságok általában intenzívebb gazdálkodást folytatnak mint a termelőszövetkezetek többsége. Ennek megfelelően terméshozamaik is magasabbak, megközelítik már a fejlett nyugat-európai országok hozamait. Ezek a növekvő hozamok azonban szintén egyre fokozódó eszközigénnyel érhetők el. Az állami gazdaságokban az 1 Ft nettó termelési értékre vetített álló és forgóeszköz igény 1963-ban 8,92, 1965-ben viszont már 11,68 Ft volt.

Az egész mezőgazdaságnak a korszerű fejlettség színvonalára emelése *még igen nagy beruházásokat igényel.* Az előttünk levő időszakban kell létrehoznunk a nagyüzemi termelésnek megfelelő épületek és építmények jelentős részét, megteremtenünk a nagy termésingadozásokat kiküszöbölő öntözőműveket és vízlevezető berendezéseket, ugyanakkor gépesítenünk kell azokat a termelési ágazatokat és munkafolyamatokat, amelyekben a munkaerő már ma sem elegendő és a várható elvándorlás következtében még tovább fog csökkenni. Emellett erősen fokoznunk kell a mezőgazdaság vegyszerellátását, mert elsősorban ettől várhatók jelentős hozamnövekedések. Ezeket a feladatokat a gazdaságilag legfejlettebb tőkésországok is sok évtized alatt oldották meg. Nálunk, elmaradásunk következtében, nagyjából és többségükben egyidőben jelentkeznek ezek, s nemcsak a mezőgazdaságra rónak igen nagy megterhelést, hanem az egész népgazdaságra. Annak érdekében, hogy a mezőgazdaság megadhassa a népgazdaságnak szükséges, növekvő mennyiségű élelmiszert és nyersanyagot, s hozzájáruljon az ipari termelőeszközök és nyersanyagok importjához szükséges deviza megszerzéséhez, nehézségek árán is törekednünk kell a megfelelő eszközök létrehozására.

Ugyanakkor azonban, amikor a mezőgazdaság eszközigénye ennek eszközintenzív szakaszába lépésével jelentősen megnő, az igényt csökkenti a szocialista országokban és így nálunk is már létrejött nagyüzemi struktúra. A *nagyüzem kisebb tőkeigényének* oka közismert: nagy területen jobban kihasználhatók a gépek és eszközök, racionálisabban és folyamatosabban üzemeltethetők, mint kis területű üzemekben, ezért a nagyüzem — azonos technikai színvonalat feltételezve — kevesebb eszközt igényel, mint a kisüzem. Nagyüzemeink lehetővé teszik számunkra, hogy *lényegesen kisebb ráfordítással* hajtsuk végre *a mezőgazdaság korszerűsítését, mint amilyent a kisüzemi mezőgazdaság igényelne.*

Az eszközigény azonban nem csupán az üzemnagyságtól függ, hanem az *üzem termelési struktúrájától is.* Minél intenzívebb termelést folytat az üzem, annál nagyobb a termelés tőkeigénye. Ezt mutatják az egyes fejlett tőkésországok adatai is. Az NSZK-ban például a legkisebb a tőkeigény a a gabona-, a burgonya- és a rizstermelő üzemekben; legnagyobb az intenzív állattenyésztő üzemekben. Angliában (Colin Clark idézett cikke szerint), az 1960-as években a 40 hektáros üzem egységnyi bruttó termelésre eső tőkeszükséglete (épület és építmények nélkül) a tejgazdaságokban 1,30, a vegyes farmokon 1,07, a növénytermelő gazdaságokban 0,73 volt; a tőkeigény tehát az intenzivitás növekedése arányában nő. Hasonló tendenciát mutatnak más országok adatai is.

Kis országok mezőgazdasága a korszerűség követelményeinek megfelelően szocialista termelési viszonyok között is csak az intenzív termelés irányában fejlődhet. Viszonylag kis területen nagy hozamok elérése csak intenzív gazdálkodással lehetséges. Ez a követelmény hazánk mezőgazdaságával szemben is. Ha tehát a *nagyüzemek* uralkodó volta viszonylagosan *csökkenti* beruházási szükségletet, az *intenzív* fejlődés feltétlenül ennek vi- *növelése* irányában hat.

közszükséglet természetesen egyéb okok [illegible] kezetében is diffe-

Digitized by Google

renciálódik az üzemek között. A rosszabb természeti körülmények között termelő (például rosszabb talajon gazdálkodó) üzemek eszközei többnyire kevésbé hatékonyak, mint a jobbaké, és ezért ezek az üzemek egységnyi termelésre több eszközt igényelhetnek. Ha az országban általában mostohák a természeti körülmények és sok rossz talaj van mezőgazdasági művelésben, akkor ez az átlagos eszközhatékonyságot is csökkentheti. Meg kell jegyezni, hogy a mezőgazdaság eszközhatékonysága többek között azért is kisebb, mint más népgazdasági ágaké, mert a mezőgazdasági művelésben levő, az átlagosnál rosszabb földek és esetleg egyéb mostoha természeti körülmények is korlátozzák a termelékenység növelését.

Az eszközigényesség és az eszközök hatékonysága még sok más körülménytől is függhet; így például az üzem jó vagy rossz vezetésétől és munkájától, gazdaságos vagy gazdaságtalan működésétől stb. Például 1000 Ft anyagjellegű költségráfordítással nálunk a leggyorsabban fejlődő, jól működő termelőszövetkezetekben 448 forinttal; a legjobban fejlődő állami gazdaságokban pedig 288 forinttal nagyobb termelési értéket állítanak elő, mint a leggyengébbekben.[9] Az átlagos eszközhatékonyságot tehát növelheti és az eszközigényességi együtthatót csökkentheti, ha *növekszik a jól működő üzemek száma a mezőgazdaságban.*

Az árbevételek és a költségek közötti rés alakulása

Mind a tőkés-, mind a szocialista országokban vita tárgya az, hogy *miért alacsony a mezőgazdaságban a jövedelmezőség,* vagy pontosabban: miért maradnak el a parasztság jövedelmei rendszeresen az ipari jövedelmek mögött? A legtöbb közgazdász a kedvezőtlen termelői áralakulásban látja ennek az okát; az áralakulás kedvezőtlenségének az okát pedig többségük a tőkésországokra vonatkozóan az értékesítés módjában és formájában keresi. Okként említik a kistermelők szétszórtságát, szervezetlenségüket az értékesítés során, csekély képességüket arra, hogy a piacot, az árakat, a keresletet és a kínálatot befolyásolják, a felvásárló monopóliumokkal szembeni kiszolgáltatottságukat stb.

Mások, a termelés oldaláról, vagy több oldalról közelítve meg a kérdést, úgy vélik, hogy tőkés viszonyok között az elmaradott kisüzemi technika miatt nem emelkedhet megfelelően a jövedelem, illetőleg, hogy az áralakulás csak az alacsony termelékenységű kisüzemek számára kedvezőtlen, a fejlett nagyüzemek számára azonban általában kedvező. Megint más vagy kapcsolódó vélemények szerint, a kisüzem nemcsak az értékesítésben való hátránya következtében nem tud megfelelő hatást gyakorolni az áralakulásra, hanem azért sem, mert nem képes a termelés megfelelő korlátozásával reagálni a piac telítettségére.

Ezek az érvek önmagukban véve helytállók, de csak egyes láncszemei a teljes ok-okozati összefüggésnek. A kedvezőtlen ár- és jövedelemalakulás okai nagyobb részben *a mezőgazdasági termelés belső mozgástörvényeiből fakadnak.* A következőkben megkísérlem, hogy ennek átfogóbb magyarázatát adjam.

Napjainkban a legfejlettebb országok lakosságának *élelmiszer-kereslete többé-kevésbé telített.* Az élelmiszer-kereslet jóval kisebb mértékben nő, mint a jövedelmek, a keresletnek kicsiny a jövedelem-elaszticitása. A kereslet növekedése általában és elsősorban a népesség szaporodásának mértékét követi, másodsorban egyes olyan termékekre irányul (marhahús, zöldség, gyümölcs stb.), amelyekkel a piac még kevésbé van telítve. A növekvő kínálat és az ennél kisebb mértékben növekvő kereslet nem kedvez az áralakulás-

[9] *Takács József:* A mezőgazdasági nagyüzemek gazdasági növekedésének jellemzői. Közgazdasági Szemle, 1968. 10. sz., 1154—1169. old.

Digitized by Google

től bizo
Ez nem
céljából
Az
mint a
is maga
Ezek a
érhetők
álló és
Az
még ig
létreho
jelentős
tözőmu
azokat
erő ma
vább f
szerell
Ezeket
tized
és töb
rónak
kében,
vekvő
melőe
zéhez.
hozás
U
közin
szoci
A na
kihas
melt
nikai
Nagy
dítás
üzem
A
üzem
üzem,
tőkés
a gab
állatte
1960-a
szüks
farmo
az int
ország
K
lelően
nyában
ív gaz
zemben
nálunk
szonylag
Az

Digitized by Google

en jövedelmezőségi viszonyok ugyanakkor — ellentmondásos módon — az eszközköltségek csökkentésére ösztönöznek, hanem a mezőgazdaságból elvándorlásra, s ezzel összefüggően a hiányzó munkaerőnek gépekkel való pótlására és a jövedelmeknek többtermeléssel való növelésére, addig további beruházásokat igényel. A költségek tehát tovább nőnek, a mezőgazdasági termelés sajátosságainak megfelelően a termelékenység nő velük arányosan.

Lássunk néhány adatot annak bizonyítására, hogy az iparinál kedvezőtlenebb jövedelmezőségi viszonyoknak az oka nem feltétlenül és nem minden esetben a mezőgazdasági áraknak az ipari áremelkedéssel szembeni lemaradása, tehát a szétnyíló agrárolló. A mezőgazdasági termelők által kapott termelői árak és a vásárolt iparcikkekért általuk fizetett árak aránya így alakult:

	Bázis	*Arány*
Ausztria	1958 = 100	92 (1965)
Belgium	1951—52 = 100	70 (1965)
Olaszország	1952—53 = 100	111 (1964)
Japán	1961 = 100	122 (1965)
Norvégia	1952 = 100	93 (1965)
Svédország	1959 = 100	129 (1965)
USA	1935—39 = 100	90 (1965)

A mezőgazdasági termelői árak és az átlagos nagykereskedelmi árak alakulása 1965-ben[10]
1958 = 100

	Mezőgazdasági ár	*Nagykereskedelmi ár*
Belgium	118	110
Franciaország[1]	121	121
Olaszország	116	112
Hollandia[2]	121	111
Svédország	135	120
Kanada	109	110
Japán	122	104

[1] Beleértve a feldolgozott élelmiszert.
[2] Élelmiszer-index.

Az adatok tanúsága szerint a mezőgazdasági termelői árak nem alakultak egyértelműen kedvezőtlenebbül, mint az iparcikkek árai. A mezőgazdasági termelők által kapott és fizetett árak arányait tekintve, hét ország közül háromban a mezőgazdasági árindex erősebben növekedett, mint az ipari; a mezőgazdasági és a nagykereskedelmi árakat összehasonlítva pedig (amelyekben a mezőgazdasági termékek nagykereskedelmi árai is bennefoglaltatnak), többségében a mezőgazdasági áralakulás javára billen a mérleg.

A növekvő eszközfelhasználás és a kedvezőtlenül alakuló eszközhatékonyság a szocialista országokban is tapasztalható. Hatásától itt sem függetleníthető az áralakulás, bár a piaci és a keresleti-kínálati törvényszerűségek itt sokszor nem érvényesülnek olyan módon és olyan közvetlenül, mint a tőkésországok gazdaságában.

Ha a hazánkban a parasztság által a mezőgazdasági szektoron kívüli forgalomban 1955-ig elért átlagárak alakulását szembeállítjuk az általa vásárolt cikkek és szolgáltatások áralakulásával, akkor — a KSH adatai szerint — [illegible] 1954 és 1955 években ipari olló, a többi évben mezőgazdasági olló [illegible]hoz képest. 1956-tól viszont már állandósul az ipari árolló-

[illegible]ok. FAO. 1966.

Digitized by Google

nyílás. A KSH értékelése szerint[11] a stabilizáció után, 1946 augusztusában létrejött népgazdasági árrendszer 1938-hoz viszonyítva jelentős agrárirányú árollónyílást hozott létre. A forint bevezetése után azonban a szabadpiaci (lakossági piaci) forgalomban olyan mértékben emelkedtek a mezőgazdasági termékek árai, hogy a stabilizációs árhelyzet alapvetően módosult. Rövid idő alatt ipari irányú árolló jött létre a mezőgazdság egész áruforgalmában; ez 1947 januárjában az 50 százalékot is meghaladta a stabilizáció időpontjához képest. Az ellátási helyzet javulásának eredményeképpen 1949-ben jelentősen csökkentek a mezőgazdasági termékek szabadpiaci árai. Ezzel számottevően szűkült a stabilizációs helyzethez képest kialakult ipari irányú árollónyílás, és ennek következtében *1949-ben a mezőgazdaság árhelyzete alig volt jobb, mint a stabilizáció időszakában.*

Az 1951 decemberében végrehajtott árrendezés további kedvezőtlen árhelyzetet teremtett a mezőgazdaság számára: az iparcikkek árainak mintegy 50 százalékos emelése következtében újból az 1946 augusztusi árarányok jöttek létre. A mezőgazdasági termékek szabadpiaci árának emelkedése és részben a hatósági áremelések következtében azonban már 1953-ban az 1949. évihez, 1954-ben pedig az 1938-ashoz hasonló árarányok alakultak ki. A beadási kötelezettség utolsó éveiben emelték több fontos mezőgazdasági termék hatósági árát. A szabadpiacon nem folytatódott a drágulás, s így a mezőgazdasági termelői árszínvonal emelkedése már túlnyomó részben a hatósági felvásárlási árak emelésének volt tulajdonítható.

A beadási kötelezettség megszüntetése után a hatósági mezőgazdasági árszínvonal ismét emelkedett (de 1958-tól kezdődően az átlagos mezőgazdasági árszínvonal csökkent, a nagyarányú szabadpiaci áresések következtében). Az ipari eredetű mezőgazdasági üzemanyagok 1957-ben történt áremelésének, majd pedig az iparcikkárak 1959-ben végrehajtott rendezésének az volt a következménye, hogy a mezőgazdaságnak mint termelő szektornak az árhelyzete az új felvásárlási rendszer bevezetése utáni első két esztendőben *kedvezőtlen irányba fejlődött.* (Az 1957-hez képest létrejött agrárirányú üzemi árollónyílás mértéke 1959-ben mintegy 13—14 százalékot tett ki.)

1960-tól újra emelkedtek a mezőgazdasági termékek árai, elsősorban azért, mert a forgalom egyre nagyobb részében érvényesültek a mezőgazdaság szocialista átszervezésével kapcsolatos, különböző címeken fizetett felárak. 1962—1963-ban a mezőgazdasági árszínvonal lassú emelkedése újból a beadási kötelezettség megszüntetése utáni (1957-es) arányokat hozta létre az ipar és a mezőgazdaság között. A kollektivizálást követő három évben a felvásárlási árszínvonal 6—7 százalékkal emelkedett. (Ezt a termelőszövetkezeteknek nyújtott kedvezmények és felárak okozták. Ugyanakkor azonban 20—30 százalékkal nőttek a mezőgazdaságban felhasznált ipari eredetű anyagok árai.) Mindezen áralakulási tendenciák eredményeképpen 1956-tól 1963-ig az árakat akár 1938-hoz, akár 1949-hez viszonyítva ipari árolló jelentkezett.

A termelőszövetkezetek kezdeti fejlődése alapján nyilvánvalóvá vált, hogy bármennyire emelkedett is az évek során a mezőgazdasági árszínvonal, még mindig nem elég magas ahhoz, hogy fedezze a termelőszövetkezetek termelési költségeit és felhalmozási szükségletét. Még átlagosan sem fedezte a felhalmozást, sőt az amortizációt sem, sőt egyes termékek (elsősorban egyes állati termékek) ára még termelésük folyó költségeit sem.

A KSH számításai szerint[12] a ráfordításokkal arányosan számított árrendszerben a mezőgazdasági termékek átlagos termelői árszínvonala 1959-ben mintegy 27 százalékkal, 1963-ban pedig átlag 39 százalékkal magasabb volt, mint az érvényben levő árrendszerben; az így számított ipari árszín-

magyar mezőgazdaság árhelyzete az utolsó évszázadban (1867—1963). KSH Időszaki
b népgazdasági arányok alakulása a társadalmi ráfordításokat tükröző árrend-
1965.

Digitized by Google

vonal viszont 13 százalékkal volt alacsonyabb a ténylegesnél. Ez azt jelenti, hogy ráfordításarányos árrendszerben a mezőgazdasági árszínvonalnak 27, illetőleg 39 százalékkal kellett volna magasabbnak lennie.

Felületesen szemlélve nehéz megérteni az okát annak, hogy a mezőgazdasági árszínvonal több mint egy évtizeden át tartó nagymértékű emelkedése és az ipari árszínvonal jelentősen kisebb mértékű növekedése ellenére miért maradt el a mezőgazdasági árszínvonal az ipari mögött és miért alacsonyabb, sőt az évek során egyre alacsonyabb, mint a ráfordításarányos. 1949 és 1963 között a mezőgazdaság termelői árszínvonala mintegy 262 százalékkal növekedett, a mezőgazdaság ipari eredetű üzemanyagainak árszínvonala ezzel szemben csak 134 százalékkal, az összes iparcikkeké pedig mindössze 84 százalékkal.

Korunk mezőgazdasági áralakulásának törvényszerűségeit ismerve azonban már nem meglepő ez a jelenség. A fejlődő mezőgazdaság *egyre több ipari eredetű anyagot és eszközt használ fel*, termelését egyre nagyobb költségek terhelik, s *a mezőgazdasági árak, bármennyire emelkednek is, nem képesek oly módon fedezni ezeket, hogy megfelelő jövedelmezőséget is biztosítsanak.* Különösen Magyarországon volt ez így, ahol az említett időszak alatt a költségek növekedésével egyidejűleg csak kevéssé emelkedett a mezőgazdaság területi termelékenysége, s ezért jelentősen emelkedtek az egységnyi termelés költségei. Az újonnan alakult termelőszövetkezetek meggyorsult beruházásai, gépekkel való felszerelésük, a kisüzemi termelőeszközöknek nagyüzemiekkel való pótlása még súlyosbították a helyzetet. Ez (és az ipari termelőeszközök közbeeső áremelkedése) magyarázza, hogy a tényleges árak 1959-ben még csak 27 százalékkal, 1963-ban viszont — a további mezőgazdasági áremelkedés ellenére is — már 39 százalékkal maradtak el a ráfordításarányosan számított áraktól.

A mezőgazdasági árak a mezőgazdaság szocialista átszervezésétől napjainkig tovább emelkedtek. 1966-ban mintegy 9 százalékkal, 1968-ban pedig hozzávetőleg további 8 százalékkal emelkedett a mezőgazdasági termelői árszínvonal. Ez lehetővé tette, hogy a termelőszövetkezetek amortizációs alapot létesítsenek és fedezzék pótlási költségeiket.

Az Országos Anyag- és Árhivatalnak az 1968. évi árintézkedések végrehajtásáról szóló jelentése szerint 1968-ban a mezőgazdasági árak már csak mintegy 17 százalékkal maradtak el az eszmei árszínvonaltól. (Az eszmei ár az önköltséget tartalmazza, ezen felül a bérköltségek 12 százalékának és a termelésben lekötött eszközök értéke 10 százalékának megfelelő tiszta jövedelmet.) Ez a számítás azonban csak pillanatnyi állapotot rögzít, s nem ad alapot olyan feltételezésre, hogy a végrehajtott két áremelés révén a mezőgazdaságban már megközelítettük az eszmei árszintet és nem sok hiányzik ahhoz, hogy elérjük. Ellentmond ennek az a tény is, hogy az utóbbi két évtizedben sok áremelés és nagymértékű árszínvonal-emelkedés volt a mezőgazdaságban, de a mezőgazdasági árak továbbra is alacsonyak maradtak a ráfordításokhoz képest. Ennek alapvető oka a nem mezőgazdasági eredetű termelőeszközök költségeinek növekedése a termelésben. Ezek a költségek nálunk — különösen az utóbbi években — a fejlett országok hasonló terheinél is súlyosabban nehezednek a termelésre, mert a beruházásokban nagy arányt képviselnek a mezőgazdaság nagyüzemi átszervezésével kapcsolatos, viszonylag csekély hatékonyságú épületek, a kisüzemi eszközöket és a munkaerőt pótló gépek, és kicsiny arányt a hatékonyabb forgóeszközök (trágyázószerek, növényvédőszerek stb.).

Ily módon tehát az *árolló szétnyílása korunkban nem egyetlen és nem is feltétlen oka a mezőgazdaság kedvezőtlen jövedelemalakulásának.* Bár egyes országokban és egyes időszakokban szétnyíló mezőgazdasági árollóval is találkozunk és ez hozzájárul a kedvezőtlen jövedelemalakuláshoz, de az [illegible] nem ez, hanem az, hogy a *mezőgazdaságon belül nem megfe-*

Digitized by Google

nyílás. A KSH értékelése szerint[11] a stabilizáció után, 1946 augusztusában létrejött népgazdasági árrendszer 1938-hoz viszonyítva jelentős agrárirányú árollónyílást hozott létre. A forint bevezetése után azonban a szabadpiaci (fekete piaci) forgalomban olyan mértékben emelkedtek a mezőgazdasági termékek árai, hogy a stabilizációs árhelyzet alapvetően módosult. Rövid idő alatt ipari irányú árolló jött létre a mezőgazdság egész áruforgalmában: ez 1947 januárjában az 50 százalékot is meghaladta a stabilizáció időpontjához képest. Az ellátási helyzet javulásának eredményeképpen 1949-ben jelentősen csökkentek a mezőgazdasági termékek szabadpiaci árai. Ezzel számottevően szűkült a stabilizációs helyzethez képest kialakult ipari irányú árollónyílás, és ennek következtében *1949-ben a mezőgazdaság árhelyzete alig volt jobb, mint a stabilizáció időszakában.*

Az 1951 decemberében végrehajtott árrendezés további kedvezőtlen árhelyzetet teremtett a mezőgazdaság számára: az iparcikkek árainak mintegy 50 százalékos emelése következtében újból az 1946 augusztusi áraránvok jöttek létre. A mezőgazdasági termékek szabadpiaci árának emelkedése és részben a hatósági áremelések következtében azonban már 1953-ban az 1949. évihez, 1954-ben pedig az 1938-ashoz hasonló árarányok alakultak ki. A beadási kötelezettség utolsó éveiben emelték több fontos mezőgazdasági termék hatósági árát. A szabadpiacon nem folytatódott a drágulás, s így a mezőgazdasági termelői árszínvonal emelkedése már túlnyomó részben a hatósági felvásárlási árak emelésének volt tulajdonítható.

A beadási kötelezettség megszüntetése után a hatósági mezőgazdasági árszínvonal ismét emelkedett (de 1958-tól kezdődően az átlagos mezőgazdasági árszínvonal csökkent, a nagyarányú szabadpiaci áresések következtében). Az ipari eredetű mezőgazdasági üzemanyagok 1957-ben történt áremelésének, majd pedig az iparcikkárak 1959-ben végrehajtott rendezésének az volt a következménye, hogy a mezőgazdaságnak mint termelő szektornak az árhelyzete az új felvásárlási rendszer bevezetése utáni első két esztendőben *kedvezőtlen irányba fejlődött.* (Az 1957-hez képest létrejött agrárirányú üzemi árollónyílás mértéke 1959-ben mintegy 13—14 százalékot tett ki.)

1960-tól újra emelkedtek a mezőgazdasági termékek árai, elsősorban azért, mert a forgalom egyre nagyobb részében érvényesültek a mezőgazdaság szocialista átszervezésével kapcsolatos, különböző címeken fizetett felárak. 1962—1963-ban a mezőgazdasági árszínvonal lassú emelkedése újból a beadási kötelezettség megszüntetése utáni (1957-es) arányokat hozta létre az ipar és a mezőgazdaság között. A kollektivizálást követő három évben a felvásárlási árszínvonal 6—7 százalékkal emelkedett. (Ezt a termelőszövetkezeteknek nyújtott kedvezmények és felárak okozták. Ugyanakkor azonban 20—30 százalékkal nőttek a mezőgazdaságban felhasznált ipari eredetű anyagok árai.) Mindezen áralakulási tendenciák eredményeképpen 1956-tól 1963-ig az árakat akár 1938-hoz, akár 1949-hez viszonyítva ipari árolló jelentkezett.

A termelőszövetkezetek kezdeti fejlődése alapján nyilvánvalóvá vált, hogy bármennyire emelkedett is az évek során a mezőgazdasági árszínvonal, még mindig nem elég magas ahhoz, hogy fedezze a termelőszövetkezetek termelési költségeit és felhalmozási szükségletét. Még átlagosan sem fedezte a felhalmozást, sőt az amortizációt sem, sőt egyes termékek (elsősorban egyes állati termékek) ára még termelésük folyó költségeit sem.

A KSH számításai szerint[12] a ráfordításokkal arányosan számított árrendszerben a mezőgazdasági termékek átlagos termelői árszínvonala 1959-ben mintegy 27 százalékkal, 1963-ban pedig átlag 39 százalékkal magasabb volt, mint az érvényben levő árrendszerben; az így számított ipari árszín-

[11] A magyar mezőgazdaság árhelyzete az utolsó évszázadban (1867—1963). KSH Időszaki Közlemények.

[12] A főbb népgazdasági arányok alakulása a társadalmi ráfordításokat tükröző árrendszerben. KSH. 1965.

Digitized by Google

vonal viszont 13 százalékkal volt alacsonyabb a ténylegesnél. Ez azt jelenti, hogy ráfordításarányos árrendszerben a mezőgazdasági árszínvonalnak 27, illetőleg 39 százalékkal kellett volna magasabbnak lennie.

Felületesen szemlélve nehéz megérteni az okát annak, hogy a mezőgazdasági árszínvonal több mint egy évtizeden át tartó nagymértékű emelkedése és az ipari árszínvonal jelentősen kisebb mértékű növekedése ellenére miért maradt el a mezőgazdasági árszínvonal az ipari mögött és miért alacsonyabb, sőt az évek során egyre alacsonyabb, mint a ráfordításarányos. 1949 és 1963 között a mezőgazdaság termelői árszínvonala mintegy 262 százalékkal növekedett, a mezőgazdaság ipari eredetű üzemanyagainak árszínvonala ezzel szemben csak 134 százalékkal, az összes iparcikkeké pedig mindössze 84 százalékkal.

Korunk mezőgazdasági áralakulásának törvényszerűségeit ismerve azonban már nem meglepő ez a jelenség. A fejlődő mezőgazdaság *egyre több ipari eredetű anyagot és eszközt használ fel*, termelését egyre nagyobb költségek terhelik, s *a mezőgazdasági árak, bármennyire emelkednek is, nem képesek oly módon fedezni ezeket, hogy megfelelő jövedelmezőséget is biztosítsanak.* Különösen Magyarországon volt ez így, ahol az említett időszak alatt a költségek növekedésével egyidejűleg csak kevéssé emelkedett a mezőgazdaság területi termelékenysége, s ezért jelentősen emelkedtek az egységnyi termelés költségei. Az újonnan alakult termelőszövetkezetek meggyorsult beruházásai, gépekkel való felszerelésük, a kisüzemi termelőeszközöknek nagyüzemiekkel való pótlása még súlyosbították a helyzetet. Ez (és az ipari termelőeszközök közbeeső áremelkedése) magyarázza, hogy a tényleges árak 1959-ben még csak 27 százalékkal, 1963-ban viszont — a további mezőgazdasági áremelkedés ellenére is — már 39 százalékkal maradtak el a ráfordításarányosan számított áraktól.

A mezőgazdasági árak a mezőgazdaság szocialista átszervezésétől napjainkig tovább emelkedtek. 1966-ban mintegy 9 százalékkal, 1968-ban pedig hozzávetőleg további 8 százalékkal emelkedett a mezőgazdasági termelői árszínvonal. Ez lehetővé tette, hogy a termelőszövetkezetek amortizációs alapot létesítsenek és fedezzék pótlási költségeiket.

Az Országos Anyag- és Árhivatalnak az 1968. évi árintézkedések végrehajtásáról szóló jelentése szerint 1968-ban a mezőgazdasági árak már csak mintegy 17 százalékkal maradtak el az eszmei árszínvonaltól. (Az eszmei ár az önköltséget tartalmazza, ezen felül a bérköltségek 12 százalékának és a termelésben lekötött eszközök értéke 10 százalékának megfelelő tiszta jövedelmet.) Ez a számítás azonban csak pillanatnyi állapotot rögzít, s nem ad alapot olyan feltételezésre, hogy a végrehajtott két áremelés révén a mezőgazdaságban már megközelítettük az eszmei árszintet és nem sok hiányzik ahhoz, hogy elérjük. Ellentmond ennek az a tény is, hogy az utóbbi két évtizedben sok áremelés és nagymértékű árszínvonal-emelkedés volt a mezőgazdaságban, de a mezőgazdasági árak továbbra is alacsonyak maradtak a ráfordításokhoz képest. Ennek alapvető oka a nem mezőgazdasági eredetű termelőeszközök költségeinek növekedése a termelésben. Ezek a költségek nálunk — különösen az utóbbi években — a fejlett országok hasonló terheinél is súlyosabban nehezednek a termelésre, mert a beruházásokban nagy arányt képviselnek a mezőgazdaság nagyüzemi átszervezésével kapcsolatos, viszonylag csekély hatékonyságú épületek, a kisüzemi eszközöket és a munkaerőt pótló gépek, és kicsiny arányt a hatékonyabb forgóeszközök (trágyázószerek, növényvédőszerek stb.).

Ily módon tehát az *árolló szétnyílása korunkban nem egyetlen és nem is feltétlen oka a mezőgazdaság kedvezőtlen jövedelemalakulásának.* Bár egyes országokban és egyes időszakokban szétnyíló mezőgazdasági árollóval is találkozunk és ez hozzájárul a kedvezőtlen jövedelemalakuláshoz, de az alapvető ok nem ez, hanem az, hogy a *mezőgazdaságon belül nem megfe-*

Digitized by Google

lelően alakul a költség és az ár, illetőleg a jövedelem aránya. Ez utóbbival még olyan időszakokban is számolnunk kell, amikor a mezőgazdaságban nagyobb az áremelkedés mint az iparban, tehát amikor ipari olló alakul ki.

A nagyüzemekben, illetőleg a nagyüzemű mezőgazdaságban az eszközöknek a kisüzeminél nagyobb hatékonysága következtében kedvezőbben alakulhat a jövedelmezőség. Rá kell azonban mutatnunk arra, hogy a mezőgazdaság már említett sajátosságai következtében *a nagyüzemekben is az ipari színvonal alatt marad* az eszközök hatékonysága és növekedésének mértéke. Különösen olyan mezőgazdaságra vonatkozik ez, amely a *strukturális átalakulásnak és az infrastruktúra kialakulásának időszakában van.* A nagyüzemű mezőgazdaságban mindenesetre perspektivikusan nagyobb a lehetőség a jövedelmezőség növelésére és az ipari jövedelmezőség megközelítésére, mint a kisüzemiben.

•

A mezőgazdaságban a következő években további nagy beruházások várhatók. A termelési költségek jelentősen emelkedni fognak. Számolnunk kell ennélfogva azzal, hogy az árak a jövőben a mainál is kedvezőtlenebbekké válhatnak, hogy tehát a ráfordítások és az árbevételek közötti rés még emelkedő terméshozamok mellett is szűkül. Ami az eszmei árakat illeti, ezek színvonalának az eszközlekötés növekedésével szintén emelkednie kell. Így a tényleges árszínvonalnak kimutatott, a korábbinál kisebb mértékű elmaradása az eszmei árszínvonal mögött nem feltétlenül a két árszínvonal dinamikus közeledését jelenti, hanem legfeljebb csak a pillanatnyi helyzet rögződését. Ezt feltétlenül figyelembe kell vennünk mind a mezőgazdasági áralakulásának, mind a mezőgazdaság támogatásának távlati tervezésében.

Haraszti Pál: Furulyások

Digitized by Google

KISS JENŐ:

Napirenden a népművelés

Társadalmunk fejlődése törvényszerűen szükségessé teszi egy-egy, a szocializmus további építése szempontjából nagy jelentőségű terület alapos és részletekbe menő megvizsgálását, az új jelenségek elemzését, a fejlesztés tennivalóinak meghatározását. Így került sor a gazdaságirányítás új rendszerének kidolgozására, ezért indult meg az államigazgatás további demokratizálásának folyamata. Hasonlóképpen időszerű a felmérő, elemző, a feladatokat újrafogalmazó munka társadalmunk szellemi életében is.

Nemrég fogadta el a Központi Bizottság a tudománypolitikai irányelveket. Már az előkészítés szakaszában a közfigyelem homlokterébe került az V. nevelésügyi kongresszus és ezzel az oktatási reform megvalósításának soron következő szakasza. Megélénkültek a viták a művészeti élet különböző kérdéseiről (a művészetek irányításáról, a színházi kultúráról stb.). Ebbe a sorba illeszkedik az *országos népművelési konferencia előkészítése is.* A konferenciának a tömegeket legközvetlenebbül érintő, a lakossággal állandó szoros kapcsolatban levő, a művészeti és tudományos alkotómunka eredményeit hozzájuk közvetítő kulturális ágazatban kell elvégeznie a korszerűsítés, a mai követelményekhez igazítás feladatait.

A társadalmi változások és a népművelés

A termelésben, az elosztás rendjében, a társadalom egész életében bekövetkező változások állandóan módosítják a népműveléssel szemben támasztott társadalmi igényeket. A tudományos-technikai forradalom hatására, azzal párhuzamosan, ahogyan a tudomány termelőerővé lett, megváltozott, bővült és bonyolultabbá vált *a műveltség fogalma, szerepe a termelésben és a társadalom életében.* Ezért változik a népművelés tartalma, módosulnak működési feltételei és az irányításával kapcsolatos tényezők is.

Az elmúlt évtizedekben nagyarányú társadalmi átrétegződés ment végbe hazánkban. Parasztok és mezőgazdasági napszámosok tíz- és százezrei váltak ipari munkássá. Addig egyénileg küszködők kerültek ipari vagy mezőgazdasági nagyüzemi közösségbe. Tanyai lakosok lettek falusivá, falusiak, sőt tanyaiak városi polgárrá — szinte máról-holnapra. Munkások és

Digitized by Google

melyben ma a népművelő mozog, az alapműveltséget, melyre épít. Közhelyszámba megy a legfontosabb eredmények felsorolása (a műveltségi monopólium felszámolása, új értelmiség létrejötte, iskolázottsági színvonal emelkedése, a kulturális értékek hozzáférhetőségének biztosítása, a művészeti alkotások sok százezres közönsége stb.). Mégis említsük meg azt a folyamatot, amely az iskolák államosítása, majd az iskolareform alapján bontakozott ki, s mely azt eredményezte, hogy 1949-hez képest a VIII. általános iskolai osztályt befejezettek aránya a 15 évesnél idősebbek körében 21-ről 49 százalékra emelkedett. Ez a gondokat és a tennivalókat is mutatja, hiszen a fiatalok és felnőttek fele még mindig nem szerezte meg (és ami az idősebbeket illeti, valószínűleg már nem is fogja megszerezni) az alapműveltség társadalmilag szükségesnek tartott minimumát. A legutóbbi évtizedben a tömegközlési eszközök, elsősorban a televízió szinte hihetetlen mértékű térhódítása (a bevezetése utáni második öt évben is tízszer olyan gyors ütemben növekedett évente az előfizetők száma, mint annak idején a rádióé) nyitott meg új lehetőségeket és vetett fel eddig nem érzékelt problémákat.

Az eredmények mellett bizonyos makacsul megmaradó fehér foltok, *fennmaradt vagy újonnan jelentkező ellentmondások* is az elemzés szükségességére hívják fel a figyelmet. Ilyenek például a munkásosztály művelődésében jelentkező problémák (elég, ha a Népszabadságban és a Népszavában nemrég lefolyt vitákra utalunk); vagy a már korszerű gazdasági, üzemszervezési körülmények között dolgozó parasztság tudatának, műveltségének bizonyos mértékű elmaradása, a tanyák, az apró falvak művelődési kérdéseinek megoldatlansága, vagy az ifjúság (a munkás- és parasztfiatalok, sőt a fiatal értelmiség) művelődésében, egész társadalmi szerepében jelentkező gondok. Alkotóművészetünk eredményei, nem egy esetben nemzetközi sikerei és a közízlés bizonyos fokú elmaradottsága között is ellentmondások feszülnek. A szórakozás és művelődés viszonya, az ebben a kérdésben jelentkező végletes nézetek is tisztázásra és rendezésre várnak. A népművelés egyes „hagyományos" ágazatai (pl. az előadásos ismeretterjesztés) iránt évek óta csökken az érdeklődés. Más ágazatokban (pl. könyvtári olvasás kiállításlátogatás) növekszik az igénybevétel, de a kielégítéshez szükséges feltételek szűkösek. A társadalom a művelődési lehetőségek egyre gazdagabb választékát kínálja, ugyanakkor a népművelés eszközei és formái bizonyos fokig egysíkúak maradtak, megmerevedtek.

Különféle okok következtében *a népművelés társadalmi súlya* és lehetőségei messze elmaradnak a kívánatostól, illetve attól, amit társadalmi szerepe szükségessé tenne. Az anyagi eszközök tekintetében ez éppúgy megnyilvánul, mint a népművelők társadalmi megbecsülésében. Mindez arra mutat, hogy *változás szükséges a népművelésben*, hogy gondos vizsgálat alapján *bátran kell szakítani azzal, ami elavult*, és az eddiginél jobban építeni az újra, az életképesre, arra, ami céljainknak megfelel.

A népművelés kérdéseinek előtérbe kerülése *nem valami sajátosan magyar jelenség*. A szocialista országok majd mindegyikében, a tőkésországok legtöbbjében mind gyakrabban foglalkoznak állami és államközi szervezetek a „permanens nevelés",[1] az „élethosszig tartó művelődés", a „felnőttnevelés" problémáival. Utalunk az UNESCO több közgyűlésének állásfoglalására, legutóbb (1968-ban) Budapesten a művelődési központok szerepéről rendezett nemzetközi tanácskozására, és az ENSZ-közgyűlésnek arra a határozatára, amely 1970-et nemzetközi nevelési évvé nyilvánítja, a következő témával: „Az élethosszig tartó nevelés a béke és a fejlődés szolgálatában." Felnőttnevelési kérdésekkel foglalkozott az Európa Tanács is 1967-ben, Marly-le-Roi-ban.

[1] A népművelés fogalmaira nem alakult ki egységes nemzetközi szóhasználat. Az itt emlegetett többé-kevésbé azonos értelemben használják. A leggyakrabban előforduló és a cikkösszefüggésben is említett „permanens nevelésen" azt értjük hogy a társadalom nevelése nem fejeződik be az iskolai képzéssel-neveléssel, hanem azután is, egész életen keresztül folytatódik. Az iskola tulajdonképpen csak alapokat ad, felkészít erre a folyamatra, amelyben a társadalom számos tényezője, köztük a népművelés is részt vesz.

Digitized by Google

Viták és előkészületek

A terület irányítói és szakemberei körében évek óta érezhetők ezek a feszítő gondok. A népművelés öt-hat éve az állandó viták állapotában van. Folyóiratokban, lapokban, tanácskozásokon és beszélgetésekben, gyakorló népművelők és a népművelés ügye iránt felelősséget érzők körében néhány éve vissza-visszatérően szóba kerülnek ezek a problémák. Az Alföld című folyóirat első vitája (1963—1965-ben) az egész népművelési koncepciót vita tárgyává tette. Alighogy lezáródott ez, 1967-ben ugyancsak az Alföldben, újra megkezdődött egy népművelési vita, amely a korábban említettek közül egy sor kérdést újra felszínre hozott. Az Élet és Irodalom időnkénti vitái és próbálkozásai, a napilapokban meg-megjelenő vitacikkek a művelődésről, a népművelésről — nem is beszélve a szaklapok inkább részletkérdésekben (pl. intézményhálózatok problémáiról) folyó eszmecseréiről — mindez azt jelzi, hogy a népművelők tudják a gondokat és keresik a megoldást. E viták legtöbbje befejeződött, de a felvetődött kérdések nincsenek megnyugtató módon lezárva.

A népművelés *állami irányítása* kísérleteket tett és nem lényegtelen eredményeket ért el a népművelés korszerűsítésében. Megpróbálták jobban összehangolni a népművelési tevékenységet (az Országos Népművelési Tanács és a hasonló jellegű megyei testületek létrehozása, a most folyó tervidőszakra közös irányelvek közreadása), továbbfejlesztették az intézményhálózatokat (a művelési otthon jellegű intézmények közös fenntartására, majd új típusok létrehozására tett intézkedések, ifjúsági klubok kialakítása, a közművelődési könyvtárak korszerűsítése, a múzeumok népművelő munkájának kibontakoztatása stb.). Ezek a törekvések lényegében helyes irányba mutattak és szükségesek voltak, de nem végezhették el a népművelés átfogó korszerűsítését, hiszen nem is ez volt a céljuk.

Ilyen előzmények után az országos népművelési konferencia előkészítése *széles társadalmi alapon*, nagyszámú és sokféle erő bekapcsolásával indult meg. Az Országos Népművelési Tanács 24 témabizottságot hozott létre. E bizottságokban 1968 folyamán több mint ötszázan vettek részt, gyakorló népművelők, a művelődéselmélet kutatói, állami, párt- és tömegszervezeti tisztségviselők, oktatók, újságírók, kritikusok. A bizottságok tanulmányokat dolgoztak ki, amelyekben legjobb meggyőződésük szerint fejthették ki álláspontjukat, tárhatták fel a problémákat, a gondokat, és tehettek javaslatokat a megoldásra. A tanulmányokat a megyei népművelési tanácsok, tudományos intézetek, társadalmi szervezetek vitatták meg, írók, tudósok, művészek mondtak róluk véleményt, egyesekről napi- és hetilapok folytattak vitákat. A konferencia előtt az ONT témakörönként csoportosítva közreadja őket, hogy így is megismertesse a szélesebben értelmezett szakmai közvéleményt a legfontosabb elemzésekkel.

E tanulmányokon kívül segítséget adnak a konferencia beszámolójának, állásfoglalás-tervezetének elkészítéséhez a társadalmi szervezeteknek a közelmúltban lezajlott kulturális, illetve népművelési tárgyú plénumai, ülései, ezek állásfoglalásai (pl. a SZOT teljes ülése, a KISZ országos kulturális fóruma stb.). A konferencia mondanivalóját össze kell hangolni az V. nevelésügyi kongresszus már megjelent téziseivel is.

Az eddigi munka értelme, eredménye, hogy *a népművelés jobban a figyelem középpontjába került*, ennek megfelelően nőtt a várakozás (talán kicsit túlzott mértékben is) a konferencia iránt, összegeződtek az eredmények és gondok, megindult a kérdések tisztázása. A következőkben az elkészült tanulmányok és a lezajlott viták alapján néhány olyan kérdést sorolunk fel, amelyek a leglényegesebb problémákat jelzik; azokat, amelyeknek a társadalmi igényekkel és lehetőségeinkkel összhangban történő megoldása — meggyőződésünk szerint — a legtöbbet lendíthet a népművelés ügyén.

Digitized by Google

Mit értünk „népművelés"-en?

A népművelés fogalma a felszabadulás óta többször változott. Tartalma, a beletartozó intézmények és tevékenység köre — igazodva a társadalmi gyakorlat követelményeihez — fokozatosan bővült, s időről időre más értelmet kapott.

A népművelés *legáltalánosabb célja* — a szocialista nevelés, a tömegek világnézetének, gondolkodásának formálása, műveltségének gyarapítása, ízlésének csiszolása — *ma éppúgy érvényben van*, mint húsz évvel ezelőtt. A felszabadulást követő években a direkt politikai eredmény, az egyszerre sok emberre való hatás, a központilag megszabott műsoranyag követelménye természetes és érthető volt. De az is természetes, hogy napjainkban már fokozatosan nagyobb szerepet kapott a népművelésben az egyén, az ember, a maga vágyaival és kívánságaival, igényével és elképzeléseivel. Ugyanazok a célok ma sokkal bonyolultabban és több áttételen keresztül érvényesülnek. Változtak a körülmények, a feltételek és maga a társadalom is, amelynek érdekében a népművelés munkáját végzi, alakultak a népművelés eszközei, módszerei és formái is.

A párt minden átfogó dokumentuma — a társadalom ideológiai helyzetéből kiindulva és annak változtatására törekedve — *egységében nézi a művelődés ügyét*. Szervezeti, formai, módszertani kérdésekkel ezek a dokumentumok — érthető okból — nem foglalkoznak. Mégis tanulságos áttekinteni őket abból a szempontból, hogy mikor mit tekintettek népművelésnek.

A művelődéspolitikai irányelvek (1958) az egész művelődésüggyel foglalkoztak (beleértve az oktatás, a tudomány, a művészetek kérdéseit). Népművelésen az ismeretterjesztést, műkedvelést, a könyvtárak és művelődési otthonok munkáját értik, hangsúlyozva, hogy az utóbbi a legfontosabb.[2]

A Központi Bizottság ideológiai irányelvei (1965) — érthetően — már a televíziót is ide sorolják, hisz ez időközben elterjedt eszközzé vált. Beleértik a sajtó és a rádió tevékenységének egy részét, valamint a szórakoztató műsorokat is.[3]

A IX. pártkongresszuson (1967) a Központi Bizottság beszámolója szocialista közművelődést említ, és ebbe tartozóként sorolja fel a rádiót, a televíziót, az ismeretterjesztő előadásokat, a lapok kulturális rovatát, a könyvterjesztést, a könyvtárakat, múzeumokat, tárlatokat, hangversenyeket, esztrádműsorokat és mozikat. Külön szól a tudományról és a művészetekről. A szocialista közművelődéssel kapcsolatban csak az ennek terjesztését, tömeghatását érintő kérdéseket tárgyalja.[4]

Az időrendből kiszakítva, külön kell szólni a Központi Bizottság Agitációs és Propagandabizottságának 1964-es állásfoglalásáról, mert ez kifejezetten népművelési kérdésekről szól. Különbséget tesz országos hatáskörű (televízió, színház, film, múzeum, szakkönyvtár) és helyi népművelési szervek és intézmények között. Ez utóbbin a következő mozgalmi és intézményes formákat érti: múzeum, közművelődési könyvtár, művelődési otthon, iskolarendszerű felnőttoktatás, könyvkiadás, mozi, szakkör, ismeretterjesztés, ifjúsági klub, kiállítás, szocialista brigádok művelődése, családi és társadalmi ünnepek, művészetbarát körök. Hangsúlyozza az országos és helyi szervek összehangolt munkájának szükségességét, és e munkamegosztáson belül abban jelöli meg a helyi népművelési szervek feladatát, hogy alkalmazzák és egészítsék ki az országos szervek által nyújtott anyagot, segítsék a dolgozókat abban, hogy a tanulás és szórakozás során aktívan, alkotóan vegyék birtokukba a kultúrát.[5]

2 Az MSZMP művelődési politikájának irányelvei (Pártdokumentumok az ideológiai és a kulturális munkáról. Kossuth Könyvkiadó. 1962. 51—52. old.)
3 Az MSZMP néhány időszerű ideológiai feladata. A Központi Bizottság irányelvei. Társadalmi Szemle. 1965. 4. sz. 38—44. old.
4 MSZMP IX. kongresszusának jegyzőkönyve. Kossuth Könyvkiadó. 63—67 old.
5 MSZMP KB Agitációs és Propagandabizottságának állásfoglalása. Az 1964/65. évad feladatai. (1964. Sokszorosítás. 1—8. old.)

Digitized by Google

Hasonlóképpen változott a fogalom használata az állami dokumentumok ban és gyakorlatban is. Az 1957-ig fennállt Népművelési Minisztérium az oktatás és a tudományos kutatás kivételével minden kulturális kérdéssel foglalkozott. Jelenleg a Művelődésügyi Minisztériumban más-más miniszterhelyettes irányítja a művészeti és a népművelési ügyeket. A népművelési osztály, amely a művelődési otthonokkal, ismeretterjesztéssel, klubokkal, szakkörökkel, műkedvelő-mozgalommal, tömegkulturális rendezvényekkel foglalkozik, csak egyik részlege a közművelődési főosztálynak, ahol ezen kívül a tudományos és szak-, valamint közművelődési könyvtárak ügyeit is intézik. A múzeumok, levéltárak már más-más főosztály irányítása alá tartoznak. A rádió, a televízió és a sajtó kívülesik a minisztérium hatáskörén.[6] A Művelődésügyi Minisztérium „Népművelés" alcímet viselő hivatalos statisztikai kiadványa a művelődési otthonok, a TIT, a közművelődési könyvtárak, a könyvkiadás és terjesztés, a hanglemezgyártás, a sajtó, a rádió és televízió, a filmgyártás és forgalmazás, a színházak, a cirkuszok, a varieték, az Országos Filmharmónia, a múzeumok és a zeneoktatás eredményeit közli.[7]

Az ONT 1966—70-re kiadott népművelési irányelvei „a különböző tömegszervezetek, mozgalmak és helyi népművelési intézmények (könyvtárak, művelődési otthon jellegű intézmények, múzeumok) keretében párt- és állami irányítás alapján kibontakozó kulturális nevelőmunká"-ra vonatkozóan adnak feladatokat, de megemlítik, hogy munkájuk mindinkább kapcsolódik a művészeti alkotó és tömegközlési tevékenységhez, és hangsúlyozzák, hogy kiemelkedő fontosságú a művelődés minden tényezőjének népművelési jelentősége, tömegkulturális szerepe.[8]

A felsorolás nem teljes, de mindenesetre arról győz meg, hogy a fogalom használata ma sem egyértelmű, mindenki mást ért rajta és más-mást rekeszt körén kívülre. A konferencia előkészítésén dolgozó bizottságok legtöbbje is adott valamilyen meghatározást, de ezek hasonlóképpen ellentmondanak egymásnak.

Mit tekintsünk tehát népművelésnek? Többet is, kevesebbet is, mint eddig. Ne rekesszük ki belőle a televízió munkáját, de ne értsük bele a szakmai tanfolyamokat. Vegyük figyelembe a színházak, a mozik, a könyvterjesztés és a múzeumok tevékenységét, de ne tartsuk népművelésnek a termékpropagandát. Ne a népművelésen kérjük számon a mezőgazdasági szakismeretek hiányát, de követeljük tőle a szakismeretek világképbe illesztését. Ne zárjuk ki arisztokratikusan a szórakozást, a pihenést, de ne érjük be a táncos alkalmak biztosításával se.

A szélsőséges álláspontok közötti szintézis útján, a mai adottságoknak és igényeknek megfelelően kell meghatározni a fogalmat, túllépve a korábbi évek ma már szűk meghatározásán (művelődési otthon, közművelődési könyvtár, ismeretterjesztés, műkedvelés), de szerényebben annál mint az, hogy „az iskolán kívüli nevelés minden formája". A mai parttalanság ugyanis elaprózza az erőket, indokolatlan várakozásokat támaszt, és így egyik oka a tényleges népművelési munka gyenge hatásfokának. (Közbevetőleg: maga a szó, a kifejezés is idejétmúltnak tűnik.)

Művelődés, népművelés, önművelés

A fogalom pontos meghatározásához természetesen tisztázni kell a népművelés helyét és szerepét a társadalomban, kapcsolatait elsősorban a művelődésügy más ágazataival.

[6] A Művelődésügyi Minisztérium szervezeti és működési szabályzata. Budapest, 1968. 11—32. old.

[7] Művelődésügyi Minisztérium Statisztikai Osztálya. Statisztikai Tájékoztató. 1968. Népművelés. Budapest, 1969. Hasonló körre terjed ki a KSH-nak A népművelés 10 éves fejlődése 1958—1967. c. az országos népművelési konferencia előkészítését szolgáló kiadványa is Budapest, 1969.

[8] Irányelvek a népművelés ötéves tervezéséhez. 1966—1970. Budapest, 1966.

Digitized by Google

Az *oktatus és népművelés egységes szemlélete* ma, a „permanens művelődés" korában már elfogadott elv, de számtalan gyakorlati kérdés még tisztázatlan. Mit vár a népművelés az iskolától és mit az iskola a népművelléstől? Milyen tantervi, módszertani, didaktikai, programbeli változtatásra van szükség mindkettőben, hogy megvalósuljon a két ágazat egymásra épülése, szoros kapcsolata? E kérdések nemcsak a népművelési konferencia, hanem az V. nevelésügyi kongresszus előkészítése kapcsán is szükségszerűen merulnek fel. Közös érdekű probléma az iskolai felnőttoktatás helyzete, jövője, feladatai is.

Eddig kevés szó esett az egyetemek és a főiskolák népművelési szerepéről. Egy-két helyi vita (például Debrecenben, Budapesten) lezajlott ugyan, de megnyugtató állásfoglalás még nem született. Abban mindenki egyetért, hogy a felsőoktatási intézményeknek saját hallgatóik nevelésén kívül — az egyetemi ifjúság és az egész település érdekében — nagyobb részt kell vállalniuk székhelyük és vidékük kulturális életében, népművelésében. Néhány hazai és szamos külföldi példa mutatja, hogy mint csinálhatnák.

Nincs eléggé tisztázva a népművelés kapcsolata a *szakképzéssel és a műszaki propagandával sem.* A népművelés néha olyan feladatokat is vállal, amelyeket nem tud megoldani, ugyanakkor párhuzamosság is van munkájukban, fontos kérdések pedig gazda nélkül maradnak.

A televízió és általában *a tömegközlési eszközök* nemcsak népművelői, hanem hírközlői, tömegtájékoztatói munkát is végeznek. Óriási részt vállalnak a szórakoztatásból is. Sok a kapcsolódási pont, számtalan helyes kezdeményezés történt a gyakorlatban. A különböző lehetőségek összehangolt és koncentrált felhasználását azonban még nem oldottuk meg, s a pihenési, üdülési, szórakoztatási, általában rekreációs intézmények és lehetőségek valamint a népművelés együttműködését sem. Hogy csak egyetlen példát említsünk: a sport (elsősorban a tömegsport) és a népművelés több hasonló gonddal küzd; ezeknek megoldását valószínűleg célszerűbb volna *közösen* keresni.

A konferenciának majd állást kell foglalnia abban is, hogy mi hárul a népművelésre abból a közös tennivalóból, amelyet — nem eléggé tisztázott munkamegosztással — a társadalom mind bonyolultabbá váló közlési, közművelődési és szórakozási rendszereinek kell elvégezniük. Elfogadhatónak latszik az az álláspont, hogy a népművelés mint a személyiségfejlesztés eszköze, az önművelési igényre építve, ezt felkeltve és segítve, olyan alkalmakat biztosítson, amelyekben a személyes igény találkozhat a társadalmi követelménnyel, a pihenési, felüdülési vágy a kulturált kielégítés lehetőségével.

Mit közvetítsen a népművelés?

A válasz látszólag könnyű: a szocialista ember kialakításához szükséges tudattartalmakat. Mégis minden időszakban újra felmerül ez a kérdés, s mögötte tulajdonképpen mindig az adott időszakra érvényes műveltség-modell húzódik meg. (Ez a modell természetesen csak általános iránymutató lehet a népművelés számára, hiszen a korábban említettek értelmében éppen nekí kell ezt, ha nem is az egyes emberre, de legalább az adott szűkebb közösségre megformálnia és alkalmaznia.)

Az elmúlt években zajlott, többször is újrakezdett „két kultúra"-vita sokoldalúan foglalkozott a *természet- és társadalomtudományi ismeretek viszonyával* az általános és a szakműveltség kapcsolatát, a művészetek szerepét a [illegible] szocialista közműveltségben. E viták népművelési konzek[illegible] tanulsága sem történt még meg.

[illegible]s műszaki forradalom *a természettudományok* jelentőségét [illegible]latlan mértékben. A termelés automat[illegible]sa, korunk j[illegible]

Digitized by Google

forradalma a termelő új típusát hozza létre, aki — amint ezt éppen a természet- és műszaki tudományok szakemberei hangsúlyozzák — a szakmai és általános műveltség magasfokú harmóniáját valósítja meg, s a szakkérdések alapos ismerete mellett társadalmi, ideológiai tisztánlátással, magasfokú erkölcsi felelősséggel és kiegyensúlyozottsággal rendelkezik. Beépíthetők-e és hogyan építhetők be a természet- és műszaki tudományok legújabb eredményei a közműveltségbe, a világképbe? Hogyan valósítható meg az érdekesség és a közérthetőség követelménye a tudományos hitel megsértése nélkül? A tudomány legjobbjai igennel felelnek ezekre a kérdésekre, és egy-egy sikeres tv-adás, néhány könyv és vita is mellettük bizonyít. De mit vállalhat és mit tud megoldani ezekből a feladatokból a népművelés?

Nem kevesebb a gond a *társadalomtudományok* és a népművelés viszonyában sem. A szocialista társadalom építése feltételezi, hogy alkotói tudatosan illeszkedjenek be a társadalomba, társadalmi látásmóddal, gondolkodással és aktivitással rendelkezzenek. Ez a társadalomtudományok eredményeinek hatékonyabb terjesztését és módszereik tudatosabb felhasználását igényli a népműveléstől. A munkával és a munkahellyel kapcsolatos ismeretek terjesztésére (mellesleg: az „ismeretterjesztés" szót sem egyértelműen használjuk) és ezzel együtt állampolgári alapműveltségre, az emberrel és az emberi kapcsolatokkal összefüggő ismeretekre van szükség. A társadalomtudományok minden ágának — a történelemtől a közgazdaságig, a pszichológiától a jogtudományig — nagy adósságai vannak. Meg a népművelésnek is. Mit, milyen arányban és kinek közvetítsen? Miben illetékes elsősorban?

A művészeti alkotások közvetítése, megismertetése, a nevelési célok érdekében való felhasználása nemcsak népművelési probléma. A tömegek tényleges ízlésszintje (amelyről egyébként csak hézagos és esetleges ismereteink vannak) és a művészeti alkotómunka közötti ellentmondások közismertek. Megszüntetésük hosszabb időre szóló feladat, és ebben szívós munka vár a népművelésre, hiszen olyanok a lehetőségei (kisebb közösségek, közvetlen kapcsolat, visszakérdezés lehetősége stb.), amelyek kapcsolatot teremthetnek a művészeti intézmények és az egyéni műélvező között, segíthetik a szakadék áthidalását. Sőt arra is ad lehetőséget, hogy a passzív műélvező aktív kultúrateremtővé, személyiségének tudatos építőjévé váljék. (A műkedvelés új reneszánszát hozhatja ez magával, ha a népművelés kellően felkészül e feladatokra.)

Népművelés a városban és falun

Az említett kérdések új megvilágításban, más metszetben jelentkeznek, ha település-típusonként vizsgáljuk a népművelés gondjait. A településszerkezet változására, a társadalmi átrétegződésre már utaltunk. A népművelés eddig is — különösen az utóbbi néhány évben — arra törekedett, hogy jobban figyelembe vegye ezt és továbbfejlessze gyakorlatát, de inkább csak részkérdésekben; a változások nem érintették a koncepció egészét. Az itt jelzett és vitatott problémákból kettőt ragadunk ki.

Az ország lakosságának majdnem a fele városban él. A város összehasonlíthatatlanul jobb művelődési lehetőségeket nyújt lakosainak, a kulturális intézményeknek és szolgáltatásoknak gazdagabb választékát kínálja, mint a falu. Mi itt, ebben a környezetben a népművelés sajátos szerepe és feladata? Az ötvenes években olyan koncepciót próbáltunk átplántálni a városokba, amely tulajdonképpen a falusi népművelés gyakorlatából nőtt ki (például: a művelődési otthonokat a városon is mint kizárólagos népművelési intézményeket kezeltük, szerepüket és hatásukat irreálisan túlértékeltük), és [illegible]nyességi köre nem is igen terjedhet azon túl. Ma már nyilván-

Digitized by Google

való, hogy a művelődési otthonnak, de az egész népművelésnek is egészen más szerepe van városokban, mint falun. (Egyébként: a rossz működési feltételek miatt ezek az otthonok a tényleges igényeknek sem tudtak megfelelni.) Városokban elsősorban mint a közösségi élet színterei, az azonos érdeklődésű emberek közös művelődésének műhelyei illeszkedhetnek a művelődési otthonok a népművelési tevékenységet is végző kulturális intézmények rendszerébe. A város népművelését *az összes intézmények és minden tevékenység összehangolt együttese adja.* Valószínűleg helyes az a vélekedés, hogy a városi népművelés megoldatlansága is hozzájárult ahhoz, hogy Budapestnek máig sincs megfelelő kulturális ellenpólusa, hogy minden fejlődés ellenére is hiányoznak vidéken a kultúrát szétsugárzó városi centrumok. Pedig ezt az igényt már 1958-ban hangsúlyozták a művelődéspolitikai irányelvek.

A termelőszövetkezetek megerősödése, a nagyüzemi gazdálkodás általánossá válása alapjaiban változtatta meg a falu társadalmát, művelődési igényeit. A falut *ma már nem lehet azonosítani a parasztsággal,* hiszen a bejáró munkások százezrei, jelentős alkalmazotti rétegek és a szolgáltatásban dolgozók nagy tömegei élnek itt. A közlekedés javulása, a községi közigazgatás változása (nagyközségek, falusi körzetek létrehozása) nem marad hatás nélkül a népművelésre. A művelődési otthonok, melyeket egykor a falu népművelési gondjainak megoldására hoztunk létre, a változott körülmények és közismerten rossz feltételeik között már nem tudták betölteni feladatukat. Mind több a gond a falusi könyvtárakban, különösen a kisközségekben, pedig közművelődési könyvtárhálózatunkra méltán vagyunk büszkék. Az igényekhez és a lehetőségekhez való közeledés jegyében történt egy-két évvel ezelőtt a művelődési otthon jellegű intézmények új típusba sorolása és a klubkönyvtárak létrehozása. De intézményeink ritkán váltak a közösségi élet otthonaivá, fejlesztési elképzeléseink csak helyenként találkoztak a falvak lakosságának tényleges igényeivel. Nincsenek meg a szükséges anyagiak sem, és az új típusú intézmények szinte változatlan gondokkal küszködnek. Eldöntendő, hogy mi legyen falun a népművelési szolgáltatás minimuma, a tömegkommunikáció mellett mit nyújtson a népművelés? Mi az, amit körzeti ellátással kell biztosítani, mit adjon a város, mihez „szállítsuk be" a közönséget? Mi mindebben a tanács szerepe és feladata, mit biztosítson a termelőszövetkezet?

Az intézmények

Minden művészeti és kulturális intézmény végez vagy kellene, hogy végezzen népművelési munkát (könyvtárak, múzeumok, színházak, oktatási intézmények, egyetemek stb.). Mind jobban utat tör az a felfogás, hogy különálló népművelési intézmény tulajdonképpen nincs is. A népművelés *egy sor intézmény munkájának egy bizonyos aspektusa, tevékenységének szerves része.*

Sokáig a *művelődési otthont* tekintettük „a" népművelési intézménynek. Az ebből következő túlzott várakozásnak azonban nem tudott megfelelni. A rossz körülmények, az alkalmatlan épületek, és az időközben módosult társadalmi igények indokolatlanná tették ilyenféle szerepét. Önálló, sajátos arculata alig-alig van némelyiknek, tulajdonképpen mindent közvetítenek, mindennek helyet adnak, ami a kultúra, a tudomány és a művészetek bármely ágában, bárhol létrejött. Hálózatba szervezésük, módszertani irányításuk jelenlegi formája nem bizonyult szerencsésnek. Reálisnak látszik az az igény, hogy mindenütt a társasélet otthonai legyenek, a közös[illegible]lás színteréül szolgáljanak. (Közösségi társadalmat építünk, nem [illegible]le tehát éppen a művelődésben a közösségi formákról és

Digitized by Google

szerekről!) A szabad idő növekedésével fokozottan kerül előtérbe pihenési, rekreációs szerepük. Tevékenységüket az eddiginél jobban a tényleges közösség, a város, a falu, az üzem igényeire kellene építeni. Ehhez persze jobb feltételek kellenek (például kevesebb, de alkalmasabb intézmény), és az, hogy munkatársaik, irányítóik bátrabban szakítsanak a beidegzett rossz gyakorlattal, következetesebben újítsanak a legjobbak tapasztalatai alapján.

A *közművelődési könyvtárat* tekintjük a népművelési intézmények másik alaptípusának. Könyvtárhálózatunk nemzetközileg is számontartott eredményei mellett az utóbbi időben a gondok is közismertekké váltak. Az alacsony átlagkötetszám, az elhelyezési és személyzeti problémák, az utóbbi években megcsappant beszerzési források együttesen okozzák azt, hogy hazánk legtöbb polgára csak regényolvasási igényeit kielégítő kölcsönkönyvtárral találkozhat. Pedig a permanens nevelés keretében éppen a könyvtár válhatna az önművelés leghatékonyabb műhelyévé, lehetne a sokoldalú népművelési tevékenység alapintézménye, mindenfajta tájékozódás bázisa.

Irányítás és feltételek

A magyar népművelés mindig, a felszabadulás előtt is, több szektorú tevékenység volt, amelyet különféle állami és társadalmi szervek és intézmények végeztek. Világszerte terjed az a felismerés, hogy az államnak igen fontos feladatai vannak a népművelési munkában, s lényeges érdekei fűződnek hozzá. Továbbra is *állami feladatnak kell tehát maradnia a népművelésnek,* de a jelenleginél sokkal jobban serkentenünk, ösztönöznünk kell a társadalmi öntevékenységet, tágabb mozgásteret kell teremtenünk a vállalatok, szövetkezetek, egyéb közösségek népművelési aktivitásának. Annál is inkább, mert a megnövekedett igények kielégítését az állam nem bírhatja anyagiakkal, s ezért új forrásokat kell nyitni.

Mi az, amit feltétlenül az államnak kell biztosítania? Az eddigi vitákban többféle elképzelés hangzott el erről. Feltétlenül állami feladat *az összehangolás és a szakfelügyelet.* Annak látszik a *módszertani irányítás,* a példaként szolgáló intézmények működtetése is. Más elképzelés szerint az államnak kell biztosítania az alapellátást, például a közművelődési könyvtárak működtetését. De az állam úgy is felhasználhatja anyagi erejét, hogy ott tart fenn intézményeket és finanszírozza a tevékenységet, ahol nincs más szerv, mely ezt vállalhatná.

Az irányítási kérdésekben is sok a tisztázni való (például a párt- és állami irányítás viszonya, kapcsolata stb.). Az összehangolást szolgáló eddigi szerveknek (országos, megyei, járási népművelési tanácsoknak) több hatáskört, nagyobb lehetőséget igényelnek a kérdés vizsgálói. A megoldás összefügg az államirányítás továbbfejlesztésével, az új tanácstörvénnyel. Megalapozottnak látszik az az igény, hogy az állami apparátus létszámának csökkentésével párhuzamosan nagyobb szerepük legyen az intézményeknek, hogy kevesebb emberrel hatékonyabb irányítást valósítsunk meg.

Mit oldhat meg a konferencia?

Az elmondottak kérdéseket, problémákat vetettek fel, s néhány megoldási lehetőségre mutattak rá, bizonyítani kívánva, hogy megérett az idő és összegyűltek a problémák a népművelés gyökeres felülvizsgálatára. Nem részkérdésekben k[illegible]ztatni, mert az *új helyzet új koncepciót kíván.* A népmű[illegible] fogalmá[illegible]át, szerkezetét, int[illegible]ményrendszerét, irányítását, an[illegible]szefüggéseiben [illegible]bi kulturális ágazat, vala-r[illegible]sével összh[illegible]het meghatározni.

Digitized by Google

való, hogy a művelődési otthonnak, de az egész népművelésnek is egészen más szerepe van városokban, mint falun. (Egyébként: a rossz működési feltételek miatt ezek az otthonok a tényleges igényeknek sem tudtak megfelelni.) Városokban elsősorban mint a közösségi élet színterei, az azonos érdeklődésű emberek közös művelődésének műhelyei illeszkedhetnek a művelődési otthonok a népművelési tevékenységet is végző kulturális intézmények rendszerébe. A város népművelését *az összes intézmények és minden tevékenység összehangolt együttese adja.* Valószínűleg helyes az a vélekedés, hogy a városi népművelés megoldatlansága is hozzájárult ahhoz, hogy Budapestnek máig sincs megfelelő kulturális ellenpólusa, hogy minden fejlődés ellenére is hiányoznak vidéken a kultúrát szétsugárzó városi centrumok. Pedig ezt az igényt már 1958-ban hangsúlyozták a művelődéspolitikai irányelvek.

A termelőszövetkezetek megerősödése, a nagyüzemi gazdálkodás általánossá válása alapjaiban változtatta meg a falu társadalmát, művelődési igényeit. A falut *ma már nem lehet azonosítani a parasztsággal,* hiszen a bejáró munkások százezrei, jelentős alkalmazotti rétegek és a szolgáltatásban dolgozók nagy tömegei élnek itt. A közlekedés javulása, a községi közigazgatás változása (nagyközségek, falusi körzetek létrehozása) nem marad hatás nélkül a népművelésre. A művelődési otthonok, melyeket egykor a falu népművelési gondjainak megoldására hoztunk létre, a változott körülmények és közismerten rossz feltételeik között már nem tudták betölteni feladatukat. Mind több a gond a falusi könyvtárakban, különösen a kisközségekben, pedig közművelődési könyvtárhálózatunkra méltán vagyunk büszkék. Az igényekhez és a lehetőségekhez való közeledés jegyében történt egy-két évvel ezelőtt a művelődési otthon jellegű intézmények új típusba sorolása és a klubkönyvtárak létrehozása. De intézményeink ritkán váltak a közösségi élet otthonaivá, fejlesztési elképzeléseink csak helyenként találkoztak a falvak lakosságának tényleges igényeivel. Nincsenek meg a szükséges anyagiak sem, és az új típusú intézmények szinte változatlan gondokkal küszködnek. Eldöntendő, hogy mi legyen falun a népművelési szolgáltatás minimuma, a tömegkommunikáció mellett mit nyújtson a népművelés? Mi az, amit körzeti ellátással kell biztosítani, mit adjon a város, mihez „szállítsuk be" a közönséget? Mi mindebben a tanács szerepe és feladata, mit biztosítson a termelőszövetkezet?

Az intézmények

Minden művészeti és kulturális intézmény végez vagy kellene, hogy végezzen népművelési munkát (könyvtárak, múzeumok, színházak, oktatási intézmények, egyetemek stb.). Mind jobban utat tör az a felfogás, hogy különálló népművelési intézmény tulajdonképpen nincs is. A népművelés *egy sor intézmény munkájának egy bizonyos aspektusa, tevékenységének szerves része.*

Sokáig a *művelődési otthont* tekintettük „a" népművelési intézménynek. Az ebből következő túlzott várakozásnak azonban nem tudott megfelelni. A rossz körülmények, az alkalmatlan épületek, és az időközben módosult társadalmi igények indokolatlanná tették ilyenféle szerepét. Önálló, sajátos arculata alig-alig van némelyiknek, tulajdonképpen mindent közvetítenek, mindennek helyet adnak, ami a kultúra, a tudomány és a művészetek bármely ágában, bárhol létrejött. Hálózatba szervezésük, módszertani irányításuk jelenlegi formája nem bizonyult szerencsésnek. Reálisnak látszik az az igény, hogy mindenütt a társasélet otthonai legyenek, a közösségi [illegible] színteréül szolgáljanak. (Közösségi társadalmat építünk, nem [illegible]le tehát éppen a művelődésben a közösségi formákról és mód-

Digitized by Google

rekről!) A szabad idő növekedésével fokozottan kerül előtérbe pihenési, reációs szerepük. Tevékenységüket az eddiginél jobban a tényleges kösség, a város, a falu, az üzem igényeire kellene építeni. Ehhez persze jobb tételek kellenek (például kevesebb, de alkalmasabb intézmény), és az, hogy unkatársaik, irányítóik bátrabban szakítsanak a beidegzett rossz gyakorlattal, következetesebben újítsanak a legjobbak tapasztalatai alapján.

A *közművelődési könyvtárat* tekintjük a népművelési intézmények más alaptípusának. Könyvtárhálózatunk nemzetközileg is számontartott eredményei mellett az utóbbi időben a gondok is közismertekké váltak. Az alacsony átlagkötetszám, az elhelyezési és személyzeti problémák, az utóbbi években megcsappant beszerzési források együttesen okozzák azt, hogy hazánk egytöbb polgára csak regényolvasási igényeit kielégítő kölcsönkönyvtárral találkozhat. Pedig a permanens nevelés keretében éppen a könyvtár válhatna az önművelés leghatékonyabb műhelyévé, lehetne a sokoldalú népművelési tevékenység alapintézménye, mindenfajta tájékozódás bázisa.

Irányítás és feltételek

A magyar népművelés mindig, a felszabadulás előtt is, több szektorú tevékenység volt, amelyet különféle állami és társadalmi szervek és intézmények végeztek. Világszerte terjed az a felismerés, hogy az államnak igen fontos feladatai vannak a népművelési munkában, s lényeges érdekei fűződnek hozzá. Továbbra is *állami feladatnak kell tehát maradnia a népművelésnek*, de a jelenleginél sokkal jobban serkentenünk, ösztönöznünk kell a társadalmi öntevékenységet, tágabb mozgásteret kell teremtenünk a vállalatok, szövetkezetek, egyéb közösségek népművelési aktivitásának. Annál is inkább, mert a megnövekedett igények kielégítését az állam nem bírhatja anyagiakkal, s ezért új forrásokat kell nyitni.

Mi az, amit feltétlenül az államnak kell biztosítania? Az eddigi viták ban többféle elképzelés hangzott el erről. Feltétlenül állami feladat *az összehangolás és a szakfelügyelet*. Annak látszik a *módszertani irányítás*, a példaként szolgáló intézmények működtetése is. Más elképzelés szerint az államnak kell biztosítania az alapellátást, például a közművelődési könyvtárak működtetését. De az állam úgy is felhasználhatja anyagi erejét, hogy ott tart fenn intézményeket és finanszírozza a tevékenységet, ahol nincs más szerv, mely ezt vállalhatná.

Az irányítási kérdésekben is sok a tisztázni való (például a párt- és állami irányítás viszonya, kapcsolata stb.). Az összehangolást szolgáló eddigi szerveknek (országos, megyei, járási népművelési tanácsoknak) több hatáskört, nagyobb lehetőséget igényelnek a kérdés vizsgálói. A megoldás összefügg az államirányítás továbbfejlesztésével, az új tanácstörvénnyel. Megalapozottnak látszik az az igény, hogy az állami apparátus létszámának csökkentésével párhuzamosan nagyobb szerepük legyen az intézményeknek, hogy kevesebb emberrel hatékonyabb irányítást valósítsunk meg.

Mit oldhat meg a konferencia?

Az elmondottak kérdéseket, problémákat vetettek fel, s néhány megoldási lehetőségre mutattak rá, bizonyítani kívánva, hogy megérett az idő és összegyűltek a problémák a népművelés gyökeres felülvizsgálatára. Nem részkérdésekben kell változtatni, mert az *új helyzet új koncepciót kíván*. A népművelés fogalmát, tartalmát, szerkezetét, intézményrendszerét, irányítását, anyagi kérdéseit csak együtt, összefüggéseiben és a többi kulturális ágazat, valamint az egész társadalom fejlődésével összhangban lehet meghatározni.

Digitized by Google

való, hogy a művelődési otthonnak, de az egész népművelésnek is egészen más szerepe van városokban, mint falun. (Egyébként: a rossz működési feltételek miatt ezek az otthonok a tényleges igényeknek sem tudtak megfelelni.) Városokban elsősorban mint a közösségi élet színterei, az azonos érdeklődésű emberek közös művelődésének műhelyei illeszkedhetnek a művelődési otthonok a népművelési tevékenységet is végző kulturális intézmények rendszerébe. A város népművelését *az összes intézmények és minden tevékenység összehangolt együttese adja.* Valószínűleg helyes az a vélekedés, hogy a városi népművelés megoldatlansága is hozzájárult ahhoz, hogy Budapestnek máig sincs megfelelő kulturális ellenpólusa, hogy minden fejlődés ellenére is hiányoznak vidéken a kultúrát szétsugárzó városi centrumok. Pedig ezt az igényt már 1958-ban hangsúlyozták a művelődéspolitikai irányelvek.

A termelőszövetkezetek megerősödése, a nagyüzemi gazdálkodás általánossá válása alapjaiban változtatta meg a falu társadalmát, művelődési igényeit. A falut *ma már nem lehet azonosítani a parasztsággal,* hiszen a bejáró munkások százezrei, jelentős alkalmazotti rétegek és a szolgáltatásban dolgozók nagy tömegei élnek itt. A közlekedés javulása, a községi közigazgatás változása (nagyközségek, falusi körzetek létrehozása) nem marad hatás nélkül a népművelésre. A művelődési otthonok, melyeket egykor a falu népművelési gondjainak megoldására hoztunk létre, a változott körülmények és közismerten rossz feltételeik között már nem tudták betölteni feladatukat. Mind több a gond a falusi könyvtárakban, különösen a kisközségekben, pedig közművelődési könyvtárhálózatunkra méltán vagyunk büszkék. Az igényekhez és a lehetőségekhez való közeledés jegyében történt egy-két évvel ezelőtt a művelődési otthon jellegű intézmények új típusba sorolása és a klubkönyvtárak létrehozása. De intézményeink ritkán váltak a közösségi élet otthonaivá, fejlesztési elképzeléseink csak helyenként találkoztak a falvak lakosságának tényleges igényeivel. Nincsenek meg a szükséges anyagiak sem, és az új típusú intézmények szinte változatlan gondokkal küszködnek. Eldöntendő, hogy mi legyen falun a népművelési szolgáltatás minimuma, a tömegkommunikáció mellett mit nyújtson a népművelés? Mi az, amit körzeti ellátással kell biztosítani, mit adjon a város, mihez „szállítsuk be" a közönséget? Mi mindebben a tanács szerepe és feladata, mit biztosítson a termelőszövetkezet?

Az intézmények

Minden művészeti és kulturális intézmény végez vagy kellene, hogy végezzen népművelési munkát (könyvtárak, múzeumok, színházak, oktatási intézmények, egyetemek stb.). Mind jobban utat tör az a felfogás, hogy különálló népművelési intézmény tulajdonképpen nincs is. A népművelés *egy sor intézmény munkájának egy bizonyos aspektusa, tevékenységének* [illegible]*es rész*[illegible]

[illegible]ok, [illegible]*velődési otthont* tekintettük „a" népművelési intézmény[illegible]övetkező túlzott várakozásnak azonban nem tudott meg[illegible]rülmények, az alkalmatlan épületek, és az időközben mó[illegible] igények indokolatlanná tették ilyenféle szerepét. Önálló, [illegible]alig-alig van némelyiknek, tulajdonképpen mindent köz[illegible]nnek helyet adnak, ami a kultúra, a tudomány és a mű[illegible]ly ágában, bárhol létrejött. Hálózatba szervezésük, módszer[illegible]uk jelenlegi formája nem bizonyult szerencsésnek. Reálisnak [illegible]igény, hogy mindenütt a társasélet otthonai legyenek, a közös[illegible]nteréül szolgáljanak. (Közösségi társadalmat építünk, nem [illegible]át éppen a művelődésben a közösségi formákról és mód-

Digitized by Google

:erekről!) A szabad idő növekedésével fokozottan kerül előtérbe pihenési, ekreációs szerepük. Tevékenységüket az eddiginél jobban a tényleges kö-össég, a város, a falu, az üzem igényeire kellene építeni. Ehhez persze jobb eltételek kellenek (például kevesebb, de alkalmasabb intézmény), és az, hogy unkatársaik, irányítóik bátrabban szakítsanak a beidegzett rossz gyakor-attal, következetesebben újítsanak a legjobbak tapasztalatai alapján.

A közművelődési könyvtárat tekintjük a népművelési intézmények má-ik alaptípusának. Könyvtárhálózatunk nemzetközileg is számontartott ered-ményei mellett az utóbbi időben a gondok is közismertekké váltak. Az ala-sony átlagkötetszám, az elhelyezési és személyzeti problémák, az utóbbi vekben megcsappant beszerzési források együttesen okozzák azt, hogy hazánk egtöbb polgára csak regényolvasási igényeit kielégítő kölcsönkönyvtárral alálkozhat. Pedig a permanens nevelés keretében éppen a könyvtár vál-atna az önművelés leghatékonyabb műhelyévé, lehetne a sokoldalú népműve-ési tevékenység alapintézménye, mindenfajta tájékozódás bázisa.

Irányítás és feltételek

A magyar népművelés mindig, a felszabadulás előtt is, több szektorú tevékenység volt, amelyet különféle állami és társadalmi szervek és intéz-mények végeztek. Világszerte terjed az a felismerés, hogy az államnak igen fontos feladatai vannak a népművelési munkában, s lényeges érdekei fű-ződnek hozzá. Továbbra is *állami feladatnak kell tehát maradnia a népmű-velésnek*, de a jelenleginél sokkal jobban serkentenünk, ösztönöznünk kell a társadalmi öntevékenységet, tágabb mozgásteret kell teremtenünk a vál-lalatok, szövetkezetek, egyéb közösségek népművelési aktivitásának. Annál is inkább, mert a megnövekedett igények kielégítését az állam nem bírhatja anyagiakkal, s ezért új forrásokat kell nyitni.

Mi az, amit feltétlenül az államnak kell biztosítania? Az eddigi viták-ban többféle elképzelés hangzott el erről. Feltétlenül állami feladat *az össze-hangolás és a szakfelügyelet*. Annak látszik a *módszertani irányítás*, a példa-ként szolgáló intézmények működtetése is. Más elképzelés szerint az állam-nak kell biztosítania az alapellátást, például a közművelődési könyvtárak működtetését. De az állam úgy is felhasználhatja anyagi erejét, hogy ott tart fenn intézményeket és finanszírozza a tevékenységet, ahol nincs más szerv, mely ezt vállalhatná.

Az irányítási kérdésekben is sok a tisztázni való (például a párt- és állami irányítás viszonya, kapcsolata stb.). Az összehangolást szolgáló eddigi szerveknek (országos, megyei, járási népművelési tanácsoknak) több hatás-kört, nagyobb lehetőséget igényelnek a kérdés vizsgálói. A megoldás össze-függ az államirányítás továbbfejlesztésével, az új tanácstörvénnyel. Meg-alapozottnak látszik az az igény, hogy az állami apparátus létszámának csök-kentésével párhuzamosan nagyobb szerepük legyen az intézményeknek, hogy kevesebb emberrel hatékonyabb irányítást valósítsunk meg.

Mit oldhat meg a konferencia?

Az elmondottak kérdéseket, problémákat vetettek fel, s néhány meg-oldási lehetőségre mutattak rá, bizonyítani kívánva, hogy megérett az idő és összegyűltek a problémák a népművelés gyökeres felülvizsgálatára. Nem részkérdésekben kell változtatni, mert az *új helyzet új koncepciót kíván*. A nép-művelés fogalmát, tartalmát, szerkezetét, intézményrendszerét, irányítását, anyagi kérdéseit csak együtt, összefüggéseiben és a többi kulturális ágazat, vala-mint az egész társadalom fejlődésével összhangban lehet meghatározni.

Digitized by Google

A tanulmányok és vitáik alapján folyik most a népművelési konferencia fő dokumentumának elkészítése. Állásfoglalás-tervezet készül; nem intézkedési terv, hanem elvi platform, a további intézkedéseknek (például az intézményhálózatok negyedik ötéves tervének) alapja. A konferenciát megelőzően még több fórum vitatja meg a téziseket.

Nem várhatjuk, hogy a népművelési konferencia a népművelés minden gondját megoldja. Néhány helyesen kiválasztott fontos kérdésben kell álláspontunkat megfogalmaznia, összhangban a társadalmi fejlődéssel és teherbíró képességünkkel. A konferenciához kapcsolódik a népművelési törvény kérdése is. Több helyen és alkalommal hangzott el az az igény, hogy az oktatáséhoz hasonlóan törvényben kell megfogalmazni e tevékenység helyét a társadalomban, kapcsolatát a kulturális élet más ágaival, az egyes szervek feladatát, a munka irányítását és a hasonlóan átfogó kérdéseket. A konferencia a legfontosabb elvi kérdések tisztázásával segítheti a törvény előkészítését.

Simon Béla: Hárman

Digitized by Google

Az egyetemi demokrácia és tanulmányi fegyelem kérdései

Szerkesztőségünk kérdést intézett néhány elvtárshoz arról, hogy véleményük szerint milyen lehetőségeket nyújt az új egyetemi szervezeti és működési szabályzat a hallgatók tanulmányi fegyelmének javítására és demokratikus jogaik bővítésére. Itt közöljük a megkérdezett elvtársak válaszait.

DR. POLINSZKY KÁROLY az MTA levelező tagja, művelődésügyi miniszterhelyettes:

A társadalmi és gazdasági élet fejlődése meggyorsította az egyetemek életének, oktató-képző munkájának korszerűsítésére irányuló munkálatokat is, amelyek célja volt, hogy a szakemberképzésben a lehető legjobban megközelítsük korunk igényeit.

Az új típusú szakember arcvonásait már sokan felvázolták, a Központi Bizottság legutóbbi állásfoglalása pedig számos vonatkozásban gazdagította e portrét. Olyan tulajdonságokról van szó, mint az elmélyült tudás és a gyakorlati alkalmazási készség, önállóság, felelősségvállalás, kezdeményezés, a társadalmi és gazdasági élet változásaira való gyors reagálás stb. Ezek kialakítása céljából pedig növelni kell az egyetemek, vagyis az oktatók és a hallgatók önállóságát, felelősségét és kezdeményezőkészségét. Az egyetemi reformnak ezt az intenzív fejlesztési irányú továbbvitelét egyebek közt az is megalapozza, hogy a korábbi, extenzív fejlesztéssel már elértük a szükséglet és a képzés mennyiségi egyensúlyát; felszabaduló erőinket tehát most a mennyiségi fejlesztés helyett a szakemberek képzési színvonalának emelésére fordíthatjuk.

Az 1961. évi III. törvényt követő reform végrehajtása során az egyes egyetemek, karok és szakok *tanterveit, tantárgyi programjait,* vizsga- és szigorlati rendjét a miniszter hagyta jóvá, s mindennemű változtatáshoz a miniszter engedélye volt szükséges. Ha korábban indokolt lehetett is ez az erős központosítás, fenntartása ma már a fejlődés gátja volna. Nem lehet a szakterületet alaposabban ismerő, a képzés folyamatában részt vevő szakemberek helyett a minisztériumban meghatározni, hogy egy-egy tantárgyban mit és hogyan adjanak elő, s a tanulmányi időszakon belül — a megjelölt órakeretek figyelembe vételével — hogyan bontsák fel ezt. Ezért a jövőben az irányító minisztériumok csupán *tantervi irányelveket* hagynak jóvá; ezek tartalmazzák a képzési célt, az ideológiai oktatás terjedelmét, az alap- és szakképzés, az elméleti és gyakorlati képzés arányait, a heti maximális óraszámot és a vizsgakövetelményeket. E kereteknek konkrét tartalommal való kitöltése azonban már a tanszékek, a szakok feladata, az elfogadásról való döntés joga pedig az egyetemi, kari tanácsok hatáskörébe került. A felügyeletet gyakorló miniszternek csupán vétójoga van arra az esetre, ha az új tantervek, programok nem felelnek meg a képzési célnak, illetve a tantervi irányelveknek.

Ezen elvek érvényesítésével dolgozták ki az elmúlt években az új tudományegyetemi tanterveket, a műszaki egyetemi kétlépcsős képzés tanterveit; 1969 szeptemberétől ezek alapján [illegible] meg az oktatás.

Digitized by Google

[illegible] nyújthatnak a[illegible], [illegible] tárgyak ok[illegible]; ezzel párhu[illegible] az óralátogatás kö[illegible] — a több helyütt [illegible] — a hallgatók heti [illegible] számát, amely eddig [illegible].

[illegible], hogy az oktatási formák [illegible] kombinálásával, a [illegible]vel nemcsak a [illegible] érdekeltségét és ér[illegible], hanem egyetemi ok[illegible] kedvét is fokozzuk, ok[illegible] is erősítjük.

A feladott kérdés a *tanulmányi fegyelem* [illegible] is [illegible]. Meggyőződésem, hogy a legfőbb fegyelmező erő — a színvonalas oktatás és az egyéni érdeklődés, érdekeltség. Vannak persze olyan intézkedések is, amelyek az eddigi liberalizmust igyekszenek felszámolni. Így például megszűnik a külön rendes, illetve utóvizsga-időszak. Eddig az utóvizsgák nem ritkán a következő vizsgaidőszakig is elhúzódtak, s az sem volt kivételes eset, hogy egy-egy hallgató éveken át újra meg újra kimerítette a több fokozatú uv.-engedélyezés lehetőségét. A minisztériumi szabályzat a tanulmányok első négy félévének időtartamára keret jelleggel 6—12 utóvizsgát engedélyez; ezt pontosítja az egyetem szabályzata, s a meghatározott mennyiséget a hallgató osztja be magának. (Ha gyorsan elhasználja, akkor utána már súlyos következményekkel jár számára a bukás.) A vizsgarend megszigorításával párhuzamosan a szabályzat a vizsgáztatóktól is fegyelmezettebb munkát követel. Ezenkívül olyan [illegible] tartalmaz, amelyek elősegítik [illegible]objektivizmusának csökken-[illegible]

[illegible] részaránya[illegible] így a [illegible] kezébe [illegible] a hallgatók kaphatnak [illegible] vizsgaidőszak [illegible] és [illegible]ben [illegible] A harmadik [illegible] hallgatók [illegible] szociális támogatást [illegible] vizsgaidőszakban elért átlaga [illegible] a 3,5-et.

Az alapelveiben változatlan, de továbbfejlesztett ösztöndíj- és szociális támogatási rend a jelenleginél sokkal nagyobb mozgási lehetőséget ad az egyetemeknek, vezetőknek, oktatóknak és hallgatóknak egyaránt. Bevezetjük az ún. „tól-ig" rendszert, megszüntetjük az ösztöndíjak odaítélésének mechanikus módját, kibővítjük a diákjóléti bizottságok hatáskörét, s így jobb, egyénibb elbírálást tudunk biztosítani: lényegében azok döntenek az egyes hallgatók ügyében, akik a legjobban ismerik őket.

Egyetemi statutumban először fogalmaztuk meg a hallgatói jogállás keletkezésének, megszüntetésének és a diploma kiállításának legáltalánosabb feltételei mellett a hallgatók alapvető jogait és kötelességeit. Ezzel az egyetem, azaz az oktatók és hallgatók univerzitásának helyesen értelmezett tételét kívántuk elismerni.

Az ifjúság jogai az egyetemi életben kibővülnek, és ezzel megnő felelőssége is. Az egyetemi élet demokratizmusának fokozása nem is képzelhető el anélkül, hogy ne gondoskodjunk a hallgatók megfelelő részvételéről az egyetemi élet alakításában, saját ügyeik elbírálásában. Így a tanszékek, a karok, az egyetemek vezetőinek figyelembe kell venniük a hallgatók javaslatait, felszólalásait a következő kérdésekben:

— a vizsgák összehangolása, a vizsganapok kitűzése;

— a rendszeres vagy esetenkénti konzultációk igénylése;

— az előadások és gyakorlatok tartalma, módszertani problémá[illegible]

Digitized by Google

— az üzemi, termelési gyakorlatok ta pasztalatai;

— a tudományos diákköri munka.

A Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség gondoskodik róla, hogy a nappali tagozat hallgatói megválasszák képviselőiket, akik részt vesznek az egyetemi és kari tanácsok, a rektori és dékáni tanácsok munkájában. E képviselőknek be kell számolniuk a hallgatói közösségek előtt arról, hogyan látják el feladataikat. Képviselőt küld a KISZ abba a bizottságba is, amely a minden hallgatót érintő és dékáni hatáskörbe tartozó ügyek előkészítésére alakul; továbbá maga fog dönteni a hallgatókat érintő egyes ugyekben, melyeket az egyetemi szabályzatok ezután fognak meghatározni. Ilyenek lesznek elsősorban a diákszociális ügyek (ha pl. egyes intézményekben a KISZ-re bízzák a rendkívüli segélykeretek felosztását). A KISZ képviselőjének mint a diákjóléti bizottság titkárának mindenütt döntő szerepe lesz az ösztöndíjak és más juttatások odaítélésében. Arra is jogot kapott a KISZ választott szerve, hogy kifogást terjesszen elő a megfelelő egyetemi fórumon, illetve panaszt tegyen a feletes hatóságnál, ha sérelmesnek tart valamely a hallgatók nevelési, szociális, tanulmányi vagy vizsgaügyében hozott általános jellegű intézkedést.

Mindezeknek a rendelkezéseknek a kialakításakor az a felfogás vezetett bennünket, hogy a hallgatók felnőtt, érett állampolgárok; nem az egyetemi oktatómunka nyersanyaga, hanem partnerei az oktatóknak. A hallgatókban sokoldalú információk gyűlnek össze — hiszen rajtuk csattan mindenféle intézkedés, olyanok is, amelyeket tanáraik így nem érzékelhetnek; ezért rendkívül fontos, hogy a döntések meghozatala előtt elmondják észrevételeiket. Fiatalságunknak van megfelelő ítélőképessége — a rendelettervezetek vitájában is megmutatta felelősségérzetét —, így tapasztalatait, fiatalos lendületét fel lehet és fel is kell használni az oktatási, szociális és más ügyek elbírálásában.

Mindaz, amiről itt szóltam, lényegében kereteket, az eddiginél nagyobb mozgást, önállóságot lehetővé tevő kereteket jelent. Tartalommal való megtöltésük az oktatóktól, az egyetemi, kari párt- és KISZ-szervezetek segítségétől is függ. A leglényegesebbnek azt tartom, hogy a KISZ alakítsa ki annak a mechanizmusát, hogy a különféle tanácsokba választott képviselői az ifjúság széles rétegeinek véleményét fejezzék ki.

Hiszem, hogy a társadalmi szervek közreműködésével a hallgatók élni fognak és helyesen fognak élni megnövekedett jogaikkal, s mind több teret is kapnak e jogok gyakorlására.

DR. NAGY KÁROLY az MTA levelező tagja, egyetemi tanár, az Eötvös Loránd Tudományegyetem rektora:

Az egyetemek vezetésében az egyszemélyi és a kollektív vezetést optimálisan össze kell hangolni. Eddig a kari és egyetemi tanácsoknak csak véleményező, javaslattevő szerepük volt, de minden fontosabb kérdés eldöntését egyetemi tanácsi állásfoglalás előzött meg. Az új rendeletek nagymértékben növelték az egyetemek önállóságát és ezzel együtt fokozták az egyetemi tanácsok szerepét is. A jövőben e tanácsoknak bizonyos kérdésekben döntési joguk is lesz. A több karú egyetemeken az egyetemi tanács, illetve a rektor döntéseit megelőzik a kari tanácsok és a dékánok állásfoglalásai. Az egyetemek a megjelent rendeletek alapján a közeli hónapokban fogják kidolgozni saját szervezeti, működési szabályzatukat, sajátos helyzetüknek és szerkezetüknek megfelelően. Ennek keretében a hatásköri [illegible] bizonyos értelmű decentralizálása is megtörténik. A mi egyetemünkön (az állam- és jogtudományi kar kivételével) a karok sem homogének, hanem több szakot fognak egybe. Az ilyen karokon a testületi állásfoglalások jobb előkészítése, szakszerűbbé tétele érdekében szakbizottságok működnek, amelyek alaposan ismerik egy-egy szak minden problémáját. A tanácsoknak, a bizottságoknak a jövőben lesznek ún. választott tagjaik, akik egy-egy oktatói réteget, szakot képviselnek.

Az egyetemi hallgatóság képviselői természetesen teljes jogú tagjai e tanácsoknak és bizottságoknak. Eddig a tanácsokban egyedül a KISZ-titkár képviselte az egyetemi ifjúságot. Terveink szerint az új tanácsokban a KISZ-titkáron kívül más hallgatók is részt vesznek, akiket az ifjúság választás útján küld oda. A szervezeti és működési

Digitized by Google

szabályzat elkészítésének és jóváhagyásának idejére, átmeneti jelleggel már szeptembertől nyolcan képviselik az egyetemi KISZ-szervezetet és a hallgatóságot az egyetemi tanácsban. Az ifjúság képviseletének arányát és a delegálás módját a most kidolgozandó egyetemi szabályzat fogja meghatározni.

Egyetemünkön már az elmúlt egy-két évben is meghallgattuk a hallgatók összességének véleményét az őket érintő fontos kérdésekben. Így például az új ösztöndíj-rendszer, a tanulmányi és vizsgaszabályzat, az egyetemi szervezeti és működési szabályzat tervezetéről. Ezeket a tervezeteket a hallgatóság legszélesebb köre megismerte, megvitatta és eljuttatta véleményét a kar, illetve az egyetem vezetéséhez, sőt az ifjúság képviselői a tanácsüléseken szóban is kifejtették a véleményüket ezekről. Őszinte örömmel állapítottuk meg, hogy igen bölcsen alkottak véleményt mindezekről a kérdésekről.

Egyetemünkön néhány év óta igen intenzív munka folyik azért, hogy az egyetemi oktatás korszerűbb legyen, jobban megfeleljen a társadalmi szükségletnek. Erről külön tanulmányban lehetne beszámolni. Röviden összefoglalva a lényeget: olyan oktatási formák és módszerek kialakítását készítettük elő, amelyek maximálisan építenek a hallgatóság öntevékenységére és fokozottabb mértékben veszik figyelembe a gyakorlati élet igényeit. A szeptemberben induló első évfolyamokon már az így kidolgozott új tantervek szerint folyik az oktatás. A régi német egyetemek mintájára nálunk is kialakult ún. ismeretközlő előadások helyett be akarjuk vezetni a kis csoportokkal (10—12 hallgatóval) való foglalkozásokat. Ezek az új oktatási formák több munkát és teljesen új oktatási-nevelési módszereket igényelnek oktatóinktól. Érthető tehát, hogy idősebb oktatóink egy része, ragaszkodva a megszokotthoz, kezdetben idegenkedett az új elképzelésektől. Az egyetemi vezetésnek főként a fiatalabb oktatók és a hallgatók segítettek az új tantervek és elképzelések kialakításában. Ezeket a terveinket is a hallgatóság igen széles körében ismertettük és vitattuk meg. E viták során fiatalos dinamizmusuk felelősségteljes komolysággal párosult, és így igen hasznos tanácsokkal, javaslatokkal segítették munkánkat. Ezek a példák meggyőzően bizonyítják, hogy a magyar egyetemi ifjúság értelmes felnőtt emberekhez illően és felelősséggel szól hozzá [illegible] élet minden fontos kérdé-

Ifjúságunk tulajdonképpen eddig is igen komolyan részt vett az egyetem életének irányításában. A felvételi bizottságokban, a diákjóléti bizottságokban való részvételük, ottani felelős munkájuk igen fontos eleme volt az egyetemi élet demokratizmusának. A megjelent új rendelkezések természetesen lehetővé teszik, hogy kiszélesedjenek az egyetemi hallgatóság demokratikus jogai. Nagyobb részt vállalnak majd az összes egyetemi testületek munkájából, választás útján kerülnek be ezekbe a szervekbe, s ez az eddigihez képest új színt, friss levegőt és fiatalos lendületet ad e testületek tevékenységének. Én több éves vezetői munkám során meggyőződtem arról, hogy az ELTE hallgatói felelősségteljesen és igen bölcsen vesznek részt az egyetem életének minden feladatában. Bátran adhatunk kezükbe több jogot, mert okosan fognak élni vele, különösen, ha maguk mellett érzik az egyetem állami és társadalmi vezetésének állandó segítségét is.

A tanulmányi fegyelem vonatkozásában egyetemünkön az utóbbi években nem volt különösebb probléma. Örvendetes módon fokozatosan javul az új hallgatók tanulmányi színvonala, és ez a munka feltételeit is javítja. Egyes szakokra csak a maximális pontszámmal lehet bekerülni; így ezeken a szakokon nincs gond a hallgatók képességeivel. Vannak azonban olyan szakok is, amelyeken a többi pálya elszívó hatása miatt csak közepes szintű hallgatóság verődik össze (ez a helyzet pl. egyes természettudományos tanári szakokon). Reálisan figyelembe véve ezt, itt gyengébb tanulmányi eredményekkel is meg kell elégednünk.

Ha persze az ELTE három karát tekintjük, meglehetősen heterogén képet kapunk a tanulmányi munkáról, de ez talán természetes is. A jogi karon egészen más a képzés, mint a természettudományi kar bármelyik szakán. A bölcsészettudományi kar egyes szakjaira csak 19—20 ponttal juthat be a diák, de pl. a kémia-fizika szakra 14 ponttal is be lehet kerülni. Másrészt, ha a bölcsészkar egyes szakjait a természettudományiakkal összehasonlítjuk, a követelmények is igen eltérők. Az egyes szakokon már a képzés sajátos vonásai miatt is nagy eltérések lehetnek akár a tanulmányi követelményeket, a tanulmányi fegyelmet, vagy az eredményeket illetően. A tanulmányi munka értékelésében, a három kar eredményeinek összevetésében az ilyen és hasonló tényezőket is tekintetbe kell vennünk. A böl-

Digitized by Google

cseszettudományi kar nagyon sok szakát tekintve még az is gyakori, hogy igen különbözők a szintbeli követelmények. Ez eltéréseket okoz egy-egy kar tanulmányi eredményeinek az egybevetésében is. Sokszor nemcsak a tanári liberalizmus befolyásolja az eredményeket, hanem a hallgatók létszáma és az egyes szakok speciális adottságai is.

A tanulmányi színvonal emelése, a fegyelem fokozása állandó feladata az egyetem vezetésének. Az utóbbi években ezen a területen is történtek olyan intézkedések, amelyek a fejlődés irányába hatnak. Az oktatás egész folyamatában fokozatosan bevezetendő *új módszerek, korszerűbb vizsgáztatási eljárások biztosan tovább javítják munkánk eredményességét.* Elég, ha csak a kiscsoportos, szemináriumszerű képzési formara utalok: ez eleve lehetővé teszi, hogy folyamatosan ellenőrizzük a hallgatók tanulmányi munkáját, s ne csak a félév végi kollokviumokra, a záróvizsgákra szorítkozzunk. Egyes szakokon már évek óta folynak ilyen kísérletek, igazán szép sikerrel. Azt reméljük, hogy az oktatás és nevelés már említett intenzívebb formái a közeli jövőben a tanulmányi munka további javítását fogják eredményezni.

A múlt tanévben megszigoritottuk a vizsgafegyelmet. Rektori utóvizsga-engedélyt csak minimális számban adtunk, de ilyen esetben is előzetesen kikértük a tanszekek véleményét. Korábban a természettudományi karon kísérleteztünk azzal a módszerrel, hogy a kollégiumban lakó hallgatók esetleges vizsgahalasztásának engedélyezésekor figyelembe vettük a kollégiumi diákbizottság véleményét, s ez hasznosnak bizonyult, mert a diákközösségek alaposabban ismerik tagjaik körülményeit.

A hallgatóság nagyobb mértékű bevonása az egyetem testületi szerveibe, a legfontosabb feladatok megvitatásába és megoldásába az egyetemi munka minden szintjén eredményes lehet, nemcsak a vezetésben, hanem az oktatási alapegységekben, a tanszékeken is. A tanszéki munka folyamatos vitelében is jobban lehet támaszkodni az ifjúság véleményére, segítésére. Ezen a területen történt eddig a legkevesebb, s az egyetemek nagyobb önállóságának realizálása során erre is nagyobb gondot kell fordítanunk.

DR. BEDŐ GYULA egyetemi docens, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem oktatási rektorhelyettese:

A felsőoktatási intézmények új működési szabályzata, tanulmányi és vizsgarendje nem érte meglepetésszerűen és felkészületlenül egyetemünk vezetőit, oktatóit és hallgatóit. Már előbb is *a képzés korszerűsítésére vonatkozó tervezetünk egyik fontos és nélkülözhetetlen részének tekintettük ugyanis az egyetemi demokratizmus fokozását, azaz az egyetemi kisebb-nagyobb kollektívák és az egyének önállóságának, öntevékenységének és felelősségének egyidejű növelését.*

Már a múlt tanévben is igyekeztünk bővíteni a hallgatók demokratikus jogait. Az egyetemi tanácsban és a kari tanácsokban a KISZ-bizottság titkárán, illetve a kari titkárokon kívül a KISZ-szervezet által választott három-három hallgató is helyet foglalt, teljesjogú tagként. Nemcsak az új ügyrendi szabályzatot, a tanulmányi és vizsgarendet, az ösztöndíj és egyéb anyagi juttatások odaítélésének rendjét szabályozó egyetemi tervezetet bocsátottuk széles körű vitára a hallgatók előtt, hanem az egyes konkrét teendőket összefoglaló rektori utasítás-tervezeteket is. Három kollégiumunkban a hallgatók maguk választották az oktatók köréből az igazgatót és a nevelőtanárokat. Néhány gondosan kiválasztott tantervi kérdésben is meghallgattuk a diákok, illetve képviselőik véleményét. Bizonyos tananyagok és tanszéki munkák felülvizsgálata során is módot nyújtottunk a hallgatóknak véleményük kifejtésére. Számos egyetemi oktatás- és neveléspolitikai, továbbá módszertani kérdésről eszmecsere folyt az egyetem vezetői és a hallgatók között a KISZ-klubban, a kollégiumban, az egyetemi lap által szevezett kerekasztal-konferenciákon stb.

Ezek a módszerek és egyéb, itt nem említett törekvéseink eredménnyel jártak; hatékonyabbá tették az oktatás és nevelés érdekében kifejtett tanári erőfeszítéseket. Még csak a kezdetén vagyunk azonban a hallgatóságban rejlő energia felszabadításának. Máris láthatók olyan problémák, amelyekre érdemes odafi- gyelni, ha a kívánt ütemben [illegible] előrejutni. K[illegible] típusba r[illegible]g.

Digitized by Google

Az egyik problémánk az, hogy *még nem elegge egységes a hallgatók oktatónevelő munkában való közvetlen részvételének elvi értelmezése, és meg kevésbé számos fontos gyakorlati mozzanata.*

Az oktatók egy része túlzottan leszűkítené, mereven korlátozná a hallgatóknak az egyetemi ügyekbe való beleszólását. A hallgatók egyes csoportjaiban viszont az a tendencia, hogy túlságosan kiterjesszék tevékenységi körüket. A felelősség és az öntevékenység értelmezésében is kísért a torzítás, mindkét oldalról. A hallgatók hajlamosak arra, hogy megfeledkezzenek az önállósággal és a jogokkal járó kollektív és egyéni felelősségről, a tanszemélyzet pedig olykor egyoldalúan csak a felelősség növelésében látja a teendőket. Az oktatók a hallgatók öntevékenységet a tanulásra, a valóban fő feladatukat jelentő tevékenységre korlátozzák. A hallgatók viszont — ugyancsak egyoldalúan — a képzési folyamat alakításában akarnak részt venni, holott ez elsősorban tanári feladat. A hallgatók inkább az oktatási és nevelési feladatokkal kapcsolatos döntések előkészítésében és meghozatalában kívánnak tevékenykedni és kevésbé látják feladataikat a döntések végrehajtásában, az oktatók egy része pedig — olykor vezető beosztású tanárok is — hajlamos arra, hogy a hallgatók szerepét az általuk hozott döntések végrehajtására korlátozzák. Különösen fontos probléma, hogy a hallgatók által választott funkcionáriusok akkor is a helyzet magaslatán álljanak, akkor is szót tudjanak érteni a diákokkal, amikor olyan feladatokat kell megoldani, amelyekkel kapcsolatban a döntés — bár véleményük meghallgatása után történt — nem, vagy nem mindenben egyezik a hallgatók elgondolásaival. Távolról sincs még meg tehát az egység az elvekben és még kevésbé a gyakorlatban, az egyszemélyi felelős vezetés és a hallgatói demokratizmus összeegyeztetésének objektíve is bonyolult problémája megoldásában.

Az előbbiekkel összefügg az is, hogy még nem alakult ki az a működési mechanizmus, amely szervezetileg biztosítaná a hallgatók közvetlen részvételét az egyetemi ügyek intézésében. E tekintetben olyan problémák jelentkeznek, mint pl. a KISZ-funkcionáriusoknak és a hallgatók más képviselőinek viszonya egyfelől az állami vezetőkhöz és a vezető testületekhez, másfelől a hallgatóság széles köreihez. A kölcsönös információk biztosításának módszereit is ki kell alakítani, vagy legalábbis jelentősen meg kell javítani.

Az egyik legfontosabb probléma az, hogy folyamatossá tegyük *a hallgatóság és a tanszékek közötti kapcsolatokat.* Itt az okozza a nehézséget, hogy a tanszékek több szakhoz és több karhoz tartozó, különböző évfolyamú hallgatóságot oktatnak; a hallgatói csoportok pedig tanulmányaik során egyidőben szükségképpen több tanszékhez is kapcsolódnak. Ezért a tanszékek értekezletein nem olyan kézenfekvő a hallgatói képviselet szervezeti formája, mint az egyetemi vagy a kari tanácsokban. A megoldás talán az lehet, hogy az adott tanszékek az oktatás-nevelési kérdések tárgyalásakor a témában leginkább érintett hallgatói kollektívák képviselőit hívják meg. És fordítva: a tanulócsoportok vagy a nagyobb hallgatói egységek a tanulmányi és egyéb kérdések megbeszélésekor a témában leginkább érdekelt tanszékek képviselőit hívják meg tanácskozásukra.

A demokratizmus kiszélesítésével járó ilyen és hasonló gyakorlati problémákat természetes jelenségnek tekintem. Ezek semmit nem vonnak le a demokratizálási folyamat pozitív hatásaiból, nem teszik vitathatóvá ennek a képzés szempontjából mással aligha pótolható objektív előnyeit és még kevésbé szolgálhatnak alapul a demokratizmus terén való előrehaladás fékezésére.

Igen időszerű, hogy oktatóink szembenézzenek azzal a feladataal, hogy jobban bátorítsák és méltányolják a hallgatók észrevételeit. Másrészt viszont azoknak a hallgatóknak, akik nyilvánosan is elmondják véleményüket az oktatás és a nevelés különböző kérdéseiről, jobban kell ösztönözniük a hallgatók ma még passzív rétegeit arra, hogy ők is vegyenek részt a közösségi munkában. Nézetem szerint rendkívül fontos egyetértenünk abban, hogy most, amikor még csak kibontakozóban van a hallgatói demokratizmus, nem az a fő feladat, hogy ex cathedra elhárítsunk bizonyos hallgatói megnyilvánulásokat, visszautasítsuk a nem, vagy csak részben megalapozott bírálatokat, ennél sokkal fontosabb a hallgatók bátorítása, véleményük minél szélesebb körből való felszínre hozása, annak megismerése, és objektív mérlegelésen alapuló hasznosítása.

Végül: meggyőződésem, hogy a hallgatói megközelítést igénylő megoldásoknak a KISZ-szervezet keretei által nyújtott lehetőségeken belül van a helyük. Olykor-olykor találkozunk olyan törek[illegible] a KISZ-en kívül találjanak

Digitized by Google

fórumokat a demoratizmusnak, a közvetlen demokráciának az érvényesítésére és kiszélesítésére. E „parttalan demokratizmus" követelésének és új szervezeti keretek öncélú kreálásának azonban valójában semmi köze sincs a szocialista demokratizmushoz. Mi, oktatók és hallgatók, döntő többségünkben a valóban érdemi, a szocialista demokráciának az érvényesítésére törekszünk.

RÁTKI ANDRÁS egyetemi adjunktus, a miskolci Nehézipari Műszaki Egyetem MSZMP végrehajtó bizottságának agitációs felelőse:

Nemcsak elméleti feltételezés, hanem tapasztalatok által bizonyított tény, hogy az egyetemi hallgatók túlnyomó többsége tanulni jött az egyetemre, s igyekszik a lehetőségek szerint jól elsajátítani a választott hivatásához szükséges szakmai tudást. Ha ebből indulunk ki, nem pedig abból a kicsinyes, buta, rosszindulatú elképzelésből, amely szerint a fiatalok csak lógni, a katonai szolgálat alól kibújni, rangot, címet szerezni jönnek az egyetemre, akkor komolyan kell vennünk felsőoktatási intézményeinkben a hallgatói demokráciát. Komolyan kell vennünk ezt, hiszen ez a korosztály társadalmi életünk minden területén teljes jogú állampolgár, a közhatalom minden szintjén választó és választható, s az élet különböző területein sok fontos, rá bízott feladatot lát el felelősséggel.

Természetesen minden jó szándékuk ellenére sincs meg a hallgatóknak az a lehetőségük, hogy felelősen döntsenek olyan kérdésekben, amelyben még hiányosak a szakmai, pedagógiai stb. ismereteik. Egy „gólya" minden hivatásérzete ellenére sem képes megítélni oktatási rendszereket, az oktatott anyag belső arányait stb. Ez nem is lehet feladata. Az oktatási koncepció megvalósítása azonban olyan terület, ahol mindig figyelembe kell venni a hallgatói véleményeket.

Két dolgot el kell fogadnunk. Az egyik az, hogy a hallgatók és az oktatók érdeke közös: azonos célért dolgoznak, a demokratikus lehetőségek bővítésével tehát mindkét fél jobb lehetőségeket kap arra, hogy ezt a célt jobb hatásfokkal közelítse meg. A másik az, hogy a tanulni vágyó hallgatókkal meglehetősen könnyen el lehet fogadtatni, meg lehet értetni saját lehetőségeik korlátait a demokratikus vezetés keretei között.

Ez annyit jelent, hogy — a legjobb körülményeket feltételezve — az egyetemi oktatók és a hallgatók minden felmerülő kérdést meg tudnak egymással beszélni, s közös döntéseikkel a lehető legjobb feltételeket teremthetik meg munkájuk számára. Ez természetesen azt is maga után vonja, hogy a hallgatók, éppen a közös vitákban kialakított közös álláspont alapján, külső kényszer nélkül maximális fegyelmet tanúsítanak, mert látják, tudják, hogy a személyes céljaik megvalósításához vezető legideálisabb utat alakították ki. Ez persze ilyen végletes formában utópikusnak tűnik. El kell fogadnunk azonban azt az igazságot is, hogy a jogokkal együtt nő az emberek felelősségérzete is. Ha a hallgatók látják, hogy véleményüket figyelembe veszik, esetleges téves nézeteiket érvekkel, magyarázatokkal igazítják helyre, akkor feltétlenül „felnőttebb" módon viselkednek Ilyen viszony kialakítása esetén a hallgatók nemcsak tudatilag, hanem érzelmileg is elfogadják azokat a feltételeket, amelyek tanulmányaikat körülhatárolják. Ezek ma még sok esetben csupán fegyelmi következményeikkel képesek a magkívánt tudásszintet biztosítani.

Számos példa bizonyítja, hogy még igen egyszerű esetekben nem tudjuk ezt a közös érdekeltségi rendszert kialakítani. A miskolci egyetemen pl. felépült egy új, 13 emeletes kollégium. A kivitelezés nem sikerült egészen jól, és a hallgatók beköltözése után is előfordult, hogy a felsőbb emeleteken napokig nem volt víz és nem működött a lift. A takarítónők gyalog, vödörrel hordták fel a vizet. A hallgatók természetesen szóltak az illetékeseknek a hibákról, és bejelentéseik a szolgálati úton tovább is mentek. Az illetékesek azonban ezzel be is érték. Ők megkapták a választ a kapacitásról, a műszaki nehézségekről stb., de a hallgatók helyzete mit sem változott. Ezekután néhány lelkesebb kezdeményező javaslatára egy reggel nagy betűk jelentek meg az ablakokon: „VIZET! LIFTET!" Ez a két szó csodákat művelt. Mindjárt akadt, aki kötelességének érezte, hogy gyorsan intézkedjen, és hogy végre a hallgatókkal is megismertesse a hibák okait.

A hallgatók magatartása vitatható; a problémát más úton kellett volna megol-

Digitized by Google

dani. De az illetékes vezetők magatartása vitathatatlanul rossz volt.

Az egyetemi pártszervezeteknek a demokratikus lehetőségek növekedésével kapcsolatban kétirányú feladataik vannak. A hallgatókat meg kell tanítani arra, hogyan kell élniük a demokratikus lehetőségekkel, hogyan lehet azokat értelmesen, célszerűen felhasználni. Másrészt az oktatók, az egyetemi vezetők körében is megfelelő légkört kell teremteni a számukra is hasznos lehetőségek kihasználására.

A hallgatókat meg kell tanítani a demokrácia „játékszabályaira", hiszen az egyetemről „kész" vezető szakemberként kerülnek ki. A társadalomtudományi ismereteken kívül gyakorlati jártasságot kell szerezniük a társadalmi tevékenység számos területén.

A pártszervezetek eddig is törekedtek arra, hogy megfelelő csatornákon keresztül biztosítsák a hallgatók marxista—leninista szellemi nevelését. Ennek a vitathatatlanul eredményes nevelő tevékenységének azonban vannak korlátai is. Ezzel kapcsolatban csupán egyetlen tényre szeretnék utalni. Nevelési tevékenységünkben mindig sikerült biztosítanunk a nevelt és a nevelő felismerhető különválását. Még az ifjúsági szervezet tevékenységében is megfigyelhető volt ilyen jelenség, ha ugyan nem törekvés.

A pártszervezeteknek fontos feladatuk megtanítani a hallgatókat arra, hogy felismerjék kommunista szakemberképzésünk törekvéseivel végső soron összhangban levő érdekeiket és érvekkel is kifejezzék e felismert érdekeket. Ezt azonban nem lehet elméletben megtanítani. Részt kell venni — partnerként — a hallgatói vitákban és e viták során nevelni demokráciára fiataljainkat.

Ma számos szakmai vita süketek beszélgetésévé degradálódik, s ez nem kis mértékben abból fakad, hogy értelmiségünk az egyetem padjaiban nem tanult meg vitatkozni. Ennek hiányát különböző szintű vezetőink is érzik. Nincs elegendő nyilvános vita, megfelelő szintű bírálat, és sokszor hiányzik a vezetői tevékenységnek a kövelemény által való ellenőrzése is. Ezeknek a problémáknak bizonyos hányadát meg lehetne szüntetni, ha megtanítanánk a hallgatókat a kollektivizmusra, a demokrácia elemi formáinak alkalmazására.

Az oktatók, az egyetemek vezetői körében is meg kell teremteni azt a légkört, amely lehetővé teszi a hallgatói demokrácia szélesítését. Még ma is hat az a feudális hagyomány, [illegible] szabb-rövidebb történeti [illegible] kísérte egyetemeinket. Ez a hagyomány — a tekintély elve alapján — vitathatatlannak tekint minden döntést. (Zárójelben hadd jegyezzem meg, hogy a feudális, autoritárius elveket alkalmanként lényegében az a tény sem érinti, hogy ma a párt a tekintély forrása. Vannak akik ma is így gondolkoznak: van egy vitathatatlan tekintély, mely saját fényéből a vezetőkre, az oktatókra is kisugárzik, és ez megóv minden „akadékoskodás"-tól.) Ezen a rossz értelmű tekintélyelven kell végre túladnunk ahhoz, hogy a demokrácia kiteljesedhessék. Az igazi oktatói tekintélyt napról napra kell megszerezni a hallgatók előtt. Ezt csak munka, rátermettség, mély és őszinte pedagógiai tevékenység teremtheti meg. Ezt kell a pártszervezeteknek támogatniuk. A hamis, a demokratizmust kizáró tekintélyelvet pedig le kell rombolni. Ehhez minden tevékenységet, de különösen a vezetői tevékenységet nyilvánossá kell tenni. A nyilvánosság véd meg leghatásosabban a klikkek kialakulásától, a rémhírektől, a rágalmazásoktól és ez emeli az igazi tekintélyt a megérdemelt és szilárd piedesztálra.

A nyilvánosság megteremtésének útján az első lépés a pártszervezetek tevékenységének nyilvánossága. A pártszervezetek körüli alkalmanként még a személyi kultusz hatásaként fennmaradt misztikumot fel kell számolni. Sajnos, még előfordul olyasmi, hogy pl. a tudománypolitikai irányelveket elfogadásuk előtt a legszélesebb körben megbeszéljük ugyan minden illetékessel, párttagokkal és pártonkívüliekkel egyaránt, de egy határozattá emelt ünnepségtervezet „szigorúan bizalmas" jelzést kap, és így lehetetlenné válik, hogy az érdekeltek saját ötleteikkel, javaslataikkal kiegészítve felelősséggel vegyenek részt ennek kivitelezésében.

Az új gazdaságirányítási rendszer megvalósítása során figyelembe vettük, hogy a döntések meghozatalához megfelelő információra van szükség. Ez az információ-ellátottság a demokrácia minimális feltétele, s ezt minden szinten, s nemcsak a gazdasági területen, biztosítani kell. Ha azt várjuk, hogy a hallgatók felelősséggel vegyenek részt az egyetemi közéletben, akkor biztosítani kell számukra — nemcsak képviselőik, hanem összességük számára — azokat az információkat, amelyekre munkájukban szükségük van, az őket érintő dolgok összefüggéséről, hátteréről.

A miskolci egyetemen egy igen fontos területen már biztosítottuk a nyilvánosságot. Az új gazdasági mechanizmus első [illegible] kezdve az egyetem gazdasági ve-

Digitized by Google

zetése az egyetemi újság lehetőségeit felhasználva közzé teszi az év végi gazdasági mérleget. Így mindenki figyelemmel tudja kísérni a munkánkhoz nélkülözhetetlen (és nem túlságosan bőséges) gazdasági eszközök elosztását, felhasználásuk célszerűségét, s megszűnik a pletyka alapján történő véleménynyilvánítás.

A demokrácia gyakorlása persze nem megy buktatók, nehézségek nélkül. Nem lehet elméletben megtanulni azt, hogy hogyan kell bírálni, a bírálatot elfogadni, sértődés nélkül, érvekkel válaszolni. Nem könnyű elsajátítani a nyilvánosság ellenőrzése mellett folytatott tevékenységet, illetőleg gyakorolni ezt a nyilvános kontrollt. A demokrácia nem zárja ki a tévedés lehetőségét sem, de itt a felelősség és a hibákból adódó minden tapasztalat az egész közösségé.

FŐCZE LAJOS, a KISZ Budapesti Bizottságának titkára:

A KISZ Központi Bizottságának legutóbbi ülése, értékelve a KISZ-nek VII. kongresszusa óta végzett munkáját, *további feladatként a KISZ belső, szervezeti életének megszilárdítását és fejlesztését jelölte meg.* E feladat megvalósításában különösen nagy jelentősége van a KISZ-alapszervezetekben folyó tevékenységnek. A KISZ-tagság eredményesebb kommunista nevelése, a fiatalok társadalmi, közéleti aktivitásának fokozása elsősorban a KISZ-alapszervezetek szervezeti helyzetének erősítésével, a tartalmasabb politikai program kialakításával, a tagság érdekeit és céljait szolgáló tevékenység, az irányítás javításával érhető el.

Ezeknek a feladatoknak különösen nagy súlyuk van a felsőoktatási KISZ-szervezetekben. Az új egyetemi működési szabályzat ugyanis az intézmények önállóságának növelésével elősegíti az egyetemi hallgatók jogkörének és a felsőoktatási KISZ-szervezetek demokratizmusának kiszélesítését, a KISZ hatáskörének bővülését, a KISZ érdekvédelmi munkájának javítását.

Az új szabályzatban biztosított jogok és a velük együttjáró kötelességek gyakorlása szükségessé teszi, hogy egyetemi KISZ-szervezeteink, felülvizsgálva szervezeti életük egész mechanizmusát, kidolgozzák azokat a formákat és módszereket, amelyeknek alkalmazásával nagyobb lehetőség nyílik a széles körű hallgatói véleménynyilvánításra és demokratizmusra.

A felsőoktatási KISZ-szervezetek munkájában ma még sok a formalizmus, munkamódszerük gyakran bürokratikus. A vezetőségek jelentős része önállótlan, munkastílusuk nehézkes. Az alapszervezetek jó részének munkájában a fegyelem minimális, a demokratizmus formális.

A KISZ-szervezetek számottevő részét nem hatja át kommunista eszmeiség, kommunista légkör. Nem érvényesül kellőképpen a bírálat és az önbírálat. Nincs eléggé tudatosítva a vezetők beszámolási kötelezettsége, visszahívásuk lehetősége. De nem értékelik elég rendszeresen a tagok munkáját sem, sokszor elmarad az elismerés vagy a felelősségre vonás.

A felsőokatási intézmények KISZ-szervezeteiben nem mindenhol alakultak ki a megfelelő szervezési formák, amelyek biztosítékul szolgálnak a KISZ tartalmi munkájának, s ezen belül érdekvédelmi tevékenységének további fejlődéséhez.

Ezek a gondok egyben jelzik *a felsőoktatási intézmények KISZ-szervezeteinek tennivalóit is.*

A KISZ-szervezeteknek részt kell venniük intézményük működési szabályzatának kialakításában és az új rendelkezések ismertetésében. Rögzíteni kell a KISZ-alapszervezetek, a kari, egyetemi KISZ-bizottságok jogkörét és a jogok gyakorlásának formáit, illetve az ehhez kapcsolódó kötelességeket. A KISZ-szervezetek a helyi szabályzatban — felkészültségüktől függően — konkrétan rögzítsék *a KISZ javaslattételi, véleményezési, döntési jogát.*

Szükségesnek tartjuk, hogy az intézmények KISZ-tagságának csupán egy részét érintő speciális problémák felvetésére is legyenek megfelelő fórumok. Szerintünk ki kell építeni az évfolyam, kari, kollégiumi vagy összintézményi szintű aktívaértekezletek, küldöttértekezletek rendszerét. E fórumok vitathatnák meg a hallgatókat érintő tanulmányi kérdéseket, a legfontosabb és legérdekesebb ideológiai, politikai vagy érdekvédelmi problémákat. A jól előkészített, rendszeres aktívaértekezletek fontos gyakorló terepei lehetnek a társadalmi-közéleti tevékenység, a közvetlen demokrácia kibontakozásának.

Fontos kérdésnek tartjuk, hogy az egyetemi hallgatók a KISZ szervezéséhez

Digitized by Google

a legszélesebb demokratizmus alapján — az intézmény hallgatóinak nyilvánossága előtt válasszák meg a különböző fórumokon szereplő képviselőiket. Alapvető követelmény, hogy ezek a hallgatók a tagság véleményét tolmácsolják. A hallgatók képviseletének megválasztásából és mechanizmusából adódóan az is szükséges, hogy az adott közösség vagy választó szerv rendszeres időközönként számoltassa be a KISZ-vezetőket.

Az új rendelkezések bevezetésével a felsőoktatási intézményekben új helyzet alakul ki, s ez új, friss szellemet, rugalmasabb módszereket, több kezdeményezést és önállóságot követel KISZ-szervezeteinktől is.

NÉMETH MIKLÓS, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem hallgatója, az egyetemi KISZ VB szervező titkára:

Egy általános megállapítással szeretném kezdeni. Az emberek hajlamosak arra, hogy az új módon felmerülő kérdéseket misztifikálják, valami csodaszernek tekintsék. Úgy gondolom, valahogyan így vagyunk a demokrácia kérdésével is. Minden fontosabb fórumon foglalkoznak ma a demokratikus jogokkal és vezetési módszerekkel, többnyire helyes, de olykor rossz értelemben is.

A „demokrácia" szó a köznapi tudat szerint tulajdonképpen nem jelent mást, mint olyan irányítási, vezetési módszert, melynek alkalmazásával a vezetők és vezetettek közötti tartalmas eszmecserék, viták során születnek meg a döntések. Ez a megközelítés nagyon távol áll ugyan a demokrácia általános filozófiai értelmezésétől, de véleményem szerint a gyakorlatban mégis ezen a síkon ragadhatók meg leginkább a problémák.

Mindenki előtt világos, hogy tartalmas közélet elképzelhetetlen egy bizonyos szintű demokratizmus nélkül, bár ez nem kizárólagos kritériuma. Így pl. a KISZ-szervezet jelenlegi problémáit nem lehet kizárólag a belső demokratizmus fogyatékosságaira vezetni vissza, és ha ezt tesszük, akkor ez bizonyos fokig misztifikáció. Nem hiszem, hogy ifjúsági mozgalmunk munkájának legfőbb kerékkötője a demokrácia hiánya.

Hogy mennyire fontosnak tartjuk a belső demokratizmus kérdését, azt az is bizonyítja, hogy az új működési szabályzat kidolgozásával párhuzamosan, ennek kereteit és mozgásfomáit figyelembe véve, kidolgoztuk egyetemünk KISZ-szervezetének demokratikus működési mechanizmusát is. Az elmúlt években — s ez nem róható fel az egyszerű KISZ-tagok hibájaként — a fiatalok elszoktak attól, hogy saját ügyeiket irányítsák, s döntsenek az őket érintő kérdésekben. Ha KISZ-szervezetünk feladatának azt tekintjük, hogy működjön közre az olyan fiatalok nevelésében, akik a közösség iránti felelősséggel részt kívánnak venni a társadalmi — s itt konkrétan az egyetemi — problémák felvetésében és szocialista szellemű megoldásában, akkor a KISZ-nek létre kell hoznia azokat a mozgásformákat, amelyek révén a tagok közvetlenül érzékelik saját tevékenységük eredményét. Véleményem szerint a fiatalok passzivitásának egyik oka feltétlenül az volt, hogy nem voltak meg azok a formák, amelyekben értelme lett volna bármit is tenniük. Az új működési szabályzat egy sor olyan formát szentesít, amelyek nagy előrelépést jelentenek a korábbi állapothoz képest. A demokratikus keretek jónak mondhatók, azonban tartalmi vonatkozásban már nem mondható el teljesen ugyanez. Sajnos, a demokratikus jogok gyakorlásának elsajátításáért is meg kell fizetni a tanulópénzt. Sok esetben a kezdeti sikertelenség, a nem jó megoldások, a tapasztalatok hiánya inkább rombolta, mint növelte a KISZ és a demokratizmus tekintelyét. A demokratizálódás, a döntési és javaslattevő jogok decentralizálása bizonyos formák révén valósul meg, de a formák létrehozása egymagában még nem demokrácia.

Úgy vélem, hogy egyetemünk sok tekintetben előtte járt ugyan a legtöbb hasonló jellegű intézménynek, de még nagyon is az elején tart a demokrácia fejlesztésének, és nem is mindig a legjobb irányban keresi a megoldást. Itt van pl. a KISZ részvétele a kari és az egyetemi tanácsban. Csak helyeselhető, ha a hallgatók közvetlenül kifejthetik véleményüket az őket érintő problémákról. A kérdés csupán az, hogy kiknek a véleményét hangoztatják a hallgatók képviselői. Az eddigi tapasztalatok szerint [illegible]nk tudniillik már tavaly is f[illegible] rendszer — leginkább a [illegible]t, vagy legjobb esetben

Digitized by Google

is csak egy szűk kör érdekeit és álláspontját képviselték. Hogy ez így történt, azért a KISZ és az állami vezetés egyaránt hibáztatható. Biztosítanunk kellett volna egy olyan fórumot, amelyen a tanácstagok ismertethették volna, hogy milyen kérdések kerülnek majd napirendre, és összegezhették volna a hallgatók javaslatait, észrevételeit, igényeit. Így a kari és az egyetemi tanácsba delegált fiatalok valóban a tagság nevében léphettek volna fel. Ez a fórum azonban — akárcsak a beszámolás intézménye — eddig nem funkcionált. De ezt az is nehezítette, hogy a tanácstagok csak nagyon rövid idővel a kérdések tárgyalása előtt kapták meg az anyagot. Véleményem szerint mindent meg kell tennünk a tagság érdeklődésének felkeltésére, de ennek elengedhetetlen feltétele a hatékonyabb információ-áramlás biztosítása.

Megemlíthetem a különféle oktatási kérdésekhez való hozzászólás lehetőségét is. Önmagában ez is helyes, de lehetőség még nyilván nem jelenti a döntésben való tényleges részvételt. S ha ehhez még hozzáteszem az elégtelen „visszacsatolást" a hallgatók irányában, akkor ebben a formában is csak egy nagyon parányit fedezhetünk fel az egyetemi demokrácia tartalmi vonásaiból. A hallgatók eddig még nem érezték azt, hogy velük együtt az ő véleményeiket is figyelembe véve döntenek róluk, és így csak kevesen hallatják hangjukat. Ebben persze jórészt KISZ-szervezetünk is ludas; a jövőben sokkal körültekintőbben, átgondoltabb koncepcióval kell politizálnunk, kihasználva a jelenlegi keretek adta lehetőségeket.

Még egy szempontból szeretném ezt a kérdést megvilágítani. Véleményem szerint komoly eredményt csak abban az esetben fogunk elérni, ha nemcsak a KISZ veszi komolyan saját megnövekedett szerepét és lehetőségeit, hanem az állami és pártvezetés is felnőtt, egyenrangú partnerként kezeli a KISZ-szervezet különböző szintű képviselőit, s türelmesen segít a „tanulóévek" alatt a hibák kijavításában, útmutatást, biztatást adva a jobb, demokratikusabb egyetemi KISZ-élet megvalósításához. Messzemenően kerülni kell az olyan vezetési és irányítási módszereket (mind a KISZ-en belül, mind más szervezetekben), amelyeket leginkább az „egyszemélyi demokrácia" kifejezéssel jellemezhetnénk.

Mindez azt mutatja: vannak problémáink. Megoldásuk útja csak az oktatási és KISZ-élet demokratizálása lehet, s a KISZ-nek messzemenően ki kell vennie a részét ebből.

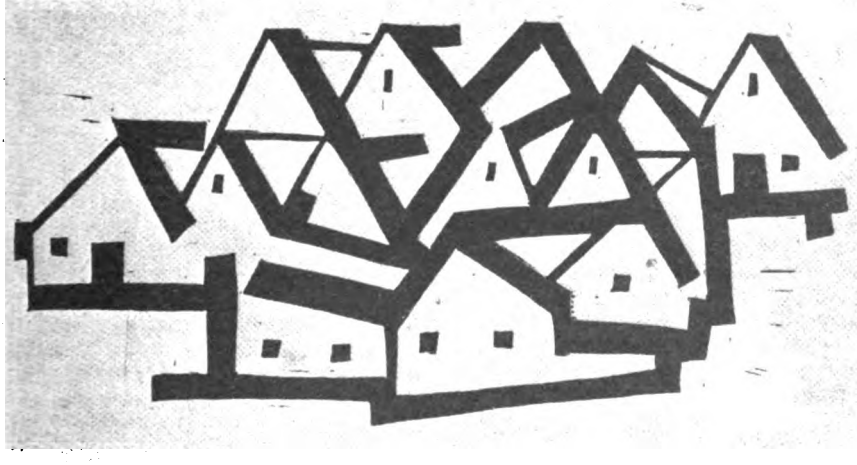

Kolbe Mihály: Falu

Digitized by Google

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek belső ellenőrzése

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek működésének intézményes ellenőrzése egyidős a termelőszövetkezeti mozgalommal. Az utóbbi években a termelőszövetkezetek működését és gazdálkodását befolyásoló körülmények megváltozása miatt *nagymértékben megnövekedtek az ellenőrzéssel szemben támasztott követelmények.* Ezt sokan azzal magyarázzák, hogy a gazdaságirányítási reformmal együttjáró kötetlenebb gazdálkodás növeli a visszaélések lehetőségeit, s ezért szigorítani kell az ellenőrzést.

Emelkedett-e a visszaélések száma?

A termelőszövetkezetek kárára elkövetett néhány súlyosabb bűnügy felderítése kapcsán olyan vélemény terjedt el az országban, hogy a termelőszövetkezetekben a gazdálkodás és működés önállóbbá válásával elburjánzottak a visszaélések. Kétségtelen, hogy még gyakran előfordulnak visszaélések, de az adatok azt bizonyítják, hogy a reform bevezetésével nem nőtt, hanem csökkent a társadalmi tulajdon elleni cselekmények száma. 1967-ben a termelőszövetkezetekben 3790 bűneset fordult elő — mezei lopásokkal együtt — 1968-ban pedig 3320, és a kár összege is csökkent. Egy-egy bűneset átlagos károsszege kb. 6000 forint.

Néhány súlyosabb bűnügy felderítése és nyilvánosságra hozása a csökkenő, de még mindig nagy számú bűneset csak az egyik oka az előbb idézett véleménynek. A másik ok az, hogy vannak olyan helyi szervek és személyek, amelyek vagy akik „állandóan ellenőrizni" akarnak, illetve olyan területen akarják végezni ezt, amelyen az már az önálló vállalati gazdálkodásba való beavatkozást jelent. Ennek persze többféle, s nem kizárólag elmarasztalandó mozgatórugója van. Sokan az eddig elért eredményeket féltik, aggódnak az önálló szövetkezeti döntés esetleges tévedései, az önálló gazdasági döntéshez kapcsolódó belső ellenőrzés erőtlensége, s a mindezek miatt bekövetkező esetleges károk miatt. Minderre persze megvan a lehetőség, de bízni kell a szövetkezeti vezetők szakképzettségében, becsületességében és a kollektív vezetés bölcsességében. Ennek a bizalomnak a hiánya, az önálló gazdálkodás és a felelősségvállalás lehetetlenné tétele — amelyet a gazdasági döntések helyességének külső ellenőrzése idéz elő —, sokkal nagyobb károkat okozhat, mint egy-egy téves gazdasági elhatározás.

Miért szükséges mégis az ellenőrzés továbbfejlesztése?

Az ellenőrzés továbbfejlesztésének okai

Az utóbbi években létrejött egyesülések, valamint a közös vagyon növekedése alapján a termelőszövetkezetekben *a termelés jelentős koncentrációja ment végbe.* A termelőszövetkezetek nagyobb hányada anyagi-technikai ellátottságának színvonalát, termelési szerkezetét, egyes ágazatainak méreteit tekintve is *korszerű* nagyüzemi gazdasággá lett. Az utóbbi években sok termelőszövetkezet feldolgozó, értékesítő vagy szolgáltató részlegekkel *bővítette* tevékenységét. A termelés egyes ágazataiban, valamint a feldolgozó, értékesítő és szolgáltató tevékenység területén nagy számban alakultak ki az *együttműködés* különböző formái mind termelőszövetkezetek között, mind termelőszövetkezetek és állami ipari üzemek között. Mindezek következtében a korábbinál sokkal *bonyolultabbakká* lettek a gazdaságok külső és belső kapcsolatai, s ezek átfogó megítélése, ellenőrzése az eddiginél sokkal nagyobb felkészültséget követel az ellenőrzést végző szervektől.

Gazdasági és működésbeli önállóságuk erősödése következtében a termelőszövetkezetek *ténylegesen is gazdálkodó vállalkozásokká lettek.* A termelőszövetkezetek testületi szerveinek, tisztségviselőinek és üzemi vezetőinek a *döntési hatásköre nagymértékben megnövekedett.* A nagyobb önállóság nagyobb körültekintést és felelősséget is kíván, mert a döntési hatáskör növekedésével a helytelen dön- [illegible] következménye is súlyosabb lehet. [illegible] előzése, vagy az e területen

Digitized by Google

meglevő hiányosságok feltárása és a szükséges következtetések levonása alapvető érdeke a szövetkezeti tagoknak és vezetőknek, hiszen a gazdasági és egyéb döntéseknek nemcsak az előnyeit, hanem a hátrányait is közvetlenül ők viselik.

A termelőszövetkezetek külső ellenőrzése

Az új szövetkezeti törvény a termelőszövetkezetek nagyobb gazdasági és működésbeli önállóságának megfelelően rendezte a termelőszövetkezetek *külső (állami) ellenőrzését*. A törvény abból indul ki, hogy a termelőszövetkezet a tagok vagyoni és személyi társulása, amely önálló gazdálkodást folytat, s ennek megfelelően állapítja meg az állami szervek ellenőrzési feladatait. A szabályozásnak megfelelően növeli a szövetkezeti önkormányzat keretében megoldandó feladatokat. A külső (állami) ellenőrzés elsősorban az *állam és a termelőszövetkezetek közötti*, jogilag szabályozott kapcsolatok betartásának és a *termelőszövetkezetek törvényes működésének vizsgálatára* irányul. Minden állami ellenőrzésnél *alapelv*, hogy a szabályozó hatóság végezze az ellenőrzést és ez arra irányuljon, hogy betartotta-e az ellenőrzött szerv a szabályokat, vagy nem. Hatósági jogkörüknek megfelelően ellenőrizhetik a különböző államigazgatási szervek a termelőszövetkezetekben a növényvédelmi, állategészségügyi, pénz- és hitelgazdálkodási, számviteli, iparrendészeti, kereskedelmi, a termelőszövetkezetek törvényes működését biztosító és egyéb szabályok megtartását. Az államigazgatási szervek *nem végezhetnek* azonban a termelőszövetkezetekben a tulajdonosi jog alapján úgynevezett „felügyeleti ellenőrzést". A népi ellenőrzés szerveinek — csakúgy, mint a múltban — van joguk a termelőszövetkezetekben társadalompolitikai vagy gazdasági szempontból ellenőrzést végezni.

A termelőszövetkezetek belső ellenőrzése

A termelőszövetkezetek *belső ellenőrzése* széles társadalmi alapon, a szövetkezeti tagok közreműködésével, az általuk közgyűlésen választott *ellenőrző bizottságok* útján valósul meg. A szövetkezeti tagok mint tulajdonosok *a testületi szervekben* részt vesznek a gazdasági és egyéb döntések meghozatalában és végrehajtásában, s így e szervek határozatainak ellenőrzésében is. A termelőszövetkezet gazdálkodásának eredményességében való közvetlen anyagi érdekeltségük, a veszteségek közös viselése is úgy hat a szövetkezet tagjaira, hogy törődjenek a közös gazdaság sorsával, a közös tulajdon védelmével, a gazdálkodás helyességével. A *közgyűlés* és egyéb *fórumok* annak a lehetőségét is megadják, hogy a tagok elmondják véleményüket a termelőszövetkezeti élet és gazdálkodás jó és rossz oldalairól és szorgalmazzák a hiányosságok megszüntetését. A termelőszövetkezetekben a belső ellenőrzés a szövetkezeti demokratizmusnak is fontos kifejezője.

A termelőszövetkezet tagsága a saját soraiból a közgyűlésen választott *ellenőrző bizottság* útján végzi a *közös gazdaság egész tevékenységére kiterjedő folyamatos belső ellenőrzést*. Az ellenőrző bizottság független a termelőszövetkezet elnökétől és egyéb vezetőitől, s közvetlenül a *közgyűlésnek* tartozik felelősséggel. Jogköre teljes, vagyis jogában áll, hogy bármely a termelőszövetkezet működésével és gazdálkodásával kapcsolatos ügyet megvizsgáljon. Az ellenőrző bizottság a szövetkezeti tagság általános ellenőrzési jogát gyakorolja tevékenységével, de nem kapcsolja ki a tagot az ellenőrzésből. Nem végez a tisztségviselők, az üzemi vezetők munkaköri kötelességeihez hozzátartozó ellenőrzési feladatokat sem.

A termelőszövetkezeti törvény szerepe

A termelőszövetkezeti törvény az új feltételeknek megfelelően szabályozza a termelőszövetkezetek külső és belső ellenőrzését. Elhatárolja egymástól a termelőszövetkezetek működésének az állami, hatósági és a szövetkezeti önkormányzatból következő belső ellenőrzését. Az ellenőrzés akkor lehet hatékony, ha az egyik a másikat segíti, kiegészíti, de nem helyettesíti. A termelőszövetkezetek belső ellenőrzésére vonatkozó jogi szabályozás helyes gyakorlattá változtatását azonban — a vázolt körülmények miatt — *lényegesen meg kellene gyorsítani*. A

Digitized by Google

termelőszövetkezetek belső ellenőrzésének a jövőben eredményesebben kell biztosítania a közös gazdaságok törvényes, alapszabály szerinti működését, a közös vagyon kihasználását és védelmét, a jövedelem felosztásában a felhalmozás és a fogyasztás helyes arányainak betartását, a gazdálkodás számviteli adatok alapján való átfogó értékelését.

A termelőszövetkezetek tagjai, vezetői tapasztalataik alapján tudják, hogy az ellenőrzés elmulasztása bátorítja a visszaélést, a hanyagságot, a rossz munkát, ez pedig tetemes kárt okoz a közös gazdaságnak. De legalább ilyen nagy, ha nem nagyobb az a kár is, amelyet *a szövetkezeti mozgalom tekintélyének okoznak* a közös vagyon megkárosítói, a harácsolók és a csalók.

Némelyek nem tartják alkalmasanak a termelőszövetkezetek ellenőrző bizottságait a mai feladatok megoldására, és a külső, állami ellenőrző tevékenység jelentős kiszélesítését javasolják. Ez az út *nem járható*, mert nem fér össze a csoporttulajdonnal és sértené a termelőszövetkezetek önállóságát, működésük demokratizmusát. A termelőszövetkezetek belső ellenőrzését semmiképpen nem lehet külső, hatósági ellenőrzéssel helyettesíteni; *mindkettőnek megvan a maga szerepe az ellenőrzés rendszerében.*

Néhány tennivaló

A belső ellenőrzés rendszeressé és hatékonyabbá tétele politikai és szervezeti intézkedések mielőbbi megtételét igényli. Az egyik legfontosabb feladat olyan *légkör kialakítása*, amely nem enged teret a szövetkezeti törvénytől való eltérésnek, a közös vagyon megkárosításának, a hanyag, rossz minőségű munkának, a szocialista erkölcsi normák megsértésének. Nélkülözhetetlen, hogy a szövetkezetek tagjai elismerjék és megbecsüljék az ellenőrző bizottságok munkáját, támogassák ezt és *ne tekintsék zaklatásnak az ellenőrzést.* El kell érni, hogy a termelőszövetkezetek tagjai, az ellenőrző bizottságot segítve, mind aktívabban vegyék ki részüket a közös gazdaságban előforduló hiányosságok feltárásában és kiküszöbölésében.

Az elmúlt években a termelőszövetkezetek tagsága igyekezett, hogy soraiból a szövetkezeti ügy leghűségesebb, megbízható, köztiszteletben álló képviselői kerüljenek be az ellenőrző bizottságokba. Sok helyütt azonban — minthogy az ellenőrző bizottsági tagság nem volt népszerű a tagság szemében — azok lettek az ellenőrző bizottság tagjai, akik éppen elvállalták. Ellenőrző bizottsági tagságra általában csak a *fizikai dolgozókat* tartották alkalmasnak; ezért még jelenleg is csak elenyésző számban vannak a gazdálkodást, a nyilvántartást átfogóan ismerő szakemberek az ellenőrző bizottságokban. Ez eleve lehetetlenné teszi, hogy e szervek hibátlanul eleget tegyenek mind magasabb igényt támasztó feladataiknak. Az ellenőrző bizottságok munkájának magasabb színvonalra emeléséhez az egyik legfontosabb teendő, hogy *fokozatosan megjavítsuk e bizottságok összetételét.* Legyen képviselve az ellenőrző bizottságban *a tagság minden rétege*, minden nagyobb munkaszervezeti egység; a fizikai dolgozók túlsúlyának biztosítása mellett kapjanak helyet itt a gazdálkodáshoz, számvitelhez értő, *tagsági viszonyban* levő szakemberek is.

Célszerű, hogy az ellenőrző bizottság megüresedett helyeire a nyilvántartáshoz, a pénzgazdálkodáshoz, a gazdálkodás átfogó értékeléséhez értő szakembereket válasszon meg a közgyűlés. A megfelelő összetétel az ellenőrző bizottság *létszámának* a törvényes keretek szerinti emelésével is megvalósítható.

Az eredményes munka megköveteli, hogy az *ellenőrző bizottságok tagjai* pontosan ismerjék feladataikat, kötelességüket, jogaikat. Szükséges az is, hogy az ellenőrző bizottságok elnökei és tagjai megismerjék a kiváló termelőszövetkezetek ellenőrző bizottságainak munkatapasztalatait.

Az ellenőrző bizottságok tevékenysége — kevés kivételtől eltekintve — elég *szűkkörű:* főleg egyes növénytermesztési és állattenyésztési munkaműveletek minőségi ellenőrzésére, a leltározásra, a zárszámadásra, mezei lopások vizsgálatára terjed ki. A termelőszövetkezetek működésének és gazdálkodásának a szövetkezeti törvényben előírt *évi általános vizsgálata* a termelőszövetkezeteknek csak egy kisebb hányadában történik meg. Többnyire nem kísérik figyelemmel a hi[illegible]sait és a hibákból nemigen [illegible] szükséges konzekvenciákat. [illegible]ó jelleg erősítésén túl ér-

Digitized by Google

demibbé, értékelőbbé és tervszerűvé is kellene tenni az ellenőrző bizottságok munkáját.

A termelőszövetkezetek belső ellenőrzésének fórumai és ezek szervezeti keretei alkalmasak arra, hogy a szövetkezeti tagság és az ő megbízásából az ellenőrző bizottság a régebbinél tartalmasabb ellenőrzést gyakoroljon, főként akkor, ha igénybe veszi ehhez a termelőszövetkezetek területi szövetségeinek a segítését is.

Az ellenőrző bizottság *a tagság megbízásából és képviseletében jár el.* A termelőszövetkezet vezetősége *köteles* az ellenőrző bizottságot — igényének megfelelően — tájékoztatni a működés és gazdálkodás kérdéseiről. Az ellenőrző bizottság írásban közli a vezetőséggel tapasztalatait, az esetleges visszaéléseket, és ha az nem tesz megfelelő intézkedéseket, kezdeményezheti a *közgyűlés* összehívását. A termelőszövetkezet vezetőségének feltétlenül biztosítania kell az ellenőrző bizottság eredményes működéséhez szükséges személyi és tárgyi feltételeket.

Az ellenőrző bizottság működése nem csökkenti a termelőszövetkezeti tisztségviselőknek és üzemi vezetőknek azt a jogát és kötelességét, hogy az irányításuk alá tartozó munkaterületen elvégezzék a szükséges ellenőrzést. A termelőszövetkezet minden vezetőjének *munkaköri kötelessége* a rendszeres ellenőrzés. A termelőszövetkezet vezetőségének olyan vezetési módszert és ügyviteli rendet kell kialakítania, amely biztosítja a közgyűlés és a vezetőség határozatainak, a vezetők intézkedései végrehajtásának, a belső ügymenetnek, az anyagok és eszközök hatékony felhasználásának és védelmének hatékony vezetői ellenőrzését. Helyes, ha a nagy területen gazdálkodó, vagy sokoldalú tevékenységet folytató termelőszövetkezetek az elnök irányítása alatt belső revizort, vagy revizorcsoportot foglalkoztatnak.

A területi szövetségeknek a termelőszövetkezetek demokratikus működésének és vállalatszerű gazdálkodásának erősítését szolgáló munkájukban megkülönböztetett figyelmet kell fordítaniuk a termelőszövetkezetek és termelőszövetkezeti közös vállalkozások belső ellenőrzésének fejlesztésére. „A területi szövetség küldöttgyűlésének — amelyen részt vesz valamennyi termelőszövetkezet elnöke is — módjában van és jogában áll demokratikus úton olyan határozatot hozni, amellyel az igénybe vevő szövetkezetek részére — külső szakmai szakértők segítségével — rendszeressé teszi a termelőszövetkezetek működésének és gazdálkodásának számviteli adatok alapján történő ellenőrzését."[1] A termelőszövetkezetek belső ellenőrzésének ilyen segítése a szövetkezetek érdekképviseleti szerveinek klasszikus tevékenységéhez tartozik és a területi szövetségek alapszabályában is helyet kapott. Egyetlen területi szövetség sem *lehet közömbös* a működési területén előforduló visszaélésekkel, a szocialista erkölcsi normáktól való eltérésekkel szemben.

A termelőszövetkezetek területi szövetségei *küldöttgyűlésen,* minden termelőszövetkezeti elnök részvételével, demokratikusan döntenek a termelőszövetkezetek belső ellenőrzésében való közreműködésük mértékéről és módjáról. Szakértőik segítségének igénybevételéről az egyes szövetkezetek közgyűlése, ellenőrző bizottsága vagy vezetősége határoz. E szakértők tevékenysége a közgyűléshez, az ellenőrző bizottsághoz vagy a vezetőséghez kapcsolódik, és e szervek gondoskodnak az ellenőrzés megállapításainak realizálásáról is. A területi szövetségek belső ellenőrzést segítő munkájában nagy figyelmet kell fordítani arra, hogy az ellenőrzés megfelelő, a tagszövetkezetek vezetői és számviteli szakemberei által is elismert színvonalú, a tagszövetkezetek igényei szerint sokszintű és segítőkész legyen, s tartsa be a demokratikus elveket és formákat.

A területi szövetségek részvétele *több formában* segítheti a termelőszövetkezetek belső ellenőrzését. Célszerű volna, ha minden szövetség létrehozna olyan *szakbizottságot,* amely társadalmi alapon foglalkozik a termelőszövetkezeti belső ellenőrzés segítésének elvi és szervezési kérdéseivel. Több területi szövetség a területén működő, számvitelileg jól képzett szakemberek bevonásával segíti a szövetkezetek belső ellenőrzését, s a tagszövetkezetek — a költségek megtérítése ellenében — ezeket a számviteli szakembereket igénybe véve megerősíthetik az ellenőrző bizottságok munkáját. Egyes területi szövetségek erre a célra néhány

[1] A Termelőszövetkezetek Országos Tanácsa Elnökségének irányelvei a mezőgazdas. termelőszövetkezetek belső ellenőrzésén vábbfejlesztéséről.

Digitized by Google

emberből álló *irodát* hoztak létre, s ez — az előző megoldáshoz hasonlóan — külső szakemberek esetenkénti bevonásával végzi a termelőszövetkezetekben a belső ellenőrzést. Előfordul, hogy a belső ellenőrzést segítő számviteli szakembert néhány termelőszövetkezet közösen alkalmazza az egyik ebben résztvevő termelőszövetkezetben. Néhány területi szövetség területén már *revizori iroda* is működik, amelyet a termelőszövetkezetek nagyobb csoportja tart fenn.

A termelőszövetkezetek területi szövetségei minden olyan megoldást támogatnak, amely hatékonyabbá, rendszeresebbé teszi a termelőszövetkezetek belső ellenőrzését és biztosítja működésük és gazdálkodásuk számviteli adatok alapján való évi átfogó ellenőrzését. A termelőszövetkezetek területi szövetségeinek feltétlenül együtt kell működniük ebben a munkájukban a ***külső hatósági ellenőrzést végző szervekkel***, különösen a ***népi ellenőrzés*** szerveivel. A szövetségeknek részt kell vállalniuk többek között a ***külső ellenőrzés koordinálásában*** is, hogy megóvják a termelőszövetkezeteket a túl sok ellenőrzéssel járó hátrányoktól.

Hogyan fogadják a termelőszövetkezetek?

A termelőszövetkezetek általában helyesléssel fogadják a belső ellenőrzési munkájuk továbbfejesztésére vonatkozó irányelveket. Igaz, eleinte vegyes érzelmek kísérték azt az ajánlást, hogy az ellenőrző bizottságokat erősítsük meg külső, a számviteli adatok alapján való vizsgálathoz értő szakemberekkel. Ez a termelőszövetkezetek túlzott elzárkózottságából, befelé fordulásából ered. A szövetkezetek egyes vezetői attól tartanak, hogy üzemi elképzeléseiket a revízió során mindenbe betekintő külső szakemberek idő előtt továbbviszik. Más üzemvezetők — főként a főkönyvelők — munkájuk esetleges hiányosságai miatt restellkednek. A tapasztalatok szerint azonban a szövetkezeti vezetők hamarosan túlteszik magukat ezeken az érzéseken. Belátják, hogy a szövetségi ajánlásra bevont külső szakértő felelőssége a vizsgálat során tudomására jutott titkok megőrzésére is kiterjed.

Végül belátják a külső szakértő közreműködésének előnyeit. Máris megállapítható, hogy az ajánlott külső szakértő jelenléte hatékonyan fejlesztheti az ellenőrző bizottság tulajdonosi pozícióból végrehajtott vizsgálatát, s a vele együttesen kialakított ellenőrző bizottsági megállapítás mindenkinek megnyugtató. Megnyugtató a tagok számára, mert látják, hogy jól gazdálkodnak a tulajdonukban levő eszközökkel, s megnyugtató a vezetőség és az egyes vezetők számára is, mert gondos gazdálkodásukat bizonyítja. De megnyugtató a társadalmi és államigazgatási szerveknek is, mert így meggyőződnek arról, hogy működési körzetükben nem fordul elő társadalmi és erkölcsi szempontból elítélendő cselekmény.

•

A népgazdaságnak, a közös gazdaságnak és a termelőszövetkezeti tagságnak közös érdeke, hogy rendszeresebbé, átfogóbbá és hatékonyabbá váljék a termelőszövetkezetek belső ellenőrzése. Minden olyan lépés, amelyeket ebben az irányban teszünk, jelentősen segíti a termelőszövetkezetek demokratikus működését, vállalatszerű gazdálkodást, a szövetkezeti tagok anyagi jólétének növekedését.

Dr. K. Nagy Sándor

Fürtös György: Fekete lovas

Digitized by Google

A Kritika hatodik évfolyamáról

Fontos esztendő volt 1968 a *Kritika* című folyóirat történetében. Viták utáni év ez, a rendeződés, a viszonylagos szintézis éve, a viszonylagos konszenzus kialakulása. Ezért nehéz kapcsolni a VI. évfolyam ismertetését a folyóiratról korábban megjelent elemzéshez. Sajátos, elkülönülő periódusról van itt szó, amelyben egyszerre ismerhetők fel új elméleti pozíciók és korábbi törekvések folytatása.

A Kritika — már sajátos anyagánál fogva is — a *legegyénibb* lapunk manapság. Arculata, törekvései, színvonala és horizontja aligha hasonlítható irodalmi jellegű folyóiratainkhoz. Már az indulást úgy tervezték annakidején a szerkesztők, hogy túllépnek a hagyományos irodalmi, irodalomelméleti, kritikai szemlék keretein. A nehézkes, csak önmaga tárgyára figyelő, hosszú értekezésekkel riogató laptípussal szemben mozgékonyabb, frissebb orgánumot képzeltek. Benne akartak élni korunk gondjaiban, bele akartak szólni napjaink közgondolkodásába. Olyan szellemi-művészi tevékenységre gondoltak, amely *nyitottságával* végzi a maga formáló funkcióit: egyszerre közöl új eredményeket, s igyekszik hullámzásra ingerelni mai gondolkodásunk állóvizeit. S a korábbi évfolyamokat is nézve, egy „nemleges" kép már biztos: a Kritika nem vált *irodalomtörténeti*, főleg nem magyar irodalomtörténeti orgánummá. Hazai irodalomtudományunkat inkább elméleti-esztétikai szempontból gazdagította, itt is elsősorban a műelemző iskolák és módszerek felvonultatásával. Egyetlen, terjedelmes tanulmánytól eltekintve (Lukácsi Sándor: „... és piros zászlókkal") a műelemzés formáját öltötték jórészt magukra azok az írások, amelyek egy-egy írói pályafordulat vagy a magyar irodalmi fejlődés szempontjából önmagukon túli jelentőséggel is bírnak (például Béládi Miklós elemzése Németh László *Emberi színjáték*áról). Ami ezen túl van, az — a szűkös terjedelem falai között fuldokló kritika kivételével — a hungarológus számára inkább közvetett haszon: tájékoztató jellegű, más művészetekkel konfrontáló, általános szellemi, ideológiai, filozófiai övezetekbe kalauzoló, a világirodalommal szorosabb kapcsolatot tartó tevékenység.

Egyik legállandóbb, máig érvényes vonása a lapnak a *mozgékony, tág szerkesztés*. Valóban ignorálták az irodalmi revük képzelt határait. A túllépés *egyik* iránya közvetlenül *politikai*. Közölték Erdei Ferenc kitűnő elemzését termelőszövetkezeti mozgalmunk fejlődéséről, e fejlődés sajátosságairól, eredményeiről. Elméleti alapvetés ez; a négyes sajátosság kibontása szinte a szükségszerűség kényszerét rajzolja azok mögé a változások mögé, amelyeknek az utóbbi egy-két évben tanúi lehettünk, akár a termelőszövetkezetek vállalati jellegének kibontakoztatásáról volt szó, akár jogi vagy szociális helyzetük javításáról. Átvették és közölték Sartre nyilatkozatát a Le Nouvel Observateurből; a Russel-bíróság tagja a bíróság döntését értelmezi-elemzi, s a tények alapján népirtásnak minősíti az Egyesült Államok vietnami háborúját. A sok példa közül említsük még meg a nyugati fiatalság mozgalmainak taglalását, amelyről — más vonatkozásban — később szólunk még.

A tágulás *másik* iránya: *filozófiai*. Van eset, hogy az esztétika gondjaival csak nagyon távolról, nagyon áttételesen függ össze az elméleti vizsgálódás (Heller Ágnes: Egyén és közösség), de találunk arra is példát, hogy közvetlenebb, szorosabb a kapcsolat. Főleg azokra a cikkekre gondolunk, amelyek Tugarinov műve alapján a marxista *axilógia* kialakítását sürgetik vagy kezdeményezik. Közismert, hogy értékelő mozzanat nélkül alig lehet elképzelni értelmes emberi cselekvést, s a köznapi beszédnek is egyik leggyakoribb fogalma az „értékelés". Kapcsolódik a probléma kritikánk helyzetéhez is. Az utóbbi években éppen az érté-

Digitized by Google

emberből álló *irodát* hoztak létre, s ez — az előző megoldáshoz hasonlóan — külső szakemberek esetenkénti bevonásával végzi a termelőszövetkezetekben a belső ellenőrzést. Előfordul, hogy a belső ellenőrzést segítő számviteli szakembert néhány termelőszövetkezet közösen alkalmazza az egyik ebben résztvevő termelőszövetkezetben. Néhány területi szövetség területén már *revizori iroda* is működik, amelyet a termelőszövetkezetek nagyobb csoportja tart fenn.

A termelőszövetkezetek területi szövetségei minden olyan megoldást támogatnak, amely hatékonyabbá, rendszeresebbé teszi a termelőszövetkezetek belső ellenőrzését és biztosítja működésük és gazdálkodásuk számviteli adatok alapján való évi átfogó ellenőrzését. A termelőszövetkezetek területi szövetségeinek feltétlenül együtt kell működniük ebben a munkájukban a ***külső hatósági ellenőrzést végző szervekkel***, különösen a ***népi ellenőrzés*** szerveivel. A szövetségeknek részt kell vállalniuk többek között a ***külső ellenőrzés koordinálásában*** is, hogy megóvják a termelőszövetkezeteket a túl sok ellenőrzéssel járó hátrányoktól.

Hogyan fogadják a termelőszövetkezetek?

A termelőszövetkezetek általában helyesléssel fogadják a belső ellenőrzési munkájuk továbbfejlesztésére vonatkozó irányelveket. Igaz, eleinte vegyes érzelmek kísérték azt az ajánlást, hogy az ellenőrző bizottságokat erősítsük meg külső, a számviteli adatok alapján való vizsgálathoz értő szakemberekkel. Ez a termelőszövetkezetek túlzott elzárkózottságából, befelé fordulásából ered. A szövetkezetek egyes vezetői attól tartanak, hogy üzemi elképzeléseiket a revízió során mindenbe betekintő külső szakemberek idő előtt továbbviszik. Más üzemvezetők — főként a főkönyvelők — munkájuk esetleges hiányosságai miatt restellkednek. A tapasztalatok szerint azonban a szövetkezeti vezetők hamarosan túlteszik magukat ezeken az érzéseken. Belátják, hogy a szövetségi ajánlásra bevont külső szakértő felelőssége a vizsgálat során tudomására jutott titkok megőrzésére is kiterjed.

Végül belátják a külső szakértő közreműködésének előnyeit. Máris megállapítható, hogy az ajánlott külső szakértő jelenléte hatékonyan fejlesztheti az ellenőrző bizottság tulajdonosi pozícióból végrehajtott vizsgálatát, s a vele együttesen kialakított ellenőrző bizottsági megállapítás mindenkinek megnyugtató. Megnyugtató a tagok számára, mert látják, hogy jól gazdálkodnak a tulajdonukban levő eszközökkel, s megnyugtató a vezetőség és az egyes vezetők számára is, mert gondos gazdálkodásukat bizonyítja. De megnyugtató a társadalmi és államigazgatási szerveknek is, mert így meggyőződnek arról, hogy működési körzetükben nem fordul elő társadalmi és erkölcsi szempontból elítélendő cselekmény.

•

A népgazdaságnak, a közös gazdaságnak és a termelőszövetkezeti tagságnak közös érdeke, hogy rendszeresebbé, átfogóbbá és hatékonyabbá váljék a termelőszövetkezetek belső ellenőrzése. Minden olyan lépés, amelyeket ebben az irányban teszünk, jelentősen segíti a termelőszövetkezetek demokratikus működését, vállalatszerű gazdálkodást, a szövetkezeti tagok anyagi jólétének növekedését.

Dr. K. Nagy Sándor

Fürtös C[illegible]te lovas

Digitized by Google

A Kritika hatodik évfolyamáról

Fontos esztendő volt 1968 a *Kritika* című folyóirat történetében. Viták utáni év ez, a rendeződés, a viszonylagos szintézis éve, a viszonylagos konszenzus kialakulása. Ezért nehéz kapcsolni a VI. évfolyam ismertetését a folyóiratról korábban megjelent elemzéshez. Sajátos, elkülönülő periódusról van itt szó, amelyben egyszerre ismerhetők fel új elméleti pozíciók és korábbi törekvések folytatása.

A Kritika — már sajátos anyagánál fogva is — a *legegyénibb* lapunk manapság. Arculata, törekvései, színvonala és horizontja aligha hasonlítható irodalmi jellegű folyóirataink**hoz**. Már az indulást úgy tervezték annakidején a szerkesztők, hogy túllépnek a hagyományos irodalmi, irodalomelméleti, kritikai szemlék keretein. A nehézkes, csak önmaga tárgyára figyelő, hosszú értekezésekkel riogató laptípussal szemben mozgékonyabb, frissebb orgánumot képzeltek. Benne akartak élni korunk gondjaiban, bele akartak szólni napjaink közgondolkodásába. Olyan szellemi-művészi tevékenységre gondoltak, amely *nyitottságával* végzi a maga formáló funkcióit: egyszerre közöl új eredményeket, s igyekszik hullámzásra ingerelni mai gondolkodásunk állóvizeit. S a korábbi évfolyamokat is nézve, egy „nemleges" kép már biztos: a Kritika nem vált *irodalomtörténeti*, főleg nem magyar irodalomtörténeti orgánummá. Hazai irodalomtudományunkat inkább elméleti-esztétikai szempontból gazdagította, itt is elsősorban a műelemző iskolák és módszerek felvonultatásával. Egyetlen, terjedelmes tanulmánytól eltekintve (Lukácsi Sándor: „... és piros zászlókkal") a műelemzés formáját öltötték jórészt magukra azok az írások, amelyek egy-egy írói pályafordulat vagy a magyar irodalmi fejlődés szempontjából önmagukon túli jelentőséggel is bírnak (p[illegible]l Béládi iklós elemzése Németh [illegible] *Emberi színjáték*ról). Ami ezt [illegible]n, az - a szűkös terjedelem [illegible]tt fuldokló kritika kivételével — a hungarológus számára inkább közvetett haszon: tájékoztató jellegű, más művészetekkel konfrontáló, általános szellemi, ideológiai, filozófiai övezetekbe kalauzoló, a világirodalommal szorosabb kapcsolatot tartó tevékenység.

Egyik legállandóbb, máig érvényes vonása a lapnak a *mozgékony, tág szerkesztés*. Valóban ignorálták az irodalmi revük képzelt határait. A túllépés *egyik* iránya közvetlenül *politikai*. Közölték Erdei Ferenc kitűnő elemzését termelőszövetkezeti mozgalmunk fejlődéséről, e fejlődés sajátosságairól, eredményeiről. Elméleti alapvetés ez; a négyes sajátosság kibontása szinte a szükségszerűség kényszerét rajzolja azok mögé a változások mögé, amelyeknek az utóbbi egy-két évben tanúi lehettünk, akár a termelőszövetkezetek vállalati jellegének kibontakoztatásáról volt szó, akár jogi vagy szociális helyzetük javításáról. Átvették és közölték Sartre nyilatkozatát a Le Nouvel Observateurből; a Russel-bíróság tagja a bíróság döntését értelmezi-elemzi, s a tények alapján népirtásnak minősíti az Egyesült Államok vietnami háborúját. A sok példa közül említsük még meg a nyugati fiatalság mozgalmainak taglalását, amelyről — más vonatkozásban — később szólunk még.

A tágulás *másik* iránya: *filozófiai*. Van eset, hogy az esztétika gondjaival csak nagyon távolról, nagyon áttételesen függ össze az elméleti vizsgálódás (Heller Ágnes: Egyén és közösség), de találunk arra is példát, hogy közvetlenebb, szorosabb a kapcsolat. Főleg azokra a cikkekre gondolunk, amelyek Tugarinov műve alapján a marxista *axilógia* kialakítását sürgetik vagy kezdeményezik. Közismert, hogy értékelő mozzanat nélkül alig lehet elképzelni értelmes emberi cselekvést, s a köznapi beszédnek is egyik leggyakoribb fogalma az „értékelés". Kapcsolódik a probléma kritikánk helyzetéhez is. Az utóbbi években éppen az érté-

Digitized by Google

kelés szorult háttérbe a recenziókból, s hol a leírás foglalta el az értékelés helyét, hol pedig az irodalom vagy az író belső fejlődéséből, esetleg a művészi szándék és a megvalósulás viszonyából adódó viszonyítási lehetőségek. Az okok sokféle, összetett hálózata eredményezte e helyzetet, de bizonyára volt benne szerepük a marxista értékelmélet némely fogyatékosságainak is. Igaz lehet Miklós Pál figyelmeztetése (Az irodalmi műalkotás kutatásáról): az értékelmélet nem oldja meg egycsapásra a műbírálat gondjait, de „az értékelés alaposabb, jobb, tökéletesebb lehet kidolgozott értékelmélet birtokában", bár „az továbbra is a legmagasabb rendű emberi, szellemi tevékenységek egyike marad, amelyet nem lehet gépesíteni" (5. szám, 27.). Éppen ezt az „alaposabb, jobb, tökéletesebb" ítéletalkotást készítik elő azok a vizsgálódások, amelyek az általános értékelméleti problémák után (a *Valóság*ban Barta János Tugarinovhoz kapcsolódó tanulmánya, a Kritikában Ágh Attila Az érték és az emberi tevékenység című cikke), *a művészetekkel kapcsolatos értékelés kérdéseit* vetik fel (Nyirő Lajos: Művészet és érték).

Említenünk kell a tematikai szélesülésnek még egy területét: a *társművészetekkel való foglalkozást.* A műmellékletek s a hozzájuk kapcsolódó rövid ismertetések rendszerint a modern képzőművészet kiemelkedő alkotóira vagy irányzataira irányítják figyelmünket. Olyan tevékenység ez, amely összefügg a művészeti-irodalmi közízlés formálásával, de kapcsolódik azokhoz a törekvésekhez is, amelyeket a realizmus történeti értelmezéséért és az avantgard művészetek, különösen a szocialista eszmékhez közelálló irányzatok befogadtatásáért folytatott a lap. Filmművészetünk reneszánsza, a művek súlya, problémaviláguk gazdagsága magyarázza, hogy ma már csaknem minden irodalmi folyóiratban írnak *filmekről*, sőt filmesztétikáról. A Kritika szerkesztősége itt is többet vállal pályatársainál: a rövid híradás vagy a szokványos ismertetés műfaját felcserélte az elemző tanulmányéval. Alm[illegible] zései (Egy tört[illegible] ciója; Hol vanna[illegible] lak...?) a mű[illegible] merő, az anya[illegible] fiai síkon ki[illegible] bár néha — s[illegible] *lik az ellen[illegible]* szeresen [illegible] *házi be[illegible] fotoeszt[illegible]*

Nem csoda, ha ez az újszerű, tudatosan vállalt szélesség *egyszerre emeli és nyomasztja a lapot.* Emeli, mert nagyobb távlatokban képes így szemlélni saját szűkebb szakmai világát, mert színesebb, gazdagabb, elmélyültebb. S nyomasztja, mert a szűk terjedelem sorompói között csak valami vagy valamik feláldozásával valósítható meg e szélesség. Óhatatlanul eltolódik a lap az elmélet irányába: *lazul az a kapcsolat; amely az élő művészeti folyamathoz, ezen belül az irodalmi élethez fűzi,* s csökken kisugárzó ereje a művészetek mozgására. Kétségtelen, hogy az olvasó másféle érdeklődéssel veszi ma kezébe a Kritika új számait, mint bármelyik szépirodalmi folyóiratunkat. Vitát, szellemi izgalmat talál bőven amazokban is, de itt kissé távolabbi tájakra kalauzolják. Az elméleti írások között is szívesen olvasnánk *közvetlenebb érdekű* elemzéseket, akár a történeti életrajz, az útleírás, a lektür elméleti kérdéseiről, a művészetek szórakoztató funkciójáról, a közízlés világáról vagy a színházi és filmélet strukturális, műsorpolitikai kérdéseiről.

Cikkek, tanulmányok, reflexiók, recenziók hosszú sora lát napvilágot minden lapban egy esztendő során. Valamennyi megemlítése elképzelhetetlen, s nincs is erre szükség. Akkor lehet érezni a szerkesztés munkáját, ha néhány hangsúlyozott törekvés köré csoportosul az írások többsége, ha a gondolatok összekapcsolódnak: egymást erősítik vagy vitatják.

A tematikai határok szélesítése mellett — a másik uralkodó elv: *a műalkotás vizsgálata, a műelemzés.* Ismeretes, hogy a szocialista és a nem szocialista világban *látszólag* párhuzamosan lendült fel a műelemzés „divatja". Ha vannak is párhuzamok, ha a vizsgálati módszerek keresésében felfedezhetünk találkozási pontokat is: az okok és a szándékok mások. A „new criticism"-hez tapadó elemző iskolákat a történetiség iránti szkepszis juttatta el a „mű"-höz mint a művészi élet és fejlődés alapegységéhez. Komoly eredményeket hozott a nyelvi műalkotások struktúrájának elemzésében, de legalább ugyanannyi kételyt ébresztett. A személytelen, objektív megközelítés ideája s az irodalomtörténet figyelmen kívül hagyása mutatta meg az irányzat gyenge pontjait: a minden történetiségben implicite adott fejlődésgondolat oldaláról meredező kérdőjeleket. A dogmatizmusból kibontakozó marxista irodalomtudomány pedig hajlékonyabb, a mű esztétikai lényegét sokoldalúbban fel-

Digitized by Google

táró megközelítési módokat keresett. Ahogy Szabolcsi Miklós fogalmazta a Népszabadság ez évi február 9-i számában: „forrásig hevített viták zajlottak az irodalmi elemzés új módszereiről, az irodalmi mű új megközelítési módjairól, új szempontokról, mert a fejlődés követelményei szerint finomítjuk és továbbfejlesztjük eszközeinket, gazdagítjuk a marxista kritikai elemzés metodikáját, a marxista irodalomelméletet". Szemmel látható, hogy a marxista irodalomelmélet a komplexitás felé halad; fenntartja a művek társadalmi-történelmi magyarázatát, de — ennek alárendelten — magába ötvözi azokat az értelmezési lehetőségeket is, amelyek az élmény, a műalkotás strukturáltsága vagy a funkcionalitás aspektusából adódnak, s összehangzanak a társadalmi-történelmi megközelítéssel.

Amikor teret adott a Kritika a műalkotás vizsgálatának, szinte természetes, hogy kezdetben *strukturalista elemzéseket* közölhetett. Természetes, mert a strukturalizmus „par excellence" műfaja a műelemzés, s alig gondol az irodalomtörténetre vagy az általánosabb irodalomesztétikára. Tudomásunk szerint csak a szlovák strukturalisták próbálkoztak irodalomtörténettel, amiben nyilván szerepe van az irányzat prágai indíttatásának. A „megújulás" és „elmerevedés" ellentétpárjára alapozták a szlovák líra történetét. Távolról sem újak, s érvényesség szempontjából eléggé szűkös felfogást jeleznek e fogalmak. A 19. századtól, a romantikus élményköltészet megjelenésétől valóban megfigyelhető, hogy a nagy lírikus egyéniség szétrobbantja a merev formai konvenciókat, s egyszerre alakítja át az eszmék és a formák világát. Az is igaz, hogy a teremtés e csodáját később epigonok tömege használja el, merevíti meg, popularizálja, s az egykor új formakultúra a friss eszmék bilincsévé torzul. Szükség van tehát újabb robbantásra, a kifejező eszközök ismételt megújítására. Mégis, az *ilyen konstruált dialektika sok kétséget támaszt.* A 19. századig, a romantikáig, az egyediség s a zseni romantikus szemléletéig például sohasem volt nyűg a hagyományos formakincs, s nem törekedett formai robbantásra a nagy lírikus. Később valóban adott ez a jelenség, de túlságosan könnyű vitatni, hogy magyarázható-e a lírai fejlődés e soványkás, antipod fogalmakból, bevilágítják-e ezek a fejlődés gazdagságát és útvesztőit.

A Kritika strukturalista elemzései is produkáltak néhány kitűnő tanulmányt, főleg Hankiss Elemér s a nyelvi megközelítésből kiinduló Bonyhai Gábor tollából. Mégis, több szervi hibája van sok cikknek. Általános elméleti fejtegetéseikben kevés az eredetiség, jórészt ismétlik vagy követik német és angol nyelvű mintáikat, s alig derül ki, hogy az irányzat általános elveiből mit tartanak alkalmazhatónak, s mivel kell vitatkoznia a megújuló marxizmusnak. Akkor izgalmasak, ha kilépnek az ismert, utánélt elvek világából, hogy egy-egy konkrét műalkotás elemzését kezdjék el, ám buktatók itt is jelentkeznek. Mintha a teret nyert ember öröme szükségszerűen járna együtt gyermekbetegségekkel! A lendület ábrákkal, grafikonokkal játszik, mindenáron képletekbe akarja átvetíteni a művészetet. Önálló művé, magafitogtató szellemi mutatvánnyá szerénytelenül így a műelemzés, s elfeledkezik Matthew Arnold régi óvásáról: feladata elsősorban a nagy művek értelmezése, szerény szolgálata, s a rossz jelzése, bizonyítása. Ráadásul *valahogy ismétli magát a szellem története* a képletekben és grafikonokban! Egykor, a pozitivizmus korában, volt már egy kudarca a gondolkodásnak. Hitték, hogy egzakt módon megragadható a művészet lényege, s hogy eljuthatnak az egzakt bizonyosság természettudományos ideáljához. Aligha új a kételyünk: sem az alkotásfolyamatból, sem a műélvezetből nem kapcsolható ki a szubjektivitás, s nagy baj volna, ha ki lehetne iktatni! Csak hasznos lenne, ha szóhoz juttatna a Kritika más (lélektani, funkcionális stb.) elemző eljárásokat is, s a párhuzamosság kontrasztjával, ennek alapján a marxista kritikai elsajátítás módszerével erősítené fel erényeiket és gyengéiket.

Nehéz jelölni, elnevezni, de több írás nyomán úgy látszik, hogy *komplex vizsgálódás*nak hívják majd e korszerű, gazdagult marxista műelemzést. Első fecskéi már olvashatók. Gondolunk Szabolcsi Miklós A verselemzés kérdéseihez című, önálló kötetére, amelyben egy vers konkrét vizsgálata elméleti tisztázássá szélesül. Gondolunk Németh G. Béla sikeres elemzésére (Egy Babits-vers tanulságai, Kritika, 9. szám). A „rájátszás" és „utalás" fogalmában Németh az alkotó művész alapállását ragadta meg, amelyből könnyen, természetesen tudta kibontani a vers műfaját, hangnemét, képkincsét, szcenikáját és szószerkezeteit, a személyiség adott hangoltságához tapadó költészettörténeti és művelődéstörténeti vonatkozásokat, a költemény reális lelki-társadalmi közegét. Hasonló célból kell említenem Béládi Miklós írását Németh László Emberi színjátékáról. Az önmagában, „öntörvényűen" is vizsgált műalkotás

Digitized by Google

itt sem szakad ki reális, éltető közegéből: a személyes és műfaji fejlődésből, az eszmék láncolatából, a kor széles hullámverésből. Végül: Bodnár György *az irodalomtörténetírásban* is a komplex vizsgálatokat sürgette. E komplexitás lényege nyilván nem fogalmazható meg egyetlen mondattal. Megújult műszemléletünk, korszerűbb elméleti tájékozodásaink komplex jellege azt jelenti, hogy az alapvető történeti-társadalmi megközelítés dúsul, kiegészül, s ezáltal hitelesebbé válik. Kiegészül mindenekelőtt a művek *környezete* irányában. A gazdasági, társadalmi formáló erők mellett jobban kell figyelnünk a felepítmény és a tudatformák hatására: a kor eszmevilágának, a műfaji-esztétikai hagyománynak, a társművészeteknek, a kor moráljának nyomaira. Jobban kell figyelnünk a műalkotás *létrehozóját:* a művész élményvilágát, pszichikumát, „közérzetét". Elmélyültebben kell vizsgálnunk az alkotást mint objektivalodott műtárgyat, amely elszakadt már alkotójától, s éli a maga önálló, autonóm életét. A *műközpontú* megközelítés föltárhatja a művészi struktúrát, annak valamennyi összetevőjét, az összetevők anyagát és funkcióját. Miklos Pál cikke (Az irodalmi műalkotás kutatásáról) azért jelentős, mert felvázolja a lehetséges megközelítési módokat, s utal a komplex vizsgálat feladataira is. A kiserletezésből felderengő eredmény: a marxista elmeleti gondolkodas megújulasa. Ebben kétségtelenül szerepe volt a Kritikának, de a továbblépés garanciája ezen a téren az említett negatívumok lekuzdese, vagyis: a polgari vizsgálati eljárásokat az eddiginel hatékonyabban ala kell vetni a marxista kritikai modszernek.

Már az elmeleti törekvések is sejtetik, hogy *polemizáló es vitakat provokáló* lap a Kritika. Vitai néha mas folyoiratokhoz kapcsolodnak (például az Ezustkorról Eörsi István cikke az Élet és Irodalomban vagy Weber Antal cikke a Dozsarol), néha csupán a lapon belül ütköznek össze a nezetek. De szólasra ingerelnek azok a cikkek is, amelyek az *Állasfoglalas* rovatban jelentek meg, s nem követte őket szoparbaj. Szemleleteink, művészetfelfogasunk, közeletünk lenyegi kerdeseit érintik e viták. Az általánosabb erdekűek közül haromra utalunk: Marx Györgynek az Uj Irasban közölt Gyorsulo idő című cikke visszhangjara, a nyugati (s utalasokban a lengyel es jugoszlav) egyetemi megmozdulasok elemzesere, és arra az egesz évfolyamon vegighúzódo, latens polemiara, amely a hazafisag korszerű értelmezését feszegette, vagy csak érintette.

Az első csupán egyetlen válaszcikk (Ádám György: Gyorsuló idő — eltérő ütem), de fontos, mert a technikai forradalom és az információ-robbanás üzemszervezési, közoktatási, egyéni vonatkozásait igyekezett összegezni. Rövid elemzés Almási Miklós cikke is (Rudi Dutschke és a nyugatnémet ifjúság), ám a nyugati ifjúsági mozgalmak alapvető ellentmondását bontotta ki: „a tüntetések, a változatos harci technika, a protest-magatartás elemei pontosabban kerültek kidolgozásra, mint amiért a harc folyik". Ha lazán is, de kapcsolódik e témához Eörsi István Felelősség és konszolidáció című cikke. Csurka István s a Novi Sad-i Végel László írásai késztették arra Eörsit, hogy szembenézzen a szocialista konszolidáció és az elégedetlen ifjúság ellentétével. Nemrég széles körben vitatták nálunk is a fiatalok lehetőségeit, az ifjú tehetségek érvényesülésének útját-módját. Végel a konszolidációt az eszmei-lelki ki- és megegyezések állapotának tekinti, ahol az „objektív lehetőség" kliséjével takaróznak megkopott lelkek és szürke szellemek. A kiegyezések állapota csupa önredukció, csupa beletörődés, a magukat meg- és feladó egyének kottériája, amellyel szükségszerűen szemben találja magát a néha romantikus, borzas, de mindig teljesebb, merészebb, az ideálist mindig jobban érző fiatalság. Eörsi helyesen hangsúlyozta, hogy „a forradalmár számára ... nem lehet program a konszolidáció totális megszüntetése — hanem olyan konszolidációra kell törekednie, amely biztosítani tudja a valóság rugalmas szerkezetét, azt, hogy az egyén szabadságra tehessen szert a mindig-éppen-adott tényvilággal szemben ... A szocialista konszolidáció célja tehát csak az általános lehetőségek növelése lehet."

Nem ugratta ki önálló vitatémává a szerkesztes a *nemzet, hazafiság, dezilluzio, deheroizalas* kérdéscsoportját, de oly sok írásban felbukkan ez, néha erőteljesen, néha csak utalásokban, hogy egyszer, talán, átfogó polémiává kellene emelni. Kezdődik Fekete Sándor reflexioival (Meltók vagyunk-e Európához?) es Kenyeres Zoltán Kritika és illúzió című cikkével, folytatódik Nemeskürty válaszaval; felbukkan Sőtér István és Fehér Ferenc polemikus cikkeiben, az Első ének kritikai fogadtatásában s a bolgar írók vitajáról szóló beszámolóban. Említettük: nem kiemelt [illegible] a lapnak, inkább csak [illegible]moknak a lecsapódása, [illegible]meszek vitája, néhány

Digitized by Google

film és könyv indított el a publikumban. A néha alkalmi, néha csupán érintőleges tárgyalás is inkább a „hadállásokat" jelezte, de a szintézis körvonalai nem derengenek. Pillanatnyilag sok még az indulat, ami önmagában nem volna baj. A szenvedély nem mindig az értelem ellentéte; gyakran az emberi meggyőződés hozza magával, a hit velejárója, minden szellemi expanzió segítője. Ám jelenleg inkább minősítgetéssé ingerlődik még, inkább mögöttes szándékokat kutat a sorokban; alig van hajlama a másik fél érveinek meghallgatására, inkább a könnyebb utat járja: darutollas Bendegúzt vagy ártó kozmopolitát kiált. Pedig kár volna, ha az illúziók ellen viaskodva félrelöknénk egy fél évszázad (1849—1906) magyar irodalmát; nem volna jó, ha olyan nemzeti értékek is beárnyékolódnának, amelyek ott lehetnének a legkorszerűbb szocialista nemzettudatban is; kár volna, ha elhinnénk, hogy akár a tömegek, akár a történeti személyiség tetteiben az érdek mellett sohasem hatnak eszmei vagy etikai ösztönzések.

Sok szóváltás villog a lapban, *még több az úgynevezett „állásfoglalás" — polémia nélkül.* Jelzik, hogy a Kritika valóban *műhely:* nyílt, töprengő, máskor határozott kifejezője ítéleteknek, gondolatoknak, szellemi tájékozódásoknak. Legtöbbször természetesen irodalmi ügyekről van szó: művekről, írók értékeléséről, irodalmi közéletről. Fekete Sándor ügyes parabolái szinte sűrítve vonultatják fel a vélemények skáláját, ütközéseit, mozgását. Az egykori, az évekkel ezelőtti nagy polémia, *a realizmus-vita elcsendesedett* mára. Csak néha szikráznak fel az egykori indulatok egy-egy helyreigazítás formájában (Szili József cikke és Szerdahelyi István válasza, Fehér Ferenc vitacikke). Látszólag arra utalnak az utóhullámok, hogy viszonylagos konszenzus sem alakult ki a szemben álló nézetek között, de ez csak a látszat. Az eredmény így is jelentős volt, s jelentkezik két síkban is. Segítette kibontakozni a vita *az irányzatok történeti felfogását:* az irányzatok esztétikája (a Gondolat „izmus"-sorozata) s az irodalomtörténetírás olyan vívmányokat mondhat már magáénak, amelyek többé nem férnek bele a realizmus-antirealizmus ellentétpárjába. A másik, az élő művészi folyamattal szorosabb összefüggésben álló eredmény: a *visszatükrözés elméletének* megőrzése, finomabb értelmezése, az *ábrázolás* és a *kifejezés* esztétikai fogalmának szintézise.

Végül szólnunk kell a *kritikákról, a műbírálatról.* Szinte közvélemény, hogy nem erős oldala ez a lapnak, s ha a műfaj sorvadásáról esik szó, rendszerint odamutatnak a Kritikára is. Ha pontosak akarunk lenni, akkor árnyalnunk kell e képet. Lehetőségeihez, főleg a terjedelmiekhez képest viszonylag sok recenziót közöl a lap; kialakította a könyvismertetés két típusát: a terjedelmesebb, mélyebb *kritikát* és a rövidebb, inkább impressziókra alapozó *szemlét.* Az utóbbi nyilván azt célozza, hogy jobban követhessék a könyvkiadást, helyesebben: valamennyire csökkentsék az űrt a kiadás és a művek figyelése között. Színvonal terén sem marad el a műbírálat a többi orgánumé mögött. A legjobb kritikusok a munkatársai, sok találó, szép elemzést olvashatunk rovatában — de az említett „közvélemény" mégsem téved.

Ez a rovat sem mentes kritikai életünk általános hibáitól: *a műfaji szegényességtől, az esetlegességtől, a kritikusi bázis szűkösségétől,* az ítélkezés lanyhulásától, a leíró, deskriptív recenziók megszaporodásától. A némileg elméleti irányba tolódott lapnak *nincs igazi kritikai légköre.* Tudjuk jól, hogy a szerény, ösztövér terjedelem nagyon nyomasztja a szerkesztést. Minden hosszabbra sikerült tanulmány, minden polémiává kerekedett cikk a kritikai rovat létét fenyegeti. Ez van leghátul, ráadásul mozaikokból áll, mindig innen kell tehát valaminek elmaradnia. E bizonytalanság állandó jelenléte okozhatta, hogy illúziónak látszott messzetekintő koncepció kialakítása, hogy ez lett az a rovat, amely mindig éppencsak összeállt valahogy. S ez a helyzet fájdalmasabb egy elméleti-kritikai lapnál, mert sokat vártunk tőle a kritikai élet fellendítése terén is.

Sok tényező magyarázhatja, hogy *elmaradt az új bírálati formák, az új bírálattípusok kiformálása.* Az ismertetések csak ritkán alkalmazzák a műelemzésnek azokat a friss, árnyalt módszereit, amelyeket éppen a Kritika mutatott be. Felfedezhető az alkalmiság a rovat szerkesztésében is. Ha már le kell mondanunk a könyvkiadás egészének követéséről, akkor valamilyen elképzeléshez kellene igazítani az ismertetendő művek kiválasztását. Elképzelhető, hogy csak a legjelentősebb kiadványokról írunk. Elképzelhető az is, hogy csak azokat a műveket mutatjuk be amelyek az írói fejlődés valamilyen fordulatáról, a növekedés új fázisáról vallanak. Az is járható út, ami az Új Írást jellemezte korábban: időnként felmérte az első köteteket, az induló pályákat. Folytathatnánk az ötletsort, de felesleges. Az a lényeg, hogy c

Digitized by Google

valamilyen elképzelés emelheti ki a rovatot a szűkös lehetőségek és az esetlegesség játékaiból. Mondanunk sem kell, hogy a világirodalom ismertetésében is csak így képzelhető el valami halvány okszerűség. Egyébként inkább a szerzők érdeklődési körét jelzik az írások, de nem a lap törekvéseit. S a Kritika szerkesztőségében van annyi szellemi erő, hogy képes legyen megvalósítani a laphoz fűződő reményeket.

*

E sorok írója is bábáskodott a lap indulásánál. Tette, amit kellett; nem kevés kétséggel, hiszen azon tűnődött: az lesz-e a lapból aminek szánták? Érett-e már arra a ritkán eredeti magyar esztétikai gondolkodás, hogy kellő színvonalon tartson fönn *önálló* szemlét? Lesz-e szervező erő a lapból, képes-e erőket tömöríteni, indít-e el szellemi mozgást. A rendeződés éve volt az elmúlt esztendő: fontos elvek tisztázódtak, új polémiák alakultak ki. Mindez reményt, lehetőséget ad arra, hogy a lap *minden vonatkozásban* kifejlessze önmagát, hogy egyoldalúságát végleg levetkezve tevékenykedjen a marxista elméleti gondolkodás, a művelődéspolitika gyakorlata, a kritikai élet megújítása terén.

Kovács Kálmán

Kendős leány

Digitized by Google

Irányítás — módszerek — valóság

(A művészet irányításáról folyt vita néhány további tanulsága)

Folyóiratunk hasábjain — több mint egy évig — szerény eszmecsere zajlott a művészet irányításáról. A „szerény" jelzőt azért használjuk, mert a vita nem vert szélesebb hullámokat, nem került a közérdeklődés centrumába. Sőt, a vitaindító, *Művészet és irányítás*[1] című tanulmány szerzője, *Vitányi Iván* válaszcikkében úgy érezte, hogy partnerei félreértették, és nem arról folyt a vita, miről kellett volna: nem a művészi alkotófolyamat irányításának módszeréről.

Az eszmecsere valójában — a benne felhalmozódott problémákat kissé mélyebben vizsgálva — rendkívül tanulságosnak bizonyul. Kitetszenek belőle a kulturális politikánk alapjában egészséges vonulatát jelző fények és a gondjainkat idéző árnyak. A csupán érintőleg kezelt kérdések is egy sor aktuális problémának adnak hangot — mind a bizakodás, mind az aggodalom megnyilvánulásaként. A szerkesztőség ezért mindenképpen indokoltnak látja, hogy lezárás helyett továbbgondolásra és továbbcselekvésre serkentsen. Vagyis e zárszó nem torlasz, hanem a híd szerepét szeretné betölteni a vélemények egészséges áramlásában, még akkor is, ha e folyóirat hasábjain formálisan az eszmecsere végéhez érkeztünk. S ez nem a demokratizmusnak szánt divatos gesztus, hanem az *ilyen jellegű viták* (amelyek tehát társadalmi életünk folyamatának egy-egy metszetét vetik kritikai vizsgálódás alá) tulajdonságából eredő kötelesség. E viták tárgya a folyamat, maga az elevenség, s hasznukat az analízisből leszűrt továbbgondolandó *tanulságokban* láthatjuk.

Félreértés, vagy megkerülhetetlen kérdésfeltevés?

Vitányi Iván alapállása és szándéka — amelyet főképpen szerzői válaszcikkében fogalmazott meg — saját szavait idézve a következő volt: „A magam részéről különösen nagy figyelmet szenteltem a módszereknek. Nem azért, mintha nem tudnám, hogy előbb jó elvek kellenek, s azután a jó elvekhez kell jó módszereket kiválasztanunk. Úgy gondolom azonban, hogy elveink ma jobbak, mint módszereink." (1969. 5. 12.) A szerző a művészeti élet irányíthatóságának „legkényesebb" (mert a legtöbbek által megkérdőjelezett) szféráját, a művészi *alkotómunka irányítását* választotta ki tehát (elvonatkoztatva a művészeti élet egészétől), s ezen belül is az irányítás *módszerét* kívánta vizsgálni (elvonatkoztatva e terület irányításának egészétől). E módszer lényegét pedig (messzemenően tekintetbe véve a művészi alkotás, teremtés sajátosságait) — a kibernetikától kölcsönzött hasonlatrendszerrel, modellképzéssel — a heurisztikában vélte felfedezni. A későbbiekben szinte valamennyi hozzászóló vitába szállt nem is annyira az e hasonlat által megragadott tartalommal, mint inkább a hasonlat alkalmazásának jogosságával. Egyesek a kibernetikai „hármasság" transzponálhatóságát, mások elégtelenségét kifogásolták. Ha érin-

[1] A vitaindító folyóiratunk 1968. évi 8—9. számában jelent meg. Ezt a következő írások követték: *Faragó Vilmos: Szerepmegosztás* (1968. 11. sz.), *Tóth Dezső: A művészet vagy a művészeti élet irányítása?* (Uo.), *Breuer János: Művészetirányítás vagy művészek irányítása?* (1968. 12. sz.), *Almási Miklós: Művészetirányítás, vagy az új kultúra világrasegítése?* (1969. 2. sz.), *Ranódy László: Heurisztika és pozitív ösztönzés* (1969. 3. sz.), *Ujvári Béla: A polgári szemlélet térnyerése?* (Uo.), *Köpeczi Béla: A művészetpolitika és mechanizmusa* (1969. 4. sz.), *Keres Emil: A demokratizmushoz nem kellenek ürügyek* (uo.), *Vitányi Iván: A módszerekről kellett volna vitatkoznunk* (1969. 5. sz.) és *Breuer János: Záróra előtt . . .* (1969. 6. sz.)

Digitized by Google

Digitized by Google

elbizonytalanodás lett volna úrrá művészeti politikánkon.

A „balos" vagy jobbos ellenvetések okát magukban e törekvésekben, jól ismert szándékaikban kell keresnünk. Ahol pedig tévedésről, hibás ítéletről van szó, ott a rosszul alkalmazott absztrakciót érhetjük tetten. Az egyes művekkel (vagy alkotókkal, életművekkel, irányzatokkal) kapcsolatos eseménytörténetet ugyanis *nem lehet önmagában szemlélni.* Az effajta döntések láncolatának — kiszakítva társadalmi-politikai környezetéből — vajmi kicsiny a viszonylagos önállósága is. Ahogyan egy hadművelet lépéseit sem lehet *önmagukban* minősíteni, a hadihelyzet, az erőviszonyok, az ellenfél akciói nélkül, úgy üres absztrakció olyan eseménysort kreálni (a „kreálás" nem a *tények* egymásutániságára, hanem a tények természetes összefüggéseitől, környezetétől való elszakítására vonatkozik), amely időrendben a *még nem* és a *már* publikált műveket tartalmazza. Mert egy időben ilyen kérdésekre is választ kell keresni: Milyen volt a társadalom állapota? Miféle „izgalom-zónák" uralkodtak? Milyen problémák foglalkoztatták a közvéleményt? Milyen pozícióban voltak a különböző töltésű társadalmi erők? Milyen ellentmondások voltak napirenden? Felesleges folytatni a felsorolást. Igaza volt a szerzővel vitatkozó *Tóth Dezsőnek*, aki többek között ezt írta: „Az a tényleges művészetirányítás azonban, amely a művészeti élet (alkotó — mű — esztétika — kritika — terjesztés — propaganda — közönség) korrelatív tényezőinek egységét tartja szem előtt, s ezt az egészet is az ország általános társadalmi-ideológiai helyzetének összefüggéseiben ítéli meg, semmit sem kezdhet és kezdhetett volna az „egyszerre" történő korrekció csak formálisan logikus igényével. Mind a XX. századi klasszikus értékek, mind a jelenkori értékek esetében a korrekciós folyamat *nemcsak a marxista esztétikai gondolkodás és kritikai gyakorlat „helyreállítását", hanem a széles közvélemény tudatának formálódását is feltételezte.* Ez viszont elválaszthatatlan volt a társadalmi, politikai, ideológiai folyamat alakulásától." (1968. 11. sz.)

Negyedszer: A művészet irányítása semmiképpen *sem redukálható csupán a felső párt- és állami irányításra.* Sőt éppen a dogmatikus modell tételezte fel szinte minden lépésnél, hogy „majd fönt megmondják", „majd ott eldöntik", mit kell tenni. Ezen az állapoton túljutottunk. Ám ahogyan a gazdálkodásban, úgy a művészet irányításában is nagyobb jelentőségre tettek szert a *helyi „műhelyek":* egy-egy város, megye művészközössége, az alkotóműhelyek: kiadók, filmstúdiók, színházak, műsorszerkesztőségek, művésztelepek, lap- és folyóiratszerkesztőségek stb. Vitányi — példái is ezt sugallják — inkább a felső irányításra tekintett. Ám ha a döntések nagy többsége nem a Központi Bizottságban, a minisztériumban vagy valamilyen országos hatáskörű bizottságban születik, akkor a módszernek, a *módszertani elveknek is* ehhez a helyzethez kell alkalmazkodiuk. Nem mintha a Vitányi által szorgalmazott heurisztikának nem volna helye egy város vagy egy műhely művészeti életének vezetésében. Nem erről van szó! De ezeken a helyeken a döntésekbe a közöshöz, az egységeshez való alkalmazkodás kötelességének is bele kell játszania. A művészet irányításának általános módszerei között e körülmény is különösebb mérlegelésre és kidolgozásra szorul.

És végül, *ötödször:* A vitaindító cikk szerzőjének absztrakciója leegyszerűsítőnek, nehezen alkalmazhatónak bizonyul azért is, mert az alkotófolyamat irányításába épp úgy belefolynak a „művészetteremtés" (már említett) egyéb tényezői, mint fordítva: az alkotás és az irányítás korrelációja maga is az egész folyamat egyik kiemelkedően fontos mozzanata. Világos az alapállás: Vitányi *nem akart* ezekről beszélni, *tudatosan elvonatkoztatott* ezektől. E kimondott, leírt szándék ellenére mégis kritizálni kell az eredményt, éppen azért, mert a „negatív szalámi-taktika" gondolatsorához hasonlóan, a valóságos viszonyokat megkerülő következtetésekre vezethet. A művészetirányításnak az alkotói folyamat befolyásolásában nem „mellékesen" kell felhalmoznia a művészetelmélet, a kritika, a befogadók és általában a társadalom felől érkező impulzusokat és információkat, hanem az *adott vonatkozásban* kell ezeket „hic et nunc" konfrontálni és felelősséggel mérlegelni. Talán helyénvaló Gramscinak egy erre a gondolatkörre is érvényes álláspontját

Digitized by Google

utalni. Crocéval foglalkozó tanulmányában egy helyütt ezt írta: „Az irodalom nem szül irodalmat stb., vagyis ideológiák nem teremtenek ideológiákat, felépítmények nem szülnek másfajta felépítményeket, csak tehetetlen és passzív örökségként; a felépítmények nem »partenogenezis« révén születnek, hanem a »férfiúi« elem közbejöttével, ez pedig nem más, mint a történelem, a forradalmi cselekvés, amely megteremti az »új embert«, azaz az új társadalmi viszonyokat." (A. Gramsci: Marxizmus—kultúra—művészet, Kossuth Kiadó, 1965. 214. old.) Ennek ellenkezőjét persze senki sem állította a vitában, és Vitányi is erről az alapállásról fogalmazta meg vezetéselméleti modelljét. Ám ezt az összefüggést *közvetlenül* a módszerre vonatkoztatva, annak „működési elemeként" *is* fel kell sorakoztatni. Esetünkben ez legalább is annyit jelent, hogy az alkotói munka irányításának éppen *azon az úton kell közelítenie* tárgyához, amelyiken a történelem szól bele a művészetteremtő aktusba.

Az elmondottakkal a vitaindító cikk egyik fő gondolati lényegének szűkösségét kívántuk illusztrálni. Egyúttal választ adni a szerző kételyére, hogy *csupán félreértésről* volt-e szó a lefolyt vitában, vagy pedig egy *mindenképpen szükséges* korrekcióról, s főleg kiegészítésről és továbbgondolásról. Megalapozottnak látszik *Keres Emil* gondolata a szerzői szándékról, amelyet így fogalmazott meg: „Meggyőződésem, hogy a tanulmány alapgondolata öntudatlanul is csak ürügy a szerzőnek arra, hogy napirendre tűzze, illetve elősegítse *a művészetirányítás további demokratizálását.*" Majd így folytatja: „a szerző — fél a csak »vezérléstől«, és a csak »szabályozástól«, és velünk együtt reméli, a művészetirányítás eddigi heurisztikus eredményei alapján, annak fejlődését."

Az ellenvetések és kiegészítések ellenére is *messzemenően egyetértünk Vitányi Iván cikkének fő tendenciájával*, amelyről ő maga így szólt szerzői válaszában: „Cikkem tehát mindenekelőtt annak a lenini elvnek az igazolásához szándékozott hozzájárulni, hogy *maga a művészi alkotómunka is irányítható és irányítandó*" (1969. 5. sz.). Abban is Vitányinak volt igaza, hogy erre az alapvető problémára vitapartnerei viszont nem tértek ki. Mindebből a vita alsói azt következtethetnék, hogy művészeti életünk eme sarkalatos tétele már egyértelműen a viták felett áll; ez pedig csak illúziókat keltene.

A művészet irányítása

„A társadalmi kényszer! Mennyit is fecsegnek ez ellen a kényszer ellen. Nem gondolnak arra, hogy ez csak egy szó! A kényszer, az irány, a terv puszta a művészek szelekciójának terrénuma, semmi több: s választani gyakorlati célokból kell, vagyis egy olyan területen, ahol az akarat és a kényszer tökéletesen igazolják egymást. Meg kellene nézni, hogy vajon a kényszer nem volt-e meg mindig. Talán ha öntudatlanul a környezet és az egyesek gyakorolták, nem pedig egy központi hatalom vagy centralizált erő, akkor nem volt kényszer? Alapjában véve mindig racionalizmusról van szó az egyéni önkénnyel szemben. Akkor azonban a kérdés nem is a kényszer körül forog, hanem akörül, hogy autentikus, valóságos funkcióval bíró racionalizmusról van-e szó, vagy pedig önkényes tettről, ennyi az egész. A kényszer csak annak a számára az, aki nem fogadja el, nem annak, aki elfogadja: ha a kényszer a társadalmi erők fejlődése szerint alakul, akkor nem kényszer, hanem kulturális igazság gyorsított módszerrel elért »feltárása«". Gramsci gondolatai (uo., 230—231. old.) ma is találó figyelmeztetéssel szolgálnak. A művészet irányítását kétségbe vonók vagy tagadók rendszerint nem vesznek tudomást arról, hogy minden társadalom, minden hatalom *mindig is* irányította saját művészetét. És nem vagy nem szívesen hajlandók megkülönböztetni a lényeget, azt, hogy más-más korokban, más-más társadalmakban *kinek az érdekeit* fejezi ki az irányítás. S azt is tudni kell mérlegelni, hogy *valóban összhangban áll-e az irányítás az érdekekkel, vagy csak hivatkozik rájuk.*

Nyilvánvaló, hogy nálunk a voluntarista, dogmatikus művészetirányítás gyakorlata játszott a kezére azoknak, akik a művészet tértől és időtől független szabadságának híveiként lépnek vagy léptek föl. Ám azon az időszakon régen túlhaladtunk, amikor hivatalos pártállásponttá tették elő, hogy milyen legyen [illegible]mája, formakezelése, nyel-

Digitized by Google

vezete, stílusa. Ma már szinte értetlenül állunk a zsdanovi szőrszálhasogató „analízisek" s nagyhangú ledorongolások előtt.

Tulajdonképpen *már 1954-ben*, az MDP III. kongresszusán megfogalmazódott az az igény, hogy felül kell vizsgálni a művészetirányítás tévútra futott gyakorlatát. (Az alkotás nagyobb szabadsága és önállósága, párhuzamosan az alkotók felelősségével; az alkotómunkába való bürokratikus vagy túl közvetlen beavatkozásnak, az irányítás túlcentralizáltságának felszámolása; a művészeti alkotóműhelyek önállóságának növelése stb.). Ám az akkori ellentmondásos társadalmi-politikai helyzetben ezek a szavak jórészt csak szándékok maradtak, s ahol a gyakorlat részévé váltak, ott sem az egészséges letisztulást és fejlődést, hanem inkább a revizionizmus térhódításának, sőt az ellenforradalomnak egyengették az utat a művészetben. (Íme: hogyan szólhat bele a történelem a jó elvek, a helyes módszerek alkalmazásába!)

A tényleges kibontakozás útjának egyik igen jelentős állomásán, az *MSZMP VII. kongresszusán* (1959. november—december), a művészeti élet egészséges fejlődése egyik fő feltételeként a kommunista írók és művészek szilárd, marxista—leninista eszmei egységét hangsúlyozták. (Ne feledjük el, hogy a konszolidációnak a művészeten belüli bázisát a pártos művészek munkássága jelentette.) A párt azokban az években sem engedett egy jottányit sem *az irányítás* elvéből, az alkotómunka iránti növekvő bizalom is ezen a szilárd alapon épülhetett, bontakozhatott. Ez a következetesség kísérte *a későbbi években is* az MSZMP művészetpolitikáját. Érdemes idézni a Központi Bizottság beszámolójából *a VIII. kongresszuson* (1962. november): *„A párt és népünk számára a művészi alkotás eszmeisége, mondanivalója, a szocialista tartalom a legfontosabb*... A forma kérdésében a párt nem híve a stílusviták rendeleti vagy adminisztratív úton való eldöntésének. Már régen és végérvényesen szakítottunk azzal a gyakorlattal, amely szubjektíven szűk keretet szabott a művészi alkotó munkának. A művészet nem szegülhet azonban szembe a társadalmi fejlődés menetével és törvényeivel. A művészeknek tudniuk kell, hogy *a szocializmus a tömegek eszméje, és aki a tömegekhez szól, annak meg kell találnia az utat a dolgozó milliók gondolataihoz és érzelmeihez.*" (Az MSZMP VIII. kongresszusának jegyzőkönyve. Kossuth Könyvkiadó, 1963. 57. old.) A referátum a művészetpolitika legfontosabb feladatául a szocialista művészet fejlődésének elősegítését és a burzsoá maradványok, a dekadencia és a kispolgári nézetek elleni harcot szabta. A határozat pedig megerősítette azt a gyakorlatot, hogy a szocialista törekvések elsődleges támogatása mellett „teret adunk minden más jó szándékú, nem ellenséges művészi tevékenységnek ...; a párt irányító munkájában továbbra is az eszmei meggyőzés módszerét alkalmazzuk, bátorítjuk az alkotó vitákat és következetesen harcolunk az idegen, káros nézetek, eszmék ellen". (uo., 457. old.).

A párt *IX. kongresszusa* (1966. november—december) *az új típusú irányítás* (eszmei irányítás; decentralizáltabb, demokratikus felépítés; stíluskérdésekben hatalmi eszközök mellőzése; a kísérletezés szabadsága) eredményeképpen már az alkotói légkör jelentős javulásáról adhatott számot, s ez elsősorban értékes művek születésében gyümölcsözött.

A művészetekről időközben *nagy jelentőségű pártdokumentumok* láttak napvilágot. Ezek részben a művészetpolitika új koncepciójának egy-egy kérdését konkretizálták, részben pedig ennek alkalmazásáról adtak példát.[2] A *„támogat — tűr — tilt"* hármas jelszóval jellemezhető, s máig is érvényes felfogás már. A *Politikai Bizottság határozata az irodalommal kapcsolatos egyes intézkedésekről* című (1957. november 12-i) dokumentumban megfogalmazódott. („A párt és a kormány elsősorban a szocialista-realista alkotások létrejöttét támogatja, de segítséget ad minden más haladó, realista irányzatnak, s a bírálat jogát fenn-

[2] A következőkben érintett dokumentumok — amelyek az elmúlt 12 évben láttak napvilágot, s témánk vonatkozásában a legjelentősebbek — egyfelől az MSZMP művészetirányítási koncepciójának *folyamatosságát*, másfelől *gazdagodását* szemléltetik. Megjegyezzük, hogy jellegüket tekintve, e dokumentumok nem homogének: egyesek a vezető testületek álláspontját vagy irányelveit tartalmazzák, mások — főképpen az elméleti munkaközösségek anyagai — ütköző álláspontokat is összeütköztetnek, vagy kimondottan további viták kezdetének.

Digitized by Google

tartava, nyilvánosságot biztosít olyan nem realista irányzatoknak is, amelyek nem állnak szemben ellenségesen a népi demokráciával. Ugyanakkor elutasít minden olyan törekvést, amely a népi demokrácia állami és társadalmi rendjét akarja aláásni." [A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai, Kossuth Könyvkiadó, 1964. 137. old.]) Ugyanitt fogalmazódott meg az *irányítás módjának* néhány máig is érvényes követelménye. („A pártirányításnak az egyes szerveknél dolgozó kommunisták útján kell érvényesülnie. Az állami irányítás elvi módon történjék, a kicsinyes beavatkozást az alkotó munka folyamatába kerülni kell. Ugyanakkor, ha kell, adminisztratív úton is meg kell akadályozni az ellenséges törekvések érvényesülését." [uo.]) Még ugyanebben az évben határozatot hozott a Politikai Bizottság a *könyvkiadásról;* itt már az előbb jellemzett törekvéseket alkalmaztuk a publikálás egyik kulcsfontosságú területére.

1958 júniusában jelent meg az *MSZMP Kulturális Elméleti Munkaközösségének állásfoglalása a „népi" írókról.* Talán ez volt az első példa arra, hogy egy társadalmilag összetett és ideológiailag nagy hatású, irodalmilag is igen befolyásos áramlatról sokoldalú, tárgyilagos és konkrét elemzés látott napvilágot: mutatis mutandis példát nyújtva a művészeti jelenségek tudományos, marxista megítélésére, történelmi helyretételére.

Egy hónappal később adta közre a párt egyik legátfogóbb felszabadulás utáni kulturális állásfoglalását: *művelődési politikájának irányelveit.* Történeti és elméleti megközelítésben itt a *művelődés egészének* problematikája jelenik meg, lehetővé téve azt, hogy a kulturális forradalom folyamatában az egyes művelődési ágazatok összefüggése egységes koncepcióban fogalmazódjék meg. *Ilyen megvilágításba kerül az irányítás is.* („Ha nincs párt- és állami irányítás, nincs szocialista kultúra sem, szabadon burjánozhatnak a reakciós burzsoá nézetek, és ha a szocialista tudat meggyengül, könnyebbé válik magának a szocialista gazdasági-társadalmi alapnak a felszámolása is." [uo., 259. old.])

1961-ben tézisek jelennek meg *Irodalomkritikánk néhány fogyatékosságáról* címmel, ismét alapos és konkrét analízisét adva egy korszak és a művészeti élet egyetlen ága metszésfelületének. Ezt követték 1965 márciusában az ún. *ideológiai irányelvek* (Az MSZMP néhány időszerű ideológiai feladata. A Központi Bizottság irányelvei), amelyek megőrizve a művészetirányítás már előbb dokumentált elveit, hangsúlyozták, hogy a párt állásfoglalásai társadalmi, politikai, gazdasági és kulturális kérdésekben *egyúttal az íróknak és a művészeknek is orientációul szolgálnak.* (E szándék gyakorlati érvényesülését, a gazdasági, politikai döntések művészeti áttételeit az utóbbi években, a gazdálkodás reformjának művészeti hatásaiban, továbbrezgéseiben figyelhettük meg.)

Még ebben az évben jelent meg az elméleti munkaközösség tanulmánya a *szocialista realizmusról,* amely a megváltozott helyzetnek megfelelően tisztázta e fogalom tartalmát, egy sor aktuális kérdést dolgozott fel (világnézet és művészet; a művészet pártossága; politika és művészet; a szocialista realizmus humanizmusa; művészet és valóság; művészet és közönség stb.) és *teljesebb felfogását adta* a művészetek *pártirányításának* is. („... a párt eszmei irányítása nem egyéb, mint a nép, a társadalom, a szocialista építés művészi szükségleteinek megfogalmazása, közvetlen kifejezésre juttatása, valamint az eszmei-idelógiai bírálat kötelezettségének teljesítése. A pártirányításnak szerves része továbbá mindazoknak a világnézeti, kulturális, ízlésbeli akadályoknak az elhárítása is, amelyek a művészet és a tömegek közt fennállnak ... A pártirányítás végső soron a szocializmus tudatos, tervszerű társadalomformálásának szerves következménye, amely magasabb történelmi szintre emeli, korszerűvé teszi a társadalmi törekvések és a művészetek mindig is fennállott kapcsolatát." [Az MSZMP határozatai és dokumentumai 1963—66. Kossuth Könyvkiadó, 1968. 194. old.])

Ez sort folytatta *Az irodalom és a művészetek hivatása társadalmunkban* c. munkaközösségi állásfoglalás, 1966-ban. Többek közt olyan kérdéseket térképezett fel, mint a művészi pártosság történelmi tartalma, a pártosság és az elkötelezettség viszonya, a dekadencia stb. Ez a dokumentum *minden eddiginél részletesebben dolgozta fel a művészetek*

Digitized by Google

párt- és állami irányításának néhány kérdését. Feltétlenül szükségesnek tartjuk, hogy ez alkalommal is emlékeztessünk egynémely állásfoglalására. A dokumentum határozottan felvetette, hogy a művészetek irányítása a *kulturális politika általános céljainak van alárendelve,* „illetve csak ezekkel összefüggésben értelmezhető. A művészetpolitika alapelvei éppen ezért nem annyira az alkotómunka, a szűk értelemben vett művészeti élet belső helyzetéből, igényeiből és ítéleteiből, hanem elsősorban a szocialista tömegkultúra megteremtésének feladataiból vezethetők le." (uo., 504—505. old). Ez feltétlen fontos aspektusa a művészetirányításnak: nélküle aligha folytatható a kulturális forradalom a művészet területén, s nélküle aligha háríthatjuk el a művészet „magas" és „kommersz" ágra való kettészakadásának a szocializmustól idegen, de nálunk is leselkedő veszélyét.

Ugyancsak itt merül fel a művészetirányítás eszközei, módszerei között a rendszeres *tájékoztatás,* a világnézet terjesztése, a művészeti alkotóműhelyek belső munkája és alkalmazott mércéik szerepe, a nem egyszerűen tiltó adminisztratív eszközök felhasználása, *a párton belüli munka és közvélemény* súlyának részletesebb, behatóbb elemzése, valamint a demokratikus irányítást szolgáló testületek, kollektívák hatásköre és felelőssége.

A pártdokumentumok sorában a legfrissebb áttekintést a Politikai Akadémia *Kulturális és ideológiai életünk néhány időszerű kérdése* című előadása adja, amelyet *Aczél György* elvtárs tartott (1968. április 23-án; kiadta a Kossuth Könyvkiadó, 1968-ban). Az előadás — amely az MSZMP kulturális politikájának főbb tendenciáit elemezte — *a művészetirányítással összefüggő problémákat tisztázott, főképpen olyanokat, amelyek a közelmúltban vagy napjainkban bukkantak fel.* (Az operatív munka módszerei, különös tekintettel a vitákra; a különböző töltésű monopoltörekvések és a marxizmus hegemóniájának szilárdítása; a szocialista demokrácia és a művészet; a mozgalmon belüli kontinuitás és diszkontinuitás; az új gazdasági mechanizmus és a művészeti élet; a kulturális politika állandó, és megváltozott vonásai stb.). Ez utóbbihoz kapcsolódik az, amit az előadó nyomatékkal hangsúlyozott: a pártirányítás *elve a változatlan,* az irányítás *formái és módszerei* pedig *a változó,* az időről időre módosuló tényezők körébe tartoznak. Másképpen vélekedünk például a művészet iránti politikai elvárásokat illetően. („S a művészetet nem lehet, illetve nem helyes arra kényszeríteni, hogy minden napi taktikai megfontolást figyelembe vegyen. Csak felelősséget, megértést várunk tőle a politika közvetlen szükségletei és gondjai iránt, de nem feltétlenül alárendelést, nem a napi taktika prakticista szolgálatát". [uo., 49. old.])

Miért kellett — ha vázlatosan és időrendi szárazsággal is — visszatérnünk az utóbbi évtizedek művészetirányítása történetének dokumentumaira? Miért szükséges újra hangsúlyoznunk az MSZMP művészetpolitikájának kardinális elveit? Miért kell felmutatnunk ennek viszonylag töretlen folyamatosságát? Azért, mert úgy tűnik: sokan az ellenforradalom időszakával be is fejezték a történelmi tanulságok levonását. Sokan *kizárólag* a személyi kultusz éveinek tapasztalatait vésték emlékezetükbe, de negligálják — például a művészetpolitikát illetően — az utóbbi tizenkét-tizenhárom év már *ismét történelminek* mondható, bár közel sem lezárt korszak képét nyújtó tanulságait. Miről van szó valójában? Arról, hogy közvéleményünk még általában véve sem szokott hozzá a nagyobb demokratizmussal járó jelenségekhez. Részben ezzel magyarázható a művészetpolitikai döntéseket követő bizonytalanság (és most *nem a hibás döntésekről* van szó), a gyakori allergikus érzékenység. Mögötte pedig minden bizonnyal ott találjuk a kulturális politika utóbbi 12—13 éve fő áramlatának nem ismeretét is. Persze a közvélemény ebben a vonatkozásban sem homogén, és a *helyes döntéseket meg nem értő rekaciók legalábbis három különböző típusba* sorolhatók. Ha például megjelenik egy nem akármilyen könyv (vagy nem jelenik meg), akkor: *egyesek* pánikba esnek, és attól tartanak, hogy oda lesz az utóbbi évtized minden eredménye, hogy valamilyen „fordulat" következik, hogy a vezetés „irányt váltott"; *mások* úgy elégedetlenek a döntéssel, hogy azt mondják: tulajdonképp minden a régi itt, csupán hamis látszat az, hogy elmúlt a dogmatizmus; ismét

Digitized by Google

mások támadják a döntést, legszívesebben rendőrért kiáltanának, és összesúgnak: íme, milyen liberális, milyen elvtelen a művészetpolitika.

Ne feledjük el, hogy ezek a reagálások (amelyek pró és kontra rendszerint sok embert érintenek) a legkülönbözőbb szálakon és csatornákon át szorítják, presszionálják a művészetirányítást, és nem egyszer befolyással is bírnak módszereire. Többek közt úgy is, hogy alakítják a közhangulatot, amely pedig fontos közege a művészetirányításnak is.

A különböző előjelű véleményeket képviselő emberek állásfoglalásában persze rendkívül bonyolult tényezők játszanak bele (pl.: a művészek közötti klikkek, „érdekcsoportosulások", világnézeti, politikai beállítottság, esztétikai irányultság vagy esztétikai képzetlenség, sértődöttségi, rokonszenv- és ellenszenvkomplexusok, művészetszemléleti orientációk stb.). Ezeknek elemzésére most nem kerülhetünk sort. Ám szót kell ejtenünk — éppen a helyes irányítás érdekében — e félrehúzó tendenciák elleni küzdelemről. Művészeti életünk további egészséges fejlődésének egyik feltétele, hogy sohasem megfeledkezve a *fő frontról* (amely változatlanul *a kultúránkat, művészetünket érő polgári* — dekadens, antihumánus, nihilista stb. — *hatások* ütközési pontjain húzódik), el kell oszlatnunk a sorainkban támadt félreértéseket, és nem hagyhatjuk, hogy a művészet irányítása akár szektás, akár revizionista nyomás és behatás alá kerüljön. Mert ezekről az oldalakról hallatszanak a legkönnyebben rabul ejtő és megtévesztő szirénhangok. Ám közbevetőleg figyelmeztetnünk kell egy igen fontos különbségtételre. Határozottan el kell választanunk a félrehallásoktól és más elvi alapon álló oppozícióktól *a saját hibáinkra reflektáló bírálatokat. Mert a gyakorlati munkában, elveink végrehajtása során hibákat, mulasztásokat is követünk el.* (Megjelennek fércmunkák, nyilvánosság elé kerülnek érdekeinket sértő művek, nem kevés az ártalmas kommersz „mű", előfordul jogtalan mellőzés és sérelem is.) A hibáinkat jogosan bíráló vélemények mögött ne keressünk „előjeleket" és ne aggassunk rájuk jelzőket. Mert például mi tagadás, hellyel-közzel előfordul, hogy alkotóműhelyekben — stúdiókban, művésztelepeken, szerkesztőségekben, néha még szövetségekben is — helyileg és átmenetileg olyan „érdekszövetségek" alakulnak ki, amelyek elveszik a levegőt a szocialista törekvésű — gyakran kommunista —, tehetséges művészek, alkotók elől. (*Újvári Béla és Breuer János* hozzászólásaiban is volt erre némi utalás.) Az ilyenfajta törekvések alapjában ellentétesek pártunk állásfoglalásaival és azzal a következetes szándékával, hogy *elsősorban* a szocialista művészetet támogatjuk, hogy erősíteni akarjuk a marxizmus hegemóniáját a művészeti életben is. Ilyenkor tehát — ha ezt szóvá teszik — ne „balos" demagógiát gyanítsunk, hanem tegyük jóvá a mulasztásokat. Alapvetően *más a helyzet,* ha a helyes döntéseket támadják.

Sorra véve:

A jó szándékú *féltés* olykor pánikhangulatot megütő közbeszólásai rendszerint a pártközvéleményből vagy a velünk együtt érző pártonkívüliektől érkeznek. A fő feladat ebben a körben művészeti politikánk *türelmes, szakadatlan ismertetése,* döntéseink okainak felmutatása, a dolgok rendszeres megtanácskozása. Két tartalékunk itt még feltáratlan: nem térünk vissza kellő következetességgel az MSZMP kulturális dokumentumaira; a pártélet és általában a közélet fórumait nem használjuk fel ezeket arra, hogy épp oly magától értetődő természetességgel tűzzük időnként napirendre a művészetpolitika gondjait s örömeit, mint ahogy közéletünk más metszetéről — politikáról, gazdálkodásról, a nemzetközi eseményekről — cserélünk gondolatokat, véleményeket.

A szektás szűkkeblűségnek nem tehetünk engedményeket. Álforradalmi jelszavakkal, radikális rohamokkal a művészetpolitikában is csak ártani lehet érdekeinknek. A „balos" tendenciák mögött igen gyakran ideológiai kishitűség, a marxizmus erejével szembeni bizalmatlanság húzódik meg. Azt sugallják, hogy ne vállaljuk a vitákat, ne „kockáztassunk", ne kísérletezzünk, hanem hatalmi cselekvésre egyszerűsítsük le az eszmei küzdelmet.

Ami pedig a *jobboldali, revizionista nyomást* illeti: kétségtelen, hogy az erről az [illegible]ról opponálók — akarva, vagy [illegible] — ma is a fő veszély, az [illegible]szméi útjait egyenge-

Digitized by Google

. Főképpen azért, mert továbbra is szeretettel támadnak a kultúra pártnyítása ellen. (Szerintük a pártirányítás elve elavult, egy túlhaladott korak terméke; a párt nem illetékes a művészet dolgaiban, hiszen a marxizmus em ad kulcsot az alkotás belső folyamatnak megértéséhez; a pártirányításnak ükségszerű következménye a dogmatizmus stb.) Kétségkívül megnehezíti a revizionizmus elleni küzdelmet az a hamis ltszat, amelyet az alkotóműhelyek egyes elelős, döntési jogkörrel bíró vezetőinek elelőtlen lépései keltenek. A televízió, a önyvkiadás, a mozik stb. nyilvánosságán megjelenő és művészetpolitikánk elveit durván sértő művek (különösen, ha ezek tetemes példatárrá állnak össze!) azt a hiedelmet kelthetik a közvélekedményben, hogy a párt- és állami vezetés feladta elveit, hogy megnyitotta vagy tűri, hogy mások megnyissák a zsilipeket a társadalmunk érdekeivel ellentétes élet- és világszemléletet sugalló művek áradata előtt. A jelzett hibák pedig — csakúgy mint a társadalom életének más szférájában — az ellenkező előjelű támadásnak adnak biztatást a pártpolitika ellen. Az utóbb szóvátett esetek például azért is felerősítik a „balos" oppozíciót, mert egy helyén alkalmazott felelősségrevonásnak sohasem lehet akkora nyilvánossága, mint egy filmnek, amelyet kétmillióan néztek meg. S hasonlóképpen maradnak homályban azok a döntések is, amikor az irányítás — vétójogával élve — eleve elzárja a nyilvánosság elől a dekadens alkotásokat.

Ez is — ismételten is — felhívja a figyelmet arra, hogy a *művészetirányítás kulcspozíciói az alkotóműhelyek felelős posztjai* (színházigazgatók filmstúdióvezetők, kiadók és szerkesztőségek, a televízió, a rádió, a filmforgalmazás, a művelődési otthonok stb. vezetői), közülük is *elsősorban* azok, ahol a *tömeges publikációt* tartják kézben. Alighanem felül kell vizsgálnunk azt az álláspontot (amelyet egyébként néhány vonatkozásban több pártdokumentum is kifejtett), amely szerint *elsősorban a kritika* érvényesíti eszméink primátusát a különböző irányzatok áramlásában. (Különös tekintettel arra az ismert körülményre, hogy művelődéspolitikánk összhangban társadalmunk tényleges állapotával — nem marxista fogantatású, nem szocialista elkötelezettségű művek sokaságának is szabad publicitást enged.) A hangsúlyt a jövőben *inkább az alkotóműhelyek felelős posztjaira* kellene tenni, a következő meggondolásból:

A kritika a legritkább eseben versenyképes publicitásban a megjelent műalkotással. Hiszen a tömeges fórumok — tv, rádió, napilapok — általános tájékoztató funkciójukon belül viszonylag csak szűk, semmi esetre sem a megjelenő művek teljességét felölelő teret nyújthatnak a kritikának. Továbbá: kritikusaink — összességükben — legalább oly sokszínű törekvést, irányzatot képviselnek, mint maguk az alkotók. Az álláspontok polarizációjának nem sokkal kisebb az esélye, a valószínűsége, mint magában a művészi alkotásban. (Nem beszélve arról, hogy az egyéni látásmód, a szubjektivitás is hasonlóképpen motiválja a szellemi alkotómunkát mindkét szférában.) Ha ezért *inkább az alkotóműhelyek, a felelős állami és szövetségi posztok jelentőségét hangsúlyozzuk* a művelődéspolitikai elvek realizálásában, tehát a művészet irányításában, akkor jobban alkalmazkodunk a realitáshoz, akkor nagyobb bizonyossággal számíthatunk az irányítás további javulására és elvi szilárdságára. A felelős vezetőknek — már csak közelségük, közvetlen kapcsolatuk és együttműködésük miatt is — nagyobb a befolyásuk az alkotó folyamatra.

Mindez *nem csökkenti a kritika társadalmi felelősségét és súlyát*. Sőt ha a művész—műalkotás—kritikus viszonyt történetesen a szerkesztőségek, a felelős szerkesztők oldaláról közelítjük meg (magyarán szólva: hogy kit mivel bíznak meg, egy adott műről kinek a kritikáját fogadják el), akkor a marxista kritika hadállását erősíthetjük.

Messzebb mutató tanulságok

A Társadalmi Szemle hasábjain folyt eszmecserében az eddig érintetteken kívül egy sor más, a művészetirányítással szorosabb vagy lazább szálon összefüggő problémát tettek szóvá a vitatkozók. Ezek közül még néhányra most szeretnénk reflektálni. **Kell-e új kulturális mechanizmus?** A kérdésre adott igenlő válasszal előbb *Almási Miklós* (19 sz.), majd *Köpeczi Béla* hozzás

Digitized by Google

(1969. 4. sz.) és *Vitányi Iván* válaszában (1969. 5. sz.) találkoztunk. Ugyanazok a társadalmi-gazdasági változások, amelyek szükségessé tették a gazdálkodás reformját, közéletünk más szféráiban is napirendre tűzték a régi módszerek felülvizsgálatát. Emlékeztetnünk kell Kádár elvtárs felszólalására a központi bizottság 1967. november 24-i ülésén, amelyben ezt mondotta: „Egyébként megemlítem itt — sürgető szándék nélkül —, hogy most, miután elrendeződött a hatalom kérdése, a szocialista mezőgazdaság, a gazdálkodás általában pedig most napirenden van — azt hiszem, bizonyos idő múlva esedékes lenne a gazdasági munkához hasonlóan áttekinteni a *tudományos és kulturális életet* is (együtt vagy külön-külön). Vannak ugyan erről határozataink, de azért ezek fölött már szép idő eltelt. El tudom képzelni, hogy a gazdasági vezetéshez hasonló módon, kritikai elemzés alá vegyük a tudomány, a kultúra helyzetét, a kialakult viszonyokat." (Társadalmi Szemle, 1967. 12. sz.)

Azóta a központi bizottság már megvitatta és elfogadta a tudománypolitikai irányelveket, s előkészületben van az országos népművelési konferencia és a nevelési kongresszus. Nyilvánvaló, hogy előbb-utóbb a kulturális élet egyéb — közöttük művészeti — szektoraira is sor kerül. *Vitányi Iván* is ennek egyik metszetéhez, mozzanatához kívánt hozzásegíteni tanulmányával. Fontos tennivalókra hívta fel a figyelmet ezzel kapcsolatban *Köpeczi Béla*. (Pl. tudományosan fel kell mérni a művészet befogadásának helyzetét, mai állapotát; mélyebben fel kell tárni a művészet, a valóság és az eszmei befolyásolás viszonyának sajátosságait és törvényszerűségeit; derítsük fel, hogy a művészet-politikai döntésekre miként hat a közönség stb.)

Az előmunkálatok, a vizsgálandó problémák módszeres feldolgozásának szükségességét már csak azért is hangsúlyoznunk kell, mert senki sem gondolhat komolyan arra, hogy a „kulturális mechanizmus" vagy a „művészeti mechanizmus" korszerűsítése kimerülhet különleges átszervezésben — alkotóműhelyek összevonásában vagy decentralizálásában —; nem tudható le a feladat azzal, hogy hatásköröket egyszerűen átrendezünk. A gazdálkodás reformja is szerteágazó vizsgálatok elemzésének, vélemények konfrontációjának szövevényéből kritályosodhatott ki. S itt is szakemberek összefogott munkájára, leleményére van szükség, ha valóban korszerűsítést kívánunk. Az esztétikai gondolkodásnak, a művészetelméletnek például — a filozófia és a más szaktudományok segítségével — még szembe kell néznie *a művészi érték korszerű* felfogásának problémájával. A művészet irányításáról folyt vitánkban is minduntalan felmerült ez a kérdés, amely a tudományos gondolkodásnak, a kritikának és a művészetpolitikának valóban kikerülhetetlen, nem mellőzhető kategóriája. Vitánkban is különböző álláspontok csaptak össze ennek az értelmezéséről. *Almási Miklós* pl. szkeptikus abban a kérdésben, hogy lehetséges-e *„olyan egységes értékrendszert találni, amely a politikai és esztétikai szférát egyaránt át tudja fogni."* (1969. 2. sz.) Ő a két szférát különneműnek véli, s szerinte jobb, ha munkamegosztásban külön a kritikus, külön a politikus ítél a két különböző aspektusból. (Igaz: a közeli jövőre előre vetíti annak lehetőségét, hogy *mindenki* a művészi érték alapján mérlegel, hogy ez veszi át a vezető szerepet.) Ezzel szemben *Köpeczi Béla* így vélekedik: „A legkárosabbnak e tekintetben azt tartanám, ha valamiféle olyan munkamegosztás alakulna ki, amely szerint a szakma képviselői foglalnak állást a szűken vett művi problémákban, a politikaieszmei mondanivaló dolga pedig tartozzék az irányításra... Ez a rossz munkamegosztás megnehezíti a közönség orientálását is, és szinte lehetetlenné teszi a szocialista közvéleményformálást, amely csak nyílt lényegi vitákban alakulhat ki." (1964. 4. sz. 71. old.) Politikai és esztétikai értékítélet persze nem válhat ketté, külön munkamegosztásban. Ám — mint idéztük — a műalkotások, általában a művészet vonatkozásában a politikának *nem annyira a taktikai (napi), mint inkább a stratégiai* vonulata a mérvadó. S ha ma még a különböző értékszempontok (szociológiai hatás, politikai kisugárzás, esztétikai vagy immanens művészi mérlegelés) nem esnek is *teljesen* egybe, a *közvetítés* lehetősége máris adva van, s a *marxista szakemberképben* (akinél az ideológiai és az esztétikai megítélés fedi egymást). Tehát egy megkezdett folyamat továbbfejlődéseként, megoldható e probléma.

Az [illegible] **demokratizmusa.** Jórészt az el[illegible]öz kapcsolódik a művész[illegible]ratizálását sürgető.

Digitized by Google

vitában többek részéről is (*Tóth Dezső, Szinódy László, Faragó Vilmos, Keresztúri*) megfogalmazott igény. Tóth Dezsővel egyetértünk abban, hogy a demokratizálás valóban nem jelentheti *valamennyi* művészi törekvés képviselőinek bevonását a vezetésbe, mert ez csak az elvek feladása árán volna lehetséges, és egyszerűen feleslegessé tenné (mert megszüntetné) az irányítást. A művészet demokratizmusa egyébként sem szűkíthető le pusztán a „művészek demokráciájára". Teendőinket — az előbbit nem kizárva — inkább a társadalom egésze, tehát a „fogyasztók", a közönség felé kell keresnünk, olykor szélesítve az eddigi fórumokat, máskor újakat teremtve, bevonva őket a döntések előkészítésébe. A művészetirányítás demokratizmusának egyébként reális, életrevaló programját fogalmazta meg a vitában *Faragó Vilmos* (1968. 11. sz. 94—95. old.), aki öt pontban foglalta össze a megérett tennivalókat (a gazdasági reform művészetre ható pénzügyi szabályozó rendszerének javítása; szilárd értékrendszer működtetése a kontraszelekció ellen; az irányítók és irányítandók egészséges kölcsönhatása, az alkotóműhelyek felelősségének hatáskörének felerősítésével; az alkotó viták felfokozása; a közítélet-serkentés, s annak messzemenő figyelembevétele).

•

A folyóiratunkban lezajlott vita közvetett vagy közvetlen tanulságait az előzőkben már nagyrészt megfogalmaztuk. Eddig az irányításnak főképpen egyik mozgásirányáról, a vezetők tevékenységéről esett szó. Pedig a művészetirányítás is — mint minden más irányítás — *kölcsönösség, kölcsönhatás.* Ennek egészséges voltát pedig a társadalom megújuló életének, életrendjének kisugárzásából született új pozitív eszményeket sugalló alkotások igazolhatják elsősorban. A magyar kommunisták, amióta a társadalom vezető erejévé váltak, soha, átmenetileg sem, mondtak le arról az igényükről, hogy *a művészek szolgálják a népet, hogy juttassák művészi eszközeikkel kifejezésre a nép küzdelmének szépségét, értelmét, eredményeit.* Az MSZMP nemcsak deklarálta, de gyakorlatban bizonyította, hogy hibáink irtásában, ellentmondásaink feltárásában, gyengéink leküzdésében egyaránt számít művészre és politikusra. Közvéleményünk joggal várja azt a változást művészetünkben, amely *a rólunk szóló és a nekünk való egységében* valósulhat meg (amelyben a progresszió dominál, ahol az ütközés, a konfliktus, a küzdés, az élet értelmét és az értelmes életet szolgálja).

Éppen az ehhez szükséges feltételek megteremtése lesz az *alkotóműhelyek egyik legaktuálisabb feladata* a közeljövőben. Ennek érdekében szükségesnek látszik, hogy néhány további következtetést vonjunk le.

A közélet fórumain (párt- és tömegszervezetek, szövetségek, testületek) nagyobb lehetőséget kellene teremteni a haladó *közvéleménynek a művészet befolyásolására,* a véleményeknek vitákban történő kialakítására, arra, hogy a művészet irányítása közvetlenül is építhessen a közönség igényeire, ítéleteire. Az irányítás foglalkozzék a párttagság művészetszemléletének fejlesztésével — ehhez jobban ki kellene aknázni a párton belüli fórumok adta lehetőségeket és viszont: az eddigieknél sokkal szorosabb kapcsolatot kellene kiépíteni az irányításnak a *pártközvéleménnyel,* mint a közvélemény egészét befolyásoló tényezővel. Csakis a közvéleményre építve lehet hadat üzenni az ízléstelenségnek engedmény tevő kommersz-áradatnak, csakis így lehet kialakítani a *tömegszórakoztatás szocialista jellegét,* amely a növekvő szabad idő kulturált felhasználásának egyik kulcskérdése.

Más irányú teendők csoportját képezi mai társadalmunk igényeinek alapos feltérképezése. Ezért a művészeti tudományos intézetek, a szövetségek és általában művészeti területen tevékenykedő *szakemberek bevonásával* hozzá lehetne kezdeni azoknak a témáknak a *tudományos feldolgozásához,* amelyek feltételei a művészetirányítás korszerűsítésének, annak, hogy mai társadalmi valóságunkhoz hangoljuk módszereinket. Mielőbb tökéletesítenünk kell a gazdaságirányítás új rendszerében a művészeti alkotás ösztönzésére kidolgozott pénzügyi szabályozókat, le kell küzdenünk az első években felszínre került ellentmondásokat. A helyi gazdasági érdekek vagy intézkedések nem keresztezhetik művelődéspolitikai törekvéseinket; maradéktalanul érvényesíteni kell a szocialista szándékú alkotómunka támogatását deklaráló elveinket.

Csak a nyugodt munkálkodás, a türelmes, elvi politika, a történelmi tanulságainkhoz való hűség, a hibáinkkal vagy elmaradottságainkkal való szembenézés vetheti meg az alapját egy mainál is egészségesebb lendületű művészeti feilődésnek, illetve az ezt szolgáló irányításnak. Ehhez ösztönző segítséget adott a művészetirányításról lezajlott vita méljük, hogy célravezetően

Digitized by Google

Digitized by Google

tanácsi képviseleti testü- és ellenőrző funkciójának -rvényesülése elválasztha-atban van igazgatási szer-sok végrehajtó bizottságá-azgatási apparátusának te- és jogi státusának meg- valamint a különböző -at biztosító intézmények -endezésével. A tanácsi igaz--eket ugyanis az jellemzi, ól biztosítják a helyi kép-tületek döntés-tervezeteinek t és az elfogadott határozatok at, másfelől területi kereteik tják az általános közigazga-amint az országos szakigazga--oknak jogszabályokban meg--adatait is.

-ácsi igazgatási szervek itt em-etett funkciója olyan tényező, ségtelenül több irányban is be- a helyi tanácsi képviseletek -ét és jogosítványait is. Ebben etben különösen a következő okat kell számításba vennünk:

ácsi képviseletek igazgatási szer- nemcsak azt a tevékenységét ák és ellenőrzik, amely közvetle-ját döntéseik előkészítésére és ósítására irányul, hanem az álta-özigazgatási és az országos szak-ási feladatok helyi-területi meg--ását is.

thogy a tanácsok igazgatási szervei zségektől a megyékig országosan ges elvek és jogszabályi rendelke-szerint végzik általános közigazga- és szakigazgatási funkcióikat, egé- természetes, hogy *e funkciók tar-ának meghatározásában és ellátási ozatainak alakításában* a tanácsok lett a kormányzati szervek is (mi-ztertanács, minisztériumok) *jogszabá-kban meghatározott irányítási, fel-yeleti és ellenőrzési jogosítványokat* akorolnak.

A tanácsi igazgatási szerveknek — nkciók összetett természetéből követ-ezően — meghatározott önállóságuk, gszabályokban rögzített hatáskörük ell hogy legyen. Ez nemcsak differen-iált irányításuknak és ellenőrzésüknek a feltétele, hanem a *korszerű, a törvé-nyességet és a szakszerűségi követelmé-nyeket érvényesítő felelős igazgatási te-vékenységnek is követelménye.*

3. A tanácsi képviseletek fejlesztése természetesen ellentétben van az olyan technokratikus felfogásokkal, amelyek szkeptikusan ítélik meg a demokratikus intézmények célszerűségét, a helyi képviseletek fejlesztését pedig különösen archaikus törekvésnek tartják. E vélemények szerint a fejlődéssel együttjáró fokozott társadalmi munkamegosztás és speciálizálódás megnöveli a szakemberek szerepét az állami ügyek és különösen a helyi igazgatási feladatok ellátásában, s csökkenti az állampolgárok és képviselőik részvételének jelentőségét a közügyek helyi intézésében.[2]

Ahogy a szakszerűség abszulitázálása és technokratikus eltúlzása elfogadhatatlan, úgy az is kétségtelen, hogy megnövekedett a szakszerűségi követelmények szerepe a helyi képviseleti testületek döntéseinek előkészítésében, az igazgatási tevékenység és a különböző szolgáltatások ellátásában. A szakszerűség általános emelése a köztevékenység minden területén éppúgy nem vezet feltétlenül technokráciához, mint ahogy az igazgatási tevékenységnek a tényleges feltételektől elszakított társadalmasítása a képviseleti testületek mindenhatóságának a valóságtól elszakadt deklarálása sem biztosítéka a helyi igazgatás demokratikus fejlesztésének. A szocialista demokrácia a tanácsok döntéseinek sokoldalú előkészítését igényli, ez pedig elválaszthatatlan a helyi igazgatási feladatok és a különböző szolgáltatások hozzáértő, szakszerű, felelős irányításától. Meddő próbálkozás volna tehát akár a képviseleti szervek fejlesztésének igényét, akár az igazgatás szakszerűségének követelményeit egymással szemben, valamiféle elvont kizárólagossággal érvényesíteni.

Érdemes megjegyezni, hogy a racionalizált területi igazgatás hatékonysága és a lakosság, illetve képviseleti testületeinek érdekeltsége közötti kölcsönhatást ma már a nyugati politikatudományi irodalom több képviselője is elismeri, s ez az elv helyenként a helyi igazgatással

[2] Az ENSZ 1966-ban Budapesten tartott Európai regionális konferenciáján is elhangzottak olyan nézetek, hogy a modern állam igazgatását csak magas képzettségű specialisták tudják biztosítani, s a területi önkormányzat anakronizmus. (Seminar on Participation in Local Administration. United Nations. New York. 1966.)

Egyesek szerint a modern iparosodott társadalomban a gazdasági élet minden problémája lényegében szakprobléma. S gyakran a szakember is csak a legmodernebb eszközökkel képes megoldani ezt. Az állampolgár egyre inkább laikusnak érzi magát a közügyekben, egyre kevésbé érdekli ezek intézése, a döntéseket szakemberekre bízza (E. Forsthoff: Strukturwandlungen der modernen Demokratie. Berlin, 1964. 10.).

Digitized by Google

A tanácsi képviselet tartalma és a helyi érdekek képviselete

A tanácsok politikai szerepének fejlesztése és a helyi igazgatás korszerűsítése társadalmunk demokratikus vezetésének követelményeiből fakadó igény. E jelenség okaival s a felmerülő problémák sokrétűségével a központi bizottság 1969 márciusi plénuma részletesen foglalkozott; ezt követően a párt és kormány vezetőinek a közelmúltban adott tájékoztatói, s különböző tanulmányok, cikkek és vitaülések is jelezték a feladat jelentőségét.

Varga Józsefnek a tanácsrendszer továbbfejlesztésének néhány elméleti kérdéséről írott vitaindító cikke széles skálán vázolja fel a tanulmányozásra váró problémákat és körvonalaz jó néhány, alternatív szervezeti-jogi megoldási lehetőséget is.[1] Tanulmánya olvasása közben elsőként az a gondolat merült fel bennem: nem kellene-e koncentrálnunk a véleménycserét néhány olyan, elméletileg jelentős, vitatott, vagy a tényleges helyzet és a jelenlegi szabályozás ellentmondásait elfedő problémára, amely a szervezeti-jogi rendezés irányát és részleteit tekintve meghatározó jelentőségű? Enélkül nagy annak a veszélye, hogy megrekedünk a problémák szokványos felvetésében, vagy mellékvágányra tévedünk a rendezés szervezeti-jogi részkérdéseinek szövevényében.

A tanácsi képviseletek fejlesztésének politikai jelentőségéről

A tanácsi szervezet fejlesztése ugyanis csak az első megközelítésre és csak azért merül fel szervezeti-jogi keretekben, mert végeredményben ilyen formában van meghatározva. A tanácsok azonban alapvető állami-politikai intézmények; ebből következően fejlesztésük irányának és tartalmának meghatározása sem egyszerűsíthető le pusztán a rendezés szervezeti-jogi formáinak és alternatíváinak vitájára. Más szóval: a ma felmerülő szervezeti megoldások és a jogi szabályozás hátterében a szocialista társadalmi és gazdasági fejlődés összetett követelményei állanak; ezeknek figyelembevétele és érvényesülésük elősegítése nélkülözhetetlen előfeltétele a tanácsszervezet megalapozott fejlesztésének.

Ha ilyen nézőpontból közelítjük meg a tanácsi szervezet fejlesztésének kérdéseit, akkor egyik lényeges és elméletileg is tisztázandó probléma *a tanácsok jellegének, funkciójának, közelebbről a tanácsi képviselet mai tartalmának meghatározása.* Ezeket a témákat természetesen nemcsak azért indokolt közelebbről megvizsgálni, mert eltérő nézetek vannak róluk forgalomban, hanem elsősorban azért, mert megválaszolásuktól függ: *milyen társadalmi-politikai elvárásokat fűzünk a tanácsrendszer fejlesztéséhez.*

1. Miért éppen a tanácsok társadalmi-politikai funkciója, a helyi képviseleti értelme az a kérdés, amelynek a rendezés sokágú folyamatában különösen nagy jelentőséget tulajdonítunk?

Ez a kérdés megválaszolható volna Varga József írásának egy találó megállapításával is: „...akkor vált tartalmassá egyes tanácsok tevékenysége, ha kellő anyagi eszközökkel rendelkeztek és ha ők határoztak a helyi jellegű kérdésekben, vagyis, ha munkájuk képviseleti jellegükből táplálkozott..." A tanácsi képviseletek kibontakozásának és tényleges érvényesülésének azonban ezen túlmenő, mélyebb és átfogóbb politikai jelentősége van. A helyi képviseletek fejlesztésével kapcsolatos feladatok kidolgozásában — véleményem szerint — a következő körülményeket kell figyelembe venni.

A szocialista társadalom állami vezetése *lényegében az emberek különböző kollektíváinak vezetését jelenti;* csak a dolgozók, az állampolgárok különböző kollektíváinak szervezett tevékenységével és aktív közreműködésével valósíthatjuk meg céljainkat. Ez abban az igényben is kifejezhető, hogy a társadalom vezetését ellátó különböző állami-politikai testületekben az emberek [illegible] váljanak a döntéseket hozó szervek tevékenységének egyszerű [illegible] nem ellenkezőleg: *aktí[illegible] legyenek a közügyek [illegible] ellenőrzésének.* Ez p[illegible] a lakosság helyi k[illegible] tékonyabbá tétel[illegible]

[1] Társadalmi Szemle, 1969. 5. sz.

Digitized by Google

Másrészt a tanácsi képviseleti testületek irányító és ellenőrző funkciójának teljesebb érvényesülése elválaszthatatlan kapcsolatban van igazgatási szerveik, a tanácsok végrehajtó bizottságának és szakigazgatási apparátusának tevékenységével és jogi státusának meghatározásával, valamint a különböző szolgáltatásokat biztosító intézmények helyzetének rendezésével. A tanácsi igazgatási szerveket ugyanis az jellemzi, hogy egyfelől biztosítják a helyi képviseleti testületek döntés-tervezeteinek előkészítését és az elfogadott határozatok végrehajtását, másfelől területi kereteik között ellátják az általános közigazgatásnak, valamint az országos szakigazgatási ágazatoknak jogszabályokban megszabott feladatait is.

2. A tanácsi igazgatási szervek itt említett, összetett funkciója olyan tényező, amely kétségtelenül több irányban is befolyásolja a helyi tanácsi képviseletek természetét és jogosítványait is. Ebben a tekintetben különösen a következő kapcsolatokat kell számításba vennünk:

A tanácsi képviseletek igazgatási szerveiknek nemcsak azt a tevékenységét irányítják és ellenőrzik, amely közvetlenül saját döntéseik előkészítésére és megvalósítására irányul, hanem az általános közigazgatási és az országos szakigazgatási feladatok helyi-területi megvalósítását is.

Minthogy a tanácsok igazgatási szervei a községektől a megyékig országosan egységes elvek és jogszabályi rendelkezések szerint végzik általános közigazgatási és szakigazgatási funkcióikat, egészen természetes, hogy *e funkciók tartalmának meghatározásában és ellátási módozatainak alakításában* a tanácsok mellett a kormányzati szervek is (minisztertanács, minisztériumok) *jogszabályokban meghatározott irányítási, felügyeleti és ellenőrzési jogosítványokat gyakorolnak.*

A tanácsi igazgatási szerveknek — funkciók összetett természetéből következően — meghatározott önállóságuk, jogszabályokban rögzített hatáskörük kell hogy legyen. Ez nemcsak differenciált irányításuknak és ellenőrzésüknek a feltétele, hanem a *korszerű, a törvényességet és a szakszerűségi követelményeket érvényesítő felelős igazgatási tevékenységnek is követelménye.*

3. A tanácsi képviseletek fejlesztése természetesen ellentétben van az olyan technokratikus felfogásokkal, amelyek szkeptikusan ítélik meg a demokratikus intézmények célszerűségét, a képviseletek fejlesztését pedig különösen archaikus törekvésnek tartják. E vélemények szerint a fejlődéssel együttjáró fokozott társadalmi munkamegosztás és speciálizálódás megnöveli a szakemberek szerepét az állami ügyek és különösen a helyi igazgatási feladatok ellátásában, s csökkenti az állampolgárok és képviselőik részvételének jelentőségét a közügyek helyi intézésében.[2]

Ahogy a szakszerűség abszulitázálása és technokratikus eltúlzása elfogadhatatlan, úgy az is kétségtelen, hogy megnövekedett a szakszerűségi követelmények szerepe a helyi képviseleti testületek döntéseinek előkészítésében, az igazgatási tevékenység és a különböző szolgáltatások ellátásában. A szakszerűség általános emelése a köztevékenység minden területén éppúgy nem vezet feltétlenül technokráciához, mint ahogy az igazgatási tevékenységnek a tényleges feltételektől elszakított társadalmasítása a képviseleti testültek mindenhatóságának a valóságtól elszakadt deklarálása sem biztosítéka a helyi igazgatás demokratikus fejlesztésének. A szocialista demokrácia a tanácsok döntéseinek sokoldalú előkészítését igényli, ez pedig elválaszthatatlan a helyi igazgatási feladatok és a különböző szolgáltatások hozzáértő, szakszerű, felelős irányításától. Meddő próbálkozás volna tehát akár a képviseleti szervek fejlesztésének igényét, akár az igazgatás szakszerűségének követelményeit egymással szemben, valamiféle elvont kizárólagossággal érvényesíteni.

Érdemes megjegyezni, hogy a racionalizált területi igazgatás hatékonysága és a lakosság, illetve képviseleti testületeinek érdekeltsége közötti kölcsönhatást ma már a nyugati politikatudományi irodalom több képviselője is elismeri, s ez az elv helyenként a helyi igazgatással

[2] Az ENSZ 1966-ban Budapesten tartott Európai regionális konferenciáján is elhangzottak olyan nézetek, hogy a modern állam igazgatását csak magas képzettségű specialisták tudják biztosítani, s a területi önkormányzat anakronizmus. (Seminar on Participation in Local Administration. United Nations. New York. 1966.)

Egyesek szerint a modern indusztrializált társadalomban a gazdasági élet minden problémája lényegében szakprobléma. S gyakran a szakember is csak a legmodernebb eszközökkel képes megoldani ezt. Az állampolgár egyre inkább laikusnak érzi magát a közügyekben, egyre kevésbé érdekli ezek intézése, a döntéseket szakemberekre bízza stb. (E. Forsthoff: Strukturwandlungen der modernen Demokratie. Berlin, 1964. 10., 24. old.)

Digitized by Google

kapcsolatos egyes kormányintézkedésekben is kifejeződik.[4]

Az elmondottak — ha vázlatosan is — érzékeltetik a helyi képviseleti testületek erősítésének jelentőségét. Egyben azt is jelzik, hogy a helyi igazgatási tevékenység ellátásával kapcsolatban milyen összefüggéseket vet fel a tanácsi képviseletek fejlesztése.

A tanácsi képviseletek és a helyi érdekek

Ha kiindulásként elfogadjuk, hogy a tanácsi szervezet fejlesztésének *egyik* alapproblémája a tanácsi képviseletek szerepének növelése, akkor a következő lépésben arra is felelnünk kell: mi is valójában a helyi képviseletek *mai* funkciója, és milyen változtatásokat igényel a tanácsi testültek összetételében és hatáskörében?

Közismert és ezért nem szorul különösebb indokolásra, hogy a *tanácsi típusú képviseleti szervek tényleges funkcióját a szocialista államfejlődés fő feladatai és megvalósításuk módszerei határozzák meg.* Ezen belül azonban lényeges annak figyelembevétele, hogy a tanácsok tevékenysége — mint erre már utaltunk — nem korlátozódik helyi jellegű kérdésekre. Az állam területi igazgatását, a lakosság kulturális, egészségügyi-szociális és kommunális szolgáltatásainak ellátását helyileg és közvetlenül lényegében a tanácsok irányítják és ellenőrzik.

[3] J. Meynaud: Technokratie et politique. Lausanne, 1960. 9. old.; R. Boisdé: Technocratie et democratie. Librairie Plon. Paris, 1964. 173. old.; J. W. Fesler: The Political Role of Field Administration Institut of Public Administration. Michigan, 1962. 117. old. A helyi köztevékenységhez szükséges pénzforrások túlzott kormányzati centralizáltságával és felhasználásának kötöttségeivel szemben pl. felvetik, hogy a helyi felhasználási lehetőségek nagyobb szabadsága bizonyos gazdasági és pszichológiai előnyökkel jár: a helyi testületek nagyobb önállósággal hozott döntéseik következtében nem egyszerű „áttételek" a kormányzati szervek és a helyi igazgatás között: jobban megvizsgálják kiadásaik gazdaságosságát és nagyobb felelősséget éreznek az elkövetett hibákért; végül: a lakosság is jobban érdekelt a községek és városok vezetésében. Eszerint a hibák és tévedések elkövetésének lehetősége olyan kockázat a helyi köztevékenység szervezésében, amelynek vállalása a helyi testületek felelősségének növelését, a jobb és gazdaságosabb vezetést segítené elő. (Thuillier, G.: L'incidence économique des budgets communaux. La Revue Administrative, 1966. 114. sz. 608. old.) Angliában a korábbi gyakorlattól eltérően a helyi közhatóságok nagyobb pénzügyi önállóságot kaptak; több szolgáltatás helyi ellátásának irányításában csökkentették a centralizált kormányzati beavatkozást. (Cross, C.: Principles of Local Government Law, Sweet, Maxwell. London, 1963. 132—133. old.)

Természetesen számos további olyan társadalmi, gazdasági, szervezeti-jogi, anyagi-pénzügyi, technikai jellegű tényezőt is fel lehet sorakoztatni, amely meghatározza a tanácsi képviseleti szervek tevékenységét és a helyi-területi igazgatás alakulását.[4] A tanácsi szervezet fejlesztésénél *mindig* figyelembe is kell venni ezeket, mert különben — mint a tapasztalatok tanúsítják — az egyoldalú túlzás vagy egyes tényezők mellőzése előbb-utóbb érezteti hátrányos következményeit. Helytelen azonban az egyes tényezők statikus, önmagukban való szemlélete is; azt a kört ugyanis, amelyet a tanácsi szervezet felépítését és funkcionálását meghatározó különböző jellegű tényezők jelentenek, időnként átszakítják a társadalmi-politikai fejlődés követelményei — ez is történelmi tapasztalat —, s azok az államszervezési eszmék, amelyek az adott fejlődési szakasz feltételeinek jobban megfelelnek és feladatainak megvalósítását hatékonyabban segítik elő.

A tanácsi tevékenységet meghatározó tényezők között külön indokolt megvizsgálni *a szocialista fejlődéssel összhangban kialakuló és differenciálódó érdekstruktúra hatását.* Ez nemcsak a gazdasági-termelési szférát érinti, hanem magától értetődően azokat a szervezeteket, képviseleti intézményeket is, amelyek kifejezésre juttatják ezt és közreműködnek a különböző csoportérdekek tényleges érvényesítésében.[5]

Felmerül tehát, hogy *érinti-e a társadalom érdekstruktúrájának differenciálódása a tanácsokat mint a lakosság helyi képviseleti szerveit,* s ha igen, milyen várható hatást gyakorol rájuk, illetve milyen követelményeket támaszt szerepük és döntési jogosítványaik alakításában. Egyáltalán: nem erőszakolt,

[4] Seremet, K. F.: Helyi szovjetek az állami szervek rendszerében és funkcióik fejlődésének sajátossagai. Szovjetszkoje goszudarsztvo i pravo, 1968. 8. 98. old.

[5] Elegendő emlékeztetni itt arra, hogy pl. a Munka Törvénykönyvéről szóló 1967. évi 11. sz. törvény rendelkezései megnövelték *a szakszervezeteknek mint a dolgozók képviseleti és érdekvédelmi szerveinek jogait* a munkaviszonyoknak, valamint a dolgozók élet- és munkakörülményeinek szabályozásában, a szociális és kulturális alapok vállalati felhasználásának eldöntésében. A mezőgazdasági termelőszövetkezetekről szóló 1967. évi III. sz. törvény rendelkezései szerint a *termelőszövetkezetek érdekképviseletük ellátására* területi szövetségeket alakíthatnak. A Termelőszövetkezetek Országos Tanácsa az ország összes termelőszövetkezetének együttműködési képviseleti szerve, amely a nép[illegible]ivel összhangban a termelőszövetkezetek képviseletében közreműködik a rendelkezések kialakításá-

Digitized by Google

nechanikus megközelítés-e a szocialista rdekstruktúra differenciálódásával összefüggésben külön is vizsgálni a tanási képviseleti testületeket, amelyek integráns részei társadalmunk egységes álami-politikai rendszerének?

Schmidt Péter a Társadalmi Szemle lőző számában közölt hozzászólásában zt írja, hogy *„a képviselet érdekeltségi ikon kap tartalmat"*.[6] Valóban, ha a elyi képviseletek alakulását a különböző történeti periódusokban vizsgáljuk, megállapítható, hogy *a helyi érdekek politikai megítélése mindig mértékadó jelentőségű volt jellegük és tényleges funkcióik alakulásában.* Ez természetesen fordítva is áll: a helyi képviseletek funkciójának politikai megítélése meghatározóan visszahatott tényleges helyi szerepük alakulására. A gazdaságirányítás új rendszerének bevezetésével elismert tény a társadalmi érdekstruktúra differenciálódása. Ebből az is következik, hogy fejlődő társadalmunkban az alapvető érdekek és célok közösségén belül és a különböző csoport- és egyéni érdekek mellett, illetve ezekkel átszőtten és kölcsönhatásban *a sajátos helyi, községi, városi, járási és megyei érdekeket is fel kell ismernünk,* s ezek — más csoportérdekekhez hasonlóan — erőteljesebb megjelenési lehetőséget és határozottabb számbavételt igényelnek. A helyi, területi érdekek felszínre hozása nemcsak feltétele tényleges jogosultságuk elbírálásának, hanem az általános érdek demokratikus politikai formálásának is egyik fontos eleme. A központi kormányzati szervek csak a helyi, területi érdekek reális ismeretében tudják biztosítani a különböző egymással ütköző érdekek feloldását, viszonylagos harmóniáját, és tudnak optimális döntéseket elfogadni a különböző igények kielégítésére.

Ilyen értelemben tehát *sajátos érdekcsoportként lehet és kell is elismernünk a községi, városi, járási és megyei érdekeket,* amelyeknek reális létezését az érintett területi egységek lakossága közvetlenül érzékeli, s képviselteti szerveitől nemcsak azt várja el, hogy kifejezésre juttassák ezeket, hanem azt is, hogy gondoskodjanak érvényesítésükről.

A helyi érdekek figyelembevétele a lakosság képviseleti testületeinek tevékenységében egyébként — a korábbi gyakorlattól eltérően — a szocialista országok újabb törvényalkotásában is határozottabban és egyértelműbben jut kifejezésre. A Szovjetunióban pl. a falusi és települési szovjetekről 1968-ban elfogadott törvények azt hangsúlyozzák, hogy a szovjetek „... törvényben biztosított jogaik keretében az általános állami érdekekből és a falu, a település dolgozóinak érdekeiből kiindulva döntenek minden helyi jelentőségű kérdésben". Romániában a néptanácsok szervezéséről és működéséről 1968 végén elfogadott törvény a megyét, a municipiumot, a várost és a községet olyan jogi személyiséggel rendelkező állami területi egységként határozza meg, „... amelyeket a közös érdekek révén egyesült emberek közösségének tekintenek..."[7]

A helyi érdekek tényleges érvényesítése természetesen feltételezi, hogy a tanácsi képviseleteknek *törvényben* meghatározott érdemi hatáskörük, döntési jogosítványaik legyenek, s ennek realitását nagyobb anyagi-pénzügyi önállóságuk is garantálja. A lakosságot nem elégíti ki önmagában a nagyobb jogi önállóság, a tanácsi szervezet modelljének módosítása, ha ez nem jár együtt a jobb, színvonalasabb igazgatással, a különböző szolgáltatások jobb helyi ellátásával, a kommunális, egészségügyi, kulturális igények jobb kielégítésével. Mindez feltétele annak, hogy maga a lakosság is reálisan fogja fel a helyi érdekek megvalósításának lehetőségeit, és mint érdekelt, ténylegesen részt kívánjon is venni képviseleti szervei útján a köztevékenységet, a különböző szolgáltatásokat helyileg ellátó szervek munkájának ellenőrzésében.

A helyi területi érdekek felismerése és figyelembevétele a tanácsi képviseleti szervezet fejlesztésében azért is indokolt, mert az elmúlt évtizedekben e vonatkozásban olyan tendencia volt jellemző, amely „az államigazgatási beosztás" jogi fogalomkörébe szorulva, nem fordított kellő figyelmet a *területi szervezettség problémáinak összetett jellegére.* A területi elv jelentőségét főként mint az állami és gazdasági szervezet területi szféráját, mint az igazgatás területi kereteit vizsgálta. Ebben a felfogásban a területi tényezők lebecsülése és a társadalom állami vezetésének centralisztikus, igazgatási szemlélete húzódott meg.

Szükségtelen most részletesen vizsgálnunk e szemlélet eluralkodásának okait és következményeit. Az itt tárgyalt problémákhoz megelégedhetünk annak a megállapításával, hogy 1949 és 1956 kö-

[6] Társadalmi Szemle, 1969. 7—8. sz. 115. old.

[7] Az OSZSZK törvénye a falusi települési szovjetekről. Vedomosztyi RSZFSZR. 1968. júl. 25. 512. sz. 650. old.; Törvény a néptanácsok szervezéséről és működéséről. Buletinul Oficial al Republicii Socialiste România. 1968. 168. sz. 1795. old.

Digitized by Google

zött a túlzottan centralisztikus-igazgatási szemlélet, különösen a községek és városok szerepének, továbbá a természeti-földrajzi környezet jelentőségének egyoldalú megítéléséhez vezetett, s ebben az irányban befolyásolta a társadalom politikai szervezetének kiépítését és funkcionálását is.

Már Marx utalt arra, hogy a társadalom szocialista egysége olyan egység, amely önmagán belül tovább tagozódik, szervezetileg pedig alulról épül fel. A falvak, a községek, a városok, ahogy történetileg kialakultak, a szocialista társadalomban sem egyszerűen az igazgatási-területi beosztás fogalmának valamiféle elvont kifejezői. Az állampolgárok egy adott településhez: egy községhez, vagy egy városhoz tartoznak, nem pedig olyan mesterséges igazgatási egységekben élnek, amelyeknek funkciója, igazgatási szervezete, a különböző tényezők és társadalompolitikai hatások mérlegelése nélkül is könnyen megváltoztatható.[8]

Ezt annál inkább szükségesnek tartjuk hangsúlyozni, mert az elmúlt évtizedek alkotmányi és térvényi rendelkezései, valamint szakirodalma „az igazgatási-területi beosztás" steril jogi fogalmában szinte elnyelte a természetes települési egységek, továbbá a járások és a megyék társadalompolitikai funkcióját. E problémakör összetett vizsgálata, szociológiai megközelítése szinte teljesen elmaradt: az ezzel kapcsolatos elemzések legfeljebb addig mentek el, hogy „a tanácsok szervezete az igazgatási-területi beosztásnak megfelelően épül fel". Az állami területi egységeknek azonban — különösen a városoknak és községeknek — közismerten összetettebb jelentőségük van, s szerepük nem szűkíthető le az államigazgatási struktúra puszta jelzésére.

Különösen nagy figyelmet érdemlő, új jelenség a szocialista országok állami fejlődésében *az alapegységek, a helyi kollektívák politikai jelentőségének alkotmányos meghatározása.* Jugoszlávia 1963. évi alkotmánya a községet alapvető politikai és társadalmi közösségként ismeri el, s részletesen szabályozza jogállását; az NDK 1968. évi alkotmánya a városokat, községeket, községszövetségeket olyan *önálló felelősséggel rendelkező közösségekként* határozza meg, amelyekben az állampolgárok társadalmi viszonyaikat alakítják. Romániában az állami területi reformról 1968-ban elfogadott törvény szerint „a község a gazdasági, társadalmi-kulturális, földrajzi és demográfiai feltételektől függően egy vagy több faluból alakult olyan területi egység, amely magában foglalja az érdekközösség és a közös hagyomány alapján egyesült falusi lakosságot".[9]

A történelmi hűség kedvéért megjegyzem, hogy a községek és városok mint alapvető állami-politikai egységek szerepe az 1954. évi tanácstörvény előkészítése során, majd az 1960-as években a tanácsi szervezet fejlesztésével foglalkozó Államjogi és Államigazgatási Kormánybizottság ülésein is felmerült. Az első alkalommal rövid politikai-taktikai indokolással került le a napirendről, a második esetben a probléma lényegének meg nem értése miatt mellőzték érdemi megvitatását.

Egyetértek tehát Gonda elvtárssal[10] abban, hogy a községek növekvő szerepe nem automatikusan bontakozik ki, s hogy a községek kulcsszerepet kell hogy betöltsenek a tanácsrendszer fejlesztésében.

A helyi érdekek koordinálása és a választási rendszer fejlesztése

A helyi érdekek jelentőségének felismerése nemcsak a tanácsi képviseletek funkciójának meghatározásához, hanem a területi igazgatás és a különböző szolgáltatások helyi, területi ellátásának kormányzati irányításához is nélkülözhetetlen követelmény. De ahogy elvont és hibás szemlélet volt a helyi érdekek lebecsülése és a tanácsi képviseletek funkciójának a kormányzati feladatok helyi végrehajtására való korlátozása, ugyanígy leegyszerűsítés volna az is, ha a helyi érdekeket az általános érdektől világosan elkülöníthető, pontosan meghatározható homogén egységként fognánk fel, amelyek biztos alapul szolgálnak a központi kormányzati irányító szervek és különböző szintű tanácsi képviseletek

[8] A felszabadulás után a magyar területi igazgatás 1844 községi egységre épült fel: 1162 nagyközségre és 682 körjegyzőségre (ez utóbbi több kisközséget fogott át). 1950-ben, a tanácsok megalakításával 2978 községi egység alakult önálló, illetőleg közös tanácsi szervezettel. 1954-ben már 3010 községi tanácsot választottak. A településhálózat-fejlesztési szakemberek 1975-re ismét 1800—1900 községi egységben jelölik meg a kialakítandó optimumot. Hasonló tendenciát mutat egyébk[illegible] a Bolgár Népköztársaságban az elmúlt [illegible]zedekben végrehajtott községrendezés i[illegible]

[9] Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság 1963. évi alkotmánya. 96. szakasz; — Verfassung der Deutschen Demokratischen Republik. Staatsverlag der DDR. Berlin, 1969. [illegible] k. 179—187. old.; — Buletinul Oficial al [illegible]licii Socialista Romania. 1968. IV. évf. [illegible]

[illegible]dalmi Szemle, 1969. 6. sz. 68. old.

Digitized by Google

ntési jogosítványainak elkülönítésé-
z.

A községek és városok, a járások és
egyék a társadalom *egész politikai or-*
nizációjának, az állami és gazdasági
zetés országos rendszerének fontos té-
ezői. Azoknak a viszonyoknak, ame-
ek ezekben az egységekben kialakul-
, számos közös vonásuk van, s ezek
különböző szervezetek és intézmények
adatainak ellátásában, területi kap-
olatában, valamint az e tevékenysé-
ket szabályozó normák területi köl-
önhatásában is kifejezésre jutnak.
Ebből az is következik, hogy az ún.
rületi elv kibontakozása — amely az
nlített összefüggéseket átfogóan jel-
— hatásában nem szűkül le a tanácsi
ervezet fejlesztésére, hanem a társa-
lom vezetésének *egész politikai rend-*
erét, a gazdaság irányításának új
echanizmusát átható követelményként
lentkezik. A területi elv előtérbe kerü-
se lényegében tehát az állami-politikai
ervezet olyan jellemzője, amely

— új módon veti fel az azonos terüle-
egységekben működő különböző szer-
ezetek, intézmények közötti kapcsola-
ok alakításának igényét;

— a helyi érdekek, szükségletek, fel-
ételek fokozottabb figyelembevételét je-
enti a köztevékenység minden terüle-
én;

— a területi egységekben működő *va-*
mennyi szerv, intézmény önállóságá-
ak növekedésében megnyilvánul, és így
nind a központi irányítás, mind a te-
ületi koordinálás tekintetében új kö-
etelményeket támaszt.

A tanácsok szerepét, önállóságát a he-
yi képviselet fejlesztését is csak úgy le-
et tehát reálisan megítélni, ha figye-
embe vesszük a községekben és a váro-
okban, a területi egységekben tevéken-
edő *más területi szervezetek és intéz-*
mények tényleges funkcióit s központi
szerveikhez való kapcsolataik alakulásá-
nak sajátos követelményeit is.

Köztudomású, hogy az állami területi
egységekben különböző társadalmi-politi-
kai szervezetek, szövetségek és egyesü-
letek működnek, amelyek egységes or-
szágos rendszerbe tartoznak. Ilyenek el-
sősorban a pártszervezetek, a szakszer-
vezetek, a Hazafias Népfront helyi bi-
zottságai, a termelőszövetkezeti szövet-
ségek stb. Hangsúlyozzuk, hogy az itt
vizsgált összefüggésben nem az említett
szervezetek és szövetségek általános sze-
repéről és jelentőségéről, nem is valame-
nnyi helyileg működő társadalmi-po-
litikai, gazdasági szervezetről van szó,
hanem elsősorban a társadalmi-politikai
szervezeteknek arról a sajátos funkció-
járól, amelyet mint *politikai egységesí-*
tő-koordináló tényezők, egy országos
szervezetrendszer részeiként látnak el a
területi egységen belül jelentkező kü-
lönböző érdekek és feladatok összehan-
golásában és az egységes politika helyi
megvalósításában.

A tanácsi képviseletek tényleges funk-
ciója nagymértékben *a területi pártszer-*
vek szerepével és funkciójának alakulá-
sával függ össze. Hogy mennyire hatéko-
ny a tanácsi képviseletek tevékenysé-
ge, ez döntő mértékben attól függ, mi-
lyen jelleggel és terjedelemben, hogyan
tudják a területi pártszervek — mint az
országosan egységes, szervezett politikai
vezető erő részei, helyi képviselői —
összehangolni a különböző jellegű terü-
leti szervezetek és intézmények munká-
ját az egységes politika helyi feltételek
közötti megvalósítására, mennyiben tud-
ják összhangba hozni a területi fejlesz-
tés követelményeit az országos célok-
kal.

Nagyon fontos és külön tanulmányo-
zandó probléma a *párt vezető szerepé-*
nek területi érvényesülése, a területi
pártszervek és a tanácsi szervek kapc-
solatának tartalma, szervezeti formái
és módszerei. Csak jelzésként említeném
meg, hogy e tekintetben a szocialista
országokban három különféle rendezés
alakult ki; ezeket mind elvi-ideológiai
megítélések, mind pedig az egyes ország
fejlődésének sajátos körülményei is
befolyásolták.

Nem vizsgálva itt mélyebben a párt
politikai vezető szerepének területi ér-
vényesülésével összefüggő problémákat
és a különböző szervezeti megoldásokat,
a baráti országok és saját tapasztalata-
ink alapján annyit kétségtelenül meg
lehet állapítani, hogy amilyen arányban
növekszik a különböző intézmények,
szervezetek, vállalatok önállósága, olyan
mértékben *merül fel tevékenységük po-*
litikai koordinálásának fejlesztése a te-
rületi egységen belül. Más szóval: a
központi kormányzati szervek és a helyi
szervek, intézmények közötti, korá-
ban túlnyomóan adminisztratív-igazgatási
kapcsolatok átalakulása kétségtelenül
megnöveli az egységes politikát biztosí-
tó területi pártszervek irányító és ellen-
őrző funkcióit. Kétségtelen, hogy a te-
rületi elv fokozott érvényesülése a párt-
szerveket is új helyzet elé állítja: új
formákat és új vezetési módszereket igé-
nyel az állami-politikai tevékenység, a
területi tevékenység irányításában.

Ha komolyan vesszük a szocialista ér-
dekstruktúra érvényesülésének sajátos
követelményeit a tanácsi képvisele-

Digitized by Google

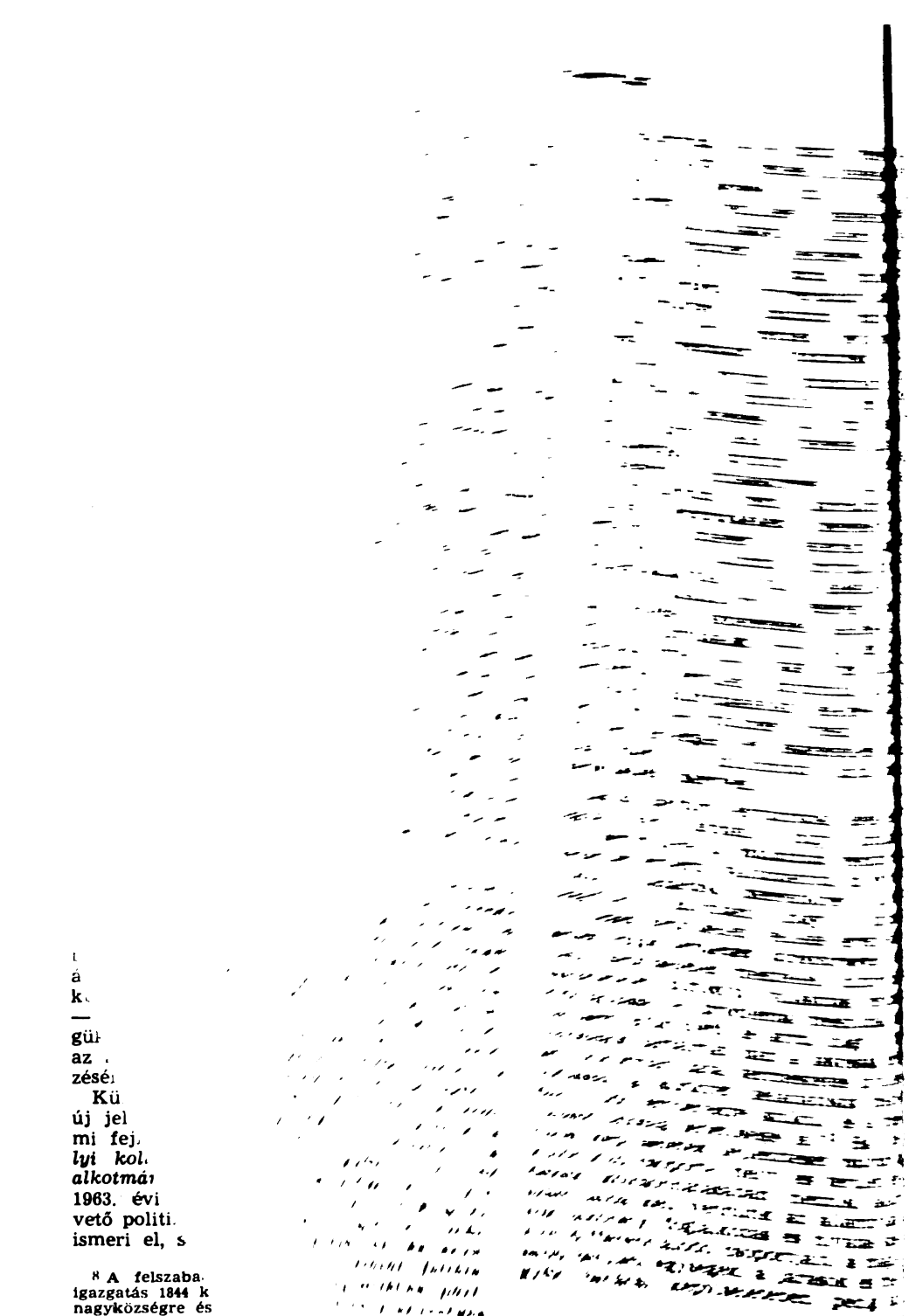

A tanácsok helye és st
[illegible] jelenlegi szakasz
Kiadó, 1969. 34. old.

[illegible]
á
k
—
gü
az
zésé
Kü
új jel
mi fej
lyi kol
alkotmá
1963. évi
vető politi
ismeri el, s

8 A felszaba
igazgatás 1844 k
nagyközségre és
bi több kisközség
nácsok megalakíta
alakult önálló, ille
vezettel. 1954-ben m
választottak. A t
szakemberek 1975-re
egységben jelölik meg
mumot. Hasonló tende
a Bolgár Népköztárs
zedekben végrehajtot

Digitized by Google

. **községek** és városok sajátos
·eit is.
·ekben tehát a tanácstagok
és választásában mindenek-
lehet elsődleges a lakóterület
-pviselet, mert a *közvetlen*
: következtében jobban mér-
ősségért végzett munka. Más-
kosság struktúrájának sajátos-
elölési rendszer fejlesztésével
y is érvényesíthetők. Más a
onban a városok, a járások és
tanácsait illetően. A városok-
észben a községek szükségle-
elégítő, különböző szolgáltatási
nagyobb száma és a városi
differenciáltabb rétegeződése
tkeztében — másként alakul a
épviselet funkciója. A járási és
anácsszerveknek pedig egyik jel-
, hogy tevékenységüket már
lakossággal közvetlen kapcsolat-
zik, hanem a *lakosság különbö-*
eti szervezeteivel vannak közvet-
csolatban, közöttük a községi és
a városi tanácsszervekkel, a
tatásokat biztosító intézmények-
egyei és járási kórházak, iskolák,
művelődési otthonok stb.).

után talán nem is szorul külön
lásra, hogy a *magasabb területi*
ekben a képviselet tartalma és
szete más, mint az alapegységek-
A tanácsok megfelelő összetételének
kításához nem elegendő önmagában
a lakóterületi választás rendszere,
pedig „a természetes kiválasztódás"
riuma. A járási és a megyei taná-
képviseletekben már az *egyes köz-*
k és városok sajátos érdekeinek kép-
lete is felmerül; minden bizonnyal
yobb szerepet kell továbbá kapniuk
állampolgárok különböző társadalmi
rvezeteinek, érdekképviseleti szervei-
, a járás, a megye jelentősebb szol-
tatásait közvetlenül irányító és végző
ézményeknek is.

Ha elfogadjuk, hogy a „képviselet ér-
keltségi síkon kap tartalmat", akkor
em minősíthető pusztán „ötletnek"
agy „szervezeti intézkedésnek" a járá-
ok és megyék képviseleti testületeinek
özvetett *választása*, pontosabban a nem
izárólag a lakóterületi képviselet alap-
án való kialakítása. Ha ugyanis ki-
zárólag a lakóhely szerinti képviselet
igényét támasztjuk, és nem kombináljuk
azt a helyi, területi csoportérdekek, in-
tézményi szolgáltatások fejlesztési igé-
nyeinek kifejezésével a különböző szin-
tű tanácsok összetételének alakításában,
akkor ezzel csak erősítjük a tanácsi
képviseletek jelenlegi formális vinásait.

Tartalmilag lényegében hasonló gondolatot vet fel Lakos Sándor is a tanácsi testületek összetételének és jellegének fejlesztéséről. „... Elképzelhető az a megoldás — írja — hogy az említett szervek munkájában az egyénileg megválasztott tanácstagok mellett mint hivatalból, tanácskozási joggal meghívottak az e területen működő állami gazdasági, társadalmi szervek képviselői is rendszeresen részt vehessenek. E forma esetleg még azzal a módszerrel is variálható, hogy ezek a szervek (tsz, állami gazdaság, üzem stb.) megválasztják azt, aki mint állandó meghívott a tanácsülésen részt vesz... Az ily módon delegált feladata az adott egység érdekeinek és szempontjainak képviselete... stb.[14]

Egyébként ezt a tendenciát az alakuló társadalmi gyakorlat is alátámasztja. A megyei tanácsok szerepének fejlődésével pl. kimutathatóan *növekedett a tanácstagok körében az állami, társadalmi, gazdasági szervezetek és a jelentősebb szolgáltatási intézmények vezetőinek aránya.* Megyénként ez változó nagyságrendű, de az egyik vizsgált megyében meghaladja a megyei tanácstagok 80 százalékát. A megyei tanácstagok lakóhely szerinti megoszlásának vizsgálata is hasonló következtetéshez vezet: a vizsgált megyében ugyanis a megyeszékhelyen lakik a tanácstagok 50 százaléka; a megye egyes járásaiban megválasztott tanácstagok fele ugyancsak a megyei központban él stb.

Elhamarkodott dolog volna azt állítani, hogy ezek az arányok egyértelműen negatív jelenségek, s a magasabb szintű tanácsi képviselet valamifele „elidegenedését" mutatják. De az sem volna alapos, ha a megyei tanácsok összetételének ilyen arányú alakulását szükségszerűnek tartanánk. Annyit mindenesetre le lehetne szűrni eddigi tapasztalatainkból és a tanácsi képviseletek összetételének *tényszerű alakulásából*, hogy a tanácsi képviseleti szervek fejlesztése a járásokban és megyékben más, differenciáltabb választási rendszert igényel, mint a községekben. A közvetlen választások és a lakóterületi képviselet kizárólagossága a magasabb egységek tanácsi képviseleteinek alakításában sok formális vonással terhelt, s a képviseletek fejlesztésének reális *követelményei* a városokban és járásokban, de különösen a megyékben ténylegesen át is törik ezt a korábban kialakított választási elvet.

Dr. Halász József

[14] Lakos Sándor: id. tanulmány 10

Digitized by Google

A bürokrácia és a társadalom

(Megjegyzések Hegedüs András bürokrácia-elméletéhez)

A koncepció

A szocialista országokban nem ritkán fellelhető bürokratikus jelenségek kiküszöbölésének igénye éppúgy, mint az új gazdasági mechanizmus bevezetését a politikai mechanizmus terén elkerülhetetlenül követő reformok szükségszerűen irányítják rá a figyelmet a szocialista állam, a gazdasági, politikai, társadalmi és egyéb szervezetek társadalmi szerepének, egymáshoz való viszonyuknak,, illetve a néptömegekhez fűződő kapcsolataiknak problémájára. Az elmúlt évek során több értékes monográfia, illetve tanulmány jelent meg ebben a témakörben. Hegedüs András elvtársnak a bürokrácia problémájával közvetlenül foglalkozó cikkei is e szerteágazó kérdéscsoport egyik aspektusát elemzik, azt vizsgálják: milyen a szocializmusban elkerülhetetlenül kialakuló irányító és igazgató szervek társadalmi helyzete, milyen a néptömegekhez való viszonyuk?

Hegedüs András elvtárs a dogmatizmus hatásának tulajdonítja, hogy a bürokrácia fogalmát leszűkítették, és csak egy társadalmi-gazdasági alakulat, a kapitalizmus igazgatási rendszerének jellemzőjeként fogták fel. Úgy véli, az az álláspont, amely tagadja, hogy a szocializmusban a bürokrácia és a bürokratikus viszonyok mint lényegi viszonyok tartósan kialakulhatnak, tudománytalan apologetika. Hegedüs elvtárs szerint a szocializmus építésének viszonyai között kialakuló irányító és igazgatási apparátus is bürokrácia, éppúgy, mint a korábbi osztálytársadalmak különböző szervei, intézményei.

Hegedüs András elvtársnak a szocialista társadalom szervezeteire vonatkozó álláspontja rendkívül ellentmondásos. Egyrészt elismeri, hogy ezeknek a szervezeteknek a létrejötte szükségszerű,[1] és helyesen állapítja meg, hogy a kapitalista és a szocialista igazgatási és irányítási apparátus között jelentős különbségek vannak, amelyek a különböző társadalmi rendszerek lényegéből, a tulajdonviszonyok eltérő jellegéből fakadnak. Másrészt kiemeli, hogy az irányító és igazgató apparátusok kiépülése olyan állapotok kialakulását teszi lehetővé „amikor az irányítási és igazgatási funkciókat ellátó apparátusnak saját érdekei és céljai alakulnak ki, amelyek nem minden vonatkozásban azonosak a társadalom általános érdekeivel és céljaival".[2] Ez az apparátus Hegedüs elvtárs szerint „feltétlenül bürokratikus viszonyok hordozójává válik".[3] Azt a korábban *lehetőségként* jelzett szituációt, hogy a szocialista apparátusnak olyan érdeke is kialakulhat, amely nem minden vonatkozásban esik egybe a társadalom érdekeivel, a továbbiakban Hegedüs elvtárs *valóságos tendenciaként fogja fel*.[4]

Milyen partikuláris érdekeket képvisel — Hegedüs elvtárs szerint — ez az apparátus? Az igazgatási, illetve irányítási apparátus dolgozóit, állítja Hegedüs elvtárs, „márcsak funkciójuk következtében is — elsősorban tevékenységük hatékonysága növelésének a kérdései foglalkoztatják".[5] Ezen (állítólagos) érdeklődésük következtében ellentétbe kerülnek az igazgatási és irányítási apparátuson kívül dolgozó — főleg humán — értelmiségiekkel, akiket elsősorban a társadalmi viszonyok humanizálása érdekel. Az igazgatási és irányító apparátusok szükségszerűen olyan társadalmi erőket hoznak létre, „amelyek ellene szegülnek a második kritérium (vagyis a társadalmi viszonyok humanizálása — K. A.) teljesítésének, mégpedig nemcsak a közvetlen termelők döntési folyamatukba való bevonásának, vagyis a szorosabban vett társadalmi önigazgatásnak, hanem a társadalmi függőség legkülönbözőbb típusai (az országgyűlés, a tanács, a párt stb.) révén megvalósított társadalmi ellenőrzésnek is."[6]

Hegedüs elvtárs úgy véli, hogy a „marxi értelemben felfogott bürokratikus viszony" mint lényegi viszony érvényesülésének a lehetősége mindaddig szükségszerűen fennáll, amíg fennmaradnak a társadalomtól elkülönülő szakigazgatás és irányítás szervezetei: mindaddig, amíg el nem érkezünk ez apparátus elhalásához „mint objektív társadalmi alappal rendelkező tendenciá-

1 Kortárs, 1966. 8. szám, 1270. old. Lásd még Közgazdasági Szemle, 1966. 7—8. szám, 851. old.

2 Kortárs, Uo. 1269. old.
3 Uo., 1270. old.
4 Uo., 1275. old.
Közgazdasági Szemle, 1966. 7—8. szám,

Digitized by Google

al kell számolni azzal, hogy az igazgasi apparátusban »önállóságra«, független helyzetre törekvés megnyilvánul ég akkor is, ha ez ellen tudatos erők például a párt) a maguk nevelő módereivel rendszeresen fellépnek".[7]

Hegedüs elvtárs szerint a szocialista irsadalom igazgatási és irányítási aparátusa egyszerre hordozója a bürokatikus és humanizált viszonyok kialakísára irányuló törekvéseknek. Ezért csak a bürokrácia lényegi viszonyai dhatnak reális magyarázatot azokra a elenségekre is, amelyeket a mindennai gondolkodás a bürokratikus munkamódszer tipikus vonásainak tekint, s melyből kialakul a bürokrácia egyoldúan pejoratív fogalma".[8]

A társadalomtól elkülönülő igazgatás ulajdonságaként jelöli meg Hegedüs elvtárs azt is, hogy e szervezeteknek lasanként csak a felsőbb szervekkel szemben van felelősségérzetük, és az ügyfél szükségszerűen a hivatallal szembenálló ember", akin legfeljebb „megkönyörülni" lehet. Leszögezi: „ez a dolgozóktól, nint tulajdonosoktól elkülönülő igazgatás szüli mindazt a negatív jelenséget, amiről az előzőekben szó volt".[9]

Hegedüs elvtárs mindezek alapján úgy véli, hogy a bürokrácia elleni harc régi módszerei, hagyományossá vált eljárásai nem hozhatnak tényleges eredményeket. Valóságos megoldásként a szakigazgatás hatalma fölötti társadalmi uralom ervényre juttatását javasolja.

Hegedüs elvtárs koncepciójának kétségtelen érdeme, hogy ráirányította közvéleményünk figyelmét Marxnak a bürokráciáról szóló megállapításaira. Kísérletet tesz arra, hogy konfrontálja a kizsákmányoló államra vonatkozó marxi tételeket a szocialista állam és társadalom valóságával. Arra törekszik, hogy mélyebben fekvő okokból vezesse le a szocialista irányító és igazgató apparátusnak sokszor pusztán szubjektivista okokkal magyarázott hibáit. Eközben — több részlet-empirikus tény alapján — egybeeséseket, analógiákat fedez fel a korábbi formációk és a szocialista társadalom egyes apparátusainak működése között. Felhívja a figyelmet az apparátus működésében levő egyes anomáliákra, és nemcsak harcra szólít ellenük, hanem egyben bizonyos javaslatokat is tesz e küzdelem sikeres folytatására. Hegedüs András elvtárs tanulmányai egyes reális és fájó problémákat érintenek, és tényleges érdemük, hogy nyíltan felvetette ezeket; ezért alkalmasak arra, hogy széles és egyetértő visszhangot keltsenek az olvasók körében. Éppen ez teszi szükségessé, hogy megvizsgáljuk, mennyire adekvátan fejezik ki Hegedüs elvtárs probléma-közelítései és megoldásai a valóságos viszonyokat, mennyire reálisak az általa felvázolt veszélyek, mennyire hatékonyak a leküzdésükre tett javaslatok.

A bürokrácia és a bürokratikus viszony fogalma Marxnál és Hegedüs Andrásnál

A bürokrácia Hegedüs elvtárs fejtegetéseinek központi kategóriája. Ezt a fogalmat azonban különböző írásaiban és egyes írásai különböző helyein is a legeltérőbb értelemben használja. A Magyar Tudomány 1966 áprilisi számában írt cikke első felében, továbbá az 1966 augusztusi és 1968 júniusi Kortársban, illetve a Társadalmi Szemle 1968 októberi, illetve a Kortárs 1968 decemberi számában a szakigazgatást érti bürokrácián. Ugyanezen cikkeiben előfordul azonban e fogalom kiterjesztése *minden* igazgatási és irányítási apparátusra. Még szélesebbé válik a bürokrácia fogalma, amikor általában a tulajdonjog gyakorlására szolgáló operatív irányító szervezetekre is kiterjeszti ezt, illetve általában véve a legkülönbözőbb apparátusokat is bele foglalja.[10]

A bürokrácia ilyen széles körű felfogása egy *formális* mozzanatot ragad meg: azt, hogy a társadalmi munkamegosztás bizonyos fokán irodákban, „bürókban" végeznek bizonyos társadalmi funkciókat. Ennek az eljárásnak azonban nem is a probléma formális megragadása a legfőbb hibája, hanem az, hogy az irányító, az igazgatási és a különböző egyéb szervezetek minden formáját bürokráciának minősíti, s így elmossa a különbséget az uralkodó osztály és az általa elnyomott társadalmi csoportok szervezetei között. Ez az eljárás egyforma társadalmi szereppel és jelentőséggel rendelkezőként tünteti fel a legeltérőbb szervezeteket, hiszen az állam eszerint *ugyanúgy* bürokrácia, mint a vállalati szervezetek, illetve a bélyeggyűjtő, vagy más szervezetek. A bürokráciának a társadalomban meglevő szervezetekkel való azonosítása eleve történelmietlenné teszi a bürokrácia-felfogást; szervezetek csaknem minden társadalomban léteztek, a bürokrácia tehát ősidőktől fogva való, és minthogy minden társadalomnak

[7] Uo., 856. old.
[8] Kortárs, 1966. 8. szám, 1272. old.
[9] Uo., 1274. oldal.

[10] Lásd pl. Magyar Tudomány, 1966. 4. szám, 214. és 218. old.

Digitized by Google

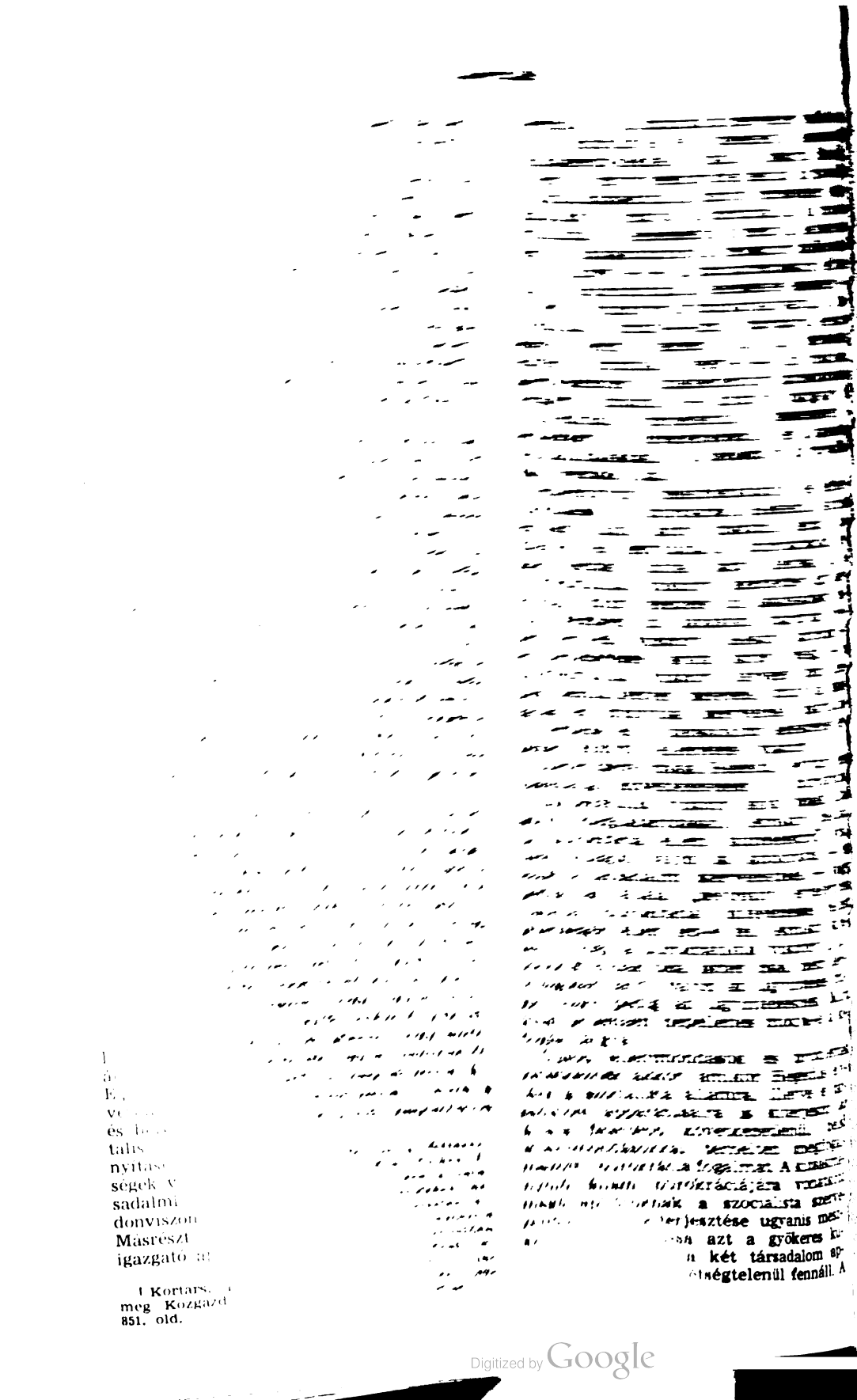

[illegible]

[illegible] A [illegible] a szocialista [illegible] jesztése ugyanis [illegible] azt a gyökeres [illegible] két társadalom [illegible] tségtelenül fennáll. A

[illegible]

[illegible] és [illegible] talis [illegible] nyitás[illegible] ségek [illegible] sadalmi [illegible] donviszon [illegible] Másrészt [illegible] igazgató [illegible]

[illegible] Kortars. [illegible] meg Kozgazd [illegible] 851. old.

Digitized by Google

a állam bürokráciája egy ki-
voló kisebbség osztályérdekeit
. A kizsákmányoló állam bü-
a, az uralkodó osztály védelmé-
megbízásából, szükségszerűen el-
a tömegeket, élősködik rajtuk.
s következik embertelen, bürok-
ügyintézése, bürokratikus viszo-
„egyszerű", vagyis a dolgozó ál-
árokhoz. A kapitalizmus bürok-
a kizsákmányoló állam bürok-
— népellenes lévén — elleplezi
lényegét: általános, misztifikált,
atlan formában, a „hivatali ti-
ás", a „személytelen ügyvitel" ér-
való hivatkozással takarózva
az általa képviselt partikuláris ki-
ányolói érdek szolgálatát és védel-
nek az államnak, ennek a bürok-
ak a gazdái, az uralkodó osztály
számára azonban nyílt titkok sa-
lamuk, bürokráciájuk ügyletei, hi-
ők inspirálják ezt a tevékenységet.
szocialista társadalom szervezeti ap-
usa alapjában és általában véve a
ség, a dolgozók érdekeit fejezi ki. A
alizmus szolgálatában álló apparát
általában véve, összességüket te-
ve — éppen funkciójuk jobb betöl-
végett — szakadatlan kapcsolatban
hogy álljanak a dolgozó tömegekkel.
dezekből az objektív tényekből, nem
ig „apologetikus szándékokból", vagy
rt, mert a marxisták „a hegeli ál-
eszme illúzióinak rabjai" — szüle-
t meg az a marxi—lenini értékelés,
gy a kizsákmányoló állam valóban, a
marxista—leninista értelmében bü-
krácia, a szocialista állam és e tár-
dalom apparátusai pedig mindaddig,
míg a marxizmus—leninizmus alapján
lnak és a szocializmus érdekeit szolgál-
k, már nem tekinthetők bürokráciá-
ak.

Az állami, illetve gazdasági szervezetek önmozgásáról és saját érdekéről

Hegedüs András elvtárs helyesen is merteti a marxizmusnak azt az egyébként teljesen közismert álláspontját, amely szerint nemcsak a kizsákmányoló állam bürokratikus gépezetének, hanem minden társadalmi szervezetnek, miután kialakult, megvan a maga sajátos, viszonylagos önmozgása és különös, partikuláris érdekei alakulnak ki. Még az uralkodó osztály kormányzati apparátusának összes ténykedéseit sem lehet pusztán úgy fogni fel, mint az uralkodó osztály akaratának puszta reflexeit. Még kevésbé volna pontos, ha úgy értelmeznénk ennek az apparátusnak a működését, hogy ez *mindenkor, minden esetben* az uralkodó osztály *közvetlen* parancsainak engedelmeskedik.

A különböző szervezetek, apparátusok önmozgását, működésük viszonylag önálló jellegét hangsúlyozva azonban Hegedüs elvtárs nem látja e mozgás bonyolult voltát, összetett jellegét. Elkerüli figyelmét az is, hogy az egyes szervek mozgását *döntően* a társadalmi viszonyok, illetve az egyes szervezeteket, apparátusokat létrehozó és céljaik érvényesítésére felhasználó embercsoportok szabják meg; ezért működésük, *alapvető tartalmát* tekintve, csak szigorúan körülhatárolt mederben folyhat. Vagyis egy adott apparátus mozgásformáinak együttesében *a külső determináló tényezők által kijelölt vektor a döntő.* Így Hegedüs elvtárs rabja lesz annak a látszatnak, amely szerint az egyes szervezetek, apparátusok mozgása öndeterminált. Ebből következik az a nézete, amely szerint e szervezetek létrejöttük után olyan nagyfokú önmozgásra tehetnek, illetve tesznek szert, hogy létrehozóikkal, megbízóikkal, támogatóikkal is képesek szembefordulni, hogy velük ellentétbe kerülő erőkké válnak, sőt esetleg még fölébük is kerülve, sajátos hatalmukat valósíthatják meg.

Természetesen a munkamegosztás minden sajátos ágának, így a különböző szerveknek, intézményeknek, apparátusoknak is kialakulhatnak sajátos, partikuláris érdekeik; ezt napról napra megfigyelhetjük. Ezek az érdekek azonban — Hegedüs elvtárs vélekedésével ellentétben — ismét csak rendkívül összetettek. Valamely szervezet partikuláris érdeke egyrészt azokat az igényeket fejezi ki, amelyek az apparátus által elvégzendő és külsőleg meghatározott feladatok hatékony ellátásával kapcsolatosak. Ez az érdek játssza a *döntő* szerepet az apparátus tevékenységének determinálásában. Másrészt lehetnek valamely szervezetnek, intézménynek, apparátusnak olyan másodlagos jelentőségű külön érdekei is, amelyek nem vezethetők le sem az intézmény alapvető mozgásformáiból, és amelyek sokszor még az intézmény ehhez viszonyítva másodlagos mozgásához is csak meglehetősen közvetett módon kapcsolódnak. Így például nehéz volna kimutatni, hogy az USA uralkodó osztályának érdekei bármiféle közvetlen vagy akár közvetett kapcsolatban is vannak azzal a vetélkedéssel, amely az amerikai fegyveres erők különböző vezérkarai között folyik akörül, hogy mennyire centralizált vagy decentralizált legyen a katonai vezetés. Valamely intézmény, szervezet, appará-

Digitized by Google

tus ilyen jellegű partikuláris érdekei mindenkor *alárendelt szerepet játszanak* a társadalmi életben, és nem befolyásolják alapvetően a társadalom mozgását.

Hegedüs elvtárs — e tényeket figyelmen kívül hagyva — kifejezetten öncélú apparátus-érdekekként fogja fel a különböző szervezetek, intézmények, apparátusok speciális különérdekeit. Ebből következtet azután arra is, hogy mindenfajta apparátus-érdek közvetlenül vagy közvetve összeütközésbe kerül minden más, az intézményen, a szervezeten, az apparátuson kívüli érdekkel. Erre a koncepcióra épül azután az a tétele, hogy önérdekük a társadalom fölötti hatalom elérésére inspirálhatja az apparátusokat.

A szocialista társadalom igazgatási, irányítási, szervezeti munkájának, tevékenységének bemutatásakor Hegedüs elvtárs ugyancsak kevéssé takarékoskodik a sötét színekkel. Ez az apparátus — szerinte — szembekerül a dolgozókkal, mert az optimalizálásnak, nem pedig a társadalom humanizálásának érdekeit kívánja előmozdítani, mert szembeszegül a társadalmi ellenőrzéssel, mert a maga önálló útját akarja járni, mert monopolhelyzetre törekszik, mert saját partikuláris érdekeinek optimális kielégítését akarja elérni. Ez az apparátus — Hegedüs elvtárs patetikus kifejezésével — fejlődési tendenciaként azt a lehetőséget hordozhatja magában, hogy „korlátlan bürokratikus hatalommá alakul", s „a bürokrácia és technokrácia uralmát" valósítja meg.[12]

Hegedüs András elvtársnak a szocialista apparátussal szembeni magatartásában különösen azt kifogásolom, hogy amikor vádat emel a jogtalanul „bürokráciának" nevezett szocialista irányító és igazgatási apparátusok állítólagos törekvései ellen, sohasem jelöli meg *konkrétan*, melyek azok a *konkrét* apparátusok, amelyek a társadalomtól való elszakadásnak, a társadalmi ellenőrzés kijátszásának stb. tendenciáit valósítják meg, és milyen *bizonyítékok* alapján állítja róluk ezt. Nem világos az sem, mit jelent az az állítás, hogy a bürokratikus viszonyok a vétkesek a (pejoratív értelemben vett) bürokratikus jelenségek létrejöttében. Talán a normális ügyintézés, (amely szintén „bürokratikus viszony") maga is aktatologatást, kizárólag a felsőbb szerveknek való felelősséget, a néptől való elszakadást stb. szül? Ha Hegedüs elvtársnak ez a véleménye, akkor világosan meg kellett volna mondania. A „bürokrácia" ellen általánosságban eldörgött vádak azonban nem nyújtanak segítséget a bürokrácia *konkrét* jelenségeinek, a *konkrét* bürokratáknak a leleplezéséhez, és az effajta megnyilvánulások csökkentéséhez. Ellenben óhatatlanul a szocialista társadalom apparátusai iránti bizalmatlansághoz vezetnek, illetve olyan hibás, demagóg, anarchista felfogás elterjedéséhez, amely szerint a szocialista társadalom normális ügyvitelének és szervezettségének akadályozása paralizálja a bürokrácia erejét, elejét veszi potenciális vagy reális önállósulási tendenciáinak.

Elemzései során Hegedüs elvtárs teljesen figyelmen kívül hagyja, hogy a szocialista állam (és a többi szocialista szervezet is) nem formálisan, hanem *ténylegesen* — követett és közvetlen módon — *függ e társadalom viszonyaitól*, illetve dolgozó tömegeitől. A proletárdiktatúra kivívását közvetlenül követő időszakban ez a szervezet *egyértelműen elkötelezett*, a munkásosztály *eszközként* használja őt osztálycéljai elérésére, a szocializmus felépítésére. Ezt követően az állam fokozatosan az egész szocialistává váló nép szervezetévé válik, amelynek ismét csak nincs és nem lehet semmiféle külön, teljesen önálló szerepe. A szocialista állam *egyik* szerve a szocialista politikai rendszernek. Társadalmi tartalmát, fő feladatait, működése alapvető irányát, módjait nem sajátos érdeke, hanem rajta kívüli tényezők: a szocializmus felépítésének, a kommunizmus építésének érdekei határozzák meg; tevékenységének kereteit, hatáskörét, eljárásmódjait a szocialista társadalom viszonyai, a szocialista törvényesség, a szocialista vezető párt és az állami szervek, a társadalmi szervek előírásai szabják meg. Az állam belső mozgása *döntően ennek a külső motivációnak mindennapi tevékenységgé való transzformálását jelenti*. Ezt a szocialista irányú működését aktív társadalmi erők garantálják.

A szocialista államnak — a szocializmus érdekeinek megfelelően, a szocialista törvényesség előírásaiban rögzített felhatalmazás alapján — természetesen megvan a maga meghatározott hatásköre és ezen belül van bizonyos önállósága. Mi több, ennek az apparátusnak bizonyos sajátos érdekei is kialakulnak, amelyek nem teljesen azonosak a társadalom többi csoportjának a sajátos érdekével. Hegedüs elvtárs azonban messzemenően torz és eltúlzott képet fest, amikor úgy tünteti fel ezt, mintha egyszerűen és kizárólag negatívum volna, vagy csak ne[illegible]denciával bírna. Figyelmen ki[illegible] pl azt a döntő fontosságú

[12] Lásd Kortárs, 1968. 6. szám, 845. old.

Digitized by Google

tényt, hogy a szocialista állan különféle szerveinek mozgása és érdekei semmikeppen nem esnek és nem is eshetnek egybe a szocialista társadalommal szemben álló csoportok érdekeivel, De nem említi azt sem, hogy amikor a szocialista állam időnként szembekerül is a dolgozók egyes csoportjaival — például bizonyos kisárutermelő, vagy kistulajdonos csoportok spekuláns érdekeivel —, akkor sem e szervezet partikuláris érdekei, hanem a munkásosztály, illetve az *egész* társadalom történeti és részben napi érdekei ütköznek össze egyes kisebb csoportok *partikuláris* napi érdekeivel.

Amikor megállapítom és hangsúlyozom, hogy a szocialista társadalom irányítási és igazgatási szervei, ennek az apparátusnak *egészét* és tevékenységének *túlnyomó többségét* tekintve a magukévá teszik a *szocialista* osztályoknak és rétegeknek, illetve a társadalom *egészének* érdekeit, s *közvetlenül* a saját érdekeik kielégítéséért folytatott *sajátos* tevékenység *formájában* szolgálják ezeket, akkor ezzel nem azt mondom, hogy a szocializmus irányító és igazgatási szerveinek a dolgozó tömegekhez való viszonyában feltétlenül mindig minden rendben van, s hogy e szervek szocialista jellegüknél fogva *mindenkor* és *minden esetben* optimálisan képviselik megbízóik érdekeit.

A szocialista igazgatási és irányítási szervezetek érdekei *alapvetően egybeesnek a dolgozó tömegek érdekeivel* — már csak azért is (amit Hegedüs András sohasem említ), mert ezekben a szervezetekben is a nép fiai és leányai dolgoznak, a nép *egy része* tevékenykedik, akiknek *nincs a nép többségétől* gyökeresen eltérő érdekük —, de ez természetesen nem jelentheti azt sem, hogy az apparátus és a tömegek viszonyát problémamentesnek tekintsük és szervezeteinkre, apparátusaink dolgozóira hibáikat megszépítő rózsaszínű szemüveggel nézzünk.

Közismert, hogy egyes szocialista irányító szervezetek nem mindig dolgoznak kifogástalanul, illetve optimális hatékonysággal. Ez azonban nem magyarázható valamiféle minden szervezetre, intézményre érvényes általános jellegű szabályszerűséggel, hanem minden esetben sajátos konkrét okokra vezethető vissza, amelyek feltárása és kiküszöbölése megjavítja e szervezetek tevékenységét. A szocialista állam és más szocialista szervezetek egyes láncszemeinek működésében vannak bürokratikus jelenségek: formalizmus, a néptől való elszakadás, csak a felsőbbség számára felelős ügyvitel stb. Egyes ügyintézők a maguk anyagi helyzetének javítására használják fel hatalmi, államigazgatásbeli vagy szervezetbeli pozíciójukat. Ezek a jelenségek azonban *sem a szocialista állam vagy egyéb apparátusok tevékenységének túlnyomó többségére jellemzőknek nem tekinthetők, sem olyan magatartási formáknak, amelyek megfelelnek a szocialista állam, a szocialista szervezetek intencióinak*, ellenkezőleg: egyenesen szemben állnak ezekkel. Ezért nemcsak a párt és a szocialista társadalom más szervezetei harcolnak ellenük, hanem magának az államnak különböző szervezetei és dolgozói is. Ha például — amint a sajtó hírül adta — a Minisztertanács Tanácsszervek Osztálya három hónap alatt két és félezer javaslatot kap az ügyintézés egyszerűsítésére, a bürokratikus kötöttségek megszüntetésére,[13] akkor ez is egyik tanúbizonysága annak, hogy a szocialista államon belül is döntő többségben a „mi embereink", a szocializmus iránt elkötelezett dolgozók tevékenykednek, akik a szocializmust kívánják a maguk területén és a maguk eszközeivel szolgálni.

Ha Hegedüs András elvtárs a szocialista apparátusnak vagy tisztségviselőinek egyes fogyatékosságaira kívánta volna felhívni a figyelmet, konkrétan meg kellett volna mondani, hogy *egyes* irányító és igazgatási apparátusok *egyes* láncszemeinek és tisztségviselőinek *konkrét* hibáiról, mulasztásairól, sőt bűneiről kíván beszélni. Hegedüs elvtárs azonban úgy beszél a szocialista társadalom igazgató, illetve irányító apparátusainak a rajtuk kívül levő tömegekével nem minden tekintetben egyező érdekeiről és mozgásáról, mintha az *általában negatív jellegű sajátosságuk* volna. Igaz, néhol olyan megszorításokat tartalmaz, hogy a szocialista apparátusoknak olyan sajátos érdekei alakulnak ki, amelyek „nem minden esetben" esnek egybe a társadalom érdekeivel, s e szervezeteknek olyan mozgása jön létre, amely „nem minden vonatkozásban szolgálja a társadalom érdekeit" stb. Ezután nagy részletességgel tárgyalja a nem kívánatos jelenségeket, a részérdekek általános érdekként való feltüntetését, a szakigazgatás belső problémáinak elzárását a nyilvánosság elől, a hierarchikus rend védelmét a célszerűség és az észszerűség árán is, az igazgatási szaktudás monopolizálására való törekvést, stb.[14] Hegedüs elvtárs eközben csaknem kizárólag azt tárgyalja, amit előbb látszólag mint alárendelt mozzanatot fogalmazott meg, s a szocialista apparátus tevékeny-

[13] Népszava, 1969 január 5.
[14] Társadalmi Szemle, 1968. 10. szám, 98 old., illetve Kortárs, 1968. 12. szám, 1973

Digitized by Google

ségének tárgyalásakor *csak* azt hangsúlyozza, milyen *lehetőségei* vannak a szocialista államnak, illetve egyéb szocialista szervezeteknek arra, hogy a dolgozókkal szembekerülő tevékenységet folytassanak (s miként valósulhatnak meg egyes helyeken e lehetőségek). Eközben azonban — sajátos módon — nem veszi figyelembe *valóságos* működésüket, tevékenységük *döntő* mozzanatát, azt, hogy a szocialista apparátusok az esetek *túlnyomó többségében és működésükre jellemzően a szocializmus érdekeit* képviselik. Nem a hibák jellemzik ezt az apparátust, ez *alárendelt* mozzanat; a *lényeges* ennek az apparátusnak a *szocialista* jellege. Ha ez a *döntő* oldal háttérbe szorul, vagy mellékes mozzanatként szerepel, akkor nem tudományos analízist, hanem legfeljebb torzképet kapunk a szocialista apparátusok működéséről. Ha tevékenységük e *döntő* oldaláról elfelejtkezünk, akkor szinte lehetetlen, hogy *szocialista jellegükre építve, szocialista működési elveiknek, szabályaiknak, módszereiknek* érvényesítését követeljük meg e szervezetek minden láncszemétől. Lehetetlenné válik, hogy az apparatus *egyes* láncszemeinek hibás működését korrigálva az apparátuson *belüli* egészséges erőkre támaszkodjunk: szükségképpen csak az az út marad, hogy az apparátuson kívülről indított támadásokkal szüntessük meg a szocialista állam és a szocialista szervezetek egyes részeinek hibás működését. Ez azonban — mint a magyarországi ellenforradalom példája és legutóbb a csehszlovákiai események is bizonyították — rendkívül veszélyes út a szocializmusra nézve.

A bürokrácia negatív megnyilvánulásai elleni harcról

Hogyan lehet elkerülni a Hegedüs elvtárs által felvázolt veszélyeket és leküzdeni a bürokratizmust? Hegedüs elvtárs erre vonatkozó válaszai több, a marxizmus—leninizmus által már régen megfogalmazott követelményt állítanak [illegible] szocialista demokrácia fejlesztését, [illegible] illetve szervezetei: a párt, a szak[illegible] ellenőrző szerepének fokozá[illegible] aktivizálását stb. [illegible] megállapításoknak azonban [illegible] hogy Hegedüs elv[illegible] megvalósítandó kö[illegible] [illegible]iket, s szin[illegible] [illegible] hogy a szocia[illegible] [illegible] vezeté[illegible] [illegible] játszot[illegible] [illegible]ságban; [illegible]

kultusz leküzdése óta — e téren is igen jelentős eredményeket értünk el.

Akadnak azonban Hegedüs elvtársnak a bürokrácia leküzdésére vonatkozó konkrét javaslatai között olyanok is, amelyeknek tudományos megalapozottsága, célszerűsége és hatékonysága nagyon is kérdéses. Némely javaslata saját alapkoncepciójának is ellentmond. Ha hinni lehet a bürokráciáról szóló megállapításainak, akkor teljesen érthetetlen pl. az a javaslata, amely szerint „a szakigazgatás fölötti társadalmi függőség, illetve uralom" megteremtése „minden bizonnyal az eddigiekben kialakult intézmények nagyon jelentős megváltoztatását és a szakigazgatás társadalmi ellenőrzésének megvalósítására hivatott új intézmények egész sorának a kialakítását hozza magával..." Javasolja azt is, hogy olyan szakértőket kell bevonni a társadalmi ellenőrzési tevékenységbe, „akik a szakigazgatási apparátusoktól a lehető legnagyobb mértékben függetlenek..." és számos egyéb rendszabályt, amely majd „lehetetlenné teszi a szakigazgatási hatalom integrált fellépését a társadalmi ellenőrzés és függőség hatékonysága ellen stb."[15]

De — először is — miért gondolja Hegedüs elvtárs, hogy a bürokráciát korlátozza az, ha a *meglevők mellett új intézmények*, apparátusok rendszere épül ki, amely intézmények — az előbbiekben már ismertetett felfogása szerint — elkerülhetetlen fátumként ugyanúgy magukban hordozhatják és hordozzák a néptől elszakadás, illetve vele szembefordulás tendenciáját?

Másrészt: Hegedüs elvtárs szerint a szocialista apparátusok már eleve ellenállnak a társadalmi ellenőrzés tendenciáinak és — ahogy mondja — „integráltan fel tudnak lépni a társadalmi ellenőrzés és függőség hatékonysága ellen". Sőt eddig — állítólag — sikeresen meg tudták hiúsítani olyan jelentős, jól szervezett apparátusok ellenőrző tevékenységét is, mint a dolgozó tömegekre támaszkodó és ezek öntevékenységét kifejlesztő párt, a szakszervezetek és egyéb szocialista szervezetek. Ha ez igaz, akkor hogyan tudnák ellensúlyozni a szocialista apparátusokra állítólag jellemző negatív vonásokat olyan szakértők, akik a lehető legnagyobb mértékben függetlenek a szakigazgatási apparátusoktól, vagy azok, a Hegedüs elvtárs több cikkében említett felügyelő bizottságok, amelyeknek nincs semm[illegible] döntési vagy egyéb hatáskö-

[15] 6. szám, 852. old

Digitized by Google

rük, s amelyek csak a dolgozók *spontán tevékenységére* támaszkodnának, így a szervezettségnek, de az ellenőrzésnek is alacsonyabb fokát képviselik, mint a párt, a szakszervezetek és más társadalmi szervezetek?

Ha Hegedüs elvtárs álláspontja igaz, és a bürokratikus jelenségek, tendenciák oka maga a függetlenített apparátus, a bürokratikus viszony, akkor ezzel egy *általános* okot jelöl meg a *konkrét* bürokratikus jelenségek okaként. Így azután álláspontja alapján teljesen érthetetlenné válik, miért vannak jól dolgozó szocialista szervezetek és tisztségviselők (pedig a tények tanúsága szerint ezek túlnyomó többségben vannak), miért nem csak „rendhagyó esetek" ezek a bürokratikus szervezetből mint olyanból eleve következő bürokratikus ügyintézéssel és ügyvivőkkel szemben. Ezzel Hegedüs elvtárs — akarata ellenére is — igazolja és felmenti a tényleges bürokratikus jelenségek okozóit, hiszen tulajdonképpen ők fejezik ki az apparátus igazi tendenciáját. Ha a bürokráciában maga az apparátus segítségével folytatott ügyintézés, illetve a bürokratikus viszony a vétkes, akkor — mint azt Hegedüs elvtárs ki is fejti — a bürokratikus jelenségek elleni küzdelem mai formái csupán a felszínt érintő rendszabályok. Ez az álláspontja nem a tényleges jelentőségének megfelelően értékeli a bürokrácia mindenféle megnyilvánulása ellen *jelenleg* folyó harcot, s ezzel megfosztja attól a pátosztól, lendülettől, aktivitástól, amely elengedhetetlenül szükséges a bürokratikus jelenségek szövevényének megszüntetéséhez. Bürokrácia-koncepciója dezorientálja tehát a bürokraták, a néptől elszakadt ügyintézők, a huzavona, a lélektelenség stb. elleni küzdelmet, s ezzel óhatatlanul előmozdítja a bürokraták, a bürokratikus jelenségek szaporodását.

A szocializmus tudatos hívei mindenkor küzdöttek és ma is küzdenek a bürokrácia, a bürokraták, a bürokratikus huzavona, a lélektelen, a tömegektől elszakadó ügyintézés ellen. Ennek során messzemenően hasznosíthatják és kell is hasznosítaniuk Marxnak és Engelsnek a bürokrácia elleni küzdelemre vonatkozó útmutatásait. Különösen fontos e küzdelem sikeres megvívása szempontjából Lenin eszmei hagyatéka, aki a szocialista állam- és társadalomépítés gyakorlati tapasztalatai alapján mutathatta és mutatta ki, mi a bürokrácia lényege, melyek a forrásai, s miként kell harcolni ellene. A lenini útmutatások alapján lehet — a többi között — meghatározni, mi, illetve ki ellen kell harcolni: küzdelmünket nem a „bürokráciának" minősített szocialista apparatus ellen, hanem — Lenin szavaival — ennek bürokratikus kinövései ellen kell irányítanunk. A „bürokratikus kinövés" kifejezés szerencsésen mutat rá a lényegre: a munkásosztály állama ugyanúgy nem azonos a bürokratikus kinövésekkel, mint ahogy az ember testén nőtt szemölcs nem azonosítható magával az emberrel.

Lenin világosan szólott arról, hogy a bürokrácia elleni harc *hosszú lejáratú, egész történelmi periódusra* kiterjedő harc, amely csupán megbélyegző határozatok és szervezeti rendszabályok meghozatalával nem vívható meg sikeresen. Ennek okára is rávilágított: a bürokratizmusnak nem csupán az apparátus működése, önmozgása a magyarázata, gyökerei és jelenségei *döntő* mértékben *a társadalom egészéből*, ennek gazdasági és kulturális fejlettségi állapotából, osztályviszonyaiból erednek. Ezért Lenin nem korlátozza az apparátust érintő rendszabályokra a bürokrácia elleni küzdelmet, hanem az egész társadalmi életre kiterjedő *komplex* folyamatnak tekintette. Úgy vélte, hogy e bürokratikus jelenségek teljes kiküszöböléséhez alaposan át kell formálni a társadalmat, feilettségét a szocializmus, a kommunizmus szintjére kell emelni. De addig is ki kell szélesíteni — a szocialista pozíciók végleges megszilárdulásának megfelelő mértékben — a demokráciát, el kell érni, hogy a dolgozó tömegek munkaideje lecsökkenjen, anyagi életfeltételeik számottevően javuljanak, és ennek eredményeként műveltségi szintjük, szocialista tudatosságuk és aktivitásuk megnőjön.

Lenin ugyanakkor arra tanított, hogy a bürokrácia *teljes* leküzdéséig is harcolni kell a bürokrácia különféle megnyilvánulásai ellen, vagyis arra kell törekedni, hogy csökkentsük ezek előfordulását, kisöpörjük az apparátusokból elkövetőiket. Úgy vélte, hogy e célból mindenkor meg kell találnunk azokat a *konkrét* intézkedéseket, eljárási módokat, amelyek a néptömegeket bekapcsolják a szocialista állam és egyéb szervezetek munkájába és ellenőrzésébe, s amelyekkel — ezen túlmenőleg — meg lehet szilárdítani a szocialista apparátust, növelni lehet működésének hatékonyságát, és új módon, magasabb szinten lehet biztosítani ennek az apparátusnak a tömegektől való függését. Nyilvánvaló, hogy

Digitized by Google

ezek a feltételek nem érhetők el máról holnapra.

Lenin mindenkor figyelmeztetett arra is, hogy a bürokrácia eltérő módon nyilvonul meg a különféle területeken, és más-más okokból következhet. Ezért mindig úgy kell küzdeni a bürokratizmus ellen, hogy *konkréten* megjelöljük, melyek az apparátus elfajult láncszemei, kik a néptől elidegenedett tisztségviselői, milyen *konkrét* módon nyilvánulnak meg a bürokrácia jelenségei, és ennek megfelelően milyen *konkrét* intézkedéseket kell tenni leküzdésükre. Lenin metsző gúnnyal ostorozta — például a szakszervezeti vitában, vagy a X. pártkongresszuson — azokat, akik pusztán általános frázisokat dörögnek a bürokráciáról, a bürokratikus elfajulásról, a bürokrácia elleni küzdelemről.

Marxnak, Engelsnek és Leninnek a bürokráciáról, okairól, és az ellene folytatandó harcról szóló tanításai — mint e vázlatos felsorolásból is kitűnik, igen gazdagok, s hozzájuk képest Hegedüs elvtársnak a bürokrácia okairól és leküzdéséről szóló koncepciója rendkívül leegyszerűsített.

•

Az elmondottakból nem következik az, hogy Hegedüs András elvtársnak a bürokráciáról szóló összes megállapításai haszontalanok. Állásfoglalásának mindenképpen megvan az a pozitív szerepe, hogy a korábban elterjedt, a szocialista államról és a szocialista apparátusokról szóló, sokszor csupán pozitív ismertetések mellett felhívja a figyelmet arra, hogy a szocialista apparátusokban, ezek működésével kapcsolatban negatív jelenségek is megnyilvánulhatnak. Ez a racionális gondolat azonban elvont-általános módon, általános vádemelő jelleggel van kifejtve nála, s ezért nem ad módszert a bürokrácia tényleges okainak feltárásához és leküzdéséhez. Ha azonban lehántjuk Hegedüs elvtárs álláspontjáról mindazt, amit nem lehet a probléma marxista megoldásának tekinteni, akkor cikkeiben találhatunk olyan részletgondolatokat, utalásokat, amelyek egyes eddig nem eléggé figyelembe vett tényekre, összefüggésekre hívhatják fel a bürokratikus jelenségek ellen küzdők figyelmét. Sőt, Hegedüs András elvtársnak egyes hibás megállapításai is elgondolkoztatnak afelől, hogy a szocialista apparátus működésének milyen jelenségei szülhetnek olyan látszatokat, amilyeneket pl. Hegedüs elvtárs írásaiban is tükröződnek, s hogyan küzdhetünk az efajta látszatok ellen, amelyek nem csupán a teoretikus, hanem más emberek tudatában is élhetnek. Így tehát indirekt módon is játszhatnak pozitív szerepet Hegedüs elvtárs egyes, általam helytelennek tartott nézetei.

Úgy gondolom, ha Hegedüs András elvtárs nem ignorálta volna a hagyományos marxista—leninista felfogást, s nem az lett volna az igénye, hogy a bürokrácia *általános* szociológiai-társadalomfilozófiai képét fesse meg, hanem inkább konkretizálta és elmélyítette volna az írásaiban meglevő racionális gondolatokat, akkor ezeknek tudományos feldolgozásával nagyobb segítséget tudott volna nyújtani a bürokrácia és a bürokratikus jelenségek leküzdéséhez.

Soltra Elemér: Busó

Digitized by Google

Az aktuális társadalmi praxis meghatározottságának kérdéséhez

Szabó András György polémikus írása — amely a Vajda Mihály ismeretes tanulmányával elindított vitához kapcsolódik — több, viszonylag önállóan kezelhető elméleti problémát érint. Ilyen elméleti probléma az objektum és szubjektum viszonya, a filozófia és a szaktudományok viszonya, az ösztönösség és tudatosság praxisbeli viszonya stb. Hozzászólásom nem terjed ki a vitacikkben felvetett valamennyi elméleti kérdésre, csak a szűkebben vett praxist érinti, azt, ami — a szerzővel szólva — a gyakorlati materialistát a legközvetlenebbül érdekli: *tevékenységének társadalmi-történelmi tartalmát és ebből adódó lehetőségeit.*

Ez a problémakör természetesen még mindig igen széles. Megjegyzéseim csak a problémakör és az azt érintő vita centrumát illetik, azt a témát, amelyet a *„valóság és teremtés"* (Lukács György), vagy *a valóság, szükségszerűség és lehetőség* viszonyában fogalmazunk meg. A vita fő kérdése itt az: milyen módon és mértékben meghatározott a cselekvés mozgástere (alternatíva-mezője), milyen típusú determinációk vonják meg a mozgástér határait?

Kétségtelen, hogy a vitaindítóban felvetett kérdések közül ez a legalapvetőbb és talán a legnehezebben megoldható is egyben. Ezt igazolja az is, hogy a társadalmi-történelmi determinizmus elméleti kérdései évek óta permanensen szerepelnek a folyóiratok hasábjain, a viták sem szűntek meg teljesen, legfeljebb hevességük növekedett vagy csökkent időnként. A problémakomplexum bonyolultsága és a viták története arra int, hogy körültekintőbben keressük a megoldást, mint eddig, és ne számítsunk gyors eredményre. Semmiképpen sem lehet fellépni azzal az igénnyel, hogy egy vagy két ember néhány rövid tanulmányban megadhatja a [illegible] relatíve kimerítő [illegible]sát. [illegible] csak arról lehet szó, [illegible]ezt [illegible]a az eddigi vita is [illegible] a problémát különböző oldalról vagy oldalakról megközelítve, tehát a teljesség igénye nélkül, bővítsük eddigi ismereteinket.

Ebben a szellemben szeretnék néhány gondolattal hozzájárulni ehhez a munkához, és itt sem új gondolatokkal, inkább csak a meglevő ismeretek bizonyos típusú rendezésével. Mint hozzászólásom címe is sejteti, a kérdések vizsgálatában az *aktuális valóság* a kiindulópont. Ehhez még szeretném hozzátenni, hogy az *aktuális praxis* meghatározottságának kérdését nem *napi politikai* szinten, hanem a *filozófiai általánosság* és *elvontság* szintjén próbálom megközelíteni, továbbá: hogy praxison itt a *marxista világnézet talaján* álló társadalomátalakító *forradalmi praxist* értem.

A vitaanyagok első megközelítésben igen jelentős véleményeltéréseket sejtetnek, de a figyelmesebb tanulmányozás megmutatja, hogy az eltérő nézetek között sok érintkezési pont van. Miben értenek egyet a vitázók?

A szövegek tartalma szerint a következőkben: a) *A társadalmi történelmi struktúra és folyamat meghatározott, de* ez nem zárja ki, sőt feltételezi *objektív cselekvési alternatívák* létezését (a szükségszerűség nem alternatíva nélküli). b) Az ember maga csinálja történelmét, de *készen talált körülmények között. A* „körülmény" nem holt tárgyak, akár termelőeszközök összessége, hanem a *termelőerők, társadalmi szerkezet, gondolkodásmód egysége,* tehát végtelen sok célszerű tételezést tartalmazó komplexum, ilyen célszerű tételezések objektív eredője (Heller Ágnes), tehát *objektum és szubjektum egysége.* „Az emberi gyakorlat tehát nem ismerhet se tiszta szubjektivitást se tiszta objektivitást." (Lukács György.) A természet az emberi praxis *előfeltétele,* az anyagi termelés pedig *feltétele.* c) *A már végbement történelmi cselekmények olyan kauzális sorokat inditanak be, amelyek hosszabb-rövidebb ideig erőteljesen*

Digitized by Google

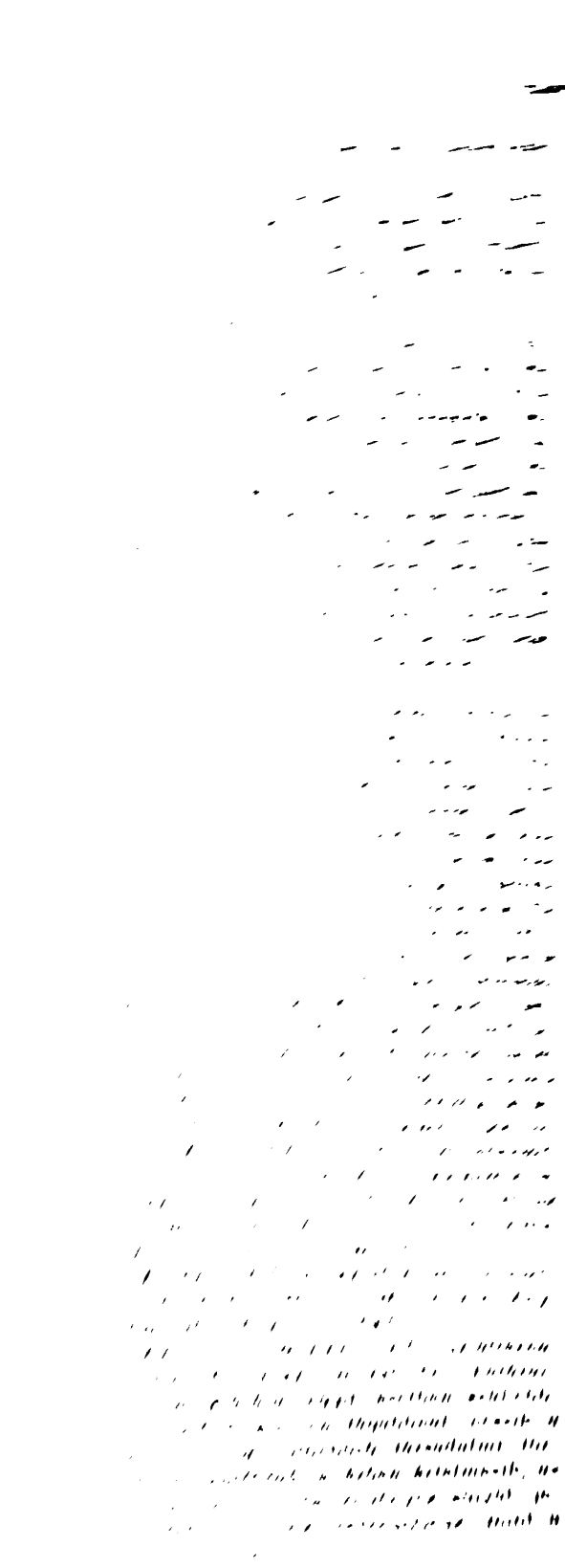

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] Marx — az elmélet forradal- [illegible] 1968 Cikkem további ré- [illegible] arra, amit Althusser ír a [illegible] „Ellentmondás és túlde- [illegible] és a Tőke tárgyáról [illegible] V. fejezetében.

Digitized by Google

– az alternatíva-mező is *szűkebbnek* gy *tágabbnak* mutatkozik. Úgy látom, gy az elméleti álláspontok különbségé- k egyik forrása pedig éppen *a megkö- ítés módszereinek különbségében* van. ért — véleményem szerint — részlete- ben meg kell vizsgálni, hogy milyen egyes determinációk súlya, jelentősé- az adott *„együttesben"*, ha a „körülmé- eket" a jelzett módon tagoljuk.

Az „adott körülmények" meghatározott- ságának, illetőleg alternatívamezejének *első forrása* (vagy inkább bázisa) a tár- adalmi termelőerők. (A termelőerők fo- almán azt értem, amit Tőkei Ferenc „A ársadalmi formák elméletéhez" című önyvében erről mond.) A társadalmi ter- nelőerők fejlettségi szintje megadja az mber természet feletti uralmának és tár- adalomalkotó képességének *általános fo- át.*

Az alternatíva-mezőt „végső fokon" a társadalmi termelőerők determinálják. Ezt úgy is megfogalmazhatjuk, hogy a „végső fok" egyet jelent az *alternatíva- mező szélső értékeivel.* Az első feladat így a szélső értékek pontosabb megjelö- lése. Felmerül azonban az a kérdés, hogy egyáltalán meg lehet-e jelölni pontosan ezeket az értékeket, vagy meg kell elé- gednünk egy elvont általános ténymegál- lapítással?

A válasz egyértelmű: ezeket a szélső értékeket viszonylag pontosan leírhatjuk, ugyanis a társadalmi jelenségek külön- böző, relatíve önálló szférái közül éppen a termelőerők szférája mérhető legin- kább, mert ebben a szférában léteznek leginkább *természettörvényként funkcio- náló strukturális és dinamikus törvények.*

A termelőerők fejlettségi szintjét jól mutatja például az eleven és holt munka aránya a társadalmi összmunkán belül. Ezért is beszél Marx a „termelékenységi fokok periódusairól". A termelőerők fej- lődését vizsgálva Marx arról is beszél, hogy ott a forradalmasodás *természet- tudományos szabatossággal megállapítha- tó módon* következik be. Mivel főleg eb- ben a szférában érvényesülnek *vasszük- ségszerűségek* (bár nem csak ilyenek), itt a legtöretlenebb a társadalmi fejlődés, s ezért joggal beszélhetünk e szféráról, mint a *„gazdasági fejlődés tengelyéről"* (Marx).[2]

Korunk alternatíva-mezőjének *szélső értékeit* (végső fokát) két termelékenysé- gi fok határolja be: azok a társadalmi termelőerők, amelyeket az ember a *klasz- szikus ipari forradalomban* és azok, ame- lyeket a kibontakozó *tudományos-techni- kai forradalomban* eddig megszerzett. Az alternatíva-mezőt a megszerzett termelő- erők működésében érvényesülő számos vasszükségszerűség (természettörvény- ként funkcionáló összefüggés) determi- nálja. Ilyenek: a termelés technikai tör- vényei, mint pl. a tőke két részének ará- nya adott termelékenységi fokon, vagy a munkamegosztás törvényei stb. (A tőke két részének aránya jelzi a termelőerők fejlettségének, s így az ember általános képességének szintjét is)

Az „adott termelékenységi fok" vas- szükségszerűségei nem annyira azt határozzák meg, hogy milyen cselekvési alter- natívák vannak, mint azt, hogy milyen alternatívák kizártak. A gépi nagyipari termelőerők — ebben az értelemben — pl. kizárják a feudális társadalomba való visszakanyarodás lehetőségét. A tudomá- nyos-technikai forradalom termelékenysé- gi fokán levő kapitalista társadalmakban kizárt a szabadversenyes fejlődési fokra való visszatérés.

Az „adott körülmények" determináltsá- gát, illetőleg alternatíva-mezejét eddig *el- vontan*, a „végső fokon" álláspontjáról közelítettük meg. Ezzel még az „értelmes absztrakció" keretei között mozogtunk, megragadtuk azt a sávot, amelyen belül a teljes „társadalmi test" tagjai szerve- ződnek, funkcionálnak és fejlődnek. A továbbiakban meg kell vizsgálni, hogy *milyen módon és mértékben szabja meg* a *végső determináns* a társadalmi test szféráinak strukturálódását és dinamiká- ját, vagy másképpen fogalmazva: *milyen mértékű önállóságot adnak* a társadalmi termelőerők a felépítmény egésze és a felépítmény különböző részei vonatkozá- sában. Az eddigi vizsgálat egyetlen szfé-

2 Lukács György három nagy dinamikus komplexusról beszél (az ökonomiában), mely- ek az emberi fejlődés folyamán töretlenül fejlődtek, függetlenül attól, hogy fejlődésük hordozói akarták-e ezt. Idézi Vajda Mihály: „Az ontológia aktualitása" c. recenzióban. Kritika, 1968/7. 31. old.

Digitized by Google

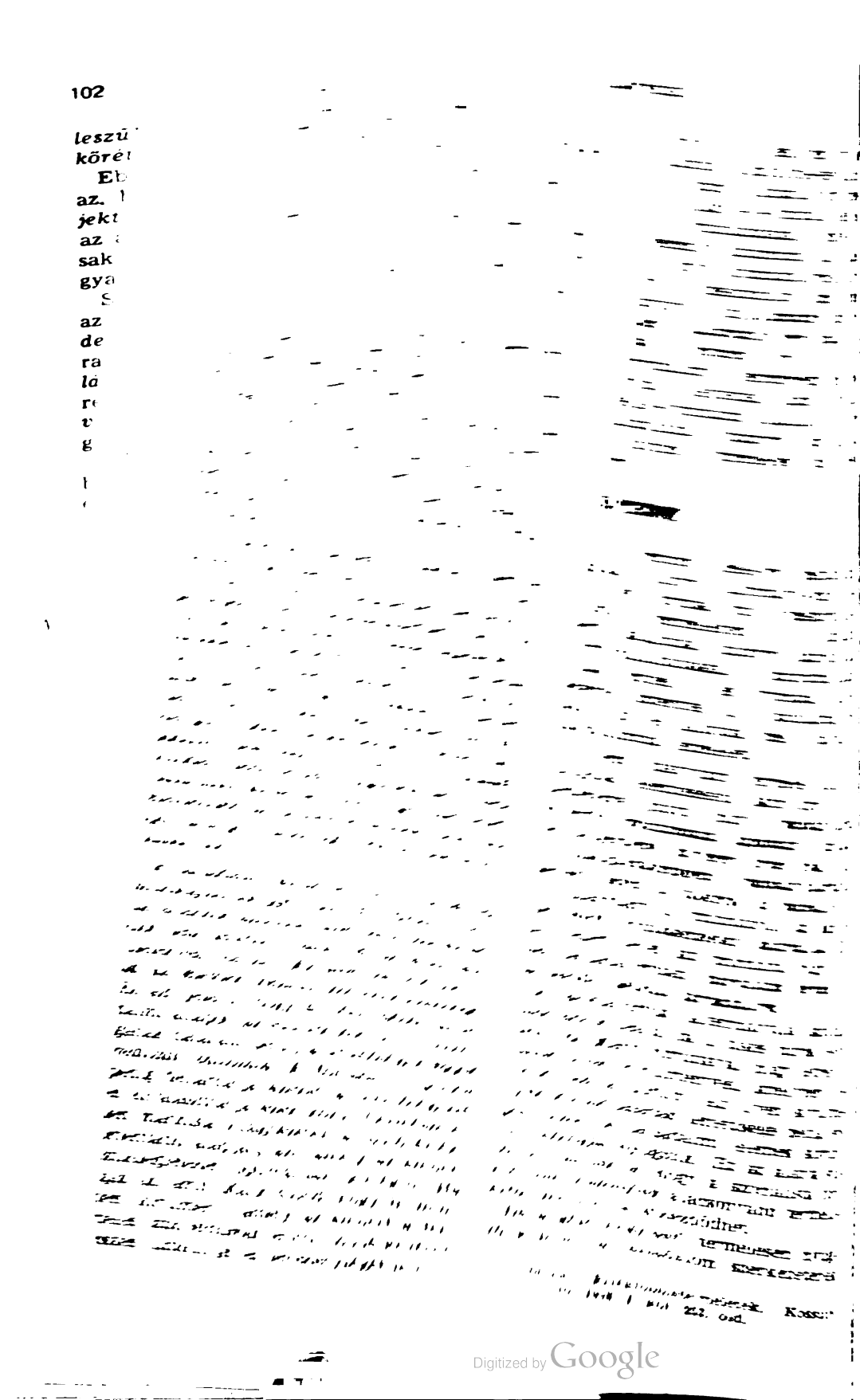

Digitized by Google

...iak elemzése azt is megmu... a tőkés termelés (az el... miatt) állandóan korláto... elé, ezeket a korlátokat ...s haladja, hogy nincsenek ...". Ez azt jelenti, hogy a ka... dalom tovább funkcionálhat ...pari termelőerők bázisán, a ...relatív önállósága pedig lehe... ...t a továbbfunkcionálást. Ez ...n nem jelenti a marxisták és ...k számára annak elismerését, ...talizmus (a fejlett országok... alternatíva, csak azt követeli, ...ocialista társadalom szükség... ...ek elvéből távolítsuk el a fa... *...nozzanatát.*

elvontan vizsgáltuk az „itt és ...dott körülmények" különböző ré... ...talva arra, hogy a *reális determi... ...etőleg alternatíva-mező a deter... ...g kezdő és végpontjának kölcsön... ...an jelenik meg.*

...mondottakban „zárójelbe tettük" ...netiséget, *és elemeinek elvileg le... ...s struktúrái és mozgástörvényei ...ról próbáltuk behatárolni* a társa... ...test meghatározottságát, illetőleg ...atíváit. Célunk az volt, hogy megje... a *mozgástér objektív szélső érté...* Most fel kell oldanunk ezt a záró... hiszen az „adott körülmények" a ...mináció két pontja között elvileg le... ...ges kapcsolódások *egyik esete*, egy ...nyos kombináció, amely igen *sok körülmény történeti találkozásából ...tkezett.* Az *„éppen így" alakult tár... ...alom* (Althuserrel szólva: aktuális ...stelláció) elemei között *történetileg ...ghatározott* struktúra, funkció, dina... ...ka stb. van, tehát *egyedi és ismételhe... ...len.*

Megváltoztatja-e ez a cselekvés mozgás... ...rének terjedelmét, az úgynevezett szél... ...) értékeket? A válasz az, hogy továbbra ...s nyitva áll az út más kombinációk előtt, ...e csak hosszabb perspektívában, mert — ...amint azt Heller Ágnes és Vajda Mihály írja — *a már végbement történel... ...mi cselekedetek olyan kauzális sorokat ...indítanak be, amelyek hosszabb-rövidebb ...időre erőteljesen leszűkíthetik az alterna... ...tív cselekvések körét.*

Az aktuális praxis így szembetalálja magát olyan konkrét strukturális és fejlődési törvényekkel *is*, amelyek *csak* az adott különös eset törvényei, s amelyek korlátozzák az általánosabb és természettörvényként funkcionáló szükségszerűségek által „megengedett" alternatíva-mezőt.

A *konkrét történeti szükségszerűségek* (kauzális sorok) között találunk olyanokat, amelyek rövidebb, illetve amelyek hosszabb hatótávolságban egzisztálnak. Az egyes konkrét történeti törvények hatótávolságának megállapításához elengedhetetlen a beindult kauzális sorok genetikus és fejlődéstörténeti elemzése. Ennek alapján lehet *feltárni azokat a tényezőket, amelyeknek találkozásából az adott törvény megszületett;* körvonalazni lehet egy olyan „találkozást", amely a jelenleg létező konkrét-történeti összefüggést új típusú összefüggéssel váltja fel.

A hatékony, nem illuzórikus forradalmi praxis mindig az adottból indul ki, „a földről száll fel az égbe", nem pedig az égből le a földre. Ez itt azt jelenti, hogy a *jelenben* tárja fel egy új struktúra lehetőségét, ennek megvalósítására tör, úgy, hogy megszünteti először a rövid majd a közép- és hosszú távon érvényesülő kauzális sorokat, és újakat indít be. Az adott konstellációban mindig több tendencia érvényesül, így a jövőbeli fejlődés is többirányú lehet. A történelem úgy készül, hogy az ember bizonyos tendenciáknak útját állja, másokat maga segít kibontakozáshoz. Az egyes konkrét történeti fejlődési irányok azonban csak akkor *valóságos* alternatívák, ha többé-kevésbé tartalmazzák az egyetemes fejlődés mozzanatait. Ezért egyaránt hangsúlyozni kell, hogy nincs sem általános *szükségszerűség nélküli*, sem *alternatíva nélküli* történelem.

Az aktuális praxis az „adott körülményeket" a mult és jövő egységében szemléli. A múlt oldaláról azt vizsgálja, hogy milyen körülmények találkozása folytán alakult ki *éppen ez a konstelláció.* A múltra vonatkozóan ugyanúgy elismeri alternatív cselekvések lehetőségét, azaz azt tartja, hogy mielőtt az események végbementek volna, volt más lehetőség is. Ezzel nem tagadja *a realizált alternatíva létrejöttének szükségszerűségét.* A retrospektív vizsgálat célja az „adott körülmények" genezisének rekonstruálása a je-

Digitized by Google

len meghaladása lehetőségeinek, módozatainak feltárása érdekében.

Így amikor a jelennek, a szocialista társadalom továbbfejlesztésének útját keresi a társadalomvezetés, nem a szocialista társadalom elvont eszméjéből indul ki, hanem abból a szocializmusból, amely történelmileg kialakult. Amikor például nálunk napirendre került a gazdasági mechanizmus reformja, figyelembe vettük a szocializmus történelmi fejlődésének tapasztalatait, sajátosságait és ezek eredetét. Így például felismertük, hogy a kialakult *belső és nemzetközi feltételek* között nem lehet biztosítani a társadalmi fejlődést az áru-pénz- és piaci viszonyok szerepének növelése nélkül. Felismertük, hogy az „adott körülmények" között ez az optimális alternatíva az irányítási, működési rendszer vonatkozásában.

Milyen korábban beindult kauzális sorok determinálják ezt az alternatívált?

Véleményem szerint *elvileg* nem lehetetlen egy olyan konstelláció, amely már a termelőerők alacsonyabb fejlettségi színvonala mellett is lehetővé teszi az extenzíve és intenzíve fokozottabb, bár részleges áttérést a szükségletek szerinti elosztás rendszerére. Marx például „közelebbre" tette a kommunista társadalom megvalósulásának időpontját, mert más nemzetközi körülményekkel számolt, olyanokkal, amelyeket a legfejlettebb kapitalista országokban megvalósuló szocializmus determinált volna Nem nehéz belátni, hogy mennyire másként alakulnak a *marxi fejlődési alternatívában* a *körülmények*, a *társadalom általános állapota*, *az egyes társadalmi elemek közötti viszonyok*, *arányok*, *funkciók*, mint ahogyan a valóságos történelmi folyamatban ténylegesen alakultak.

A *reális szocialista társadalom általános képét*, lehetőségeit, alternatíváit viszont erősen meghatározza az a tény, hogy még mindig csak néhány országban létezik szocializmus. s vele párhuzamosan él és fejlődik a termelőerőit tekintve fejlett szintű országok jelentős csoportja. A két formáció párhuzamos létezésének immár ötvenéves ténye jelentősen meghatározza például a szocialista társadalom számos funkcióját, mindenekelőtt az önvédelmi szektort. Ha pedig a mai fejlett szocialista országokban a szocialista demokrácia *relatív* fejletlenségéről beszélünk, meg kell mondani, hogy ebben döntő szerepe van a korábbi és mai nemzetközi viszonyok rendszerének.

Némcsak a politikai viszonyokról van szó, hanem arról is, hogy ez a párhuzamos létezés éppen a nemzetközi gazdasági integráció szükségessége idején áll fenn, ez pedig hat gazdaságunk működési módjára is. Amikor a szocialista társadalom továbbfejlesztésének lehetőségeit vizsgáljuk, arról sem feledkezhetünk meg, hogy a *jelenlegi általános társadalmi állapot* egyrészt „a termelők általános fejlettségének", az emberi szükségletrendszer helyzetének, másrészt a szocialista társadalom korábbi deformációjának is következménye.

A társadalom továbbfejlesztésének szükségességét elismerve, a társadalmi praxisnak — ha hatékony akar lenni. nem pedig illuzórikus — két alapelvet kell figyelembe vennie: azt, hogy a termelőerők adott fejlettségi szintjén *elvileg* fejlettebb emberi-társadalmi viszonyok is lehetségesek; továbbá azt, hogy milyen korábban beindult kauzális sorok determinálják az „itt és most" „adott körülményeket" és milyen ezeknek a hatótávolsága. Különösen az utóbbinak a figyelembevétele nélkül nem lehet hatékony a jövőre irányuló akció, terv.

Összefoglalva hozzászólásom alapgondolatát: a társadalmi-történelmi determinizmus kutatásának fő feladata „az adott körülmények" tagolása a „végső fokon való meghatározottság", „a relatív önállóság" és az aktuális konstelláció szempontjai szerint.

Herédi István

Digitized by Google

A társadalom-ontológiai felfogás vitájához — közgazdasági oldalról

„Ebédünket nem a mészáros, a sörfőző, vagy a pék jóakaratától várjuk, hanem attól, hogy ezek a saját érdekeiket tartják szem előtt. Nem emberiességükhöz, hanem önszeretetükhöz fordulunk, és sohasem a magunk szükségéről, hanem a rájuk váró előnyökről beszélünk nekik."
(Adam Smith: A nemzetek gazdagsága)

A kibontakozó vita egyik döntő kérdése: a társadalmi törvény fogalma. Ehhez kívánok hozzászólni, a gazdasági törvény vonatkozásában. Ez kétségtelenül szűkítést jelent. De a társadalmi törvény-koncepciónak igazolódia kell a gazdasági élet területén is. S a gazdasági „igazolás" az általános társadalmi érvényesség reményét nyújthatja.

Mindjárt elöljáróban leszögezem, hogy gazdasági törvényfelfogásom különbözik mind Vajda Mihály, Márkus György és Heller Ágnes, mind Szabó András György állásfoglalásától.

Vajda Mihály, Márkus György és Heller Ágnes törvényfelfogásából éppen a társadalmi folyamatok szükségszerűségének, a társadalmi tevékenység determinizmusának elismerése, de legalábbis bizonyítása hiányzik. Nézzük ide vonatkozó legfontosabb megállapításaikat:

„... épp úgy az egyes ember, mint az emberi nemzedék számára mindig adva van egy, a készen talált feltételek által körülhatárolt objektív mozgástér, a *fejlődési lehetőségek, alternatívák* egy (az adott kortól függően szűkebb, vagy tágabb) köre, s az ember maga »választ« gyakorlatilag a lehetőségek között, ezek egyikének vagy másikának megvalósulását a tudatosan integráló emberi tevékenységek — okozatilag számtalan, gyakran véletlenszerű tényezőktől befolyásolt — összessége dönti el." (Viták és irányzatok a marxista filozófiában. Kortárs, 1968. 7. szám. 1117—18. old.) Mint látjuk, Márkus György meghatározásszerű megállapításából nemcsak az emberi tevékenység szükségszerűségének elemzése, de a szükségszerűség formális kimondása is kimarad.

„A szubjektum-objektum egységén alakuló filozófiai szemléletmód ... nem zárja ki az (ontológiai értelemben nem objektív) társadalmi valóság egyes területeinek specifikus megközelítését, adott kauzális kapcsolatok, korrelációk feltárását a társadalomban, a társadalom *sajátos* törvényszerűségeinek feltárását." (Objektív természetkép és társadalmi praxis. Magyar Filozófiai Szemle, 1967. 2. szám. 232—24. old.) Vajda Mihály tehát „nem zárja ki" a társadalmi törvényszerűség létezését, de ennek „törvényrang" lényegéről nem sokat mond.

Heller Ágnes pedig egyenesen tagadni látszik a társadalmi törvényszerűséget: „A történelmi alternatívák mindig reálisak: lehet bennünk másképp dönteni, mint ahogy döntenek. A társadalmi fejlődésnek nem úgy kellett alakulnia, ahogy alakult, csupán úgy (azaz úgy is) lehetett. Gyakran a legdöntőbb fejlődési szakaszok éppen a véletlen szülöttei voltak." (Érték és történelem. Magvető, 1969. 21—22. old.)

Megkísérlem bizonyítani a gazdasági folyamat törvényszerű voltát. A gazdasági folyamat törvényszerűségének bizonyítása a gazdasági tevékenység meghatározottságának bizonyítását tételezi fel.

A természeti viszonyok, a termelőerők fejlettségi színvonala, a tulajdonviszonyok adott formái determinálják az egyes ember, az emberi csoport, az összes ember, a társadalom gazdasági tevékenységét. Az objektív körülményeknek ez a determinációja azonban *nem teljes*. Az embernek — kivételes esetektől eltekintve — lehetősége van arra, hogy tevékenységében különböző variánsok közül válasszon. Ez az első mozzanat, amelyet hangsúlyozni kell. A kérdés most már az, melyiket választja általában a lehetséges két, több, sok változat közül. Más fogalmazásban: vajon különböző emberek adott feltételek között általában azonosan (hasonlóan), vagy általában eltérően cselekszenek-e? A tények arról tanúskodnak, hogy a emberek adott feltételek között *általában azonosan* (hasonlóa

Digitized by Google

lekszenek. Cselekedeteik, választásaik — a szubjektív motiváció véletlenszerűségétől eltekintve — *szükségszerűek*. Ez a második mozzanat, amelyet hangsúlyozni kell. Miért cselekszenek az emberek adott feltételek között hasonlóan, ha az objektív feltételek megengedik a választást, miért nem a véletlen, az egyéni szeszély diktálja gazdasági döntéseiket? Azért, mert az ember, biológiai-pszichológiai alkatából adódóan, igyekszik anyagi szükségleteinek kielégítéséhez fűződő gazdasági érdekét megvalósítani. A szükségletek rendkívül változatosak és állandóan változnak. De a társadalmi fejlődés minden lépcsőfokán érvényre jutott az embernek az a törekvése, hogy tevékenységével optimálisan valósítsa meg gazdasági érdekét, hogy *racionálisan* cselekedjen. A racionális cselekvés elve, mint ismeretes, a legtágabb fogalmazásban azt fejezi ki, hogy adott eszközzel maximális eredményt, illetve adott eredményt minimális eszközzel érjünk el. Ez a harmadik mozzanat, amelyet hangsúlyozni kell.

Nem mondom azt, hogy a gazdasági cselekvés racionalitása ugyanolyan intenzitású volt, mondjuk, a kapitalizmus előtt, mint a kapitalizmusban, s hogy a gazdasági tevékenységet a társadalmi fejlődés bizonyos korszakaiban nem befolyásolták nem racionális, pl. vallási stb. mozzanatok is. Mégis úgy vélem, hogy a gazdasági döntést mindig is *az érdek megvalósításának szándéka* határozta meg alapvetően. O. Lange túlzott merevséggel állítja szembe a tradicionális és a racionális tevékenységet. (Politikai gazdaságtan. I. köt. V. fej.) A tradicionális tevékenység, mely döntően a termelőerők és a termelési viszonyok viszonylagos változatlanságával függ össze, maga is racionális. A szokás mögött a belátás rejlik. A naturálgazdálkodást folytató paraszt is igyekezett megkönnyíteni munkáját és a család sokfajta szükségletei között ésszerűen szétosztani szerény eszközeit. Az árugazdálkodás kibontakozásával megjelenő kereső-tevékenység a maga egyetlen céljával (pénzbeli jövedelem) és a tudatos racionalitásával csupán *meghaladja* a megelőző társadalmi tevékenységének racionalitását, de nem áll velük szemben, mint nem racionálissal.

Az ember tevékenysége — gazdasági érdeke optimális megvalósításának szándékával — benső, szubjektív, emberi szükségszerűséget fejez ki. Az akart célkitűző gazdasági tevékenység, mindenekelőtt az általánost, a lényeget magában foglaló jellegével, nem pedig esetlegességével hat a társadalmi fejlődésre. Az ember gazdasági tevékenységében a véletlenen túl ott van a szükségszerű, s ennek a szerepe túlnyomó. A gazdasági folyamat azért törvényszerű, mert adott feltételek között az ember határozottan cselekszik. A gazdasági tevékenység tehát *kettősen* determinált: a tevékenység *külső* körülményeivel, a korlátozó feltételekkel, és a tevékenység *benső* mozgató erejével, az önérdek követésével. Amikor tehát azt mondjuk, hogy az objektív adottságok nem határozzák meg minden vonatkozásban a gazdasági tevékenységet, nem ütünk rést a determináció falán.

Lássunk néhány példát a gazdasági tevékenység meghatározottságára. Vegyünk egy (fogyasztási cikk) vásárlót. Számára adott dolog, hogy mennyi a pénze, milyen árufeléségeket és milyen áron talál a piacon. De ezek az adottságok nem minden tekintetben határozzák meg tevékenységét. S bár elhatározásában nagy szerep jut majd egyéni ízlésének stb., s vele a véletlennek, a háztartásstatisztikai adatok meggyőzően bizonyítják, hogy *a véletlen szóródása mögött ott húzódik a szükségszerűség*, a szükségszerűség, amely itt annak a kifejeződése, hogy a fogyasztók adott pénzzel egyéni szükségleteik optimális kielégítésére törekszenek. Vegyünk másik példaként egy tőkés vállalkozót. Számára adott dolog tőkéjének nagysága, üzemének technikája, az eladási és vételárak stb. Ezeket a korlátokat a tőkés nem lépheti át, de rendszeresen választhat és kell is választania a termelés, a beszerzés, az értékesítés stb. különböző lehetőségei között. Döntéseit a profit maximalizálásának célja irányítja. Még nyilvánvalóbb a gazdasági tevékenység benső determinációja s szocialista-kommunista társadalomban. Nyilvánvalóbb, mert a közös cél és a közös célra irányuló cselekedetek egyöntetű tömegben „ábrázolják" az emberi tevékenységet. A szocialista társadalomban is adottak a természeti viszonyok, a technikai feltételek, a tulajdonviszonyok, más országok gazdasági elhatározásai stb., mégis a népgazdasági terv összeállításakor, az import-export tevékenységben, az ár- és bérintézkedésekben, egy új létesítmény létrehozásakor stb. rendkívül sok alternatíva közül választhatunk, s ezek az alternatívák mind kielégíthetik az objektív körülményeket. Nagy tévedés volna azt hinni, hogy a szocializmus termelési viszonyainak „objektív" törvényei mindent meghatároznak, és a mi feladatunk csupán a törvény felismerése. *Nem akkor valósul meg a törvény, ha cselekedeteinkbe [illegible]embe vesszük, hanem akkor [illegible]yszerűek a cselekedeteink, [illegible]ételek között optimálisan [illegible]dekeinket.* S hallatlanul

Digitized by Google

nagy erőfeszítéseket kell tennünk, hogy érdekeinket és az érdekeink megvalósításához vezető útat felismerjük.

A kifejtett koncepció ellen a következőképpen lehet érvelni: „Senki sem tagadja az emberi tevékenység tudatos, célkitűző jellegét és a gazdasági döntés lehetőségét. De vajon a tulajdonviszonyok nem foglalják-e magukban a racionális választás tényét? A tulajdonviszonyok rendszere meghatározott gazdasági ösztönzőket és az ösztönzőkre való reagálási módokat teremt. Következésképpen nem valami általános, a tulajdonviszonyoktól független, az emberrel, mint olyannal összefüggő lényeg az, amely meghatározza a gazdasági döntést és törvényszerűvé teszi a gazdasági folyamatot, hanem a tulajdonviszonyok rendszere. Az ösztönzők is, a döntések is »benne vannak« a tulojdonviszonyokban."

Kétségkívül ennek a problémának a megválaszolása a vázolt felfogás igazságának próbaköve. Azt kell bizonyítani, hogy *az ember ésszerű cselekvése biológiai-pszichológiai alkatából következik*, hogy az ember racionális cselekvése mindig megőrzi viszonylagos önállóságát a tulajdonviszonyok rendszerével szemben.

Ellenérvként említem, hogy bizonyos fajta gazdasági kérdésekben különböző termelési viszonyok között levő emberek hasonlóan döntenek. Nyilvánvaló pl., hogy legalábbis általában, a különböző társadalmak dolgozói valamely termelési feladatot minél kisebb munkaráfordítással igyekeztek megoldani. Éppen ez volt és marad egyik fő oka a termelőerők fejlődésének. Ugyanígy — az eltérő tulajdonviszonyoktól függetlenül — ugyanaz, illetve hasonló lehet például egy tőkés részvénytársaság és a szocialista állam, vagy szocialista vállalat valamely gazdasági ágazat fejlődésére, az optimális beruházási változatok kiválasztására vonatkozó döntése is. Továbbá, a szocialista társadalom egy tagja és a kapitalista társadalom egy dolgozója — nagyjában azonos reáljövedelmet, áruválasztékot és árstruktúrát feltételezve — azonosan dönthet személyes szükségletei kielégítéséről.

Ellenérvként említem, hogy a racionalitás, mint ismeretes, nemcsak a gazdasági tevékenységre vonatkozik, hanem az emberi tevékenység más területeire is. Minden olyan emberi cselekvést, mely egy meghatározott cél maximális megvalósítására irányul, a racionalitás jellemez. Vonatkozik ez a tanításra és a tanulásra éppúgy, mint pl. a hadi stratégiára és taktikára. *A gazdasági tevékenység racionalitása, mint a racionális tevékenység egyik formája, elégségesen bizonyítja az önérdeket követő cselekvésnek a tulajdonviszonyoktól való viszonylagos függetlenségét.*

Adott tulajdonviszonyok adott gazdasági ösztönzőket határoznak meg. Ebből azonban nem következik az, hogy illuzórikus az emberi tevékenység benső meghatározottságáról beszélni. *A tulajdonviszonyok csak formát adnak a szükséglet kielégítéséhez fűződő gazdasági érdeknek.* A tulajdonviszonyok „csak" azt szabják meg, hogy mondjuk, a tőkés mint tőkés tevékenykedjen, de azt nem, hogy az adott határok között „okos" tőkésként tevékenykedjen. A gazdasági élet minden szereplőjének a tevékenységében kifejeződik a külső szükségszerűség mellett a benső is. S nagy a különbség a között, a „kell' között, amelyet a tőkés számára tevékenységének feltételei jelentenek és a között a „kell" között, amely érdekeinek legjobb megvalósítására ösztönzi. *Az ember épp annyira egy és nem egy a tulajdonviszonyokkal, mint tevékenységének természeti-technikai feltételeivel.* Az utóbbiak éppúgy meghatározzák tevékenységét, mint az előbbiek, és az előbbiek éppúgy biztosítják a választás lehetőségét, mint az utóbbiak.

Elemezzük a probléma visszáját. Ha nem ismerjük el az emberi tevékenység racionalitásának benső meghatározottságát, a gazdasági törvények benső determinizmusát, akkor akarva, akaratlanul a társadalmi törvény fatalisztikus felfogásának zsákutcájába tévedünk. Persze, a lényeg nem az „ijesztgetésen" van. Ha a társadalmi törvények valójában az objektív természettörvények módjára „viselkednének", ez az „ijesztgetés" nem sokat érne. A lényeg az, hogy mit sem ér a sztálini törvényfelfogással szembenálló álláspont — bármennyire hangsúlyozza is az emberi tevékenység szerepét, bárhányszor írja is le, hogy a társadalmi törvények az emberi tevékenység törvényei — annak a kimondása nélkül, hogy az emberi tevékenység benső szükségszerűséget is kifejez. *Az a felfogás, amely a gazdasági törvényt elszakítja a tudatos, az akart, a benső szükségszerűséget kifejező emberi cselekedettől, minden ellenkező szándéka ellenére is az egyértelmű sztálini felfogáshoz közeledik.* Fenntartását és elhatárolását nem koncepciójának következetessége indokolja. *Az a felfogás, amely a gazdasági törvényt mint az emberi cselekedetek törvényét fogja fel, szükségszerűen jut el a tudatos és akart emberi*

Digitized by Google

detek determináló szerepének elismeréséhez.

A társadalmi törvény jellegével foglalkozó tanulmányok és tankönyvrészletek általában a következő problémákra keresik a választ: A társadalmi törvény az emberi tudattól és akarattól független, szükségszerű viszony. A társadalom története a tudattal és akarattal rendelkező emberek cselekedeteinek története. Hogyan felelhet meg ez a két állítás egymásnak, hogyan lehetnek a társadalmi törvények függetlenek az ember tudatától és akaratától?

Sztálin megoldása ismeretes. A társadalmi törvények az embereken kívül léteznek, az emberek tudatától és akaratától függetlenül érvényesülnek. Az emberek megismerhetik és felhasználhatják a törvényeket, de magukat a törvényeket sem megváltoztatni, sem hatályon kívül helyezni nem tudják. A sztálini koncepció — az ember és a társadalmi törvény elválasztásával — megfelelt a társadalmi törvény emberi akarattól és tudattól független felfogásának, de nem felelt meg a tényeknek. A társadalom emberekből áll, a társadalmi viszonyokat emberek hozzák létre, következésképp a társadalmi törvények nem létezhetnek a természeti törvények módjára az embereken kívül.

De hogyan lehetnek függetlenek a társadalmi törvények az emberek tudatától és akaratától, ha nem az embereken kívül „helyezzük el" őket? Úgy, válaszolják, hogy a társadalmi törvények az akart emberi cselekedetek útján valósulnak ugyan meg, de az akart emberi cselekedeteket alapvető módon a termelési viszonyok törvényei határozzák meg. Az ember céltudatos tevékenysége csak motiválja a társadalmi fejlődés menetét. Ezért a társadalmi törvények érvényre jutnak ugyan az emberi tevékenységben, de nem az emberi tevékenység törvényei.

Ebből a koncepcióból a társadalmi-gazdasági fejlődés sajátos képe bontakozik ki. 1. Vannak a termelőerők, az általuk meghatározott termelési viszonyok, mint korábbi emberi cselekedetek hosszú sorának materializálódott eredményei. A termelési viszonyok törvényei meghatározzák az emberek gazdasági cselekedeteit. 2. Vannak az adott időszak gazdasági cselekedetei, amelyek újratermelik és megváltoztatják a termelőerőket és a termelési viszonyokat. 3. Létrejönnek az új termelőerők és termelési viszonyok, és ezek meghatározzák az emberek új gazdasági cselekedeteit.

Ezt a gondolatmenetet nehéz elfogadni, mert a közvetítésen és motiváláson túl egy résnyi helyet sem hagy az ember számára. Ha ugyanis a termelési viszony törvényei „eldöntik" az ember tevékenységét, akkor a tevékenység nyomán létrejövő új termelőerőket és termelési viszonyokat a termelőerők és a termelési viszonyok előző állapota meghatározza. Nem az emberek, hanem kizárólag külső feltételek által determinált tevékenységük eredményei határozzák meg a társadalmi fejlődést. El kell ismerni, hogy a joggal bírált sztálini felfogásban is hasonlíthatatlanul több tér nyílt az ember számára: a törvénytől való függetlensége (bizonyos fokú) önállóságának volt a forrása. A sztálini értelmezésű társadalmi törvényeknek — éppen ezek természettörvény jellege miatt — nem volt ilyen mértékben „kiszolgáltatva" az emben.

Sztálin nézeteinek bírálatából indultunk ki és ugyanoda kanyarodtunk vissza. Hiszen ha a termelési viszonyok törvényeivel határozzuk meg az emberi tevékenységet, akkor csak mint félreértést okozó körülmény szerepelhet az a megállapítás, hogy a társadalmi törvény valami módon „belekerül" az emberek cselekedeteibe is, habár nem az emberi cselekedetek törvénye. A visszakanyarodás természetes, mert egyedül a társadalmi törvény és az emberi tevékenység abszolút szétválasztásával lehet következetesen képviselni azt a nézetet, hogy a törvény független a tudatos és akart emberi tevékenységtől.

A most vázolt felfogást bírálta és bírálja Szabó András György is. Sőt, ő volt az első, aki tarthatatlanságát bizonyítani igyekezett. Bírálata azonban nem volt és nem is lehetett következetes. A különbség lényegében csak az volt — és ezt a „csak"-ot nem kell idézőjelek közé tenni —, hogy az általa vitatott koncepció képviselői a termelési viszonyok törvényeként fogták fel a gazdasági törvényt, ő viszont a társadalmilag meghatározott emberi tevékenység törvényeként. S bármilyen éles volt is a vita, a két felfogás között nem volt lényegi eltérés. Nem volt, mert *mindkét koncepció a gazdasági törvények objektív jellegének vitathatatlanságából indult ki.* Bár a társadalmi „törvények" valóban „az emberi tevékenység termékei", *ugyanebben* az értelemben *objektívek* is, s bár az ember „a maga forradalmi aktivitásával megszüntetheti ezeket a törvényeket", maga e folyamat szintúgy *„objektive törvényszerű"*. „De az egyének anyagi-gyakorlati tevékenységéből való kiindulás egyúttal az egyének *társadalmilag meghatározott* tevékenységéből való kiindulás, miután az emberek [illegible] önsonokként termelnek, hanem [illegible] milyen társadalmi szervezet-

[illegible] András György: Mit jelent

Digitized by Google

a filozófia a „gyakorlati materialista" számára? Társadalmi Szemle, 1969. 3. 96. és 100. old.)

De hogyan lehetnek a gazdasági törvények a társadalmilag meghatározott tevékenység törvényei? Sehogy! Mert akkor az ember teljesen *passzív* szerepet töltene be a társadalmi-gazdasági folyamatban. Akkor az emberi tevékenység csak véletlenszerűségével, az objektív törvényszerűségtől való eltérésével, másodrendű módon, csak motíválóan hathatna a társadalmi fejlődés menetére. S ugyanígy felelhetünk a feltett kérdésre. A két állítást, amelyek szerint: 1. a társadalmi törvények okjektívek, 2. a társadalmi törvények a tudattal és akarattal bíró emberek törvényei, nem lehet „és"-el összekapcsolni. Itt csak a „vagy"-nak van helye. Vagy objektívek a társadalmi törvények, vagy az emberi tevékenység törvényei. Az egyik állítás helytelen. A második állítás ugyanis egyenlő azzal az állítással, hogy *a gazdasági törvények szubjektívek.* Mint e cikkből kitűnik — ez a véleményem. *Az ember tudatos, önérdekeket követő tevékenysége az, amely a szükséglet-kielégítés közvetlenül élettani folyamatát, a termelés közvetlenül természeti-műszaki folyamatát gazdaságivá teszi.* Ez az egyetlen és egyben elégséges motívum, mely a gazdasági folyamat minden törvényszerűsége mögött meghúzódik.

Nemes László

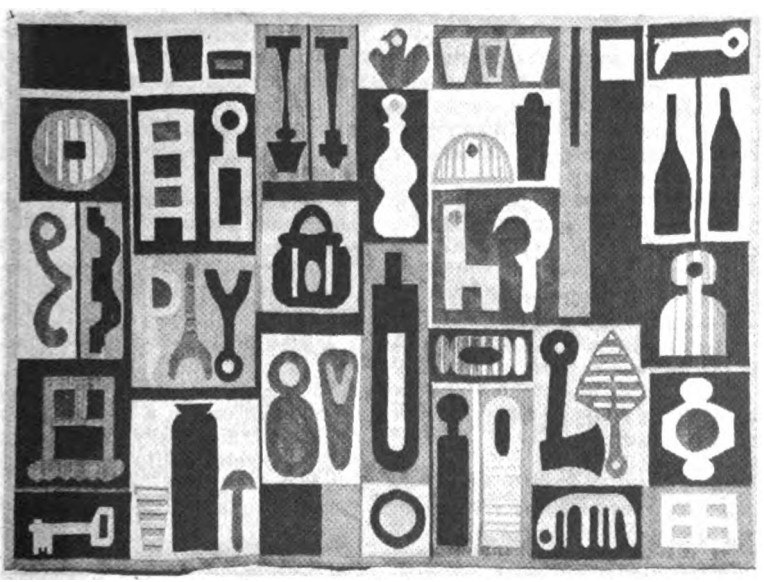

Zs. Kovács Diana: Népművészet

Digitized by Google

Piramisok és papírhajók

Látszólag nincs két tudományág, amely olyan távol esnék egymástól, mint az *űrhajózás* és az *amerikanisztika* (vagyis a Kolumbusz előtti, ős-amerkai kultúrák tudományos vizsgálata). Valahol mégis találkoznak, s ez a közös platform — jellegzetesen polgári jellegű.

A sci-fi melléktermékei

Jártak-e valaha idegen égitestek űrhajósai a Földön? Ezt a kérdést magyar nyelvű népszerű kiadványok is felteszik, s azonnal fel is sorolnak olyan művészeti motívumokat, melyek értelmes, talán az embernél is sokkalta értelmesebb lények földi látogatását „bizonyítják". E bizonyítékoknak nevezett önkényes példák sora végtelen: bőrpáncélos ó-japán szamurájok szobrocskái (a páncélzat lázba hozza az elméletgyártókat, mert a mai űrhajósok szkafandereihez hasonlít, s ezek a tudományosan képzetlen emberek csakis antropomorf lényeket tudnak elképzelni). Azután ott van a szaharai Tasszili-hegység híres freskóinak egyike, amelynek felfedezője, a francia Henri Lhote tréfából „a nagy Mars-beli isten" nevet adta. „Bizonyítékok" továbbá különféle közel-keleti romvárosok ledőlt oszlopai, melyek ideális rakéta-kilövőhelyek benyomását keltik, vagy egy középkori makedón kolostor freskója, amelyen némelyek Jézus Krisztust valami űrhajóhoz hasonló, sematizált jármű botkormányánál vélik felfedezni.

Ezt a fantasztikus szemléletet néha a nyugati áltudományos folyóiratok gombaként tenyésző termékeiből veszi át sajtónk, máskor az ifjúságnak szánt szovjet ismeretterjesztő lapokból. Közismertek például Kazancev mérnök írásai; ő röpítette fel azt az „elméletet", hogy a tunguz meteor egy idegen űrhajó lehetett. Ezt az elgondolást egyébként egy évtizede meglehetősen éles nyilatkozatban vetette el a Szovjetunió Tudományos Akadémiája, s a közlemény magyar nyelven is megjelent az Élet és Tudományban.

Helyszűke miatt térjünk át a „tudományos" misztifikációk másik fajtájára, amely az ős-amerikai kultúrákkal kapcsolatos.

Párhuzamok kutatása

Legújabban Thor Heyerdahl papiruszcsónak-útja foglalkoztatta sajtónkat és egyéb hírközlő szerveinket. Dicső vállalkozás volt ez, hiszen a csónakosok az égszínkék ENSZ-lobogó alatt hajóztak, táviratait eljuttatták a szovjet és az amerikai államfő asztalára meg U Thant főtitkárhoz is, és valóban megragadó, hogy olasz, szovjet, egyiptomi, Csád köztársaságbeli és norvég férfiak vállalkoztak erre a kalandos útra.

A kalandokkal és a nemzetek közötti barátság szép gesztusával nincs is baj — csak Heyerdahl koncepciója sántít. Mert mit is bizonyított a világsajtó — és a magyar újságok — közleményei szerint a kis híján sikeres út? Nem kevesebbet, mint hogy az ó-egyiptomiak eljuthattak az Újvilágba — sőt *el is kellett jutniuk:* ezért találatók Mexikóban piramisok.

A kérdés gyökeréig jutottunk: egy jellegzetesen polgári gondolathoz, amely még a régészet „tudomány előtti" korszakából származik. Ez az elmélet mindenáron kapcsolatot keres Amerika és az Óvilág (Európa, Ázsia és Afrika) között. A századforduló óta az amerikanisztikában járatlan vagy felelőtlen emberek minden eszközzel megpróbálták, hogy bebizonyítsák ezeket a kapcsolatokat. Egyes közép-amerikai vagy dél-amerikai nyelveket összehasonlítottak az ógörög, a baszk, az etruszk, a babiloni, a kínai nyelvvel, vagy a kaukázusi maradványnyelvekkel. (Így például annak is híre hogy egy Mexikóban akkreditált ja- mata ójapán nyelven beszélge-

Digitized by Google

tett a mexikói otomi indiánokkal, s tűrhetően meg is értették egymást.) A nyelvészek azonban magánéletükön kívül igen szigorú emberek, s kutatási területükön nagyon határozottan elutasítják a felelőtlenséget. A sarlatánoknak tehát más vonalon kellett megindulniuk.

Az ős-amerikai kultúrák leginkább szembetűnő emlékei építészeti emlékek, s ezek között is a piramisok. Minthogy pedig Egyiptom építészetének is ezek a legimpozánsabb alkotásai, a laikus számára kézenfekvő a párhuzam. Különféle közvetítőket kerestek hát — főként a föníciaiakat —, akik hajóik hátán elvihették a piramisépítés ötletét Amerikába. (Az meg sem fordult a fejükben, hogy miért éppen a piramisok, s miért nem a búza, a sertés, a kerék, a mázas edények, a húros hangszerek kerültek Amerikába.) Ilyen elméletek már a múlt század nyolcvanas éveiben is születtek, a képtelen Atlantisz-elmélettel együtt. S ezek a teóriák szívósak, mint az indák; ezért még 1968-ban is fölbukkantak a Népszabadság hasábjain. Ilyen a parahybai kő históriája.

Ladislao Netto feljegyzései

Egy Brazíliába szakadt hazánkfiának, Ladislao Netto, parahybai múzeumigazgatónak egy ültetvény néger munkásai állítólag kőkorongot adtak, s ezen *föníciai írásjelek* díszelegtek. A súlyos kőkorong később (nem furcsa?) elkallódott, Netto tintával írott másolatai azonban megmaradtak. Egy évvel ezelőtt Cyrus Gordon amerikai orientalista, a sémi nyelvek szakértője megvizsgálta ezeket, s azt állapította meg, hogy a feljegyzés hiteles: hibátlan nyugat-sémi, föníciai nyelven írták. A felirat azt közli a késő utókorral, hogy néhány föníciai férfi és asszony Hám földjét (Afrikát) megkerülve, a Vörös-tengeri Ezeon Goberből a brazil partokra vergődött.

Elképzelhető-e, hogy így történt? Feltétlenül *elképzelhető* (ha rossz benyomást kelt is a kőkorong elkallódása). De miféle konklúziót von le belőle Cyrus Gordon az olasz *l'Orientalia* című folyóirat hasábjain? Azt, hogy mivel a hajótöröttek egy ifjat áldoztak Baal istennek, „ebből ered az indián népek rút szokása, az emberáldozat". Sőt: az Egyiptommal ismerős sémi hajósok mindjárt a piramisépítés ötletét is megadták Amerika őslakóinak, ebben az esetben a brazil partvidék természeti népeinek. (A Népszabadságban közölt cikkbe egy félrefordítás is belecsúszott. Az ismeretlen fordító szerint ugyanis Gordon fő érve a piramis-export mellett az, hogy „mind a mexikói, mind az egyiptomi piramisokat a sok tartóoszlop jellemzi". Nem kell építésznek lennünk ahhoz, hogy mélységesen elcsodálkozzunk ezeken a „tartóoszlopokon".)

Párhuzamok és azonosságok

Ismét eljutottunk a piramisokhoz. De ezen a ponton már Thor Heyerdahl papiruszcsónakjáról is szólnunk kell, mert sorrendben ez az utolsó, világszerte nagy publicitást kapott piramiselmélet. (Feledkezzünk most meg arról, hogy Heyerdahl személy szerint rokonszenves ember és lenyűgöző érdekességgel író ismeretterjesztő.)

A kérdéssel kapcsolatban a következőket kell leszögeznünk: véletlenszerű utazások, hajótörések természetesen elképzelhetők föníciai vagy akár kínai hajósok részéről is. De elképzelhető-e marxista számára az, hogy föníciaiaknak, akik a brazil partvidék vadász-gyűjtögető életmódot élő, tehát ősközösségi társadalomban élő törzsei közé cseppentek, vagy egyiptomiaknak, akik a mexikói osztálytársadalom világában kötöttek ki, nem volt más gondjuk, mint piramisépítésre buzdítani az őslakókat?

Kolumbusz talán gótikus katedrálisokat akart építtetni az indiánokkal? Valljuk be, hogy nem: inkább borsot és aranyat keresett az „Indiákon".

Az már szóra sem érdemes, hogy miért is kellett volna a beltengereken ügyesen vitorlázó, jókora tengeri hajókon sikló egyiptomiaknak éppen a jellegzetesen *folyami hajózásra* készített papiruszcsónakon megkísérelniük a Nagy Utazást. Arra is felesleges szót vesztegetnünk, hogy az egyiptomi piramisok *királysírok*, a mexikói lépcsőzetes építmények csonkagúlájának csúcsán pedig szentély vagy áldozókő van.

Az egész kérdésben az analógiák érdemelnek figyelmet. Amerika őslakói Északkelet-Szibériából keltek át a Bering-szoroson Alaszkába a jégkor nagyvadjait követve. Amikor ezek a nagyvadak kihaltak (az amerikai ősló, ősteve és a mammut, a bölény kivételével), az indiánok Amerika foglyai lettek. Kultúráik tükrében a régészet jól követhet bizonyos zárt fejlődést, a hordától a fejlett osztálytársadalmakig.

Éppen az ős-amerikai kultúrák szigorú izoláltsága igazolja legjobban a marxista történelmi felfogást. A marxista

Digitized by Google

kutató számára Amerika valóságos kísérleti lombik, amelyben a tudós elvégezheti a mindig szükséges kontrollvizsgálatot. A gazdasági és társadalmi fejlődés s a felépítmény-jelenségek hozzá kapcsolódó fejlődése a világ egymástól elzárt, egymástól távol eső pontjain is egy irányba mutat. Ezért találkozunk a Bibliában is, Amerikában is emberáldozatokkal. Ezért tanulmányozhatják a néprajzkutatók Amerikától Afrikán át Ausztráliáig a serdülők avatási szertartásait, a férfiak titkos társaságait, a klánok rendszerét, a exogámiát és az endogámiát vagy a technológiai hasonlóságokat — de sohasem az azonosságokat. Ezért jut el az animizmus Egyiptomban is, Mexikóban is a teremtésmondákig, a nagy vallásrendszerekig, az önálló papi kaszt kiválásáig és terror-uralmáig. Ezért találunk néhány hasonló — de nem exportált! — motívumot Dél-India és a maja városállamok, Mezopotámia és Mexikó építészetében. Papírhajók útkoznek itt piramisokba — polgári elméletek a marxista—leninista történelemszemlélet bástyáiba!

Sajtónknak egyik marginális, de mégsem jelentéktelen feladata, hogy — legalább alapvonalakban, indításokban — tudományos gondolkodásra nevelje az ezerarcú olvasótábort, és ne nyisson utat a polgári hatásoknak azon az utolsó vadászmezőn, amelyen a burzsoá áltudomány hatásai még érvényesülhetnek. A science-fiction valóságba átnövő vadhajtásai mellett a polgári tudomány utolsó hazai szöglete — az indián vadászmező.

Szuhay-Havas Ervin

n Ferenc: Sokac folklor

Digitized by Google

Tőkei Ferenc: Antikvitás és feudalizmus

Tőkei Ferencet munkásságának egyik szellemes méltatója Kerabanhoz, a „vasfejű"-höz hasonlította. Ahogy az mindenáron át akar jutni a Boszporusz túloldalára, és hogy ezt megtehesse, körülutazza az egész Fekete-tengert, úgy Tőkeinek is, hogy meghatározza a sajátos kínai stagnálás lényegét, be kellett járnia a társadalmi formák szerteágazó problémakörét, s ezzel együtt végrehajtania a marxi formáció-elmélet rekonstrukcióját, a marxi történelemfilozófia tudományos-pártos újraértelmezését. A rekonstruált, újraértelmezett formáció-elmélet azonban túlmutat az eredetileg kitűzött célon: nemcsak a kínai stagnálás, az „ázsiai termelési mód" kulcsát adja meg, hanem kiindulópontnak bizonyul minden olyan társadalomtörténeti elemzéshez, amely az alapvető társadalmi alakulatok összefüggéseit vizsgálja. Ilyen értelemben az *Antikvitás és feudalizmus* közvetlen folytatása a szerző 1968-ban megjelent, *A társadalmi formák elméletéhez* című tanulmányának. A kapcsolódás jellege nem érthető a formáció-elmélet legfontosabb megállapításainak felvázolása nélkül, annál is kevésbé, mert ebben a könyvében Tőkei nemcsak *konkretizálja*, de *újra fogalmazza* is koncepcióját.

Interpretációjában az emberi lét olyan struktúráját kapjuk, amelynek állandó összetevő mozzanatai az *egyének*, ezeknek mindenkori konkrét *közössége* és *termelési eszközeik*. A három mozzanat viszonyában a legfontosabb szerepe az egyénnek van. Ő minden történelmi mozgás kiindulópontja és eredménye, akinek a közösségi és közvetlen-tárgyi objektivációk létrejöttével lehetősége van arra, hogy felszabaduljon a természet szubszancialitásának uralma alól, és aki a kétféle objektiváció különböző önállósulásainak, elidegenedés-formáinak megszüntetése útján meg is valósítja felszabadulását. A három mozzanat mindig meghatározott viszonykomplexumot alkot; ami változó, az éppen a komponensek egymáshoz való viszonya. E viszony *tipikus* alakzatai alapján határolhatók el az emberi lét dinamikájának nagy szakaszai: az alapformák (a legáltalánosabb szint absztrakciói). Eszerint tehát az egyes formák legfőbb sajátossága a három mozzanat viszonyának karakterisztikájával jellemezhető.

Az *„ázsiai" formában* az egyén csak járuléka a közösségnek mint szubsztanciának: a közösség tagjaként műveli a földet, amely a közösség „egészének" a tulajdona. Az *antik formában* az egyén önállósul, de magával mint egyedivel szemben „önálló egzisztenciára juttatja" általánosságát: mint a közösség tagja, magántulajdonos, de létezik közösségi tulajdon is. A *germán formában* már az egyén jelenik meg „szubsztanciális" alapként, közössége pedig járulékként. a közösség magántulajdonosok „egyesülete"; az egyén ugyanakkor saját magántulajdonának járuléka. A *tőkés formában* a személyi függőséget a dologi váltja fel, az egyénnel szemben az áruviszony képviseli az általánost; így az antik személyes és korlátozott szintjével szemben személytelen és egyetemes szinten valósul meg a dualizmus (immár minden ember megkettőzi önmagát, mint használati értéket és cserét létrehozó szubjektumot). Végül a *kommunista formában* az egyén valóságos szubsztancia, aki nem rendelődik alá objektivációinak, sem közösségi, sem közvetlen-tárgyi formájában.

A formákban jellemzett viszonykomplexumok egyrészt *ciklikusságot* mutatnak, másrészt *linearitást*. Ciklikusságot, amennyiben a formameghatározásokban két logikai fogalompár váltakozik egymással: a szubsztancia-akcidencia és az egyediség-általánosság viszony. Eszerint az „ázsiai" formát a szubsztancia-akcidencia viszony jellemzi, az antikot az egyediség-általánosság, a germánt ismét a szubsztancia-akcidencia, a tőkés formát az egyediség-általánosság, s végül a kommunistát ismét a szubsztancia-akcidencia. Ez a kategoriális megegyezés ugyanakkor igen eltérő tartalmakat takar; a linearitást éppen az teszi lehetővé, hogy a viszonyok eleve *különböző szinten* valósul-

Digitized by Google

kutató számára Amerika valóságos kísérleti lombik, amelyben a tudós elvégezheti a mindig szükséges kontrollvizsgálatot. A gazdasági és társadalmi fejlődés s a felépítmény-jelenségek hozzá kapcsolódó fejlődése a világ egymástól elzárt, egymástól távol eső pontjain is egy irányba mutat. Ezért találkozunk a Bibliában is, Amerikában is emberáldozatokkal. Ezért tanulmányozhatják a néprajzkutatók Amerikától Afrikán át Ausztráliáig a serdülők avatási szertartásait, a férfiak titkos társaságait, a klánok rendszerét, a exogámiát és az endogámiát vagy a technológiai hasonlóságokat — de sohasem az azonosságokat. Ezért jut el az animizmus Egyiptomban is, Mexikóban is a teremtésmondákig, a nagy vallásrendszerekig, az önálló papi kaszt kiválásáig és terror-uralmáig. Ezért találunk néhány hasonló — de nem exportált! — motívumot Dél-India és a maja városállamok, Mezopotámia és Mexikó építészetében. Papírhajók utköznek itt piramisokba — polgári elméletek a marxista—leninista történelemszemlélet bástyáiba!

Sajtónknak egyik marginális, de mégsem jelentéktelen feladata, hogy — legalább alapvonalakban, indításokban — tudományos gondolkodásra nevelje az ezerarcú olvasótábort, és ne nyisson utat a polgári hatásoknak azon az utolsó vadászmezőn, amelyen a burzsoá áltudomány hatásai még érvényesülhetnek. A science-fiction valóságba átnövő vadhajtásai mellett a polgári tudomány utolsó hazai szöglete — az indián vadászmező.

Szuhay-Havas Ervin

Partyn Ferenc: Sokac folklór

Digitized by Google

KÖNYVEKRŐL

Tőkei Ferenc: Antikvitás és feudalizmus

Tőkei Ferencet munkásságának egyik szellemes méltatója Kerabanhoz, a „vasfejű"-höz hasonlította. Ahogy az mindenáron át akar jutni a Boszporusz tuloldalára, és hogy ezt megtehesse, korulutazza az egész Fekete-tengert, úgy Tőkeinek is, hogy meghatározza a sajátos kínai stagnálás lényegét, be kellett járnia a társadalmi formák szerteagazó problémakörét, s ezzel együtt végrehajtania a marxi formáció-elmélet rekonstrukcióját, a marxi történelemfilozófia tudományos-pártos újraértelmezését. A rekonstruált, újraértelmezett formáció-elmélet azonban túlmutat az eredetileg kitűzött célon: nemcsak a kínai stagnálás, az „ázsiai termelési mód" kulcsát adja meg, hanem kiindulópontnak bizonyul minden olyan társadalomtörténeti elemzéshez, amely az alapvető társadalmi alakulatok összefüggéseit vizsgálja. Ilyen értelemben az *Antikvitás és feudalizmus* közvetlen folytatása a szerző 1968-ban megjelent, *A társadalmi formák elméletéhez* című tanulmányának. A kapcsolódás jellege nem érthető a formáció-elmélet legfontosabb megállapításainak felvázolása nélkül, annál is kevésbé, mert ebben a könyvében Tőkei nemcsak *konkretizálja*, de *újra fogalmazza* is koncepcióját.

Interpretációjában az emberi lét olyan struktúráját kapjuk, amelynek állandó összetevő mozzanatai az *egyének*, ezeknek mindenkori konkrét *közössége* és *termelési eszközeik*. A három mozzanat viszonyában a legfontosabb szerepe az egyénnek van. Ő minden történelmi mozgás kiindulópontja és eredménye, akinek a közösségi és közvetlen-tárgyi objektivációk létrejöttével lehetősége van arra, hogy felszabaduljon a természet szubsztancialitásának uralma alól, és aki a kétféle objektiváció különböző önállósulásainak, elidegenedés-formáinak megszüntetése útján meg is valósítja felszabadulását. A három mozzanat mindig meghatározott viszonykomplexumot alkot; ami [illegible] az éppen a komponensek egy[illegible]aló viszonya. E viszony [illegible] alapján határolhatók el[illegible]beri lét dinamikájának nagy szakaszai: az alapformák (a legáltalánosabb szint absztrakciói). Eszerint tehát az egyes formák legfőbb sajátossága a három mozzanat viszonyának karakterisztikájával jellemezhető.

Az *„ázsiai" formában* az egyén csak járuléka a közösségnek mint szubsztanciának: a közösség tagjaként műveli a földet, amely a közösség „egészének" a tulajdona. Az *antik formában* az egyén önállósul, de magával mint egyedivel szemben „önálló egzisztenciára juttatja" általánosságat: mint a közösség tagja, magántulajdonos, de létezik közösségi tulajdon is. A *germán formában* már az egyén jelenik meg „szubsztancialis" alapként, közössége pedig járulékként: a közösség magántulajdonosok „egyesülete"; az egyén ugyanakkor saját magántulajdonának járuléka. A *tőkés formában* a személyi függőséget a dologi váltja fel, az egyénnel szemben az áruviszony képviseli az általánost; így az antik személyes és korlátozott szintjével szemben személytelen és egyetemes szinten valósul meg a dualizmus (immár minden ember megkettőzi önmagát, mint használati értéket és csereértéket létrehozó szubjektumot). Végül a *kommunista formában* az egyén valóságos szubsztancia, aki nem rendelődik alá objektivációinak, sem közösségi, sem közvetlen-tárgyi formájában.

A formákban jellemzett viszonykomplexumok egyrészt *ciklikusságot* mutatnak, másrészt *linearitást*. Ciklikusságot, amennyiben a formameghatározásokban két logikai fogalompár váltakozik egymással: a szubsztancia-akcidencia és az egyediség-általánosság viszony. Eszerint az „ázsiai" formát a szubsztancia-akcidencia viszony jellemzi, az antikot az egyediség-általánosság, a germánt ismét a szubsztancia-akcidencia, a tőkés formát az egyediség-általánosság, s végül a kommunistát ismét a szubsztancia-akcidencia. Ez a kategoriális megegyezés ugyanakkor igen eltérő tartalmakat takar; a linearitást éppen az teszi lehetővé, hogy a viszonyok eleve *különböző szinten* valósul-

Digitized by Google

nak meg. Az antikvitás dualizmusának pólusai, a földparcella és az állam, a termelesnek sokkal korlátozottabb-korlátoltabb szintjén kettőzik meg az egyént, mint a kapitalizmus áruviszonyaiból adódó dualizmus; hasonlóképp a germán forma szubsztanciális egyéne is csak közösségéhez képest szubsztanciális, a földhöz képest azonban nem (ezért a „szabadságnélküliség demokráciája"), szemben a kommunista fokkal, amelyben az egyén nincs alávetve egyik objektivációjának sem (így „valóságos, szabad demokrácia").

Végső fokon a *magát felszabadító emberi egyén processzusa* valósul meg az egyes formák „egymásutániságában"; a különböző formák tulajdonképpen ennek a processzusnak különböző fázisai. Az első forma még szó szerint „természetadta", az összes többi különös történelmi körülmények összejátszása folytán jött létre — e „fordulópontok" a világtörténelem „nagy kérdései". A dinamika mechanizmusát Tőkei abban látja, hogy egyrészt — negatív aspektusból — a lehetőségeit ki- és felélt társadalmi alakulat képtelen tovább egzisztálni, másrészt — pozitív aspektusból — a bomlásra ítélt alapforma „önerejéből", azaz *különböző* típusainak-változatainak egymásra hatása révén, létrehozza az új alapformát. Az alapformák sematizált, elvont szinten való tárgyalása szükségképpen a formák fejlődési sorának *szükségszerűségét* emeli ki; a magasabb formából visszakövetkeztetve az alacsonyabbra, a post festa jellemzett folyamat *egyoldalú*, mivel a különféle történelmi alternatívák lényeges, egyetemes összefüggésbe integrálható, *megvalósult* tendenciáival lesz azonos. És itt jelentkezik a formalizálás eltorzulásának, a történelem „logizálásának" Tőkeinél is kifogásolt veszélye. A véletlen szerepe, a szükségszerűvel való bonyolult összefüggése csak a konkrétabb elemzés szintjén ragadható meg, az alapforma „különböző típusainak-változatainak" vizsgálatakor, csak ezen a szinten korrigálható az evolúciós séma (az hogy a formák nem egymásból, hanem *egymáshoz képest* következnek).

Tőkei új könyvének módszertani jelentősége éppen az, hogy a társadalmi formák elméletét kiegészítve-konkretizálva, *megvalósítja* ezt a korrekciót. A társadalmi-történelmi alakulatok strukturális egybevetése után most kísérletet tesz két konkrét alapforma (az antikvitás és a feudalizmus) valóságos dinamikájának feltárására. Vizsgálódásának tárgya egyrészt a „fordulópont": az egyik alapformából a másikba való történelmi átmenet (A polisz eredete); másrészt az alapformának „konkrét totalitássá" való kiüledése (A feudalizmus alapvető szerkezete). Mindkét tanulmányban a formameghatározásból indul ki Tőkei; megvizsgálja a földbirtokforma létrejöttének feltételeit, magát a dinamikát, s végül a formameghatározás érvényesülését a megvalósult alakulatban.

Különösen meggyőzőnek tűnik (éppen *konkrétsága* miatt) a polisz eredetét elemző tanulmány. Az újabb felfedezésekkel (mindenekelőtt a krétai—mykénei ún. lineáris B írás megfejtésével) megdől Morgan (és Engels) feltételezése, amely szerint az antik forma a görögöknél a törzsbeliség felbomlásának közvetlen folyománya: a görög polisz-államokat európai földön (nemcsak Krétán, hanem a görög félszigeten) is megelőzte az „ázsiai" termelési mód egy változata, a krétai és argoszi földművesbirodalom. A „dór" törzsek „katonai demokráciája" (amilyen Spártában kialakult) ismét nem antik, hanem „ázsiai" forma — tulajdonképpen az „ázsiai" termelési mód földművelésének terméktöbbletén élősködő pásztordemokrácia. És ugyanez a bázis biztosította a közvetítő kereskedelem virágzását is (amelyet a föníciaiak reprezentálnak); itt szintén nem alakul ki az a kettős jellegű „földközösség"-típus, amely az antik tulajdonforma kettősségének csíraformája. A polisz lényege éppen az (amit Marx Róma földtulajdon-formájának mint az antik tulajdonforma legvilágosabb esetének elemzése kapcsán kimutatott), hogy a polisz-tag mint a közösség tagja parcellatulajdonos, de magántulajdonával szemben a közösség valóságos köztulajdonnal is bír. Így a városalapító közösség tagjai „megkettőzték önmagukat" házhely-magántulajdonosra és közlegelőbirtokosra, magánemberre és állampolgárra.

Tőkei az ie. XII. század Attikájában feltételezi a polisz *születését*, elsősorban Thukydidész archaiologiájának szövegelemzése alapján. A Thézeusznak tulajdonított fordulat mindenekelőtt különös történelmi körülményeket feltételezett. Döntő szerepe lehetett az attikai föld soványságának: a rabló-élősködő pásztornépek elkerülték, így a népvándorlások zavargásai sem háborgatták, ugyanakkor lakossága a menekülők beözönlésével megsokasodott. A menekülő jövevények leginkább a népvándorlásban összeroppanó államocskák előkelőségei voltak, akik a szegény attikai államban egy történelmileg nagyon ritka útra kényszerültek: parasztokká lettek. Az attikai faluközösségek adóztatási rendszere meglazult vagy szétesett, így első lépésben kialakult a magántulajdonos földközösség. E földközösségek feletti hatalom azután csak úgy megszerezhető — átmentve egyben

Digitized by Google

az „ázsiai" formákat és hatalmasságokat —, ha egyesítették e faluközösségeket, meghagyva a földművelők magántulajdonát, de egyúttal kihasítva földet a közösség, az állam számára is (s ezt a hivatalt viselők, stb birtokolhatták). A faluközösségek elszigeteltségének leküzdése, *egyesítésük* a *poliszban* — a „thézeuszi fordulat" az antik tulajdonforma létrejöttének második, befejező szakasza.

E koncepciónak megfelelően Tőkei a „homéroszi kor"-t, a homéroszi eposzok keletkezésének talaját nem a barbárság „katonai demokráciájában", hanem a magántulajdonos parasztok polisz-világában látja; a városállamokról közvetlenül szóló részek tehát nem „a jövő megsejtései", hanem a régen létező egykorú valóság megnyilvánulásai. A szerző etimológiai interpretációi nyilván vitákat váltanak majd ki szakmai körökben, de kiemelnénk itt, mint egyik legmeggyőzőbb érvelését és bizonyítását, azt, hogy a homéroszi művekben kimutatja a temenosz és klérosz kettőségét: az antik polisz-forma alapvető sajátosságát. Érdekes Platon Prótagorasz-mítoszának értelmezése is, a polisz megkülönböztetése a „korábbi" emberi közösségtől, éppen az „államvezetés mestersége" által, amelynek tartalma az aidosz (becsületérzés) és diké (igazság) elszakíthatatlan *egysége*. A „becsület" a feudális, az „igazság" az ázsiai struktúra központi értékével rokonítható; és visszavezetve par excellence „földi" alapjára (szinonimáik jelentése: magán-, illetve állami-közösségi tulajdonban levő föld!), a három társadalmi alakulat formameghatározásának újabb megerősítését kapjuk.

Hasonló szempontok szerint történik a germán tulajdonforma feudalizmussá való kiteljesedésének felvázolása is. A paraszt, pap és lovag rendi „szentháromságának" megfejtéséhez ismét a germán formameghatározás a kiindulópont. Az egyén-közösség-termelőeszköz sajátosan elidegenült viszonya kap a rendekben szociális reprezentációt: a germán forma alanya a magántulajdonos paraszt, akinek saját földje lép szembe vele a lovag alakjában, s akinek saját viszony-objektivációját, közösségét a pap testesíti meg. A feudális-hűbéri hierarchia kiteljesedése természetesen nem merül ki abban, hogy az eredetileg parcellatulajdonos rendi-nemzetségbeli tag által végzett termelés fokozatosan a jobbágyra hárul; a feudális viszony kifejezője éppen nem a parcella, hanem a lovagi nagybirtok, *majorátus* formájában. A majorátus létrejötte azonban ismét több szakaszban történik. Így a korai középkorban a szerzetesi közösségi birtok (mint nagybirtok méretű föld) tölti be ezt a szerepet: a szerzetesi birtokot ugyanis *egyetlen*, szent „holt kezébe" adják, egyetlen fiktív egyén magántulajdonának nyilvánítják, és így a föld megmenekül a felaprózástól. A majorátus létrejötte előtt tehát — mutat rá helyesen Tőkei — a szerzetes-papságnak nemcsak ideológikus-szervező funkciója van, hanem *gazdasági-szervező* is.

A fordulat a XI. században következett be, s a majorátus kialakulásához ismét különös körülmények összejátszására „volt szükség". A fordulatot a normann hódítók „végezték el" a frankoknál talált földművelés bázisán. Ehhez részben a hámiga feltalálása segítette őket (technikailag ez teszi lehetővé a nagyállattartás és a földművelés *első* világtörténelmi egyesülését), részben a primogenitúra Skandináviából magukkal hozott szokásjoga (a mostoha természeti feltételek a legidősebb utód földtulajdon-öröklését engedték meg) a lényegesen kedvezőbb földrajzi környezetben. A „szentháromság" — a három rend koegzisztenciája — a majorátus kialakulása után is szükségszerű; például csak a kolostorokkal oldható meg a nagybirtok-örökségből kirekesztettek elhelyezése, és ugyanakkor a paraszti rend emberfeleslegét is levezeti.

Különösen érdekesek Tőkei elemzései a feudalizmus szellemi teljesítményéről. Formaelméletének előnyei korábbi sematikákkal szemben éppen a középkori kultúra értékelésében mutatkoznak meg. Állást foglal a feudális „sötét éjszaka" igen egyoldalú koncepciója ellen, amely csak a spekulatív tudomány hiányát képes észrevenni. Az újabb középkori kutatások is azt bizonyítják — szögezi le Tőkei —, hogy a germán tulajdonforma talaján minden gyakorlatilag hasznosítható konkrét vívmányát a szó szoros értelmében elsajátítják az egyének, s így a technológia új és az ókorihoz képest hatalmas fejlődése bontakozik ki. Másrészt a középkor a művészetek új fellendülésének kora, és e művészi teljesítményeket éppúgy nem lehet csak a városok antifeudális harcainak, a polgári erők korai jelentkezésének javára írni, mint a vallásnak. A felvilágosodás és a romantika középkor-interpretációjával szemben a középkori művészi fellendülés a *feudális struktúra lényegéből* fakad, és műfaji meghatározottságában is ez fejeződik ki (az építészetnek mint a társadalmi általánosságot közvetlenül kifejező művészetnek virágzása, a képzőművészet hegemóniája az irodalommal szemben stb.). Végül a vallás elidegenültségét sem helyes kizárólag negatívan fogni fel; a középkor elidegenedettsége manifesztálódik a vallásban, mint az ókoré az államban és az államiságban, de magasabb fok

Digitized by Google

ha fantasztikus módon is, de megvalósítja az emberi lényeg univerzális kultuszát.

Az *Antikvitás és feudalizmus* itt vázolt elemzéseiben a választott témák keretein belül megvalósítja a *konkrétum* feltárását, eljutva a meghatározottságtól a meghatározásig, a „formától" a társadalomig. Ugyanakkor a könyvben (elsősorban a feudalizmus-tanulmányban), a formációk elméletet konkretizáló-korrigáló törekvéssel ellentétes spekulatív konstrukciók is találhatók. A szerző hajlamos közvetlenül, áttételek nélkül levezetni összefüggéseket, túlfeszíteni a formajegyek alapján „adódó", de nem bizonyított (sőt, nem bizonyítható) analóglákat. Így pl. a formameghatározások ciklikus hasonlóságával hozza párhuzamba a spekulatív tudományok, az elméleti természettudományok fejlődését: eszerint a „dualista" struktúrák — antik, tőkés — kedvéznek jobban az elméleti, és a „hármas" struktúrák — germán, kommunista — inkább a gyakorlati technológiává lett tudományosságnak. Túl azon, hogy minden termelési mód létfeltétele meghatározott technológiai szint elérése, amelynek értékelése, lehetőségeinek feltárása a struktúra *egészében* és a struktúrán *belül* értelmes. Tőkei modelljének ellentmondani látszik az a tény, hogy a tudomány találkozása a praxissal, egyáltalán *a* (mert kísérletező) tudomány létrejötte az újkorban, a kialakuló polgári termelés bázisán történt. Kérdéses az is, hogy a kapitalista termelési módban az elméleti természettudományok fejlődésének elsőbbsége bizonyítható-e, és nehéz belátni a szerzőnek a kommunista fokra tett megállapításai igazságát.

E spekulatív konstrukciók veszélyeztetik a koncepció hitelet, valóságos támadáspontul szolgálnak azok számára, akik minden — a történelmi folyamatban — megállapított szükségszerűséget *logikailag* megalapozott „történelemfilozófia" folyományának minősítenek. Tőkei az „össztörténelmi szükségszerűség" elvének fenntartásával nem tagadja a fejlődés egyenlőtlen jelleget, az egyes társadalmi alakulatoknak, mint komplex rendszereknek *heterogén* szervezetét, azt, hogy minden egyes előrelépés (egy vonatkozásban), ugyanakkor (más vonatkozásban) egy hátralépéssel párosul stb. De az „össztörténelmi szükségszerűség" elvének fenntartásával tagadja azt, hogy a történelem filozófiai analízise csupán a fennálló *formáción belül*, „önmagában" elvégezhető, és hogy az adott komplexum vizsgálata történetivé lesz azáltal, hogy elhatárolja tárgyát a többi komplexumtól. Ha nem kívánunk lemondani a társadalmi alakulatok *értékeléséről*, akkor nem elég tudomásul venni ezek elvont dinamikáját, megmaradva az alakulat, mint heterogén konkrétum vizsgálatánál, hanem túl kell lépni rajta — többek között éppen annak értelmezésével is, hogy a nagy történelmi sorsfordulat, az újnak létrejötte egy adott esetben szükségszerű volt-e vagy véletlen. Az „össztörténelmi szükségszerűség" elve ugyanis nem több, mint annak elismerése, hogy az emberi lét, mint folyamat egyre inkább a társadalmiság irányába halad, egyre inkább hátterbe kerülnek a természeti elemek heterogenitásai.

Más kérdés, hogy a szükségszerűségkoncepció eltorzulhat, spekulatív pótlékként szolgálva reális történelmi lehetőségek, tényezők *hiányában*. De amennyire „megideologizálásává" válhat napjaink forradalmi apályának, annak a tehetetlenségnek, hogy nem ismerjük fel a „tovább"-ot az elidegenedésmentes emberi viszonyok megvalósítása felé, éppen annyira *e történelmi szituáció megideológizálásának tűnik az is, ha lemondunk az össztörténelmi szükségszerűség elvéről.* A szükségszerűség alanyai ugyanis mi magunk: a történelmi folyamatban egzisztáló emberek vagyunk, akik nem mondunk le magunk: viszonyaink társadalmasításának és humanizálásának lehetőségéről. De hát a „tovább"-bal való szembenézés maga is nem szükségszerű?

(Kh. Könyvkiadó, 1969.)

Veres András

Fürjö. György: Kek fej

Digitized by Google

Falusné Szikra Katalin:
Létszám, termelékenység, gazdasági növekedés

A közelmúltban jelent meg a Kossuth Könyvkiadó gondozásában Falusné Szikra Katalin: Létszám, termelékenység — gazdasági növekedés című könyve. (A konyv alcíme: Hét európai szocialista ország fejlődése 1950—1965.) Szikra Katalin könyve azon általános érdeklődésre számot tartó munkák közé sorolható, amelyek a szocialista fejlődés közös és eltérő vonásainak kérdéseivel foglalkoznak. Ez annál figyelemreméltóbb, mert e kérdések konkrét elemzésével a közgazdasági kutatás és publikáció még nagymértékben adós, s mert az utóbbi években különösen előtérbe kerültek a gazdasági növekedés elméleti és gyakorlati kérdései.

Szikra Katalin bátran nyúl e rendkívül bonyolult témához, s a közgazdasági és a matematikai elemzés szerencsés ötvözetével kutatja a jelenségeket és okaikat. Következetes a statisztikai adatok felvonultatásában és következtetéseiben. A szerző hét európai szocialista ország gazdasági növekedésének elemzése kapcsán ezekre a fő kérdésekre keres választ: Milyen hatást gyakorolt a vizsgált országok gyorsabb vagy lassabb növekedésére a foglalkoztatottak számának gyorsabb vagy lassabb növekedése? Mekkora szerepe volt az egyes országok nemzeti jövedelem növekedésében a létszám növekedésének és mekkora a termelékenységének?

A szerző kimutatja, hogy az általa vizsgált európai szocialista országok közül 1950 és 1965 között leggyorsabban Romániában, Bulgáriában és a Szovjetunióban növekedett a nemzeti jövedelem, *ahol az összes termelő ágazatok létszámnövekedése is a leggyorsabb volt.* Kétségtelen tehát, hogy a nemzeti jövedelem növekedése és a termelőlétszám növekedése között igen szoros a kölcsönhatás. A szerző következtetéseiben arra a megállapításra jut, hogy a vizsgált országok nemzeti jövedelmének növekedésében *a növekedés üteme szorosabban függ a termelékenység növekedésétől, mint a létszámnövekedéstől.* Ezt az összefüggést azonban a vizsgált országokra vonatkozó 15 éves periódusban csak részben bizonyítja a könyv, bár következtetéseiben ezt mondja: „A nemzeti jövedelem növekedésének országok közötti *különbségeiben* a termelékenység növekedése volt a meghatározó." (169. old.)

A választ a szerző a továbbiakban akkor adja meg, amikor konkrétan vizsgálja, hogy mekkora szerepe volt az egyes országok nemzeti jövedelmének növekedésében a létszám és mekkora a termelékenység növekedésének, s mit mutat ezek arányának változása. A vizsgált országokban 1950 és 1965 között a nemzeti jövedelem növekedése (nem pedig a növekedés ütemének alakulása) 70—80 százalékban a termelékenység növekedéséből eredt és 20—30 százalékban a létszámnövekedéstől.

A szerző által választott periodizálás (1950—1955, 1955—1960, 1960—1965) alapján a vizsgált országokban a termelékenység növekedésének üteme az első periódusban volt a leggyorsabb, majd fokozatosan csökkent. Ezzel egyidejűleg a létszámnövekedés lehetősége és jelentősége is mérséklődött, s ezt általában a nemzeti jövedelem lassabb növekedése kísérte. A szerző a hatvanas évek (1960—1965) gazdasági növekedését elemezve, helyesen mutat rá arra, hogy ebben az időszakban a hét szocialista országban már a *termelőlétszámnak nem az abszolút növekedése a meghatározó a munkaerő oldaláról való vizsgalatban,* hanem ennek a termelő ágazatok közötti struktúraváltozása. Egyidejűleg nyomatékosan hangsúlyozza, hogy a termelő állóalapok jobb kihasználásának, a termelékenység növekedésének kell fokozott szerepet kapnia a gazdasági növekedésben.

A szerző kiemelt figyelemmel kutatja a hatvanas évek lassabb gazdasági növekedésének okait, s ez tanulmányának nagy erdeme. Ezzel kapcsolatban konyve 129. oldalán ezt írtja: „A gyors növekedési ütem nem feltétlenül jelenti azt, hogy minden rendben van és a lelassult növekedés lehet a szükséges regenerálódás időszaka is." A szerzőnek ez az alapállása rendkívül gondolatébresztő és figyelemre méltó. Érdeklődésre számíthat a lassulás okainak kutatására tett kísérlete is. Ezzel kapcsolatban (könyve 133—134. oldalán) ezt mondja: „A nemzeti jövedelem növekedési üteme csökkentésének az oka már az első és a második időszak között is, de még inkább a második és harmadik időszak között — hazánkat kiveve — valamennyi országban dönto részben az volt, hogy a nepgazdasági termelékenység növekedési üteme csökkent." Mint ugyanitt írja, „a létszámnövekedés lassulásának szerepe ehhez képest enyésző, illetve ez a lelassulás tob-

Digitized by Google

ben be sem következett". *A népgazdasági termelékenységi ütem* csökkenésének okait kutatva arra a megállapításra jut, hogy öt országban kizárólag arra vezethető vissza a népgazdaségi termelékenység növekedési ütemének csökkenése, hogy *lassult* az egyes ágazatokon belüli termelékenység-növekedés (135—136. old.). Tiszteletre méltó a szerző azon törekvése, ahogy *az ágazati termelékenységnövekedés lassulásának okait kutatja.* Ennek során jut el az alapok hatékonyságának nem kedvező kihasználásához, amely — a szerző szerint — egyik oka lehet a termelékenység növekedésében tapasztalható lassulásnak. A maga számára is felteszi a kérdést: mi az oka az alapok nem megfelelő, kevéssé hatékony kihasználásának (s végső soron a hatvanas évek lassabb növekedésének), s ezt a problémakör végső kérdésének tekinti. *Az alapok hatékonyságának csökkenését* számos tényező befolyásolja (a szerző felsorolásai szerint: a termelés ágazati és ágazaton belüli szerkezete, a technikai fejlődés, az állóalapok szerkezete, anyagi, műszaki összetétele, az állóalapok extenzív kihasználása, az állóalapok kihasználása a munkaidőn belül, a természeti feltételek). A szerző megállapítása szerint végül „az alapok hatékonyságának népgazdasági méretű romlásában az *egyes fő népgazdasági ágakon belüli hatékonyságromlás játszotta a fő szerepet* nemcsak hazánkban, de a többi *országban is*" (159. old.). Az okok kutatása és elemzése egyaránt dicséretes törekvése a szerzőnek, s hogy a válasz — a kérdések bonyolultsága és kevéssé feldolgozott volta miatt nem tekinthető végleges-nek, a téma kutatóit és bizonyára a szerzőt is további kutatásra ösztönzi.

Figyelemre méltó a szerzőnek az az elméleti és módszertani vállalkozása, hogy megfogalmazza a fejlődés extenzív, illetve intenzív jellegét. Az extenzív növekedés tényezőit egyrészt a termelőlétszám növekedésében, másrészt a termelő állóalapok növekedésében határozza meg; az intenzív növekedését a népgazdasági és ágazati termelékenység növekedésében és a termelő állóalapok hatékony felhasználásában. Az extenzív és intenzív növekedési tényezőket elemezve igyekszik összekapcsolni a munkaerő- és az állóalapoldalt. E tekintetben megfogalmazása újszerű, és az általa alkalmazott módszer is figyelemre méltó, akkor is, ha további vitákra ösztönöz.

Szikra Katalin könyve dicséretes munka és dicséretes törekvés a szocialista országok gazdasági növekedésének elemzésére, a növekedés sajátosságainak, ható tényezőinek bemutatására, s hasznos mindazok számára, akik a szocialista országok gazdasági növekedésének kérdései iránt érdeklődnek.

Dr. Benedeczki János

Márciusi Nap

(Magyar írók és költők a Tanácsköztársaságról)

A nemzeti függetlenség és a társadalmi haladás „magyar átokká" vált ellentmondása csak hetven évvel 1848—49 után oldódott meg, egy forradalmas történelmi pillanatban. Az 1918—19-es görcsoldó forradalmi lendület kitörölhetetlen nyomokat hagyott az egész magyar szellemi életen. Előre jogossá, megharcolttá tette a későbbi, immár végleges győzelmeket, s egyúttal lehetőséget teremtett arra, hogy a magyar fejlődés — kilépve lokális, nem ritkán provinciális menetéből — az egész emberiség élvonalába vezessen. „Időben tőle egyre távolabb, / lélekben hozzá egyre közelebb, / emléke bennünk nemcsak megmarad, / de nőve nő, s mint óriási mered / szemünkbe..." — ahogy *Gábor Andor* írja szép versében *(Évfordulón).* Az az ütembehozás, történelmi felzárkó[illegible]molyet 1918—19- és osztályér[illegible]sége jelentett, csak az utóbbi években kezd teljes történelmi jelentőségében megvilágosodni előttünk.

Az évfordulós kiadványok és sorozatok, antológiák és monográfiák, vitaülések és szemtanúi emlékezések a forradalmak irodalmának és művészetének számos új kérdését vetették fel és oldották meg, vagy hagyták megkérdőjelezve. A *Diószegi András* által szerkesztett kötet a líra, a novella, a

Digitized by Google

regényrészlet, a memoár és a publicisztika műfajának segítségével, ciklusokban idézi fel a forradalmak élményvilágát, igazolva e nagy történelmi változás nagy esztétikai értékeket teremtő ihletőerejét csakúgy, mint az általános intellektuális forradalomban játszott döntő szerepét. A gyűjtemény alig ismert, a köztudatból kihullott műveket is felelevenít, kihagyva elavult és értéktelen „protokollműveket". A rugalmas anyagelrendezés, az értő válogatás és a szép zárószó így könyvkiadásunk valóban ünnepi teljesítményét eredményezi. Persze — ahogy Diószegi András írja — „mint minden antológia, ez is csak szubjektíve közelítheti meg a tárgyat, melyet idézni kíván", s így aligha volna méltányos dolog hiánylistát benyújtanunk, márcsak azért sem, mert egyetértünk a gyűjtemény szerkesztői alapkoncepciójával. Annyit azonban mégsem hallgathatunk el, hogy kissé sokalljuk a nemoárrészleteket, mert ezek a szépirodalmi és publicisztikai anyag aránybeli károsodását okozzák. S mindenképpen hiányoljuk a több mint 800 oldalas kötetből a publicista Adyt, mindenekelőtt. pl. az „Irodalmi háborgás és szocializmus" című cikket. Természetesen elkerülhetetlen, hogy Diószegi összéje azokat a vitakérdéseket is felvesse, közvetlenül vagy közvetve, amelyek — alapvető esztétikai nézetektől konkrét történelmi jelenségek megítéléséig — megosztják a magyar marxista irodalomtudományt. A realizmus, az avantgard-mozgalmak értékelése, a szocialista irodalom folytonosságának problémája stb. mind e kérdésekhez tartoznak. Diószegi igen helyesen tette nyilvánvalóvá azt a véleményét, hogy a magyar szocialista irodalom elődjét nem a századforduló körül jelentkező szociáldemokrata költészet, e kispolgári-szentimentális elemekben bővelkedő „Népszava-líra" körében kell keresnünk, ha mégoly tiszteletreméltó vonal is volt ez.

Teljes joggal szól a magyar aktivista mozgalom forradalmi jelentőségéről, az Adyt folytató és 1919 elfogadásába torkolló művészi-politikai lendületről. De bár nem győzi hangsúlyozni Ady indító szerepét a *József Attilá*hoz vezető irodalmi fővonalban, mintha egy árnyalattal nagyobb hangsúlyt adna *Kassák*nak, mint amennyit objektíve megérdemel, s ezzel — akaratlanul is — meglazítja az Ady és József Attila közötti szoros realista kapcsolatot. Szerinte Kassák „az első osztálytudatos költőnk, aki a munkásság történelmi küldetésének törvényszerűségéből indul ki. S ő az első, aki ennek a felismerésnek nyíltan levonja esztétikai konzekvenciáit is." Nem a dogmatikus irodalomszemlélet platformjáról, hanem az Ady-életmű objektív művészi értéke figyelembevételének talajáról, a legújabb Ady-irodalom alapján tulajdonítanánk Kassák helyett Adynak ezt a szerepet. Ahogy pl. Király István tanulmányai is kimutatják: a proletariátus Adynál lett első ízben a nemzet vezető osztálya, nála válik felnőtté, nála kap világtörténelmi perspektívát és tényleges forradalmiságot, mégpedig — végső stádiumában — nem a szubjektív érzelmi vonzódások, a romantikus Messiás-élmények, hanem az objektíve gondolati -világnézeti felismerésnek mint lírai attitűdnek a szintjén. Még akkor is így van ez, ha Kassák direkt politikai tevékenysége és költői terminológiája „szocialistább", mint Adyé; világnézetének, esztétikájának idealisztikus-individualisztikus elemei viszont már a húszas évek előtt is felbukkantak, s kétségtelenül negatívan befolyásolták a szubjektíve vállalt és objektíve elfogadott forradalmiságot.

Ezzel egyáltalán nem akarjuk csökkenteni Kassák érdemeit és értékeit, s arról sincs szó, mintha tagadnánk, hogy a József Attila-i szintézishez vezető úton igen fontos szerepe volt a magyar avantgardnak. Inkább hangsúlykérdés ez, s ilyen esztétikai értelemben — paradox módon — nagyobbra tartjuk a plebejus-demokrata Ady proletárforradalmiságát, mint a szocialista pártállású, de korántsem teljesen szocialista, marxista világnézetű Kassákét.

A Márciusi Nap című kötet jól reprezentálja Adynak már 1909-ben világosan kifejtett nézetét: „Az új, elátkozott magyar irodalom: valószínű előfutárja Magyarország megkésett, de most már nem sokáig halasztható szociális átalakulásának... Ez az új irodalom, ha meggyőződéséről... nem is tetszik szocialistának (valószínűleg nem is az), a szocializmus által, a szocializmus révén: van... Az irodalmi háború gyermeke a szociális háborúnak..." De méltán illusztrálja a gyűjtemény azt is, hogy a Tanácsköztársaság élményvilága kitörülhetetlen hatást gyakorolva művészetünkre, döntő tényezője lett formálódó szocialista-realista irodalmunknak.

(Szépirodalmi Kiadó, 1969.)

Agárdi Péter

Digitized by Google

Földeák János: Hetedik hétköznap

A szovjet szépprózában nemrég Katajev bizonyította, hogy az irodalomban az újat nézzük korántsem a fiatalok kiválasztása. Nálunk Földeák kötetének három kisregénye tanúskodik arról, hogy az idősebb nemzedék is részt kíván vállalni az új törekvések megvalósításában. Furcsa paradoxon, hogy ez az új törekvés a hazai irodalomban jelenségében az évszázados epikus hagyományok folytatása. Kísérlet arra, hogy az ember visszanyerje elidegenithetetlen tulajdonságát, a cselekvést a műalkotásban is. Földeák János írásaiban *a cselekvő ember jelenik meg*, nem izoláltan, hanem a társadalmi egész részeként, morális döntéseit tettei valósítják meg, s tetteit a társadalmilag és individuálisan determinált etikai döntések magyarázzák. Az írót pártos humanizmusa nem az ítélkezés, hanem a megértés felé mozdítja, s ez az, ami kisregényeinek érdemi többletet ad az „abszolút objektivitásra" törekvő, vagy teljesen szubjektív szemléletű írásművekkel szemben. A *Hetedik hétköznap* írója a „kizökkent világ" krónikásának szegődik, alakjait a társadalmi vagy egyéni lét olyan időszakaiban állítja elénk, amikor körülményeik hirtelen változnak, s a változások jellege elkerülhetetlenné teszi a cselekvésbeli vagy etikai reakciókat.

A címadó kisregény Boros igazgatója a személyi kultusz irracionálissá változó társadalmi létében kerül sorozatosan döntések elé, a *Rómeo* félszeg vidéki tanára házassága felbomlásának pillanatában jelenik meg előttünk, s a megtörtént bűnügyből formált *Igazoltak magukat* Katinkájának is választania kell a konvencionális erkölcs és alakuló világunk szokatlan, új morálja között. *Az író elsőkelten hisz az emberi let értelmében*, s vallja, hogy életünket tudatos cselekedeteink irányítják, az ember nincs „kidobva a semmibe", nem kiismerhetetlen, elidegenült erők játékszere.

Csak egyetlen kisregényében nem képviseli következetesen ezt a hitet — és alighanem ez az oka annak, hogy a *Hetedik hétköznap* nem vált nagy eseményévé irodalmi életünknek, nem lett a személyi kultusz éveit ábrázoló művek legjobbika. Pedig kevés alkotás alapanyaga kínál erre ekkora lehetőséget. A jóhiszemű, gyanútlan, elvhű Boros igazgató és az egyre torzuló társadalmi let közötti aktív kapcsolat — ha az író cselekedtetné, az események nézője helyett ezek részesévé tenné hősét — rendkívüli erővel elevenithetné meg a közelmúlt fájdalmas eseményeit. Boros azonban nem cselekszik; így hiába ábrázolja az író a társadalmi jelenségekkel szinkronban egyéni kapcsolatrendszerének változásait, hiába buktatja le Rajkkal egyidőben a remekül megformált, vakon hívő barátot, Dercsényi Jóskát, s rendeli Boros mellé Syring Violának, az extremitások ellenére is hiteles alakját — nem kapunk dinamikus és egységes képet. A fokozatosan visszahúzódó „Szőnyi-káder" sorsának felrajzolása jó alkalom Földeáknak arra, hogy az ötvenes évek elejének „mindenki gyanús, aki él" atmoszféráját tökéletesen ábrázolja; ugyanakkor az okok, a mozgatóerők, az egyéni felelősség kérdése, a történelmi fej[illegible] torzulásra okot [illegible] nek bemut[illegible] sorson keresztül fájdalmasan elszalasztott lehetőség marad. Boros, minden írói szándék ellenére nem a történelemben, csak a történelem mellett ül. Ő az, aki az ok nélkül letartóztatott embereket hiába hívja telefonon, hiába, mert nem tartozik sem a letartóztatók, sem a letartóztatottak, de még a „telefonosok" közé sem.

A kötet címadó kisregénye a közelmúlt problémait feszegeti, a másik kettőben az író változó jelenünk formálódó embereket kíséri figyelemmel. A *Rómeo*ban a döntést igénylő szituációt rajzolja, s a választás utáni útkeresést. Főhőse, a kissé gyámoltalan tanár, házasságának szétbomlásakor korábbi életének felülvizsgálására kényszerül, s úgy dönt, hogy körülményeit gyökeresen megváltoztatja. Feleségétől, a kisvárostól, barátaitól egyszerre elszakadva Pestre kerül, új állásba, új morális konfliktusba. Újabb szerelméről, Júliáról csak akkor tudja meg, hogy az új tanévtől kezdve tanítványa lesz, amikor első gimnáziumi óráját tartja, amikor túl vannak a testi találkozáson, s túl a szakításon is. Ez a próba azonban már a kibontakozást segíti elő, a főhős ismételt csalódása, a testével, érzelmeivel egyaránt felelőtlenül bánó lány „árulása" nem a kiábrándulás, az elzárkózás felé, ellenkezőleg, egy kiteljesedő, harcos emberi erkölcsiség megvalósítása felé indítja. Mintha a lehetséges etikai utakat kutatná az író, úgy formálja a döntésre képtelen Boros után izgalmas, rokonszenves figurává, az új humanizmus reprezentánsává tanárát. S csattanós befejezésül utolsó kisregényének Katinka alakjával a

Digitized by Google

harmadik utat idézi; a nem döntés és a jó döntés után az *Igazoltak magukat* főhőse a rossz döntést választja, etikus reakciója a beidegződött konvencióktól befolyásolva fordítja rossz irányba életét. Katinka sorsában az író jelenünk egyik legfájdalmasabb problémáját éleveníti meg. Az individualisan értékes, környezete fölé növő lányt részben falusi származása, részben alapvetően polgári szemléletű „entellektüel" munkatársai késztetik arra, hogy értékét a nála magasabb képesítésűekkel szemben igazolja. Diplomás társainak lenézésére házasságkötéssel válaszol, házassággal, amelynek megkötése szeretőjétől ellopott személyivel, s egy, a szeretőjéhez hasonlító férfi segítségével megy végbe. Így fut harca, élete rossz vágányra.

Földeák János átmeneti korunk etikai kérdéseinek megválaszolását kísérli meg kisregényeiben: a szembenézést múlt és jelen problémáival, korunk cselekvő és döntő embereinek megértését. Gazdag cselekménnyel, remekül formált hősökkel, bő figurális háttérrel. De minden írói értéken túl, kötetének egyik legnagyobb erénye *az a hatás, amelyet az olvasóra a személyiség középpontba állításával tesz.* Hiszen amikor az alkotó egyén és társadalom kapcsolatát már főleg az etikai szférában elemzi, akkor a társadalmi rend szilárd, s az utak a „jó döntés" felé vezetnek.

(Szépirodalmi Kiadó, 1968.)

Hajdu Rafis

Földes Mihály: A parancs

Minden történelmi forduló, kiélezett társadalmi helyzet újra meg újra felveti a kérdést: lehetséges-e, hogy valaki átlépje társadalmi osztályának korlátait, és ha igen, milyen keretek között, milyen feltételekkel, milyen következményekkel? Hogy lehetséges, azt a történelem már sok példával bizonyította. Az is bebizonyosodott, hogy a legtöbb eset egyéni tragédiába torkollik. Mint minden társadalmi, emberi konfliktus, ez is kínálja a lehetőséget az irodalmi megfogalmazásra. A probléma tehát nem új, és irodalmi feldolgozása sem. Képlete nagyjából adva van: forradalmi helyzetben az osztályától elforduló hős élete beteljesedik, ha az az ügy, amelyért áldozatokat hozott, győzedelmeskedik. Ha ez elbukik, akkor az ismét hatalomra jutó osztály kegyetlenül bünteti egykori híveit hűtlenségükért.

Ezt a képletet fogalmazta meg Földes Mihálynak a Tanácsköztársaság ötvenedik évfordulója alkalmából hirdetett pályázaton jutalmazott regénye is. Nem történelmi regény írására vállalkozott a szerző. Marosffy vezérkari százados — aki a gondolkodó, önmagával vívódó, a helyes utat kereső ember sorsát vállalja — nem történelmi alak. Marosffy nem a katonákra mindenkor kötelező parancsot teljesíti, hanem saját belső, emberi parancsát követi. A hadtestétől megszökött tisztnek halálhírét keltik, de ő kapcsolatot talál a baloldali mozgalmakkal, s felrúgva karrierjét és családi életét, a forradalom oldalára áll. A forradalom bukása után bíróság elé állítják és halálra ítélik. Ennyi a regény rövid története, nem több és nem kevesebb, mint amennyit a történelmi események, a társadalmi mozgástörvények lehetővé tesznek. Ez önmagában még nem jelentene azt, hogy hiteles, figyelemre méltó mű íródott a már sokszor felvetődött problémáról. Az írónak a puszta történeten túl még valami többletet is kellett alkotnia; nemcsak történelmi, de emberi hitelességre is törekednie kellett. A regény történelmi, de emberi hitelességét biztosítja az ötven évvel ezelőtti események pontos követése. A mű jellegének megfelelően, ezek az események — a háború befejezése, az őszirózsás forradalom, a tanácsköztársaság kikiáltása, majd a Vörös Hadsereg hadjárata és végül a tanácsköztársaság bukása — nem kerülnek a regény központjába, csak a főváros és az ország hangulatváltozásai jelzik őket. És ezek a hangulatváltozások — melyeket Marosffy családi élete is érzékenyen jelez — biztos hátterül szolgálnak a főhős jellembeli változásának, emberi fejlődésének. Mivel adja meg Földes Mihály Marosffy életutjának emberi hitelét? Azzal, hogy olyan helyzetben mutatja be őt, amelyből törvényszerűen következik, hogy szakít addigi életével, s amely megteremti a lehetőséget, hogy a hős kapcsolatot találjon azokkal, akik új életformája kialakításában segíthetik. Nem utolsósorban olyan jellembeli tulajdonságokkal kellett felruháznia Marosffyt, melyek fejlődésének szubjektív feltételeit is megteremtik.

Földes Mihály erőteljesen rajzolja meg al[illegible]

Digitized by Google

Földeák János: Hetedik hétköznap

A szovjet szépprózában nemrég Katajev bizonyította, hogy az irodalomban az újat hozás korántsem a fiatalok kiváltsága. Nálunk Földeák kötetének három kisregénye tanúskodik arról, hogy az idősebb nemzedék is részt kíván vállalni az új törekvések megvalósításában. Furcsa paradoxon, hogy ez az új törekvés a hazai irodalomban lényegében az évszázados epikus hagyományok folytatása, kísérlet arra, hogy az ember visszanyerje elidegenithetetlen tulajdonságát, a cselekvést a műalkotásban is. Földeák János írásaiban *a cselekvő ember jelenik meg*, nem izoláltan, hanem a társadalmi egész részeként, morális döntéseit tettei valósítják meg, s tetteit a társadalmilag és individuálisan determinált etikai döntések magyarázzák. Az írót pártos humanizmusa nem az ítélkezés, hanem a megértés felé mozditja, s ez az, ami kisregényeinek érdemi többletet ad az „abszolút objektivitásra" törekvő, vagy teljesen szubjektív szemléletű irásművekkel szemben. A *Hetedik hétköznap* írója a „kizökkent világ" krónikásának szegődik, alakjait a társadalmi vagy egyéni lét olyan időszakaiban állítja elénk, amikor körülményeik hirtelen változnak, s a változások jellege elkerülhetetlenné teszi a cselekvésbeli vagy etikai reakciókat.

A címadó kisregény Boros igazgatója a személyi kultusz irracionálissá változó társadalmi létében kerül sorozatosan döntések elé, a *Rómeo* félszeg vidéki tanára házasságának felbomlásában jelenik meg előttünk, s a megtörtént bűnügyből formált *Igazoltak magukat* Katinkájának is választania kell a konvencionális erkölcs és alakuló világunk szokatlan, új morálja között. *Az író eltökélten hisz az emberi lét értelmében*, s vallja, hogy életünket tudatos cselekedeteink irányitják, az ember nincs „kidobva a semmibe", nem kiismerhetetlen, elidegenült erők játékszere.

Csak egyetlen kisregényében nem képviseli következetesen ezt a hitet — és alighanem ez az oka annak, hogy a *Hetedik hétköznap* nem vált nagy eseményévé irodalmi életünknek, nem lett a személyi kultusz éveit ábrázoló művek legjobbika. Pedig kevés alkotás alapanyaga kínál erre ekkora lehetőséget. A jóhiszemű, gyanútlan, elvhű Boros igazgató és az egyre torzuló társadalmi lét közötti aktív kapcsolat — ha az író cselekedtetné, az események nézője helyett ezek részesévé tenné hősét — rendkívüli erővel elevenithetné meg a közelmúlt fájdalmas eseményeit. Boros azonban nem cselekszik; így hiába ábrázolja az író a társadalmi jelenségekkel szinkronban egyéni kapcsolatrendszerének változásait, hiába buktatja le Rajkkal egyidőben a remekül megformált, vakon hivő barátot, Dercsényi Jóskát, s rendeli Boros mellé Syring Violának, az extremitások ellenére is hiteles alakját — nem kapunk dinamikus és egységes képet. A fokozatosan visszahúzódó „Szónyi-káder" sorsának felrajzolása jó alkalom Földeáknak arra, hogy az ötvenes évek elejének „mindenki gyanús, aki él" atmoszféráját tökéletesen ábrázolja; ugyanakkor az okok, a mozgatóerők, az egyéni felelősség kérdése, a történelmi fejlődés torzulásra okot adó lehetőségének bemutatása e[illegible] egyéni sorson keresztül fájdalmasan elszakasztott lehetőség marad. Boros, minden iró szándék ellenére nem a történelemben, csak a történelem mellett ül. Ő az, aki az ok nélkül letartóztatott embereket hiába hívja telefonon, hiába, mert nem tartozik sem a letartóztatók, sem a letartóztatottak, de még a „telefonosok" közé sem.

A kötet címadó kisregénye a közelmúlt problémáit feszegeti, a másik kettőben az író változó jelenünk formálódó emberét kíséri figyelemmel. A *Rómeo*ban a döntést igénylő szituációt rajzolja, s a választás utáni útkeresést. Főhőse, a kisse gyámoltalan tanár, házasságának szétbomlásakor korábbi életének felülvizsgálására kényszerül, s úgy dönt, hogy körülményeit gyökeresen megváltoztatja. Feleségétől, a kisvárostól, barátaitól egyszerre elszakadva Pestre kerül új állásba, új morális konfliktusba. Újabb szerelméről, Júliáról csak akkor tudja meg, hogy az új tanévtől kezdve tanítványa lesz, amikor első gimnáziumi óráját tartja, amikor túl vannak a testi találkozáson, s túl a szakításon is. Ez a próba azonban már a kibontakozást segíti elő, a főhős ismételt csalódása, a testével, érzelmeivel egyaránt felelőtlenül bánó lány „árulása" nem a kiábrándulás, az elzárkózás felé, ellenkezőleg, egy kiteljesedő, harcos emberi erkölcsiség megvalósítása felé indítja. Mintha a lehetséges etikai utakat kutatná az író, úgy formálja a dönteni képtelen Boros után izgalmas, rokonszenves figurává, az új humanizmus reprezentánsát. S csattanójezésül utolsó [illegible] nek Katinka

Digitized by Google

harmadik utat idézi; a nem döntés és a jó döntés után az *Igazolták magukat* főhőse a rossz döntést választja, etikus reakciója a beidegződött konvencióktól befolyásolva fordítja rossz irányba életét. Katinka sorsában az író jelenünk egyik legfájdalmasabb problémáját eleveníti meg. Az individualisan értékes, környezete fölé nővő lányt részben falusi származása, részben alapvetően polgári szemléletű „entellektüel" munkatársai késztetik arra, hogy értékét a nála magasabb képesítésűekkel szemben igazolja. Diplomás társainak lenézésére házasságkötéssel válaszol, házassággal, amelynek megkötése szeretőjétől ellopott személyivel, s egy, a szeretőjéhez hasonlító férfi segítségével megy végbe. Így fut harca, élete rossz vágányra.

Földeák János átmeneti korunk etikai kérdéseinek megválaszolását kísérli meg kisregényeiben: a szembenézést múlt és jelen problémáival, korunk cselekvő és döntő embereinek megértését. Gazdag cselekménnyel, remekül formált hősökkel, bő figurális hátterrel. De minden írói értéken túl, kötetének egyik legnagyobb erénye *az a hatás, amelyet az olvasóra a személyiség középpontba állításával tesz.* Hiszen amikor az alkotó egyén és társadalom kapcsolatát már főleg az etikai szférában elemzi, akkor a társadalmi rend szilárd, s az utak a „jó döntés" felé vezetnek.

(Szépirodalmi Kiadó, 1968.)

Hajdu Rafis

Földes Mihály: A parancs

Minden történelmi forduló, kiélezett társadalmi helyzet újra meg újra felveti a kérdést: lehetséges-e, hogy valaki átlépje társadalmi osztályának korlátait, és ha igen, milyen keretek között, milyen feltételekkel, milyen következményekkel? Hogy lehetséges, azt a történelem már sok példával bizonyította. Az is bebizonyosodott, hogy a legtöbb eset egyéni tragédiába torkollik. Mint minden társadalmi, emberi konfliktus, ez is kínálja a lehetőséget az irodalmi megfogalmazásra. A probléma tehát nem új, és irodalmi feldolgozása sem. Képlete nagyjából adva van: forradalmi helyzetben az osztályától elforduló hős élete beteljesedik, ha az az ügy, amelyért áldozatokat hozott, győzedelmeskedik. Ha ez elbukik, akkor az ismét hatalomra jutó osztály kegyetlenül bünteti egykori híveit hűtlenségükért.

Ezt a képletet fogalmazta meg Földes Mihálynak a Tanácsköztársaság ötve[illegible] évfordulója alkalmá[illegible] [illegible]detett pályázaton [illegible]tt regénye is [illegible]rténelmi regény írására vállalkozott a szerző. Marosffy vezérkari százados — aki a gondolkodó, önmagával vívódó, a helyes utat kereső ember sorsát vállalja — nem történelmi alak. Marosffy nem a katonákra mindenkor kötelező parancsot teljesíti, hanem saját belső, emberi parancsát követi. A hadtestétől megszökött tisztnek halálhírét keltik, de ő kapcsolatot talál a baloldali mozgalmakkal, s felrúgva karrierjét és családi életét, a forradalom oldalára áll. A forradalom bukása után bíróság elé állítják és halálra ítélik. Ennyi a regény rövid története, nem több és nem kevesebb, mint amennyit a történelmi események, a társadalmi mozgástörvények lehetővé tesznek. Ez önmagában még nem jelentene azt, hogy hiteles, figyelemre méltó mű íródott a már sokszor felvetődött problémáról. Az írónak a puszta történeten túl még valami többletet is kellett alkotnia; nemcsak történelmi, de emberi hitelességre is törekednie kellett. A regény tör[illegible] emberi hite[illegible]sítja az öt[illegible]lőtti események pontos követése. A mű jellegének megfelelően, ezek az események — a háború befejezése, az őszirózsás forradalom, a tanácsköztársaság kikiáltása, majd a Vörös Hadsereg hadjárata és végül a tanácsköztársaság bukása — nem kerülnek a regény központjába, csak a főváros és az ország hangulatváltozásai jelzik őket. És ezek a hangulatváltozások — melyeket Marosffy családi élete is érzékenyen jelez — biztos hátterül szolgálnak a főhős jellembeli változásának, emberi fejlődésének. Mivel adja meg Földes Mihály Marosffy életutjának emberi hitelét? Azzal, hogy olyan helyzetben mutatja be őt, amelyből törvényszerűen következik, hogy szakít addigi életével, s amely megteremti a lehetőséget, hogy a hős kapcsolatot találjon azokkal, akik új életformája kialakításában segíthetik. Nem utolsósorban olyan jellembeli tulajdonságokkal kellett felruháznia Marosffyt, melyek fejlődésének szubjektív feltételeit is megteremtik.

Földes Mihály erőteljesen rajzolja meg alakjait.

Digitized by Google

Emberformálásából, jellemábrázolásából ered a regény emberi hitelessége. Olyan ellentetes jellemek, mint Marosffy, özvegy Marosffyné, Marosffy felesege, Petruss es tarsai, a mosónő, Dénefai, Lingauer doktor, báró Goth árnyalt ábrázolása és a köztük levő sokszálú kapcsolatok, ellentétek és vonzodasok érzékeny jellemzese teszi valóban izgalmassá a regényt. Nem maga a történet, hiszen a cselekmény alakulását, a tortenet végkimenetelét szinte már a regény első lapjaitól kezdve világosan látjuk. A regény legfőbb erénye a történet szereplőinek, kapcsolatuk változásainak motivált ábrázolása.

(Szépirodalmi Kiadó, 1969)

Szalai Anna

Szép Versek 1968

Hatodszor jelent meg a Szep Versek című antologia, amely az elmult ev legszebbnek ítelt verseit gyűjtötte össze és nyujtja át az olvasónak a Költeszet Napja alkalmaból. Hogy e kiadvány hasznos es jo, azt az evente ugrasszerűen emelkedő, s iden már 45 300-ig eljutott peldányszám is mutatja. Ezt a mennyiseget meg klaszszikusaink közül is keveseu érik el; elő költőink *kötetei* általában néhány *ezres* példányszámban látnak napvilágot. Érthető tehát, hogy *az élő magyar költészet terjesztésében, népszerűsítésében igen nagy jelentőségű a Szép Versek sorozata.* Kezdő versolvasók — *főleg* fiatalok — e kötetek alapján *tájékozódnak* mai költészetünkben, innen választják ki kedvenc költőiket, akik így viszonylag nagy olvasótábort szereznek. *Fölösleges magyarázgatni, mennyire fontosak művelődéspolitikai szempontból* az olyan antológiák, amelyek a színvonalas irodalomnak verbuválnak olvasóközönséget. Ez fokozott felelősséget ró a szerkesztőkre. Az antológiába való bekerülés, az onnan való kimaradás, a szereplés aránya elkerülhetetlenül értékítélet. A gyűjtemény összeállítása egyúttal egy év magyar költészetének kritikai értékelése, ha nem is végérvényes. Ez az irodalomkritikai *szempont* szintén jelentőssé teszi e válogatást.

A *Szep Versek* most 68 költő 221 versét tartalmazza. Nyilvánvaló, hogy ennyi jelentős költő és ennyi igazan jo vers nincs 1968 magyar költészetében. Megis azt kell mondanom, hogy rossz írás alig-alig kapott helyet a kötetben, amely így íróink magasfokú mesterségbeli tudásáról, a költői eszközök biztos kezű használatáról tanúskodik. S arról, hogy irodalmunkra ma a legkülönfélébb stíluseszmények, alkotói módszerek „békés egymás mellett élése" jellemző.

Egy bizonyos színvonalmércén kívül más válogatási szempontjuk nem is igen lehetett a szerkesztőknek. Így mai költészetünkről viszonylag tág, de nem eléggé tagolt körképet adnak. A legtöbb költő négy-öt verssel szerepel. Az irodalomkritikai értékelés azonban hiányos: jóformán meg sem kísérli, hogy kiemeljen néhány alkotót. Pedig erre szükség volna, s lehetőség is bőven adódna. Mert így a Szép Versek tartalmieszmei elemzése, egyes lírai tendenciák jelentkezésének illetve elhalásának megállapítása igencsak nehéz. Nem rajzolódik ki belőle élő költészetünk két-három fő áramlata, s ami leginkább baj: a fiatalok [illegible] jelzésszerűen k[illegible] befutott nagyok mellett. Így bizony megmerevedik a sorozat, s elveszti frisseségét, amely pedig nagy erénye volt. Ezért is meggondolandó, hogy nem járnánk-e jobban, ha sokkal kevesebb évente kötelességszerűen visszatérő névvel találkoznánk, s ha elsősorban az elmúlt év kiemelkedő költői teljesítményeinek adnának helyet a szerkesztők, a rangsor helyett még jobban a művekre figyelve.

Költészetünk egyes centrumai azért így is körvonalazódnak. Elsősorban *Illyés Gyula, Juhász Ferenc és Nagy László* művészete mutatkozik meg markánsan, még azok számára is, akik most ismerkednek velük. S e kötet alapján is fel kell figyelnünk a miskolci *Napjaink* folyóirat köré tömörülő költői csoportra; ennek itt szereplő tagjai: *Ágh István, Bella István, Buda Ferenc, Kalász László, Raffai Sarolta, Ratkó József.* A fiatalok közül *Horgas Béla* és *Utassy József* nevét kell még megemlíteni mellettük. Publikációik alapján ők egyre inkább mai líránk élvonalába kerülnek. Új költői generáció kibontakozásának lehetünk tanúi, s beérkezésüket a Szép Versek sorozata is elősegítheti.

(Magvető Kiadó, 1969.)

Vasy Géza

Digitized by Google

TESTVÉRLAPJAINKBÓL

AHIERS DU COMMUNISME

uniu

. Rochet: *A kommunista párt — a döntő erő a demokráciáért és a szocializmusért vívott harcban*
z elnökválasztás (A Központi Bizottság június 2-i határozata. Dokumentumok.)
. Chauveau: *Kitartó küzdelem az egységért*
. Vernay: *Mi az állammonopolista kapitalizmus?*
. Néron: *A kis- és középkereskedők akciója és a kommunisták*
. Dumont: *A család néhány aktuális problémájáról*
. Hincker: *Napóleon, avagy az egyén szerepe a történelemben*
. Ojzerman: *Lenin „Materializmus és empiriokriticizmus" című művéről*
Ch. Haroche: *Az atlantizmus a szerződés lejártának időpontjában*

EINHEIT

Június

R. Berger: *Anyagi-műszaki és szellemi feladataink egységet alkotnak*
H. Steininger: *A marxista—leninista filozófia és a szocialista tudat fejlődése*
A.-L. Grosse: *„A bizalom" — egy szocialista-realista regény* (Anna Seghers új könyvéről)
A. Aganbegjan: *A távlati tervezés gazdasági-matematikai modelljeinek rendszeréről*
S. Böhm: *A pénzgazdálkodás — a tervszerű szocialista gazdaságirányítás alkotó része*
W. Ullmann: *A fejlett szocialista társadalmat építő Bolgár Népköztársaság*
H. Barth: *Az európai biztonság — napjaink sürgető parancsa*
S. Ransch: *Az ifjúság a nyugatnémet imperializmus elleni harcban*
H. Fiedler: *A bonni „űrkutatás" a béke ellen*
G. Langendorf, H. Maier: *A gazdasági növekedés problémái a szocializmusban*

KOMMUNYISZT

9. szám

A moszkvai tanácskozás dokumentumai
L. I. Brezsnyev felszólalása a moszkvai tanácskozáson
V. Hvosztov: *V. I. Lenin a szovjet állam külpolitikájáról*
O. Reinhold: *A kizsákmányolás új fomái és a monopolistaellenes harc*
G. Gyiligenszkij: *A leninizmus a proletariátus osztály-pszichológiájáról*
V. Litvinov: *Lánglelkű forradalmárok* (Könyvismertetés)
J. Kasljov: *Az imperialista propaganda „technológiája"* (Ismertetés T. C. Sorensen: A szavak háborúja. Az amerikai propaganda története" és Robert E. Elder: „Gépi információ. Az USIA és az amerikai külpolitika" c. könyvéről)

10. szám

A kommunista es munkáspártok nemzetközi tanácskozásának eredményeiről (Az SZKP KB határozata)
Az imperializmus elleni küzdelem harcos élcsapata
V. Sztyepanov: *A szocialista világrendszer — a jelenkor vezető forradalmi ereje*
J. Szydlak: *A lengyel nép történelmi vívmányai*
Sz. Novoszelov: *A proletariátus osztályharca a fejlett tőkésországokban*
B. Szucskov: *A leninizmus és a jelenkori irodalmi folyamat*
A. Pozner: *Lenin és a természettudományban végbemenő forradalom*
P. Persin, I. Lukinov: *Új szakaszban a kolhoztermelés*
V. Bogacsev, L. Kantorovics: *Az idő ára* (Az ésszerű munkaidő-felhasználásról)
Peking szakadár irányvonalának erőteljes visszautasítása (A moszkvai tanácskozásról)
J. Cseharin: *A kommunistaellenesség ideológusainak elméleti spekulációi*
A. Vasziljevszkij marsall: *A szovjet katonának szentelt mű* (Ismertetés G. K. Zsukov marsall: „Emlékezések és gondolatok" című könyvéről)

LUPTA DE CLASA

Május

S. Tamás, I. Iuga: *A nép szocialista egysége*
L. Bányai, R. Winter: *A nemzetiségi probléma megoldása — a szocialista társadalom eredménye*
I. Mitran: *Realizmus és alkotó szellem a politikában*
Gh. Siclovan: *A beruházás és hatékonyság dialektikus viszonya*
S. Verona: *Az Északatlanti Tömb politikája és a nemzetközi élet új realitásai*

Digitized by Google

Emberformálásából, jellemábrázolásából ered a regény emberi hitelessége. Olyan ellentétes jellemek, mint Marosffy, özvegy Marosffyné, Marosffy felesége, Petruss és társai, a mosónő, Dénefai, Lingauer doktor, báró Góth árnyalt ábrázolása és a köztük levő sokszálú kapcsolatok, ellentétek és vonzódások érzékeny jellemzése teszi valóban izgalmassá a regényt. Nem maga a történet, hiszen a cselekmény alakulását, a történet végkimenetelét szinte már a regény első lapjaitól kezdve világosan látjuk. A regény legfőbb erénye a történet szereplőinek, kapcsolatuk változásainak motivált ábrázolása.

(Szépirodalmi Kiadó, 1969)

Szalai Anna

Szép Versek 1968

Hatodszor jelent meg a Szép Versek című antológia, amely az elmúlt év legszebbnek ítélt verseit gyűjtötte össze és nyújtja át az olvasónak a Költészet Napja alkalmából. Hogy e kiadvány hasznos és jó, azt az évente ugrásszerűen emelkedő, s idén már 45 300-ig eljutott példányszám is mutatja. Ezt a mennyiséget még klaszszikusaink közül is kevesen érik el; élő költőink kötetei általában néhány ezres példányszámban látnak napvilágot. Érthető tehát, hogy *az élő magyar költészet terjesztésében, népszerűsítésében igen nagy jelentőségű a Szép Versek sorozata.* Kezdő versolvasók — főleg fiatalok — e kötetek alapján tájékozódnak mai költészetünkben, innen választják ki kedvenc költőiket, akik így viszonylag nagy olvasótábort szereznek. Fölösleges magyarázgatni, mennyire fontosak *művelődéspolitikai szempontból* az olyan antológiák, amelyek a színvonalas irodalomnak verbuválnak olvasóközönséget. Ez fokozott felelősséget ró a szerkesztőkre. Az antológiába való bekerülés, az onnan való kimaradás, a szereplés aránya elkerülhetetlenül értékítélet. A gyűjtemény összeállítása egyúttal egy év magyar költészetének kritikai értékelése, ha nem is végérvényes. Ez az *irodalomkritikai szempont* szintén jelentőssé teszi e válogatást.

A *Szép Versek* most 68 költő 221 versét tartalmazza. Nyilvánvaló, hogy ennyi jelentős költő és ennyi igazán jó vers nincs 1968 magyar költészetében. Mégis azt kell mondanom, hogy rossz írás alig-alig kapott helyet a kötetben, amely így íróink magasfokú mesterségbeli tudásáról, a költői eszközök biztos kezű használatáról tanúskodik. S arról, hogy irodalmunkra ma a legkülönfélébb stíluseszmények, alkotói módszerek „békés egymás mellett élése" jellemző.

Egy bizonyos színvonalmércén kívül más válogatási szempontjuk nem is lehetett a szerkesztőknek. Így mai költészetünkről viszonylag tág, de nem eléggé tagolt körképet adnak. A legtöbb költő négy-öt verssel szerepel. Az irodalomkritikai értékelés azonban hiányos: jóformán meg sem kísérli, hogy kiemeljen néhány alkotót. Pedig erre szükség volna, s lehetőség is bőven adódna. Mert így a Szép Versek tartalmieszmei elemzése, egyes lírai tendenciák jelentkezésének illetve elhalásának megállapítása igencsak nehéz. Nem rajzolódik ki belőle élő költészetünk két-három fő áramla[illegible] s ami leginkább baj: [illegible] talok csak jelzés[illegible] kapnak helyet a [illegible] nagyok mellett. Így bizony megmerevedik a sorozat, s elveszti frisseségét, amely pedig nagy erénye volt. Ezért is meggondolandó, hogy nem járnánk-e jobban, ha sokkal kevesebb évente kötelességszerűen visszatérő névvel találkoznánk, s ha elsősorban az elmúlt év kiemelkedő költői teljesítményeinek adnának helyet a szerkesztők, a rangsor helyett még jobban a művekre figyelve.

Költészetünk egyes centrumai azért így is körvonalazódnak. Elsősorban *Illyés Gyula, Juhász Ferenc és Nagy László* művészete mutatkozik meg markánsan, még azok számára is, akik most ismerkednek velük. S e kötet alapján is fel kell figyelnünk a miskolci *Napjainк* folyóirat köré tömörülő költői csoportra; ennek itt szereplő tagjai: *Ágh István, Bella István, Buda Ferenc, Kalász László, Raffai Sarolta, Ratkó József.* A fiatalok közül *Horgas Béla* és *Utassy József* nevét kell még megemlíteni mellettük. Publikációik alapján ők egyre inkább mai líránk élvonalába kerülnek. Új költői generáció kibontakozásának lehetünk tanúi, s be[illegible]érkezésüket a [illegible] Versek sorozata [illegible]et.

(Magvető K[illegible]

[illegible]éza

Digitized by Google

TESTVERLAPJAINKBOL

AHIERS DU COMMUNISME

únius

/. Rochet: *A kommunista párt — a dön-tő erő a demokráciáért és a szocializ-musért vívott harcban*
.z elnökválasztás (A Központi Bizottság június 2-i határozata. Dokumentumok.)
I. Chauveau: *Kitartó küzdelem az egysé-gért*
C. Vernay: *Mi az állammonopolista kapi-talizmus?*
P. Néron: *A kis- és középkereskedők ak-ciója és a kommunisták*
M. Dumont: *A család néhány aktuális problémájáról*
F. Hincker: *Napóleon, avagy az egyén sze-repe a történelemben*
T. Ojzerman: *Lenin „Materializmus és empiriokriticizmus" című művéről*
Ch. Haroche: *Az atlantizmus a szerződés lejártának időpontjában*

EINHEIT

Június

R. Berger: *Anyagi-műszaki és szellemi feladataink egységet alkotnak*
H. Steininger: *A marxista—leninista filo-zófia és a szocialista tudat fejlődése*
A.-L. Grosse: *„A bizalom" — egy szocia-lista-realista regény* (Anna Seghers új könyvéről)
A. Aganbegjan: *A távlati tervezés gazda-sági-matematikai modelljeinek rendsze-réről*
S. Böhm: *A pénzgazdálkodás — a terv-szerű szocialista gazdaságirányítás al-kotó része*
W. Ullmann: *A fejlett szocialista társa-dalmat építő Bolgár Népköztársaság*
H. Barth: *Az európai biztonság — nap-jaink sürgető parancsa*
S. Ransch: *Az ifjúság a nyugatnémet im-perializmus elleni harcban*
H. Fiedler: *A bonni „űrkutatás" a béke ellen*
G. Langendorf, H. Maier: *A gazdasági nö-vekedés problémái a szocializmusban*

KOMMUNYISZT

9. szám

[illegible]vkvai tanácskozás dokumentumai
[illegible]rezsnyev felszólalása a m[illegible]
[illegible]cskozáson
[illegible]osztov: V. I. Lenin a szov[illegible]
[illegible]politikájáról

O. Reinhold: *A kizsákmányolás új fomái és a monopolistaellenes harc*
G. Gyiligenszkij: *A leninizmus a proleta-riátus osztály-pszichológiájáról*
V. Litvinov: *Lánglelkű forradalmárok* (Könyvismertetés)
J. Kasljov: *Az imperialista propaganda „technológiája"* (Ismertetés T. C. Soren-sen: A szavak háborúja. Az amerikai propaganda története" és Robert E. El-der: „Gépi információ. Az USIA és az amerikai külpolitika" c. könyvéről)

10. szám

A kommunista es munkáspártok nemzet-közi tanácskozásának eredményeiről (Az SZKP KB határozata)
Az imperializmus elleni küzdelem harcos élcsapata
V. Sztyepanov: *A szocialista világrend-szer — a jelenkor vezető forradalmi ereje*
J. Szydlak: *A lengyel nép történelmi vív-mányai*
Sz. Novoszelov: *A proletariátus osztály-harca a fejlett tőkésországokban*
B. Szucskov: *A leninizmus és a jelenkori irodalmi folyamat*
A. Pozner: *Lenin és a természettudo-mányban végbemenő forradalom*
P. Persin, I. Lukinov: *Új szakaszban a kolhoztermelés*
V. Bogacsev, L. Kantorovics: *Az idő ára* (Az ésszerű munkaidő-felhasználásról)
Peking szakadár irányvonalának erőteljes visszautasítása (A moszkvai tanácsko-zásról)
J. Cseharin: *A kommunistaellenesség ideológusainak elméleti spekulációi*
A. Vasziljevszkij marsall: *A szovjet kato-nának szentelt mű* (Ismertetés G. K. Zsukov marsall: „Emlékezések és gon-dolatok" című könyvéről)

LUPTA DE CLASA

Május

S. Tamás, I. Iuga: *A nép szocialista egy-sége*
L. Bányai, R. Winter: *A nemzetiségi prob-léma megoldása — a szocialista társa-dalom eredménye*
I. Mitran: *Realizmus és alkotó szellem a politikában*
Gh. Siclovan: *A beruházás és hatékony-ság dialektikus viszonya*
S. Verona: *Az Északatlanti Tömb politi-kája és a nemzetközi élet új realitásai*

Digitized by Google

A „Sburatorul" hagyománya és az irodalmi élet időszerűsége
G. Sztranyiczki: *A szükségszerűség és az erdek kategóriái a marxista társadalomtudományban*
I. Serbanescu, I. Hota, M. Lupu, E. Nicolae, M. Traistaru: *A fiatal mérnökok beilleszkedése a társadalomba*
I. Bacanaru: *A vidéki helységek elrendezése*
L. Grünberg: *Struktúra, strukturalizmus*
M. Levente: *A közép- és kis államok szerepe és felelőssége a nemzetközi béke fenntartásában*
T. Draganu: *A nukleáris és más tömegpusztító fegyverek eltiltására vonatkozó megegyezés perspektívái*
I. Margineanu: *Nemzetközi kulturális együttműködés és a népek közötti jobb megértéshez való hozzájárulás*

Június

C. Dascalescu: *A párt növekvő szerepe a társadalom vezetésében* (A X. pártkongresszus téziseinek fontossága)
O. Trasnea: *A demokrácia tökéletesítése és a szocialista öntudat fejlődése*
A. Alexa: *A szocialista törvényesség megerősítése*
V. Enache: *A román ipar dinamizmusa*
T. Brates: *A tudományos kutatások gazdasági hatása*
O. Groza: *Az energiatermelő ipar perspektívái*
S. Nica-Sibesti: *Közös tulajdon a szövetkezeti mezőgazdaságban*
N. Oltin Popescu: *Biztonság és együttműködés Európában*
M. Constantinescu: *Balcescu születésének 150. évfordulója*
I. Calin: *Balcescu emigrációs éveire vonatkozó kiadatlan dokumentumok*
A. Popper: *Tervezés a monopolkapitalista államokban*
T. Gheorghiu, L. Valeanu: *A felnőttoktatás tudománya*

MARXISM TODAY

Május

T. Chater: *A fajelmélet gyökerei*
M. Slingova: *Miért történt? Néhány gondolat az ötvenes évek csehszlovákiai pereiről*
G. Hibbert: *Keresztény materializmus* (Keresztény-marxista párbeszéd)

Június

J. Klugmann: *Marx forradalmi eszméi és a jelenlegi lázadás I.* (Az ifjúsági mozgalmakról, a reformizmus válságáról)
D. Muir: *Marxizmus és tudomány* (Vitacikk)
G. Lewin: *A társadalmi formációk marxista elmélete* (Hozzászólás a vitához)

NOVO VREME

Június

Új szakasz a KGST tagországai közötti gazdasági együttműködésben
Zs. Zs. Arojo: *A nemzetközi szocialista gazdasági integráció — korunk időszerű problémája*
Szt. Hrisztov: *Alkotókészség a pártmunkában*
P. Velcsev: *Az általános és a specifikus a szocialista forradalomban*
D. Daszkalov: *A bolgár nép harca a fasizmus ellen, 1941—1944*
M. Pencsev: *A párt, az értelmiség, a szocializmus*
M. Jankov: *Lenin és a természettudomány néhány filozófiai kérdése*
E. Aladzsemov: *Új gyümölcsöző szakasz a Bolgár Népköztársaság és az NDK közötti barátságban és együttműködésben*
D. Pejcsinov: *„A nagy ugrástól" „a kulturális forradalomig"*
K. Nesev: *Jacques Maritain a marxista etika ellen*
M. Hranov: *Új, erős és egységes kommunista osztag*
Iv. Ganev: *A Finn Kommunista Párt XV. kongresszusa*
J. Bojcsev: *A szocialista újratermelés és a tervszerű árképzés*
M. Daszkalov: *A fejlődő országok problémáinak érdekes vizsgálata*
D. Filipov: *Dél-afrikai Köztársaság — fajvédelem és kizsákmányolás*

NOWE DROGI

Június

S. Walczak: *A jog kodifikálásának társadalmi aspektusai*
J. Danecki: *Társadalmi haladás — technokratizmus — szocialista demokrácia*
J. J. Wiatr: *A leninizmus a szocialista építőmunka nemzeti tényezőiről*
W. Stazewski: *A Központi Bizottság második plénumán hozott határozatok megvalósításával kapcsolatos problémák a gdanski vajdaságban*
W. Szyndler—Glowacki: *Változások a gazdasági térképen*
J. Lisikiewicz: *A nemzetgazdaság technikai bázisa*
A. Rajkiewicz: *A felsőfokú képzettséggel rendelkező káderek*
Z. M. Rurarz: *A külkereskedelem*
M. Naszkowski: *A kapitalizmus gazdaságtanának oktatásáról*
A. Nalecz—Jawecki: *A műszaki káderek*

Digitized by Google

Július

M. Spychalski: *A párt szerepe a lengyel népi állam kialakulásában és fejlődésében*
J. Pajestka: *A népi Lengyelország gazdaságfejlesztési stratégiájának néhány problémája*
J. Groszkowski: *A lengyel tudomány a 25. évfordulón*
M. Naszkowski: *A népi Lengyelország — az európai béke és biztonság fontos tényezője*
N. Kolomejczyk: *A földreform és az ipar államosítása*
B. Golebiowski, W. Wesolowski: *A társadalmi struktúra változásai*
A. Szemberg: *A paraszti mezőgazdaság agrárstruktúrájának átalakulása*
T. M. Jaroszewski: *Nemzet, osztály, szocializmus*
Cz. Madejszyk, W.Markiewicz: *A társadalomtudományok az elmúlt negyedszázadban*
L. Gilejko, M. Bazak: *Egy üzem és kollektíva fejlődése* (Az Ursus gépgyárról)
Az egység jegyében (Szerkesztőségi cikk a moszkvai tanácskozásról)
A tanácskozás dokumentumai
Wladyslaw Gomulka beszámolója a LEMP KB ülésen
A LEMP KB határozata

WEG UND ZIEL

Július—Augusztus

F. Fürnberg: *A világkonferencia* (A moszkvai tanácskozásról)
H. Kalt: *Államosított üzemek és az „ÖIG-reform"*
J. Kostmann: *Az osztrák néppárt válsága?*
C. Galuzzi: *Válasz Brunó Kreiskynek*
E. Rabofsky: *A jog és a szakszervezet*
G. Husák: *Jelentés a Központi Bizottságnak*
R. Geyer: *Az özvegyi nyugdíjak emeléséhez*
M. Ferrara: *Franciaországi tanulságok*
T. Schönfeld: *Az emberről alkotott kép a marxizmusban* (Hollitscher: „Az emberiség a tudomány világképében" című könyvének elemzése.)

Hibaigazító

1969. évi 7—8-as számunk 66. oldalán a 3/a. pont utolsó mondata helyesen így hangzik: Tovább kell fejleszteni a kutatóhelyek tudományágonként differenciált tervrendszerét.

Kiadja a Kossuth Könyvkiadó Vállalat (Budapest V., Steindl Imre u. 6.)
Felelős kiadó: a Kossuth Könyvkiadó Vállalat igazgatója.
Kiadóhivatal: Budapest VI., Révay u. 16. Tel.: 116—660.
Előfizethető minden pártszervezetben, valamint a Kossuth Könyvkiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél, csekkszámlaszám: 01 915 003) a Posta Központi Hírlapirodájánál, (Budapest V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Csekkszámlaszám: egyéni 61 218, közületi 61 066, vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára. Előfizetési díj negyedévre 13,50 Ft, félévre 27,— Ft, egész évre 54,— Ft.
Lapunk régebbi példányai kaphatók a Posta Központi Hírlapiroda újságboltjában. Budapest V., József Attila u. 3. és a Kossuth Könyvkiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél.
Megjelent 35 100 példányban.
69.3144 2 Nyomatott a Zrínyi Nyomda RO—72-es ofszet rotációs gépein. Felelős vezető: Bolgár Imre igazgató
INDEX: 25.805

Digitized by Google

СОДЕРЖАНИЕ

Дежё НЕМЕШ: Московское Совещание июня 1969 года — Иштван ФРИШШ: Размышления о перспективном планировании в нашем народном хозяйстве — Калманне БУРГЕР: Фондоемкость сельского хозяйства и ценообразование — Йенё КИШШ: В повестке дня — народное образование — *ОБЗОР:* Университетская демократия и вопросы учебной дисциплины (Сбор интервью) — Шандор К. НАДЬ: Внутренний контроль в производственных кооперативах — *КРИТИКА:* Калман КОВАЧ: Обзор номеров шестого года издания журнала «Критика» — *ОБМЕН МНЕНИЯМИ:* Управление — методы — действительность — Д-р Йожеф ХАЛАС: Содержание депутатской работы в местных советах и защита местных интересов — Д-р Артур КИШШ: Бюрократия и общество — Иштван ХЕРЕДИ: К вопросу об определенности актуальной практики — Ласло НЕМЕШ: Мнение экономиста по поводу дискуссии об общественно-онтологическом воззрении.

CONTENTS

Dezső NEMES: The Moscow Conference in June, 1969 — István FRISS: Reflections on the Long-Term Planning of our People's Economy — Mrs. Kálmán BURGER: Agricultural Capital Requirements and Price Trends — Jenő KISS: Actual Problems of Education — *REVIEW:* On Problems of University Democracy and Students' Discipline (Interviews) — Sándor K. NAGY: Internal Control of the Agricultural Cooperatives — *CRITICISM:* Kálmán KOVÁCS: The Sixth Volume of the "Kritika" — *EXCHANGE OF VIEWS:* Management — Methods — Reality — Dr. József HALÁSZ: The Substance of Council Representation and the Representation of Local Interests — Dr. Arthur KISS: Bureaucracy and Society — István HERÉDI: To the question of Determining Character of Actual Social Practice — László NEMES: Contribution to the Debate on the Socio-Ontological Concept — from the Angle of Economics.

SOMMAIRE

Dezső NEMES: La conférence de Moscou, juin 1969 — István FRISS: Réflexion sur la planification à long terme de notre économie nationale — Mme. Kálmán BURGER: Les besoins de capital de l'agriculture et l'évolution des prix — Jenő KISS: L'éducation populaire à l'ordre du jour — *REVUE* — Les problèmes de la démocratie universitaire et de la discipline d'étude (Interviews) — Sándor K. NAGY: Le controle intérieur des coopératives agricoles — *CRITIQUE:* Kálmán KOVÁCS: Sur la sixième année de la revue Kritika — *OPINIONS:* Direction — méthodes — réalité — Dr. József HALÁSZ: Le contenu de la représentation au conseil et la représentation des intérêts locaux — Dr. Arthur KISS: La bureaucratie et la société — István HERÉDI: Sur la question du caractére déterminé de la praxis sociale actuelle — László NEMES: Sur la discussion de la conception socio-ontologique — du point de vue économique.

INHALT

Dezső NEMES: Die Moskauer Beratung im Juni 1969 — István FRISS: Gedanken über die langfristige Planung unserer Volkswirtschaft — Frau Kálmán BURGER: Die Ansprüche der Landwirtschaft und die Preisgestaltung — Jenő KISS: Auf der Tagesordnung — die Volksbildung — *RUNDSCHAU:* Fragen der Universitätsdemokratie und der Studiendisziplin (Interviews) — Sándor K. NAGY: Die interne Kontrolle der LPG — *KRITIK:* Kálmán KOVÁCS: Der sechste Jahrgang der Zeitschrift „Kritika" — *GEDANKENAUSTAUSCH:* Lenkung — Methoden — Wirklichkeit — Dr. József HALÁSZ: Der Sinn der Rätevertretung und die Vertretung der örtlichen Interessen — Dr. Arthur KISS: Bürokratie und Gesellschaft — István HERÉDI: Über den Begriff der aktuellen gesellschaftlichen Praxis — László NEMES: Zur Diskussion der sozialontologischen Auffassung — aus ökonomischer Sicht.

Digitized by Google

Simon Béla: Megindultak

Digitized by Google

6,– forint

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS ASPIRANTÚRÁRA

az SZKP mellett működő Társadalomtudományi Akadémián

Az MSZMP Központi Bizottságának Agit. Prop. Bizottsága pályázatot hirdet a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottsága mellett működő Társadalomtudományi Akadémián aspirantúra elvégzésére filozófia, politikai gazdaságtan és nemzetközi munkásmozgalom története szakon. A tanulmányi idő három év, amit az aspiránsok ösztöndíjjal a Szovjetunióban töltenek. Ezen idő alatt családjuk anyagi támogatásban részesül.

A pályázaton részt vehet minden olyan 40 évesnél nem idősebb párttag, aki

– mozgalmi tapasztalattal és tudományos munka végzésére megfelelő készséggel rendelkezik;

– tudományos és ideológiai szempontból aktuális témán kíván dolgozni;

– az orosz nyelvet lehetőleg középfokon ismeri. (Az aspiráns a tanulmányokat megelőzően orosz nyelvtanfolyamon vesz részt.)

A jelentkezéshez mellékelni kell:

– életrajzot;

– az iskolai végzettség igazolását;

– minősítést az eddigi munkáról;

– a választott téma vázlatát (25–30 sorban) és

– publikációinak (amennyiben ilyen van) rövid ismertetését.

A pályázatokat 1969. szeptember 30-ig lehet benyújtani a Budapesti Pártbizottsághoz, illetőleg a megyei pártbizottságokhoz. A pályázatokat a Központi Bizottság illetékes szerve bírálja el és a döntésről a pályázókat december 31-ig értesíti.

MSZMP KB Agit. Prop. Bizottsága

Digitized by Google

TÁRSADALMI SZEMLE

VILÁG
PROLETÁRJAI,
EGYESÜLJETEK!

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT
ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

10

XXIV. ÉVFOLYAM, 1969. OKTÓBER

Digitized by Google

Borics Pál: Tömeg

Digitized by Google

XXIV. ÉVFOLYAM, 10.
1969. OKTÓBER

TÁRSADALMI SZEMLE

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

TARTALOM

Ajtai Miklós 3 A magyar tudománypolitika néhány időszerű kérdése
Szecskő Tamás 9 A propaganda rendszere
Fekete György 17 Nemzedékváltás a szövetkezetekben
Licskó György 23 A gazdasági élettevékenység racionalizmusának aktuális problémáiról

32 Szirmai István

33 A szocialista demokrácia és a mai magyar kultúra (Interjú Aczél György elvtárssal)

Ho Si Minh

Nemzetközi szemle

41 Drezdától Bratislaváig (Vasil Biľák elvtárs a csehszlovákiai eseményekről)

Szemle

Almási Miklós 53 A színház válaszúton

Eszmecsere

Lukács Ferenc 60 A tanácsi rendszer továbbfejlesztésének néhány gyakorlati kérdése a városokban

Gondi József, Mihály Albert 64 Következetes marxista filozófia, vagy aktivista társadalomontológia?

Konzultáció

Fukász György 73 Technicizmus és technofóbia

Fórum

Edita Stojič-Imamovič 81 A marxizmus klasszikusainak útmutatásaira is figyeljünk
Hegedüs István 84 A mezőgazdasági termelőszövetkezet tagjának „kettős" helyzetéről
Bódis László 89 Gépjavító, vagy bontó? (Postánkból)
Berndt Kornél 90 Az élet sürgeti (Postánkból)

Könyvekről

Pál László 92 Gazdag Miklós–Meitner Tamás: A vezetés emberi tényezői
Poszler György 94 Esztétikai Kislexikon
Bőgel József 96 Rivalda 67–68
Breuer János 98 Zoltai Dénes: A modern zene emberképe
Veress Judit 100 L. Chmaj: Utak és tévutak a XX. század pedagógiájában
Bakcsi György 103 Éjszakai szél
Alexa Károly 105 Simon István: Forró égöv alatt
Follinus Gábor 106 Fejes Endre: Jó estét nyár, jó estét szerelem
Sz. Kundl Edit 107 Louis Aragon: Az omnibusz utasai

108 **Testvérlapjainkból**

Digitized by Google

A CIKKEK SZERZŐI:

DR. AJTAI MIKLÓS, az MSZMP Politikai Bizottságának póttagja, a Minisztertanács elnökhelyettese

DR. SZECSKÓ TAMÁS, a Magyar Rádió és Televízió Tömegkommunikációs Kutató Központjának igazgatója

DR. FEKETE GYÖRGY kandidátus, az Országos Tervhivatal munkatársa

LICSKÓ GYÖRGY kandidátus, szerkesztő

ACZÉL GYÖRGY, az MSZMP Központi Bizottságának titkára

ALMÁSI MIKLÓS kandidátus, tudományos kutató

LUKÁCS FERENC, a váci Városi Tanács VB elnöke

GONDI JÓZSEF kandidátus, egyetemi docens

MIHÁLY ALBERT egyetemi adjunktus

FUKÁSZ GYÖRGY, a filozófiai tudományok doktora, tanszékvezető főiskolai tanár

EDITA STOIĆ–IMAMOVIĆ, a belgrádi Nemzetközi Politikai és Gazdasági Intézet tudományos munkatársa

DR. HEGEDÜS ISTVÁN egyetemi adjunktus

DR. PÁL LÁSZLÓ pszichológus

POSZLER GYÖRGY tanár

BÖGEL JÓZSEF minisztériumi főelőadó

BRAUER JÁNOS zenekritikus

DR. VERESS JUDIT kandidátus, a Pedagógiai Szemle szerkesztője

BAKCSI GYÖRGY kiadói felelős szerkesztő

ALEXA KÁROLY tanár

FOLLINUS GÁBOR egyetemi hallgató

SZ. KUNDL EDIT tanár

! Bod László és Borics Pál kiállításaiból válogattuk éria és Műcsarnok kamaraterme)

A szerkesztő bizottság elnöke:
BENKE VALÉRIA

A szerkesztő bizottság tagjai:
FRISS ISTVÁN
HÁY LÁSZLÓ
KOMJÁT IRÉN
LAKOS SÁNDOR
NEMES DEZSŐ
NÉMETH KÁROLY
ÓVÁRI MIKLÓS
SÍK ENDRE
SZIGETI JÓZSEF

A szerkesztőség címe:
Budapest V.,
Széchenyi rakpart 19.
Telefon:
111–400, 124–475

Digitized by Google

DR. AJTAI MIKLÓS:

A magyar tudománypolitika néhány időszerű kérdése

A közelmúltban nyilvánosságra hozott tudománypolitikai irányelvek, amelyeket a Központi Bizottság megtárgyalt és elfogadott, szervesen illeszkednek be politikai, gazdasági és tudományos fejlődésünk egészébe. Az irányelvek kiindulópontja az a meghatározó jelentőségű felfogás, hogy a tudomány fokozatosan termelőerővé válik. E megállapítás lényege az, hogy a technika és a tudomány gyors fejlődésének időszakában általában a szellemi alkotás és ezen belül a tudományos alkotás egyre nagyobb hajtóerejévé válik a termelésnek. Úgy is mondhatjuk, hogy a tudományos munka terméke új értéket alkotó tevékenység, a tudományos munka produktuma része a nemzeti jövedelemnek, nem pedig fordítva, ez tehát nem a nemzeti jovedelmet fogyasztó tevékenység. Magától értetődő, hogy ezt az elvet nem lehet korlátlanul kimondani és alkalmazni. Másként bírálandók el az egyes tudományágak a fejlődésben és a társadalomban betöltött szerepük, jelentőségük szerint.

A tudománypolitikai irányelvek figyelembe vették azokat a változásokat, amelyek országunk életében végbe mentek, s itt mindenekelőtt a gazdasági mechanizmus reformjára hivatkoznék. Az irányelvek egyrészt megerősítik azokat a változásokat, amelyeket a gazdasági mechanizmus reformja eddig létrehozott, másrészt teljesen gazdaságirányítási rendünk logikájával összefüggő, ennek rendjében elhatározott változásként vázolják fel a további tennivalókat.

Mint ismeretes, a gazdasági mechanizmus reformja a tudományos életnek egész sor területén is gyökeresen megváltoztatta az irányítás rendjét, így mindenekelőtt az ipari kutatóintézetekben.

A reform kapcsán megszűnt az ipari kutatóintézetek általános intézeti finanszírozása; ezek ma tulnyomórészt rendelésekből, elsősorban üzemi, ipari rendelésekből tartják fenn magukat és e rendelések alapján dolgoznak. Az elgondolás az volt, hogy a tudományos kutatás közeledjék a gazdasági gyakorlat valóságos szükségleteihez, — és ezt az elgondolást a tudománypolitikai irányelvek most megerősítették —, hogy az ipari kutatóintézetek közvetlen üzemi rendelések alapján végezzék munkájuk túlnyomó részét (ennek aránya ma kb. 70 százalék). Hozzá kell ehhez tenni, hogy ezeknek a rendeléseknek, szerződéseknek, megállapodásoknak a megkötése nem centrális elképzelésekből lebontott tervutasítások alapján történik, hanem a gyakorlati, valóságos és az üzemek és kutatóintézetek által felismert szükségletek alakítják a folyamatot utasításszerű beavatkozás nélkül. Jelenleg az ipari kutatóintézetek munkájának kb. egyharmadát kötjük le központilag rendelésekkel. Az ágazati problémákat illetően a minisztériumok rendelkeznek a megfelelő pénzügyi lehetőséggel, az országos problémákat illetően pedig az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság.

A további munkairányítás tekintetében is alkalmazkodtunk elhatározásainkban — és úgy gondolom, helyesen — a gazdasági mechanizmus logikai rendjéhez. Korábban mint ismeretes, elkészítettük az országos távlati tudományos kutatási tervet, amely kétségtelenül jól rendszerezte a hazánkban folyó tudományos munkát, hatással is volt a kutatási tevékenységre, de mint első kísérlet, nem érte még el azt a hatásfokot, amelynek elérését most jogosan célul tűztük ki magunk elé.

Elgondolásunk a tudományirányítás tekintetében abból indul ki — s ez új dolog —, hogy a központi elgondolások csak a leglényegesebb kérdésekben

Digitized by Google

legyenek utasításszerűek vagy központilag finanszírozottak, a kutatási programok más része pedig rugalmasabban igazodjék a szükségletekhez, hiszen ezek a szükségletek szocialista tervgazdálkodásunk szerves részei, a gazdasági szabályozók tervszerűen befolyásolják őket, és ilyen módon a tervszerű gazdálkodás különböző módszerekkel a tudományirányítás egész munkáját is átfogja.

Ha hasonlóságot keresünk a gazdasági irányítás módszere és a tudományirányítás új rendje között, mindenekelőtt talán a beruházások kérdését említhetnénk meg példaként. A beruházások elosztásában, mint ismeretes, a nagy horderejű, nagy összegű, úgynevezett központi beruházások a kormány, illetőleg a vezető szervek hatáskörébe tartoznak; itt konkrétan döntenek az olyan nagy horderejű beruházásokról, amelyek az ország egész arculatát, struktúráját vannak hivatva megváltoztatni. Ilyen módon szándékozunk központilag meghatározni és finanszírozni a tudományos kutatás döntő jelentőségű, legnagyobb horderejű kérdéseit. Példaként megemlítem az elektronikus számítógép-programot, amely készülőben van, és amely fel fogja ölelni a magyar számítógépgyártás, -kutatás és -felhasználás összes kérdéseit, s előreláthatólag kormányprogram jelleggel fogja megszabni az e téren folyó gyártási, kutatási tennivalókat. Ezek a programok átfogóak lesznek, tehát ipari és kutatási tevékenységet is magukban foglalnak, s az elméleti kutatások terén is elhatározó jelentőséggel bírnak majd. Így például a számítógép-program nyilvánvalóan hatással lesz olyan intézet munkájára is, mint az MTA Matematikai Kutatóintézete, amely elméleti jellegű kutatásokkal foglalkozik ugyan, de e program kapcsán meg kell hogy teremtse azt az elméleti hátteret, amely egy ilyen típusú, nagyarányú program alátámasztásához szükséges.

Egy másik példaként megemlíteném a fehérjeprogramot, amely az emberi táplálkozás kérdéseinek kutatásától az állattenyésztési, növénytermesztési problémák genetikai kérdéseinek kutatásáig s meghatározott vegyipari és biokémiai feladatokig összefoglalóan tartalmazza mindazt, ami hazánkban a fehérjekérdés megoldásához szükséges. A terv a jövőben ilyen jellegű célprogramok központi elhatározását tartalmazza, s központilag biztosítja a megvalósításukhoz szükséges anyagi támogatást.

Felmerül az a kérdés, hogy milyen időtartamra kell szólnia a kutatási tervnek és milyen gazdasági tervhez kell kapcsolódnia. Mint ismeretes, a különböző kutató intézményekben más-más időtartamú terveket készítünk, így például az Akadémia intézményeiben hároméves terveket. Nem célunk, hogy ezt a rendet most megbolygassuk, és valamiféle más előírást dolgozzunk ki. A kérdés az, hogy országos szinten, a Minisztertanács szintjén milyen időtartamú és jellegű legyen a kutatási terv.

Most készül hazánk tizenöt éves távlati fejlesztési terve, amely 1971-től 1985-ig terjed. Az elgondolásunk az, hogy a távlati tudományos kutatási tervprogram is erre az időtartamra szóljon, és ezzel lehetővé váljék az, hogy a távlati gazdasági tervvel kölcsönhatásban legyen kidolgozva. Ez a kölcsönhatás kétoldalú. Egyrészt a távlati gazdasági feladatok indokolják bizonyos tudományos és kutatási kérdések napirendre tűzését, másrészt úgy gondoljuk, hogy a tudományos előrelátás a gazdasági tervre is visszahat, a tudomány várható és előrelátható eredményei szükségszerűen alakítják, módosítják gazdasági elgondolásainkat. Ezért döntöttünk úgy, hogy a készülő terv-program az 1971—1985 időszakot ölelje fel. Volt olyan javaslat is, hogy ötéves kutatási tervet készítsünk, vizsgálataink szerint azonban a kutatás időtartama, átfutási ideje — a munka jellegénél fogva — nem visel el ilyen rövid időszakot. Kívánatos viszont — és törekszünk is arra —, hogy a tizenöt éves terv első ötéves szakaszát részletesen megtervezzük, s így jól előkészítsük a soron levő gyakorlati feladatok megoldását.

Az előrelátás, a kutatási struktúra kialakítása, a fejlesztés szempontjából öt év rövid idő a tudományos kutatásban; tizenöt év az a perspektíva, amely az áttekintéshez feltétlenül szükséges.

Kiinduló megállapításunkat, hogy a tudománypolitikai irányelvek alkal-

Digitized by Google

mazkodnak politikánkhoz és eddig kialakított módszereinkhez, kiegészíthetjük azzal, hogy mindez a kidolgozás során is érvényesült. Nagyon sok és értékes tapasztalatot szereztünk a gazdasági mechanizmus új rendjének kialakításában és vitáiban. Tapasztaltuk, hogy a széles körű vita, a szakemberek valóban tömeges bevonása egyrészt segítette a születő elhatározás javítását, másrészt eleve biztosította az egy nyelven beszélést és az elhatározáskor szükséges egyetértést. Az előkészítésnek ezt a demokratizmusát a tudománypolitikai irányelvek kidolgozásában is alkalmaztuk, persze — a dolog természete szerint — nem olyan széles méretekben, mint a gazdasági mechanizmus előkészítésekor. Úgy gondolom, hogy ez a módszer ezúttal is sikeres volt mind az elgondolások kialakítása, mind a közvélemény alakítása szempontjából.

Felmerül az a kérdés: hogyan igazodnak ily módon kialakított elhatározásaink — amelyeknek végrehatjása folyamatban van — a világ más országaiban ismeretes gyakorlathoz és mi volt a kiinduló pontunk ott, ahol eltértünk ettől. Igen mélyreható tanulmányokat folytattunk, főleg a szocialista országok munkájával kapcsolatban, de a tőkésországok tudományirányítási gyakorlatát is figyelmesen tanulmányoztuk. Elhatározásaink lényege az volt, hogy az a rend, amelyben dolgozni akarunk, nem valamiféle abszolút és minden országra érvényes rendszer, hanem sok, az ország sajátosságaival összefüggő körülménytől függ.

A tudományirányítási rendszer természetszerűen szorosan kapcsolódik egy ország társadalmi rendjéhez és struktúrájához, nálunk ahhoz, hogy hazánkban proletárdiktatúra van, hogy a szocialista tervgazdálkodás körülményei között élünk. Ez alapvető, meghatározó jelentőségű körülmény. Szocialista viszonyok között a kutatásirányítási rend összefügg a gazdaságirányítási rendszerrel, amelyről már részletesen szóltam. Összefüggés található továbbá a kialakult tradíciókkal, kiforrott tudományos iskolák hagyományaival, tehát tudományos életünk múltjával is. Szorosan függ a kialakítandó tennivaló az ország gazdasági fejlettségétől, hiszen a tudományos kutatás színvonala és struktúrája alkalmazkodik egy-egy ország gazdasági fejlettségéhez, gazdasági színvonalához. S végül tekintettel kellett lennünk a kidolgozásnál országunk méreteire és ezzel kapcsolatos „nyitott" jellegére.

Ahogyan országunk gazdasági életében elképzelhetetlen a termelés autarchiája, és minden ilyen törekvés csak zavart és nehézséget okozhatna, ugyanúgy érvényes ez tudományos életünkre is. Érdemes néhány gondolatot kifejteni erről a kérdésről.

Úgy gondolom, hogy hazánk méretei — beleértve országunk lakosainak számát, nemzeti jövedelmünket és így tovább —, parancsolóan megkövetelik, hogy tudományos életünk is nyitott legyen a világ felé, s hogy együtt éljünk, együtt gondolkozzunk, együtt alkossunk a világ egész tudományával. Alapvető kapcsolatnak és a legfontosabbnak a szocialista országok tudományával való kapcsolatunkat tartjuk, ezen belül is a szovjet tudománnyal való kapcsolatunkat. Azt gondoljuk, hogy a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsának a szocialista integrációról hozott határozatai a tudományos életben is sürgetőek és nagyfontosságúak. Egyéni véleményem az, hogy a szocialista integráció kérdéseiben talán a tudományos kutatás kérdései adják meg egész fejlődésünk kiindulópontját, alapját.

Ezzel egyidőben készségesen létesítünk kapcsolatot a tudományos együttműködés kérdéseiben tőkésországok megfelelő szerveivel is, s ezen a területen sem tartjuk kielégítőnek a jelenlegi helyzetet. Ha biztatást kell adnunk üzemeinknek, tudományos szerveinknek és mindazoknak, akik ebben illetékesek, ez mindenekelőtt úgy hangzik, hogy vállaljanak nagyobb részt a szocialista tudományos integráció rohamos fejlesztésében, s bátran kezdeményezzenek kapcsolatokat a tőkésországok megfelelő szerveivel is a békés egymás mellett élés, a kölcsönös érdekek és a tudomány nemzetközi jellege alapján.

A nemzetközi kapcsolatok vitája során felmerült az úgynevezett „fehér foltok" kérdése, vagyis az, hogy olyan méretű és fejlettségű ország, mint Ma-

Digitized by Google

legyenek utasításszerűek vagy központilag finanszírozottak, a kutatási programok más része pedig rugalmasabban igazodjék a szükségletekhez, hiszen ezek a szükségletek szocialista tervgazdálkodásunk szerves részei, a gazdasági szabályozók tervszerűen befolyásolják őket, és ilyen módon a tervszerű gazdálkodás különböző módszerekkel a tudományirányítás egész munkáját is átfogja.

Ha hasonlóságot keresünk a gazdasági irányítás módszere és a tudományirányítás új rendje között, mindenekelőtt talán a beruházások kérdését említhetnénk meg példaként. A beruházások elosztásában, mint ismeretes, a nagy horderejű, nagy összegű, úgynevezett központi beruházások a kormány, illetőleg a vezető szervek hatáskörébe tartoznak; itt konkrétan döntenek az olyan nagy horderejű beruházásokról, amelyek az ország egész arculatát, struktúráját vannak hivatva megváltoztatni. Ilyen módon szándékozunk központilag meghatározni és finanszírozni a tudományos kutatás döntő jelentőségű, legnagyobb horderejű kérdéseit. Példaként megemlítem az elektronikus számítógép-programot, amely készülőben van, és amely fel fogja ölelni a magyar számítógépgyártás, -kutatás és -felhasználás összes kérdéseit, s előreláthatólag kormányprogram jelleggel fogja megszabni az e téren folyó gyártási, kutatási tennivalókat. Ezek a programok átfogóak lesznek, tehát ipari és kutatási tevékenységet is magukban foglalnak, s az elméleti kutatások terén is elhatározó jelentőséggel bírnak majd. Így például a számítógép-program nyilvánvalóan hatással lesz olyan intézet munkájára is, mint az MTA Matematikai Kutatóintézete, amely elméleti jellegű kutatásokkal foglalkozik ugyan, de e program kapcsán meg kell hogy teremtse azt az elméleti hátteret, amely egy ilyen típusú, nagyarányú program alátámasztásához szükséges.

Egy másik példaként megemlíteném a fehérjeprogramot, amely az emberi táplálkozás kérdéseinek kutatásától az állattenyésztési, növénytermesztési problémák genetikai kérdéseinek kutatásáig s meghatározott vegyipari és biokémiai feladatokig összefoglalóan tartalmazza mindazt, ami hazánkban a fehérjekérdés megoldásához szükséges. A terv a jövőben ilyen jellegű célprogramok központi elhatározását tartalmazza, s központilag biztosítja a megvalósításukhoz szükséges anyagi támogatást.

Felmerül az a kérdés, hogy milyen időtartamra kell szólnia a kutatási tervnek és milyen gazdasági tervhez kell kapcsolódnia. Mint ismeretes, a különböző kutató intézményekben más-más időtartamú terveket készítünk, így például az Akadémia intézményeiben hároméves terveket. Nem célunk, hogy ezt a rendet most megbolygassuk, és valamiféle más előírást dolgozzunk ki. A kérdés az, hogy országos szinten, a Minisztertanács szintjén milyen időtartamú és jellegű legyen a kutatási terv.

Most készül hazánk tizenöt éves távlati fejlesztési terve, amely 1971-től 1985-ig terjed. Az elgondolásunk az, hogy a távlati tudományos kutatási tervprogram is erre az időtartamra szóljon, és ezzel lehetővé váljék az, hogy a távlati gazdasági tervvel kölcsönhatásban legyen kidolgozva. Ez a kölcsönhatás kétoldalú. Egyrészt a távlati gazdasági feladatok indokolják bizonyos tudományos és kutatási kérdések napirendre tűzését, másrészt úgy gondoljuk, hogy a tudományos előrelátás a gazdasági tervre is visszahat, a tudomány várható és előrelátható eredményei szükségszerűen alakítják, módosítják gazdasági elgondolásainkat. Ezért döntöttünk úgy, hogy a készülő terv-program az 1971—1985 időszakot ölelje fel. Volt olyan javaslat is, hogy ötéves kutatási tervet készítsünk, vizsgálataink szerint azonban a kutatás időtartama, átfutási ideje — a munka jellegénél fogva — nem visel el ilyen rövid időszakot. Kívánatos viszont — és törekszünk is arra —, hogy a tizenöt éves terv első ötéves szakaszát részletesen megtervezzük, s így jól előkészítsük a soron levő gyakorlati feladatok megoldását.

Az előrelátás, a kutatási struktúra kialakítása, a fejlesztés szempontjából öt év rövid idő a tudományos kutatásban; tizenöt év az a perspektíva, amely az áttekintéshez feltétlenül szükséges.

Kiinduló megállapításunkat, hogy a tudománypolitikai irányelvek alkal-

Digitized by Google

mazkodnak politikánkhoz és eddig kialakított módszereinkhez, kiegészíthetjük azzal, hogy mindez a kidolgozás során is érvényesült. Nagyon sok és értékes tapasztalatot szereztünk a gazdasági mechanizmus új rendjének kialakításában és vitáiban. Tapasztaltuk, hogy a széles körű vita, a szakemberek valóban tömeges bevonása egyrészt segítette a születő elhatározás javítását, másrészt eleve biztosította az egy nyelven beszélést és az elhatározáskor szükséges egyetértést. Az előkészítésnek ezt a demokratizmusát a tudománypolitikai irányelvek kidolgozásában is alkalmaztuk, persze — a dolog természete szerint — nem olyan széles méretekben, mint a gazdasági mechanizmus előkészítésekor. Úgy gondolom, hogy ez a módszer ezúttal is sikeres volt mind az elgondolások kialakítása, mind a közvélemény alakítása szempontjából.

Felmerül az a kérdés: hogyan igazodnak ily módon kialakított elhatározásaink — amelyeknek végrehatjása folyamatban van — a világ más országaiban ismeretes gyakorlathoz és mi volt a kiinduló pontunk ott, ahol eltértünk ettől. Igen mélyreható tanulmányokat folytattunk, főleg a szocialista országok munkájával kapcsolatban, de a tőkésországok tudományirányítási gyakorlatát is figyelmesen tanulmányoztuk. Elhatározásaink lényege az volt, hogy az a rend, amelyben dolgozni akarunk, nem valamiféle abszolút és minden országra érvényes rendszer, hanem sok, az ország sajátosságaival összefüggő körülménytől függ.

A tudományirányítási rendszer természetszerűen szorosan kapcsolódik egy ország társadalmi rendjéhez és struktúrájához, nálunk ahhoz, hogy hazánkban proletárdiktatúra van, hogy a szocialista tervgazdálkodás körülményei között élünk. Ez alapvető, meghatározó jelentőségű körülmény. Szocialista viszonyok között a kutatásirányítási rend összefügg a gazdaságirányítási rendszerrel, amelyről már részletesen szóltam. Összefüggés található továbbá a kialakult tradíciókkal, kiforrott tudományos iskolák hagyományaival, tehát tudományos életünk múltjával is. Szorosan függ a kialakítandó tennivaló az ország gazdasági fejlettségétől, hiszen a tudományos kutatás színvonala és struktúrája alkalmazkodik egy-egy ország gazdasági fejlettségéhez, gazdasági színvonalához. S végül tekintettel kellett lennünk a kidolgozásnál országunk méreteire és ezzel kapcsolatos „nyitott" jellegére.

Ahogyan országunk gazdasági életében elképzelhetetlen a termelés autarchiája, és minden ilyen törekvés csak zavart és nehézséget okozhatna, ugyanúgy érvényes ez tudományos életünkre is. Érdemes néhány gondolatot kifejteni erről a kérdésről.

Úgy gondolom, hogy hazánk méretei — beleértve országunk lakosainak számát, nemzeti jövedelmünket és így tovább —, parancsolóan megkövetelik, hogy tudományos életünk is nyitott legyen a világ felé, s hogy együtt éljünk, együtt gondolkozzunk, együtt alkossunk a világ egész tudományával. Alapvető kapcsolatnak és a legfontosabbnak a szocialista országok tudományával való kapcsolatunkat tartjuk, ezen belül is a szovjet tudománnyal való kapcsolatunkat. Azt gondoljuk, hogy a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsának a szocialista integrációról hozott határozatai a tudományos életben is sürgetőek és nagyfontosságúak. Egyéni véleményem az, hogy a szocialista integráció kérdéseiben talán a tudományos kutatás kérdései adják meg egész fejlődésünk kiindulópontját, alapját.

Ezzel egyidőben készségesen létesítünk kapcsolatot a tudományos együttműködés kérdéseiben tőkésországok megfelelő szerveivel is, s ezen a területen sem tartjuk kielégítőnek a jelenlegi helyzetet. Ha biztatást kell adnunk üzemeinknek, tudományos szerveinknek és mindazoknak, akik ebben illetékesek, ez mindenekelőtt úgy hangzik, hogy vállaljanak nagyobb részt a szocialista tudományos integráció rohamos fejlesztésében, s bátran kezdeményezzenek kapcsolatokat a tőkésországok megfelelő szerveivel is a békés egymás mellett élés, a kölcsönös érdekek és a tudomány nemzetközi jellege alapján.

A nemzetközi kapcsolatok vitája során felmerült az úgynevezett „fehér foltok" kérdése, vagyis az, hogy olyan méretű és fejlettségű ország, mint Ma-

Digitized by Google

gyarország, nyilvánvalóan nem képes a tudomány minden területén teljes spektrumban folytatni olyan kutatásokat, amelyekkel világszínvonalon álló eredményt érhetne el. Közgazdász körökben felmerült az a gondolat, hogy erőteljesen szűkítsük le kutatási tevékenységünket, és csak ott kutassunk, ahol világszínvonalú vagy ezt megközelítő eredményt tudunk elérni. Az e kérdésben lezajlott viták tanúsága szerint, ilyesfajta radikális megoldás nem helyes. Tudományos életünk ismeretéből egész területek esnének ki, úgynevezett „fehér foltok" keletkeznének, noha szükségünk van arra, hogy meglegyenek a nemzetközi eredmények átvételéhez a megfelelő szakembereink. Ezért az Irányelvek úgy fogalmazzák meg a tudományos munka koncentrálását, hogy egyes olyan csomópontokon, ahol megvan a tradíció és világszínvonalat elérő eredményre van remény, nagy összegeket és káderekt összpontosítsunk, de nem volna helyes, ha teljesen megszüntetnénk a kutatást az olyan kutatási területeken, ahol erre nincs remény, és nem rendelkeznénk olyan káderekkel, akik adott esetben alkalmasak a külföldi tapasztalatok átvételére.

Az Irányelvek kialakításakor tudományos életünk struktúrális kérdéseiről is vita folyt. Teljesen egyértelmű volt az a vélemény, hogy korunkban hazánkban is gyorsabb a tudományos tevékenység fejlődése, mint az általános fejlődés, amit közgazdaságilag úgy lehet kifejezni, hogy a kutatásra fordított összegek gyorsabban nőnek, mint a nemzeti jövedelem. Vizsgálataink szerint a hazánkban kutatásra fordított költségek aránya a nemzetközi összehasonlítás szempontjából nem tér el olyan mértékben a szükségletektől, hogy ez gyökeres változást indokolna. Felmerül azonban az a kérdés, hogy helyesen osztjuk-e el a kutatásra fordított anyagi erőket.

Ezzel a kérdéssel foglalkozva, a Központi Bizottság nem tárgyalta meg magát a tudományos kutatási tervet — ez, mint említettem, most van készülőben —, megtárgyalta azonban azt a kérdést, hogy a jövőben hogyan alakuljon a meglevő különböző kutatási bázisok és lehetőségek fejlesztése.

Magyarországon, mint ismeretes, a felszabadulás után hoztuk létre az ipari kutatóintézetek hálózatát igen nagy befektetéssel és valljuk be — az üzemi kutató-fejlesztő részlegek gyengítése árán. A vitákból kitűnt — és a határozat tartalmazza is azt —, hogy időszerű a jövőben nagyobb erőt fordítanunk az üzemi kutató és fejlesztő részlegek erősítésére, anélkül, hogy a kutatóintézetek munkáját gyengítenénk.

A másik megállapítás az egyetemekre vonatkozik. Az új értelmiség kiképzése iránt támasztott rohamosan megnövekedett igény, amely a felszabadulás óta az egyetemekre nehezedik, bizonyos mértékben háttérbe szorította egyetemeinken a kutató munkát. Úgy gondoljuk, hogy ahol ez szükséges és lehetséges, helyes korrekciót végrehajtani. Régi és helyes tradíció, s nemcsak magyar tradíció, hogy valamely egyetem akkor lehet a tudomány fellegvára, ha nemcsak oktatja a tudományt, hanem műveli is. A legmagasabb szintű oktatást — a mérnökök, tanárok, tudósok képzését — csak úgy lehet elképzelni, hogy aki oktat, az nemcsak oktatója a tudománynak, hanem művelője, alkotója is. Hadd idézzek két mondatot nagy tudósunknak, Eötvös Lorándnak, a múlt század végén mondott rektori székfoglalójából: „Tudományos az iskola, tudományos a tanítás ott, de csakis ott, ahol tudósok tanítanak. Hozzátehetem, hogy tudósnak nem a sokat tudót, hanem a tudomány kutatóját nevezem."

Az egyetemi oktatásról szólva és az egyetemi oktatás és a tudományos kutatás kapcsolatát vizsgálva helyes még egy kérdést megemlíteni. Azt hiszem, némelyek helytelenül értelmezik az egyetemi oktatás gyakorlati célját, az életre, a gyakorlatra nevelést. Ez a cél világos és helyes. A kérdés, amely ennek kapcsán felmerül, az, hogy mit jelentsen a legmagasabb szintű tudományos oktatásban a gyakorlat felé fordulás, a gyakorlati életre nevelés. Úgy gondolom, hogy az egyetemi oktatásban a gyakorlati munkára nevelés legfontosabb követelménye: a mély elméleti alapok rögzítése a tanulókban, az, hogy minden gyakorlati problémát, amely az egyetemről való távozásuk után felmerül, olyan

Digitized by Google

ítélőképességgel tudjanak kezelni, amely tudományos, amely megalapozott. Ezért az egyetemi oktatásban — és ez összefügg tudománypolitikai irányelveink gondolati tartalmával is —, az egyetemi élet tudományosabb jellege egyben az oktatás elméletibb megalapozottságát és alaposságát is feltételezi. Az egyetemi oktatás a legkülönbözőbb szakokon a helyes tudományos módszerek elsajátítása, az anyagfeldolgozás, az ítéletalkotó képesség kialakítása, az ehhez szükséges készség, mind ilyen jellegű oktatási módszert követel meg.

A tudománypolitikai irányelvek feladatul tüzik ki a Magyar Tudományos Akadémia reformját is. Az erről folyt korábbi vitáknak az volt a kiinduló pontja, hogy lehetséges-e olyan jellegű rendszerbe besorolni az Akadémia alapkutatással foglalkozó intézményeit, mint az ipari kutatóintézeteket, lehetséges-e tehát, hogy szerződések, rendelések alapján végezzék munkájukat. A viták egyöntetű megállapítása az volt, hogy ilyen jellegű átalakítás nem lehetséges, ez megváltoztatná ezeknek az intézményeknek a jellegét és elsorvasztaná a teoretikus jellegű, hosszú távra szólóan elméleti hátteret képező kutatásokat.

Ez természetesen nem jelenti azt, hogy élesen, mintegy borotvával elvágva lehet elkülöníteni egymástól az alapkutatással foglalkozó és az ipari kutatóintézetek tevékenységét. Magától értetődik, hogy ipari kutatóintézeteink is folytatnak részben alapkutatás jellegű munkát, és ez helyes is. De tevékenységük természetesen túlnyomó részben az ipart közvetlenül kiszolgáló munka. Ugyanígy az Akadémia intézetei is folytatnak gyakorlati jellegű, szerződések alapján folyó munkát, amely közvetlenül az ipart, a gazdasági életet szolgálja, s ez is helyes — de munkájuk lényege, alapja mégis a távlati, elméleti hátteret képező munka.

Felmerült az a kérdés, hogy hogyan szervezzük meg ezeknek az intézeteknek az irányítását, szervezését. Körültekintő vizsgálódások után úgy döntöttünk, hogy a Magyar Tudományos Akadémián szervezeti változtatásokat hozunk létre, és az Akadémiát, mint tudományos fórumot elválasztjuk az intézeti, adminisztratív, financiális irányítástól. Mindkét tevékenység az Akadémián belül marad, de különválasztva egymástól.

A reformnak két lényeges eleme van. Az egyik az, hogy magasabb rangra emeljük az Akadémia tudományos fórumait. Úgy gondoljuk, az Akadémiának az a szerepe, hogy az egész magyar tudományos élet irányító fóruma legyen, s kívánatos, hogy ez a szerepe növekedjék. Ezért is fontos, hogy mentesítsük az Akadémia testületeit az adminisztratív, financiális és hasonló ügyek intézésétől. Az Akadémia másik funkciója az intézetek irányítása, s e funkciója a határozat értelmében különválik, de a testületi irányítással szoros összhangban, ennek véleményét, javaslatait, tanácsait figyelembe véve valósul meg, és az intézeteket irányító szervezet rendszeresen beszámolni tartozik a tudományos testületeknek.

A reformot több lényeges érv támasztja alá. Egyrészt úgy véljük, hogy egész társadalmi fejlődésünk, gazdasági, technikai fejlődésünk és tudományos életünk fejlődése is megérlelte, hogy változtatást hozzunk létre e téren. Másrészt gazdasági mechanizmusunk reformja, amely tudományos életünk irányítására is kihatott és a jövőben még fokozottabban kihat, indokolja a reform végrehajtását. Harmadsorban az új távlati tudományos kutatási terv-program, amely már készülőben van, olyan szervezeti formákat követel, amelyeknek célszerű az Akadémia szervezetében is megfelelően helyt adni.

A reform konkrét kidolgozása most van folyamatban és úgy gondoljuk, hogy ebben a kérdésben a jövő évi közgyűlés fog dönteni.

Helyesnek tartom, hogy egyéni véleményemet is megemlítsem a Magyar Tudományos Akadémia reformja ügyében. Úgy gondolom, hogy a mai műszaki forradalom egyre nagyobb mértékben igényli a tudományos nívójú műszaki szakemberek kiképzését, és tegyük hozzá, elismerését is. Ez ítéletalkotásban azt is jelenti, hogy a műszaki tudományok művelői nem érdemelnek valamiféle „gyakorlatias" vagy „prakticista" jelzőt az elvontabb, elméleti típusú tudományok művelőivel szemben, feltéve természetesen, hogy tudásuk, alkotásuk valóban eléri a tudományos mércét.

Digitized by Google

Felmerül a kérdés, hogy hogyan valósul meg a Központi Bizottság irányelveinek végrehajtása, realizálása, aprópénzre váltása. Az Irányelveket különböző szinteken most tárgyalják a pártbizottságok, és megvitatásuk, propagandájuk pártunk egészében elkezdődött. Egyidejűleg az állami szervek is megkezdték azt az előkészítő, jogalkotó munkát, amely a realizáláshoz szükséges. A kormány munkatervet hagyott jóvá, amely tartalmazza a Központi Bizottság tudománypolitikai irányelveinek kormányhatározatok segítségével való végrehajtását. Megalakult a Tudománypolitikai Bizottság, és meg is kezdte munkáját. Megalakításában azt tartottuk szem előtt, hogy a bizottságnak ne legyen önálló, nagy létszámú, tudományos kérdésekkel foglalkozó és javaslatokat előkészítő szervezete. Külföldi tapasztalatok arra mutatnak, hogy más-más országokban rendkívül különböző módon oldják meg a tudományos kérdéseket irányító bizottság „törzskari" szervezetét. Mi úgy gondoltuk, hogy nem létesítünk új szervezetet, valamiféle új tudományos minisztériumot. A törzskar, amely a Tudománypolitikai Bizottság javaslatait előkészíti, munkáját tudományosan segíti, mindenekelőtt a Magyar Tudományos Akadémia és az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság lesz, néhány más, önálló tudományos kutatást irányító minisztérium részvételével.

Melyek a legfontosabb témák, amelyek egyrészt a kormány, másrészt a Tudománypolitikai Bizottság meglehetősen részletes munkatervében szerepelnek?

Mindenekelőtt kiemelném az új távlati tudományos kutatási terv készítését, amelyről már szóltam. Azt hiszem, hogy a távlati tudományos kutatási terv elkészítése a csomópontja és a legfontosabb hajtóereje a párthatározat végrehajtásának. Több olyan jogszabály is készül, amely a párthatározat elvei szerint a tudományos kutatás erkölcsi és anyagi támogatását szolgálja, és ezek jogszabályszerű végrehajtási utasításul szolgálnak. Készül és vita alatt van a Magyar Tudományos Akadémia szervezeti reformja, amely — mint említettem — a jövő évi közgyűlés elé kerül, de amelyet már ebben az évben konzultatív módon megvitatott az Akadémia összes ülése.

Áttekintve a végrehajtást, mind a pártpropaganda, mind az állami intézkedések területén, megállapíthatjuk, hogy a munka részletes kidolgozása folyamatban van. A részletkérdésekben természetesen bőven van vita, de a határozat alapelveit illetően már az előkészítés során sikerült megteremtenünk az egy nyelven beszélést, az egyetértést.

•

A párt és az állam szervei sorra készítik elő, vizsgálják és döntik el hazánk fejlődésének nagy horderejű kérdéseit. Az itt tárgyalt kérdés vizsgálata és eldöntése is e munka keretében történt. A gazdasági mechanizmus reformja kapcsán már érintettük a kutatásirányítás ügyét, de akkor aligha lett volna annyi időnk és erőnk, hogy a tudomány és a kutatás egészét átfogóan elemezzük és megfelelő döntéseket hozzunk róla. Ezért volt helyes, hogy ezt a problémakört későbbre halasztottuk. Az ügy sürgető volt, hiszen társadalmunk, gazdasági életünk fejlődése feltétlenül megkövetelte, hogy analizáljuk annak tudományos értelemben vett hajtó motorját, a kutatást, s fejlődésének új, kedvezőbb utakat szabjunk. Ezért az az időpont, amelyben a döntés született, szükségszerű és helyes volt. Talán több olyan kérdés, amelyet a párthatározat tárgyal, újszerű és sokak számára idegen is. Politikailag mégsem volna helyes valamiféle szakkérdésnek tekinteni a határozatot, ellenkezőleg: az Irányelvek szocialista életünk lényeges, nem elhanyagolható kérdéseit tükrözik. Ezért mind a pártpropagandában, mind a pártmunkában és a pártellenőrzésben, mind pedig az állami munkában olyan súllyal kell foglalkozni velük és biztosítanunk végrehajtásukat, mint amely szocialista fejlődésünk egyik alapját megilleti.

Digitized by Google

DR. SZECSKŐ TAMÁS:

A propaganda rendszere

Gondolatok a tömegbefolyásolásról

Ujságírók és pártpropagandisták, tudományos kutatók és reklámszakemberek, népművelők, pedagógusok és hivatásos politikusok mind többször szólnak az utóbbi időben a közvélemény formálásának lehetőségeiről, a befolyásolás mikéntjéről, a korszerű agitáció és propaganda módszereiről és rendszeréről. A hangsúly ezekben a szerkesztőségekben, szemináriumokban vagy tanszékeken folyó eszmecserékben főleg ez utóbbi fogalmon, a „rendszer"-en van, a közvélemény befolyásolásának társadalmi szisztémáján. Nem arról folyik ugyanis elsősorban a beszélgetés, hogy milyen konkrét társadalmi vagy egyéni aktusokkal lehet a valamely kérdésben kialakult véleményt, nézetet megváltoztatni — vagy, ellenkezőleg: megszilárdítani —, hanem inkább arról, hogy *a szocialista társadalomban, szűkebben a mai magyar társadalomban a tömegbefolyásolásnak milyen rendszerét célszerű kifejleszteni, hogy ez egyrészt közös céljaink irányába terelje a társadalmi tudat gazdag energiáit, másrészt, hogy ezt az adott körülmények között maximális hatékonysággal tegye, harmadrészt pedig, hogy humánus értékeket ne csorbítson, sőt az egyén autonómiáját növelje, s így hozzájáruljon az új személyiségtípus kialakításához.*

Az eszmecserék háttere

Az eszmecserék megindulásának és kiterebélyesedésének több oka van. Ezek között a legfontosabb a politikai intézményrendszerünk működésének újra átgondolásából, mechanizmusainak tökéletesítéséből, a társadalom tagjainak politikai neveléséből és politikai-társadalmi aktivitásuk kibontakoztatásának bátorításából álló komplex folyamat, amelyet általában *a szocialista demokratizmus fejlesztése* megjelöléssel illetünk. Ez a társadalmi folyamat két vonatkozásban is kapcsolatban van a társadalmi befolyásolás rendszere körül gyűrűző eszmecserékkel. Egyrészt az egyén szintjén, ahol világosan látható, hogy minél jobban zsugorodik a cselekvések gazdasági, politikai, vagy egyéb társadalmi kényszereszközök által meghatározott köre, annál tágabb lesz az a kör, amelyen belül a cselekvést befolyásolással lehet és kell terelni. Másrészt a társadalmi döntések és intézmények síkján, ahol mind nyilvánvalóbbá válik, hogy a politikai döntéseket megfelelő propagandaeszközökkel és tervekkel legalább annyira alá kell támasztani, mint anyagi-gazdasági eszközökkel. Ez a régebben csak „profi-propagandisták" által hangoztatott és már-már a tankönyvek lapjaira merevedett elv, amelyet az utóbbi időben mind több politikus és politikai tudományokkal foglalkozó kutató galvanizál új életre, oly lényegesnek tűnik, hogy érdemes még egyszer hangsúlyozni: *a politikai döntés propagandaelőkészítés nélkül, a döntés végrehajtása a vele párhuzamos meggyőző, befolyásoló tevékenység nélkül, a döntés hatásainak elemzése a tudati hatások számbavétele nélkül nem tekinthető a szó teljes, gazdag és hatékony értelmében vett politikai tevékenységnek.*

A propaganda fontosságának ilyen erejű hangsúlyozása tulajdonképpen annak felismeréséből fakad, hogy a propaganda egy sajátos másodlagos politikai rendszer: az elsődleges politikai rendszerben történnek a valóságos döntések, itt hajtják végre ezeket, itt zajlanak a politikai mozgások, a másodlagos rendszerben pedig, a propaganda aktusaiban minősítik, magyarázzák, ért-

Digitized by Google

nézve redukálják az elsődleges rendszer sokszor igen bonyolult és nehezen áttekinthető mintázatát. E két rendszer egymásmellettisége hasonló ahhoz, amit a pszichológusok a kommunikáció és metakommunikáció, a nyelvészek pedig a nyelv és a meta-nyelvek egymás mellett élésének neveznek: beszédünk szövegét, az egymást követő szavak mindenkori füzérét hangsúlyunk, hanglejtésünk, a beszéd közben tartott hosszabb-rövidebb szünetek, arcjátékunk, kéz- és testmozdulataink, tehát a beszédnek egy sajátos másodlagos rendszere értelmezi, magyarázza. A pszichológusok és a nyelvészek szakkifejezéseit kölcsön véve — és a valóságot némiképp sarkítva — azt a megállapítást is megkockáztathatnánk, hogy megfelelő propaganda nélkül *a politikai aktusoknak csak jelentésük van, de jelentőségük nincs.*

A harmadik tényező *a gazdaságirányítás új rendje.* A tervutasításokon alapuló gazdaságirányítás államhatalmi eszközökkel terelhette a gazdasági tevékenységet a tervcélok felé: a népgazdasági terv törvény volt. Az új gazdasági mechanizmusban az adminisztratív utasítás helyett a közgazdasági szabályozás válik tipikussá. Az adminisztratív utasítás nyílt, „ezt tedd — azt ne tedd" típusú imperatívusz volt, a gazdasági szabályozás „utasítása" azonban rejtettebb, áttételesebb: az egyén és a kollektíva gazdasági érdekeit fel kell ismerni, értelmezni kell, mégpedig úgy, hogy ne legyen ellentétben az adott egyén vagy csoport távlati érdekeivel, másrészt az össztársadalmi érdekekkel. Röviden: a gazdasági szabályozók „titkosírását" meg kell fejteni — ez pedig csupán a felvilágosítás és befolyásolás, az informálás, az agitáció és a propaganda társadalmi rendszerének hatékonyabba tételével valósítható meg.

A nemzetközi élet eseményei az elmúlt két év során maguk is abba az irányba hatottak, hogy a társadalmi befolyásolás rendszerére vonatkozó viták felelénküljenek. A gaulleista hatalom krízise és formaváltozása, a csehszlovákiai események, a vietnami háború elleni tiltakozások sorozata, az amerikai „hosszú forró nyarak", majd az elnökválasztások, a moszkvai értekezlet — és a kisebb jelentőségű események közül is jó néhány — mind alkalmas volt arra, hogy a propagandaelmélettel nem foglalkozó embereket is elgondolkoztasson olyan fogalmakon, mint a tömegkommunikáció és ennek hatalmi funkciója, mint a manipuláció, mint a két rendszer közötti ideológiai küzdelem, vagy a propagandaháború.

Végül, a negyedik tényező — valójában már az első háromból következően — az a tény, hogy a szociológia, a szociálpszichológia és a politikai tudományok érintkezési pontjában hazánkban is megindult *a tömegkommunikációs kutatás és a politikai közvéleménykutatás.* Újszerű társadalmi igényekre kívánnak ezzel reagálni, a politikai, információs, agitációs, propagandamunka hatékonyabbá tételéhez hozzajárulni, a lakosságtól a döntési pozíciókhoz vezető, nagykapacitású visszajelzési „csatornákat" kiépíteni és nem utolsósorban a társadalom mindennapos tudatjelenségeinek törvényszerűségeit feltárni. Ez a tevékenység természetesen csorba maradna, ha a kutatók maguk is nem vennének részt a befolyásolás társadalmi rendszere körül kialakult eszmecserében.

Ezt az eszmecserét tulajdonképpen túlzás volna vitának nevezni. Nem frontok állnak szemben egymással, nem megszilárdult nézetek csapnak össze — inkább csak ötletek, megszokott és rendhagyó gondolatok, kipróbált és kísérleti módszerek laza szövedékében keresi ki-ki a szerinte legcélszerűbbnek tűnő szisztémát, a társadalmi befolyásolás korunkban és társadalmunkban optimális rendszerét. A nézetek sokszínű szövetében azonban felfedezhető — vagy inkább csak kitapintható — néhány olyan „alapfonál", amelyet érdemes tüzetesebben szemügyre vennünk. Mindegyik a tömegbefolyásolás rendszerének más-más aspektusához kapcsolódik, hol összefonódva, hol pedig megkülönböztethetően szétválva egymástól. Az eszmecserének ezt a néhány rendező elvét kívánjuk itt felvázolni — távolról sem törekedve teljességre, nem is definíciók felé igyekezve, hanem mérlegelve, latolgatva: mely racionális tartalma, mi az, ami beilleszthető belőle a szocialist

Digitized by Google

dalom érték- és normarendszerébe, s melyek azok a vonatkozásai, amelyek kritikára szorulnak.

A zenekari elv

Az elnevezések természetesen önkényesek. Csupán azért használjuk őket, mert viszonylag szemléletesen utalnak az eszmecsere főbb aspektusainak lényegi sajátosságaira. A „zenekari elv" például a propaganda egyes elemeinek és mozzanatainak „orkesztrációját", tudatos és tervszerű összehangolását hangsúlyozza. Ahogyan a zenekarban a vonósok, a fúvósok, az ütőhangszerek mind ugyanannak a zeneműnek — és azon belül is ugyanazoknak a tételeknek és kisebb zenei egységeknek — a kibontakoztatásához járulnak hozzá saját tevékenységükkel, egységes partitúra alapján, a karmesteri pálca utasítása szerint, úgy kell a közvélemény befolyásolásában is összhangot teremteni — vélik ennek az elvnek a hívei. A partitúrának a társadalmi döntésekkel vagy folyamatokkal kapcsolatban kidolgozott propagandatervek felelnek meg, a dirigensnek pedig a propagandista, vagy a propagandáért felelős politikai, társadalmi testületek. (A „propagandista" kifejezést itt — és a továbbiakban is — a legtágabb értelemben használjuk: a pártpropagandista éppúgy benne van, mint az újságíró, vagy az osztályfőnöki órát tartó tanár.)

Ennek a megközelítési módnak az alapja az a felismerés, hogy *a társadalomban valóban egymás mellett létezik több, kommunikációra specializált, vagy ezt a funkciót is betöltő intézmény, s ha tevékenységük nem eléggé összehangolt, „hamis szólamokra" is számíthatunk.* Hiába próbáljuk például plakátokon hangsúlyozni valaminek a fontosságát, ha a rádióban vagy a televízióban nem szólunk róla. Hiába hangoztatunk valamit az egész tömegkommunikációban, ha a családból, az iskolai nevelésből, vagy az iskolán kívüli népművelésből kapott impulzusok a tömegkommunikáció szándékaival ellentétesek. *A hatásos propaganda valamilyen formában mindig totális.*

Nagyzenekar partitúra nélkül természetesen nehezen képzelhető el. A zenekari elv hívei ezért talán az eszmecsere többi résztvevőjénél is jobban hangsúlyozzák a „partitúra", a tudományos alapossággal kidolgozott propagandatervek fontosságát. Nemcsak arra utalnak, hogy *miként a politikai cselekvés egyéb formáihoz, a propaganda kivitelezéséhez is tervszerűség szükséges,* hanem arra is, hogy ez a tervezés egyrészt hosszú lejáratú, *stratégiai* jellegű, másrészt rövidebb lejáratú, *taktikai* tervek formájában realizálódhat.

Ebből az érvelésből két további, nem kevésbé fontos tervezési elv következik. Egyrészt az, hogy a propaganda rugalmas tervezése megköveteli, hogy — éppúgy, mint a politika egyéb területein — *váratlan eseményekre szóló, előre elkészített, gyors intézkedési tervek* is készüljenek. Másrészt az, hogy a propagandatevékenységek koordinációja leghatékonyabb módszerének a pozitív összehangolás tűnik. A terveknek ilyen esetben *annak előírása helyett, hogy mivel ne foglalkozzanak az egyes propagandaeszközök, azt kívánatos tartalmazniuk, hogy milyen kérdésekkel foglalkozzanak, sőt azt is, hogyan.*

Akik ezek mellett az elvek mellett kardoskodnak, azok arra is hivatkoznak — teljes joggal —, hogy a meggyőzési, befolyásolási aktusokkal a propaganda, azon kívül, hogy új információkat és érveket közöl az egyénnel, régi tudattartalmakat is aktivál benne: élete során szerzett tapasztalataiból, tudásanyagából egy-egy momentumot. A propaganda akkor igen hatásos, ha ezeknek a különböző, kisebb-nagyobb momentumoknak az eredője ugyanabba az irányba mutat, amerre a propaganda szándékolt hatása. S ha a propagandistáknak már nincs is befolyása az egyén múltjából, múltbeli tapasztalataiból származó mozzanatokra, legalább arra kell törekednie, hogy „karmesteri pálcájával" az egyidejű, szinkron hatásokat összehangolja.

A szocialista társadalom tömegbefolyásolási rendszerének többletproblémái a kapitalista társadalmakéval szemben — vagy általánosabban: az új [redacted]almaknak a régiekkel szemben — épp ezen a ponton ragadhatók meg. [redacted]almakban a propagandista mindig számíthat arra, hogy beszé-

Digitized by Google

de, írása vagy tv-kommentárja olyan tudattartalmakat aktivál, olyan információkat hív életre, olyan érzéseket támaszt fel, amelyeket a társadalom már több ízben és hatásosan „betáplált" az egyénbe. Az új társadalmakban — így a szocializmusban is — ennek épp az ellenkezője érvényes: az iskolai nevelés annak idején, a gyermekkori barátok, az élet régebbi időszakából származó személyes élmények, az idősebb generáció mai szavai esetleg mind a propagandával ellentétes irányúak. Szemléletesebben: *az a rádiókommentátor, aki ma a nemzeti tudat és az internacionalizmus viszonyáról szól a mikrofon előtt, olyan hallgatósághoz beszél, amelyben minden második embernek még olyan elemi iskolai irkája volt, amelynek hátsó oldalára irredenta jelszó volt nyomtatva, „Csonka-Magyarország" térképével.*

Természetes, hogy ilyen körülmények között a propagandista igen nyomatékosan hangsúlyozza a „zenekari elvet": a társadalmi kommunikációs rendszer különböző blokkjainak összehangolására való törekvése valóban jogosult. Az elv lényegéből eredő két buktató azonban könnyen idézhet elő olyan hatásokat, amelyeket ő maga sem kívánt. Ha ugyanis az „orkesztráció" túlságosan is tökéletesre sikerül, ha a túlzásba vitt összehangolás végül egyszólamúságba tonkoll, megvan a propagandaelméletben „bumeráng-hatás"-nak nevezett effektus veszélye: *előadódhat, hogy igaz mondandója is annyira unalmassá, agyonismételtté, szürkévé válik, hogy az emberek elutasítják, és szándékával épp ellentétesen cselekednek.* A másik reális veszély a túlságosan ravasz összehangolás, az ál-alternatívák, a mesterséges választási lehetőségek teremtése, a manipuláció, amiről később még részletesen szólunk.

A nyomógomb elve

Van azután a „zenekari elvnek" egy olyan speciális, óramű pontosságúra csiszolt, szinte matematikai paraméterekkel leírható szélsőséges formája amelyre érdemes külön kitérnünk. Nem csupán azért, mert a polgári társadalomtudományokban szinte ez tekinthető a „legmodernebb" propagandaelméletnek, hanem főleg azért, mert leegyszerűsített, vulgarizált információelméleti és kibernetikai fogalmakból főnixként újra-újraszületve, a hazai eszmecserékben is kísért.

A propagandistának itt már karmesteri pálcára sincs szüksége, csupán egy nyomógombra, hiszen nem zenekart vezényel, hanem elektronikus gépezetet vezérel: a „propagandakomputert". Az erre az elvre épült modellben a propaganda, a tömegbefolyásolás és általában a társadalmi kommunikáció rendszere információs csatornák hálózatává, üzenetek, jelek, visszajelentések és visszacsatolások folyamatává absztrahálódik. *A propaganda technikává változik: a polgári elméletek külön hangsúlyozzák, hogy a propaganda épp úgy technika, mint — mondjuk — a lineáris programozás a közgazdaságtanban vagy a műszergyártás kifinomult „know how"-ja. A propagandista pedig technikussá lényegül.*

Félreértések elkerülése végett hangsúlyozzuk: a hazai eszmecserében még sehol sem jelentkezik ilyen határozott formában a propagandának ez a technicista felfogásmódja, inkább csak egy-egy gondolatsor mögött kísért. Hogy mégis szóvá tettük, annak az volt az értelme, hogy felvillantsuk: milyen mechanisztikus szemlélethez vezet a propagandaelméletben is egy helyes elv eltúlzása. S ha korszerűbben kívánjuk tervezni propagandamunkánkat, sohasem szabad elfelednünk: a precíz tervezés nem „precíziós", gépies tervezés!

Közbeszólás a manipulációról

Az előbb adósak maradtunk egy fogalom, a „manipuláció" értelmezésével, s ez tulajdonképpen nem is egyetlen fogalom, hanem legalább három. A tömegbefolyásolási rendszerünk körüli eszmecserékben ugyanis *legalább* [illegible] *különböző értelemben használják a manipuláció fogalmát.* Az első

Digitized by Google

legtágabb értelmezés manipulációnak tekinti *a közvéleménynek minden yan irányítását, befolyásolását, amely bonyolultabb, finomabb eszközökkel rténik.* E nézet hívei szerint például, ha egy politikai plakáton nem puszın a nagybetűs szöveg van, hanem figyelemfelhívó színhatás, vagy szellees rajz is, akkor ez már manipuláció. Kissé sarkítva nézetüket: a hatásos ropaganda mindig manipuláció.

A manipuláció második, valamivel szűkebb értelmezése már nem az eszözök finomságára, a pszichotechnikára teszi a hangsúlyt, hanem *a ravaszodásra, az agyafúrt, néha morálisan is vitatható értékű módszerekre.* Ez a elfogásmód gyakran abból indul ki, hogy a cél szentesíti az eszközt, s a ıanipulációt nemes vagy hasznos célok érdekében történő kegyes csalásnak ekinti.

A harmadik, leginkább körülhatárolt és a marxista társadalomtudományokan leggyakrabban használt értelmezés a manipulációt a hamis *alternatívák* ogalmához köti. Ebben az értelemben manipulált ember az, aki úgy érzi, ıogy döntése valóságos lehetőségek közötti választás, s így autonóm cselekelet — holott ezek az alternatívák hamisak: akár így dönt, akár úgy, minlenképpen ugyanoda jut, a propagandista, a ravasz manipulátor által előkészített szituációba.

Nem mélyedhetünk el itt annak elemzésébe, hogy miért beépített, nélkülözhetetlen eleme a modern tőkés gazdaság „tömegfogyasztási" korszakának és e korszak politikai intézményrendszerének a manipulációnak ez az utóbbi formája. Nem a nyugati propagandaelméleteket elemezzük: a tömegbefolyásolás rendszere körüli hazai eszmecsere szövevényes fonalait bogozzuk, így arra kell választ keresnünk, hogy a manipuláció e három értelmezése közül melyik az, amely összeegyeztethető társadalmunk értékrendjével.

A manipuláció első értelmezéséről szólva, fenntartás nélkül azt mondhatjuk, hogy a pszichotechnika, a propagandaelmélet, a kommunikációs tudományok minden fejlett módszerét felhasználva „manipulálhatunk" politikai, gazdasági, társadalmi céljaink érdekében. *Propagandánknak hatékonynak kell lennie, mégpedig olyan közegben — a magyar társadalomban —, amely egyre kulturáltabb, érdekeit tekintve mind finomabban differenciált, történelmi szempontból pedig egyre „felnőttebb".* Ilyen közegben a propaganda csak a legkorszerűbb, legfinomabb módszerekkel képes hozzájárulni a vélemények irányításához, befolyásolásához, az attitűdök lassú megváltoztatásához. Itt bőségesen van tennivalónk! A propaganda módszereinek és technikájának tudományos elemzése a fejlett tőkésállamokban körülbelül ötven éve kezdődött — épp az Októberi Forradalom tovagyűrűző hatásától való félelem következtében —, s a kutatások e fél évszázad alatt számtalan olyan befolyásolási, meggyőzési módszert tártak fel, amelyeket megfelelő kritikai szűrőn átbocsátva, hazai körülmények között is hasznosíthatunk.

A második formában értelmezett manipuláció már ellentmondásosabb. Hamiskodni ugyanis valamely igaz ügy érdekében csak bizonyos határig lehet, s ezt a határt nem csupán morális meggondolások szabják meg, hanem módszertani, vagy inkább metodológiai tényezők is. Kultúrpolitikusok és népművelők gyakran hivatkoznak arra a példára, hogy bizonyos társadalmi rétegekkel épp sznobizmusukból kiindulva lehet elfogadtatni számukra még ismeretlen vagy szokatlan kulturális értékeket. Azzal pedig, hogy ezeket magukévá teszik, egyre szervesebb lesz kapcsolatuk a kultúrával — tehát csökken sznobizmusuk. Lehetséges, hogy ez a „sznobizmussal a sznobizmus ellen" taktika célravezető, de kétséges eredményekkel járna, ha minden célra befoghatónak tartanánk a manipulációnak ezt a formáját. Pszichiáterek a megmondhatói, milyen romboló ellentmondást rejtenek a házastársnak vagy a szülőnek az olyan, nevelő célzatú felszólításai, hogy „légy spontán!" vagy „ne gondolj semmire, engedd el magad!" A mesebeli varázslóinas is ezért vallott kudarcot: aranycsinálás közben nem volt szabad az ördögre gondolnia, s ezt ő úgy oldotta meg, hogy szüntelenül mondogatta magában: „nem gondolok az ördögre!" Ha nem is pszichológiai, de társadalmi paradoxon volna —

Digitized by Google

a mesebeli példához hasonlóan mély ellentmondással —, ha például azt *kívánnánk fokozni társadalmi rétegek vagy csoportok tudatosságát, hogy ne tudatosult vágyaikra, ösztöneikre építenénk*, vagy — mert az eszmecserék ben ez a gondolat is előkerül — ha *azzal erősítenénk, izmosítanánk, a szocialista demokratizmus tudati elemeit, hogy manipulálva nevelnénk a demokratizmus eszméire — vagyis a manipulálatlanságra.*

A demarkációs vonalat persze, nem lehet még világosan látni: meddig lehet manipulálni — a szó második értelmében —, és hol az a pont, amelyen túl ez már céljainkat veszélyezteti. Ezt a határt majd a propagandamunka gyakorlata és tömegkommunikációs, tömegbefolyásolási rendszerünk elméleti kérdéseinek alaposabb tisztázása húzhatja meg — feltehetőleg akkor sem örök érvénnyel. Amit viszont már most bizton lehet állítani: a határmegvonás kijelölésében *gondolkozásunknak, érvelésünknek a céltól kell az eszközök felé haladnia, nem pedig fordítva.* Az ilyen gondolatmenetben azután világossá válik, hogy hiába tűnik a manipuláció a tömegbefolyásolás hatékony és célszerű eszközének, bevetése bizonyos esetekben magát a célt rombolja. Az is könnyen belátható így, hogy ideológiai ellenfeleink magas fokú manipulációs „szaktudásából" nem következik szükségszerűen, hogy a velük folytatott szellemi küzdelemben nekünk is hasonló módon kell manipulálnunk saját közvéleményünket. Végül, de nem utolsósorban, egészen nyilvánvaló lesz, hogy *a manipuláció harmadik értelemben felfogott formája — a hamis alternatívákhoz kapcsolódó manipuláció — idegen test a szocializmus értékés normarendszerében.*

A lombfűrész-rejtvény elve

A tömegbefolyásolási rendszerünk körüli vitákban tulajdonképpen mindenki elveti a manipuláció e harmadik értelemben felfogott módszereit. Rejtettebb formában azonban mégis felbukkan néha, mégpedig a „lombfűrész-rejtvény" elvének híveinél.

A lombfűrész-rejtvény úgy készül, hogy egy képet — mondjuk, a „Jancsi és Juliska" egyik jelenetét, vagy egy városképet — vékony falemezre ragasztunk, majd ezt a képes lemezt teljesen szabálytalan és szeszélyes vonalak mentén sok-sok apró darabra vágjuk szét lombfűrésszel. Utána a rejtvényt megfejteni kívánó kezébe adjuk a szabálytalan szeleteket: rakja össze a képet. S ha a rejtvényfejtő ember helyébe a közvéleményt tesszük, a képet pedig valamely esemény, döntés vagy folyamat magyarázatával helyettesítjük, rögtön előttünk is a lombfűrész-rejtvény híveinek érvelése: a propagandistának magyarázatot kell kidolgoznia a világ eseményeire, utána ezt a magyarázatot elemeire bontva eljuttatni a közönséghez, az átlagemberhez, s ő azután rakja össze maga az elemeket összefüggő, érthető képpé. Közben természetesen úgy véli, hogy saját magyarázatot dolgozott ki egy eseményre vagy folyamatra — pedig *csupán azt a képet rakta ki, amelyet a propagandista nyomott a kezébe.*

Úgy véljük, nem szükséges túlságosan bonyolult logikai műveleteket elvégezni ahhoz, hogy bizonyítsuk: a „lombfűrész-rejtvény" elve a harmadik értelemben felfogott manipuláció megjelenési formája. A „rejtvényfejtő" úgy érzi, hogy másképpen is összerakhatja a képet — tehát hogy van szabad választási lehetősége, vannak valóságos alternatívák előtte —, pedig a kép csak akkor tűnik elő, ha a propagandista által „beprogramozott" módon cselekszik.

Szándékosan használjuk itt a „beprogramozott" kifejezést. A „lombfűrész-rejtvény" elve ugyanis — éppúgy, mint a „nyomógomb" elve — olyan szemléletre alapozza érveléseit, amely szerint a propagandának kitett ember többé-kevésbé passzív, könnyen „programozható" lény, s személyisége — de legalábbis attitűdjei és véleménye — tetszés szerint gyúrható, formálható, kitható. Márpedig ez olyan feltételezés, amely nemcsak a marxizmus emberképével ellentétes, hanem a színvonalasabb polgári szociológiai és pszichológiai iskolák megállapításaival sem egyezik.

Digitized by Google

Viasz vagy kovakő?

A közvélemény alakíthatóságáról vallott nézeteknek két szélsőségük van. Az egyik szerint a közvélemény viaszként formálható, alakítható, a másik szélsőséges álláspont viszont az, hogy a közvélemény olyan, mint a kovakő: saragni nem lehet, legfeljebb szilánkokat lepattintani róla.

A két szélsőséges nézet hívei azóta állnak vitában egymással, mióta csak tudományos elemzés tárgya a közvélemény. A két világháború közötti időszak a „viasz-elmélet" híveinek kedvezett. Az akkor születő, úgynevezett „tömegtársadalom"-elméletek szociológiai és a behaviourizmus pszichológiai hátteréből olyan tömegkommunikációs és propagandamodell bontakozott ki, amelyben az egyének egymástól elszigetelten élnek az amorf, szerkezet nélküli tömegben, s minden védekezési lehetőségtől meg vannak fosztva, ha a propagandista befolyásolni akarja őket. A második világháború alatt igen intenzívvé váló propagandakutatások és az utána is folytatódó szociálpszichológiai és szociológiai vizsgálatok azonban teljesen kihúzták a szőnyeget ezek alól az állítások alól: ismét felhívták a figyelmet a kiscsoportok szerepére a vélemények alakulásában, az összefüggésekre az egyénnek a társadalomban elfoglalt helyzete és véleményei között és a különböző pszichológiai „védőpajzsokra", amelyeket szembe szegezhet a propagandával, a befolyásolással. Annyira sikerült a harmincas évek „viasz-illúzióit" szétolvasztani ezekkel a vizsgálatokkal, hogy vannak kutatók, akik ennek következtében ma már ismét a „kovakő-periódusban" vannak, s úgy vélik, hogy a közönség, a tömegkommunikáció, a propaganda közege olyan makacs és ellenálló, hogy minden befolyásolási vagy propagandaakció lényegében hatástalanul pattan le róla.

Anélkül, hogy részletezésre vállalkozhatnánk, csak jelezzük, hogy a közvéleménynek a marxi emberképből és a marxista történelemszemléletből következő fogalma távol áll mindkét szélsőséges állásponttól. *A véleményeket, a közvéleményt — mint általában a társadalom egyéb tudati jelenségeit is — végső soron a társadalom és az egyén szükségletei befolyásolják, kondicionálják vagy határozzák meg. Ez a meghatározottság a társadalmi és egyéni, szociológiai és pszichológiai áttételek hosszú és színes láncolatán keresztül jut érvényre — így a vélemények és sajátos, kollektív megjelenési formájuk, a közvélemény, a mindennapok tudatjelenségeinek egyik legmozgékonyabb, legváltozóbb elemét alkotják.* Természetesen a vélemények legmélyén húzódó, többé-kevésbé tudatosult szükségleteket is a szó leggazdagabb értelmében kell értenünk: a nyers, primér, az egyén vagy a társadalom közvetlen fenntartását szolgáló szükségletektől egészen a legmagasabb fokon humanizált intellektuális vagy emócionális szükségletekig — s mindez még változatosabbá, még tágabbá teszi a vélemények játékterét.

A marxi emberképnek még egy jellegzetességét kell kiemelnünk, ha mégoly röviden érintjük is a vélemények alakulásához, a közvéleményhez fűződő kapcsolatát. Ez: az embernek mint a történelem alanyának és tárgyának egységes, egymástól elválaszthatatlan felfogása — az aktív emberkép. Az egyén élete, s ezen belül véleményeinek alakulása sohasem teljesen passzív, nem lágy viaszként a körülmények — és a ravasz propagandista — hatására formálódó anyag. Teremtője is körülményeinek... sőt propagandistáinak is!

A propaganda aktivista felfogásmódja

Úgy véljük, kitűnt az eddigekből, hogy mind a „zenekari elvet" — leszámítva ennek szélsőségesen túlzó formáját —, mind pedig a manipuláció első — és részben második — értelmezését fel lehet használnunk, sőt egyenesen célszerű is felhasználnunk tömegbefolyásolási rendszerünk korszerűsítésében, hatékonyabbá tételében. A lehetőségeket latolgatva azonban feltétlenül szükségesnek tűnik figyelembe venni azt a — részben a marxi emberképből, részben a lenini propagandaelméletből következő — meggondolást, hogy a propaganda hatásának erőterét két tényező határolja be: a tények és a tettek.

Digitized by Google

Ha a propaganda nem képes elegendő számban és elég meggyőzően tényekre hivatkozni, hatása igen korlátozott marad. Közhelyszerű megállapításnak tűnik ez, s rangját tulajdonképpen nem is az emeli, hogy tudományos kutatások empirikusan igazolják, vagy hogy a propagandának mint másodlagos politikai rendszernek a tevékenységéből logikailag következik. Igazi értékére akkor döbbenünk rá, ha felismerjük: az egyén autonómiájának, az emberi szabadságnak a kiteljesedését a szocialista társadalomban a propaganda akkor és csakis akkor segítheti elő, ha a tényekre ébreszti rá az embereket, ha — Lenin szavaival —megvilágítja az élet minden oldalát: a lehetőségeket éppúgy, mint a lehetetlenségeket, a cselekvés szabad mezőnyét éppúgy, mint ennek korlátait.

A másik tényező: a tettek. *Ha a propaganda megelégszik a vélemények megváltoztatásával, s nem törekszik rá, hogy ezek a változások tettekben is realizálódjanak, hatása rövid távú lesz — tehát ismét csak korlátozott.* Érdemes rögtön azt is hozzátennünk, hogy itt tudatos tettekről van szó. A legújabb polgári propagandaelméletek ugyanis szinten hangsúlyozzák, hogy a propagandának tettekre kell mozgósítania — csak épp a tudatosság teljes kiiktatásával. A régebbi típusú propaganda „ortodoxia" terjesztésére, tehát ideológiai befolyásolásra törekedett — fejtegeti egy polgári szociológus —, míg a modern propaganda „ortopraxist" kíván betáplálni az emberekbe, vagyis tettekre mozgósítja őket... ideológiamentesen, gondolkodásmentesen. A szocialista társadalmon belüli propagandának viszont embert kell formálnia — s az emberi létnek el nem hanyagolható kritériuma a tudatosság, a tudatos cselekvés.

És mindebből már az is kitűnik, hogy a propaganda aktivista szemléletmódja egyrészt szemben áll a tiszta manipulációs típusú propagandamodellekkel: logikájából eredően nem hamis alternatívák támasztásából származtatja a befolyásolás hatékonyságát, hanem ellenkezőleg, épp abból, hogy feltárja, melyek a hamis és melyek a valóságos alternatívák a társadalom tagjai előtt. De utközik a technicista szemléletű modellekkel is, hiszen az embert, akinek véleményét formálni kívánja, nem a társadalom „alkatrészének" tekinti, hanem a szó teljes és gazdag értelmében vett alkotó elemének.

Bod László: Gurszufi utca

Digitized by Google

DR. FEKETE GYÖRGY:

Nemzedékváltás a szövetkezetekben

Egyre szaporodnak azok a jelzések, amelyek arra figyelmeztetnek, hogy a magyar termelőszövetkezeti mozgalom a nemzedékváltás folytán fejlődésének új szakaszához közeledik. A mezőgazdasági termelőszövetkezetek férfi tagjainak 63, a nők 65 százaléka 50 éven felüli, ezen belül a férfiak 18, a nők 26 százaléka már 70 évesnél is idősebb. Ezért a földtulajdonos szövetkezeti tagok döntő többsége a szövetkezetben ledolgozott éveinek száma és életkora alapján a közeljövőben megszerzi a nyugdíjjogosultságot és kilép az aktív keresők sorából. Így a volt kistulajdonos parasztok helyett olyan nemzedékek válhatnak a szövetkezetek tagjaivá, akiket már nem a föld tulajdonából eredő megfontolások vezetnek a nagyüzemi gazdálkodásban. Az elkerülhetetlen nemzedékváltásnak többirányú — többségében ma még fel sem mért — következménye lesz. Ezek közül most csupán az egyiket, a munkaerő alakulását tekintjük röviden át.

A mezőgazdasági kereső-állomány csökkenésének folyamata

A népgazdasági tervezés keretében már ma is áttekinthető, hogy a következő éveket a mezőgazdasági keresők létszámcsökkenésének tendenciája fogja jellemezni. Az állománycsökkenés demográfiai tényezőkkel van összefüggésben, de a társadalmi munkamegosztás növekedése, a munkakörülmények és a jövedelmi viszonyok is befolyásolják.

A következő ötéves tervvel kapcsolatos vizsgálatok szerint a termelőszövetkezetekben és az egyéb mezőgazdasági munkahelyeken az 1968. január 1-én, valamint a negyedik ötéves terv elején és végén a mezőgazdasági keresők létszáma a következőképpen alakul (ezer főben):

Szektor	1968. január	1971. január	1976. január	
			I. változat	II. változat
Termelőszövetkezet (a háztáji gazdaságok segítő családtagjaival)	1011,5	961,0	860,0	888,0
Állami mezőgazdaság	295,4	281,0	275,0	287,0
Egyéb	192,2	188,0	145,0	145,0
Összesen:	1499,1	1430,0	1280,0	1320,0

Ezek szerint a negyedik ötéves terv időszakában várhatóan 110—150 ezer fővel fog csökkenni a mezőgazdasági keresők létszáma. Egyrészt az állami mezőgazdaságban működő bérmechanizmusnak, a nagyobb mérvű termelő-

Digitized by Google

Ha a propaganda nem képes elegendő mértékben és elég meggyőzően tényekre hivatkozni, hatása igen korlátozott marad. Közhelyszerű megállapításnak tűnik ez, s rangját tulajdonképpen nem is az emeli, hogy tudományos kutatások empirikusan igazolják, vagy hogy a propagandának mint másodlagos politikai rendszernek a felfogásából logikailag következik. Igazi értékére akkor döbbenünk rá, ha felismerjük: az egyén autonómiájának, az emberi szabadságnak a kiteljesedését a szocialista társadalomban a propaganda akkor és csakis akkor segítheti elő, ha a tényekre ébreszti rá az embereket, ha — Lenin szavaival —megvilágítja az élet minden oldalát: a lehetőségeket éppúgy, mint a lehetetlenségeket, a cselekvés szabad mezőnyét éppúgy, mint ennek korlátait.

A másik tényező: a tettek. *Ha a propaganda megelégszik a vélemények megváltoztatásával, s nem törekszik rá, hogy ezek a változások tettekben is realizálódjanak, hatása rövid távú lesz — tehát ismét csak korlátozott.* Érdemes rögtön azt is hozzátennünk, hogy itt tudatos tettekről van szó. A legújabb polgári propagandaelméletek ugyanis szintén hangsúlyozzák, hogy a propagandának tettekre kell mozgósítania — csak épp a tudatosság teljes kiiktatásával. A régebbi típusú propaganda „ortodoxia" terjesztésére, tehát ideológiai befolyásolásra törekedett — fejtegeti egy polgári szociológus —, míg a modern propaganda „ortopraxist" kíván betáplálni az emberekbe, vagyis tettekre mozgósítja őket... ideológiamentesen, gondolkodásmentesen. A szocialista társadalmon belüli propagandának viszont embert kell formálnia — s az emberi létnek el nem hanyagolható kritériuma a tudatosság, a tudatos cselekvés.

És mindebből már az is kitűnik, hogy a propaganda aktivista szemléletmódja egyrészt szemben áll a tiszta manipulációs típusú propagandamodellekkel: logikájából eredően nem hamis alternatívák támasztásából származtatja a befolyásolás hatékonyságát, hanem ellenkezőleg, épp abból, hogy feltárja, melyek a hamis és melyek a valóságos alternatívák a társadalom tagjai előtt. De ütközik a technicista szemléletű modellekkel is, hiszen az embert, akinek véleményét formálni kívánja, nem a társadalom „alkatrészének" tekinti, hanem a szó teljes és gazdag értelmében vett alkotó elemének.

Bod László: Gurszufi utca

Digitized by Google

DR. FEKETE GYÖRGY:

Nemzedékváltás a szövetkezetekben

Egyre szaporodnak azok a jelzések, amelyek arra figyelmeztetnek, hogy a magyar termelőszövetkezeti mozgalom a nemzedékváltás folytán fejlődésének új szakaszához közeledik. A mezőgazdasági termelőszövetkezetek férfi tagjainak 63, a nők 65 százaléka 50 éven felüli, ezen belül a férfiak 18, a nők 26 százaléka már 70 évesnél is idősebb. Ezért a földtulajdonos szövetkezeti tagok döntő többsége a szövetkezetben ledolgozott éveinek száma és életkora alapján a közeljövőben megszerzi a nyugdíjjogosultságot és kilép az aktív keresők sorából. Így a volt kistulajdonos parasztok helyett olyan nemzedékek válhatnak a szövetkezetek tagjaivá, akiket már nem a föld tulajdonából eredő megfontolások vezetnek a nagyüzemi gazdálkodásban. Az elkerülhetetlen nemzedékváltásnak többirányú — többségében ma még fel sem mért — következménye lesz. Ezek közül most csupán az egyiket, a munkaerő alakulását tekintjük röviden át.

A mezőgazdasági kereső-állomány csökkenésének folyamata

A népgazdasági tervezés keretében már ma is áttekinthető, hogy a következő éveket a mezőgazdasági keresők létszámcsökkenésének tendenciája fogja jellemezni. Az állománycsökkenés demográfiai tényezőkkel van összefüggésben, de a társadalmi munkamegosztás növekedése, a munkakörülmények és a jövedelmi viszonyok is befolyásolják.

A következő ötéves tervvel kapcsolatos vizsgálatok szerint a termelőszövetkezetekben és az egyéb mezőgazdasági munkahelyeken az 1968. január 1-én, valamint a negyedik ötéves terv elején és végén a mezőgazdasági keresők létszáma a következőképpen alakul (ezer főben):

Szektor	1968. január	1971. január	1976. január	
			I.	II.
			változat	
Termelőszövetkezet (a háztáji gazdaságok segítő családtagjaival)	1011,5	961,0	860,0	888,0
Állami mezőgazdaság	295,4	281,0	275,0	287,0
Egyéb	192,2	188,0	145,0	145,0
Összesen:	1499,1	1430,0	1280,0	1320,0

Ezek szerint a negyedik ötéves terv időszakában várhatóan 110—150 ezer fővel fog csökkenni a mezőgazdasági keresők létszáma. Egyrészt az állami mezőgazdaságban működő bérmechanizmusnak, a nagyobb mérvű termelő-

Digitized by Google

Ha a propaganda nem képes elegendő mértékben és elég meggyőzően tényekre hivatkozni, hatása igen korlátozott marad. Közhelyszerű megállapításnak tűnik ez, s rangját tulajdonképpen nem is az emeli, hogy tudományos kutatások empirikusan igazolják, vagy hogy a propagandának mint másodlagos politikai rendszernek a felfogásából logikailag következik. Igazi értékére akkor döbbenünk rá, ha felismerjük: az egyén autonómiájának, az emberi szabadságnak a kiteljesedését a szocialista társadalomban a propaganda akkor és csakis akkor segítheti elő, ha a tényekre ébreszti rá az embereket, ha — Lenin szavaival —megvilágítja az élet minden oldalát: a lehetőségeket éppúgy, mint a lehetetlenségeket, a cselekvés szabad mezőnyét éppúgy, mint ennek korlátait.

A másik tényező: a tettek. *Ha a propaganda megelégszik a vélemények megváltoztatásával, s nem törekszik rá, hogy ezek a változások tettekben is realizálódjanak, hatása rövid távú lesz — tehát ismét csak korlátozott.* Érdemes rögtön azt is hozzátennünk, hogy itt tudatos tettekről van szó. A legújabb polgári propagandaelméletek ugyanis szintén hangsúlyozzák, hogy a propagandának tettekre kell mozgósítania — csak épp a tudatosság teljes kiiktatásával. A régebbi típusú propaganda „ortodoxia" terjesztésére, tehát ideológiai befolyásolásra törekedett — fejtegeti egy polgári szociológus —, míg a modern propaganda „ortopraxist" kíván betáplálni az emberekbe, vagyis tettekre mozgósítja őket... ideológiamentesen, gondolkodásmentesen. A szocialista társadalmon belüli propagandának viszont embert kell formálnia — s az emberi létnek el nem hanyagolható kritériuma a tudatosság, a tudatos cselekvés.

És mindebből már az is kitűnik, hogy a propaganda aktivista szemléletmódja egyrészt szemben áll a tiszta manipulációs típusú propagandamodellekkel: logikájából eredően nem hamis alternatívák támasztásából származtatja a befolyásolás hatékonyságát, hanem ellenkezőleg, épp abból, hogy feltárja, melyek a hamis és melyek a valóságos alternatívák a társadalom tagjai előtt. De ütközik a technicista szemléletű modellekkel is, hiszen az embert, akinek véleményét formálni kívánja, nem a társadalom „alkatrészének" tekinti, hanem a szó teljes és gazdag értelmében vett alkotó elemének.

Bod László: Gurszufi utca

Digitized by Google

DR. FEKETE GYÖRGY:

Nemzedékváltás a szövetkezetekben

Egyre szaporodnak azok a jelzések, amelyek arra figyelmeztetnek, hogy a magyar termelőszövetkezeti mozgalom a nemzedékváltás folytán fejlődésének új szakaszához közeledik. A mezőgazdasági termelőszövetkezetek férfi tagjainak 63, a nők 65 százaléka 50 éven felüli, ezen belül a férfiak 18, a nők 26 százaléka már 70 évesnél is idősebb. Ezért a földtulajdonos szövetkezeti tagok döntő többsége a szövetkezetben ledolgozott éveinek száma és életkora alapján a közeljövőben megszerzi a nyugdíjjogosultságot és kilép az aktív keresők sorából. Így a volt kistulajdonos parasztok helyett olyan nemzedékek válhatnak a szövetkezetek tagjaivá, akiket már nem a föld tulajdonából eredő megfontolások vezetnek a nagyüzemi gazdálkodásban. Az elkerülhetetlen nemzedékváltásnak többirányú — többségében ma még fel sem mért — következménye lesz. Ezek közül most csupán az egyiket, a munkaerő alakulását tekintjük röviden át.

A mezőgazdasági kereső-állomány csökkenésének folyamata

A népgazdasági tervezés keretében már ma is áttekinthető, hogy a következő éveket a mezőgazdasági keresők létszámcsökkenésének tendenciája fogja jellemezni. Az állománycsökkenés demográfiai tényezőkkel van összefüggésben, de a társadalmi munkamegosztás növekedése, a munkakörülmények és a jövedelmi viszonyok is befolyásolják.

A következő ötéves tervvel kapcsolatos vizsgálatok szerint a termelőszövetkezetekben és az egyéb mezőgazdasági munkahelyeken az 1968. január 1-én, valamint a negyedik ötéves terv elején és végén a mezőgazdasági keresők létszáma a következőképpen alakul (ezer főben):

Szektor	1968. január	1971. január	1976. január	
			I. változat	II. változat
Termelőszövetkezet (a háztáji gazdaságok segítő családtagjaival)	1011,5	961,0	860,0	888,0
Állami mezőgazdaság	295,4	281,0	275,0	287,0
Egyéb	192,2	188,0	145,0	145,0
Összesen:	1499,1	1430,0	1280,0	1320,0

Ezek szerint a negyedik ötéves terv időszakában várhatóan 110—150 ezer fővel fog csökkenni a mezőgazdasági keresők létszáma. Egyrészt az állami mezőgazdaságban működő bérmechanizmusnak, a nagyobb mérvű termelő-

Digitized by Google

szövetkezeti nyugdíjazásnak és a mezőgazdaságon kívüli ágazatok munkaerő-elszívásának, másrészt az intenzív mezőgazdasági ágazatok és a kiegészítő tevékenység felfutásának létszámnövelő hatása következtében a két variáns közül az első, jelenlegi áttekintés szerint a 150 ezer főnyi létszámcsökkenés látszik a reálisabbnak.

A mezőgazdasági keresők számának csökkenése a kiöregedés (halálozás, nyugdíjazás), és a mezőgazdaságból való munkaerő kiáramlás miatt következik be. Ezt részben pótolja az ifjúság munkába lépése és az eltartottak gazdasági aktivizálódása. Kevésbé jelentékeny mértékben befolyásolja még a létszám alakulását a munkába lépett fiatalok egy részének továbbtanulása, s a gyermekgondozási segély kapcsán történő eltartottá válás.

A munkaerővolumen alakulásának főbb tendenciái többek között a következő foglalkoztatási összefüggéseket fejezik ki:

A mezőgazdasági alaptevékenység tekintetében (akárcsak az iparban) elsődlegessé válik a munkatermelékenység gyors ütemű és csak a meglevő anyagi eszközök által korlátozott növekedése.

A termelőszövetkezeti népesség foglalkoztatási igényeit ennélfogva nem a munkatermelékenység visszafogásával, hanem inkább a megfelelő termelésszerkezet kialakításával kell kielégíteni.

A következő években a melléktevékenységnek — mind a helyi munkaerőfeleslegek, mind a foglalkoztatás szezonális ingadozásainak enyhítése szempontjából — különös fontossága lehet.

A kereső létszámnak a nemzetközi tendenciaként érvényesülő csökkenése a gazdasági fejlődés meggyorsulásával és az iparosodással kezdődik. A külterjes iparosításnak alapvető munkaerőforrása a mezőgazdaságból felszabaduló képzetlen munkaerő. Az eláramlás üteme azonban a mezőgazdaságon kívüli ágazatok elszívó hatásának erősségétől függően változik.

Emellett a szinte világszerte tapasztalható ok mellett, hazánkban lökésszerűen meggyorsítja a mezőgazdasági foglalkoztatottak számának csökkenését az öregségi nyugdíjjogosultság elsőízbeni tömeges megszerzése.

A szövetkezeteket alapító paraszti nemzedékek kiöregedése

Kiöregedés miatt a mezőgazdasági keresők létszáma a negyedik ötéves terv folyamán több mint 200 ezer fővel csökkenne. Ebben az időszakban a kiöregedés a mezőgazdasági létszámváltozás leglényegesebb tényezőjévé válik. Ezen belül közel 40 ezer főre tehető a halálozás miatti kiesés és közel 170 ezer főre becsülhető a nyugdíjazás és öregségi járadékossá válás. A nyugdíjazás folyamata a tervidőszakban nagyon egyenlőtlen. 1970—71-ben szerzik meg a szövetkezeti parasztok tömegesen a nyugdíjkorhatár elérése mellett a tízéves szövetkezeti munka alapján a nyugdíjjogosultságot. Egy részük alacsonyabb munkateljesítményei miatt csak a nyugdíjkorhatár elérése után egy-két évvel éri el a nyugdíjjogosultságot. Ezzel szemben a tervidőszak végére jelentősen lecsökken a nyugdíjba vonulók száma. Nyugdíjazás és az egyes korosztályok népesség-eltérése következtében 1968-tól 1976-ig csupán mintegy 20 ezer fővel fog csökkenni a munkaképes kornál idősebb mezőgazdasági keresők száma. Várhatóan még a negyedik ötéves tervidőszak végén is mintegy 240 ezer, a munkaképes kornál idősebb mezőgazdasági kereső lesz foglalkoztatva. Ez a munkaerő-állomány fokozottabb gépesítéssel sem csoportosítható át más népgazdasági ágak szükségletének kielégítésére. Munkában tartásuk (amelyet egy esetleges nyugdíjkorhatár-leszállítás sem változtatna lényegesebb mértékben) [illegible] megszabja az ifjúság bevonásának mértékét és a korszerű munkahelyek [illegible]sének lehetőségeit.

[illegible]ai vonatkozásban a kiöregedés meglehetősen nagy pontossággal [illegible]sülhető. Korántsem lehet azonban ilyen pontosan kiszámítani az

Digitized by Google

idősebb generációk gazdasági aktivitását. Ez ugyanis számos, az életszínvonallal kapcsolatos és egyéb problémával is összefügg.

Említést érdemel, hogy az első és második szövetkezeti generáció között a jövedelmi különbségek miatt ellentmondások keletkeznek. Az alapító tagok nyugdíjának, főként pedig öregségi járadékának a színvonala alacsony, a fiatal, teljes munkabírású munkaerők által elérhető kereseti szinthez képest. Megélhetési okok is hozzájárulnak ahhoz, hogy a szövetkezetekben az öregek gyakran a nyugdíjjogosultság megszerzésekor nem adják át munkahelyüket a fiataloknak. Ugyanakkor főként ezek a fiatalok hasznosítják az előző évek munkájával felhalmozott anyagi eszközök előnyeit. Ezért egyes szövetkezetekben belépési díj fizetéséhez kívánják kötni a fiatalok tagként való felvételét. Valószínű, hogy a földjáradéknak öregségi járadékká való átváltása, a föld szövetkezeti megvásárlásával összefüggésben mindkét vonatkozásban csökkentené az ellentmondást. Jelentősen növelné ugyanis a ma alacsony jövedelmű idősebb korosztályok életszínvonalát, és megszüntetné a földjáradék folyósításának anyagi előnyeit.

A szövetkezeti földtulajdon fejlesztésére is gondolva lehetővé kellene tenni, hogy a földjáradékot, a nyugdíjkorhatár leszállításával kombinálva, az ipari nyugdíj összegével arányos életjáradékká alakítsuk át. Az ilyen típusú nyugdíjkorhatár-leszállítást a szövekezeti kollektívák egészére a közgyűlés döntése alapján lehetne kimondani, összekötve a nyugdíjasok nagyüzemi foglalkoztatásának korlátozásával.

A generációváltás okozta ellentmondások lehető csökkentése érdekében meg kellene vizsgálni annak a lehetőségét is, hogy az öregek háztáji munkája is egyik levezetője legyen a munkahely átadásával kapcsolatos problémáknak. Ennek érdekében biztosítani kellene, hogy a háztáji gazdaságban a nagyüzemi technológiai ellenőrzés és vállalati értékesítés mellett folyó állattartási és egyéb munka ugyanúgy családi munkaszervezetben végzett tevékenységnek minősüljön, mint ahogy ez a növénytermesztésben már kialakult.

Ezeket a megoldásokat a demográfiai helyzet összefügései is sürgetik. A nyugdíjjogosultság tömeges megszerzése ugyanis abban az időszakban következik be, amelyet a munkaerőforrások viszonylagos bősége jellemez. Ekkor a még munkaképes nyugdíjasok nem szívesen adják át helyüket a fiatalabbaknak. Később azonban, munkaképességük gyors csökkenésének időszakában csak viszonylag szűk ifjúsági munkaerőforrással számolhatunk. Csak termelés-politikai és műszaki fejlesztési intézkedésekkel nehezen lenne feloldható ez a sajátos ellentmondás. Bizonyos nyugdíjpolitikai intézkedéseket és az alacsony összegű öregségi járadéknak kihalásos megszűnését feltételezve azonban az is valószínűnek látszik, hogy a munkaképes kornál idősebbek távlati foglalkoztatása legfeljebb a jelenlegi volumenben fog megvalósulni. Számítani lehet arra is, hogy a regulatív jövedelmi adó hatására egyre több szövetkezet fog arra törekedni, hogy kiegészítse idős tagjainak nyugdíját. Ez az alapítóknak kijáró megtiszteltetés is jelentős mértékben csökkentheti a gazdasági kényszerből eredő foglalkoztatási igényeket.

Mindez nagyon lényeges lehet olyan esetekben, amikor a generációváltás során az egzisztenciális érdekek tömegesen veszélyeztetnék az időszerű racionalizálást és az ifjúsági munkaerő-utánpótlást.

Az ifjúság munkába lépése

Az előzetes tervtanulmányok szerint a negyedik ötéves terv időszakában viszonylag jelentős, évenként kereken 35 ezer főnyi ifjúsági utánpótlásra lesz szükség éppen az említett kiöregedés részbeni pótlása végett. Szerencsére a népesebb ifjúsági korosztályok munkába lépése nagyjából egybeesik a harmadik ötéves terv közepétől megindult nyugdíjazási hullámmal. Ez az összefüggés nagyon megkönnyítené az ifjúság mezőgazdasági munkába vonását, ha

Digitized by Google

[illegible] hogy a kiöregedő szövetkezeti [illegible] [illegible] jogainak tiszteletben tartása mellett és egészségesen [illegible] [illegible] — adják át munkahelyüket a fiataloknak. [illegible] hogy ez a folyamat sok irányú ellentmondással [illegible] végbe.

A fiatalok a szövetkezeti családokban mint munkaerőgazdálkodási egységekben általában kevésbé biztosíthatják maguknak az önálló keresetet és a [illegible] foglalkoztatást kínáló munkahelyeket. A nagyüzemekben a [illegible] [illegible] kívül a fiataloknak általában csak a [illegible] szánják. Ez természetesen nemcsak a szövetkezeti családok hagyományos életformájával függ össze, hanem a zömében idősebbekből álló szövetkezeti vezetőség felfogásával is, s nem elsősorban maradiságból, hanem annak a kényszerű következménye, hogy a szövetkezeteket [illegible] évek során [illegible] vállaló paraszti generáció a lehető legtovább igyekszik élvezni egész munkájának beérő gyümölcsét. Ezért [illegible] nyugdíjas korában is ragaszkodik a növekvő jövedelmet biztosító nagyüzemi munkához és nem vállalja a jövedelem-kiesést. Ilyen körülmények között a negyedik ötéves terv időszakában is fokozott figyelmet kell fordítani mind a népgazdaság foglalkoztatási egyensúlya, mind pedig a szövetkezetek perspektivikus érdekei szempontjából a generációváltás lehetőleg zökkenőmentes, de egyben a szövetkezeti élet normáihoz is igazodó lebonyolítására.

Bonyolítja az ifjúság munkába lépését az is, hogy a hagyományos agrárkörzetekben és az ipari körzetekben igen eltérő a szövetkezeti családok demográfiai összetétele. A harmadik ötéves terv második felében munkaképes korba lépő korosztályok, illetve a negyedik ötéves terv elején az iskolából kilépők népessége országos átlagban lényegesen nagyobb, mint az idősebb korosztályoké. Még ennél is nagyobb az agrárkörzetekben a szövetkezeti családok sajátos korstruktúrája az e területekre jellemző átlagosnál nagyobb népszaporulat következtében. Ezzel szemben az ipari körzetek termelőszövetkezeti családjainak népességében még a demográfiai hullám tetőzésének évében sem várható a munkaképes korba lépő ifjúsági korosztályok létszámának növekedése.

Az 196[illegible] évi reprezentatív felmérés, amely alkalmas a fő tendenciák érzékeltetésére, a következő képet mutatja:

	Erősen ipari	Közepesen ipari	Mező-gazdasági	A megvizsgált [illegible] községben
	körzetben			
	A [illegible] évesek egy átlagos korosztályának létszáma a [illegible] évesek egy átlagos korosztályának %-ában			
A [illegible] családokban	98,3	126,0	152,3	17[illegible]
A községben élő egyéb családokban	[illegible]	164,7	179,1	[illegible]
A községekben összesen	[illegible]	138,4	16[illegible],1	14[illegible]

[illegible] a tendenciákkal függ össze, hogy az ország jelentős [illegible] fiatalok, különösen a lányok [illegible] nem kapnak [illegible] [illegible] a szövetkezeti nagyüzemekben. [illegible] különösen az ipari körzetek [illegible] [illegible] növekszik az ifjúsági [illegible] biztosításának [illegible] [illegible] [illegible] jelentkező [illegible] [illegible] lényegesebben nem változik a [illegible]

Digitized by Google

struktúra jelenlegi területi megoszlása, akkor nem hogy csökkenni, hanem valószínűleg növekedni fognak a különbségek az ipari és a mezőgazdasági körzetek szövetkezeti munkaerő-ellátottsága tekintetében. A parasztifjúságnak mezőgazdaságon kívüli munkavállalása ugyanis nagyobb mérvű differenciáltságot eredményez, mint amilyent az ipartelepítés jelenlegi gyakorlata szerint ki lehetne egyenlíteni. Ez a probléma azonban már túlmutat a szövetkezeti nemzedékváltás gondolatkörén és a mezőgazdasági és iparpolitika területi vonatkozású fokozottabb koordinációját sürgeti.

A statisztikai gyakorlatban és a népgazdasági tervezésben a „kereső" fogalom pillanatnyilag túl tág, és ezért a „keresővé válás" nem jelenti az ipari fogalmak szerinti rendszeres foglalkoztatást.

Ebből a szempontból különösen figyelemreméltó, hogy a termelőszövetkezetek 1967. évi teljes munkaerő-állománya és ennek munkanap-teljesítménye a következőképpen alakult:

	Létszám (1000 fő)	Átlagos munkanap-teljesítmény	Összes munkanap (millió)
Kereső eltartott és foglalkoztatott			
állandó	280,0	288,0	80,64
időszaki	590,0	147,5	87,01
alkalmi	560,0	16,0	8,95
Összesen:	1430,0	123,5	176,60
ebből: kereső (háztáji segítő családtagok nélkül) állandó és rendszeresen foglalkoztatott időszaki	474,3	253,2	120,07
Egyéb időszaki és alkalmi	395,5	105,7	41,82
Összes kereső:	869,8	186,1	161,89

Csupán félmillió rendszeresen foglalkoztatott munkaerő van tehát a szövetkezetekben (a nyugdíjasokat is beleértve). Az összes keresőnek nyilvánítottaknak csak 54 százaléka van rendszeresen foglalkoztatva. Bizonyos, hogy a nem rendszeresen foglalkoztatottak a munkaerő-gazdálkodás kialakult kategóriái mellett 100 nap körüli átlagos teljesítménnyel nem tekintik keresőknek magukat és ilyen foglalkoztatási színvonal mellett különösen az ifjúsági munkaerőnek jelentős ki nem elégített igényei vannak.

A mezőgazdasági munkaerő-szükséglet állandó, időszaki és alkalmi munkaerőre való megoszlása a termelés természeti tényezőinek és a nagyüzemi munkamegosztásnak együttes következménye. E három foglalkoztatási kategória aránya a termelés struktúrájától és ezzel összefüggésben a hagyományos mezőgazdasági tevékenységet kiegészítő ágazatok szerepétől függ. A mezőgazdasági nagyüzemnek mint vállalatnak érdeke, hogy lehetőleg csökkenjen a foglalkoztatás szezonális jellege és stabilizálódjon a munkaerőállomány.

A mezőgazdaságnak természetesen továbbra is szüksége lesz olyan falusi munkaerő-tartalékra, amelyet a munkacsúcsokban csak időszakosan, vagy alkalmilag foglalkoztathat. E részlegesen foglalkoztatottak többségét a statisztika és a tervezés egyelőre foglalkoztatottként számolja el. Ez az eljárás korábban gazdaságilag indokolt volt, mert a munkaerő nagy része olyan háztartásbeli nő, aki nem igényelt állandó foglalkoztatást. Amilyen mértékben megszilárdulnak azonban a szövetkezeti közös gazdaságok, csökken a háztáji

Digitized by Google

gazdaság jelentősége és ütemegésen lépnek be a mezőgazdaságba fiatal munkaerők. Ilyen mértékben változik meg a korábbi helyzet: a fiatalok rendszeres és állandó foglalkoztatást igényelnek. Ez elkerülhetetlenül ki fogja élezni a mezőgazdasági munkaerő-szükséglet és a foglalkoztatási igények közötti ellentmondásokat. Ennek a konzekvenciáit nemcsak a gazdálkodásban, hanem a mezőgazdasági keresők tervezési és statisztikai számbavételi rendszerében is meg kell majd vonni.

A szövetkezeti családok foglalkoztatási igényei

A nemzedékváltás során a szövetkezeti családok távlatilag egyre inkább kettős jövedelmű családokká, „parasztokká" alakulnak át. Ezekben a családokban nagyobb lehet az egy főre jutó jövedelem, mint a csupán bérből és fizetésből élőké, tag lehet van ugyanis a részlegesen foglalkoztatható háztartási munkaerő-tartalékok mezőgazdasági munkavégzésének. A magasabb jövedelemnek többnyire az is feltétele, hogy a család teljes munkabírású tagja (illetve egyik tagja) a szövetkezeten kívüli munkás vagy alkalmazotti foglalkoztatást vállaljon. Ezért a szövetkezeti kapcsolat és a háztáji gazdálkodáshoz való feltételek biztosítása többnyire a család részlegesen foglalkoztatható egyik tagjára hárul. Ilyen körülmények között a szövetkezeti családok a paraszti munka elkötelezettségében érdekeltek.

A teljes munkabírású férfi munkaerő mezőgazdasági foglalkoztatása a szövetkezeti családoknak általában csak akkor érdekük, ha ez a munkaerő képzettségéhez képest kimagasló magas keresethez juthat. Ez pedig még a legeredményesebben működő szövetkezetekben is csak állandó foglalkoztatás esetén lehetséges. Ilyen viszonyok között az első ízben munkát vállalók, illetve a szövetkezetbe visszatérők a munkaerő-kereslet és kínálat ingadozása szerint vállalnak mezőgazdasági munkát. A szövetkezetnek a munkafeltételek és az elérhető jövedelem vonatkozásában versenyeznie kell a mezőgazdaságon kívüli ágazatokkal a második paraszti generáció, a lényegében föld nélküli fiatalok belépéséért.

A demográfiai jelzések arra figyelmeztetnek, hogy mind a negyedik ötéves terv, mind a távlati terv kidolgozása közben végig kell gondolni a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben bekövetkező nemzedékváltás összes összefüggéseit és kihatásait.

Bod László: A Medve-hegy Krímben

Digitized by Google

LICSKÓ GYÖRGY:

A gazdasági élettevékenység racionalizmusának aktuális problémáiról

„Az egyetemesen fejlett egyének, akiknek társadalmi viszonyai mint saját, közösségi vonatkozásaik a saját közösségi ellenőrzésüknek is vannak alávetve, nem a természet, hanem a történelem termékei. A képességek fejlődésének ez a foka és egyetemessége, amelyen ez az individualitás lehetővé válik, éppen előfeltételezi a csereérték bázisán való termelést, amely az általánossággal először teremti meg az egyénnek önmagától és másoktól való elidegenedését, de vonatkozásainak és képességeinek általánosságát és mindenoldalúságát is."

(Marx)

A termelőeszközök magántulajdonától megszabadult szocialista társadalom immár félévszázados történetének kétségtelenül egyik legjelentősebb periódusa kezdődött el a közelmúltban bevezetett gazdaságpolitikai intézkedésekkel. A politikai gazdaságtan tudományában való különösebb jártasság nélkül is látható, hogy e fejlemények következtében egyrészt ismételten felvetődik az árutermelés, illetve a pénz- és áruviszonyok történelmi szerepének és helyének kérdése, másrészt hogy ennél lényegesen többről van szó.

Nyilvánvaló, hogy most a kérdésnek nem az az oldala kerül előtérbe, amelyet az emberi szellem oly sok jeles képviselője — a művészetben, az irodalomban, a filozófiában, sőt a politikai gazdaságtanban is — annyi szenvedéllyel és keserűséggel illetett. Pontosabban szólva: most válik csak történelmileg mindenki számára érzékelhető ténnyé az a különben már régen felismert igazság, hogy a pénz- és áruviszonyoknak van egy pozitív — ha mégoly ellentmondásosan pozitív — szerepük is, hogy éppen e viszonyok „bornírt uralma" (Marx) teremti meg társadalmilag és gazdaságilag azokat a feltételeket, amelyek alapján az ember kiszabadíthatja magát ebből az elidegenült állapotból. S itt nemcsak (és nem is elsősorban) arra az általános érvényű és vitathatatlan marxi megállapításra gondolunk, amelynek értelmében a kapitalista társadalom a munkásosztályban saját sírásóját hozza létre. A szocializmus eddigi története megmutatta — amit egyébként Lenin már a húszas évek elején nagyon világosan látott —, hogy a munkásosztálynak a politikai hatalmat megragadó aktusa nem több (persze nem is kevesebb), mint a társadalom osztályszerkezetéből szükségképpen adódó korlátok ledöntése azon az úton, amely az emberiség előtörténetéből igazi történetéhez vezet. Ezt az utat azonban meg kell tenni, végig kell járni.

E rövid tanulmányban csupán arra szeretnék rámutatni, hogy történeti-filozófiai aspektusból tekintve milyen szerepük van ezen az úton az ellentmondásosan pozitív értelemben vett pénz- és áruviszonyoknak.

Kétségtelen, hogy a tőkés termelési módban kifejlődött, és éppen a pénz- és áruviszonyok által determinált emberi tevékenységnek van egy határozottan pozitív szerepe — mégpedig a történelmi fejlődés, a kommunista társadalom perspektívája szempontjából. Ezzel persze semmi újat nem mondunk. Marx életművében erre számtalan megjegyzést találunk, és azóta is sokféle[illegible]galmazták már ezt. Mégis, ha végiggondoljuk, ebből a tételből

Digitized by Google

gazdaság jelentősége és tömegesen lépnek be a mezőgazdaságba fiatal munkaerők, olyan mértékben változik meg a korábbi helyzet: a fiatalok rendszeres és állandó foglalkoztatást igényelnek. Ez elkerülhetetlenül ki fogja élezni a mezőgazdasági munkaerő-szükséglet és a foglalkoztatási igények közötti ellentmondásokat. Ennek a konzekvenciáit nemcsak a gazdálkodásban, hanem a mezőgazdasági keresők tervezési és statisztikai számbavételi rendszerében is mielőbb le kell majd vonni.

A szövetkezeti családok foglalkoztatási igényei

A nemzedékváltás során a szövetkezeti családok távlatilag egyre inkább kettős jövedelmű családokká, „kétlakiakká" alakulnak át. Ezekben a családokban nagyobb lehet az egy főre jutó jövedelem, mint a csupán bérből és fizetésből élőké, tág tere van ugyanis a részlegesen foglalkoztatható háztartási munkaerő-tartalékok mezőgazdasági munkavégzésének. A magasabb jövedelemnek többnyire az is feltétele, hogy a család teljes munkabírású tagja (illetve egyik tagja) a szövetkezeten kívül munkás vagy alkalmazotti foglalkoztatást vállaljon. Ezért a szövetkezeti kapcsolat és a háztáji gazdálkodáshoz való feltételek biztosítása többnyire a család részlegesen foglalkoztatható egyik tagjára hárul. Ilyen körülmények között a szövetkezeti családok a paraszti munka elnőiesítésében érdekeltek.

A teljes munkabírású férfi munkaerő mezőgazdasági foglalkoztatása a szövetkezeti családoknak általában csak akkor érdekük, ha ez a munkaerő képzettségéhez képest kimagaslóan magas keresethez juthat. Ez pedig még a legeredményesebben működő szövetkezetekben is csak állandó foglalkoztatás esetén lehetséges. Ilyen viszonyok között az első ízben munkát vállalók, illetve a szövekezetbe visszatérők a munkaerő-kereslet és kínálat ingadozása szerint vállalnak mezőgazdasági munkát. A szövetkezetnek a munkafeltételek és az elérhető jövedelem vonatkozásában versenyeznie kell a mezőgazdaságon kívüli ágazatokkal a második paraszti generáció, a lényegében föld nélküli fiatalok belépéséért.

A demográfiai jelzések arra figyelmeztetnek, hogy mind a negyedik ötéves terv, mind a távlati terv kidolgozása közben végig kell gondolni a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben bekövetkező nemzedékváltás összes összefüggéseit és kihatásait.

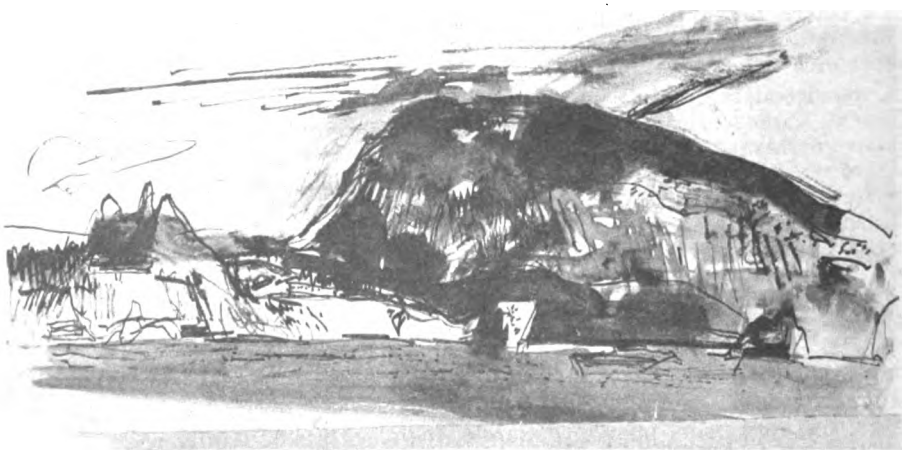

ló: A Medve-hegy Krímben

Digitized by Google

LICSKÓ GYÖRGY:

A gazdasági élettevékenység racionalizmusának aktuális problémáiról

> „Az egyetemesen fejlett egyének, akiknek társadalmi viszonyai mint saját, közösségi vonatkozásaik a saját közösségi ellenőrzésüknek is vannak alávetve, nem a természet, hanem a történelem termékei. A képességek fejlődésének ez a foka és egyetemessége, amelyen ez az individualitás lehetővé válik, éppen előfeltételezi a csereérték bázisán való termelést, amely az általánossággal először teremti meg az egyénnek önmagától és másoktól való elidegenedését, de vonatkozásainak és képességeinek általánosságát és mindenoldalúságát is."
>
> *(Marx)*

A termelőeszközök magántulajdonától megszabadult szocialista társadalom immár félévszázados történetének kétségtelenül egyik legjelentősebb periódusa kezdődött el a közelmúltban bevezetett gazdaságpolitikai intézkedésekkel. A politikai gazdaságtan tudományában való különösebb jártasság nélkül is látható, hogy e fejlemények következtében egyrészt ismételten felvetődik az árutermelés, illetve a pénz- és áruviszonyok történelmi szerepének és helyének kérdése, másrészt hogy ennél lényegesen többről van szó.

Nyilvánvaló, hogy most a kérdésnek nem az az oldala kerül előtérbe, amelyet az emberi szellem oly sok jeles képviselője — a művészetben, az irodalomban, a filozófiában, sőt a politikai gazdaságtanban is — annyi szenvedéllyel és keserűséggel illetett. Pontosabban szólva: most válik csak történelmileg mindenki számára érzékelhető ténnyé az a különben már régen felismert igazság, hogy a pénz- és áruviszonyoknak van egy pozitív — ha mégoly ellentmondásosan pozitív — szerepük is, hogy éppen e viszonyok „bornírt uralma" (Marx) teremti meg társadalmilag és gazdaságilag azokat a feltételeket, amelyek alapján az ember kiszabadíthatja magát ebből az elidegenült állapotból. S itt nemcsak (és nem is elsősorban) arra az általános érvényű és vitathatatlan marxi megállapításra gondolunk, amelynek értelmében a kapitalista társadalom a munkásosztályban saját sírásóját hozza létre. A szocializmus eddigi története megmutatta — amit egyébként Lenin már a húszas évek elején nagyon világosan látott —, hogy a munkásosztálynak a politikai hatalmat megragadó aktusa nem több (persze nem is kevesebb), mint a társadalom osztályszerkezetéből szükségképpen adódó korlátok ledöntése azon az úton, amely az emberiség előtörténetéből igazi történetéhez vezet. Ezt az utat azonban meg kell tenni, végig kell járni.

E rövid tanulmányban csupán arra szeretnék rámutatni, hogy történeti-filozófiai aspektusból tekintve milyen szerepük van ezen az úton az ellentmondásosan pozitív értelemben vett pénz- és áruviszonyoknak.

Kétségtelen, hogy a tőkés termelési módban kifejlődött, és éppen a pénz- és áruviszonyok által determinált emberi tevékenységnek van egy határozottan pozitív szerepe — mégpedig a történelmi fejlődés, a kommunista társadalom perspektívája szempontjából. Ezzel persze semmi újat nem mondunk. Marx életművében erre számtalan megjegyzést találunk, és azóta is sokféleképpen megfogalmazták már ezt. Mégis, ha végiggondoljuk, ebből a tételből

Digitized by Google

adódik olyan következtetés is, amelyre — úgy vélem — eddig kevés gondot fordítottunk.

A Nyersfogalmazvány egy helyén Marx igen röviden és lényegre törően jellemzi az emberi társadalom fejlődését a tevékenységi formák legáltalánosabb vonásai szempontjából: „Személyi függőségi viszonyok (eleinte egészen természetadta módon) az első társadalmi formák, amelyekben az emberi tevékenység csak csekély mértékben és elszigetelt pontokon fejlődik. *Dologi* függőségre alapozott személyi függetlenség, ez a másik nagy forma, amelyben először alakul ki az általános társadalmi anyagcserének, az egyetemes vonatkozásoknak, mindenoldalú szükségleteknek és egyetemes képességeknek egy rendszere. Szabad individualitás, amely az egyének egyetemes fejlődésén és közösségi társadalmi tevékenységük mint társadalmi képességük alárendelésén alapul, ez a harmadik fok. A második teremti meg a harmadiknak a feltételeit."[1] Mint látjuk, itt a „dologi függőségre alapozott személyi függetlenség" szerepel az utána következő fokozat, a kommunista társadalom feltételeinek megteremtéseként. Ugyanezen műnek egy másik, ehhez kapcsolódó megállapítás szerint pedig: „A fejlődés korábbi fokain az egyes egyén teljesebbként jelenik meg, mivel vonatkozásainak teljességét még éppen nem munkálta ki és nem állította szembe magával mint tőle független társadalmi hatalmakat és viszonyokat."[2] Itt is bizonyos feltételek (előfeltételek) megteremtéséről van tehát szó. Hiszen „... bizonyos — írja Marx ugyanott —, hogy az egyének nem rendelhetik alá maguknak saját társadalmi összefüggéseiket, amíg nem teremtették meg ezeket", mert ez „Az egyének fejlődésének meghatározott szakaszához tartozik. Az idegenszerűség és önállóság, amelyben még velük szemben létezik, csak azt bizonyítja, hogy még társadalmi életük feltételeinek megteremtése közben vannak, ahelyett, hogy ezekből a feltételekből kiindulva kezdték volna meg a társadalmi életüket."[3]

Most nézzük, hogyan vélekedik Marx a tőke „civilizáló oldaláról": „A tőke egyik civilizáló oldala az, hogy a többletmunkát oly módon és olyan feltételek mellett kényszeríti ki, melyek a termelőerők, a társadalmi viszonyok fejlődése és egy új, magasabb rendű alakulat elemeinek megteremtése szempontjából előnyösebbek, mint a korábbi formák, a rabszolgaság, jobbágyság stb. Ily módon egyrészt olyan fokra vezet, amelyen a társadalom egy része nem fogja többé a másik rovására kikényszeríteni és monopolizálni a társadalmi fejlődést (beleértve annak anyagi és intellektuális előnyeit); másrészt megteremti azoknak a viszonyoknak az anyagi eszközeit és csíráját, amelyek egy magasabb rendű társadalmi formában lehetővé teszik, hogy ezt a többletmunkát az anyagi munkának általában szentelt idő nagyobb korlátozásával kapcsolják egybe."[4]

Az imént idézett marxi gondolatokban arról van szó, hogy a tőkés termelési módban alakulnak ki azok a *feltételek*, amelyek a kommunista társadalom létrehozása szempontjából szükségesek. Vizsgáljuk meg általános történeti-filozófiai szempontból ezeket a feltételeket. Első megközelítésre persze azt mondhatjuk, hogy ezek jól ismert dolgok — és ez általánosságban igaz is. Jól ismertek abban a vonatkozásban, hogy a kommunista társadalomnak szüksége van a megfelelően fejlett termelőerőkre, amelyeket a kapitalizmus fejleszt ki. De úgy véljük, éppen az előbbi idézetek értelmében állíthatjuk, hogy itt lényegesen többről van szó. Miben áll tehát az a plusz, amely — a „mindenkinek szükséglete szerint" jelszó gyakorlati megvalósításához elengedhetetlenül szükséges termelőeszközök mellett — ugyancsak szükséges és szintén a tőkés termelési mód által kifejlesztett feltétele a kommunista társadalomnak?

1 Magyar fordításban 1: Magyar Filozófiai Szemle. 1965 2. 277. old.
2 Uo.
3 Uo.
4 A tőke. III. köt. Budapest, 1961. 785. old.

Digitized by Google

A kérdésre adandó válasz kifejtéséhez az emberi tevékenység módjának egy társadalmilag igen fontos változásából kell kiindulnunk. Nagyon jó kiindulópontot ad ehhez Oskar Lange, a néhány éve elhunyt kitűnő lengyel közgazdász egyik gondolata. *Politikai gazdaságtan* című könyvében az emberi tevékenység történeti alakulatainak fejlődésében kétféle racionalizmust különböztet meg: a *tárgyi* és a *módszertani* racionalizmust. „Az első — írja — akkor fordul elő, amikor az eszközök megválasztása megfelel a valódi, objektíven létező helyzetnek, azaz a ténylegesen létező tényeknek, törvényeknek és viszonyoknak. A tevékenység tárgyi racionalizmusa tehát egyenlő annak hatékonyságával. A másik, vagyis a *módszertani* racionalitás azt jelenti, hogy a tevékenység racionális a cselekvő birtokában levő tudás szempontjából, vagyis, hogy az eszközök megválasztását eldöntő logikai következtetés helyes a birtokában levő tudás keretén belül, mellőzve azt a kérdést, hogy ez a tudás egyezik-e az objektív tényállással."[5] Röviden szólva, Lange úgy értelmezi ezt, hogy a tárgyi racionalitás a naturálgazdálkodás korában uralkodik, a módszertani racionalitás pedig a tőkés termelési mód, a tőkésvállalat történelmi terméke, amely a pénz- és áruviszonyok uralkodóvá válásakor alakul ki.

Az ilyen értelemben vett tárgyi racionalitás megértéséhez nem szükséges különösebb magyarázat. A naturálgazdálkodás korában az ember valóban olyan módon szervezi meg tevékenységét, hogy az a rendelkezésére álló eszközök „magánvalóságának" megfelelően lesz racionális. A tevékenység kiindulópontja itt az, amit Marx „természet adta szerszámok"-nak nevez (föld, víz stb.).

A tőkés termelési mód által kifejlesztett tevékenység viszont merőben más jellegű. Ami a naturálgazdálkodásban egyáltalán nem fontos: a lehető legtöbb pénz megszerzése minden körülmények között — az a tőkés vállalatnak kizárólagos célja, „létezési módja" lesz. Ezért itt törvényszerűen háttérbe szorul a tárgyi racionalizmus. A tőkés vállalat tevékenységét olyan cél határozza meg, amelynek elérésében nem az a fontos, hogy megfelelnek-e a rendelkezésére álló eszközök „magánvalóságukban" az elérendő célnak, vagy nem, hanem az, hogy mennyiben alkalmasak oly módon való felhasználásra, amely a legnagyobb nyereséget biztosítja. Nézzünk erre egy egyszerű példát. Minden marxista tudja, hogy pl. egy cipőgyár tulajdonosa számára nem az a fontos, hogy olcsó és jó cipőt gyártsanak a munkások, hanem, hogy annyi és olyan cipőt termeljenek, amivel ő a lehető legnagyobb nyereséget érheti el (nem is beszélve arról, hogy ha a cipőgyártásnál jobb profitszerzési lehetőséget lát, akkor más iparágba is átcsoportosíthatja tőkéjét). Ha pedig a konkurrencia következtében mégis több jó és olcsó cipő készül, ez nem azért történik, mert valóban ez a cél vezérli a gyárosokat, hanem azért, mert ily módon tudnak nagyobb profitot szerezni maguknak.

Ehhez járul még az a Marx által sokoldalúan elemzett általános visszájára fordulás, amely az egész tőkés termelési módot átfogja. E visszájára forduláson belül a tevékenység nem a valóságos, a meglevő eszközök szempontjából racionális, hanem egy külső cél, a profit biztosítása szempontjából. Ez pedig a termelő tevékenységtől (látszólag) meglehetősen távol eső módszerek kialakítását és alkalmazását követeli meg a termelés egész irányításában, szervezésében, a termelési célok kitűzésében stb. A termelőknek (s e vonatkozásban ez a szó a tulajdonosokat jelenti) el kell sajátítaniuk ezeket a módszereket, különben nem létezhetnek tulajdonosokként, azaz tőkésekként, a tőke megszemélyesítőiként. A tulajdonosoknak, a termelés irányítóinak el kell igazodniuk ebben a visszájára fordulásban. Joggal nevezi tehát Lange az ilyen viszonyok között eligazodást biztosító racionalizmust *módszertani racionalizmusnak.*

A vázoltak alapján levonhatjuk azt a következtetést, hogy a társadalomnak — a történelmi fejlődés bizonyos fokán — feltétlenül el kell sajátítania

[5] Oskar Lange: Politikai gazdaságtan I. KJK, Bp. 1965. 167—168. old.

Digitized by Google

a módszertani racionalizmust. Ez a bizonyos fok pedig nem más, mint az emberi tevékenységnek az a szintje, amelyen már megvannak az ember által létrehozott tárgyi világ törvényszerűségeit alkotó összefüggések. Amikor az ember már kimunkálta önmagából „vonatkozásainak teljességét", amely mint egy általa létrehozott tárgyi világ áll vele szemben, akkor csak úgy létezhet (és tevékenykedhet), ha ezt a fajta tárgyi világot szükségleteinek megfelelően uralni is tudja, vagyis ha megfelelő biztonsággal tud eligazodni benne. Nos, a kapitalizmus klasszikus korszaka (szabályosan ismétlődő gazdasági válságaival) megmutatta, hogy milyen göröngyös utat kell megtennie a társadalomnak, amíg objektíve és szubjektíve is lehetővé válik ez az eligazodás. Az objektív oldalt tekintve: létre kellett hozni azt a gépi-nagyüzemi termelési kapacitást, amely a szétforgácsolt kisipar helyett az egész nemzetgazdaságot átfogó nagyvállalatok formájában jelenik meg. Objektíve ugyanis csak ekkor *lehetséges* a szükségletek és a termelés reális áttekintése. Más kérdés, hogy mennyire gátolja ezt a lehetőséget a tőkés konkurrencia, amely ugyancsak objektíve létezik. A lényeg az, hogy a nagyvállalatok létrejötte előtt elvileg lehetetlen a termelés és fogyasztás társadalmi méretű áttekintése, a nagyvállalatok létrejötte után pedig ez elvileg lehetséges.

Jelen vizsgálódásunk szempontjából azonban fontosabb a szubjektív oldal, mert ez tartalmazza a tevékenység racionalizmusát. A módszertani racionalizmus szubjektíve azoknak a tapasztalatoknak a felhalmozódásaként alakul ki, amelyeket a tőkés vállalkozók a periodikusan visszatérő gazdasági válságok közepette folytatott a létért való küzdelemben szereztek. E küzdelem eredményeképpen a kapitalista társadalom végül is elsajátítja a módszertani racionalitás elvén alapuló tevékenységi módot — csakhogy rendkívül ellentmondásosan. Az ellentmondás alapja a termelőeszközök magántulajdona. Ezen az alapon úgy nyilvánul meg a módszertani racionalizmus ellentmondásos elsajátítása, hogy egyrészt csak a társadalom egyik osztálya számára reális, másrészt ezen osztály egyedei is csak egymás rovására gyakorolhatják ezt. A termelőeszközök magántulajdonosi birtokában a tőkésosztály (a hozzá csatlakozó szakemberekkel stb. együtt) pusztán eszközként használja a termelőeszközöktől megfosztott osztályt a számára módszertanilag racionális tevékenységben. Ezért a munkásosztály tulajdonképpen meg van fosztva a módszertanilag racionális tevékenység gyakorlásának reális lehetőségétől, illetve ez a lehetőség a puszta életbenmaradásához szükséges bérmunkás-tevékenység igen kevés alternatívát hagyó szűk körére korlátozódik. A tőkés társadalom tehát képes módszertanilag racionális tevékenységre, de csak annyiban, amennyiben a társadalom egyik osztályának ilyen tevékenységéhez a másik osztály léte eszközül szolgál. Ez persze embertelen, teljesen elidegenült racionalizmus.

Ha történelmileg tekintjük ebből a szempontból a kapitalizmust, azt láthatjuk, hogy a tevékenység már a tőkés termelési mód ún. klasszikus időszakában is módszertanilag racionálisnak mondható ugyan, csakhogy ez a racionalitás „az ember külsővé lett lényege", a pénz- és áruviszonyok által van determinálva. A külsővé vált emberi lényeg ekkor a maga nyers brutalitásában követelte meg a szó igazi értelmében vett bérrabszolgaságon felépülő társadalmi-gazdasági tevékenységet, s ez már akkor is bizonyos mértékben magában foglalta az emberekkel való manipulálás lehetőségét, de csak szűk keretek között, mert a manipuláció tárgya, a proletariátus, a fizikailag is embertelen és nyomorúságos munkában töltött élet vagy a még nyomorúságosabb munkanélküliség között tengődött. Ez szükségképpen korlátok között tartotta a manipulálás lehetőségét, bár e lehetőség elvont értelemben már ekkor is adva van.

Marx már a *Gazdasági-filozófiai kéziratok*ban felfigyelt arra a mind általánosabbá váló jelenségre, hogy a polgári társadalomban mindenki arra törekszik, hogy más emberek számára olyan új szükségleteket teremtsen, amelyeket majd ő elégít ki, elsajátítva az ebből származó hasznot. Hogy az ilyen lehetőségen alapuló manipuláció totálissá váljék a társadalom életében, ah-

Digitized by Google

hoz egyrészt fejlett gépi nagyipar szükséges, amely „gyorsan csökkenő költséggel termel", s így nemcsak saját piacát, hanem a saját termékei iránti keresletet is megteremti,[6] másrészt a gazdasági életben kialakított módszerek transzformálása a politikai szférába. Ezzel a gazdasági tevékenységnek megfelelően a társadalmi élet politikai szférájában is a tőke értékesülési folyamatához „idomítva" lehet mozgatni, irányítani az emberek tömegét. A modern állammonopolista kapitalizmus kifejlesztette a totális manipuláció rendkívül kifinomult formáit. Ismeretes, hogy ennek a lényege az emberek tömegeinek puszta fogyasztó alannyá tétele, s ez lényeges változás a korábbi állapotokhoz képest. E helyzetben ugyanis a proletariátus is egyre nagyobb mértékben válik fogyasztóképessé, s egyre kevésbé hasonlít a XIX. századi kapitalizmus nyomorgó munkásaihoz. Az előbb említett marxi megállapítás értelmében azonban nincs változás, sőt az akkor még csak csírájában mutatkozó jelenség éppen a „fogyasztói társadalom"-ban válik mindent átfogó tényezővé.

Mindazok a jelenségek azonban, amelyek napjaink teljesen manipulált fejlett tőkésországaiban a termelés és a fogyasztás kapcsolata területén mutatkoznak, végső soron a módszertanilag racionális tevékenység megnyilvánulási formái. A tőke értékesülési folyamatának szempontjából a tevékenység az emberek tömegeinek puszta fogyasztó alannyá tételekor is éppúgy „racionális", mint ahogy a munkásosztály nyomorgó-éhező tömeggé tételekor volt a kapitalizmus kezdeti korszakában. Nyilvánvaló mármost, hogy az ilyenfajta racionalitás kifejlődése a társadalom osztályszerkezetét és a fejlődésnek azt a fokát feltételezi, amelyen a régi személyi függőségi viszonyok általános formában, dologi függőségi viszonyok formájában érvényesülhetnek. A tőkés kizsákmányolás nélkül tehát nem fejlődhetett volna ki az emberiség történetében a módszertani racionalizmus.

★

Miért foglalkozunk ezzel a kapitalizmusra jellemző problémával? Vajon lehetséges-e, hogy a tőkés termelési módban kifejlődő módszertani racionalizmus, amelynek célja a profitszerzés, a szocialista társadalomban, tehát a termelőeszközök magántulajdonának megszüntetése után is fontos szerepet játsszék? Ha ilyen kiélezetten tesszük fel a kérdést — bármilyen furcsán hangzik is —, „igen"-nel kell válaszolnunk rá.

Az előzőekben csupán arra mutattunk rá, hogy a tevékenységnek az a formája, amelyet módszertanilag racionálisnak nevezünk, történelmileg csak a tőkés termelési módban alakulhatott ki. Ez azonban nem azt jelenti, hogy az emberi tevékenységnek csupán a kapitalizmusra jellemző módja ez. A módszertanilag racionális tevékenység az emberiség egyik vívmánya, a történelem terméke, amely szükségképpen alakul ki a naturálgazdálkodás és a vele együtt létező tárgyi racionalizmus korszakát túlhaladó fejlődési folyamatban. A kapitalizmus megdöntése után az emberiség természetesen nem tér vissza a naturálgazdálkodáshoz, hanem a tevékenység módszertani racionalizmusának útján halad tovább, mert ezt követelik a történelmileg kimunkált, létrehozott tárgyi világ társadalmi-gazdasági relációi. A szocialista társadalom azonban a kapitalizmusban kialakított racionalitás elvét továbbfejlesztette, s a tervgazdaságban létrehozhatja a racionalizmus még magasabb, az egész társadalmat átfogó formáját.

Oskar Lange — már idézett könyvében — így ír erről: „A szocialista termelési mód a tőkés termelési módtól a termelőerőkön kívül csupán a tőkésvállalatok magángazdasági racionalitásának módszertanát, nevezetesen a kalkulációt és az ezzel összefüggésben létrejött könyvvitelt, valamint magát a racionális gazdálkodás elvének eszméjét örökölte. Ez nagy történelmi örökség, de ez az örökség nem elég ahhoz, hogy megvalósuljon a termelés és a

[6] Lásd: E. J. Hobsbawm: A forradalmak kora (Kossuth Könyvkiadó, 1964) című könyvének *Az ipari forradalomról* szóló fejezetét.

Digitized by Google

termékek elosztásának társadalmi-gazdasági racionalitása... A szocialista társadalomnak ilyen módszert a saját fejlődése alapján kell kidolgoznia."[7] Ebből az idézetből láthatjuk, milyen fontosnak tartja Lange a racionális gazdálkodás elvét mint a kapitalizmusból ránkmaradt örökséget. Nem alaptalanul. A társadalmi-gazdasági élettevékenységnek magántulajdonosi viszonyoktól nem gátolt, átfogó racionalitása tulajdonképpen a tőkés termelési módban kialakult módszertani racionalitás továbbfejlesztése, illetve érvényesítése a vállalatok, üzemek termelését koordináló egész népgazdasági szinten. Ez egyúttal a tervgazdálkodás valóban helyes módszereinek kialakítását is jelenti.

Megállapíthatjuk tehát, hogy a szocialista társadalom a gazdasági élettevékenységben nem nélkülözheti a módszertani racionalitás elvét. A problémát nem is ennek felismerése okozza, hanem az, hogy a kapitalizmusban kialakított racionalitás elválaszthatatlan a munkásosztály kizsákmányolásától és az erre épülő manipulációtól. A kérdést így kell tehát feltennünk: lehetséges-e a gazdasági élettevékenységben olyan módszertani racionalitás, amely nem az osztályelnyomáson és az emberek tömegével való manipuláción alapszik? Egyelőre előlegezzük azt a feltételezésünket, hogy nemcsak létezhet ez, hanem a szocializmus eddigi történetének gazdasági nehézségei és problémái nem kis mértékben ennek hiányára vezethetők vissza.

Nézzük tehát, miben kell különböznie a szocialista társadalomban funkcionáló módszertani racionalizmusnak a tőkés társadalomban fennállótól. A legfontosabb különbség a tulajdonviszonyoknak és a társadalom osztályszerkezetének megváltozásából fakad. Mint kimutattuk, a tevékenység racionalitása a kapitalizmusban csak a tőkésosztály tagjai számára reális lehetőség, melynek megvalósításához a munkásosztályt eszközül kell használnia. Nos, a szocialista forradalom e tekintetben is *politikailag* új lehetőséget teremt, pontosabban szólva: *elhárítja azokat a politikai korlátokat, amelyek a társadalom nagy többsége előtt állanak a módszertani racionalizmus elsajátításában és gyakorlásában.*

Amikor Lenin a NEP bevezetésekor elsőrendű politikai feladatként állította a kommunisták elé az ismert követelményt: „tanuljunk meg kereskedni!", akkor nyilván nem a szűk értelemben vett kereskedelemre (az adásvételre) gondolt, hanem a gazdasági életben, mégpedig a pénz- és áruviszonyokon alapuló gazdasági életben való jártasság elsajátítására. Ugyanakkor az ebben a jelszóban kifejeződő politika volt az első jelentős lépés ahhoz, hogy az emberek tömeges méretekben sajátítsák el a gazdasági élet követelményeinek megfelelő tevékenységet. Vagyis Lenin — akinek valóban csodálatraméltó képessége volt ahhoz, hogy a mindennapi gazdasági-politikai gyakorlatban „aprópénzre váltsa" az élet által felvetett nagy jelentőségű elvi kérdéseket és a megoldásukhoz vezető stratégiai elhatározásokat — idejében felismerte azt a rendkívül fontos dolgot, hogy tömeges méretekben kell elsajátítani azt a készséget, amelyet a tőkések gyakoroltak a gazdasági élettevékenységben. Ilyen értelemben kellett (és kell ma is!) tanulnunk a tőkésektől, s ez a „tanuljunk meg kereskedni!" jelszó valóságos értelme.

Iménti megállapításunkat — Oskar Lange idézett gondolataira utalva — a következőképpen is megfogalmazhatjuk: *a szocializmusnak — gazdaságpolitikailag — arra kell törekednie, hogy a társadalom tagjai tömeges méretekben sajátítsák el a tőkés termelési módban kialakult módszertani racionalizmust.* A hangsúly azon van, hogy valóban a *tömegek* közkincsévé váljék ez a képesség. Magától értetődik, hogy ennek megvalósításához feltétlenül szükséges a sokat hangoztatott üzemi és közéleti demokrácia tényleges kifejlesztése. Más szóval: nemcsak az üzemi (illetve közéleti) vezetőktől kell ennek gyakorlását megkövetelni, hanem a vezetettek tömegeitől is. Hiszen az embereket olyan valóságos közösségi egyénekké kell fejleszteni, akik valóban értik a társadalomban lejátszódó gazdasági folyamatokat. Ez pedig csak ak-

7 Oskar Lange, i. m. 188. old.

Digitized by Google

kor lehetséges, ha az emberek tömegei nem csupán végrehajtói a tőlük függetlenül hozott döntéseknek, hanem cselekvő részesei a célok kitűzésének és az ezeket megvalósító tevékenység megszervezésének is. Ez jelenti egyben elvileg annak a reális biztosítékát is, hogy végleg túljusson a társadalom az emberekkel való manipuláció korszakán. Minél szélesebb rétegeknek van lehetőségük a gazdasági-politikai tevékenység céltudatos alakítására, annál szűkebb a manipuláció lehetősége, mert annál kevésbé manipulálhatóvá válnak az emberek tömegei.

Milyen módon, milyen társadalmi-gazdasági körülmények között válik az egyének tömegei számára lehetővé a gazdasági élet módszertani racionalitásának gyakorlati elsajátítása? Láttuk, hogy a tőkés társadalomban a magántulajdon és a magántulajdonosi érdekekből következő manipuláció miatt nincs reális lehetőség erre. A probléma azonban nem olyan egyszerű, hogy azt mondhatnánk: a tőkés társadalmi viszonyok felszámolása után szükségszerűen kialakul az olyan helyzet, amelyben a társadalom tagjainak nagy többsége a gazdasági élet és a termelés irányításának és szervezésének cselekvő részesévé lesz. A szocializmus immár félévszázados története során még nem sikerült ilyen gazdaságpolitikai szituációt kialakítani. Itt azonban felmerül a kérdés: vajon nem a módszertani racionalizmus magasabb, a szocializmusban szükséges fokát testesíti-e meg a sokat vitatott un. direkt irányítású rendszer?

Úgy véljük, éppenséggel nem. Tisztáztuk már, hogy a tevékenység — miután történelmileg túljutott a naturálgazdálkodás fokán — akkor racionális, ha a meglevő eszközök megválogatása és felhasználása szempontjából logikusan szervezett cselekvési folyamat. Nos, az egyes gazdasági egységek és az egész társadalom gazdasági életét átfogó hierarchikus célrendszer kialakításának szintjén nem valósulhatott meg ez az elv. A túlzottan központosított tervezés ugyanis éppen a meglevő eszközök szempontjából nem volt racionális. Nem csupán a kirívó esetekre gondolunk, a túlzások csak azt mutatták, hogy megbomlott az egység a társadalom két alapvető tevékenységi ága, az egymást kölcsönösen feltételező gazdasági és politikai élettevékenység között, a politikai oldal egyértelműen uralkodóvá lett a gazdasági felett, s ennek következtében a gazdasági szférában a realitásoktól elrugaszkodva folyt a tömegek élettevékenységének irányítása és szervezése.

Ez az állapot természetesen nem tarthatott sokáig. Hazánkban mintegy öt év alatt (1948—1953) nyilvánvalóvá lett, hogy nem lehet a politikai szférát tartósan függetleníteni a gazdaságitól, nem lehet a gazdasági tevékenységet valamiféle „ancilla politicae"-vé változtatni. (Konkrét történelmi szituációk természetesen megkövetelhetik a politika primátusát a gazdasági szférával szemben; ez azonban mindig csak ideiglenes lehet, ilyen állapotra nem szabad tartósan berendezkedni.) A kivezető út azonban hosszadalmasnak és mind gazdasági, mind politikai értelemben fáradságosnak bizonyult. A probléma ugyanis — mint tudjuk — nem oldódott meg azzal, hogy megtörtént bizonyos önleszámolás a szélsőséges túlzásokra vezető gazdaságpolitikával. Továbbra is megoldatlan maradt az a kérdés, hogy miképpen lehet összeegyeztetni a direkt irányítású tervgazdaságot az emberek gazdasági élettevékenységének ösztönzésével, a technikai haladással stb.

A direkt irányítású gazdasági tevékenység kiépítésében nyilván olyasféle gazdasági mechanizmust akartunk megszervezni, amelyet — Oskar Lange nyomán — a tevékenység társadalmi-gazdasági racionalizmusának nevezhetünk, de olyan emberekkel — mind a gazdasági egységek, mind az egész országot átfogó gazdasági vezetés szintjén —, akik még nem sajátították el a racionalitás lényegét, a módszertani racionalizmust. Ennek az elvi alapja az volt, hogy a szocializmusbeli pénz- és áruviszonyoknak sokkal kisebb jelentőséget tulajdonítottunk, mint amilyent valójában betöltöttek. Kialakult az az elképzelés, hogy a pénz- és áruviszonyokon alapuló gazdasági tevékenységben való kellő jártasság nélkül is megvalósítható az egész társadalom gazdasági életének racionális, tervszerű irányítása.

Digitized by Google

Egy további ellentmondás volt ebben a helyzetben az, hogy — az előbbiekből következően — éppen a racionalitás elve torzult el. A tervutasításos rendszer szempontjából ugyanis a gazdasági egységek (üzemek, vállalatok) jelentik a meglevő eszközöket. Úgy kellene tehát társadalmi-gazdasági szinten megszervezni a tevékenységet, hogy racionális legyen e gazdasági egységekre nézve, azaz a vállalatok, üzemek működése szempontjából, de ugyanakkor a társadalom szükségleteivel is egybeessen. Itt azonban nyomban előáll bizonyos hamis látszat, amely további megoldhatatlan ellentmondást szül: össztársadalmi szinten az bizonyult racionálisnak, ha a gazdasági egységek teljesítették *előírt* terveiket, a vállalatok tehát akkor bizonyultak racionálisan tevékenykedőknek, ha *kimutathatóan* teljesítették a tervben kijelölt termelési feladatukat. De ez éppen az össztársadalmi szükséglethez képest torzította el a tevékenység racionalizmusát. Itt is megnyilvánult bizonyos „visszájára fordulás"; a meglevő pénz- és áruviszonyok által közvetített jelzések ugyanis *nem a gazdasági egységek számára jelentettek információt, hanem olyan központi szervek számára, amelyek sem a termelés folyamatával, sem a fogyasztókkal nem lehettek közvetlen kapcsolatban.*

Mi következett ebből? Az, hogy a központi irányító szervek tevékenységében volt ugyan bizonyos racionalizmus, de korántsem az, amely a történelmileg szükséges gazdasági élettevékenység végzésének elengedhetetlen feltétele lett volna. Az ún. direkt irányítási rendszer szempontjából ugyanis annál könnyebben volt racionálissá tehető a termelő tevékenység, minél inkább nivellálódtak a szükségletek. (A nivellálódás iránya természetesen a leegyszerűsödés volt.) A szükségletek viszonylag alacsony szintű nivellálódása pedig a termelésre is visszahatott.

Ezek alapján azt mondhatjuk, hogy a szocialista országokban létrejött ugyan a fejlett társadalmi formában nélkülözhetetlen racionalizmus, de erősen eltorzult formában. A torzulás nem olyan irányú volt, mint a kapitalizmusban, ahol a tőke értékesülési folyamata mögött álló osztályérdekek határozzák meg ezt, s ily módon a racionális tevékenység mintegy visszájára fordul. A sajátos éppen az, hogy a torzulás senkinek sem volt érdeke, mert a gazdasági élettevékenység tárgyi feltételei mögött nem álltak a társadalom nagyobb részétől elkülönült létérdekek. A gazdasági élet negatív jelenségei a közvetlen termelőmunkában foglalkoztatottak tömegeit és az országos szinten irányító, célkitűző apparátusok embereit egyaránt kellemetlenül érintették. A tőkés termelési módban a társadalmi-gazdasági élettevékenység racionalizmusának eltorzulása az ellentéteire szakadt társadalom egyik osztályának létérdeke, a szocializmusban azonban az e téren bekövetkezett torzulás az egész társadalom érdekeivel ellentétes. Hogy mégis létrejött, annak igen tanulságos oka van.

Az emberi társadalom gazdasági élettevékenységét a termelési feltételek objektiválódásának totálissá válásától (a gépi-nagyüzemi termeléstől) kezdődően a nagyipari-vállalati termelés és a pénz- és áruviszonyok közvetítik. Ez az alapvető gazdasági tényező mind a tőkés, mind a szocialista országokban megvan. Láttuk, hogy a vállalati gazdálkodás módszertani racionalizmusa olyan követelmény, amely szükséges feltétele a fennálló pénz- és áruviszonyok, valamint az emberi termelő tevékenység összehangolásának, mondhatnánk: ez a lehetséges módja a vállalati gazdálkodás vitelének. Ez mindaddig így lesz, amíg az ember „lényegi tevékenységét" (Marx) pénz- és áruviszonyok közvetítik.

A magántulajdonosi viszonyok között a vállalati gazdálkodás racionalizmusa olyan folyamattá válik, amelynek visszás következményeiről már szóltunk. Az osztálytársadalmak és a termelőeszközök magántulajdonának megszűntével viszont megvan annak a lehetősége, hogy megőrződjék, majd pedig magasabb fokra emelkedjék a kapitalizmusban kimunkált racionalizmus elve — anélkül, hogy ennek érvényesülése szükségképpen a társadalom nagyobb részének manipulált tömeggé tételével járjon együtt. Hangsúlyozzuk azonban, hogy *e téren* a szocialista forradalom önmagában nem jelent többet

Digitized by Google

(persze kevesebbet sem), mint lehetőséget. Hiszen a vállalati gazdálkodás rendszerében továbbra is a pénz- és áruviszonyok közvetítik az emberek termelő tevékenységét. A társadalom ilyen gazdasági mozgásviszonyai között, melyeknek még hosszú ideig az áru és a pénz a legadekvátabb kifejeződése, csak úgy képes eligazodni az ember, ha elsajátítja a termelőtevékenységet az elvont értékkel konfrontáló vállalati gazdálkodás módszertani racionalizmusát.

Ha a szocializmusban olyan a gazdasági élettevékenység szerkezete, hogy a gazdasági egységek csak mesterségesen és feleslegesen létesített válaszfalakon keresztül, sokszoros közvetítettséggel szerezhetnek tudomást a tevékenység célját képező szükségletekről és az értékítéletekről, akkor itt is tág tere van bizonyos, a pénz- és áruviszonyokban rejlő visszásságok kibontakozásának. Ilyen helyzetben ugyanis a termelő gazdasági egységek emberei egyszerűen meg vannak fosztva attól a lehetőségtől, hogy tevékenységükben, mindennapi gyakorlatukban kialakítsák a fennálló pénz- és áruviszonyokkal adekvát tevékenységi módot. Ez azután a racionalitás elvének említett torzulásában tükröződik és így hat vissza mind a központi irányítás, mind a gazdasági egységek tevékenységére. Ha tehát a szocializmusbeli, de valóságosan létező pénz- és áruviszonyok között a termelést végző emberek tömegei nem sajátíthatják el az e viszonyokkal adekvát módszertani racionalizmust, akkor tevékenységük össztársadalmi következményeképpen ismét a racionális gazdálkodásnak egy torz formája alakul ki, amely lényegét tekintve más irányú ugyan, mint a kapitalizmusban, de szintén az emberi tevékenység „visszájára fordulásának" egyik formája. Így érthető valójában, miért játszik Marx koncepciójában olyan fontos szerepet a „csereérték bázisán való termelés", amely ellentmondásosan ugyan, de végül is létrehozza az emberi képességek és vonatkozások egyetemességét és mindenoldalúságát.

Szembe kell azonban néznünk a következő kérdéssel: Az következik-e az elmondottakból, hogy az ember nem szabadulhat ki az értéktörvény által szabályozott társadalmi-gazdasági élettevékenység uralma alól? Vajon most már egyszer s mindenkorra a pénz- és áruviszonyoknak megfelelő tevékenységre kényszerül az emberi társadalom? *Semmi esetre sem!* Erre vonatkozó következtetésünk éppen az, hogy a termelőeszközök magántulajdonát megszüntető kommunista mozgalomnak küldetésszerű feladata, hogy kivezesse a társadalmat a pénz- és áruviszonyok bornírt uralma alól.

Ebben a tekintetben meg kell különböztetnünk két dolgot: egyrészt a szükségképpen létező pénz- és áruviszonyokat, másrészt ezeknek a társadalmon uralkodó jellegét. Tudomásul kell vennünk, hogy egyelőre nem látható a reális lehetősége annak — perspektivikus értelemben sem —, hogy megszüntessük a pénz- és áruviszonyokat. De igenis *van reális lehetőségünk arra, hogy megszüntessük e viszonyoknak a társadalmon uralkodó jellegét*, mert a termelést végző gazdasági egységeknek *többé nem létérdekük és nem céljuk* a gyakorlatilag korlátlanul felhalmozható értéktöbblet, a tőke szakadatlan növelése. Nem szükségszerű tehát e viszonyok elidegenült megjelenési formájának állandó újratermelése. A pénz- és áruviszonyok ellenben nálunk is jelzői, mutatói lehetnek a gazdasági élettevékenység mozgásának. A jelzések azonban csak az olyan emberek számára valóságos információk, akik már elsajátították az *ezekre adandó cselekvésbeli válaszolás képességét.*

Ez a válaszolás persze, többféle lehet. Történhet a magántulajdon uralmán belül: mint az egyes ember „individuális ügyeskedése" (szabadversenyes kapitalizmus), vagy mint az értelmetlenül felhalmozódott értéktöbbletet megszemélyesítő monopoltőkés csoportok manipulációja (állammonopol-kapitalizmus). De történhet a szocialista társadalomban is, az egész társadalom hozzáértő válaszaként: amikor a „társult termelők" (Marx), a társadalmi-gazdasági élettevékenység módjának értelmében vett kommunisták már „megtanultak kereskedni" (Lenin).

Ilyen körülmények és feltételek között a pénz- és áruviszonyok megszelídíthetők", mint a görög mitológia eumeniszekké változtatott erynniszei. Ezt

Digitized by Google

azonban nem az értéktörvény mesterkélt negligálásával vagy tudomásul nem vételével érhetjük el, hanem annak a nehéz, de mégis járható útnak a megtételével, amelyen a társadalom egyénei minden lényeges vonatkozásban elsajátítják, s ennek folytán uralják is az árutermelést. Éppen ehhez szükséges, hogy a széles társadalmi tömegek kifejlesszék magukban és elsajátítsák a pénz- és áruviszonyok közötti gyakorlati eligazodás képességét. Amíg ez a képesség a módszertani racionalizmus formájában általános tulajdonságává nem válik a társadalomnak, addig elvileg nincs lehetőség arra, hogy az ember uralkodjék a végsősoron maga által létrehozott gazdasági relációkon.

Az ember teremtményei idegenül állhatnak szemben akár az egyes emberrel, akár az egész társadalommal addig, amíg az e teremtmények elsajátítását jelentő cselekvési mód közkinccsé nem válik. De az ilyen értelemben vett elsajátítás egyáltalán nem korlátja a továbbfejlődésnek. Ellenkezőleg: magában foglalja az adott dolog dialektikus tagadásának, túlhaladásának lehetőségét.

Szirmai István

(1906—1969)

Lapzárta után kaptuk meg a hírt a magyar munkásmozgalmat ért veszteségről: Szirmai István elvtárs, pártunk központi bizottságának és politikai bizottságának tagja, országgyűlési képviselő, elhunyt.

Szirmai István elvtárs Zilahon született, s 1929-től 1941-ig a Kommunisták Romániai Pártjában dolgozott, az erdélyi tartományi bizottság egyik vezetőjeként. 1943-ban az illegális magyar kommunista párt titkárságának tagja lett. A rendőrség letartóztatta, s a bíróság 15 évi fegyházra ítélte, neki azonban sikerült megszöknie. A felszabadulás után előbb az MKP dél-magyarországi területi bizottságát, azután a párt tömegszervezeti osztályát, majd szervező bizottságát vezette, 1949-től 1953-ig a Rádió igazgatója és a központi vezetőség póttagja volt. Ekkor koholt vádak alapján letartóztatták; 1955-ben rehabilitálták, s ő átvette az Esti Budapest szerkesztését. Az ellenforradalom után a Tájékoztatási Hivatal elnökévé nevezték ki, majd a központi bizottság agitációs és propagandaosztályának vezetője lett. 1959-től 1966-ig, betegségének súlyossá válásáig a központi bizottság titkáraként, a IX. pártkongresszus után pedig az utóbbi hónapokig a párt agitprop.-bizottságának vezetőjeként dolgozott, s ebben a minőségében folyóiratunk munkáját is irányította.

Szirmai István elvtársban pártunk a tapasztalt forradalmárt, a széles látókörű és nagy kezdeményezőkészségű politikust, a meggyőző erejű szónokot és újságírót gyászolja. Olyan embert vesztettünk el benne, aki négy évtizeden keresztül következetesen, a harc első vonalában küzdött a dolgozók ügyéért, s aki egyesítette magában a határozott és lelkes vezető a türelmes agitátor, a fáradhatatlan szervező jó tulajdonságait.

Digitized by Google

A szocialista demokrácia és a mai magyar kultúra

Aczél György elvtárs válaszai a Lityeraturnaja Gazeta kérdéseire

Ju. Szurovcev, a Lityeraturnaja Gazeta különtudósítója a mai magyar kulturális élet és az MSZMP kulturális politikájával kapcsolatos kérdésekkel fordult Aczél Györgyhöz, az MSZMP Központi Bizottságának titkárához.

KÉRDÉS: Egyre jobban meg akarjuk ismerni egymást. Ezért engedje meg, hogy azzal a bevezető kérdéssel kezdjem: milyen a magyar művészeti kultúra általános képe az utóbbi években?

VÁLASZ: Kulturális politikánk állandó törekvései közé tartozik, hogy Magyarországon a szocialista kultúra, a nemzeti művelődés új formáit teremtsük meg és építsük tovább, egy olyan kultúrát, amelyben harmonikusan egyesül és folytatódik a nemzeti és általános emberi hagyomány, és szervesen egészül ki új szocialista értékekkel. Ez a kultúra — valóra váltva Lenin jövendölését — „nem valamely életunt hősnőt", „nem az unatkozó és elhízástól szenvedő »felső tízezret«" szolgálja, „hanem a dolgozók millióit..." Soha sem volt nálunk a kultúra akkora tömegek közkincse, mint ma, bár az előrehaladás ütemével, a kulturálódás mélységével még korántsem vagyunk elégedettek.

Tisztában vagyunk azzal, hogy — teszem azt — az ezer főre jutó személyautó tekintetében a közeljövőben még nem tudjuk megelőzni a vezető fejlett kapitalista országokat. De elhagyjuk és elhagytuk Nyugatot az oktatás, a kultúra humánus gazdagsága és mindenekelőtt demokratizmusa tekintetében, túlszárnyaltuk a kultúra, a művészet és a nagy tömegek kapcsolatának alakításával. Ezek az eredményeink világszínvonalon vannak, és kétségbevonhatatlanul reprezentálják szocialista fejlődésünket.

Jelentős mindenekelőtt az az előrelépés, amelyet a tömegek műveltségének fejlesztésében tettünk az elmúlt években. Számottevők az eredmények a művészeteknek és az irodalomnak szinte minden ágazatában, akár líránk és szépprózánk termését vizsgáljuk, akár drámairodalmunkat vagy a színházi kultúra produkcióit, a magyar opera és balettművészet megújulását, fejlődő kamarazenénket és előadóművészetünket, vagy azt a tényt, hogy az utóbbi években komoly elismerésben részesülnek filmjeink a nagyvilágban. Természetesen itt sem egyenletes a fejlődés, s egy-egy művészeti ágban időnként visszaesések mutatkoztak. Színházi produkcióink színvonala jelenleg némileg elmarad filmművészetünk mögött, vagy — hogy más példát említsek — számottevő eredményei ellenére sem vagyunk még elégedettek a televízió műsorával. De utalhatnék a képzőművészet különböző ágainak sikereire is. Figyelemreméltó jelenség, hogy irodalmunkkal s más művészetek alkotásaival eddig soha nem tapasztalt méretekben ismerkedhetnek meg határainkon túl. S itt kell köszönetet mondanom barátainknak, költőknek és fordítóknak, más művészeti ágak képviselőinek, akik mind a Szovjetunióban és a többi szocialista országban, de Olaszországban, Franciaországban, Angliában és másutt is azon fáradoznak, hogy a magyar kultúrát bemutassák és értékeit megszerettessék saját népükkel.

Megjelent a Lityeraturnaja Gazeta 1969. augusztus 20-i számában.

Digitized by Google

KÉRDÉS: A szocializmus eszméje — ahogyan Lenin több mint hatvan éve látnoki módon írta — a művészeteket az igazán szabad művészet zászlaja alá fogja toborozni. Ma ez az eszme a szovjet művészek ezreinek alkotómunkájához ad szárnyakat: számukra az igazi szabadság ennek az eszmének a megvalósításáért vívott harc. Nyilvánvaló, hogy a szabadság marxista—leninista értelmezése összefügg azokkal az eredményekkel is, melyek a magyar irodalom és művészet fejlődését jellemzik. Mi az ön véleménye erről?

VÁLASZ: Az ellenforradalom leverése után, a konszolidáció kezdete idején fő célunk az volt, amit akkor az ország érdeke sürgetően követelt: megszüntetni a káoszt, helyreállítani a politikai rendet. „Jöjj el, szabadság!" — írta József Attila, a magyar proletáriátus legnagyobb költője —, „Te szülj nekem rendet". Majd lesznek szerencsés népek, amelyeknek a történetében az egymást feltételező rend és szabadság harmonikusabban valósul meg. Nekünk 1956 után elsősorban a rendet, a szocialista rendet kellett megszilárdítanunk, hogy társadalmunkban, művészeti életünkben szélesebben kibontakozhassék a szocialista szabadság. Hogyan gondolkodtunk és gondolkodunk erről a szabadságról? Mindenki számára — barát és ellenség számára egyaránt — világos, hogy a magyar művészeti életben, a magyar alkotóműhelyekben, kiadáspolitikánkban, folyóiratainkban, színházainkban, filmstúdióinkban sokkal tágabb lett az alkotói szabadság, mint bármikor korábban volt; ennek megfelelően sokkal színesebb, többrétű a választék, a műsor, és gazdagabbak a kiállítások. Ezt a jelenséget azonban csak az értelmezi helyesen, s az von le belőle helyes elvi következtetéseket, aki felismeri, hogy a mi szabadságértelmezésünk első parancsolata és kardinális pontja: a szocializmus eszméjét szolgáló művészi kezdeményezések nagyobb szabadsága. Vagy úgy is mondhatnám: teljes szabadság a szocialista művészet gazdagítását, megújítását célzó tiszta, becsületes törekvések, kísérletek számára! Szabadságértelmezésünk igazolását mi elsősorban nem abban látjuk, hogy nálunk olyan írók is írnak, olyan művészek is alkotnak, akik megmaradtak lényegében polgári-humanista szemléletük mellett. Ezeknek a megszólalása is fontos, egyfelől mert alkotnak olyan értékeket, amelyek részévé válhatnak a szocialista kultúrának, másfelől mert hallgató irányzatokkal nem lehet eszmeileg megbirkózni. De ennél fontosabb, hogy az új körülmények között olyan őszinte, mélyről jövő és meggyőző irodalmi művek születtek, mint a Rozsdatemető, a Húsz óra, a Hideg napok c. regények és a belőlük készített színmű, ill. filmek, továbbá jelentős filmek, mint a Falak, a Szegénylegények — hogy csak néhány példát említsek. De említhetném líránkat is; régi nagy tehetségeink megújulását és új tehetségeink kibontakozását. Amikor tehát mi a nagyobb alkotói szabadságról beszélünk, akkor ezen elsősorban a szocialista művészet nagyobb mozgásterét és a szocializmus irányába ható művészi kezdeményezés nagyobb szabadságát értjük. Művészeti életünkben a legnagyobb támogatást a szocialista realista törekvéseknek nyújtjuk. Eddig is így értelmeztük a szabadságot a kultúrában, s ezután is így fogjuk értelmezni.

KÉRDÉS: Minden szocialista országnak megvan a maga történelme, mindegyikben sajátosan érvényesülnek a szocializmus építésének általános törvényszerűségei. Mindig fontos, hogy megértsük ezt a „általánost" és „különöst". Mit tudna mondani Aczél elvtárs a népi Magyarország kulturális életében folyó munka jellemző vonásairól?

VÁLASZ: Kulturális tevékenységünk az országunkban adott szocialista társadalmi viszonyokra épül; valljuk a kultúra területén is a párt, a munkásosztály vezető szerepének elvét és gyakorlatát; kulturális politikánknak

Digitized by Google

jellemzője a szocialista közéletiség és a szocialista népiség igénye, legfőbb célja, hogy a tömegek kultúráját magasabb szintre emeljük; az a törekvése, hogy nemzeti művelődésünket a világ haladó szellemi erőivel, elsősorban a szocialista szellemi erőkkel összhangban fejlesszük. Az elméleti és gyakorlati munka során, a valósággal való reális számvetések alapján azonban nyilvánvalóvá lett, hogy az ideológia, a kultúra területén nincs monopolhelyzete nálunk a marxizmusnak. Mit jelent ez? Ez a tényszerű megállapítás azt fejezi ki, hogy hazánkban sok még a vallásos ember, vannak rétegek, amelyeknek világnézete nem mondható marxistának. Vannak olyan rétegek is, amelyeknek gondolkodásában az új, marxista elemek keveredtek a régi, polgári nézetekkel. Történelmünk jelenlegi szakaszának átmeneti jellege (vagyis az a tény, hogy a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet korszakában élünk) a fejekben, a gondolkodásban, a pszichológiában is kifejeződik. Ma az a feladatunk, hogy biztosítsuk, erősítsük a marxizmus meglevő hegemóniáját, a marxista ideológia irányítókészségét, vezető szerepét. Hogy azonban a marxizmusnak van-e monopolhelyzete, vagy nincs, az nem is szubjektív döntés kérdése, hanem objektív tény. Emlékeztetnünk kell azokra a régebbi deklarációkra, amelyek azt hirdették, hogy a magyar értelmiség már marxista—leninista világnézetű. (Mellesleg épp az 1956-os ellenforradalom küszöbén is hangzott el ilyen megállapítás, és dogmatikus-szektás oldalról fogalmazták meg.) Az ilyenfajta kijelentések helytelen voluntarista alapállásból származtak, és megnehezítették a további politikai-ideológiai munka menetét.

Hibás volt nálunk a marxizmus ideológiai monopolhelyzetének deklarálása, mert illúziókhoz, áltatáshoz, önbecsapáshoz, leszereléshez vezetett. De hibás volt azért is, mert szükségszerűen maga után vonta az adminisztratív eszközök alkalmazását olyan esetekben, amikor más módszerekre lett volna szükség. Mi komolyan vesszük a vita lehetőségét, s a magunk részéről igyekszünk biztosítani a vita egészséges feltételeit. Ragaszkodunk ahhoz az alapelvhez, hogy szóra szóval, gondolatra gondolattal, nézetre nézettel, vitára vitával válaszolunk. De mondanom sem kell, hogy ha á vita ürügyén bárki politikai szervezkedésre, vagy másféle, a társadalmi normákat sértő cselekedetre vállalkozik, erre mi törvényeinknek megfelelően válaszolunk. A kőhajítást nem viszonozzuk kenyérdobással. A tudatosan ellenséges törekvésekkel szemben lehet és kell is adminisztratív eszközökkel fellépni. A múltban gyakran előfordult, hogy a marxizmus deklarált, de a valóságban nem realizálódott monopóliumát is az adminisztratív eszközökkel elért elhallgattatás „teremtette" meg. Másrészt pedig — ettől elválaszthatatlanul — létrejött valami sajátos idézetmarxizmus, a marxizmusnak külső álarcként való felhasználása. Minden polgári, kispolgári nézet képviselője kötelességének érezte, hogy marxista terminológiával s marxista idézetekkel álcázza magát. Ezáltal összekuszálódtak a frontok, az ideológiai életben uralkodóvá lett az ezopusi nyelv és az álarcosság. Hiba volt a túlzott sietség, illetve a monopolhelyzetre való törekvés magának a marxista gondolatnak a szempontjából is: visszavetette annak fejlődését. A versenynélküliség elkényelmesített, lefegyverzett. Nagyon sok embert kényelemre csábit az az érzés, hogy a hatalom pozíciójában nem kell megfeszítenie szellemi erejét és energiáját, neki „nem sürgős", hogy gyorsan válaszoljon a kérdésekre, „ráér" a polémia és a kezdeményezés. Átmeneti korszakban lévő valóságunkban korai volt a marxizmus monopolhelyzetének hangoztatása, és elhibázott volt azért is, mert számos esetben maga után vonta különféle tudományos és művészeti csoportok monopóliumának kialakulását. Ilyen körülmények között ugyanis egy-egy kulturális-tudományos törekvés könnyen elhallgattatott egy másikat azzal, hogy ráragasztotta az „antimarxista" jelzőt.

Digitized by Google

KÉRDÉS: Aki Magyarország kulturális életével ismerkedik, fel kell hogy figyeljen a nagyszámú és a legkülönbözőbb kérdésekről folyó vitára. E viták egyik centrális kérdése: a szocialista demokrácia, ennek értelmezése és fejlődések problémája. Az utóbbi években a burzsoá ideológusok, a jobboldali revizionisták és a „baloldali" radikálisok nem kevés erőt fejtettek ki, hogy a szocializmus és a demokrácia fogalmát szembeállítsák egymással, különösen az új társadalom és az új, szocialista kultúra építésének a szocializmus országaiban felhalmozódott gyakorlati tapasztalataival kapcsolatban. Mit tudna ön mindezzel összefüggésben mondani a Magyarországon folyó vitákról?

VÁLASZ: Ahogyan a kommunista és munkáspártok moszkvai nemzetközi tanácskozásának fő dokumentuma is hangsúlyozta, egyedül a szocializmus képes biztosítani a dolgozók társadalmi és politikai jogait, megteremteni a feltételeit az igazi demokráciának, a széles néptömegek tényleges részvételének a társadalom igazgatásában, a személyiség sokoldalú fejlesztésének, a nemzetek egyenjogúságának és barátságának. Ennek a tartós történelmi feladatnak a megvalósítása során — véleményem szerint — a szocialista demokratizmus kibontakozátatása és a kultúra fejlesztése közt kölcsönhatás áll fenn. A magas színvonalú szocialista kulturális alkotások hathatósan hozzájárulnak a szocialista demokratikus közszellem kialakításához.

Ugyanakkor az ilyen művek létrejöttének feltétele az igazi szocialista demokratizmus. A kulturális életben is, máshol is mutatkoznak ma nálunk olyan törekvések, hogy a szocialista demokratizmusból kiiktassák a szocializmust egy általános, s ilyen értelemben polgári demokratizmusra redukálva a fogalmakat. Ilyen törekvések nagyon erősek voltak a múltban, de érezhetők olykor a jelenben is.

A mi véleményünk természetesen az, hogy a szocializmust kell erősíteni a demokratizmus által, nem pedig a polgári demokratizmust a szocializmus ellenében. Másfelől elutasítjuk azok álláspontját, akik a szocialista demokratizmust a proletárdiktatúra fellazításának tekintik, s igyekszünk eloszlatni azoknak a jóindulatú aggályait, akik rendszerünket féltik a szocialista demokráciától.

Törekvéseink lényege: tudatosítjuk a művészekben, az alkotóműhelyekben a szabadság és felelősség egységét, elválaszthatatlanságát, dialektikus folyamatként kezeljük a közvélemény szocialista formálását és a kultúra közvélemény által való alakítását. A szocialista demokratizmus gyakorlati érvényesítése világosan körvonalazott, határozott elveket követel. Ezért törekedtünk arra, hogy világosan meghatározzuk kulturális munkastílusunk jellemzőit, az irányításnak, a közvetítésnek, a kritikának, a támogatásnak, a tűrésnek és tiltásnak azokat az elveit, amelyek az alkotóműhelyeken belül és az országos közvélemény előtt zajló vitáknak alapot és keretet adnak.

A szocialista demokratizmusban a viták, a véleménycserék a szellemi létezés lényegéhez tartoznak. Meg kell mondanom azt is, hogy mi nem öncélú, kakaskodó viták szaporítását tartjuk egészségesnek, nem a feleseléseket vagy a „kirohanásokat" kívánjuk támogatni. Nem vagyunk hívei az olcsó szenzációt keltő álvitáknak. Mindenekelőtt azt szeretnénk, hogy a marxisták a kor valóban lényeges kérdéseit vessék fel, hogy a fontos kérdések közül kialakuló vitákban magas szinten foglaljanak állást, és jó irányba segítsék a közvéleményt. A közvélemény ugyanis azokra figyel, akik a valóságos kérdésekről beszélnek, akik elvszerűen kezelik a kényesnek vélt problémákat, akiknek szellemi rangját az adja meg, hogy alkotóan képesek megfogalmazni álláspontjukat. Lényegében tehát azokat, akik a marxizmus szellemében foglalnak állást.

A kulturális, ideológiai életben természetesen feltűnnek ellenvélemények, akadnak szektás, dogmatikus, másfelől liberális, revizionista nézetek. Hangsú-

Digitized by Google

lyoznom kell: elsősorban nem személyekkel, hanem nézetekkel folyik a vita. Mi az esetek nagy részében nem csak azért vitatkozunk, hogy elhárítsunk egy téves nézetet, hanem hogy meggyőzzük a téves nézetek vallóit a magunk igazáról: ezért azt a szellemi munkát, amelyet a viták lekötnek, nem tekintjük energiapazarlásnak. Igaz, hogy a fejlődés gyakran ellentmondásos: nem egyszer tapasztalhattuk, hogy aki korábban szektás volt, most liberális nézeteket vall, vagy fordítva: az egyik szélsőségből a másik szélsőségbe csap át. Ettől függetlenül, az egészséges meggyőződés jegyében történő nézetváltozás szükséges része a fejlődésnek, s szembeszállunk a polgári, revizionista vagy szektás moralizálásnak azzal a nyomásával, amely azokat fenyegeti, akik korábbi tévedéseiket belátva, ma már helyes álláspontot foglalnak el egyik vagy másik kérdésben. Mint kommunisták, nem mondhatunk le az emberek nevelhetőségéről.

A vitákról, eszmecserékről szólva rá kell mutatnunk arra is, hogy némely kérdésre olykor csak hosszabb viták után lehet megtalálni a marxizmus által megkövetelt helyes választ. De annál inkább végig kell vinni a vitákat. Mindez nem jelent relativizmust, nem jelenti azt, hogy nincs helyes válasz, vagy hogy többfajta marxizmus létezik, vagy hogy — mint némelyek állítják — a marxizmus pusztán megközelítési módszerré vált. Vitatkozunk azokkal — hazánkban is vannak olyanok —, akik a marxizmus pluralizmusát hirdetik, azokkal, akik a marxizmust pusztán gondolkodási módszertanná változtatják, elfeledkezve arról, hogy a marxizmus elmélet is.

KÉRDÉS: A művészet igazi demokratizmusa ellentétes azokkal a vonásokkal, amelyek a Nyugat úgynevezett „tömegkultúráját" jellemzik, ellentétes a primitivizmussal, a vulgáris leegyszerűsítési törekvésekkel. Mi az Ön véleménye erről?

VÁLASZ: Ha nem az egyes alkotásokat, hanem egész szocialista kultúránkat nézzük, akkor annak szocialista voltához hozzátartozik az is, hogy szüntelenül keressük azokat a lehetőségeket, feljesztjük azokat a módszereket, amelyekkel kultúránk a tömegekre hatni tud. Hol vagyunk ma már a közérthetőség leegyszerűsítésétől! Ma mindenki természetesnek tartja, hogy a művészet, az irodalom korunk problémáiról szólva bonyolult kérdésekben is el kell hogy mélyedjen. Ma a művészeknek az a fő törekvésük, hogy a megtalált igazságot, szépséget minél szélesebb tömegekhez juttassák el —, s lehet-e igazi alkotó az, akit ne izgatna ez a feladat?

A század első negyede progresszív avantgardjának tragédiájához az is hozzájárult, hogy azok, akiknek ezek az alkotások készültek, nem értették meg őket, s hogy az írók, a művészek sokszor türelmetlen agresszivitással reagáltak a meg nem értésre: így kerültek szembe azokkal, akikért és akikhez szólni akartak.

Mi elutasítjuk a kétféle kultúráról szóló polgári szemléletnek azt a variánsát, amely elit- és tömegkultúrára osztja a művészet szféráját.

Nálunk a Hamlet Madách-színházi előadásának közel 300-as sériájától, a Hideg napok, a Szegénylegények, a Húsz óra milliós nézőseregén át jelentős alkotóink — klasszikusok és ma élők — kiváló könyveinek nem ritkán elért negyven-ötven ezres példányszáma mutatja az előrehaladást ebben az irányban. Amennyiben pedig elmaradottság mutatkozik, nem a panaszkodást tartjuk követendő magatartásnak, hanem a szívós odaadó munkát. S erre vannak követendő példaképek. Hogy csak egyet említsek, a nagy magyar zeneszerző, Kodály Zoltán nem marasztalta el a magyar nép nagy tömegeit elmaradott ízlésükért, hanem életének alkotó éveit, évtizedeit szentelte arra, hogy megtanítsa őket a zenei értékek befogadására és élvezetére. Életművével bebizonyította, hogy lehet világraszóló művész az, aki tíz- és százezrek számára dolgozik. Azt hirdette: ha a tömegeket nem neveljük nemes művészetre, holnap-holnapután minden alkotóművész arra ébred, hogy nincs többé hallgatósága. És ha ma Budapes-

Digitized by Google

ten és vidéken a koncerttermek pénztárai előtt gyakran hosszú sorok állnak, és olykor protekcióval is nehéz jegyet szerezni, és ha soha nem látott mértékben megnőtt a zeneismerők és élvezők száma, ebben halhatatlan érdeme van Kodály munkásságának, amelyet a szocialista társadalom felkarolt és támogatott.

Ki kell emelnünk, hogy lényeges változások történtek művészeti életünk szerkezetének demokratizálása érdekében is. Nem új törekvés ez nálunk, nehéz időszakban láttunk neki ennek a munkának, s töretlenül folytatjuk. A mai helyzetben a kulturális demokratizmusnak újabb formáit, újabb módjait keressük.

Mindenekelőtt az szükséges, hogy a kultúrát átvevők, a kultúrát élvezők körét fokozottabban aktivizáljuk, kapcsoljuk be a művészeti folyamatba. Tovább kell fejlesztenünk az öntevékeny művészi alkotó munkát (ha nem is a hivatásos művészettel versenyezni óhajtó, feltűnésre vágyó dilettantizmust), a nagy múltú magyar énekkari kultúrát, a képzőművész-alkotóköröket, és ápolnunk kell az öntevékeny kulturális alkotómunka más formáit is. Feladatunkká teszi ezt a szabadidő szocialista jellegű értékesítésének, tehát tartalmas, emberhez méltó felhasználásának igénye is.

De ezen túlmenően kulturális életünk demokratizmusa azt is jelenti, hogy az eddiginél nagyobb figyelmet kell fordítanunk az olvasók, nézők, színház- és mozilátogatók közvéleményének megismerésére, a benne végbemenő fontos változásokra, hisz a néző-, olvasóközönségnek az ízlését enélkül nem lehet fejleszteni. Bonyolult dialektikus folyamat ez: a művészet hat a befogadóra, a befogadó tovább alakítja a művészetet, s így kell tovább fejlődnie a mi szocialista kultúránknak is. Ez az állandó kölcsönhatás segít egy igazán a kor színvonalán álló, sokakhoz szóló, minden ízében korszerű, a legjobb értelemben népszerű szocialista realista művészet megteremtésében.

KÉRDÉS: A realista művészet magyarországi eredményei közismertek. Azt jelenti-e ez, hogy a magyar művészek között nem jelentkeznek a dekadens világlátás megnyilvánulásai?

VÁLASZ: A dekadenciát és a nihilizmust nálunk némelyek — s általában nem a legtehetségesebb alkotók — a divaton túl valamiféle szellemi és intellektuális rangként kezelik. Szerintük mindazok, akik a haladó politikai eszmék meggyőződéses hívei és ezeknek jegyében alkotnak: primitív, idillikus lelkületű, a mély problémákat elkerülő „konformisták", akik művészileg sem lehetnek eredetiek. Nem zavarja őket „magasabbrendű" világfájdalmukban az sem, hogy a legnagyobb magyar alkotók majd mindannyian — ha ugyan nem valamennyien — az általuk lenézett emberfajtához tartoztak, illetve tartoznak. A marxista kritika küzd azért, hogy eloszlassa azt az illúziót, hogy a dekadencia, a nihilizmus „magasrendű", „korszerű" szellemi állapot. Szerintünk nem korszerű és nem igazán intellektuális állapot, sőt!

A dekadenciáról szólva gyakran emlegetik a kor mélyéből feltörő válságérzetet, mint közvetlen okot. Csakhogy itt két dolgot összekevernek. Az egyik a történelmileg túlhaladott, válságba jutott társadalmi rendszerek és osztályok életérzése, amely a mi hazánkban nem a válság, hanem ügyünk igazának érzetét erősíti, annak a bizonyságát, hogy helyes úton haladunk. A másik az a típusú válság, amellyel a haladó és forradalmi erőknek meg kell birkózniuk, amikor az előrehaladás folyamatában nagy, esetleg váratlan nehézségekkel találják magukat szemben, olyan bonyodalmakkal, amelyekben önmagukkal is meg kell küzdeniük: keserűséggel, a feltörő kishitűséggel stb.

Hogy egy-két példát említsek az utóbbira: a parasztságban válságérzés támadhat akkor, amikor a régi paraszti életforma letűnik; felléphet sok tisztességes, jó elvtársunkban is akkor, amikor a régi, megszokottak helyett új tényezők jelentkeznek a nemzetközi politikában vagy gazdasági életünkben. Válsághangulatban kerülhet az ember akkor is, amikor személyes életében valami [illegible] változik, kérdésessé válik. Ez az élet változásának természetes velej[illegible]

Digitized by Google

hiszen a valóságban mindig elhal valami, mindig valami új kezdődik, és ennek érzelmi, indulati következményei is vannak. A művész-értelmiségnek az a hivatása, hogy ezt megfogalmazza. De bárhogyan fogalmazza is meg, akármilyen nagy művészi erővel, nem tűnhet el annak a tudata, hogy ezekben az esetekben nem a társadalmi jelenség lényegében van a válság, hogy ezek a válságok az átmenet válságai. Az alkotó magatartást, az igazi intellektualitást azok a gondolkodók képviselik, akik nemcsak érzik és átélik a nehézségeket, hanem szembe is néznek velük, akik tudják: nem a világ végét, hanem a világ folyamatát jelentik ezek, a világ dialektikáját tükrözik. Ezért ahelyett, hogy kétségbeesnének, elemzik az új helyzetet, megkeresik helyüket, új szerepüket, kialakítják új eszközeiket, az új körülmények közötti harc új formáit. A marxisták itt sem abban különböznek a nem marxistáktól, hogy ők nem érzik ugyanazt, amit más ember érez, hanem abban, hogy a válságélmény sem töri össze társadalmi hitüket, hogy van intellektuális erejük kiragadni magukat ebből a válságérzésből, hogy nem elégszenek meg a kesergéssel, hanem tudnak gondolkodni, cselekedni, harcolni. A mi eszményünk ezért — az életben és a művészetben egyaránt — a tudatosan cselekvő ember, aki új és új körülmények között, egyre magasabb szintre jutva küzd a valóság szocialista átalakításáért.

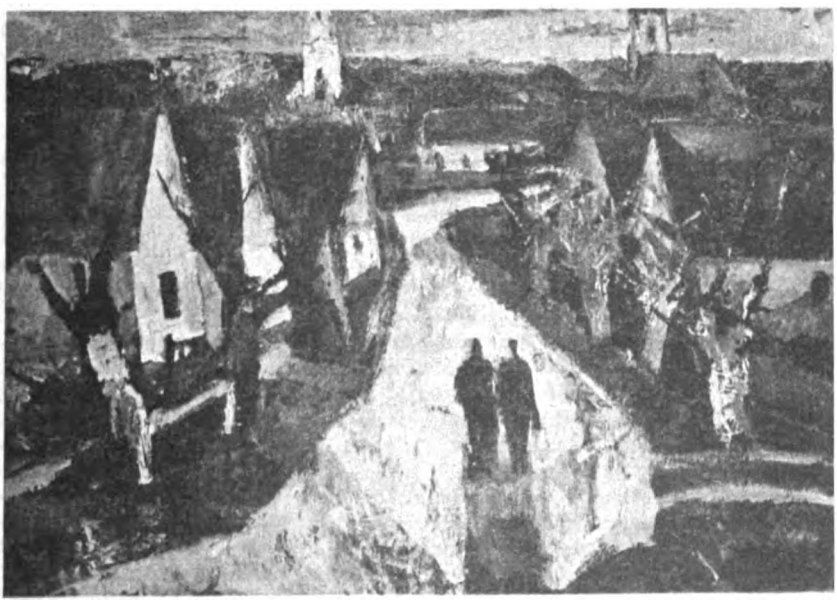

[redacted]: Hajnal Valencén

Digitized by Google

HO SI MINH

(1890—1969)

Fájdalmas veszteség érte szeptember elején a vietnami népet, a nemzetközi munkásmozgalmat, a haladás és a béke híveit: Ho Si Minh elvtárs, a Vietnami Demokratikus Köztársaság és a Vietnami Dolgozók Pártjának elnöke 79 éves korában elhunyt. Halálával olyan forradalmár távozott, akinek élete több mint egy fél évszázadon keresztül egybeforrott a délkelet-ázsiai kommunista mozgalom kibontakozásával, megerősödésével, a vietnami népnek az imperialista és gyarmatosító hatalmak ellen folyó több évtizedes nemzeti felszabadító harcával.

Küzdelemmel teli életútján Ho Si Minh elvtárs a maga tapasztalatain korán megismerkedett az imperialisták és a gyarmatosítók népelnyomó politikájával. Ennek hatására már egészen fiatalon bekapcsolódott a munkásmozgalom harcába. 1920-ban részt vett a Francia Kommunista Párt születését eredményező tours-i kongresszuson. Az FKP-ban végzett munkája érlelte marxista—leninista politikussá, majd hazatérve hazájába, Vietnamba gyakorlati harcokban edződött tovább forradalmárrá, népe nemzeti felszabadító harcának vezetőjévé. Ő volt a mai Vietnami Dolgozók Pártja elődjének, az Indokínai Kommunista Pártnak egyik megalakítója.

A gyarmatosítók többször börtönbe vetették. A harmincas évek elején az üldöztetés elől a Szovjetunióba ment, s itt bekapcsolódott a Komintern munkájába. Később, hazatérve hazájába, megszervezte a demokratikus erők széles egységfrontját, amely a japán kapituláció után bázisa lett a további politikai küzdelmeknek és az ország függetlenségéért folyó katonai harcoknak. Ő volt a vietnami népi hatalmi szervek létrehozásának kezdeményezője, a Vietnami Demokratikus Köztársaság megalapítója és haláláig a köztársaság elnöke maradt.

Közismerten szerény, egyszerű ember, lánglelkű forradalmár volt. Így vallott erről népére, pártjára, a nemzetközi munkásmozgalomra hagyott végrendeletében: „Egész életemet a világforradalom eszméjének szenteltem!" Életének munkássága erre a legékesszólóbb példa. Ő ébresztette tudatra a vietnami népet, amely az ő kezdeményezésére megalakított első indokínai marxista—leninista párt vezetésével a szabadságukért küzdő népek egyik példaképévé vált. Szervezője és lelkesítője volt a szocializmus építésének, vezetője annak a példátlanul hősies harcnak, amelyet a vietnami nép az amerikai agresszorok ellen folytat. Már nem érhette meg a végakaratába is belefoglalt nagy célt, az ország szabadságának, függetlenségének és egységének megvalósulását. Még folyik a küzdelem az agresszorok ellen Vietnam véráztatta földjén. Még tart a harc a párizsi tárgyalóasztalnál is. Az agresszorok még jelen vannak, de a vietnami nép súlyos katonai és diplomáciai csapásokat mérve az Egyesült Államokra halad a győzelem, a függetlenség, a szabadság, a nemzeti egység, a béke felé. Ho Si Minh tanítása világító fáklya marad ebben a küzdelemben.

Ho Si Minh testamentuma a nemzetközi munkásmozgalomnak is szól, mikor azt mondja: „Nagyon fájdalmas számomra látni a testvéri szocialista pártokat megosztó nézeteltéréseket." Ho Si Minh a marxizmus—leninizmus alapján szüntelenül küzdött a nemzetközi munkásmozgalom egységéért. Lángoló hazafisága mindig összhangban állt az internacionalizmushoz való hűséggel.

Forradalmár élete, igaz hazafisága, internacionalista szemlélete, a nemzetközi munkásmozgalom egységéért kifejtett tevékenysége, kérlelhetetlen és rendíthetetlen küzdelme az imperializmus ellen — örökéletű példa valamennyi kommunista számára.

A Magyar Szocialista Munkáspárt az egész nemzetközi munkásmozgalommal osztozik a mély gyászban.

Digitized by Google

Drezdától Bratislaváig

Vasil Bil'ak elvtárs a csehszlovák eseményekről

A Csehszlovák Szocialista Köztársaságban jelentős politikai események zajlanak. A Csehszlovák Kommunista Párt nagy energiával törekszik az utóbbi másfél évben bekövetkezett politikai torzulások megszüntetésére, a reakciós ellenforradalmi erők visszaszorítására, a munkás és szocialista erők pozícióinak megszilárdítására. Ebben a folyamatban elsőrangú szerepet tölt be a reakciós propagandától, a valódi tények elferdítésétől és elhallgatásától megtévesztett és félrevezetett csehszlovák közvélemény, különösen a párttagság pontos tájékoztatása. Ebben a tevékenységben a CSKP vezetői járnak az élen, akik még a CSKP Központi Bizottságának döntő fordulatot jelentő szeptember végi ülése előtt tanúságtételként részletes tájékoztatást adtak a Csehszlovákiában az utóbbi másfél év alatt lezajlott események felszínen és a kulisszák mögött lejátszódó, sokszor drámai sorozatáról.

A magyar közvélemény és különösen párttagságunk mindig nagy figyelemmel és teljes szolidaritással figyelte a szomszédos Csehszlovák Szocialista Köztársaság haladó erőinek a szocializmus védelmére folytatott küzdelmét.

Az alábiakban olvasóink részletes tájékoztatására közöljük *Vasil Bil'ak* elvtársnak, a CSKP KB elnökségi tagjának, a KB titkárának nyilatkozatát, amely pontos keresztmetszetét adja azoknak a politikai eseményeknek és tanácskozásoknak, amelyeken a szocialista országok kommunista és munkáspártjai aggódó figyelmeztetésekkel jelezték az akkori csehszlovák vezetőknek az események veszélyes irányba fordulását.

A következőkben a pozsonyi Új Szó alapján közöljük — némi rövidítéssel — a sajtó kérdéseit és Vasil Bil'ak elvtárs szeptember elején adott válaszait.

— Bil'ak elvtárs, 1968 januárja és augusztusa között hazánk és a szocialista országok képviselői több legmagasabb szintű értekezleten találkoztak. Valamennyi megbeszélésen Csehszlovákiával is foglalkoztak. Nézeted szerint mi volt a motívuma ennek az érdeklődésnek?

— Az az állítás, hogy szövetségeseink nem értettek egyet a hibák helyrehozásával, szerintem egyike volt annak a nagy csalásnak, amelyet a sajtó, a rádió és a televízió közreműködésével igyekeztek beszugerálni hazánk becsületes állampolgárainak tudatába. Egyrészt olyan színben tüntették fel a dolgokat, mintha a testvéri szocialista országok be akarnának avatkozni belügyeinkbe, másrészt pedig, mintha kifogásaik lennének a CSKP vezetésével 1968 januárjában megindult egészséges folyamat ellen. Ezeket a nézeteket vezetőink sem cáfolták meg határozottan.

Minden szocialista országnak, még inkább a Szovjetuniónak őszinte érdeke, hogy szocialista szövetségesei a felvirágázás útján haladjanak s mind gazdasági, mind politikai fejlődésünk sikeres legyen. Annak ellenére, hogy a szocialista országok nemzeti és történelmi fejlődésük számos sajátosságában különböznek egymástól, kölcsönösen egybekapcsolják őket a nemzetközi érdekek, a közös eszmék és célok. Valamely ország sikere a többi ország sikere is, vagy fordítva, s közülük egyik sem lehet semleges, egyikük sem húzódhat félre, ha valamelyik szövetséges állam veszélybe kerül. Emlékezzünk csak

Digitized by Google

vissza, hogy hazánk lakosai tétlenül nézték-e a helyzetet, ami 1956-ban déli szomszédainknál, a Magyar Népköztársaságban kialakult? Talán közömbös számunkra mindaz ami például Koreában, Vietnamban, Indonéziában és másutt osztálytestvéreinkkel történt vagy történik?

Végül is az internacionalizmus törvénye — ez a nagy szocialista család osztályelvtársiassága, közös érdeke. Kommunista pártunk egész története során mindig ebből az alapelvből indult ki, az internacionalizmus soha nem volt számára idegen. *Ez a törvény teljes mértékben érvényes a mai, osztályszempontból megosztott világban, ebből indultak ki szocialista szövetségeseink, mindenekelőtt a Szovjetunió akkor, amikor pártunk és szocialista államunk az ismert válságba került.* Szövetségeseinknek, csakúgy, mint nekünk, csak egy érdekük volt: az, hogy megtaláljuk a válságból kivezető közös utat. Ezt bizonyítja a közös értekezletek egész sora is, amelyekre tavaly — indokoltan — sor került.

Az SZLKP Központi Bizottságának tikáraként, 1968 áprilisától pedig a CSKP Központi Bizottságának elnökségi tagjaként úgyszólván minden fontos tárgyaláson részt vettem, amelyet a szocialista országok testvérpártjainak képviselőivel folytattunk: Drezdában, Moszkvában, Budapesten, Tiszacsernyőn, Bratislavában, majd ismét Moszkvában, ezenkívül több kétoldalú tanácskozáson, amelyre Prágában került sor.

— Akkoriban a drezdai tanácskozás körül nagy lármát csaptak. Senki sem kételkedett ugyanis abban, hogy ott a csehszlovákiai helyzettel is foglalkoztak. Dubcek elvtárs akkor a Csehszlovák Távirati Iroda tudósítójának kérdésére kijelentette, hogy a tárgyalások többi részvevője „teljes mértékben mellettünk áll", s azt kívánja, hogy „művünket teljes sikerre vigyük". Többet tudsz ma mondani a drezdai tárgyalások valódi tartalmáról?

— A drezdai tárgyalásokról akkor semmiféle pártszervet nem tájékoztattak objektívan. Visszatekintve, Drezda komoly határkőnek tűnik nekem. Bizonyára jól emlékeznek rá, hogy a drezdai találkozó egy nappal azután kezdődött, amikor A. Novotny lemondott az elnöki tisztségről. (Ez az esemény azonban önmagában nem volt összefüggésben a találkozó összehívásával.)

A szövetségeseket már maga az a tény is nyugtalanította, hogy Csehszlovákia Kommunista Pártja kezéből kicsúszott a dolgok intézése, amikor például megengedi a köztársasági elnök leváltását anélkül, hogy ilyen jelentős lépést előzőleg megtárgyalna a párt központi bizottsága. Ez, a legenyhébben szólva is, a káderpolitika legalapvetőbb elveinek a megsértését jelentette. Mindez természetesen semmiképpen nem jelenti azt, hogy hiba volt Antonín Novotny visszahívása. Ellenkezőleg, az új köztársasági elnök megválasztása igen szerencsés dolog volt.

A drezdai tárgyalás légkörét a teljes nyíltság és elvtársiasság jellemezte. Elsősorban is mindjárt a bevezetőben hangoztatták, hogy minden kommunista pártnak jogában áll meghatározni saját irányvonalát, egyszersmind azonban, mint marxixsta—leninista pártnak, nem szabad elfelejtenie, hogy nem élünk egyedül ezen a bolygón, s közösek az eszméink és a céljaink. Végső soron ez nemcsak a kommunista pártra, hanem a hatalmat gyakorló bármely politikai pártra érvényes. *A legsajátabb érdek követeli meg, hogy a közös fellépést a szövetséges országok összehangolják.* A szocialista világ közös ellensége, az imperializmus, nem alszik, az egységünkön keletkezett minden rést kihasznál a behatolásra, s a szocializmusnak, mint egésznek a meggyengítésére igyekszik kiaknázni minden hibánkat. Ez alól a Csehszlovák Szocialista Köztársaság sem kivétel.

Dubček elvtárs és a többi delegáció vezetőjének fellépése után küldöttségünk további tagjai is felszólaltak: Lenárt, Černík, Kolder elvtárs és én.

Nagyon elvszerű állásfoglalással lépett fel Brezsnyev elvtárs. Beszédében mondoskodás, az őszinte segíteni akarás, a tanácsadás csendült ki. Hangsúlyozta, hogy semmi ellenvetésük nincs a pártunk és az államunk vezetésé-

Digitized by Google

ben történt változás ellen. Ellenkezőleg. A februári események huszadik évfordulójának ünnepségein személyes részvételükkel akarják igazolni teljes támogatásukat a CSKP új vezetősége iránt. Heteken át nem reagáltak a marxizmustól idegen, kommunistaellenes beszédekre és a szovjetellenes megnyilvánulásokra, mert bíztak abban, hogy ezek csak átmeneti jelenségek; hittek ígéretünkben, hogy megjavítjuk a helyzetet. Nem tudták azonban megérteni, ugyanúgy mint a csehszlovákiai kommunisták nagy többsége, hogy úgymond a CSKP-ban és a Csehszlovák Szocialista Köztársaságban 1968 januárja után kerül sor a demokratizálódásra, mintha eddig itt nem lett volna demokrácia. Ez ellentmond a valóságnak, a történelmi igazságnak. Nehezen értették meg a szavaink és a tetteink közötti különbséget, amikor egyrészt hangoztattuk, hogy meg akarjuk szilárdítani a párt vezető szerepét, másrészt pedig engedtük annak megsértését, amikor eltűrtük a CSKP KB elleni támadásokat, sőt az egész párt gyalázását, történetének, az emberek sokéves becsületes munkája eredményeinek a bemocskolását. A szovjet elvtársak nem tudták megérteni, miért engedik a hadsereg, a biztonsági szervek, a népi milícia, a külpolitika, a legközelebbi szövetségesek rágalmazását, másrészt pedig a burzsoá köztársaság, a masarykizmus dicsőítését és idealizálását. Figyelmeztettek, hogy mindez a párt, az állam szétéséséhez vezet.

Brezsnyev elvtárs akkor azt is mondta, hogy az élet tovább folytatódik és felülvizsgálja a szavakat és a tetteket. Mindaz, ami Csehszlovákiában és a CSKP-ban elkezdődött, abnormális, és ha a CSKP nem tesz idejekorán megfelelő intézkedéseket, akkor Csehszlovákia súlyos nehézségekbe sodródik.

A szovjet elvtársak sok kérdést tettek fel nekünk. Megkérdezték például, miképpen lehetséges az, hogy a központi bizottság és a kormány tagjai is pártellenes, szocialistaellenes nézetekkel lépnek fel nemcsak idehaza, hanem még a burzsoá sajtóban is. Felvilágosítást kértek, mi is akar lenni az az „új típusú szocializmus". Megkérdezték, látjuk-e a CSKP ideológiai alapjai ellen irányuló támadásokat, látjuk-e azt, hogy álszocialista jelszavakkal a szocializmus lényege ellen törnek. Arra kértek bennünket, tanuljunk a kommunista mozgalom történetéből és abból, ami Magyarországon 1956-ban történt. Rámutattak, hogy a szocializmus ellenségei a leghangosabban kiabálnak a szabadság után, de ezen a saját szabadságukat értik, ellenforradalmi ténykedésük számára kívánnak szabad teret, hogy büntetlenül felbomlaszthassák a köztársaságot.

Figyelmeztettek minket, hogy az ellenforradalom nem kezdődik mindjárt gyilkolással, hanem demagógiával, a szabadságról hangoztatott álszocialista jelszavakkal, a párt-, az állami és gazdasági apparátus szétbomlasztásával, az államhatalmi szervek, a hadsereg, a biztonsági szervek, a bíróságok és az ügyészségek meggyengítésével és szétzilálásával, zűrzavar ketésével, a bizonytalanság érzésének a kiváltásával, a fegyelem megbontásával, a becsületes emberek megfélemlítésével. A gyilkolás — az legutoljára marad. Az ellenforradalom hosszú időn keresztül készül fel a hatalomért folyó harcra. Véres és vértelen formákat választ, fondorlatos, s ha nem lépnek fel ellene, végül ő határozza meg a harc módszerét. Mindezek a jellemvonások Csehszlovákiában erősödnek.

Brezsnyev elvtárs arra kért bennünket, ne engedjük meg a zűrzavar növekedését, idejekorán mozgósítsuk a pártot, a munkásosztályt.

Gomulka elvtárs is kért, vegyük figyelembe a lengyel tapasztalatokat is, ugyanúgy, mint a magyar ellenforradalom tapasztalatait. Rámutatott, hogy az ellenforradalmi erők tevékenységüket rendszerint ártatlan diáktüntetésekkel, különféle tetszetős követelmények kitűzésével kezdik, amelyekkel könnyen félrevezethetik az embereket. Mindez azonban arra irányul, hogy meggyengítse és szétbomlassza az államapparátust, a párt vezető szerepét, szervezői és ideológiai tevékenységét, felforgassa az államot. Rendszerint ezután következik a tömeges határozatok elfogadásának az időszaka, ami a „támo-

Digitized by Google

gatás" leple alatt nem a párt irányvonalának a támogatására, hanem valójában a népköztársaság érdekei ellen irányul. Növekedni és erősödni kezdenek a nacionalista, a szovjetellenes és a kommunistaellenes hangulatok és irányzatok, amelyek törvényszerűen az ellenforradalomba torkollnak. Figyelmeztetett, közös ellenségünk jól tudja, hogy a munkásosztály nem engedné meg a kommunista párt, a szocializmus, a Szovjetunióval való szövetségünk elleni nyílt támadást. Az ellenség ezért mindaddig nem lép a színre igazi szándékaival és szovjetellenes jelszavaival, amíg nem tudja félrevezetni a munkásosztályt. Gomulka elvtárs azt is kijelentette, hogy Csehszlovákiában a növekvő veszély annál nagyobb, mert a CSKP, illetve annak vezetősége ezt a tényt nem látja.

Hasonlóképpen szólott Kádár elvtárs is. Különösen óvott minket az úgynevezett „népbarátoktól", akik minden bizonnyal nálunk is fellépnek, és demagógiával igyekeznek majd becsapni a munkásokat és a parasztokat. Bizonyára nálunk is kinőnek majd hamis ál-munkásvezérek, akik mindenféle ígérgetéssel próbálják megszervezni a tömegek bizalmát. Kádár elvtárs rámutatott azokra a tapasztalatokra, amelyeket Magyarország az ellenforradalom idején szerzett, amely oly sok szenvedést okozott és annyi ember életébe került. Arra kért, hogy vegyük figyelembe ezt a fájdalmas leckét.

Ulbricht elvtárs igyekezett megtalálni számos fogyatékosságunk elméleti gyökereit, s rámutatott arra, hogyan hanyagoltuk el a tömegpolitikai és az elméleti nevelést. Figyelmeztetett, hogy ne tűzzünk ki olyan jelszavakat és programot, amely az adott időszakban megvalósíthatatlan, ne ugráljuk át az egyes fejlődési szakaszokat, mert ezzel elveszítjük biztonságérzetünket, és az emberek bizalmát is megrendítjük. Hangsúlyozta, hogy a CSKP meggyengülése Csehszlovákiában a szocializmus meggyengülését, a csehszlovák állam szocialista szövetségeseivel való kapcsolatai, és végső soron a szocializmus meggyengülését jelenti. Hasonlóképpen nyugtalanságát fejezte ki a bolgár delegáció vezetője is.

A beszélgetés folyamán többek között felhozták azt is, hogy a kormány egyik tagja, aki ugyanakkor tagja a CSKP Központi Bizottságának is, hogyan szervezhet a párt politikájával szembeszegülve különféle akciókat, gyüléseket, amelyek éle lényegében a CSKP ellen irányul. Egyes felhozott tényekről egyáltalán nem volt tudomásunk.

— Az értekezlet fő gondolata tehát tulajdonképpen a csehszlovák destruktív fejlődés okozta aggodalom volt?

— Igen. A késő éjszakai órákig tartó tárgyalásokat lényegében nem valamiféle „beavatkozásként", hanem a testvéri szocialista országok mélységes aggódásaként jellemezhetjük, amely abból eredt, vajon kellően tudatosítjuk-e, hogy országunkban növekednek a szocialistaellenes erők, hogy meggyengül a CSKP és a szocialista állam, és vajon megtesszük-e a szükséges intézkedéseket. Ezt az aggodalmat nem a múlt torzulásainak és hibáinak kijavítása, a szocialista demokrácia fejlődése keltette, hanem mindenek előtt az, hogy meggyengült nálunk a párt vezető szerepe és növekedni kezdett a kommunistaellenes hullám. Az értekezletet lényegében két mondatba lehetne sűríteni, amit ki is mondtak: *Megjegyzéseinket vegyék komolyan, elsősorban az önök legsajátabb érdeke ez, a szocializmus érdeke. Nem titkoljuk, hogy mint internacionalistákat, komolyan nyugtalanít bennünket országukban a helyzet alakulása.*

Amint tehát látható, a testvéri szocialista pártokat nem megelégedéssel, hanem ellenkezőleg: mélységes aggodalommal töltötte el a nálunk tapasztalható fejlődés és komolyan figyelmeztettek azokra a növekvő erőkre, amelyek — akár mondjuk, akár nem —, ellenforradalmi jellegűek. Ez a figyelmeztetés lényében, 1968. március 23-án hangzott el...

Digitized by Google

— Bil'ak elvtárs, ezt a sürgető aggodalmat miért nem tükrözte az értekezletről kiadott közlemény?

— Eredetileg gondoltak erre. Érdekesség kedvéért idézhetem az előkészített dokumentum egy részét: „A CSKP delegációja tájékoztatást nyújtott a CSKP KB januári plénuma határozatának megvalósításáról, amely a CSKP XIII. kongresszusa irányvonalának érvényre juttatására, a szocialista demokrácia továbbfejlesztésére irányul. A tájékoztatással kapcsolatos eszmecsere folyamán a részvevők nyugtalanságukat fejezték ki a revizionista és a szocialistaellenes elemeknek az utóbbi időben tapasztalható aktivizálódása felett. Ezek ki akarják forgatni A CSKP KB legutóbbi plénuma határozatának gondolatait, hogy Csehszlovákiában aláássák a szocializmus politikai és gazdasági alapjait, a CSKP vezető szerepét, s meggyengítsék a Csehszlovák Szocialista Köztársaság és a szocialista országok kapcsolatait. *A testvéri szocialista pártok küldöttségei figyelmeztettek arra, hogy a Nyugat által támogatott szocialistaellenes erőknek ez a feléledése súlyos negatív következményekhez vezethet, ami ellen már most határozott lépéseket kell megtenniük.* A tárgyalások részvevői kifejezték azt a meggyőződésüket, hogy a munkásosztály, a Csehszlovák Szocialista Köztársaság dolgozói gazdag tapasztalatokkal bíró kommunista pártjuk vezetésével határozottan szembeszegülnek az ellenséges erők cselszövéseivel, s a demokrácia és a szocializmus útján biztosítják Csehszlovákia további fejlődését."

Arra kértük szövetségeseinket, ne fogadjunk el és ne hozzunk nyilvánosságra ilyen közleményt. Kijelentettük, hogy látjuk a helyzet komolyságát és a nálunk megnyilvánuló negatív jelenségek veszélyességét, azonban az eltelt, nagyon rövid idő alatt még nem tudtunk minden kérdést megoldani.

— Milyen elhatározásokkal távoztak Drezdából?

— Megígértük, hogy pártunk és köztársaságunk életének egészséges fejlődése, valamint közös céljaink érdekében rendet teremtünk idehaza. Arról biztosítottuk szövetségeseinket, hogy nem engedjük meg a szocialistaellenes erők növekedését, a párt vezető szerepének meggyengítését, a párttagok és a pártonkívüli becsületes állampolgárok gyalázását, sem pedig a szovjetellenes propaganda erősödését és kölcsönös baráti kapcsolataink meggyengítését.

— Mindezek ellenére mégis miért nem tájékoztatták teljes nyíltsággal a Központi bizottságot, sőt még a CSKP KB elnökségét sem?

— A CSKP KB elnökségét és a központi bizottságot valóban nem tájékoztatták a tárgyalások igazi tartalmáról. Dubček elvtárs azt javasolta, hogy a pártszervet teljes mértékben ne tájékoztassuk, mi pedig, sajnos, akkor egyetértettünk ezzel. Dubček elvtárs biztosított bennünket arról, hogy szilárdan kézbe veszi a dolgok intézését. Akkor abból indultunk ki, hogy nincs szükség a régi elnökség egyes volt tagjainak a bizalmára. Nem titkolom azt sem, tudtuk, hogy egyesek közülük kárörömmel látták volna a vezetésben történt változás óta eltelt rövid idő alatt felmerült problémákat. Az áprilisi plénum új elnökséget választott. Sajnos, Drezdáról és az ott tett ígéreteinkről az új elnökséget sem tájékoztatták.

— Legalább levontak valami hathatós következtetést például Drezda után?

— Jól ismeretes, hogy nem! Ellenkezőleg! Komoly megfontolás és konkrét intézkedések kidolgozása helyett engedni kezdtek a különféle nyomások hullámainak, amelyek hovatovább olyan méreteket öltöttek, amilyenre Drezdában a szövetségeseink figyelmeztettek. A párt vezetősége, ahelyett, hogy szembeszegült volna a különféle nyomások [illegible] lépésről lépésre sodortatni hagyta magát ezzel a[illegible]

Digitized by Google

— Hat héttel később, május 3-án és 4-én részt vettél a moszkvai kétoldalú tárgyalásokon. Mi volt ezeknek a lényege?

— Erre a találkozóra a mi kezdeményezésünkre került sor. Nem azért, mert mérlegeltük a helyzetet és annak alakulását Drezda után, hanem azért, mert gazdasági segítséget akartunk. Azt kértük, hogy a Szovjetunió az eredetileg megállapodott terven felül is szállítson gabonát, kőolajat, földgázt és más ipari nyersanyagokat, ezenkívül aranyat kértünk kölcsön. A szovjet elvtársak nagyon szívélyesen fogadtak bennünket. Őszinte örömükre szolgált, hogy lehetővé válik, közösen, elvtársiasan, objektívan megítélni a helyzetet. A tanácskozás igen tárgyilagos, nyílt volt. Kora reggeltől késő éjszakáig tartott. *A szovjet elvtársak hangoztatták, hogy mindennemű segítséget megadnak nekünk. Brezsnyev elvtárs kijelentette, hogy a szovjet emberek készek velünk az utolsó karéj kenyeret is megosztani.*

Az elvtársak egyszersmind arra figyelmeztettek, hogy a drezdai megbeszélés óta egyáltalán nem látják a helyzet javulását, ellenkezőleg: annak rosszabbodását tapasztalják. A szó szoros értelmében véve kérték, hogy tudatosítsuk azt a veszélyt, amely az ellenforradalmi erők növekedése következtében fenyegeti a CSKP-t és a Csehszlovák Szocialista Köztársaságot. Ilyen körülmények között gyakorlatilag semmiféle segítségnyújtás nem javítaná meg a köztársaságban a helyzetet, nem segítené elő az életszínvonal emelkedését, ha a párt és az állam vezetősége nem veszi szilárdan kézbe a helyzet irányítását, ha gátat nem vetnek a párt- és az állami szervek szétbomlasztásának. Kérték bennünket, tudatosítsuk, hogy a rendetlenség és a zűrzavar a politikai térről törvényszerűen átmegy a népgazdaság területére is, aminek katasztrofális következményei lehetnek.

— Ez azt jelenti, hogy Drezda óta nem múlt el az aggodalom, ellenkezőleg...

— Nemcsak hogy nem múlt el, hanem az elvtársak új tények alapján bebizonyították, hogy a jobboldali opportunista és a szocialistaellenes erők tevékenysége valóban fokozódik. Egyetlen érvüket, egyetlen tényt sem tudtunk megcáfolni. A szovjet elvtársak kijelentették, nem tudják megérteni, hogyan lehet az, hogy olyan fejlett és sokat tapasztalt párt, mint a CSKP és a csehszlovák munkásosztály, megengedi ezt az anarchizmus irányába haladó fejlődést. Felkértek bennünket, ne feledkezzünk meg arról, hogy Csehszlovákia nyugati határa egyidejűleg a szocialista világ nyugati határa is, és ott most olyan dolgok történnek, amelyek veszélyesek nemcsak Csehszlovákia, hanem az egész szocialista tábor biztonsága szempontjából. Megígérték, hogy sokoldalú segítséget nyújtanak nekünk, de egyúttal kérték, hogy ne engedjük meg otthon az ellenséges erők befolyásának növekedését.

Mindjárt akkor úgy határoztak, hogy a Szovjetunió növeli a gabona és más szükséges nyersanyagok szállítását. Ami az aranykölcsönt illeti, azt kérték, konkretizáljuk, mire akarjuk felhasználni. Erre nem tudtunk felelni. Nyíltan megmondták, hogy amíg nem teremtünk rendet, addig nem folyósítanak kölcsönt, mert nem akarnak hozzájárulni az antiszocialista és ellenforradalmi erők tevékenységéhez Csehszlovákiában. Akkor Moszkvában Smrkovský elvtárs is megígérte, hogy egy hónapon belül mindazokat a problémákat és hiányosságokat, amelyek közös gondot okoznak, megoldjuk. Ezeket felszámoljuk.

A tanácskozás valóban a teljes egyenjogúság szellemében folyt le. Sőt talán vendéglátóink még többet kértek bennünket, mint amennyi szükséges lett volna. Nekem ez úgy tűnt, mint amikor két édestestvér találkozik és az egyik, az, aki már többet élt át és ezért többet tapasztalt, igyekszik megmagyarázni fiatalabb, tapasztalatlanabb testvérének a különféle veszélyeket, melyek mindig megsokszorozódnak, ha idejekorán nem fordítanak rá figyelmet, könnyen vesznek és könnyelműen, a szükséges felelősségérzet nélkül kezelnek ezeket.

Digitized by Google

A moszkvai tanácskozáson az elvtársakat tehát semmi más nem vezette, mint az aggodalom a szocializmus sorsáért Csehszlovákiában. Aggodalmat okoztak a veszélyek, amelyek nálunk fokozatosan megnőttek, és végül olyan méreteket öltöttek, hogy veszélyeztették nemcsak magát a szocialista és politikai rendszert Csehszlovákiában, hanem a második világháború eredményeit is, mindazt, amiért több mint 20 millió szovjet ember és több mint 300 000 csehszlovák hazafi — ezek közül több mint 25 000 kommunista — áldozta életét. A szovjet elvtársak már akkor sem titkolták előttünk, hogy semmilyen körülmények között nem engedhető meg olyan fejlődés, amely előbb vagy utóbb a szocializmus vívmányainak feszámolásához vezethet a Csehszlovák Szocialista Köztársaságban. *Ez már nemcsak Csehszlovákia „belügye", hanem az egész világszocializmus ügye lenne.*

Lényegében tehát semmi másról nem volt szó, csak arról, hogy szembeszálljunk azokkal az erőkkel, amelyek a fejlődést vissza akarják téríteni az 1948 februárját megelőző időszakba, s amelyek már szervezetten készültek a hatalmi-politikai fordulatra, magukhoz ragadták a tömegtájékoztatási eszközöket, megkezdték a kommunistaellenes légkör kialakítását az országban és tetszetős jelszavakkal a közvélemény megtévesztését stb. Mindennek gátat vetni, úgy, ahogyan szövetségeseink tanácsolták, ez a legsajátabb, szocialista és nemzeti érdekünk volt.

— A novemberi plénumon elmondtad, hogy Moszkvából visszatérőben a repülőgépen Dubcek, Cernik, Smirkovsky elvtársak és te kezet adtatok egymásnak, hogy most „kézbe veszitek" az ügyeket. A májusi plénum ezt jelezte.

— Valóban úgy tűnt, hogy észbe kaptunk. Ezek után a CSKP KB elnökségén elemeztük a politikai helyzetet a köztársaságban. A vita nagyon hosszadalmas volt. Nemcsak az elnökség tagjai és póttagjai, hanem a CSKP KB titkárságának tagjai is kifejtették nézeteiket. Mindnyájan egyhangúlag arra a következtetésre jutottunk, hogy *a helyzet nálunk kritikussá vált, s ezért elkerülhetetlenek az azonnali és legszigorúbb intézkedések a jobboldali, opportunista és antiszocialista erők ellen, mivel az a veszély fenyeget, hogy megkísérelhetik politikai fordulat elérését.* A KB elnökségén akkor — és az utoljára történt — kölcsönös nézetazonosság alakult ki. Sőt Smirkovský elvtárs akkor megjósolta, hogy ha a fejlődés iránya nálunk úgy folytatódik, mint eddig, akkor „nem menthet meg más minket, csak a tankok". A CSKP KB elnöksége eme tanácskozásának eredménye volt a kerületi és járási pártbizottságok és nemzeti bizottságok első titkárainak, illetőleg elnökeinek 1968. május 12-i és 13-i országos tanácskozása. A CSKP KB elnöksége így akarta még a májusi plénuma előtt hitelesíteni saját álláspontját, s összevetni azt a kerületi és járási szervek hozzászólásaival. Ezek nemcsak megegyeztek hanem azt mondhatjuk, hogy a kerületek és járások állásfoglalásai az adott helyzetben még bírálóbbak voltak, mint a CSKP KB elnökségének az álláspontja.

— Sajnos, a további gyakorlat azt mutatta, hogy ebben az időben az egység csak a szavakban volt meg, de nem a tettekben. Véleményed szerint mi befolyásolta ilyen kedvezőtlenül az elnökség politikai tevékenységét?

— Az, hogy nem vitte keresztül a múlt évi májusi határozatot, s hogy engedett a jobboldali opportunista erőknek. Erre részletesen a elemzésnek kell válaszolnia. Tény az, hogy az elnökség végleg elvesztette akcióképességét, és az ügyek további menete ellentétben állt a párt óhajával, és a munkásosztály érdekeivel. Inkább a szocialistaellenes és ellenforradalmi erők érdekeinek megfelelően alakult, amelyek már nyíltan megkezdték Csehszlovákia Kommunista Pártjában és a Csehszlovák S[illegible]ta Köztársaságban a zavarkeltést. Engedtek a hamis hízelgő politik[illegible]csvágynak, a személyi népszerűség hajhászásának a párt és a né[illegible]kárára. És ez nem végződhetett másként, mint [illegible]

Digitized by Google

— Azután, hogy a párt májusi plénuma [illegible] a [illegible] egyre jobban kicsúszott a kézből, az SZKP Politikai [illegible] [illegible] 12-én és később is, hogy találkozzék a mi [illegible], [illegible] a megbeszéléseket a mi részünkről mindig halogattak. [illegible]

— Dubček elvtárs valóban kapott 1968 [illegible] Brezsnyev elvtárstól, amelyben nagyon [illegible] ígéretek és a CSKP KB májusi plénumának [illegible] lunk nem javult, hanem még tovább romlik és [illegible] a Szovjetunióban vagy Csehszlovákiában, [illegible] vánja. Dubček elvtárs döntésére bízták, hogy [illegible] csak Dubček és csak Brezsnyev elvtárs, vagy [illegible] elvtárs. Ha jól emlékszem, Brezsnyev elvtárs [illegible] bármelyik napon és bárhol, ahogy Dubček elvtárs [illegible] tesen megítéljék a helyzetet. Ezt a levelet [illegible] 1968. június 15-én Dubček elvtárssal együtt [illegible] vetségi szerződés aláírása után.

Dubček elvtárs akkor úgy határozott, ne [illegible] szabadságok és konferenciák vannak, és azért is [illegible] mény úgy értelmezné, mint politikai nyomást, [illegible] nának. Ez azonban ismét tragédiáink egyike, hogy [illegible] mit mondanak ezek vagy azok a jobboldali opportunista [illegible] erők, mint arra, hogy mit követel meg a köztársaság [illegible] tes [illegible] érdeke.

Az elutasítást azzal is indokolta, hogy a Szovjetunióban [illegible] szabadságát és ez alkalommal több kérdést megvitathatnak. [illegible] elvtársak beleegyeztek ebbe. Azonban nem a Szovjetunióban [illegible] szabadságát. Érdekes az a tény is, hogy Dubček elvtárs [illegible] a CSKP KB elnöksége elé terjesztett egy határozati javaslatot, [illegible] és az állam vezető tényezői ne hagyják el az országot, és [illegible] fogadta.

— Július 4. és 6. között további öt levél érkezett a Szovjetunióból, majd az NDK-ból, Lengyelországból, Magyarországról és Bulgáriából. És ezt követte az ismert meghívás Varsóba. Erre vonatkozóan a pártban még mindig sok a felreértés. A meghívás valóban megtörtánt...

— Minden bizonnyal. A meghívást rendesen kézbesítették a CSKP KB elnökségének, habár kezdetben nem is határozták meg pontosan a helyet, amelyben azonban végül is meg lehetett volna egyezni.

— Az idő távlatából hogyan vélekedsz, kinek és miért volt érdeke, hogy ezen a találkozón ne vegyünk részt?

— Az elnökségben erről a meghívásról kétszer vitatkoztak, 1968. [illegible] 8-án és 12-én. Feltételezem, hogy a jegyzőkönyvben nem szerepel, kinek [illegible] volt az álláspontja. Nem akarok a felelősség alól kibújni, de én és meg néhány elvtárs azt javasoltuk, hogy vegyünk részt a találkozón. Más elvtársak viszont azt hangsúlyozták, hogy nem kell részt venni a CSKP XIV. kongresszusa előkészítésével összefüggő elfoglaltság miatt. Egyidejűleg azonban azt javasolták, hogy mielőtt a közös tanácskozásra sor kerül, szükségesek a kétoldalú tanácskozások valamennyi szocialista országgal — beleszámítva Jugoszláviát és Romániát is —, ami bizonyosan több időt igényelt volna, mint részvételünk a javasolt csoportos találkozón.

[illegible] használták azt az „érvet" is, hogy létezik egy elnökségi határozat [illegible] és az állam vezető tényezői ne utazzanak a határon túlra. Na[illegible] szerepet játszottak a tanácskozások során néhányan azok kö[illegible]

Digitized by Google

z elvtársak közül, akiket csak meghívtak az elnökségre, mint például Mlyar. Slávik és Jiri Hájek miniszter. Egyöntetűen támogatták azokat, akik határozottan elutasítottak minden kezdeményezést a közös tanácskozáson való részvételre.

— Ezekkel a körülményekkel magyarázható tehát, hogy mind az elnökség, mind később a CSKP Központi Bizottsága is úgy reagált a varsói levélre, ahogyan reagált.

— Emlékezzünk vissza, hogy a KB elnökségének néhány tagja már akkor előre kijelentette, a CSKP KB plénumának nincs mandátuma arra, hogy valamiben is határozzon. Ez ugyan hihetetlen, de sajnos az is előfordult pártunkban, hogy a vezetőség néhány tagja megtagadta a legfelsőbb pártszervnék azt a jogát, hogy az ügyet megítélje és dönthessen. Magát a plénumot is (1968. július 19.) úgy rendezték meg, hogy úgyszólván ugyanannyi volt a rádió, a sajtó és a televízió dolgozói közül a részvevő, mint a CSKP KB tagja. Különféle küldöttségeket szerveztek, amelyek kihívatták a tanácskozásról a CSKP KB egyes tagjait és valósággal megfenyegették őket, hogy senki ne merjen ellenkező nézetet vallani. E különös helyzetben megszűnt mindenféle osztályszempont, ítélőképesség. Ilyen légkörben, amelyben nehezen kerülhetett sor komoly tanácskozásokra, a CSKP Központi Bizottsága elhatározta, hogy nem vesz részt a varsói tanácskozáson, s ilyen értelmű választ adott az ötök levelére.

Ott mindnyájan nagy hibát követtünk el. Egyesek meggyőződésből szavaztak ellene, mások félelemből, megint mások — habár személyesen óhajtották, hogy elmenjünk Varsóba — a hangulat hatására. Így alakult ki a szovjetellenes hullámon a hamis egység. Pártunk vezetősége így elveszítette szövetségeseinek bizalmát, mivel elutasította a tanácskozást legközelebbi barátainkkal. Ez az igazi kommunista számára szokatlan volt, és a történelem fogja ezt egyszer megítélni. Mi, a közép-európai kis ország, ellentétben a józan ésszel, az ideológiával és az érzéssel, ellentétben az osztálymagatartással és a szövetségi szerződésekből eredő kötelezettségekkel, megtagadtuk önmagunkat. Pártunk, népünk és nemzeteink érdekeivel ellentétben, hamis, nacionalista platformra tévedtünk. Még nagyon sok idő kell ahhoz, hogy e lépés következményeit helyrehozzuk.

— Néhány vezetőnek már akkor érdeke volt a szakítás szövetségeseinkkel, éppen ezért talán szándékosan kiélezték a helyzetet?

— Igen, ma teljesen meg vagyok győződve arról, hogy a CSKP KB elnökségének néhány tagja vagy azok, akiket rendszeresen meghívtak az elnökség tanácskozásaira és ott szót kaptak, engedtek a különféle erőknek, amelyeknek az volt a céljuk, hogy megrontsák, és ha sikerül, teljesen megszakítsák kapcsolataikat a legközelebbi szövetségeseinkkel, de különösen a Szovjetunióval. Sajnos, törekvéseik részben nem maradtak következmények nélkül. Sikerült számos embert megtéveszteniük, különösen a fiatal nemzedék tagjait. Sikerült a kétkedés és a bizalmatlanság mérgével beoltani őket. Ezt tanúsítják a Prága és köztársaságunk más városainak utcáin lejátszódott események is.

— Az elnökség egy része tehát már jóval augusztus előtt kétarcú politikát folytatott. Ennek szükségszerűen oda kellett vezetnie, hogy vezetőségünk — indokoltan — elvesztette szövetségeseink bizalmát.

— Jogosan támadhatott ilyen gyanú. Mint mondottam, ezt a bizalmat azzal vesztettük el, hogy nem vettünk részt a varsói tanácskozáson, de különösen a tiszacsernyői és bratislavai tanácskozások utáni események miatt.

Digitized by Google

— A közelmúltban a Tribuna közölte, hogy akkoriban valaki a CSKP KB elnöksége elé olyan anyagot terjesztett, amely hivatott volt előkészíteni az országot a Szovjetunióval történő szakítás gazdasági következményeire?

— Igen. Miután bejelentették, hogy a varsói tanácskozás megvalósult és elfogadta a menszilovával[illegible] kapcsolatos álláspontot, valaki aláírás nélkül olyan intézkedéseket javasolt a CSKP KB elnökségének, mintha már sor került volna az általános szakításra a Szovjetunióval. Természetesen ezt gyorsan levették az elnökség napirendjéről, de mint látható, „valaki" már előre számításba vette.

— Később a CSKP KB elnökségének a varsói levéllel kapcsolatos állásfoglalása egy szerint ezt mondta: „Sajnos, július 12-i tanácskozásunk már felesleges volt, mivel tekintet nélkül annak eredményére, a varsói tanácskozást július 14-re összehívták. Ezt csak július 13-án délután tudtuk meg a ČTK Hírügynökség közvetítésével, azután, hogy az öt párt képviselői Varsóba érkeztek. Ma már megállapították: az elnökség tagjainak többsége valóban nem ismerte a tanácskozás pontos időpontját. De mindenesetre ismerte az első titkár...

Én igazolhatom, hogy Brezsnyev és Kádár elvtársak személyesen kérték, hogy vegyünk részt a varsói tanácskozáson. Sőt a tanácskozás kezdetét elhalasztották abban a reményben, hogy talán mégis részt veszünk rajta. Tudomásomra ugyanis eljutott, hogy elutazzunk, még ha igaz volna is, hogy a tanácskozás tényleges megtartásáról Dubček elvtárs csak július 13-án értesült. Néhány tény azonban azt tanúsítja, hogy erről korábban is tudott. A lényeg viszont az, hogy Dubček elvtárs és az elnökség néhány más tagja elvben elvetette a tanácskozás gondolatát. A tanácskozás mégis megvalósult.

Ha valakivel ilyen, vagy olyan okból nem találkozom, vagy nem akarok találkozni, hogy eszmecserét folytassak vele, akkor nincs más megoldás, mint hogy partnerem levélben közölje álláspontját. Ez megtörtént. Így keletkezett az „öttök" levele.

— Miért küldték a varsói tanácskozás résztvevői levelüket nyilvánosan?

Gondolom azért, hogy ne lehessen elhallgatni. Talán ez az egyetlen magyarázat. És különösen, hogy ezután a jobboldali opportunista, antiszocialista és szovjetellenes erők — hivatalos áldással — milyen kapmányt indítottak. Megindult a hamis hazafiság hulláma, sőt izgatás a Szovjetunió ellen a nemzeti egység érdekében. František Kriegel azt javasolta a CSKP KB elnökségének, hogy használja ki ezt a légkört, ezt az alkalmat valamiféle „össznemzeti párt" megalapítására. Ma az idő távlatából ez a légkör egyértelműnek tűnik, és azt bizonyítja, mennyire képtelen volt a CSKP KB elnöksége elvi alapon, reálisan, marxista—leninista módon megoldani a dolgokat.

— Abban az időben — már Tiszacsernyő után — Prágában jártak Románia és Jugoszlávia képviselői. Igaz-e — hivatkozom Cisar elvtárs 1968. augusztus 17-én az [illegible]nak mondott szavaira —, hogy Ceausescu és Tito elvtársak Prágában [illegible] aggodalmukat fejezték ki a hazánkban akkoriban végbemenő fejlemények miatt?

[illegible] am küldöttségünknek, mely Tito elvtárssal tárgyalt. Igazol[illegible] [illegible] elvtárs kifejezte aggodalmát és figyelmeztetett. Kár, hogy [illegible] ismertették akkor a helyzetünkkel kapcsolatos né[illegible] [illegible] azokat, amelyeket a búcsúvacsorán elmon[illegible] [illegible] kl. A C[illegible] elvtárssal folytatott beszél[illegible]

Digitized by Google

— Mi célja volt abban az időben U Thant ENSZ-főtitkár augusztus 23-ra előkészített látogatásának? Nem akarták ezt mindenekelőtt belpolitikailag kihasználni?

— Ezt a kérdést egyáltalán nem tisztáztuk. Ezért nem akarok csak úgy mondani valamit.

— Helytelen lenne minden rosszat, az 1968-as év minden következetlenségét, hibáját és túlkapását Dubcek elvtárs számlájára írni. De a történelem mindenekelőtt nála keresi majd az okokat, a felelősség súlyát illetően. Az első titkár nyilvánvalóan nem állt ellen az ismert erők nyomásának, amelyeknek az ő ingatagsága talán meg is felelt.

— Kétségtelen, hogy az elnökség egy része és a becstelen emberek csoportja kihasználta és befolyásolta Dubček elvtársat. Hiszem, hogy még ő is segít ezeket a kérdéseket részletesebben tisztázni, és elmondja, milyen különféle nyomást gyakoroltak rá, és ki mit tanácsolt neki.

— Néha arról vitatkoznak és írnak, hogy mi volt a döntő és meghatározó szövetségeseink aggodalmában: az úgynevezett eszmei ellentét, vagy a stratégiai momentum?

— Úgy gondolom, hogy sem az egyik, sem a másik. Alapjában véve így igyekezett és igyekszik „érvelni" a burzsoá propaganda. Ahogy beszélgetésünk kezdetén mondtam, szövetségeseink aggódtak — és a fejlődés igazolta, hogy jogosan — a szocializmus sorsáért hazánkban. Ez a döntő. Elvégre a szocializmus Csehszlovákiában az egész szocialista rendszer része. A szövetséges katonák nem azért vonultak be a Csehszlovák Szocialista Köztársaságba, hogy valami más ideológiát juttassanak uralomra, hanem hogy megvédjék azt, amelyet közösen elismerünk: a marxizmus—leninizmus eszméjét. Nem azért jöttek, hogy más társadalmi rendet teremtsenek, hanem hogy megvédjék a szocializmus kemény osztályharcokkal kivívott eredményeit, megvédjék azt az alapelvet, amelyet a csehszlovák alkotmányban is rögzítettünk, hogy „a Csehszlovák Szocialista Köztársaság a szocialista világrend része", és hogy „a társadalom és az állam vezető ereje a munkásosztály élcsapata, Csehszlovákia Kommunista Pártja". Hogy ezt a két alapvető elvet nyíltan és hosszabb időn át összpontosulva támadták, arra elegendő bizonyíték volt és van. Az 1968. augusztus 3-i bratislavai „nyilatkozatban" *leszögeztük és aláírtuk, hogy „azoknak a vívmányoknak támogatása, védelme és megszilárdítása, amelyeket a nemzetek hősi küzdelmükkel, minden ország népének áldozatkész munkájával értek el, valamennyi szocialista ország közös internacionális kötelessége".* Az, hogy nem mozgósítottuk saját erőinket a szocialista vívmányok védelmére, nem a szövetségesek hibája volt, hanem a mienk.

— Megelőzhető volt-e az öt szövetséges ország katonaságának bevonulása?

— Mély meggyőződésem, hogy igen.

— Mi volt ennek az előfeltétele?

— Részünkről az, hogy valamennyi egészséges belső erőt a növekvő jobboldali, opportunista, antiszocialista és ellenforradalmi erők ellen mozgósítsuk. Nálunk nemcsak nem tették ezt, hanem ellenkezőleg, passzív magatartásunkkal ezekkel az erőkkel szemben csak támogattuk felforgató tevékenységüket. Emlékezzenek vissza, milyen volt a helyzet a rendőrségnél, a népi milíciában, a hadseregben, az ügyészségen és bíróságon, a párt- és az állami szervekben! Milyen helyzetbe kerültek becsületes, a párt és a szocializmus ügye iránt odaadó vezető funkcionáriusok. És milyen helyzetben volt maga a központi bizottság! Mindenki a félelem légkörében élt. A mun-

Digitized by Google

Digitized by Google

színház válaszúton

véletlenek néha a lényegre villan-ak. Önmagában ugyanis véletlen kö-nények összejátszása hozta, hogy ez évad unalmasra sikerült, de hogy ez mindenki által idegesítően érzett una-a a színházművészet általános re-nnjának követeléséhez vezetett, hogy pvető művészi és színházpolitikai dések kerültek terítékre — azt még-ennek a véletlennek köszönhetjük. lahogy ez az esetleges körülmény sű-ette magába az elmúlt évek felgyü-nlett vagy elfojtott keserűségeit és ja-slatait.

Az eszmecserét indulatok fűtik, s inte hangtompító nélkül szólalnak meg ellentett gondolatok, továbblépni :onban csak végiggondolt és főként vé-g kimondott elvekkel lehet. Ezért sze-etnénk most az eddigi vita két hendi-epjével, két számításon kívül maradt ndulófeltételével foglalkozni. Az egyik: tfogó színházi reformot, *struktúraválazást akarunk* — az elméleti alapok re-ormját megelőzve vagy ezt megkerül-ve. Ennyiben homályban marad a le-hetséges megoldások távlata. A másik: *közönségpolitikánkat* is fel akarjuk frissíteni, ezt a szándékunkat viszont a *publikumtól való félelem* szabja meg. A közönség csak a riasztó statisztikai adatok tükrében van jelen a vitákon; a publikum menekülésétől félünk, és a félelem, mint mindig, itt is rossz tanácsadó. A vita tehát jobbára taktikai szinten folyik, s ha sikerül, szeretnénk legalább e két kérdést illetően *stratégiai mozzanatokra* is felhívni a figyelmet.

Milyen legyen a ma politikus színháza?

Egyoldalúan és goromán fogalmazva. az elmúlt évek műsorpolitikáját a *biztonság mítosza* vezette. Ez a mítosz nem elméletileg körülhatárolt elv, inkább *gyakorlati rutin*, melyet csak az utóbbi két-három év türelmetlenebb polémiái — és végre jelentkező színházi bukásai — tudatosítottak. Ennek a mítosznak lényege, hogy a színház — nagy közönséghatásánál, szuggesztív befolyásolóképességénél fogva — „veszélyes üzem", ezért igyekeznünk kell elkerülni a „túlnyomást", a „rázós" konfliktusokkal való telítődést.

Gyakorlati elvekre lefordítva — tehát a színházigazgatói praxisban — ez az álláspont annyit jelentett, hogy a bemutatók választéka két szélsőség között polarizálódott, két pont körül helyezkedett el a leginkább akadálymentesen: a *látványos* és bizonyos színvonalat képviselő *kommersz* darabok alkották az egyik pólust, a másikat pedig a már *kissé elavult késői-érett korban levő modern vagy avantgard művek* képezték. Az érdekesség és vonzerő tekintetében mindkettő inkább konzervatív beállítottságot teremtett — a velejáró természetes unalommal —, mint művészi vagy közéleti radikalizmust. (A *Léni néni* és a „sokadik" Tennessee Williams, az *Angliai Erzsébet* és a Strindberg-felújítás így tartozott össze, bár ebben az egymást kiegyenlítő, sőt eltartó árukapcsolásban találkoztunk már érdekesebb megoldással is.) A baj ott kezdődik, hogy ezek a pólusok meghatároznak egy sajátos arculatú *műsorközeget*, sőt játékstílust is, befolyásolják a közönség ízlésének formálódását, s ezen a közegen belül már nehezebben kaphatott helyet — a biztonság mítoszának itt van a hátulütője — az ún. *közéleti konfliktusokkal küszködő dráma*. Részint az igazgatók fanyalodnak tőle, részint a felsőbb szervek vélt vagy valóságos előítéletei akadályozzák e közeg áttörését, s nem utolsósorban: az írókban is el-

Digitized by Google

kopott a kockázatvállalás. Mindez együttesen teremti a biztonság rutinját és unalmát.

Érdekes azonban, hogy ez a helyzet *a kulturpolitika fő vonalának, sőt alapelveinek ellenében is* megmaradhatott, feltehetően azért, mert néha e pólusok közé be tudott illeszteni egy-egy jól sikerült, politizáló kedvű darabot is, a másik kezével pedig még arra is volt érkezése, hogy meglobogtassa a biztonság mítoszát: többet már nem visel el sem a színház (értsd: a pénztár), sem a politika teherbírása. (Ilyen rész-áttörések voltak Gyurkó László *Szerelmem*, [illegible], Illyés *Kegyence*, Do[illegible] *a tavasz* című önvizsgálata, [illegible] kérdőjelezte meg Dar[illegible] *A térképen nem található* [illegible]-politikai tényvázlata [illegible] szemben, pontosab[illegible] környezetében, fojtogató [illegible] élt e mítosz alap[illegible] *és hazai „semleges"* [illegible] *és a bulvár*... A ne[illegible] fájdalmas ellent[illegible] darabok nem is a [illegible] akadnak el — ma már [illegible] fiókban maradt drá[illegible] modon ez a vív[illegible] a helyzet kínosságát: [illegible] *ma már csak* [illegible] nem sikerült kiala[illegible] tendencia kristályo[illegible] televényét. A né[illegible] magábanálló, [illegible] nem vált belőle [illegible] tendencia, íróik más [illegible] ahol még „rá[illegible] a közönség [illegible] a struktúra [illegible] gondolkozni, felül [illegible] az alapbeállí[illegible] a kor igé[illegible] elv, ez a [illegible]

[illegible] kommersz [illegible] *alternatí*[illegible] szinten [illegible] mint a [illegible] *biztonság* [illegible] sikerült [illegible] megkér[illegible] a leg[illegible] is le[illegible] in[illegible] meg-

gondolatlan kapkodáshoz, részint újabb felelmekhez vezetnek. A kérdőjel persze csak halványan rajzolódik ki, s a vitatkozok szinte etikettszerűen ki is igyekeznek kerülni. Próbáljuk hát e probléma *szerkezetét és elméleti hátterét* nyílt kérdésekkel vallatni: menynyi az igazságtartalma e mítosz elméleti alapjainak, a színházi nyilvánosság „veszélyességének"?

Elvontan, absztrakt esztétikai elvként kétségtelen igazság ez: a színház nyilvánosságának, tömegszuggesztiós hatásának tanúja az egész drámatörténet. A nézőtér egybegyűlt sokasága előtt elhangzó szó, az itt megjelenő emberi és társadalmi konfliktus súlyosabb, érzelmileg is megrázóbb hatást tesz, és így politikailag is erősebb rezonanciát képes kelteni, mint a leírt gondolat vagy a film gépi jelenvalóságában látható kép. Ezt a hatást aknázta ki minden forradalmi kor, a drámának szinte minden virágkora: a nézőként egymás mellett ülők ugyanis nemcsak korukra, világuk ellentmondásaira, borzalmaira vagy mulatságos balíteleteikre ismernek rá, hanem *egymásra is: a közös lét, a közös cselekvés lehetőségeire*. Schillertől Brechtig és Gorkijig a jelentős művészek ezért tartották a színházat *a kollektív cselekvés iskolájának*.

A mai szocialista színház is ezt a fokozottabb „pedagógiai" hatást, a katartikus élményt aknázza ki, s voltaképpen — elvileg — mi is erre építünk. Mi is tudjuk, hogy az együttes élmény révén *feltranszformálódik a művészi hatás*, a mű belső tartalma, és olyan erős feszültségek keletkeznek, melyek mélyebben ivódnak az emberek tudatába, érzelmeibe, mint bármely más művészeté. Csakhogy az az elv, melyet a színművészet alapvető szociológiai közegeként akarunk használni, egyúttal *fenntartásokat is kelt bennünk ugyanezzel a közeggel szemben.*

A feltranszformálódó művészi hatás sugallja a politikus színházzal való „óvatos" szövetség gyakorlatát. Az elvek itt is megfogalmazatlanok maradnak, inkább a gyakorlat bizonytalansága vált rutinná; ezért ha most megfogalmazzuk őket, inkább illetlenül és gorombán karikírozzuk, mint leírjuk ezeket az előítéleteket. E magatartásnak a lényege tehát — ismételjük: elvontan

Digitized by Google

tekintve számos valós hatást is megfogalmazva — az a fenntartás, hogy mi lesz, ha a színpadon olyan súlyos ellentmondások jelennek meg, melyekre az adott pillanatban nincs kész és eredményre vezető válasz, s a nézők indulatai rossz vágányra futnak? Mi lesz akkor, ha a szándékában jóindulatú, a mi gondjainkért fájdalmat érző költő „túlélesíti" konfliktusait, s ezzel „politikai zavart" okoz? (Voltaképpen ezt a fenntartást és előítéletet fogalmazzuk meg, mikor olyan, látszatra csupán taktikai behatárolást jelentő szavakat használunk, mint az „áthallás", a „rázós kérdések", a „zavaró felhangok".)

S itt nemcsak azzal a gyakorlati nehézséggel kell szembenéznünk, hogy tudjuk *elvi alapon leválasztani* a túlfogalmazást egy társadalmi ellentmondást alapvető minőségében feltáró jelenetben, hanem azzal az általánosabb kérdéssel is, hogy e fenntartásban a *színház nyilvánosságától való félelem* is megfogalmazódik. Pontosabban: nem ismerjük eléggé a színi nyilvánosság kihatásait, annak a politikumnak felhasználhatósági körét, ténylegesen zavaró vagy csak egészséges pezsegést kináló természetét, amely a *színpad mint fórum* tud teremteni életünkben. Nemcsak egy-egy darabot illetően nem tudjuk felmérni ezt a hatást, hanem *általában is zavarban vagyunk a színpad fórum-jellegét illetően.* Illusztrációk fórumaként elfogadta a rutin, ám felfedezéseket dokumentáló, elemibb erejű, politikai feszültségeket hordozó darabok esetében újra és újra megkérdőjelződik ez a fórum-jelleg, jóllehet a művek mindig igazolják, hogy ilyen szózékre nemcsak a művészetnek van szüksége, hanem ez természetes velejárója kialakuló társadalmi demokratizmusunknak. Az igazi elméleti kérdés tehát *a színház fórum-jellegének, társadalmunkban betöltött „politizáló funkciójának" felülvizsgálata* lenne.

Úgy érzem, hogy itt gyakorlatilag — minden mítosz és előítélet ellenére — sikerült néhány ponton előretörnünk, de általános elveinket, s következésképp rutinszerű döntéseinket is a régi előítéletek vezérlik. Megintcsak gorombán fogalmazva: igaz-e, hogy a színház — magasrendű szocialista művészi alkotásokat alapul véve — a politikai folyamatokat zavaró „kereszthúzásokra" képes, igaz-e, hogy a nyers, egyelőre még megoldatlan, de távlatilag rendezendő ellentmondások fájdalmasan emberi bemutatása a tömeghatás révén rossz közérzetet teremt, és ezzel gyengíti e problémák normális rendezésének feltételeit?

E gond legtöbbször kimondatlan, legfeljebb a színházak dramaturgiáin hangzik el, elméletileg pedig nem merül fel. De jelen van, és ezzel máris kirajzolódik az a hamis kör, melyben mozgunk: egyfelől a színház nyilvánosságára támaszkodunk, másfelől félünk is tőle. Amire e lappangó ellentmondás foglyaként telik, az e két egymásnak ellentmondó igény és azonos elv alkalmankénti kikapcsolása, vagy az egyik megoldás bátor vállalása. Így születtek legnagyobb sikereink, így alakult ki a Thália Színház művészi programja is — de sem valamelyik siker, sem a Thália programja nem volt képes *színházi centrumképző* erővé, kristályosodó maggá válni. (Sőt, a Thália az utóbbi években el is szürkült, s ezt sem az abszurd színház jelentős sikere, sem a Körszínház ismét fellendülő bemutatólnak sora nem tudja feledtetni.) S ezért nem lehetett centrumképző, mert ez az önmagába visszatérő kör, a politikai kisugárzó erő és ennek hatásától tartó magatartásunk nem tudott talajt és szellemi partnerséget biztosítani a nagy formátumú politikai színháznak.

A színház társadalmi fórum-funkciója ma már túljutott azon a holtponton, amelyet a *szavak túlnyomásának* méricskélése jelentett. Ma már tudjuk, hogy nem vezet célra az a módszer, mely egy-egy kiragadott mondatból indul ki, nem pedig *a mű egészét*, az összkonfliktus katartikus, közönséget formáló értékét vizsgálja. Részben azon is túl vagyunk már, hogy csak *a lehetséges legrosszabb kihatás és következmény* felől ítéljük meg a műveket, mert nem egy jelentős „politizáló" drámánál tapasztaltuk, hogy épp ott keltett rezonanciát, ahol nem vártuk, s hogy a „legrosszabb" hatástól való félelem szinte még sohasem vált be, de fékjévé vált az újabb kísérleteknek, az elemző nyíltságnak. Ez a kicsinyes méricskélés tehát már nagyrészt a múlté. A szemléletmódból a *„kimondott szó" politikai*

Digitized by Google

hatásától való tartózkodásból azonban mégis tovább él egy fékező mozzanat.

A színházművészet *nem tanulta meg* az elmúlt öt-hat év *általánosabb politikai gyakorlatától*, hogy a kimondott gondok, a megvallott fájdalmak kevesebb „robbanóanyagot" hordanak magukban, s ugyanakkor sodróbb erejű cselekvésre irányító pezsgést tudnak teremteni, mint az elhallgatott vagy csak félig feltárt ellentmondások. A politikai élet demokratizálódásának lépésrendjéből és orientációjából pedig már fel lehetett volna ismerni, hogy a *társadalmi konfliktusok nyilvánossága* már nekünk dolgozik, hogy olyan történelmi korszakba érkeztünk, amelyben a sokrétegű demokratikus nyilvánosság kiépítése a társadalmi előrehaladás egyik legfontosabb előfeltétele lett. Ebből következne, hogy a színpad fórum-jellege, a fájdalmas fejlődésproblémák nyílt szavú és esetleg éles konfliktusokban kifejtett vizsgálata is — ha művészi szinten valósul meg — *bennünket segít*. Márcsak azért is, mert ezeket a gondokat a mindennapi élet különböző szintjein a néző éppúgy átéli, mint az író vagy a politikus, s ha nem is ismeri fel, a művészi mélység vagy elkendőzés variációira rá tud ismerni.

A publikum az elmúlt huszonöt év alatt nemcsak felnőttebb lett: ez még csak a szubjektív feltételek átformálódását jelentené, s ezt esetleg meg is lehetne kérdőjelezni. A közönség reakcióinak kerete történelmi: ez a korszak egyúttal jelentős szociológiai változást is hozott. A „kisember" segítsége, közreműködése nélkül ma már elképzelhetetlen társadalmunk szerkezeti továbbfejlődése. Az új mechanizmusra való áttérésnek pl. nem egyszerűen újságolvasó tanúja volt, hanem *részese* és megoldást követelő, szenvedő alanya is egy elavult struktúrának, mint ahogy részese az új szerkezet kialakulása számtalan konfliktusának is. A demokratizmus szintjei ma még nem fogják át mindazokat a törekvéseket, melyek „besegítenének" ebbe az átalakulásba, de ez a cselekvő részvétel akarva, akaratlanul mégis jelen van. Esetleg éppen a sértettség formájában: „miért nem szólhatok közbe?" Ebben a kö[illegible] egyre kikerülhetetlenebb l[illegible] *mind több emberrel osszuk* [illegible] *alakulás gondjait* — esetünkben a nézővel —, ám ezzel egyúttal elkötelezetté is tehetjük őt. A demokratizálás, az új közéleti szerkezet kialakítása tehát *előbb-utóbb érezteti érett hatását a művészetben is*, s legelőször talán most is *a nézőtéren fog új igényként* jelentkezni. A publikum nehezebben fogja elviselni, hogy bizonyos kényes témákból gyermekként kizárják.

A színház fórum-jellegét tehát *történelmi fázisváltásunk* készíti elő, s feltevésem szerint ennek a fejlődésvonalnak elébe kellene mennünk. Mert az a művészi vagy színházvezetői magatartás, mely csak félig teljes, hangulatában is visszafogott képet nyújt a közönségnek ezekről az általa átélt, sejtett vagy csak halványan érzett gondokról és ellentmondásokról, ma már többet árt, mint az, amely mélyen megrázó és társadalomkritikai tartalmában is éles konfliktusokban tárja fel jelenünk természetes ellentmondásait. Az apologetika ugyanis a szocialista színházat is veszélyezteti — mint erre a vita egyik hozzászólója, Hermann István rámutatott —, s meggyőződésem, hogy a kritika nyilvánosságától való félelem, vagy még inkább a felszínes kritikába rejtett apologetika ma már a fejlődés legfőbb akadálya. Ez a magatartás az esetleges hibák felsorolását érzi kötelezőnek, hogy a belső ellentmondások szerkezeti elemzését megkerülhesse. (Száraz György a 19-es múlt nagy kérdéseit kerülte meg egy ilyen tartózkodó és csak a felszínt kritizáló gesztussal; az ún. publicisztikai dráma pedig — H. Barta Lajos *Kiáltás* című kísérlete — a jelen lényeges és „rázósabb" ellentmondásai elől menekült a hibák „tényszerűségébe".) A hiba ugyanis még nem konfliktus, mert adminisztratív eszközökkel, tehát a nyilvánosság segítsége vagy általánosabb szerkezeti változások nélkül is megoldható: a hiba voltaképp mindig egy adott struktúra önvédelmeként hat a drámában. Ezért nem lehet a „vannak még hibák" elve alapján jelentős műveket teremteni.

Csakhogy a társadalomkritikai *mozzanatnak* és a politikai színház *fórumjellegének* együttese még ma is kétes benyomást kelt. Pedig a színházi művészet e kérdésben a marxi útmutatástámaszkodhatna: a szocialista forra-

Digitized by Google

dalom elengedhetetlen velejárója — szemben a polgári forradalmisággal — a *mozgalom állandó önkritikája*, a folyamaton belüli visszatérés a „látszólag bevégzettekhez", az újraformálás, az előrelépés a múlt felülvizsgálata és tanulsága alapján. Ezért a jelentős szocialista realista drámákban a társadalomkritikus mozzanat sohasem a negatívumok agitatív felsorolása, hanem egymástól elválaszthatatlanná ötvöződik az, ami „kritika", és az, ami a közös gond, közös cselekvés tárgya. Gondoljunk Gyurkó már említett darabjára: a *Szerelmem, Elektrá*ban szinte lehetetlen szétfejteni a múlt és jelen kíméletlen kritikáját a cselekvő átalakítás ellentmondásos ábrázolásától. Lehetetlen, mert a jelenbe is bele akar szólni, a mában is ellentmondást mutat fel, melyben nem lehet iskolás alapon „jó" és „rossz" oldalakat megkülönböztetni — az ellentmondással magával kell szembenézni. A kettő egyszerre hat, és az ellentmondás felfedezése ragadja meg a nézőt.

Az ilyen darabok nyilvánossága ezért nem szól ellenünk, hanem a felajzott nézőt egy bizonyos megoldás keresése, *cselekvő megoldása felé* fogja terelni. Valójában azokat a szenvedélyeket szülni újjá, melyeknek elszürkülésétől, megkopottságáról ma annyit hallunk — nem minden ok nélkül. Az ilyen, jelenben élő, azzal vitázó, azt vállaló és formálni képes drámatípus tehát az új korszaknak a megfelelő politikai érzelmi anyagát, szenvedélykészletét segítene kialakítani és tudatosítani. Még sarkítottabban, összefoglalásképpen: ma már, a demokratizálódás jelenlegi fázisában, az éles társadalmi konfliktusok művészi ábrázolása is *csak mellettünk szólhat*, míg a felszínes vagy féligazságot ismétlő, lényegében apologetikus darabok már nemcsak unalmukkal húzzák keresztül törekvéseinket, hanem dezavuálják is igazságunkat.

Úgy érzem tehát, előrelépésünk egyik kulcskérdése: sikerül-e eloszlatni a történelmi funkcióját betöltött biztonságmítoszt sikerül-e olyan drámaírói és színházi atmoszférát teremteni, mely szocialista elkötelezettséggel hajlandó vállalni az élesen társadalomkritikus és programformáló művek megírásának és bemutatásának kockázatát. S hogy sikerül-e ebből a ma még csak csírázó törekvésből művészi fokuszt teremteni, mely köré aztán természetes elrendeződésben fog felsorakozni a modern színházművészet minden jelentős vívmánya.

Félelem a közönségtől

A közönségről és a közönséggel folytatott vitáink nemcsak pedagógiai jelentőségűek voltak, nemcsak a *publikumot* formálták — azzal, hogy ráébresztették *szavazóképességének tudatára* —, s nemcsak *a színházakat* döbbentették rá az *elevenebb kontaktus* kiépítésének kényszerére. Van ezeknek a vitáknak egy még lappangó, ám annál kínosabb következményük is: most tudatosodik az a már korábban is élő tendencia, hogy félünk a publikumtól.

Ennek a félelemnek a műsorpolitikai következményeit az *a kommercializálódás felé eltolódott színkép* mutatta, amelyet már a napi kritika is jelzett. (Különösen a Vígszínház darabgazdálkodásán látszik ennek a önolcsóbbításnak hatása, de belejátszik ez a tendencia már a Madách Színház vonzásteremtő taktikájába is.) A félelem adja a rossz tanácsokat, a túlméretezés vállalja a kivitelezést — a „teljes nézőtéri foglalkoztatottság" túlbiztosítására törekedve alakul ki az a színi profil, ahol *a középszerű-könnyed művek* eltakarják a színvonalat. Csakhogy ez a túlbiztosítás átalakítja a színi profilt is, a nívóban olcsóbb művek megrontják a játékstílust, újítókedvet — ott is, ahol jeleset kellene alkotni. Azért alakult ez így, mert filmnéző statisztikákon megindult vitáink színházi pánikot is keltettek, a vita során önmagunkat manipuláljuk, s „a közönség menekülése" olyan jelszó lett, mely *meghatározza stratégiánkat is*. Ehhez járul még az új mechanizmus kulturális áttételeinek csiszolatlansága, a színházak vállalati jellegének hangsúlyozódása, mely ugyancsak a nézőfogásra orientálja a színházvezetést. A vita hevében és az új rendeletek örvényében egy új mítosz is kialakult: *a közönség diktatúrájának fantomja*.

Eközben elfelejtkeztünk egy alapvető szociológiai jelenségről: igaz ugyan, hogy a színházak nézőterén is jelentős

Digitized by Google

hullámvölgyeket és hullámhegyeket figyelhettünk meg az elmúlt évek során, de ugyanebben a periódusban kialakult a „színházba járás" *szociológiailag egyre jobban körülhatárolódó szórakozástípusa*. Ez az élmény másfajta élvezetet és másfajta *„társadalmi rangot"*, ha úgy tetszik, presztízst nyújt, mint a mozi vagy még inkább a tv. Egy-egy új darab ma már jó értelemben vett divatot, sőt kötelező csevegési témát is jelent: illik őket megnézni, hiszen „mindenki" arról beszél. A színház a háromnégy évvel ezelőtt lezajlott döntő csatában nem utolsósorban ezzel a szociológiai hatásával is győzött a tv felett, s ezzel tudta kiheverni az akkori nézőcsökkenés hullámvölgyét. S ezért is jutottunk el a mai állapothoz, mikor már alig van olyan darab, melyhez aznap este még lehet jegyet váltani. A színház kialakította sajátos vonzaskörét, auráját, szórakozási és művelődési típusát, a tv *családiasságával* szemben megőrizve *ünnepélyesebb*, rangosabb ideálját.

Ebből következne az a lehetőség is, hogy a műsortervezésnek és a profilkialakításnak is *erre a sajátos vonzaskörre kellene támaszkodnia*, ebben az új normarendben lehetne gondolkodnia, mint ahogy legjobb színházaink meg is kísérelték ezt az új vezetési biztonságot kialakítani. Legkorábban a Nemzeti Színház és a Thália Színház vette észre ezt az új közönségorientációt, és ki tudott alakítani az új igények felkeltéséhez illő, többé-kevésbé sikerrel működő műsorpolitikát. Rájöttek ugyanis arra az elemi szociológiai tényre, hogy a színházba járás rangga emelkedésével némi biztonság is körül fogja venni a színházat, e rang, a presztízs, a divat, a szokás áttételen át védelmet kapunk a hirtelen közönség—fluktuáció ellen, s ez segít nekik kialakítaniuk „házi" közönségüket. Arra is rájöttek, hogy a közönségszervezés régi módszereinek leépülésével ezek az új, szociológiai tényezők fognak életbe lépni, és építettek erre. Így lett pl. a *Marat halála* vagy a *Tóték* a Tháliában olyan darab, melyet „illik" látni — s ezzel a divattal nemcsak a Nemzeti Színház, hanem *a kultúrpolitika is nyert*.

Nyilvánvaló, hogy ez az új közönségorientáció sem jelent teljes biztonságot: néhány közepes vagy érdektelenebb darab azonnal beszélyezteti a telt házak szokását. Csakhogy a rugalmasabb műsorpolitika is hozzátartozik ehhez a korszerűbb közönségvonzáshoz: az állandóan készenlétben tartott egy-két „pótbemutató", mellyel az esetleges bukásokat nemcsak beismerni, de azonnal korrigálni is lehet. (Színi életünk ellentmondásos fejlődéséhez hozzátartozik, hogy ezt a korszerű vezetési „trükköt" az egyéb vonatkozásban legtöbbet bírált színház, a Vígszínház vezette be.)

A közönségtől való félelem azonban nem kíváncsi a józan megfontolásokra: egyszerűen jelen van. És ráadásul nem is csupán a műsorok összeállításában jelentkezik. Jóval károsabb tanácsokat ad olyankor, amikor jelentős művészi kísérleteket kellene maradandó műalkotássá csiszolni. E félelem hatására egyre jobban terjed egy olyan öncsonkító gesztus, mellyel a „komoly" művek nehezebb megoldásait kiiktatják, vagy a „gyengébbek kedvéért" készült magyarázatokkal látják el, poénjait ismétlik, vagy egyszerűen csak unalmas rájátszással aláhúzzák. Az elmúlt évben jó néhány ilyen megoldást láthattunk, s ebben nemcsak a rendezés volt hibás, hanem maga az író is segített megteremteni ezt a végkiárusító értékcsökkentő hangulatot. Sükösd Mihály *Kívülállójának* színpadi átírása nemcsak a rendezés munkája volt, az író is „könnyített" regényén. A történet vaskosságát, túlszínezett gengsztereit, kegyetlennek alcázott jeleneteit már az a félelem is irattal vajon elfogadja-e a publikum a darabot eredeti nyerseségében, vagy pedig csak látványosabb, vérgőzösebb, és az eredetitől színvonalban és súlyban alaposan eltérő változatban lehet „eladhatová" tenni? Hasonló jelenséget éreztem Vészi Endre *Üvegcsapdájánál*, ahol az ismétlések révén nemcsak banalizálódik egy sor finoman jelzett összefüggés, hanem a téma el is veszíti azt a kis érdekességét, mellyel eredetileg rendelkezett. Látványosságban, vonzóbba vált ugyan a darab, csak éppen érdektelenebb lett. Ma még ez a tendencia nem jelent veszélyt, inkább *előrejelzés* ez a diagnózis. De ha a filmművészet fejlődését nézzük, ahol az absztrakt filmek visszahatásaként vaskosabban jelentke-

Digitized by Google

zik ez a „szájbarágó" értelmezés, akkor nem árt felfigyelni rá.

A közönségtől való félelem egy furcsa, fiktív diktatúrához vezet: a művész és a színházvezető arról panaszkodik, hogy a publikum diktálja a műsort, a megoldást, sőt még a szöveget is, hiszen a jegyvásárlótól függ a produkció egésze, a „nem tetszik!"-től a bevételi terv. E probléma gazdasági feltételeit, az új mechanizmus kulturális kihatásait ma már széles körben vitatják. De gondolkodnunk kell e jelenség tényleges szerkezetén is. A veszély kétségkívül objektív feltételek hatására keletkezett, de az engedelmeskedés már egy *fiktív, túlnagyított és rossz arányban* tudatosított fantomnak veti alá magát. A vélt közönségdiktatúra szerintem *a tényleges igények átlaga alatt alakul ki*, a színház *túlkínálata*, azaz nívóbeli értékcsökkentése lejjebb megy, annál, amit a pénztáraknál jelentkező művészi igény megkíván.

Az elsődleges feladat az lenne, hogy oldjuk ennek a helyzetnek objektív feltételeit. Továbbra is fennmarad azonban a közönségkontaktus mitizálása: ahelyett, hogy brechti értelemben vett cselfogásokkal javítanánk az átlagot, inkább engedünk csábításainak. S itt derül ki, hogy a közönségtől való félelem — művészi síkon — *az ötletek, koncepciók, veriálható stratégiák sokféleségének hiányából* táplálkozik. Csak egyféleképp tanultuk meg „bekeríteni" a publikumot, s mikor váltani kellene, mikor többféle módszert kellene kipróbálnunk — alig van a kezünkben adú. Erre akkor döbbentem rá, mikor Tovsztogonovék látszólag „konzervatív", de valójában döbbenetesen korszerű, végig lebilincselő *Kispolgárok*ját láttam. Újítani képes, s átgondolt koncepcióban dolgozó rendezői programok kialakulása nélkül nem tudunk megszabadulni a közönségdiktatúra mítoszától — akkor sem, ha a gazdasági lehetőségek átalakulásával kedvezőbb feltételeket kapunk hozzá. Tovsztogonovnak volt bátorsága olyan megoldásokat „játszani", melyeket nem azonnal reagál le a néző, hanem esetleg csak hazafelé sétálva döbben rá következményeikre. S *hosszabb távon ennek a koncepciónak van győzelmi esélye.*

A mi színházi stratégiánk most rövid távra rendezkedett be, s a közönségtől való félelem még jobban lerövidítette a belátható és programmal átfogható távot. Ezt a beszűkülést kellene oldani — nem utolsósorban a művészi eszközökkel, a stílusok, kísérletek sokféleségével.

Almási Miklós

Borics Pál: Szürke

Digitized by Google

A tanácsi rendszer továbbfejlesztésének néhány gyakorlati kérdése a városokban

Az önkormányzat kialakításának legfontosabb területe a község és a város; a képviseleti jelleg itt érvényesül a legközvetlenebbül, a lakosság itt a legzártabb és legegységesebb közösség, s a javak termelése és felhasználása is elsődlegesen itt történik. Az önkormányzat kialakításának gazdasági alapját tekintve figyelembe kell vennünk, hogy a gazdaságirányítás új rendszere behatárolja az igénybe vehető eszközök mennyiségét és felhasználásának formáját. Itt kell megjegyeznünk, hogy az új gazdasági mechanizmus a megyét veszi alapul, mint közigazgatási és gazdasági egységet, és ezt erősíti.

Megvizsgáltuk Vác városában a tanácsi gazdálkodás lehetőségeit, anyagi alapjait a leglényegesebb területeken: a tanácsi költségvetés, a tanácsi fejlesztés és a tanácsi vállalatok vonatkozásában. A tanács városfejlesztési munkáját elsősorban a tanácsi fejlesztési alap nagysága, önállósága fokát pedig saját bevételeinek aránya határozza meg. Vácon a városfejlesztés jó ütemű, a saját bevétel aránya az összes bevételhez képest azonban 1968-ban és 1969-ben 12 és 10 százalék volt, s 1970-re sem tudtunk több saját bevételt tervezni, mint 13 százalékot. Ha a bevételeket, illetve a kiadásokat a kötelező jellegű és a helyi elhatározás alapján történő fejlesztésekre bontva vizsgáljuk, akkor a helyi elhatározású fejlesztések még a kiadások ötödrészét sem érik el.

Az önállóságot nálunk nem a fejlesztésre fordítható összegek alacsony volta gátolja, hanem az, hogy az öntevékenység növelésére irányuló törekvés megtorpant a megyei tanács szintjén. Az új gazdaságirányítási rendszer bevezetésével együttjáró változások nem növelték lényegesen a városi tanács választott szervének, tehát a tanácsülésnek és a végrehajtó bizottságnak a döntési hatáskörét, önállóságát a fejlesztések területén.

Nem tudta megalapozni a választott testületek önállóságát a fejlesztési alap egyik forrásának a kommunális tanácsi vállalatok amortizációs befizetésének és a telekhasználati díjnak a bevezetése sem, bár a kommunális adó és telekhasználati díj jelentős szerepet tölt be a tanács és a nem tanácsi vállalatok közötti gazdasági kapcsolatokban. Ezeknek volumene azonban — még ha a telekhasználati díj városi bevételi forrást képezne is — nem érné el együttesen az állami támogatás összegének 15 százalékát.

Hasonlók a tapasztalatok a városi tanácsi költségvetés vonatkozásában is. Az országos tanácsi költségvetésben a helyi bevételek jelentősége és részaránya az összes bevételen belül növekszik, a Váci Városi Tanács költségvetésében azonban a fix összegű állami hozzájárulás mutat emelkedő tendenciát. Ebből következően a befolyásolás és így lényegében a döntés is a megyei tanács, illetve ennek pénzügyi szervei kezében marad. Ez a tendencia annak ellenére is érvényesül, hogy a pénzmaradványoknak és többlet-adóbevételeknek a városi tanácsi kezelésbe való átengedése serkenti a bevételek növekedését.

Érdemes megvizsgálni a különböző szintű tanácsok vállalatirányítási felügyeleti hatáskörét is. Az irányítási hatáskör elemzése a tanácsi szintek között minden szempontból fontos. Lényeges ugyanis, hogy a vállalatokat azok a tanácsok irányítsák, amelynek területén működnek. Ezek a tanácsok ismerik leginkább a szolgáltatási igényeket, az ellátás színvonalát, és ők tudják a legjobban befolyásolni a szolgáltató vállalatokat. Ennek a kérdésnek a kapcsán tulajdonképpen a tanácsi szintek közötti munkamegosztás kérdése vetődik fel.

Az új gazdasági mechanizmus bevezetésének irányelvei szerint is a fejlődés megköveteli az operatív gazdálkodási és a helyi irányítási feladatoknak a városokhoz való további decentralizálását. A városoknak kell gondoskodniuk a lakosság kommunális és egyéb szolgáltatásokkal való kielégítéséről, valamint az alap- és középfokú ellátást biztosító kulturális, egészségügyi és szociális intézmények irányításáról.

Digitized by Google

A Váci Városi Tanács végrehajtó bizottságának irányítása alá tartoznak jelenleg pl. a köztisztasági, a parképítési és fenntartási, az útkarbantartási, a vízellátási, a csatornázási üzemek. Ugyanakkor olyan tevékenységi formákat, amelyek közvetlenül a város lakosságát szolgálják és alig terjednek túl a város határain, a megyei tanács végrehajtó bizottságának felügyelete alá tartozó vállalatok végeznek. Ilyen pl. a város területén két embert foglalkoztató kéményseprő vállalat, a három embert foglalkoztató temetkezési vállalat, a szikvízgyártó üzem, a szeszfőzde. Ezeket a szolgáltatásokat a korábbi évtizedekben a városi tanács biztosította a lakosság részére. Ezeknek a vállalatoknak az irányítása távol esik a szükségletek jelentkezésétől, ezért a lakosság nem befolyásolhatja ezt közvetlenül.

A városi tanácsok gazdasági önállóságának továbbfejlesztése szempontjából a következő években ki kell szélesíteni mind a költségvetési, mind a fejlesztési alapok bevételi forrásainak körét, úgy, hogy a városi, illetve a községi tanácsok önfinanszírozóvá válhassanak. Ugyanakkor további decentralizációt kell végrehajtani a vállalatirányítási és felügyeleti jogkörök területén a városi tanácsok javára. Ezzel újabb lépést tehetünk mind a szocialista demokratizmus, mind az önkormányzat fejlesztése terén.

Sokoldalú kritika tárgya volt — és jelenleg is az — a tömegszervezeti jelleg és a képviseleti jelleg a tanácsok különböző szerveiben. A tanácsok tömegszervezeti szerepe véleményem szerint elhanyagolható vagy elhagyható, de nem elsősorban azért, mert e szervekben nincsen tagsági viszony. (Ez a felfogás leegyszerűsíti a problémát.) Azzal azonban messzemenően egyetértek, hogy a jelenleginél sokkal erősebben kell fejleszteni a tanácsok politikai szerepét, a lakossággal való gyakori és jelentős kapcsolatokból kiindulva.

A tanácsok képviseleti jellegével kapcsolatos problémák közül felvetődik az a kérdés, hogy melyik szervben milyen arányban legyenek a laikusok és a szakemberek. Azt hiszem azonban, a dolog ilyen megközelítése túlságosan élesen szembeállítja egymással a két kategóriát. A szakember, a hivatalnok éppen úgy kifejezheti az össztársadalmi és a helyi érdekeket, mint a laikus. Ugyanakkor a végrehajtó bizo[illegible] területét képviselő szakemberek tevékenykedjenek. Ez véleményem szerint is helyes, mert a legtöbb esetben igen konkrét és fontos szakkérdéseket kell eldönteni az üléseken, a szakemberek és a szakigazgatási szervek előterjesztése alapján. A vb-nek is van egyébként képviseleti jellege; tagjait a lakosság mint tanácstagokat megválasztotta, és a tanácsülés saját tagjai közül választotta ki.

A végrehajtó bizottság egyik legfontosabb feladata az, hogy megszervezze a szakigazgatási szerveken keresztül a tanácsülés határozatainak végrehajtását. A vb tehát az a kapocs, mely a hivatalt összekapcsolja a testülettel, és így ez nem válik ellentétes érdekek kifejezőjévé.

Az új gazdasági mechanizmus bevezetése különösen a végrehajtó bizottságok felelősségét növeli, hiszen a gazdaságirányítás operatív feladatait az ő hatáskörükbe utalja, megszüntetve ezzel a szakigazgatási szervek önálló gazdálkodó jogkörét és tevékenységét. A korábbi gazdasági irányítási rendszerben inkább elkülönülhetett a szakigazgatási szervnek, vagyis a hivatali apparátusnak az érdeke a képviseleti szerv, a tanács, a lakosság érdekeitől. Azt hiszem, nem volna hiba, ha a jelenlegi helyzetben a legfontosabb szakigazgatási szervek vezetői közül egyesek, mint vb-tagok is dolgoznának, természetesen mint megválasztott tanácstagok, ezzel tovább erősítve a jelzett kapcsolatot.

Felvetődhet az az elgondolás is, hogy a szakigazgatási szervek vezetőit a tanácsülés válassza meg. Ebben az esetben azonban kérdéses, hogy felelőssé tehető-e a végrehajtó bizottság a szakigazgatási szervek munkájáért. A szakigazgatási szervek önálló gazdálkodási jogköre esetén jobban elképzelhető volna ez a megoldás. A felelősség pontos elhatárolása azonban, és az, hogy a szakigazgatási szervek a vb szakmai osztályai — szerintem kizárja ezt a megoldást.

A korábbi szabályozás a tanácsot és szakigazgatási szervet jogi személyként jelölte meg éppen az államhatalmi és a gazdálkodási feladatokból kiindulva. Miután azonban a gazdálkodás irányításában alapvető változások következtek be, és a gazdálkodás irányítása a végrehajtó bizottság feladatává lett, úgy gondolom, hogy a szakigazgatási szervek helyett a végrehajtó bizottságnak kell megkapnia a jogi személy státusát.

Végül érintenem kell e témakörben azt a problémát, hogy miért és menyiben szükséges a tanácsülések hatás-

Digitized by Google

körének garanciális szabályozása. Úgy gondolom, erre elsősorban azért van szükség, hogy a tanács szervei ne tudják kikapcsolni a tanácsülést, mint a lakosság által közvetlenül választott testületet, amely a legközvetlenebbül képviseli az érdekeiket.

A hatáskörök megoszlása a tanács és szervei között a jelenlegi szabályozás szerint, véleményem szerint, a gazdálkodás vonatkozásában eléggé megoldottnak mondható, s megfelel a tanács szerepének, összetételének, képviseleti jellegének. Ugyanez mondható el a végrehajtó bizottságról és a szakigazgatási szervekről is. A tanácsülés a gazdaság terén az egész várost érintő ügyekben dönt, s mintegy irányt szab a konkrétabb tevékenységnek. A végrehajtó bizottság végzi az operatív gazdálkodás irányítását a gazdasági élet egészét illetően, a szakigazgatási szervek pedig a tényleges végrehajtás szervei.

Visszatekintve az eredeti gondolatra: e feladatoknak és a szerveknek megfelelően változik a képviseleti jelleg és a szakmai követelmények szükségessége.

[illegible]

Az új gazdaságirányítási rendszer bevezetése új alapokra helyezi a tanácsi gazdálkodást, a jogi szabályozás pedig meghatározza a tanácsnak és szerveinek a feladatait, kötelességeit és jogait. Ezt úgy is kifejezhetjük, mint a szervek gazdálkodó tevékenységének tartalmát; a szervezeti felépítést pedig, melynek keretében e szervek dolgoznak, mint formát jelölhetjük meg.

A tartalom és a forma összhangjából, egymásra való kölcsönhatásából szükségszerűen következik a kérdés, hogy kell-e a megváltozott tartalom alapján a formán változtatni, azaz a szakigazgatási szervek jelenlegi rendszerén? Véleményem szerint erre a kérdésre egyértelmű igennel kell válaszolnunk. A jelenlegi rendszer nem követi a megváltozott tartalmat, az új feladatokat: továbbra is az ágazati elven alapszik, s túlságosan tagolt, elaprózott, bonyolult; szétválasztja az összefüggő tevékenységeket, nehézkessé teszi a szervek összhangjának érvényesítését, nem eléggé rugalmas és gyors. Ebben a vonatkozásban az új gazdasági irányítási rendszer bevezetésének nemcsak a célja, hanem az eredménye is az egyszerűbb, gyorsabb és hatékonyabb gazdasági irányítás és ügyvitel kell hogy legyen.

A szervezeti változtatásoknál a következő szervezési elvek figyelembevételét tartom fontosnak:

Mindenekelőtt a *differenciáltságot*, amely kétirányú: egyrészt a különböző tanácsi szintek között jelentkezik, másrészt pedig a közigazgatási egységek, városok különböző nagyságrendjéből következik.

A szervezeti változások alapja ne az ágazati elv legyen, hanem a *tevékenységek jellege* szerinti felépítés (termelés, gazdálkodás stb.).

A hatáskörök leadása szükségessé teszi a *hatósági feladatok* újraelosztását, illetve elhelyezését a szervezeti rendszerben. Ez irányban a kötöttséget megszüntette a szakigazgatási szervek kettős alárendeltségének megszüntetése és az a legújabb kormányhatározat, amely a szakigazgatási szervek szervezeti rendjének megváltoztatását a végrehajtó bizottságokra ruházza át. A jelenlegi ágazati elv alapján a mi 30 000 lakosú városunkban van egy külön mezőgazdasági előadó, egy munkaügyi főelőadó, egy ipari csoportvezető és egy kereskedelmi felügyelő, s működnek a minden városban meglevő egyéb szakigazgatási szervek is. Hogy ebből a tagoltságból milyen hátrányok következnek, azzal, úgy gondolom, nem kell külön foglalkoznom.

A jövőbeli szervezeti változtatásokkal kapcsolatban elgondolásom lényege — a feladatok jellegéből kiindulva, a termelési gazdaságirányító tevékenység erősítése a tanácsokban. Létre lehetne hozni az egységes *termelési osztályt*, amely foglalkoznáma az összes termelési, vállalatirányítási tevékenységek szervezésével, irányításával. Helyes volna továbbá az egész pénzügyi és tervezési munkát egy *gazdálkodási osztály* keretében összefogni. További ésszerű egyszerűsítést jelentene az *általános igazgatási és szervezési osztály* megszervezése, mely elvégezné az eddigi igazgatási tevékenységet és a belső szervezési teendőket (titkárság); ide csoportosítva a családvédelemmel kapcsolatos összes tennivalókat. E két munkakör jellegében és tevékenységében is összefügg egymással.

A továbbiakban is szükségesnek tartom, hogy önálló szakigazgatási szervként működjön az építési és közlekedési, továbbá az egészségügyi és a művelődésügyi osztály. Így a szakigazgatási szervek száma az eddigi tizenegy helyett csak hat volna. Ezek a változások természetesen létszámcsökkentést is jelentenének.

Digitized by Google

Ez a megoldás még nem helyezi el az általános hatósági tevékenységet az igazgatási apparátusban, csupán a gazdaság területére hat.

Az általános hatósági osztályok létrehozására irányuló, egyébként helyes törekvést véleményem szerint kizárja a jogi szabályozás jelenlegi helyzete, továbbá a jogszabályok nagy mennyisége, bonyolultságuk és erős tagoltságuk. Az ilyen irányú szervezeti változást később lenne célszerű megvalósítani.

Az itt vázolt szervezeti változtatásoknak még további feltételeik vannak. Ilyen pl. a képviseleti demokrácia kiszélesítése, az igazgatási szervek tömegkapcsolatainak megjavítása, a különböző tanácsi szinten dolgozók arányos megterhelése, a bérek rendezése, illetve arányosítása, a szakmai képzettség növelése, az igazgatási tevékenység technikai feltételeinek további javítása.

E gondolatokon kívül bizonyára még sok hasznos javaslat fog elhangzani, míg végleges formát ölt az új tanácstörvény, amelynek keretében — megítélésem szerint — helyes volna a városoknak külön fejezetet szentelni.

Lukács Ferenc

Digitized by Google

Következetes marxista filozófia, vagy aktivista társadalom-ontológia?

A Márkus György és Vajda Mihály által kifejtett filozófiai koncepció lényegét először Szigeti József elvtárs jelölte az „aktivizmus" fogalmával.[1] Az aktivista tendencia egyik legfőbb elméleti oka a társadalom és az ember lényegéről szóló gazdag és következetes marxista elmélet szegényes, következetlen értelmezése. Felhasználva Nyakó István lényegelméleti koncepciójának néhány alapelvét a továbbiakban a termelési mód ***lényegének*** rövid összefoglalásával próbáljuk bizonyítani kritikai észrevételeinket.

A termelési mód lényegének négy oldala van. Az első: a termelőerők világa, a termelési mód *dologi teste*.[2] A második: a termelőerők gazdasági *formája*. A harmadik: az előbbi kettő ***termelésének és újratermelésének folyamata***, elemeik kölcsönhatásukban is megnyilvánuló mozgása. A negyedik: az előbbi három közötti lényeges összefüggések, a termelési mód *törvényei*. Természetesen a termelési viszonyokat is jellemzi a dologiság, és a termelőerőknek nemcsak gazdasági, hanem technikai formájuk is van. A termelési mód lényegének dologisága tehát minőségileg különböző, és formája is kettős stb.

A termelési mód e négy oldalának alanyi lényege az ember. Marx szerint az ember dologi, testi lény. De az ember lényege társadalmi viszonyainak összessége is. Lényegéhez tartozik tevékenysége.[3] S az ember a termelési mód objektív törvényeinek rendszerében létezik, de magának is vannak törvényei, mint felsorolt lényegi elemeinek összefüggései.

Marx a termelési mód lényegének e különböző oldalait sohasem azonosította úgy, hogy lényeges különbségüket el ne ismerte volna. Éppúgy bírálta a „vulgáris", „durva materialista", „goromba", „brutális" közgazdaságtant, amely „a tőkétől, mint értéktől elfordulva, a tőke ***anyagi szubsztanciájában, használati értékében***... a gépekben, nyersanyagokban stb. keres menedéket",[4] mint Hodgskint, akinél viszont a tőke anyagi bázisa, „a javak világa" süllyedt el, „mint puszta mozzanat" a termelő emberek tevékenységében,[5] s a gazdasági formában.

Marx szerint a termelés folyamata a termelési mód minden oldalának egyidejű termelése és újratermelése. Marx nem oldotta fel a termelés folyamatát a munkában. A munka kettős természetének marxi elmélete a társadalomelmélet legkorszakalkotóbb felfedezéseinek egyike s elválaszthatatlan a termelőerők és a termelési viszonyok elméletétől.

[1] Az aktivista tendencia a magyar marxista filozófiában ismereteink szerint először 1956-ban jelentkezett, amikor Szabó András György a dogmatizmus bírálatának keretében megfogalmazta egyik alaptételét: a társadalom törvényei az emberi tevékenység törvényei. Ezután fokozatosan bontakozott ki a társadalom és az ember lényege különböző oldalainak az ember tevékenységére való redukálása. Molnár Erik („A mai kapitalizmus néhány gazdasági problémájáról" című, 1958-ban megjelent könyvének bevezető fejezetében) már a gazdasági viszonyokat is a tevékenységek viszonyaival azonosította. „Dialektikus materializmus és társadalomtudomány" című művében ugyanezt az álláspontot fejtette ki, de következetlenül, s Szabó elvtárs meg is bírálta ezért „A törvény és az ember" című könyvében (Kossuth Könyvkiadó, 1964.). 1964 végén és 1965 elején a Társadalmi Szemle ismeretes vitájában megerősödött az aktivizmus. 1967-ben a debreceni történelmi materializmus-konferencián Balogh József a társadalom dologi, tárgyi valóságát is azonosította a „holt tevékenységgel", a tárgyiasult munkával. Ezzel befejeződött az aktivista „társadalom-ontológia" körvonalazása, s ebből Márkus György és Vajda Mihály vonta le azt a következtetést, hogy természetfilozófia nem lehetséges, és a marxista filozófia a praxis filozófiája.

[2] Marx a modern ipari termelőerőket „iszonyu tárgyi hatalom"-nak nevezte a Grundrisse-ben; a tevékenység „tárgyi testének", amely három elemből vagy mozzanatból áll: a munkaanyagból, a munkaeszközökből és a munkaerőből. (Magyar Filozófiai Szemle, 1965. 3. sz. 534., 522. és 535. old.)

[3] Hegellel szemben Marx és Engels az ember dologi, tárgyi mivoltát hangsúlyozta. Feuerbachhal szemben viszont — aki az ember materiális lényegét természeti anyagával azonosította — az ipari termelőerőknek és a termelési viszonyoknak az ember lényegével való összefüggését, és különösen az ember aktív termelő tevékenységét; ez azonban nem jelentette náluk a termelőtevékenység ember- és társadalomformáló szerepének abszolutizálását.

[4] Marx—Engels Művei. 3. köt. 22—23. old (kiemelés tőlünk — *G. J. — M. A.*)

[5] Marx: Értéktöbblet-elméletek. III. rész. 340. old.

Digitized by Google

Marx nem azonosította a társadalom anyagi életének lényegét annak törvényeivel sem. J St. Millt bírálva azt írta, hogy a gazdagság termelésének törvényei és feltételei és a gazdagság elosztásának törvényei „ugyanazok a törvények különböző formában, és ezek is, azok is ... egyáltalában csak mozzanatai egy történelmi folyamatnak.[6]

Hogy példával érzékeltessük némileg a mondottakat, a tőke marxi fogalmára utalunk. Marx *a tőkében* megkülönböztette annak anyagi szubsztanciáját, meghatározta mint viszonyt, mint eleven és holt munkát, és a tőkést, mint a tőke megszemélyesítőjét, alanyát, akiben a tőke objektív törvényei szubjektíven is léteznek (mint pl. a konkurrencia-ösztön).

A társadalom anyagi létének lényege tehát alanyi és nem alanyi lényegi elemek és mozzanatok egymást kölcsönösen feltételező együttese. A társadalmi lényeg nem alanyi oldalai a termelés során megszemélyesülnek, és az alanyi lényeg objektiválódik. Pl. a tulajdon anyagi szubsztanciája és a tulajdon mint forma az emberben tulajdonosi vagy nem tulajdonosi minőségében megszemélyesül, s az ember mint tulajdonos a tulajdon lényegének többi oldalában objektiválódik. A tulajdonos tehát mint a tulajdon alanyi lényege nem lényeges különbség nélkül azonos a tulajdonnal. Marx írja: nem a *tőkést* kölcsönzik, hanem a *tőkét*.

A társadalmi valóság lényegében az ember a leglényegesebb, mert ő alkotja önmagát is, és a lényeg többi elemét is. Az ember önmaga napja társadalma egén. Nem olyan nap azonban, amely fölényesen emanálja önmagából a társadalmi lényeg többi oldalát. Az ember a társadalmi lényeg alanyi középpontja, de nem maga a lényeg teljessége. A társadalmi lényeg egymást kölcsönösen feltételező különböző oldalai egymás körül keringenek, hol harmónikusan, hol diszharmónikusan. Reális dialektikájuk, kölcsönhatásuk, egymásba való átmenetük sohasem jelenti az egyik elvesztését a másikban, vagy egyik oldal abszolút uralmát a többi felett oly módon, hogy a többi csak puszta mozzanata ennek az egynek. A lényeg e négy oldala kölcsönösen meghatározza egymást. Bármelyiket állítjuk előtérbe, a többi meghatározza a kiválasztott oldalt, s a kiválasztott oldal determináló szerepét szintén meg kell mutatni. A tár[illegible] bármely ol[illegible]ionizmus

A dogmatizmus az embert a társadalom lényegének többi oldaláról közelítette meg, s elsősorban ezeknek az embert determináló szerepét hangsúlyozta. Az aktivizmus a másik torzulás: a társadalmi lényeg különböző oldalait csak, vagy elsősorban az alanyi lényeg oldaláról közelíti meg.

A praxis szerepének eltúlzásá bizonyos mértékben már tartalmazza az ember, a szubjektum szerepének eltúlzását. Minthogy a tevékenységet döntően a lényeg többi oldala határozza meg, ezeknek feloldása a tevékenységben akarva, akaratlanul oda vezet, hogy a tevékenységet pusztán a tevékenység alanyától, a szubjektumtól teszik függővé. Ezzel a társadalmi lényeg egyedüli döntő és alapvető viszonyává az eleven és „holt tevékenység" és a tevékenykedő ember viszonya lesz. Ha pedig ezt a viszonyt is egyoldalúan fogjuk fel, s eltúlozzuk annak az embertől a tevékenység felé irányuló mozzanatát, akkor szükségszerűen kibontakozik az antropocentrizmus hibás tendenciája.

Nem a marxista társadalom-ontológia létjogosultságát tagadjuk, csak aktivista torzítását bíráljuk. Elismerjük a marxista filozófia antropocentrikus vonását mint *egyik* jellemzőjét, de úgy látjuk, hogy többen azok közül, akik a marxista filozófiának ezt a vonását hangsúlyozzák, az aktivista antropocentrizmus területére csúsznak.

Az aktivizmus, mint a vázolt egyoldalúságban kifejeződő tendencia, kezdetben csak a társadalom lényegét redukálta az ember tevékenységére. Márkus György és Vajda Mihály azonban nemcsak a történelmi materializmus tárgyát szűkíti le a praxisra, hanem a marxista filozófia tárgyának egészét. Szerintük lehetetlen az embertől független, objektív természet filozófiai vizsgálata; a világ általános összefüggéseinek és törvényszerűségeinek marxista filozófiai elmélete tárgy nélküli spekuláció, nem egyéb triviális tételek gyűjteményénél, amelynek csupán a minden tárgyi alap nélküli vallásos és egyéb „terjedelmi" spekulációk elleni harcban van jelentősége.

Az aktivista tendencia első képviselői közül Szabó András György elvtárs tagadja, hogy a társadalom lényegének a praxisra való redukálásából a természetfilozófia tagadása következik. Szabó elvtárs álláspontjában van igazság. Kérdés [illegible] hogy *milyen* természetfilozófia [illegible]angban egy aktivista társada-

Digitized by Google

lom-ontológiával? Aki a társadalom anyagi valóságát a praxissal azonosított mozgásra redukálja, de a társadalom és a természet filozófiai felfogásának részleges dualizmusát el akarja kerülni, annak a természet lényegét is a mozgásra kell visszavezetnie, energetista természetfilozófiai koncepciót kell elfogadnia. Márkus és Vajda tehát szerintünk is következetlén, amikor általában tagadják a természetfilozófia létjogosultságát. Szabó elvtárs viszont következetlenül védi annak lehetőségét. Elismeri „a természeti objektivitást", amely azonban szerinte csak a „gyakorlati-tárgyi tevékenység" alapján közelíthető meg. Úgy értelmezi Marxot és Engelst, mint akik *előbb* hangsúlyozták azt, hogy „a termelés »a folytonos érzéki munkálkodás és alkotás« az alapzata az egész érzéki világnak — amint az jelenleg létezik", *s csak azután* azt, „hogy emellett fennmarad a külső természet elsődlegessége..."[7]

Szabó elvtárs azért következetlen, mert elismeri a természet elsődlegességét elvileg, de gyakorlatilag másodlagosan kezeli. Mellékesen kezeli annak szükségességét, hogy elemezni kell: mennyiben, hogyan stb. hat a praxisra a természet. Következetlenség elismerni a természet elsődlegességét és mellőzni a természet és praxis *kölcsönhatását*. Szabó elvtárs nyilván elismeri ezt a kölcsönhatást, és mégis azt állítja, hogy a filozófia kiindulópontja csakis a praxis lehet.

Álláspontja a vázolt következetlenség és az aktivista társadalom-ontológia alapeszméjének (a társadalom és az ember lényege a praxis) keveréke. Ennek alapján *még* kimutathatja, hogy Márkus és Vajda nem határolhatják el magukat következetesen a „terjedelmi" irányzattól, mert visszariadnak a természet objektivitásának tagadásától. Ő viszont attól hőkol vissza, hogy nyíltan vallalja az aktivista társadalom-ontológia energetista természetfilozófiai következményeit. Lehetetlen ugyanis a következetesen marxista természetfilozófia eszmejét összeszebékíteni az aktivista társadalom-ontológiával. Szabó elvtárs tehát következetlenül bírálja Márkus és Vajda társadalomelméletének természetfilozófiai következetlenségeit. Licskó György viszont bátran vállalta ezt a konzekvenciát, amikor kijelentette, hogy a „társadalom-ontológiai" irányzat nem zárja ki a természetfilozófiát, „csakhogy ez éppen tárgyát tekintve különbözne a marxista filozófiától, azaz nem is lehetne marxistának (vagy antimarxistának) nevezni, mert olyan létkategóriák kifejtését tartalmazná, amelyek kívül esnek a maga nemében különben teljes egészet képviselő marxi filozófiai koncepción".[8] Egyetértünk azzal a bírálattal, amelyet erről az ideológiai kavalkádról Szigeti József adott.[9]

Ha a filozófia tárgya az embertől független természet és — többek között — a praxis azonosságának és különbségének legáltalánosabb oldalai, akkor a filozófia lételméleti kiindulópontja az elsődleges természet és a praxis. Marx és Engels „A német ideológiá"-ban azt írják, hogy „minden történetírásnak... a természeti alapzatokból... kell kindulnia", máskor pedig azt, hogy az emberi tevékenység az alapzata „az egész érzéki világnak — amint az jelenleg létezik". Az utóbbi gondolat az ember által teremtett társadalmi érzéki világot jelenti, és nem lehet érv a „természeti alapzat", „a külső természet elsődlegessége" elvének gyakorlati mellőzése mellett.

Azt az álláspontját, hogy a marxista filozófiának csak a praxis a tárgya, az embertől független természet és a világ általános összefüggései pedig nem, az aktivista tendenciájú társadalom-ontológiai irányzat többek között a Feuerbach-„tézisek" 1., 2., és 11. pontjának, valamint a „kéziratok" ama mondatának *értelmezésével* igyekszik igazolni, hogy „a természet is, elvontan véve, magáért-valóan, az embertől való elválasztásában rögzítve az ember számára semmi".

Vajda Mihály szerint az a marxi elv, hogy „A filozófusok a világot csak különbözőképpen értelmezték; de a feladat az, hogy megváltoztassuk", nemcsak azt jelenti, hogy a filozófia alkalmas eszköz a világ megváltoztatására, hanem főleg azt, hogy a filozófia tárgya azonos a gyakorlattal. Ha nem így lenne — írja —, Marx filozófiája semmivel sem lenne forradalmibb a polgári materializmusnál, hiszen az akkori polgárság is úgy tekintette filozófiáját, mint a régi társadalmi berendezkedés megváltoztatásának egyik eszközét.

Megítélésünk szerint Marx itt nem ezt állítja, hanem azt, hogy a XVII. és XVIII. századi materialisták, nem értve meg a társadalom anyagi életét és tevékenységét, éppen azt nem tekintették filozófiai problémának, amivel valóban meg lehet változtatni a világot. Így — bármennyire a világ megváltoztatását akarták is „e szó filozófiai értelmében" — csak értelmezésének talaján maradtak.

[7] Társadalmi Szemle, 1969. 3. sz. 95—96. old.

[8] Társadalmi Szemle, 1969. 6. sz. 72. old.

[9] Társadalmi Szemle, 1969. 7—8. sz.

Digitized by Google

Ezzel teljesen egybevág az, hogy Marx az 1. tézisben Feuerbach fogyatékosságát, azt, hogy „csak az elméleti viszonyulást tekinti igazán emberinek", filozófiájának abból a hiányosságából vezeti le, hogy „magát az emberi tevékenységet nem fogja fel tárgyi tevékenységnek". Abból, hogy Marx hiányolta a korábbi materialistáknál a tárgyi emberi tevékenységet, mint a filozófia tárgyát, egyébként sem következik annak helytelenítése, hogy az emberen kívüli objektivitást a filozófia tárgyának tekintették. „A német ideológiában" sem azért bírálták Feuerbachot, mert a természetet materialista *filozófus*ként tekintette, hanem, azért, mert nem szemlélte a történelmet *is* ugyanúgy.

A „Gazdasági-filozófiai kéziratok"-ban található idézett megállapítás, amelyet Vajda saját koncepciójának megalapozására használ fel, nem Marx, hanem Hegel álláspontja. Ez világosan kiderül a megállapítást követő fejtegetésekből. Marx ugyanis azt írja, hogy az „elvont" természet „az elvont gondolkodó" számára semmi, mert „az egész természet az ő számára... csak érzéki, külsődleges formában megismétli a logikai elvonatkoztatásokat". Ezért számára „a természet, mint természet", „megkülönböztetve ezektől a logikai elvonatkozásoktól — *semmi, egy semminek bizonyuló semmi, értelmetlen*, illetve csak egy megszüntetett külsődlegesség értelmével bír".[10] Az elvont gondolkodó számára a természet a szellem *„máslétének formája"*, azaz nincs saját, csak szellemi lényege; ez azt jelenti, hogy az elvont gondolkodó a természetet már potenciálisan *megszüntetett* lényegként tételezte.

Marx tehát — ellentétben Vajda Mihállyal — megkülönböztetve az „objektív", „magában való", „embertől független" és az „ember számára való", „közvetlen érzéki", „szubjektív" természetet, és nemcsak ezek különbségét, hanem kapcsolatukat, azonosságukat is hangsúlyozta. Ebből vonta le azt a következtetést, hogy a természet az ember „saját *emberi* létezésnek alapzata", és ennek megfelelően az ember számára — azaz társadalmilag közvetlenül — „a lényegéhez nem tartozó és túlhatalmú tárgyi vi-

Vajda Mihály maga is érzi, hogy itt magyarázatra és elhatárolásra van szükség, s meg is kísérli ezt[12] — véleményünk szerint sikertelenül. Logikailag lehetetlen ugyanis egyszerre fogadni el igaznak azt a tételt, hogy „a természet, az ember számára »magáértvalóan« valóban semmi", és azt, hogy „a természettudomány dezantropomorf természetképe... olyan valamit tükröz vissza, ami az emberi praxistól függetlenül is olyan, mint amilyennek leírjuk..."[13]

Ha az objektív természet „az ember" számára valóban semmi, akkor nem lehet a *természettudós* ember számára sem valami. Úgy látszik, Vajda „az embert" ebben az összefüggésben a filozófussal azonosítja, mert azt állítja, hogy az embertől független természet semmi a *filozófus*, de *valami* a természettudós számára. Ezt az ellentmondást csak elfedi, de nem oldja fel az a tétel, hogy a természettudomány és a filozófia a praxis két formája. Nem magyarázza meg ugyanis, hogy hogyan teszi lehetetlenné a természetátalakító praxis az objektív természet filozófiai felfogását, másfelől viszont hogyan szerepel ugyanez, mint az objektív természettudományos világkép megszerzésének alapja és igazolója. Ugyanaz a praxis vagy egyszerre forrása az önmagában vett természet természettudományának és filozófiájának, vagy egyiknek sem.

A dolog lényege valójában az, hogy az ember felől megközelített praxis szerepének eltúlzása a történelemben már jelentős mértékben tartalmazza az embertől független természet és a társadalom *különbségének eltúlzását*. Ha a termelési mód minden más lényegi oldala feloldódik a praxisban, és ez a praxis is elsősorban az ember, a szubjektum felől megközelített és meghatározott, akkor a praxisnak a termelési mód többi valóságos lényegi eleme által való meghatározottsága elsikkad, s vele a társadalmi objektivitás is legyengül. Az így felfogott társadalommal szemben a *teljesen objektív* meghatározottságú természet *túlságosan* különbözőnek, összemérhetetlennek és egészen másnak tűnik.[14]

Digitized by Google

Ebben a rövid hozzászólásban nincs mód a társadalom és az ember lényegi oldalai és a természet dialektikus materialista egységének részletes elemzésére. Csak néhány mozzanat kiemelésével jelezzük álláspontunkat.

Marx rámutatott arra, hogy az ember sohasem teremt anyagot, csak az anyag formáját változtatja meg. A társadalom egész anyagi valóságának tehát a természeti anyag a szubsztrátuma, s ami „benne" vagy „rajta" társadalmi, az a formája. A társadalomtestbe épített természeti anyag: fa, kő, vas stb. munkaeszközzé, géppé stb. formált alakjában alkotja a termelési módnak a termelési viszonyokat meghatározó anyagi szubsztanciáját.

A társadalom anyagi valósága, mint lehetőség, benne van a természeti anyagban, kibontásának szükségszerűsége, eszközei pedig kifejlődnek a társadalomban, a természetalakító termelés folyamatában. A társadalom objektív valósága nemcsak történetileg fejlődött ki a természetből, hanem napról napra a természet anyagából épül fel, mint attól különböző forma. A társadalom anyagi alapjainak építése a természet anyagából azonban nem lehetséges, ha az ember ki nem fejleszti a természet elsajátításának képességét. De ez a képesség sem más, mint a természettel való azonosulás társadalmi formája. Minél fejlettebb ez a forma, annál mélyebben és meszebb építi ki az ember a természetben termelési támaszpontjainak rendszerét.

Úgy gondoljuk, ez az értelme annak, amit a fiatal Marx mondott: az ember humanizálja a természetet s egyben magát naturalizálja. A termelés folyamata, a természet elsajátítása sohasem csak a természet művelése az ember által, hanem az ember műveltetése is a természettel. Az ember önmagát a természettel termeli, s ekozben el kell szenvednie a tőle független természet hatásait, akár figyelembe veszi ezeket, akár nem, akár tud róluk, akár nem. Az ember tehát sohasem független a tőle független természettől. A természet az ember számára sohasem, semmilyen tekintetben nem lehet semmi.

Különösen lételméletileg nem lehet az ember számára semmi az embertől független természet, mert hat ránk, akár tudunk erről a hatásról, akár nem. Nem az hangsúlyozandó tehát, hogy a nem ismert természet mint ismeret — semmi, mert ez egyszerű tautológia. A természet először nem tudatosan válik ismertté. Hosszú időbe telik, amíg az így született ismeretekről elméletet alkotnak, és ezzel tudatosan végzik el — szükségszerűen — a valóság megismerésének ismeretelméleti megalapozását.

A klasszikusoktól távol állt az ember természetátalakító tevékenységének az szolutizálása, az ember természet feletti uralmának elszakítása a természettől, szembeállítása ezzel. „... korántsem úgy uralkodunk a természeten — írja Engels —, mint ahogy a hódító egy idegen népen uralkodik, mint olyan valaki, aki a természeten kívül áll, — hanem hogy hússal és vérrel és aggyal hozzátartozunk és kellős közepében állunk, és egész rajta gyakorolt uralmunk abban áll, hogy túltéve minden más lényen, a törvényeit fel tudjuk ismerni és helyesen alkalmazni".[15] Marx pedig állandóan hangsúlyozta, hogy minden termelőerő meghódított természeti erő „a természetre oldódik fel".

Marx a termelőerőket nagyon gyakran azonosította a társadalmi gazdagsággal, ugyanakkor ő, aki mindenkinél jobban megértette a munka lényegét és szerepét, éppen ezért fellépett a munka túlértékelése ellen. „A munka *nem forrása* minden gazdagságnak. A *természet* éppúgy forrása a használati értéknek (és ilyenekből tevődik össze a dologi gazdagság!), mint a munka, amely maga is csak megnyilvánulása egy természeti erőnek: az emberi munkaerőnek." Engels, aki állítólag „eltorzította" Marxot, szinte szó szerint ezzel a gondolattal kezdi „A munka része a majom emberréválásában" című híres tanulmányát. Marx szerint „a burzsoáknak alapos okuk van rá, hogy a munkának *természetfeletti termelőerőt* tulajdonítsanak; mert éppen a munka természeti meghatározottságából következik, hogy az az ember, akinek munkaerején kívül egyéb tulajdona nincsen, minden társadalmi és kultúrfokon azok rabszolgája kell hogy legyen, akik a munka tárgyi feltételeit tulajdonukba kerítették."[16] Az elmondottakkal összefüggésben nem lehet pusztán képletes kifejezésnek tekinteni Marx ilyen megállapításait: „az én álláspontom *a társadalmi-gazdasági formák fejlődését természettudományos folyamatnak* fogja fel"; vagy „a társadalom gazdasági mozgási törvénye" — „természettörvény".[17]

Ha tehát elismerjük, hogy az embertől független természet a társadalom olyan bázisa, amelyből ez állandóan felépül, s amellyel közös vonásaik vannak, akkor 1. a marxista társadalom-ontológia és a természet-ontológia kölcsönösen feltétele-

[15] Marx—Engels Művei. 20. köt. 457. old.
[16] Marx—Engels Válogatott Művek. II. köt. Szikra, 1949. 11—12. old.
[17] Marx—Engels Művei. 23. köt. 1957. 9. old.

Digitized by Google

zi egymást; 2. tárgyuk közös vonásai pedig egy viszonylag önálló, legáltalánosabb dialektikus materialista ontológia reális alapját képezik.

Ez a dialektikus materializmus egyben egységes, általános módszer is a marxista filozófiában, s mind az embertől független természet, mind pedig a társadalom egyaránt megközelíthető vele.[18] Marx is ezt az általános dialektikus materialista módszert használta a társadalom filozófiai megközelítéséhez, a tőkés gazdaság törvényeinek megértéséhez, Engels pedig az embertől független természet általános vonatkozásainak filozófiai feltárásához. Ez a dialektikus materialista általános megközelítési mód nem teszi szükségtelenné a természet és társadalom különbségéből adódó megközelítést, sőt szükségessé teszi ezt. Sem az általános és különös, sem a általános és a különböző különös megközelítési módok nem állíthatók mereven szembe egymással. Ha a természet és a társadalom lényegükben nemcsak különböznek, hanem azonosak is, akkor megközelítési módjukban is kell azonosságnak lennie, s megközelítési módjuk azonossága és különbsége egységet alkot. Az azonos-általános megközelítési mód *egy egységbe* fogja a különböző-általános (természetfilozófiai, társadalomfilozófiai, tudatfilozófiai) megközelítési módokat.

Az egyetemes módszer lehetőségének következetlen tagadása szükségszerű akkor, ha valaki a praxisra redukálja a társadalom lényegét, de az energetista természetfilozófiát nem vállalja, a természettudományt pedig meg akarja menteni. Ennek a felemás álláspontnak a következménye a felemás módszertani eszmény: dezantropomorfizáló természettudomány és humanizáló társadalom-ontológia.[19] Magától értetődőnek tartjuk, hogy a társadalom-ontológiában sokkal inkább kisért az antropomorfizmus veszélye, mint a természetszemléletben, s hogy a természetszemléletnek is van antropocentrikus vonása. Most mindenekelőtt a társadalomszemlélet terén van szükség arra, hogy megfogalmazzuk a „dezantropomorfizálás" és a „dezantropocentrikusság" követelményét, hogy az elvi és módszertani dualizmus veszélyét megszüntessük.

Vázolt álláspontunk alapján a társadalom-ontológia aktivista tendenciájában a marxista filozófia tárgyfelfogásának elszegényesítését látjuk.

A filozófia tárgyának dialektikus materialista felfogás nem szűkíti le az anyagra a filozófia tárgyát. Ez vulgármaterialista hiba volna. Nem azonosítja a filozófia tárgyát a tudat ismeretelméleti lényegével (gnoszeologizmus). Elkerüli a szociologizmus veszélyét is azzal, hogy a filozófia tárgyát nem szűkíti a társadalomra. De a marxista filozófia vizsgálja a tárgy különböző részeit önmagukban, s egymással kölcsönhatásukban. A tárgy totalitásán, egységén nyugszik a marxista filozófia teljessége és egysége, amit a kölcsönös megalapozás követelménye fejez ki. Természetfilozófialilag kell megalapozni a társadalomfilozófiát, ezzel a kettővel az ismeretelméletet és ismeretelméletileg amazokat.

Az aktivista társadalom-ontológiai irányzat képviselői valóban radikálisan eltérnek a marxista filozófia teljes és következetes tárgyfelfogásától, mert *a tárgy egy része lényegének egyik oldalát kiragadták* a lényeg rendszeréből, és feloldották benne a többit. Ezzel elvileg megszüntették a tárgy különböző részeinek gazdag kapcsolatát, ami a természetfilozófia tagadásában es a tudat elméletének tudatszociológiára való leszűkítésében is realizálódik.

A marxista filozófia tárgyának különböző, egymással összefüggő, egymást kölcsönösen feltételező részei, tartalmának

Digitized by Google

pontjá[illegible] — egy aktivista társadalom[illegible] koncepció formá[illegible] filozófia tárgyának, [illegible] — a marxista [illegible] funkcióinak totalitásá[illegible] aspektusának és [illegible] va.

Szükség [illegible] a praxis marxista specia[illegible] a tárgy minden része minden elemének a praxis oldaláról való megragadására [illegible] a praxis kultusza káros. Szükséges és [illegible] a munkamegosztás [illegible] és a lényeg többi oldalait ku[illegible] de barmelyik oldal abszolu[illegible] szükségszerűen maga is elhajlás. [illegible] tehát mondanunk a praxis abszolutizálásáról, hogy következtes marxista talajon kuzdhessünk a marxizmus dogmatikus eltorzítása ellen.

Az elméleti-filozófiai álláspontok különbsége kihat a marxizmuson belüli irányzatok okainak, értékelésének és kezelésének felfogására is.

Márkus György „terjedelmi", scientista, ideológia-kritikai és „társadalom-ontológiai" irányzatot különböztet meg. Létüket természetesnek tartja, szabad konfrontációjukat szükségesnek, hogy bebizonyosodhasson és győzhessen a „valóban eredeti" és „igazán korszerű" marxista filozófia. A korszerűen eredeti marxista filozófiát a „társadalom-ontológiai" irányzat képviseli, szemben a „terjedelmi" áramlattal, amely „kétségtelenül Engels és Lenin egyes filozófiai munkáira, legközvetlenebbül az »Anti-Dühring«-re és a »Materializmus és empiriokriticizmus«-ra nyúlik vissza..." és Sztálin által „vulgarizált, kodifikált alakjában" uralkodik.

Egyetértünk Márkus Györggyel abban, hogy e két áramlat között húzódik a konfrontáció frontvonala. Be kellett volna bizonyítania azonban azt a gyanúját, hogy a filozófiai dogmatizmusnak Engels és Lenin a forrása, azt hogy miben és hogyan tértek el Marx eredeti gondolataitól. [illegible] András György jól ki[illegible] reménytelen [illegible] Nem azért, mert a Marx, [illegible] ez. [illegible] nézetei egysé[illegible] és Lenin [illegible] uralkodó „terje[illegible] elis[illegible] igaz. [illegible] felfogás [illegible] egye[illegible]

[illegible]

kétségbevonhatatlan tényeken alapuló meggyőződés melletti kitartásról, a nemzetközi munkásmozgalom pozitív ideológiai hagyományaihoz való ragaszkodásról.

Differenciáltan és konkréten kell tehát felvetni valamely uralkodó nézettel kapcsolatban a „monolitizmus", a „monopolizmus", az „apologizmus" stb. kérdését.

Mindaddig, amíg a „társadalom-ontológia" képviselői nem bizonyították be, hogy a klasszikusok filozófiai vonala eltér egymástól, addig nem lehet úgy kezelni a „terjedelmi" irányzatot, mint egyet a többi között. Mindaddig a klasszikusok filozófiai koncepciója és alapelvei a következetes marxista filozófia kritériumai és normái, s az ezektől eltérő felfogásokat bizonyos határig a marxizmuson belüli irányzatoknak lehet tekinteni — az ettől való elhajlás értelmében.

Hozzászólásunk nagy részében tehát nem azt igyekeztünk bizonyítani elsősorban, hogy Engels és Lenin nem tér el Marxtól, hanem azt, hogy az aktivista társadalom-ontológiai irányzat eltorzítja Marx nézeteit. Úgy látjuk, Marx világnézetében és politikai gazdaságtanában nincs olyan elem (az egészről nem is beszélve), amely alapot adhat a társadalom lényegének a praxisra való redukálására, a praxisnak mint ismeretforrásnak stb. abszolutizálására, ennek alapján a természetfilozófia tagadására és a marxista filozófiának a „gyakorlat filozófiájára" való leszűkítésére, a filozófia emberközpontúságának és társadalmi gyakorlati funkciójának abszolutizálására — egészében egy olyan álláspont igazolására, amely csak a praxis oldaláról tartja megragadhatónak — a filozófia tárgya minden részének közös és sajátos vonásait.

A vázolt torzulás elméleti oka elsősorban a redukcionista szemlélet. Fel kell tárni az aktivizmus társadalmi okait is, bár ez a feladat — ha lehet — még bonyolultabb. Minthogy az aktivista tendencia nemzetközi áramlat, amelynek marxista és polgári változatai is vannak, társadalmi okainak keresésében nem vezethet provinciális szemlélet.

Elöljáróban csak utalunk arra a feltételezésünkre, hogy a Marx előtti materializmusnak alapjában szemlélődő jellege a rendkívül korlátolt mezőgazdasági termelésen alapult, az aktivista torzulásban, az ember alkotóképességének kultuszában pedig az emberiségnek a természet feletti, a nagyiparban megnyilvánuló és mindinkább növekvő hatalma tükröződik szertelenül. Szintén

Digitized by Google

csak utalhatunk a következő fontos tényekre: a szocializmus anyagi-technikai bázisa minőségileg azonos a tőkés rendszerével és mennyiségileg még nem múlta felül a fejlett tőkésországokét. A szocialista forradalom mindeddig főleg közepesen és gyengén fejlett országokban győzött, de az emberiség kétharmad része még a tőkés rendszer uralma alatt él, és a világ anyagi és szellemi termelési kapacitásának több mint a fele néhány tőkésország burzsoáziájának tulajdonában van. Hazánkban a szocialista tulajdon mellett az „egyéb" kategóriákba sorolt háztáji földeken, az alacsonyabb típusú szövetkezeti társulásokban és a magángazdaságokban termelik a mezőgazdasági össztermék 40 százalékát. Azaz: „Nekünk itt nem egy olyan kommunista társadalommal van dolgunk, amely a saját alapján kifejlődött, hanem ellenkezőleg, olyannal, amely a tőkés társadalomból most *bújik ki*, amely tehát minden tekintetben, gazdaságilag, erkölcsében, szellemében még magán viseli annak a régi társadalomnak anyajegyét, melynek méhéből származik."[21]

A múltnak erről a külső és belső hatalmáról valóban nem lehet forradalmi frázisokat mondani, és a belsőt frakciós logikával a tőkés rendszer restaurálásának feltüntetni. Tagadni sem lehet azonban, mint a következetes marxizmustól való különböző eltérések lényeges okait. Az elhajlások tehát ma is szükségszerű és természetes jelenségek. A feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet idején a haladó, de gyenge burzsoázia materializmusa pl. teológiai köntösben is megjelent. De a feudális szellem is korszerűsödött. A polgári felvilágosodásból felszívott annyit, amennyit tartalma elbírt és formája megengedett. Ehhez hasonlóan a marxista elhajlások a polgári erők hatásának, a múlt köntösének és saját fejlődésünk gyengeségeinek, a polgári marxizáló tendenciák pedig a buzsoá szellem „korszerűsödésének" megnyilvánulásai. Szükségszerűségük belátása a feltétele annak, hogy velük kapcsolatban sem az értetlenségből származó türelmetlenség, sem a kritikátlan megértésből származó békülékenység hibájába ne essünk.

Alapjában nem értünk tehát egyet Tordai Zádorral, aki inkább annak elismerése felé hajlik, hogy az egymástól koncepcionálisan eltérő irányzatok egyaránt marxisták lehetnek mert a munkásosztály különböző rétegeivel, a szocializmust építő nem munkás rétegek érdekeinek különbségeivel és a szocializmus építésének különböző útjaival és alternatíváival vannak alapvetően kapcsolatban.[22]

Megítélésünk szerint Tordai Zádornak igaza van abban, hogy a munkásosztály objektív forradalmi érdekeit és így a szocializmus és kommunizmus perspektíváját elméleti-ideológiai síkon a marxista filozófia fejezi ki, s így minden társadalmi réteg, amely elfogadja a szocializmus és kommunizmus perspektíváját, a marxizmust fogadja el társadalmi és politikai elmélete és ideológiája alapkeretéül. Még abban is igaza van, hogy az ilyen rétegek érdekeinek különbségei, valamint a szocializmus építésének különböző útjai és alternatívái különbségeket visznek a marxizmus keretei közé. Véleményünk szerint azonban ez nem változtat azon, hogy a következetes marxista filozófia koncepciója *a munkásosztály* általános érdekeit tükrözi, elsősorban és mindenekelőtt *ezét az osztályét*, természetesen a nemzetközi munkásosztály közös és nemzeti osztagai sajátos érdekeinek és fejlettségi színvonalának megfelelően. A marxizmusban tehát az osztály e közös és sajátos vonásai egyaránt tükröződnek e „különböző" igazságok egymást kölcsönösen feltételező rendszerében. A marxizmus eltorzítása éppen akkor következik be, amikor különféle okok következtében bármelyiket abszolutizálni kezdik (s ebben az ingadozó kispolgárság és a burzsoázia hatása áll az első helyen), és éppen ezért a szocializmushoz és kommunizmushoz vezető forradalmi út különböző konkrét formáitól, alternatíváitól való eltérést is jelent.

Az irányzatok „réteges" szemlélete azonban még nem vezetné feltétlenül marxista szempontból mért egyenrangúságuk gondolatához Tordai Zádort, ha megvizsgálta volna ezeket, vagy legalábbis az aktivista társadalom-ontológiai irányzatot abból a szempontból, hogy mennyiben igazak. A szociológiai és a gnoszeológiai vizsgálat elvét az irányzatok esetében is alkalmazni kell. Tordai Zádor azonban eleve elzárta ennek a vizsgálatnak az útját, amikor megkülönböztette egymástól a filozófiának igazságkereső és ideológiai oldalát, ez utóbbit — alapjában helyesen — az osztály-, illetőleg rétegérdekekre vezette vissza, de nem mutatott rá az igazság kritériumai alkalmazásának

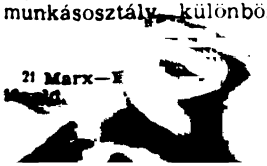

21 Marx—E[illegible] Művek. II. köt[illegible]

[illegible]dai Zádor: Miért vannak irányzatok [illegible]musban? Kortárs, 1968. 10. sz.

Digitized by Google

pontjait állították szembe — egy aktivista társadalom-ontológiai koncepció formájában — a marxista filozófia tárgyának, aspektusainak és funkcióinak totalitásával.

Szükség van a praxis marxista specialistáira, a tárgy minden része minden elemének a praxis oldalaról való megragadására, de a praxis kultusza káros. Szükséges és hasznos a munkamegosztás a praxist és a lényeg többi oldalait kutatók között, de bármelyik oldal abszolutizálása szükségszerűen maga is elhajlá[illegible] Le kell tehát mondanunk a praxis absz[illegible]lutizálásáról, hogy következtes marxi[illegible] talajon küzdhessünk a marxizmus d[illegible]matikus eltorzítása ellen.

Az elméleti-filozófiai álláspontok lönbsége kihat a marxizmuson irányzatok okainak, értékelésének zelésének felfogására is.

Márkus György „terjedelmi", s[illegible] ideológiai-kritikai és „társadalo[illegible]giai" irányzatot különböztet m[illegible]ket természetesnek tartja, sz[illegible] frontációjukat szükségesnek, zonyosodhasson és győzhesser eredeti" és „igazán korszer[illegible] filozófia. A korszerűen ere[illegible] filozófiát a „társadalom-ont[illegible]zat képviseli, szemben áramlattal, amely „kéts[illegible] és Lenin egyes filozófi[illegible] közvetlenebbül az »A[illegible] a »Materializmus és [illegible]ra nyúlik vissza. „vulgarizált, kodif[illegible] kodik.

Egyetértünk [illegible] hogy e két [illegible] konfrontáció bizonyítania a filozófia[illegible] Lenin a [illegible]gyan t[illegible]dolata[illegible] mutat[illegible] vállalkoza[illegible] Engels és Le[illegible]gének eszméjén [illegible]delmi" irányzat hiv[illegible]mertséget élvez, hanem [illegible] Nem egy pusztán „megszo[illegible]monopolhelyzete fenntartásána[illegible]duli normáján" alapszik, hanem a [illegible]ken. Nem „egy korábbi kor alapjáb[illegible]monolit marxista filozófiája látszatá[illegible]nak"[20] fenntartásáról van szó, hanem [illegible]

[20] Márkus György: Viták és irányzatok [illegible] marxista filozófiában. Kortárs, 1968, 7. [illegible] 1112., 1123., 1112. old.

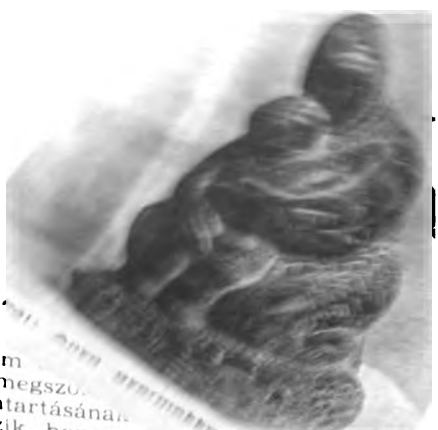

[illegible]

Gendi József—Mihály [illegible]

Digitized by Google

technofóbia

i ideológia görbetükrében)

a technikai
nikai forra-
dilemma for-
vagy átok,
ıikai haladás?
forradalom az
ge, s egyszer-
nehéz problé-
ınika antinomi-
technika dilem-
dalom antinomi-
akorta a polgári
thei kép felidé-
az a bűvészinas,
lackjából a tech-
.n tud többé úrrá

mikus jellegét han-
ma már meglehető-
erjedtek el a polgári
H. MacMillan már
t könyvének ezt a
adta: „Automatizálás.
ég?", s az angol szer-
a nyugatnémet Fried-
megkísérli könyvében
milyen reményeket és
ioz magában a »máso-
dalom«".[1] Theodor Litt,
edagógus-filozófus szerint
álás esetében „egyazon
id áldás és átok".[2]

ıikus természetűként jel-
ıikai haladástól való ret-
ın valóságos fóbia — „tech-
kul ki. S a technikai hala-
alizmusbeli ellentmondásait
nódon kifejező technofóbia
világunk közgondolkodásában
ır visszhangra talál.

s-e ma nálunk e kérdéssel
ıi? Aktuális-e már ma, tech-
lődésünk viszonylag korai sza-
ı e probléma vizsgálata? Gya-
eszik fel e kérdést a probléma
ával szemben. S hogy mennyire
s, azt tanúsítja, hogy a kérdés
már régen kitört a társadalomtudományok, a technikai tudományok szűkebb szférájából, a technikai haladással foglalkozó könyvtárnyi mű „szakmai rejtekhelyéről". A köznapi tudat, a mindennapi gondolkodás szintjén, a közvéleményben is gyakran bukkannak fel ezek a gondok, amelyeket a tudatosság szintjén talán így lehetne megfogalmazni: mit ad a technika, a technikai haladás az embernek? Eltorzítja-e, tönkreteszi-e a technika a humánumot, vagy ellenkezőleg, humanizálja-e az ember a technikát?

Vitathatatlan tény, hogy korunk nagy problémája, mondhatni *világprobléma*ja a technikai haladás, a tudományos-technikai forradalom. Ez talán az egyik legjelentősebb harci terep a két világrendszer harcában, az a „nagy kihívás",[3] amely mindenképpen perdöntő jelentőségű a szocializmus fölényének kibontakoztatásában a kapitalizmussal szemben. Amint a kommunista és munkáspártok idei moszkvai tanácskozásának fő dokumentuma megállapítja: „a kapitalizmus és a szocializmus történelmi versenyének egyik fő területévé vált tudományos-műszaki forradalom széles kibontakoztatása a szocialista társadalom fejlődésének fontos területe".

Napjaink ideológiai harcaiban előtérbe került a tudományos-technikai forradalom értelmének, szerepének feltárása. Jelentőségének növekedését érthetővé teszik a technikai haladás alapvető *sajátosságai* korunkban. A tudományos-technikai forradalom jellegzetes vonása *gyorsuló tempója*. R. F. Behrendt, nyugatnémet szociológus, a technikai haladás figyelemreméltó felgyorsulását a következőképpen illusztrálja: „Az első kőkovácsig, aki művészien

[1] Friedrich Pollock: Automation. New York, 1957. VI. old.
[2] Theodor Litt: Technisches Denken und menschliche Bildung. Heidelberg, 1957. 64. old.

[3] John Diebold, akit az „automatizálás atyjának" szoktak nevezni, Automation (New York, 1959.) című könyvének 44. oldalán a Szovjetunió fejlődésének rohamos tempóját, az USA pozícióit vizsgálva a következőket írja: „Az automatizálás a nemzet fennmaradásának kulcsa. Az egyetlen út, amelyen az Egyesült Államok képes lesz az élen maradni."

Digitized by Google

utógetett ki baltákat és dárdahegyeket, kb. 500 000 év telhetett el. Ettől a kőkovácstól az első vaskovácsig 50 000, az első vaskovácstól a mozdonyvezetőig 5000 év. Az első lokomotívvezetőtől az első hangnál sebesebb vadászgép pilótájáig 137 év telt el. Ez azonban végül mégiscsak néhány generációt jelent. Mi magunk megéltük 1938-ban Otto Hahn felfedezését az uránhasításnál fellépő láncreakcióról és 1945-ben, 7 évvel később, a Hiroshimára ledobott bombát." Behrendt szerint a technikai haladás felgyorsult ugyan, de hatásával az emberiség még nem tud eléggé számot vetni, még „fiatal" ennek megértésére. „Mi még az emberi élet ifjúkorában vagyunk. A Földön becslés szerint hárommilliárd év óta van szerves élet, hatszázezer év óta emberi élet. De földművelés és írás csupán kétezer év óta van, tehát csak az emberi élet létezésének 0,1 ezrelékében... Ez nem utolsó sorban érvényes a technikát illetően beállítottságunkra, amelyet manapság készségesen mitologizálunk, mint önálló, független démonikus hatalmat."[4] Behrendt tehát tulajdonképpen gyermekbetegségként jellemzi a „technika démonától" való rettegést, amelyből a gyógyulást az idő hozza meg. Valójában azonban a technofóbia nem csupán felkészületlenségünk következménye, nemcsak annak a terméke, hogy — amint Behrendt tartja — „egyszerűen még nem volt meg a szükséges időnk ahhoz, hogy a technikához és annak termékeihez bensőnkben távlatokat szerezzünk".

Behrendt idézett szavai 1945-ig jelezték a technikai haladás gyorsuló útját. Játszi könnyedséggel folytathatjuk e sort, hiszen az utóbbi évtizedek tovább gyorsították a tudományok, a technika fejlődését. Ma már napirendre került a „forradalmár" energiahordozók: az atomenergia, a nukleáris energia ipari alkalmazása, s már a gazdaságosság sem akadályozza többé bevezetésüket (főként a hagyományos energiahordozókban szegény országokban). A technikai haladás ma már lényegében megszüntette az emberiséget szétszakító távolságokat; a közlekedés fejlődése, a távközlési rendszerek, a telekommunikáció eszközeinek létrejötte soha nem ismert kapcsolatokat teremtettek egymástól távol élő emberek között. A fejlődés jelenlegi üteme mellett jóformán nem is tehet már nyomon követni a tudomány fejlődésének új tényeit, s az ezeket [illegible] technikai vívmányokat. Elég utalnunk a kibernetika, az elektronika, az információ-elmélet fejlődésére, és az automatizálásnak ezek alapján való tökeletesedésére és rohamos elterjedésére. A technikai haladás egyik legviharosabban fejlődő területe a hadítechnika.

A tudományos-technikai forradalom behatol az ember, a társadalom életének minden szférájába. Sajátos vonása az, hogy *mindent átfogó jellegű*. A technikai haladás eredeti területe voltaképpen a termelés — főként az ipari termelés —, valamint a közlekedés és a szállítás. Már régen átlépett azonban erről — az elsődleges területéről — az ember tevékenységének minden más rétegébe is, s áthatja az életnek úgyszólván minden pórusát. A technika jelen van az ember mindennapi életében, s a technika vívmányaival az ember mint természetes tényekkel számol.

A technikai haladás sajátosságai is olyan következtetéseket sugallnak, mintha a technikai haladás, a tudományos-technikai forradalom a társadalmi rendszerektől függetlenül is *egyetemes* vonása volna korunknak. Ezt a gondolatot fogalmazza meg Karl Jaspers is, mikor kizárólag és tisztán technikaiakként jellemzi a korunk történelmi fordulópontjaként az egész társadalmi életet átformáló változásokat: „Ma mindnyájunk köztudatában van az, hogy a történelem fordulópontján állunk... Ez a technika korszaka a maga összes következményeivel, amelyek nem engedik továbbra is fennállni azt, amit az ember munkamódjában, életformájában, gondolkodásmódjában, a szimbólumok terén megszerzett."[5] Egy másik munkájában Jaspers egyenesen a technika korának egyetemességét hangsúlyozza.

Kétségtelen: a tudományos-technikai forradalom sok hasonlóságot mutat a világ különböző részein, s nemcsak magukban a technikai eljárásokban és elvekben, hanem olyan közvetlen társadalmi következményeiben is, mint pl. az indusztrializáció és az urbanizáció. E folyamatoknak kétségkívül sok a közös vonásuk, mind kapitalista, mind szocialista viszonyok közt. A közös elemekre utaló tendenciák sem fedhetik azonban el, hogy *a technika alkalmazását alapvetően a társadalmi viszonyok determinálják*, s ezért a technika tőkés alkalmazása és szocialista felhasználása alapvetően ellentétes tendenciákat tartalmaz — ez pedig elhatározó befolyással van magára a technikai haladásra

[4] [illegible] Behrendt: Der Mensch [illegible] der [illegible] Stuttgart, 1962. Ko[illegible] [illegible] old.

[5] Karl Jaspers: Vom Uhrsprung und Ziel der Geschichte. München, 1949—1950. Piper Verlag. 127. old.

Digitized by Google

is. A tudományos-technikai forradalom, a technikai haladás lényege csakis társadalmi összefüggésében tárul fel.

A technikai haladás előtérbe kerülése csábító lehetőségeket teremtett a technikát övező illúziók keltésére, valamint a technikai viszonyoknak apologetikus, célzatos felhasználására is. A technikai haladás felgyorsulása nyomán futótűzként terjed a mai polgári ideológiában a technikai viszonyok *technicista* jellegű fetisizálása, valóságos mítosz teremtése a technika körül, annak segítségével, hogy kiszakítják a technikát a társadalmi viszonyok szövetéből. A technicizmus reális problémákból indul ugyan ki, a technikát kísérő tényleges ellentmondásokat, nehézségeket veszi alapul, azonban — a társadalmi viszonyokat a technikaiakra redukálva —, a technikai haladás valóságos szerepét, lényegét eltúlozza, eltorzítja. Minden társadalmi viszonyt a technika szemszögéből ítél meg, a technikában jelöli meg a társadalom legfőbb értékmérőjét, fejlettségének fő mércéjét. Benne látja az ember, a társadalom életében jelentkező problémák legfőbb forrását, és megoldásuk kulcsát is. A technicizmus hallgat az alapvető társadalmi összefüggésekről, még ha egyszersmind vállakozik is a technikát övező számos társadalmi probléma elemzésére.

A technikai viszonyok technicista fetisizálása Janus-arcú: egyaránt megfogalmazódik pozitív és negatív előjellel is: „a technika barát, áldás", „a technika átok, halálos ellensége az embernek". Werner Linke szerint a technikáról kialakított véleményeket „három csoportra oszthatjuk fel. Az első csoportba tartoznak azok a kultúr-kritikusok, akiknek az eszméi túlnyomóan pesszimisztikus jellegűek, és akik erőteljesen hangoztatják a technika veszélyeit. A másik, feltűnően kicsiny csoporthoz számítjuk azokat, akik a technika befolyását lényegében optimista módon ítélik meg."[6] A harmadik csoportba lényegében magát sorolja be Linke.

Illúziók, vagy apologetika?

A *pozitív* előjelű *technicizmus* azonban nem zárt filozófiai iskola, s ez világossá válik, ha egyes tipikusan technicista jellegű társadalomelméleteket tanulmányozunk.

Az utóbbi években gyorsan szaporodnak a polgári ideológiában azok a törekvések, amelyek a társadalom érettségét technicista módon értelmezik, s a társadalmi haladást lényegében a technikai haladásra vezetik vissza. Ezek körébe tartozik az ún. „egységes ipari társadalom" elmélete, amely szerint a modern „egységes ipari társadalom" a technika fejlettségi foka alapján áll szemben a hagyományos, elmaradottabb, főként a mezőgazdasági termelésre épülő társadalmakkal. Jellegzetesen mutatkozik meg ebben a felfogásban a technicizmus alaptendenciája: a technikai viszonyok fetisizált eltúlzása az alapvető társadalmi viszonyok és főként a termelési viszonyok negligálásával). Ez az elmélet — társadalmi kontextusából kiszakítva a technikát — eltereli a figyelmet az alapvető társadalmi antagonizmusokról, sőt még arra is vállalkozik, hogy a kapitalizmus és szocializmus közötti antagonizmust „elsimítsa", hiszen szerinte a szocialista országok — akárcsak a vezető tőkésországok — egységesen „ipari társadalommá" alakultak vagy alakulnak át. Az „ipari társadalom" magával hozza az anyagi javak nagy bőségét; ez a tendencia a szocialista országokban is „átalakítja a társadalom egész szociális-politikai-társadalmi berendezkedését", s az „egységes ipari társadalom" az „amerikai életforma" szintjén „nivellálja" a kapitalizmust és a szocializmust, a technikai haladás tehát kapitalizálódást eredményez a szocialista országokban. (Érdemes megfigyelni, mennyire egybecseng ez az antikommunista technicista elmélet a szocialista országokat rágalmazó és a Szovjetunióban „kapitalista restaurációt" felfedező ultrabaloldali, szektás kínai nézetekkel, amelyek csak a szegénység egyenlősége alapján tudják elképzelni a szocializmust, a kommunizmust, s amelyek az emberek, a társadalom gazdaságának a szocialista fejlődés eredményeképpen való növekedését valamiféle „kapitalista elkényelmesedésként" ítélik el.)

Az „egységes ipari társadalom" elméletét a legnépszerűbben Raymond Aron és Walt Rostow fogalmazta meg. Aron a következőképpen foglalja össze az „ipari társadalom" öt fő jellegzetességét: 1. az otthon és a szakma különválása; 2. az új típusú munkamegosztás; 3. a tőkefelhalmozódás fokozódása; 4. a gazdasági tervezés; 5. a munkások koncentrációja.[7] Rostow (aki Kennedy egyik legközvetlenebb tanácsadója volt, majd Johnson mellett is vezető szerepet töltött be) a „gazdasági növekedés" szem-

[6] W. Linke: Technik und Bildung. Heidelberg, 1961. Quelle & Mayer Verlag. 10. old.

[7] Raymond Aron: Die industrielle Gesellschaft. Frankfurt am Main, 1969. Fischer Bücherei.

Digitized by Google

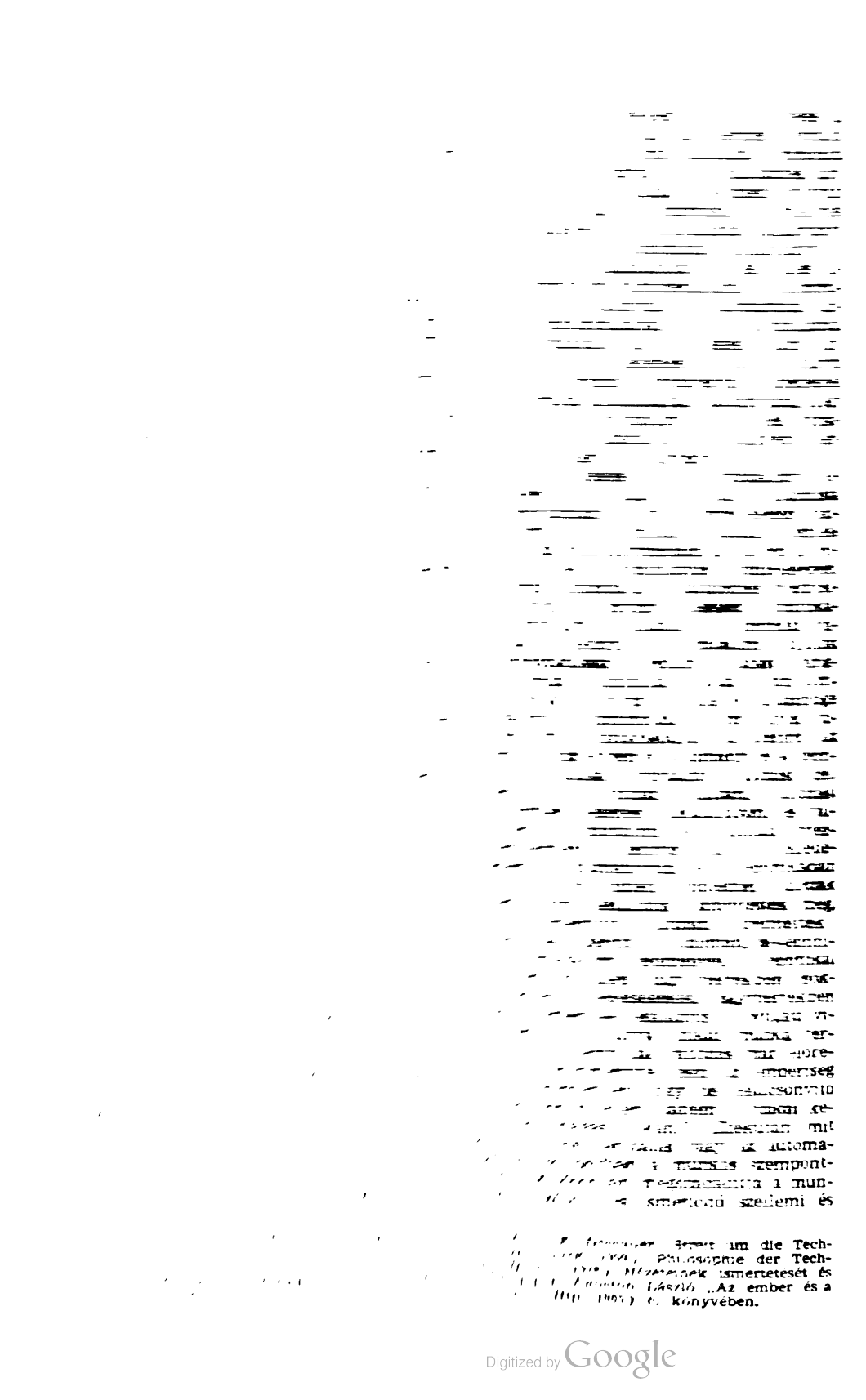

[illegible] Streit um die Tech- [illegible] Philosophie der Tech- [illegible] Mézeteinek ismertetését és [illegible] László „Az ember és a [illegible] könyvében.

Digitized by Google

zikai feladatoktól."[12] Az automatizálás következtében szerinte egyre kevesebb olyan munkásra lesz szükség, aki csak meghúz egy emeltyűt", „megszorít egy savart". Ugyanakkor azonban „több munkásra lesz szükség az automatikus elszerelések gyártásához, működtetéséhez, és készenlétben kell lennie kézi és szellemi műveletek végzésére". DuBridge a valóságos problémák keretei közül indulva ki, eltúlozza a technikai vívmányok jelentőségét, hiszen e felfogás szerint pl. a szellemi és fizikai munka közötti antagonizmus, amely a kizsákmányolás társadalmaiban jött létre, technikai és csak technikai problémákra szűkül le. Nem kevésbé illuzórikus az az alképzelése sem, amely — továbbvíve az előző gondolatot — a technikát úgy állítja be, mintha ez a társadalmi rendszer változásától függetlenül is képes volna teljesen megszüntetni ezt a kizsákmányolás alapján keletkezett ellentmondást.

A pozitív előjelű technicizmus alapján keletkezik a másik nagy illúzió, a „bőség társadalmának" vágyálma is. Kétségtelen, hogy a technikai haladás megteremti a javak bőségének, a szellemi 'és fizikai munka közötti ellentét megszüntetésének bizonyos lehetőségeit (pontosabban, a lehetőségek egyik csoportját alkotja.) A lehetőség azonban még nem valóság, s megvalósulásához éppen a technikán túli tényezők: a társadalmi viszonyok megváltoztatása szükséges. De éppen ez a tényező, amelyet a technicizmus — az alapvető, leglényegesebb társadalmi viszonyokat mellőzve, illetve azokat a technikaikra redukálva — kikapcsol. Ezért hirdeti, hogy a mai kor forradalmában, „a XX. század kapitalista forradalmában" „az alapvető változás technikai volt, a termelés új, fejlett módszereinek az emberek százmilliói mindennapi életére való alkalmazása".[13] S így derül ki, hogy itt nem is annyira illúziókkal, mint inkább a kapitalista társadalomnak nagyon is nyilvánvaló, körmönfont apológiájával állunk szemben.

A technicizmus, a technika pozitív előjelű fetisizálása készítette elő azt a technokrata nézetet is, amely szerint a technikai elit hivatott a kapitalizmus megmentésére. Így jelenik meg az elitelméletek és a technicizmus metszéspontjában a technokratikus felfogások fő forrása.

12 Automation and Technological Change. New York, 1963. 26., 27., 40. old.

13 A. Berle: The Capitalist Revolution of the XXth Century. New York, 1962. 24. old. Adolf Berle, „a XX. század kapitalista forradalmának" apostola egyébként egykor a hírhedt Szabad Európa Bizottság elnöke volt.

A technika, vagy a kizsákmányolás az embertelen?

A pozitív előjelű technicizmus mellett igen nagy a hatása a *technicizmus negatív előjelű irányzatának, az antitechnicizmusnak* is, amely a technikától való rettegés jegyében fetisizálja a technikai viszonyokat. Ez a jellegzetes technofóbia, a technikától való beteges rettegés társadalomfelfogása. Indokolt-e ez a beteges rettegés?

A negatív előjelű technicizmus, a technofóbia szintén kiszakítja a technikát társadalmi kontextusából, s a technika kapitalista alkalmazásából fakadó negatív hatásokat általában a technikának tulajdonítja. E szemlélet szerint a technikai haladás az emberiség legnagyobb ellensége, ez minden baj és társadalmi ellentmondás oka és forrása. Nem a kizsákmányolás felelős szerinte a társadalom betegségeiért: a nyomorúság, az elembertelenedés, az elidegenedés és minden társadalmi baj a technikából fakad. Így válik alkalmassá a technikai haladás arra, hogy átvállalja a felelősséget a társadalmi-termelési viszonyok rendszerében, a kizsákmányolásban és a kizsákmányoláson alapuló munkamegosztás-struktúrában rejlő ellentmondásokért. A technika negatív előjelű fetisizálása így teszi lehetővé a mítosz-teremtést, s ennek nyomán a társadalmi-termelési viszonyok megváltozásáért folyó harcnak a technikai viszonyok elleni harccá való transzponálását.

Ritka fajtája a fóbiás betegségnek az olyan kór, amelyet tudatosan terjesztenek, mégpedig azzal a céllal, hogy mint mondvacsinált betegséggel, a társadalom valóságos halálos betegségéről tereljék el a figyelmet vele. A technofóbia ilyen tudatosan terjesztett betegség: a technikai haladás reális problémáiból indul ki, de a kapitalizmus viszonyainak apologizálása érdekében eltúlozza ezeket, kiszakítva a technika tényleges problémáit a keletkezésüket megalapozó és sok mindenben megmagyarázó társadalmi-termelési viszonyokból, a mai kapitalizmus keretei közül. Ha tehát reálisan szembenézünk a technofóbiával, kiderül róla, hogy inkább társadalomfóbia ez: valóságos tartalma nem a technikától, hanem a kapitalizmustól való iszony, amely a technika kapitalista alkalmazásának ellentmondásaiból, rémségeiből táplálkozik.

A negatív előjelű technicizmus, technofóbia technicista mítoszát így lemzi az ellene hadakozó Werner „A technika nem az ég aján

Digitized by Google

hanem inkább a pokol ördög[illegible] valláso[illegible] jelenik meg [illegible] [illegible] Linke [illegible] az antitechnicizmusról az olvasó [illegible] [illegible] [illegible]. De hogy mennyire nem [illegible] ez a jellemzés, azt tanúsítja az antitechnicizmusnak olyan ismert őse, mint Oswald Spengler, aki már a húszas években hangoztatta „A Nyugat alkonya" című művében: „A gép az ördögé, így érezte mindig az igazi hit" ...ezek a gépek megjelenésükben egyre embertelenebbekké, aszketikusabbakká, misztikusabbakká, titokzatosabbakká válnak... A gépet az ördögtől valónak érzik és joggal."[16] A „pokoli, ördögi technika" képének felidézése egyenesen sugallja a technikával való szembefordulást, a technikának az ember szerencsétlenségeként való elítélését.

A technika áldás az ember, az emberiség számára, megkönnyíti munkájátt helyzetét — állítják a pozitív előjelű technicizmus képviselői. Pontosan ennek az ellenkezőjét állítja a „technika démona" jegyében Karl Jaspers: „Az egész társadalom átalakul egy nagy géppé. Minden, ami tevékenykedni akar, gépivé válik, gépeken keresztül valósul meg" — s ez kifejeződik a munka természetében is, mert „...a munka egyre nagyobb része az emberek elgépiesedéséhez és automatizálódásához vezet", a gép „nem a munkát könnyíti meg... hanem az embereket változtatja a gép részévé".[19]

A technikai haladás, ez az ördögi erő, az ember elembertelenedésének fő forrásaként jelenik meg abban a vonatkozásban is, hogy manapság számos polgári gondolkodó a legfőbb elidegenítő tényezőként értelmezi a technikát. E felfogás szerint az elidegenedés lényege korunkban az ún. „technikai elidegenedés". Nem a kizsákmányolás, nem az alapvető társadalmi-termelési viszonyok, hanem a kor technikai szerkezetei játszszák tehát a fő szerepet a mai kapitalizmusban letagadhatatlanul létező elidegenedésben. Az embert, a munkát, a szellemet leigázó technika, mint az elidegenedés legfőbb forrása, gyakran viszszatérő gondolat a technicista tartalmú polgári filozófiában, ideológiában. Így [illegible] a technika és az elidegenedés [illegible] [illegible]okat a francia filozófus, [illegible] Axelos is: „A gép, az ipar és [illegible] [illegible]ízáló civilizáció uralma [illegible] [illegible] ember lény gazdasági és [illegible] társadalmi elidegenedését... A gép korszaka betetőzi ezt az elidegenedést, és az ember, aki maga állította elő gépét, most nem más, mint egy kerék a hatalmas gépezetben." Ettől a véleménytől már csak egy lépést kell tennie a konkluzió megfogalmazásához: „A kapitalista technicizmus mindent megmérgez és elidegenít." A hangsúly itt a technicizmuson, nem pedig a „kapitalistán" van. Axelos „Marx, a technika gondolkodója" c. könyvében a marxizmust is technicizmussal vádolja. „Az a világ, amelyet Marx javasol, egy hatalmas műhelyre hasonlít — írja Axelos —, olyanra, amelyben megszűnik a különbség a tulajdonos és a munkás között, mert mindenki tulajdonossá és mindenki dolgozóvá válik. A gondolat a gyakorlat szolgálatában lesz — ancilla technae."[17]

✦

A technicizmus, a mai polgári ideológia egyik legbefolyásosabb áramlata, sokrétű képződmény, amely áthatja a legkülönfélébb filozófiai-ideológiai áramlatokhoz, irányzatokhoz tartozók munkásságát. Képe azonban — az egységes alapkoncepción, a technikai viszonyok fetisizálásán túlmenően — nagyon ellentmondásos: a technikát egyaránt értékelik barátként és ellenségként, az emberiség megmentőjeként, jótéteményeként és rabságba döntőjeként, átkaként is. A technicizmusnak ezeket az ellentmondásos formáit a technikai haladásnak, a technika tőkés alkalmazásának folyamatában megnyilvánuló ellentmondásos tendenciák magyarázzák. A technika tőkés felhasználása hoz létre olyan ellentmondásos helyzeteket, amelyekből olyan következtetés is levonható, hogy a technika az ember barátja, de olyan is, hogy ellensége. Ezekért az ellentmondásokért azonban nem maga

[illegible] [illegible] 18. old.

[illegible] [illegible] Der Untergang des [illegible] [illegible] einer Morphologie der [illegible] München, 1922. Oscar Beck, [illegible]

[illegible] [illegible] 130. old.

17 Kostas Axelos: Marx penseur de la technique. Paris, 1961. Les Editions du Minuit. 77—79., 83., 291. old. Hasonlóan vélekedik Helmut Klages is, aki a marxizmust „technikai humanizmusnak" nevezi. (Helmut Klages: Technischer Humanismus. Philosophie und Soziologie der Arbeit bei Karl Marx. Stuttgart, 1964. Enke Verlag.) Míg Axelos és Klages technicistának tekinti és — à negatív előjelű antitechnicizmus talajáról — elítéli Marxot, F. G. Junger viszont homlokegyenest ellentétes irányból bírálja: szerinte Marx nem eléggé veszi figyelembe a technikai viszonyokat, a gépet, s túlságosan csak közgazdasági szempontból vizsgálja a világot. „Annak bizonyítéka, hogy a gépet nem vették komolyan, abban rejlik, hogy a XIX. század társadalmi elméletei gazdasági teóriák voltak. A köztük legbefolyásosabb, Marxé is, keresztül-kasul gazdasági volt. Minthogy ilyen volt, fő művét Marx »A tőke. A politikai gazdaságtan bírálatá«-nak nevezte, nem pedig [illegible] [illegible]p«-nek." G. F. Junger: Maschine [illegible] Frankfurt am Main, 1949. Klos[illegible] 12. old.

a technika a felelős. Nem pusztán a technikai viszonyokból, a technikai eljárások „természet adta" alapjaiból fakadnak ezek, hanem csak a tőkés társadalom technicista apológiája hárítja át a technikai viszonyokra a felelősséget.

A technikai haladás és főként az automatizálás kapitalista viszonyok között is alkalmas arra, hogy a termelést, a munkát alapvetően átalakítsa. Hatására ugrásszerűen nő a munka termelékenysége, s lehetőség nyílik árubőség megteremtésére. Rögtön felmerül azonban az a kérdés, hogy kit szolgál ez a bőség. A kapitalizmus viszonyai között a technikai haladás, az automatizálás a tőkés profit szolgálatában áll, s ebből antinómikus helyzet következik: a technikai haladás ellentmondásossága.

„A technikai haladás megkönnyíti a munkát" — állítja a technicizmus. A technikai haladás, az automatizálás hatása azonban ebben a vonatkozásban sem egyértelmű: ugyanakkor, amikor a gépek a nehéz, gyötrő fizikai munka terheinek egy részét tényleg átvállalják, az ember idegmegterhelése óriási mértékben felerősödik. Ezt a munkafiziológusok is kimutatták már.[18] Ez az ellentmondásos képlet tőkés viszonyok között még bonyolultabbá válik. Tovább éleződik és tipikusan tőkés jelleget ölt ez az ellentmondás, mihelyt figyelembe vesszük, hogy milyen területekre terjed ki, hol a leggyorsabb tőkés viszonyok között a technikai haladás. Egyáltalán nem ott fejlődik a leggyorsabban, ahol a legnehezebb fizikai munkafolyamatok megkönnyítésével humánus funkciókat teljesíthetne, hanem ott, ahol a profit érdekei megkövetelik ezt, ahol az automatizálás hoz nagyobb hasznot. Ahol azonban a kézi munka a „kifizetődőbb" — legalábbis a profit szempontjából —, ott már szó sincs technikai fejlesztésről, automatizálásról. Jellemző, hogy a technikai fejlesztés egyik leggyorsabban fejlődő ága az ügyvitel, az irodai munka gépesítése, nem pedig a legnehezebb fizikai munka területe.

Tőkés viszonyok között a technikai haladásnak és főként az automatizálásnak egyik legkiáltóbb ellentmondása a munkanélküliség fokozódása. A munkanélküliség növekedésének réme mint az egyik legfőbb akadály áll szemben az automatizálással. Ezért az ellentmondásért azonban ismét nem maga a technika, az automatizálás a felelős, hiszen a munkanélküliség, az „ipari tartaléksereg" képződése a tőkés termelési mód eredendő betegsége, bár kétségtelen, hogy a technikai haladás tovább élezi a kapitalizmus ezen ellentmondását. Most azonban a technicizmus jegyében a technikai haladást, az automatizálást teszik felelőssé a munkanélküliségért — mint „technikai munkanélküliség"-ért —, s ugyanakkor a munkásosztállyal próbálják megfizettetni az automatizálás terheit, költségeit, szenvedéseit.

Ezt a körülményt hangsúlyozza — a tudományos-műszaki forradalom tőkés viszonyok közötti hatásait jellemezve — a kommunista és munkáspártok 1969. évi moszkvai tanácskozásának fő dokumentuma is: „...a kapitalizmus... a profit növelésére és a dolgozók kizsákmányolásának fokozására használja ki a tudományos-műszaki forradalmat. A tudományos-műszaki forradalom meggyorsítja a gazdaság társadalmasításának folyamatát, a monopóliumok urulmának viszonyai között ez a társadalmi antagonizmusok még nagyobb méretekben és még kiélezettebben megvalósuló újratermeléséhez vezet. Nemcsak a kapitalizmus korábbi ellentmondásai éleződnek ki, hanem újak is keletkeznek. Mindenekelőtt a tudományos-műszaki forradalommal megnyíló nem mindennapi lehetőségek és az ezek társadalmi érdekű felhasználása elé gördített kapitalista akadályok közötti ellentmondásról van szó, mert hiszen a kapitalizmus a tudományos felfedezések nagy részét, óriási anyagi erőforrásokkal együtt katonai célokra használja fel, s a nemzeti gazdagságot elherdálja."

✦

A technika fetisizálása akkor és azzal oldódik fel, ha társadalmi kontextusban vizsgáljuk a technikai haladást. A technika társadalmi összefüggéseinek a feltárása teszi lehetővé a technikával szembeni rettegés reális talajának felismerését. A technika a maga társadalmi kontextusában vizsgálva elveszti „természetfelettiségének" azt a mítoszát, amely démonikus hatalmától való rettegéssel tölti el az embert. A technikát a társadalmi viszonyok szövetéből kitépő technicista technikaszemlélet szemben érdemes felidézni Marx vait: „A gép éppoly kevéssé kö

[18] V. ö. többek között O. Graf: A termelékenység emelésének pszichikai jelentősége c. tanulmányával (Unser Verhaltniss zur Arbeit. Stuttgart, 1960. Krőner Verlag, 64. old.): „Tulajdonképpen valóban az ember felszabadulásához vezet-e a technikai haladás az embernek a nehéz, terhes munkától való kétségtelen megszabadításával, s végül nem jelent-e talán súlypont-áthelyezést a testi oldal terhétől egy olyan idegi-szellemi megterhelésre, amelyet még sokáig nem fogunk tudni pontosan, tudományosan megítélni?"

Digitized by Google

ségi kategória, mint az ökör, amely az ekét húzza... A gépek alkalmazásán nyugvó modern gyár társadalmi termelési viszony, közgazdasági kategória."[1] Érvényes ez a technika és a technika alkalmazásának viszonyára is. E viszony vizsgálata a technicizmus szemléletének egyik alapvető pontjára világít rá: a technicizmus az alapvető társadalmi-termelési viszonyokat technikai viszonyokra redukálva a technikára vetíti ki a technika alkalmazásából, s ezen alkalmazás társadalmi meghatározottságából fakadó problémákat, bajokat — és erényeket is. Így lesz a technika alkalmazása helyett a technika bűnbakká vagy megváltóvá. A „technofóbia" tehát a technikai haladás felgyorsulásának körülményei között, napjaink tudományos-technikai forradalmának viszonyai között sem elsősorban magában a technikában, a technika kétségtelenül létező és feszítő immanens ellentmondásaiban, hanem a technika tőkés alkalmazásában gyökerezik. A „technofóbiát" meg lehet gyógyítani, de a gyógyszereket nem a technicizmus adja meg, hanem csak a technicista technikaértelmezések és -szemléletek leküzdése: fel kell tárnunk, meg kell értenünk a tudományos-technikai forradalom helyét, szerepét korunkban, a mai világban.

A technicizmus mindkét előjelű irányzata fel-felüti fejét szocialista viszonyok között is. A technikai haladás lebecsülése, semmibevétele, ellenzése ugyanúgy, mint a technikai viszonyok jelentőségének technicista, tehát a technikát fétisizáló túlbecsülése is — sokszor technokratikus szemléleteket felidézve — visszhangra talál a mi viszonyaink között is, ha nem is a filozófiai, ideológiai tudatosság és rendszerezettség fokán, hanem sokkal inkább a köznapi tudat szintjén, valamint irodalmi-művészi megfogalmazásokban.

A technika immanens törvényszerűségei technikai törvényszerűségei ellentmondásos folyamatokat is tartalmaznak, társadalmi következményeikben is, s kétségkívül feszültségeket okozhatnak a mi viszonyaink közt is. Olyan problémák keletkeznek, amelyek pl. a munkaerőmérlegben a munkaerő-foglalkoztatottság megoldatlan, bár szocialista viszonyok között megoldható és a munkaerő-tervezés útján megoldódó nehézségeivel függenek össze. Problémák keletkeznek továbbá az ún. „technikai betegségek" körében, az idegmegterhelés fokozódásából adódóan stb. Ezen feszültségek, ellentmondások alapos vizsgálatot igényelnek, s megtalálni legjobb lehetőségeit és feltételeit a tudományos kutatás eszközeivel kell megtalálnunk. A technika szocialista alkalmazása, a szocialista társadalom humanus jellege lehetővé teszi a technika *humanizálását*, hiszen a szocialista társadalom a technikát az ember javára használja, szöges ellentétben a tőkés társadalommal, amelynek antihumanus jellege a technikai haladást is megfertőzi, s amely ezért a technikát az embertelenedés legfőbb jegyeként és hordozójaként jeleníti meg.

A technofóbiás technicista felfogások jellegzetes formáinak jelentkezése a mi viszonyaink között nem csupán és nem is elsősorban a technika immanens törvényszerűségeinek, ellentmondásainak érvényesülését kíséri, illetőleg tükrözi inkább a technicista szemléletek rezonálásai ezek, oly módon, hogy elsikkad a technika társadalmi összefüggésekben való vizsgálata, s egy fetisizált, mitizált technikakép táplálja a technofóbiás, technicista szemléleteket. Ezért kell küzdenünk a technicista nézetek ellen, amelyek zavart keltenek, technicista módon eltorzítva magukat a technikai folyamatokat is, s elzárva az utat a technika helyes értelmezései elől. E nézetek akadályozzák, hogy helyesen tájékozódjunk a tudományos-technikai forradalom sorsdöntő jelentőségű folyamataiban, s meghatározzuk e téren adódó sürgősebb feladatainkat. Csak a technicizmus, a technikai mítoszok feltárása, a termelési viszonyok meghatározó szerepének tisztázása adhat hatható gyógyszert, éppen a technika társadalmi determináltságának felismerése nyomán a technofóbia gyógyításához. Így oldható fel az a hamis dilemma: áldás-e vagy átok, barát vagy ellenség a technika. Így léphet ki a technikát értő és hozzáértéssel alkalmazni tudó, a technikai haladást determináló társadalmi viszonyokat ismerő ember a bűvészinas helyzetéből, s lehet urává a technikának ahelyett, hogy annak mint mitikus hatalomnak rabjává válnék. A technikai haladás, a technika szocialista alkalmazása az ember javára tudja fordítani a technikában rejlő óriási lehetőségeket, feloldva a tőkés viszonyok talaján keletkezett antinómikusnak tűnő ellentmondásokat. Ez mutat kivezető utat a technikai haladás látszólagos dilemmájából: szocialista viszonyok között a technikai haladás az embert, az ember felemelkedését szolgálja, a szocializmus teljes felépítésének hatalmas emelője.

Fukász György

[1] Marx-Engels Művei 4. köt. Budapest, 1959. 142. old.

Digitized by Google

Mezőgazdasági nagyüzem — technika — ember

A marxizmus klasszikusainak útmutatásaira is figyeljünk

Élénk érdeklődéssel figyelem a Társadalmi Szemlében folyó eszmecserét. Úgy vélem, az a kérdés, amelyre választ keresnek, nemcsak a Magyar Népköztársaságban fontos és időszerű, hanem valamennyi, a szocializmus útján járó országban. Engedjék meg ezért, hogy országuk határain túlról kapcsolódjam be az eszmecserébe, és ne elsősorban a gyakorlat tapasztalatait elemezzem — mint látom, ez igen nagy teret kap a vitában —, hanem munkakörömből, tudományos érdeklődésemből eredően inkább a marxizmus klasszikusainak útmutatásaira hívjam fel a figyelmet.

Marx és Engels útmutatásai

Marx A tőke I. kötetében, a „Gépi berendezés és nagyipar"[1] című fejezetben a technikai haladás általános törvényszerűségeivel és problémáival foglalkozik, ugyanezen fejezet 10. pontjában pedig „Nagyipar és mezőgazdaság" cím alatt röviden ugyan, de elemzi a mezőgazdaság technikai haladásának problémáját és az ipar és mezőgazdaság közötti viszonyt.[2] Végül a III. kötet 6. szakaszában a mezőgazdasági termelés egy sor fontos kérdését érinti.[3]

Noha Marx A tőkében a burzsoá társadalom gazdasági törvényeit vizsgálta, megállapításainak egy része a termelőerők fejlődéséhez kapcsolódik. A termelőerők fejlődésének törvényei pedig az összes társadalmi-gazdasági formációkra érvényesek, bár meghatározott specifikus jellemzőket kapnak, amikor egy-egy társadalmi-gazdasági formáció keretei között konkretizálódnak. Amikor Marx azt írja: „...a gépi berendezés önmagában tekintve a munkaidőt megrövidíti, míg tőkés módon alkalmazva a munkanapot meghosszabbítja, önmagában a munkát megkönnyíti, tőkés módon alkalmazva intenzitását fokozza, önmagában az ember győzelme a természeti erő felett, tőkés módon alkalmazva az embert a természeti erő révén leigázza, önmagában a termelő gazdagságát növeli, tőkés módon alkalmazva a termelőt pauperré teszi stb."[4], ezzel a technikai haladásnak nemcsak a kapitalizmusban jellemző vonásait tárja fel, hanem a technikai haladás általános karakterisztikáját is.

Sőt, Marx a technikai haladásnak olyan általános törvényeihez is eljutott elemzésében, amelyek a termelés minden területén egyformán hatnak, lényükben tehát a mezőgazdaság technikai haladására is érvényesek.

Természetesen Marx nem zárja ki a mezőgazdasági termelés technikai haladásának specifikumait. Ellenkezőleg, az tűnik ki elemzéséből, hogy a mezőgazdaságra konkretizálva a technikai haladás általános törvénye egy sor olyan sajátosságot kap, amely a mezőgazdasági termelés sajátos voltának a következménye. De ezek a sajátosságok nem a biológiai tényezőkben rejlenek, mint más szerzőknél, hanem a földtulajdon létében, vagyis bizonyos személyeknek abban a monopóliumában, hogy „a földgolyó meghatározott részével mindenki mást kirekesztve rendelkezzenek, s e területen kizárólag az ő magánakaratuk érvényesüljön".[5] Nemhogy lényegtelennek nem tartja Marx a termelés szempontjából a földtulajdon és földbirtokos létét, hanem arra is felhívja a figyelmet, hogy ez „egyúttal az ésszerű földművelés egyik legnagyobb akadálya is, mert a bérlő kerül minden olyan javítást és kiadást, amelynek teljes megtérülésére bérleti ideje alatt nem számíthat".[6] A „szabad parasztitulajdon", vagyis kisbirtok létezése esetén pedig utal arra, hogy: „A parcellatulajdon természeténél fogva kizárja a munka társadalmi termelőerőinek fejlődését, a munka társadalmi formáit, a tőkék társadalmi koncentrációját, a nagy-

1 Marx: A tőke. I. köt. Budapest, 1967. 346. old.
2 Uo. 470. old.
3 Marx: A tőke. III. köt. Az extraprofit átváltozása földjáradékká. Budapest, 1967. 598. old.
4 Marx: A tőke. I. köt. 412. old.
5 Marx: A tőke. III. köt. 599. old.
6 Uo. 603. old.

Digitized by Google

sági kategória, mint az ökör, amely az ekét húzza... A gépek alkalmazásán nyugvó modern gyár társadalmi termelési viszony, közgazdasági kategória."[19] Érvényes ez a technika és a technika alkalmazásának viszonyára is. E viszony vizsgálata a technicizmus szemléletének egyik alapvető pontjára világít rá: a technicizmus az alapvető társadalmi-termelési viszonyokat technikai viszonyokra redukálva a technikára vetíti ki a technika alkalmazásából, s ezen alkalmazás társadalmi meghatározottságából fakadó problémákat, bajokat — és erényeket is. Így lesz a technika alkalmazása helyett a technika bűnbakká vagy megváltóvá. A „technofóbia" tehát a technikai haladás felgyorsulásának körülményei között, napjaink tudományos-technikai forradalmának viszonyai között sem elsősorban magában a technikában, a technika kétségtelenül létező és feszítő immanens ellentmondásaiban, hanem a technika tőkés alkalmazásában gyökerezik. A „technofóbiát" meg lehet gyógyítani, de a gyógyszereket nem a technicizmus adja meg, hanem csak a technicista technikaértelmezések és -szemléletek leküzdése: fel kell tárnunk, meg kell értenünk a tudományos-technikai forradalom helyét, szerepét korunkban, a mai világban.

A technicizmus mindkét előjelű irányzata fel-felüti fejét szocialista viszonyok között is. A technikai haladás lebecsülése, semmibevétele, ellenzése ugyanúgy, mint a technikai viszonyok jelentőségének technicista, tehát a technikát fétisizáló túlbecsülése is — sokszor technokratikus szemléleteket felidézve — visszhangra talál a mi viszonyaink között is, ha nem is a filozófiai, ideológiai tudatosság és rendszerezettség fokán, hanem sokkal inkább a köznapi tudat szintjén, valamint irodalmi-művészi megfogalmazásokban.

A technika immanens törvényszerűségei technikai törvényszerűségei ellentmondásos folyamatokat is tartalmaznak, társadalmi következményeikben is, s kétségkívül feszültségeket okozhatnak a mi viszonyaink közt is. Olyan problémák keletkeznek, amelyek pl. a munkaerőmérlegben a munkaerő-foglalkoztatottság megoldatlan, bár szocialista viszonyok között megoldható és a munkaerő-tervezés útján megoldódó nehézségeivel függenek össze. Problémák keletkeznek továbbá az ún. „technikai betegségek" körében, az idegmegterhelés fokozódásából adódóan stb. Ezen feszültségek, ellentmondások alapos vizsgálatot igényelnek, s megoldásuk legjobb lehetőségeit és feltételeit a tudományos kutatás eszközeivel kell megtalálnunk. A technika szocialista alkalmazása, a szocialista társadalom humánus jellege lehetővé teszi a *technika humanizálását*, hiszen a szocialista társadalom a technikát az ember javára használja, szöges ellentétben a tőkés társadalommal, amelynek antihumánus jellege a technikai haladást is megfertőzi, s amely ezért a technikát az emberbetelenedés legfőbb jegyeként és hordozójaként jeleníti meg.

A technofóbiás technicista felfogások jellegzetes formáinak jelentkezése a mi viszonyaink között nem csupán és nem is elsősorban a technika immanens törvényszerűségeinek, ellentmondásainak érvényesülését kíséri, illetőleg tükrözi inkább a technicista szemléletek rezonálásai ezek, oly módon, hogy elsikkad a technika társadalmi összefüggésekben való vizsgálata, s egy fetisizált, mitizált technikakép táplálja a technofóbiás, technicista szemléleteket. Ezért kell küzdenünk a technicista nézetek ellen, amelyek zavart keltenek, technicista módon eltorzítva magukat a technikai folyamatokat is, s elzárva az utat a technika helyes értelmezései elől. E nézetek akadályozzák, hogy helyesen tájékozódjunk a tudományos-technikai forradalom sorsdöntő jelentőségű folyamataiban, s meghatározzuk e téren adódó sürgősebb feladatainkat. Csak a technicizmus, a technikai mítoszok feltárása, a termelési viszonyok meghatározó szerepének tisztázása adhat hatható gyógyszert, éppen a technika társadalmi determináltságának felismerése nyomán a technofóbia gyógyításához. Így oldható fel az a hamis dilemma: áldás-e vagy átok, barát vagy ellenség a technika. Így léphet ki a technikát értő és hozzáértéssel alkalmazni tudó, a technikai haladást determináló társadalmi viszonyokat ismerő ember a bűvészinas helyzetéből, s lehet urává a technikának ahelyett, hogy annak mint mitikus hatalomnak rabjává válnék. A technikai haladás, a technika szocialista alkalmazása az ember javára tudja fordítani a technikában rejlő óriási lehetőségeket, feloldva a tőkés viszonyok talaján keletkezett antinómikusnak tűnő ellentmondásokat. Ez mutat kivezető utat a technikai haladás látszólagos dilemmájából: szocialista viszonyok között a technikai haladás az embert, az ember felemelkedését szolgálja, a szocializmus teljes [illegible]nek hatalmas emelője.

Fuk

[19] Marx—Engels Művei 4. köt. Budapest, 1959. 142. old.

Digitized by Google

Mezőgazdasági nagyüzem — technika — ember

A marxizmus klasszikusainak útmutatásaira is figyeljünk

Élénk érdeklődéssel figyelem a Társadalmi Szemlében folyó eszmecserét. Úgy vélem, az a kérdés, amelyre választ keresnek, nemcsak a Magyar Népköztársaságban fontos és időszerű, hanem valamennyi, a szocializmus útján járó országban. Engedjék meg ezért, hogy országuk határain túlról kapcsolódjam be az eszmecserébe, és ne elsősorban a gyakorlat tapasztalatait elemezzem — mint látom, ez igen nagy teret kap a vitában —, hanem munkakörömből, tudományos érdeklődésemből eredően inkább a marxizmus klasszikusainak útmutatásaira hívjam fel a figyelmet.

Marx és Engels útmutatásai

Marx A tőke I. kötetében, a „Gépi berendezés és nagyipar"[1] című fejezetben a technikai haladás általános törvényszerűségeivel és problémáival foglalkozik, ugyanezen fejezet 10. pontjában pedig „Nagyipar és mezőgazdaság" cím alatt röviden ugyan, de elemzi a mezőgazdaság technikai haladásának problémáját és az ipar és mezőgazdaság közötti viszonyt.[2] Végül a III. kötet 6. szakaszában a mezőgazdasági termelés egy sor fontos kérdését érinti.[3]

Noha Marx A tőkében a burzsoá társadalom gazdasági törvényeit vizsgálta, megállapításainak egy része a termelőerők fejlődéséhez kapcsolódik. A termelőerők fejlődésének törvényei pedig az összes társadalmi-gazdasági formációkra érvényesek, bár meghatározott specifikus jellemzőket kapnak, amikor egy-egy társadalmi-gazdasági formáció keretei között konkretizálódnak. Amikor Marx azt írja: „...a gépi berendezés önmagában tekintve a munkaidőt megrövidíti, míg tőkés módon alkalmazva a munkanapot meghosszabbítja, önmagában a munkát megkönnyíti, tőkés módon alkalmazva intenzitását fokozza, önmagában az ember győzelme a természeti erő felett, tőkés módon alkalmazva az embert a természeti erő révén leigázza, önmagában a termelő gazdagságát növeli, tőkés módon alkalmazva a termelőt pauperré teszi stb."[4], ezzel a technikai haladásnak nemcsak a kapitalizmusban jellemző vonásait tárja fel, hanem a technikai haladás általános karakterisztikáját is.

Sőt, Marx a technikai haladásnak olyan általános törvényeihez is eljutott elemzésében, amelyek a termelés minden területén egyformán hatnak, lényükben tehát a mezőgazdaság technikai haladására is érvényesek.

Természetesen Marx nem zárja ki a mezőgazdasági termelés technikai haladásának specifikumait. Ellenkezőleg, az tűnik ki elemzéséből, hogy a mezőgazdaságra konkretizálva a technikai haladás általános törvénye egy sor olyan sajátosságot kap, amely a mezőgazdasági termelés sajátos voltának a következménye. De ezek a sajátosságok nem a biológiai tényezőkben rejlenek, mint más szerzőknél, hanem a földtulajdon létében, vagyis bizonyos személyeknek abban a monopóliumában, hogy „a földgolyó meghatározott részével mindenki mást kirekesztve rendelkezzenek, s e területen kizárólag az ő magánakaratuk érvényesüljön".[5] Nemhogy lényegtelennek nem tartja Marx a termelés szempontjából a földtulajdon és földbirtokos létét, hanem arra is felhívja a figyelmet, hogy ez „egyúttal az ésszerű földművelés egyik legnagyobb akadálya is, mert a bérlő kerül minden olyan javítást és kiadást, amelynek teljes megtérülésére bérleti ideje alatt nem számíthat".[6] A „szabad parasztitulajdon", vagyis kisbirtok létezése esetén pedig utal arra, hogy: „A parcellatulajdon természeténél fogva kizárja a munka társadalmi termelőerőinek fejlődését, a munka társadalmi formáit, a tőkék társadalmi koncentrációját, a nagy-

[1] Marx: A tőke. I. köt. Budapest, 1967. 346. old.
[2] Uo. 470. old.
[3] Marx: A tőke. III. köt. A[illegible]profit bozása földjáradékká. Buda[illegible]. 598.
[4] Marx: A tőke. I. köt. 412. old.
[5] Marx: A tőke. III. köt. 599. old.
[6] Uo. 603. old.

Digitized by Google

[illegible]

[illegible]

[illegible]

Amit Kautsky előre látott

Kautsky magyarázva tovább és továbbfejlesztve Marxnak és Engelsnek a mezőgazdaságra vonatkozó alaptételeit, műveiben, többek között részletesebben vizsgálja a mezőgazdaság technikai haladásának problémáit is, azt, hogy a mezőgazdaság technikai haladása és iparosítása a termelőerők fejlődésének egyik törvénye a mezőgazdaságban. Többek között azt írja: „A mezőgazdasági termelés átváltoztatása iparrá még csak csirájában létezik ... De egy biztos. Egy sor területen a mezőgazdasági termelés átváltozott iparrá, más területen ez az átváltozás belátható időn belül bekövetkezik ...", mert „... a társadalmi fejlődés a mezőgazdaságban ugyanabban az irányban halad, mint az iparban. A társadalmi szükséglet és a társadalmi feltételek kényszerítenek arra itt is, ott is, a társadalmi nagyüzemi termelésre, amelynek legmagasabb formája szoros egységbe kapcsolja a mezőgazdaságot az iparral".

A mezőgazdaság termelőerőinek az ipar mögötti elmaradása Kautsky elképzelése szerint a mezőgazdaság természeti adottságaiból s még inkább a tőkés termelési mód jellegéből következik. A természeti tényezők szerinte nem állítanak áthidalhatatlan akadályt, s csak addig akadályozzák a mezőgazdaság haladását, amíg a [illegible] bizonyos fejlődési fokot el nem ér [illegible] a munkahelyet, gyárat [illegible] a gép szükségleteihez. A

[illegible] a gépek [illegible] és a gépek [illegible] a mezőgazdasági [illegible] a föld [illegible] De [illegible] a gépek [illegible] gyorsan nő, a mezőgazdaság [illegible] elkerülhetetlen [illegible] a mezőgazdaság az [illegible] legforradalmibb, ha nem a [illegible] lett a korszerű [illegible] a gazdaság [illegible] a legkonzervatívabb [illegible] De [illegible] egyidőben a mezőgazdaság — amely a kézműiparon [illegible] és amelynek [illegible] apa[illegible] —, [illegible] a tudományra [illegible] komplexumára, amelyek [illegible] területüket és [illegible] határaikat."

„Az ipar nemcsak mozgatóereje a mezőgazdaság haladásának, gépesítésének, hanem az ipari fejlődés iránya megszabja a mezőgazdaság haladásának irányát is. Ha az ipart a szocializmushoz idomítjuk, akkor a mezőgazdaságnak is hozzá kell igazodnia."

Kautsky választ adott a parasztság helyzetének kérdésére is, illetve a mezőgazdaság technikai haladásának feltételei között a mezőgazdasági termelés szubjektív tényezőjének helyzetére, amikor arról ír, hogy a szocialista forradalom győzelmével és a szocialista termelési viszonyok szélesedésével megváltozik a mezőgazdasági munkaerő helyzete, „szabad szövetkezeti parasztok munkájával beviszi a falusi nagygazdaságokba a prosperitás azon elemeit, amely részükre a legfontosabb és amelynek hiánya ma legjobban gátolja fejlődésüket: elegendő számú intelligens, munkára termett és gondos munkaerőt. A faluról való megszökés megszűnik, mihelyt a munkás elegendő munkát talál és mihelyt a munka ugyanazt a jólétet biztosítja, ugyanazokat a kulturális feltételeket, mint a városi munka. Ez annyival gyorsabban valósul meg, amennyivel gyorsabban kapcsolódik a mezőgazdaság az iparhoz... A szocialista nagyüzemi termelés nem kisajátítást hoz a kisparasztnak, hanem a pokoltól menti meg, amelyhez ma saját magántulajdona köti." Szinte a ma gondjait látva utal Kautsky arra: „Ha majd minden oldalról a parasztok körül megjelennek a szocialista latifundiumok, amelyeket már nem szegény bérrabszolgák művelnek meg, hanem [illegible] szabad és boldog emberek g[illegible], akkor ahelyett, hogy

Digitized by Google

saját földjükről a városba menekülnének, még gyorsabban szöknek kis parcellájukról a szövetkezeti nagygazdaságba."

Lenin a mezőgazdasági technikáról

Lenin teljesen elfogadta Marxnak, Engelsnek és Kautskynak a mezőgazdaság technikai haladásának fejlődéstörvényéről szóló tételeit. Visszaverve a revizionista Bulgakov felfogását, mely szerint a csökkenő földhozadék törvénye egyetemes törvény, a technikai haladás pedig időszakos tendenciájú a mezőgazdaságban, Lenin azt mondja „hogy a XIX. század *egész története* a legkülönbözőbb országokra vonatkozó tömegészlelési adatokkal megcáfolhatatlanul bizonyítja, hogy a csökkenő földhozadék egyetemes törvényét teljesen paralizálja a technikai haladás »átmeneti« tendenciája".[9] Leninnek ebből az észrevételéből természetesen az is következik, hogy a mezőgazdaság technikai haladása törvényszerű, vagyis általános folyamat, a csökkenő hozadék törvénye pedig egyszerűen a fokozatos tőkeelhelyezés lehető eredményeinek egyike (amely mellesleg nemcsak a mezőgazdaságra érvényes, hanem a termelés más területeire is), és „az ipar és a mezőgazdaság egy és ugyanazon időre vonatkozó minőségileg egyező adatainak összehasonlítása, bár a mezőgazdaság hasonlíthatatlanul elmaradottabb, az iparban és a mezőgazdaságban egyaránt a fejlődéstörvények feltűnő egyezését, a kisüzem kiszorítását mutatja".[10]

Lenin nem tagadja a mezőgazdaság elmaradását az ipar mögött, hanem híven Marx, Engels és Kautsky tételeihez, a föld magántulajdonában jelöli meg ennek az elmaradottságnak az okát, s abban, ami még ebből következik: a járadékban és a szegényparasztok elmaradottságában. Marx és Kautsky az iparilag legfejlettebb országokban vizsgálta a mezőgazdasági technika fejlődését, Lenin pedig egy szegény, elmaradott, fejletlen országban elemezte a technikai haladás lehetőségeit és gátló tényezőit: „világosan látjuk mi gátolja a gépek bevezetését a mezőgazdaságban: a kisgazda végtelen lesüllyedése, amelynek folytán kész »nem számítani« a maga munkáját, s így a tőkés számára olcsóbbá teszi a kézi, mint a gépi munkát".[11] De az apró, szegény gazdaság nem csak arra ösztönzi tulajdonosát, a kisbirkost, hogy olcsón adja el munkaerejét a nagygazdaságban dolgozva, hanem gátolja is az új technika bevezetését a mezőgazdaságban, mert alkalmatlan arra, hogy fedezni tudja a magas kezdeti befektetéseket a termelésbe.

Lenin nem ad a mezőgazdaság fejlődésére olyan általános receptet, amely minden ország számára érvényes lehetne. Ellenkezőleg, tudatosan kiemeli a specifikus, történelmi és földrajzi jellegzetességeket az egyes országokban. De minden országra nézve közös a termelőerők fejlődésének törvénye, ez a termelés minden területének technikai haladása, így a mezőgazdaságé is. És ezért Lenin azt mondja, hogy a „közgazdásznak mindig előre, a technika fejlődése irányában kell tekintenie, különben nyomban lemarad, mert aki nem akar előre tekinteni, az hátat fordít a történelemnek: középút itt nincs és nem is lehet".[12]

*

Az előbb idézett útmutatások nem adnak receptet a Társadalmi Szemlében feltett kérdés megválaszolásához, de arra figyelmeztetnek, hogy a tulajdonviszonyokat olyan irányba kell fejleszteni, hogy ne gátolják a technikai fejlődés egyetemes törvényszerűségének érvényesülését.

Edita Stojić-Imamović

9 Lenin: Az agrárkérdés és a „Marx-kritikusok". Összes Művei. 5. köt. Budapest, 1965. 99. old.

10 Lenin: Újabb adatok a mezőgazdasági kapitalizmus fejlődéstörvényeiről. Művei. 22. köt. Budapest, 1951. 99. old.

11 Lenin: Az agrárkérdés és a „Marx-kritikusok". 160. old.

12 Lenin: Az agrárkérdés és a „Marx-kritikusok". 120. old.

Digitized by Google

A mezőgazdasági termelőszövetkezet tagjának „kettős" helyzetéről

A termelőszövetkezeti tagsági viszony specifikus vonásait meghatározó sajátosságok alapjait hosszú időn keresztül abban volt szokás összefoglalni, hogy az állami tulajdonon működő termelői kollektívák tagsági viszonyától eltérően a termelőszövetkezeti tag tulajdonos és dolgozó is egy személyben. E szemléletmód távolabbi kifejezéseként ez a kettős minőség egy sajátos, a termelőszövetkezeti tagsági minőségre jellemző ellentmondás forrásaként jelent meg. A tulajdonosi és dolgozói minőség mechanikus szembeállításának bírálatát először a szakirodalomban Zsarnóczai Sándor „Szubjektív megjegyzések egy objektív folyamat megítéléséről" című cikkében olvashattuk.[1] S hogy mennyire jogos volt ez a bírálat, az is bizonyítja, hogy önmagában a *tulajdonosi* és *dolgozói* minőség nem a termelőszövetkezeti tagsági viszony specifikuma. Az állami tulajdonon működő termelőkollektíva tagja — az alkalmazott, a munkajogviszonyban álló dolgozó — is tulajdonos és dolgozó egy személyben.

A szövetkezeti tulajdonosi viszony specifikumai

A *termelőszövetkezetekben* (ipari és mezőgazdasági) nagyüzemmé fejlődésüknek és vállalati jellegük megerősödésének következtében olyan körülmények alakultak ki, hogy a tagsági viszony alapvető jellegét a tag *dolgozói helyzete*, azaz *a munkaszervezetben elfoglalt helye* determinálja. Lényegében ettől függ a szövetkezet gazdasági eredményéből való részesedése (az elsajátítás), és ezen alapulnak tulajdonosi jogosítványai is. Az a tag, aki nem vesz (vagy nem vehet) részt a szövetkezeti termelőmunkában — a földmagántulajdonnal rendelkező tagok földjáradékát kivéve, amely egyébként is a *magántulajdonon* alapuló jogosultság —, nem vesz részt az elsajátításban és nyilvánvaló, hogy nem gyakorolhat számottevő befolyást a gazdálkodó szervezet irányítására sem. A tag nem azért tulajdonos, mert „a szövetkezet használatába adta a földjét", s térítés ellenében (illetőleg részben anélkül) a szövetkezet rendelkezésére bocsátott bizonyos eszközöket. A lényeg tehát az, ki a tulajdonosa a tagok munkája alapján előállított *közös* vagyonnak, ahogyan ezt Sümegi Sándor „Gazdája-e tag a tsz-nek?" című hozzászólásában helyesen értelmezte.[2]

Ebből két dolog következik:

a) a kollektív munka (azaz: a munkavégzés lehetősége, feltételei és egyéb viszonyai) a termelőszövetkezeti tagsági viszonyban *központi kérdéssé* vált, a teljes tagsági minőség megvalósulásának *alapfeltétele* lett;

b) a tagnak a kollektív *munka szervezetében elfoglalt helye* döntő módon befolyásolja minden egyéb (tagsági) megnyilvánulását.

Az *előbbi kérdés* a szövetkezeti jog kodifikáció időszakában az érdeklődés homlokterébe, s a jogalkotásban kellő súllyal kidolgozásra került. A *másik irányú követelmények* ilyen mélységű és hasonló teljességű kimunkálása azonban nem következett, és nem következhetett be. A szövetkezetek vállalati jellegének erősödéséből származó sajátosságok azonban objektíve megkövetelik a szövetkezetek gazdálkodását irányító szerveknek „vállalatias" jogosítványokkal való felruházását (pl. a vezetőség, üzemi vezetők jogkörének szélesítését); s az üzemi munkaszervezet, a munkaszervezeti hierarchia szoros kiépítését és fegyelmezett működését.

A kérdés tehát így áll: miképpen oldható fel a „társtulajdonosi" minőség tényleges megnyilvánulásával kapcsolatos, illetőleg a vállalati és munkaszervezeti sajátosságokból eredő követelmények közötti ellentmondás? Már itt meg kell jegyeznünk, hogy ez a probléma nem speciálisan a szövetkezeti tulajdonból, hanem általában a *társadalmi* tulajdonból ered, s *mindkét* formájában jelentkezik. Egyet kell értenünk G. J. Blankkal abban, hogy e „... gazdasági szervezetekben meglevő ellentmondások lényegében azonos jellegűek".[3] Világos azonban, hogy a megoldás a szövetkezetekben más lesz, mint az állami gazdálkodó szervben, mert itt a tagsági minőséget, a tulajdonosi—dolgozói jogállást nem különféle „tagsági" viszonyok komplex együtthatása, hanem *egyetlen tagsági viszony*, a szövetkezeti tagsági viszony realizálja, amely-

[1] Társadalmi Szemle, 1969. 1. szám. 52—61.

[2] Társadalmi Szemle, 1969. 4. szám. 86—88. old.

[3] Társadalmi Szemle, 1968. 8—9. szám. 79—82. old.

Digitized by Google

ben az össztársadalmi, illetőleg a csoporttulajdon közötti eltérés tükröződik.

Ez az eltérés röviden abban foglalható össze, hogy a csoporttulajdon részese (résztulajdonosa, azaz a szövetkezeti tag) *közvetlen* viszonyban áll azzal a szervezettel — a szövetkezettel —, amely a tulajdonosi jogosítványok *egészét* gyakorolja. Közvetlenül vele áll munkaviszonyban, közvetlenül megilletik őt a szervezeti élettel kapcsolatos jogosítványok, és elosztási-részesedési viszonyait is közvetlenül és lényegi értelemben érinti a szövetkezet gazdálkodása. (Az alkalmazotti minőségben dolgozó állampolgár, állampolgári jogain, munkajogviszonyán és szakszervezeti tagságán keresztül érvényesíti a maga jogosítványait.) Ugyanakkor rá kell mutatnunk arra, hogy ezt a sajátosságot még ki kell dolgozni, végig kell vezetni a termelőszövetkezeti tagok elosztási-részesedési viszonyainak rendszerében. Ezért érdemel nagy figyelmet az a tény, hogy a termelőszövetkezeti tagok elosztási-részesedési viszonyainak ilyen értelmű elemzését a közgazdasági irodalom megkezdte, s ez a jogi irodalomban is visszhangra talált.[4]

Az elsajátítás a kérdés közgazdasági oldala; jogi vonatkozásban a *tulajdonosi jogosítványok gyakorlásában való részesedést* kell megvizsgálnunk. Tekintettel az előbbiekben vázolt szövetkezeti viszonyokra, végső elemzésben a kérdés abban foglalható össze: *képes-e a szövetkezeti szervezet* — és ennek kivetítődéseként — a *tagsági jogviszony* arra, hogy *a szövetkezet vállalati és társadalmi szervezeti funkcióinak kereteként szolgáljon.*

Az új helyzet követelményei

A szövetkezet, mint szervezeti forma, történetileg alakult ki, alapjában véve az önálló kistermelők korlátozott terjedelmű gazdasági összefogásának s a társadalmi létük által meghatározott társadalmi (érdekvédelmi, nevelési) célok szervezeti formájaként. Alapjában véve, ez a forma volt használatos a mezőgazdaság szocialista átalakulásának időszakában is. A nagy társadalmi cél jelentősége maga mögé utasította a gazdasági (vállalati) követelményeket. Az utóbbiaknak a feltételeit is létre kellett hozni, azaz a kollektív nagyüzemeknek gazdaságilag, szervezetileg és politikailag meg kellett erősödniük. Ez a folyamat lényegében végbement: a szövetkezetek (iparban és a mezőgazdaságban) a *nagyüzemi munkaszervezetben dolgozó tagok munkájára épülő kollektív vállalatokká* lettek. Vállalatok, de: e vállalatoknak nincs elkülönült vállalati (gazdasági) szervezetük (vezetés) és ún. kollektíva-szervezetük, s a tagoknak nincs külön munkajogviszonyuk és kollektívabeli (tömegszervezeti) tagsági viszonyuk.

A régi (lényegében: öröklött) szövetkezeti szervezeti keretek az új életviszonyok állandó nyomása alatt állnak, s ha nem sikerül az objektív követelményeknek megfelelően továbbfejleszteni a hagyományos szervezeti formát, *a szövetkezeti forma kettészakad* szövetkezeti vállalati szervezetre, és kollektívaszervezetre. Ez a perspektíva azonban *nem szükségszerű*, és — tekintetbe véve a szövetkezeti forma történeti szerepét — *nem is kívánatos*. A szövetkezeti formában megvannak a lehetőségek arra, hogy a jelzett társadalmi igényt kielégítse. E társadalmi igénynek engedett a jogalkotás akkor, amikor a régi „közgyűlés-centrikus" szemléletet meghaladva, teret adott a vállalati működés alapkövetelményeinek a szövetkezet vezetésében. Most az a feladat, hogy olyan irányban fejlődjék tovább *a tagság új helyzete*, amely biztosítja, hogy dolgozói helyzetük s benne a munkaszervezetben elfoglalt helyük *közvetlenül és teljes mértékben ne determinálja* teljes tagsági minőségüket, azaz tagsági viszonyuk egészét. Világos, hogy ezt a feladatot önma-

Digitized by Google

A közgyűlési jogok fejlődésében — a meglevők biztosításán kívül — fontos, hogy azoknak az *üzemi vezetőknek a megválasztása*, akik a tagok irányában jogosítványokkal rendelkeznek, a nem túlságosan távoli jövőben *közgyűlési hatáskörbe kerüljön*. Ez nem „operatív gazdaságirányítási tevékenység", hanem a tulajdonosi jogosítvány és ilyenképpen tényleges feltétele annak, hogy a tagoktól (tulajdonosoktól), azaz nem egyes vezetőktől függjenek. Ez a vezetőknek jól felfogott (távolabbi) érdeket is szolgálja. (A napi sajtóban közölt esetek ezt élesen bizonyítják.) Hasonló értelemben szükséges továbbfejleszteni a közgyűlési jogok rendszerét a *belső szabályok megalkotásában* is. Mindenképpen el kell kerülni, hogy az alapszabály deklaratív jellegű szabállyá váljék, mert ennek következtében a tényleges szabályozás átcsúszna a vezetőség hatáskörébe utalt szabályok (ügyrend, munkarend) keretébe.

A termelőszövetkezet, mint vállalat, a termelőerők két nagy csoportjával, a *termelőeszközökkel* (vagyonnal) és az *emberi munkaerővel* gazdálkodik. A tagok *tulajdonosi érdekeltségét* mindkét területen folyamatosan biztosítani szükséges.

A vagyonnal való gazdálkodás folyamatos ellenőrzésében a tagság számára a *vállalati gazdálkodáshoz szabott lehetőségeket* kell biztosítani. Az *ellenőrző bizottságnak* a hatályos jogban kialakított helyzete meg nem vetkőzte le teljesen azokat a korlátokat, amelyek a szövetkezeti szervezetnek a történeti múltban gyökerező sajátosságaiból származnak. A vállalati tevékenység ellenőrzése (az ún. belső ellenőrzés) természetesen más követelményeket állít fel.

Az *emberi munkaerővel* való gazdálkodás folyamatos, tagsági ellenőrzésére szövetkezeteink nem örökölhettek semmiféle szervezeti formát, mert a történeti elődöknél a tagok személyes közreműködése nem a kollektív termelőmunkában való részvétel volt. (Ha igen, akkor ez külön munkajogviszonyon alapult, amely a maga eszközeivel rendezte és rendezi ma is a nem termelő szövetkezetekben a dolgozó ember védelmével kapcsolatos kérdéseket.)

Ilyen jogi védelem nélkül a tag ma már nem állhat tagsági jogalvi, mert a vállalati szervezetben (munkaszervezetben) elfoglalt helyzete *függőségi helyzet*, ahonn a szervezetben szükségképpen jogi fölé- és alárendeltségi viszonyok alakulnak. Amíg nincsen az ügyvitelt gazdaságirányítását ellátó szervektől *szervezetileg elkülönült, tőlük független, a közgyűlés által létrehozott s csak ennek felelős szerv* e feladatos ellátására, addig nem beszélhetünk arról, hogy a vállalati gazdálkodás viszonyai között biztosítva van a tag tulajdonosi jogainak gyakorlásához szükséges alapfeltétel. A hatályos jogban „tagsági jogviták" eldöntésére létrehozott szervek nem tekinthetők ilyennek.

A szövetkezetnek, mint kettős jellegű (azaz vállalati és társadalmi) szervezetnek jelenleg csak egyetlen olyan szerve van, amely *e kettős funkciót egyesítheti* a maga tevékenységében: a *közgyűlés*. Világos, hogy a közgyűlés sem a vagyonnal, sem a munkaerővel való gazdálkodás folyamatos ellenőrzését nem végezheti el. Az utóbbi értelemben első sorban a tagsági vitás ügyekről (egyedi jogvitákról) van szó, figyelembe véve a tagsági vita fogalmánál, hogy ez nem csupán tagsági munkaügyi vita, hanem tárgykóre a tagsági jogviszony *egész tartalmához kapcsolódik*.[5]

Ha nem sérti a vállalati igazgató jogállását, hogy döntését jogvitás fórumok felülvizsgálhatják, miért sértené a szövetkezeti elveket, hogy a szövetkezeti tevékenységet irányító kollektív és egyedi szervek döntéseit jogvita esetén a közgyűlés megbízása alapján egy *szövetkezeti* szerv felülvizsgálja és ez mondja ki a végső szövetkezeti akaratot? Sőt, itt tovább kell menni: a tagnak végső soron nem csupán *valamelyik típusú szövetkezeti* szervvel, hanem *magával a szövetkezettel* is lehet vitája. Ezek a viták pedig éppen az *állampolgár legjelentősebb életviszonyai* körében merülnek fel; ezért ezeket a jelentőségüknek, természetüknek (szövetkezeti, kollektíva-jellegüknek) és a jogvitás fórumokkal kapcsolatos általános követelményeknek megfelelő külső fórumok hatáskörébe kell utalni.[6]

Ilyen feltételek mellett a *tag* már rendelkezhet azzal a szükséges függet-

[5] Ezért nem elégséges és nem helyes egyszerűen szövetkezeti „munkaügyi bizottságokról" beszélni, amilyeneket pl. a kisipari termelőszövetkezeteknél hoznak létre. Előremutató viszont, hogy ott e bizottságok feladatköre nem korlátozódik az egyedi jogvitákra, hanem befolyása van a tagsági munkaviszony szabályozására is. Ez utóbbi valóban szövetkezeti sajátosságot visz be az egyébként munkajogi minta szerint létrehozott szerv hatáskörébe.

[6] Hasonló értelemben foglalkozott e kérdéssel Dr. Nagy László, az 1969. évi Jogászkongresszuson elhangzott, „Az új gazdasági mechanizmus és a szövetkezeti jog továbbfejlődésének elvi, kodifikációs és gyakorlati kérdései" című előadásában. (Megjelent a Magyar Jog 1969. 6—7. számában.)

Digitized by Google

lenséggel és biztonsággal, amely jogai gyakorlását lehetővé teszi. De ezek a feltételek biztosítják azt is, hogy a szövetkezet *szervei* a maguk álláspontját — felelősségük reális alapra helyezése érdekében is — kifejezzék.

A vállalati jellegből (vállalati működésből) származó követelmények konzekvenciáinak levonását a hatályos jog széles területen elvégezte a kollektív (szövetkezeti) vállalat *gazdasági* vezetése körében. Itt voltaképpen csak az előbb említett hiányosság jelentkezik: a vezető szervek akaratnyilatkozatainak megtétele körében, minthogy a hatályos jog már ennek az akaratnak a kialakításába is jogvitás elemeket kíván bevinni (amikor jogvitás eljárásnak nevezi már az alaphatározat meghozatalához vezető eljárási szakaszt is). Gyakorlatilag (nemcsak elméletileg) persze erről szó sem lehet; az eljárásnak ebben a szakaszában — akár az üzemi vezető, akár a vezetőség bizottsága előtt folyik — nem jogvitáról, hanem a szövetkezet operatív szervei döntésének a szövetkezeti demokrácia szabályai szerinti előkészítéséről van szó. A vállalati követelmények mindenképpen utat törnek maguknak, a vállalatias megnyilvánulásoknak ma már olyan példái is előfordulnak, hogy a vezetőség bizottsága lényegében az elnök közvetlen irányítása, instrukciói szerint dönt az egyes ügyekben, sőt — az előbbiekben fejtegetett függőségi viszony következtében — egyes szövetkezeti tagok nem szívesen vállalnak tisztséget a bizottságokban, mert el akarják kerülni a vezetőkkel bekövetkezhető összeütközéseket. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a vezetőség bizottsága nem belső jogvitás fórum, s a szövetkezet belső igazgatása körébe tartozó ügyekben nincs a szó jogi értelmében vett külső jogvitás fórum sem. (A járási tanács mezőgazdasági és élelmezésügyi osztálya nem felelhet meg a jogvitás fórumokkal szembeni követelmények közül a legjelentősebbeknek.)

Le kell tehát vonni a vállalati konzekvenciákat a *másik ágon*, a *tag* jogi helyzetének fejlesztése vonalán is. Nem ezzel tesszük „alkalmazottá" a tagot (mert vitás ügyében „döntőbizottság" stb. jár el), hanem azzal, ha az erősödő vállalati viszonyok között kiszolgáltatjuk egyszemélyi és kollektív munkaszervezetbeli feletteseinek, akikkel szemben — jogi függősége és részmunkát végző dolgozói helyzete következtében — csak korlátozottan gyakorolhatja tulajdonosi jogosítványait.

Egy újabb ellentmondás

A következő fejlődési periódusban előreláthatóan jelentkezni fog a *csoporttulajdon és a csoport-munkakollektíva közötti ellentmondás*. A csoporttulajdonosok köre ugyanis nem teljesen vág egybe a munkakollektíva körével, ennek következtében a munkával kapcsolatos követelmények *nem feltétlenül esnek egybe a tulajdonosi kör egészének és az egyes társtulajdonosok egyedi, közvetlen érdekeivel.* (Pl. az egész tagság — öregek, csökkent munkaképességűek, nők, családtagok stb. — munkaerejének felhasználása nem feltétlenül fog megfelelni a vállalatias munkaerőgazdálkodás és a termelési érdek követelményeinek.) Ezt az ellentmondást Nyers Rezső fogalmazta meg az állami vállalat és a szövetkezet gazdasági rendeltetésével kapcsolatban: „A szövetkezetek rendeltetése mindig a tagok szolgálata, ezért a tagok foglalkoztatása vagy fogyasztásuk biztosítása az elsődleges, a termelékenység, jövedelmezőség, műszaki fejlődés pedig fontos, de az előbbinek alárendelt cél."[7] A szövetkezetek vállalati gazdálkodásának erősödése azonban olyan igényeket állít, amelyek huzamosabb időn át, a gazdasági verseny feltételei között nem teszik lehetővé az említett követelmények másodlagos helyre szorítását. (Ez csak az ún. kiegészítő szövetkezetekben képzelhető el.) Ezért a figyelmet az egész jövő fejlődés szempontjából erre a kérdésre is ki kell terjeszteni, amelyben egy történetileg előállott ellentmondás tükröződik (a szövetkezeti üzem nem a vállalati igények szerint, hanem a kistermelők szövetkezése alapján keletkezett). Nem lehet kétséges, hogy az új gazdaságirányítási rendszerben ezen a téren is a *vállalati igények fognak uralomra jutni.* A szövetkezetek jövő fejlődésének, tehát végső soron a tagságnak is ez az érdeke. A történeti fejlődés távlati perspektívájában ez az ellentmondás fokozatosan veszít élességéből, mert a tagság létszáma, szakmai, kor- stb. összetétele fokozatosan az adott szövetkezet vállalati igényeihez idomulhat. Meg kell jegyezni azonban, hogy teljesen nem tűnik el az ellentmondás. Ilyennel azonban az állami vállalatokban is találkozunk. Ott sem érvényesülnek abszolút jelleggel a vállalati követelmények például a dolgozók bizonyos, fokozott védelemre szoruló ka-

7 Nyers Rezső: „Vita közben". Társadalmi Szemle 1968. 10. sz. 70—79. old.

Digitized by Google

tegóriainál (nők, nagy családosok, csökkent munkaképességűek, idősebb és régi dolgozók jogi védelme, felmondási korlátozások és tilalmak stb.). A tulajdon társadalmi jellegéből következően ott sem hagyhatják figyelmen kívül az adott termelői kollektíva viszonyait a vállalati szempontok. Természetesen a szövetkezetekben — a tulajdon csoportjellegéből és a jelzett történeti sajátosságokból következően — ez a kérdés nagyobb súlyú és más jogi megoldásokat kíván stb. A lényeg tehát az, hogy *meg lehet találni* a vállalati igényeknek és a szövetkezeti tagság érdekei közvetlen szolgálatának biztosításához szükséges *szövetkezeti jogi* megoldásokat. A jogi rendezetlenség ugyanis semmit sem old meg, mert pl. a foglalkoztatás hiánya vagy korlátozott volta — nem beszélve most arról, hogy ez visszaélésekre is alkalmat ad — rákényszeríti a tagot (a munkájából elő állampolgárt), hogy máshol biztosítsa a maga és családja létfenntartását. Ezzel összefüggésben egyébként szükséges megoldani a tag egyoldalú elhatározásán alapuló — tehát szövetkezeti hozzájárulás nélküli — kilépést is. A szövetkezet helyzetében rejlő tényleges lehetőséget figyelembe véve, szükségessé válhat egyes tagsági rétegek (kisgazdaságukat felszámolt, idősebb tagok, nagy családosok, csökkent munkaképességűek) fokozott védelmének szövetkezeti jogi formában való kidolgozása.

Meg kell találni továbbá a megoldást arra, hogy szövetkezeti jogi, de az átfogó rendszerhez integrált kifejezést kapjanak a *munkából kiváló*, nem teljes munkaerejű (azaz a vállalati igények érvényesülése következtében: a munkából akaratuk ellenére is fokozatosan *kizáródó)* tagok *tulajdonosi* jogosítványai, és azok a jogosítványok, amelyeket a szocialista állam minden, a társadalmi *munkaviszonnyal* kapcsolatos kötelezettségeinek eleget tevő polgára számára biztosít. Ezeket a tagokat a szövetkezetek nem feltétlenül tudják foglalkoztatni, még akkor sem, ha egyébként munkaerőhiánnyal küzdenek, mert a mai technikai és szervezeti viszonyok között a nagyüzemi mezőgazdaság egyre inkább teljes értékű, sőt szakképzett munkaerőt kíván.

A felvetett kérdések természetesen csupán a téma néhány vetületének jelzésére szorítkozhattak. A megoldás útjait azonban talán a jelzett irányokban kell keresni és kimunkálni. A tag jogi helyzetének egészével kapcsolatban természetesen még további lényeges kérdések is felmerülnek, amelyeknek kimunkálása szintén következik az előbbiekben fejtegetett viszonyokból. Ezeket azonban most mellőznünk kellett, hogy mondanivalónkat a címben jelzett kérdésre összpontosíthassuk.

Dr. Hegedűs István

[illegible] Tanyai tanító (Apám)

Digitized by Google

POSTÁNKBÓL

Gépjavító, vagy bontó?

A mezőgazdasági gépjavítás helyzetéről szólt Illés Tibor aspiráns, e lap áprilisi számában. A témakör fontossága és sokrétűsége arra késztet, hogy néhány gondolattal — ha kissé késve is — reflektáljak a felvetett problémákra, illetve javaslatot terjesszek a nyilvánosság elé, azzal a céllal, hogy közös erővel mielőbb megtaláljuk a sürgető megoldást.

A cikk írója hangsúlyozza, hogy „az ösztönzők mai arányai eltérítik a gépjavító vállalatokat eredeti feladatuk megoldásától". Javasolja az úgynevezett *kétszintes* javítás megvalósítását; e szerint egyik szint a termelőüzem karbantartó és javító tevékenysége, a másik szint pedig a korszerű eszközökkel dolgozó javítóhálózat.

Dönteni kell!

Milyen irányban fejlődjön tovább a gépjavító-hálózat, és mi legyen azokkal a termelőüzemekkel, melyek eddig nagy mértékben vették igénybe a javítószolgálatot?

A gépjavító-hálózat a mezőgazdaság számára létrehozott beruházás, melynek az a feladata, hogy a mezőgazdaság igényeit kielégítse, illetve szolgáltató tevékenységével a termelésben jelentkező nagyobb gépüzemelési problémákat megoldja. Ebből következik, hogy a *gépjavító-hálózatnak a mezőgazdasági termelőüzem igényeihez kell igazodnia.*

A gépjavító-hálózat tevékenységi körét, sem az ipar, sem az egyes javító egységek önmaguk — a nagyobb nyereség érdekében — nem határozhatják meg. Mondjuk ki nyíltan: a gépjavító-hálózat fejlődésének irányvonalát *a termelőüzemek igényei szabják meg.*

A Központi Népi Ellenőrzési Bizottság ez év tavaszán több megyében vizsgálatot indított azzal a céllal, hogy feltárja a gépüzemelési problémákat, a gépjavítási rendszer hibáit, és keressen a mezőgazdaság gépi üzemelésének gazdaságosságát fokozó megoldásokat. A vizsgálat adatai alapján a következő néhány, megfontolásra késztető megállapítás tehető:

1. A mezőgazdasági termelőüzemekben — elsősorban a termelőszövetkezetekben — az utóbbi években nem növekedett a szükséges mértékben az erőgépállomány.

2. A jelenlegi erőgépállomány java része elhasználódott, régi gépekből áll.

3. A gépbeszerzések ilyen lassú üteme mellett a géppark néhány év múlva teljesen elhasználódik, és pótlás hiányában a termelőüzemek katasztrofális helyzetbe kerülhetnek.

4. Az erőgépek selejtezésének üteme még lassabb, mint az új gép beszerzéséé.

Ezek a problémák néhány éven belül a mezőgazdasági termelőüzemek *legégetőbb kérdései* lesznek.

Tény, hogy a termelőszövetkezeteknek a gépberuházásokra fordítható gépi amortizációs alapja nem elegendő az új gépek megvásárlására, különösen, ha figyelembe vesszük az intenzívebb termeléssel együtt járó fokozott munkagépigényt, mely nemcsak mennyiségi, hanem egyre inkább választékbeli igény is. Sok termelőüzem azonban a gépi amortizációs alapot nem mindig gépvásárlásra használja, mert egyéb beruházásokat szükségesebbnek tart. A gépselejtezést azért nem hajtják végre, mert az az elvük, hogy ki kell venni a gépből azt a teljesítményt, amit csak lehet, javítani kell, amíg lehet, nem pedig ócskavasként, ócskavas értékben eladni, mert ennél még többet ér. Ebből az következik, hogy a javítási költségek ugrásszerűen megnőnek, sok lesz a régi, elhasználódott gép, csökken a termelés, romlik a gépüzemelés biztonsága. A fejlődés tehát — ha ezt annak nevezhetjük — a legrosszabb irányban halad.

Mi a megoldás? A mezőgazdasági üzemeket új gépek vásárlására kell ösztönözni. Ez csak akkor érhető el, ha az üzem érdemesnek látja az új gépek beszerzését és a régi gépek egyidejű kiselejtezését. *Ez a megoldás lényege!* A termelőüzemek ugyanis szívesen megválnának régi gépeiktől, ha valamilyen szerv pillanatnyi értékükön megvásárolná ezeket tőlük. Minden üzem szívesen leadna két-három régi gépet és ezek értékéből új vagy felújított gépet vásárolna.

A termelőüzemek igényei tehát *ne[m] a főjavítások felé irányulnak*, nem gépjavító állomások — jól vagy k[ö]

Digitized by Google

[illegible]

Bódis László
agrármérnök

[illegible]

[illegible] 1968 [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

latban észrevételeimet az alábbiakban [illegible]

[illegible] megyében most folyik a ter- [illegible]kezeti polgári perek kollé- [illegible]gulata, s már az előkészítés [illegible]npítható, hogy a megye te-

Digitized by Google

rületén a mezőkövesdi járásbíróság előtt van a legtöbb termelőszövetkezetet érintő polgári per. A mezőkövesdi járásbíróságon ezeket a polgári pereket évek óta kizárólag én tárgyalom. Részben mint járási tanácstag és a járás területén évtizedek óta lakó és működő járásbírósági elnök, főleg azonban mint az ilyen perek tárgyalója, ismerem a termelőszövetkezetek problémáit.

Azok a problémák, meglátások, melyeket a cikk felvet, kivétel nélkül ráillenek a mezőkövesdi járás termelőszövetkezeteire is.

Érdeklődéssel olvastam a cikket, de nem tudok következtetéseivel egyetérteni. A cikk írója a belső ellenőrzés fejlesztését az ellenőrző bizottságok működésének megfelelő javításában, a bizottságok összetételének módosításában, tehát a jelenlegi keretek között alakult ellenőrző bizottságban látja továbbra is, a területi szövetségek nagyobb támogatása mellett.

Egyetértek a cikk azon megállapításaival, melyek a termelőszövetkezetek külső ellenőrzésére vonatkoznak, de nem tudok egyetérteni a termelőszövetkezetek belső ellenőrzésére vonatkozó következtetésekkel.

Szerintem *a jelenlegi szabályozás már nem korszerű*, a jelenlegi szabályoknak megfelelően alakult ellenőrző bizottságok sikeres működése kizárt, még akkor is, ha néhol sikeres is.

A cikk szükségesnek látja, hogy a bizottságok összetételének megjavítása, szakmai színvonala emelése érdekében a fizikai dolgozók túlsúlyának biztosítása mellett kapjanak helyet a bizottságban *a gazdálkodáshoz, számvitelhez értő, a termelőszövetkezettel tagsági viszonyban levő szakemberek is.*

Bármely termelőszövetkezetben kik azok a tagok, akik a gazdálkodáshoz, számvitelhez értenek? Azok, akik a termelőszövetkezetben ennek megfelelő beosztásban dolgoznak, akiket tehát éppen az ellenőrző bizottságnak kellene ellenőriznie. Mivel ezek a termelőszövetkezeti tagok beosztásuknál fogva nem lehetnek az ellenőrző bizottság tagjai, a többi termelőszövetkezeti tagnak pedig ilyen szaktudása nincs, *ezért van az, amit a cikk is megállapít:* „Az ellenőrző bizottságok tevékenysége, kevés kivételtől eltekintve — elég szűk körű: főleg egyes növénytermesztési és állattenyésztési munkaműveletek minőségi ellenőrzésére, leltározásra, zárszámadásra, mezei lopások vizsgálatára terjed ki."

Vagyis: azt ellenőrzik, amihez értenek, de hozzáértés hiányában nem képesek komolyabb felkészültséget kívánó vizsgálatok megtartására. Nem tudják felfedni pl., ha a termelőszövetkezet ezrekre menő perköltséget fizet ki azért, mert gondatlanul járt el a szerződés megkötésekor, teljesítésekor, mert a termelőszövetkezet képviseletére hivatott szervek a jogtanácsos figyelmeztetése ellenére helytelen álláspontra helyezkedtek egy jogvitában — hogy csak a saját tapasztalatomból szerzett példákat hozzak fel. De lehetne egyéb területről is példákat hozni szép számmal.

Itt van az ellentmondás a törvény és a való élet között. Itt mutatkozik meg, hogy a jelenlegi szabályozás nem vonja le a fenti megállapításokból a szükséges következtetést.

Ha a nagyobb önállóság nagyobb körültekintést és felelősséget kíván meg a vezetőktől, ehhez az ellenőrzésnek is fel kell nőnie ugyanolyan színvonalra. Ma már az ellenőrzés célját csak hivatásos, függetlenített ellenőrökkel lehet megvalósítani. Ehhez pedig jogi szabályozásra van szükség.

A cikk olvasása közben állandóan vártam valamit, de a cikket végigolvasva rájöttem, hogy arról a valamiről a cikk teljesen megfeledkezett. Nevezetesen az ellenőrző bizottságok munkájának megjavítására igénybe vehető eszközök között egyáltalán nem említi *a termelőszövetkezeti jogász munkáját.* A termelőszövetkezeti jogtanácsos olyan speciális segítséget tud adni az ellenőrzéshez, hogy ezt a segítséget a termelőszövetkezet üzemi vezetői közül feltétlenül ki kellett volna emelnie a cikknek. Ha a jogtanácsos megfelelő, a termelőszövetkezet „jogi lelkiismerete" lehet, mint ahogy az üzem lelkiismeretének szokták mondani a főkönyvelőt.

Nagyüzemi gazdaság jogtanácsos nélkül éppen úgy nem tud meglenni, mint független főkönyvelő, állatorvos vagy mezőgazdász nélkül.

Csak a hivatásos, függetlenített ellenőrzés képes megoldani az ellenőrzés feladatait. *Csak ilyen irányú jogi szabályozás mellett tudjuk előbbre vinni a fejlődést, s ezen szervek szabályozásában való lemaradás a gazdálkodás fejlődésének kerékkötőjévé válhat.*

Dr. Berndt Kornél,
járásbírósági elnök,
Mezőkövesd

Digitized by Google

vésbé jól végzett — *javító szolgáltatását* igénylik, hanem egy olyan szerv létrehozását, amely *megszabadítja őket gazdaságtalanul üzemelő*, régi gépeiktől, s lehetőséget ad felújított gépek vásárlására.

Új szolgáltatás: a bontórendszer

Jelenleg abban a stádiumban vagyunk, hogy most kell előrelépnünk, mert éveket nyerhetünk egy jó lépéssel, a célszerűen végrehajtott átszervezéssel.

A kétszintes javítás is csak részben fogadható el, helyette a következő megoldás kínálkozik:

1. A mezőgazdasági üzemekben az állandó szerviz bevezetése, a gépműhelyek szerszám- és műszerállományának komplettírozása arra a szintre, hogy kis- és középjavítások elvégezhetők legyenek. (Ennél nagyobb beruházás létesítése kis üzemben nem indokolt, gazdaságtalan.)

Személyi feltételek: képzett műhelyvezető, adminisztrátor és szerelők biztosítása.

A helyi javítások költségösszetevőinek és költségszintjének állandó elemző vizsgálata.

2. Bontórendszer bevezetése, a jelenlegi gépjavító szolgáltatás egyidejű megszüntetésével. Ez a rendszer hasonló lenne az iparban működő autóbontó-, illetve javítórendszerhez.

A mezőgazdasági üzem a gazdaságosan és helyileg nem javítható gépeket beszállítaná a bontóba, ahol felértékelik és átveszik ezeket. A gépek ellenértékét az amortizációs alapból kiegészítve a termelőüzem köteles felújított vagy új gépek vásárlására fordítani. A bontók az átvett gépeket felújítják és mint felújított gépeket forgalmazzák. Ez lenne a bontó szerepe.

Ennek a feladatnak az ellátására keresve sem lehet jobb szervet találni, mint az utóbbi időben erősen géptípusokra profilírozott gépjavító-állomásokat.

A szükséglet mértékében tehát a következő feladatokat kellene megoldani.

1. Kijelölni azokat a gépjavító-állomásokat, melyek a bontó szerepét látják el, és egyúttal a főjavításokat végzik.

2. A jelenlegi dotációs rendszert át kellene alakítani úgy, hogy előnyei elsősorban a termelőüzem élvezze. Dotálni lehetne pl. a leadott selejtgépek átvételi árát, a gépérték százalékában, vagy az új, illetve felújított gépek beszerzési árát, ha ezt selejtgép ellenértékéből fizetik ki. A dotációs rendszert ki kellene terjeszteni a gépjavító, illetve bontó hálózatra, mértékét pedig az átvett selejtgépek és felújított gépek vonatkozásában és értékében kellene meghatározni. A dotációs rendszert mindaddig fenn kellene tartani, míg a folyamat egészséges módon be nem indul, és a dotálás ösztönző hatására szükség van.

3. Megfelelő propagandával szorgalmazni kell a selejtgépek leadását, illetve a felújított vagy új gépek vásárlását.

A gépjavító-állomások egy részének átszervezésével, az új tevékenység bevezetésével, *a gépjavító-hálózat ismét megtalálná helyét a mezőgazdaságban*, különösen akkor, ha sikerülne kialakítani az ebbe az irányba vezető, ösztönző hatású anyagi érdekeltségi rendszert.

Nyilvánvaló, hogy a jelenlegi gépjavító-hálózatot nem kötné le teljes mértékben az új tevékenység, továbbra is megmaradna az a lehetőség — ha kisebb mértékben is —, melynek fejlesztését Illés Tibor javasolja, vagyis a más irányú szolgáltató tevékenység kiterjesztése.

Mindnyájunk érdeke, hogy megelőzzük a krízist, amely előreveti árnyékát, és célszerű döntéseket hozzunk, vagy segítsünk ebben, a mezőgazdasági gépjavítás helyzetének megoldása céljából.

Bódis László
agrármérnök

Az élet sürgeti

A Társadalmi Szemle 1969. szeptember havi számában jelent meg dr. K. Nagy Sándor cikke a termelőszövetkezetek belső ellenőrzéséről. Nagy érdeklődéssel olvastam a cikket. Szíveskedjenek megengedni, hogy ezzel kapcsolatban észrevételeimet az alábbiakban közöljem.

Borsod megyében most fol[illegible] melőszövetkezeti polgári p[illegible] vizsgálata, s már a[illegible] megállapítható, hogy

Digitized by Google

rületén a mezőkövesdi járásbíróság előtt van a legtöbb termelőszövetkezetet érintő polgári per. A mezőkövesdi járásbíróságon ezeket a polgári pereket évek óta kizárólag én tárgyalom. Részben mint járási tanácstag és a járás területén évtizedek óta lakó és működő járásbírósági elnök, főleg azonban mint az ilyen perek tárgyalója, ismerem a termelőszövetkezetek problémáit.

Azok a problémák, meglátások, melyeket a cikk felvet, kivétel nélkül ráillenek a mezőkövesdi járás termelőszövetkezeteire is.

Érdeklődéssel olvastam a cikket, de nem tudok következtetéseivel egyetérteni. A cikk írója a belső ellenőrzés fejlesztését az ellenőrző bizottságok működésének megfelelő javításában, a bizottságok összetételének módosításában, tehát a jelenlegi keretek között alakult ellenőrző bizottságban látja továbbra is, a területi szövetségek nagyobb támogatása mellett.

Egyetértek a cikk azon megállapításaival, melyek a termelőszövetkezetek külső ellenőrzésére vonatkoznak, de nem tudok egyetérteni a termelőszövetkezetek belső ellenőrzésére vonatkozó következtetésekkel.

Szerintem *a jelenlegi szabályozás már nem korszerű*, a jelenlegi szabályoknak megfelelően alakult ellenőrző bizottságok sikeres működése kizárt, még akkor is, ha néhol sikeres is.

A cikk szükségesnek látja, hogy a bizottságok összetételének megjavítása, szakmai színvonala emelése érdekében a fizikai dolgozók túlsúlyának biztosítása mellett kapjanak helyet a bizottságban *a gazdálkodáshoz, számvitelhez értő, a termelőszövetkezettel tagsági viszonyban levő szakemberek is.*

Bármely termelőszövetkezetben kik azok a tagok, akik a gazdálkodáshoz, számvitelhez értenek? Azok, akik a termelőszövetkezetben ennek megfelelő beosztásban dolgoznak, akiket tehát éppen az ellenőrző bizottságnak kellene ellenőriznie. Mivel ezek a termelőszövetkezeti tagok beosztásuknál fogva nem lehetnek az ellenőrző bizottság tagjai, a többi termelőszövetkezeti tagnak pedig ilyen szaktudása nincs, *ezért van az, amit a cikk is megállapít:* „Az ellenőrző bizottságok tevékenysége, kevés kivételtől eltekintve — elég szűk körű: főleg egyes növénytermesztési és állattenyésztési munkaműveletek minőségi ellenőrzésére, leltározásra, zárszámadásra, [illegible]i lopások vizsgálatára [illegible]ed ki."

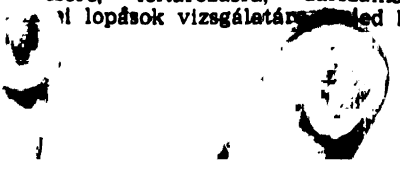

Vagyis: azt ellenőrzik, amihez értenek, de hozzáértés hiányában nem képesek komolyabb felkészültséget kívánó vizsgálatok megtartására. Nem tudják felfedni pl., ha a termelőszövetkezet ezrekre menő perköltséget fizet ki azért, mert gondatlanul járt el a szerződés megkötésekor, teljesítésekor, mert a termelőszövetkezet képviseletére hivatott szervek a jogtanácsos figyelmeztetése ellenére helytelen álláspontra helyezkedtek egy jogvitában — hogy csak a saját tapasztalatomból szerzett példákat hozzak fel. De lehetne egyéb területről is példákat hozni szép számmal.

Itt van az ellentmondás a törvény és a való élet között. Itt mutatkozik meg, hogy a jelenlegi szabályozás nem vonja le a fenti megállapításokból a szükséges következtetést.

Ha a nagyobb önállóság nagyobb körültekintést és felelősséget kíván meg a vezetőktől, ehhez az ellenőrzésnek is fel kell nőnie ugyanolyan színvonalra. Ma már az ellenőrzés célját csak hivatásos, független ítélett ellenőrökkel lehet megvalósítani. Ehhez pedig jogi szabályozásra van szükség.

A cikk olvasása közben állandóan vártam valamit, de a cikket végigolvasva rájöttem, hogy arról a valamiről a cikk teljesen megfeledkezett. Nevezetesen az ellenőrző bizottságok munkájának megjavítására igénybe vehető eszközök között egyáltalán nem említi *a termelőszövetkezeti jogász munkáját.* A termelőszövetkezeti jogtanácsos olyan speciális segítséget tud adni az ellenőrzéshez, hogy ezt a segítséget a termelőszövetkezet üzemi vezetői közül feltétlenül ki kellett volna emelnie a cikknek. Ha a jogtanácsos megfelelő, a termelőszövetkezet „jogi lelkiismerete" lehet, mint ahogy az üzem lelkiismeretének szokták mondani a főkönyvelőt.

Nagyüzemi gazdaság jogtanácsos nélkül éppen úgy nem tud meglenni, mint független főkönyvelő, állatorvos vagy mezőgazdász nélkül.

Csak a hivatásos, független ellenőrzés képes megoldani az ellenőrzés feladatait. *Csak ilyen irányú jogi szabályozás mellett tudjuk előbbre vinni a fejlődést, s ezen szervek szabályozásában való lemaradás a gazdálkodás fejlődésének kerékkötőjévé válhat.*

Dr. Berndt Kornél,
járásbírósági elnök,
Mezőkövesd

Digitized by Google

vésbé jól végzett — *javító szolgáltatását* igénylik, hanem egy olyan szerv létrehozását, amely *megszabadítja őket gazdaságtalanul üzemelő*, régi gépeiktől, s lehetőséget ad felújított gépek vásárlására.

Új szolgáltatás: a bontórendszer

Jelenleg abban a stádiumban vagyunk, hogy most kell előrelépnünk, mert éveket nyerhetünk egy jó lépéssel, a célszerűen végrehajtott átszervezéssel.

A kétszintes javítás is csak részben fogadható el, helyette a következő megoldás kínálkozik:

1. A mezőgazdasági üzemekben az állandó szerviz bevezetése, a gépműhelyek szerszám- és műszerállományának komplettírozása arra a szintre, hogy kis- és középjavítások elvégezhetők legyenek. (Ennél nagyobb beruházás létesítése kis üzemben nem indokolt, gazdaságtalan.)

Személyi feltételek: képzett műhelyvezető, adminisztrátor és szerelők biztosítása.

A helyi javítások költségösszetevőinek és költségszintjének állandó elemző vizsgálata.

2. Bontórendszer bevezetése, a jelenlegi gépjavító szolgáltatás egyidejű megszüntetésével. Ez a rendszer hasonló lenne az iparban működő autóbontó-, illetve javítórendszerhez.

A mezőgazdasági üzem a gazdaságosan és helyileg nem javítható gépeket beszállítaná a bontóba, ahol felértékelik és átveszik ezeket. A gépek ellenértékét az amortizációs alapból kiegészítve a termelőüzem köteles felújított vagy új gépek vásárlására fordítani. A bontók az átvett gépeket felújítják és mint felújított gépeket forgalmazzák. Ez lenne a bontó szerepe.

Ennek a feladatnak az ellátására keresve sem lehet jobb szervet találni, mint az utóbbi időben erősen géptípusokra profilírozott gépjavító-állomásokat.

A szükséglet mértékében tehát a következő feladatokat kellene megoldani:

1. Kijelölni azokat a gépjavító-állomásokat, melyek a bontó szerepét látják el, és egyúttal a főjavításokat végzik.

2. A jelenlegi dotációs rendszert át kellene alakítani úgy, hogy előnyei elsősorban a termelőüzem élvezze. Dotálni lehetne pl. a leadott selejtgépek átvételi árát, a gépérték százalékában, vagy az új, illetve felújított gépek beszerzési árát, ha ezt selejtgép ellenértékéből fizetik ki. A dotációs rendszert ki kellene terjeszteni a gépjavító, illetve bontó hálózatra, mértékét pedig az átvett selejtgépek és felújított gépek vonatkozásában és értékében kellene meghatározni. A dotációs rendszert mindaddig fenn kellene tartani, míg a folyamat egészséges módon be nem indul és a dotálás ösztönző hatására szükség van.

3. Megfelelő propagandával szorgalmazni kell a selejtgépek leadását, illetve a felújított vagy új gépek vásárlását.

A gépjavító-állomások egy részének átszervezésével, az új tevékenység bevezetésével, *a gépjavító-hálózat ismét megtalálná helyét a mezőgazdaságban*, különösen akkor, ha sikerülne kialakítani az ebbe az irányba vezető, ösztönző hatású anyagi érdekeltségi rendszert.

Nyilvánvaló, hogy a jelenlegi gépjavító-hálózatot nem kötné le teljes mértékben az új tevékenység, továbbra is megmaradna az a lehetőség — ha kisebb mértékben is —, melynek fejlesztését Illés Tibor javasolja, vagyis a más irányú szolgáltató tevékenység kiterjesztése.

Mindnyájunk érdeke, hogy megelőzzük a krízist, amely előreveti árnyékát és célszerű döntéseket hozzunk, vagy segítsünk ebben, a mezőgazdasági gépjavítás helyzetének megoldása céljából.

Bódis László
agrármérnök

Az élet sürgeti

A Társadalmi Szemle 1969. szeptember havi számában jelent meg dr. K. Nagy Sándor cikke a termelőszövetkezetek belső ellenőrzéséről. Nagy érdeklődéssel olvastam a cikket. Szíveskedjenek megengedni, hogy ezzel kapcsolatban észrevételeimet az alábbiakban közöljem.

Borsod megyében most folyik termelőszövetkezeti polgári per[illegible] vizsgálata, s már az [illegible] megállapítható, hogy a

Digitized by Google

rületén a mezőkövesdi járásbíróság előtt van a legtöbb termelőszövetkezetet érintő polgári per. A mezőkövesdi járásbíróságon ezeket a polgári pereket évek óta kizárólag én tárgyalom. Részben mint járási tanácstag és a járás területén évtizedek óta lakó és működő járásbírósági elnök, főleg azonban mint az ilyen perek tárgyalója, ismerem a termelőszövetkezetek problémáit.

Azok a problémák, meglátások, melyeket a cikk felvet, kivétel nélkül ráillenek a mezőkövesdi járás termelőszövetkezeteire is.

Érdeklődéssel olvastam a cikket, de nem tudok következtetéseivel egyetérteni. A cikk írója a belső ellenőrzés fejlesztését az ellenőrző bizottságok működésének megfelelő javításában, a bizottságok összetételének módosításában, tehát a jelenlegi keretek között alakult ellenőrző bizottságban látja továbbra is, a területi szövetségek nagyobb támogatása mellett.

Egyetértek a cikk azon megállapításaival, melyek a termelőszövetkezetek külső ellenőrzésére vonatkoznak, de nem tudok egyetérteni a termelőszövetkezetek belső ellenőrzésére vonatkozó következtetésekkel.

Szerintem *a jelenlegi szabályozás már nem korszerű*, a jelenlegi szabályoknak megfelelően alakult ellenőrző bizottságok sikeres működése kizárt, még akkor is, ha néhol sikeres is.

A cikk szükségesnek látja, hogy a bizottságok összetételének megjavítása, szakmai színvonala emelése érdekében a fizikai dolgozók túlsúlyának biztosítása mellett kapjanak helyet a bizottságban *a gazdálkodáshoz, számvitelhez értő, a termelőszövetkezettel tagsági viszonyban levő szakemberek is.*

Bármely termelőszövetkezetben kik azok a tagok, akik a gazdálkodáshoz, számvitelhez értenek? Azok, akik a termelőszövetkezetben ennek megfelelő beosztásban dolgoznak, akiket tehát éppen az ellenőrző bizottságnak kellene ellenőriznie. Mivel ezek a termelőszövetkezeti tagok beosztásuknál fogva nem lehetnek az ellenőrző bizottság tagjai, a többi termelőszövetkezeti tagnak pedig ilyen szaktudása nincs, *ezért van az, amit a cikk is megállapít:* „Az ellenőrző bizottságok tevékenysége, kevés kivételtől eltekintve — elég szűk körű: főleg [illegible] növénytermesztési és állattenyésztési munkaműveletek minőségi ellenőrzése, leltározásra, [illegible]madásra, [illegible]dopások vizsgálat[illegible]ki."

Vagyis: azt ellenőrzik, amihez értenek, de hozzáértés hiányában nem képesek komolyabb felkészültséget kívánó vizsgálatok megtartására. Nem tudják felfedni pl., ha a termelőszövetkezet ezrekre menő perköltséget fizet ki azért, mert gondatlanul járt el a szerződés megkötésekor, teljesítésekor, mert a termelőszövetkezet képviseletére hivatott szervek a jogtanácsos figyelmeztetése ellenére helytelen álláspontra helyezkedtek egy jogvitában — hogy csak a saját tapasztalatomból szerzett példákat hozzak fel. De lehetne egyéb területről is példákat hozni szép számmal.

Itt van az ellentmondás a törvény és a való élet között. Itt mutatkozik meg, hogy a jelenlegi szabályozás nem vonja le a fenti megállapításokból a szükséges következtetést.

Ha a nagyobb önállóság nagyobb körültekintést és felelősséget kíván meg a vezetőktől, ehhez az ellenőrzésnek is fel kell nőnie ugyanolyan színvonalra. Ma már az ellenőrzés célját csak hivatásos, függetlenített ellenőrökkel lehet megvalósítani. Ehhez pedig jogi szabályozásra van szükség.

A cikk olvasása közben állandóan vártam valamit, de a cikket végigolvasva rájöttem, hogy arról a valamiről a cikk teljesen megfeledkezett. Nevezetesen az ellenőrző bizottságok munkájának megjavítására igénybe vehető eszközök között egyáltalán nem említi *a termelőszövetkezeti jogász munkáját.* A termelőszövetkezeti jogtanácsos olyan speciális segítséget tud adni az ellenőrzéshez, hogy ezt a segítséget a termelőszövetkezet üzemi vezetői közül feltétlenül ki kellett volna emelnie a cikknek. Ha a jogtanácsos megfelelő, a termelőszövetkezet „jogi lelkiismerete" lehet, mint ahogy az üzem lelkiismeretének szokták mondani a főkönyvelőt.

Nagyüzemi gazdaság jogtanácsos nélkül éppen úgy nem tud meglenni, mint független[illegible]tett főkönyvelő, állatorvos vagy mezőgazdász nélkül.

Csak a hivatásos, függetlenített ellenőrzés képes megoldani az ellenőrzés feladatait. *Csak ilyen irányú jogi szabályozás mellett tudjuk előbbre vinni a fejlődést, s ezen szervek szabályozásában való lemaradás a gazdálkodás fejlődésének kerékkötőjévé válhat.*

Dr. Berndt Kornél,
járásbírósági elnök,
Mezőkövesd

Digitized by Google

Gazdag Miklós — Meitner Tamás:

A vezetés emberi tényezői

A vezetés sokrétű, bonyolult tevékenység. Bonyolultsága már akkor is szembetűnő, ha — a differenciálás szempontjait figyelembe véve — a különböző szinteken és relációkban megvalósuló vezetés kérdéseit vesszük szemügyre. Hogy azonban milyen nagy ismeretanyagra és tapasztalatokra van szüksége a vezetőnek akár elvi döntéseihez, akár gyakorlati intézkedéseihez, azt csak akkor látjuk igazán, ha e tevékenység tartalmi kérdéseit vizsgáljuk. Erre vállalkozott Gazdag Miklós és Meitner Tamás „A vezetés emberi tényezői" című könyvükben.

Bár e témakört már jó néhány cikk, tanulmány kutatta, és a közelmúltban megjelent több, a vezetés problematikájával foglalkozó könyv is (köztük pszichológiai aspektusból a legjelentősebb Zbigniew Pietrasinszki, lengyel vezetéstudományi szakember „A vezetés pszichológiája" című műve), Gazdag Miklós és Meitner Tamás munkája mégis új módon, új oldalról tárgyalja a vezetés pszichológiai (emberi) kérdéseit.

Könyvükben novum mindenekelőtt az, hogy a vezetési tevékenységnek azt az aspektusát dolgozzák fel diszciplinikus igénnyel, amely arra irányul, hogy egyrészt a szocialista etika alapelveinek megfelelővé tegye a vezető és a dolgozó közötti viszonyt, s olyan munkahelyi miliőt teremtsen, amelyben a munka (a termelőmunka) a legeredményesebben realizálódhat; másrészt lehetővé tegye a dolgozók képességeinek kibontakozását, s főleg azt, hogy képességeiknek megfelelően teljesítsék munkafeladataikat. Gazdag Miklós és Meitner Tamás a vezetési tevékenységnek ezt az aspektusát elméletileg több tudomány ismereteinek koordinálására, gyakorlatilag pedig ezeknek az ismereteknek komplex felhasználására, alkalmazására alapozza. De minthogy alapvetően a vezetés „emberi tényezőinek" a szerepét vizsgálják, fontos feladatuknak tekintik a pszichológia fogalmainak, eszközeinek és módszereinek ismertetését is. Ez a törekvésük sikeres. Nemcsak az általános vezetési isme[illegible]t (a vezetéstudományt) gazdagított[illegible]nyvik a napi, gyakorlati vezető[illegible]y-séghez is értékes segítséget nyújt a vezetőknek.

A könyv szerkezetileg három részre tagolódik. Az *első rész* általános vezetési és pszichológiai ismereteket tartalmaz. A pszichológiából elsősorban azokat az ismereteket veszi át, amelyek felvázolják a vezető személyiségének fontosabb tulajdonságait, illetőleg személyiségkövetelményeit, és amelyeknek birtokában a vezető pontosabb személyiségképet alkothat a dolgozókról. Arra a különösen fontos kérdésre adnak választ, hogy milyen személyiségjegyekkel, képességekkel kell rendelkezniük a vezetőknek, milyen lélektani ismeretekre van szükségük ahhoz, hogy felismerjék és aktívan figyelembe vegyék az emberi tényezőket.

A *második rész* a terjedelmesebb, kidolgozottabb. Feltárja azokat a mozgató rugókat, amelyek befolyásolják és meghatározzák a dolgozók munkatevékenységét, e tevékenység közben tanúsított magatartásukat, a munkához való viszonyukat.

A dolgozó tevékenysége azonban a közösség tevékenységének a része; az egyes dolgozó és a termelőkollektíva, amelybe tevékenysége beilleszkedik, kölcsönhatásban vannak egymással: az egyes dolgozó szerepet játszik a közösség életében, és viszont. Nem hagyhatók tehát figyelmen kívül a csoport pszichológiai tényezői sem. A szerzők — ezt felismerve — egymással összefüggésben interpretálják az egyén és a dolgozó kollektíva tevékenységének motívumait, ösztönzőit.

A vezetőnek — miközben arra törekszik, hogy a dolgozók képességeiknek megfelelően a legmagasabb szinten teljesítsék munkafeladataikat — a dolgozó kollektívák és az egyén, az egyes dolgozók egymáshoz való viszonyát kell a cél [illegible]ába rendeznie, fejlesztenie. Az egyé[illegible] csoport [illegible]ét, természeté[illegible] jegy[illegible]yaránt [illegible]ell ismernie. A kön[illegible]akomplexumot több[illegible] m[illegible] té[illegible]

Digitized by Google

amely szerepet játszik a cél realizálásában.

Éppen e vonatkozásban kell „A vezetés emberi tényezői" szerzőinek a domináns pszichológiai aspektus mellett olyan kérdésekkel is foglalkozniuk, mint például a bérezés, a szervezés, a munka tárgyi feltételei stb., mert ezeknek pozitív jelenléte a tevékenységben vagy a fogyatékosságok jelentkezése pozitív vagy negatív motivációként esik latba az egyes dolgozónak és a dolgozók csoportjainak teljesítményében.

Gazdag Miklós és Meitner Tamás a vezetés pedagógiai vonatkozásait is több helyütt említik, kiemeltebben a dolgozók szakmai képzésével összefüggésben. E sorok írója egyetért a szerzők pedagógiai szempontjaival. De talán felvethető az az igény, hogy a vezetés emberi tényezőinek kérdéskomplexumát vizsgálva nagyobb teret lehetett volna fordítani a neveléslélektani kérdésekre. Már csak azért is, mert a pszichológia által feltárt problémák jelentős részükben pedagógiai feladatokká válnak, s a vezetésnek tulajdonképpen neveléssel, nevelési tevékenységgel kell megoldania e problémákat (pl. az érdeklődés befolyásolása, fejlesztése vagy a jellemhibák korrigálása stb.). Másrészt a vezető tevékenységének kifejezetten nevelési folyamatai is vannak (pl. oktatás, képzés). És ezek is emberi tényezők. Konkrétabban: egyes vezetési kérdéseket és feladatokat célszerűbb lett volna neveléslélektani aspektusból vizsgálni.

Végül, a mű *harmadik részeként* említhető a függelék, amelyben a szerzők az emberrel foglalkozó tudományok vállalati alkalmazásának lehetőségeit tárgyalják. Tárgyi szempontból ez csak helyeselhető, de az egyes tudományokra vonatkozó megállapítások olyan elnagyoltak, hogy kérdésessé válik, vajon ebben a formájában ad-e érdemi segítséget a vezetőknek a függelék. S úgy gondoljuk, ehelyütt is kifogásolható, hogy a pedagógia — amely ugyancsak „emberrel foglalkozó tudomány" — hiányzik e tudományok felsorolásából és ismertetéséből.

Gazdag Miklós és Meitner Tamás vállalkozása eredményes volt: „A vezetés emberi tényezői" című könyvük hozzájárult egy új tudományos diszciplína további fejlődéséhez, a vezetési ismeretek szélesebb körű elterjedéséhez. A mű jelentőségét a gyakorlati élet oldaláról jelentkező igény adja meg, amely a jelenlegi helyzetben, az új gazdasági mechanizmus bevezetésének folyamatában egyre fokozottabban kerül előtérbe: a vezetés hatékonyságának és színvonalának emelése. A vezetés tudományos megalapozása, ismeretanyagának elméleti kifejtése, a problémák megoldásához való segítségnyújtás azonban még további munkálkodást igényel.

(Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1968.)

Dr. Pál László

Digitized by Google

Gazdag Miklós — Meitner Tamás:

A vezetés emberi tényezői

A vezetés sokrétű, bonyolult tevékenység. Bonyolultsága már akkor is szembetűnő, ha — a differenciálás szempontjait figyelembe véve — a különböző szinteken és relációkban megvalósuló vezetés kérdéseit vesszük szemügyre. Hogy azonban milyen nagy ismeretanyagra és tapasztalatokra van szüksége a vezetőnek akár elvi döntéseihez, akár gyakorlati intézkedéseihez, azt csak akkor látjuk igazán, ha e tevékenység tartalmi kérdéseit vizsgáljuk. Erre vállalkozott Gazdag Miklós és Meitner Tamás „A vezetés emberi tényezői" című könyvükben.

Bár e témakört már jó néhány cikk, tanulmány kutatta, és a közelmúltban megjelent több, a vezetés problematikájával foglalkozó könyv is (köztük pszichológiai aspektusból a legjelentősebb Zbigniew Pietrasinszki, lengyel vezetéstudományi szakember „A vezetés pszichológiája" című műve), Gazdag Miklós és Meitner Tamás munkája mégis új módon, új oldalról tárgyalja a vezetés pszichológiai (emberi) kérdéseit.

Könyvükben novum mindenekelőtt az, hogy a vezetési tevékenységnek azt az aspektusát dolgozzák fel diszciplinikus igénnyel, amely arra irányul, hogy egyrészt a szocialista etika alapelveinek megfelelővé tegye a vezető és a dolgozó közötti viszonyt, s olyan munkahelyi miliőt teremtsen, amelyben a munka (a termelőmunka) a legeredményesebben realizálódhat; másrészt lehetővé tegye a dolgozók képességeinek kibontakozását, s főleg azt, hogy képességeiknek megfelelően teljesítsék munkafeladataikat. Gazdag Miklós és Meitner Tamás a vezetési tevékenységnek ezt az aspektusát elméletileg több tudomány ismereteinek koordinálására, gyakorlatilag pedig ezeknek az ismereteknek komplex felhasználására, alkalmazására alapozza. De minthogy alapvetően a vezetés „emberi tényezőinek" a szerepét vizsgálják, fontos feladatuknak tekintik a pszichológia fogalmainak, eszközeinek és módszereinek ismertetését is. Ez a törekvésük sikeres. Nemcsak az általános vezetési ismereteket (a vezetéstudományt) gazdagították: könyvük a napi, gyakorlati vezető tevékenységhez is értékes segítséget nyújt a vezetőknek.

A könyv szerkezetileg három részre tagolódik. Az *első rész* általános vezetési és pszichológiai ismereteket tartalmaz. A pszichológiából elsősorban azokat az ismereteket veszi át, amelyek felvázolják a vezető személyiségének fontosabb tulajdonságait, illetőleg személyiségkövetelményeit, és amelyeknek birtokában a vezető pontosabb személyiségképet alkothat a dolgozókról. Arra a különösen fontos kérdésre adnak választ, hogy milyen személyiségjegyekkel, képességekkel kell rendelkezniük a vezetőknek, milyen lélektani ismeretekre van szükségük ahhoz, hogy felismerjék és aktívan figyelembe vegyék az emberi tényezőket.

A *második rész* a terjedelmesebb, kidolgozottabb. Feltárja azokat a mozgató rugókat, amelyek befolyásolják és meghatározzák a dolgozók munkatevékenységét, e tevékenység közben tanúsított magatartásukat, a munkához való viszonyukat.

A dolgozó tevékenysége azonban a közösség tevékenységének a része; az egyes dolgozó és a termelőkollektíva, amelynek tevékenysége beilleszkedik, kölcsönhatásban vannak egymással: az egyes dolgozó szerepet játszik a közösség életében, és viszont. Nem hagyhatók tehát figyelmen kívül a csoport pszichológiai tényezői sem. A szerzők — ezt felismerve — egymással összefüggésben interpretálják az egyén és a dolgozó kollektíva tevékenységének motívumait, ösztönzőit.

A vezetőnek — miközben arra törekszik, hogy a dolgozók képességeiknek megfelelően a legmagasabb *szinten* teljesítsék munkafeladataikat — a dolgozó kollektívák és az egyén, az egyes dolgozók egymáshoz való viszonyát kell a cél irányába rendeznie, fejlesztenie. Az egyén és a csoport jellegét, természetét jegyeit egyaránt jól kell ismernie. A könyv szerzői ezt a kérdés[illegible]lexumot több oldalról vizsgálva, [illegible]körülményt számba véve köz[illegible], nem tévesztve szem elől e[illegible]hyezőket sem, amelyre a dolgo[illegible]ak, és

Digitized by Google

amely szerepet játszik a cél realizálásában.

Éppen e vonatkozásban kell „A vezetés emberi tényezői" szerzőinek a domináns pszichológiai aspektus mellett olyan kérdésekkel is foglalkozniuk, mint például a bérezés, a szervezés, a munka tárgyi feltételei stb., mert ezeknek pozitív jelenléte a tevékenységben vagy a fogyatékosságok jelentkezése pozitív vagy negatív motivációként esik latba az egyes dolgozónak és a dolgozók csoportjainak teljesítményében.

Gazdag Miklós és Meitner Tamás a vezetés pedagógiai vonatkozásait is több helyütt említik, kiemeltebben a dolgozók szakmai képzésével összefüggésben. E sorok írója egyetért a szerzők pedagógiai szempontjaival. De talán felvethető az az igény, hogy a vezetés emberi tényezőinek kérdéskomplexumát vizsgálva nagyobb teret lehetett volna fordítani a neveléslélektani kérdésekre. Már csak azért is, mert a pszichológia által feltárt problémák jelentős részükben pedagógiai feladatokká válnak, s a vezetésnek tulajdonképpen neveléssel, nevelési tevékenységgel kell megoldania e problémákat (pl. az érdeklődés befolyásolása, fejlesztése vagy a jellemhibák korrigálása stb.). Másrészt a vezető tevékenységének kifejezetten nevelési folyamatai is vannak (pl. oktatás, képzés). És ezek is emberi tényezők. Konkrétabban: egyes vezetési kérdéseket és feladatokat célszerűbb lett volna neveléslélektani aspektusból vizsgálni.

Végül, a mű *harmadik részeként* említhető a függelék, amelyben a szerzők az emberrel foglalkozó tudományok vállalati alkalmazásának lehetőségeit tárgyalják. Tárgyi szempontból ez csak helyeselhető, de az egyes tudományokra vonatkozó megállapítások olyan elnagyoltak, hogy kérdésessé válik, vajon ebben a formájában ad-e érdemi segítséget a vezetőknek a függelék. S úgy gondoljuk, ehelyütt is kifogásolható, hogy a pedagógia — amely ugyancsak „emberrel foglalkozó tudomány" — hiányzik e tudományok felsorolásából és ismertetéséből.

Gazdag Miklós és Meitner Tamás vállalkozása eredményes volt: „A vezetés emberi tényezői" című könyvük hozzájárult egy új tudományos diszciplína további fejlődéséhez, a vezetési ismeretek szélesebb körű elterjedéséhez. A mű jelentőségét a gyakorlati élet oldaláról jelentkező igény adja meg, amely a jelenlegi helyzetben, az új gazdasági mechanizmus bevezetésének folyamatában egyre fokozottabban kerül előtérbe: a vezetés hatékonyságának és színvonalának emelése. A vezetés tudományos megalapozása, ismeretanyagának elméleti kifejtése, a problémák megoldásához való segítségnyújtás azonban még további munkálkodást igényel.

(Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1968.)

Dr. Pál László

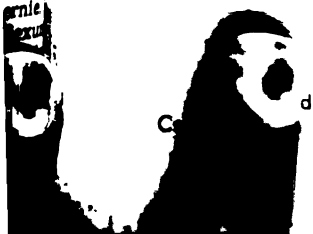

C[illegible]d László: Krímben

Digitized by Google

Gazdag Miklós — Meitner Tamás:

A vezetés emberi tényezői

A vezetés sokrétű, bonyolult tevékenység. Bonyolultsága már akkor is szembetűnő, ha — a differenciálás szempontjait figyelembe véve — a különböző szinteken és relációkban megvalósuló vezetés kérdéseit vesszük szemügyre. Hogy azonban milyen nagy ismeretanyagra és tapasztalatokra van szüksége a vezetőnek akár elvi döntéseihez, akár gyakorlati intézkedéseihez, azt csak akkor látjuk igazán, ha e tevékenység tartalmi kérdéseit vizsgáljuk. Erre vállalkozott Gazdag Miklós és Meitner Tamás „A vezetés emberi tényezői" című könyvükben.

Bár e témakört már jó néhány cikk, tanulmány kutatta, és a közelmúltban megjelent több, a vezetés problematikájával foglalkozó könyv is (köztük pszichológiai aspektusból a legjelentősebb Zbigniew Pietrasinszki, lengyel vezetéstudományi szakember „A vezetés pszichológiája" című műve), Gazdag Miklós és Meitner Tamás munkája mégis új módon, új oldalról tárgyalja a vezetés pszichológiai (emberi) kérdéseit.

Könyvükben novum mindenekelőtt az, hogy a vezetési tevékenységnek azt az aspektusát dolgozzák fel diszciplinikus igénnyel, amely arra irányul, hogy egyrészt a szocialista etika alapelveinek megfelelővé tegye a vezető és a dolgozó közötti viszonyt, s olyan munkahelyi miliőt teremtsen, amelyben a munka (a termelőmunka) a legeredményesebben realizálódhat; másrészt lehetővé tegye a dolgozók képességeinek kibontakozását, s főleg azt, hogy képességeiknek megfelelően teljesítsék munkafeladataikat. Gazdag Miklós és Meitner Tamás a vezetési tevékenységnek ezt az aspektusát elméletileg több tudomány ismereteinek koordinálására, gyakorlatilag pedig ezeknek az ismereteknek komplex felhasználására, alkalmazására alapozza. De minthogy alapvetően a vezetés „emberi tényezőinek" a szerepét vizsgálják, fontos feladatuknak tekintik a pszichológia fogalmainak, eszközeinek és módszereinek ismertetését is. Ez a törekvésük sikeres. Nemcsak az általános vezetési ismereteket (a vezetéstudományt) gazdagították: könyvük a napi, gyakorlati vezető tevékenységhez is értékes segítséget nyújt a vezetőknek.

A könyv szerkezetileg három részre tagolódik. Az *első rész* általános vezetési és pszichológiai ismereteket tartalmaz. A pszichológiából elsősorban azokat az ismereteket veszi át, amelyek felvázolják a vezető személyiségének fontosabb tulajdonságait, illetőleg személyiségkövetelményeit, és amelyeknek birtokában a vezető pontosabb személyiségképet alkothat a dolgozókról. Arra a különösen fontos kérdésre adnak választ, hogy milyen személyiségjegyekkel, képességekkel kell rendelkezniük a vezetőknek, milyen lélektani ismeretekre van szükségük ahhoz, hogy felismerjék és aktívan figyelembe vegyék az emberi tényezőket.

A *második rész* a terjedelmesebb, kidolgozottabb. Feltárja azokat a mozgató rugókat, amelyek befolyásolják és meghatározzák a dolgozók munkatevékenységét, e tevékenység közben tanúsított magatartásukat, a munkához való viszonyukat.

A dolgozó tevékenysége azonban a közösség tevékenységének a része; az egyes dolgozó és a termelőkollektíva, amelybe tevékenysége beilleszkedik, kölcsönhatásban vannak egymással: az egyes dolgozó szerepet játszik a közösség életében, és viszont. Nem hagyhatók tehát figyelmen kívül a csoport pszichológiai tényezői sem. A szerzők — ezt felismerve — egymással összefüggésben interpretálják az egyén és a dolgozó kollektíva tevékenységének motívumait, ösztönzőit.

A vezetőnek — miközben arra törekszik, hogy a dolgozók képességeiknek megfelelően a legmagasabb *szinten* teljesítsék munkafeladataikat — a dolgozó kollektívák és az egyén, az egyes dolgozók egymáshoz való viszonyát kell a cél irányába rendeznie, fejlesztenie. Az egyén és a csoport jellegét, természetét jegyeit egyaránt jól kell ismernie. A könyv szerzői ezt a kérdés[illegible]lexumot több oldalról vizsgálva, [illegible]körülményt számba véve közl[illegible] nem tévesztve szem elől e[illegible]yezőt sem, amelyre a dolgoz[illegible]k, é[illegible]

Digitized by Google

amely szerepet játszik a cél realizálásában.

Éppen e vonatkozásban kell „A vezetés emberi tényezői" szerzőinek a domináns pszichológiai aspektus mellett olyan kérdésekkel is foglalkozniuk, mint például a bérezés, a szervezés, a munka tárgyi feltételei stb., mert ezeknek pozitív jelenléte a tevékenységben vagy a fogyatékosságok jelentkezése pozitív vagy negatív motivációként esik latba az egyes dolgozónak és a dolgozók csoportjainak teljesítményében.

Gazdag Miklós és Meitner Tamás a vezetés pedagógiai vonatkozásait is több helyütt említik, kiemeltebben a dolgozók szakmai képzésével összefüggésben. E sorok írója egyetért a szerzők pedagógiai szempontjaival. De talán felvethető az az igény, hogy a vezetés emberi tényezőinek kérdéskomplexumát vizsgálva nagyobb teret lehetett volna fordítani a nevéslélektani kérdésekre. Már csak azért is, mert a pszichológia által feltárt problémák jelentős részükben pedagógiai feladatokká válnak, s a vezetésnek tulajdonképpen neveléssel, nevelési tevékenységgel kell megoldania e problémákat (pl. az érdeklődés befolyásolása, fejlesztése vagy a jellemhibák korrigálása stb.). Másrészt a vezető tevékenységének kifejezetten nevelési folyamatai is vannak (pl. oktatás, képzés). És ezek is emberi tényezők. Konkrétabban: egyes vezetési kérdéseket és feladatokat célszerűbb lett volna neveléslélektani aspektusból vizsgálni.

Végül, a mű *harmadik részeként* említhető a függelék, amelyben a szerzők az emberrel foglalkozó tudományok vállalati alkalmazásának lehetőségeit tárgyalják. Tárgyi szempontból ez csak helyeselhető, de az egyes tudományokra vonatkozó megállapítások olyan elnagyoltak, hogy kérdésessé válik, vajon ebben a formájában ad-e érdemi segítséget a vezetőknek a függelék. S úgy gondoljuk, ehelyütt is kifogásolható, hogy a pedagógia — amely ugyancsak „emberrel foglalkozó tudomány" — hiányzik e tudományok felsorolásából és ismertetéséből.

Gazdag Miklós és Meitner Tamás vállalkozása eredményes volt: „A vezetés emberi tényezői" című könyvük hozzájárult egy új tudományos diszciplína további fejlődéséhez, a vezetési ismeretek szélesebb körű elterjedéséhez. A mű jelentőségét a gyakorlati élet oldaláról jelentkező igény adja meg, amely a jelenlegi helyzetben, az új gazdasági mechanizmus bevezetésének folyamatában egyre fokozottabban kerül előtérbe: a vezetés hatékonyságának és színvonalának emelése. A vezetés tudományos megalapozása, ismeretanyagának elméleti kifejtése, a problémák megoldásához való segítségnyújtás azonban még további munkálkodást igényel.

(Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1968.)

Dr. Pál László

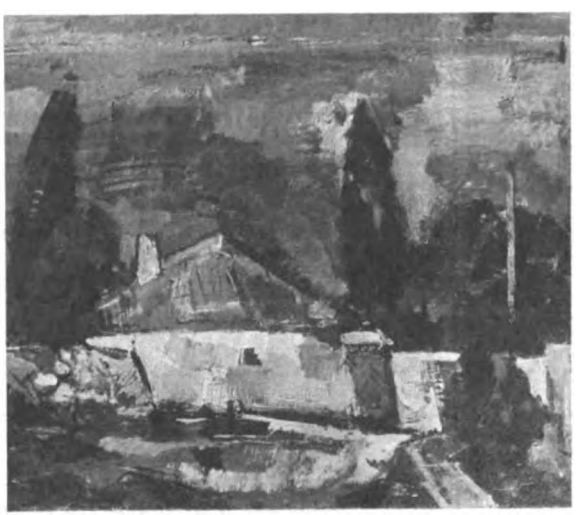

Digitized by Google

Esztétikai Kislexikon

Az esztétikai gondolkodás több ezer éves története felől nézve, semmi meglepő nincs az Esztétikai Kislexikon kozrebocsátásában. A marxista esztétika felpezsdulésének alig több mint egy évtizedes múltja szemszögéből azonban *jelentős lépés*. Ez a kötet olyan funkciót tölt be — a minden művészeti ágra és az esztétikum egész szférájára érvényes törvényszerűségek összefoglalásának és rendszerezésének feladatát —, amelyre az egyes művészetek szaklexikonjai nem vállalkozhattak, s emelett címszavaiban feldolgozza az ágazati esztétikák és az esztétikával érintkező szaktudományok fogalomrendszerének leglényegesebb elemeit is. Maga a vállalkozás is mutatja, hogy felhalmozódott már az az ismeretanyag és kialakultak azok a legfontosabb elvi támpontok, amelyek *a rendszerbe foglalást lehetővé teszik* és a feldolgozás *azonos nézőpontját* biztosítják.

Az első kérdés, amely a szerkesztés szempontjából felmerül, mindenképpen *az elvi egység problémája*. Nemcsak azért, mert alapvető esztétikai kategóriák érvénye és értelmezése — mint köztudomású — még vitatott a nemzetközi marxista szakirodalomban és nálunk is, hanem főképpen azért, mert a népes szerzőgárda a különböző művészettudományok képviselőin kívül a sok esetben eltérő nézeteket valló tudományos műhelyek reprezentánsait is egybefogja. A határozott szerkesztői állásfoglalás hiánya, az egyes alapfogalmakat feldolgozó címszavak közötti ellentmondás vagy akár a többféle értelmezés lehetősége pedig semmiképpen sem válna előnyére a lexikonnak. Elegendő azonban a leglényegesebb, az utóbbi években legtöbbet vitatott címszavaknak — például a *realizmus* problémakörével foglalkozóknak — az elemző összehasonlítása, hogy világossá váljon: a lexikon minden fogalom vonatkozásában feldolgozza ugyan a kérdés történetét is és *szembesíti az eltérő álláspontokat, mégsem hiányzik belőle a szerkesztőbizottság egyértelmű állásfoglalása*. Ez pedig a realizmust a valóságábrázolás átfogó módszerének minősítő, központi esztétikai kategóriává avató álláspont.

E gondolati mag körül kristályosodik ki a lexikon *eszmei váza*, ez biztosítja a sokrétű anyagi elvi egységét. Az alapelvek egysége és a fogalmaknak az egységen belüli egészen pontos elhatárolása az egész köteten végigvonul. Az *esztétikum*, a *tükrözés*, a *mimézis*, a *katarzis*, a *módszer* és az *esztétika* azok a címszavak, amelyekre a definíciók és elhatárolások rendszere felépül. A valamely emberi-társadalmi lényeg érzéki megjelenésének felfogott esztétikumon, a legszélesebb kategórián belül vonulnak fel a *szépnek* és a *rútnak* a poláris minőségei, a *tragikus és komikus* egymást kiegészítő-feltételező fogalmai, és e sarkpontok között a *bájos*nak, az *idill*nek, a *fenséges*nek és a *groteszk*nek a komplex és átmeneti kategóriái, végül pedig a *kellemes*nek az esztétikum határesetét jelentő fogalma. Az esztétikai minőségek tárgyalása a másik oldalon általában a *tükrözés*nek és ezen belül a művészi tükrözés átfogó kategóriájaként tárgyalt *mimézis*nek a fogalmához kapcsolódik, és rendkívül pontosan határozza meg az egyes minőségeknek a művészeti ágazatokon belüli vagy az esztétikumnak a művészeten kívüli szféráira is kiterjedő érvényességi körét. Így az *esztétikum*, a *tükrözés* és a *mimézis* alapfogalmaira építve, sokkal *teljesebb, gazdagabb és disztinkcióiban is pontosabb feldolgozását* kapjuk a kategóriatannak, mint az eddig használatos kézikönyvekben. Így helyezkedik el a művészi élmény hatásának és befogadásának alapkategóriáján, a *katarzison* belül a művészetpszichológiának, elsősorban a hatáslélektannak és kiseb részben a művészetszociológia egyes diszciplináinak a fogalomrendszere is, ahogy az *esztétikum* minden szféráját átfogó diszciplinán, az *esztétikán* belül kapja meg pontosan kijelölt helyét egyfelől a *művészetelmélet*, a művészetben érvényesülő esztétikum átfogó tanulmányozása, másfelől pedig a legátfogóbb fogalmakat tárgyaló *általános* és az egyes művészetek törvényszerűségeit vizsgáló *ágazati esztétika*, amely szorosan érintkezik a különböző művészetekkel foglalkozó szaktudományokkal.

A fogalmakat egymástól elválasztó és egymásnak alárendelő igényesség jellemzi a művészet valóságmegközelítő eszközeit átfogó *módszer*, az azonos tartalmi-formai törekvéseket egybekapcsoló *irányzat* és a formai elemeket összegező *stílus* definiálását és elhatárolását. Csak így válik lehetővé, hogy a valóságábrázolás legmagasabbrendű módszereként értelmezett *realizmus* elhatárolódjon a különböző, lényegében nem realista jellegű irányzatoktól és a stíluskategóriáktól, közöttük az irodalom és a képzőművészet egy részét egy időben jellemző *realista stílus*tól, és a naiv, a kritikai és a szocialista realizmus jellemzőinek kidolgozásával megkapja a maga fejlő-

Digitized by Google

désének viszonylagos teljességre törő ábrázolását. Az alapfogalmak meghatározásának filozófiai igényességében, a kategóriák pontos elkülönítésében és egymáshoz viszonyított helyük, hierarchiájuk kidolgozásában az utóbbi évtized külföldi és hazai szakirodalmának bázisa mellett világosan érződik a legfőbb támpont, *Lukács György teljes életműve* és monumentális esztétikai szintézise.

Ami *hiányérzetet* kelt, az többé-kevésbé nem a lexikon gyengéje, hanem az esztétikai kutatómunka problémája általában. Kétségtelen, hogy a rendkívül gazdag és sokoldalú esztétikatörténeti anyagban a magyar esztétikai gondolkodás fejlődésének néhány jelentős alakja — túl a *hazai esztétikatörténetet* summázó egyetlen címszón —, például Kölcsey, Erdélyi János, Péterfy, vagy Gyulai Pál megérdemelt volna egy-egy rövid fejezetet. Igaz azonban, hogy a magyar esztétikatörténet részletes rajzával — eltekintve néhány elő- és utószótól — adós még a kutatás. Minden példás következetesség mellett is problematikus marad a *módszer*, az *irányzat* és a *stílus* kategóriáinak pontos tartalma. A meghatározás és az elhatárolás elvileg világos ugyan, de *hiányzik a dokumentáció*, a művészettörténet konkrét tényeivel való szembesítés. Így az olvasó a legmagasabb absztrakció szintjén tisztázhatja magában a kategóriák egymáshoz való viszonyát, a művészettörténet egy adott korszakának vagy stílusának vonatkozásában azonban már kérdésessé válik a *módszer* és a *stílus* egymáshoz való viszonya, az egyes fogalmak összetevőinek elrendezése, a kategória funkcionáltatása. Ez a helyzet a *realizmust* és a *„nem realista"* irányzatokat illetően is. A *realizmus* történelmi fejlődésének rajza, szakaszainak elkülönítése pontos, de a fejlődő realista módszer nincs szembesítve a stílustörténeti fogalmakkal és irányzatokkal. Ennek következtében pedig a *realizmus* fejlődésének dokumentáltsága is kérdéses, a *„nem realizmus"* pedig megmarad az elvont naturalista és szürrealista módszer körülírásának szintjén, nélkülözve minden további konkretizálást és differenciálást. Egyes igen fontos fogalmaknak, mint a *szépség* kategóriájának vagy a *művészi érték* problémájának kifejtésében a lexikon szükségszerűen *csupán a kérdés történetét vázolja*, a legjellegzetesebb álláspontokat szembesíti egymással. Ezek a fejezetek igen színvonalasak a különböző korszerűtlen álláspontok bírálatában, *de nem jutnak el a szintetizáló állásfoglalásig*, amint a művészi alkotás *maradandóságának* problémája sem jut tovább a klasszikusok ismert utalásainak összefoglalásán. Ugyanígy — a kutatások hiányossága következtében — nem tisztázható megnyugtató módon az ágazati esztétikák és a művészeti szaktudományok elméleti diszciplináinak, például az *irodalomesztétikának* és az *irodalomelméletnek*, a *zeneesztétikának* és a *zeneelméletnek* egymáshoz való viszonya sem.

Mindezekkel együtt a lexikon a tudatosan vallott és kitűnően érvényesített *ismeretterjesztő szándék* következtében az oktatás és az egyéni tájékozódás nélkülözhetetlen segédkönyve, s emellett indirekt módon — a következő időszak kutatási feladatait is kijelöli a szakember számára.

(Kossuth Könyvkiadó, 1969.)

Poszler György

Borics Pál: Üvegfúvó

Digitized by Google

Rivalda 67—68

Nyolc magyar színmű

Nehéz erről a dráma-antológiáról írni. A kötetben szereplő darabok a címben is jelzett években az ország legjobb színházainak színpadjaira kerültek. Annak idején valamennyi napilapunk, szaklapunk közölt róluk bírálatot, elsősorban magukról a színpadi produkciók alanyául szolgáló darabokról. Így az antológiát alkotó művek többszörösen és meglehetősen széles olvasóközönség előtt *megmérettek már*, s ennek következtében azok is kimerítő információkat kaptak Darvas József, Füst Milán, Illyés Gyula és a többiek drámáiról, akik különben nem nagyon járatosak az irodalom, az új magyar dráma és a mai magyar színházművészet berkeiben.

Mindezek ellenére ilyen antológia szerkesztése és kiadása igen jelentős tett. Örvendetes, hogy a modern angol, a modern német stb. drámák kötetei után az új magyar dráma is kapott végül egy reprezentatív kötetet. Sőt, ahogy a belső címlap közléseiből kiderül, a Magvető Kiadó — Kardos György szerkesztésével — sorozat elindítására gondolt a Rivalda 67—68 közrebocsátásával. Az új magyar dráma és a mai magyar színházművészet propagálásával pedig nem állunk jól. Ez sok kedvetlenséget okozott a két „szakma", ti. az írói és színházművészeti köreiben, nem is beszélve az erkölcsi-politikai (sőt anyagi) veszteségről. A Rivalda 67—68 jól reprezentálja az új magyar drámát és a mai magyar színházművészetet, s hogy egyúttal milyen jó propagandaeszköz is, arra példa a kötet igazán szép könyvheti sikere is.

Mai körülmények is nehezítik a bírálatot. Az elmúlt hetekben, hónapokban ugyanis a magyar színházművészet (és ezen belül némiképpen a mai magyar drámairodalom is) heves bírálatok össztüzébe került. Ennek értékelésétől és főleg lezárásától még messze vagyunk. A bírálók szerint az 1968—69-es évadra a szürkeség, a középszerűség volt jellemző; többen ezért színházi—drámairodalmi válságról is beszéltek, elmarasztalták a magyar színházművészet konstrukcióját, ezért szükséges a „lapok újraosztása"; mások szerint nincs a mai magyar valóságnak adekvát drámairodalma s adekvát színházművészete sem; magyarán: *nincs izgalmas, elkötelezett drámairodalmunk.* Könnyű kitalálni, hogy a Rivalda 67—68 bírálatának különleges aktualitást ad az egész vita. Emitt vannak a kifogások, a másik oldalon pedig az elmúlt évek (az utóbbi három-négy évadról van szó, az 1968—69-es évadot megelőzőkről) eredményeiről, reménységéről szóló cikkek, tanulmányok, illetve e sikereket, szándékokat reprezentáló produkciók. S itt van, íme „érvként" ez az antológia is értékes tartalmával. Kétségtelen, hogy e néhány évvel ezelőtti drámák ilyen gyűjteménye nem cáfolhatja meg teljesen a későbbi korszak ítélkezéseit, mint ahogy nem olvasható rá az antológiára a *ma* sommázó ítélkezése sem. Az azonban bizonyos, hogy érdemes a Rivalda 67—68-at e viták szemszögéből mérlegelni.

Igaz-e, hogy nem elég izgalmas drámairodalmunk, nincs korunknak megfelelő, nyílt beszédű, elkötelezettséget sugárzó drámatermésünk? Az antológiát olvasva, úgy tűnik, hogy ez a vád az előző két-három évre vonatkoztatva kevésbé állja meg a helyét. *Füst Milán Catullus*a ugyan idestova negyven évvel ezelőtt íródott, de felfedezése s színpadra vitele a vizsgált korszakban történt, s így rendezője szándékából — ha némiképpen sikertelenül is — korunk problémáira rezonál. *Illyés Kegyence* a budapesti bemutató előtt mintegy évtizeddel született, s a színrevitel halasztásának okai ma már közismertek. Tény, hogy e mű gondolatisága — nem lehet az eszmét, a hatalmat akkor is szolgálni, amikor az már embertelen — máig ható, az 1956-os ellenforradalom sok-sok tanulsága máig figyelmeztető. *Darvas Zrínyi*je eredetileg alkalmi drámai megemlékezésnek készült, s aztán meglepően forró személyes vallomás vált belőle. Írója egy történelmi dráma állványai között fogalmazta meg a nagy tanulságot: csalódhatunk barátainkban, az eszme kivitelezőiben és megvalósításában, de nem csalódhatunk sohasem a népben amelyhez — az eszme igaz szolgálatában — mégis vissza kell tudnunk találni. *Örkény Tótéka*, illetve színrevitele azért érdekes úgyszólván egész Európában, mert a fasiszta (vagy bármely más embertelen) hatalom embert megalázó, megbénító praktikáit világítja meg a valóság groteszk ábrázolásával.

Az [illegible]ig tárgyalt négy dráma élmény[illegible]észt polgári társadalom válsá-

Digitized by Google

ga, másrészt a fasizmus, legfőképpen pedig a személyi kultusz és az 1956-os magyar ellenforradalom. Anélkül, hogy itt holmi erőltetett csoportosítást csinálnánk (hiszen egy antológia szerkesztési elve hozta össze egy csoportba ezeket a műveket), mégis érezheto, hogy miképpen *közeledik* lépésről lépésre a magyar dráma és a magyar színház *a ma problematikájához*, s részben miképpen próbál feleletet is adni arra. Még inkább megfigyelhető mindez a kötet további négy drámájában. *Az árulóban* — *Sánta Ferenc* önadaptációjában ott viaskodik az elmúlt évtizedek, évek több filozófiai és politikai tendenciája. Hallatlanul izgalmas, hogy egyrészt az író mindezeket félelmetesen sokrétű fegyverzetben ütközteti össze, másrészt rokonszenvünket a megalkúvást nem ismerő forradalmiság felé irányítja. Bátor mű ez, igazsága borotvaélen táncol, a nézőnek-olvasónak magának is meg kell küzdenie a végső, pártos igazságért.

A sokoldalú érvelés, az eszmék, érvek, álláspontok végsőkig kiélezett összecsapásának mestere *Gyurkó László*, aki már első színpadi művével is jelentőset alkotott. *Szerelmem, Elektra* című, ebben az antológiában is szereplő drámája a nemzetközi munkásmozgalom több mai ágának, régebbi vagy újabb törekvésének parabolisztikus ábrázolása. Reálpolitika kell, hirdeti a szerző Oresztész alakjával, el kell pusztítani a régit, az öncélúan zsarnokit, de nem egy új, más alapokon épülő zsarnokság jegyében. Mind a dráma, mind pedig a színpadi produkció befejezése sejtetni engedi, hogy a valóság korántsem egyszerűsíthető le alapképletekre, az igazság megharcolása roppant bonyolult folyamat, s ráadásul ebben a bonyolult folyamatban szakadatlanul döntenünk, küzdenünk kell. *Görgey Gábor Komámasszony, hol a stukker* című drámai példázata azt kutatja, miképpen viselkednek egyes, nálunk egyre inkább eltűnőben levő társadalmi típusok, ha véletlen folytán hatalomhoz jutnak, illetve jutnának. A játék véresen komoly, 1944—45-ös, illetve 1956-os emlékeink kapcsolódnak a darabból megelevenedett Thália Színházi-béli produkcióhoz. A szélsőjobboldali söpredék magatartását illetően soha nem lehettek illúzióink, Görgey azonban nagyon szellemesen ábrázolja a levitézlett uralkodó osztályok képviselőjének, a gerinctelen kispolgárnak, a gőzösfejű intellektuellnek s a nemkülönben zavaros narodnyik-„népiesch" figurának politikai arculatát. A kecskeméti színház műhelyéből indult el az országos siker útján *Raffai Sarolta Egyszál magam* című társadalmi drámája. A realista ábrázolásmód, a hagyományosnak mondható drámai szerkesztés, a hús-vér figurákból álló jellemek rendszere mind azt célozza, azt szuggerálja, hogy jelenlegi közéletünk egyik rákfenéje a kiskirályok továbbélése, garázdálkodása; csak igaz emberséggel, összefogással, bátor kritikai szellemmel lehet ellenük harcolni.

Ezek bizony kivétel nélkül izgalmas eszmei töltésű művek voltak, bemutatásuk színházpolitikai esemény volt.

Nem lehet vitás, hogy az antológiában szereplő valamennyi mű izgalmas is, bátor is, legalábbis egy előző állapothoz képest. Más kérdés persze, hogy a legutolsó évadban egyszerűen nem tudták felülmúlni íróink és színházaink ezt a jelentékeny termést. Az antológia bírálata viszont megkönnyíti számunkra a *visszaesés okainak* feltárását, ha nem is valamenynyit. Mert egy ilyen kötetben is túl sok az „aesopusi beszéd", a parabolisztikus ábrázolásmód, legalábbis így, egy csokorban sok. Nem egy esetben hiányzott a sugárzóan tiszta eszmei álláspont. A gondolkodás és az ábrázolás határai kitágultak, a kalandozás az új meghódított (vagy inkább meghódítandó?) területeken egyre merészebb, de nem mindig céltudatos, pontosabban véve, a cél gyakran bizonytalan. Gazdagságot, újszerűséget, korszerűséget tartalmaz, illetve sugároz a Rivalda 67—68, ez a gazdagság azonban a mába nyúló hiányosságokat takar, s ebben van igazuk az elmúlt hónapok vitázóinak, aggodalmaskodóinak. Fel lehet tárni mai társadalmi-politikai valóságunk soksok tendenciáját, titkát, akár az abszurd dráma egyes eszközeivel, akár a groteszk ábrázolás sziporkázó ötleteivel, parabolával, társadalmi drámával. Csak egy a fontos: legyen biztos, pártos nézőpontja a szerzőnek (és rendezőjének), azaz legyen világos rendezőelve a drámai alkotásnak és a színpadi produkciónak. Az sem mellékes szempont, hogy ne hódoljunk örökké irodalmi divatoknak, s ne erőltessünk úton-útfélen egy bizonyos műfajt, ábrázolási módot. A spektrum ilyen szempontból sem eléggé széles az antológiában, de ez korántsem a szerkesztés hibája.

1967-nek és 68-nak ebben a kötetben összegyűjtött legjobb termése bizonyítja ugyan a színházak nagyobb vállalkozókedvét, sőt nagyrészt különböző eszközökben, lépésekben megnyilvánuló nagyvonalúságát is az új magyar dráma világrahozatalában. Az is biztos azonban, hogy e nyolc dráma közül alig kettőhárom kiemelkedő formai szempontból is. Úgyszólván mindegyik tartalmaz jelentékeny eszmei gyúanyagot, ragyogó dialógusokat, de a dramaturgiai gépezet gyakran csikorog, s még a legjobbakban, a legértékesebbekben is

Digitized by Google

mutathatók úgyszólván elemi dramaturgiai hibák. Ezért lankad néha a közönség figyelme a nézőtéren, s ezért nincs egészen átütő sikere a magyar drámák többségének. Könnyű lenne itt kimutatni, hogy a formai hibák az eszmei fogyatékosságokból is következnek, legfőbb aggodalmunk mégis az — s pontosan ezt bizonyította az idei évad több tendenciája is —, hogy nem eléggé felkészült műhelyek még a magyar színházak.

(Magvető Könyvkiadó, 1969.)

Bőgel József

Zoltai Dénes: A modern zene emberképe

Zoltai Dénes tanulmánykötete — amely rászolgál a Magvető sorozatának *Elvek és Utak* alcímére — ott veszi fel a gondolat fonalát, ahol a szerző nagyszabású zeneesztétika-történetének első kötete *(Ethosz és affektus.* Zeneműkiadó, 1966.) elhagyta. Amott a klasszicizmus esztétikai tetőzéséig, Hegel összefoglalásáig jutott el, új kötetének kétharmadában pedig *a polgári esztétika XIX. és XX. századi jelentős állomásait foglalja össze kritikai éllel,* s egyúttal megjelenteti — kivált a többségében vitairatokat tartalmazó harmadik részben — *a szocialista* esztétika s ezen belül is elsősorban a *zeneesztétika* választásait, lehetőségeit.

Zoltai munkásságáért nem lehet eléggé hálás a magyar muzsikus-társadalom. Más kérdés, hogy hálás-e egyáltalán. Mintha őt is sújtaná az a hamis gondolat, amelyet Ujfalussy József esztétikájának bírálatában leír: „A muzsikusnak, mondják, a szakma praktikumára, nem pedig bölcseletekre van szüksége. E jelszó jegyében egymásra talál az ókonzervatív nacionalizmus és a legeslegmodernebb avantgarde: az egyik nemzeti jellemvonássá szeretné misztifikálni a gondolkodásbeli restséget..., a másik a komponáló hangmérnököt ünnepli, a Sztravinszkij megálmodta homo fabert, aki »dolgozik, de nem filozofál«". A muzsikusoknak azonban csupán az elsők között kellene lenniük a világos elemzéseket örömmel köszöntők sorában; az általános esztétika elméleti művelői s az ágazati esztétikák elvi és gyakorlati munkásai legalább ugyanannyit hasznosíthatnak Zoltai Dénes kutatásaiból.

A tanulmánygyűjtemény — mondom — ott folytatja, ahol az Ethosz és affektusban a szerző lezárta a gondolatmenetet. Minthogy azonban *A későpolgári zenefelfogás előfutárai* és *Az Új Zene filozófiája* című összefoglaló egységek folyóiratcikkeket fűznek sorba, az olvasó a zeneesztetika újabb történetének nagyszabású és *gondolatban gazdag vázlatát,* egy újabb összefoglalásnak inkább a lehetőségét, mint a kiteljesítését kapja. E „vázlatok' is hatalmas tudásanyaggal ismertetnek meg, s a szerző minden sora sejteti, hogy a terjedelmükben rövid esszék gondolatmenetének további kifejtésére készül. Újabb összefoglalást ígér Zoltai módszere. Minden tanulmány előlegzi is egyúttal a következő írások közlendőit, s a múlt század polgári esztétikájának feldolgozása előlegzi korunk polgári felfogásainak feltárását. Zoltai *az esztétika fejlődésének kétségtelenül a kulcskérdéseit ragadja* meg, amikor például *Hanslick* formalista felfogását s nyomban utána az *orosz forradalmi demokraták* realizmus-koncepcióját ismerteti. Ha az első századunk dekadens művészetszemléletére vetíthető rá, a második nyilvánvalóan tartalmazza a későbbi zsdanovi torzítások lehetőségét is.

A XIX. század tárgyalásából szinte „kilóg" — és milyen jó, hogy így van — *Wagner A nürnbergi mesterdalnokok* című operájának analízise. Zoltai ugyanis ritkán, s kötete első harmadában szinte sohasem elemez konkrét műalkotást. Itt azonban kitűnik, hogy módszerben és szemléletben mennyit hasznosíthat a céhbeli hovatartozására büszke szakzenész (majdnem azt írtam: szakbarbár) a jelenségeket pontosan regisztráló, teljes filozófiai fegyverzettel fellépő esztéta kutatási eredményeiből. Zoltai — miközben megfejti a mű igazi, humanista jelentését —, megszabadítja Wagner egész életművét az értékeket tudatosan elfedő, tartalmakat meghamisító mítoszoktól.

Zoltai Dénes kötete elméleti munka, de a legjobb értelemben az, vagyis közvetlenül és konkrétan segíti a mai magyar zenei élet és zenei alkotómunka fejlődését, a jelenségek értelmezését. Úgy vélem, ez annak ellenére is, igaz, hogy Zoltai egyetlen Bartók után született magyar művel, egyetlen mai szerzőnkkel vagy nálunk jelentkező irányzattal sem foglalkozik. Igaz ez, bár *Bartók-értékelése* sem teljes[illegible]t és éppenséggel nem kidol[illegible] *Zene filozófiája* című rész-

Digitized by Google

ben Bartók elsősorban az ilyen vagy olyan irányzat, felfogás, koncepció elleni argumentumként szerepel. Sajnálatosan hiányzik azonban e részből egy Bartókot értékelő fejezet. A vitairatokat tartalmazó szakaszban, az elmagányosodás, a szorongás zenéjével szembeállítva jegyzi meg: „A másik út a Bartóké s egyben a bontakozó szocialista zeneművészeté." (44. old.) Másutt megállapítja: „... a XX. századi magyar zenében bartóki rangú és ugyanakkor szocialista tudatosságú alkotó egyéniség még nem jelentkezett". (474. old.) A kötetet már nem érinti ugyan — s mint publikálatlan véleményre tán nem is illő hivatkozni rá —, de Zoltai Dénes újabban, egy előadásában hangot adott annak a véleményének, hogy Bartók művészetét szocialista realistának kell tekintenünk. Mindez arra mutat, hogy Bartók helyének esztétikai meghatározásán még mindig munkál a szerző.

A szocialista realizmus „irodalomközpontúságának" meghaladása címet viselő tézisei ben felbecsülhetetlen szolgálatot tesz a zenének, amikor lényegében bebizonyítja — persze, nem úttörőként és maga sem először —, hogy a térbeli és az időbeli, a verbális és a nem verbális művészet nem értékében, hanem valóságábrázolásának *módszerében különbözik*. A kérdés napirenden tartása nálunk vagy 150 esztendeje egyhuzamban időszerű, hiszen amióta Széchenyi kimondotta, hogy „nyelvében él a nemzet", nem szűnt meg a művelődés egyoldalú irodalomcentrikus szerkezete, és a pedagógia sikerei ellenére sem szűnt meg társadalmunkban a zenétől való félelem, a muzsikától, amely „C-dúrban van", vagyis valami rejtelmes mesterkedés.

A dolgot némiképp leegyszerűsítve, Zoltai minden disputáját egyetlen domináns téma köré csoportosíthatjuk: *a művészet s hangsúlyosan a zene emberszabású, emberközpontú lényegét védelmezi a tudománynak*, a legmodernebb tudományos eredményeknek is dezantropomorfizáló módszerével szemben. Ezért kérdőjelezi meg a biológiai zene (a madárdal) művészetként való létezését éppúgy, mint a matematikából vagy fizikából a zenére adaptált, a zenére kényszerített koncepciókat. A zeneművészet fennmaradásának, tartalmi kifejezésének és formai zártságának döntő kérdése ez. Külföldi példák igazolják, hogy milyen tökéletesen megfosztja emberi tartalmától a hangok világát a computerrel való zeneszerzés, a matematikai kombinációk egyoldalú zenei apológiája, a „statisztikus", a „sokértelmű" a „pillanat"-forma és a ki tudja még hányféle „tudományos" elképzelés.

S itt ismét visszakapcsolhatok a mai magyar zene gyakorlatára. Amikor ugyanis Zoltai finom érzékkel különbséget tesz egy zeneszerzői technika abszolutizálása, a hozzátapadó világnézet, és ugyanazon technika elemeinek mint építőkockáknak a felhasználása, a műalkotás totalitásába való szerves beillesztése között, akkor mintha — akaratlan is — a legáltalánosabb törekvését fogalmazná meg annak, amit fiatal zeneszerzőink többsége és a középső generációhoz tartozó mesterek egy része tesz. Erre gondolhat különben Stuckenschmidt, az egyik legnevesebb nyugati kritikus is, amikor napjaink csehszlovák, lengyel és magyar zeneszerzésében véli felfedezni a zene humanista küldetésének beteljesedését. Zenénket nemzetközi fórumokon nemegyszer technikailag konzervatívnak, meghaladottnak tartják, de pozitív vagy negatív jellemzőként értékelve is észreveszik humánus küldetését, azt a küldetést, amelyet Zoltai védelmez kötetének gondolatmenetével és minden mondatával. *(Magvető Könyvkiadó, 1969.)*

Breuer János

Bod László: Önarckép szamártövissel

Digitized by Google

L. Chmaj: Utak és tévutak a XX. század pedagógiájában

[illegible] XX. századi pedagógiájáról.

A könyv — [illegible] szerint — nem egyszerűen neveléstörténet. Miről szól hát és hogyan?

Nincs száz éve annak — nagyjából a századforduló táján —, hogy a pedagógiában új áramlatok indultak meg egymással versengve vagy karöltve. A mi pedagógiai köztudatunkban néhány olyan, szűkebb vagy tágabb értelmű fogalommal kerültek be ezek, mint „aktív iskola", „munkaiskola", „reformpedagógia", „szellemtörténeti iskola". Hatásuk csak érintőleg ugyan, de általában Magyarországra is eljutott, voltak propagálóik és követőik is. Összefoglaló ismertetésükre a felszabadulás után Faragó László és Kiss Árpád tett kísérletet.[1] Keletkezésüknek és jelentőségüknek a társadalmi-történeti folyamatokkal való kapcsolatára először Krupszkaja művében találtunk marxista magyarázatot, amely magyarul csak az ötvenes években látott napvilágot.[2] Rendelkezésünkre állt még a szovjet Medinszkij neveléstörténetének magyar fordítása, amely azonban nagyon mostohán bánt korunk pedagógiai irányzataival.[3] Így hát Chmaj könyve még a tájékozottabbak számára is temérdek meglepetést tartogat.

A magyar kiadásban *mintegy 110 neves pedagógusról találunk „mini-monográfiá"*-t, azaz ismertetést, értékelést, bibliográfiát. Chmaj vállalkozását éppen az tette kockázatossá, hogy szinte szó szerint számba vette korunk pedagógusait.

[illegible] e feladatra? [illegible] — semmi kétség efelől — [illegible] angol [illegible] művekből [illegible] gyűjtötte az anyagát. [illegible] csak egyetlen művet is [illegible] a pedagógiai irányzatokból [illegible] a könyvbe tag, s amely [illegible] szempontjából tekintve eny[illegible].

Majd megpróbált rendező elvet találni, s ez semmivel sem kisebb feladat, mint a [illegible]. Ezt az elvet *a pedagógiának a valósághoz való viszonyában* találta meg. A pedagógiai számára a valóság egyszerre legalábbis két dolgot jelent: *a gyermeket*, és azt a *társadalmat*, amelybe a gyermek belenő. Ezért van a pedagógiai irányzatokban levő felismerések fejlődésének lényegében két történeti fázisa: az első, amely a gyermek és lélektana felé fordul, s a második, amely felismeri a gyermek körüli szociális tényezők hatását, tehát a pedagógia és a szociológia, a pedagógia és a történeti cselekvés kapcsolatát.

A helyes elvi megfontolás nyelvileg frappánsan megfogalmazott kategóriákhoz vezette Chmajt, mint például *a gyermek felől nézve:* „naturalista-liberális pedagógia", „pszicho-biológiai pedagógia", „pedagógiai pragmatizmus", „pedagógiai behaviorizmus", „terapeutikus irányzat", „pedagógiai perszonalizmus"; *a társadalom felől tekintve:* „szociológiai pedagógia", „állampolgári nevelés", „kultúrpedagógia", „nacionalista pedagógia", „az európai munkásmozgalom pedagógiai irányzatai".

Chmaj a rendezésben nagyfokú differenciáltságra törekedett, kategóriái sok szempontból bátrak, újszerűek. Mindenképpen nagy nehézségeket kellett leküzdenie, mert a pszichológiai és szociológiai megfontolások, a tanuló fejlesztésére és közösségben való tevékenykedtetésére való törekvések számtalan esetben áthatották egymást, mint például az „új nevelés", a „pedagógiai aktivizmus", a „munkaiskola", az „életközösség pedagógiája" irányzataiban.

A nagyszabású vállalkozást az is bonyolulttá tette, hogy Chmaj többnyire *kortársakról* írt, olyanokról, akik még éltek, vagy élnek. (Freud 1939-ben halt meg, Claparède 1940-ben, Linde 1943-ban, Bovet 1944-ben, Langevin 1946-ban, Bagley, Thorndike 1949-ben, Alain 1951-ben, Dewey, Montessori, Croce 1952-ben, Foerster 1956-ban, Parkhurst 1957-ben, [illegible]n 1958-ban, Ferrière 1960-ban, Litt

1 *Faragó László–Kiss Árpád:* Az új nevelés kérdései. Budapest, Egyetemi Nyomda, 1949. 347 old.

2 *N. K. Krupszkaja:* Közoktatás és demokrácia. Tankönyvkiadó, 1957. 160. old.

3 *E. N. Medinszkij:* A nevelés története. Közoktatási Kiadó, 1951. 676. old.

Digitized by Google

A vállalkozás sikerének bemutatására álljon itt egyes irányzatoknak egy-két meghatározása árnyaltságával kitűnő értékelése.

Bár szokatlan, figyelemre méltó lehet például a *„naturalista pedagógia" fogalma.* Az élet természetes fejlődésébe vetett hit és a kor liberális tendenciái hatották át ezt. Két különböző irányzata alakult ki. Az egyik olyannak fogadja el az életet, amilyen, és szemben áll a társadalmi viszonyok bármiféle megváltoztatásával; a másik irányzat kritikai, sőt forradalmi: nem bízik a fejlődés természetes erőiben és ezért a nevelés segítségével a társadalmi életnek a szolidaritás és együttműködés szellemében való átalakítására kívánja felkészíteni a gyermeket. (37—38. old.) (Egyébként ez a fogalom a legtágabb „zsák" Chmaj könyvében. Ebben találjuk meg Spencert — a pszicho-biológiai pedagógiánál —, Claparède-t — a pedagógiai pragmatizmusnál —, Thorndike-ot — a pedagógiai behaviorizmusnál —, Decroly-t, Ferrière-t, Freinet-t Cousine-t — az új nevelésnél — és így tovább.)

Egy másik helyen ugyancsak a naturalista pedagógiáról ezt olvashatjuk a *kultúrpedagógiával való szembeállításban* (s ez a rész a differenciált értékelésre való törekvést is jól szemlélteti): A XIX. század második felében kialakult természettudományos gondolkodás hatására, mintegy ennek eredményeként jött létre a naturalista pedagógia, amelynek képviselői a nevelést okozatilag determinált és törvényszerűen fejlődő folyamatnak tekintették. Egyes irányzatai nem a kellő súllyal illesztették nevelési rendszerükbe az ember személyiségének, szabadságának, spontaneitásának alakítását, s még a közösségi életben is elhanyagolható tényezőnek tekintették azt a képességét, hogy objektív értékeket tud létrehozni. A pedagógiai naturalizmusnak erre az egyoldalúságára irányították a figyelmet Wilhelm Dilthey-nek és a badeni újkantiánus iskolának a kultúrára vonatkozó vizsgálódásai. Ezek azt célozták, hogy kimutassák a kulturális élet „történelmi é'et" jellegét. A kultúrát létrehozó embert nemcsak természettudományos értelemben jellemezték természeti lénynek, hanem mindenekelőtt olyan kulturális lényként, aki részt vesz az objektív értékek létrehozásában és felhasználásában. A kultúrpedagógia szerint a nevelés feladata: felkészíteni az embert a kulturális életben való tevékeny és alkotó részvételre, bevezetni az egyénfeletti értékek világába, kifejleszteni szellemi erőit és felkelteni benne a kultúra eszményeit. A kultúrpedagógiában az oktatás lényeges és alapvető fogalom. Ez a pedagógia tendenciájában az individuális pedagógia és a szociológiai pedagógia álláspontja fölé helyezkedik. A kultúrpedagógia képviselői helyesen mutattak rá arra, hogy az ember formálása nem belső erőinek spontán fejlődésétől, hanem az objektív értékek megválasztásától és elsajátításától, az ember saját életének a kultúrtartalmak által való alakításától függ. Nem vették azonban észre a kultúra és az annak létrejöttéhez szükséges feltételek igazi jellegét. A kultúra idealista magyarázata elszakítja a kultúrát az anyagi és a társadalmi valóságtól, a természet felett létezőnek tekinti, ezért nem érti meg természetes funkcióját. Így vagy egy olyan elit nevelését szolgálja, amely idegen a társadalomtól és távol tartja magát a társadalom életétől, vagy a nemzet konkrét életével azonosítja és a fasizmus szolgálatába állítja a kultúrát. (340, 341, 342. old.)

Helyszűke miatt nem térhetünk ki Chmaj többi értékelésére. Néhány portré kétségtelenül eredetien jól sikerült, például a már többször említett *Dewey, Dilthey, Alain, Natorp, Paulsen* bemutatása.

Joggal merül fel az a kérdés is: *vannak-e elírások, pontatlanságok a műben?* Minden bizonnyal. A könyv szorosabb neveléstörténeti felhasználásában ezek elő fognak bukkanni; most csak a nagyobbakat említve: mostohán bánt Chmaj az aktív iskola plebejus szárnyával, Freinet és körének munkásságával; ma már teljesebb képünk van a munkásmozgalom pedagógiai törekvéseiről; ilyen hiányosságok késztették a magyar kiadót arra, hogy teljesebb fejezetet írasson a szovjet pedagógiáról.

Eddig nyitva maradt a kérdés: *milyen művel állunk hát szemben,* ha nem hagyományos „neveléstörténet"-tel? Chmaj a pedagógia *gondolkodóinak* munkásságát foglalta össze, megpróbálva egy orkeszter rendjébe foglalni a különböző irányzatok szólamait. S minthogy a valóságban az a kor, amelynek pedagógiáját jellemzi, disszonáns volt, Chmaj gondolatai is ezt visszhangozzák. Őt magát is méltóbb dolog a lengyel nép büszkeségeként a pedagógia nagy gondolkodóinak sorába emelni, mint egyszerűen céhbeli neveléstörténésznek tekinteni. (Ez az utóbbi sem volna kisebb érdem, de ehhez talán több pedantériára és kevesebb eredetiségre lett volna szüksége.) Nagy érdeme, hogy a két szerep közül a nehezebbet választotta. Könyvét nyugodtan minősíthetjük egy rendkívüli szorgalmal megáldott, de elsősorban mégis *tor gondolkodó egyéni vallomásának*

Digitized by Google

L. Chmaj: Utak és tévutak a XX. század pedagógiájában

A művelt olvasónak a pedagógiai irodalom iránti érdeklődése meglehetősen óvatos. Manapság ugyanis világszerte ritka a közérdekű, jó pedagógiai mű, s még ritkábban lát ilyen napvilágot a magyar könyvkiadásban. A nevelés éppen olyan általános társadalmi tevékenység ugyan, mint például a termelés, és a kulturális tevékenységek között a legkiterjedtebb, de jelentősége mégsem tudja kivívni magának a könyvek tisztességes és tisztességtelen versenyében az érdeme szerinti rangot. Ezt a már szinte „fatális" állapotot ezúttal mégis áttöri egy munka, az 1959-ben Varsóban elhúnyt *Ludwik Chmaj* lengyel professzornak az eredetiben ugyancsak 1959-ben befejezett, kivételesen nagyigényű könyve a XX. század pedagógiájáról.

A könyv — műfaja szerint — nem egyszerűen neveléstörténet. Miről szól hát, és hogyan?

Nincs száz éve annak — nagyjából a századforduló táján —, hogy a pedagógiában új áramlatok indultak meg egymással versengve vagy karöltve. A mi pedagógiai köztudatunkban néhány olyan, szűkebb vagy tágabb értelmű fogalommal kerültek be ezek, mint „aktív iskola", „munkaiskola", „reformpedagógia", „szellemtörténeti iskola". Hatásuk csak érintőleg ugyan, de általában Magyarországra is eljutott, voltak propagálóik és követőik is. Összefoglaló ismertetésükre a felszabadulás után Faragó László és Kiss Árpád tett kísérletet.[1] Keletkezésüknek és jelentőségüknek a társadalmi-történeti folyamatokkal való kapcsolatára először Krupszkaja művében találtunk marxista magyarázatot, amely magyarul csak az ötvenes években látott napvilágot.[2] Rendelkezésünkre állt még a szovjet Medinszkij neveléstörténetének magyar fordítása, amely azonban nagyon mostohán bánt korunk pedagógiai irányzataival.[3] Így hát Chmaj könyve még a tájékozottabbak számára is temérdek meglepetést tartogat.

A magyar kiadásban *mintegy 110 neves pedagógusról találunk „mini-monográfiá"*-t, azaz ismertetést, értékelést, bibliográfiát. Chmaj vállalkozását éppen az tette kockázatossá, hogy szinte szó szerint számba vette korunk pedagógusait. Hogyan tudott megbirkózni e feladattal?

Mindenekelőtt — semmi kétség efelől — eredetiben (németül, franciául, angolul, olaszul, oroszul) olvasta műveiket. Szenvedélyesen gyűjtötte az anyagot. Nehéz volna akár csak egyetlen művet is felhozni a pedagógia világirodalmából, amelynek horizontja ennyire tág, s amely bibliográfiai támpontjait tekintve ennyire sokoldalú.

Majd megpróbált rendező elvet találni, s ez semmivel sem kisebb feladat, mint a fáradhatatlan gyűjtés. Ezt az elvet *a pedagógiának a valósághoz való viszonyában* találta meg. A pedagógiai számára a valóság, egyszerre legalábbis két dolgot jelent: *a gyermeket*, és azt a *társadalmat*, amelybe a gyermek belenő. Ezért van a pedagógiai irányzatokban levő felismerések fejlődésének lényegében két történeti fázisa: az első, amely a gyermek és lélektana felé fordul, s a második, amely felismeri a gyermek körüli szociális tényezők hatását, tehát a pedagógia és a szociológia, a pedagógia és a történeti cselekvés kapcsolatát.

A helyes elvi megfontolás nyelvileg frappánsan megfogalmazott kategóriákhoz vezette Chmajt, mint például *a gyermek felől nézve:* „naturalista-liberális pedagógia", „pszicho-biológiai pedagógia", „pedagógiai pragmatizmus", „pedagógiai behaviorizmus", „terapeutikus irányzat", „pedagógiai perszonalizmus"; *a társadalom felől tekintve:* „szociológiai pedagógia", „állampolgári nevelés", „kultúrpedagógia", „nacionalista pedagógia", „az európai munkásmozgalom pedagógiai irányzatai".

Chmaj a rendezésben nagyfokú differenciáltságra törekedett, kategóriái sok szempontból bátrak, újszerűek. Mindenképpen nagy nehézségeket kellett leküzdenie, mert a pszichológiai és szociológiai megfontolások, a tanuló fejlesztésére és közösségben való tevékenykedtetésére való törekvések számtalan esetben áthatották egymást, mint például az „új nevelés", a „pedagógiai aktivizmus", a „munkaiskola", az „életközösség pedagógiája" irányzataiban.

A nagyszabású vállalkozást az is bonyolulttá tette, hogy Chmaj többnyire *kortársakról* írt, olyanokról, akik még éltek, vagy élnek. (Freud 1939-ben halt meg, Claparède 1940-ben, Linde 1943-ban, Bovet 1944-ben, Langevin 1946-ban, Bagley, Thorndike 1949-ben, A[illegible] ben, Dewey, Montessori, Croc[illegible] Foerster 1956-ban, Parkhur[illegible] 1958-ban, Ferrière [illegible] n.)

[1] *Faragó László—Kiss Árpád:* Az új nevelés kérdései. Budapest, Egyetemi Nyomda, 1949. 347 old.

[2] *N. K. Krupszkaja:* Közoktatás és demokrácia. Tankönyvkiadó, 1957. 160. old.

[3] *E. N. Medinszkij:* A nevelés története. Közoktatási Kiadó, 1951. 676. old.

Digitized by Google

A vállalkozás sikerének bemutatására álljon itt egyes irányzatoknak egy-két meghatározása árnyaltságával kitűnő értékelése.

Bár szokatlan, figyelemre méltó lehet például a *„naturalista pedagógia" fogalma.* Az élet természetes fejlődésébe vetett hit és a kor liberális tendenciái hatották át ezt. Két különböző irányzata alakult ki. Az egyik olyannak fogadja el az életet, amilyen, és szemben áll a társadalmi viszonyok bármiféle megváltoztatásával; a másik irányzat kritikai, sőt forradalmi: nem bízik a fejlődés természetes erőiben és ezért a nevelés segítségével a társadalmi életnek a szolidaritás és együttműködés szellemében való átalakítására kívánja felkészíteni a gyermeket. (37—38. old.) (Egyébként ez a fogalom a legtágabb „zsák" Chmaj könyvében. Ebben találjuk meg Spencert — a pszicho-biológiai pedagógiánál —, Claparède-t — a pedagógiai pragmatizmusnál —, Thorndike-ot — a pedagógiai behaviorizmusnál —, Decroly-t, Ferrière-t, Freinet-t Cousine-t — az új nevelésnél — és így tovább.)

Egy másik helyen ugyancsak a naturalista pedagógiáról ezt olvashatjuk a *kultúrpedagógiával való szembeállításban* (s ez a rész a differenciált értékelésre való törekvést is jól szemlélteti): A XIX. század második felében kialakult természettudományos gondolkodás hatására, mintegy ennek eredményeként jött létre a naturalista pedagógia, amelynek képviselői a nevelést okozatilag determinált és törvényszerűen fejlődő folyamatnak tekintették. Egyes irányzatai nem a kellő súllyal illesztették nevelési rendszerükbe az ember személyiségének, szabadságának, spontaneitásának alakítását, s még a közösségi életben is elhanyagolható tényezőnek tekintették azt a képességét, hogy objektív értékeket tud létrehozni. A pedagógiai naturalizmusnak erre az egyoldalúságára irányították a figyelmet Wilhelm Dilthey-nek és a badeni újkantiánus iskolának a kultúrára vonatkozó vizsgálódásai. Ezek azt célozták, hogy kimutassák a kulturális élet „történelmi é'et" jellegét. A kultúrát létrehozó embert nemcsak természettudományos értelemben jellemezték természeti lénynek, hanem mindenekelőtt olyan kulturális lényként, aki részt vesz objektív értékek létrehozásában és használásában. A kultúrpedagógia a nevelés feladata: felkészíteni bert a kulturális é való te- és alkotó részv vezetni vénfeletti érték kifej- szellemi erő benne ra eszmén dagó- az oktat lapvető fogalom. Ez a pedagógia tendenciájában az individuális pedagógia és a szociológiai pedagógia álláspontja fölé helyezkedik. A kultúrpedagógia képviselői helyesen mutattak rá arra, hogy az ember formálása nem belső erőinek spontán fejlődésétől, hanem az objektív értékek megválasztásától és elsajátításától, az ember saját életének a kultúrtartalmak által való alakításától függ. Nem vették azonban észre a kultúra és az annak létrejöttéhez szükséges feltételek igazi jellegét. A kultúra idealista magyarázata elszakítja a kultúrát az anyagi és a társadalmi valóságtól, a természet felett létezőnek tekinti, ezért nem érti meg természetes funkcióját. Így vagy egy olyan elit nevelését szolgálja, amely idegen a társadalomtól és távol tartja magát a társadalom életétől, vagy a nemzet konkrét életével azonosítja és a fasizmus szolgálatába állítja a kultúrát. (340, 341, 342. old.)

Helyszűke miatt nem térhetünk ki Chmaj többi értékelésére. Néhány portré kétségtelenül eredetien jól sikerült, például a már többször említett *Dewey, Dilthey, Alain, Natorp, Paulsen* bemutatása.

Joggal merül fel az a kérdés is: *vannak-e elírások, pontatlanságok a műben?* Minden bizonnyal. A könyv szorosabb neveléstörténeti felhasználásában ezek elő fognak bukkanni; most csak a nagyobbakat említve: mostohán bánt Chmaj az aktív iskola plebejus szárnyával, Freinet és körének munkásságával; ma már teljesebb képünk van a munkásmozgalom pedagógiai törekvéseiről; ilyen hiányosságok késztették a magyar kiadót arra, hogy teljesebb fejezetet írasson a szovjet pedagógiáról.

Eddig nyitva maradt a kérdés: *milyen művel állunk hát szemben,* ha nem hagyományos „neveléstörténet"-tel? Chmaj a pedagógia *gondolkodóinak* munkásságát foglalta össze, megpróbálva egy orkeszter rendjébe foglalni a különböző irányzatok szólamait. S minthogy a valóságban az a kor, amelynek pedagógiáját jellemzi, disszonáns volt, Chmaj gondolatai is ezt visszhangozzák. Őt magát is méltóbb dolog a lengyel nép büszkeségeként a pedagógia nagy gondolkodóinak sorába emelni, mint egyszerűen céhbeli neveléstörténésznek tekinteni. (Ez az utóbbi sem volna kisebb érdem, de ehhez talán több pedantériára és kevesebb eredetiségre lett volna szükség.) Nagy érdeme, hogy a két szerep közül a nehezebbet választotta. Könyvét nyugodtan minősíthetjük egy rendkívüli szorgalommal megáldott, de elsősorban mégis *bátor gondolkodó egyéni vallomásának ko-*

Digitized by Google

L. (

Digitized by Google

...ai szél

...var olvasóközönség zöme akkor ...t először *Borisz Paszternak* ne... ...kor az 1958-as Nobel-díj oda... ...orul magasra csaptak a szen... ...k. Inkább csak kiváló műfordító... ...mertük, tudtuk róla, hogy ő ül... ...t orosz nyelvre a *János vitézt*, ...szternakot a költőt és prózaírót ... ismerték hazánkban.

...telt évtized alatt a mesterségé... ...okozott izgalmak lecsillapultak, ...jabb kiadások nyomán kirajzoló... ...nagyszabású költői életmű.

..., hogy a húszas évek közepétől, ...mincas évek elejétől Paszternak ...é alkalmazkodott napi csoporto... ...khoz és eseményekhez, részben ...aggályai, részben befelé koncent... ...magányossága miatt látszólag kívül ...t az élet sodrásán — ezért is pró... ...egyéniségét szembefordítani a ...et költészet egészével. Valójában — ... már eddig közzétett naplóiból, ön... ...ajzaiból, levelezéséből kitűnik — ...ternak világképének szerves része ...rmónikus, minden egyes embernek ...ogságot biztosító *jövő igenlése*, ...lyhez éppúgy hozzátartozik „a né... ...ifjú tömeggel" való összeforrás, mint ...rradalom kiterjesztése a „legkisebb... ... a legegyszerűbb emberek életére. ... írja 1936-ban grúziai barátainak, a ...an házaspárnak: „Én nem változtam ...g, és tudom: a forradalom nem az ...dalmi lapocskákban, az irodalmi szer... ...zetekben van, nem a félénkségben ...ó versengésben, hanem a legszelső... ...gesebb körvonalakban, a középponti ...gurákban. A forradalom egyelőre még ...ak a »legnagyobban« található meg. ...zért is nehéz: a forradalom akkor vá... ...k életté, ha a »legkisebben« is meg... ...elhető lesz majd. És ez természetesen — így lesz." „A jövő szeretete — írja 1943-ban — számomra ugyanolyan ál... ...andó és létfontosságú, mint az asszony iránti szerelem, enélkül létezni sem tudok."

Monumentális bölcseleti problémákkal vívódva, „abszolút" megoldásokra törekedett, és közben szinte elrohantak mellette egy viharosan változó ország életének évtizedei. Leginkább a világháború idején azonosult korával: írásaival, előadásaival segítette élethalálharcot vívó népét, és büszke volt rá, hogy hosszan tartó gyakorlással már-már mesterlövész lett. A háború után azonban ismét válságba került, költészetében erősödtek a társtalanság, időtlenség motívumai, „megjobbított", etikai-filozófiai tartalmához visszatérő kereszténységről beszélt, Dosztojevszkij, Tolsztoj és Blok modorában. Az elzárkózottság és magányosság, amelyben érdemét keresték tendenciózus kritikusok, inkább tragédiája volt. Ő maga így próbálta összefoglalni „élet-elbeszélését" 1955-ben: „Huszonöt éve él és folytatódik ez az egységes, részeire nem bontható, mindent felölelő elbeszélés, amely *egyetlen* hangból áll; ez az elbeszélés időről időre rettentő, keserű, olykor isteni módon letisztult, soha nem volt írás — és ez az elbeszélés az én életem, az én titkos, visszhangtalan harcom... És mégis olyan boldogság ez, amilyen az igazi boldogság szokott lenni — komoly, mély, feneketlen és bánatos, éppen a maga határtalansága és nagysága miatt, kimerült és könnyeket ontó boldogság."

Az Európa Kiadónál most megjelent verseskötet, az *Éjszakai szél*, egy kis füzettől eltekintve az első nagyobb vállalkozás Paszternak költészetének magyar nyelvű tolmácsolására. Neves műfordítóink (a többi között *Garai Gábor, Illyés Gyula, Rab Zsuzsa, Somlyó György* és *Weöres Sándor)* fogtak össze, hogy Paszternak korántsem egyszerű, több rétegű hasonlatok és szimbólumok láncolatába kötött gondolatait visszaadja. Paszternak ellen mindig is az volt az egyik legsúlyosabb kifogás, hogy „érthetetlen" (ugyanazok támadták, akiknek számára Majakovszkij is „zavaros" volt). Való igaz: Paszternak sorai nem törnek képzeletünkbe csengve-bongva, gyorsan megjegyezhetően és gyorsan feledhetően; figyelmet, gondolkodást, beleérzést igényelnek, hogy aztán az új, teljesebb összefüggés kincsével fizessenek:

Miként tragikus vidéki színész
Shakespeare-t, fésűdtől a talpadig aznap
magammal hordva bevágtalak és
felmondtalak ott valamennyi háznak.

(*Marburg*. Eörsi István ford.)

Száraz, csendes idő: az ajtó
előtt négy-öt lépésnyire
áll kint a tél feszengve, attól,
hogy mégis be kell jönnie.

(*Tél elején*. Illyés Gyula ford.)

A kötet címe: *Éjszakai szél*, szerencsés, mert Paszternak fő motívumaira utal: költészetében előtérbe kerülnek azok az őselemek, amelyeket szokványosan ellenségesnek, zordnak, ridegnek szoktunk tartani: az éjszaka, a tél, a hó-

Digitized by Google

vihar, az eső, a haragos tenger. A természet zabolátlan, tomboló erői a költő szemléletrendszerében sokjelentésű szimbólumok: figyelmeztetik az embert a világ nyugtalanságára, tennivalókra, gondokra, arra, hogy az embernek belsőleg is egyenrangúvá kell válnia a félelmetes külső erőkkel:

A kapukban a viheder
hálót bogoz a hóesésben.
Van, aki étlen szalad el
a reggelitől: el ne késsen.

Mindannyiukkal egy vagyok,
mint aki bennük éltem egyszer,
mint a hó, én is olvadok,
homlokom felhős, mint a reggel.

Fák, otthon ülők, gyermekek,
névtelen seregetek őrzöm.
Mindannyian legyőztetek,
így adatik mindegyre győznöm.

(Virradat. Lator László ford.)

S amikor a téli, viharos látomásokat — inkább már az életmű legérettebb, összefoglaló szakaszában — felváltják a tavasz és nyár vakító, napsugaras képei, a természeti világ legapróbb eseményei is a külső és belső világ harmóniájáról tanúskodnak. És ez a megtalált összefüggés, a „határtalan és nagy, kimerült és könnyet ontó boldogság" sugallja a költő végső üzenetét, az eljövendő teljes életre felkészülő, a csillagokba magasodó ember látomását:

Elröppen egy szajkó csevegve
a vetkező nyíres felett,
súlytalan szökken az egekbe,
mint a félig-kész épület.

Röptében én az eljövendő
teljes életre látok át,
a minden ízében betellő
holnapra, mely valóra vált.
(Minden valóra vált. Garai Gábor ford.)

Nyujtózz fel, magasodj,
ahogy csak bírsz, amíg
tanyádon csillagok
nem lesznek társaid.

(Szabad ég alatt. Lator László ford.)

Az életmű mellett eltörpülnek a pillanat szülte kombinációk, amelyek mindenáron példát vagy ellenpéldát faragnának Paszternakból. A költő a helyére került értékrendünkben, a huszadik század többi nagy szovjet költője, Blok, Jeszenyin, Majakovszkij mellé, az európai költészet fő vonulatába.

(Európa Könyvkiadó, 1969.)

Bakcsi György

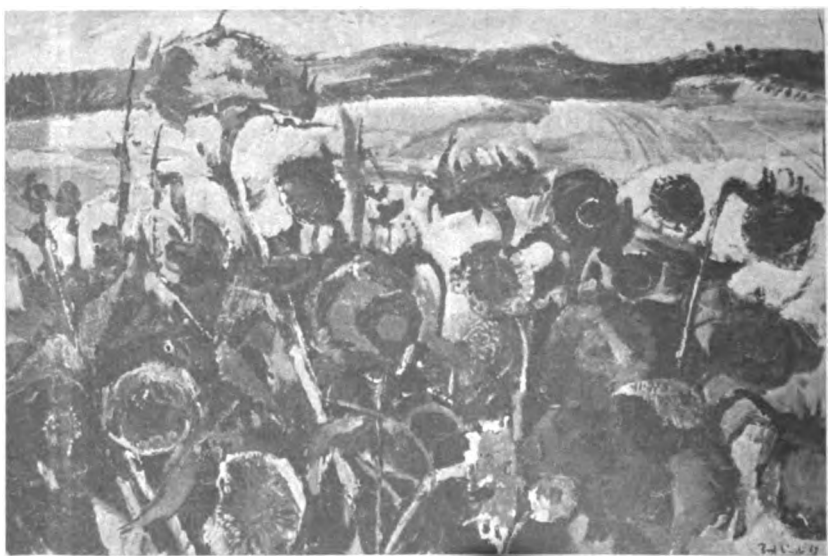

Bod László: Napraforgók

Digitized by Google

Simon István: Forró égöv alatt

Útirajzok Vietnamból, Egyiptomból és Kubából

Egy költői életmű kiteljesedésében az utazások mindig alapvető fontosságúak. Goethe számára az Itáliában vagy Ady számára a Párizsban szerzett élmények világképüket formáló erőkké váltak, enélkül költészetük nemcsak színekben és motívumokban volna szegényebb, de tartalmában és eszmeiségében is. Vagy gondoljunk arra, hogy mennyivel gazdagodott volna Petőfi élete és lírája — s így a magyar költészet egésze is — témában, hangulatban, kapcsolatban, ha megvalósulhatott volna franciaországi, nyugat-európai utazása!

Simon István utijegyzetei közül ilyen szempontból a Vietnamban születettek a legérdekesebbek, hiszen távol-keleti útjának nemcsak most, prózában állított emléket, hanem korábban egy egész verseskötettel is (*A Jangce vitorlái*, 1959.). Az első nagyobb utazás izgalma, az igazi egzotikummal való találkozás, a dunántúli tájakhoz szokott szemnek oly különös színek, formák határozzák meg a leírás hőfokát, intenzitását. Nem a józan szemlélődés, hanem az érzelmi, sőt érzéki átélés, a csodálkozás, az ámulat jellemzi. Minden megragadó, minden érdekes: az úttestre kiterített száradó rizshalmok, a különös formájú háziállatok, a földek végében domboruló sírok egyaránt. És persze, elsősorban az emberek. Mégis amikor benyomásait ráfényképezi meglévő otthoni élményeire, elsősorban a gyermekkor falusi képeire, az azonosságokat, a rokon vonásokat emeli ki; nem az egzotikusan meglepőt, hanem a közöset.

„Tizennégyezer kilométerről
repültem ide,
s íme a gond és öröm
ismerősen várt haza —
a kaktuszon ugyan nagyobb
a tüske, mint a rózsán,
de egy a céljuk s egy a Föld
melyből mindkettő kinő,
mint maga is, az idő,
az egyszerű emberek nagy
évszázada."

(Narancsfák alatt)

A legnagyobb, bizonyára egy életre szóló élmény: a dzsungelben, egy vietnami iskolásgyerek szájáról felhangzó Petőfi-vers. Az emberiséget „eltéphetetlen szálakkal kötik össze az igaz szavak". Ars poetica értékű hitvallás ez, humanista költőre valló.

A kötet legsikerültebb fejezete az egyiptomi beszámoló. A költő élménykereső izgalma itt szövődik össze legharmónikusabban a társadalmi-politikai változások iránti érzékenységgel. Sikerül újat mondania az egyiptomi művészetnek szinte „kulturális közhely"-számba menő emlékeiről is; ám ugyanakkor tudósít arról a számunkra meglepő közömbösségről is, amellyel az Egyiptom területén föllelhető örökbecsű, de nem arab-mohamedán emlékeket tekintik. Az itteni élmények leírásában is előbukkannak a hazai táj ízei, képei, de ezek a kapcsolatok sokkal letisztultabbak, megformáltabbak és általánosabbak, tehát költőibbek, mint amilyenekkel a vietnami útinaplóban találkoztunk. Az ottani és akkori izgatottságot, néha gyermekien naív csodálkozást itt a figyelmesebb szemlélődés váltotta föl — erre bizonyára magyarázat az eltelt tíz év.

Az Egyiptomról szóló oldalakon bukkan fel az a gondolat, amely a kubai beszámolóban válik kizárólagossá — elsősorban az késztethette a költőt a könyv kiadására is —: a „harmadik világ" problematikája. Egyiptomban „a szocializmust nem épp a mi fejünkkel képzelik el", Kubában a nagy értelmiségi világkongresszuson „a párbeszéd majdnem lehetetlen volt" a szocialista tábor (ahogy ott állandóan nevezték: a „második világ") és a fejlődő országok küldöttei között. Megértjük ingerelt ségüket és lobbanékonyságukat a világméretű politikai harc taktikájának kérdéseiben, hiszen nagyon is valós gazdasági-társadalmi okai vannak, de nem fogadhatjuk el minden jelszavukat.

A költő „valami benső s tovább izgató szomorúsággal" vesz búcsút Kubától, amely itt egyben jelkép is: *két milliárd ember jelképe*. A könyv utolsó mondata fölhívás, amely mindannyiunkat kötelez: „a jövő sok rejtélyt tartogat, s ne várjuk legalább ezeket a rejtélyeket fölkészületlenül".

Összegezésül megállapíthatjuk, hogy Simon István új könyve értékes alkotás: a leírások művészisége, ismeretközlő gazdagsága, de elsősorban a lírailag is mindig hitelesített, igaz társadalmi-politikai indulatok teszik jelentőssé.

(Megvető Kiadó, 1969)

Alexa Károly

Digitized by Google

vihar, az eső, a haragos te
mészet zabolátlan, tombol
szemléletrendszerében sok
bólumok: figyelmeztetik
világ nyugtalanságára,
gondokra, arra, hogy az
sőleg is egyenrangúvá
lelmetes külső erőkkel

A kapukban a vihed
hálót bogoz a hóesés
Van, aki étlen szal
a reggelitől: el ne

Mindannyiukkal eg
mint aki bennük
mint a hó, én is
homlokom felhős.

Fák, otthon ülő
névtelen sereg
Mindannyian
így adatik mi

(Vi

S amikor
— inkább
összefogla
tavasz és
pei, a te
ményei i
móniájár
talált ö

Bod László: I...

Digitized by Google

Simon István: Fo··· usz utasai

Útirajzok Vietno··

Egy kö··
jesedése··
mind··g

···delgetett tudományos és
···ról ambíciói vannak,
John Law-ról, a bankjegy
feltalálójáról írt tanulmá-
nyával azonban soha sem
készül el, s ez félbemara-
dt torzó szinte jelképe
életének. Titkos szenvedé-
lyévé válik a tőzsdei já-
ték is, amelynek kegyet-
len és esztelen természetét
Zola regényeiből is jól is-
merjük. Így úszik el va-
gyonának jelentős része a
Panama-csatorna botrá-
nyával, majd más spekulá-
ciókban. Érzelmi életének
megváltoztatására sem ké-
pes, szerelmei csupán ka-
landok maradnak. *E kis-
polgár életének hátterében
szinte álomszerűen tűnnek
fel a történelem fenyege-
tő eseményei:* a Dreyfus-
ügy, a búr háború, Agadir.
Hiába szánja el magát
Pierre Mercadier, hogy
szakít addigi életével,
hiába tűnik el meglepő és
misztikus váratlansággal
családja és ismerősei elől,
terveit továbbra sem képes
megvalósítani. A tehetet-
lenség, a hiábavaló mene-
külés, a sodródás, *a pasz-
szivitás jellemzi ezt a
nemzedéket* és ezt az osz-
tályt. Mercadier „... föl-
hagyott a nevetséges fel-
adatokkal, amik osztály-
részéül jutottak. A század
is, meg ő maga is elkésett
arról, hogy kiépítsen egy
világot, melyben már he-
lye van az eget vívó lel-
kesedésnek... Rájött,
hogy a magányban csak-
úgy, mint a családi élet-
ben, egyetlen kiút van
még számára: a csalás...
Csalni: ez az egyén igazi
morálja." A századvég és
századelő általános elér-
téktelenedési és bizonyta-
lansági közérzetének, az
izmusokat szülő polgári
válságkorszaknak a művé-
szi megfogalmazása ez.
Antihősünk, Pierre Mer-
cadier nem képes elfogadni az elidegenült, kaotikus világ kihívását, s John Law-ról írt tanulmányának szubjektív soraiban világosan össze is foglalja *a kispolgár filozófiájának lényegét*. „Az életnek e szörnyű végállomása felé visz mindnyájunkat egy ismeretlen, rejtélyes mozgató erejű gépezet, egy óriási omnibusz, amelyre úton-útfélen katasztrófák leselkednek... Arra gondoltam, hogy az omnibusztető, sőt az egész omnibusz, jól jelképezi a földi létet..."

Gaetan Picon, a kiváló francia kritikus barokkosnak nevezi Aragon stílusát. Rámutat arra, hogy Aragon a lázadás szenvedélyét akarja megragadni; először az egyén, majd a közösség lázadását, a szürrealizmus után a való világ, a realizmus eszközeivel. Utal arra, hogy Aragon arisztokratikus kifejezésmódja, gazdag stílusa ellentétben áll az általa kifejezett kollektív érzésekkel.

Picon szerint, s a mai polgári francia kritika véleménye szerint Aragon nagy hagyományos francia író, de céljai és eszközei között drámai ellentét van. Aragon nagy szenvedéllyel akarja összekötni azt, amit a polgári kritika szerint nem lehet összekötni — a proletariátust a hazával, a szerelmet a forradalommal, a költészetet az igazsággal. *Szerintük ennek ellenére, szerintünk ezért nagy író Louis Aragon.*

(Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1968.)

Sz. Kundl Edit

Digitized by Google

[illegible]

[illegible] Magyar gazdasági reform [illegible]

[illegible]

Augusztus

[illegible] A [illegible] Német [illegible] és [illegible]

[illegible] A [illegible]

[illegible] A [illegible] Német [illegible] és [illegible]

[illegible] A [illegible] Német [illegible] és [illegible] program

[illegible] A [illegible] és az [illegible]

[illegible] a gazdasági [illegible] a KGST [illegible]

[illegible] A [illegible] és [illegible]

[illegible] A Román Szocialista Köztársaság 25 éve

[illegible] Nemzetek generációk [illegible] A [illegible] esztétika [illegible]

[illegible] A társadalom tudományos irányítása és a kibernetika

[illegible] Rezső: A magyar gazdasági reform [illegible] a Rude Pravo-nak

[illegible] Hogyan valósítjuk meg a műszaki haladást?

NOVO VREME

Július

[illegible] Egységesen és tömörülten az [illegible] ellent harcban. A marxizmus—leninizmus a proletár internacionalizmus zászlaja alatt (Ve- [illegible])

[illegible] Az intenzív fejlődés — [illegible] törvényszerű [illegible]

[illegible] és történelem [illegible] publicisztika [illegible]

[illegible] elmele- [illegible] néhány [illegible]

[illegible] és normák [illegible] tevékenységének [illegible]

[illegible] nevelés [illegible]

[illegible] helyzete [illegible] orsza- [illegible]

[illegible] A [illegible] elmélete és a [illegible] társadalmi-gazdasági fo- [illegible]

[illegible] A [illegible] kommunisták XX. kongresszusa

Augusztus

[illegible] A [illegible] és a bolgár [illegible] győzelme

[illegible] A Bolgár Kommunista Párt [illegible] a nép életszínvonalának emeléséért

[illegible] A szocializmus és a lakosság [illegible] a Bolgár Népköztársaságban

[illegible] Az új ember szellemi arculata

[illegible] N. Mișev: A szocialista [illegible] és a filmművészet

[illegible] Az erkölcsi tényezők a szocializmus építésében

[illegible] Lenin és a személyiség [illegible] problémája

[illegible] Az irányítás és az információ problémái

M. [illegible] A vezető a szocialista társadalomban és szerepe az irányításban

Iv. [illegible] A negatív zendüléstől a konformizmusig és a reménytelenségig

Zl. [illegible] A leninizmusról a filozófiában

Szeptember

A győzedelmes nap

B. B[illegible]garanov: *A szeptember 9-i fegyveres felkelés — fordulópont a bolgár nép történelmében*

Zs. Zs[illegible]: *A társadalmi irányítás rendszerének tökéletesítése és a szocialista demokrácia fejlődése*

Iv. Mihajlov: *A proletár nemzetköziség zászlaja alatt*

Iv. Popov: *A Bolgár Népköztársaság — ipari ország*

Iv. Promov: *A bolgár falu a népi hatalom 25 éve alatt*

L. Avramov: *A Bolgár Népköztársaság külföldi gazdasági kapcsolatai és a szocialista gazdasági integráció*

Iv. Basev: *A béke és a nemzetközi együttműködés politikája*

R. Koritarova: *A munkásosztály — vezető erő a szocialista társadalom felépítésében*

Al. O[illegible]ov: *A szociailsta kultúra prob-* [illegible]

A Bolgár Tudományos [illegible] *feladatok előtt*

Digitized by Google

NOWE DROGI

Augusztus

A Szejm ünnepi ülése a Lengyel Népköztársaság 25. évfordulója alkalmából — Wladislaw Gomulka beszéde

Leonyid Brezsnyev, Gustav Husak és Willy Stoph beszéde

Ryszard Frelek: *A háború, a béke és a békés együttélés néhány kérdése*

Jozef Chalasinski: *A parasztírók és a parasztság társadalmi-kulturális haladása*

Karol Michna: *Társadalmi-gazdasági változások az iparosodott vidékek mezőgazdaságában*

W. Kata, A Puzynski: *Az iskolarendszer új fejlődési tendenciái*

Juliusz Starzynski: *A lengyel képzőművészet változásai*

Tudományos ülésszak az NSZK munkásmozgalmáról és haladó erőiről

Marek Misiak: *Vita a szocialista integrációról*

Szeptember

Karol Malcuzynski: *Reflexiók 1939 szeptemberéről*

Franciszek Ryszka: *Megjegyzések a fasizmus keletkezéséről és lényegéről*

Janusz Anuszewski: *A népi tanácsok a II. plénum irányelveinek megvalósításáért*

Roman Stachurka: *A beruházás mezőgazdaságunk intenzifikálásának alapvető tényezője*

A pártszervek és pártszervezetek tevékenységéből a KB. II. plénuma után (Vajdasági és városi párttitkárok beszámolói)

Z. Rybicki, J. Maciszewski: *A varsói egyetem és diákjai*

Wladyslaw Borusiewicz: *Az eszmei nevelő munka irányai* (a krakkói műegyetemen)

Antoni Rajkiewicz: *A tanszék — a nevelőmunka döntő láncszeme* (a varsói tervezési és statisztikai főiskoláról)

W. Danek, J. Szmyd: *A tanárképző és a diákság* (a krakkói pedagógiai főiskolán)

Ryszard Chalinski: *V. I. Lenin, a szocialista gazdaság építője*

Jan Kluczynski: *A szakképzett káderek és a gazdasági fejlődés*

WEG UND ZIEL

Szeptember

Franz Muhri: *A szocializmus valósága* (A szocializmus építésének kérdései)

Erwin Scharf: *Harminc évvel később...* (A semleges ország szerepéről Európa békéjének fenntartásában)

Fritz Glaubauf: *Az egységes iskola — demokratikus alapkövetelmény* (Az OKP közoktatási követelései)

Hans Kalt: *„Konzervatív" kommunisták?*

Max Stern: *A Kommunista Ifjúsági Szövetség történetéből*

G. M. Frank: *A biológiai problémák és a fejlődés perspektívái*

Kiadja a Kossuth Könyvkiadó Vállalat (Budapest V., Steindl Imre u. 6.)
Felelős kiadó: a Kossuth Könyvkiadó Vállalat igazgatója.
Kiadóhivatal: Budapest VI., Révay u. 16. Tel.: 116–660.
Előfizethető minden pártszervezetben, valamint a Kossuth Könyvkiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél, csekkszámlaszám: 01 915 003) a Posta Központi Hírlapirodájánál, (Budapest V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Csekkszámlaszám: egyéni 61 218, közületi 61 066, vagy átutalás a MNB 8. sz. folyószámlájára. Előfizetési díj negyedévre 13,50 Ft, félévre 27,– Ft, egész évre 54,– Ft.
Lapunk régebbi példányai kaphatók a Posta Központi Hírlapirodá újságboltjában: Budapest V., József Attila u. 3. és a Kossuth Könyvkiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél.
Megjelent 35 000 példányban.
69.3570/2 Nyomatott a Zrínyi Nyomda RO–72-es ofszet rotációs gépein. Felelős vezető: Bolgár Imre igazgató
INDEX: 25.805

Digitized by Google

СОДЕРЖАНИЕ

[illegible] актуальные вопросы нашей политики в области науки — [illegible] — Д-р Дердь ФЕКЕТЕ: Смена поколений в [illegible] — [illegible] актуальных проблемах рационализма хозяйственной [illegible] — [illegible] демократия и современная венгерская культура [illegible] — МЕЖДУНАРОДНОЕ ОБОЗРЕНИЕ: От [illegible] о событиях в Чехословакии) — [illegible] — ОБМЕН МНЕНИЯМИ: [illegible] вопросы дальнейшего развития системы местных [illegible] — [illegible] МИХАЙ: Последовательная марксистская [illegible] — КОНСУЛЬТАЦИЯ: [illegible]

CONTENTS

Dr. Miklós AJTAI: Some Actual Problems of the Hungarian Policy of Science — Dr. Tamás SZECSKÓ: The System of Propaganda — Dr. György FEKETE: Alternation of Generations in the Cooperatives — György LICSKÓ: On Actual Problems of the Rationalism of Economic Activities — Socialist Democracy and Contemporary Hungarian Culture (Interview with Comrade *György Aczél*) — *INTERNATIONAL REVIEW*: From Dresden to Bratislava (Comrade *Vasil Bil'ak* on the Czechoslovak Events) — *REVIEW*: Miklós ALMÁSI: The Theater at Crossroads — *EXCHANGE OF VIEWS*: Ferenc LUKÁCS: Some Practical Aspects of a Further Development of the Council System in the Town — József GÖNDI—Albert MIHÁLY: Consequent Marxist Philosophy or Activist Socio-Ontology? — *CONSULATION*: György FUKÁSZ: Technicism and Technophobia

SOMMAIRE

Dr. Miklós AJTAI: Quelques questions actuelles de la politique hongroise de la science — Dr. Tamás SZECSKÓ: Le système de la propaganda — Dr. György FEKETE: Alternance des générations dans les coopératives — György LICSKÓ: Sur les problèmes actuelles du rationalisme de l'activité économique — La démocratie socialiste et la culture hongroise contemporaine (Interview avec le camarade *György Aczél*) — *REVUE INTERNATIONALE*: De Dresde à Bratislava (Le camarade *Vasil Bil'ak* sur les événements tchécoslovaques) — *REVUE*: Miklós ALMÁSI: Le théâtre à la croisée des chemins — *ÉCHANGE DE VUE*: Ferenc LUKÁCS: Quelques questions pratiques du développement ultérieur du système des conseils dans les villes — József GÖNDI—Albert MIHÁLY: Philosophie marxiste cohérente ou ontologie sociale activiste? — *CONSULTATION*: György FUKÁSZ: Technicisme et technophobie

INHALT

Dr. Miklós AJTAI: Zeitgemäße Fragen der Wissenschaftpolitik in Ungarn — Dr. Tamás SZECSKÓ: Das System der Propaganda — Dr. György FEKETE: Der Generationswechsel in den Genossenschaften — György LICSKÓ: Aktuelle Fragen des Rationalismus im Wirtschaftsleben — Sozialistische Demokratie und ungarische Kultur der Gegenwart (Gespräch mit *György Aczél*) — *INTERNATIONALE RUNDSCHAU*: Von Dresden bis Bratislava (Gen. Vasil Bil'ak über die Ereignisse in der CSSR) — *RUNDSCHAU*: Miklós ALMÁSI: Theater am Scheideweg — *GEDANKENAUSTAUSCH*: Ferenc LUKÁCS: Die Fortentwickl[illegible] des Ratssystems und ihre Auswirkung auf das Kommunalwesen [illegible] bert MIHÁLY: Konsequente marxistische Philosophie oder [illegible] thologie? — *KONSULTATION*: György FUKÁSZ: Techn[illegible]

Digitized by Google

Borics Pál: Palántázó

Digitized by Google

5,– forint

Digitized by Google

TÁRSADALMI SZEMLE

VILÁG
PROLETÁRJAI,
EGYESÜLJETEK!

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT
ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

11

XXIV. ÉVFOLYAM, 1969. NOVEMBER

Digitized by Google

Digitized by Google

XXIV. ÉVFOLYAM, 11.
1969. NOVEMBER

TÁRSADALMI SZEMLE

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

TARTALOM

Komócsin Zoltán — 3 — Az egységért folyó harc kipróbált fegyvere

Vályi Péter — 10 — A KGST-országok együttműködésének pénzügyi és áruforgalmi kérdései

Csizmadia Ernő — 18 — Belterjes mezőgazdasági fejlesztés – intenzív iparosítás

Gál Róbert — 29 — A pályakezdő fiatalok munkássá válásának néhány kérdése

Rudas János — 37 — Tudomány és kultúraterjesztés

45 — Negyedszázad a kulturális forradalom szolgálatában

Nemzetközi szemle

Gulyás Pál — 47 — A Német Demokratikus Köztársaság két évtizede

Kovács István — 53 — Franciaországi változások

Szemle

Harangozó Ede — 59 — A munkaidő-csökkentés tapasztalatai

Pilling András — 66 — Gazdasági szabályozás és a termelőszövetkezetek 1970–1971. évi tervei

Eszmecsere

Fodor Mihály — 73 — Néhány gondolat a tanácsi gazdálkodás továbbfejlesztéséről

Rezső Margit — 79 — Tudományos társadalomelmélet, vagy ideológikus társadalomfelfogás?

Fodor Judit — 85 — Objektivitás, praxis, filozófia

Konzultáció

Papp Zsolt — 89 — Marxizmus és filozófiai antropológia

Fórum

Dimo Vladov — 99 — A termelőszövetkezeti tag gazdaságának teljhatalmú szocialista gazdája

Bodnár Miklós — 102 — Illúziók nélkül

Könyvekről

Somogyi Sándor, Dajka Ferenc — 104 — Gáspár Sándor: A mag… a szocializmus épít…

Ádám Antal — 106 — Lakos Sándor: A … a szocialista é…

109 — Testvérlapjaink

Digitized by Google

A CIKKEK SZERZŐI:

KOMÓCSIN ZOLTÁN, az MSZMP KB Politikai Bizottságának tagja, a Központi Bizottság titkára

VÁLYI PÉTER pénzügyminiszter

DR. CSIZMADIA ERNŐ egyetemi tanár, a Marx Károly Közgazdaságtudományi egyetem rektorhelyettese

GÁL RÓBERT, az MSZMP Társadalomtudományi Intézetének munkatársa

RUDAS JÁNOS, a Népművelési Intézet mb. osztályvezetője

GULYÁS PÁL újságíró

KOVÁCS ISTVÁN újságíró

DR. HARANGOZÓ EDE, az MSZMP Központi Bizottságának munkatársa

DR. PILLING ANDRÁS kandidátus, a MÉM statisztikai és gazdaságelemző központjának osztályvezetője

FODOR MIHÁLY a Szolnok megyei tanács VB elnöke

REZSŐ MARGIT egyetemi adjunktus

FODOR JUDIT kandidátus, egyetemi docens

PAPP ZSOLT, az MSZMP Társadalomtudományi Intézetének munkatársa

DIMO VLADOV professzor (Bolgár Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézete)

DR. BODNÁR MIKLÓS tanszékvezető egyetemi docens

SOMOGYI SÁNDOR, az MSZMP Központi Bizottságának osztályvezető helyettese

DAJKA FERENC, az MSZMP Központi Bizottságának munkatársa

DR. ÁDÁM ANTAL kandidátus, egyetemi tanár

...ket a Magyar Művészet 1945–1969. című kiállításról ...rnak) és Koncz Béla tárlatáról válogattuk.

A szerkesztő bizottság elnöke:
BENKE VALÉRIA

A szerkesztő bizottság tagjai:
FRISS ISTVÁN
HÁY LÁSZLÓ
KOMJÁT IRÉN
LAKOS SÁNDOR
NEMES DEZSŐ
NÉMETH KÁROLY
ÓVÁRI MIKLÓS
SÍK ENDRE
SZIGETI JÓZSEF

A szerkesztőség címe:
Budapest, V.,
Széchenyi rakpart 19.
Telefon:
111–400, 124–475

Digitized by Google

KOMÓCSIN ZOLTÁN:

Az egységért folyó harc kipróbált fegyvere

Jelenleg a nemzetközi kommunista mozgalom mögött és előtt két nagy esemény áll. Ez év júniusában volt Moszkvában a kommunista és munkáspártok történelmi jelentőségű tanácskozása. A jövő év áprilisában ünneplik a világ kommunistái, minden haladó emberrel együtt, Vlagyimir Iljics Lenin születésének századik évfordulóját. Mindkét esemény új feladatokat jelöl ki a marxista—leninista elmélettel, a proletár internacionalizmussal, valamint a nemzetközi kommunista mozgalom gyakorlati harcának tapasztalataival való foglalkozásban.

Lenin elméleti és gyakorlati munkássága a legszorosabb kapcsolatban van a nemzetközi munkásosztály, a marxista forradalmi pártok egységéért és összeforrottságáért vívott harccal. Vlagyimir Iljics elméleti következtetései az imperializmusnak mint a kapitalizmus legfelsőbb fokának lényegéről, sajátosságairól, a szocialista forradalom elkerülhetetlen szükségességéről, továbbá a szocializmus építésének általános, minden országra érvényes törvényszerűségeiről ma időszerűbbek, mint valaha. Lenin a marxizmus elméletét továbbfejlesztve, gyakorlati alkalmazásával világtörténelmi jelentőségű tapasztalatokkal gazdagította a nemzetközi kommunista mozgalmat. A proletár internacionalizmus elveinek elméleti kidolgozásával és gyakorlati megvalósításával a forradalmi bátorság és eltökéltség olyan példáját mutatta fel, amely napjaink bonyolult eseményei között is élő tanulság a világ minden kommunistája számára. Lenin a nemzeti és nemzetközi egységért folytatott harcában olyan ideológiai fegyvert alkotott, amely korunk kommunista mozgalmában is megőrizte hatékonyságát. A lenini elméleti örökség és gyakorlati harci tapasztalatok tanulmányozásával és a mai viszonyokra való alkalmazásával készül legméltóbban a nemzetközi kommunista mozgalom a centenárium megünneplésére. Erre hívnak fel a moszkvai nemzetközi tanácskozás dokumentumai, amelyeket a testvérpártok közösen dolgoztak ki.

A kommunista és munkáspártok moszkvai nemzetközi tanácskozását összes eredményeivel együtt történelmi jelentőségűvé teszi az, hogy megerősítette a nemzetközi kommunista mozgalomnak a marxizmus—leninizmushoz, a proletár internacionalizmus eszméjéhez való hűségét és ezen az elvi alapon szorosabbra fűzte a testvérpártok egységét és összeforrottságát. A tanácskozás ténye önmagában véve is az internacionalista egység győzelmét jelenti. Újra bebizonyosodott, hogy a testvérpártok nézeteltérései, vitái nem akadályozhatják meg a közös erőfeszítéseket, az egység megerősítéséért és fejlesztéséért folyó harcot. Ehhez azonban az kell, hogy az internacionalizmus elvei alapján közelítsék meg a felmerülő problémákat.

A társadalmi fejlődésnek mai szakaszában a kommunista világmozgalomban kétségkívül bonyolult a helyzet, objektív és szubjektív okokból ere-

[illegible] Pravda október 15-i számában.

Digitized by Google

dően egyaránt. Tagadhatatlan, hogy nagy különbségek vannak az egyes országok között a termelőerők, a gazdasági, társadalmi viszonyok fejlettségének színvonalában. E különbségek, az egyes országok fejlődésének sajátos feltételei befolyásolják azt, hogy egyik vagy másik testvérpárt hogyan konkretizálja a nemzetközi kommunista mozgalom fő stratégiai céljainak megvalósításáért folytatott harc feladatait és milyen taktikát követ. Ebből következik, hogy minden egyes testvérpárt önállóan dolgozza ki politikáját és határozza meg végrehajtásának módszereit. A nemzeti sajátosságok figyelembevétele a kommunista és munkáspártok számára olyan követelmény, amelyet nem lehet elhanyagolni sem, de nem szabad túlértékelni sem.

A nemzetközi kommunista mozgalom mindkét esetre szolgáltat példát. Így például a nemzeti sajátosságok figyelmen kívül hagyása Magyarországon 1956-ban az egyik fontos ok volt, amely megkönnyítette az ellenforradalmi erők fellépését. Jelenleg pedig annak tanúi vagyunk, hogy egyes országokban a nemzeti sajátosságokat felhasználják az internacionalista elvek gyengítésére és a nacionalizmus felszítására. Ezzel szemben azt kell világosan leszögezni, hogy a nemzeti sajátosságok és az internacionalista elkötelezettség egységes egészet alkotnak, nem szabad egyiket a másikkal szembeállítani. Az egyes kommunista és munkáspártok — bármilyen társadalmi rendszerű országban — helyes politikát úgy alakíthatnak ki, tömegbefolyásra akkor tehetnek szert, ha figyelembe veszik a nemzeti sajátosságokkal kapcsolatos követelményeket. Ugyanakkor egyetlen testvérpárt sem folytathat eredményes harcot a többi nélkül, elszakadva ezektől. A nemzetközi kommunista mozgalommal való egység és összeforrottság valamennyi marxista—leninista párt számára az erő és a siker legbiztosabb, semmi mással nem pótolható forrását jelenti.

Az eltérő társadalmi, gazdasági viszonyokból fakadóan jelenleg új formában, de a régi tartalommal jelentkezik az a szubjektív jellegű probléma, amely a nacionalizmus fogalomkörébe tartozik.

A felszabadult, vagy felszabadulásukért harcoló népeknek, az úgynevezett harmadik világ népeinek nacionalizmusa alapjában konstruktív jellegű. Ezek az országok, harcban az imperializmus ellen, mindinkább a szocializmushoz vonzódnak. Ennek következtében válik a nemzeti felszabadító mozgalom — az ideológiai eltérések ellenére — a nemzetközi kommunista mozgalom politikai szövetségesévé.

A harmadik világ országainak — az imperialisták bűnei miatt — súlyos gazdasági, társadalmi, kulturális elmaradottsággal kell szembenézniük. Az imperialistákkal együttműködő belső erők kihasználják ezt az elmaradottságot, hogy hatalmukat fenntartsák és megerősítsék, felhasználva a szociális demagógiát, a kommunista- és szovjetellenességet. Állandó éberséggel, elvi következetességgel, a marxista—leninista ideológiai színvonal emelésével lehet az objektív viszonyokból adódó hibákat elhárítani, a nacionalista korlátoltságot visszaszorítani, védelmezve a jogos nemzeti érdekeket.

A fejlett tőkésországokban, a szupermonopóliumok kereteiben — a tőkés kisajátítás mellett — a termelés további társadalmasítása és internacionalizálása megy végbe. Ez a folyamat azonban nem oldja fel a nemzeti ellentéteket. Sőt a monopoltőkés osztály érdekelt a nacionalizmus szításában, a nemzeti ellentétek élezésében céljainak megvalósításához.

Az imperialista országok uralkodó osztályai a kommunista pártokat a ionalista szűkkeblűség, a Szovjetuniótól, a szocialista országoktól való tárolódás irányába próbálják taszítani. Az imperialisták nagy reménye-

Digitized by Google

ket táplálnak azzal kapcsolatban, hogy egyik vagy másik kommunista pártban felüti a fejét a nacionalizmus. Az osztályellenségnek nem titkolt reménye, hogy a nacionalizmus segítségével elérik, hogy egyes kommunista pártok az önelszigetelés útjára térnek. A nacionalizmustól az imperialisták a nemzetközi kommunista mozgalom egységének, összeforrottságának gyengülését remélik.

A nemzetközi kommunista mozgalom nehézségeit növeli, hogy a szocialista világrendszer fejlődése során nem szűnik meg automatikusan a nacionalizmus veszélye. A szocialista országokban a nacionalizmus főként megcsontosodott nézetek maradványa, s a szocialista rendszer fiatal kora miatt él még mindig. Másik forrása, hogy a társadalom szocialista tudatának fejlődése elmarad a jogos nemzeti büszkeséget keltő gazdasági, társadalmi, kulturális eredményektől. Akkor kezd komollyá válni a probléma, amikor a nacionalista nézetek teret nyernek a párt- és állami vezetésben, és a nacionalizmussal szemben elmarad az elvi, bátor, ha kell önkritikus fellépés, sőt az erőfeszítések a nacionalizmus igazolására irányulnak. Egyetlen szocializmust építő ország népe és pártja sem légüres térben vagy elefántcsonttoronyban él és dolgozik. Ezért az ellenséges ideológiai-politikai koncepciók hatást gyakorolhatnak bizonyos körökre. A nacionalizmus létezésének sommás elutasítása objektíve annak leplezését szolgálja. Feladata tehát minden kommunista pártnak, hogy valamennyi ellenséges ideológiai áramlattal, így mindenekelőtt a saját köreiben jelentkező nacionalista veszéllyel szemben is céltudatos harcot folytasson.

A szocialista rendszer néhány országában megtalálhatók mind a nagyhatalmi sovinizmus, mind pedig a kis országokra jellemző nacionalizmus megnyilvánulásai, amelyek különböző formában és váltakozó élességgel jelentkeznek. Ezek a jelenségek bonyolult problémát teremtettek a nemzetközi kommunista mozgalomban.

A kis országokra jellemző nacionalizmus, éppen úgy, mint a nagyhatalmi sovinizmus, mellőzi az osztályharc gondolatát és hol a kis és nagy nemzetek pozíciójából, hol a semlegesség álarcában közelíti meg e fontos problémákat. Az az „elmélet", amely a világot kis és nagy nemzetekre osztva közelíti meg a problémákat, eleve a legfontosabbról, a lényegről tereli el a figyelmet, elködösíti, hogy az alapvető különbségek nem az országok méreteiben vannak, hanem abban, hogy melyik osztály érdekeit és céljait szolgálja politikájuk. Az osztályszemlélet háttérbe szorítása, az osztályellentétek elködösítése, a „kis nemzetek" érzékenységének felgerjesztése — a nacionalizmusnak tett engedmény, amely — éppen úgy, mint a nagyhatalmi sovinizmus — objektíve az imperializmus malmára hajtja a vizet.

A proletár internacionalizmus — mindenekelőtt hűség a nemzetközi munkásosztály közös ügyeihez és érdekeihez. Ez a tartalma, lényege az internacionalizmusnak. Kommunisták részéről a politikai semlegesség a proletár internacionalizmus revideálását jelenti, engedményt a nacionalizmus irányában. Az ilyen politikában az osztályharc kérdéseinek mellőzése rejlik.

Amikor ideológiailag elhatároljuk magunkat ettől a proletár internacionalizmussal ellentétes irányzattól, megerősítjük politikai egységre való törekvésünket a következetesen antiimperialista tartalmú „el nem kötelezettségi" politikát folytató erőkkel. Az imperializmus elleni közös harcunk céljainak megvalósítását elősegítő el nem kötelezett politika pozitívumait nagyra értékeljük. Az objektív igazság alapján azonban szükséges leszögezni: a nemzetközi méretekben folyó osztályharc mai viszonyai között az imperia-

Digitized by Google

lizmus ellen fegyverrel, vagy más módon harcoló összes erők, Vietnamtól a Közel-Keletig, a legnagyobb segítséget a szocialista országok közösségétől, mindenekelőtt a Szovjetuniótól kapják.

A nacionalizmus veszélyét a nemzetközi kommunista mozgalomban szükségtelen tagadni, mert az létezik. A feladatunk az, hogy szembenézve ezzel a veszéllyel, meghatározzuk tennivalóinkat. A nacionalizmus egyetlen igazi és hatásos ellenszere — a proletár internacionalizmus. Ennek elvei alapján lehet fokozatosan feloldani az összes ellentmondásokat.

A 75 kommunista és munkáspárt a proletár internacionalizmus elvei alapján találta meg a nemzetközi tanácskozás előkészítésének, összehívásának és az azon elfogadott közös határozatok elérésének útját. Nemcsak sikerült elhárítani a számtalan akadályt, hanem olyan elveket és módszereket is sikerült meghonosítani, mint valamennyi párt önállóságának és függetlenségének tiszteletben tartása, a demokratikus elvtársi viták, a kollektivizmus, amelyek a továbbiakban is nagy jelentőségűek lesznek a testvérpártok két- és többoldalú kapcsolataiban. Ismét bebizonyosodott, hogy a proletár internacionalizmus nélkülözhetetlen fegyvere az egységért és összeforrottságért vívott harcnak.

A nemzetközi tanácskozáson megerősödött internacionalista egység értékét növeli, hogy ez nem csupán a testvérpártok zárt körére terjed ki. A 75 testvérpárt képviselői valamennyi kommunista és munkáspárt egységéért szállnak síkra. A tanácskozáson részt vett és részt nem vett pártokkal egyaránt akcióegységet akarnak. Sőt a nemzetközi tanácskozáson elfogadott okmányokban meghirdették az összes imperialistaellenes erők összefogásának szükségességét és kidolgozták az antiimperialista akcióegység politikai platformját. A nemzetközi kommunista mozgalom internacionalista egységének megerősödése nagy csapás az imperializmusra, továbbá a sorainkban fellelhető nacionalizmusra, a jobboldali revizionista és álbaloldali szektás, dogmatikus elhajlásra és szakadár törekvésekre.

A proletár internacionalizmus — mint mindig a nemzetközi kommunista mozgalom története során — ma is eszmei-politikai harcban, vitákban jut érvényre. A nemzetközi kommunista mozgalomban most olyan sajátságos helyzet van, hogy a proletár internacionalizmusra támaszkodnak a következetes elvi, marxista—leninista politikát folytató testvérpártok, de ugyanúgy, sőt néha még hangosabban rá hivatkoznak revizionisták és az álbaloldali szektás-dogmatikusok is. A jobb- vagy a „baloldali" revizionisták a proletár internacionalizmusra hivatkozva akarják álcázni politikájukat, elhajlásukat. Így próbálják igazolni ellenzéki pozíciójukat a nemzetközi kommunista mozgalommal szemben. Ilyen körülmények között fokozott jelentőséggel bír annak világos és pontos meghatározása, hogy mi a tartalma, kritériuma, próbaköve a proletár internacionalizmus fogalmának.

A gyakran felmerülő problémákban minden esetben megnyugtató módon igazodhatunk el, ha hűségesek vagyunk a marxizmus elméleti tanításához. A marxizmus—leninizmus elméleti rendszerében a legfontosabb az osztályharc elmélete és gyakorlata, a munkásosztály hatalmának megteremtéséért és megtartásáért folytatott harc. Az osztályharc elméletéhez és gyakorlatához való viszony — a proletár internacionalizmus konkrét tartalma, kritériuma. Az egyes embereket és pártokat nem kijelentéseik alapján fogadhatjuk el internacionalistáknak, hanem azon az alapon, hogy szavaik és legfőképpen tetteik összhangban állnak-e az osztályharcos szemlélettel és gyakorlattal. A proletár internacionalizmus hangoztatása az o[illegible]elszakítva,

Digitized by Google

éppen szembeállítva azzal, a gyakorlatban szükségszerűen eltávolodást, szembekerülést jelent az internacionalizmussal.

A moszkvai nemzetközi tanácskozás részvevői V. I. Lenin elvi és gyakorlati útmutatását követték, amikor a fő dokumentumban leszögezték: minden egyes kommunista párt felelős tevékenységéért saját munkásosztálya és népe előtt és egyidejűleg a nemzetközi munkásosztály előtt is. A kommunista és munkáspártok nemzeti és nemzetközi felelőssége elválaszthatatlan egymástól. Kiemelték, hogy „a szocializmus védelme a kommunisták nemzetközi kötelessége". Ezek és más fontos megállapítások a világ összes kommunistáit segítik az elvi tájékozódás és magatartás kialakításában.

Az osztályharc fő frontja a mai világban a szocialista és a kapitalista világrendszer között húzódik. A két kibékíthetetlenül ellentétes világrendszer harca és a szocializmus eredményei gyakorolják a legnagyobb befolyást az egész emberiség sorsára. Ez korunk legnagyobb jelentőségű realitása. Bármilyen változás a szocialista világrendszerben, vagy az egyes szocialista országokban közvetlen kihatással van a nemzetközi munkásosztály harcára. Az eredményes fejlődés megkönnyíti és előrelendíti a nemzetközi osztályharcot, új perspektívákat ad neki. A szocialista világrendszer objektív jelentőségéből adódik, hogy a szocializmus védelme minden marxista—leninista párt, valamennyi kommunista nemzetközi kötelessége. Ez az osztályharc törvénye. E harcban, a szocializmus védelmében való részvétel a proletár internacionalizmus kritériuma, próbaköve.

A Szovjetunió kommunistáinak, népeinek félévszázados magas fokú internacionalizmusa mindenekelőtt abban jutott kifejezésre, hogy sohasem csupán a szovjet nép ügyének tekintették a szocializmus, a kommunizmus építését. Mindazt, amit tettek, a nemzetközi osztályharc érdekeivel és céljaival kötötték össze. A Szovjetunió mindig összhangba hozta politikáját, a szocializmus építésének feladatait a nemzetközi munkásosztály, a kommunista világmozgalom feladataival. A Szovjetunió kommunistái, népei mindig nagy felelősséggel viseltettek a nemzetközi munkásmozgalom iránt. A szocialista világrendszer kialakulásával kiszélesült az a front, amely a szovjet példát követve, a nemzetközi osztályharc anyagi, társadalmi, ideológiai támasza. Szélesebb alapon valósul meg a kölcsönös segítségnyújtás a nemzetközi kommunista mozgalom hatalmon levő és hatalomért harcoló pártjai között. Korunk lelkesítő realitása, hogy a szocialista országok kommunista és munkáspártjai egy világrendszer méretében valósítják meg egyidejűleg nemzeti és nemzetközi felelősségüket.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme óta a proletár internacionalizmus legbiztosabb kritériuma, próbaköve a Szovjetunióhoz és kommunista pártjához való viszony. Vannak, akik ezt az elvet revideálva, azt állítják, hogy az első szocialista forradalom győzelme után közvetlenül ez így volt, ma már azonban, a megváltozott világhelyzetben nem tekinthető vízválasztónak a Szovjetunióhoz való viszony. Ebben az imperialisták szovjetellenes propagandája előtti meghátrálás tükröződik. Az imperialisták óriási nyomást fejtenek ki, hogy az egyes kommunista és munkáspártok önállóságának és függetlenségének kritériumául a Szovjetunióval és kommunista pártjával szembeni ellenzékiséget fogadtassák el. Az a párt, amelyik szemben áll Moszkvával — „független", amelyik pedig szolidáris a Szovjetunióval — nem az. Ezt a szovjetellenes koncepciót összekapcsolják a „vezető pártról" és irányító központról" szóló, ismétlődő, ósdi kommunistaellenes propaganda[illegible] a nemzetközi kommunista mozgalomban nincsen vezető

Digitized by Google

párt és irányító központ. A kommunisták mind az imperialista osztályellenséggel, mind pedig a soraikon belül jelentkező nacionalista, szovjetellenes jelenségekkel szemben a marxista—leninista elveket és az objektív történelmi igazságot szegezik szembe.

A szovjetellenesség akár jobb-, akár „baloldali" revizionista köntösben jelentkezik is — mindenképpen az internacionalizmustól idegen jelenség. Aki eltávolodik a Szovjetuniótól, szembehelyezkedik vele, az elkerülhetetlenül szemben áll a marxizmus—leninizmussal, a kommunizmussal.

Az első dolog, amelyre a kommunisták soraiban jelentkező szovjetellenességgel kapcsolatban figyelmeztetni kell: ezen az úton haladva nincsen megállás a renegátságig, az osztályharc, forradalmi elméletünk elárulásáig. A szovjetellenesség — függetlenül az egyes emberek vagy pártok előző, bármilyen nagy érdemeitől is — óhatatlanul a barikád túlsó oldalára vezet.

A Szovjetunió helyét, szerepét, jelentőségét a mai és holnapi világban ötven év óta az objektív történelmi fejlődés határozza meg. A Szovjetunió létezése megváltoztathatatlan világtörténelmi jelentőségű tény. A Szovjetunió olyan lebírhatatlan gazdasági, társadalmi, kulturális, ideológiai és katonai erő, amely barátainak szüntelen erőforrást jelent, s amellyel ellenségei — akár akarják, akár nem — kénytelenek számolni. A Szovjetunióban testesül meg az a gazdasági és társadalmi erő, amely a megvalósult szocializmus, az épülő kommunizmus valóságát jelenti minden haladó törekvés számára az egész világon. A Szovjetunió Kommunista Pártjának hét évtizedes történelme, mai eszmei-politikai-erkölcsi ereje az egész nemzetközi kommunista mozgalom elvi-politikai és gyakorlati harcának egyedülálló, semmi mással nem pótolható forrása.

A Szovjetunió sokoldalú segítséget nyújt a szocializmus építésében más országok népeinek, biztosítva velük együtt a szocialista világrendszer erejének növekedését és megszilárdulását. A szovjet rendszer születése első percétől önzetlen internacionalista missziót teljesít. A nemzetközi kommunista mozgalom osztagai, a szocialista országok kivétel nélkül mind sokat köszönhetnek a szovjet nép anyagi, erkölcsi és véráldozatainak. Ebben rejlik a lényege annak, hogy bár a testvérpártok, a szocialista országok egyenrangúak, de nem egyforma áldozatokkal járulnak hozzá a közös erőfeszítésekhez, a nemzetközi kommunista mozgalom erejének növeléséhez. A Szovjetunió nemzetközi békepolitikája, katonai ereje az egész világ békéért harcoló emberiségének védelmét szolgálja. Óriási anyagi áldozatokat vállal magára az imperialisták által a világra kényszerített fegyverkezési versenyben. Amint a második világháborúban — viselve annak fő terhét — a Szovjetunió mentette meg az emberiséget a fasiszta világuralomtól, ugyanúgy napjainkban a Szovjetunió anyagi és katonai ereje, nemzetközi politikája, a saját biztonsága és az egész békeszerető emberiség érdekében vállalt áldozatai a legfőbb biztosítékai annak, hogy elhárítható az új világháborúnak az imperialisták részéről való kirobbantása. A Szovjetunió szerepét, helyét az elkövetkezendő évtizedekre az objektív történelmi fejlődés alakította ki és határozza meg. Mindezek következtében az internacionalizmus próbaköve minden kommunista számára — a Szovjetunióhoz való viszony.

A Szovjetunió és kommunista pártja történelmi küldetésében van a magyarázata annak, hogy az imperialistáknak, a szocializmus minden rendű és rangú ellenségeinek kommunistaellenes propagandájában a szovjetellenesség [illegible] el a központi helyet. A szovjetellenes ideológiai erőfeszítésektől remélik a kommunizmus eszmei-politikai térhódításának feltartóztatását. S

Digitized by Google

érdekükben arra számítanak, hogy a nemzetközi kommunista mozgalom egyes nemzeti osztagai és a haladó, demokratikus erők meggyengítésének, elszigetelésének, majd megsemmisítésének útja ezeknek a Szovjetuniótól való elszakításán keresztül vezet.

Abból a vitathatatlan realitásból, hogy az osztályellenség legfőbb erőfeszítései a Szovjetunió ellen irányulnak, az a logikus következtetés adódik a kommunista pártok számára, hogy állandóan erősítsék szolidaritásukat, együttműködésüket a kommunizmust építő szovjet néppel és kommunista pártjával. A Szovjetuniónak és kommunista pártjának tekintélye, az iránta való bizalom, tisztelet és megbecsülés a legnagyobb mértékben befolyásolja a nemzetközi munkásmozgalom és minden egyes testvérpárt tekintélyének, erejének növekedését. Minden kommunista és munkáspárt saját erejét, tekintélyét növeli, amikor síkra száll a Szovjetunióval való barátság mellett.

A Szovjetunióhoz és kommunista pártjához való viszonynak nagy jelentősége van a nemzetközi kommunista mozgalom egységéért és összeforrottságáért folyó harcban. Ezzel kapcsolatban már huzamos ideje két törekvés figyelhető meg. A kommunista és munkáspártok döntő, nagy többsége, amely síkra száll a nemzetközi kommunista mozgalom egységéért, mindenekelőtt a Szovjetunió Kommunista Pártjához fűződő kapcsolatait erősíti. És megfordítva: az egység ellenzőinek politikájában a szovjetellenesség foglalja el a központi helyet. Ennek oka kézenfekvő: a szakadár törekvések útjában a legnagyobb akadály a Szovjetunió Kommunista Pártja. Az egységért folytatott harcban is vízválasztó a Szovjetunióval való barátság. Az a párt, amely egységet akar — erősíti barátságát a Szovjetunióval: amely a szakadás útjára tért — fokozza szovjetellenességét. Az egység útja, a Szovjetunióval való barátság útja, korunk objektív követelményeivel van összhangban, a mai társadalmi fejlődés útja.

A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága nagy örömmel és megelégedéssel állapította meg, hogy a kommunista és munkáspártok moszkvai nemzetközi tanácskozása a Szovjetunió Kommunista Pártja iránti bizalom és megbecsülés további erősödését eredményezte. Ez természetes. A Szovjetunió kommunistáinak proletár internacionalista politikája a legnagyobb mértékben járult hozzá a békéért, a demokráciáért, a függetlenségért és szabadságért, a szocializmusért küzdő erők sikereihez. A Szovjetunió Kommunista Pártja iránti bizalom és megbecsülés növekedése kifejezésre jutott a nemzetközi tanácskozáson elhangzott beszédekben. A testvérpártok közötti megerősödött kölcsönös bizalom és megértés nagy erejű forrása a nemzetközi kommunista mozgalom további harcainak.

A kommunista és munkáspártok előtt jelenleg ugyanolyan nagy feladatok vannak, mint amilyenek eddig is voltak, de minden eddiginél bonyolultabbak. A világ minden kommunistája most mégis nagyobb bizakodással tekinthet a jövő elé, mint néhány évvel ezelőtt. A valóságban beigazolódott, hogy korunk objektív fejlődése nem kedvez a szakadárságnak, a kommunista és munkáspártokban — a felmerülő nézeteltérések ellenére — erősebb az egység iránti igény és az összeforrottságra való törekvés. Az összeforrottság fejlődésével erősödött az internacionalizmus a nemzetközi kommunista mozgalomban.

Mint olyan sokszor a marxizmus—leninizmus és a modern munkásmozgalom fejlődésében, újra bebizonyosodott a megdönthetetlen igazság: a proletár interna- alizmus kipróbált fegyvere az egységért és összeforrottságért folyó harc

Digitized by Google

párt és irányító központ. A kommunisták mind az imperialista osztályellenséggel, mind pedig a soraikon belül jelentkező nacionalista, szovjetellenes jelenségekkel szemben a marxista—leninista elveket és az objektív történelmi igazságot szegezik szembe.

A szovjetellenesség akár jobb-, akár „baloldali" revizionista köntösben jelentkezik is — mindenképpen az internacionalizmustól idegen jelenség. Aki eltávolodik a Szovjetuniótól, szembehelyezkedik vele, az elkerülhetetlenül szemben áll a marxizmus—leninizmussal, a kommunizmussal.

Az első dolog, amelyre a kommunisták soraiban jelentkező szovjetellenességgel kapcsolatban figyelmeztetni kell: ezen az úton haladva nincsen megállás a renegátságig, az osztályharc, forradalmi elméletünk elárulásáig. A szovjetellenesség — függetlenül az egyes emberek vagy pártok előző, bármilyen nagy érdemeitől is — óhatatlanul a barikád túlsó oldalára vezet.

A Szovjetunió helyét, szerepét, jelentőségét a mai és holnapi világban ötven év óta az objektív történelmi fejlődés határozza meg. A Szovjetunió létezése megváltoztathatatlan világtörténelmi jelentőségű tény. A Szovjetunió olyan lebírhatatlan gazdasági, társadalmi, kulturális, ideológiai és katonai erő, amely barátainak szüntelen erőforrást jelent, s amellyel ellenségei — akár akarják, akár nem — kénytelenek számolni. A Szovjetunióban testesül meg az a gazdasági és társadalmi erő, amely a megvalósult szocializmus, az épülő kommunizmus valóságát jelenti minden haladó · törekvés számára az egész világon. A Szovjetunió Kommunista Pártjának hét évtizedes történelme, mai eszmei-politikai-erkölcsi ereje az egész nemzetközi kommunista mozgalom elvi-politikai és gyakorlati harcának egyedülálló, semmi mással nem pótolható forrása.

A Szovjetunió sokoldalú segítséget nyújt a szocializmus építésében más országok népeinek, biztosítva velük együtt a szocialista világrendszer erejének növekedését és megszilárdulását. A szovjet rendszer születése első percétől önzetlen internacionalista missziót teljesít. A nemzetközi kommunista mozgalom osztagai, a szocialista országok kivétel nélkül mind sokat köszönhetnek a szovjet nép anyagi, erkölcsi és véráldozatainak. Ebben rejlik a lényege annak, hogy bár a testvérpártok, a szocialista országok egyenrangúak, de nem egyforma áldozatokkal járulnak hozzá a közös erőfeszítésekhez, a nemzetközi kommunista mozgalom erejének növeléséhez. A Szovjetunió nemzetközi békepolitikája, katonai ereje az egész világ békéért harcoló emberiségének védelmét szolgálja. Óriási anyagi áldozatokat vállal magára az imperialisták által a világra kényszerített fegyverkezési versenyben. Amint a második világháborúban — viselve annak fő terhét — a Szovjetunió mentette meg az emberiséget a fasiszta világuralomtól, ugyanúgy napjainkban a Szovjetunió anyagi és katonai ereje, nemzetközi politikája, a saját biztonsága és az egész békeszerető emberiség érdekében vállalt áldozatai a legfőbb biztosítékai annak, hogy elhárítható az új világháborúnak az imperialisták részéről való kirobbantása. A Szovjetunió szerepét, helyét az elkövetkezendő évtizedekre az objektív történelmi fejlődés alakította ki és határozza meg. Mindezek következtében az internacionalizmus próbaköve minden kommunista számára — a Szovjetunióhoz való viszony.

A Szovjetunió és kommunista pártja történelmi küldetésében van a magyarázata annak, hogy az imperialistáknak, a szocializmus minden rendű és rangú ellenségeinek kommunistaellenes propagandájában a szovjetellenesség [illegible] el a központi helyet. A szovjetellenes ideológiai erőfeszítésektől rekommunizmus eszmei-politikai térhódításának feltartóztatását. Saját

Digitized by Google

érdekükben arra számítanak, hogy a nemzetközi kommunista mozgalom egyes nemzeti osztagai és a haladó, demokratikus erők meggyengítésének, elszigetelésének, majd megsemmisítésének útja ezeknek a Szovjetuniótól való elszakításán keresztül vezet.

Abból a vitathatatlan realitásból, hogy az osztályellenség legfőbb erőfeszítései a Szovjetunió ellen irányulnak, az a logikus következtetés adódik a kommunista pártok számára, hogy állandóan erősítsék szolidaritásukat, együttműködésüket a kommunizmust építő szovjet néppel és kommunista pártjával. A Szovjetuniónak és kommunista pártjának tekintélye, az iránta való bizalom, tisztelet és megbecsülés a legnagyobb mértékben befolyásolja a nemzetközi munkásmozgalom és minden egyes testvérpárt tekintélyének, erejének növekedését. Minden kommunista és munkáspárt saját erejét, tekintélyét növeli, amikor síkra száll a Szovjetunióval való barátság mellett.

A Szovjetunióhoz és kommunista pártjához való viszonynak nagy jelentősége van a nemzetközi kommunista mozgalom egységéért és összeforrottságáért folyó harcban. Ezzel kapcsolatban már huzamos ideje két törekvés figyelhető meg. A kommunista és munkáspártok döntő, nagy többsége, amely síkra száll a nemzetközi kommunista mozgalom egységéért, mindenekelőtt a Szovjetunió Kommunista Pártjához fűződő kapcsolatait erősíti. És megfordítva: az egység ellenzőinek politikájában a szovjetellenesség foglalja el a központi helyet. Ennek oka kézenfekvő: a szakadár törekvések útjában a legnagyobb akadály a Szovjetunió Kommunista Pártja. Az egységért folytatott harcban is vízválasztó a Szovjetunióval való barátság. Az a párt, amely egységet akar — erősíti barátságát a Szovjetunióval: amely a szakadás útjára tért — fokozza szovjetellenességét. Az egység útja, a Szovjetunióval való barátság útja, korunk objektív követelményeivel van összhangban, a mai társadalmi fejlődés útja.

A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága nagy örömmel és megelégedéssel állapította meg, hogy a kommunista és munkáspártok moszkvai nemzetközi tanácskozása a Szovjetunió Kommunista Pártja iránti bizalom és megbecsülés további erősödését eredményezte. Ez természetes. A Szovjetunió kommunistáinak proletár internacionalista politikája a legnagyobb mértékben járult hozzá a békéért, a demokráciáért, a függetlenségért és szabadságért, a szocializmusért küzdő erők sikereihez. A Szovjetunió Kommunista Pártja iránti bizalom és megbecsülés növekedése kifejezésre jutott a nemzetközi tanácskozáson elhangzott beszédekben. A testvérpártok közötti megerősödött kölcsönös bizalom és megértés nagy erejű forrása a nemzetközi kommunista mozgalom további harcainak.

A kommunista és munkáspártok előtt jelenleg ugyanolyan nagy feladatok vannak, mint amilyenek eddig is voltak, de minden eddiginél bonyolultabbak. A világ minden kommunistája most mégis nagyobb bizakodással tekinthet a jövő elé, mint néhány évvel ezelőtt. A valóságban beigazolódott, hogy korunk objektív fejlődése nem kedvez a szakadárságnak, a kommunista és munkáspártokban — a felmerülő nézeteltérések ellenére — erősebb az egység iránti igény és az összeforrottságra való törekvés. Az összeforrottság fejlődésével erősödött az internacionalizmus a nemzetközi kommunista mozgalomban.

Mint olyan sokszor a marxizmus—leninizmus és a modern munkásmozgalom fejlődésében, újra bebizonyosodott a megdönthetetlen igazság: a proletár internacionalizmus kipróbált fegyvere az egységért és összeforrottságért folyó harcnak.

Digitized by Google

VÁLYI PÉTER

A KGST-országok együttműködésének pénzügyi és áruforgalmi kérdései

A Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsának ez év [illegible] XXIII rendkívüli ülésszaka igen fontos és a távlatokat [illegible] a KGST tagországai szorosabb gazdasági integrációjának [illegible] Azóta széles körű munka indult meg minden országban az [illegible] részletes programjának kidolgozására. Az elképzelések [illegible] kidolgozása hazánkban is nagy erővel folyik, s megkezdődött a [illegible] országokban készült tervezetek nemzetközi egyeztetése is. A munka [illegible] kezdeti stádiumában, a vizsgálat és elemzés stádiumában van.

Ehelyütt mindenekelőtt az együttműködés pénzügyi és áruforgalmi problémáira irányítjuk a figyelmet, annál inkább, mert a pénzviszonyok, pénz- és valutaproblémák jelenleg az együttműködés kérdéseiben nem foglaljak el az a helyet, amely tényleges jelentőségüknél fogva megilletné őket; azt is mondhatnánk, hogy ez bizonyos mértékig elhanyagolt területe az együttműködésnek. Az e cikkben kifejtett gondolatok a hazánkban kialakított elképzelésekre támaszkodnak.

A gazdasági kooperáció pénzügyi feltételeinek megvitatásához talán kissé messzebbről kell elindulni, mint kívánatos. Ez azért van így, mert sokakban merül fel az a kétely: helyes-e a mai viszonyok alapján a szomszédos szocialista országok együttműködésének továbbfejlesztésében kiemelkedő jelentőséget tulajdonítani a valuta- és hitelkérdéseknek, az áruforgalom különböző feltételeinek? Nem a termelés közvetlen szabályozásában kell-e megtalálnunk az ugrópontot a kooperáció minőségileg új szakaszában? Gondolatmenetünkkel szeretnénk hozzájárulni e kétely eloszlatásához, annak a lényeges, szétválaszthatatlan kapcsolatnak az igazolásához, amely a KGST-országok mai termelési, kereskedelmi és pénzügyi tevékenységét összeköti.

A nemzetközi munkamegosztás gyors terjedése a jelenlegi időszak egyik jellemző törekvése és tendenciája. A modern technika összezsugorította a földrajzi távolságokat. Ennek ellenére a nemzetközi munkamegosztás sűrűsödési pontjai egyes földrajzi-politikai régiókban alakulnak ki. Különösen kézenfekvő ez a KGST-tagországok regionális gazdasági tömörülésére vonatkozóan, mert itt nem csupán és nem is elsősorban a földrajzi közelség, a szomszédság, nemem főként a szocializmus eszméje, továbbá az azonos gazdasági és politikai célok vezérlik a fokozódó gazdasági integrálódást.

A munkamegosztás mélyülésének fő tartalma és indoka

- a műszaki tudományos fejlődés gyorsítása nemzetközi összefogás útján,
- a termelés optimális és egyre növekvő méreteinek megvalósítása — kis és közepes országokban is — termelési együttműködés és szakosítás útján,
- [illegible]y fogyasztópiacok létrehozása, amelyeken a szellemi és anyagi javak [illegible]dálytalanul és minden részvevő előnyére mozoghatnak.

Digitized by Google

Ezek az indokok azonban önmagukban nem bizonyítják azt a tételt, hogy a pénzügyi viszonyok korszerűsítése ma különösen időszerű. Hogy a bizonyítás ne mozogjon túlságosan elvont síkon, vizsgáljunk meg egy gyakorlati példát a gazdasági együttműködés tárgykörében. Készakarva nem az országos jelentőségű témák közül választjuk példánkat, mert a legnagyobb hatókörű kooperációs megállapodások — olyanok, mint például a magyar—szovjet alumíniumegyezmény, a villamosenergia-hálózatok összekötése, vagy a közös vasúti tehervagonpark — felsőbb szinten jönnek létre. A jövőben is az ilyen nagy kiterjedésű, országos horderejű témák és megállapodások adják majd meg az együttműködés kibontakozásának gerincét. A szorosabb gazdasági összefonódásnak azonban követelménye, hogy sok vállalat, üzem között jöjjenek létre kisebb-nagyobb kooperációk, s ilyeneket célszerűen csak az érdekelt termelői és fogyasztói egységek között lehet létrehozni.

Ez lehet bármely gépipari termék, például a motorkerékpár, amelynek előállítására — viszonylag kis sorozatban — minden KGST-ország berendezkedett. A mai helyzetnek az lehetne az előnye, hogy sokféle választékban kapható a KGST-országokban motorkerékpár és bizonyos verseny is lehetséges a jobb minőségért. (Ez az előny persze csak akkor érvényesülhetne, ha az egyes országokban minden ország termékeit árusítanák, s ha a belső termelés védelmére nem alkalmaznának fékező vagy tiltó hatású behozatali, illetve kiviteli korlátozást, sem adminisztratív, sem pénzügyi eszközökkel.) Hátránya viszont az, hogy a termék önköltsége minden országban magasabb a lehetségesnél és a kívánatosnál. Az egyszerű logika azt diktálná egyik megoldásként, hogy a különböző országokban működő vállalatok osszák meg munkájukat, olyan módon, hogy a legfontosabb alkatrészeket vagy szerkezeti egységeket más-más vállalat gyártsa közülük. Más-más alkatrészek kombinációjából többféle választék is előállítható. Így mindegyik országban növelhető a sorozatnagyság, ennek megfelelően ugrásszerűen korszerűsíthető a termelési technológia, csökkenthetők a költségek.

Milyen tényezők akadályozzák az ilyen kooperációt? A teljesség igénye nélkül megemlítek néhányat.

A KGST-országok közötti kereskedelemben érvényesülő stabil árak elve megnehezíti az olyan ármegállapodást, amely a vevőt és az eladót egyaránt részesíti a csökkenő költségekből származó előnyökben. Ilyen alapon joggal teheti fel bármelyik kooperáló a kérdést: milyen előnye lesz az importőr vállalatnak a megállapodásból?

A KGST-országok kereskedelmi gyakorlatában ma — minden ezzel ellentétes törekvés ellenére — a kétoldalú kiegyenlítettség elve érvényesül. Ez gyakorlatilag minden együttműködési elképzelés megvalósításakor azt a fogas kérdést veti fel, hogy hogyan egyenlítsék ki egymást kétoldalú szállításokkal az együttműködés részvevői. A kiegyenlítés pedig nehezen, vagy egyáltalában nem valósítható meg minden egyes esetben. Mit tegyen a termelővállalat olyankor, amikor az állami szervek azt mondják, hogy a kiegyenlítés hiánya az országos számlákon problémát okoz a kétoldalú áruforgalom egyenlegében.

Ezt még súlyosbítja az áruknak az az értékrendje, amelyet szintén a kétoldalúság hozott létre a KGST-országok között. Vannak ugyanis „kemény" áruk — azok, amelyek más viszonylatokban is könnyen értékesíthetők (konvertálhatók az országok között) — és „puha" áruk, amelyeknek értékesítési lehetősége erősen korlátozott. Ezért a kiegyenlítésnél az áruk ilyen értelemben vett értékrendje is vita tárgya.

Ellenvetés lehet az is, hogy a közös érdekeket szolgáló munkamegosztás sok esetben beruházást is szükségessé tesz, eddig pedig hiányzott az a közös mechanizmus, amelynek segítségével hitellel el lehetett volna látni a közös

Digitized by Google

érdekű beruházásokat. Az ilyen típusú akadályozó tényezők felsorolását még folytatni lehetne. A felsorolt példák azonban talán elégségesek annak bemutatásához, hogy miért nem valósul meg néhány nagyon ésszerű kooperációs javaslat.

A probléma tehát az, hogy egyrészt a mai együttműködési rendszerben nem tud kellőképpen kibontakozni a verseny, ezért is maradnak fenn gazdaságilag indokolatlan párhuzamosságok; másrészt azonban az egyes országok fogyasztói többnyire nem találnak eléggé széles áruválasztékot (a példánkban említett motorkerékpárok esetében sem), mert az országok behozatali, illetve kivitelmechanizmusa akadályokat gördít az áruk könnyebb áramlása elé.

A jövőbeli rendszerben el kell érnünk, hogy a gyártás kooperáció útján a technológia és a gazdaságosság által indokolt nagy sorozatokban folyjon. Aligha volna azonban szükséges és nem is volna jó, ha csak egyetlen kooperációban készülnének motorkerékpárok. Az optimális fogyasztáshoz bizonyos áruválaszték szükséges, árbeli különbségekkel. A feladat tehát: kapjanak minden országban szabad utat a legkorszerűbb, legtermelékenyebben gyártott termékek.

Meggyőződésem, hogy a termelési együttműködés elmaradását nem az okozza, hogy a gazdasági vezetőknek nincsenek meg a kellő közgazdasági ismereteik, vagy hogy elutasítják a kooperáció elvét, s nem is az, hogy a külkereskedelmi tervek és megállapodások nem eléggé részletesek és nem tartalmaznak együttműködési előírásokat, hanem ez nagyrészt azokon a közgazdasági, pénzügyi és kereskedelmi körülményeken múlik, amelyeknek keretében a munkamegosztás folyik.

Ha közelebbről szemügyre vesszük az akadályokat, ezek mélyén végül is a KGST-országok forgalmában szereplő pénz funkcióinak hiányossága rejlik. A merev, a költségviszonyoktól elszakadt és a kereslet-kínálattól független árak akadályozzák az értékmérő funkció működését, a bilateralizmus korlátozza a fizetési eszköz funkcióit, az áruk „keménységi fok" szerinti, torz minősítése már-már a naturális csere felé mutat, az évenkénti kiegyenlítés szükségessége, a közös felhalmozási alap hiánya a kincsképző funkció fejletlenségére utal.

A termelési kooperációhoz hasonlóan oknyomozást lehetne végezni arról, miért halad az országaink közötti közös intézmények, vállalkozások ügye is nagyon vontatottan. Az eredmény egészen hasonló lenne.

Mindebből sem szabad azonban arra következtetni, hogy kizárólag a KGST pénzügyi (monetáris) rendszerében kell keresnünk a továbbhaladás kulcspontjait. Vannak más kulcspontok is, legfőképpen a tervek és a gazdaságpolitika egyeztetésének, a tudományos tervezés megjavításának, a tudományos műszaki erőfeszítések egyesítésének témakörében. A most időszerű legfontosabb változtatások zömét azonban a forgalmi szférában és a pénzügyek területén találhatjuk.

Vizsgáljuk meg, milyen követelményeket célszerű támasztanunk akkor, amikor egy szorosabb gazdasági integráció keretében a KGST-országok pénzügyi rendszerének jövőjét tervezzük. A követelmények megfogalmazásában a KGST országok közösségének hatékonyabb és gyorsabb gazdasági fejlődését tartjuk szem előtt. Ebből kiindulva a következő követelményeket fogalmaztuk meg:

- Szolgálja a termelés és az egymás közötti külkereskedelem az egyes országok szükségletének teljesebb kielégítését, s különösen a műszaki fejlődést szolgáló eszközök és alkatrészek kölcsönös cseréjét és minőse-

Digitized by Google

gük javítását ösztönözze; fokozza az egyes népgazdaságok érdekeltségét a magas műszaki színvonalú és keresett cikkek kivitelében.

- Támassza alá — különösen közös érdekű beruházások finanszírozási lehetőségének megteremtésével — a struktúrát átalakító termelési ágak tervszerű fejlesztését.

- Hozza létre a termelés szakosításának, a termelési kooperációnak kedvező feltételeit, később pedig tegye lehetővé közös létesítmények, intézmények, vállalkozások létrehozását és közös érdekeltségben való működtetését.

- Erősítse a világgazdaságban a KGST-országok gazdasági és pénzügyi pozícióját, a közös kereskedelempolitikát kifelé, perspektívában pedig egyes KGST-n kívüli országoknak a KGST-vel való bizonyos kooperációját vagy részvételét.

Ezek a követelmények maximálisnak tűnhetnek, s lehet, hogy maximáliak is, ha csak egy-két évre tekintünk előre. A KGST-országok integrációját azonban hosszabb távra szóló fejlődési folyamatnak kell tekintenünk. Akármilyen hosszú és fokozatos is a fejlődés, világos, hogy nem egy intézkedéssel, hanem csak az intézkedések széles körű rendszerével, több menetben közelíthetünk ezekhez a követelményekhez. A pénzügyek, a tervezés, a külkereskedelem, az árképzés területén átgondolt és komplex teendőket kell a KGST-tagországoknak megvalósítaniuk a következő esztendőkben, amelyekben egyik legfőbb feladatuk a tanács XXIII., rendkívüli ülésszakán hozott nagy jelentőségű határozatok végrehajtása.

E követelmények teljesítéséhez a fő lépésnek azt tartjuk, hogy a KGST-országok egymás közötti kereskedelmében és fizetési forgalmában fokozatosan térjünk át a bilateralizmusról a multilaterializmusra. (A bilateralizmus lényege: kétoldalú, kölcsönösen kiegyensúlyozott külkereskedelmi szállítások, kétoldalú hitelnyújtással kombinálva; a keletkező szaldók itt más viszonylatban nem használhatók fel automatikusan. A multilateralizmus lényege az, hogy bármilyen az integrációs körön belül teljesített export és import, a bankban egy számlán írják ezt jóvá, s nincs szükség kétoldalú kiegyenlítésre. A kétoldalúan keletkező szaldók a körön belül bármely relációban automatikusan felhasználhatók. A bank az átmeneti hiányok kiegyenlítésére hitelt nyújt, ezen kívül középlejáratra is hitelez megfelelő feltételek mellett az esetleges fizetési problémák áthidalására).

A multilateralizmus előnyei általában kézenfekvők: a külkereskedelmi forgalom növelésének újabb tartalékait képes feltárni, s előnyei az előbb említett követelmények kielégítésében is megmutatkoznak. Ösztönöz a kivitelre, mert a kivitel növelését nem fékezi a kétoldalú számlák kiegyenlítettségének kötelezettsége, ösztönöz a minőség megjavítására és a műszaki fejlesztésre, mert az áruknak legalább egy részét tekintve egy-egy országban más országok vállalatai is jelentkeznek egymással versenyző eladókként, s a multilaterális elszámolás bevezetése megkönnyíti a termelési kooperáció és szakosítás kiszélesítését, mert multilaterális elszámolásnál nem merül fel az ügyletenkénti vagy országok közötti kétoldalú kiegyenlítés kérdése.

Többek között ez az oka annak, hogy a sokoldalú forgalom (a multilateralizmus) és a közös valuta transzferabilitása (a kétoldalú forgalomban keletkezett követeléseknek és tartozásoknak a KGST-országok körén belüli szabad átválthatósága) alapján képzeljük megvalósítani az integráció pénzügyi,

Digitized by Google

kereskedelmi és árrendszerének korszerűsítését. A jelenlegi helyzetnek a fúrcsasága, hogy elvként már jó néhány esztendővel ezelőtt meghirdettük a multilateralizmust a KGST-ben, és hogy a KGST-országok jelenlegi kontvalutáját is transzferábilisnak hívjuk. Eddig azonban nem sikerült megteremteni azokat a minimális feltételeket sem, amelyek elengedhetetlenek a tervlegesen működő multilaterializmushoz és transzferabilitáshoz. A valóságos folyamatot ugyanis, amely ezekhez vezet, nem pótolhatja semmiféle deklaráció, összefüggő és program szerint életbe léptetendő intézkedésekre van szükség. Ha rövidén meg akarjuk határozni a KGST-n belüli multilateralizmusnak és a közös valuta belső transzferálhatóságának minimális feltételeit, a következő alapvető megállapításokra jutunk:

a) Rugalmasabbá kell tenni a külkereskedelmi kontingens- és szerződéskötési rendszert.

b) Úgy kell fejleszteni a külkereskedelmi árrendszert, hogy az árak rugalmasak legyenek és fejezzék ki a szocialista országok szervezett (tervszerű) piacának értékiteletet.

c) Hatékonnyá kell tenni a KGST-országok között érvényesülő hitelrendszeret, mindenekelőtt oly módon, hogy meg kell szüntetni a hitelnyújtás automatikus jellegét, és ösztönző kamatrendszert kell bevezetni.

d) Be kell vezetni a kollektív valuta aranyra és szabad devizára való részleges átváltását.

Vegyük sorjába ezeket a téziseket és indokolásukat.

A KGST-országok között kétoldalúan megkötött hosszú lejáratú és éves külkereskedelmi megállapodások és a bennük rögzített kötelező árukontingensek rendkívül fontos szerepet töltenek be együttműködésünk tervszerűségének és stabilitásának biztosításában. Ezt a feladatot a jövőben is el kell látniuk. Ma azonban a szerződések és kontingensek kétoldalú jellege, részletezettsége és csaknem teljes specifikáltsága nem teszi lehetővé, hogy az áruforgalomban kibontakozzon a multilateralizmus. Ennek az az oka, hogy a kivihető, illetve behozható árualapok csaknem teljesen és címzett módon elosztodnak, megpedig kötelezően, az áruforgalmi egyezményekben és így nem marad terület és lehetőség a kétoldalúan keletkező különbségeknek a sokoldalú forgalomban való kiegyenlítésére. Nincs tehát más kiút, mint minden relációban teljesen kiegyenliteni a forgalmat, vagy ha ez bármilyen okból nem sikerül, automatikusan hitelt nyújtani.

Lehetséges az, hogy a stabilitás és a külkereskedelem tervszerűsége megmaradjon, sőt erősödjön, s ugyanakkor a sokoldalú alapon elszámolt forgalom részére szükséges mozgásterület is létrejöjjön. Szükséges azonban, hogy a hosszú lejáratú megállapodások a külkereskedelmi forgalomnak csak azt a részét szabályozzák, amely alapvetően befolyásolja az országok gazdaságpolitikáját. Azokat a szállításokat kell tehát több évre előre kötelezően megállapítani, amelyeknél a szükségletek és a szállítási lehetőségek előre biztonsággal meghatározhatók és amelyeknél a gazdasági kapcsolatok tervszerű fejlesztése feltétlenül meg is követeli ezt a biztonságot. Ezen a szférán kívül — amelynek kiterjedése minden egyes ország gazdasági helyzetétől is függ — fontos dolog lehetőséget teremteni ahhoz, hogy rugalmasabban és a változó szükségleteknek megfelelően kevésbé determinált formában áramoljék a külkereskedelmi áruk egy hányada és ez a hányad töltse be a sokoldalú kiegyenlítés funkcióját.

Digitized by Google

.z elmondottaknak megfelelően az áruforgalmi megállapodások a követ-
kontingens-formákra épülnének fel:

Kötelező és mennyiségben megállapított árukontingensek. Ezeknél az állam kötelezettséget vállal a megállapított áru szállítására, illetve átvételére, s a több évre szóló megállapodás az árakra és egyéb feltételekre is kiterjed.

- Értékkontingensek. Ezeknek a részletezettsége és meghatározottsága alacsonyabb fokú, mint a mennyiségben is megállapított kontingenseké. A szállítás, illetve átvételi kötelezettség csak általánosságban érvényes az államra; a kötelezettség a vállalatok közötti magánjogi szerződések megkötésével válik teljessé.

- A kontingens nélküli (szabad) forgalom körébe tartoznának mindazok az áruk, amelyekre nézve az importőr és exportőr ország csak azt a kötelezettséget vállalja, hogy nem érvényesít kiviteli vagy behozatali korlátozást.

Megjegyzendő, hogy ennek a rugalmasabb szerződési és kontingens-rend-
nek az elemei már a mai gyakorlatban is érvényesülnek bizonyos fokig.
emi változás a jövőben az lenne, hogy tudatosan szélesítenénk az érték-
ıtingensek és a szabad kontingensek körét, s ezt a kört felhasználnánk a
galom variálhatóbbá tételére, a multilateralizmus erősítésére.

A multilateralizmus és a transzferabilitás fokozatos létrehozásának köve-
ménye az is, hogy reálisabb legyen a szocialista országok közötti kereske-
emben érvényesülő árak aránya, rugalmasabb legyen az árak képzésének
ıdja. Az árak alakulását akkor nevezhetjük reálisnak, ha hatást gyakorolnak
a világpiac árviszonyai és ezek tartós változásai. (Ez a hatás a közös valuta
ális és stabil árfolyama révén érvényesülhetne.) Szerepet kell hogy játssza-
k a szocialista kereskedelemben létrejövő keresleti és kínálati viszonyok,
nelyek ma spontán módon jutnak érvényre az áruk „keménységi fokában" és
szocialista országok kereskedelmében gyakran érvényesülő naturális jellegű
ukapcsolatokban. A jelenlegi árképzési rendszerben a keresett és hiányzó cik-
:k nemegyszer viszonylag alacsonyabb, a túlkínálatban levők pedig relatíve
agasabb áron értékelődnek, mint a világpiacon. A reális külkereskedelmi
:ak ezen túlmenően tükrözik az országok nemzetközileg elismerhető ráfordí-
ısainak alakulását, a nemzeti valuták és a közös valuta árfolyamának érvé-
yesülése révén. Ilyen módon, nem pedig konstruált sémák alapján alakulhat
i fokozatosan az a külkereskedelmi árrendszer, amely kifejezi a KGST-ország-
;ok értékítéletét, és amely valóban kooperációra ösztönöz.

Az ármegállapodásokat ugyanakkor helyes szervesen összekapcsolni az
ırucsereforgalmi megállapodásokkal. Ez azt jelenti, hogy államközileg rögzí-
ett áruk azoknak a termékeknek legyen, amelyekre nézve kötelező mennyi-
ségi kontingensek vannak megállapítva (de ezeknek legyen). Ebben az esetben
célszerű, ha az ármegállapítás érvényességi időtartama egybeesik a szállítási
kötelezettség időtartamával. A világpiaci árak tartós változása esetén azonban
még az ilyen ármegállapodásokat is helyes időről időre felülvizsgálni és mó-
dosítani.

Az értékkontingensek és a szabad kontingensek szférájában az árak meg-
állapítása a vállalatok hatáskörébe tartozna. Ez biztosítaná az árképzés rugal-
masságát. Ebből a gondolatmenetből következik, hogy a közös valuta érték-
mérő funkciójának betöltése, árfolyamának realitása és működőképessé tétele

Digitized by Google

[illegible] a külkereskedelm[illegible]

[illegible] valuta abban külön[illegible] összes funkcióit, min[illegible]

[illegible] KGST-közösség hitel[illegible] kívánatosnak, amely [illegible] és ugyanakkor [illegible] teszi az országokat [illegible] vagy tagországokban [illegible] gazdasági együtt[illegible] a jelenlegi mecha[illegible] kérelme alapján, előre [illegible] rendelkezésére álló eszkö[illegible] természetesen [illegible] forgalom mére[illegible]

[illegible] csak közös fizető[illegible] technikai hitelszférán [illegible] a bank és a hitelt fel[illegible] a kamatok nyilván[illegible] a világon ki[illegible] az országok érdekeltsége a [illegible] a sokoldalú egyensúly [illegible]

[illegible] mértékének foko[illegible] az eddig ismertetett teendők[illegible] a közös valutában jelentkező [illegible] százalékuk) aranyban vagy [illegible] vagy hogy az adós tar[illegible] a banknak.

Az [illegible] kedvező hatást keltene az egymás [illegible] érdekeltségét a követelések [illegible] fejlesztésére irányuló törekvésüket. Az [illegible] és nagyobb lenne a vonzóereje az [illegible] amelyek ma itt hiánycikk[illegible] kerülnek értékesítésre. Az átvál[illegible] a világpiac árai és a KGST-[illegible] árak [illegible] Mindez azzal járna, hogy a szocialista [illegible] a keresletnek nem [illegible] áruk, exportjuk fokozatosan kiszorulna, a [illegible] kivitele pedig ösztönzést kapna. Ily módon [illegible] az egyes országok exportstruktúrájának átalakítása és az ezzel [illegible] beruházások megvalósítása.

A felvetett témáknak a körét itt, a Beruházási Bank létesítésénél zár[illegible] le. Ez a bank azt a célt hivatott szolgálni, hogy beruházási eszkö[illegible] lássa el a közös érdekű nagy beruházási akciókat. Ezzel a KGST-orszá[illegible] gazdasági együttműködésük tervszerű alakításának újabb hatékony eszkö[illegible] jutnának gazdasági közösségük irányítása alatt. Ennek a banknak a való[illegible] leghatékonyabb, az összes országok gazdasági érdekeit szem előtt tartó [illegible] finanszírozását kellene elvállalnia, és elősegítené a KGST-orszá[illegible] műszaki fejlődésének gyorsulását és az ennek során jelentkező szükség[illegible] hatékony kielégítését.

Digitized by Google

A hatékonyabb nemzetközi pénzügyi mechanizmus ilyen módon is elősegítené a KGST-országok gazdasági kapcsolatainak szorosabbá válását, a spontán elemek kiküszöbölését, a tervszerűség fokozását.

Vizsgálódásaink körét még szélesíthetnénk. Beszélhetnénk arról, hogy milyen módon hatna a KGST-országok között ilyképpen létrehozott pénzügyi ár- és kereskedelmi rendszer az egyes országok gazdálkodására. Beszélhetnénk a nemzeti valuták szerepéről a KGST-országok integrációjában. Szólhatnánk arról, hogyan hangolják majd össze kereskedelempolitikájukat a kívülálló, harmadik országokkal szemben a KGST-országok, milyen protekcionista védelmi intézkedéseket kellene néhány éven belül kifejleszteniük, amelyek segítségével célszerűen tudják védeni gazdasági közösségüket, és ugyanakkor minden tagország számára előnyösebbé tenni a közösségen belüli gazdasági együttműködést és gazdasági kapcsolatokat a külső világgal fennálló gazdasági kapcsolatokkal szemben. Ezeknek a témáknak a feltárása, megvitatása és kidolgozása a következő időszak feladata lesz az egyes országokban és a nemzetközi tárgyalásokon.

A pénzviszonyok fejlesztése elgondolásunk szerint a tervezés fejlesztésével és koordinálásával szoros összhangban merül fel. Jelenleg azonban ez még lebecsült és elhanyagolt kérdés a szocialista nemzetközi gazdaságban. A pénzügyi és valutáris együttműködés fejlődése is tervezés útján valósul majd meg, hiszen a pénzügyi viszonyok alakítását terveznünk kell és tervezni is fogjuk. Ez nem kisebb jelentőségű terv, mint a termelési és forgalmi tervek.

Arra törekszünk, hogy a KGST-tagországok szorosabb gazdasági integrálódásának feltételei a pénzügyek területén is gyors ütemben haladjanak előre minden részvevő ország érdekében és közös egyetértésével.

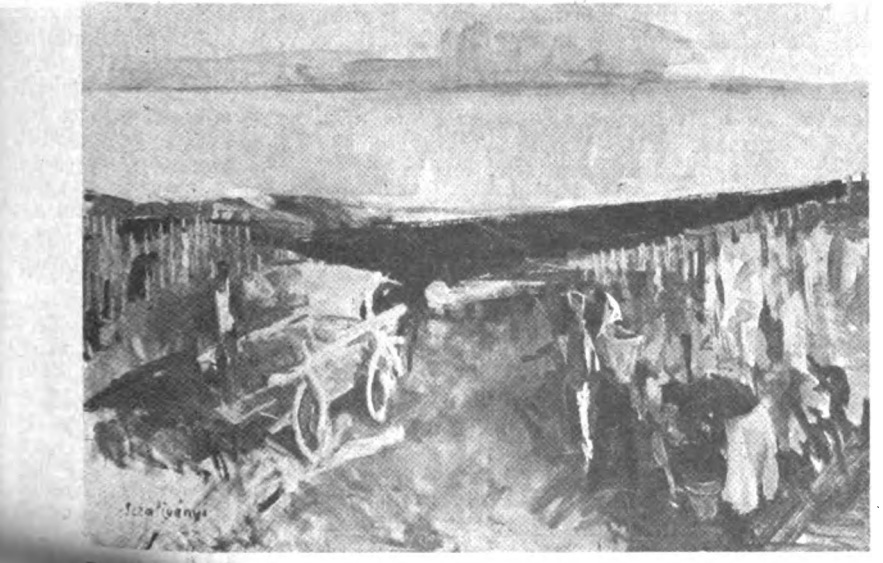

Szentiványi Lajos: Szüret

Digitized by Google

CSIZMADIA ERNŐ:

Belterjes mezőgazdasági fejlesztés — intenzív iparosítás

Pártunk központi bizottságának gazdasági kérdéseket tárgyaló ülései, a IX. kongresszus beszámolója és határozatai jól tükrözik, hogy a vezető szervek milyen szerepet szánnak gazdaságpolitikánkban a mezőgazdaságnak. „Hazánkban az ipar növekedése csak a mezőgazdaság egyidejű fejlesztésével lehetséges" — hangsúlyozza a IX. kongresszus határozata.[1] Az ipar gyorsabb fejlesztése, súlyának növelése a népgazdaság össztermelésében a jövőben is fontos célunk marad. Népgazdasági terveinket azonban *csak az ipar és a mezőgazdaság egyidejű arányos fejlesztésére* alapozhatjuk. Iparunk úgy fejlődhet kiegyensúlyozottan tovább, hogy a mezőgazdaság elegendő élelmiszert, nyersanyagot, munkaerőt és az ipar importszükségletéhez is hozzájáruló devizát ad ehhez, ez pedig csak korszerű, megfelelő ütemben előrehaladó mezőgazdaságtól várható. Mindkét alapvető népgazdasági ág kielégítő ütemű fejlődése csak *egymást kiegészítő, arányos fejlődésük alapján* valósulhat meg.

Időszerű, hogy tüzetesebben vizsgáljuk meg, jobban reflektorfénybe állítsuk ezt az irányvonalat annál is inkább, mert most folyik a következő másfél évtized gazdaságfejlesztési koncepciójának kimunkálása.

Gazdasági fejlődésünk és a mezőgazdaság

Gazdaságfejlesztésünkben tíz évvel ezelőtt gyökeres fordulat kezdődött meg. Az MSZMP az 1956 előtti politikából fenntartotta azokat a tendenciákat, amelyek reális alapra épültek, de elvetette a régi politika voluntarizmusát, a helyébe *a társadalmi és gazdasági fejlődés józan összhangját, a hazai adottságból kinduló fejlesztést* állította. E politika eredményeként a nemzeti jövedelem tíz év alatt mintegy 60 százalékkal nőtt, az évenkénti átlagos növekedés 5,7 százalék volt. Hazánk viszonylag rövid idő alatt a közepesen fejlett ipari országok közé küzdötte fel magát. A növekedés fő tényezője az ipari termelés *gyors ütemű emelkedése* volt. Népgazdaságunk növekedése azonban *ellentmondásokkal, tartós egyensúlyhiánnyal küzd.*

Hogyan illeszkedik be ebbe a képbe a *mezőgazdaság, az élelmiszergazdaság teljesítménye?* Röviden azt mondhatjuk: a legtöbb tekintetben kedvezően.

A mezőgazdaság nem növelte, hanem *csökkentette a belső és külső piacokra támadt feszültségeket.* Árutermelésének növekedése előmozdította a [illegible] élelmiszer-fogyasztásának és az élelmiszerexportnak az emelkedését. [illegible] egyidőben azzal, hogy a legfontosabb élelmiszerekből egy főre szá[illegible] [illegible] többet fogyasztunk — többet is exportálunk, mint két[illegible] [illegible] ezelőtt.

[illegible] például a harmincas évek második felében mindössze 3 millió [illegible] belső fogyasztás — az utóbbi években már több mint 5 millió [illegible] egyidőben — az élőállat-kivitelt is beszámítva — húskiviteli

[1] [illegible] IX. kongresszusa. Kossuth Könyvkiadó, 1[illegible] 118. old.

Digitized by Google

bbletünk több mint 50 százalékkal nőtt. *Tojásból* kétszer, *cukorból* három-or akkora a belső fogyasztás, mint húsz évvel ezelőtt volt. Emellett tojás-viteli többletünk csaknem annyi, cukorkiviteli többletünk pedig hatszor nnyi, mint két évtizeddel ezelőtt. Friss és konzervált *zöldségből és gyü-ölcsből* is jelentősen nőtt a lakosság fogyasztása, az export pedig meghá-omszorozódott.

A kép tehát elég kedvező. Ez persze nem azt jelenti, hogy az élelmiszer-ermelés mindenben híven követte és kielégítette a növekvő igényeket. Azt zonban jól mutatja, hogy olyan mezőgazdaságunk van, amely képes arra, ogy *az élelmiszerek túlnyomó többségéből — s éppen a legfontosabbakból — ielégítse a növekvő fogyasztási, feldolgozási és exportszükségleteket.* Az többi évtizedben csak néhány cikkből (burgonyából, sertészsiradékból) volt zükség hosszabb ideig importra a belső ellátás biztosítása végett. Ha keve-ebbet exportálnánk, a belső fogyasztás még lényegesen emelkedhetne a azai termelésből. Az élelmiszerek többségéből jóval nagyobb mennyiségeket iszünk ki, mint amennyit importálunk, ezért egyenlegünk rendszerint *kiviteli öbblettel* zárul. Húsból a többlet eléri a hazai termelés egyhatodát, zöldség-s gyümölcsfélékből pedig egynegyedét. 1960 óta minden évben nagy kiviteli öbbletünk volt cukorból; 1966-ban ez elérte a hazai termelés 42 százalékát, zóta azonban csökken. Gyümölcsforgalmunk egyenlege — az egyre növekvő déligyümölcs-behozatal ellenére is — tartósan aktív, sőt egyre javul.

Az itt jellemzett teljesítmény értékelésekor arra is utalni kell, hogy a akosság száma állandóan gyarapodott, és ma csaknem egymillióval nagyobb népességet látunk el egy főre számítva több élelmiszerrel, mint 20—25 évvel ezelőtt. A termőterület viszont lényegesen kisebb, a mezőgazdasági dolgozók száma is fokozatosan a felére apad a réginek. Arról sem szabad megfeled-keznünk, hogy mezőgazdaságunk éppen hogy elindult a korszerű nagyüzemi gazdálkodás útján.

Akad *bírálni való* is a mezőgazdaság teljesítményében. Az azonban el-vitathatatlan, hogy növekvő mértékben működött közre a belső ellátásban és az exportban; hosszabb időszakot véve, nem tetézte az egyoldalú iparosí-tásból származó nehézségeinket, hanem csökkentette ezeket. A belső és külső piacokon tapasztalható egyensúlyzavarokat *nem a mezőgazdaság szülte és táplálja.*

A mezőgazdaság szerepe számos országban a lakosság élelmiszer-ellátá-sában merül ki. Az ilyen országok többsége *ipari exportból fedezi élelmiszer-importját.* Mégsem akad közöttük egyetlen egy sem, amely háttérbe szorította volna a mezőgazdaság fejlesztését. Sőt az ilyen országokban gyorsabban fej-lődik a mezőgazdaság, mint az élelmiszer-exportálókban.

A mezőgazdaság az iparilag fejlett országokban *az ipar első számú belső piaca.* Az ipar még az élelmiszerimportőr országokban is maximálisan igyek-szik kihasználni belső piacát, a mezőgazdaságot. Még indokoltabb ez ott, ahol *a mezőgazdaság az ipar legnagyobb piaca, s ahol a természeti adottságok is kedvezők a mezőgazdaság fejlesztéséhez.*

Hazánkban a mezőgazdaság nemcsak a lakosság ellátásában és az ipar piacaként tölt be nagy szerepet, hanem az exportban is, és az így nyert deviza révén az iparfejlesztéshez szükséges importforrások bővítésében is. Nincs olyan gazdasági törvény, hogy egyik vagy másik országnak ipara exportjával feltétlenül fedeznie kell a számára szükséges behozatalt. Gazda-ságilag azonban egészen más a helyzet akkor, ha az ipar képes erre, mint akkor, ha nem képes rá. Az ipar és a mezőgazdaság szerepét, fejlesztési irá-nyát és arányait tekintve egészen más következtetésekre kell jutnunk az egyik esetben, mint a másikban. Olyan országban, amely nyersanyagokban szegény, s ahol az iparfejlesztéshez a mezőgazdasági export révén nyerhető devizát is igénybe kell venni, *az iparfejlesztés kisebb vagy nagyobb mérték-be [redacted] gazdaság korszerűsítésétől is függ.* Pontosabban olyan mér-

Digitized by Google

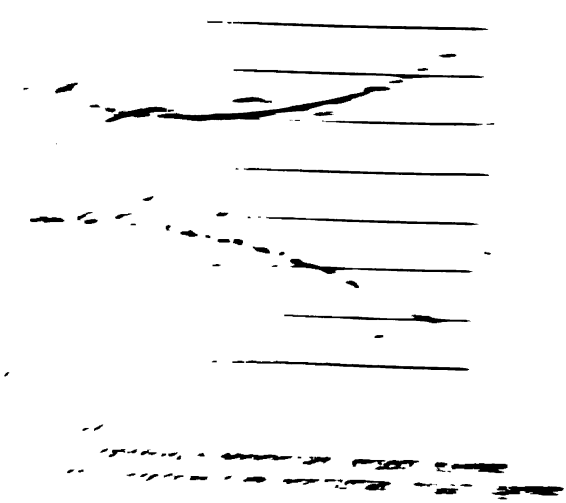

Mindebből egyetlen reális következtetés adódik: hazánkban *az iparfejlesztéssel együtt továbbra is növekvő szerepe van a gazdasági fejlődésben a mezőgazdaságnak.* Gazdaságpolitikánkban a következő egy-másfél

Digitized by Google

i csak erre alapozhatunk. Ez a felismerés jól tükröződik a IX. kongresszus a központi bizottság határozataiban. Nem egészen mondható ez el fejlesz- i terveinkről, pedig a párt irányvonalát az ötéves és tizenöt éves fejlesz- i tervek vannak hivatva átültetni a gyakorlatba.

tenzív fejlesztés a mezőgazdaságban

A *mezőgazdasági növekedést* a termelésre ható objektív feltételek há- n nagy csoportja befolyásolja döntően. Az egyik *a népesség nagyságának az élelmiszerek termelése iránti igényeknek a változása a termőterülethez szonyítva;* a második *az iparosodás foka, az ipari fejlettség;* a harmadik :dig *az éghajlat és. talajminőség.* Vannak olyan országok, amelyekben e fel- telek igen kedvezően esnek egybe, például alacsony népsűrűség találkozik agas színvonalú ipari fejlettséggel és kedvező éghajlati-, talajviszonyokkal. ipikusan ilyen ország az Amerikai Egyesült Államok. Más országok igen irűnlakottak ugyan, de a másik két feltételcsoport is kedvező. Vannak vi- :ont nagy népsűrűségű, de iparilag fejletlen, vagy csak közepesen fejlett rszágok, és köztük is nagy eltérés tapasztalható az éghajlati- és talajviszo- yokban.

Ezeknek a feltételeknek a kombinációja objektíve eldönti, hogy *milyen ejlesztési utat lehet választani* valamely ország mezőgazdaságában. A *ritkán* akott, kedvező természeti feltételekkel bíró ipari országokban viszonylag lacsonyabb hektárhozamok mellett is el lehet látni a lakosságot, sőt export- eleslegek keletkeznek. Ezekben az országokban a mezőgazdasági fejlesztés egésszerűbb iránya a munkatermelékenység növelését előtérbe állító fej- esztés, a munkaerő-létszám erőteljes csökkentése révén. Így is elérhető ak- kora összhozam, amely bőven fedezi a belső és exportigényeket. Ma például az egy hektárra számítva 15—18 mázsás búzatermés világviszonylatban már alacsonynak tekinthető. Az USA-ban azonban ilyen átlagtermésekkel a lakos- sági igényeket jóval meghaladó búzakészletek halmozódnak fel évről évre.

Sűrűn lakott országokban az egyetlen járható út a hektárhozamok nö- velését előtérbe állító *intenzív fejlesztés.* Ezzel is egybekapcsolódik a munka- termelékenység növekedése, de a fejlesztés fő iránya a területegységre jutó termelésnek jelentős befektetésekkel való növelése. Itt a munkatermelékeny- ség egyoldalú előtérbe állítása egymagában semmit sem old meg. Ha egy sűrűnlakott országban gyorsan csökken a mezőgazdasági népesség, jelentős mértékben nőhet a munka termelékenysége még akkor is, ha az össztermelés egy helyben topog. Az ilyen fejlesztési változat azonban nem nyújt több élelmiszert a lakosságnak. Ha a lakosság száma közben még növekszik is, a mezőgazdasági munka termelékenységének gyors növekedése ellenére ellátási zavarok keletkeznek.

Magyarországon a mezőgazdasági fejlesztés fő iránya csak a területegy- ségen minél nagyobb termékmennyiséget nyújtó *intenzív fejlesztés* lehet. Ez nem zárja ki a munkatermelékenység növelését. De a fő feladat, a több- termelés, a belterjességgel szorosan egybekapcsolva sajátos módon veti fel a munkatermelékenység növelését. A legtöbb sűrűn lakott európai ország- ban a mezőgazdasági fejlesztésnek ezt a változatát találhatjuk meg.

Az MSZMP már 1957-ben, tehát több mint egy évtizeddel ezelőtt meg- hirdette agrártéziseiben a mezőgazdaság belterjes fejlesztésének programját. Azóta sok tapasztalat összegyűlt, így ma még világosabban kirajzolódnak előttünk *az intenzív fejlesztés legalapvetőbb összefüggései, tennivalói.*

Mezőgazdaságunkban a kisüzemi gazdálkodásról a nagyüzemire való át- téréssel *elkezdődött* a termelés korszerű *műszaki fejlesztése.* De csak elkez- dődött. Hazánkban a mezőgazdasági korszerűsítés lényege a nagyüzemek [redacted] ma még nem abban áll, hogy a régi nagyüzemi felszerelést és [redacted]hatékonyabbal, műszaki szempontból jobbal váltsuk fel. Ilyenre

Digitized by Google

is sor kerül már — főleg az állami gazdaságokban —, a fő tennivaló azonban *a nagyüzemi gazdálkodás alapvető műszaki feltételeinek megteremtése*, tehát az alapok lerakása. A belterjes fejlesztés egyelőre a korszerű nagyüzemi gazdálkodás kiépítését szolgálja. Ez hátrányos olyan szempontból, hogy az új befektetések egy része nem eredményez többtermelést, hanem csak pótolja a termelésből kieső kisüzemi, szerfás épületeket, gépeket, berendezéseket, illetve a mezőgazdaságból eltávozó munkaerőt, a csökkenő termőterületet. Előnyös azonban azért, mert hatékonyabb eszközök felhasználását jelenti a mezőgazdaságban, s ez az árutermelés lényeges növekedésében realizálódik.

Az utóbbi évtized egyik figyelemreméltó jelensége a mezőgazdaságban az, hogy a nagyüzemi gazdálkodás kialakulásával és az ezt szolgáló befektetésekkel *a mezőgazdaság árutermelése lényegesen gyorsabban nőtt, mint össztermelése*. Az össztermelés évi 1—2 százalékos emelkedésével szemben az árutermelés növekedése elérte az évi 5—6 százalékot. Ennek köszönhető, hogy az élelmiszer-feldolgozás és -export rövid idő alatt megkétszereződött, és a lakosság egy főre jutó élelmiszer-fogyasztása is évről évre rendszeresen emelkedett.

A befektetések hatékonysága a nagyüzemi gazdálkodás kezdeti időszakában abból táplálkozik, hogy az igaerő felváltása gépi erővel, a kézi munka helyettesítése tárgyiasult munkával jelentősen csökkenti a mezőgazdaság saját fogyasztását. Csökken a mezőgazdasági eredetű anyagok és eszközök felhasználása — mert pótolják ezeket az ipari eredetű eszközök —, és a mezőgazdasági munkaerőnek az iparba távozásával lényegesen csökken a saját termelésű élelmiszer fogyasztása is az állami gazdaságokban és termelőszövetkezetekben. Nem véletlen, hogy ez a hatékonyság az árutermelés növekedésében ölt testet. Ez az átalakulás azonban mindenképpen kedvező, mert a belső fogyasztás és az export növekedését eredményezi.

A korszerű nagyüzemi gazdálkodás megalapozását szolgáló intenzív fejlesztés eddig sem korlátozódott a mezőgazdasági árutermelés növekedésére. *Emelkedtek a hektárhozamok is.* Ennek legkézzelfoghatóbb példája a búza és a kukorica hozamainak tíz év alatti mintegy 50 százalékos emelkedése, a cukorrépa-átlaghozamok, a területegységre jutó tojás-, tej-, hús-, zöldség- és gyümölcstermelés növekedése. A hozamok azonban belterjes fejlesztéssel még lényegesen növelhetők. *A hozamok eddigi alakulása nem áll arányban a területegységre jutó befektetések színvonalával és növekedésével.*

A belterjes fejlesztés eddigi gyakorlatában gyakran olyan technikai elemek és feltételek fejlesztése került előtérbe, amelyek nem párosultak a termelés hatékonyságának és jövedelmezőségének javulásával. Igaz, hogy a lényegesen nagyobb fajlagos hozamot képesek hozni az eddiginél. Ehhez azonban több és jobb műtrágyára, takarmányra, sőt épületekre és gépekre van szükség.

A belterjes fejlesztés rendszerint *a termelési szerkezet átalakulását* is már megtermelt termék mehet tönkre a növényvédelem elmulasztása, az állategészségügy hiányosságai, a betakarító és szállító gépek hiánya, a tároló, feldolgozó kapacitás szűkössége miatt. Ezért a jövőben a belterjes fejlesztés során *előnyben kell részesíteni azokat a befektetéseket, amelyek a már megtermelt termékek veszteségmentes felhasználását segítik.*

Még szervesebb része a belterjes fejlesztésnek *a közvetlen hozamnövekedést* szolgáló befektetések előtérbe állítása. Ezt sürgeti az is, hogy egyre szélesebb körben terjednek el azok a fajták, amelyek biológiai szempontból lényegesen nagyobb fajlagos hozamot képesek hozni az eddiginél. Ehhez azonban több és jobb műtrágyára, takarmányra, sőt épületekre és gépekre van szükség.

A belterjes fejlesztés rendszerint *a termelési szerkezet átalakulását* is előidézi. Az intenzív gazdálkodásra a területegységen nagyobb termelési értéket adó kultúrák és termékek termelésének [illegible]sa jellemző.

Digitized by Google

Mindezt azért érdemes hangsúlyozni, mert egyes közgazdászok *csak a nagyobb befektetésekkel járó terheket* látják az intenzív fejlesztésben. „Belterjesség = költség, költség és még több költség!" — így fogalmazzák meg álláspontjukat. A befektetés rendszerint valóban több költség — de olyan ráfordítás, amely búsásan megtérül a hozamokban. Legalábbis az ilyen befektetés ésszerű. Ha az ilyen befektetésnek a mezőgazdaságon kívüli feltételei megteremthetők — erre a következőkben még részletesen kitérünk —, akkor a korszerű mezőgazdaságban nem nehéz megtalálni az önköltségcsökkentés útját.

A tapasztalatok már ma is azt mutatják, hogy a *szakosított tömegtermelést szolgáló* beruházások, termelésbővítések lényegesen nagyobb befektetésekkel járnak ugyan, de jövedelmezőbbek is. A legkorszerűbben berendezett, iparszerűen termelő sertés- és baromfitelepek nagyobb fajlagos beruházási igényük ellenére is gyorsabb megtérülést és jövedelmezőbb gazdálkodást eredményeznek. Nagyüzemeink egy része már felismerte ezt és elindult a belterjes fejlesztés új útjain.

Mindez meghatározza *a mezőgazdasági foglalkoztatás alakulását* is. Ennek megítélésében két véglettel találkozunk. Az egyik, végletekben mozgó álláspont szerint a mezőgazdaság intenzív fejlesztésének fő célja a jövőben a munkaerő létszámának lényeges csökkentése. Ez megfelel annak az elgondolásnak, amely a belterjesség lényegét az élőmunkának tárgyiasult munkával való felváltásában látja. A másik, végletben mozgó nézet képviselői a falusi foglalkoztatás függvényeként kezelik az intenzív fejlesztést. Szerintük a falusi foglalkoztatást a mezőgazdaságnak kell megoldania, még azon az áron is, hogy ez a műszaki fejlesztés visszafogásával párosul.

Egyik véglet sem a magyar valóságból indul ki. Hazánkban a mezőgazdasági nagyüzemek csakis akkor tudják kielégíteni a növekvő belső és exportigényeket, ha korszerűsítik termelésüket. Ehhez jelentős befektetések szükségesek. *A korszerűsítés fő célja a hozamok, a termelés növelése*, nem a munkaerő felszabadítása. Ez utóbbi is törvényszerű, de csak függvénye lehet a többtermelés érdekében végzett gépesítésnek, műszaki fejlesztésnek.

A *termelés növekedését szolgáló korszerűsítés* viszont fejlesztésünk fő irányvonala. Ez a belterjesítés elsőrendű feladata. Ezt nem lehet függővé tenni a foglalkoztatástól. Ha a többtermelést szolgáló korszerűsítés azt eredményezi, hogy munkaerő szabadul fel a növénytermesztésből, kertészetből, állattenyésztésből, akkor gondoskodni kell a munkaerő új munkaterületen való foglalkoztatásáról. A felszabaduló munkaerő egy része az iparba vándorol, egy része a mezőgazdaságban talál új munkát.

Az intenzív mezőgazdaságot éppen az jellemzi, hogy tevékenységét nem korlátozza a szűk értelemben vett mezőgazdasági nyerstermékek előállítására. Termelőszövetkezeteink és állami gazdaságaink az utóbbi években egyre jobban *bővítik tevékenységüket*. A mechanizmus reformja megnyitotta ennek lehetőségeit, s a nagyüzemek többsége okosan él is ezekkel mind a maga, mind a népgazdaság javára.

A kiegészítő tevékenységből származó árbevétel a mezőgazdasági nagyüzemekben 1968-ban 60 százalékkal növekedett, de az összes árbevételnek még csak 10 százalékát tette ki. Ennek 86 százaléka a termelőszövetkezetekben, 14 százaléka pedig az állami gazdaságokban realizálódott. Főbb tevékenységi körök szerint felbontva a legnagyobb arányt (75 százalék) a termelő és szolgáltató tevékenység teszi ki; 15 százalék a termelő nagyüzemek közvetlen értékesítése és 10 százalék a mezőgazdasági termékek feldolgozása.

Az intenzív mezőgazdaságnak lényegéhez tartozik *a vállalaton belüli vertikális kooperáció fejlesztése*. A gyakorlat azt mutatja, hogy a korszerű mezőgazdaságban a specializáció fejlődése nem abban az irányban halad, hogy a mezőgazdasági nagyüzemek tevékenysége szűkül a nyersanyagtermelésre Ellenkezőleg: egyre jobban kifejlődik a vállalaton belüli kooperáció, s ennek [illegible]ként egy gazdaság keretében folyik a nyersanyagtermelés, a fel-

Digitized by Google

dolgozás és egyéb, ipari, kereskedelmi, szolgáltató tevékenység is. *Az iparszerűség nemcsak a mezőgazdasági nyerstermékek előállításának korszerűsödéséből, nagytömegű, iparszerű termelésből áll, hanem a gazdaságok ipari tevékenységének fejlődéséből is.*

A tevékenység bővítése előnyös a mezőgazdasági nagyüzemek számára, mert több jövedelemhez juttatja őket, s dolgozóiknak nagyobb foglalkoztatást és jobb megélhetést biztosíthat. 1968-ban az állami gazdaságokban 11 ezren, a termelőszövetkezetekben 110 ezren dolgoztak a kiegészítő üzemágakban. Az itt dolgozó szövetkezeti tagok többsége e foglalkoztatás nélkül csak feleannyi munkanapot dolgozhatott volna ebben az évben, mint így. A nagyobb foglalkoztatás mind az egyén, mind a társadalom számára előnyös. A társadalom így több termékhez, több nemzeti jövedelemhez jut, a dolgozó pedig több keresethez.

A mezőgazdasági nagyüzemek termékeit sokan vásárolják szívesen. Húsipari készítményeik, boraik, szörpjeik, savanyított áruik különösen közkedveltek a fogyasztók körében. Szolgáltatásaikkal jelentősen segítik a falusi életkörülmények javítását.

A gazdaságok el tudnak végezni számos olyan *ipari munkát* is, amelynek elvégzése időszakos jellege, vagy a kis széria miatt — nagyipari üzemekben nem gazdaságos. Foglalkoztatási gondjainak megoldására az utóbbi időben egyre több termelőszövetkezet vállalja vegyipari, könnyűipari és néhol vasipari termékek előállítását. Az ilyen kooperációs bedolgozást az iparvállalatok szervezik a termelőszövetkezetek telephelyén, főleg egyszerű felszerelést kívánó, kézimunka-igényes termékek előállítására. A kooperációs bedolgozás az iparvállalatoknak is előnyös, bővíti kapacitásukat, segít munkaerőgondjaikon, lehetővé teszi költségeik csökkentését. A népgazdaságnak szintén előnyös ez, mert többtermelést, több nemzeti jövedelmet eredményez.

Termelékenység és intenzív fejlesztés

A gazdálkodás alapvető követelménye, hogy *a termelés növekedését olyan ráfordításokkal érjék el, amely a termelőeszközök és a munkaerő hatékony felhasználásával jár, növekvő jövedelmet eredményez.* Ha a jövedelem gyorsabban nő, mint az összes termelés, akkor az előállított javaknak és értéknek kisebb részét kell az anyagi költségek pótlására felhasználni, és nagyobb hányada szolgálhat a dolgozók jóléte növelésének és a további gazdasági, kulturális és egyéb fejlesztésnek alapjául. Ez felel meg legjobban a társadalmi érdekeknek, mert az ilyen gazdálkodás fokozott lehetőséget nyújt mind a fogyasztási, mind a fejlesztési igények nagyobb mértékű kielégítésére.

A magyar mezőgazdaságot az jellemzi, hogy a korszerűsítés, az élőmunkának holtmunkával való helyettesítése, a befektetések, az ipari eredetű anyagok és eszközök növekvő felhasználása *nem jár együtt az összjövedelem (a nettó termelés) számbavehető emelkedésével.*

A befektetések, a korszerűsítés, a jobb gazdálkodás, a szorgalmasabb munka eredményeként növekszik az összes termelés. A termelésben felhasznált eszközök tömege és értéke azonban jóval gyorsabban nő, mint az összes termelés. Ezért az új érték, a bruttó jövedelem egy helyben topog. Ez a gazdálkodásban azzal a következménnyel jár, hogy az előállított termékek, az összes termelés értékének egyre nagyobb hányadát kell pótlási célra felhasználni és *egyre kisebb része válik nemzeti jövedelemmé.*

Ha a termelésben lekötött alapok alacsony hatékonysága következtében lassabban nő a bruttó termelés anyaghányada és csökken az új érték aránya, akkor *az eleven munka termelékenysége nem nőhet a kívánatos* mértékben. Igaz, hogy az élőmunka termelékenysége a korszerűsödő mező-

Digitized by Google

A mezőgazdaság nettó termelési értékének és anyagráfordításának alakulása
(1959. évi változatlan áron)

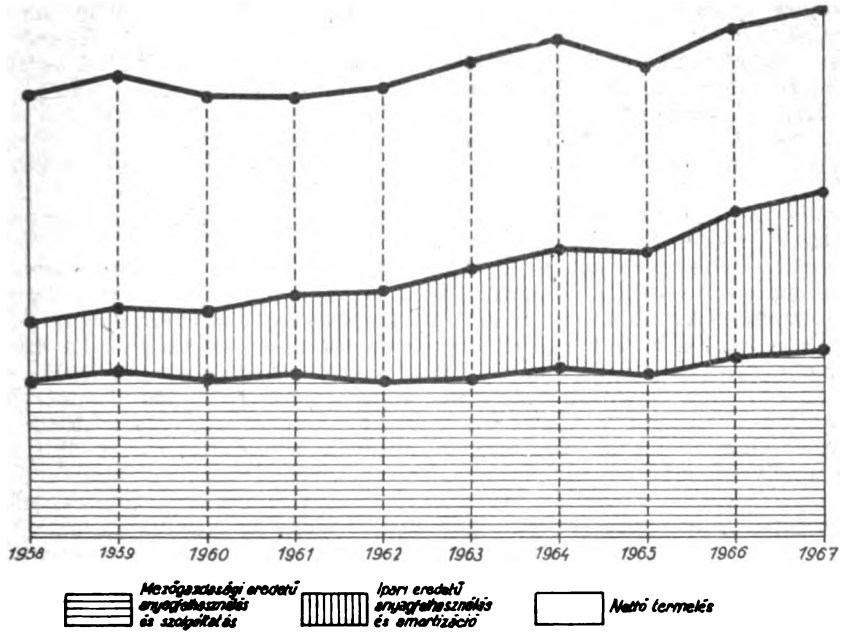

gazdaságban pusztán amiatt is nő, mert lényegesen csökken a mezőgazdasági munkaerő. Az egy mezőgazdasági foglalkoztatottra jutó termelésnövekedés azonban valójában nem ad teljes képet a termelékenység alakulásáról.

Előfordulhat, hogy az egy dolgozóra jutó összes termelés lényeges emelkedést mutat. Kérdés azonban, hogy mennyi és milyen hatékonyságú tárgyiasult munkával együtt produkálja ezt a növekedést az élőmunka. Ha az élőmunkához olyan sok alacsony hatékonyságú holtmunka tapad, hogy az össztermelésen belül nem növekszik lényegesen, sőt csökken az új érték nagysága, akkor tulajdonképpen mind az össztermelés, mind az új érték összmunka-igénye nő. Ebben az esetben olyan mértékben növekszik meg a termelés ráfordítás-igényessége, amely az eleven munka termelékenységét is csökkenti, hiszen rontja a jövedelmezőséget.

Igaz, hogy társadalmi méretekben a termelés hatékonysága nő, ha a többtermelés eredményeként az élőmunka termelékenysége emelkedik. A termelés azonban *elkülönült vállalatokban*, önelszámolás alapján működő termelőegységekben folyik. Ezért az olyan munkatermelékenység, amelynek hatása csak társadalmi méretekben jelentkezik, a termelő nagyüzemekben azonban nem, keveset mond a *vállalatok* számára. Ilyen esetekben az is előállhat, hogy a munkatermelékenység növekedésének hasznát éppen azok nem élvezhetik, akiknek a munkája pedig évről évre termelékenyebb.

Jelenleg például a többtermelés *nem eredményez növekvő új értéket a mezőgazdasági nagyüzemekben*. A termelés emelkedésével jóval gyorsabban nő az ipari eredetű anyag- és eszközráfordítás. Az össztermelés emelkedésének minden forintját egyre növekvő mértékben köti le az anyag- és eszközráfordítás, egyhelyben topog az új érték. Hogyan lehet vállalkozni termelésbővítésre, az ehhez szükséges növekvő befektetésekre, a személyi jövedelem ezzel párosuló növelésére, ha az új érték nem növekszik? Sehogy sem!

Digitized by Google

dolgozás és egyéb, ipa
szerűség nemcsak a
désből, nagytömegű,
tevékenységének fejlo

A tevékenység b
ment több jövedelemh
és jobb megélhetést b
a termelőszövetkezet
Az itt dolgozó szöve
annyi munkanapot d
foglalkoztatás mind
dalom így több tern
több keresethez.

A mezőgazdasá
ipari készítményeik
veltek a fogyasztó
életkörülmények j

A gazdaságok
nek elvégzése idős
ben nem gazdasá
ben egyre több
vasipari termékel
lalatok szervezik
relést kívánó, k
dolgozás az ipar
erőgondjaikon,
szintén előnyös

Termelékenység

A gazdálko
ráfordításokkal
felhasználásáva
sabban nő, mi
nek kisebb r
hányada szolg
turális és egy
érdekeknek,
fogyasztási, n

A magya
kának holtm
anyagok és
(a nettó term

A befek
munka ered
nált eszköz
termelés. Ez
dálkodásban
összes term
nálni és *egy*

Ha a t
egyre jobba
hányada, a
mértékben

Digitized by Google

azonban már igen érzékeny az ipari kapcsolatokra. A ...alatok jól mutatják, hogy *a mezőgazdaságban egyre inkább származó termelőeszközök mennyisége és minősége válik* A tapasztalatok szerint a növénytermelésben a termelési ...séhez — a mezőgazdasági anyagfelhasználás hatékonyságának (a vetőmag felhasználásának) a javulása mellett — növekvő ...g gépipari és vegyipari termék szükséges. Régen pl. az volt ... növényvédelem és gyomirtás feltétele, hogy meghatározott ... vetésforgókat alakítsanak ki. A korszerű mezőgazdaságban ...m fő feltétele az ehhez szükséges vegyianyag-termelés és ...vezése, a vetési sorrend csak ez után következik.

... fejlesztés kezdeményezője és aktív tényezője a korszerű me... a *termelőeszközöket gyártó ipar.* Az élelmiszer-feldolgozás ha...ntén ennek színvonalától függ. A mezőgazdaság nemcsak az ...agellátója, hanem az ipari anyagok és eszközök egyik nagy ..., tehát az ipar piaca. Nem mondhatjuk, hogy hazánkban az ed...ztés komolyan számolt volna ezzel a piaccal. Pedig fejlett ipari ...-gyártás nélkül nincs fejlett és korszerű élelmiszertermelés. A ...ipara természetesen nem vállalkozhat arra, hogy minden, a me...ámára szükséges eszközt és anyagot gyártson. A főbbek gyártá...n — különösen más országok mezőgazdasági piacát is bekaptan vállalkozhat.

...gazdaság és élelmiszer-feldolgozás nemcsak mennyiségi igényefokozódó minőségi követelményeket is támaszt a termelőeszköz...ral szemben. Alapvető követelmény, hogy az ipari eszközök és ...minősége, műszaki színvonala, összetétele (pl. a növényvédőszerek, ...-koncentrátumok összetétele) megbízható legyen. Igen fontos, hogy ...vezérlése, üzemeltetése, a különféle anyagok felhasználásának techegyszerű, könnyen elsajátítható legyen, mert így válhat ezek alkalzéles körűvé, tömegessé.

...ásik fontos követelmény *a termelőeszközgyártó ipar magas foku ...nysége.* Minden a mezőgazdaságban hasznosított ipari eredetű ter...öznek olcsóbbnak és hatékonyabbnak is kell lennie annál a munka...s eszköznél, amelynek a helyébe lépett. Felhasználásának tehát együtt ...nia a hozamnövekedéssel, illetve (nyersanyag-feldolgozás esetén) több ...anyag nyerésével.

...cs termelékeny mezőgazdaság korszerű ipari háttér nélkül. A korszerű ...gy hatékonyságú és ezért egyúttal olcsó eszközökkel látja el a mező...ágot. Azokban az országokban, ahol ilyen ipar van, a mezőgazdaság ...esen több ipari eredetű termelőeszközt használ fel, mint pl. hazánk...e a mezőgazdaság anyagráfordításai mégsem kötnek le akkora részt a ...termelési értékéből, mint nálunk. Ez csak annak az eredménye lehet, az ipar termelékenyebben dolgozik és nagyobb hatásfokú eszközöket

A termelékenység és a gyártott eszközök hatásfoka szorosan egybekapcsolódó követelmény. *Ez a titka az olcsóságnak.* Valamely korszerűbb eszköz ...obb anyag ugyanis drágább is lehet az elavultnál és kevésbé hatékony... de ha alkalmazásával lényegesen nagyobb hozam, nagyobb gazdasági ...dmény érhető el, akkor az ilyen korszerű termelőeszköz olcsóbb, még ha ...gasabb áron adják is, mint a régit. A magyar ipar termékeiről ma még ...m mondhatjuk el ezt. Nálunk ma még fordítva van. A kevésbé hatékony ...zköz egyúttal drágább is, és a mezőgazdasági jövedelmeket jelentősen ter...lő, magas áron kerül forgalomba. A szocialista országok közül Magyarországon kell a legtöbb mezőgazdasági terméket cserébe adni az ipari termelőeszközökért.

A magángazdálkodás idején ezek a problémák nem jelentkeztek olyan ...st, a szocialista nagyüzemi gazdálkodás kiépítése és korsze-

Digitized by Google

rűsítése időszakában. Most ez az ellentmondás éleződik, mert a nagyüzemi gazdálkodás korszerűsítése egyre több befektetéssel, ipari eredetű termelőeszköz felhasználásával jár. A növekvő beszerzés egymagában is növeli az anyagráfordítást, ha azonban még magas beszerzési árak is növelik ezt, az eszközök felhasználása pedig nem jár együtt lényeges mezőgazdasági termelésnövekedéssel, akkor az ilyen iparfejlesztés igen drága a mezőgazdasági dolgozók, s közvetve *az egész magyar társadalom számára.*

Az intenzív mezőgazdasági és iparfejlesztésnek akkor van értelme, ha a dolgozók, a társadalom számára számottevő előnnyel jár. Lehetséges az ilyen fejlesztés, de még *meg kell keresnünk és ki kell dolgoznunk konkrét útjait-módjait.* Fontos, hogy ne hamarkodjuk el ezt, de ne is halasszuk a századfordulóra. 10—15 év alatt új irányba fordíthatjuk gazdasági szekerünk rúdját, ha következetesen előbbre haladunk az intenzív iparosítás és mezőgazdasági fejlesztés útján.

Domanovszky Endre:
Csillések

Digitized by Google

GÁL RÓBERT:

A pályakezdő fiatalok munkássá válásának néhány kérdése

Az utóbbi időben gyakran találkozunk az újságok, folyóiratok hasábjain olyan cikkekkel, amelyek a fiatal munkásnemzedék helyzetével, társadalmi szerepével foglalkoznak. Biztató jelenség, hogy egyre több szó esik erről a témáról nemcsak a munkásifjúság különböző fórumain, hanem az állami a szakszervezeti és a gazdasági vezetők körében is. Nem túlzás, ha azt állítjuk, hogy nem véletlen jelenség ez, hanem jogos társadalmi-ifjúsági igények felismerése.

Örvendetes az is, hogy a mintegy másfél millió munkásfiatal sorsát és véleményét képviselő Országos Ifjúmunkás Parlamentben és másutt is, a munkásifjúság élet- és munkakörülményeivel összefüggő feladatok megtárgyalásakor elsősorban napjaink egyik legidőszerűbb s egyben legproblematikusabb ifjúságpolitikai kérdésére, a munkássá válás folyamatára irányult a figyelem. Ifjúsági vezetői munkám során is sokat foglalkoztatott, szinte végigkísért az a gondolat: vajon milyen erők hatására válik munkássá az üzembe belépő 17—18 éves fiatal, biztosítva van-e számára a beilleszkedés és érvényesülés lehetősége?

A pályakezdő ifjúság számára mindig sorsdöntő és izgalmas kérdés a társadalomba (a szűkebb munkahelyre) való beilleszkedés. Bár a fiatalok munkába állása évről évre ismétlődik, mégsem tekinthető automatikus, zökkenők nélkül lezajló folyamatnak. A munkáséletet elkezdeni most is csak nagy egyéni és társadalmi felelősséggel, erőfeszítéssel lehet.

A fiatalok adaptációja a munkához, a választott szakmához, az új körülményekhez nem az üzemben, a munkába állást követően kezdődik, hanem már jóval előbb, a családban, az iskolában, amikor — jól, vagy rosszul, kényszerből, vagy önként — pályát választanak. A munkássá válást nagymértékben befolyásolja a pályakezdő ifjúságnak az előképzettség szerinti megoszlása, s ennek képe rendkívül heterogén. Vannak köztük érettségizett fiatalok, akiknek semmiféle munkahelyi tapasztalatuk nincs. Sokan a frissen szerzett szakmunkás-bizonyítvánnyal érkeznek, s mert a termelés folyamatában sajátították el szakmájukat, ismerik az üzemi légkört. Mások — elsősorban fiatal nők — csupán az általános iskola nyolc osztályát végezték el és szakképzetlenül kerülnek az üzembe. Lányoknak és fiatalasszonyoknak — különösen a nők számára új munkahelyeken — még nehezebb a munkahelyi közösségbe beilleszkedniük, mert hatnak még azok a társadalmi előítéletek, amelyek indokolatlan megkülönböztetést tesznek a szakképzettség megszerzése, az anyagi és erkölcsi elismerés, az egyenjogúság tekintetében a férfiak javára.

* A cikkben felhasználtam a KISZ Központi Bizottságának a munkásifjúság helyzetéről szóló jelentését és az ifjúmunkások körében végzendő tevékenységről szóló irányelveit, a Központi Statisztikai Hivatalnak „Az ipari munkások munka- és életkörülményei" című kiadványát, a Munkaügyi Minisztérium szakoktatási főosztálya által készített „A magyar munkásképzés fejlődése, és korszerűsítésének reformtervei" című anyagát, Balogh Istvánnak, „A munkásifjúság helyzetéről és társadalmi szerepéről" című tanulmányát (Kossuth Könyvkiadó, 1968), Balogh Józsefnek a Társadalomtudományi Intézetben készült, az ifjúság társadalmi sajátosságaival kapcsolatos tanulmányát, valamint a KISZ vezető szervelben készült felméréseket, adatokat, jelentéseket.

Digitized by Google

A beilleszkedés szempontjából azok vannak a leglabilisabb helyzetben, akik az általános iskolából szinte gyermekként érkeznek, vagy akik gimnáziumi érettségit tettek. Az érettségizettek, és közöttük még a szakközépiskolát végzettek is, először valamelyik magasabb iskolatípusra pályáztak vagy pályáznak, s még nem dőlt el további tevékenységük iránya. A pályakezdők e csoportját az jellemzi, hogy átmeneti állapotnak tekinti a fizikai munkát, és az üzemben csupán ideiglenes megélhetési lehetőséget lát. Minthogy más elképzelései vannak jövőjét illetően, legtöbbször közömbös a munkahely gazdasági és politikai élete iránt, csak laza szálakkal kötődik a munkahelyi közösséghez, esetleg kívül is marad rajta.

Ismeretes, hogy a munkásélet megkezdése, az adaptáció folyamata két nagy feladatot hárít a pályakezdőre. *Az egyik:* a munkahelyen alkalmazott termelési eszközök használatához szükséges speciális szakmai (gyakorlati) ismeretek megszerzése, az üzem minőségi és termelékenységi követelményeinek teljesítése. *A másik:* a munkásosztály ideológiai és politikai tapasztalatainak fokozatos elsajátítása, a munkához való szocialista viszony kialakítása. Ez az idősebb munkásnemzedék tudatos és spontán nevelő hatásának, továbbá a társadalmi szervezeteknek, köztük az ifjúsági szövetségnek a céltudatos közvetítésével valósul meg. A munkássá válás bonyolult, ellentmondásokkal és konfliktusokkal terhes folyamatában tehát — többek között — helyesen irányított és befolyásolt pályaválasztásra, korszerűbb szakképzésre, az elvárások és a valóság ellentmondásmentesebb találkozására van szükség.

Nincs módomban az ifjú nemzedék munkássá válásának minden tényezőjét elemezni; ez meghaladja egyetlen cikk keretét. Három tényezőről szeretnék — a teljesség igénye nélkül — szót ejteni. *Az egyik:* a szakmunkásképzés kedvezőtlen anyagi-technikai és személyi feltételei, amelyek hátráltatják a szakmunkástanulóknak a munkáséletre való felkészítését. *A második:* az elvárások és a valóság néhány ellentmondása. *A harmadik:* az idősebb munkásnemzedék szerepe a beilleszkedés megkönnyítésében, vagy meghiúsulásában.

A szakképzés feltételeinek jelentős javítása *a munkásifjúság integrációjának fontos feltétele.*

A technika fejlesztésének és felhasználásának egyik fontos tényezője a szakképzettség. Ebből következik, hogy olyan szakmunkásnemzedékre van szükség, amely képes alkalmazni a technika új vívmányait, s elsajátítva az új ismereteket, készségeket és jártasságokat, viszonylag gyorsan megtanulja a modern termelőberendezések kezelését. Így a szakoktatásra is igen nagy és egyre növekvő feladatok hárulnak, nevezetesen olyan szakmunkások képzése, akik alkalmasak arra, hogy tudatos uraivá váljanak a forradalmasodó termelésnek és a korszerűsödő technikának, és az egész társadalom javára alkalmazzák ezt.

A szakmunkásképzés csak akkor felelhet meg a vele szemben támasztott követelményeknek, ha növekszik az oktató-nevelő munka színvonala, ha a fiatalok jól felszerelt iskolákban, tanműhelyekben sajátíthatják el a szakma elméleti és gyakorlati ismereteit, s ha tovább javulnak életkörülményeik is. A szakmunkásképzés szakembereinek tapasztalatai, valamint az állami és társadalmi szervek vizsgálatai azt igazolják — erről az országgyűlés szeptemberi ülésszaka is meggyőzhette a közvéleményt —, hogy a korszerű szakmunkásképzéshez feltétlenül szükséges erőteljesen javítani a szakmunkásképzés szervezeti, tartalmi és fejlesztési egységén belül az oktatás személyi és technikai feltételeit.

A szakmunkásképzés az elmúlt húsz év alatt alapjában teljesítette feladatát. A harmadik ötéves terv időszakában a szakmunkásképzés fejlesztésére ...ditott 900 millió forintos beruházási keret mintegy háromszorosa a meg-
...ötéves tervben biztosított összegnek. Új intézetek, kollégiumok, tanmű-
... épültek és épülnek országszerte, bővülnek a felkészültebb szakr-

Digitized by Google

kásnemzedék nevelésének keretei. A szakmaszerzés anyagi-tárgyi és személyi feltételeinek alakulása mégsem tart lépést a követelményekkel. Ezt a sommásnak tűnő véleményt, sajnos, sok gyakorlati tapasztalat támasztja alá. Lehetetlen — és nem is volna célszerű — valamennyit felsorolni. Az itt következő adatok tulajdonképpen magukért beszélnek és jelzik azokat a problémákat, amelyeknek a megoldása fontos része a szakmunkásképzést korszerűsítő reformterveknek.

Még kevés intézetben vannak korszerű szakelőadótermek, amelyekben megfelelő színvonalon szemléltetve lehetne oktatni a természettudományi és technikai tantárgyakat. Az iskolák zsúfoltak, Budapesten például az elmúlt tíz évben 20 százalékkal növekedett az egy tanteremre jutó tanulók száma, s ma eléri a 124-et. A fővárosi szakmunkásképző intézetek 53 százaléka nem iskola céljára létesített épületben működik. Egy másik, kényszerhelyzet szülte megoldás: a két műszakos oktatás. Ez mindenekelőtt azokat sújtja, akik vidékről járnak be. Ezek a fiatalok naponta óráki utaznak, késő este érnek haza és hajnalban általában nem eléggé pihenten indulnak vissza. A sok áldatlan megoldás — az „albérlet" a különböző tanácsi kezelésben levő épületekben, általános iskolai tantermekben — csak az oktatás minimális feltételeit biztosíthatja.

Köztudomású, hogy a gyakorlati képzés az iskolai, illetve üzemi tanműhelyekben a legeredményesebb. A szakmunkástanulóknak azonban országosan mindössze 10 százaléka kap iskolai, és további 20 százaléka üzemi tanműhelyi képzést. A többségnek szakmunkások mellé beosztva (sokuknak úgynevezett szórványképzésben) kell elsajátítania a szakma gyakorlati fogásait, „fortélyait". A szórványoktatás pedig már jellegénél fogva magán viseli — a képzés és a nevelés terén egyaránt — az esetlegességet, a rendszeres felügyelet és beszámoltatás hiányát.

Égető probléma, amely leginkább a munkáscsaládokból származó, eleve hátrányos helyzetű szakmunkástanulókat sújtja, a kollégiumi férőhelyek igen alacsony száma. A főváros 23 szakmunkásképző otthonában mindössze 5392 fiatal lakik; ez alig 25 százaléka a budapesti intézetekben tanuló vidékieknek. Egerben 1945 tanuló közül 795 vidékről jár be, 250—300 pedig albérletben lakik. Gyöngyösön a MüM 214-es sz. szakmunkásképző intézete csupán 172 munkásjelöltet tud elhelyezni, 831 fiatal naponta több órát utazik, 30—40 km-es körzetből. Fokozza a nehézségeket, hogy az alacsony társadalmi presztízsű szakmákban a vidéki fiataloknak e pályákra való orientálásával nem lehet kielégíteni az utánpótlást, legfeljebb javítani. Ennek azonban éppen a kollégiumi férőhelyek hiánya állít gátat.

Legalább ilyen mostoha képet mutat a szakmunkásképző intézetek szociális és kulturális célokat szolgáló helyiségekkel való ellátottsága is. Az ebédlők, a mosdók, az öltözők elavultak, csak a legkorszerűbb intézetekben található jól felszerelt klubhelyiség, könyvtár stb.

A szakmunkásképzés gyenge pontjai közül ismeretes az is, hogy bár az utóbbi évtizedben számottevően javultak a képzés személyi feltételei, az oktató-nevelő munka színvonala mégsem tudott lépést tartani a növekvő követelményekkel. A szakmunkásképző intézetek tantestületei nagyrészt a munkásosztály soraiból kiemelt, nagy szakmai gyakorlattal bíró oktatókból tevődnek össze. Ez nagyon sok pozitivummal jár, de számos pedagógiai problémát is felvet. A fővárosi szakmunkásképző intézetek nevelőinek 1967/68. évi adatai szerint például a közismereti tantárgyak oktatóinak 84 százaléka rendelkezett pedagógiai képesítéssel, de a szakoktatóknak csupán 16 százaléka. Ez az adat már maga is jelzi, hogy megoldatlan a szakmunkásképző intézetek szaktanárképzése.

A jelzett problémák kivétel nélkül *alapos vizsgálódást majd intézkedéseket sürgetnek.* Ezek közül talán a legfontosabb: megteremteni a műszaki szak[illegible] feltételeit és speciális intézményeit. Lényegesen javíthatna a hely-

Digitized by Google

zeten, ha képzettebb, rátermettebb pedagógusoknak és műszakiaknak válna „kifizetővé" a szakmunkásképző intézetekben folytatott oktató-nevelő munka. E vonatkozásban nem várható számottevő előrelépés mindaddig, amíg nem emelkedik a szakmunkásképzésben foglalkoztatott tanárok és oktatók átlagos jövedelme. Ez a probléma természetesen nem választható el általában a pedagógusok bérezésétől.

A vállalatok, az ipari üzemek is igen sokat tehetnek a gyakorlati képzés feltételeinek és színvonalának javításáért. Legalább annyira szemléleti, mint amennyire anyagi természetű kérdés az, hogy mit, mennyit és hogyan fordítanak a munkásosztály korszerűen képzett szakmunkás-utánpótlásának oktatására és nevelésére. A szakmunkásképzést korszerűsítő reformprogram végrehajtása megkezdődött. A hiányosságok megszüntetésében az üzemeknek is döntő szerepet kell vállalniuk. Ilyen irányú befektetéseik egyébként sokszorosan megtérülnek.

Tiszteletreméltó erőfeszítéseket tesz a nehézipari és a közlekedési tárca néhány nagyüzeme, amely a minisztérium által biztosított beruházási keretből súlyos milliókat fordít a tanműhelyek ellátottságának és az oktatás színvonalának növelésére. A Dunai Kőolajipari Vállalat — a tervek szerint — 1972-re korszerű, minden igényt kielégítő tanműhelyt épít. Az Országos Kőolaj- és Gázipari Tröszt (Várpalotán) és a Magyar Alumíniumipari Tröszt (Ajkán) meg akarja valósítani a központosított képzést. De a nehézipari tárca egyes vállalatainál is előfordul, hogy a nagy és egyébként erőteljesen fejlesztésre beállított üzemi költségvetésből éppen az e célt szolgáló beruházási összegeket törölték. Így például a Chinoin Gyógyszergyár, a Székesfehérvári Könnyűfémmű és a Hungária Műanyagfeldolgozó Vállalat lemondott a tanműhelyek fejlesztésének korábban tervezett programjáról.

Annyi bizonyos, hogy a munkássá válás folyamatának sokféle tényezője közül a szakmunkásképzés e kedvezőtlen körülményei erősen hátráltatják a fiataloknak a munkáséletre való felkészítését, s e körülmények mielőbbi megváltoztatása további társadalmi erőfeszítéseket követel. Ez egyben a munka társadalmi megbecsülését is növelné.

Az elvárások és a valóság

A munkatevékenység megkezdésekor a fiatalok életében egyszerre jelentkeznek a kezdés legkülönbözőbb gondjai. Ekkor válik el, hogy megegyeznek-e korábban kialakított elvárásaik a valósággal, amellyel szembekerültek.

A szociológiai kutatások a pályakezdő ifjúság elvárásai közül a munkával, az anyagi viszonyokkal, a társadalommal (a munkahellyel) szembeni várakozásukat, a szabad idő eltöltésével, a családi élettel kapcsolatos igényeiket, valamint az életstílusra vonatkozó elképzeléseiket tartja kiemelt fontosságúnak. Általános tapasztalat az, hogy az elvárások nemcsak az egyéni kívánságokat tükrözik, hanem a különböző szakmák, tevékenységi körök társadalmi értékelését, presztízsét is. Az elvárások már említett motívumai között fontos szerepük van a pálya megkezdésekor elérhető kereseti lehetőségeknek, az anyagi érvényesülés perspektíváinak, a korszerű technikával párosuló tiszta és kulturált munkakörülményeknek.

A munkába lépő fiatalok az iskolai évek után gyakran mostoha munka- és életfeltételek közé kerülnek. Az ifjúság többi rétegéhez viszonyítva — a családok nagysága és ezen belül a keresők és eltartottak kedvezőtlenebb aránya következtében — a munkásfiatalok kapják az induláshoz a legkevesebb családi segítséget, s ezért számukra alapkérdés — életfeltételeik önálló kialakítása céljából — a munka révén elérhető jövedelemszint, a kezdő bér nagysága. Különösen azért fontos ez, mert képességeik és szaktudásuk maximális kamatoztatása, illetve az ezzel járó anyagi és erkölcsi megbecsülés érzékenyen

Digitized by Google

rinti mind életszínvonalukat, mind távlati elképzeléseik megvalósításának anyagi feltételeit.

A pályakezdő ifjúmunkások helyzetének vizsgálata több vonatkozásban megerősíti azt a felfogást, hogy *irreálisnak tűnő anyagi elvárásaikat a helyes pályaválasztási tanácsadás hiánya, a korábbi ígérgetések, s különösen a beilleszkedés kezdeti nehézségei okozzák.*

A munka szerinti elosztás szocialista elvének következetes érvényesítését — az Alkotmány alapján — a Munka Törvénykönyve és számos más rendelkezés is előírja. Az is igaz, hogy az üzemi hierarchiában való előrehaladásnál, az érvényesülésnél ma már általában a végzett munka a döntő mérce, a végzett munka értéke pedig nagyrészt a felkészültségtől, a megelőző tanulástól függ. A jelenlegi gyakorlat azonban — objektív és szubjektív okokból — sokszor még elmarad az elvileg elfogadott és jogilag rögzített normáktól.

Iparunk átlagbér-gazdálkodásának korábbi hibái, valamint a termelés lassan növekvő színvonala következtében csökkentek a jövedelemarányok a szakmunkások és a szakképzetlenek között, s a szakmunkások kezdő bére meglehetősen alacsony színvonalon áll, s kifejezetten kevés szükségleteik fedezésére, anyagilag önálló életük megszervezésére. A jogos igények kielégítetlensége, az anyagi ösztönzés hibái növelik a szociális feszültséget, egyben a munkássá válás gátjaivá is válnak.

Ha a vállalatok, a gazdálkodási egységek racionálisan használják ki a korábbiaknál kedvezőbb lehetőségeiket, és ezt kollektív szerződésben rögzítik, ha felszámolják a sokszor a fiatalok rovására alkalmazott helytelen gyakorlatot, akkor a Munkaügyi Minisztériumnak az a rendelete, amelyet néhány hónappal ezelőtt hozott a fiatalok bérezéséről, kedvezően fog hatni munkabérük alakulására. Jogos az az igény, hogy a vállalatok, mérlegelve lehetőségeiket, a tanulmányi eredmény, a szorgalom, a képességek alapján differenciáltan határozzák meg a kezdők bérét. Ne a pályakezdő szakmunkások bérének alacsony szinten tartásával biztosítsák a kvalifikált, nagy gyakorlattal rendelkező szakmunkások bérének növelését. A gazdaságirányítás új rendszerére való áttérés első évében még valamelyest érthető volt a bérszínvonal túlzott kötöttsége, a bérek emelésére szánt összegek óvatos visszatartása, de ma már semmiképpen sem.

A csoportos bérezés előnyei és hátrányai ismertek. Sajnos eddig az ifjúmunkásokkal szemben inkább a hátrányok érvényesültek. Ameddig a fiatalok gyakorlati idejüket töltik, általában biztosított bért és alacsony kategóriájú munkát kapnak. Később pedig, amikor már képesek önálló tevékenységre, minthogy legtöbb helyen nem bíznak szakértelmükben, nem adnak nekik bonyolultabb és egyben jobban fizető munkát. Még nagyobbak anyagi gondjaik a pályakezdő fiatal szakmunkásnőknek. Ennek kettős oka van. Először: társadalmi kapcsolataik (a család, esetleg a gyermek) bizonyos vonatkozásban több terhet rónak rájuk. Másodszor: bérükön, besorolásukon, a nekik juttatott munkákon érezhető a nőkkel szemben még ma is ható előítélet minden negatívuma.

A beilleszkedés motívumai között — erre a szakmai presztízs-vizsgálatok tapasztalatai is utalnak — *egyre nagyobb orientáló szerepet kapnak az olyan tényezők, mint a technika színvonala és nagysága, a munkahelyi körülmények, a munkavégzés jellege.* Ez már az életpálya eldöntésénél is megmutatkozik és az iskola elvégzése után egyik fő determináló tényezővé válik. Több budapesti általános iskolában végzett kérdőíves felmérés szerint a 8. osztályos tanulók a következő foglalkozási ágakat helyezik az első öt helyre: orvos, mérnök, tanár, fodrász és műszerész. A továbbtanulók körében hasonló tendencia mutatható ki: igen erős a vonzása a tiszta és kulturált feltételek között végzett, a korszerű technikához kapcsolódó szakipari tevékenységnek.

A [redacted]hez fizikai munkára való igénybevétel, pontosabban az e tevékenységet [redacted]ztatottak aránya — a technika jelenlegi általános színvonalát

Digitized by Google

[illegible]

A pályakezdő fiatalok vándorlása egy-egy üzemből [illegible] jelzi a beilleszkedés jó feltételeinek [illegible].

A megnövekedett fluktuáció [illegible] a vállalatokat arra, hogy anyagi ösztönzéssel, a munkahelyi [illegible] igyekezzenek megtartani a kezdőket. Kedvező jelenség, hogy számos üzem – például a Diósgyőri Gépgyár, vagy a March Mezőgazdasági Gépgyár – új betelepítési formákat alkalmaz a pályakezdők ösztönzésére s vállalja a fiatalok megnyeréséért hozandó intézkedéseket, ezek anyagi következményeivel együtt.

Munkásgenerációk az üzemekben

Az ifjúság mindig az elődök munkáját folytatja. ez előző nemzedék által létrehozott, már készen talált feltételek között kezdi meg tevékenységét, e feltételekhez kapcsolódik, ezek alapján és ezeket alakítva válik munkássá. A szocializmus lehetővé teszi az érdekek jobb egyeztetését, azt, hogy a nemzedékek viszonya harmonikusabb legyen, mint bármikor eddig. Nincs antagonisztikus ellentmondás az idősebb és a fiatal generáció között, alapvető érdekeik azonosak. Egyes kérdésekben azonban átmeneti, esetleg hosszabb ideig tartó nézeteltérések, ellentétek is kialakulhatnak. Ebben közrejátszik a két generáció eltérő igénye, szemléletmódja és műveltsége is.

A beilleszkedő ifjúság az épülő szocializmus viszonyai között, az osztálykülönbségek fokozatos csökkenésének időszakában nőtt fel. Napjaink fiatal nemzedéke úgy nevelődött, hogy a *társadalmi egyenlőség iránti igény jóval erősebb benne, mint az előző ifjú generációkban volt.* A fiatal szakmunkások egészen más körülmények között sajátították el szakmájukat, mint az idősebbek. Így a felnőttek egy része gyakran indokolatlannak tekinti azt az öntudatot és azokat az igényeket, amelyekkel a fiatalok fellépnek.

A fiatal munkásgeneráció jelentős része elégedetlen az idősebb nemzedék által elért tudásszinttel, szakmai ismeretekkel és eredményekkel, s éppen ez ösztönzi arra, hogy továbbfolytassa, illetve továbbfejlessze a rá hagyott eszközöket, tevékenységeket, magát a tudást. E természetes igyekezet eltúlzásának a következménye az, hogy a fiatalok olykor türelmetlenek, kiegyensúlyozatlanok, nem elég kitartóak.

Digitized by Google

A munkásifjúságnak nem egyszerűen a felnőttek színvonalához kell felnőnie, hanem a kor, a szocialista építés követelményeihez. Maga a túlhaladás nem mechanikusan, automatikusan zajló folyamat, nem minden tekintetben úgy megy végbe, hogy az ifjúmunkások előbb elérik, majd meghaladják a felnőttek színvonalát. A korszerű szakmai és általános műveltség megszerzésében például már eleve fejlettebb szintről, jobb alapokról indulnak el, és ehhez szereznek — természetesen a felnőttek segítségével — gyakorlati tapasztalatokat.

Az Ifjúmunkás Parlament résztvevői szóvá tették, hogy idősebb munkások gyakran azt mondják: próbára kell tenni a pályakezdőket, s ha majd a legnehezebb körülmények megacélozzák őket, ha nem szöknek meg, ha tartós lesz a munkaviszonyuk, akkor a csetlő-botló 17—18 éves munkást is társukká fogadják. Ebből a szempontból rendkívül tanulságos egy Láng-gépgyári felmérés. Ez arra keresett választ, hogy miért cserélik fel viszonylag könnyen az ifjú szakmunkások tanulmányaik színhelyét, a megszokott környezetet az ismeretlen körülményekkel. Az egyik fiatal esztergályos ezt írta a kérdőívre: „Jobban kellene segíteni a fiatalokat és nem mindig a legalacsonyabb kategóriájú munkákat adni nekik." Egy másik, ugyancsak esztergályos fiatal így válaszolt: „Azokat a munkákat, amelyeknek a normája szoros, a fiatalokra bízzák. Komolyabb feladatot nem adnak, pedig olyant is szeretnénk csinálni. Ha az idősebbeknél és tapasztaltabbaknál valamivel lassabban is, végül elvégezzük a feladatot. Sőt, ha némi segítséget kapnánk, még gyorsabban és eredményesebben is helyt tudnánk állni. Kezeljenek felnőttként bennünket és bízzanak bennünk, mi megmutatjuk, mit tudunk! És az első kudarc után ne szidást, fenyegetést kapjunk, hanem türelmes, jó szándékú segítséget!"

Nem arról van szó, hogy udvarolni kell a fiataloknak. Sőt, ellenkezőleg: szükségük van a bíráló szóra, hibáik nyesegetésére. De az idősebbeknek jobban oda kell figyelniük a fiatalok képességeire, gondjaira, s nem szabad letöriük ezek egészséges ambícióit, hanem támogatni kell őket abban, hogy mielőbb megtalálják munkájukban életük értelmét.

A pályakezdő fiatalok alapvetően kétoldalú kontroll alatt állnak. Egyrészt önmagukat kell megítélniük, felkészültségük színvonalát, tevékenységük eredményességét; másrészt a műhelykollektíva, az idősebb nemzedék kíséri figyelemmel — jól vagy rosszul — szakmai előrehaladásukat, helytállásukat. A frissen szerzett szakmunkás-bizonyítvánnyal érkező fiataloknak is be kell látniuk, hogy csekély szakmai gyakorlatuk folytán még nem kész szakemberek, hogy nem várhatnak különleges kedvezményeket. Fejlődésük azonban csak akkor lehetséges, ha a munkatársak, a vezetők, megértő türelemmel segítik, ösztönzik őket. Sajnos azonban a fiatalok sok helyen nem kapják meg ezt a támogatást.

Mindebből az következik, hogy a munkássá válás harmonikus folyamatának biztosításához elengedhetetlen, hogy az üzemek vezetői ismerjék a munkahelyi szubjektív tényezőket. A nézeteltérések csökkentése, a káros előítéletek és szemléletbeli hibák megszüntetése, a pályakezdő ifjúság felelősségérzetének felkeltése érdekében a feladatok konkrét meghatározására van szükség. A pályakezdő ifjúság helyzetében mindmáig ezt vették a legkevésbé figyelembe.

Több figyelmet az ifjúság alapvető, legnagyobb rétegének kutatására

Amikor néhány megjegyzés kíséretében jellemezni igyekszem a munkássá válás néhány problémáját, meg kell említenem, hogy szinte kimeríthetetlen bőségben vannak olyan szociológiai jellegű felméréseink, tapasztalataink, adataink, különböző vezető szervek anyagai, amelyek ennek az igen fontos kérdésnek egyik-másik vetületét próbálják bemutatni. A munkába lépő ifjú[illegible]ésével foglalkozó vizsgálatok, anyagok azonban többnyire el-

Digitized by Google

alapul véve — még nagyon jelentős. Az adatok szerint az összes ipari kásoknak mintegy 30 százaléka végez az átlagos erőkifejtésnél nehezebb kai munkát. (Pedig a nehéz fizikai munka fordítottan arányos a szakk séggel: átlagosnál nehezebb munkát a szakképzettséget nem igénylő körben dolgozó munkások 48 százaléka, a szakmunkásoknak 24 szá betanított munkásoknak pedig 28 százaléka végez.) E vázlatosan jelz lémák okainak elemzésére itt nincs mód. Tény azonban, hogy a munk mények nem javultak egyenletesen a népgazdaság minden ágában, e e tekintetben elmaradt a szükséges mértéktől. Ez semmiképpen sem a fiatalokat.

Bár a reform változásai már éreztetik pozitív hatásukat, az an tönzés hibái, a jövedelem-aránytalanságok, a kedvezőtlen munk még sok pályakezdő szakmunkást késztetnek munkahelyváltoztat méréseink szerint egyes iparágakban — különösen a fővárosban munkások tömegesen mennek egyik üzemből a másikba. A Láng G például az elmúlt öt évben végzett 564 fiatal szakmunkás kö 157 dolgozik — vagyis négy fiatalt kellett kiképezniük ahhoz, munkába állíthassanak. A Lenin Kohászati Művekben a kilépők seregéből mintegy 50 százalék a fiatal, s közülük sokan alig l viszonyba, máris továbbállnak. Tudjuk, hogy milyen anyagi okoz a népgazdaságnak a munkerővándorlás nagymértékű növ azt kell mondanunk: pályakezdők esetében természetes jelens munkahelyi feltételek keresése.

A pályakezdő fiatalok vándorlása egy-egy üzemből érz rálja a beilleszkedés jó feltételeinek meglétét, vagy hiányát.

A megnövekedett fluktuáció mind több helyen kénysz kat arra, hogy anyagi ösztönzéssel, a munkahelyi feltételek kezzenek megtartani a kezdőket. Kedvező jelenség, hogy például a Diósgyőri Gépgyár, vagy a Makói Mezőgazdasá bérezési formákat alkalmaz a pályakezdők ösztönzésére, a megnyeréséért hozandó intézkedéseket, ezek anyagi követ

Munkásgenerációk az üzemekben

Az ifjúság mindig az elődök munkáját folytatja, e létrehozott, már készen talált feltételek között kezd feltételekhez kapcsolódik, ezek alapján és ezeket a A szocializmus lehetővé teszi az érdekek jobb egyez zedékek viszonya harmónikusabb legyen, mint bár gonisztikus ellentmondás az idősebb és a fiatal gen dekeik azonosak. Egyes kérdésekben azonban átme tartó nézeteltérések, ellentétek is kialakulhatnak generáció eltérő igénye, szemléletmódja és műve

A beilleszkedő ifjúság az épülő szocializmus különbségek fokozatos csökkenésének időszakáb nemzedéke úgy nevelődött, hogy a *társadalmi erősebb benne, mint az előző ifjú generációkba* egészen más körülmények között sajátították sebbek. Így a felnőttek egy része gyakran ind tudatot és azokat az igényeket, amelyekkel a

A fiatal munkásgeneráció jelentős része által elért tudásszinttel, szakmai ismeretekk ösztönzi arra, hogy továbbfolytassa, illetve közöket, tevékenységeket, magát a tudást. F nak is a következménye az, hogy a fiatalok lyozatlanok, nem elég kitartóak.

Digitized by Google

A munkásifjúságnak ...
...e, hanem a kor, a ...
... mechanikusan ...
...y megy végbe, hogy ...
...őttek színvonalat ...
...ben például már ...
...ez szereznek — ...
...tapasztalatokat.

Az Ifjú...
...k gyakran az ...

...ó gazdasági reform előzmé-
...tt döntést több éves beható
...i kutatóintézetek és különböző
...függetlenített kutatók dolgoz-
...ontosabb kérdéseit. A politikai
...ása kezd napjainkban általá-
... életünk más területeire is át-
...gyre élesebben láthatóvá azt az
...jesztésével és befogadásával, a
...ban megfigyelhető.

...9 júniusi ülésén elfogadott Tu-
...ssá teszik, hogy számot vessünk
...ított területen. Ezt kísérlem meg
...k azokra a lehetőségekre és tár-
...nak. (Mondandómat eleve elhatá-
...részt az oktatásügy, az iskolapo-
...lis alkotás kérdéseivel.)

...befogadásának nagy valóságterületén
...lyzetéről beszélünk, óhatatlanul felve-
...van köre-e ez a társadalmi jelenségek-
...ülöníthető, itt kutatható és feltétlenül
...omány? Nyilvánvaló ugyanis, hogy egy
...anizmusának szükségessége semmilyen
... csak a konkrét társadalmi szükségletek

...ni néhány olyan kérdéscsoportot, problé-
...dunk konkrét helyzetből kiinduló, tudo-
...ni, de amelynek alapos, rendszeres és sok-
...zhetetlen ahhoz, hogy a következő évek-
...ialista módon biztosítani tudjuk az ország
...velődését.

...LTSÉG. A kultúra és maga a kulturáltság
...társadalmi meghatározottságú, még akkor is,
...ordozza azt. Társadalmunk azonban nem ho-
...an rétegzett, differenciált. Az utóbbi évek
társadalom struktúrája és a műveltség szintje
A KSH ezzel kapcsolatos vizsgálatai szerint a
...pvető társadalmi rétegeken *belül* kisebb, *kö-*
...z egyéb vizsgált tényezők különbsége. A mű-
...át igen jelentős.

Digitized by Google

[illegible]

[illegible]

[illegible]

2. [illegible] A múlt évben [illegible] ... Jánossy Ferenc [illegible] ... a [illegible] tétel igaznak bizonyul [illegible] értékrendünket és [illegible] a kultúra és a művelődés kérdésének a marxi újratermelési [illegible] való [illegible] ennek össze gyakorlati konzekvenciáival együtt. Vagyis itt is vannak olyan problémák, amelyek empirikus vizsgálatokat és ezeken alapuló elméleti elemzéseket igényelnek.

Csak egy példát említek: a jelen pillanatban legfeljebb halvány elképzelésünk van arról, hogy *milyen szerkezettel* kell rendelkeznie *a korszerű termelési kultúrának* az egyént, a modern munkást, az új technika kezelőjét illetően. Annyit már felismertünk, hogy a szakmunkásképzésben a szűk ismereteken alapuló, elaprózott szakmásodást nagyobb szakmacsoportokra való képzéssel, az új szakmák megtanulása képességének, alapjainak kifejlesztésével kell felváltani. Felismerésünk azonban még nem ment túl a szakmunkásképzés három-négy évének határán — sem lefelé, a család, az óvoda az általános iskola, a gyermekkori szervezetek irányában, sem felfelé, a felnőttnevelés, a népművelés irányában.

Ezen belül merül fel a *szakműveltség* és az *általános műveltség*, általánosabb szinten pedig a „*két kultúra*" viszonyának kérdése. Valóban igaz-e — mint sokan állítják —, hogy a konzervatív humán kultúra nem elég ... épült magába az új természettudományos és műszaki kultúrát? Vagy

Digitized by Google

lán inkább az az igazság, hogy egy visszafordíthatatlan objektív folyamatl állunk szemben, amely beleütközik egyes társadalmi csoportok partikuláris dekeibe? És nem inkább az-e a fő probléma, hogy az új technika kezelőit - szakmunkásokat, technikusokat, mérnököket — olyan humán és ezen ülül művészeti kultúrával (és nem csupán ismeretekkel) kell ellátni, amely épes megakadályozni, hogy egy új technokrácia hulláma árassza el társaalmunkat? Megannyi és még szaporítható kérdés, amelyre nem tudunk usztán teoretikusan, deduktív módon válaszolni. Nem juthatunk döntésre, a nem tudjuk, hogy milyen kultúrával, műveltségszerkezettel, értékorienációkkal, attitűdökkel stb. rendelkezik korunk magyar munkása, technikusa, iérnöke.

3. A SZABAD IDŐ. A gazdasági fejlődés egyik alapvető eredménye kounkban: a szabad idő olyan mértékű megnövekedése, amely már össztáradalmi problémává teszi eltöltésének mikéntjét. Az egyik lényeges kérdés, melyre válaszolni kell: mi a szabadidő-tevékenységek (műélvezés, hobby, lkotás stb.) funkciója a dolgozó ember életében; kiegészítő vagy kompenáló jellegű-e ez a munkatevékenységhez viszonyítva?

A munkások és alkalmazottak jelentős része számára ugyanis ma még nem életszükséglet, nem hivatás a munka, hanem csupán pénzkeresési forrás. (Egyes részvizsgálatoktól eltekintve, pontos adatunk erről, ennek a csoportnak az arányáról sincs.) Ily módon ők nem tudják munkaidejükben kielégíteni alapvető emberi szükségleteiket, nem tudják megtalálni önmaguk kifejezését, megvalósítását. Innen következik az a felfogás — sok szovjet szociológus van ezen az álláspontón —, hogy az önmegvalósítás, a személyiségfejlesztés áttevődik a szabad időre, itt kell nyújtanunk azt, amit tömegesen a munkában nem tudunk megoldani. A nyugati szociológusok, pszichológusok egy része is azt tartja, hogy a szabad időnek alapvetően ilyen *kompenzációs* szerepe van.

Ezzel teljesen ellentétes álláspontot képviselnek azok, akik szerint a szabad időnek csak *kiegészítő* funkciója lehet, s ha a munka *elidegenedett*, akkor a szabadidő-tevékenység is az lesz; az utóbbival nem lehet megjavítani azt, amit az előbbi során elrontottunk.

Meginl csak egzakt, empirikus módszerekkel kellene megvizsgálni e két ellentétes álláspont igazságértékét, a valóságos helyzetet hazánkban; s a vizsgálatokból levont következtetések alapján alakítani a szabad idővel kapcsolatos stratégiánkat.

4. GENEZIS, MOTIVÁCIÓ. A szabadidő-tevékenységek, a kulturális viselkedés elemei elvezetnek a *„honnan?"* és *„miért?"* kérdéséhez. Melyek azok a mozgatórugók, amelyek az embert kulturális tevékenységében, a kultúra befogadásában vagy elutasításában vezérlik, és honnan erednek, mikor alakulnak ki ezek?

Van olyan (sajnos, csak szűkkörű reprezentációra épülő) adatunk, amely szerint például a pozitív munka-attitűd — vagyis a munkának élethivatásként való vállalása és a konkrét munkának ilyen igénnyel való megközelítése — szignifikáns kapcsolatot mutat a magasabb rendű szabadidő-aktivitásokkal. Azt is tudjuk, hogy mind a munkával, mind a művelődéssel szembeni igények olyan tartós attitűdök, amelyek a felnőtté válás, a társadalmi emberré levés, a szocializáció során alakulnak ki. De e kialakulás idejéről, helyéről, mechanizmusáról már igen keveset tudunk. Egyáltalán, kevés figyelmet fordítunk a *szocializáció* folyamatának konkrét feltárására; ezért aki a szakirodalomban tallóz, többet tudhat meg a zuni-indiánok vagy az amerikai nagyvároslakók gyermekeinek társadalmasodásáról, mint a mi változó és forrongó világunk e vonatkozásairól. Érthető, hogy ez az ösztönösség erősen rontja egész társadalmi nevelőmunkánk hatékonyságát, s sok tekintetben [illegible]n tapogatózásra kárhoztat bennünket.

Digitized by Google

Digitized by Google

nazni, s ez a társadalmi hierarchia megfelelő lépcsőfokain álló intézmények és személyek feladata.

Megítélésem szerint a problémának egyetlen megnyugtató, szélsőségekmentes és társadalmi fejlődésünknek megfelelő megoldása van. Mégpedig hogy az első álláspontból megtartjuk a *hatékonyság* elvét, erre alapozva kulturális tevékenység elbírálását, a második álláspontból pedig megtartazt az elvet, hogy *a kultúra általában nem áru.*) Amennyire helytelen ne ugyanis általánossá tenni ezen a területen a gazdaságossági kritériumo-, annyira tarthatatlan ideológiai és kulturális életünknek az a jelenlegi chanizmusa, amely a hatékonyságtól lényegében függetlenül, legtöbbször *bjektív* (bár rendszerint objektívként feltüntetett), illetve a *hatás folyamai kívül eső* szempontok szerint értékeli a kulturális tevékenységet. (Amikor ldául ismeretterjesztő könyvkiadásunk megítélésében szempont a kiadott ívek száma, a megjelent és eladott könyvek példányszáma, a ráfizetés, ilve nyereség volumene, a művek szaktudományos és ideológiai értéke, valaint a kritikusok és illetékes funkcionáriusok egyéni ízlése, de nem szemnt annak a hatásnak, ismeret-, készség- és tudatváltozásnak a mértéke, nelyet a szóban forgó könyvek az olvasók fejében előidéztek — vagy nem éztek elő.)

Ám most tegyük fel a kérdést: miért nem a hatékonyság a fő kritériuma ulturális tevékenységünknek, a kultúraterjesztés eredményességének? Szentem ennek két oka van. Az egyik *társadalmi* ok: egyes társadalmi csoporok és személyek nincsenek érdekelve a hatékonyság elvének általánosabbá ételében, s nem is tudnák megtalálni helyüket egy ilyen „új kulturális menanizmusban", amely bizonyos fokig eddigi munkájuk gyakorlati kritikáját lentené, s elért társadalmi státusukat veszélyeztetné. (Ez a probléma nagyon ól ismert a gazdasági reform előkészületeiből és végrehajtásából.) A másik k — és cikkem témája miatt most erre teszem a hangsúlyt —: a kultúra erjesztésével és befogadásával kapcsolatos *tudományos kutatások elmaradottsága,* azoknak a feltételeknek a hiánya, amelyekről még szólok.

Tudniillik nagyon kevéssé ismerjük népművelésünk, politikai és kultuális propagandánk, ismeretterjesztésünk, tömegkommunikációnk hatásmehanizmusát, azaz a kultúra befogadóiban lejátszódó folyamatokat. A nem udástól a tudáshoz vezető út pedig itt is alapos, beható, szakszerű kutatásokon át vezet. Csak a *komplex tudományos munka képes* — korántsem máról holnapra — kidolgozni egy olyan kritérium-rendszert, amely a gyakorlatban is lemérheti kultúraterjesztő tevékenységünk hatékonyságát. Véleményem szerint egész kulturális stratégiánknak kulcskérdése ez.

7. A KULTÚRATERJESZTÉS MÓDSZEREI. Ez lényegében az előző kérdéscsoport folytatása. Ha sikeresen végzünk alapkutatásokat kulturális tevékenységünk hatásának egzakt mérése céljából, akkor továbbléphetünk az alkalmazott és fejlesztési kutatások útján a kultúraterjesztés leghatékonyabb módszereinek kidolgozása terén. Nem lehet e pár sorban áttekinteni a kutatandó témák szinte végtelen sorát, ezért csak néhány példával illusztrálom a lehetőségeket.

Az egyik példa: egy folyó kutatás. Mint ismeretes, évről évre újratermelődik az általános iskolát el nem végzett dolgozók rétege. Ezzel kapcsolatban új kezdeményezés terjed: a népművelés módszereivel magánvizsga letételéhez segíteni azokat a felnőtteket, akik a dolgozók iskolájába már nem hajlandók beülni. A Népművelési Intézet most a kísérleti pszichológia és pszichodiagnosztika eszközeivel, a matematikai statisztika segítségével akar meggyőződni ennek az új felnőttoktatási módszernek a hatékonyságáról, közben feltárva a tanulók szociális motívumait is.

Digitized by Google

Egy másik példa: egy megakadt kutatás. Katz és Lazarsfeld nevéhez fűződik a tömegkommunikáció kétlépcsős elmélete, amely szerint a tömegkommunikációs közlés hatása nem közvetlenül, hanem az ún. *opinion leaderek*, a véleményirányítók személyes befolyása révén érvényesül. A MTA Szociológiai Kutató Csoportja és a Népművelési Intézet közös kutatása azt próbálta felderíteni, hogy nem alkalmazható-e ez a teória *a mai magyar faluban* egyes ismeretfajták terjedésére. Az egzakt módszerekkel szerzett eredmények egyértelműen azt bizonyították, hogy a mezőgazdasági szakismeretek vagy a szépirodalommal kapcsolatos vélemények is az adott társadalmi csoport véleményirányítói útján terjednek. A konklúzió az volt, hogy a kultúraterjesztés sokkal hatékonyabbá tehető, ha sikerül megragadni és jó irányban befolyásolni ezeket a véleményirányítókat. Itt azonban a kutatás megakadt, mert folytatásához, a lehetőségek további kikísérletezéséhez szakítani kellett volna az elmeszesedett sémákkal, ehhez azonban az irányítás megfelelő hatásköru szintjén nem volt meg az elvi bátorság.

A harmadik példa: egy elképzelt kutatás. Az egyik legelterjedtebb tömegkommunikációs eszközt, *a sajtót* ma hazánkban milliók olvassák. Közülük elég sokan *a művészeti kritikákat is.* A szerkesztőknek és a kritikusoknak (legalábbis egy részüknek) nemes szándéka az, hogy az esztétikailag értékesre orientáljanak, neveljék az olvasók ízlését, elősegítsék a valóságos kulturális értékek befogadását. Idevágó kutatások híján nincs adatunk róla, de személyes élmények alapján hipotetikusan feltételezhetjük, hogy ez a nemes szándék sokszor a visszájára fordul, s fellép a külföldi kutatásokból jólismert „bumeráng-effektus". Érdemes lenne megvizsgálni sajtónk művészeti kritikáinak hatását, hatékonyságát, majd — támaszkodva a téma külföldön elég gazdag irodalmára — kipróbálni, kikísérletezni azokat a módszereket, amelyek nagyobb effektivitást adnak az említett nemes szándékok megvalósításának.

Eddig azt igyekeztem bizonyítani, hogy a kultúra iskolán kívüli *terjesztése* és *befogadása* területén is vannak olyan nagy horderejű, társadalmilag elsőrendű fontosságú problémakörök, amelyek tartós munkát adhatnának a hazai társadalomtudományok kutatóinak. Vázlatom természetesen nem tart igényt a kizárólagosságra, annál kevésbé, mert még számtalan olyan, főleg az alkalmazott és fejlesztési kutatásokba illő téma vár tudományos feldolgozásra, amelyet meg sem említhettem.

Befejezésül arra szeretnék röviden kitérni, hogy *hol tartunk ma* a kultúra terjesztésével és befogadásával kapcsolatos *kutatásokban,* más szóval: „szinkronban" vagyunk-e itt a tudománypolitikai irányelvekkel?

a) *Alapkutatások* — egyedi kivételektől eltekintve — lényegében nem folynak. A Magyar Tudományos Akadémia illetékes vezetői évek óta húzódoznak az alapkutatások szervezett, szisztematikus megoldásától. Itt nem hanyagolható el az a körülmény sem, hogy a kultúra terjesztésének és befogadásának vizsgálatához különböző tudományok (szociológia, pszichológia, közgazdaságtudomány stb.) komplex együttműködésére és együttlétezésére van szükség; ez azonban nem illik be a hagyományos akadémiai szerkezetbe és szemléletbe.

b) Az *alkalmazott* és *fejlesztési* kutatásoknak viszonylag koncentrált bázisa a Népművelési Intézet, valamint a Magyar Rádió és Televízió Tömegkommunikációs Kutatóközpontja. Egy-két témával találkozhatunk a Könyvtártudományi és Módszertani Központban, a Központi Statisztikai Hivatalban, a Filmtudományi Intézetben, a Szakszervezetek Elméleti Ku-

Digitized by Google

tatóintézetében, a Könyvkiadók és Terjesztők Tájékoztató Központja Piackutató Osztályán, valamint sok helyi intézményben is (megyei pártoktatási igazgatóságok, megyei tanácsok művelődésügyi osztályai, megyei művelődési központok és könyvtárak, járási és városi kulturális irányító szervek stb.). Ezeket a kutatásokat azonban jelenleg nemhogy koordinálni, de még regisztrálni sem lehet.

A helyi (fejlesztési) kutatások kibontakoztatásának (megfelelő minőségüknek és összehangolásuknak) az volna a feltétele, hogy kialakuljon a művelődéssel kapcsolatos alkalmazott kutatások valóban hatékony, kutatókkal és anyagi eszközökkel jól ellátott *bázisintézménye.* (A fejlesztési kutatásokat nem volna helyes központilag kézbe venni, ez az illetékes helyi szervek, intézmények feladata, s egyre inkább fel is ismerik ezt.)

Rendezetlen a *nemzetközi tudományos munkamegosztásban való részvételünk.* A közös és összehasonlító kutatások, a személyes tapasztalatcserék különböző, rendszerint bürokratikus akadályokba ütköznek. S ami ennél még nagyobb baj: nincs megfelelő apparátus a külföldön elért tudományos eredmények figyelésére, dokumentálására, hazai viszonyokba való átültetésére, terjesztésére. Így kizárólag elvi síkon foglalkozhatunk azzal a kérdéssel: mit kutassunk magunk, és mit tanulmányozzunk külföldi forrásokból.

Az említett kutatóhelyek általában sok, a konkrét tényanyag feltárását célzó vizsgálat színhelyei. Ezzel együtt kialakulóban van egy viszonylag kicsiny, de a kultúra terjesztésének és befogadásának kérdéseivel szakszerűen és — szerénytelenség nélkül szólva — világszínvonalon dolgozó, igényes *kutatógárda.* A kutatások eredményei közül nem egy már publikálásra került monográfiában vagy kisebb tanulmányban. Szerzőik között megemlíthetjük — a teljesség igénye nélkül — Ferge Zsuzsa, H. Sas Judit, Losonczi Ágnes, S. Molnár Edit, Szántó Miklós, Mándi Péter, Taródi Nagy Béla, Szecskő Tamás, Durkó Mátyás nevét.

A tudománypolitikai irányelvek kívánatosnak tartják, hogy *alkotó jellegű kapcsolat,* segítő kölcsönhatás épüljön ki az irányító szervek és a kutatók között. Sajnos, a mi szakterületünkön ez általában kevéssé van meg. Az az évek óta tartó terméketlen huzavona, amely az illetékes vezető szervek részéről tapasztalható, oda vezetett, hogy ma társadalmi életünknek ezt a nagy területét tekinthetjük a legelmaradottabbnak a tudományos kutatásokkal való ellátottság és a feltételek biztosítottsága szempontjából.

A mi viszonyaink között elkerülhetetlen egyrészt a párhuzamos, szétforgácsolt kutatások megszüntetése vagy néhány centrumba tömörítése, másrészt a különböző intézmények egyidejű fejlesztése, közöttük ésszerű munkamegosztás kialakítása — mint erre az irányelvek is rámutatnak. Az itt elmondottakban adott, korántsem teljes felsorolás már önmagában is azt mutatja, hogy a kultúra terjesztésével és befogadásával kapcsolatban a *kutatási ráfordítások túl sok helyen jelentkeznek;* kívánatos volna — elsősorban az alap- és alkalmazott kutatásokban — a fokozottabb *koncentrálás,* különösen a témakoncentrálás (ami persze a terület elmaradottsága miatt nem pótolja a szükséges fejlesztési intézkedéseket).

Ugyanakkor az ésszerű munkamegosztás, a *decentralizálás* kézenfekvő módja — a fejlesztési kutatások nagy részének természetes decentralizáltsága mellett — a népművelőképzéssel foglalkozó két egyetemen (a budapesti ELTE-n és a debreceni KLTÉ-n) folyó kutatások arányának növelése lenne, összhangban az irányelvekben is kifejezett kívánatos tendenciával: az egyetemi kutatóhelyek szerepének növekedésével.

Digitized by Google

Egy másik
fűződik a töm
kommunikáció
a véleményirá
giai Kutató C
felderíteni, h
ismeretfajták
értelműen a
szépirodalon
ményirányít
sokkal hat
solni ezek
folytatásáh
az elmesz
szintjén n

A h
megkom
lük elég
nak (leg
kesre o
turális
de sze
nemes
jólism
szeti
földö
szere
meg

je
n
r
l

Bálványos Hubo: Mementó III.

Digitized by Google

Negyedszázad
ılturális forradalom szolgálatában

sok városa és falva ezekben a napokban és hetekben felszaba-
ıak 25. évfordulójára emlékezik, arra a történelmi pillanatra,
szabadító szovjet csapatok megérkezésével helységről helységre
az új élet hajnala, hogy előzze egy lidércnyomásos történelmi
ait. Nyomon követjük ezekben a napokban a felszabadulás dia-
s emléktáblákkal jelöljük meg azokat a házakat, amelyekben az
l kilépett kommunisták első összejövetelüket, szervezetük alakuló
rtották. E jubileumi megemlékezések sorában most újabb évfor-
ıásnál időzünk el egy pillanatra: egy olyan intézmény negyed-
vfordulójánál, amely megalakulása óta a szocialista kultúra szol-
jegyében végzi tevékenységét. Nem egy vállalkozásnak, még csak
ıy közösségnek, egy kollektívának a negyedszázados erőfeszítéseit
ınyeit tesszük mérlegre, amikor ennek az intézménynek a huszon-
iletésnapját köszöntjük. Többről van szó: ez az évforduló *a szocia-
urális forradalom első magyarországi lépéseit*, a marxista—leninista
t *hazai legális terjesztésének* kezdetét, a reakció és a fasizmus
, a tőke uralma alól felszabadult *új magyar könyvkiadás* megszüle-
zi fel emlékezetünkben.

ı novemberét írták akkor. Az ország délkeleti része már felszabadult,
ı az Alföldön még ágyuk dörögtek, harckocsik lánctalpa alatt dübör-
föld. Szegeden azonban a Magyar Kommunista Párt Külföldi Bizott-
ı tagjaiból már november 5-én megalakult a Központi Vezetőség,
november 7-i ülésén elhatározta, hogy könyvkiadó vállalatot létesít
Könyvkiadó névvel.

kiadó nevének megválasztása nem volt véletlen. A „Szikra" a nemzet-
munkásmozgalom történetében összeforrott *Lenin nevével* — az orosz
ikok első illegális országos újságjának címe volt —, s magában hor-
. e bolsevik lap jelmondatának — „Szikrából lobban a láng" — gazdag
olikáját. A világtörténelem első szocialista forradalmának egész prog-
a és perspektívája koncentrálódott ebben a mondatban, amelynek értel-
Lenin a „Mi a teendő?"-ben így bontotta ki: „Ez az újság (az országos
alkatrészévé válna annak az óriási kovácsfújtatónak, amely az osztály-
c és a népfelháborodás szikráit általános tűzvésszé éleszti." Jogosan mond-
juk tehát, hogy a kiadó névadói messze előre tekintettek, s egyszersmind
vonalazták a kiadó feladatait. A név megválasztása világosan utalt arra,
gy a kiadó elsőrendű feladatának tekinti *a marxista—leninista világnézet
jesztését és népszerűsítését*, az orosz bolsevikok tapasztalatainak ismer-
tését, a szocializmus és a kommunizmus eszméinek propagálását.

E feladat vállalása magában véve is *fordulópont* az egész magyar kultúra történetében. A ma felnövő nemzedék talán az ünnepi alkalom sugallta túlzást érez ebben a megállapításban, de akik emlékeznek még Horthy-Magyarország állapotaira, azok tudják, hogy nincs ebben semmi túlzás. Hiszen Magyarországon a felszabadulás előtt nemcsak a kommunista pártot mint szervezetet üldözték és kényszerítették illegalitásba, nemcsak a kommunistá-

Digitized by Google

g)

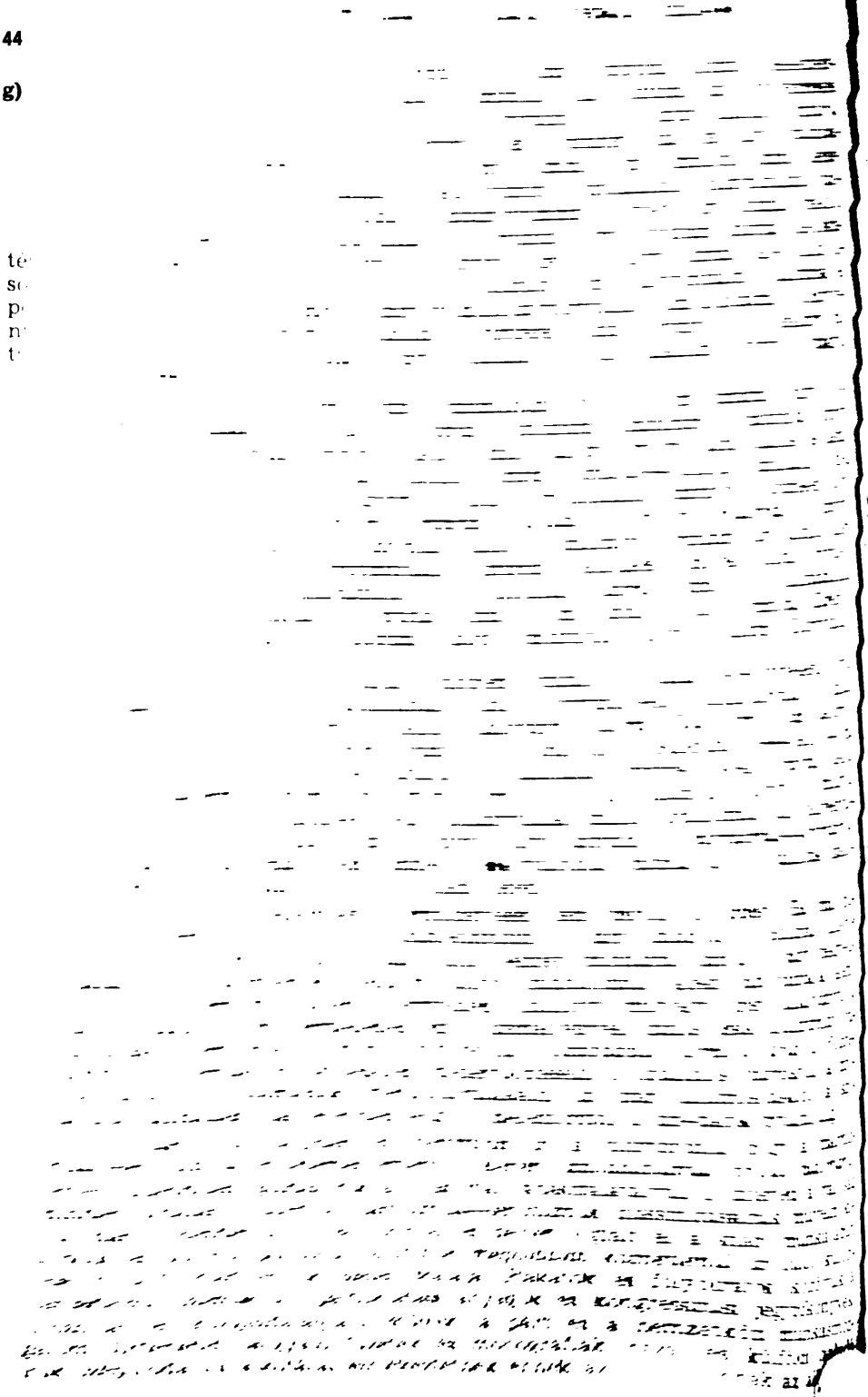

Digitized by Google

a az első pártmunkás-generációra, amelynek tagjai elsősorban a
kiadványaiból szerezték meg a felelősségteljes munkájukhoz szükséges
bb ismereteket, ma pedig tudásukat fáradhatatlanul gyarapítva mun-
ak szocialista társadalmunk fejlesztésén, a marxizmus—leninizmus
nak mai valóságunkra való alkalmazásán. Persze igaz, hogy ez a ge-
. amelynek tagjai gyakorlati pártmunkásként, szemináriumi előadóként
gatóként, napról napra forgatták a Szikra-könyveket és évről évre
ı követték a kiadó munkáját, nemcsak az eredményekre emlékezik.
ó munkájában időnként különösen kiütköztek azok a hibák, amelyek
nes évek első felében a párt egész tevékenységében nehézségeket tá-
ttak. Helytelen volna elhallgatni ezt, már csak azért is, mert az akko-
elkövetett hibák a maguk sajátos módján neveltek és tanítottak is:
gaik a kiadó jelenében, az 1956 óta Kossuth nevét viselő kiadó mun-
n realizálódnak és kamatoznak.
ı ellenforradalmi lázadás leverése után újjáalakult pártkiadó híven
ta és — ma már nyugodtan mondhatjuk — továbbfejlesztette elődje
hagyományait. Tevékenysége *lépést tartott az élet követelményeivel, ológiai munka szükségleteivel.*

adó kollektívája az évforduló alkalmával gondos mérleget készített e
egyedszázad tapasztalatairól, tanúságairól. E számvetés során szeretet-
nlékezik meg azokról a munkatársairól, akiknek neve elválaszthatalanul
orrott a kiadó történetével. Kegyelettel idézi fel azoknak emlékét, akik
dó hőskorában oroszlánrészt vállaltak az úttörésben, a szervezésben, a
i szakemberek nevelésében, s akiket elragadott a halál: *Seres Gézára*, el Ernőre.

Joga és kötelessége a kiadó egész kollektívájának a példák idézése és a
vetés, a társadalmunk előtt álló feladatok parancsolóan követelik is ezt.
ocializmus teljes felépítésének folyamata számtalan ideológiai — politikai,
asági, erkölcsi stb. — problémát vet fel, s ezeknek elméleti megoldása
konyan segíti fejlődésünket. A kiadó akkor teljesíti hivatását, ha nem
ti el, sőt *fokozza érzékenységét a politika és a politikai gyakorlat által*
etett *problémák iránt*, ha szerzői kollektívájának orientálásával és segíté-
l, következetesen marxista—leninista talajon állva, szembe tud szállni
denféle hamisítással, és hozzájárul a problémák megoldásához.

A párt kiadójának eredményekben és tapasztalatokban gazdag negyed-
zados története alapján az évforduló alkalmával jogosan adunk hangot
ıak a meggyőződésünknek, hogy a Kossuth Könyvkiadó a következő évek
szú során át is meg fog felelni a várakozásoknak, s méltóképpen kiveszi
zét a párt által kijelölt feladatok megoldásából. Jó munkát, sok sikert kí-
nunk ehhez a jubiláns kiadó minden munkatársának.

Digitized by Google

kat börtönöztek be, v
nek minősítették a h
újságok, könyvek út
„önvédelme" különfé
tatlan kordonnal zár
sessé teheti uralmuk
jüket. Az ellenforrad
haladásellenes, naci
jának béklyóiban ta
ninnek egyetlen m
Engelsnek is csupán
unióról terjesztett
szóló őszinte hírad
néphez.

Ez a körülmé
szabadulással egyi
kiadást. Hozzáférh
műveit, szovjet é
kellett kezdenie
kellett hoznia a
kiadás eszközeiv
s egyáltalán a
ki kellett bon
óta fontos fela
munkában, ebb

E program
vezérfo
egész történe
és tevékenys
pedig a kiad
a Lenin-cen
nyelven kia
tetlenül doi
tanítására
mében nev

A kia
szonöt es
utódja, a
százados
tárul. A
kiadó hu
logatásá
formtól
letárdil
cialista

A
mus—
amel
minc
vül
a n
fél
Tá
fil
ga
ír

Digitized by Google

előbb meggátolták a központi német közigazgatás megszerve-
1947-ben és 1948-ban létrehozták Bizóniát, illetve Trizóniát,
k a békeszerződés megkötését Németországgal, 1949 szeptem-
g megalakították a nyugatnémet különállamot, a Német Szö-
társaságot. Berlint is kettészakították, s Nyugat-Berlint a béke
ság demokratikus egysége elleni „frontvárossá" tették. Erre a
litikára válaszolt Németország keleti részének népe, amikor 1949.
n, az NSZEP vezetésével, megalapította népi demokratikus állam-
net Demokratikus Köztársaságot.
vtized telt el azóta, hatalmas erőfeszítésekkel teli, nem egyszer
próbáltatásokkal terhes, de minden nehézség ellenére nagyszerű
ket hozó húsz esztendő. S hogy az NDK szocialista rendszerű, gaz-
erős országgá fejlődött, az nem csupán a német nép, hanem
ópa történelmének igen nagy jelentőségű fordulata. „Különleges
ket küzdöttek le a német munkásosztály legjobbjai — hangsúlyozta
k évforduló berlini ünnepségén *Kádár János* —, amikor az impe-
által népükre erőszakolt megosztottság viszonyai között létrehozták
szívében az első német munkás-paraszt államot, a Német Demok-
Köztársaságot. Ezzel német földön a gyakorlatba ültették át a halha-
Marx és Engels tanítását. A szocialista társadalom alapjainak leraká-
tatták az elődök, Karl Liebknecht, Rosa Luxemburg, Ernst Thälmann
edékük dicsőséges harcát."

a harcot áthatotta az a tudat, amelyet *Walter Ulbricht* így fejezett
NSZEP Központi Bizottságának 11. plénumán, 1969 júliusában: „Kez-
fogva tisztában voltunk azzal miután német földről két világháború
már ki, a német nép a szovjet és más népek körében csak a békés
teljesítményeivel, minden fasiszta és militarista ideológia legyőzésével
humanista ideológia fejlesztésével nyerhet bizalmat." Ráhangzik erre a
kező részlet *Leonyid Brezsnyev*nek az októberi, berlini ünnepségen el-
ott beszédéből: „A szocializmus az Önök földjén végérvényesen diadal-
odott. Ez az NDK népének megmásíthatatlan akarata. A szocialista vív-
voktól semmilyen eszközzel nem lehet megfosztani az NDK népét, sem
nai, sem politikai eszközökkel, sem pedig intrikák és provokációk segít-
vel. Az NDK húszéves fejlődésének egyik legfontosabb eredménye az
mbertípusnak, a szocialista társadalmat építő ember típusának kialakí-
. Ennek az embertípusnak az erkölcsi-politikai arculatára jellemző, hogy
ységesen tudatában van társadalmi kötelességének abban a küzdelemben,
ly a dolgozók hatalmának megszilárdításáért, a nép javáért, a testvéri
cialista országokkal való barátság és szövetség erősítéséért, a tartós bé-
rt folyik."

Nehéz volt az NDK útja odáig, hogy ezek a megállapítások ne csupán
német és a nemzetközi munkásmozgalom vágyait, hanem az emberiség
adó részének véleményét, meggyőződését fejezzék ki. Fokozta az NDK
roblémáit az a tény, hogy nyugati szomszédja az az NSZK, amelyet az
SA besorolt az imperialista paktumrendszerbe. Az amerikai monopóliumok
ezdettől fogva tőkeberuházásokat és hatalmas kölcsönöket bocsátottak nyu-
atnémet partnereik rendelkezésére. Jelentékeny előnyökhöz juttatták az
NSZK monopóliumainak és bankjainak urait, különösen a termelési beren-
dezések technikai újjáalakítása, az üzemek korszerűsítése és a munkater-
melékenység növelése terén. Nyugat-Berlin is nagy gazdasági fellendülést ért
el, és mindent elkövettek, hogy ez a város az NSZK úgynevezett gazdasági
csodájának kirakata legyen.

Az NDK népe az NSZEP vezetésével, a Szovjetunió és a többi szocia-
lista ország támogatásával látott hozzá a rendkívül súlyos háborús károk
helyreállításához, a népgazdaság tervszerű, arányos fejlesztéséhez. Önálló
[redacted]ra megteremtésére, az alapanyagokat gyártó ipar kiépítésére törekе-
[redacted]észetesen nagy anyagi erőket kötött le. Programjának meg-

Digitized by Google

valósítása nemcsak erőfeszítéseket követelt, hanem áldozatokat is. A fogyasztási cikkeket termelő ipar az első években nem tudott elég gyorsan fejlődni, s ezért a személyes fogyasztás csak lassan emelkedett.

1952-ig tartott az a fejlődési szakasz, amelyben megteremtették a gyorsabb haladás feltételeit. Akkorra már újonnan létesített nagyüzemek gyarapították a termelési potenciált és erősítették a szocialista termelési viszonyokat. Emelkedett a termelés, javultak a lakosság számára annyira fontos szolgáltatások, jobb lett az ellátás. 1952 után a mezőgazdaságban is megalakultak az első szövetkezetek, 1960-ra pedig befejeződött az NDK-ban a mezőgazdaság szocialista átszervezése. Így minden döntő területen a szocialista termelési viszonyok jutottak érvényre, s megszilárdult a szocialista államhatalom. Ez az erő győzedelmeskedett 1961 nyarán és őszén is, amikor a szocialista német állam biztosította határait, s ezzel Európa szívében felszámolt egy veszélygócot. Elsősorban a nyugat-berlini államhatár mentén bevezetett, szilárd renddel gátat vetett — főként gazdasági téren — a zavaró, bomlasztó kísérleteknek, amelyekkel Nyugat-Németország és Nyugat-Berlin uralkodó körei operáltak.

Közvetlenül az NDK megalapítása után gúnyolódva jósolgatták nyugati körökben a fiatal munkás-paraszt állam gyors és biztos pusztulását. Ma már megszokott dolog, hogy tőkésországok nem kommunista újságjai így emlegetik az NDK sikereit: „Gazdasági csoda az Elba mentén."

Barnaszénen és kálisón kívül semmiféle ipari erőforrása nem volt indulásakor az NDK-nak, a háborús károk viszont ijesztően nagyok voltak. Az egykori Németországnak abban a részében, amelyen a szocializmust építő, új német állam létrejött, mindössze négy kiöregedett kohó állt, szemben Nyugat-Németország 120 kohójával. A kőszéntermelés 95, a kokszgyártás 99 százaléka nyugatnémet területen volt. Hasonlóképpen alakult a helyzet az ipar más ágaiban is. Ehhez járult még, hogy a hajdani Németország nyugati részén — főleg a fejlett alapanyagipart összpontosító Rajna- és Ruhr-vidéken — a szakemberek, a munkások képzettsége is jóval magasabb szintű volt, mint a keleti részen.

Mindennek és még sok másféle gondnak ellenére az NDK ma az ötödik helyet foglalja el az európai államok között, s egyike a világ tíz legerősebb ipari országának. Ipari termelése 1950 óta 4,7-szeresére nőtt. Tavaly egy negyedév alatt többet produkált az NDK ipara, mint 1950-ben az egész év folyamán. Sokatmondó egybevetés az is, amely szerint a múlt év ipari termelésének értéke meghaladta azt, amit 1936-ban az akkori egész Németország elért. Európa szívében megszilárdult és felvirágoztatta gazdaságát az a szocialista állam, amely a második világháború után földrészünk egyik leghátrányosabb helyzetű országa volt.

17 milliónál nem sokkal több lakos és kereken 108 ezer négyzetkilométer: ez az NDK két alapadata. Területére nézve tehát kis ország, a kilencvenkettedik a világ-sorrendben, népességét tekintve pedig a huszonkilencedik. Az ipari országok ranglistáján azonban a kilencedik. Óriási erőfeszítések, a Német Szocialista Egységpárt irányításával végzett fegyelmezett munka gyümölcse ez az eredmény. S mindenekelőtt ebből fakad az, hogy 1950 óta három és félszeresére nőtt az NDK-ban a nemzeti jövedelem. Földünk népességének fél százaléka él ebben az országban, ahol a világ összes országaiban együttvéve elért nemzeti jövedelem 1,7 százalékát állítják elő. Az egy személyre jutó nemzeti jövedelem gyorsabban nőtt az NDK-ban mint a sokkal kedvezőbb körülmények között gazdálkodó Nyugat-Németországban, vagy Európa bármely más tőkésországában és a USA-ban. És ez a növekedés a legutóbbi években szinte kizárólag a munka termelékenységének emelkedésére vezethető vissza.

Hat évvel ezelőtt új gazdálkodási rendszert vezettek be az NDK-ban. Tudományosan felépített, szerves egységet alkotó rendszer ez, mely az egész népgazdaságra érvényes irányítási, vezetési szabályokat foglal magában. R[illegible]

Digitized by Google

tése, hogy a technikai forradalom követelményeinek megfelelően és a szo-
alista berendezkedés minden előnyének hasznosításával irányítsa a terme-
st. Új vonása, hogy legfontosabb mértékként nem a bruttó termelést, hanem
minőségi tényezőket használja. Egy mondatban így fejezik ki az 1963-ban
vezetett és azóta továbbfejlesztett rendszer uralkodó elvét: ami hasznos az
emeknek, a népgazdaságnak, a szocialista államnak, az előnyös kell hogy
gyen az egyénnek is.

A legközelebbi jövő feladatairól a tudományos, műszaki és gazdasági
nnivalókról *Walter Ulbricht* a következőket mondta a Német Szocialista
gységpárt 11. plénumán: „Erőinket a vegyi és elektromos ipar dinamikus
jlesztésére és a döntő termelési ágazatok üzemeiben az automatizálás meg-
alósítására, mindenekelőtt a gépiparra összpontosítjuk... Ezt a célt szol-
álja nagy teljesítményű kombinátok és nagyüzemi kutatóközpontok kialakí-
sa, az eszközök és szakemberek koncentrálása."

A három leglényegesebb gazdasági, műszaki feladatot, amelyet a Szov-
etunióval igen szoros kooperáció révén oldanak meg, így határozta meg: „Az
ső... a tervezési rendszer kidolgozása a gazdasági-matematikai modellek,
odellrendszerek és az elektronikus adatfeldolgozás segítségével... A má-
odik, ... hogy fejlesszük az együttműködést és a tapasztalatcserét bizonyos
minisztériumok, iparágak és kombinátok tudományos vezetése terén...
harmadik, ... hogy megteremtsük a termelési folyamatok automatizálási
lőkészítésének egységes rendszerét, beleértve az egységes programnyelvet is,
kifejlesszük és megtermeljük az automatizáláshoz a komplex rendszermeg-
oldások alkalmazásának anyagi, technikai felszereléseit..." S hozzáfűzte:
E háromhoz tartozik még egy, amit szigorúan véve az első helyre kell
enni: minden dolgozó továbbképzése, függetlenül attól, hogy tudós, ipari
unkás, vagy szövetkezeti paraszt. Ebben az összefüggésben hangsúlyoznunk
ell az üzemek, kombinátok igazgatóinak, valamint az egyesülések vezér-
igazgatóinak felelősségét az üzemekben folyó továbbképzésért. Ehhez olyan
oktatási programoknak kell alapul szolgálniuk, amelyek a tudomány és a
echnika legmagasabb világszínvonalához igazodnak."

Kimagasló eredményeket ért el az NDK mezőgazdasága is. Húsz évvel
ezelőtt gabonából 21,7, burgonyából 151,4, cukorrépából pedig 248,7 mázsa
volt az NDK-ban az átlagos termés hektáronként. Tavaly 33,4 mázsa gabo-
nát, 188,1 mázsa burgonyát, s 343,8 mázsa cukorrépát takarítottak be.
A húsz évvel ezelőtti 26 400 helyett most 148 000 traktoruk van. Akkor 18,
tavaly már 94 százalékos volt a gabona gépi betakarítása. A burgonyánál ez
az arány 7-ről 56, a cukorrépánál pedig 19-ről 94 százalékra emelkedett.
A hozamok növekedése lehetővé tette, hogy néhány év óta már saját ter-
meléséből fedezi szükségleteit az NDK húsból, tejből, tojásból és burgonyá-
ból, bár a szükségletek jóval nagyobbak, mint voltak. Gabonából az igé-
nyek 76 százalékát tudják maguk kielégíteni. Most további, még nagyobb fel-
adatokra vállalkozott az ország mezőgazdasága. Jövő évi terveiben — a táv-
latiakban pedig még inkább — a hozamok és a gazdaságosság további, nagy-
arányú növelése szerepel.

Céljaik elérése érdekében erőteljesen szakosítják a termelést és fejlesztik
az üzemek közötti együttműködést. A szakosítást és a kooperációt az ipar-
szerű mezőgazdaság kialakításának, élelmiszergazdaság korszerűsítésének
alapvető és nélkülözhetetlen tényezőjeként kezelik az NDK-ban. A technika
még nagyobb térhódítása mellett elsősorban erre építik merész terveiket,
amelyekben egyebek között az is szerepel, hogy a következő évtizedben
a szakosított gabonatermelő gazdaságok 50—60 mázsás termést érnek el hek-
táronként, egy tehén átlagos évi tejhozama pedig 4500—5000 liter lesz.

Az NDK a német kultúra humanista hagyományainak folytatója és az
új szocialista kultúra megteremtője német földön. Elv és törekvés ez, s csat-
lakozik hozzá még az, hogy az NDK modern ipari állam, helyt kell állnia a

Digitized by Google

technikai forradalomban, biztosan fejlődni, előbbrejutni pedig csak akkor képes, ha a kultúrát a szó teljes értelmében fogja fel.

Hogy a szocialista német államnak milyen nagy gondja van erre, azt mutatja sok egyéb mellett az is, hogy mekkora összegeket fordít kulturális célokra. Évente 230 márka jut az NDK minden lakosára — a csecsemőket és az aggokat is beleértve — a népművelést szolgáló anyagiakból. Ehhez járul az a fejenként 145 márka, amit a művészetek és a tudományok ápolására ad az állam egy év alatt.

Az egységes szocialista oktatási rendszer alapja a tízosztályos általános iskola, amely az általános politikai és szakmai képzés összehangolásával készíti fel a tanulókat arra, hogy öntudatos és nagy képzettségű szakemberekké váljanak. A mérce magas, mert azt vallják, hogy csak így szerezhetik meg az emberek az uralmat a korszerű termelési folyamatok, a fejlett technika felett, s csak így tudnak tevékenyen, érdemlegesen részt venni a közügyekben, a társadalom, az állam életében. Ez a vezérlő elv a középiskolai és az egyetemi, főiskolai képzésben is. Túl a fiatalok képzésén, nagyarányú felnőttoktatás is folyik az NDK-ban. Az erre rendelt intézmények üzemi és falusi akadémiákban koncentrálódnak, s elsősorban a szakmai képesítést szolgálják.

„A mélypontról indultunk 1945-ben" — hangoztatják az NDK kulturális problémákkal foglalkozó szakemberei. Öntudatosan, magabiztosan beszélnek az eddig elért eredményekről, de azt sem hallgatják el, hogy sok még a tennivalójuk. A műveltség, a kultúra még nem vált az egész nép „mindennapi kenyerévé". A múltat azonban már legyőzték, s teljesen új jelenüket élik. Azt a jelent, amelyet a szocializmus szelleme hat át a tudományokban. „Unterwegs zur gebildeten Nation", úton a művelt nemzethez — így jellemzik mostani helyzetüket, húsz évvel a szocialista, a békeszerető Német Demokratikus Köztársaság megalakulása után.

„Mindazért, amit a Német Demokratikus Köztársaságban elértek és kivívtak — mondta *Leonyid Brezsnyev* — a történelmi érdem mindenekelőtt a Német Szocialista Egységpártot és Központi Bizottságát illeti. Az NSZEP egyesítette magában mindazt, ami jó és élenjáró volt az országban, össze tudta fogni a demokratikus pártokat, társadalmi szervezeteket, a lakosság legkülönbözőbb rétegeit és nemzeti frontba tömörítve őket, a béke és a szocializmus útján vezeti az egész ország népét."

A békét, a népek közötti megértést szolgálja az NDK külpolitikája is. Támogat minden olyan javaslatot, intézkedést, amely hozzájárul a világ békéjének megóvásához. Egyetért az általános és teljes leszerelésre vonatkozó tervekkel, amelyeket a Szovjetunió az ENSZ közgyűlése elé terjesztett. Már több ízben javaslatot tett az NSZK kormányának a két német állam leszerelési rendszabályaira, de Bonnban mindig süket fülekre találtak.

Az NDK elsők között írta alá és ratifikálta az atomsorompó-egyezményt. Híve minden olyan egyezménynek, amely elősegíti a nemzetközi feszültségek enyhítését. Ez a politika hozzájárult ahhoz, hogy az NDK megbecsült tagja lett a népek nagy családjának. Fennállása huszadik évében a világ 50 fővárosában tart fenn kereskedelmi kirendeltséget, főkonzulátust, nagykövetséget vagy más állami képviseletet. Tagja 260 nemzetközi szervezetnek, s több mint ezer nemzetközi szerződés aláírói között szerepel.

„A Német Demokratikus Köztársaság a szocialista internacionalizmus elveinek megfelelően ápolja és fejleszti sokoldalú együttműködését és barátságát a Szovjetunióval és a többi szocialista országgal." Ez a megállapítás és kötelezettség — amelyet az NDK alkotmánya leszögez — meghatározó jelentőségű a szocialista német állam egész külpolitikájára nézve. Különösen szoros kapcsolat fűzi az NDK-t a Szovjetunióhoz. A barátsági, kölcsönös segélynyújtási és együttműködési szerződésen túl számos államközi megegyezés van a két ország között a gazdasági, katonai, tudományos-technikai és kulturális együttműködésről. Erős testvéri kapcsolatai vannak az NDK-n

Digitized by Google

többi szocialista országgal is, tagja a Varsói Szerződésnek és a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsának.

Külpolitikai alapelveihez tartozik a szoros együttműködés a nemzeti felszabadulásukért vagy a függetlenségük megvédéséért harcoló népekkel, országokkal. Síkra száll a gyarmati rendszer teljes felszámolásáról szóló ENSZ-nyilatkozat hiánytalan megvalósításáért, elutasítja a kolonializmus, neokolonializmus és a faji megkülönböztetés minden formáját. Nagy jelentőséget tulajdonít a felszabadult országokkal fenntartott kapcsolat sokoldalú fejlesztésének. 1969 első felében létrejött a normális diplomáciai kapcsolat az NDK és Irak, Kambodzsa, Szudán, Szíria, Dél-Jemen, a Dél-Vietnami Demokratikus Köztársaság, továbbá az EAK között.

Az NDK kormánya már húsz évvel ezelőtt azzal a nyilatkozattal fordult minden ország kormányához, hogy kívánatosnak és szükségesnek tartja a normális diplomáciai, gazdasági és egyéb kapcsolatok létrehozását mindazokkal a kormányokkal, amelyek a kölcsönös tisztelet és egyenjogúság alapján készek ilyen kapcsolatokra.

Ami a „német kérdést" illeti, az NDK azt vallja, hogy a német nemzet ma lényegében két egymástól független német állam, az NDK és az NSZK államalkotó népcsoportjából áll. A két német állam a legutóbbi két évtizedben politikailag, gazdaságilag és kulturálisan messzire távolodott egymástól. Politikájukból és abból a tényből, hogy más-más katonai és gazdasági szövetséghez tartoznak, földrajzi helyzetükből, de főként a nyugatnémet kormány békeellenes, a feszültség enyhítését gátló magatartásából adódik, hogy egymáshoz való kapcsolatuk elszakíthatatlanul összefonódott az európai biztonság problematikájával. Az úgynevezett német kérdés rendezése ma és még hosszú ideig csak a két német állam békés egymás mellett élésének alapján lehetséges, s akkor, ha az NSZK-ban felülkerekednek a revansot és revíziót, az imperialista szándékokat és terveket elutasító társadalmi erők.

A nyugatnémet kormányok eddig mindenben ennek az ellenkezőjét tették. Követelik a háború utáni határok revízióját, igényt tartanak a német nép kizárólagos képviselésére, a Bundeswehrt Nyugat-Európa legerősebb hadseregévé akarják fejleszteni, a NATO vezető parancsnoki állásait nyugatnémet tisztekkel, tábornokokkal igyekeznek betölteni. Mindezzel állandóan fenyegetik a békét.

Az NDK eddig és ezután is alkotmányában rögzített nemzeti feladatának tekinti és kötelességének tartja a két német állam közötti normális kapcsolatok létrehozását, ápolását, s az együttműködést a teljes egyenjogúság alapján. Változatlanul törekszik arra, hogy leküzdje Németország kettészakítottságát, fokozatosan megteremtse a két német állam közeledését, egészen a demokrácia és a szocializmus talaján megvalósuló egyesülésig.

„Bizonyosan előttünk áll még — mondta *Walter Ulbricht* — a nyugatnémet imperializmus és revansizmus elleni hosszú és bonnyolult harc. De a német területen levő szocializmus és kapitalizmus közötti történelmi versenyben — ehhez semmi kétség nem fér — a jövő a Német Demokratikus Köztársaságé, a szocializmusé."

Gulyás Pál

Digitized by Google

Franciaországi változások

A francia politikai élet a néhány hónapja lezajlott változások ellenére sem nyugodott meg, mert De Gaulle távozása és Pompidou elnökké választása megoldatlanul hagyta azokat a problémákat, amelyek okozói voltak a bekövetkezett eseményeknek. Az eddigi tapasztalatok szerint az elnökváltozás nem módosította alapvetően sem a francia bel-, sem a külpolitikát. Mindkét területen tapasztalható ugyan többirányú bizonytalan kísérletezés valami újra, de a régi vonal alapvető megváltoztatása nélkül.

A *„folyamatosság és nyitás"* jelszó jellemzi ezt a bizonytalankodó politikát. A „folyamatossággal" ígérik a De Gaulle-féle vonal *folytatását*, a „nyitással" viszont ennek *megváltoztatását*. A „folyamatosságot" a De Gaulle-hoz hű politikusok és nagytőkés csoportok támogatják, a „nyitást" pedig a kormánykoalíció giscardista és főleg centrista tagjai. Az ellentmondásos vonal máris feszültséget okoz a kormánykoalícióban. Az egység érdekében tompítják ezt a feszültséget, de a tőkés érdekösszeütközések miatt a kompromisszum *csak ideiglenes lehet*, s vele a kormány jelenlegi, bizonytalankodó politikája is csak átmeneti.

A francia nagytőkés csoportok közötti harc kiéleződése nem mai eredetű. E harc már De Gaulle bukásában is fontos szerepet játszott. A gaulleista táboron és az új kormánykoalíción belüli jelenlegi helyzet és az élező pozícióharcok jobb megértése végett érdemes egy futó pillantást vetni az elmúlt másfél év franciaországi politikai eseményeire.

Párizsban az utóbbi időben szokássá vált, hogy *a „májusi eseményektől"*, azaz az 1968 májusi nagy diáktüntetésektől és a csaknem öt héten át tartó általános sztrájktól számolják a változásokat és a bajokat. Azért van ez, mert a tavalyi májusi események sok tekintetben *tényleges fordulópontot jelentettek* a politikai, gazdasági és szociális életben. A dolgozók és az ifjúság országos méretű megmozdulásai felfedték az erősnek hitt rendszer gyengeségét, ingatagságát, de egyben a rendszert kezében tartó nagytőkének azt a határozott elszántságát is, hogy a hatalmat mindenáron megtartja. Az „események" bebizonyították azt is, hogy *csak az osztályharc fegyverével*, a dolgozók egységes fellépésével lehet engedményekre kényszeríteni a tőkéseket és kormányukat, s minden elszigetelt mozgalom elbukik, mint ezt a „szélsőbal" által tévútra vitt francia diákmozgalom helyzete bizonyította. Vagyis az „események" sok-sok tanulsággal szolgáltak.

A májusi események — furcsa módon — két fontos, de logikailag egymással szemben álló következménnyel jártak. Egyrészt a példátlan erejű sztrájk hatására a tőkések kormánya arra kényszerült, hogy *körülbelül 14 százalékos átlagos béremelést adjon*. Ehhez hasonlóra korábban nem volt példa a francia munkásmozgalom történetében. Másrészt a trockista, maoista szélső „baloldal" kártevésének segítségével a nagytőke és kormánya, ritkán tapasztalt kommunistaellenes megfélemlítési hadjárat nyomán, *választási vereséget* mért a baloldalra. A dolgozók sikeres bérkövetelési akciójának politikai gyümölcsét tehát nem a baloldal, hanem a sztárjkellenes jobboldal aratta le. A gaulleista képviselők — 297 mandátummal — abszolút többségre tettek szert a nemzetgyűlésben, kormánykoalíciós giscardista partnereikkel együtt pedig teljesen verhetetlennek látszottak.

A gaulleista tábor nagy győzelme, a nemzetgyűlésben szerzett abszolút többsége azonban csak egy rövid időre takarta el *a tőkés tábort feszítő éles ellentmondásokat*, amelyek többek között a tőkés gazdaság strukturális átalakulásából, a nemzeti és a nemzetközi konkurrenciaharc kiéleződéséből fakadnak.

A De Gaulle politikájával elégedetlen francia nagytőke a választási győzelem mámorában is józan maradt és lázasan kereste érdekeinek jobb érvényesítését. Egyrészt fokozta a kizsákmányolást, a spekulációs tevéken-

Digitized by Google

séget, és kereste a gyümölcsöző kapcsolatokat a nemzetközi tőkével. Szemléletes példa ez utóbbira *a Fiat és a Citroën autógyár összefogásának* története. A Fiat—Citroën „házasságot" a francia nemzeti nagyság jegyében folytatott politika miatt erősen ellenezték az Elysée-ben. De Gaulle magához is kérette François Michelint, a Citroën gyár főrészvényesét, a Michelin gumigyárak tulajdonosát, hogy nemzeti érdekekre hivatkozva lebeszélje őt az egyesülésről, amely elnyeléssel fenyegette a Citroën gyárat. A Fiat ugyanis az autógyártásban a világranglista negyedik helyezettje, 1967-ben több mint 1,3 millió kocsit gyártott, de emellett a világ minden táján elhelyezett mintegy 150 egyéb ipari és kereskedelmi üzemeiben 150 ezer munkást foglalkoztat. A Citroën, amely a francia autógyártás második számú üzeme, 1967-ben csak félmillió kocsit gyártott, a világranglistán pedig a tizenkettedik helyet foglalta el. A Citroën üzemekben 65 ezren dolgoznak. A Citroën „nemzeti jellege" tehát ténylegesen veszélybe került a Fiattal kötendő házasság révén.

Michelint azonban kevésbé érdekelte a nemzeti nagyság, mint a profit. Különböző forrásokból származó értesülések szerint Michelin a De Gaullelal folytatott tanácskozáson ki is fejtette ezt, és közölte az elnökkel, hogy törődjön inkább az állam dolgával. De ha a beszélgetés nem így zajlott is le, eredménye megfelel a feltételezett társalgás lényegének: De Gaulle-nak és kormányának vétója ellenére Michelin összefogott az olasz Fiattal. Ez már azt mutatta, hogy a francia nagytőke *nyíltan szembefordul De Gaulle-lal* és a nagytőkét bizonyos fokig korlátozó kormánypolitikával. Az eset felfedte a nagytőke hatalmát és a politikai hatalom korlátait. A Fiat—Citroën összefogást már akkor úgy könyvelték el, mint De Gaulle első nagy vereségét a leváltására készülő nagytőkével szemben.

■ ■ ■

A francia és a nemzetközi nagytőke egy jelentős része évek óta mind élesebben szembekerült De Gaulle nemzeti nagyságot kergető politikájával. Ebben az összeütközésben a tábornok-elnök *mind gyakrabban kényszerült engedményekre.* Ennek volt epizódja a Fiat—Citroën-ügy, s ezt újabb engedmények és támadások követték gazdasági és politikai kérdésekben. A De Gaulle elleni nyílt támadás keretébe tartozott 1968 végén a francia és a nemzetközi tőke heves rohama a frank ellen. De Gaulle a frank leértékelésének elutasításával még visszaütött az őt támadó nagytőkére, de az *utódlás kérdésében* megindult politikai erjedést már nem tudta megállítani.

A májusi események alatt, az osztályharc hallatlanul bonyolult és kiéleződött körülményei között világosan kitűnt, hogy a monopoltőke védelmi, majd támadó csatájának igazi vezetője nem De Gaulle elnök, hanem akkori miniszterelnöke, Georges Pompidou. A monopoltőke egy csoportja ettől kezdve komolyan készült De Gaulle utódlásának biztosítására, a burzsoázia érdekeit az elnök-tábornoknál hatásosabban védelmező államfő kiválasztására.

Az akkor már 78 éves De Gaulle maga is foglalkozott az utódlás kérdésével. S ha hinni lehet az 1968 júniusi választások után Pompidouhoz írt levelének őszinteségében — s nincs okunk kételkedni ebben —, azért váltotta fel Couve de Murville-lel Pompidout a miniszterelnöki székben, hogy Pompidou, mint a „nemzet tartaléka", készen álljon még felelősebb feladat betöltésére.

Tartalékba helyezése után Pompidou igyekezett továbbra is biztosítani magának a gaulleista mozgalom vezetését. Némi akadályt jelentett, hogy az általa kialakított gyakorlat szerint a kormány és a gaulleista mozgalom szellemi vezetése a miniszterelnök [illegible] összpontosult. Emiatt ellentétek támadtak közte és a mi[illegible] őt követő Couve de Murville között. Kettőjük párhar[illegible]elüli befolyásért a kormány és a nemzet [illegible]ött ki. Az 1968 novemberi

Digitized by Google

pénzügyi válság idején például a Pompidou köré felsorakozott gaulleista képviselők nyíltan támadták Couve de Murville miniszterelnököt, s ő azzal védekezett, hogy intézkedéseit az Elysée-ben hagyták jóvá. Így a támadás egyszerre rontotta Couve de Murville és De Gaulle tekintélyét, és növelte Pompidou népszerűségét az örökösödési harcban.

Az örökösödési harc fontos mellékszereplője volt a kormánykoalíció részét alkotó köztársasági függetlenek vezére, Giscard d'Estaing, aki igyekezett minél göröngyösebbé tenni a számára fő ellenfelet jelentő Pompidou útját. Lényegében hasonló szerepet töltött be az örökösödési harcban Edgard Faure, akkori oktatásügyi miniszter is, akit a felsőoktatási reformtörvény keresztülvitelében játszott szerepe tett népszerűvé. Őt elsősorban a gaulleista táboron kívüli polgári csoportok igyekeztek népszerűsíteni, mint lehetséges elnökjelöltet.

A nyílt örökösödési harc azonban csak 1969 januárjában robbant ki, mikor a magánszemélyként Rómában tartózkodó Pompidou bejelentette, hogy *ha eljön ennek az ideje, jelölteti magát.* Közlése szenzáció erejével hatott, hiszen már kezdték hivatalosan előkészíteni Franciaországot egy népszavazásra, amelynek azonban sem a témája, sem az időpontja nem volt ismeretes akkor. Minthogy Pompidou Rómába utazása előtt tanácskozott De Gaulle elnökkel, Rómában pedig tárgyalt a pápával és a legjelentősebb olasz politikusokkal, mindenki azt gondolta, hogy De Gaulle jóváhagyásával tette nyilatkozatát, amely egyértelmű volt azzal, hogy az elnök már készül átadni a hatalmat. Ezt a hiedelmet maga az elnök volt kénytelen megcáfolni, kijelentve, hogy 1972-ig, mandátuma lejártáig az Elysée-ben kíván maradni. A cáfolat hirtelen felfedte az elnök és Pompidou közötti, illetve a körülöttük felsorakozó tőkéscsoportok közötti ellentéteket és hatalmi harcot.

■ ■ ■

Pompidou februárban Genfben a figyelmeztetés ellenére megismételte szándékát. De Gaulle erre már nem válaszolt, hanem bejelentette *a népszavazás megrendezését.* Nyilvánosan közölt szándéka szerint a népszavazással egyrészt a területi igazgatás átszervezését, másrészt a szenátus reformját akarta elérni. A jelenlegi 95 megyét 22 körzetbe akarta tömöríteni, a szenátus reformjával pedig a jelenlegi kétkamarás parlamenti rendszer olyan módosítását készítette elő, amely egyenlő lett volna a szenátus jelenlegi szerepének teljes felszámolásával.

A két bejelentett cél mellett azonban *igen lényeges és antidemokratikus jellegű politikai változások* húzódtak meg, többek között az alkotmány 25 cikkelyének módosítása vagy megváltoztatása, és három olyan alapvető törvény átalakítása, amelyek a hatalom és az uralkodás módozatainak lényeges problémáit érintették volna. A hatalom és az örökösödés kérdését tekintve egyik lényeges módosítás szerint nem a szenátus elnöke helyettesíti az elnököt ennek akadályoztatása esetén, hanem a miniszterelnök, akit viszont mindenkor az elnök nevez ki. Ezzel minden váratlan esetre biztosítva lett volna a hatalmat kezében tartó tőkéscsoport számára a hatalom alkotmányos megtartása. De Gaulle a népszavazáson egyetlen *„igen"* vagy *„nem"* válasszal akart döntést kicsikarni a területi igazgatás, a szenátus reformja és a hozzájuk csatolt, lényegében antidemokratikus jellegű döntésekben.

Márciustól a helyzet mindinkább De Gaulle népszavazási terve ellen fordult. A kormány elutasította a szakszervezetek béremelési követeléseit. A követelés jogos volt, mert az 1968-as béremelések óta az árak gyors növekedése jelentősen megnyirbálta a dolgozók vásárlóerejét. A *munkások* több helyen sztrájkot kezdtek; Bretagne-ban és Délnyugat-Franciaországban *a parasztok* teremtettek nyugtalan helyzetet. Ehhez járult a francia kispolgárság [illegible] a választópolgárok tekintélyes részét kitevő *kisiparosok és kiskereskedők* sztrájkja az őket sújtó kormányintézkedések ellen.

Digitized by Google

A dolgozó társadalom elégedetlenségét és politikai szembefordulását látva, De Gaulle a szokásos fenyegetésével — „én, vagy a káosz" — megpróbálta felszítani a kispolgárok félelmét és megfordítani a népszavazás előtt a politikai hangulatot. Ijesztgetése azonban hatástalan maradt, hiszen Pompidou januári nyilatkozata óta De Gaulle „én, vagy a káosz" jelszava már nem fedte a valóságot. A tényleges kérdés ugyanis így állt: De Gaulle, vagy Pompidou? Így a „nem" szavazatok győzelme és De Gaulle önként vállalt távozása sem a burzsoáziát, sem a kispolgárságot nem rázta meg. Az egész ország *szinte egyik napról a másikra elfeledte* a nélkülözhetetlennek hitt elnököt és figyelte az új elnök megválasztásáért kezdődő politikai kombinációkat.

■ ■ ■

Megosztottsága miatt a francia baloldal mélyen lehetősége alatt szerepelt az elnökválasztási harcban. A szocialista párt a reakciós centrummal való összefogás reményében saját jelöltet állított, a „szélső balos" maóista és trockista irányzat két jelölttel jelentkezett; így a Francia Kommunista Párt is kénytelen volt saját jelöltet állítani Jacques Duclos személyében. Duclos *a munkások és a demokratikus erők tényleges jelöltjévé vált.* Ezt maguk a választópolgárok igazolták azzal, hogy a szavazataiknak több mint 21 százalékát adták Duclos-ra, míg a szocialista jelölt 5, a két szélső „baloldali" jelölt pedig összesen 4 százalékot kapott.

A francia baloldali politikai erők helyzetét nem elemezhetjük részletesen ebben az írásban; csak annak megállapítására szorítkozunk, hogy a szocialista párt jobboldal felé kacsintgatása és a szélső „baloldaliak" egységbomlasztó tevékenysége ugyanazt a célt szolgálta: *a burzsoázia hatalmának konzerválását,* védelmét a kormány politikájával elégedetlen munkás és demokratikus tömegek ellen. A szocialista párt és a szélső „baloldal" tette lehetővé, hogy a nagyburzsoázia két jelöltje, Pompidou és Poher kerüljön be a döntő, második fordulóba. Poher csak 1,5 százalékkal előzte meg Duclos-t, Pompidou pedig alig 3 százalékkal kapott több szavazatot, mint amennyi a tartózkodók és érvénytelenül szavazók száma. A szavazástól való tartózkodásra és az érvénytelen szavazásra a Francia Kommunista Párt hívta fel a szavazópolgárokat.

Az FKP-nak ez a felhívása általános meglepetést keltett, mert a párt történetében ez volt az első alkalom, hogy ilyen jellegű választáson tartózkodásra hívta fel a szavazókat. A párt álláspontja a tagság körében is vitát keltett, s ezt a burzsoázia azzal a jelszóval igyekezett szítani, hogy „a Francia Kommunista Párt megvonja tagjaitól a legelemibb polgári jog gyakorlását". E „féltés" mögött természetesen az a tényleges félelem húzódott meg, hogy a nagyarányú tartózkodás miatt csak a szavazók kisebbsége választja meg az új elnököt. Ez egyébként be is következett.

A párt sajtója és propaganda-gépezete gyors felvilágosítási kampányt szervezett, hogy az FKP álláspontját megmagyarázza. „A Francia Kommunista Párt tartózkodása — írta vezércikkében az Humanité — nem a választás iránti érdektelenség, hanem nagyon is erőteljes és aktív politikai kampány a nagytőke két jelöltje közötti választás elutasítására. Álláspontunk egyenes folytatása az első forduló politikai vonalának, amellyel ugyancsak elutasítottuk a reakció jelöltjeit. A körülmények miatt csak a tartózkodással lehet biztosítani, hogy a baloldal jelen legyen a második fordulóban."

A baloldal szé[illegible]egy politikai tanulságokkal teli szakasz zárult le az elnökválasztással. [illegible]tosabb tanulság: *az állandóan növekvő létszámú munkás- és dolg[illegible] egységének [illegible]egteremtése, baloldali egységfrontb[illegible] erősödő [illegible] ellen és egy valóban demokr[illegible]t folyt [illegible]om megteremtéséért.*

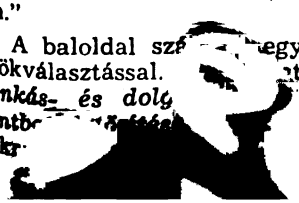

Digitized by Google

Az 1969-ben lezajlott két nagy politikai erőpróba — a népszavazás és az elnökválasztás — *felkészületlenül találta* a baloldalt. Az elnökválasztás után sem javult még a helyzet, de a tanulságok ismét felrázták a baloldali tömegeket. Ez hatást gyakorolt a szocialista párti vezetőkre is, akik — miután segítettek megmenteni a burzsoázia uralmát — júniusi kongresszusukon „balra át"-ot hajtottak végre politikai irányvonalukban az egy hónappal előbb elrendelt „jobbra át"-hoz képest. François Mitterrand, a szocialisták által szétbomlasztott Baloldali Demokratikus Szocialista Szövetség volt elnöke, az elnökválasztás után bejelentette: bejárja Franciaország valamennyi megyéjét, és megpróbál létrehozni egy új baloldali pártot.

A Francia Kommunista Párt rendületlenül harcol tovább *a dolgozó tömegek és valamennyi munkás és demokratikus erő egységéért*. A Duclos-ra leadott szavazatok nagy száma jelzi, hogy a tömegek támogatják az FKP-nak, a dolgozó tömegek egyetlen következetes politikai vezetőjének törekvéseit. Az FKP soron levő jövő év első felére tervezett kongresszusa bizonyára fontos állomás lesz a francia baloldali erők küzdelmes útján.

Mint már utaltunk rá, a gaulleista—giscardista—centrista kormánykoalíció politikáját *nagy bizonytalanság jellemzi*. A bizonytalanság több ellentmondásból fakad: Franciaország gazdasági és főleg ipari ereje túlságosan gyenge — partnereihez viszonyítva — a degaulle-i nagyhatalmi politikai álmok kergetésére; az új elnök a rendszer régi miniszterelnöke, aki mindazért felelős, amit most bírálnia kellene; az új kormány részben a régi kormány miniszteriből áll, az újonnan jött centrista miniszterek pedig a régi politika módosítását akarják, vagyis a kormány együtt kénytelen alkalmazni a „folyamatosságot" és a „nyitást"; a háromszínű kormánykoalíció mögött olyan nemzetgyűlés áll, amelynek gaulleista többségét a félelem légkörében választották meg, s a parlament összetétele ma egyáltalán nem tükrözi és nem képviseli a nemzet akaratát.

■ ■ ■

A francia *külpolitikában* mindeddig *nem történtek alapvető változások*. Két jelenség azonban már észrevehető: egyrészt az, hogy a nyugati partnerekkel való ellentéteket *rugalmasabban kezelik*, másrészt az, hogy a kormány figyelme — a világ más részei rovására — *erősebben koncentrálódik Európára*. Ez utóbbi persze fakadhat a lehetőségek pontosabb felméréséből is, de lehet egyszerű súlyozási, sürgősségi kérdés is. Az viszont még nem mérhető fel, hogy a kormánykoalícióba bekerült centristák mennyire hígították fel atlanti politikájukkal a De Gaulle-féle „európai Európa" koncepcióját. Pompidou és miniszterelnöke állást foglalt a szocialista országok irányában folytatott *eddigi politika* követése mellett. Ennek gyakorlati bizonyítékaként fogható fel az október első felében Moszkvában lezajlott szovjet—francia külügyminiszteri tanácskozás és a két ország kereskedelmi, gazdasági együttműködését szabályzó úgynevezett nagybizottság ülésének eredménye. A tanácskozásokon a francia fél a korábbinál pozitívabb politikai álláspontra helyezkedett az összeurópai konferencia összehívásának kérdésében. Megegyeztek abban is, hogy az 1966 óta megnégyszereződött szovjet—francia árucsereforgalmat megkétszerezik 1970 és 1973 között. A szovjet—francia kapcsolatok további szilárdulása, bővülése és az együttműködés sokoldalú kiterjesztése kétségkívül igen jelentős szerepet tölthet be az európai problémák rendezésének előkészítésében.

Ami Pompidou és Chaban-Delmas *belpolitikáját* illeti, semmi kétség nem fér hozzá, hogy ez továbbra is *a monopóliumok szolgálatában áll*. A francia gazdaság jelenlegi strukturális átalakítása, amelyet a nemzetközi konkur- [illegible] a termelés korszerűsítése sürgetően megkövetel, gazdaságilag a monopóliumoknak hajt hasznot. Minthogy ez a folyamat szük- jelentős társadalmi és politikai átalakulá[illegible] dolgozók [illegible]

Digitized by Google

zonytalanságának fokozódásával is együtt jár, *kiéleződnek az osztályellentétek*, s a sztrájkharcok már jelzik ezt.

Jelenleg az osztályharc kiéleződése, a dolgozó tömegek akcióinak feléélénkülése az, ami a tőkések munkásellenes összefogása miatt késlelteti az ellentétek kirobbanását a kormánykoalíció pártjaiban. Nem véletlenül mondta Chaban-Delmas a nemzetgyűlés folyosóján: „Ha mi elveszítjük a partit, utánunk a szakszervezetek, vagy a tábornokok jönnek" — így igyekszik félelemkeltéssel is összefogni a tőkések hármas kormánykoalícióját. A tapasztalatok tanulsága szerint a különböző tőkéscsoportok összefogásában a saját haszon az összekötő cement. De tudja-e Pompidou biztosítani egyszerre mindegyik tőkéscsoportnak *a maximális profitbiztonságot* és ugyanakkor a fokozódó kizsákmányolás ellenére *csendre bírni a dolgozó tömegeket?* A kormánykoalíció, sőt a gaulleista táboron belüli „grognard"-ok, morgolódók lázongása és a sztrájkban kifejeződő szociális feszültség növekedése jelzi, hogy *mindez együtt — nem megy.* És ez a kormánypolitika bizonytalanságának legfőbb forrása.

A Pompidou közvetlen környezetét alkotó tőkéscsoport — a nemzetközi és a belső körülményeket, eróviszonyokat latolgatva — a *„kivárni és közben megerősödni"* taktikát alkalmazza. Lényegében ezt a célt szolgálja az „új társadalom" programjának meghirdetése is. Új társadalmat hirdetnek, amely a kapitalizmus és a szocializmus között helyezkedne el. Ilyen társadalom azonban nincs. Ez a program tehát kísérlet arra, hogy a megoldatlan tényleges problémákat hamis vágányra tereljék. A francia gazdasági, politikai, szociális élet által igényelt kibontakozás továbbra is várat magára.

Kovács István

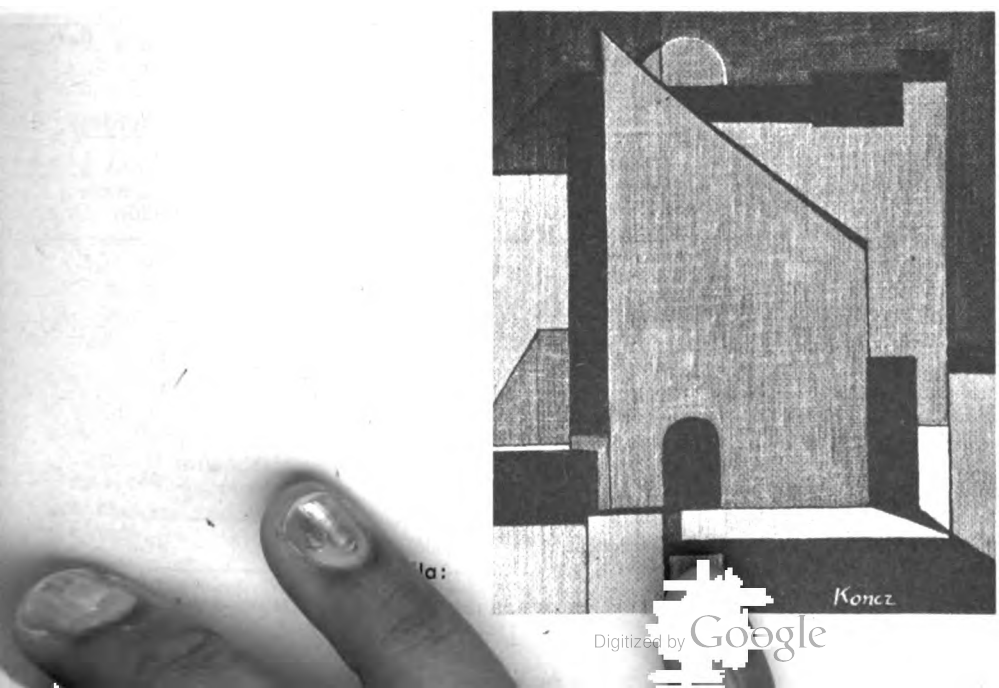

Digitized by Google

A munkaidő-csökkentés tapasztalatai

Az életszínvonalat sok összetevő határozza meg, következésképpen sokféle módon növelhető. A jövedelmek növelése a fejlődés jelenlegi fokán alapvető jelentőségű, s az iránta való igény állandó. Ösztönző hatása miatt az életszínvonal emelésének is állandó jellegű tényezője ez. A társadalmi-gazdasági fejlődés meghatározott szintjén azonban az életfeltételek általános javítását célzó egyéb intézkedések iránt is növekszenek az igények. Ezek közé tartozik a munkaidő csökkentése is. A dolgozók széles köre — főként a nők és az idősebbek — mindjobban igénylik a munkaidő-csökkentést, mert a rövidebb munkaidő több szabad időt, nagyobb pihenési, szórakozási és kulturálódási lehetőségeket jelent, s így az életszínvonal-növekedésnek is egyik fokmérője.

A munkaidő-csökkentésnek fontos társadalmi hatása mellett gazdasági következményei is vannak: szükségessé teszi a termelés intenzifikálását, a szervezettség fokozását és javítását, a termelékenység növelését. Ezek teljesülése esetén gyorsítja a gazdasági fejlődést.

A helyzet az általános munkaidő-csökkentés előtt

Hazánkban a heti 48 órás munkaidő a felszabadulás után vált általánossá, s a munkaidő tartama 1949 és 1968 között nem változott lényegesen. Még a hatvanas évek közepén is a bérből és fizetésből élőknek mintegy 80 százaléka dolgozott 48 órás heti munkaidőben, mintegy 10 százalékuk 48 óránál hosszabb, 10 százalékuk pedig ennél rövidebb munkaidőben dolgozott. Az iparban az általános munkaidő-csökkentés előtti helyzet a következő volt:

Munkaidő-csökkentés az iparban
1956—1967

	A bevezetés ideje	Érintett létszám (1000 fő)
Egészségre ártalmas munkahelyen dolgozók	1956—1960	100
Textilipar (a szombat éjszakai műszak megszüntetése)	1957	70
Folytonos termelésre áttért vállalatok munkaidő-változása	1962—1964	7
Szénbányászat	1967	93
Összesen:	1956—1967	270

Munkaidő és munkaidő-csökkentés az iparban. 1968. KSH Időszaki Közlemények 7

Digitized by Google

Az iparilag fejlett tőkésországokban (az Egyesült Államokban, Franciaországban, az NSZK-ban) már hosszabb ideje 40—42 órás a heti munkaidő.[1] Az elmúlt években a szocialista országok is megkezdték a munkaidő csökkentését. 1967-ig nálunk hosszabb volt az átlagos kötelező munkaidő, mint a — nálunk többnyire fejlettebb — szocialista országokban, vagy mint számos tőkésországban.

Heti törvényes munkaidő a KGST-országokban*

	1967. évi tényleges	1968—1969-re tervezett
	heti törvényes munkaidő (óra)	
Szovjetunió	41,00	41,00
NDK	43,75	43,75
Csehszlovákia	44,00	42,5
Bulgária	46,00	46,0
Magyarország	48,00	44,00**
Románia	48,00	48,00

* Forrás: Munkaidő és munkaidő-csökkentés az iparban, 1968. KSH Időszaki Közlemények 7. 10. oldal.
** Az iparban és az építőiparban 1970-ig bevezetve.

A munkaidő csökkenése világjelenség. Ebben a tudományos technikai forradalom, a műszaki fejlődés döntő szerepet játszik, a kapitalista országokban pedig az intenzitás növekedése, a munkanélküliség és a dolgozók osztályharca is sietteti a folyamatot. A szocialista országokban a technikai-termelékenységi színvonal teremtette meg a dolgozók élet- és munkakörülményei javításának reális feltételeit. Itt a munkaidő-csökkentés a társadalmi-gazdasági fejlődés eredménye, s egyben a további fejlődésnek is eszköze.

Az általános munkaidő-csökkentés elvei

Hazánkban az MSZMP IX. kongresszusa határozta el a munkaidő csökkentését. Ezt követően állami határozatok konkretizálták, hogy 1970 végéig a vállalatok saját erejükből, vagyis belső erőforrásaikból megvalósítják

- az ipar és építőipar területén általában a heti 44 órás, a három műszakos, illetve a folyamatos (megszakítatlanul működő) üzemekben a heti 42—44 órás munkaidőt;
- minden népgazdasági ágban az egészségre ártalmas üzemekben (munkakörökben) a heti 36—42 órás munkaidőt;
- a heti 48 (havi 210) órás munkaidőt törvényesen vagy ténylegesen lényegesen meghaladó területeken pedig (elsősorban a közlekedésben és a mezőgazdaságban) a heti 48 órás, illetve az ezt megközelítő munkaidőt.

E határozatok végrehajtása során eddig mintegy 1,8 millió dolgozó részesült a munkaidő-csökkentés kedvezményében. Ezt az intézkedést joggal tekinthetjük az utóbbi évek legnagyobb szabású életszínvonal növelő intézkedésének. 1968-ban és 1969 első félévében közel 1,5 millió emberre terjedt ki a munkaidő-csökkentés, s 1969 végéig a munkaidő-csökkentésre előirányzott létszámnak 95—96 százaléka fog csökkentett munkaidőben dolgozni. A kongresszus által kitűzött célt tehát a tervezettnél rövidebb idő alatt, gyorsabb ütemben valósítjuk meg.

Mik voltak az általános munkaidő-csökkentés központi követelményei?

1. A munkaidő-csökkentést a vállalatoknak saját erejükből, belső tartalékaik felhasználásával kell megvalósítaniuk, anélkül, hogy ez csorbítsa a vállalati gazdálkodást és károsan befolyásolná a termelésnek, a termelékenységnek, az önköltség és a kö[illegible] kihasználásának [illegible] a népgazda-

[1] A Szovjetunióban 1960-tól 41 órás munkaidő.

Digitized by Google

2. A rövidebb munkaidő ne okozzon zavarokat a vele kapcsolatban álló vállalatok és intézmények rendeltetésszerű működésében és a lakosság szükségleteinek kielégítésében.

3. A munkaidő-csökkentés következményeként ne csökkenjen az érintett dolgozók bére (keresete).

4. Az általános munkaidő-csökkentést fokozatosan kell bevezetni. Az iparban és az építőiparban mindenekelőtt a legnehezebb körülmények között dolgozók munkaidejét kell csökkenteni, s csak ezután a könnyebb munkaterületen dolgozókét. A vállalati központok és trösztök központjának dolgozói csak gyáregységeik, vagy gyáraik után térhetnek át a rövidebb munkaidőre.

5. A vállalati munkaidő-csökkentés vállalaton kívüli összehangolása céljából a minisztériumok, a szakszervezetek és a tanácsok véleményezik a vállalatok munkaidő-csökkentési terveit, s az összehangolás, a fokozatosság biztosítása érdekében kidolgozzák a munkaidő-csökkentés bevezetésének ütemezését.

A rövidebb munkaidő bevezetésének tapasztalatai azt mutatják, hogy a vállalatok általában a termelőeszközök jobb kihasználásával, az anyagmozgatás ésszerűsítésével, a karbantartás jobb megszervezésével, munkaügyi intézkedésekkel, a veszteségidők csökkentésével, a meglevő tartalékok hasznosításával, a teljesítmények csökkentése nélkül oldották meg ezt a feladatot. A kieső munkaidőalapnak mintegy 55 százalékát műszaki fejlesztéssel és szervezési intézkedésekkel, 20 százalékát a veszteségidők csökkentésével, mintegy 20 százalékát a teljesítmény növelésével, kb. 5 százalékát pedig egyéb módon, pl. létszámátcsoportosítással, munkakörök összevonásával fedezték.

A szabadnap, a túlóra és a keresetek

A munkaidő-csökkentés legésszerűbb és a dolgozók számára legkedvezőbb formájának kialakítása a vállalatokra van bízva. Ezeknek túlnyomó többsége a kéthetenként ötnapos (szabadszombatos) munkarend bevezetését választotta. A munkaidő-csökkentésben részesült dolgozók közül a munkásoknak 81, az allkalmazottaknak százaléka kéthetenként szabad- többiek — a munkások 14, az alkalmazottak 9 százaléka — kombinált munkaidő-csökkentésben (a napi munkaidő rövidítése mellett 3—4 hetenként egy többlet-szabadnapban) részesül. A munkások és alkalmazottak elenyésző százaléka csökkentett napi munkaidőben dolgozik.

A kéthetenkénti szabadnap elterjedése érthető: ez a dolgozóknak és a vállalatoknak is egyaránt előnyös. A szabadnapokon nincs munkába járási és hazautazási idő. Ezzel az érintettek pótlólagos szabad időhöz jutnak. Különösen nagy időnyereség ez a munkahelytől távolabb lakók, főként a távolról ingázók számára. (Az állami ipar dolgozóinak mintegy 30, az állami építőiparban dolgozóknak mintegy 50 százaléka nem az állandó lakóhelyén dolgozik.) Ha ezt is figyelembe vesszük, akkor leszögezhetjük, hogy a valóságos szabad idő a heti 4 órás munkaidő-csökkentésnél nagyobb mértékben növekedett.

A több szabadnap rendszere az ipari és építőipari vállalatok nagy része számára is előnyös: csökkenti a rezsiköltségeket, könnyebben megoldhatóvá teszi a karbantartást és a felújítást.

A munkaidő-csökkentés csak akkor valóságos a dolgozó számára, ha nem követi ezt mértéktelen túlórázás, ha tehát növekszik szabad idő. (A kapitalista országok nagy részében a csökkentett munkaidő magas túlórázással párosul. Így a tényleges munkaidő hosszabb, mint ahogyan a köztudatban él.) Nálunk a rövidített munkaidőt bevezető vállalatok kezdettől fogva a túlórák számának csökkentésére törekedtek. Az eredmény az, hogy a kieső munkaidőalap pótlása nem járt a túlórák növekedésével. A szocialista iparban csökkent a túlórák aránya. (Táblázatot lásd a túloldalon.)

Fontos feltétel volt, hogy a rövidebb munkaidő ellenére a keresetek változatlanok maradjanak. A vállalatoknak tehát a mintegy 8 százalékkal kisebb munkaidőre is a korábbi béreket, kereseteket kellett biztosítaniuk. Ennek a feltételnek a megvalósítása relatív béremelésnek is tekinthető. Az állami iparban 1968-ban a munkások és alkalmazottak havi átlagkeresete 2,6 százalékkal, ezen belül a munkásoké 2,5 százalékkal emelkedett az 1967. évi szinthez képest. Az építőipari vállalatok munkásainak keresete ugyanebben az időszakban 2 százalékkal növekedett. 1969 első felében a szocialista

Digitized by Google

iparban az egy foglalkoztatottra jutó bér 2,5 százalékkal — ezen belül az ipari munkásoké 3 százalékkal, az ipari alkalmazottaké 0,7 százalékkal emelkedett. Az állami építőiparban az átlagkereset 4 százalékkal emelkedett.

Egy munkásra jutó túlórák alakulása

	túlórák aránya	
	1964	1968
	1967=100	
Nehézipar	123,5	94,1
Könnyűipar	104,4	74,8
Élelmiszeripar	104,5	92,3
Szocialista ipar	116,1	89,1

Forrás: KSH Munkaidő és munkaidő-csökkentés az iparban, 1968. 40. old.

A munkaidő-csökkentés lebonyolítása az üzemi demokrácia erősítésének is fontos állomása volt. A dolgozók ezer és ezer javaslatot tettek, s felajánlásaikkal is igyekezték segíteni az önerőből történő megvalósítást. Társadalmi méretű eszmecsere bontakozott ki a vállalatok vezetői, a munkások és a beosztott alkalmazottak között. Általános véleménye a gazdasági és a társadalmi szervezeteknek, hogy a rövidített munkaidő bevezetése során a dolgozók mozgósításával olyan tartalékokat tudtak feltárni és hasznosítani, amelyeknek kiaknázására egyébként kevés lehetőség lett volna. Ez a tanulság a jövőt tekintve is fontos.

A munkaidő-csökkentésnek egészében és általánosságban kedvező tapasztalatai mellett vannak olyan gondok, amelyeknek bemutatása nélkül nem lehet reálisan értékelni a jelenlegi helyzetet. Ezek azonban nem csökkentik a munkaidő-csökkentés társadalmi-politikai jelentőségét és időszerűségét.

Már a múlt évben jelentkezett bizonyos feszültség a rövidített munkaidőben dolgozó és a 48 órás munkaidőben működő vállalatok között. Az utóbbiaktól sokan kiléptek — elsősorban nők —, és átmentek a szabadszombatos munkarenddel működő vállalatokhoz. Erre az is okot adott, hogy nem mindenütt a nehezebb munkakörülmények között dolgozók munkaidejét csökkentették. Az egy műszakos, könnyebb munkahelyeknek a rövidebb munkaidővel párosulva erős szívó hatásuk volt. Ilyen módon a munkaidő-csökkentésnek is szerepe volt az elmúlt évre jellemző nagyobb arányú munkaerő-vándorlásban.

A felügyeleti hatóságoknak jogában állt a beavatkozás, a súlyos hanyagság esetén pedig akár a korábbi munkarend visszaállítása is. Az áruszállításban és rakodásban szombatonként fennakadások voltak, bár a központi intenciók kötelező feltételként írják elő a folyamatos áruszállítást és rakodást. Azonban szankcionálásra nem volt példa. A végrehajtás tartalmi ellenőrzése sem mindenütt volt folyamatos, s ezért a felmerült zavarok, fennakadások nem mindig kerültek időben felszínre.

A munkaidő csökkentése iránt erősen növekedett a társadalmi igény. Azokra a vállalatokra is nagy társadalmi nyomás nehezedett, amelyek nem tudták megnyugtatóan biztosítani a munkaidő-csökkentés gazdasági feltételeit. Ennek a nyomásnak jelentős szerepe volt a kongresszuson elhatározottnál gyorsabb ütemű átállásban.

A termelékenység és a munkaidő-csökkentés

A rövidített munkaidőre való áttérésnél alapelvnek tekintettük, hogy a munkaidő-csökkentés ne menjen a termelékenység rovására.

A vállalati termelékenységi mutatók sem 1968-ban, sem 1969-ben nem alakultak kedvezően. Az előző években a termelés növekedésének mintegy kétharmada származott a munka termelékeny-

Digitized by Google

[illegible]

[illegible] Kétségtelen, hogy az [illegible] és [illegible]iparban végrehajtott [illegible] megfelel társadal[illegible] céljainknak, szükséges és [illegible] intézkedés volt. Azonban féke[illegible] az egy főre jutó termelés emelkedésére.

[illegible] a munkaidő [illegible] nem [illegible] a [illegible] az [illegible] Budapesten volt [illegible] a [illegible] a munkaidő-csökkentés [illegible] a fővárosi [illegible] száma lényegében az 1967. évi [illegible] maradt, míg a munkaórák száma 1,4 százalékkal csökkent. A tapasztalatok szerint a létszámnövekedés általában azokban a megyékben volt magasabb, amelyekben a rövidített munkaidő bevezetése viszonylag később történt. E körülmények ellenére, a termelés és a termelékenység növekedésében a munkaidő csökkentésének is része volt.

A munkaidő csökkentés egyik alapkövetelménye — mint említettük — az volt, hogy ugyanazokat a feladatokat azonos létszámmal kell ellátni. A vállalatok azonban [illegible] létszámot. A szocialista szek[illegible] foglalkoztatottak száma 1968-[illegible] százalékkal növekedett 1967-hez [illegible] Az állami és szövetkezeti [illegible] január—augusztus hóna[illegible] 3,8 százalékkal foglal[illegible] mint 1968 azo[illegible] Most még nehéz ki[illegible] milyen [illegible] objektive szüksé[illegible] milyen a mun[illegible] beve[illegible] — nem [illegible]

[illegible], hogy a vállalatok sehol sem csökken[illegible] a létszámot.

Ha az [illegible] elve a kormányhatározat [illegible] érvényesül, akkor az egy [illegible] termelésének úgy kellett volna [illegible], hogy az egy főre jutó termelés [illegible] az előző évek üteméhez hasonló [illegible] emelkedjen. Az ipar [illegible] ez nem valósult meg. [illegible], hogy a munkaidő [illegible] kieső 7—8 százalékos munkaidőalapot az ipar — az egy ledolgozott munkaórára jutó termelés növelésével — éppen csak pótolni tudta. Az egy főre jutó termelés gyorsabb ütemű növelésére, a létszám hatékonyabb felhasználására azonban már nem tettek [illegible] intézkedéseket.

A munka-termelékenység alakulásának [illegible] nem szűkíthetők le egy vagy [illegible] Kétségtelen, hogy az [illegible]

A közlekedés és a mezőgazdaság munkaidő-csökkentéséről

A határozat értelmében az ipari és építőipari munkaidő-csökkentésen túlmenően a közlekedésben és az állami mezőgazdaságban is részleges munkaidő-csökkentést kell végrehajtani.

1968-ban a MÁV forgalmi utazószemélyzeténél az egy főre jutó havi szolgálati órák száma a vontatásban elérte a 243, a vonatkísérőknél a 220 órát. Az autóközlekedésben 1968-ban az egy főre kifizetett havi munkaórák száma 242 volt. A mozgóposta-személyzet távolléti ideje havi 210 óránál magasabb volt. A városi közlekedésben is hasonló volt a helyzet.

Talán éppen a közlekedési ágazatban van a legnagyobb erőfeszítésekre szükség a munkaidő csökkentése érdekében. A munkaerőhelyzet itt már régóta szorongató és egyre romlik. A különleges munkaidőbeosztás is (a korai kezdés, rendszertelen munkavégzés, osztott mun[illegible] ünnepnapi és vasárnapi szolgálat [illegible]olja a munkaidő csökkentését

Digitized by Google

Az iparban és az építőiparban végrehajtott munkaidő-csökkentés tovább növeli a munkaidő-különbséget — s ezzel a feszültséget — a közlekedés és más népgazdasági ágak között. A helyi közlekedésben a forgalmi dolgozók munkaideje — a kalauz nélküli közlekedés megvalósítása folytán felszabaduló létszám segítségével — átlag havi 210 órára csökkenhet. A vasúti közlekedésben jelentős munkaszervezési és egyéb intézkedések szükségesek a munkaidő rövidítéséhez. A gépkocsivezetők helyzetét ugyancsak külön kell megvizsgálni. A gépkocsivezetők közül sokan a munkaidőnek csak egy részében végeznek tényleges munkát, munkaidejük másik jelentős része csak jelenléti idő. Ugyanakkor a közúti közlekedés (pl. az autóbusz- és tehergépkocsi-vezetők tekintetében) súlyos utánpótlási gondokkal küzd, nem annyira a bérproblémák, mint inkább a tényleges munkában eltöltött magas óraszámok miatt.

Az állami mezőgazdaságban 1949 óta heti 48 óránál magasabb az állattenyésztésben dolgozók, valamint a nyári idényben dolgozók munkaideje. Alapos szervező munkával, az idényhez jobban igazodó munkarend kialakításával, a munkaidő helyesebb beosztásával, a szervezés javításával, a kapacitások jobb kihasználásával megoldható, hogy rövidebb munkaidő mellett is el legyenek végezve a mezőgazdasági munkák. Az előkészületek biztatók, s a jövő év végére e területen is sor kerülhet munkaidő-csökkentésre.

A fogyasztás és a kereslet

Hazai és nemzetközi tapasztalatok szerint a munkaidő-csökkentés nem alapvetően ugyan, de bizonyos mértékig módosítja a fogyasztás és a kereslet szerkezetét. Egy francia vizsgálat eredménye szerint[1] például a kulturális kiadások (hanglemez, könyvek, újságok, folyóiratok és televízió) sokkal gyorsabban nőnek, mint a pusztán szórakozást szolgáló kiadások (műsoros előadások, látványosságok, mozi). Az emberek többet költenek a „kikapcsolódásra", a sporteszközökre, közlekedésre és szállodára. De a fogyasztás összetételét és nagyságát a munkaidő-csökkentés után is döntően a jövedelmi viszonyok, az árszínvonal és árarányok, valamint a preferenciák határozzák meg. Kétségtelen azonban, hogy a rövidebb munkaidő növekvő szerepet játszik a fogyasztási igények alakításában.

Már az 1968-as hazai tapasztalatok is mutattak bizonyos mértékű fogvasztásváltozást. A nyári idényben az üdülő- és kirándulóhelyeken erősen megnőtt az élelmiszercikkek forgalma, s az élelmiszerüzletek szombat délutáni csúcsforgalma részben péntekre tolódott át. Nőtt a pénteki forgalom a kereskedelmi vendéglátásban, a vendéglátóiparban, a kirándulóhelyeken. Ugyanakkor csökkent az üzemi vendéglátás forgalma.

Felmérések szerint a kiskeresetűek egy része jövedelmének pótlására, a nagyobb jövedelműek pedig életmódjuk javítására törekszenek a munkaidő-csökkentés révén. Az alacsony és közepes jövedelmű családok vásárlásai a barkácsoló és kézi szerszámok, különféle anyagok, valamint a családi szórakozás biztosítását szolgáló televízió iránt támasztott igények növekedését mutatják. A nagyobb jövedelmű családok igénye gépkocsi, üzemanyag, camping-felszerelés, víkendházhoz szükséges építőanyag stb. megszerzésére irányul. A többlet-szabadidő bevezetése nyomán a jövedelem színvonala mellett területenként is eltérő a különböző rétegek vásárlási igénye. A városi munkások és alkalmazottak közül mind többen házon kívül töltik a hét végét. Falun a ház körüli tevékenység és az ehhez kapcsolódó kiadások növekednek.

Ezek kezdeti tapasztalatok, illetve részben feltételezések. A családok nagy tömege még nem alakította ki a rövidebb munkaidőhöz idomuló életrendjét. Bizonyosra vehető azonban, hogy ha a munkaidő-csökkentés általánossá válik, s minden keresőre kiterjed, akkor a fogyasztásnak az eddiginél nagyobb arányú strukturális változása követi ezt.

•

A munkaidő-csökkentés pozitív társadalmi hatásának leginkább a szabad idő ésszerű felhasználásában kell megmutatkoznia.

[1] Alle Katchourine: Marketing: a társadalomlélektan kulcsa. 38. old.

Digitized by Google

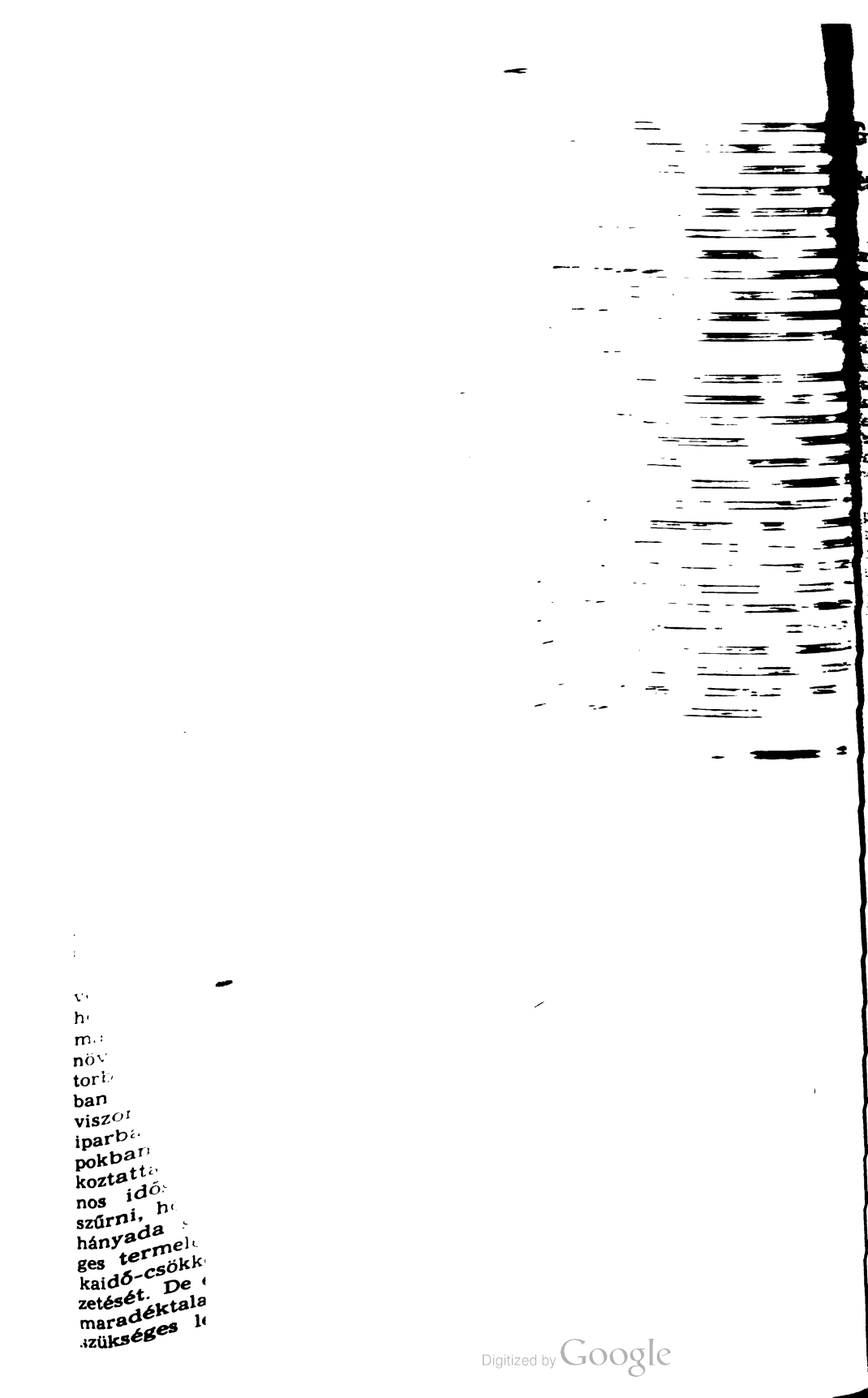

Digitized by Google

...asági szabályozás

... termelőszövetkezetek 1970—1971. évi tervei

...zőgazdaságban nagy jelentősége előrejelzésnek, mert a termelés ...etének számottevő megváltozta... esetek jelentős részében csak ...v alatt valósítható meg. Évekre ...kell tehát az üzemek fejlesztési ...lásait ismerni ahhoz, hogy össz... lehessen hozni őket a népgazda... ...rekvésekkel. Emellett évenként is ...ges tájékozódni az üzemi elgondo... ...ól, mert az egy évre tervezett vál... is hosszabb időre kihathat, és az ...os korrekciók már áldozatokat kö... ...ek.

...lönösen fontos az előrejelzés a ...ságirányítás új rendszerében, hi... az irányító szervek a termelőüze... termelésfejlesztési elképzeléseinek ...zése alapján képesek a társadalmi ...yekhez igazítani a gazdasági sza... ...ző eszközöket.

...z indokolta azt, hogy a termelőszö... ...kezetek 1970—1971. évi fontosabb ...melési és beruházási előirányzataival ...lalkozzunk. Munkánkban[1] a közös ...dságok fejlődésének vizsgálatához ...amely a tervezett változások megíté... ...éhez támpontul szolgálhat — az or... ...ig összes termelőszövetkezeteinek ...64—1968. évi adatait használtuk fel. A fejlesztési elképzelések összeállításához viszont csak a reprezentatív adatgyűjtésbe vont termelőszövetkezetek tervei szolgáltak alapul. Ebből következik, hogy a közölt tervszámok csupán az említett termelőszövetkezetek fejlesztési elképzeléseit tükrözik, s a törekvéseket kifejezik ugyan, de nem tekinthetők a népgazdasági terv részének.

A szántóföldi növények vetésterülete és a tervezett változások

A szántóföldi növénytermesztés szerkezetének tényleges és tervezett alakulását az 1964 és 1970 közötti időszakban vizsgáltuk. Célszerű lett volna — a tartós tendencia megállapítása érdekében — hosszabb időszakra is visszanyúlni, a korábbi adatok azonban a közös gazdaságok számviteli és bizonylati rendjének kezdeti hibái miatt nem nyújtanának megfelelő támpontot erre. A viszonylag nagyobb időszakot felölelő vizsgálatot azért tartjuk indokoltnak, mert így jobban megítélhetők a termelőszövetkezetek fejlesztési elképzelései.

szántóföldi növénytermesztés szerkezetének alakulása a termelőszövetkezetekben

%

	Teljes körű adatok					Reprezentatív adatok		
	1964	1965	1966	1967	1968	1968	1969	1970
Kenyérgabona összesen	32,9	32,0	29,6	30,3	32,1	30,8	31,9	32,7
Szemestakarmányok összesen	28,4	28,6	29,1	28,4	29,8	28,8	29,7	30,0
Szálastakarmányok összesen	17,2	15,2	16,6	16,3	18,5	19,3	20,9	21,4
Szálas- és lédús takarmányok összesen	19,5	17,9	19,3	19,0	21,6	19,8	21,5	21,8
Takarmányok összesen	47,9	46,5	48,4	47,4	51,4	48,6	51,2	51,8
Hüvelyesek összesen	2,0	2,0	1,9	1,7	1,3	0,8	1,7	1,2
Ipari növények összesen	8,3	7,8	7,8	7,2	6,9	7,3	8,0	6,8
Zöldségfélék összesen	2,6	2,6	2,7	2,7	2,7	2,9	2,8	2,7
Zöldség és burgonya	5,4	5,4	5,3	5,2	4,6	4,8	4,4	4,3
Mind összesen	96,5	93,7	93,0	91,8	96,3	92,3	97,2	96,8
Egyéb szántóföldi művelés	3,5	6,3	7,0	8,2	3,7	7,7	2,8	3,2

1 Pilling András: Az 1970—1971. évi fontosabb termelési és beruházási előirányzatok a közös gazdaságok terveiben. (MÉM Statisztikai és Gazdaságelemző Központ 6. sz. kiadványa.)

Digitized by Google

Szönyi Istv

Digitized by Google

esterületének növelését. A ...v adatgyűjtésbe vont ter...ezetek 1968. évi adatai sze...s a kukorica jövedelmezősé...k a búzáé mögött marad el ...nosnak vehető a takarmány... hanem az őszi árpáénál is ...ezőtlenebb. Ez jórészt a vi...lacsony gépesítési szint kö...ye. A kukoricatermelés kiter...mellett szól viszont az a kö...hogy a szemestakarmánynövé...ül ez adja a legnagyobb ter...t, és üzemszervezési szempont...annak olyan előnyei, amelyek ...k a terület növelését. Valószínű, termelőszövetkezetek mindeze...bevetve döntöttek a kukorica...növelése mellett. Feltehető, hogy ...ítés elterjedése esetén a kukori...esterülete a tervezettnél jóval ...b ütemben nő.

...akarmánynövények másik nagy ...jának, a *szálas és lédús takar...övényeknek* a területi részesedése ...ult öt évben meglehetősen hul... volt, s csak 1968-ban nőtt szá...vően. Összességében azonban a ...számok növekvő tendenciát jelez... A közös gazdaságok tervei sze... a következő két évben is nő a ...s és lédús takarmánynövények te...i részesedése. E növénycsoporton ... egyértelmű az évelő pillangósok ...letének növelésére irányuló szán..., a többi növényre vonatkozó elkép...sek azonban meglehetősen eltérőek.

...lint ismeretes az elmúlt években ...b növény termésátlaga jelentős mér...ben megnőtt, a szálas- és tömegta...rmány-növényeké viszont alig vál...zott. A közös gazdaságok terveik ösz...eállítása során számoltak azzal, hogy ...gy-két éven belül nincs kilátás a szá...s- és tömegtakarmánynövények ter...nésátlagának jelentősebb növekedésé...e, s így a takarmánybázis növelésében ... döntő szerepe a terület növelésének ...esz. Többek között ezzel magyarázható ...az a közös gazdaságok terveiben meg...nyilvánuló törekvés, amely a szálas- és ...tömegtakarmány-növények jelentős te...rületi növelésére irányul.

3 A *hüvelyes növényeknek* sem a tényleges, sem a tervezett vetésterületi részesedéséből nem vonható le említésre érdemes következtetés. Mindössze annyit lehet megjegyezni, hogy a részesedés ingadozása valószínűleg a megfelelő orientálás hiányának, a termelési technológia elmaradottságának stb. következménye. E növények termesztésében csak akkor várható fejlődés, ha megoldódnak a termelésükkel kapcsolatos problémák. Jellemző, hogy a reprezentatív adatgyűjtésbe vont termelőszövetkezetekben 1968-ban a borsóra mázsánként 156,3 forintot, a babra pedig 1254 forintot fizettek rá. Az említett hüvelyesek termelésében számos problémát kell megoldanunk.

4 Az *ipari növényeknek* mind a tényleges, mind a tervezett vetésterületi részesedése csökkenő tendenciájú. Különösen szembetűnő a két legnagyobb területet elfoglaló ipari növény, a *cukorrépa* és a *napraforgó* részarányának csökkenése. A cukorrépa vetésterületét a közös gazdaságok — fejlesztési elképzeléseik szerint — a jövőben is csökkenteni kívánják. Ez a törekvés egyébként — az átlagtermések növekedését feltételezve — a népgazdasági elképzeléseknek is megfelel. A napraforgó vetésterülete viszont — a tervek jelzése alapján — a következő évben minimális mértékben nő. Ez a törekvés nyilván összefügg azzal, hogy az üzemek 1968-ban (tényleges árbevétellel számolva) — a reprezentatív adatgyűjtésbe vont termelőszövetkezetek adatai alapján — a napraforgó esetében kereken 300 forint tiszta jövedelmet realizáltak mázsánként. A napraforgó vetésterületének kialakítását a belföldi és exportigények (világpiaci árak) erősen befolyásolták. Ezért az évenkénti vetésterület mértékét előreláthatóan felvásárlási szerződések alakítják ki véglegesen.

5 A *zöldségfélék* vetésterülete 1964 és 1968 között lényegében véve stagnált, a fejlesztési elképzelések pedig csökkentési törekvéseket jeleznek. Ez a tény önmagában is figyelemre méltó, tekintve, hogy az elmúlt évek során — a nagyobb terület mellett is — belső ellátási zavarok voltak. Nem érdektelen ezzel összefüggésben megemlíteni, hogy a reprezentatív adatgyűjtésbe vont termelőszövetkezetek 1968. évi jövedelemmutatói arról tanúskodnak, hogy a vizsgált zöldségfélék közül pozitív előjelű termékegységenkénti nettó jövedelmet csupán a zöldborsó és a sárgarépa nyújtott. Ismeretes viszont az is, hogy a zöldségfélék értékesítésében alkalmazott többféle ár miatt elég bonyolult a jövedelmezőség megítélése. A zöldségfélék termelésében — éppen a jövedelmezőség említett alakulá... miatt — nem a területnövelés, h... a termelés korszerűsítése, intenz... látszik járható útnak. Csak e...

Digitized by Google

1 Az 1964 és 1968 közötti évekre a *kenyérgabona* vetésterületi arányának kisebb visszaesese volt jellemző. Ez úgy ment végbe, hogy a mélypont 1966-ban alakult ki, és ezt követően 1967-ben minimális, majd 1968-ban kereken 1,8 százalékos növekedés következett. Ez arra utal, hogy a kenyérgabona-árak rendezése fokozta az üzemek érdekeltségét e termékek termelésében. Az üzemek az árintézkedésre a búza vetésterületi részesedésének növelésével reagáltak; ugyanakkor a rozs területe tovább csökkent. A közös gazdaságok tehát *nem egyértelműen a kenyérgabona, hanem a búzatermelés fokozásában* találták meg számításukat. Ebből következik, hogy döntésüket nemcsak az árak, hanem egyéb körülmények is befolyásolták. Ezek közé általában a következőket lehet sorolni:

Az intenzív búzafajták, elsősorban a Bezosztája I. elterjedésével kiemelkedően nőtt a búza termésátlaga. Az is közismert, hogy az összes növények közül a búzatermesztés gépesítése tekinthető a leginkább megoldottnak.

Az árrendezés nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy a közös gazdaságok a búzatermesztés jelenlegi színvonalán számottevő üzemi tiszta jövedelmet realizáljanak 1968-ban. A reprezentatív adatgyűjtésbe vont termelőszövetkezetekben 173,8 forint volt a búza tényleges önköltsége, a felvásárlási átlagáron számított tiszta jövedelem pedig 134,1 forintot tett ki mázsánként.

Érthető tehát, hogy *a közös gazdaságok a továbbiakban is a kenyérgabona vetésterületi részesedésének növelését tervezik* úgy, hogy a *búza* területi aránya gyorsabban nő, mint ahogyan a rozsé csökken. Ez azonban több *problémát* vet fel. Az ezek megoldását célzó javaslatokat csak egy külön tanulmányban lehetne ismertetni, néhány gondolatot itt is azonban szükséges megemlíteni.

Ismeretes, hogy jelenleg is raktározási gondjaink vannak, s a terület és a számításba vehető termésátlag növekedése folytán a jövőben ezek fokozódni fognak, még akkor is, ha a közös gazdaságok növelni kívánják a raktározási épületekre fordítandó beruházási összeget.

Külön megvizsgálandó az is, hogy a várható világpiaci árak mellett milyenek az esélyeink az export gazdaságosságára. Ismeretes azonban az is, hogy a többi termékekhez viszonyítva — az üzemek kedvezőnek ítélhető önköltségel állítják elő a búzát. A világpiaci árakból és az önköltségből kiindulva úgy ítélhető meg, hogy a búza nem tartozna azok közé a termékek közé, amelyeknek az exportja hátrányos. De ez természetesen csak feltételezés; a tényleges helyzetről csak a konkrét körülmények alapos vizsgálata adhat választ.

Az is felvetődik, hogy milyen következménnyel járhat a kenyérgabona területének csökkentése, illetve a kenyérgabona takarmányozási célra való felhasználása. Tekintettel arra, hogy a közös gazdaságok tiszta jövedelmének jelentős részét a kenyérgabona adja — a reprezentatív adatgyűjtésbe vont termelőszövetkezetek 1968. évi adatai szerint kereken 80 százalékát — mind a területnek, mind az árnak a csökkentése kedvezőtlenül hatna az üzemekre. A kenyérgabona takarmánnyá minősítése pedig vagy árcsökkentést okoz, vagy pedig a két ár közötti különbözetet költségvetésből kellene fedezni. Egyik sem látszik célravezetőnek. Ennél talán kedvezőbb megoldásnak tekinthető, ha *a világpiacon eladjuk a búzát és takarmányt veszünk.*

Az eddig említettek is arra utalnak, hogy a kenyérgabonával kapcsolatos problémák megoldása elég bonyolult dolog; ezért indokolt volna széles körű mély vizsgálatot folytatni.

2 *A takarmánygabona* vetésterületi részesedésének alakulása eltér a kenyergabonáétól. A kalászos takarmánygabonák és a kukorica együttes részesedése az utóbbi öt évben fokozatosan nőtt, csupán 1967-ben esett vissza bizonyos mértékben. 1964 és 1968 között e növénycsoportot — az őszi és tavaszi árpa területi arányának csökkenése mellett — a takarmánybúza részesedésének fokozódó és a kukorica területének hullámzó növekedése jellemezte. 1969-re és 1970-re is hasonló tendenciát tükröznek a közös gazdaságok tervei. A fejlesztési elgondolásokból jól érzékelhető, hogy a termelőszövetkezetek azokat a növényeket részesítik előnyben, amelyek *jól igazodnak a gazdálkodás feltételeihez.* Ezért nem meglepő, hogy a legnagyobb mértékben a *takarmánybúza* területét növelik, mert annak a gépesítése megoldott, technológiája kialakult és jól bevált, termésbiztonsága és termésátlaga tekintetében kiemelkedik a takarmánygabonák közül. Mindezek következtében jövedelmezősége is kedvező.

Nem egészen egyértelmű azonban, miért tervezik a termelőszövetkezetek a ku-

Digitized by Google

ca vetésterületének növelését. A
ezentatív adatgyűjtésbe vont ter-
őszövetkezetek 1968. évi adatai sze-
ugyanis a kukorica jövedelmezősé-
nemcsak a búzáé mögött marad el
ely azonosnak vehető a takarmány-
ával), hanem az őszi árpáénál is
l kedvezőtlenebb. Ez jórészt a vi-
ylag alacsony gépesítési szint kö-
kezménye. A kukoricatermelés kiter-
ztése mellett szól viszont az a kö-
mény, hogy a szemestakarmánynövé-
ek közül ez adja a legnagyobb ter-
sátlagot, és üzemszervezési szempont-
l is vannak olyan előnyei, amelyek
dokolják a terület növelését. Valószínű,
gy a termelőszövetkezetek mindeze-
t egybevetve döntöttek a kukorica-
rület növelése mellett. Feltehető, hogy
gépesítés elterjedése esetén a kukori-
a vetésterülete a tervezettnél jóval
orsabb ütemben nő.

A takarmánynövények másik nagy soportjának, a *szálas és lédús takarmánynövényeknek* a területi részesedése z elmúlt öt évben meglehetősen hul-ámzó volt, s csak 1968-ban nőtt szá-nottevően. Összességében azonban a ényszámok növekvő tendenciát jelez-nek. A közös gazdaságok tervei sze-rint a következő két évben is nő a szálas és lédús takarmánynövények te-rületi részesedése. E növénycsoporton belül egyértelmű az évelő pillangósok területének növelésére irányuló szán-dék, a többi növényre vonatkozó elkép-zelések azonban meglehetősen eltérőek.

Mint ismeretes az elmúlt években több növény terméstalaga jelentős mér-tékben megnőtt, a szálas- és tömegta-karmány-növényeké viszont alig vál-tozott. A közös gazdaságok terveik ösz-szeállítása során számoltak azzal, hogy egy-két éven belül nincs kilátás a szá-las- és tömegtakarmánynövények ter-mésátlagának jelentősebb növekedésé-re, s így a takarmánybázis növelésében a döntő szerepe a terület növelésének lesz. Többek között ezzel magyarázható az a közös gazdaságok terveiben meg-nyilvánuló törekvés, amely a szálas- és tömegtakarmány-növények jelentős te-rületi növelésére irányul.

3 A *hüvelyes növényeknek* sem a tényleges, sem a tervezett vetéste-rületi részesedéséből nem vonható le említésre érdemes következtetés. Mind-össze annyit lehet megjegyezni, hogy a részesedés ingadoz[illegible] színűleg a megfelelő orientá[illegible]k, a ter-melési techno[illegible]ottságának stb. követk[illegible]nyek ter-mesztésében csak akkor várható fejlő-dés, ha megoldódnak a termelésükkel kapcsolatos problémák. Jellemző, hogy a reprezentatív adatgyűjtésbe vont ter-melőszövetkezetekben 1968-ban a borsó-ra mázsánként 156,3 forintot, a babra pedig 1254 forintot fizettek rá. Az emlí-tett hüvelyesek termelésében számos problémát kell megoldanunk.

4 Az *ipari növényeknek* mind a tény-leges, mind a tervezett vetésterü-leti részesedése csökkenő tendenciájú. Különösen szembetűnő a két legnagyobb területet elfoglaló ipari növény, a *cu-korrépa* és a *napraforgó* részarányának csökkenése. A cukorrépa vetéste-rületét a közös gazdaságok — fejlesz-tési elképzeléseik szerint — a jövőben is csökkenteni kívánják. Ez a törek-vés egyébként — az átlagtermések nö-vekedését feltételezve — a népgazdasá-gi elképzeléseknek is megfelel. A nap-raforgó vetésterülete viszont — a ter-vek jelzése alapján — a következő év-ben minimális mértékben nő. Ez a tö-rekvés nyilván összefügg azzal, hogy az üzemek 1968-ban (tényleges árbevé-tellel számolva) — a reprezentatív adat-gyűjtésbe vont termelőszövetkezetek adatai alapján — a napraforgó esetében kereken 300 forint tiszta jövedelmet realizáltak mázsánként. A napraforgó vetésterületének kialakítását a belföldi és exportigények (világpiaci árak) erő-sen befolyásolták. Ezért az évenkénti vetésterület mértékét előreláthatóan felvásárlási szerződések alakítják ki véglegesen.

5 A *zöldségfélék* vetésterülete 1964 és 1968 között lényegében véve stag-nált, a fejlesztési elképzelések pedig csökkentési törekvéseket jeleznek. Ez a tény önmagában is figyelemre méltó, tekintve, hogy az elmúlt évek során — a nagyobb terület mellett is — belső ellátási zavarok voltak. Nem érdek-telen ezzel összefüggésben megemlíte-ni, hogy a reprezentatív adatgyűjtésbe vont termelőszövetkezetek 1968. évi jö-vedelemmutatói arról tanúskodnak, hogy a vizsgált zöldségfélék közül po-zitív előjelű termékegységenkénti nettó jövedelmet csupán a zöldborsó és a sárgarépa nyújtott. Ismeretes viszont az is, hogy a zöldségfélék értékesítésé-ben alkalmazott többféle ár miatt elég bonyolult a jövedelmezőség megítélé[illegible] A zöldségfélék termelésében — épp a jövedelmezőség említett alaku[illegible] miatt — nem a területnövelé[illegible] a termelés korszerűsítése, int[illegible] látszik járható útnak. C[illegible]

Digitized by Google

ható meg a növekvő igények megfelelő árszínvonalon való kielégítése és a termelők megfelelő anyagi érdekeltsége is.

A burgonya területének évek óta tartó csökkenése szintén komoly ellátási gondokat vet fel. Tekintettel arra, hogy a közös gazdaságok tervei alapján a jövőben további területcsökkenéssel lehet számolni, az ellátási gondok fokozódása várható. Indokolt tehát, hogy ennek a folyamatnak még idejében gátat vessünk a fajtakérdés, a növényvédelem és a betakarítás problémáinak megoldásával.

A közös gazdaságok növénytermesztés-fejlesztési törekvései *összességükben megfelelnek a népgazdasági céloknak*, s megállapítható, hogy a gazdaságirányítás új rendjében a közvetlen befolyásolás (tervlebontás) megszűnése nem idézett elő alapvető változást a termelőszövetkezetek növénytermelésének szerkezetében. A termelési biztonság megteremtése, a [illegible] évre meghirdetett ösztönzők és hosszú lejáratú szerződések rendszere a továbbiakban még jobban elősegítene a termelés és az igények összehangolását.

Az állattenyésztés alakulása

Állattenyésztésünk jelenlegi helyzete és várható alakulása ma már nemcsak a szakmai közveleményt foglalkoztatja, hanem szinte az egész országot. Ezért nem érdektelen elemezni a termelőszövetkezeti közös gazdaságok állattenyésztését — a tényleges és tervezett létszámadatok alapján —, ahol mód van erre, országos méretűvé kiterjeszteni az elemzést.

Az állatállomány tényleges és tervezett alakulása a termelőszövetkezeti közös gazdaságokban

(1964—1970)

(1968 = 100)

	1964	1965	1966	1967	1969*	1970**
Szarvasmarha	81,7	83,8	84,9	92,8	102,9	109,6
Sertés	111,9	106,2	91,9	102,6	90,7	116,6
Juh	102,8	97,2	92,6	93,7	100,6	112,5
Baromfi-törzsállomány	68,5°	66,0°	65,9°	109,9	96,9	97,1
ebből: tyúkféle	74,3°	67,5°	68,4°	105,9	100,5	103,6
Számosállat összesen	88,8	88,4	86,7	94,5	105,4	111,0

* = március 31-i összeírás adatai. (Az összehasonlító bázis szintén 1968.)
° = 1969. március 31-i adatok az előző év azonos időszakának %-ában.
** = A reprezentatív adatgyűjtésbe vont termelőszövetkezetek adati alapján.

A közös gazdaságok állatállományának tényleges és tervezett alakulása állatfajonként eltérő tendenciákat mutat. A tényleges és tervezett *szarvasmarhalétszám* fokozatosan növekszik. Az idősorból kiindulva az 1970-ben tervezett növekedést is természetesnek és reálisnak tekinthetjük, mert hasonló mértékű növekedés már 1966 és 1967 között is bekövetkezett. Az ország összes szarvasmarha-állománya 1968-ig fokozatosan nőtt, a múlt évben azonban — ellentétben a közös gazdaságokéval — jelentős mértékben csökkent.

A közös gazdaságok *sertéslétszáma* meglehetős ingadozást mutat. Az állomány 1964 és 1966 között jelentős mértékben csökkent, majd az ezt követő időszakban fokozatosan nőtt. 1968 után ismét csökkent, de a közös gazdaságok a fejlesztési elképzelésekben 1970-re már számottevő növelést terveznek. A prognózisok alapján megállapítható, hogy a vizsgált időszak egyik évében sem volt a közös gazdaságokban annyi sertés, mint amennyit 1970-re terveznek. A *sertéstartási kedv tehát fellendült*, s ezt alátámasztja a szemestakarmány-növények vetésterületének tervezett növelése, valamint a termésátlagok várh[illegible]elkedése.

A [illegible] a vizsgált időszakban [illegible]szövetkezeti közös gaz[illegible] országosan ingadozó

Digitized by Google

volt. A termelőszövetkezeti és az országos adatok között csupán annyi az eltérés, hogy a legnagyobb létszám a termelőszövetkezetekben 1964-ben az összes gazdaságokban pedig 1968-ban alakult ki.

A *baromfi-törzsállomány* a közös gazdaságokban az elmúlt öt évben — kisebb hullámzásokkal — általában növekedett, az ország összes szektorában pedig ingadozásmentesen gyarapodott. 1969. március 31-én azonban — az előző év azonos időszakához viszonyítva — a baromfi-törzsállomány 3,1 százalékkal kisebb volt, ezen belül a tyúkféléké 0,5 százalékkal nagyobb. A reprezentatív adatgyűjtésbe vont termelőszövetkezetek 1970-re is kisebb létszámot terveznek, mint amilyen 1968-ban volt, a tyúkfélék számát viszont 3,6 százalékkal növelni kívánják.

A termelőszövetkezeti gazdaságok *összes számosállat-létszáma* 1964 és 1966 között csökkent, 1966-tól pedig nőtt. Jellemző, hogy 1967-től 1970-ig évenként kereken 5,5 százalékos növekedést tükröznek mind a tényszámok, mind pedig az előrejelzések. Figyelembe véve a takarmánytermelés fejlődését, ebből a szempontból 1970-re megalapozottnak ítélhető a növekedés üteme.

Összegezve megállapítható, hogy a közös gazdaságok tervei — szemben az elmúlt években egyes állatfajoknál bekövetkezett ingadozással — *egyértelmű fejlesztési törekvéseket tükröznek*, még olyan állatfajoknál is, amelyeknél a jövedelmi viszonyok nem indokolják ezt. Ezért meg kellene keresni a módját az állattartási kedv kihasználásának, annál is inkább, mert a közös gazdaságoknak állatállományuk növelésére irányuló törekvése ellenére is a szektor teljes egészében bizonyos visszaesésre lehet számolni a háztáji állomány csökkenése következtében.

A beruházások alakulása és tervezett változásai

A *beruházások* tényleges és tervezett alakulása utal arra, hogy hogyan változik a közös gazdaságokban az állóeszközöknek a termelésben való szerepe, mely területeken van a termelés fejlesztése érdekében kisebb vagy nagyobb mennyiségű beruházásra szükség és időrendben hogyan jelentkezik ez. Ezenkívül a beruházási adatok nemcsak az egyes ágazatok igényeit, hanem természetesen a beruházásokkal kapcsolatos egyéb körülményeket, a közgazdasági környezetet stb. is kifejezhetik. A beruházási előrejelzések emellett tükrözik a gazdaságpolitikai intézkedésekre való reagálást, valamint a közös gazdaságok termelési törekvéseit.

A beruházások megoszlása az összes, illetve a reprezentatív adatgyűjtésbe bevont termelőszövetkezetekben

(1964—1971)

	Az összes termelőszövetkezetben					A reprezentatív adatgyűjtésbe vont termelőszövetkezetekben			
	1964	1965	1966	1967	1968	1968	1969	1970	1971
Építési beruházás	44,0	46,0	50,1	49,3	60,7	56,7	67,5	78,1	68,8
Gépbeszerzés	35,9	32,2	30,9	31,0	23,6	23,8	15,2	13,2	19,3
Egyéb beruházás	20,1	21,8	19,0	19,7	15,7	19,5	17,3	8,7	11,9

1 1964 és 1968 között jelentős mértékben megnőtt az összes beruházásokból az *építésre* fordított összeg aránya. A növekedést évenként fokozódónak lehet tekinteni, bár 1967-ben bizonyos törés következett be, ez azonban csak átmeneti jelenség volt. A közös gazdaságok előrejelzései arról tanúskodnak, hogy az *építési beruházások aránya 1970-ig tovább nő*. Az ezt követő évben jelentős mértékben *csökken* ugyan, de még így is az építési beruházások döntő túlsúlya jellemzi a reprezentatív adatgyűjtésbe vont termelőszövetkezetek szándékait.

A *gépbeszerzésre* fordított összeg aránya 1964 és 1970 között *csökkenő tendenciájú*. Ez bizonyos mértékig azt

Digitized by Google

1964-ben és 1965-ben a
80—90,8 százalékban

Digitized by Google

itelből oldották meg a termelőszövet-
ezetek, úgy tervezik azonban, hogy
969-ben és 1970-ben 91,1—92,1 száza-
ékban saját erejükből fedezik ezt. Az-
lőtt az egyéb beruházások finanszíro-
ásában is a hitel volt döntő súlyban
s csak minimális saját erő szerepelt,
z 1969. és 1970. évi tervek szerint vi-
zont a hitelnek külön-külön is többszö-
ösét teszi ki a saját erő, illetve az
llami támogatás.

Befejezésül meg kell említeni, hogy a jelenlegi szabályozó eszközök hatékonyabban működhetnek közre a termelés befolyásolásában, irányításában, mint a korábbi kötelező tervutasítás rendszere. Az eddigiekből egyértelműen kiderül, hogy a jelenlegi ösztönzők az esetek döntő többségében hatásosnak bizonyultak, és további finomításuk még nagyobb eredmények elérését teszi lehetővé.

Dr. Pilling András

Bokros-Birman Dezső:
Dunai népek kórusa

Digitized by Google

ESZMECSERE

Néhány gondolat a tanácsi gazdaság továbbfejlesztéséről

Államrendszerünk továbbfejlesztéséről az utóbbi időben több cikk jelent meg, és szenvedelyes viták folynak. Nagy figyelemmel tanulmányoztam dr. Varga József elvtársnak „Tanácsrendszerünk továbbfejlesztésének néhány elméleti kérdéséről" című cikkét, és az ezt követő hozzászólásokat. Úgy értékelem, hogy ezek a vélemények mind a központi bizottság 1968 márciusi határozatában kitűzött célok megvalósítását kívánják elősegíteni, s a problémák felvetésével a a megoldásokra is javaslatokat tesznek. A magam részéről ugyancsak döntő láncszemnek tekintem tanácsrendszerünk fejlesztésében a testületi tevékenységet és minden olyan jogkör és feltetel biztosítását, amely elősegíti, hogy a párt és a kormány határozatainak, állásfoglalásainak megfelelően a helyi lakosság érdekeinek legmegfelelőbb döntesek szülessenek.

A helyi lakosság érdekeit figyelembe véve, feltétlenül szükséges a hatósági munka további decentralizálása, hogy a dolgozók ügyeit egy helyen és gyorsan intezzék. Az államhatalmi és államigazgatási szervek megerősítése szükségessé teszi a személyi feltételek javítását, a hatáskörök decentralizálását, és nem utolsósorban azoknak a gazdasági feltételeknek a megteremtését, amelyek a helyi önkormanyzat működéséhez elengedhetetlenül szükségesek.

Az 1968. januar elsejével bevezetett új gazdaságirányítási rendszerben megnövekedett a tanácsok felelőssége. Ez elsősorban a költségvetési és fejlesztési alap új tervezési módszereiben mutatkozik meg, abban, hogy a korábbi éves tervkészítés helyett a középtavú tervezés körül előtérbe. Ez növeli a tanácsok [illegible]ségét, biztonságérzetet, és munkaszervszerűségét, egyúttal pedig [illegible] az ösztönző hatása is. Véleme[illegible] az önkormanyzat tovább[illegible] — amely az új gazdaság[illegible] rendszer alapján további elő[illegible] jelent — a következő alap[illegible] vannak:

— a bevételi források növelésének törvényi úton való rendezése;
— a feladatok egyértelmű elhatárolása államigazgatási szintenként;
— a területfejlesztés komplex jellegének biztosítása.

Mindezek csak olyan mértékben és ütemben realizálódhatnak, ahogyan gazdasági feltételeik biztosítva lesznek.

■

A költségvetési bevételi források növelése és a helyi igények fokozatos kielégítése szempontjából szükséges, hogy a *városoknak és nagyközségeknek is legyenek tanácsi vállalataik.* A jelenlegi helyzet alapján a legcélravezetőbbnek a megyei és városi vállalatok fenntartása és tevékenységi körük bővítése látszik. Az önálló községi vállalatok létrehozása ma még sok nehézségbe ütközik, mert nincs meg a működésükhöz szükséges induló vagyon, sőt ennek előteremtéséhez is hiányzanak a megfelelő eszközök. Ezért szerintem a költségvetési üzemeket kell mind műszakilag, mind profiljuk szélesítésével fejleszteni, hogy az adott község kommunális szükségleteit kielégíthessék. A viszonylag szűk építőipari kapacitás és a helyi igények közötti összhang megteremtésére továbbra is kívánatos a költségvetési üzemek volumenének növelése, elsősorban a városokban és községekben. Szükség esetén új üzemek letesítése is indokolt.

A miniszteriumi vallalatok és a tanácsi gazdaság közötti jobb összhang megteremtése erdekeben celszerűnek látszik, hogy a lakossági szolgaltatással összefüggő, helyi anyagokkal dolgozó, vagy a gyártott termeket helyben is felhasználó miniszteriumi vallalatok (teglagyár, husipari vallalat stb.) tanácsi hatáskörbe kerüljenek át.

A költségvetési intezmények gazdasági decentralizálása már megkezdődött, de [illegible] volna, hogy a megyei tanácsok [illegible] intezményeket adjanak át köz[illegible]ségvetésükből az érdekelt vá-

Digitized by Google

rosoknak és községeknek. Indokolt az is, hogy az utak, amelyek jelenleg a KPM kezelésében vannak — a főútvonalak kivételével —, a tanácsok körébe kerüljenek. (Erre vonatkozóan egyébként már van is kormány-állásfoglalás.) Ez egyben azt is jelentené, hogy a KPM felügyelete alá tartozó megyei közúti igazgatóságok is a megyei tanács hatáskörébe jutnának. Ez megyéinkben is lehetővé tenné a jobb koordinációt és az anyagi eszközök ésszerű felhasználását.

A költségvetési szervek felújítási rendszerének további változtatása azonban véleményem szerint nem indokolt. Így az utak, a hidak, valamint az állami tulajdonban levő lakóházak vonatkozásában a felújítás jelenlegi rendszerének, tehát a keretgazdálkodásnak a fenntartását javaslom. Ezt az utak, a hidak és a lakóházak erősen leromlott műszaki állapota indokolja. Feltétlenül szükséges azonban, hogy a negyedik ötéves terv időszakára az épületekre vonatkozóan a jelenleginél magasabb amortizációs kulcsok legyenek megállapítva, azért, hogy a költségvetési szervek intézményeinél a rekonstrukciós jellegű felújítások tovább növekedhessenek. A rekonstrukciós jellegű és közérdekű munkálatok támogatása érdekében szükséges lenne megyei felújítási tartalék képzése.

A költségvetési gazdálkodás területén a tanácsok saját bevételeinek aránya az 1969. évi megyei összesített költségvetés 72 százaléka. A hiányzó 28 százalékot az állami hozzájárulás teszi ki. Az érdekeltség további fokozása annak a szükségességét is felveti, hogy a megyei szabályozásba bevont bevételi forrásokat decentralizáljuk, és ezzel együtt jelentősen csökkentsük a felsőbb tanácsi szervek által a városoknak, járásoknak és községeknek adott hozzájárulást. Felmerül olyan igény is, hogy a jelenleg központi bevételt képező forrásokból is többet adjunk a tanácsoknak, hogy ezzel erősítsük a tanácsok önkormányzati jellegét, növeljük hatáskörüket.

A már említett 72 százalékos bevételi arány jelentős szóródást takar: a járásokban ez 51, a városokban 20—54, a megyeközpontban 171 százalék (a tanácsi vállalatok, ktsz-ek és fmsz-ek központosított bevétele folytán). Ennek jelentős része felsőbb tanácsi hozzájárulás címén le kell hogy kerüljön a járásokhoz, a városokhoz.

A városok és községek önkormányzati jellegének erősítése szempontjából is igen fontos, hogy a helyi bevételek arányát növeljük és a megyei jellegű bevételeket jelentős mértékben decentralizáljuk. A bevételek decentralizálása általában lehetővé teszi a stabil, kiegyensúlyozott gazdálkodást.

A költségvetési szabályozási rendszer körének kiszélesítése terén a helyi bevételek arányának növeléséhez forrásként figyelembe lehetne venni a ktsz-ek és az általános fogyasztási és értékesítő szövetkezetek központosított eszközlekötési járulékát. Felmerült olyan elképzelés is, hogy a megyében székhellyel rendelkező minisztériumi vállalatok illetményadóját is be kellene vonni a szabályozási rendszerbe, továbbá, hogy a jelenleg központi bevételt képező forgalmi adó is helyi bevételi forrás legyen.

■

Indokoltnak látszik, hogy *a helyi bevétel képezze a fejlesztési alapnak mind nagyobb részét.* Jelenleg a megyei szintű tanácsok teljes fejlesztési alapjának kb. 22—23 százaléka származik helyi forrásból. Az alsóbb tanácsoknál igen nagy a szóródás, nem kis részükben a fejlesztési alap forrása kizárólag, vagy túlnyomórészt már ma is helyi bevétel.

A helyi bevételi források növelése érdekében szükséges volna megvizsgálni mindenekelőtt a kommunális adó mértékét és a fizetésre kötelezettek körét. A vizsgálatnak a kulcsok emelésére és a fizetésre kötelezettek körének bővítésére kellene irányulnia, ideértve a mezőgazdaságot is. A kommunális adó bevezetése a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben kétféleképpen oldható meg: a létszám (átlagos állomány) alapján vagy a munkadíj alapján (hasonlóan a vállalatoknál és a nem mezőgazdasági szövetkezeteknél bevezetett eddigi gyakorlathoz). Figyelembe véve a mezőgazdaság területén levő különböző bérezési formákat, a második megoldás volna célszerű: az alapmunkadíj, plusz a kiegészítő részesedés alapján történő (ez megfelel a vállalati béralap-kategóriának).

Felül kellene vizsgálni a vállalati koordinációs fejlesztés (hozzájárulás) képzésének lehetőségét is, ezt egyelőre az iparvállalatokra és szövetkezetekre lenne célszerű kiterjeszteni. Az új alapot a vállalatok (szövetkezetek) vagy eredményük terhére képeznék új alapként, vagy a meglevő fejlesztési alapjaik terhére, elkülönítetten. Véleményem szerint az utóbbira nagyobb lehetőség van. Ezzel hármas célt lehetne elérni. Anyagilag érdekeltté lehetne tenni a vállalatokat (szövetkezeteket) abban, hogy jobban segítsék elő a közös fejlesztéseket; lehetségessé válna — különböző tanácsi szinteken — bizonyos koordinációs megelőle-

Digitized by Google

gezési alap képzése, amelynek hiánya — a tapasztalatok szerint fő akadálya volt az ilyen jellegű tevékenységnek, végül pedig a közös beruházások előnyei révén közvetve lehetőség nyílna a fejlesztési alappal való takarékoskodásra.

A fejlesztési alap nagysága időben és településenként változó. Függ a település lélekszámának alakulásától, az iparosodás mértékétől, a történelmileg örökölt infrastrukturális ellátottság helyzetétől stb. Mindez arra utal, hogy a megyei szintű tanácsnak jelentősebb pénzeszközökkel kell rendelkeznie ahhoz, hogy a helyi erőforrásokra támoszkodva csökkenthesse az alsóbb, főleg községi tanácsok ellátottságának színvonalbeli különbségeit.

Ha a ktsz-ek és az áfsz-ek központosított eszközlekötési járulékát a fejlesztési alap bevételéhez csoportosítják át, akkor ennek olyan megoldása látszik indokoltnak, hogy ez a területileg illetékes járási vagy városi tanács fejlesztési alapját növelje. Közvetlen megyei forrás képzése itt nem volna célszerű. A járási tanácsok az így kapott lehetőségen belül differenciált fejlesztést valósíthanak meg.

Végül: a megyei tanácshoz befolyó forrásokra vonatkozóan (telekhasználati díj — a tárcavállalatoké is —, telek igénybevételi díj) két megoldás lenne:

— az összes forrás a helyi tanácsokhoz folyna be;

— a források egy meghatározott része vagy köre megmaradna a helyi tanácsoknál (pl. telekhasználati díj), a többi a megyéhez folyna be, újraelosztás céljából. Ez esetben az arányok megállapítása még részletesebb vizsgálatot igényel.

■

A gazdálkodás természetesen *nemcsak a bevételi források szélesítését, a bevétel abszolút összegének növelését kívánja meg, hanem azt is, hogy ezeket ésszerűen használják fel.* Úgy gondolom, a költségvetési és fejlesztési gazdálkodásban kialakult gyakorlat és az új irányítási rendszer bevezetésével nyújtott lehetőségek módot adnak arra, hogy a helyi tanácsaink azokat a területeket fejlesszék, illetve oda fordítsák anyagi lehetőségeiket, ahol a lakosság érdekében a legszükségesebb ez.

A lazítás a költségvetés korábbi, túlzott megkötöttségén, az év végi elszámolási kötelezettség megszüntetése, az átcsoportosítási lehetőség megadása, az önálló bérgazdálkodás, a felújítási alapképzés mind megannyi új színfoltja a tanácsi gazdálkodásnak. Csupán azt tudnám még javasolni ehhez, hogy a beszerzési értékhatár meghatározásában is fel kellene oldani a ma még meglevő korlátot, hisz a „kiskapu" ma is nyitva áll. A költségvetési hitelt mint maradványt ugyanis a tanácsok átvihetik a fejlesztési alapra, és akkor ebből az összegből így is megvásárolhatók az intézmények berendezései. De indokolt ez szerintem azért is, mert a mai 8000 forintos keret — a műszaki, technikai színvonal figyelembe vételével — túl alacsonyan van meghatározva.

A tanácsi gazdálkodást ma még nagymértékben zavarja, hogy több központi intézkedés a tanácsok feladatává, kötelességévé teszi pl. a sportszervek támogatását és e támogatás mértéke helyileg sok vitára, nézeteltérésre adhat okot. Úgy gondolom, hogy az ilyen kötelezettségeket a jövőben jobban körül kellene határolni. De az utóbbi időben az is előfordul, hogy különböző szervek — a tanácsi önálló gazdálkodásra és lehetőségeire hivatkozva — saját feladataikat akarják a tanácsra átruházni, vagy többletfeladatokat kívánnak a tanáccsal megoldatni, s ez csak a tervszerűségnek és más fontos feladatok elvégzésének a rovására mehet.

A fejlesztési, tervezési feladatok területén nagymértékben megerősítené a tanácsok önkormányzati jellegét az, ha minél kevesebb megkötöttséggel készíthetnék el terveiket. Ezért szükség van a kötelező előirányzatok körének további szűkítésére. A célcsoportos feladatok meghatározásában abból az elvből kell kiindulni, hogy ezek mindenekelőtt olyan intézmények megvalósulását segítsék elő, amelyeknek a hatása még a tágabban értelmezett helyi érdekeken is túlnő. Így pl. szerintem felesleges a kötelező előírás a közművek, a középiskolák és a sütőipar fejlesztésére. Szükségesnek mutatkozik azonban a szakközépiskolákra és a kórházi ágyfejlesztésére fordítható forintkeretnek és naturális mutatóknak a kormányszintű előírása, mert e két utóbbi intézmény hatóköre túlnő a városok, sőt gyakran a megyék határain is, és csak részben szolgál helyi érdeket. A lakásigények kielégítése viszont sajátosan helyi feladat, ezért a helyi alapképzés rendszerébe kellene forrás szerint tartoznia.

■

A tanácsi gazdálkodásban az utóbbi években került előtérbe *a koordinációs tevékenység.* Megítélésem szerint a terület fejlesztésének alapvető feltétele lehet a koordináció, nemcsak a tervszerűséget, hanem a gyorsabb ütemet illetően is. Egyetértek azzal, ahogyan dr. Ádám Antal területi koordinációt definiálja az Igazgatás, 1969. júliusi számá-

Digitized by Google

ban: „A szocialista viszonyok között alkalmazott területi koordináció az állam határain belül elhelyezkedő különböző kiterjedésű földrajzi vagy igazgatási területi egységre vonatkozó, e területeken, vagy ezeken kívül folyó összehangoló tevékenységek összességét jelenti."

Összehangoló tevékenységünknek fontos célja, hogy koordináljuk a területünkön tervezett fejlesztéseket, törekedjünk ezek közös erővel való megvalósítására. Általában tevékenyen működjünk közre minden olyan fejlesztésben, amelynek jelentős hatása van a terület gazdasági életére, ahol szükséges a területi összhang biztosítása.

A jogszabályok kifejezetten az egy településen belüli beruházások koordinációját érintik, de nem foglalkoznak a területi koordinációval, kivéve a 2045/1967. (VIII. 8.) Korm. sz. határozatot. Ez lerögzíti, hogy a megyei tanács és az alsóbb fokú tanácsok minden szinten megvitatják és jóváhagyják azokat a tervcélokat, amelyek magukban foglalják a hatáskörükbe tartozó és a lakosság közvetlen érdekeit érintő gazdasági és ellátási kérdéseket. Összszehangolják ezeket a népgazdaság igényeivel és lehetőségeivel, s a területükön működő, de nem tanácsi irányítás alatt álló vállalatok és intézmények terveivel.

A területi koordinációra vonatkozóan azonban még a tanácstörvény, valamint „A tanács és a tanács alá nem rendelt szervek kapcsolatának irányelveiről" szóló 1955. évi NET határozat van érvényben, ezek a rendelkezések pedig a régi struktúrához igazodtak.

Tapasztalataink alapján megyénkben elsősorban a területkijelölés koordinálásában sikerült eredményeket elérni. A koordináció hatékonyságát azonban akadályozta az, hogy tanácsunknak a legtöbb esetben nem voltak az adott célra anyagi eszközei. A koordinációban részt vevő felek egymáshoz való viszonyának nem kellő rendezettsége miatt nem alakultak ki azok a biztosítékok, amelyeknek alapján a tanács a gazdaságosabb telepítés érdekében hitel felvételét határozhatta volna el. A legtöbb esetben a tanácsnak nem álltak rendelkezésére olyan eszközök, amelyekkel a vállalatokat ösztönözhette volna, hogy az üzemi és lakossági érdekeket egyaránt szolgáló egészségügyi, szociális, kulturális intézmények létesítésében együttműködjenek a tanáccsal. A koordináció sikere sokban attól függött, milyen kapcsolatot tudott kiépíteni a tanács azokkal a szervekkel, amelyek nem az ő irányítása alá tartoztak.

Véleményem szerint az új rendszerű koordináció keretében igen tág lehetőségeink vannak a közvetlen és közvetett gazdasági ösztönzők felhasználására és a hatósági előírások alkalmazására. Amikor a közös beruházásokban részt vevők szerződést kötnek egymással a megállapodás hatékonyságának biztosítása érdekében, akkor szankciókat is kilátásba kell helyezni. E szankciók köre és módja a gyakorlatban még nem alakult ki. Egyelőre az látszik szükségesnek, hogy kikössék: ha a részvevők valamelyike elállna szándékától, mielőtt a kivitelezés megkezdődött, meg kell térítenie a költségeket; ha pedig a kivitelezés már megkezdődött — akkor a megállapodás szerinti hányadot köteles megtéríteni.

Az eddigi együttműködési lehetőségeket általában az jellemezte, hogy a megállapodások gazdaságos feltételek biztosítására irányultak, hogy ezzel mintegy ösztönözzék az adott terület fejlesztését. E cél érdekében szükséges a megfelelő terület kijelölése, az alapközművesítés előzetes elvégeztetése. Ez azonban 1968. január 1. előtt sok nehézségbe ütközött. Az új gazdasági mechanizmusban e tekintetben is jobbak a lehetőségek. A tanács bankhitelt vehet fel az előközművesítésre, a hitel felvételének az a feltétele, hogy a majdani beruházók vállalják, hogy az előkészített területet az utolsó hitelfolyósítástól számított három éven belül igénybe veszik, s az arányos ráfordítást megtérítik a tanácsnak. A megtérítés összszegének fedeznie kell a tanács költségeit és a banknak fizetendő kamatokat. Az együttműködés e formájáról még nincsenek tapasztalataink, úgy látjuk azonban, hogy a korábbi nehézségek elhárulnak. Mégis szükségesnek látszik az olyan szankciók kialakítása, amelyek alapján a tanács teljes nyugalommal vehet fel hitelt.

Az új gazdasági mechanizmus a kommunális adó és területhasználási díj fizetése révén közvetlen pénzügyi kapcsolatot teremtett a vállalatok és a tanácsok között. A tanácsnak megvan a lehetősége arra, hogy meghatározott ideig részleges vagy teljes mentesítést adjon a kommunális adó fizetése alól annak a vállalatnak, amely a tanácsi tervekkel összhangban a lakosság közvetlen érdekeit szolgáló beruházást valósít meg, vagy hozzájárul ilyen beruházáshoz. A tanácsok tehát a közvetlen ösztönzési módokon túlmenően ilyen közvetett ösztönzéssel is befolyásolhatják a vállalatokat a terület fejlesztését érintő beruházásokban való közreműködésre. Ilyen fejlesztés lehetne pl. az orvosi rendelők, óvodák, bölcsődék

Digitized by Google

[illegible]

[illegible] szempontjából. Az [illegible] egyaránt [illegible] hogy [illegible] és a helyi érdekek.

[illegible] gazdaság [illegible] a kapcsolódó [illegible]. Az [illegible] tanácstörvény és a [illegible] vonatkozó [illegible] hogy meghatározzák a tanácsoknak [illegible] az [illegible] területükre [illegible] koordinatív szerepét [illegible] majd tanácsfokozatonként meghatározzák a tanácsi testületek és [illegible] tanácsi szervek területi koordinációs jogosultságát és kötelességeit.

A tanácsok gazdasági szerepének növekedése [illegible] a területi koordináció [illegible] és fejlesztését. A területi gazdasági egységeknek érdekkapcsolatait [illegible] meghatározza majd a területi koordináció hatékonyságát.

Véleményem szerint az itt jelzett elképzelések alapjaiban nem változtatnák meg a tanácsi tervezés érvényben levő egységes rendszerét és menetét, de elmélyítenék a helyi tanácsok önállóságát, felelősségét.

Fodor Mihály

Borsos Miklós: Leányfej

Digitized by Google

Tudományos társadalomelmélet vagy ideológikus társadalomfelfogás?

A marxi elmélet kialakulása idején Marx és Engels alapvető feladatuknak tekintették, hogy a kommunizmus utopikus (ideológikus)[1] felfogását a szocializmus és a kommunizmus elméletével váltsák fel. Az ideológikus elemek és az elmélet közti harc azonban végigkíséri a marxizmus egész történetét, mert újratermelődésének tendenciája is állandó. A marxizmus fejlődése az újjászületó namis tudati elemek állandó leküzdését jelenti.

A hamis tudat elemeinek újjászületése ugyanis több okból is elkerülhetetlen. A munkásosztály léte és történelmi helyzete *megteremti* ugyan a lehetőségét a hamis tudat leküzdésének, lévén a proletariátus az egyetlen olyan osztály, amelynek nem a hamis tudat fenntartása, hanem a leküzdése a létérdeke, de ennek csak a *lehetőségét* teremti meg. A hamis tudat elemei újjászületésének számos forrása lehet, így a munkásosztály spontán napi érdekei a hamis tudatot tisztázatlan tartalmú eszmék formájában termelik újra (igazságosság, egyenlőség stb.). Az a körülmény is a hamis tudat kialakulásának irányában hat, hogy a marxizmus elméleti tételei a köztudatba bekerülve elszakadnak kialakításuk feltételeitől, és így „dogmatizálódnak". Ezért a marxista köztudatot is állandó elméleti munkával kell korrigálni. Bizonyos dogmatizálódási tendencia tehát nem írható feltétlenül egy politikai irányvonal számlájára, de komoly problémává lesz akkor, ha egy politikai irányvonal szentesíti, erősíti ezt a tendenciát, vagy gátolja az elmélet fejlődését, mert nem az elméleti kutatás eredményeit használja fel céljai és eszközei megválasztására.

Az ideológikus tükrözés legáltalánosabb sajátossága az, hogy a valóságot egy eszmén vagy eszmerendszeren át nézi, és ezt az eszmerendszert elszakítja az azt létrehozó valóságtól. Így jön létre az ideológikus tükrözésnek az a jellegzetessége, hogy egyrészt bizonyos kérdésfeltevések egyszerűen meghaladják a hatókört (elutasít bizonyos kérdéseket, amelyek az adott ideológiai rendszerbe nem térnek be), másrészt ez az eszmerendszer alapvetően kész válaszokat is produkál kérdéseire. A marxizmus dogmatikus felfogása számos ideológikus elemet vitt be a marxizmus elméletébe. A klasszikusok meghatározott körülmények között érvényes megállapításaiból a valóságtól elszakadt eszmerendszert alakított ki; így a marxista elmélet forgalmi rendszerét dogmatikussá merevítette, mert nem újította meg, tartalmilag nem frissítette fel a valósággal való állandó összevetésben. A társadalom vizsgálata során kialakított, eredeti formájukban tudományos absztrakciókat a dogmatizmus ideológikus elemekké változtatta, mert elszakította az absztrakció alapját képező valóságtól. Ezért ideológikus a dogmatizmusnak az az eljárása, amelynek során általános társadalmi törvényekből próbálja levezetni az egyes társadalmi jelenségeket.

A társadalom-ontológiai felfogás sok szempontból helyesen bírálja a dogmatizmus ideológikus jellegét. A következőkben azonban arra szeretnék rámutatni, hogy miért és mennyiben marad ez a felfogás maga is ideológikus, és így miért és mennyiben nem lehet következetes a dogmatizmus elleni kritikája sem. (A társadalom-ontológiai felfogás számos ideológikus momentumára Szabó András György is rámutatott).

A társadalom-ontológiai felfogás fő célja a társadalmi valóságnak a maga specifikus vonásaiban való megragadása. A társadalom specifikus (ontológiai) tartalmát a dogmatizmus, mondják, azért nem tudja megragadni, mert azonosítja egymással a tásadalmat és a természetet. A társadalom ontológiai tartalma azonban *gyökeresen* más mint a természeté, s így a társadalom elméletének semmi közös vonása sincs a természetre vonatkozó elméletekkel. (Így lesz a marxizmus is csak a társadalom filozófiai elmélete, nem pedig a valóság egészére vonatkozó filozófia.) E felfogásból — Márkus Györgynél burkoltabban, Vajdánál és Heller Ágnesnél nyiltabban — a társadalom*tudomány* tagadása is következik.

A társadalom tudományos vizsgálatának lehetősége szorosan összefügg a

[1] Ideológiának, a társadalom ideológikus felfogásának Marx és Engels általában az olyan felfogást nevezték, amikor az emberek bizonyos eszméket, eszmerendszert tartanak cselekvésük hajtóerőinek. A mai marxista szóhasználat ideológiának nevezi a társadalomra vonatkozó eszmék rendszerét, noha ezeket az eszméket nem tartja a társadalmi mozgás végső, alapvető mozgatóinak. Cikkemben az „ideológikus" kifejezést a marxi értelemben használom, a hamis tudat eszméit jelölöm vele.

Digitized by Google

sadalomra vonatkozó fogalmak megalkotásának kérdésével. Markus szerint a társadalomtudományok és a filozófia nem tárgyuk, hanem csak absztrakciós szintjük tekintetében különböznek egymástól, a természettudományok alapvető szemléletmódja pedig teljes mértékben eltér ettől. Kérdés azonban, hogy azok az elméleti fogalmak, amelyekkel Marx és Engels a társadalom vizsgálatában elterjedt ideologikus képzeteket fel akarta váltani, valóban teljes mértékben elütöttek-e a természettudományok fogalmi apparátusától.

A marxizmus azért jelentett fordulatot az ideológia történetében, mert az ideológiákat létfeltételeikkel együtt tette kutatás tárgyává. Az ideológiát (az eszméket) és kialakulásának körülményeit csak az ideológia meghaladásával, tudományos elmélettel lehet kutatni. Az emberek spontán módon nem elméleti fogalmakban, hanem képzetekben tudatosítják létfeltételeiket. E képzetek (az igazságosság, az igazságtalanság, a humanizmus stb.) tartalma meglehetősen bizonytalan, ezért nem alkalmasak a valóság elemzésére. Az emberek öröklik e képzeteket, s nem is veszik tudomásul, hogy az öröklött tartalmat mással helyettesítik. A társadalmi valóság feltárásának alapvető kulcsa, hogy minden társadalmi jelenséget a maga szükségszerű ideológiai megjelenési formájával együtt kell elemezni. Minden társadalmi jelenség valamilyen eszmei formában tudatosodik az emberekben, s közvetlenül ezek az eszmék jelennek meg az emberi cselekvés motivációiként, ezért a társadalom vizsgálata szükségszerűen nagy [illegible] nehézségekbe ütközik. Nehéz különválasztani az átélt történelmet az elgondolt történelemtől. Marx — s ez volt nagy történelmi érdeme — elsőként különböztette meg egymástól azt a folyamatot, amelyet az emberek átélnek, attól a folyamattól, amelyben e folyamatot tudatosítják. A marxi társadalomelmélet volt az első, amely e két folyamat különbségét és összefüggését feltárta, és [illegible] a [illegible] a valóságos történelem [illegible]. Marx éppen ezért hangsúlyozta, hogy csak a társadalom [illegible] törvényeinek feltárása, hogy egy következetes materialista monizmus [illegible] szüntetheti meg a társadalom vizsgálatának területén uralkodó ideologikus szemléletet.

Véleményem szerint Marxnak és Engelsnek Hegelhez való viszonyát is nagymértékben befolyásolta az, hogy Hegel átfogó [illegible] megalkotására törekedett, s [illegible] Feuerbachhal, aki az [illegible] koncentrált. Marx és Engels Feuerbach-bírálatának egyik döntő gondolata, hogy Feuerbach materializmusának metafizikus jellege miatt nem képes egységes materialista világképet adni, mert egy metafizikus természetszemléletet szükségképpen kiegészít egy ideologikus (idealista) társadalomszemlélet. A Feuerbachnál kritizált ideologikus humanizmust csak dialektikusan értelmezett monista szemlélet segítségével lehet elméletileg leküzdeni. A következetes monizmus igényéből következik, hogy Marx sem tekinthette a dialektika törvényeit pusztán az emberi társadalom törvényeinek. Erre mutat Marx számos megállapítása. „A pénz-, vagy áruttulajdonos csak akkor változik valóban tőkéssé, ha a termelésre előlegezett minimális összeg a középkori maximumot messze felülmúlja. Itt is, mint a természettudományban, bebizonyosodik a Hegel Logikájában felfedezett törvény helyessége..." (A tőke 1. köt. 3. szakasz. 9. fej.) Marx tehát egészen természetes módon utal a hegeli dialektika természeti érvényességére.

Marx álláspontjának az a lényege, hogy a társadalom vizsgálatában alkalmazott fogalmak szerkezete — ha ezek fogalmak, és nem ideologikus *képzetek* —, alapvetően azonos a valóság egyéb területein kialakított fogalmak struktúrájával. A változó valóság egyre mélyülő megismerése csak az elméleti fogalmak az alkalmas eszközök. Szemben ugyanis az ideologikus képzetekkel — amelyek változnak ugyan, hiszen különböző korszakok vagy osztályok más tartalommal töltik meg őket, de spontán tartalomváltozásuk nem jelenti a valóság feltárásának elmélyülését — a tudományos fogalmak tartalmának szüntelen változása a valóság mélyebb megismerésének eredménye.

A társadalomtudományok fogalomrendszerének kidolgozása nem választható el abszolút módon a többi tudományos elméleti fogalmi rendszerétől. A magam részéről egyetértek Althusser-rel abban, hogy úgy látja, hogy a marxizmus, azáltal, hogy az ideologikus történetfelfogást tudományos történetfelfogással helyettesítette, általános elméleti cezúrát is teremtett. Minden korszak — mondja Althusser — egy új elmélettípust hozott létre. Egy alapvető tudományos felfedezés — Marxnál és Engelsnél a tudomány kiterjesztése a történelem „kontinensére" — kihat az elméleti gondolkodás többi területére is. A történelemnek mint tudománynak a megalkotása egy új tudományos modellt teremtett, amely az egész elméleti gondolkodásra rányomja a bélyegét. A természetfilozófiában

Digitized by Google

egy olyan elméleti modell, az elméleti gondolkodásnak olyan eljárása válik egyre általánosabbá — mondja Althusser —, amely szemben áll a mechanisztikus világkép ok—hatás modelljével. Egy, a korszakra jellemző, a tudományok és az összemberi praxis elért szintjével adekvát elméleti modell a filozófiai vizsgálódásnak is lényeges tárgya, s világnézeti szempontból is releváns. A társadalomtudományok is, ha elméleti tudomány igényével lépnek fel — egy általános elméleti modellt követnek. Ezért hangsúlyozta Marx azt, hogy a kapitalizmust analizálva alapvetően ugyanolyan analízist alkalmaz, mint a természettudományok. Ha ugyanis a társadalom és benne az eszmék tudományos vizsgálatára törekszünk, akkor olyan elméleti eljárásokat kell alkalmaznunk, amelyek *alapvonásaikban* mind a természet, mind a társadalom vizsgálatakor azonosak. Ezért egy adott társadalomelmélet nem véletlenül kapcsolódik össze mindig egy meghatározott természetelmélettel.

Érték és társadalmi lét

A társadalom-ontológiai felfogás ideologikus jellegének két fő, egymással is összefüggő mozzanatát látom. Az egyik mozzanat az általános ontológia elutasítása, a marxizmusnak a társadalom ontológiájára való redukciója, amivel együtt jár a társadalmi lét és a társadalmi tudat közti különbség elmosódása; a másik pedig — ebből következően — a társadalomtudományok olyan értelmezése, amely szerint a társadalomtudományok, mint tudományok, csak a fennálló leírására alkalmasak, a fennálló meghaladása azonban, amely a szubjektív faktor működésének az eredménye, nem lehet objektív vizsgálat tárgya.

Valójában egyetlen társadalmi problémára sem lehet világos és egyértelmű választ adni, ha nem alkalmazunk a társadalomra is olyan általános kategóriákat, mint a lét és a tudat kategóriája, ha nem különböztetjük meg egymástól a társadalmi létet és a társadalmi tudatot. Heller azonban igyekszik megkerülni ezt a kérdést, helyesebben az értéknek mint általános társadalom-ontológiai kategóriájának a középpontba állításával összemossa egymással a társadalmi lét és a társadalmi tudat szféráját. Az érték... társadalom-ontológiai kategória, mint ilyen, objektív; [redacted] objektí[redacted] le – (H[redacted]

Majd így folytatja: „Marx különben számtalanszor elemezte ezt a társadalom-ontológiai objektivitást... magánál a gazdasági érték elemzésénél, amennyiben kifejti, hogy semmiféle vegyelemzéssel ki nem mutatható, mégis messzemenően objektív; másutt... joggal írja, hogy az istenek — mint társadalmi valóságok — ténylegesen léteztek, hatottak, sőt fejlődtek." (Uo., 13. old.) Marx azonban — Hellerrel ellentétben — különbséget tett kétféle objektivitás között. A társadalmi viszonyok sem „dolgok", csak relációk, de tudatunktól függetlenül létező relációk. Az istenek bizonyos társadalmi relációk visszatükrözései, torz visszatükrözései, s bár hatnak, s enynyiben objektívek, létük és hatásuk az ember tudatához van kötve.

Heller szerint „mindazt értéknek tekintjük, ami az emberi lényeg kibontakozásának közvetlen vagy közvetett előidézője, vagy feltétele, tehát értéknek tekintjük a termelőerőket és értékfejlődésének azok kibontakozását... ez a fejlődés minden más érték kibontakozásának bázisa". Egyébként azonban „az egyes heterogén szférák létezése önmagában véve is értékjelenség" „... így pl. a termelés vagy erkölcs szférájának létrejötte értékjelenség." (Uo. 12. old.)

Abban igaza van Hellernek, hogy mind az erkölcsi, mind a gazdasági érték sajátos s nagy jelentőségű társadalom-ontológiai kategória. (Valóban nincs értékmozzanattól független társadalom.) De azzal, hogy a termelőerőket és fejlődésüket minden más érték kibontakozásának bázisaként tekintjük, nem pótoljuk a társadalmi lét és társadalmi tudat megkülönböztetését. Lehet a termelőerők fejlődését értékfejlődésnek tekinteni, az értékfejlődés egy szférájának, de ha materialisták vagyunk, akkor hozzátesszük, hogy a termelőerők vagy az áru értéke a társadalmi lét elemei (az érték — mondja Marx — társadalmi viszony), míg pl. az erkölcsi értékek e valóságos viszonyok sajátos visszatükrözései. A társadalmi lét és tudat közti különbségtétel hiánya az alapvető oka annak, hogy miért nem képes Heller a társadalmi fejlődés tényének magyarázatára. A történelmi fejlődés Heller szerint az értékek kibontakozásának a folyamata, de e folyamat tartalma, lényege nála ideologikus ködbe vész, mert e folyamatot az „emberi szubsztanciától", az „emberi szubsztancia legyőzhetetlen[redacted] magyarázza. „Az emberi [redacted] legyőzhetetlensége, az érté[redacted]... azért a történelem lé-

Digitized by Google

[illegible] mert az történelem, mert diszk-[illegible] folyamatba, a mert ép-pen [illegible] a folyamatosság a társadalom [illegible]ja" (Uo., 21. old.) Heller [illegible] a kérdés lényegét nem [illegible] meg, azt, hogy miért van fej-lődés a társadalomban. Mindössze meg-állapítja, „a történelem ..., a társadalom [illegible]ja" (18. old.), és „a törté-nelmi fejlődésnek, a társadalmi szubsz-[illegible] fejlődő [illegible]nak" kell te-kinteni (11. old.)

A [illegible] és az emberi [illegible] ideologikus esz-[illegible], a történelemben, a társadalomban meglevő folyamatos [illegible] és egyáltalán nem [illegible] lényegét Marx és Engels a [illegible] magyarázata. A német ideológiában: „A termelőerőknek, tőkék-nek és társadalmi érintkezési formáknak [illegible] amelyet mindegyik egyén és mindegyik nemzedék mint valami adottat készen talál, a reális alapja an-nak, amit a filozófusok „szubsztanciá-nak" és az „ember lényegének" képzel-[illegible] amit istenítettek és ami ellen harcoltak." [illegible]

[illegible]

hanem az értékelemzés alapján vála-szolható meg." (Társadalmi Szemle, 1969. 3. sz. 89. old.)

Társadalomtudomány és társadalmi perspektíva

Márkus a társadalom-ontológiai felfo-gás lényegét magyarázva ezt kérdezi: „Mennyiben egyeztethető össze a törté-nelmi fejlődés alapvető jellegzetességei-nek valamiféle kozmikus általánossági törvényszerűségekre való visszavezetése Marx azon mindig hangsúlyozott téte-lére, hogy semmiféle filozófiai séma vagy recept — ... — nem adhat magya-rázatot a társadalmi élet valóságos tör-ténelmére." (Kortárs, 1968. 7. szám, 1114. old.) Márkus kérdésfeltevése kétségkívül jogos; más dolog azonban a kozmikus általánossági törvényszerűségekből való levezetés és megint más dolog egy na-gyon meghatározott tartalmú szükség-szerűség érvényesülésének e szükség-szerűség speciálisan csak a társadalmi [illegible] az [illegible] [illegible]

[illegible]

értelmében ideológusok vagyunk, a történelemből, a történelem általunk adott értelmezéséből kívánjuk levezetni, dedukálni a jövőt." (Uo., 1300. old.)

Amennyire jogos azonban az absztrakt módon felfogott társadalmi szükségszerűség kritikája, és igaz az, hogy az absztrakt szükségszerűségre való hivatkozás valóban a tényleges problémák elfedésére szolgál, annyira helytelen, hogy a marxizmus szükségszerűség-fogalmát Vajda azonosítja ezzel az absztrakt — metafizikus szükségszerűség-felfogással.[2]

Vajda véleménye lényegében az, hogy a szükségszerűség, a törvény szolgálhatja egy adott társadalomnak *mint adottnak* az analízisét, de nem magyarázza meg annak fejlődési *lehetőségeit*, vagyis nem mutatja meg a meglevőn való túllépés útját. Vajda a törvényt metafizikus módon csak a struktúra törvényének tekinti, de nem látja, hogy az adott struktúra belső törvényei magukba rejtik a struktúra átalakításának a *lehetőségét is*. Vajda felfogása szerint a törvény csak a *meglevőt* jellemzi, a lehetőséget pedig elválasztja a szükségszerűségtől, a törvénytől és a valóságtól.

E szembeállítást Hegel igen figyelemreméltóan kritizálta. Hegel kritikáját véleményem szerint azért kell figyelembe vennünk, mert ő, idealista korlátai ellenére is, szemben állt a történelem ideológikus felfogásával, azzal, hogy a gondolkodók üres eszmékből magyarázzák a történelem menetét. A lehetőség kategóriájának a valósággal való szembeállítását és a valóság fölé való helyezését olyan eljárásnak tekintette, amely alkalmas arra, hogy ideológikus eszméket (erkölcsösség, jóakarat stb.) csempésszen be a történelem magyarázatába. Hegel a következőket írta: „A képzeletnek eleinte úgy tűnik föl, mintha a lehetőség volna a gazdagabb és átfogóbb, a valóság pedig a szegényebb és korlátoltabb megfogalmazás... Valójában azonban.., a valóság az átfogóbb, mert... a lehetőséget elvont mozzanatként magában foglalja." (Hegel: Enciklopédia. Akadémiai Kiadó, 1950. 228. old.) Azután ezt írja: „Eszes, gyakorlati embereknek nem imponál a lehetséges, éppen mert csak lehetséges, hanem a valósághoz tartják magukat, de ezen persze nem csak a közvetlenül létezőt kell érteni." (Uo., 229. old.) Hegel kétféle lehetőségről beszél: az esetlegességről és a léttel bíró lehetségesről, a feltételről. Az esetlegesség — mint mondja — mind a természet, mind a szellem világában érvényesül, mert nem mondhatjuk, hogy minden csak így történhetett, másképp nem. De „a tudomány és közelebbről a filozófia feladata általában az, hogy megismerje az esetlegesség látszata mögött rejlő szükségszerűséget". (Uo., 232. old.) A léttel bíró lehetőség — mondja Hegel — a feltétel. Hegel a valóság megváltozása szempontjából a feltétel problémáját tartotta lényegesnek. A valóság a feltételek formájában rejti magában az újnak a csíráját — mondja. A lehetségest és a valóságost Hegel a szükségszerűségben foglalta össze. „A szükségszerűséget helyesen definiálták... mint a lehetőség és a valóság egységét" — írja. (Uo., 233. old.) Hegel ugyanis a szükségszerűséget elsősorban a valóság autonómiáját kifejező kategóriaként értelmezte. „A szükségszerűtől ... azt kívánjuk, hogy önmaga által legyen az, ami." (Uo., 234. old.) Hegelnek — véleményem szerint — messzemenően igazat kell adni. A lehetőség kategóriája a valóságtól és a szükségszerűségtől elválasztva nem áll meg a lábán. Amikor Vajda azt írja: „A marxista elmélet alapvető feladataként jelöltük meg azt, hogy keresse e lehetőség (a társadalmi viszonyok humanizálásának lehetősége) realizálásának miként-jét...", megvalósíthatatlan feladatot tűz ki, ha a lehetőséget a szükségszerűségtől és a valóságtól *elszakítva* képzeli el.

Egy forradalmi társadalomelméletnek lényeges vonása a valóság vizsgálatának és a perspektívának szerves összekapcsolása. A társadalom-ontológiai felfogás képviselői gyakran idézik az egyik Ferner bach-tézist: „A filozófusok eddig csak különbözőképpen magyarázták a világot, most az a feladat, hogy megváltoztassuk." A tézis teljes értelmét azonban nem veszik figyelembe. E tézis értelme ugyanis egyrészt az, hogy a valóság feltárása maga is *csak a változtatás perspektívájából* lehetséges (a kapitalizmus törvényeit nem lehetett a maguk valóságában feltárni mindaddig, amíg nem rajzolódott ki a kapitalizmust felváltó új [illegible] perspektívája), de e perspek- [illegible]l kapta meg a maga való- [illegible] hogy Marx a kapita-

2 Marx és Engels két problémát hangsúlyozott a társadalom vizsgálatában alkalmazott absztrakciók tekintetében. Egyrészt azt, hogy — mint Engels írta — „a valóság nem felel meg a maga fogalmának"; másrészt azt, hogy a történelmi és gazdasági elemzésben nagy jelentőségük van az ún. klasszikus formáknak, amelyekben a folyamatok leginkább megközelítik az elvont törvényt, s így világosan megmutatják az adott társadalomban a fő tendenciákat. E kettős értelemben teszi fel Lenin a kérdést: „Vannak-e a történelemnek a forradalomra vonatkozó olyan törvényei, amelyek alól nincs kivétel? A válasz az... nem, ilyen törvény [illegible] az ilyen törvények csak a [illegible]

Digitized by Google

lizmus meglevő struktúrájából fakadó tendenciákat elemezte. Vajda és Heller, amikor a tudományos elemzést a meglevő feltárására korlátozzák, s a perspektíva kiszabását a filozófia és a filozófusok feladatává teszik, valójában az elmélet és gyakorlat Marxék által bírált kettősséget alakítják át a tudomány és a filozófia kettősségévé.

A tudomány és a filozófia kettősségével, a perspektíva tudományos megválasztásának tagadásával függ össze Márkus pártosságfelfogása is. Márkus ugyanis a következőket írja a pártosságról: „A marxista társadalomtudomány elkötelezettségének, pártosságának követelménye nyilván nem a tények valamely fennálló politikai gyakorlat vagy elvont ideálok szellemében való retusálását (azaz a társadalomtudományok tudományjellegének megszüntetését) igényli, hanem épp azt jelenti, hogy egy tudatosan elfogadott szocialista perspektíva szempontjából válasszuk és fogalmazzuk meg a vizsgálandó kérdéseket..." (Kortárs, 1968. 7. sz, 1118. old. A mondat következő részében Márkus — helyesen — azt hangsúlyozza, hogy a részletproblémák vizsgálatát és ennek „szigorúan objektív módszerekkel" megállapított eredményeit az egész társadalom összfolyamataival kell kapcsolatba hozni.) Márkusnak ez a megfogalmazása nem teszi lehetővé, hogy megkülönböztessük a marxizmust az utópikus kommunizmus elméletétől. A különbség ugyanis nem elsősorban a szocialista perspektíva, a kommunista társadalom marxi modellje és az utópikus kommunizmus között állt fenn, hanem abban, hogy az utópistákkal ellentétben Marx és Engels azt mutatta ki, hogy a kommunizmus a társadalomfejlődés szükségszerű folyamatának eredménye. A pártosságnak ez a Márkus által megfogalmazott értelmezése nem alkalmas arra, hogy a marxista filozófiaelmélet és a gyakorlati kommunista mozgalom szükségszerű egységét, összetartozását alátámassza, ami valójában a pártosság igazi értelme. A pártosság ugyanis nem egyszerűen a szocialista perspektíva vállalását jelenti (még akkor sem, ha Márkus hozzáteszi ehhez, hogy a perspektíva ezen elfogadásának tudatosnak kell lennie — hisz a tudatosság lehet ideológikus tudatosság is), hanem a perspektívának olyan megalkotására és olyan állandó újraalkotására való képességet, amely a valóságból bontja ki ezt. (A marxi pártosságnak elengedhetetlen mozzanata, hogy a célokat, a perspektívákat objektív létfeltételeikkel és ezek változásaival együtt vizsgálja.) A perspektíva [illegible] újraalkotásának képessége azért is lényeges, mert a dogmatizmustól csak az ment meg, ha világosan látjuk, hogy a kommunizmus mai képe más, mint száz évvel ezelőtt, a már elfogadott perspektívát, célt tehát állandóan „szigorú objektivitással" össze kell vetnünk a valósággal, s nem pedig egyszerűen elfogadnunk. Feltételezem, hogy a kommunista perspektíva elfogadását valójában Márkus is így gondolja. Véleményem szerint azonban, ha az értékek kialakítását és az értékek (perspektívák) vállalását kivonjuk a tudomány hatásköre alól, akkor e perspektíva — s erre éppen a dogmatizmus szolgáltatott példákat — ideológikus perspektívává válik.

•

Teljesen egyetértek a társadalom-ontológiai felfogás képviselőivel abban, ahogyan *elvileg* elképzelik a marxista filozófia reneszánszát, amelyre valóban mindannyian törekszünk. Márkus ezt a következőképpen fogalmazta meg: „Minden, valóban egy nagy emberi-történelmi fejlődés-szakasz problémáit megválaszolni kívánó korfilozófia szembetalálja magát azzal a szükséglettel, hogy új kérdések, új társadalmi, kulturális jelenségek, ellentmondások stb. felvetődésével maga is új alakot öltsön, mégpedig nemcsak annyiban, hogy az új tapasztalatok fényében módosítja egyes elavult tételeit, hanem azáltal is, hogy a régi kérdések helyett újakat vet fel, megújítja struktúráját, az új problémák szemszögéből értelmezi és átértelmezi saját elméletrendszerét. Nemcsak az elmélet életképessége, de valóságos folytonossága is csak a teoretikus »reorientációnak« ebben a folytonos vagy időnként végbemenő folyamatában valósulhat meg" (Kortárs, 1968. 7. sz. 1121. old.). A teoretikus reorientáció igénye azonban nem jelentheti a marxizmus elméleti eredményeinek tagadását. Az ideológia szintjén könnyű az új problémák felvetése, de ezek elméleti megoldása már nehezebb. Ez utóbbira is van azonban példa mind a magyar, mind a nemzetközi marxista irodalomban. A marxizmus ilyen *elméleti* továbbfejlesztésének tartom Tőkei Ferenc munkáit, és ilyennek találom, egyes vitatható tételei ellenére, Althusser munkásságát is. A marxizmus megújulása szempontjából nem egyes tételek a lényegesek, hanem a marxizmus szelleme, lényege: következetes monizmusa, s az, hogy ennek alapján a forradalom ideológikus célkitűzését a forradalom tudományos perspektívájával válja fel.

[illegible] Mérei

Digitized by Google

Objektivitás, praxis, filozófia

A „társadalom-ontológusok" vagy a praxis filozófiájának képviselői — ahogy nevezniük kellene magukat, ha nyíltabban kívánnák kifejezni álláspontjuk lényegét — élesen szembeállítják az objektivitást a praxissal, s ezen belül az objektivitás „hálóját" alkotó törvényeket a praxis eredményeképpen teremtődő szabadsággal. Ez a merev szembeállítás az alapja az ún. terjedelmi irányzat „gyakorlati marxista" kritikájának, ez adja az érvek tartalmát, s ezt a Marx korai írásaiból vett érvek csak megfejelik, dekorálják, de nem alapozzák meg.

Jó előre szeretném leszögezni, hogy a „gyakorlati marxizmus" által adott kritika és maga az ú. n. társadalom-ontológiai felfogás is sok jogos szempontot tartalmaz. A marxizmus megjelenése előtti materializmus néhány egyoldalúsága ugyanis (amelyeken pedig Marx már túllépett) valóban tovább élt a „hivatalos" marxizmus nem egy képviselőjénél, még inkább interpretátoránál, terjesztőjénél. Így kapott Marx határozott intenciói ellenére — mint erre Szabó András György már rámutatott — egyoldalú, túlzott hangsúlyt az objektivitás, az „embertől független objektív valóság" (ahogyan gyakran kifejezték), bár néha történt utalás arra is, hogy ez az objektív valóság (legalábbis a társadalom esetében) nem az embertől, hanem „csak a tudattól" független. Ebben a megfogalmazásban *valóban* elsikkad a gyakorlat, amely éppen tudatos, nem pedig a tudattól független[1] tevékenység, amelytől viszont alapvetően függ a társadalom léte (és tegyük hozzá: az ú. n. masodfajú objektív valóság léte is).

Másrészt — társadalmi vonatkozásban erre is rámutatott már a törvényről folyó vita éppen a Társadalmi Szemle hasábjain, valamint számos, e témával foglalkozó mű, köztük Szabó András György: „A törvény és az ember" című könyve — ugyancsak e klasszikus intenciók ellenére, a törvény is túlzott hangsúlyt kapott a véletlennel szemben. Dialektikus szólamok és Engels-idézetek álcája mögött ugyan, de tovább élt a filozófiai közfelfogásban a törvény és a szükségszerűség azonosítása, a véletlen és vele az alternatívák, lehetőségek, valószínűségek lebecsülése, hiszen — mint mondták — a szükségszerűség utat tör a véletlenek sokaságán keresztül, s legfeljebb csak „megnyilvánul" bennük.

Ennek az egyoldalúságnak a kritikájával a legteljesebb mértékben egyet lehet érteni mindaddig, amíg a kritika át nem csap egy másik fajta egyoldalúságba, s az objektivitásnak a gyakorlat rovására történt túlhangsúlyozását fel nem váltja a gyakorlatnak az objektivitás rovására történő túlhangsúlyozásával.

A gyakorlatnak ugyanis két oldala van: anyagi és eszmei. A tárgyi tevékenység olyan anyagi mozgás, amely tudatos, és egyben olyan tudati mozgás, amely tárgyiasul. A gyakorlat folyamatában valóban egyesül az objektum és a szubjektum (amennyiben a szubjektum *alakítja*, s ezzel — új formájában — *teremti* az objektumot). Az objektum és a szubjektum viszonya nem merül azonban ki ebben a gyakorlat során létrejött egységben, hanem abban is megmutatkozik, hogy az ember a természet része is; mozgásának törvényei biológiai, morfológiai, strukturális stb. vonatkozásokban a természet törvényeihez kötődnek, s szociális tevékenysége szükségképpen ráépül a természeti adottságokra. Megmutatkozik az egység abban is, hogy az ember tevékenységének tárgyai is a természeti törvényekhez kötődnek, s abban is, hogy a tárgyi tevékenység eredményei (akár tárgyak, akár viszonyok) objektivitásként lépnek fel az újabb praxissal szemben stb.

De az objektum és szubjektum viszonya nem csak egységet jelent, hanem különbséget, szembenállást is, hiszen van olyan tudati mozgás, amely nem tárgyiasul, és van olyan anyagi mozgás, amely nem tudatos és nem is tudatosul. Figyelmen kívül hagyva egyelőre azt a kérdést, hogy létezik-e a gyakorlat és megismerés tárgyának szféráján kívüli objektivitás, itt csak arra utalok, hogy maga a gyakorlat folyamata, valamint ennek eredménye szükségképpen számos olyan vonást hordoz, amely nem tudatosult, s ezért mind a konkrét gyakorlat, mind pedig az eredményeként létrejött objektiváció gazdagabb, mint saját tudati előképe. (E vonatkozásban az ösztönös cselekvések és az elidegenült törvények korszaka „csupán" annyiban különbözik a tudatos cselekvés és a szabadság korszakától, hogy az előbbiben a gyakorlat a társadalmi mozgás felszíni jelenségeinek tudatosulását involválta, az utóbbiban pedig a lényegi összefüggéseket.)

Digitized by Google

Az objektum és szubjektum szembenállása asszimetrikus viszonyukban is megmutatkozik, amennyiben a gyakorlat (a tárgyi tevékenység) csak a tudatosság, a céltudat jelenléte által különbözik az anyag bármiféle (természeti) mozgásától. A tudat azonban csak anyagi mozgás közvetítésével képes tárgyi változást letrehozni. Így a gyakorlat közvetlen formáló ereje maga is anyagi mozgás, s mint ilyen, nem változtatja meg a tevékenység körébe vont jelenségeknek és a tevékenység produktumának elsődlegesen tárgyi-anyagi jelleget. A társadalomban is megőrződik tehát az objektivitás és szubjektivitás egységén belül az objektivitás bizonyos fajta dominanciája.

Itt kell visszatérnem arra a kérdésre, hogy letezik-e a gyakorlat és megismeres tárgyának szférajan kivüli objektivitás. E kerdes megválaszolásaban nem egységes a „praxis filozofiája": a gyakorlaton kivüleső objektivitás tagadásával éppúgy talalkozhatunk benne, mint azzal a feltogassal, amely elismeri ilyen objektivitas letet, de kizárja azt a filozófia hatásköréből, es visszatükrözését egyedül a természettudományokra bízza. Senki sem vitatja azonban a gyakorlat tárgyának objektivitasat (hiszen az objektum és szubjektum egysége éppen ezen az objektivitason alapul), csak arra hívják fel – helyesen — a figyelmet, hogy a gyakorlat szférája most és bármikor szükségképpen részleges, történelmileg korlatozott. Csakhogy — mint ismeretes és altalanosan elismert — az ember mindig uj meg új területeket von be gyakorlati tevékenységének körébe. Lehetséges-e, hogy a gyakorlat tárgya csak azáltal nyer objektivitást, hogy a gyakorlat tárgyává tettük? Nyilván nem, márcsak azért sem, mert akkor a gyakorlatot nem lehetne az objektum és szubjektum *egységeként* felfogni. Vagyis azok a jelenségek, amelyekre a gyakorlat fejlettségének egy adott történelmi szakaszában nem (még nem) irányult, semmiképpen sem lehettek nem objektívek, még kevesbé lehettek nem létezők.

Mármost ez a felosztás, amelyet a társadalom-ontológiai irányzat tesz — hogy tl. a természettudomány tárgya a praxistól független létezés, a praxistól független (törvényszerű) viszonyok rendszere, a filozófia tárgya pedig maga a praxis, a praxisban keletkező objektum-szubjektum egysége — több oldalról is támadható.

Egyrészt azért, mert a filozófiának ahhoz, hogy az objektum és szubjektum egységét vizsgálhassa, magát az objektumot, a praxis tárgyát, mégpedig nemcsak reális, hanem potenciális tárgyát is vizsgálnia kell. Kétségtelen ugyan, hogy a filozofálás maga is emberi tevékenység, a filozófia, mint eszmerendszer, emberi tevékenység terméke és csak az emberi tevékenység során szerzett tapasztalatokból indulhat ki. Vagyis valóban felmerülhet a kérdés, hogy — a tevékenység szükségképpen részleges lévén — szabad-e a filozófiának bemerészkednie az emberi tevékenység körébe nem vont területekre, szabad-e állításokat megkockáztatnia, következtetéseket levonnia ilyen területekről (vagyis az anyagi világ *egészéről*). Más szóval: jogos-e az objektivitás és szubjektivitás viszonyára vonatkozó, a tárgyi tevékenység szférájában szerzett tapasztalatoknak az az elméleti extrapolációja a tevékenység körébe nem (még nem) vont területekre, amelyet a marxista filozófia — pontosabban: az a filozófia, amelyet pl. Márkus György „terjedelminek" titulál — a maga tárgyának megjelölésével, az anyag és tudat viszonyának megállapításával, a dialektika törvényeinek megfogalmazásával végez?

Első pillantásra úgy tűnhet, hogy az extrapoláció jogosságának tagadása az egzakt tudományos eljárás. Alaposabb megfontolás azonban azt mutatja, hogy extrapoláció nélkül maga a tudomány is megszűnik, a tényeknek (mégpedig a *megfigyelt* tényeknek) puszta regisztrálására redukálódik, holott a tudomány (minden tudomány!) éppen a tények magyarázata, a belőlük levont következtetések összessége, s mint ilyen, szükségképpen túlmutat az alapjául szolgáló tények korlátain. Így a filozófia sem létezhetne extrapoláció nélkül; még a „társadalom-ontológiára" redukált filozófia is extrapolációt követel, ellenkező esetben — a „megismételhetetlenül egyedi" társadalmi történések puszta regisztrálásaként — semmiben sem különbözne a rosszul felfogott történetírástól. S ez nemcsak a materialista filozófiákra igaz; minden filozófia extrapolál, latens formában még a legkonzekvensebb pozitívizmus is, ha valamilyen módon indokolni próbálja álláspontját. A filozófia tehát (mint *minden* tudomány) az ismerttől az ismeretlenbe ívelő híd, s mi sem természetesebb, mint hogy az ismeret a véghezvitt gyakorlaton alapul, és a feltáruló, ismeretlen újabb gyakorlathoz vezet. A filozófia és az egyéb tudományok különbsége e vonatkozásban az absztrakció fokában, mélységében van, amelyből az extrapolá-

Digitized by Google

ió szélessége következik. Éppen azért átszhat metodológiai szerepet a filozófia az új, a tevékenységbe eddig be nem vont mondhatjuk talán, hogy eddig nem is étező, vagy nem is objektív?!) területek feltárásában, mert képes a legnagyobb fokú absztrakcióra, a legáltalánosabb jegyek kiemelésére, s ez *feljogosítja* arra, hogy extrapolálja ezeket (eközben persze mindig újra meg újra meg kell küzdenie azzal a veszéllyel, hogy — a gyakorlat korlátozottsága miatt — egyetemesnek nézheti a különöst).

Másrészt azért is támadható a filozófia tárgyának előbb említett felfogása, mert nemcsak a filozófia tekinthető az emberi tevékenység termékének (s mint ilyen, szubjektívnek is). A természettudomány is vizsgálhat kizárólag a társadalmi praxis körébe vont objektumokat, maga a vizsgálat pedig kölcsönhatást — és egységet — tételez fel az objektum és a szubjektum között. Különbséget legfeljebb azon az alapon lehet tenni, hogy milyen mértékben jár a kölcsönhatás a vizsgálat tárgyának gyakorlati átalakításával, illetve, hogy milyen mértékben jelenti a vizsgálat tárgya a korábbi gyakorlati tevékenység objektivációját. De a határ itt sokkal kevésbé a természet és társadalom között húzódik, mint inkább a természet kevésbe uralt és jobban uralt területei között; hiszen a Hold túlsó felét fényképező űrhajó kutathatja, hogy milyen a Hold „a praxistól függetlenül", de például a biológia már nem teheti fel úgy a kérdést, hogy milyen az élővilág „a praxistól függetlenül".

E vonatkozásban inkább az a különbség a gyakorlat körébe vont természet és a társadalom között, hogy a természetben a gyakorlat objektivációinak tárgyi formája a legszembetűnőbb (bár sohasem kizárólagos!); a társadalomban azonban durva leegyszerűsítés volna a tárgyi objektivációkra (eszközökre, épületekre stb.) szorítkozni. De nem lehet eltekinteni attól, hogy vannak objektivációk, hogy a társadalom *nem azonos* a gyakorlattal (noha nem létezik nélküle), hanem objektivációk, tevékenységek és eszmék rendszere. A társadalmat csak akkor lehet gyakorlatként, az objektum és szubjektum differenciálatlan egységeként felfogni, ha a gyakorlatot elvont-absztrakt formában, „mint olyant" fogjuk fel, ha elfeledkezünk arról, hogy a gyakorlat reálisan nemzedékek, csoportok, egyének érzéki-konkrét tevékenysége, amely mindig más és más, s amelynek számára minden megelőző gyakor[illegible] jektivitása dominál a felett [illegible] len tény felett, hogy ez a me[illegible] korlat is magábanfoglalta a mot. E megelőző gyakorlatot, annak objektivációit és az általa létrehozott eszmerendszert pedig csak a most és általunk folytatott konkrét gyakorlattól elvonatkoztatva lehet vizsgálni vagyis a társadalom minden tisztességes vizsgálatának (akár tudományosnak nevezzük akár filozófiainak) olyan valamit kell visszatükröznie, ami a pillanatnyi, konkrét, általunk és most folytatott és folytatandó praxistól függetlenül is olyan, mint amilyennek leírjuk, s csak a vizsgálat talaján lehet bármit is mondani arról, hogyan illeszkedik be, hogyan fog beilleszkedni a mi konkrét tevékenységünk a meglevő, objektív társadalmi viszonyrendszerbe. S végül is *ez az egyetlen igazán embercentrikus, gyakorlatcentrikus* (t. i. a *ma* gyakorlatára összpontosító) *világfelfogás*, nemcsak a természetre, hanem a társadalomra vonatkozóan is.

A törvény és a szabadság viszonyának értelmezése az a másik terület, amelyen a „praxis filozófája" egyoldalúságra egyoldalúsággal válaszol.

Felfogásában az objektív törvények léte, sőt „meghatározó szerepe", esetleg kizárólagos ontológiai realitása élesen áll szemben a szabadsággal, mint a törvény meghaladásával, megszüntetésével. Csakhogy ez a szembeállítás egyáltalán nem új. Legfeljebb az benne a (viszonylag) újszerű az évezredes filozófiai problémán belül, hogy itt a törvény mint a természet (és csak a természet) törvénye jelenik meg s ily módon szolgálja a természetnek a társadalommal való szembeállítását, amelyben nincs törvény (legfeljebb az elidegenülés körülményei között, ezek azonban leküzdhetők). A szabadság itt a kötöttségek hiányát jelenti,[2] azt, hogy a „... szabad társadalomban a társadalom mozgása az ember tudatos célkitűzéseinek van alávetve, s nem »objektív« törvényszerűségeknek". (Vajda Mihály: Objektív természetkép és társadalmi praxis. Magyar Filozófiai Szemle, 1967. 2. szám. 323. old.)

A „vagy törvény, vagy szabadság" alternatíva ismét hamis, ezúttal a törvény torz értelmezése miatt. Felállítói a mechanikus materializmus zsákutcájába tévednek, *önálló* ontológiai *léttel*, a valóságos jelenségeket *determináló* erővel ruházzák fel a természettörvényeket, kizárnak a törvények[illegible]ndenféle alternatívát, lehetőséget, [illegible]nt — s aztán száműzni akarják [illegible] törvénye[illegible]edig a ma[illegible]un-kás[illegible] a

Digitized by Google

mechanikus felfogást (jóllehet nyomai itt-ott napjainkig is megmaradtak). A dialektikus materializmus felfogásában semmi sincs a törvényeknek „alávetve", a törvények — és ez a természettörvényekre is vonatkozik — semmit sem determinálnak; a törvények csak közös oldalai, ismétlődő vonásai azoknak a viszonyoknak, amelyekben a determináció létrejön. Önálló léttel sem bírnak tehát, csak az egyes konkrét folyamatokban léteznek, mint ezek közös momentumai. De ezek az egyes konkrét folyamatok, éppen egyediségük következtében, mindig esetlegesek, különféle lehetőségeket, s ezzel alternatívákat hordoznak magukban jóllehet az alternatívák a mozgás különböző formáinak megfelelően — erősen különbözőek lehetnek. A törvények éppen a létezésük alapját jelentő egyedi folyamatok miatt tartalmazzák *mindig* a véletlen momentumát. De nemcsak a törvények tartalmazzák (mindig) a véletlent, a véletlenek is magukban hordozzák a törvényt. Egyedi esetlegességük véletlenné teszi őket, az egyediben rejlő általános, az egyesek közös lényege, közös meghatározottsága, indíttatása pedig törvennyé manifesztálódik. A kettő nemhogy kizárná, de éppenséggel feltételezi egymást; elszakításuk teljesen egyértelmű volna az egyes és az általános egymástól való elszakításával, a közös vonások nélküli „egyedi" egyes pozitivizmusával és az egyesek nélküli „tiszta" általános teleológiájával.

Így kibontva a törvény és a véletlen dialektikáját, napnál világosabbá válik a „tiszta általános a természetben — megismételhetetlenül egyedi a társadalomban" alternatíva tarthatatlansága.[3]

Mármost ha éppen az egyes emberek cselekvésének, minden egyes konkrét tevékenységének egyedi esetlegességében rejlik az alternatívák létezése (vagy ha jobban tetszik úgy: az alternatívák, választási lehetőségek létezése eredményezi az egyes tevékenységek egyedi, véletlen variációit), akkor milyen alapon lehetne az alternatívák létezéséből bárhol — az adott esetben a tudatos célokat kitűző és megvalósító ember kommunista társadalmában — mindenféle közös jegy hiányára következtetni? Vajon az a társadalmi szituáció, amely az alternatívákat és a köztük való választás lehetőségét kínálja, pusztán passzív háttér-e, s maguk az alternatívák egymástól teljesen független absztrakt lehetőségek? Nyilván nem — a „háttér" a legkülönbözőbb, társadalmilag létrehozott objektív és szubjektív áttételeken keresztül (amelyeknek egyike maga a tudatosság is) aktivizálja a cselekvő embert, *determinálja* a célkitűzést és a cselekvést. Természetes, hogy éppen az alternatívák és az áttételek sokszínű kölcsönhatása miatt ezt korántsem egyértelműen teszi s az is természetes, hogy a determináns faktorok között igen előkelő helyet foglal el a szubjektum tudata (amelynek társadalmi determináltságát megintcsak nem lehet tagadni, s ahol a determináltságot megintcsak dialektikusan kell értelmezni). S maguk az alternatívák is összefüggnek: az objektív szituáció reális lehetőségei alapozzák meg a választás, a tudatos célkitűzés és a szabad cselekvés lehetőségét. Természetes tehát, hogy a szabadon választott tudatos egyedi célokban és tettekben ez az objektív általános, a közös lényeg, közös meghatározottság, objektíve közös indíttatás is bennük rejlik.

Való igaz, az elidegenedett társadalom „alá van vetve" az objektív törvényeknek, s a szabad társadalom fő vonása éppen az alárendeltség felszámolása. De vajon le lehet-e másként győzni a törvény uralmát — amely éppen egymást lerontó ösztönös, társadalmi indíttatását tekintve csak esetleges célkitűzések és tettek alapján áll fenn—, mint a célok és tettek megfelelő összehangolásával, a bennük rejlő közös, össztársadalmi vonások radikális megnövelésével? Lehet-e tudatos a célkitűzés és a cselekvés, ha nincs tudatában az összes többi ember célkitűzéseinek és tetteinek? Nyilván nem; a szabadon cselekvő egyes ember *feltételezi* a szabadon cselekvő *társadalmat*. A kommunizmusban a társadalom mozgása valóban az ember tudatos céljainak van alávetve, csakhogy nem az *egyes* ember tudatos céljainak, hanem annak, ami az egyesek tudatosságában, célkitűzésében, tetteiben az objektív szituáció által megalapozottan közös célra irányul, egy lényegű, azaz törvényszerű.

S az elidegenült társadalom és a szabad (kommunista) társadalom között nem az a különbség, hogy az egyikben vannak, a másikban pedig nincsenek objektív törvények, hanem az, hogy a törvény az előbbiben *spontánul keletkező általános oldala* az egyes emberek egyedi tevékenységének (ezért uralkodik e tevékenység felett), az utóbbiban azonban *tervszerűen keletkező, tudatosan kialakított általános oldala* ugyanennek a tevékenységnek (s mint ilyen, az ember alatt áll).

Fodor Judit

3 Még egyszer alá kell húznom: ahol a vulgáris marxizmus elszakította a törvénytől a véletlent, ott kiérdemelte a „társadalom-ontológia" kritikáját!

Digitized by Google

Marxizmus és filozófiai antropológia

Sok szó esik még mindig a *filozófiai antropológiáról* mind itthon, mind más szocialista országok filozófiai irodalmában, jóllehet a hatvanas évek első felé*hez képest* a vita szenvedélyessége, a vitázók harcos-polemikus kedve vesztett lendületéből. A valamikor nagy port felvert téma körül lassan elültek az első felfedezés szülte kedélyhullámzások: akik korábban szinte megittasodtak a filozófiai antropológia — vélt vagy valóságos — marxista karrierjének megjóslásától, lassan lehiggadtak, kiközösítő ellenfelei pedig egy hallgató-várakozó álláspontra vonultak vissza.

A közelmúlt filozófiai tárgyú publikációinak jó része — akár az etika, akár az esztétika, akár a pszichológia, vagy a szociológia stb. területeit vesszük is — mint *bevett* kategóriákkal él és dolgozik az antropológiai témakör főbb terminusaival (gyakran használva magát az elnevezést is). Ami viszont az önmagában vett problematika feltárását és kifejtését illeti, szó sincs arról, hogy a marxista irodalomban valami végleges, lezárt közmegegyezés érlelődött volna ki a filozófiai antropológiát, annak tárgyát és a marxista társadalomfilozófia, a történelmi materializmus rendszerében elfoglalandó helyét illetően. Sőt éppen az ellentétes álláspontok kikristályosodásáról, ezen álláspontok igényes és gyakran nagyértékű írásokban jelentkező érdemi kifejtése nyomán a koncepciók *elhatárolódásáról* számolhatunk be.

A gyakran homlokegyenest ellenkező mondanivalójú álláspontok ellenére ez máris arra vall, hogy *van* le nem tagadhatóan *marxista* filozófiai antropológia. Ez persze nem jelentheti azt, hogy a filozófiai antropológia az, amivel a filozófusok *foglalkoznak;* az e területen fellelhető meglehetősen nagy elméleti káoszt önmagában semmiképpen sem kívánjuk igazolni és idealizálni. A probléma *filozófiai jelentőségét* azonban ma már vajmi kevesen vonják kétségbe. Nem lehet azonban nem tudomásul venni, hogy az antropológiai problémakör értelmezése és jogosultsága körüli viták is a marxista filozófiában meglevő irányzatok tényét húzzák alá. A filozófiai antropológia felfogása és tudományterületi elhelyezése ugyanis — esetenként kimutathatóan — a marxista filozófia *egészének* az értelmezésével függ össze; ez utóbbi szükségképpen — így vagy úgy — meghatározza azt (és fordítva: az antropológiai kérdésfeltevés — értelmezésétől függően — számos rendszerező gondolatsorral befolyásolhatja e filozófia általános építkezésének menetét).

A jelenlegi állapot: az antropológiainak nevezhető témakör általában vett „respektálása" és bizonyos szempontokból heurisztikus értékének felismerése, meglehetős fáziseltolódással következett be. Szerepet játszott ebben Marx egyes korai írásainak, a *Gazdasági-filozófiai kéziratok*nak és a *Német ideológiá*nak elkésett eredeti nyelvű megjelentetése (1932). Ismeretes ezeknek (főképp az előbbi munkának) a polgári „marxológusok" körében keltett — politikailag nem mindig rossz szándékú és támadó — visszhangja. A fiatal Marxot mint „korunk felfedezését", mint „humanistát" stb. szembeállították és kijátszották a marxizmus sztálini-ökonomista felfogásával szemben, amelynek kodifikációja éppen a harmincas évekre tehető. Jóllehet e kritika viszonylag jogosult volt (de *csak viszonylag,* hiszen egyrészt a marxizmus nem azonosítható annak sztálini felfogásával, másrészt a marxista pozíció fölénye — az embernek mint társadalmi viszonyai összességének és termékének feltárásával — még ebben a merev, leegyszerűsített felfogásban is érvényesült), az akkori válasz mégis növekvő bezárkózásból, magának *a* problematikának az elutasításából állt. Ez a hozzáállás nem volt kellően átgondolt, ahogy a polgári (egzisztencialista, perszonalista stb.) *felvetési mód* elutasítása jogos, szükséges reakciónak tekinthető.

Az ún. személyi kultusz filozófia-politikája következtében — némi megszorítással mondhatjuk — Marx társadalom

Digitized by Google

mecha
itt-ott
dialek
semmi
a tör
nyekr
termi
dalai
szony
létre
csak
tezne
ezek
egy
leg
alte
leh
bo
ku
pe
fo
a
to
l
d
g

...ntropológián?

...ntropológia filozófiai vonat...ulatát illeti,[2] a polgári filo...ori történetében *két* alapvető ...gában számos, egymásnak ellentmondó ágazatra bomló) ...különböztethetünk meg. Mind...gy téves értelmezésen alapul: azt kívánjuk bemutatni, hogy ...elemben *nincs* a marxizmus...ai antropológiája. Az egyik ...z életfilozófia, a 19. század má...ben lényeges elágazása volt a ...ozófiának. Felfogásában annak ...szolása, hogy mi az ember, egy ...itív jegyösszességnek a felmu...gényli, amely *minden* emberre ...tatható, s amely *egyszer és min...rögzített* tulajdonsághalmazként ...eri az embert történelme vala...korszakán. Az életfilozófia egy...m ágyazta be az embert egy ál...lételméleti felfogásba, másrészt a történeti-szociológiai megköze...l. Feladatának éppen azt tartotta, ...a *nem történeti*, a társadalmi-szo...ai változásoktól függetleníthető, ...k határát már nem változóként vonásokat (elsősorban a tudati...ichikai szükséglet- és érdekstruk...t) kutassa.

...elfogás részben továbbélt a húszas ...ől *német* földön kiépülő és túlnyo...szt szellemtörténeti beállítottságú fi...iai antropológiában, amely idővel az ...sztencializmus egyik eszmei forrásá...lett. Scheler, Plessner és Gehlen a ...ári filozófiában immár klasszikus ...nba menő munkássága nálunk úgy...ván alig ismeretes. Felfogásuk közös ...ásaiból — erős leegyszerűsítéssel — ...et emelnénk ki. Eszerint a filozófia ...tropológia az ember *lényegéről* szóló, ...emberrel foglalkozó tudományokat az ...iberi lényeg szempontjából *genetív-...intetizáló módon összefogó* tudomány. ...em szükséges külön bizonyítani, hogy ...marxi interpretációtól távol áll az ant...pológiának ez a rendkívül kiszélesített ...s funkcióját a *„reaktivitásra"* a tudo...nányok végső megállapításainak összeg...zésére redukáló felfogása. (Bár marxisták között is fellelhető az antropológia enciklopédikus „human science"-ként kezelésének igénye.)

Meglehetősen kiterjedt felfogás-sorozattal találkozunk az antropológia *marxista* igényű tárgymeghatározását és kifejtését illetően is. A lefolyt vitákban mindenesetre volt két olyan jól megkülönböztethető álláspont, amely *tagadólag* válaszolt a marxista filozófiai antropológia létjogosultságának kérdésére. Az első felfogás — amelyet ha kívánnánk sem igen tudnánk nevekhez kötni, nemcsak azért nem, mert eredete szerzői kollektívák anonimitásába burkolt, hanem azért is, mert következetes elméleti kifejtését egyáltalában nem vitték végig — eliminálta, vagy a jobbik esetben a történelmi materializmus perifériájára tolta azt a kérdést, hogy mi az ember. Megelégedett annak a végső soron persze döntő fontosságú marxi tézisnek a deklarálásával, hogy az ember társadalmi viszonyainak összessége, s értelmes absztrakciónak csak az *osztályegyént* tekintette, mondván, hogy nem lehet általában az „ember"-ről beszélni, hanem csak rabszolgáról vagy rabszolgatartóról, jobbágyról vagy földesúrról, bérmunkásról vagy tőkésről stb. E nézet — amelyhez számos értetlen-idegenkedő hangulati elem, politikai és tudománypszichológiai félsz tapad — feloldhatatlan abszurditásokhoz vezet. Hiszen ha tagadjuk a társadalmi individuum absztrakcióját, ha megmaradunk a kizárólag osztálysztereotípiákkal való jellemzés mellett — amely a maga határai között, a konkrét történelmi szituációtól függően, messzemenően jogosult lehet — akkor *nem tudjuk megmagyarázni a történelem folytonosságát és folyamatosságát*, s a társadalomtörténetet egymást nem folytató, hanem magánvalóságukban széthulló formációkra szabdaljuk fel.

Ismeretes, hogy ezen a ponton keresendő a sztálini történelmi materializmus-felfogás egyik fő buktatója. Amikor Sztálin megkísérelte megmagyarázni az egyik társadalmi-gazdasági alakulatból a másikba való átmenetet, részben merő általánosságokat vázolt fel a termelőeszközök fejlődéséről (amely terméktöbbletet létrehozva állandósítja a mások általi kizsákmányolás lehetőségét), másrészt — kiáltó történelmietlenséggel — a dolgozóknak a munkában való részvételét illető nagyobb fokú érdekeltségét és az „előnyösebb" alkalmazását jelölte meg a rabszolga—jobbágy—bérmunkás-váltás okául. E magyarázat egyebek között abból fakad, hogy Sztálin nem volt képes túllépni a rabszolga—jobbágy—[illegible]munkás hármasság osztályjegyek[illegible] emberizmusán, jóllehet ezek [illegible]

2 Ismeretes, hogy antropológián elsősorban azt a természettudományos diszciplínát értik, amely biológiai — morfológiai és fiziológiai — szempontok alapján írja le az embert, összehasonlítja és genetikusan összefüggésbe hozza az állatvilág meghatározott nemeivel. Ettől teljesen eltérően, az angolszász országokban és Franciaországban antropológiának nevezik az ún. primitív kultúrákat leíró és ezek fejlődése számára kultúrsémákat konstruáló tudományt (ez nagyjából megegyezik a német nyelvterületen etnológiának nevezett tudomány kutatási szférájával).

Digitized by Google

és történelemfilozófiai öröksége *leszűkült a történelmi determinizmus elméletére.* A marxista gondolkodás történetében hosszú ideig uralkodott az *egy tényezőre,* a gazdasági viszonyokra redukálás gyakorlata. Az ökonómiai viszonyok szélsőségesen egyoldalú kezelése, a gazdasági faktornak egyetlen magyarázó elvként való értelmezése a társadalmi lét valamennyi többi szférájának — és benne a cselekvő embernek — pusztán *reflexív* szerepet engedélyezett. A marxizmusból kikerült a cselekvő-alkotó, a körülményeket tevékenységével befolyásoló, a felmerült alternatívák között döntő-választó, röviden: a *magát és történelmét teremtő* ember kérdéskomplexuma, amit par excellence antropológiai problematikának nevezünk. Az így létrejött elméletben az ember a már szinte természettörvényként, kérlelhetetlen objektivitással ható társadalmi tényezők függvénye és alárendeltje lett. Ezzel megvalósult a társadalmi tudat jelenségeinek *materializációja:* közvetlenül vagy közvetve „visszavezették", „hozzácsatolták" a gazdasági viszonyokhoz, *nem pedig ezekből bontakoztatták ki.* Az objektum és szubjektum dialektikájának figyelmen kívül hagyása, az objektivitás *holt* és paradox módon mégis „teremtő" objektivitásként kezelése oda vezetett, hogy a történelmi materializmus fétisisztikus determinációelméletté szürkült, amelyben az indivíduum pusztán „engedelmeskedik", s legfeljebb *visszahat* a viszonyok és feltételek adott rendszerére, jóllehet — egy konkrét meghatározottságon belül mozogva — éppen ő formálja ki ezeket a természeti-társadalmi valóságból, mint annak elsajátításának egyre bonyolultabb, magasabb rendű formáit.[1]

A jelzett felfogás, amelynek anti-dialektikus voltát nem kell külön kommentálni, megtörte Marx társadalomfilozófiai munkásságának egységét. A polgári „marxológia" azonban legalább így kettészakította Marxot, amikor fiatalkori munkáinak egyoldalú dicsőítésével mint moralizáló humanistát, mint a kommunizmusban eszkatologikusan hivő profétát állította a figyelem középpontjába, lebecsülve és mellőzve kései munkásságát.

Később látni fogjuk, hogy a *társadalmi individuum* kérdéskörének felmerülése és méltó helyének kijelölése *elválaszthatathatatlan* attól, hogy megszüntessük Marx munkásságának ellentmondásos feldarabolását „fiatal' és „kései" Marxra, vagyis elválaszthatatlan attól, hogy *újból átgondoljuk* a marxi életműnek a vázolt értelemben vett *rekonstrukcióján* felépülő társadalomfilozófiát, a történelmi materializmus elméletét. Egyfelől a dogmatikus szendergés hosszúra nyúlt állapota, a marxista filozófia szélsőséges befagyasztásának ma még nagyon is érezhető kihatásai, másfelől a polgári „Marx-szakértők" kisajátító tevékenysége egyaránt arra sarkallnak, hogy *felszámoljuk a marxi életmű egyoldalúan korlátozott értelmezését, ami döntő jelentőségű és kihatású a marxista filozófia eszmei egységének helyreállítása szempontjából.* A filozófiai antropológia kérdései ebben a megvilágításban kapják meg kivételes jelentőségüket. Marxnál ugyanis olyan választ találunk az antropológiai problematikára — nevezetesen arra, hogy mi az ember, miben rejlik a környező világhoz fűződő viszonyának lényege, hogyan rajzolhatók fel cselekvésének lehetőségei és korlátai stb. —, amely *összefüggő elmélet formájában nyomon követhető egész munkásságában.* Ez az antropológiai elmélet pedig, ha a marxi társadalomfilozófiának nem is központi része, *kulcsfontosságú más társadalomfilozófiai területek* (az etika, a történelemfilozófia, a szociológia, a szociálpszichológia, a nyelvfilozófia s — horribile dictu — az ismeretelmélet stb.) *megalapozása szempontjából.*

Mielőtt rátérnénk annak megvilágítására, hogy mi az a marxi gondolatkör, amely közvetlen implikációkat szolgáltat a filozófiai antropológia elméletéhez, utalásszerűen szeretnénk megemlíteni néhányat az antropológia terminusával dolgozó (vagy szándékosan [illegible]olgozó) polgári és marxista filoz[illegible]gások közül.

[1] Egy példa erre: Sztálin történelmi materializmusában a gazdasági-technikai fejlődésnek olyan önállósága van, amely lassítható ugyan, de végül is *feltartóztathatatlan.* Marxnál szó sincs ilyesmiről. Szerinte a termelés kiteljesedése a történelmi fejlődésnek csak *absztrakt tendenciája.* A *munkatevékenység* az, amiben bennerejlik a lehetőség, az aktiváló tendencia a termelés univerzalizációjára, ennek állandósítására. Ez azonban nem önmagában vett valami, hanem meghatározott társadalmi körülményektől függ, amelyektől korlátozva a termelés zsákutcába kerülhet. Így történt ez olyan prekapitalista formációban, mint az ázsiai; itt említhető például az is, hogy a 17. században legfejlettebb Franciaország — kézművesiparának szoros céh-megkötései miatt — lemaradt az ipari forradalom Anglia mögött. Hogy a technikai bázisnak nincs autonóm önfejlődése, az napjainkban — elég tragikusan — dramatizálódik a harmadik világban, ahol a munkaerő fejlettsége olyan alacsony szinten áll, hogy inkább társítható a múlt századi technikával, mint a maival. (E problémáról lásd Tőkei Ferenc és Jánossy Ferenc feldolgozásait.)

Digitized by Google

Ki mit ért antropológián?

Ami az antropológia filozófiai vonatkozási használatát illeti,[2] a polgári filozófia jelenkori történetében *két* alapvető (bár önmagában számos, egymásnak gyakran ellentmondó ágazatra bomló) áramlatot különböztethetünk meg. Mindkettő egy-egy téves értelmezésen alapul: jelzésükkel azt kívánjuk bemutatni, hogy milyen értelemben *nincs* a marxizmusnak filozófiai antropológiája. Az egyik áramlat, az életfilozófia, a 19. század második felében lényeges elágazása volt a polgári filozófiának. Felfogásában annak a megválaszolása, hogy mi az ember, egy olyan pozitív jegyösszességnek a felmutatását igényli, amely *minden* emberre vonatkoztatható, s amely *egyszer és mindenkorra rögzített* tulajdonsághalmazként végigkíséri az embert történelme valamennyi korszakán. Az életfilozófia egyrészt nem ágyazta be az embert egy általános lételméleti felfogásba, másrészt kizárta a történeti-szociológiai megközelítésből. Feladatának éppen azt tartotta, hogy a *nem történeti*, a társadalmi-szociológiai változásoktól függetleníthető, ezeknek határát már nem változóként jelző vonásokat (elsősorban a tudatibiopszichikai szükséglet- és érdekstruktúrákat) kutassa.

E felfogás részben továbbélt a húszas évektől *német* földön kiépülő és túlnyomórészt szellemtörténeti beállítottságú filozófiai antropológiában, amely idővel az egzisztencializmus egyik eszmei forrásává lett. Scheler, Plessner és Gehlen a polgári filozófiában immár klasszikus számba menő munkássága nálunk úgyszólván alig ismeretes. Felfogásuk közös vonásaiból — erős leegyszerűsítéssel — egyet emelnénk ki. Eszerint a filozófia antropológia az ember *lényegéről* szóló, az emberrel foglalkozó tudományokat az emberi lényeg szempontjából *genetikus-szintetizáló módon összefogó* tudomány. Nem szükséges külön bizonyítani, hogy a marxi interpretációtól távol áll az antropológiának ez a rendkívül kiszélesített és funkcióját a *„reaktivitásra"* a tudományok végső megállapításainak összegezésére redukáló felfogása. (Bár marxisták között is fellelhető az antropológia enciklopédikus „human science"-ként kezelésének igénye.)

Meglehetősen kiterjedt felfogás-sorozattal találkozunk az antropológia *marxista* igényű tárgymeghatározását és kifejtését illetően is. A lefolyt vitákban mindenesetre volt két olyan jól megkülönböztethető álláspont, amely *tagadólag* válaszolt a marxista filozófiai antropológia létjogosultságának kérdésére. Az első felfogás — amelyet ha kívánnánk sem igen tudnánk nevekhez kötni, nemcsak azért nem, mert eredete szerzői kollektívák anonimitásába burkolt, hanem azért is, mert következetes elméleti kifejtését egyáltalában nem vitték végig — eliminálta, vagy a jobbik esetben a történelmi materializmus perifériájára tolta azt a kérdést, hogy mi az ember. Megelégedett annak a végső soron persze döntő fontosságú marxi tézisnek a deklarálásával, hogy az ember társadalmi viszonyainak összessége, s értelmes absztrakciónak csak az *osztályegyént* tekintette, mondván, hogy nem lehet általában az „ember"-ről beszélni, hanem csak rabszolgáról vagy rabszolgatartóról, jobbágyról vagy földesúrról, bérmunkásról vagy tőkésről stb. E nézet — amelyhez számos értetlen-idegenkedő hangulati elem, politikai és tudománypszichológiai félsz tapad — feloldhatatlan abszurditásokhoz vezet. Hiszen ha tagadjuk a társadalmi individuum absztrakcióját, ha megmaradunk a kizárólag osztálysztereotípiákkal való jellemzés mellett — amely a maga határai között, a konkrét történelmi szituációtól függően, messzemenően jogosult lehet — akkor *nem tudjuk megmagyarázni a történelem folytonosságát és folyamatosságát*, s a társadalomtörténetet egymást nem folytató, hanem magánvalóságukban széthulló formációkra szabdaljuk fel.

Ismeretes, hogy ezen a ponton keresendő a sztálini történelmi materializmus-felfogás egyik fő buktatója. Amikor Sztálin megkísérelte megmagyarázni az egyik társadalmi-gazdasági alakulatból a másikba való átmenetet, részben merő általánosságokat vázolt fel a termelőeszközök fejlődéséről (amely terméktöbbletet létrehozva állandósítja a mások általi kizsákmányolás lehetőségét), másrészt — kiáltó történelmietlenséggel — a dolgozóknak a munkában való részvételét illető nagyobb fokú érdekeltségét és az „előnyösebb" alkalmazását jelölte meg a rabszolga—jobbágy—bérmunkás-váltás okául. E magyarázat egyebek között abból fakad, hogy Sztálin nem volt képes túllépni a rabszolga—jobbágy—bérmunkás hármasság osztályjegyekkel tipizáló emberizmusán, jóllehet ezek a jegyek —

[2] Ismeretes, hogy antropológián elsősorban azt a természettudományos diszciplínát értik, amely biológiai — morfológiai és fiziológiai — szempontok alapján írja le az embert, összehasonlítja és genetikusan összefüggésbe hozza az állatvilág meghatározott nemeivel. Ettől teljesen eltérően, az angolszász országokban és Franciaországban antropológiának nevezik az ún. primitív kultúrákat leíró és ezek fejlődése szám[illegible]túrsémákat konstruáló tudományt [illegible] megegyezik a német nyelvte[illegible]dának nevezett tudomány ku[illegible].

Digitized by Google

és történelemfilozófiai öröksége *leszűkült a történelmi determinizmus elméletére.* A marxista gondolkodás történetében hosszú ideig uralkodott az *egy tényezőre,* a gazdasági viszonyokra redukálás gyakorlata. Az ökonómiai viszonyok szélsőségesen egyoldalú kezelése, a gazdasági faktornak egyetlen magyarázó elvként való értelmezése a társadalmi lét valamennyi többi szférájának — és benne a cselekvő embernek — pusztán *reflexiv* szerepet engedélyezett. A marxizmusból kikerült a cselekvő-alkotó, a körülményeket tevékenységével befolyásoló, a felmerült alternatívák között döntő-választó, röviden: a *magát és történelmét teremtő* ember kérdéskomplexuma, amit par excellence antropológiai problematikának nevezünk. Az így létrejött elméletben az ember a már szinte természettörvényként, kérlelhetetlen objektivitással ható társadalmi tényezők függvénye és alárendeltje lett. Ezzel megvalósult a társadalmi tudat jelenségeinek *materializációja:* közvetlenül vagy közvetve „visszavezették", „hozzácsatolták" a gazdasági viszonyokhoz, *nem pedig ezekből bontakoztatták ki.* Az objektum és szubjektum dialektikájának figyelmen kívül hagyása, az objektivitás *holt* és paradox módon mégis „teremtő" objektivitásként kezelése oda vezetett, hogy a történelmi materializmus fétisisztikus determinációelméletté szürkült, amelyben az indivíduum puszján „engedelmeskedik", s legfeljebb *visszahat* a viszonyok és feltételek adott rendszerére, jóllehet — egy konkrét meghatározottságon belül mozogva — éppen ő formálja ki ezeket a természeti-társadalmi valóságból, mint annak elsajátításának egyre bonyolultabb, magasabb rendű formáit.[1]

A jelzett felfogás, amelynek anti-dialektikus voltát nem kell külön kommentálni, megtörte Marx társadalomfilozófiai munkásságának egységét. A polgári „marxológia" azonban legalább így kettészakította Marxot, amikor fiatalkori munkáinak egyoldalú dicsőítésével mint moralizáló humanistát, mint a kommunizmusban eszkatologikusan hivő prófétát állította a figyelem középpontjába, lebecsülve és mellőzve kései munkásságát.

Később látni fogjuk, hogy a *társadalmi indivíduum* kérdéskörének felmerülése és méltó helyének kijelölése *elválaszthatatlan* attól, hogy megszüntessük Marx munkásságának ellentmondásos feldarabolását „fiatal' és „kései" Marxra, vagyis elválaszthatatlan attól, hogy *újból átgondoljuk* a marxi életműnek a vázolt értelemben vett *rekonstrukcióján* felépülő társadalomfilozófiát, a történelmi materializmus elméletét. Egyfelől a dogmatikus szendergés hosszúra nyúlt állapota, a marxista filozófia szélsőséges befagyasztásának ma még nagyon is érezhető kihatásai, másfelől a polgári „Marx-szakértők" kisajátító tevékenysége egyaránt arra sarkallnak, hogy *felszámoljuk a marxi életmű egyoldalúan korlátozott értelmezését, ami döntő jelentőségű és kihatású a marxista filozófia eszmei egységének helyreállítása szempontjából.* A filozófiai antropológia kérdései ebben a megvilágításban kapják meg kivételes jelentőségüket. Marxnál ugyanis olyan választ találunk az antropológiai problematikára — nevezetesen arra, hogy mi az ember, miben rejlik a környező világhoz fűződő viszonyának lényege, hogyan rajzolhatók fel cselekvésének lehetőségei és korlátai stb. —, amely *összefüggő elmélet formájában nyomon követhető egész munkásságában.* Ez az antropológiai elmélet pedig, ha a marxi társadalomfilozófiának nem is központi része, *kulcsfontosságú más társadalomfilozófiai területek* (az etika, a történelemfilozófia, a szociológia, a szociálpszichológia, a nyelvfilozófia s — horribile dictu — az ismeretelmélet stb.) *megalapozása szempontjából.*

Mielőtt rátérnénk annak megvilágítására, hogy mi az a marxi gondolatkör, amely közvetlen implikációkat szolgáltat a filozófiai antropológia elméletéhez, utalásszerűen szeretnénk megemlíteni néhányat az antropológia terminusával dolgozó (vagy szándékosan [illegible] dolgozó) polgári és marxista filo[illegible]gások közül.

1 Egy példa erre: Sztálin történelmi materializmusában a gazdasági-technikai fejlődésnek olyan önállósága van, amely lassítható ugyan, de végül is *feltartoztathatatlan.* Marxnál szó sincs ilyesmiről. Szerinte a termelés kiteljesedése a történelmi fejlődésnek csak *absztrakt tendenciája.* A *munkatevékenység* az, amiben bennerejlik a lehetőség, az aktiváló tendencia a termelés univerzalizációjára, ennek állandósítására. Ez azonban nem önmagában vett valami, hanem meghatározott társadalmi körülményektől függ, amelyektől korlátozva a termelés zsákutcába kerülhet. Így történt ez olyan prekapitalista formációban, mint az ázsiai; itt említhető például az is, hogy a 17. században legfejlettebb Franciaország — kézművesiparának szoros céh-megkötései miatt — lemaradt az ipari forradalom Anglia mögött. Hogy a technikai bázisnak nincs autonóm önfejlődése, az napjainkban — elég tragikusan — dramatizálódik a harmadik világban, ahol a munkaerő fejlettsége olyan alacsony szinten áll, hogy inkább társítható a múlt századi technikával, mint a maival. (E problémáról lásd Tőkei Ferenc és Jánossy Ferenc feldolgozásait.)

Digitized by Google

Ki mit ért antropológián?

Ami az antropológia filozófiai vonatkozási használatát illeti,[2] a polgári filozófia jelenkori történetében *két* alapvető (bár önmagában számos, egymásnak gyakran ellentmondó ágazatra bomló) áramlatot különböztethetünk meg. Mindkettő egy-egy téves értelmezésen alapul: jelzésükkel azt kívánjuk bemutatni, hogy milyen értelemben *nincs* a marxizmusnak filozófiai antropológiája. Az egyik áramlat, az életfilozófia, a 19. század második felében lényeges elágazása volt a polgári filozófiának. Felfogásában annak a megválaszolása, hogy mi az ember, egy olyan pozitív jegyösszességnek a felmutatását igényli, amely *minden* emberre vonatkoztatható, s amely *egyszer és mindenkorra rögzített* tulajdonsághalmazként végigkíséri az embert történelme valamennyi korszakán. Az életfilozófia egyrészt nem ágyazta be az embert egy általános lételméleti felfogásba, másrészt kizárta a történeti-szociológiai megközelítésből. Feladatának éppen azt tartotta, hogy a *nem történeti*, a társadalmi-szociológiai változásoktól függetleníthető, ezeknek határát már nem változóként jelző vonásokat (elsősorban a tudatibiopszichikai szükséglet- és érdekstruktúrákat) kutassa.

E felfogás részben továbbélt a húszas évektől *német* földön kiépülő és túlnyomórészt szellemtörténeti beállítottságú filozófiai antropológiában, amely idővel az egzisztencializmus egyik eszmei forrásává lett. Scheler, Plessner és Gehlen a polgári filozófiában immár klasszikus számba menő munkássága nálunk úgyszólván alig ismeretes. Felfogásuk közös vonásaiból — erős leegyszerűsítéssel — egyet emelnénk ki. Eszerint a filozófia antropológia az ember *lényegéről* szóló, az emberrel foglalkozó tudományokat az emberi lényeg szempontjából *genetív-szintetizáló módon összefogó* tudomány. Nem szükséges külön bizonyítani, hogy a marxi interpretációtól távol áll az antropológiának ez a rendkívül kiszélesített és funkcióját a *„reaktivitásra"* a tudományok végső megállapításainak összegezésére redukáló felfogása. (Bár marxisták között is fellelhető az antropológia enciklopédikus „human science"-ként kezelésének igénye.)

Meglehetősen kiterjedt felfogás-sorozattal találkozunk az antropológia *marxista* igényű tárgymeghatározását és kifejtését illetően is. A lefolyt vitákban mindenesetre volt két olyan jól megkülönböztethető álláspont, amely *tagadólag* válaszolt a marxista filozófiai antropológia létjogosultságának kérdésére. Az első felfogás — amelyet ha kívánnánk sem igen tudnánk nevekhez kötni, nemcsak azért nem, mert eredete szerzői kollektívák anonimitásába burkolt, hanem azért is, mert következetes elméleti kifejtését egyáltalában nem vitték végig — eliminálta, vagy a jobbik esetben a történelmi materializmus perifériájára tolta azt a kérdést, hogy mi az ember. Megelégedett annak a végső soron persze döntő fontosságú marxi tézisnek a deklarálásával, hogy az ember társadalmi viszonyainak összessége, s értelmes absztrakciónak csak az *osztályegyént* tekintette, mondván, hogy nem lehet általában az „ember"-ről beszélni, hanem csak rabszolgáról vagy rabszolgatartóról, jobbágyról vagy földesúrról, bérmunkásról vagy tőkésről stb. E nézet — amelyhez számos értetlen-idegenkedő hangulati elem, politikai és tudománypszichológiai félsz tapad — feloldhatatlan abszurditásokhoz vezet. Hiszen ha tagadjuk a társadalmi individuum absztrakcióját, ha megmaradunk a kizárólag osztálysztereotípiákkal való jellemzés mellett — amely a maga határai között, a konkrét történelmi szituációtól függően, messzemenően jogosult lehet — akkor *nem tudjuk megmagyarázni a történelem folytonosságát és folyamatosságát*, s a társadalomtörténetet egymást nem folytató, hanem magánvalóságukban szétható formációkra szabdaljuk fel.

Ismeretes, hogy ezen a ponton keresendő a sztálini történelmi materializmus-felfogás egyik fő buktatója. Amikor Sztálin megkísérelte megmagyarázni az egyik társadalmi-gazdasági alakulatból a másikba való átmenetet, részben merő általánosságokat vázolt fel a termelőeszközök fejlődéséről (amely terméktöbbletet létrehozva állandósítja a mások általi kizsákmányolás lehetőségét), másrészt — kiáltó történelmietlenséggel — a dolgozóknak a munkában való részvételét illető nagyobb fokú érdekeltségét és az „előnyösebb" alkalmazását jelölte meg a rabszolga—jobbágy—bérmunkás-váltás okául. E magyarázat egyebek között abból fakad, hogy Sztálin nem volt képes túllépni a rabszolga—jobbágy—bérmunkás hármasság osztályjegyekkel tipizáló emberizmusán, jóllehet ezek a jegyek —

[2] Ismeretes, hogy antropológián elsősorban azt a természettudományos diszciplínát értik, amely biológiai — morfológiai és fiziológiai — szempontok alapján írja le az embert, összehasonlítja és genetikusan összefüggésbe hozza az állatvilág meghatározott nemeivel. Ettől teljesen eltérően, az angolszász országokban és Franciaországban antropológiának nevezik az ún. primitív kultúrákat leíró és ezek fejlődése számára kultúrsémákat konstruáló tudományt (s[illegible]ól megegyezik a német nyelvterü[illegible]giának nevezett tudomány kuta[illegible].

Digitized by Google

amint azt Tőkei Ferenc Marx alapján kimutatta — *csak az egyén—közösség—termelőeszköz viszonylatrendszernek mint totalitásnak mozzanataiként értelmezhetők*, individualitásukban elveszítik voltaképpeni jelentésüket *magyarázó értéküket*. Ha kiragadjuk valamelyiküket konkrét történeti-termelői totalitásából, akkor szem elől tévesztjük azt a *közösségi-termelőeszköz relációrendszert*, amely rabszolgának, jobbágynak stb. minősíti az egyes embert. Ezzel viszont a *konkrét társadalmi individuum* elveszti történeti-módszertani értelemben vett *transzcendális* jellegét, azt, hogy társadalmi viszonylatrendszerének *más* szerveződése esetén mint társadalmi individuum magában hordozza és megteremti annak a lehetőségét, hogy *más* termelői funkciót töltsön be. Az egyes ember módszertani érvényessége így kizárólag önmagában nyugvó, empirikus lesz. Sztálin ezen úgy próbált segíteni, hogy felvette az „emberek" absztrakcióját, ez azonban semmitmondónak bizonyult. A közvetlen valóságban mindig egyes emberek, társadalmi individuumok léteznek, valamint egymással kialakított viszonylatrendszereik. A társadalmi individuum absztrakciójának negligálásából következik, hogy elvész a *nembeliség* normatív absztrakciója, ezzel értelmét veszti a történelmi *fejlődés ténye*, s nem lehet megadni a *kommunizmus* megkülönböztető specifikumát.

A vázolt felfogásban az az antropológiai kérdésfeltevéssel szembeni aggodalom él, hogy az egyén szerepét hangsúlyozva nem tagadjuk-e az osztályharc marxi elméletét. Bár aggodalmakra nem lehet teoretikusan válaszolni, leszögezhetjük: a marxista antropológiának — és csak a marxista antropológiának — egyik központi fontosságú állítása az, hogy *az osztálylényeg és az emberi lényeg kölcsönösen, elengedhetetlenül feltételezi egymást.*

A másik áramlat — itt már valóban áramlatról beszélhetünk —, amely tagadja a marxizmusban az antropológiai problematika létjogosultságát — (és ezzel szoros összefüggésben a *humanizmus* témakörét), *Louis Althusser* nevével fémjelezhető.[3] Althusser szintén abból indul ki, hogy Marx fejlődésében élesen elhatárolható két stádium. Az első egy 1845-től 48-ig tartó „filozofikus-ideologikus" periódus; a második (1848-tól) *teljes szakítás* a megelőzővel, nem ideologikus, hanem *tudományos* (ertsd: a gazdasági struktúra konkrét totalitását kutató) korszak. Mi a különbség a kettő között? Minden vizsgálat — írja Althusser —, amely az emberre irányul a [illegible] ideológia. Az ideológia a [illegible] amelynek célja az *emberi cselekedetek* befolyásolása; így szükségképpen gyakorlati-manipulatív beállítottságú, vagyis nem [illegible] be a megismerés objektív-pártatlan funkcióját. Végeredményben ez a tudomány, mint a törvények akaratunktól független, mindennemű szubjektív beleérzéstől mentes tiszta leírása. Marx elmélete — Althusser véleménye szerint — nem foglalkozik az emberrel, hanem a társadalmat mint tagolt struktúrát, szintekre bomló totalitást vizsgálja.

Az Althusser-féle interpretáció — amely a francia és nyugatnémet baloldali értelmiség széles körében elterjedt — a társadalomtudomány és az ideológia merev szétválasztásával ugyancsak abszurditásokhoz vezet. A történelmi materializmus *nem vesztheti el ideologikus és világnézeti funkcióját*, hiszen már puszta elfogadása is egyben egy perspektívának, megpedig *szocialista* perspektívának az értékhangsúlyos igenlését jelenti. A történelmi materializmus ideologikus funkciója abban áll, hogy kialakítson és megszilárdítson egy hitet bizonyos társadalmilag elismert és posztulált értékekben, s ez elengedhetetlen az eredményes társadalmi, társadalompolitikai *tevékenység* megszervezéséhez. A marxizmus nem lehet tisztán tényfeltáró, deskriptív elmélette, mert önmagában a valóság mégoly mély megismerése sem késztet senkit cselekvésre. Másrészt a tudomány és az ideológia különbsége nem egyszerűen az igazmondás és a „becsapás" különbsége. Ez a felfogás egymásba tol két lényegesen különböző síkot. Az eltérés *a társadalmi szerkezetben és a megismerő gondolkodásban betöltött funkciójukban rejlik*, és nem egyszerűen igazságtartalmuk függvénye. Ha az ideológia és az ideologikus tevékenység Marx számára *csak* a deformált, misztifikált tudat revelációja lett volna (mint ahogy az *is* volt), akkor nem tudnánk mit kezdeni azzal a tudománytörténeti ténnyel, hogy *a legkülönfélébb ideológiák pozitív tudományos eredmények létrejöttében játszottak inspiratív szerepet* (s hogy másfelől az ideológiák állandóan *tartalmaznak* tudományos eredményeket, amelyeknek mennyiségét és mélységét persze nem pusztán ismeretelméleti, hanem szociális kontroll is szabályozza). S hogy ez nem csupán az inadekvát ideologikus tudatra vonatkozik, azt ékesen bizonyítja, hogy Marx nemcsak — ha tetszik — fiatalkori műveit, hanem a *Kommunista Kiáltványt* is m[illegible] *A tőke* előtt. A marxizmus tár[illegible]dományi hatástörténetében az

[3] Louis Althusser: Marx — az elmélet forradalma. Kossuth Könyvkiadó, 1968.

Digitized by Google

ideológia és a tudomány elválaszthatatlan egymástól, ám a marxista gondolat történetében már nemegyszer előfordult olyan szakadék, amelynek partján egyfelől a társadalmi gondolkodás és cselekvés teljes megideologizálása, másfelől a *totális dezideologizálás, a marxizmus szcientizáló értékmentességének illúziója* áll.

A marxista filozófián belül egymástól lényegesen eltérő elméletek vallják azt, hogy a marxizmusnak *van* filozófiai antropológiája. Csak megemlítjük, hogy létezik olyan felfogás, amely szerint a filozófiai antropológiának a *biológiai* tulajdonságokból következő emberi differenciák (férfi—nő, fiatal—öreg, különféle rasszok stb.) feltárásával kell foglalkoznia. Ezt a nézetet néhány szovjet filozófus vallja, Lengyelországban viszont többen képviselik azt a tárgymeghatározást, amely szerint az antropológiának a minden emberre jellemző konstans tulajdonságokat kell kutatnia. A kérdésfeltevés itt többé-kevésbé egybeesik bizonyos polgári kérdésfeltevéssel, bár *más* választ adnak arra, hogy mik ezek a tulajdonságok. Ezeknek az álláspontoknak, ha el is érnek velük bizonyos eredményeket, vajmi kevés közük van ahhoz, ahogy Marxnál megfogalmazódik a probléma.

Nagyobb figyelmet érdemel *Adam Schaff* felfogása,[4] aki — mint az „antropológiai gondolat" régi harcosa — az elsők között fejtett ki egy átgondolt, következetesen felépített antropológia-koncepciót.

Schaff írásának alapkoncepciója, hogy *a marxi életmű első szakasza genetikus eszmetörténeti kapcsolatban áll a későbbiekkel, mert ebben a stádiumban születnek meg azok a problémák, amelyek megoldásán Marx egész későbbi alkotó tevékenysége során fáradozik.*[5] A rendszer alaptengelyét alkotó tétel — írja Schaff — az emberi egyén természethez és társadalomhoz való viszonyának problémája olyan társadalmi viszonyok között, amikor az ember termékei és kapcsolatrendszerei elidegenülnek alkotóiktól, önálló létezésre tesznek szert, és maguk alá vetik az embert; vagyis a *társadalmi elidegenedés* állapotában. Ezért Marx számára nem öncél volt a politikai gazdaságtan művelése, a kapitalista kizsákmányolás titkának megfejtése, hanem *antropológiai aspektusú* feladat; a társadalmi lét anyagi szférája ugyanis nem *csak* a gazdasági kategóriák absztrakt-dologi rendje, hanem az elidegenedés szféráiban önmagát megvalósító ember világa is. Ebből következik, hogy éppen az ökonómia területe nyújtja azokat az eszközöket és viszonylatokat, amelyeknek forradalmasítása elsődlegesen teszi lehetővé az elidegenedés leküzdését. Marx gondolatvilágában az ember volt és marad a központi kérdés. Gazdaságtanához és szociológiájához, a társadalmi erők és mozgások törvényszerűségeiről szóló elméletéhez az önmagát teremtő és felszabadító ember teóriája szolgáltatja a kulcsot. Ez távolról sem azt jelenti, hogy beleestünk a fiatal Marx istenítő csodálóinak szélsőségeibe. Jóllehet a marxi vizsgálódások súlypontja az évek során más és más területekre helyeződik át, az ember szerepe és helye iránti érdeklődés — ha gyakran közvetett formákban is — *mindig megmarad* a marxi életműben és *kulcsfontosságú* ennek megértéséhez.

Egyetértünk tehát Schaff alapgondolatával, amely szerint a marxi rendszerben a kiindulópont és a cél egyaránt az egyén, s az mindig csak mint *társadalmi* egyén, mint a társadalmi és történelmi létfeltételek és viszonylatrendszerek összességébe *beleszövődött* egyén eleven és reális.

Nem mehetünk el azonban szó nélkül amellett, hogy Schaff a társadalmi individuum *filozófiai* elméletét *feloldja egy pszichologizáló személyiségelméletben*, amit számos ponton csak egy szerteburjánzó fogalom-költészet stiláris, nem teoretikus eszközeivel képes aládúcolni. *Az ember mint a társadalmi viszonyok összessége nem pszichikus állapotok, nézetek, vélemények* stb. összességét jelenti. Schaff szélsőségesen individualizálja az egyedi ember koncepcióját,[6] s önmagával ellentmondásba kerülve, univerzális boldogság-receptet keres az egyedi ember

[4] Adam Schaff: *Marxizmus és egyén.* Kossuth Könyvkiadó, 1968.

[5] Ezt a felfogást a magyar, a cseh, a lengyel, a szovjet filozófusok növekvő tábora vallja magáénak. Lásd például V. A. Malinyin figyelemre méltó tanulmányát a Filoszofszkije Nauki 1968/2. számában, *Az ember mint A tőke kutatási tárgya* címmel. A szerző álláspontja, hogy *A tőke* gazdasági és szociális elemzéseinek hátterét Marx „antropológiai materializmusa", az elidegenült ember felszabadításáról vallott humanista koncepciója adja.

[6] Schaff néhány fogalmi megkülönböztetést egyáltalán nem, vagy csak igen homályosan tesz meg. Így nem határolja el egymástól az objektiváció és a tárgyiasulás fogalmait, s ez súlyos, szubjektivizáló következetlenségekhez vezethet. Hol különválasztja, hol azonosítja egymással az objektivációt és az elidegenedést, ez viszont a *történelmi determinizmus* koncepciójában okoz elégtelenségeket. A munka és a gyakorlat fogalmaival gyakran egymást jellemzi, s ez aztán oda vezet, hogy nem képes az antropológia- és elidegenedés-elméletet elhelyezni a marxi társadalomfilozófia *szélesebb összefüggésrendszerében.* Nem értünk ugyanis egyet azzal, hogy e két elmélet önmagában kiteszi a társadalmi lét materialista elméletét.

Digitized by Google

[illegible]

[illegible]

[illegible] Hegel ([illegible]) [illegible] tovább. Marx [illegible] a társadalmi [illegible] az [illegible] a munka [illegible] [illegible] hogy [illegible] a [illegible] emberi [illegible] egyetemes, szabad, [illegible] lény. Az ember lényegének ezen [illegible] a munkatevékenység [illegible] egységes [illegible] struktúrába rendeződnek.

Álljunk meg egy pillanatra ezen a ponton. Miért vetődik fel ez a kérdés Marxnál, s miért éppen így? Meghúzódik-e valamilyen tágabb, általánosabb filozófiai problematika az ember lényegére vonatkozó kérdésfeltevés mögött? Ismeretes, hogy Marx kérdésfeltevései és válaszai abban a polémiában születtek, amelyet egyfelől Hegellel és az ifjúhegeliánusokkal, másfelől Feuerbachhal folytatott, s amely a filozófia valóságos előfeltevéseinek problematikájában összpontosul: milyen előfeltevéseket ragadjon meg a filozófia, van-e szüksége egyáltalán olyan előfeltevésekre, amelyekből kiindulva a [illegible] mozgásának, bonyolult komple[illegible]nak hű, nem ideologikus feltárásához [illegible] el?

Hegelnél a munka az ember és a történelem teremtő eleme, a társadalmi lét „[illegible] atomja". Hegel az egyes emberek cselekedeteit kiindulópontul teszi a történelmi mozgás kialakulásának [illegible]ában. Felfogásában azonban a munka alapvetően szellemi tevékenység[illegible] a társadalmi individuum [illegible] és mozgásirányát végső soron [illegible]-szellemi elvektől szabályozot[illegible]. Abból, hogy az egyes [illegible] cselekedetek összegeződéséből ke[illegible] társadalmi eredmény mindig [illegible] olyasmit, ami nem [illegible] az egyes célkitűzésekben, [illegible] társadalmi tevékenység szubjek[illegible] [illegible] sohasem képes teljes egészében [illegible] és [illegible] a [illegible] kapcsolatban sem a [illegible] sem az erre [illegible] szférákban. Hegel [illegible] hogy a társadalmi-történelem egy [illegible] abszolút ész, a világszellem [illegible] megnyilvánulásaként [illegible] és csak ennek vetületében [illegible] Hegel világszelleme az el[illegible] annak a [illegible] feloldása, hogy a [illegible] korszakaiban a [illegible] a cselekvő individuumnak [illegible] magának.

A hegeli idealizmus lényege az adott [illegible] az, hogy a vizsgált valóságot egy szellemi-metafizikai kiindulópontból vezeti le, empirikus premisszák nélkül. Hegel előfeltevései azonban olyan [illegible], amelyekből csak a valóságon erőszakot elkövetve lehet levezetni a konkrétat, a „profán" történelmet.

Feuerbach lazítja és autonómmá teszi Hegel szellemi principiumok által kormányzott emberét. Hegel-kritikájában rámutat arra, hogy abszolút szellemi kezdetből nem lehet a tárgyak valóságáig eljutni: fogalmakból csak fogalmak jönnek létre. Feuerbach előfeltevésként valóságos, a gondolkodástól megkülönböztetett objektumokat akar megragadni, amelyeknek konkrétsága „érzékiségükben", tevékenységükben adott. Csakhogy — mutat rá Marx a *Német ideológiában* — Feuerbach az emberi tevékenységet nem fogja fel *tárgyinak* („ahol a történelmet figyelembe veszi, ott nem materialista"), másrészt nem képes az embert mint tárgyi lényt aktív *tevékenységében* megragadni („ahol materialista, ott a történelem nem szerepel nála"). Feuerbachot emberfelfogásának módszertani és társadalomelméleti korlátai oda vezetik, hogy *kiemeli az embert a történelmileg keletkezett objektivációs rendszerekből*, a *társadalmi* viszonyok komplexumából, épp azért, mert nem látja, hogy ezek *emberi tevékenység* lecsapódásai és kiindulópontjai. Így viszont az embernek csak azok a közvetlen, *természeti-biológiai viszonyai* (szerelem, barátság stb.) maradnak meg, amelyek az objektivációk *előtt* léteztek. Ebből a „lemeztelenített", izolált individuumból kívánva dedukálni a valóságot, *visszaesik az idealista módszertanba* (s ugyanakkor lemond Hegel emberfelfogásának komoly eredményeiről).

Amikor tehát az ember lényegének kérdése felmerül, a probléma egyben a filozó[illegible]feltevéseinek, illetve előfelte[illegible]ek kérdése is. Marx s[illegible] és történelemfilozófiá-

Digitized by Google

jának előfeltevéseit elhatárolta mind az ifjúhegeliánus felfogástól (amely a társadalmi jelenségek feltárása során bizonyos szellemi-ideális sémákat posztulál elsődleges magyarázó értékkel), mind a történelmietlen és naturalista feuerbachi antropológiától (amely egy izolált individuumot előlegez). Az előfeltételek — írja Marx a jelzett két felfogásra utalva — *nem dogmák és nem önkényesek*, hanem valóságosak, s csak a képzeletben lehet elvonatkoztatni tőlük. Ezek pedig: a „valóságos egyének, cselekvésük és anyagi életfeltételeik, mind azok, amelyeket készen találtak, mind azok, amelyeket saját cselekvésükkel hoztak létre" (A német ideológia. Marx—Engels Művei. 3. köt. Budapest, 1960. 23. old.). A materialista társadalomfilozófiának így *nincsenek előfeltevései* — abban az értelemben, hogy csak *az az „előfeltevése", ami van*: a cselekvő ember és életfeltételeinek bonyolultan szervezett tárgyi és viszonyhálózata. A feladat tehát: feltárni ennek az embernek mint aktív-teremtő *és* tárgyi szubjektumnak az általános jegyeit.

Marx kiindulópontja — az ember mint természeti élőlény, mint tárgyi, érzéki lény. Az ember a természet része, s ahhoz, hogy élettevékenységét nyilvánítsa, hogy létét fenntartsa és újratermelje, nélkülözhetetlenként igényli a *tárgyi szféra* szakadatlan jelenlétét és a vele való kölcsönhatást. „Egy nem tárgyi lény nem lény, képtelen-lény" — írja Marx. De az ember nemcsak természeti-tárgyi lény, nemcsak függ tehát az objektív adottságoktól, mint ezeknek szenvedő részese és alávetettje, hanem egyben *aktív, cselekvő* lény is. Csak *tevékenysége* révén biztosíthatja létezését, élő-eleven fennállását.

E jellemzés azonban még nem adja meg az ember *specifikumát*. A kérdés az, hogy milyen értelemben *sajátos* természeti lény az ember. Erre akkor deríthetünk fényt, ha tulajdonságait az *állat* adottságaival vetjük össze. Az állat hasonlóképpen tárgyi és aktivitással rendelkező lény, ám Marxnál az ember és az állat principiálisan fontos szembeállításával találkozunk, s ez az *élettevékenységek különbözőségén* alapul. Az állati tevékenység a készen talált tárgy megragadására és elfogyasztására korlátozódik. Az állat cselekvése, aktivitása így egybeesik szükségletének közvetlen kielégítésével: tevékenységének tárgyát nem különbözteti meg szükségletének tárgyától. Környezetét ezért kizárólag azoknak a tárgyaknak a szigorúan körülhatárolt világa alkotja, amelyeknek *biológiai* szükségletei kielégítése szempontjából, tehát egy *egyoldalú hasznosság* alapján van jelentésük számára. Az állat viselkedése mindig ösztönszerű. Szükségletei és az ezt kielégítő viselkedésformák — a törzsfejlődésben végbemenő módosulásoktól eltekintve — mint egyszer és mindenkorra adott mozgásterű struktúrák öröklődnek tovább, individuálisan és testileg.

A *munkának*, az ember alapvető élettevékenységének fő vonásai különös élességgel rajzolódnak ki, ha szembeállítjuk őket az itt jellemzett állati tevékenységgel. A munka mindenekelőtt *közvetett* tevékenység. Az emberi szükségletek kielégítése csak közvetítéseken keresztül mehet végbe. Egyszerűsítő példával: az ember számára még nem étel az, ami megehető. Hogy elfogyaszthatóvá tegye, szükségletei tárgyát *át kell alakítania*. Ezért eszközt iktat önmaga és a tárgy közé (eszközt, amely egy megelőző emberi tevékenység eredménye), és élő munkát fejt ki. A munka közvetett jellege folytán viszont szakadatlanul szélesedik azoknak a tárgyaknak a köre, amelyekre az emberi tevékenység irányul, s ezeknek egyre növekvő hányadát olyan tárgyak teszik, amelyek *közvetlenül* nem elégítenek ki szükségletet. A fogyasztás új típusa alakul ki így, a termelő fogyasztás. Az embernél tehát a tevékenység, a használat tárgya, valamint a szükségletkielégítés, a fogyasztás tárgya *elválik* egymástól, s az utóbbi az előbbinek egyre csökkenő részét alkotja. Az embert ezért *univerzális természeti lény*, aki lehetőségétől függően képes arra, hogy a természetnek *bármely* adottságát tevékenysége tárgyává tegye („valamennyi species mértéke szerint terme|jen"), s a külső összefüggéseket mint tevékenységében érvényesülő szabályozó elveket ismerje fel és el.

Így egy oldalról *elsajátítja* azokat az összefüggéseket, amelyeknek ismeretében képessé válik rá, hogy beavatkozva a tárgyak természetébe, átalakítsa őket. Ezzel a tárgyak tulajdonságaiként, tárgyi-dologi, tehát mások által is elsajátítható alakban megjelenítve saját képességeit és ismereteit, *eltárgyiasítja* önmagát. Az ember lényegétől elválaszthatatlan az elsajátítás és a tárgyiasulás dialektikája, a kettő feltételezi egymást, biztosítja egymás érvényesülésének lehetőségét és színterét. *A munka a tárgyiasulás és elsajátítás ontológiai szintézisében a társadalmi lét alapját és a történelmi lét folyamatosságát biztosítja; másrészt magából eredeztetve az ún. magasabb rendű objektációkat (tudomány és művészet), lehetővé teszi a valóság különösen bonyolult összefüggés-rendszereinek elsajátítását.*

A munkafolyamatból tehát — folytatva az előbbi gondolatsort — állandóan

Digitized by Google

...nnek olyan tárgyak, amelyeket az ember nem fogyaszt el. Így a társadalmi fejlődés során a természeti környezet egyre inkább ... kulturális környezetnek adja át a helyét, s ez maga a megelőző emberi tevékenység terméke. Az embert tehát olyan világ veszi körül, amely a korábbi nemzedékek munkájának tárgyiasulása, s amely az ember számára születésétől fogva és egyedfejlődése során tárgyi formában megjelenő *elsajátítandó emberi képességek* adott formában megvalósult összességeként létezik. Környezete szakadatlanul feltárja az ember előtt azokat az objektivált képességeket, ismereteket, mozgásformákat stb., amelyeket a megelőző generációk alakítottak ki. Ezek minden individuum számára rajta kívüli *tárgyi örökségként* *fel vannak adva*, ki vannak jelölve, ezeket *kell elsajátítania*, hogy történelmet ne kezdje mindig elölről, hanem folytathassa ott, ahol elődei abbahagyták. Jól látható e ponton, hogy a munkatevékenység *tárgyi* vezetése-rögzülése és így módon lehetséges átörökítése (itt a történelmi determinizmus elméletének alapgondolata[7]) vagyis a munka tárgyi jellege az alapja a történelemnek mint olyannak, ez a biztosítéka a *történelem folytonosságának.*[7]

E ponton kell rámutatni tárgyiasulás és elidegenedés döntő különbségére. A tárgyiasulás — a mondottakból láthatóan — az emberi élet alapfeltétele, alkotó eleme. Az elidegenedés a tárgyiasulásnak egy meghatározott történelmi formája, amikor a termelés tárgyi feltételei és az ezekre épülő objektivációs szintek önállósulnak a termelővel szemben, s mint uralkodó és ellenőrizhetetlen hatalmak, egy torz és egyoldalú tevékenység végzésére kényszerítik.

De mit értünk pontosan *tárgyiasuláson?* Mit jelent az, hogy a tárgyak emberi tulajdonságok megtestesítőivé lesznek? Egy tárgy nemcsak azért tárgyiasulás, mert emberi tevékenység produktuma. Arról van szó, hogy *az átalakított természeti közeg emberi szükségleteket és képességeket hordoz magában*, s ezeket a világra születő individuumnak el kell sajátítania ahhoz, hogy eljusson a társadalmi élet adott fokára. Mi teszi lehetővé ezt a folyamatot? Az emberi élet reális menetében a tárgyaknak van egy *normális használata.* A tányért sok mindenre fel lehet használni, de kiváltképpen arra, hogy együnk belőle. E tárgyhoz így egy normativitás tapad, *megtestesít egy tevékenységi módot* (az evésnek). Világos, hogy ennek elsajátítása, megtanulása csak az ... összefüggésben lehetséges egy felnőtt generáció környezetének és irányító munkája segítségével. ... olyan felhasználási mód ez, amely nem ... adott az ember számára. Az ember nem beleveve, hanem be... a társadalomba — írja Leontyev. Másrészt a tárgy egy *szükségletet* testesít meg, jelesül az evést. Ha képtelen ennek kielégítésére, akkor kiesik a társadalmi élet folyamatából; társadalmi él nem ismerése mutatja, hogy a tárgy csak a fogyasztásban válik társadalmi termékké. Harmadszor és végül a tárgyban egy meghatározott *előállítási mód ölt testet*, s ez lehetővé teszi, hogy mintává váljon a termelés további menetében. Előállításának megismerése készséget fejleszt ki.[8]

A munkáról eddig abból a szempontból beszéltünk, hogy átalakítja a természeti tárgyakat, az objektumot. A munka azonban egyúttal a *szubjektum* átalakítását is magával hozza, az emberi képességek, a személyes gazdagság kialakításának folyamata is. Utaltunk rá az iment, hogy tevékenységével az ember a természetnek olyan összefüggéseit sajátítja el, amelyek nem törvényei biológiai természetének. Megintcsak az ember univerzalizációjáról van szó, mert a termelést nem lehet úgy felfogni, mint a már kész, befejezett szükségletek állandóan adott szinten való kielégítésének folyamatát. Marx rámutat arra, hogy a biológiai szükségletek hogyan módosulnak („humanizálódnak") a társadalom történetében, másrészt, hogy milyen *új, nem biológiai* szükségletek jönnek létre a termelés *társadalmi eszközeinek* mindig újbóli előállítására. Végül kialakulnak és elkülönült objektivációkként léteznek a szellemi (esztétikai, tudományos stb.) szükségletek komponensei is.

A munka — közvetett jellegén túlmenően — *társadalmi természetű tevékenység.* Ezt világítja meg Marxnál egyrészt az embernek mint *közösségi lény*nek a kategóriája (az ember csak közösségben, csak más emberekkel érintkezve lehet *emberré*), másrészt a *nembeli lény* ter-

7 Az itt kifejtett gondolatmenet Márkus György Marxizmus és „antropológia" c. könyvére (Akadémiai Kiadó, 1966.) támaszkodik.

8 A tárgyiasulásnál szélesebb értelemben használatos az *objektiváció* fogalma. A munkafolyamat során a munkatárgyakon kívül más, nem tárgyi termékek is létrejönnek. Így a társadalmi intézmények, a művészeti és tudományos alkotások, az ideológiai-politikai nézetrendszerek szintén objektivációk (sőt közéjük sorolandó a nyelv is és a szokás — a mindennapi élet objektivációi). Közös lényegük ... emberi képességek interszubjek... amelyek valamilyen formába ... ak az individuumok felé.

Digitized by Google

minus. Ez utóbbi annyit jelent, hogy az ember *minden* tevékenységében társadalmi. Éppen a munka teszi lehetővé, hogy *az ember elsajátíthatja, életébe bevonhatja mindazt, mindazokat a „lényegi erőket", amelyeket a megelőző és vele együttélő individuumok már létrehoztak.* Az emberi munka minden történeti formájában közösségi tevékenység. Vagy közvetlenül közösségi *együtt termelés*, mint pl. a primitív társadalmakban (s ekkor a közösség szubjektumként elkülönül az alárendelt mozzanatát alkotó egyénnel szemben, aki csak azáltal tulajdonos, hogy tagja e közösségnek), vagy — a munkamegosztás, az áru- és pénzviszonyok kialakulásával, a személyes közösségi kapcsolatok felbomlásával — a munka mint *egymás számára* termelés jelenik meg (kiteljesedett formájában a kapitalizmusban). A termelésnek ez az utóbbi formája teszi lehetővé az egyéniség, az individualitás kialakuását, vagyis az emberek csak társadalmiasodásuk lévén különülhetnek el.[9]

A kollektivitás mellett az ember társadalmiságának másik oldala a *történetiség.* A termelés eszközeit és felhasználásuk módját a megelőző emberi generációk hozták létre. Az általuk hagyományozott holt munka elsajátítása előfeltétele az élő munkának. Az ember így az előtte élt nemzedékek felhalmozott ismeretanyagát olvasztja be tevékenységébe, s így nemcsak ő függ kora adott társadalmától, hanem e társadalom egésze is függ az emberiség addig lefolyt történetétől. Az embernek tehát társadalmi-történeti meghatározottsága van, s ez alól éppúgy nem tud kibújni, ahogyan bőrét sem vetheti le. Kollektivitás és történetiség: a társadalmiság két olyan oldala, amely *csak együtt* képzelhető el, és amely az embert mint *univerzális társadalmi lényt* — ahogy Marx írja, mint *világtörténeti empirikus individuumot* — hozza létre. A történelemben előrehaladva az ember tevékenysége az individuumok mind szélesebb körétől válik függővé, s így az ember potenciálisan képes arra, hogy az *egész* emberiség által felhalmozott ismeretanyagot elsajátítsa.

Az emberi lényeg harmadik alapvető vonása, amelyet megintcsak a munkafolyamat implikál, a *tudatosság.* A tudat a tárgy készen talált formájának és kívánt alakjának összevetését jelenti. Az átalakító tevékenység szakadatlan kontrollja, *célszerű,* cél-tételező tevékenység. Az állat képtelen erre: minthogy nem fosztja meg a tárgyat közvetlen biológiai-hasznossági jelentésétől, *nem is azonosíthatja* azt, nem ragadhatja meg tényleges természetét. Az állat így közvetlenül egybeolvad érzéki tapasztalatával. Az ember túllép a közvetlen tapasztalaton, a tárgyat dologi mivoltában ragadja meg, s mint jelenlevőt, összehasonlítja az elérendő céllal: vágyai, elképzelései, kívánságai szubjektívként (más-ként) tudatosulnak benne a készen talált közeggel szemben, amelyet mint átalakítandót, *valódi mivoltában* képes visszatükrözni. A munkának és tudatosságnak itt csak jelzett marxi összefüggései nélkülözhetetlenek a marxista ismeretelmélet megalkotása során.

Antropológia és történelem

Kanyarodjunk vissza az előbb mondottakhoz. Mire vonatkozik az emberi lényeg ilyen jellemzése? Az emberi egyén *konstans* jegyeiről volna szó? Ha így lenne, akkor nem beszélhetnénk az emberi lényeg elidegenedéséről. De azt sem mondhatjuk, hogy *minden egyes* individuum vonásait sorakoztattuk fel, hiszen az alkotó munkatevékenység, a társadalmi univerzalitás stb. a vázolt antropológiai értelemben és teljességben nem jellemzi minden kor valamennyi individuumát. Akkor mire vonatkozik hát az emberi lényeg fogalma? Mire vonatkozik a szabadság és univerzalitás olyan jellemzése, hogy az ember szakadatlanul meghaladhatja, transzcendálhatja adott viszonyainak konkrétságát, hogy ellenőrzésre és uralomra tehet szert társadalmi viszonyainak mozgása felett, lehetősége nyílhat az egész emberiség „lényegi erőinek" elsajátítására?

Nem válaszolhatunk ezekre a kérdésekre akkor, ha megfeledkezünk az ember legfontosabb vonásáról, arról, hogy *történelme* van. Az előbbi jegyek az embernek nem állandó, a történelmi folyamattól független vonásai, hanem *éppen a történelem menetében* bukkannak nap-

[9] A társadalmi termelés és fogyasztás szubjektumaival való mind szélesebb kapcsolatba kerülés tehát a *individualizáció* történelmi folyamata. Minden ember *egyed* (mindenkinek vannak másokétól eltérő tulajdonságai, de ez — a marxi felfogásban — legfeljebb két fülcimpa vagy ujjlenyomat különbsége), de *individuummá* az ember a társadalom fejlődésének folyamatában lesz. A primitív stádiumok „nyájszervezeteivel" szemben — amelyekben az ember tevékenységét eleve kijelölik, és ezen nem tud változtatni —, e közösségek felbomlásával az ember mozgásteret és autonómiát harcol ki magának közössége vonatkozásában, dönt és választ, esetenként a közösség *ellenére* is. Az individualitás a lehetőségek *megvalasztásában* rejlik. *Személyiség* az az individuum, aki — rendelkezve az előbbi ismérvvel — *saját, csak rá jellemző* képességei folytán képes arra, hogy bizonyos társadalmi funkciókat teljesítsen, felismerje és meghatározza a maga helyét.

Digitized by Google

[illegible] és [illegible] a. A [illegible] nem a [illegible] [illegible] nem [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] „[illegible]". Az [illegible] nem „[illegible]" [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] és [illegible] [illegible] [illegible] Az [illegible] nem [illegible] [illegible] a [illegible] [illegible] [illegible] az [illegible] az [illegible] [illegible] [illegible]. A filozófiai antropológia [illegible] [illegible] a történelem [illegible] és a történelem [illegible] magyarázza. K[illegible]ásával a történelem alapvető vonásait és törvényszerűségeit ragadjuk meg a [illegible] a társadalmiság, a tudatosság, a szabadság stb. fogalmaiban.

A történelem mozgástendenciáinak és perspektíváinak felvázolásával a filozófiai antropológia a marxi történelem- és [illegible] legabsztraktabb al-[illegible] [illegible] [illegible] választ arra, hogy [illegible] a történelmet egységé [illegible] [illegible] folyamattá, s [illegible] [illegible] [illegible] meg a haladás [illegible] [illegible].

[illegible] [illegible] az, hogy a filozófiai antropológia a társadalmi egész, az [illegible] [illegible] oldaláról interpretálja a történelmet; előfeltevései [illegible] [illegible] és értékhangsúlyos [illegible] [illegible] az elidegenedés történetfilozófiai elméletének, az individuális lét és az emberi lényeg elválásának [illegible] [illegible]. Másfelől a tárgyiasulás és elsajátítás elmélete alapot [illegible] a társadalmi ontológia belső összefüggéseinek feltárásához. A marxista filozófiai antropológia figyelembevétele ezért elengedhetetlen a történelmi materialista társadalom- és emberkép kialakításához.

Papp Zsolt

Koncz Béla: [illegible]

Digitized by Google

A termelőszövetkezeti tag gazdaságának teljhatalmú szocialista gazdája

A termelőszövetkezeti gazdaságok a szegény- és a középparasztok önkéntességi elvén alapuló szocialista vállalatok. A sok kis magángazdaság helyén nagyüzemi kollektív mezőgazdaság létesült. A kollektív nagyüzemben mind a munka belső szervezete, mind az egyes volt kistermelő helye és szerepe az új feltételeknek megfelelően változik meg.

Mindenekelőtt megváltozik a termelőeszközök tulajdonviszonya. A volt magántulajdonos, szövetkezeti paraszttá, a kollektív gazdaság minden termelőeszközének *társtulajdonosává* és ezen az alapon *társrendelkezővé* válik. Nem veszti el tehát tulajdonát és azt a jogát, hogy rendelkezzék a termelőeszközökkel, csupán a tulajdonjog és a rendelkezési jog gyakorlásának *formája és módja* változik meg. A kistulajdonra és kistermelésre vonatkozó egyszemélyi rendelkezést a hatalmas anyagi-termelési bázis és a nagyüzemű termelést átfogó kollektív rendelkezés váltja fel. A rendelkezésnek ez a kollektivitása egyrészt *közvetlenül*, másrészt a termelőszövetkezeti tagok által megválasztott illetékes meghatalmazottak révén, *közvetve* valósul meg a gazdaságban.

A termelőszövetkezeti tagok *közgyűlése* minden szövetkezeti gazdaság legfelsőbb szerve. A közgyűlésen a termelőszövetkezeti tagok döntik el a gazdaság fejlesztésének minden alapvető kérdését, a termelés irányait és a termelőeszközök felhasználását, a termék értékesítését, a jövedelem felosztását stb. A közgyűlésen minden termelőszövetkezeti tag felszólalhat, javaslatokat és bíráló megjegyzéseket tehet, megválasztja az igazgató és az ellenőrző szerveket stb. A termelőszövetkezeti tagok közgyűlése megvitatja az évi termelési tervet, a brigádok és az állattenyésztő telepek évi termelési feladatait. Ily módon *minden termelőszövetkezeti tagnak lehetősége van rá, hogy közvetlenül részt vegyen* a területeknek az egyes kultúrák szerinti felosztásában, az agrotechnikai és zootechnikai rendelkezések meghatározásában stb. Emellett felhasználják a szakemberek segítségét és a képzettebb termelőszövetkezeti tagok tapasztalatát.

Helytelen az a vélemény, hogy a volt kistulajdonos kizárólagos hatalmú rendelkező volt kisgazdaságában. Amikor a gazdaság és a háztartás alapvető kérdéseiről dönteni kellett, feleségével, fiaival és leányaival, szüleivel megtárgyalta ezeket. *Sajátságos családi tanács* ült össze, és az okos kistulajdonos megfontolta a család többi tagja által kifejtett hasznos javaslatokat. Így a kisparaszt gazdaságában jogilag teljhatalmú tulajdonos és rendelkező volt ugyan, de gazdaságilag *egy kis kollektíva keretei között tevékenykedett.* Ez a kollektíva a *rokoni* kapcsolatok alapján alakult ki, de *nem volt meg benne minden tagnak az az egyenlő joga,* amely a szövetkezeti gazdaságban megvan. Minthogy általában a férfi volt a föld és a vagyon jogi tulajdonosa, a feleség és a család többi munkaképes tagja nem élvezte a tulajdonosok és a rendelkezők jogait a kisgazdaságban.

A termelőszövetkezeti gazdaságban *megszűnt ez az egyenlőtlenség.* Bulgáriában a termelőszövetkezeti alapszabály szerint a szövetkezet minden tagjának egyenlő jogai vannak, függetlenül attól, hogy azelőtt kistulajdonos volt-e, vagy családtag. A termelőszövetkezetnek nem csupán a volt kistulajdonosok tagjai, hanem feleségük, fiaik és lányaik is, akik a gazdaságban dolgoznak. Ezért a termelőszövetkezetben eltűnt a kistulajdonosi háztartása egyik tagjának egyszemélyes tulajdona a rendelkezése, és megjelent *a kollektíva minden tagjának kollektív tulajdona és rendelkezése,* a kollektivizmus törvényeinek megfelelő formákban. Ezzel a kollektíva egyetlen egy tagja sem függ a kollektíva másik tagjától. A sok egyéni akaratot *a kollektív akaratnak rendelték alá,* amelyet a kollektíva sok egyéni tagjának közös határozatai alakítanak ki és irányítanak.

Ami az igazgató tanács által megvalósított operatív *vezetést* illeti, ez a k

Digitized by Google

világra
A törte
állandos
amely a
szerűen
„malgr
neti le
ténelm
kítják
jellem
figyel
jük a
vető
ropol
absz
mag
lem
sége
társa
ság
A
pers
fiai

Digitized by Google

...ulajdonában már nem a ... értéke, nem a termelő... átadott föld nagysága ha... az egyes termelőszövetkezeti ...et. Ebben a vonatkozásban ...előszövetkezeti tag egyen... ...gyikük társtulajdonosa az termelési alapoknak. *A ...nyisége, minősége és követ... eredménye határozza meg a ...tkezeti tagnak mint társtu... a helyét a jövedelemelosz...* különbözteti meg a szocialista ...et a kapitalizmus feltételei ...ködő szövetkezettől. Ezért a ...ben a munka helyes normá... ...tékelése, a termelési folyama... ...egszervezése, a tudományosan ...ott mutatók szerinti anyagi és ösztönzés olyan lehetőségek, megszilárdítják a termelőszö... tagoknak a munkához és a ...eti tulajdonhoz való szocialista ...t.

szerepet játszanak a termelőszö... ...ti tagok tulajdonosi érzetének ki... ...sában a *brigádok és munkacsapa...* belső szövetkezeti demokrácia fej... ...e szintén közvetlen viszonyban ...zekkel a munkaszervezeti formák- kal. A bolgár szövetkezeti gazdaságokban a termelőszövetkezeti tagok nemcsak az elnököt, valamint az igazgatót és az ellenőrző tanács tagjait választják, hanem a gazdaságok többségében ők választják meg a *brigádvezetőket és a csoportvezetőket* is. Magukban a brigádokban a termelőszövetkezeti tagok kívánsága szerint egészítik ki az egyes szervezeti láncszemeket.

Minden brigád kidolgozza évi termelési feladatát, s ezt a brigádgyűlés vitatja meg. Ily módon a tervezéskor minden termelőszövetkezeti tag megismeri a brigádban folyó termelés összes kérdéseit. Az elvégzett munkáról és az elért eredményekről szóló havi és évi beszámoló a brigádgyűlésen szintén egyik formája annak, hogy a termelőszövetkezeti tagok az egész termelési folyamatot figyelemmel kísérjék. Ha tehát helyes a bérezés és az ösztönzés rendszere, a szocialista elvek szerint osztják el a gazdaság jövedelmét, s kialakult a belső szövetkezeti demokrácia és a termelőszövetkezeti tagok új életmódja, akkor a szövetkezetben nem merülnek fel ellentmondások. Ilyen feltételek között *a termelőszövetkezeti tagoknak mint társtulajdonosoknak és dolgozóknak személyes érdekei teljes mértékben egybeesnek a gazdaság kollektív érdekeivel.*

Dimo Vladov

Koncz Béla:
Ablak fényekkel

Digitized by Google

Illúziók nélkül

A Társadalmi Szemle szerkesztősége a folyóirat márciusi számában „Mezőgazdasági nagyüzem—technika—ember" címmel egy mind aktuálisabbá váló kérdésre keres feleletet. A kérdés megközelítése, s még inkább vele kapcsolatban felmerülő elméleti- gyakorlati problémák feltárása és a jelentkező ellentmondások feloldására alkalmas elvek megfogalmazása *rendkívül nehéz feladat.* Ennek tudatában vállalkozom néhány olyan gondolat és általam objektívnek ítélt összefüggés vázlatos kifejtésére, amely — ha szerény mértékben is — talán elősegíti a probléma megközelítését, esetleg a vizsgált ellentmondás reális megítélését.

A valóságos helyzet

Úgy gondolom, leghelyesebb, ha *a termelőszövetkezeti gazdálkodás valóságos helyzetéből* indulunk ki. Ezt pedig a vizsgálandó probléma szempontjából így jellemezhetjük.

1. A termelőszövetkezet nemcsak olyan termelőegység (vállalat), amely a népgazdaság és a maga szükségleteinek kielégítésére irányuló termelési és értékesítő folyamatokat tervezi, szervezi, irányítja és végrehajtja, hanem egyúttal *önkéntes társulás útján* létrejött *társadalmi-gazdasági szervezet is,* amelynek tagjai az általuk működtetett vállalat *társtulajdonosai.*

2. A termelőszövetkezetek többsége ma már *kifejezetten* nagyüzemi jellegű, mind a terület nagyságát, mind a termelés volumenét, mind pedig a koncentráltságot, az eszközellátottság mennyiségi mutatóját és színvonalát illetően.

Főként a 2. pont alattiból következik, hogy *a magas szintű irányítás és a munkamegosztás objektív szükségszerűség* a jelenlegi termelőszövetkezeti gazdálkodásban, s ez a gyakorlatban is egyre inkább tükröződik. Ennek megfelelően a vezetés és a végrehajtás határozottan és végleg *elkülönül egymástól.* Az eddigi tapasztalatok alapján nyugodtan elmondhatjuk, hogy a szövetkezetek mai gazdálkodási színvonalán *csak a vállalati szintű vezetők* (az elnök és egyéb vezető szakemberek) tudják átfogni a termelőegység egészét, termelői és gazdálkodási tevékenységének minden részfolyamatával együtt. Ezzel szemben a dolgozó tagság — ide számítva még a brigádvezetőket és a különféle területeken tevékenykedő technikai szintű dolgozókat is — csak egy-egy *termelési részfolyamatban* vesz részt, esetleg mint irányító, de az esetek többségében mint az adott részfolyamat *egyszerű végrehajtója.* Ez az elkülönültségi viszony a vezetők és végrehajtók között a műszaki-technológiai előrehaladás során még jobban erősödik.

Ez tehát a valóságos helyzet, amellyel feltétlenül számolnunk kell. Ezért véleményem szerint helyes, ha abból indulunk ki: belátható időn belül a termelőszövetkezetek társtulajdonosai az *érvényesülő objektív tényezők miatt sem lesznek képesek teljesen áttekinteni a korszerű nagyüzemükben folyó termelést* és gazdálkodást, megismerni ennek minden részfolyamatát. Ennek hiányában *társtulajdonosi mivoltuknak sem tudnak érvényt szerezni* a termelőszövetkezeti nagyüzem fontosabb termelési és gazdálkodási kérdéseinek eldöntése, vagy legalábbis az alkotó módon való beleszólás tekintetében.

Mit lehet tenni?

Úgy látszik tehát, hogy az a tulajdonosi viszonyból eredő gazdasági magatartás, amely a kisparaszti gazdaságban magától értetődően és törvényszerűen utat tör magának — *a nagyüzemi viszonyok között nem járható út.* A tapasztalatok alapján úgy látszik, hogy ez az összefüggés általánosabb jellegű, mert a társadalmi-gazdasági formációtól függetlenül is jelentkezik. Arról az erőfeszítésről és harcról sem szabad azonban lemondanunk, amely éppen a szocialista típusú személyiség sokoldalú, arányos fejlesztésének szükségességéből ered. Arról tehát, hogy a technika és tudomány vívmányait széleskörűen alkalmazó, korszerű technológiával működő nagyüzemben, a mélyen és sokfelé tagolt munkamegosztás viszonyai között dolgozó szövetkezeti tagoknak, miközben végrehajtják a számukra előírt részfeladatokat, legyen *bizonyos mértékű áttekintésük az egész üzem* termeléséről és gazdálkodásáról. Arra kell törekednünk, hogy kialakítsuk benne az egész üzem fontosabb gazdasági kérdései iránti törődés készségét, vagyis az aktív és alkotó kollektív-tulajdonosi magatartást.

Az [illegible] a kettősségből eredő ellentm[illegible] abszolút mérvű feloldása b[illegible]elül szerintem *irreális*

Digitized by Google

vállalkozás lenne. Az ellentmondás oldódásának előmozdítására, illetve *feszítettségének csökkentésére* azonban megítélésem szerint vannak lehetőségeink.

Így pl. az objektív körülmények annak a felismerésére ösztönzik a szövetkezeti tagságot, illetve nagyobb részét, hogy az iparszerűen termelő, modern technikát és technológiát alkalmazó nagyüzemben nem tudja átfogni a termelés és gazdálkodás egészét, következésképpen mérsékelnie kell társtulajdonosi mivoltának említett megnyilvánulásait, illetve ezek iránti igényeit, anélkül azonban, hogy közömbössé válna gazdaságának alapvetően fontos kérdéseivel szemben.

Az ilyen tudati általakulást lényeges mértékben megkönyíti az *anyagi érdekeltség* következetes és az eddiginél fokozottabb érvényesítése. Ha ugyanis olyan *érdekeltségi rendszert* sikerül alkalmazni, amely az egyes részfolyamatok pontos és eredményes elvégzésére ösztönöz, s emellett könnyen áttekinthető módon hozza kapcsolatba e részfeladatok jó teljesítését az egész gazdaság által elérendő összeredményekkel, akkor a részfolyamatokat végző tagok lelkesen, a társtulajdonosok érdekeltségével és törődésével teljesítik a munkamegosztás alapján rájuk háruló kötelezettségeiket.

A *képviseleti rendszer alkalmazása* is lehetőséget kínál annak a feszültségnek az enyhítésére, amely a társtulajdonosi funkció gyakorlása és a tagoknak az üzemben a technikai fejlődés által kialakított helyzete között fennáll. Az egyes munkaközösségekben — még a legkisebbekben is — rendszerint akad egy-két személy, akinek *átlagon felüli az áttekintő képessége,* s aki a munkamegosztás keretében neki kijelölt részfeladatokon kívül bizonyos mértékig az összes többi részfolyamatról is tájékozott, sőt valamennyire arra is képes, hogy áttekintse az egész gazdaság termelési és gazdálkodási tevékenységét, ennek fontosabb összefüggéseivel együtt. Ezekben a munkamegosztás szerint kialakult csoportokban az emberek lényegében azonos munkahelyen és azonos körülmények között töltik el munkaidejük túlnyomó részét, így nemcsak gyakori és jól funkcionáló munkakapcsolatok jönnek létre köztük, hanem közvetlen, általános emberi relációk is kialakulnak, jól meg is ismerik egymást. Az ilyen gazdasági és humán talajon kialakult környezetben kedvezők a feltételei annak, hogy kialakuljon és megszilárduljon a szövetkezeti tagok egymás iránti bizalma. Ennek eredményeként hajlandók és képesek lesznek kijelölni maguk közül azt a *képviselőt,* akin keresztül a tagok érvényesíthetik társtulajdonos mivoltukból fakadó jogaikat és igényeiket. Ennek *szervezeti kereteit* — a közgyűlés és vezetőség határköreivel összhangban — már könnyebben meg lehet teremteni (munkahelyi bizottságok, bizalmi csoportok, meghatalmazott képviselők stb. útján).

Mindehhez természetesen elengedhetetlen feltételként az szükséges, hogy a szövetkezeti belső demokrácia tovább érlelődjön, elmélyüljön. Ennek megvalósítása pedig — az új gazdaságirányítási rendszerben rejlő gazdasági lehetőségek teljesebb kihasználása mellett — nagymértékben attól a *tudatformálásra,* társadalmi nevelésre irányuló erőfeszítéstől függ, amelyet minden bizonnyal eltökélt szándékunk megtenni.

Dr. Bodnár Miklós

Kerényi Jenő: Bur

Digitized by Google

Illúziók nélkül

A Társadalmi Szemle szerkesztősége a folyóirat márciusi számában „Mezőgazdasági nagyüzem—technika—ember" címmel egy mind aktuálisabbá váló kérdésre keres feleletet. A kérdés megközelítése, s még inkább vele kapcsolatban felmerülő elméleti- gyakorlati problémák feltárása és a jelentkező ellentmondások feloldására alkalmas elvek megfogalmazása *rendkívül nehéz feladat.* Ennek tudatában vállalkozom néhány olyan gondolat és általam objektívnek ítélt összefüggés vázlatos kifejtésére, amely — ha szerény mértékben is — talán elősegíti a probléma megközelítését, esetleg a vizsgált ellentmondás reális megítélését.

A valóságos helyzet

Úgy gondolom, leghelyesebb, ha *a termelőszövetkezeti gazdálkodás valóságos helyzetéből* indulunk ki. Ezt pedig a vizsgálandó probléma szempontjából így jellemezhetjük.

1. A termelőszövetkezet nemcsak olyan termelőegység (vállalat), amely a népgazdaság és a maga szükségleteinek kielégítésére irányuló termelési és értékesítő folyamatokat tervezi, szervezi, irányítja és végrehajtja, hanem egyúttal *önkéntes társulás útján* létrejött *társadalmi-gazdasági szervezet is,* amelynek tagjai az általuk működtetett vállalat *társtulajdonosai.*

2. A termelőszövetkezetek többsége ma már *kifejezetten* nagyüzemi jellegű, mind a terület nagyságát, mind a termelés volumenét, mind pedig a koncentráltságot, az eszközellátottság mennyiségi mutatóját és színvonalát illetően.

Főként a 2. pont alattiból következik, hogy *a magas szintű irányítás és a munkamegosztás objektív szükségszerűség* a jelenlegi termelőszövetkezeti gazdálkodásban, s ez a gyakorlatban is egyre inkább tükröződik. Ennek megfelelően a vezetés és a végrehajtás határozottan és végleg *elkülönül egymástól.* Az eddigi tapasztalatok alapján nyugodtan elmondhatjuk, hogy a szövetkezetek mai gazdálkodási színvonalán *csak a vállalati szintű vezetők* (az elnök és egyéb vezető szakemberek) tudják átfogni a termelőegység egészét, termelői és gazdálkodási tevékenységének minden részfolyamatával együtt. Ezzel szemben a dolgozó tagság — ide számítva m[illegible] brigádvezetőket és a különféle te[illegible]ken tevékenykedő technikai szintű dolgozókat is — csak egy-egy *termelési részfolyamatban* vesz részt, esetleg mint irányító, de az esetek többségében mint az adott részfolyamat *egyszerű végrehajtója.* Ez az elkülönültségi viszony a vezetők és végrehajtók között a műszaki-technológiai előrehaladás során még jobban erősödik.

Ez tehát a valóságos helyzet, amellyel feltétlenül számolnunk kell. Ezért véleményem szerint helyes, ha abból indulunk ki: belátható időn belül a termelőszövetkezetek társtulajdonosai az *érvényesülő objektív tényezők miatt sem lesznek képesek teljesen áttekinteni a korszerű nagyüzemükben folyó termelést* és gazdálkodást, megismerni ennek minden részfolyamatát. Ennek hiányában *társtulajdonosi mivoltuknak sem tudnak érvényt szerezni* a termelőszövetkezeti nagyüzem fontosabb termelési és gazdálkodási kérdéseinek eldöntése, vagy legalábbis az alkotó módon való beleszólás tekintetében.

Mit lehet tenni?

Úgy látszik tehát, hogy az a tulajdonosi viszonyból eredő gazdasági magatartás, amely a kisparaszti gazdaságban magától értetődően és törvényszerűen utat tör magának — *a nagyüzemi viszonyok között nem járható út.* A tapasztalatok alapján úgy látszik, hogy ez az összefüggés általánosabb jellegű, mert a társadalmi-gazdasági formációtól függetlenül is jelentkezik. Arról az erőfeszítésről és harcról sem szabad azonban lemondanunk, amely éppen a szocialista típusú személyiség sokoldalú, arányos fejlesztésének szükségességéből ered. Arról tehát, hogy a technika és tudomány vívmányait széleskörűen alkalmazó, korszerű technológiával működő nagyüzemben, a mélyen és sokfelé tagolt munkamegosztás viszonyai között dolgozó szövetkezeti tagoknak, miközben végrehajtják a számukra előírt részfeladatokat, legyen *bizonyos mértékű áttekintésük az egész üzem* termeléséről és gazdálkodásáról. Arra kell törekednünk, hogy kialakítsuk benne az egész üzem fontosabb gazdasági kérdései iránti tö[illegible]rődés készségét, vagyis [illegible]v és alkotó kollektív-tulajdon[illegible]tást.

Az ebből a kettőss[illegible]ellentmondásnak az abszo[illegible]oldása belátható időn belü[illegible] irreális

Digitized by Google

kozás lenne. Az ellentmondás oldó-
ak előmozdítására, illetve *feszített-*
ek csökkentésére azonban megíté-
szerint vannak lehetőségeink.
pl. az objektív körülmények annak
ismerésére ösztönzik a szövetkezeti
got, illetve nagyobb részét, hogy az
zerűen termelő, modern technikát
chnológiát alkalmazó nagyüzemben
tudja átfogni a termelés és gaz-
odás egészét, következésképpen mér-
lnie kell társtulajdonosi mivoltának
tett megnyilvánulásait, illetve ezek
ti igényeit, anélkül azonban, hogy
mbössé válna gazdaságának alap-
en fontos kérdéseivel szemben.

z ilyen tudati általakulást lényeges
tékben megkönyíti az *anyagi érde-*
tség következetes és az eddiginél fo-
ottabb érvényesítése. Ha ugyanis
an *érdekeltségi rendszert* sikerül al-
mazni, amely az egyes részfolyamatok
atos és eredményes elvégzésére ösz-
nöz, s emellett könnyen áttekinthető
don hozza kapcsolatba e részfeladat-
jó teljesítését az egész gazdaság ál-
elérendő összeredményekkel, akkor
részfolyamatokat végző tagok lelke-
n, a társtulajdonosok érdekeltségével
törődésével teljesítik a munkameg-
ztás alapján rájuk háruló kötelezett-
geiket.

A *képviseleti rendszer alkalmazása* is
hetőséget kínál annak a feszültségnek
enyhítésére, amely a társtulajdonosi
unkció gyakorlása és a tagoknak az
zemben a technikai fejlődés által ki-
lakított helyzete között fennáll. Az
gyes munkaközösségekben — még a
egkisebbekben is — rendszerint akad
gy-két személy, akinek *átlagon felüli*
az áttekintő képessége, s aki a munka-
negosztás keretében neki kijelölt rész-
eladatokon kívül bizonyos mértékig az
sszes többi részfolyamatról is tájéko-
ott, sőt valamennyire arra is képes,
hogy áttekintse az egész gazdaság ter-
melési és gazdálkodási tevékenységét,
ennek fontosabb összefüggéseivel együtt.
Ezekben a munkamegosztás szerint ki-
alakult csoportokban az emberek lénye-
gében azonos munkahelyen és azonos
körülmények között töltik el munka-
idejük túlnyomó részét, így nemcsak
gyakori és jól funkcionáló munkakap-
csolatok jönnek létre köztük, hanem
közvetlen, általános emberi relációk is
kialakulnak, jól meg is ismerik egymást.
Az ilyen gazdasági és humán talajon ki-
alakult környezetben kedvezők a fel-
elei annak, hogy ki
járduljon a szöve
s iránti bizalma
nt hajlandók é
jelölni maguk közül azt a *képviselőt,* akin keresztül a tagok érvényesíthetik társtulajdonos mivoltukból fakadó jogaikat és igényeiket. Ennek *szervezeti kereteit* — a közgyűlés és vezetőség határköreivel összhangban — már könnyebben meg lehet teremteni (munkahelyi bizottságok, bizalmi csoportok, meghatalmazott képviselők stb. útján).

Mindehhez természetesen elengedhetetlen feltételként az szükséges, hogy a szövetkezeti belső demokrácia tovább érlelődjön, elmélyüljön. Ennek megvalósítása pedig — az új gazdaságirányítási rendszerben rejlő gazdasági lehetőségek teljesebb kihasználása mellett — nagymértékben attól a *tudatformálásra,* társadalmi nevelésre irányuló erőfeszítéstől függ, amelyet minden bizonnyal eltökélt szándékunk megtenni.

Dr. Bodnár Miklós

Kerényi Jenő: Bunkócska

Digitized by Google

[illegible]

[illegible]

[illegible] a mához és [illegible] is elérhetünk, [illegible] gyűjthetünk a [illegible] és a jövő feladatainak megvalósításához.

[illegible] elvileg foglalkozik a nemzetközi szakszervezeti mozgalom fejlődési [illegible] elemzésével. A tulajdonviszonyokból kiindulva párhuzamot von a mi szakszervezeteink és a kapitalista viszonyok között működő szakszervezetek között. Elemzésében messzemenően felhasználja a szocialista országok és különösen a Szovjetunió sok évtizedes harcai[illegible] a szakszervezetek tapasztalatait. A [illegible] a szovjet szakszervezetek példáján keresztül mutatja be, hogyan szolgálták a szakszervezetek a felszabadult munkásosztály érdekeit, a szocializmus építését.

A felszabadulás után a történelem válaszút elé állította a népi demokratikus [illegible] szervezetét. A kibontako[illegible] megjelölésével ezek a [illegible] mutattak azon [illegible] életünk is, amelyek-

[illegible] és tapasztalatait ismer[illegible] általánosítható megállapításait következetesen minden bizonnyal más, különösen a szocialista viszonyok között dolgozó szakszervezetek is felhasználhatják.

Meglehetősen nagy terjedelemben és elvi megalapozottsággal foglalkozik a könyv a szakszervezetek és a politikai pártok, ezen belül elsősorban a marxista-leninista pártok viszonyával. A történelmi tapasztalatokra építve — párhuzamot von a munkásosztálynak politikai pártjától való függetlenségét, valamint a párt és a szakszervezetek egyenlő szerepét hirdető nézetek képviselői között. Leleplezi a reformista irányzatú szakszervezetek félrevezető magatartását. Következetesen bizonyítja, hogy a munkásosztály érdekeiért vívott harc kapitalista körülmények között is meghatározza a forradalmi munkáspártok és az osztályharcos szakszervezetek viszonyát: „az osztályharcos szakszervezetek viszonya a forradalmi munkáspárthoz nem a függetlenség vagy semlegesség, hanem a szervezeti önállóság alapján a párt vezető szerepének tudatos elfogadása".

A szerző elemzi a magyar szakszervezetek szerepét a munkásosztály hatalmának kivívásában, majd az ezt követő újabb célok, feladatok megvalósításában. A munkáshatalom kivívása után új hely-

Digitized by Google

zetbe kerültek a szakszervezetek: az uralmon levő munkásosztály és egyben az összes bérből és fizetésből élők szakszervezeteivé váltak. A szakszervezetek lehetőségei és feladatai ebben a helyzetben szélesen kibontakoznak és megsokasodnak. A szocialista építés ez időszakban elért eredményeiről elismerően ír Gáspár elvtárs. A szakszervezeti munkában bekövetkezett torzulásokat a párt vezető szerepe oldaláról vizsgálja és tanulságos következtetésekre jut. A párt vezető szerepének elvileg téves felfogásából következett az a gyakorlat, hogy a párt sokszor a végrehajtás állami, tömegszervezeti feladatait is magára vállalta. Ez nagymértékben akadályozta a szakszervezetek, a szervezett dolgozók társadalmi aktivitását, a szakszervezeti munka sokoldalú feladatainak elvégzését, és hozzájárult a párt tömegbefolyásának csökkenéséhez is.

Az MSZMP újra marxista—leninista értelmet adott a párt vezető szerepének, s egyebek között a párt és szakszervezetek viszonyában is megszüntette a torzításokat. A könyv meggyőzően bizonyítja, hogy ezeket a helyes elveket hazánk dolgozói általánosan elfogadták s gyakorlati megvalósításuk jól gyümölcsözik a társadalom javára.

A szerző túllép a párt szerepének és vezetési módszereinek statikus szemléletén. A párt szerepét és irányítási módszereit olyan folyamatként fogja fel, amelynek során az állandó jellegű hivatás a szocialista építés soron levő feladatai, követelményei szerint konkretizálódik. Kifejti, hogy ez a fejlődés nem szubjektív megítélés következménye. A párt és a szakszervezetek viszonyában, együttműködésében csak az olyan megoldás lehet jó, amely segíti a pártot a szocialista építés céljainak következetes megvalósításában.

Sokoldalúan fejtegeti Gáspár elvtárs a szakszervezetek önállóságának helyes értelmezését. Rámutat arra, hogy a párt vezető szerepe és a szakszervezetek önállóságának növelése nem mond ellent egymásnak, sőt egyik a másik nélkül nem is érvényesülhet, mert kölcsönhatásuk csak együttesen bontakozhat ki.

A kötetben jelentős szerepet kap az a gondolat, hogy a szakszervezeteknek a munkáshatalom erősítését, a dolgozók érdekeinek védelmét kell szolgálniuk. A szakszervezeti munka alapvető feladatát, sajátos tartalmát eddig is ez a kettős funkció adta meg. Egyet lehet azonban érteni a szerzőnek azzal a megállapításával, hogy a maga sokoldalúságával, minden gondjával és nagyszerűségével csak most bontakozik ki igazán ez a tevékenység. Arról az utóbbi években bekövetkezett változásról, folyamatról van szó, amelyet a párt a fejlődés objektív követelményeiből kiindulva, tudatosan indított el: a szakszervezetek jogkörének kibontakoztatásáról, társadalmi szerepük növeléséről. Ez már eddig is növelte a szakszervezetek politikai súlyát és jelentősen fejlesztette tartalmi tevékenységét.

Gáspár elvtárs bebizonyítja, hogy nincs igazuk azoknak a jo-, vagy rosszindulatú bírálóknak, akik kétségbe vonják azt, hogy a szakszervezeteknek szocialista viszonyok közepette is van érdekvédelmi szerepük. Elvileg helyesen világítja meg a szocialista viszonyokból fakadó sajátos szakszervezeti és érdekvédelmi feladatokat, az össztársadalmi, szakmai, egyéni érdekek képviseletének és egyeztetésének szükségességét. Az érdekek alapvető azonosságán belül rámutat a különböző érdekszférák létezésére, az érdekek esetenkénti eltérésére, sőt összeütközéseikre. Ezért a szakszervezeti érdekképviseletnek a mi viszonyaink között is megvan a létjogosultsága. Az érdekvédelmi munkának sokféle eszköze van, s minden szinten megvan a lehetőség a különböző érdekek képviseletére, össztársadalmi érdekek alapján való megoldásukra. A jogi személyként is elismert, demokratikusan választott szakszervezeti testületeknek — megnövekedett politikai és társadalmi szerepük mellett — a különböző formájú jogi eszközeik is megvannak ehhez. A szerző mélyrehatóan elemzéssel, a termelési eszközök tulajdonából és az államhatalom jellegéből kiindulva jut el a szocialista viszonyok között működő szakszervezeti szervek jogainak bemutatásához, s párhuzamba állítja ezeket a tőkés viszonyok között működő szakszervezetek lehetőségeivel.

A könyv rámutat arra, hogy a szakszervezetek megnövelt jogköre a szocialista törvényességet, a közerkölcsöket védelmezi azokkal szemben, akik nem tartják ezeket tiszteletben. Előfordulhat, hogy az állam helyi képviselői nem tudják, vagy nem akarják érvényre juttatni a törvényeket. Nem a szakszervezeteket kell ilyenkor a vétójog gyakorlásától óvni és félteni, hanem az érintett állami vagy gazdasági vezetőket kell állandóan a szocialista törvények és rendeletek következetes betartására nevelni, s ha szükséges, rákényszeríteni erre. A szerző rámutat arra, hogy népköztársaságunk [illegible] vénye sztrájk szervezését sem tiltja, hogy azonban „a párt politi[illegible] felelően a kormányna[illegible] dolgozók életszín[illegible]vona

Digitized by Google

emelése," az érdekvédelemnek nincs szüksége olyan harci eszközre, mint a sztrájk. Más kérdés az, hogy a helyi vezetés érzéketlensége, durva hibája az elrendelt intézkedések helyi bojkottjához vezethet. A leglényegesebb következtetés ezzel kapcsolatban az, hogy társadalmi és helyi méretekben táplálni és erősíteni kell a szocialista üzemi demokratizmust. Ez lehetőséget nyújt arra, hogy a konfliktusok érdemben megoldódjanak. Ha ez mégsem sikerül, akkor is van lehetőség arra, hogy a szakszervezeti jogok, köztük a vétójog vagy kifogásolási jog érdemi gyakorlásával megelőzzék a helyi munkabeszüntetést.

Gáspár elvtárs könyve nagy segítség mindazok számára, akik a szakszervezeti mozgalommal kapcsolatban vannak. Nem dogmákat, megmásíthatatlan állításokat tartalmaz, hanem maga is jelzi azokat a gondokat, amelyeket a szakszervezeti mozgalom továbbfejlesztése érdekében meg kell oldanunk. A könyv jól hasznosítható ismereteket nyújt a párt, az állam és a szakszervezetek együttes és sajátos szerepének megértéséhez. Ezért a szakszervezeti tisztségviselők táborán túl hasznos olvasmányként ajánljuk a párt-, állami és gazdasági funkcionáriusoknak is.

(Táncsics Könyvkiadó, 1969.)

Somogyi Sándor—Dajka Ferenc

Lakos Sándor: A tanácsok helye és szerepe a szocialista építés jelenlegi szakaszában

Több mint ketesztendős kollektív kutató és értékelő munka eredményeit foglalja össze könyvében *Lakos Sándor*, az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézetének igazgatója. Tanulmánya igen jelentős a szocialista államépítés szempontjából. A központi szervek már több ízben kifejtették, hogy az állami és társadalmi mechanizmus tökéletesítésére irányuló törekvéseink keretében tanácsrendszerünket is tovább kell fejlesztenünk. A szerző azt tekintette feladatának, hogy a Társadalomtudományi Intézet által szervezett, illetőleg végzett felmérés és elemzés alapján körvonalazza a magyar tanácsrendszer továbbfejlesztésének alapelveit, főbb szervezeti, hatásköri és működésrendi követelményeit. A kötet tehát a központi párt- és állami szervek irányításával folyó előkészítő munkálatok elméleti alapozását kívánja szolgálni.

A tanulmány széles körű publikálása lehetővé teszi, hogy mindazok, akik érdeklődnek a tanácsi munka iránt, értesüljenek az eddig leszűrt főbb következtetésekről és a továbbfejlesztés javasolt módozatairól. Csak helyeselni lehet, hogy a szerző — bár a felvetett problémákat elmélyülten, felelősségteljesen vizsgálja, és saját álláspontját egyértelműen fogalmazza meg, a tárgyalt kérdéseket mégsem tekinti lezártnak. Maga is [illegible] hogy néhány problémának [illegible]lvetéséig juthatott el, számos területre vonatkozóan viszont több megoldási változatot dolgozott ki, egyes részkérdések feltárását pedig az intézet hamarosan megjelenő kiadványaiban ígéri, végül a tanácsrendszer továbbfejlesztésének valamennyi időszerű kérdésében kéri a szakemberek és az érdeklődők véleménynyilvánítását.

A gazdasági és politkai fejlődés hazai adottságai között a tanácsrendszer további formálásának az a meghatározó kérdése, hogy *milyen funkciókat betöltő és ennek alapján milyen jellegű* szervek legyenek a tanácsok. Az 1954-ben született és nagyrészt jelenleg is hatályos tanácstörvény a tanácsokat államhatalmi szerveknek és egyben a dolgozók legszélesebb tömegszervezeteinek minősíti. A szerző — sokoldalú történeti és logikai vizsgálódás alapján — úgy véli, hogy a tanácsok jellegének ez a meghatározása nem reális. A tanácsok valóban állami hatalmat gyakorló népképviseleti szervek, de — mint erre már mások is rámutattak — államhatalmi tevékenységet nemcsak a tanácsok, hanem egyéb típusú (államigazgatási, bírói, ügyészi stb.) szervek is végeznek. Másrészt a tanácsok munkásságában gyakran nem annyira az államhatalmi elemek, mint inkább a *szervező, igazgatási* vonások domborodnak ki.

A marxista társadalomtudományokban szinte általánosan elfogadott felfogás szerint a tömegszervezeteket elsősorban az

Digitized by Google

jellemzi, hogy önként belépő, nyilvántartott tagokból állanak és általában mozgalmi módszerekkel dolgoznak. Minthogy tanácsainkból hiányoznak ezek az ismérvek, Lakatos Sándor leszögezi, hogy „ebben az értelemben a tanácsok Magyarországon sohasem voltak tömegszervezetek".

Az államhatalmi elnevezés ellentmondásosságának feltárása, a tömegszervezeti jelleg tagadása nem jelentheti természetesen sem a tanácsok állami jellegének feladását, sem népképviseleti mivoltuk és tömegkapcsolataik csorbítását, hiszen az egész politikai mechanizmus és ezen belül a tanácsrendszer továbbfejlesztése szempontjából alapvető követelmény a szocialista államiság és a demokrácia egymással összefüggő, együttes erősítése.

A tanácsoknak és a tanácsi szerveknek a lakosság és az adott területen működő intézmények életfeltételeinek biztosítását szolgáló feladataira épül a könyvnek az az alapvető következtetése, hogy a tanácsokat *szocialista önkormányzati szervekké* kell fejlesztenünk. Ennek pedig alapvető feltétele és eszköze a tanácsok gazdasági és pénzügyi önállóságának további fokozása. A tanácsok működését mindinkább az *önfinanszírozás* elvére kell alapoznunk. E célból — időlegesen fenntartva az egyes területek különböző fejlettségi szintjének kiegyenlítését célzó központi kiegészítést — tovább kell bővíteni a tanácsok saját bevételi forrásainak körét és bevételeik összegét is. Adórendszerünk egyszerűsítésével párhuzamosan növelni és arányosítani kell a tanácsok illetékességi területén működő központi irányítású vállalatok és a szövetkezetek anyagi közreműködését az adott terület közösségi szükségleteinek kielégítésében. Pontosabban kell meghatározni a tanácsi gazdaság körét. A tanácsoknak egyik legfontosabb gazdasági és politikai feladatuk a lakosság és a helyi intézmények kommunális szükségleteinek kielégítése, ezért gazdasági és gazdaságszervezői munkájukban a *kommunális gazdálkodásnak* és a *szolgáltató* tevékenységnek kell az első helyen állnia. A tanácsi árutermelésnek pedig közelebb kell kerülnie a helyi igényekhez.

A tanácsi gazdaság jövőjével összefüggésben veti fel a szerző a *tanácsi tulaj-don* kialakításának proble[illegible] fontolandónak tartja, hogy [illegible] célszerű a városi és a közsé[illegible] szocialista tulaj[illegible] jául elisme[illegible] yéleménye [illegible] ma még [illegible]

kenységének községi szintre helyezését és megszüntethetővé tenne számos felfelé irányuló felesleges adminisztrációt is.

Az önkormányzati jelleg másik követelménye, hogy a települést és lakosságát érintő hatósági ügyek túlnyomó többségét a helyi tanácsi szervek intézzék. E célból további decentralizálással bővíteni kell a tanácsi szervek, elsősorban a községi és a városi tanácsok hatáskörét, a tanácsi szervezethez kell kapcsolni több, jelenleg a tanácsapparátuson kívül álló — tűzrendészeti, igazgatásrendészeti, kereskedelmi-felügyeleti stb. — hatósági szervet és hatósági feladatot.

A gazdasági önállóság és a hatáskör bővítésével együtt a tanácsok *szervezetében és irányításuk módjában* is bizonyos változtatásokra van szükség. Célszerűnek látszik például, hogy az egyénileg választott tanácstagok mellett — tanácskozási joggal — a területen működő szervek állandó képviselői is hivatalból részt vegyenek a tanács és a vb munkájában. A szerző elképzelhetőnek tartja, hogy a nagy létszámú tanácsokban bizonyos helyettesítő jogokkal felruházott elnökséget hozzunk létre. További mérlegelést érdemel az a kérdés, hogy a vb-t az önkormányzat válassza-e, vagy mint az igazgatás vezető szervét a kormány nevezze ki, illetőleg erősítse meg. A szerző által körvonalazott törekvés szerint a vb-funkcionáriusok közül az elnök az önkormányzat megbízottja és képviselője lenne, a titkár pedig elsősorban a szakszerűség érvényesítőjeként, illetőleg a községekben a szakigazgatási apparátus vezetőjeként működne. A javaslat szerint a titkár nem választás útján, hanem meghatározatlan időre szóló önkormányzati kinevezéssel kapná megbízatását. Számos figyelmet érdemlő indítványt tartalmaz a könyv a tanácsi funkcionális és szakigazgatási szervek szervezetének és eljárásainak tökéletesítésére, valamint a hatékony *területi koordinációt* szolgáló jogosultságok, kötelezettségek és megvalósítási formák kialakítására.

A tanácsi önkormányzat *központi irányításának* követelményei között különösen nagy súlya van az irányítás egységének és elvi jellegének. Az egység érdekében azt javasolja a szerző, hogy a [illegible]ben mellőzzük az Elnöki Tanács el[illegible]ült irányító tevékenységét. Az ön[illegible]at nem igényli a Minisztertaszervek Osztályának admi[illegible]ító munkáját sem. A Mi[illegible]irányításának főbb az önkormányzati általánosí-

Digitized by Google

tását, a működési keretek jogszabályi meghatározását, a gazdasági szabályozók és egyéb ösztönzők körültekintő igénybevételét, valamint a hatékony törvényességi felügyeletet emelhetjük ki. A szerző álláspontja szerint a felsőbb szintű önkormányzatok nem irányíthatják az alsóbb fokozatúakat. A felsőbb önkormányzat által gyakorolt irányítás ugyanis csak akkor lenne összeegyeztethető az önkormányzati koncepcióval, ha a felsőbb tanácsok alulról delegált testületek lennének. További vizsgálódásra van szükség annak eldöntéséhez, hogy milyen felügyeleti jogokat (felfüggesztés, megsemmisítés, megváltoztatás stb.) gyakorolhasson a felettes végrehajtó bizottság az alsóbb fokú tanácsok határozataival szemben. A könyv a tanácsok, valamint a párt- és tömegszervezetek viszonyának, továbbá a tanácsapparátus személyi összetételének vizsgálatával zárul.

Lakos Sándor tanulmányának főbb tézisei és az e kérdések körül máris széles mederben folyó viták meggyőzhettek arról, hogy ez a szocialista tanácsi önkormányzat kialakításának szükségességét és lehetőségeit vizsgáló könyv méltán tarthat számot az elméleti és a gyakorlati szakemberek, a tanácsi munkát végzők és az állampolgárok élénk érdeklődésére.

(Kossuth Könyvkiadó, 1969.)

Dr. Adám Antal

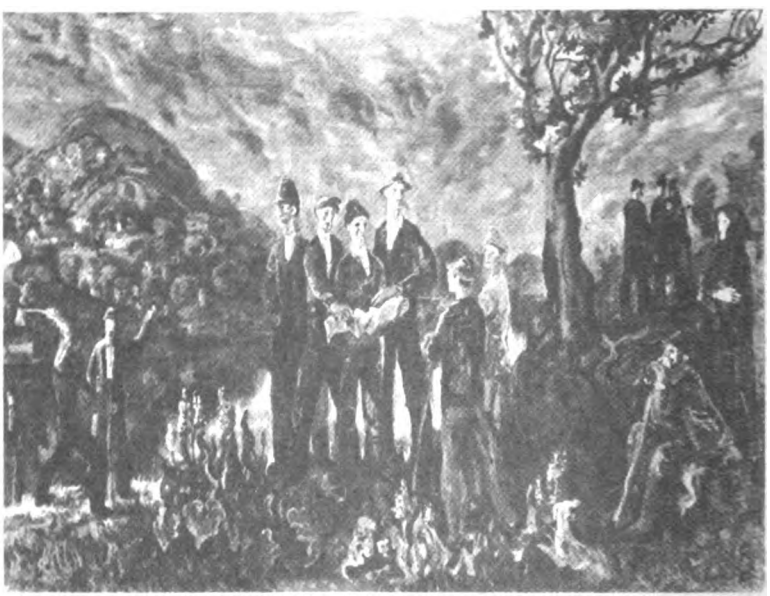

Szabó Vlagyimir: Földoszt

Digitized by Google

EINHEIT

Szeptember—október

Az NDK és pártunk marxista—leninista politikája

W. Ulbricht: *Előszó „A szocializmus politikai gazdaságtana és alkalmazása az NDK-ban" című műhöz*

A. Abusch: *Az új ember szellemi-erkölcsi arculata köztársaságunkban*

G. Mittag: *A szocializmus gazdasági rendszerének sikeres megvalósítása — pártunk következetes marxista—leninista politikájának kifejezője*

K. Sorgenicht: *Az NDK szocialista államhatalmának tartalma és fejlődése*

K. Tiedke: *Szövetségben a Szovjetunióval — szövetségben a jövővel*

O. Winzer: *Az NDK külpolitikájának alapelvei és hatékonysága*

W. Halbritter: *A szocializmus gazdasági rendszerének kialakítása az NDK-ban és átfogó alkalmazása 1971—1975-ben*

G. Schürer: *A szocialista tervgazdaság fejlődése az NDK-ban*

G. Weiss: *A KGST-ben megvalósított együttműködés újabb, magasabb fokáért*

G. Kleiber: *Automatizálás és adatfeldolgozás*

M. Steenbeck: *Úttörő teljesítmények a tudományban és a technikában — társadalmi feladat* (Interjú)

W. Horn, S. Vietzke: *Az NDK — a német nép valamennyi haladó ereje harcának megkoronázása*

L. Oppermann: *A közoktatás mint össztársadalmi fejlődési potenciál*

G. Neuner: *A pedagógiai tudomány fejlődésének ideológiai-elméleti problémái*

H. Sakowski: *Az író és a boldogság* (Interjú)

M. Feist: *Az ideológiai harc és az NDK nemzetközi tekintélye*

P. Markowski: *Az imperializmus jelenlegi stratégiai koncepciója és a kommunista és munkáspártok stratégiája és taktikája az antiimperialista harcban*

L. Maier: *Lenin imperializmus-elmélete és a mai állammonopolista kapitalizmus*

Az NDK népgazdaságának 20 éve (Táblázatok, grafikonok)

KOMMUNYISZT

12. szám.

A gazdasági vezető

V. Motiljev: *A kapitalizmus egyenlőtlen fejlődéséről szóló lenini tanítás és a jelenkor*

M. Rozental, E. Iljenkov: *Lenin és a dialektikus logika időszerű problémái*

V. Scserbina: *A leninizmus és az irodalom dehumanizálódása elleni harc*

P. Poszpjelov: *A lenini párt trockizmus elleni harcának tanulságai*

N. Szemin: *A Szovjetunió és Csehszlovákia gazdasági együttműködése*

V. Rzsesevszkij: *A reform és a munkatermelékenység*

Hozzászólások a kolhozok minta-alapszabályáról folyó vitához

N. Szimonija: *Peking kalandor irányvonala a nemzeti felszabadító mozgalomban*

N. Poljanov: *Szövetség jövő nélkül* (Az Északatlanti Tömbről)

A tényekkel ellentétben (Bírálat „Az októberi fegyveres felkelés. A 17-es év Pétervárott" című munkáról)

A német idealizmus bíráló elemzése (Recenzió A. Sz. Bogomolov könyvéről)

13. szám.

A lenini nemzetiségi politika diadala

Tim Buck: *A leninizmus felülmúlhatatlan jelentősége*

A. Siskin: *Lenin a tudás és az erkölcs viszonyáról*

W. Ulbricht: *A szocialista kultúra fejlődése az NDK-ban*

Digitized by Google

[illegible]

... A történelmi tapasztalat ... [illegible]

... A filozófiai hagyomány és ... [illegible]

... filozófiához

... A filozófia tudományos jel...

[illegible]

[illegible] ... 1944 augusztus ... [illegible]

[illegible] ... A román [illegible]

[illegible] ... munkásosztály a szocia... [illegible]

[illegible] ... Az oktatás ... [illegible]

[illegible] ... Emlékezés az elmúlt ... román irodalomról

[illegible] ... A szocialista Románia ... [illegible]

[illegible] ... és aktualitás a filo... [illegible]

[illegible]: A törvényesség biztosí... és a törvények népszerűsítése

Szeptember

[illegible] ... propagandája

[illegible] ... P. Panzaru: *A társadalmi ... vezetésének tökéletesítése*

[illegible] ... Moisuc: *Nemzetközi gazdasági és műszaki-tudományos kooperáció — objektív szükségszerűség*

[illegible]: *Az állam — a szocialista társadalom megteremtésének ...*

[illegible] ... Pártfunkcionáriusok ... [illegible]

[illegible]: *Változások az aktív lakosság ... ban*

[illegible] ... Althusser: *„Lenin és a filozófia" ... könyvének margójára*

MARXISM TODAY

Október

Szerkesztőségi jegyzetek (Időszerű kérdésekről)

F. [illegible]: *A diákok perspektívái* (Egyetemi és diákproblémákról, a diákok és a munkásmozgalom kapcsolatáról)

L. Althusser: *Hogyan olvassuk Marx Tőké-jét?* (Az Humanitéből átvéve)

S. Carrillo: *A spanyolországi harc* (A moszkvai értekezleten tartott beszámoló első része)

[illegible] ...amy: *Politika és faji problémák* ([illegible] ...gliai színes bőrűek és bevándorlók helyzete)

Digitized by Google

M. Prior: *A lázadó angol ifjúság* (Vitacikk)
B. E. Leonard: *A marxizmus és a tudomány* (Vitacikk)

NOVÁ MYSL

Szeptember

M. Pecho: *Politikánk, ennek akadályai és a kibontakozás útja*
J. Filipec, R. Richta: *A szocializmus és korunk civilizációjának ellentmondásai*
V. Dostal: *Nemcsak generációs vita* (Folytatás)
L. Ráha: *Nemzetközi együttműködés a tudományban és technikában*
M. Maruska, J. Ruzicka: *A szocialista gazdasági integrációról*
P. Jacko: *A nemzeti kisebbségek fejlődéséről és helyzetéről*
W. Hofmann: *A kommunistaellenesség szociológiájához*
J. Kratochvil: *A szocialista Bulgária 25 éve*
B. Dejdar: *A nemzedékváltás mint komoly politikai probléma*
K. Bertelmann: *Néhány megjegyzés az önkormányzat elméleti értelmezéséhez*
A. Kolár: *Korunk kapitalizmusa a moszkvai tanácskozás megvilágításában*
O. Mosner: *Kezdeményező tanulmánykötet a társadalom tudományos irányításáról* (Az 1966-ban e témáról rendezett moszkvai értekezlet anyagáról)

NOWE DROGI

Október

S. Kuzinski: *A beruházási döntések kritériumai az 1971—75 években*
J. Pajestka: *A fogyasztási struktúra politikájának problémái a fejlődés jelenlegi szakaszán*
W. Obolewicz: *A műszaki fejlődés társadalmi kihatásai*
W. Gaworecki: *A szövetkezeti ipar a regionális gazdaságban*
T. Hajduczenia: *A párt tevékenységének szerepe az állami gazdaságok további fejlődésében*
S. Zawadzki: *A lakóönkormányzat fejlődésének irányai*
M. Naszkowski: *A nemzetközi színtéren*
J. Kossak: *Leninizmus és kultúra*
K. Rye: *A termelés korszerűsítése és a fogyasztás korszerűsítése*
J. Macieja: *A távlati terv kidolgozásának néhány problémája*
W. Adamski: *A társadalmi aktivitás rangja*
S. Herbst: *A lengyel történészek X. általános kongresszusa*
Z. Kamienska: *A IV. nemzetközi pedagógus-kongresszus*
A. Golebiewski: *Az országos műszaki egyesület műszaki káderei megvalósítják a II. plénum irányelveit*
J. Szocki: *A közkönyvtárak tevékenysége és szerepe*

WEG UND ZIEL

Október

J. Kostmann: *A küzdelem az államosított szektorért*
W. Wachs: *A kommunisták szerepe* (Az Osztrák KP szerepéről és funkciójáról)
R. Rothmayer: *A német realitás* (Az NDK húsz évének méltatása)
W. Korolin: *Kiirtja-e önmagát az ipari civilizáció?* (A víz és a levegő szennyeződéséről)
M. Mazzarino: *Bumeráng-e a frank leértékelése?*
Ch. Gilmore: *Az angol imperializmus ir bűntársai* (Az észak-írországi kérdés hátteréről)
G. M. Frank (Moszkva): *A biológia: problémák és a fejlődés perspektivái* (II. rész)

Kiadja a Kossuth Könyvkiadó Vállalat (Budapest V., Steindl Imre u. 6.)
Felelős kiadó: a Kossuth Könyvkiadó Vállalat igazgatója.
Kiadóhivatal: Budapest VI., Révay u. 16. Tel.: 116—660.
Előfizethető minden pártszervezetben, valamint a Kossuth Könyvkiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél (csekkszámlaszám: 01 915 003), a Posta Központi Hírlapirodájánál (Budapest V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Csekkszámlaszám: egyéni 61 218, közületi 61 066, vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlá
Előfizetési díj negyedévre 13,50 Ft, félévre 27,— Ft, egész évre 54,— Ft.
Lapunk régebbi példányai kaphatók a Posta Központi Hírlapiroda újságboltjában: Budapest V., u. 3. és a Kossuth Könyvkiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél.
Megjelent 35 100 példányban.
69.3919/2 Nyomatott a Zrínyi Nyomda RO—72-es ofszet rotációs gépein. Felelős vezető: B
INDEX: 25.805

Digitized by Google

СОДЕРЖАНИЕ

Золтан КОМОЧИН: Испытанное оружие в борьбе за единство — Петер ВАЙИ: Некоторые вопросы финансов и товарообмена в области сотрудничества между странами СЭВ — Эрне ЧИЗМАДИЯ: Интенсификация сельского хозяйства — интенсивная индустриализация — Роберт ГАЛ: Некоторые вопросы становления кадровых рабочих из молодежи, начинающей свою трудовую деятельность — Янош РУДАШ: Распространение науки и культуры — Четверть века на службе культурной революции — Пал ГУЯШ: Два десятилетия Германской Демократической Республике — Иштван КОВАЧ: Изменения во Франции — Эде ХАРАНГОЗО: Опыт проведения сокращения рабочего дня — Андраш ПИЛЛИНГ: Регулировка хозяйственной деятельности и планы производственных кооперативов на 1970—1971 гг. — Михай ФОДОР: Размышления о дальнейшем совершенствовании хозяйственной деятельности местных советов — Маргит РЕЖЕ: Научная теория или идеологическое понимание общества? — Юдит ФОДОР: Объективность, практика, философия — Жолт ПАПП: Марксизм и философская антропология — Димо ВЛАДОВ: Кооператор — полновластный социалистический хозяин своего хозяйства.

CONTENTS

Zoltan KOMÓCSIN: Tested Weapon in the Struggle for Unity — Péter VÁLYI: Financial and Trade Problems of the Cooperation among the Comecon Countries — Ernő CSIZMADIA: Intensive Development of the Agriculture — Intensive Industrialization — Robert GÁL: Some Questions Concerning Working Youth at the Outset of Their Profession — Janos RUDAS: Spread of Science and Culture — 25 Years in the Service of the Cultural Revolution — Pál GULYÁS: Two Decades of the German Democratic Republic — István KOVÁCS: Changes in France — Ede HARANGOZÓ: Experiences in Cutting the Working Hours — Andras PILLING: Economic Regulation and the Plans of the Cooperatives for 1970 and 1971 — Mihály FODOR: Some Thoughts About the Continued Development of Council Management — Margit [illegible]SO: Scientific Theory of Society or Ideological Social Concepts? — Judit FO[illegible]: Objectivity, Practice, Philosophy — Zsolt PAPP: Marxism and Philosophical Anthropology — Dimo VLADOV: The Cooperative Member is a Socialist Master [illegible] Powers

TABLE

K. KOMOCSIN: L'armé éprouvée de la lutte pour l'unité — Péter VÁLYI: Problèmes de la coopération des pays du COMECON dans le domaine des finances et des échanges commerciaux — Ernő CSIZMADIA: Développement intensif de l'agriculture — industrialisation intensive — Róbert GÁL: Certains aspects de la formation ouvrière des jeunes débutants — János RUDAS: La propagation de la science et de la culture — Un quart de siècle au service de la culture — Pál GULYÁS: Les deux décennies de la République Démocratique Allemande — István KOVÁCS: Changements en France — Ede HARANGOZÓ: Les leçons de la réduction de la durée du travail — András PILLING: Régulation économique et les plans coopératives pour l'année 1970—71. Mihály FODOR: Certaines considérations sur le développement ultérieur de la gestion économique par les conseils — Margit [illegible]: Théorie scientifique ou conception idéologique de la société? — Judit FO[illegible]: Objectivité, praxis, philosophie — Zsolt PAPP: Marxisme et anthropologie philosophique — Dimo Vladov: Le membre de la cooperative est le patron social de son exploitation.

P. Apostol: [illegible]
C. Zamfir: [illegible]
Z. Ornea: [illegible]
E. Jakob: [illegible]
P. Berar: [illegible]

Augusztus

A párt X. kongresszusa [illegible]
a sokoldalúan fejlett tár [illegible]
szer létrehozásában [illegible]
Az RKP X. kongresszusa [illegible]

Digitized by Google

Ferenczy Noémi: Magvető

Digitized by Google

СОДЕРЖАНИЕ

Золтан КОМОЧИН: Испытанное оружие в борьбе за единство — Петер ВАЙИ: Некоторые вопросы финансов и товарообмена в области сотрудничества между странами СЭВ — Эрнё ЧИЗМАДИЯ: Интенсификация сельского хозяйства — интенсивная индустриализация — Роберт ГАЛ: Некоторые вопросы становления кадровых рабочих из молодежи, начинающей свою трудовую деятельность — Янош РУДАШ: Распространение науки и культуры — Четверть века на службе культурной революции — Пал ГУЯШ: Два десятилетия Германской Демократической Республике — Иштван КОВАЧ: Изменения во Франции — Эде ХАРАНГОЗО: Опыт проведения сокращения рабочего дня — Андраш ПИЛЛИНГ: Регулировка хозяйственной деятельности и планы производственных кооперативов на 1970—1971 гг. — Михай ФОДОР: Размышления о дальнейшем совершенствовании хозяйственной деятельности местных советов — Маргит РЕЖЕ: Научная теория или идеологическое понимание общества? — Юдит ФОДОР: Объективность, практика, философия — Жолт ПАПП: Марксизм и философская антропология — Димо ВЛАДОВ: Кооператор — полновластный социалистический хозяин своего хозяйства.

CONTENTS

Zoltán KOMÓCSIN: Tested Weapon in the Struggle for Unity — Péter VÁLYI: Financial and Trade Problems of the Cooperation among the Comecon Countries — Ernő CSIZMADIA: Intensive Development of the Agriculture — Intensive Industrialization — Róbert GÁL: Some Questions Concerning Working Youth at the Outset of Their Profession — János RUDAS: Spread of Science and Culture — 25 Years in the Service of the Cultural Revolution — Pál GULYÁS: Two Decades of the German Democratic Republic — István KOVÁCS: Changes in France — Ede HARANGOZÓ: Experiences in Cutting the Working Hours — András PILLING: Economic Regulation and the Plans of the Cooperatives for 1970 and 1971 — Mihály FODOR: Some Thoughts About the Continued Development of Council Management — Margit REZSŐ: Scientific Theory of Society or Ideological Social Concepts? — Judit FODOR: Objektivity, Practice, Philosophy — Zsolt PAPP: Marxism and Philosophical Anthropology — Dimo VLADOV: The Cooperative Member is a Socialist Master with Full Powers

SOMMAIRE

Zoltán KOMÓCSIN: L'armé éprouvée de la lutte pour l'unité — Péter VÁLYI: Questions de la coopération des pays du COMECON dans le domaine des finances et des échanges commerciaux — Ernő CSIZMADIA: Développement intensif de l'agriculture — industrialisation intensive — Róbert GÁL: Certains aspects de la formation ouvrière des jeunes débutants — János RUDAS: La propagation de la science et de la culture — Un quart de siècle au service de la culture — Pál GULYÁS: Les deux décennies de la République Démocratique Allemande — István KOVÁCS: Changements en France — Ede HARANGOZÓ: Les leçons de la réduction de la durée du travail — András PILLING: Régulation économique et les plans des coopératives pour l'année 1970—71. Mihály FODOR: Certaines considérations sur le développement ultérieur de la gestion économique par les conseils — Margit REZSŐ: Théorie scientifique où conception idéologique de la société? — Judit FODOR: Objectivité, praxis, philosophie — Zsolt PAPP: Marxisme et antropologie philosophique — Dimo Vladov: Le membre de la cooperative est le patron socialiste à plein droit de son exploitation.

INHALT

Zoltán KOMÓCSIN: Erprobte Waffe im Kampf um die Einheit — Péter VÁLYI: Finanzielle und handelstechnische Fragen der Zusammenarbeit der RGW-Staaten — Ernő CSIZMADIA: Entwicklung der intensiven Landwirtschaft — intensive Industrialisierung — Robert GÁL: Probleme der an Arbeit beramhetenden Arbeiter — János RUDAS: Wissenschaft und Kulturverbreitung — 25 Jahre im Dienste der Kulturrevolution — Pál GULYÁS: 20 Jahre DDR — István KOVÁCS: Der Wandel in Frankreich — Ede HARANGOZÓ: Lehren der Arbeitszeitverminderung — András PILLING: Wirtschaftliche Regelung und die Pläne der LPG für 1970/71 — Mihály FODOR: Über die Weiterentwicklung der Ratswirtschaft — Margit REZSŐ: Wissenschaftliche Gesellschaftstheorie oder ideologische Gesellschaftsauffassung? — Judit FODOR: Objektivität, Praxis, Philosophie — Zsolt PAPP: Marxismus und philosophische Anthropologie — Dimo VLADOV: Das Mitglied der uneingeschränkter sozialistischer Eigentümer seiner Wirtschaft.

Digitized by Google

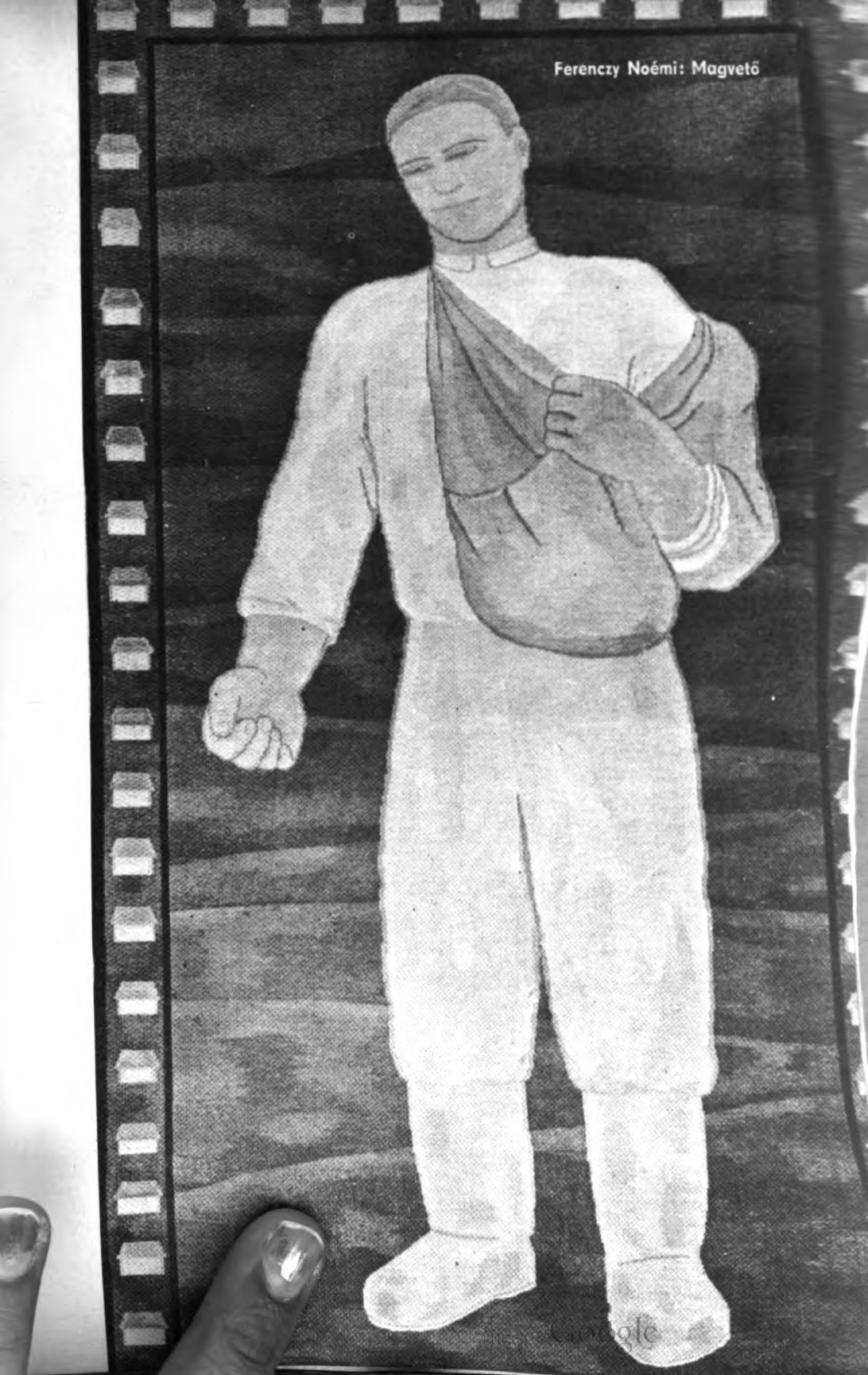
Ferenczy Noémi: Magvető

СОДЕРЖАНИЕ

Золтан КОМОЧИН: Испытанное оружие в борьбе за единство — Петер ВАЙИ: Некоторые вопросы финансов и товарообмена в области сотрудничества между странами СЭВ — Эрнё ЧИЗМАДИЯ: Интенсификация сельского хозяйства — интенсивная индустриализация — Роберт ГАЛ: Некоторые вопросы становления кадровых рабочих из молодежи, начинающей свою трудовую деятельность — Янош РУДАШ: Распространение науки и культуры — Четверть века на службе культурной революции — Пал ГУЯШ: Два десятилетия Германской Демократической Республике — Иштван КОВАЧ: Изменения во Франции — Эде ХАРАНГОЗО: Опыт проведения сокращения рабочего дня — Андраш ПИЛЛИНГ: Регулировка хозяйственной деятельности и планы производственных кооперативов на 1970—1971 гг. — Михай ФОДОР: Размышления о дальнейшем совершенствовании хозяйственной деятельности местных советов — Маргит РЕЖЕ: Научная теория или идеологическое понимание общества? — Юдит ФОДОР: Объективность, практика, философия — Жолт ПАПП: Марксизм и философская антропология — Димо ВЛАДОВ: Кооператор — полновластный социалистический хозяин своего хозяйства.

CONTENTS

Zoltán KOMÓCSIN: Tested Weapon in the Struggle for Unity — Péter VÁLYI: Financial and Trade Problems of the Cooperation among the Comecon Countries — Ernő CSIZMADIA: Intensive Development of the Agriculture — Intensive Industrialization — Róbert GÁL: Some Questions Concerning Working Youth at the Outset of Their Profession — János RUDAS: Spread of Science and Culture — 25 Years in the Service of the Cultural Revolution — Pál GULYÁS: Two Decades of the German Democratic Republic — István KOVÁCS: Changes in France — Ede HARANGOZÓ: Experiences in Cutting the Working Hours — András PILLING: Economic Regulation and the Plans of the Cooperatives for 1970 and 1971 — Mihály FODOR: Some Thoughts About the Continued Development of Council Management — Margit REZSŐ: Scientific Theory of Society or Ideological Social Concepts? — Judit FODOR: Objektivity, Practice, Philosophy — Zsolt PAPP: Marxism and Philosophical Anthropology — Dimo VLADOV: The Cooperative Member is a Socialist Master with Full Powers

SOMMAIRE

Zoltán KOMÓCSIN: L'armé éprouvée de la lutte pour l'unité — Péter VÁLYI: Questions de la coopération des pays du COMECON dans le domaine des finances et des échanges commerciaux — Ernő CSIZMADIA: Développement intensif de l'agriculture — industrialisation intensive — Róbert GÁL: Certains aspects de la formation ouvrière des jeunes débutants — János RUDAS: La propagation de la science et de la culture — Un quart de siècle au service de la culture — Pál GULYÁS: Les deux décennies de la République Démocratique Allemande — István KOVÁCS: Changements en France — Ede HARANGOZÓ: Les leçons de la réduction de la durée du travail — András PILLING: Régulation économique et les plans des coopératives pour l'année 1970—71. Mihály FODOR: Certaines considérations sur le développement ultérieur de la gestion économique par les conseils — Margit REZSŐ: Théorie scientifique ou conception idéologique de la société? — Judit FODOR: Objectivité, praxis, philosophie — Zsolt PAPP: Marxisme et antropologie philosophique — Dimo Vladov: Le membre de la cooperative est le patron socialiste à plein droit de son exploitation.

INHALT

Zoltán KOMÓCSIN: Erprobte Waffe im Kampf um die Einheit — Péter VÁLYI: Finanzielle und handelstechnische Fragen der Zusammenarbeit der RGW-Staaten — Ernő CSIZMADIA: Entwicklung der intensiven Landwirtschaft — intensive Industrialisierung — Robert GÁL: Probleme der an Arbeit beramhetenden Arbeiter — János RUDAS: Wissenschaft und Kulturverbreitung — 25 Jahre im Dienste der Kulturrevolution — Pál GULYÁS: 20 Jahre DDR — István KOVÁCS: Der Wandel in Frankreich — Ede HARANGOZÓ: Lehren der Arbeitszeitverminderung — András PILLING: Wirtschaftliche Regelung und die Pläne der LPG für 1970/71 — Mihály FODOR: Über die Weiterentwicklung der Ratswirtschaft — Margit REZSŐ: Wissenschaftliche Gesellschaftstheorie oder ideologische Auffassung? — Judit FODOR: Objektivität, Praxis, Philosophie — Zsolt PAPP: Marxismus und philosophische Anthropologie — Dimo VLADOV: Das Mitglied als uneingeschränkter sozialistischer Eigentümer der Wirtschaft.

Digitized by Google

Digitized by Google

5,– forint

Digitized by Google

TÁRSADALMI SZEMLE

VILÁG
PROLETÁRJAI,
EGYESÜLJETEK!

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT
ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

12

XXIV. ÉVFOLYAM, 1969. DECEMBER

Digitized by Google

Digitized by Google

IV. ÉVFOLYAM, 12.
59. DECEMBER

TÁRSADALMI SZEMLE

MAGYAR SZOCIALISTA MUNKASPART ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

TARTALOM

Csatári Dániel 3 A nemzeti-nemzetiségi kérdés Lenin műveiben
F. Szikra Katalin 13 Az európai szocialista országok gazdasági fejlődésének jelenlegi szakasza
Dr. Erdei Ferenc 23 Az átalakuló magyar falu
Dr. Kulcsár Kálmán 33 A politikai aktivitás társadalmi tényezői

Nemzetközi szemle

Láncos János 47 A VII. Szakszervezeti Világkongresszus Budapesten
Hajdu János 54 Az NSZK új lehetőségek előtt

Kritika

Rádi Péter 62 Louis Althusser Marx-interpretációja
Görgényi Ferenc 71 Értékelmélet és elméleti érték (Gondolatok Heller Ágnes „Érték és történelem" c. tanulmánykötetéről)

Iskola és társadalom

Kelemen László 75 Gondolatok a pedagógia jövőjéről

Szemle

Dr. Bíró Ferenc 82 A telekgazdálkodás – parcellázás Pest megyei tapasztalatai

Eszmecsere

Dr. Zoltán Zoltán 87 Néhány gondolat a tanácsi önkormányzat értelmezéséről
G. Márkus György 91 Marxizmus és determinizmus

Fórum

Gulyás Pál 97 A szemlélet szerepe a döntő
Galicza János 101 Napirenden: a népművelés

Könyvekről

Blaskovits János 105 Magyar–szovjet kapcsolatok, 1945–1948
Szabó Imre 107 Lick József: Személyiség és filozófia

Testvérlapjainkból

Digitized by Google

Hincz Gyula: Olvasztárok

XXIV. ÉVFOLYAM, 12.
1969. DECEMBER

TÁRSADALMI SZEMLE

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPART ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

TARTALOM

Csatári Dániel 3 A nemzeti-nemzetiségi kérdés Lenin műveiben
F. Szikra Katalin 13 Az európai szocialista országok gazdasági fejlődésének jelenlegi szakasza
Dr. Erdei Ferenc 23 Az átalakuló magyar falu
Dr. Kulcsár Kálmán 33 A politikai aktivitás társadalmi tényezői

Nemzetközi szemle

Láncos János 47 A VII. Szakszervezeti Világkongresszus Budapesten
Hajdu János 54 Az NSZK új lehetőségek előtt

Kritika

Rádi Péter 62 Louis Althusser Marx-interpretációja
Görgényi Ferenc 71 Értékelmélet és elméleti érték (Gondolatok Heller Ágnes „Érték és történelem" c. tanulmánykötetéről)

Iskola és társadalom

Kelemen László 75 Gondolatok a pedagógia jövőjéről

Szemle

Dr. Bíró Ferenc 82 A telekgazdálkodás – parcellázás Pest megyei tapasztalatai

Eszmecsere

Dr. Zoltán Zoltán 87 Néhány gondolat a tanácsi önkormányzat értelmezéséről
G. Márkus György 91 Marxizmus és determinizmus

Fórum

Gulyás Pál 97 A szemlélet szerepe a döntő
Galicza János 101 Napirenden: a népművelés

Könyvekről

Blaskovits János 105 Magyar–szovjet kapcsolatok, 1945–1948
Szabó Imre 107 Lick József: Személyiség és filozófia

109 **Testvérlapjainkból**

Digitized by Google

A CIKKEK SZERZŐI:

CSATÁRI DÁNIEL kandidátus, az MTA Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa

FALUSNÉ, SZIKRA KATALIN kandidátus, egyetemi docens

DR. ERDEI FERENC akadémikus, a Hazafias Népfront főtitkára

DR. KULCSÁR KÁLMÁN, a tudományok doktora, az MTA Szociológiai Kutatócsoportjának igazgatója

LÁNCOS JÁNOS, a „Munka" főszerkesztője

HAJDU JÁNOS újságíró

RÁDI PÉTER egyetemi adjunktus

GÖRGÉNYI FERENC, az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézetének munkatársa

KELEMEN LÁSZLÓ, a tudományok doktora, tanszékvezető egyetemi tanár

DR. BÍRÓ FERENC kandidátus, a Pest megyei pártbizottság osztályvezetője

DR. ZOLTÁN ZOLTÁN közgazdász

G. MÁRKUS GYÖRGY, az Országos Tervhivatal Tervgazdasági Intézetének munkatársa

GULYÁS PÁL újságíró

GALICZA JÁNOS tanár, a Pedagógusok Szakszervezetének politikai munkatársa

BLASKOVITS JÁNOS, az MSZMP Politikai Főiskolájának tanszékvezetője

SZABÓ IMRE egyetemi adjunktus

A szerkesztő bizottság elnöke:
BENKE VALÉRIA

A szerkesztő bizottság tagjai:
FRISS ISTVÁN
HÁY LÁSZLÓ
KOMJÁT IRÉN
LAKOS SÁNDOR
NEMES DEZSŐ
NÉMETH KÁROLY
ÓVÁRI MIKLÓS
SIK ENDRE
SZIGETI JÓZSEF

A szerkesztőség címe:
Budapest, V.,
Széchenyi rakpart
Telefon:
-400, 124-47

...ket a Magyar Művészet 1945–1969. című kiállításról ...nok) és Dallos Ferenc tárlatáról válogattuk

Digitized by Google

CSATÁRI DÁNIEL:

A nemzeti-nemzetiségi kérdés Lenin műveiben

„... Holt eszmék azok, amelyek csillogó köntösben pompáznak, de sem nem érdekesek, sem nem merészek — írta Lenin Paul Golay egyik hasonlatát alkalmazva. — Holtak, mert közszájon forognak és a hatalmas nyárspolgár-hadsereg mindennapi szellemi poggyászának részévé lettek. Azok az eszmék erősek, amelyek nyugtalanítanak és megütköztetnek, egyesekben felháborodást, haragot, ingerültséget, másokban lelkesedést keltenek."[1] Az emberiség Lenin eszméit vitathatatlanul és egyértelműen az utóbbiak közé sorolta. Ezzel elismerte: alig van az emberi gondolkozás történetének még egy olyan óriása, aki kora bonyolult s alapvető kérdéseit olyan egyetemes érvénnyel s máig is ható módon válaszolta volna meg, mint Lenin.

A lenini eszmék egyetemes érvényét, nyugtalanító s lelkesítő erejét több körülmény magyarázza. Egyrészt abban a világnézetben, amelynek alapján állt s amelyet korára alkalmazott, „nyoma sincs semmiféle »szektásságnak«, holmi begubózott, megcsontosodott tanításnak, amely az egyetemes civilizáció fejlődésének országútjától *távol* jött létre."[2] Így Lenin mindig elutasította azokat a törekvéseket, amelyek a marxizmus eszmei alapjairól való letérésben jelölték meg az új korszak bonyolult kérdéseire adandó válaszadás feltételét, de a „remek, pompás, megrészegítő jelszavak", a forradalmi frázisok szajkózását sem tartotta alkalmasnak arra, hogy az objektív körülmények számbavételét helyettesítsék.

Minthogy „a marxizmus a *valóságra* építi politikáját, nem pedig a »lehetőségre«,[3] Lenin mindig szembe mert nézni kora megfejthetetlennek látszó kérdéseivel, s a „köntörfalazó" és „hallgató" teoretikusokkal szemben, annak a felismerésnek tett eleget elméleti tevékenységében, hogy „... igen hosszú ideig fognak még a munkások »kerek válaszokat« követelni az »átkozott kérdésekre«".[4] Az eredmény mindenképpen az ő eljárását igazolta: forrongó világunk a lenini eszmék forrásaiból merít, amikor az új korszak nem kevésbé megoldhatatlannak látszó problémáira keres választ. S aligha van bonyolultabb kérdéskör, amelyben a lenini eszmék annyira időszerűek, mint a nemzeti-nemzetiségi kérdés.

A gazdag s teljes életmű ilyenfajta, ha úgy tetszik, körülhatárolt megközelítését az is indokolja, hogy a legtöbb ingerültséget és lelkesedést, elbizonytalanodást és megrendülést is a nemzeti-nemzetiségi kérdés lenini koncepciója körüli vitákban találhatjuk. Érthető, hogy akik mindig haraggal tekintettek a lenini életműre, azok a jelenlegi nemzetiségi kérdésnek a szocialista államokban is jelentkező problémáit ürügynek tekintik arra, hogy az osztályszempontok félretételét javasolják a „megoldás" kiindulópontjaként, vagy szándékosan elhallgatva a történelmi távlatokat s az objektív tényezőket, a marxizmus—leninizmus „csőd"-jéről beszélnek.

A bizonytalanság és megrendülés egyik oka az, hogy sokan nem a lenini

francia szocialista becsületes hangja. Lenin Művei. 21. köt. Bp., 1951. 258. old.
Művei. 19. köt. Bp., 1966. 3. old.
Művei. 20. köt. Bp. 1966. 24[illegible]18 old.
[illegible]. 22. köt. Bp. 1961. 5

Digitized by Google

ettől bármilyen demokratikus követelést is elkülönítsenek. „Képtelenség — írta — a szocialista forradalmat és a kapitalizmus ellen folyó harcot a demokrácia *egyik* kérdésével, az adott esetben a nemzeti kérdéssel *szembeállítani*",[9] mert „az önrendelkezés kérdése *összefügg* az *általános kérdéssel*, a reformokért és a demokráciáért folytatott harccal, a *politikai* oldal mellőzésének megengedhetetlenségével stb."[10] Aki tehát a nemzeti kérdést lebecsüli, az a demokráciáért való harcot sem veheti komolyan. Főként abban az Oroszországban nem, amely „... a legkispolgáribb, a legnyárspolgáribb kapitalista ország, amely csak most van a polgári forradalomnak abban a korszakában, amelynek például Angliában a XVII., Franciaországban pedig a XVIII. század és a XIX. század első fele felel meg",[11] és ahol a nemzeti elnyomás következtében megélénkülő nacionalista irányzatok harca lehetőséget nyújtott arra, hogy megfelelő osztályharcos nemzeti-nemzetiségi program híján a proletariátus tisztánlátását megzavarja. „... mindez különös nyomatékkal követeli a szociáldemokrata szervezetektől — írta 1913 júniusában a nemzeti kérdésről szóló téziseiben —, hogy Oroszország-szerte az eddiginél nagyobb figyelmet fordítsanak a nemzeti kérdésre, és hogy az elvhű internacionalizmus és valamennyi nemzet proletárjainak egysége szellemében kidolgozzák a nemzeti kérdés következetesen marxista megoldásait."[12]

Ő maga egy olyan internacionalista nemzet- s nemzetiségpolitikai koncepciót alapoz meg s alakít ki, amely a kérdést komplex módon közelítette meg, és megoldását az osztályharc általános nemzetközi és országonkénti sajátos feladataival hozta összefüggésbe.

A megalapozás megkövetelte azoknak a nemzetiségpolitikára kiható társadalmi kérdéseknek az elméleti igényű számbavételét, amelyeket a munkásmozgalom addig nem tudott egyértelműen s elfogadhatóan megvilágítani. Ilyennek számított többek között az asszimiláció s a nemzetiségi politika közötti összefüggések tisztázása.

A hamis alternatíva felállítása e kérdéskörben is több volt, mint logikailag feltételezhető veszély. Egyesek szerint nem követelheti a nemzetiségek jogegyenlőségét az, aki nem ítél el egyetemlegesen mindenfajta asszimilációs folyamatot; mások viszont úgy vélekedtek: felesleges a nemzeti egyenjogúság követelésére időt vesztegetni, hiszen mindenfajta asszimilációs folyamat magával hozza a bonyolult etnikai képletek homogénné válását.

Az asszimiláció elítélésének vagy támogatásának hamis alternatíváival szemben Lenin e folyamatot a történetiség követelményeinek megfelelően és differenciáltan közelítette meg. Véleménye szerint az asszimilációt a kapitalizmus fejlődésének két történelmi tendenciájával összefüggésben kell vizsgálni, és csak így lehet megérteni. Elismerve az első tendenciában a nemzeti élet s mozgalmak ébredésének, a nemzeti elnyomás ellen és a nemzeti államok kialakításáért folyó harcnak jogosságát, a marxistáknak — védelmezve a nemzetek és nyelvek egyenjogúságát — el kell ítélniük „az erőszakos vagy a kiváltságokra támaszkodó asszimilációt". A második tendencia viszont a nemzetek közötti különféle kapcsolatok kifejlődésével és megélénkülésével, a nemzeti válaszfalak ledöntésével, a tőke s általában a gazdasági élet, a politika, a tudomány nemzetközivé válásával jár, s felerősíti a természetes asszimiláció társadalmi folyamatait. A kapitalizmusnak az a világtörténelmi tendenciája — állapította meg Lenin —, hogy ledöntse a nemzeti válaszfalakat, eltörölje a nemzeti különbségeket, asszimilálja a nemzeteket. Ez a tendencia évtizedről évtizedre erőteljesebben jelentkezik, és most egyike azoknak a hatalmas hajtóerőknek, melyek a kapitalizmust szocializmussá változtatják. Az asszimiláció történelmietlen kezelése nemcsak a fejlődés objek-

[9] A forradalmi proletariátus és a nemzetek önrendelkezési joga. Lenin Művei. 21. köt. [illegible] old.

Művei. 23. köt. Bp., 1951. 2. old.

Művei. 20. köt. 254. old.

Művei. 19. köt. 243. old.

Digitized by Google

tíve érvényesülő tendenciájával való eleve reménytelen szembeállításra sarkall, hanem — ahogy Lenin kimutatja — végeredményben egyértelmű a megalázott, a társadalmi fejlődés fővonaláról kiszorított népcsoportok kasztszerű helyzetének konzerválására irányuló törekvések támogatásával is.

Ezeket a veszélyeket elkerülendő, a proletariátus nem ítélheti el azt a természetes asszimilációnak nevezhető, objektíve érvényesülő társadalmi folyamatot, amely az elnyomó és elnyomott nemzet proletariátusának kapcsolatát és szövetségét erősíti. „Már néhány évtized óta teljesen határozottan kirajzolódott, hogy a gazdasági fejlődés gyorsabb délen, vagyis Ukrajnában — írta Lenin az ukrán nacionalistákkal polemizálva —, amely tíz- és százezrével vonzza a parasztokat és a munkásokat Nagyoroszországból a tőkés nagybirtokokra, bányákba, városokba. A nagyorosz és az ukrán proletariátus »asszimilációjának« ténye — ilyen keretek között — kétségtelen. És ez a tény kétségtelenül haladó jelenség. Az ostoba, maradi, röghöz kötött, lomha nagyorosz vagy ukrán muzsikból a kapitalizmus olyan mozgékony proletárt formál, akinek az életkörülményei áttörik mind a nagyorosz, mind az ukrán sajátos, szűk nemzeti korlátokat."[13]

Vajon a természetes asszimiláció tudomásul vétele kizárja-e az elnyomott nemzetek s nemzetiségek politikai egyenlőségének elismerését és támogatását? Éppen ellenkezőleg, hiszen Lenin volt az, aki rámutatott arra, hogy az elnyomott nemzetek és nemzetiségek felszabadulásának támogatása az osztályharc időszerű teendői közé tartozik, és a nemzetek önrendelkezési jogában, vagyis a különválás, az önálló nemzeti állam kialakításában meg is jelölte a politikai felszabadulás központi feladatát. „A demokrata — állapította meg — nem lehet demokrata (a proletár demokráciáról már nem is beszélve), ha nem hirdeti rendszeresen éppen a nagyorosz tömegeknek, éppen orosz nyelven a nemzetek »önrendelkezését«, mégpedig nem »kulturális«, hanem politikai értelemben."[14] A proletariátus osztálycéljainak valóraváltása elképzelhetetlen — mondja —, „... ha nem harcolunk mindennemű nacionalizmus ellen, és nem szállunk síkra a különböző nemzetek egyenlőségéért." Ebből következően tehát az elnyomó nemzet proletariátusára — jelen esetben Oroszország munkásosztályára — a nacionalizmus elleni politikai harc területén „... kettős, vagy helyesebben kétoldalú feladat hárul: egyrészt harcolnia kell mindenféle nacionalizmus, de elsősorban a nagyorosz nacionalizmus ellen; ... másrészt pedig, éppen azért, hogy sikeresen harcolhasson valamennyi nemzet mindenféle nacionalizmusa ellen, síkra kell szállnia a proletár harc és a proletár szervezetek egységéért, azon kell lennie, hogy e szervezetek a lehető legszorosabban egyesüljenek egy nemzetközi közösségben, a nemzeti elkülönülésre irányuló burzsoá törekvések ellenére is."[15]

A nacionalizmus elleni politikai harc ilyen komplex s összetett értelmezése magából a történelmi helyzetből, az objektív valóságból következik. Lenin nem egy művében világosan megmutatja, hogy nemcsak a nagyorosz nacionalizmus különféle áramlata, hanem lengyel, zsidó, ukrán s egyéb nacionalizmus is létezik, egymással szembenállva élezik a különböző nemzetek közötti ellentéteket, s így zavarják az illető nemzetek munkásosztályainak tisztánlátását. Mindezek miatt nem az egyik vagy másik nacionalista irányzat elleni harcot, hanem az összes nacionalizmus elleni harcot tekinti a proletariátus egységes feladatának. Az összefüggő szerteágazó feladatrendszeren belül jelölte ki aztán az elnyomó és az elnyomott nemzet proletariátusának speciális, különleges feladatait, amelyeket mindenkor az egységes feladat sajátos teendői közé sorolt.

Minthogy a nemzetek politikai önrendelkezési jogának elismerése felidézte a burzsoá nacionalizmus támogatásának veszélyét, Lenin pontosan

[13] Kritikai megjegyzések a nemzeti kérdéssel kapcsolatban. Lenin Művei. 20. köt. 16. old.
[14] A [illegible]nalista liberalizmus és a nemzetek önrendelkezési joga. Uo. 44—45. old.
[15] [illegible] önrendelkezési jogáról. Uo. 424. és 468. old.

Digitized by Google

koncepció követelményei szerint alakították ki a kérdés megoldására irányuló törekvéseiket. Ahelyett ugyanis, hogy a teljes lenini koncepció alapján felmérték volna a probléma bonyolultságát és összetettségét, s elemezték volna a sajátos történelmi fejlődést, egy-egy kiragadott s mások által kanonizált mondattöredék gyakori idézését tekintették a megoldás egyetlen követelményének. Nem az objektív okoknak egy hosszabb történeti folyamat keretében elképzelhető megoldására törekedtek tehát, hanem abban reménykedtek, hogy a tudatban jelentkező okozati jelenségek sematikus bírálatával egy-két év alatt megszüntethető a kérdés. Holott éppen Lenintől állt a legtávolabb az a felfogás, hogy a nemzeti-nemzetiségi kérdés objektív történelmi, társadalmi, politikai, kulturális s pszichológiai okainak feltárása és a kor követelményeivel összhangban álló koncepció kidolgozása helyett, bármilyen „ráolvasás"-szerű csodaszert ajánljon. Tisztában volt ugyanis azzal, hogy a tudati jelenségeket történelmi, társadalmi, politikai folyamatok alakítják ki, azoknak görcsös csomópontjait valóságos ellentmondások hozzák létre. Ezért mindig azt hangsúlyozta, hogy az illúziók keltésére alkalmas üres jóslatok helyett a történelmi folyamatok és a realitások alapos, sokoldalú elemzése a leginkább célravezető elméleti tevékenység, annál is inkább, mert a fejlődés a nemzeti kérdés területén is újabb és újabb meglepetéseket tartogathat. „... Mi nem kezeskedhetünk a nemzeti fejlődés ilyen vagy amolyan útjáért"[5] — írta —, de a történelem által kialakított helyzet s új probléma elemzése, megoldási variánsainak keresése az osztálycélok felé haladás nélkülözhetetlen elméleti követelménye.

Melyek tehát a nemzeti-nemzetiségi kérdésben kialakított lenini koncepciónak azok a fontosabb gondolati pillérei, amelyek az új útelágazásokhoz való érkezés történelmi pillanatában a leginkább alkalmasak az indulatok megszelídítésére és az elbizonytalanodás cselekvésképtelenségének feloldására?

Osztályharc és nemzeti-nemzetiségi kérdés

Annak az egységes lenini koncepciónak az alapelvei, amelyek az első szocialista állam nemzeti-nemzetiségi politikáját meghatározták, lényegében abban a vitasorozatban érlelődtek ki, amelyet Lenin a munkásmozgalomban megélénkülő nacionalista elképzelésekkel és a nemzeti-nemzetiségi kérdésnek hátat fordító áramlatokkal szemben már a századfordulótól kezdve folytatott. Ez a vitasorozat része volt annak a politikai és elméleti tevékenységnek, amely a forradalmi munkásmozgalom általános stratégiai és taktikai feladatait kívánta kidolgozni az imperializmus korszakában. Köztudott, hogy az imperializmus korának általános ellentmondásai és a sajátos oroszországi viszonyok következtében (a soknemzetiségű birodalom durva nemzetiségi elnyomása egy olyan társadalmi talajon, amely már a szocialista forradalomtól is terhes volt, anélkül, hogy a polgári demokratikus átalakulás feladatait megoldotta volna), e kérdéskör a századfordulótól kezdve mindinkább a munkásmozgalom figyelmének középpontjába került.

A nemzeti-nemzetiségi elnyomás kiéleződésének körülményei között, amikor a különböző nemzetek burzsoáziájának harca a nacionalista irányzatok megélénküléséhez vezetett, a nemzetközi és az oroszországi munkásmozgalomban is jelentkeztek azok az áramlatok, amelyek az uralkodó osztályok eszmei-politikai befolyása alá kerültek.

Az uralkodó nemzetek nemzeti elnyomásának apologetikáját kifejező szociálsovinizmus, az elnyomott nemzetek szeparatista törekvéseinek hangot adó nacionalizmus megélénkülése a nemzetközi proletariátus nemzetek szerinti elkülönülésének, sőt szembeállításának a veszélyét nagyon is reális veszéllyé tette. Érthető, hogy Lenin a szociálsoviniszta nézetek mellett azokat

[5] A nemzetek önrendelkezési jogáról Lenin Művei. 20. köt. Bp. 1955. 434. old.

Digitized by Google

a felfogásokat is elutasította, amelyek óvatosságra intettek „a nagyorosz muzsik nemzeti előítéleteivel kapcsolatban", eszmei engedményeket téve neki, s ezáltal a szocializmust a nacionalizmushoz igyekeztek idomítani. A nagyorosz parasztok nacionalizmusával a proletárdemokráciának nem abban az értelemben kell számolnia, hogy engedményt tegyen neki, hanem úgy, hogy harcoljon ellene. „A marxizmus nem fér össze a nacionalizmussal — írta —, még a »legigazságosabb«, »legtisztább«, legfinomabb és legcivilizáltabb nacionalizmussal sem. A marxizmus mindenfajta nacionalizmus helyébe az internacionalizmust... állítja."[6] Másrészt arra is figyelmeztetett, hogy „... az internacionalizmus nem egyértelmű az antinacionalizmussal...". Marxra és Engelsre hivatkozott, akikben „... sehol sincs még az árnyéka sem annak a törekvésnek, hogy megkerüljék a nemzeti kérdést..."[7]

Minderre az adott okot, hogy a nacionalizmus „ellenpontjaként" kialakultak a nemzetközi munkásmozgalomban olyan álláspontok is, amelyek kétségbe vonták a nemzeti-nemzetiségi kérdéssel való foglalkozás jogosságát. Ezek egyrészt úgy értelmezték a gazdasági koncentráció törvényét, hogy ez automatikusan olyan politikai koncentrációt eredményez, amely a nemzeti széttagoltságot is megszünteti; másrészt a nyugat-európai kapitalista fejlődés törvényeit mechanikusan kezelve, azt állították: Európa keleti felén sem léteznek olyan objektív tényezők, amelyek a kérdéssel való szembenézést kötelességükké tennék. Ha a kapitalizmus gazdasági fejlődése, a nagy gazdasági egységek kialakulása — mondták — eleve kiiktatja a fejlődés nemzeti mozzanatait, akkor az imperializmus eleve lehetetlenné teszi az önrendelkezési jog követelését. Kerüljünk hát minden olyan átmeneti lépcsőfokot — írta a szociálsovinizmustól való megcsömörlés reakciójaként Rosa Luxemburg —, amely a szocializmus és imperializmus közötti közvetlen összecsapást elhalasztja, miként a nemzeti önállósodást is, amely soha sem lehet haladás és demokratizmus, hanem sokkal inkább a paraszti és kispolgári partikularizmus megnyilvánulása. Egyébként is azzal, hogy a szocialista mozgalom mindennemű erőszak s jogegyenlőtlenség ellen fellép, kiiktathatja programjából a nemzeti elnyomás elleni harc speciális teendőit, s így elkerüli azt a veszélyt, hogy az elnyomott nemzetek nacionalizmusának támogatójaként jelentkezzen.

A „nacionalista túlhajtások, vagy nemzeti közömbösség" hamis alternatíváját csak Lenin tudta meggyőzően és megalapozottan elutasítani. Abból indult ki, hogy az elnyomó és elnyomott nemzet pozícióbeli különbözőségeit a történelmi okok, a társadalmi tényezők, nem pedig faji vagy nemzeti tulajdonságok alakították ki és határozzák meg. Ebből következőleg a nemzeti vagy nemzetiségi elnyomás megszüntetésének is a társadalmi viszonyok, az osztályelnyomás felszámolása a feltétele, nem pedig az „örökölt", s „örökletes" tulajdonságokkal rendelkező elnyomó nemzet nemzeti tulajdonságai elleni harc zsákutcája. „... a »másfajtájúak« üldözése — írta —, az orosz paraszt, az orosz városi kispolgár, az orosz kisiparos és a zsidó, a finn, a lengyel, a grúz, az ukrán paraszt, városi kispolgár és kisiparos közötti kölcsönös bizalmatlanság szítása",[8] azok a vad előítéletek és babonák, amelyeket a nacionál-reakciósok, nacionál-liberálisok s nacionál-demokraták terjesztenek, a nemzetek s elnyomottak megosztásának irányában hatnak és nehezítik közös harci frontjuk kialakítását.

Nem kevésbé érvényes ez azokra, akik a gazdasági törvényszerűségek automatikus hatásában reménykedtek, és lemondtak a nemzeti kérdés megközelítésének és az osztályharc időszerű feladataival való összekapcsolásának teendőiről. Minthogy Lenin a kapitalizmus elleni harcot — az ökonomistákkal szemben — olyan egységes és szerteágazó tevékenységnek tekintette, amely az *összes* demokratikus követelésekre kiterjed, elképzelhetetlennek tartotta, hogy

6 Lenin Művei. 20. köt. 19. old.
7 Lenin Művei. 21. köt 272. old.; 26. köt. Bp., 1962. 479. old.
8 Lenin Művei. 20. köt. 228—229. old.

Digitized by Google

ettől bármilyen demokratikus követelést is elkülönítsenek. „Képtelenség — írta — a szocialista forradalmat és a kapitalizmus ellen folyó harcot a demokrácia *egyik* kérdésével, az adott esetben a nemzeti kérdéssel *szembeállítani*",[9] mert „az önrendelkezés kérdése *összefügg az általános kérdéssel*, a reformokért és a demokráciáért folytatott harccal, a *politikai* oldal mellőzésének megengedhetetlenségével stb."[10] Aki tehát a nemzeti kérdést lebecsüli, az a demokráciáért való harcot sem veheti komolyan. Főként abban az Oroszországban nem, amely „... a legkispolgáribb, a legnyárspolgáribb kapitalista ország, amely csak most van a polgári forradalomnak abban a korszakában, amelynek például Angliában a XVII., Franciaországban pedig a XVIII. század és a XIX. század első fele felel meg",[11] és ahol a nemzeti elnyomás következtében megélénkülő nacionalista irányzatok harca lehetőséget nyújtott arra, hogy megfelelő osztályharcos nemzeti-nemzetiségi program híján a proletariátus tisztánlátását megzavarja. „... mindez különös nyomatékkal követeli a szociáldemokrata szervezetektől — írta 1913 júniusában a nemzeti kérdésről szóló téziseiben —, hogy Oroszország-szerte az eddiginél nagyobb figyelmet fordítsanak a nemzeti kérdésre, és hogy az elvhű internacionalizmus és valamennyi nemzet proletárjainak egysége szellemében kidolgozzák a nemzeti kérdés következetesen marxista megoldásait."[12]

Ő maga egy olyan internacionalista nemzet- s nemzetiségpolitikai koncepciót alapoz meg s alakít ki, amely a kérdést komplex módon közelítette meg, és megoldását az osztályharc általános nemzetközi és országonkénti sajátos feladataival hozta összefüggésbe.

A megalapozás megkövetelte azoknak a nemzetiségpolitikára kiható társadalmi kérdéseknek az elméleti igényű számbavételét, amelyeket a munkásmozgalom addig nem tudott egyértelműen s elfogadhatóan megvilágítani. Ilyennek számított többek között az asszimiláció s a nemzetiségi politika közötti összefüggések tisztázása.

A hamis alternatíva felállítása e kérdéskörben is több volt, mint logikailag feltételezhető veszély. Egyesek szerint nem követelheti a nemzetiségek jogegyenlőségét az, aki nem ítél el egyetemlegesen mindenfajta asszimilációs folyamatot; mások viszont úgy vélekedtek: felesleges a nemzeti egyenjogúság követelésére időt vesztegetni, hiszen mindenfajta asszimilációs folyamat magával hozza a bonyolult etnikai képletek homogénné válását.

Az asszimiláció elítélésének vagy támogatásának hamis alternatíváival szemben Lenin e folyamatot a történetiség követelményeinek megfelelően és differenciáltan közelítette meg. Véleménye szerint az asszimilációt a kapitalizmus fejlődésének két történelmi tendenciájával összefüggésben kell vizsgálni, és csak így lehet megérteni. Elismerve az első tendenciában a nemzeti élet s mozgalmak ébredésének, a nemzeti elnyomás ellen és a nemzeti államok kialakításáért folyó harcnak jogosságát, a marxistáknak — védelmezve a nemzetek és nyelvek egyenjogúságát — el kell ítélniük „az erőszakos vagy a kiváltságokra támaszkodó asszimilációt". A második tendencia viszont a nemzetek közötti különféle kapcsolatok kifejlődésével és megélénkülésével, a nemzeti válaszfalak ledöntésével, a tőke s általában a gazdasági élet, a politika, a tudomány nemzetközivé válásával jár, s felerősíti a természetes asszimiláció társadalmi folyamatait. A kapitalizmusnak az a világtörténelmi tendenciája — állapította meg Lenin —, hogy ledöntse a nemzeti válaszfalakat, eltörölje a nemzeti különbségeket, asszimilálja a nemzeteket. Ez a tendencia évtizedről évtizedre erőteljesebben jelentkezik, és most egyike azoknak a hatalmas hajtóerőknek, melyek a kapitalizmust szocializmussá változtatják. Az asszimiláció történelmietlen kezelése nemcsak a fejlődés objek-

[9] A forradalmi proletariátus és a nemzetek önrendelkezési joga. Lenin Művei. 21. köt. 416. old.

[10] Lenin Művei. 23. köt. Bp., 1951. 2. old.

Lenin Művei. 20. köt. 254. old.

[12] Lenin Művei. 19. köt. 243. old.

Digitized by Google

tíve érvényesülő tendenciájával való eleve reménytelen szembeállításra sarkall, hanem — ahogy Lenin kimutatja — végeredményben egyértelmű a megalázott, a társadalmi fejlődés fővonaláról kiszorított népcsoportok kasztszerű helyzetének konzerválására irányuló törekvések támogatásával is.

Ezeket a veszélyeket elkerülendő, a proletariátus nem ítélheti el azt a természetes asszimilációnak nevezhető, objektíve érvényesülő társadalmi folyamatot, amely az elnyomó és elnyomott nemzet proletariátusának kapcsolatát és szövetségét erősíti. „Már néhány évtized óta teljesen határozottan kirajzolódott, hogy a gazdasági fejlődés gyorsabb délen, vagyis Ukrajnában — írta Lenin az ukrán nacionalistákkal polemizálva —, amely tíz- és százezrével vonzza a parasztokat és a munkásokat Nagyoroszországból a tőkés nagybirtokokra, bányákba, városokba. A nagyorosz és az ukrán proletariátus »asszimilációjának« ténye — ilyen keretek között — kétségtelen. És ez a tény kétségtelenül haladó jelenség. Az ostoba, maradi, röghöz kötött, lomha nagyorosz vagy ukrán muzsikból a kapitalizmus olyan mozgékony proletárt formál, akinek az életkörülményei áttörik mind a nagyorosz, mind az ukrán sajátos, szűk nemzeti korlátokat."[13]

Vajon a természetes asszimiláció tudomásul vétele kizárja-e az elnyomott nemzetek s nemzetiségek politikai egyenlőségének elismerését és támogatását? Éppen ellenkezőleg, hiszen Lenin volt az, aki rámutatott arra, hogy az elnyomott nemzetek és nemzetiségek felszabadulásának támogatása az osztályharc időszerű teendői közé tartozik, és a nemzetek önrendelkezési jogában, vagyis a különválás, az önálló nemzeti állam kialakításában meg is jelölte a politikai felszabadulás központi feladatát. „A demokrata — állapította meg — nem lehet demokrata (a proletár demokráciáról már nem is beszélve), ha nem hirdeti rendszeresen éppen a nagyorosz tömegeknek, éppen orosz nyelven a nemzetek »önrendelkezését«, mégpedig nem »kulturális«, hanem politikai értelemben."[14] A proletariátus osztálycéljainak valóraváltása elképzelhetetlen — mondja —, „... ha nem harcolunk mindennemű nacionalizmus ellen, és nem szállunk síkra a különböző nemzetek egyenlőségéért." Ebből következően tehát az elnyomó nemzet proletariátusára — jelen esetben Oroszország munkásosztályára — a nacionalizmus elleni politikai harc területén „... kettős, vagy helyesebben kétoldalú feladat hárul: egyrészt harcolnia kell mindenféle nacionalizmus, de elsősorban a nagyorosz nacionalizmus ellen; ... másrészt pedig, éppen azért, hogy sikeresen harcolhasson valamennyi nemzet mindenféle nacionalizmusa ellen, síkra kell szállnia a proletár harc és a proletár szervezetek egységéért, azon kell lennie, hogy e szervezetek a lehető legszorosabban egyesüljenek egy nemzetközi közösségben, a nemzeti elkülönülésre irányuló burzsoá törekvések ellenére is."[15]

A nacionalizmus elleni politikai harc ilyen komplex s összetett értelmezése magából a történelmi helyzetből, az objektív valóságból következik. Lenin nem egy művében világosan megmutatja, hogy nemcsak a nagyorosz nacionalizmus különféle áramlata, hanem lengyel, zsidó, ukrán s egyéb nacionalizmus is létezik, egymással szembenállva élezik a különböző nemzetek közötti ellentéteket, s így zavarják az illető nemzetek munkásosztályainak tisztánlátását. Mindezek miatt nem az egyik vagy másik nacionalista irányzat elleni harcot, hanem az összes nacionalizmus elleni harcot tekinti a proletariátus egységes feladatának. Az összefüggő szerteágazó feladatrendszeren belül jelölte ki aztán az elnyomó és az elnyomott nemzet proletariátusának speciális, különleges feladatait, amelyeket mindenkor az egységes feladat sajátos teendői közé sorolt.

Minthogy a nemzetek politikai önrendelkezési jogának elismerése felidézte a burzsoá nacionalizmus támogatásának veszélyét, Lenin pontosan

[13] Kritikai megjegyzések a [illegible] köt. 16. old.
[14] A nacionalista liberali[illegible] old.
[15] A nemzetek önren[illegible]

Digitized by Google

meghatározta, hol húzódik az a gyakran alig észrevehető határvonal, amely a nemzeti mozgalmak történelmi jogosultságát s politikai törekvéseit elismerő internacionalista felfogást a nacionalizmustól elválasztja. „... ahhoz, hogy ez az elismerés ne váljon a nacionalizmus apológiájává — írta 1913 október—decemberében készült Kritikai megjegyzések a nemzeti kérdéssel kapcsolatban című munkájában —, az szükséges, hogy szigorúan csak arra szorítkozzék, ami haladó ezekben a mozgalmakban, hogy ez az elismerés ne vezessen a proletár öntudatnak a burzsoá ideológia által való elhomályosítására. Haladás a tömegek felébredése a feudális álomból, haladás az a harc, amelyet a tömegek mindenfajta nemzeti elnyomás ellen, a nép szuverenitásáért, a nemzet szuverenitásáért vívnak. Ebből következik a marxistának az a *feltétlen* kötelessége, hogy a leghatározottabb és a legkövetkezetesebb demokratizmust védelmezze a nemzeti kérdés minden részletében. Ez főleg negatív feladat. Ennél tovább pedig nem mehet a proletariátus..."[16]

A nemzeti-nemzetiségi elnyomás elleni harc politikai feladatainak megfogalmazása mellett Lenin nem feledkezett meg a kulturális jogok, az anyanyelvű oktatás igényeinek felkarolásáról sem. A „kulturális autonómia" híveivel szemben folytatott polémiájában hangsúlyozta, hogy a városok kevert etnikai képlete miatt lehetetlennek tartja az oktatásügy nemzetiségek szerinti szétválasztását, de a nemzetiségi nyelvű oktatás egyenjogúságának biztosítása mellett is nagyon határozottan állást foglalt. A kötelező államnyelv kérdésében, elutasítva mind a feketeszázasok durva, mind a liberálisok finom érveit, elismerte, hogy az orosz nyelv megtanulása progresszív jelentőségű egy sereg kis és elmaradt nemzet számára, de csak abban az esetben, ha kizárják a kényszer alkalmazását és egyidejűleg biztosítják az anyanyelvű oktatás demokratikus feltételeit is.

Ezekben a vitákban érlelődött ki s nyert összefüggő és átfogó formát az az osztályharcos nemzetiségi jogegyenlőségi program, amelyet 1914 májusában „Törvénytervezet a nemzetek egyenjogúságáról és a nemzeti kisebbségek jogainak védelméről" címmel fogalmazott meg.

S bár Lenin mindig napirenden tartotta a nemzetiségek kollektív jogainak védelméért vívott harc direkt céljait, azt is hangsúlyozta, hogy „... a nemzeti kisebbség jogvédelmének problémáját *csakis* úgy lehet megoldani, ha egy következetesen demokratikus, az egyenjogúság elvéből nem engedő államban az egész államra érvényes törvényt adnak ki."[17] Ilyen állam megteremtéséhez azonban csak a demokratikus átalakulás követeléseit is megvalósító szocialista forradalom győzelmével lehetett utat törni.

Szocializmus és nemzeti-nemzetiségi jogegyenlőség

Az Októberi Forradalom érlelődésének, lefolyásának, győzelmének és megszilárdulásának egész története azt igazolja, hogy a nemzeti-nemzetiségi kérdés megoldásának legfontosabb feltételét, a demokratizmust, nem a polgári demokrácia osztályerői, hanem a szocialista társadalom valósítja meg. A polgári demokratikus forradalom győzelmét követő hónapokban Lenin rámutatott arra, hogy a kormány — osztályjellegéből adódóan — a nemzetiségi kérdés megoldásának még polgári demokratikus feltételeit sem tudja megteremteni, ellenkezőleg: egyre gyakoribbak azok a hírek, amelyek a kormány és a nemzetiségek konfliktusairól tanúskodnak.

A szocialista forradalomra készülő proletariátus viszont éppen a forradalmi egység megvalósítása érdekében, mint az osztályharc időszerű követelményét, leghatározottabb feladatának tekintette az elnyomott nemzetek s nemzetiségek felszabadításának biztosítását. A különböző nemzetek proleta-

19. old.
·ikai megjegyzések a nemzeti kérdéssel kapcsolatban Uo. 31. old.

Digitized by Google

riátusának forradalma és a nemzetek szabad egyesülésének megteremtése ugyanis elképzelhetetlen volt a nemzeti elnyomás századai során felhalmozódott bizalmatlanság feloldását célzó különválási szabadság elismerése nélkül.

A félreérthetetlen elvi álláspont és a forradalmi proletariátus ezzel összhangban levő politikai gyakorlata a nemzetiségi elnyomás változatlan fenntartására irányuló burzsoá nacionalista kísérletekkel szemben olyan differenciálódást váltott ki a nemzetiségi társadalmakban, amely a szocialista forradalom győzelmének egyik emelőjévé vált. A szocialista forradalom azután magára vállalta a nemzeti és nemzetiségi kérdés évtizedek óta elodázott polgári szintű követeléseinek megoldását és a nem orosz nemzetiségűek elnyomásának megszüntetését. Egyenjogúságukat nemcsak jogilag deklarálta, hanem — a társadalmi egyenlőtlenség megszüntetésével — annak feltételeit is megteremtette.

A történelmi események részletes analízise nélkül is megállapíthatjuk, hogy Finnország, az észt, a lett s a litván tanácsköztársaság önállóságának elismerése, azoknak a szerződéseknek az érvénytelenítése, amelyeket a cár Lengyelország feloszlatásáról kötött és a népbiztosok tanácsának sok más intézkedése az évszázadokon át kialakult nemzeti bizalmatlanság feloldásához vezető út rendkívül fontos politikai lépései voltak. A nemzeti önrendelkezés és a nemzetiségi jogegyenlőség következetes végrehajtása azt is szemléletesen igazolja, hogy Lenin a szocialista forradalom győzelmét úgy tekintette, mint a kérdés rendezésének általános társadalmi feltételét. Koncepciója azonban szemben áll azoknak a felfogásával, akik úgy vélték: a szocialista társadalom általános feladatainak végrehajtása során, azzal, hogy a társadalmi elnyomás alapjait megszünteti, automatikusan megoldja majd a nemzeti-nemzetiségi kérdést is. Már 1916 júniusában világosan és egyértelműen megcáfolta a szocializmus automatikus hatásáról vallott és hirdetett illúziókat. „Mirevaló — kérdezte — ez a bölcselkedés a nemzeti elnyomás megszüntetésének *gazdasági* előfeltételeiről, amelyek már régesrégen ismeretesek és vitathatatlanok, amikor a vita a *politikai* elnyomás *egyik* formája körül, mégpedig az egyik nemzetnek egy másik nemzet államának határai között való erőszakos visszatartása körül folyik? Hiszen ez egyszerűen kísérlet arra, hogy kitérjenek a politikai kérdések elől!"[18]

Hogy a szocialista társadalom nem térhet ki a nemzeti-nemzetiségi kérdés objektíve létező politikai, kulturális s egyéb feladatainak megoldása elől, azt éppen Lenin példázta, szüntelenül keresve azokat az új lehetőségeket, amelyeket a szocialista társadalom belső adottságai tárnak fel a nemzeti jogegyenlőség biztosításához. 1922 végén Sztálinnal folytatott vitájában — aki a szovjet hatalom gyengülésétől tartva, csak a kulturális és a területi autonómia elismerésére volt hajlandó — Lenin hangsúlyozta, hogy a föderáció lehet az a forma, amely a teljes egyenjogúságot kifejezi, és szükségesnek tartotta a nemzetiségi jogok törvényszerinti biztosítását. „... s szigorúan szabályoznunk kell — írta 1922. december 31-én — a nemzeti nyelv használatát a szövetségünkhöz tartozó nemzeti köztársaságokban, és különösen gondosan kell ellenőriznünk a szabályok tiszteletben tartását. Nem kétséges, hogy a vasúti szolgálat egységének örvén, a pénzügyi egység örvén stb. nálunk, jelenlegi apparátusunk mellett, temérdek hamisítatlanul orosz jellegű visszaélést fognak majd elkövetni. E visszaélések ellen igen nagy leleményességgel kell harcolnunk, nem is szólva arról, mennyire őszintéknek kell lenniük azoknak, akik vállalkoznak erre a harcra. Részletes törvénykönyvre van szükség, amelyet valamennyire is sikeresen csakis maguk az egyes köztársaságokban élő nemzetiségek dolgozhatnak ki."[19]

A nemzetiségi jogegyenlőségnek a központi törvényekkel való biztosítása tehát felfogásában nem zárta ki, hanem ellenkezőleg, feltételezte a nem-

18 Lenin Művei. 22. köt. Bp., 1961. 335—336. old.
19 Lenin Művei. 36. köt. Bp., 1958. 619. old.

Digitized by Google

zetiségek aktív s öntevékeny részvételét a kérdés megoldására irányuló minden akcióban. A nemzetiségek alkotó energiáinak felszabadítása érdekében óvta Lenin a nemzetiségi vidékek kommunistáit a központi tapasztalatok mechanikus lemásolásának veszélyétől. A szovjet hatalomnak, mint a szocializmusba való átmenetnek a megőrzése és fejlesztése érdekében „... a legfontosabb" — írta Lenin Azerbajdzsán, Grúzia, Örményország, Dagesztán, a Hegyi Köztársaság kommunistáihoz intézett 1921. április 4-én kelt levelében —, hogy a Kaukázusontúl kommunistái megértsék helyzetüknek, köztársaságaik helyzetének az Oroszországi Szovjet Föderatív Szocialista Köztársaság helyzetétől és viszonyaitól eltérő *sajátosságait*, megértsék, hogy nem szabad lemásolniok a mi taktikánkat, hanem megfontoltan, a konkrét viszonyok különbözősége szerint módosítaniok kell azt... Ne másolják le a mi taktikánkat, hanem önállóan gondolják végig sajátosságának okait, taktikánk feltételeit és eredményeit, és az 1917—21-es évek tapasztalatainak ne betűjét, hanem szellemét, értelmét, tanulságait alkalmazzák."[20]

Ha az eddigiek egyértelműen azt bizonyították, hogy Lenin véleménye szerint a proletariátus nem kerülheti ki hatalomra kerülése után sem a demokratikus-polgári forradalom elvetélt vagy elodázott követeléseinek megoldását, vagyis a szocialista társadalom nem zárja ki, hanem egyenesen feltételezi a nemzeti-nemzetiségi jogegyenlőség biztosítását, akkor most arra a kérdésre kell választ keresnünk: nem jelent-e a kérdés rendezésének e sajátos igénye engedményt a nacionalista törekvéseknek? Vagy ahogy a korabeli ellenkoncepció megfogalmazta: a szocialista forradalom után nem a nemzetek, hanem csakis a dolgozók önrendelkezési jogát kell biztosítani.

Hogy Lenin a nemzeti önrendelkezési jogot nem a nacionalista nemzeti egység, hanem a proletariátus és a burzsoázia közötti politikai differenciálódás tényezőjének tekintette, az éppen abból a vitából derül ki, amelyet Buharinnak a dolgozók önrendelkezési jogáról szóló koncepciójával szemben folytatott. Ismeretes, hogy Buharin, az OK(b)P 1919 márciusában megrendezett VIII. kongresszusán — abból kiindulva, hogy a nemzet: a burzsoázia és a proletariátus együttvéve — a nemzetek önrendelkezési jogával a dolgozók önrendelkezési jogának elismerését állította szembe. Lenin Buharinnal vitatkozva Finnország és Lengyelország példájára hivatkozott. Finnország önrendelkezésének elismerése után „Finnország képviselője elmondta nekem — mondotta —, hogy a finn burzsoázia körében, amely gyűlölte a nagyoroszokat, ilyen hangok hallatszanak: »kiderült, hogy a németek nagy vadállatok, az antant nagy vadállat, jöjjenek inkább a bolsevikok«. Ez óriási győzelem, amelyet a nemzeti kérdésben a finn burzsoázián arattunk. Ez a legkevésbé sem akadályoz bennünket abban, hogy harcoljunk ellene, mint osztályellenség ellen úgy, hogy megválasztjuk ehhez a megfelelő eszközöket. Az abban az országban alakult Szovjet Köztársaságnak, amelynek cárizmusa elnyomta Finnországot, azt kell mondani, hogy tiszteletben tartja a nemzetek függetlenségi jogát. A vörös finn kormánnyal, amely rövid ideig állott fenn, szerződést kötöttünk, bizonyos területi engedményeket tettünk, amelyek miatt éppen elég tisztára soviniszta ellenvetést hallottam: »Ott, úgymond, jó halgazdaságok vannak, ti pedig odaadtátok.« Ezek olyan ellenvetések, amelyekkel kapcsolatban azt mondtam: kapard meg egyik-másik kommunistát, s előtűnik a nagyorosz soviniszta!"[21] Az álradikális szólamok egyetlen kérdésben sem helyettesíthetik a valóság figyelembe vételét, hiszen a valóság megváltoztatásának az utóbbi lényeges és nélkülözhetetlen feltétele. „Mit tehetünk — folytatta Lenin — ... az olyan népek esetében, mint a kirgizek, üzbégek, tadzsikok, turkmenek, amelyek mind ez ideig mohamedán papjaik befolyása alatt állnak?... Odamehetünk-e ezekhez a népekhez, és mondhatjuk-e nekik: »Mi megdöntjük kizsákmányolóitokat?« Ezt nem tehetjük

[20] Lenin Művei. 32. köt. Bp., 1953. 338. és 340. old.
[21] Lenin Művei. 29. köt. Bp., 1953. 191. old.

Digitized by Google

meg, mert teljesen papjaik befolyása alatt állnak. Itt be kell várnunk a szóbanforgó nemzet fejlődését, a proletariátus differenciálódását a burzsoá elemektől, ami elkerülhetetlen."[22] A szigorú osztályálláspont a valóságos helyzetből indul tehát ki. „Programunknak azt kell mondania, ami van — szögezte le Lenin. — Ha egyszer a nemzetek a középkoriságtól a polgári demokrácia felé és a polgári demokráciától a proletár demokrácia felé vezető út különböző szakaszain állanak, akkor programunknak idevágó tétele abszolút helyes." Ha a nemzet megkapja az önrendelkezési jogot, ez Lenin szerint elősegíti a dolgozók önrendelkezését. Ha a szovjet kormányzat nem ismerte volna el a finn nemzetet, hanem csak a dolgozó tömegek önrendelkezési jogát, akkor ez irreális magatartás lett volna. „Azt, ami van, lehetetlen el nem ismerni: az maga kényszeríti ki az elismerést — írta. — A proletariátus és a burzsoázia elhatárolódása a különböző országokban sajátos utakon megy végbe."[23]

A doktrinérekkel folytatott vitából tehát kiderül, hogy Lenin nem a szocializmus és a nacionalizmus egyeztetésére, hanem a konkrét helyzet és a történelmi előzmények ismeretében a tudományos szocializmus eszméinek alkalmazására törekedett, s ezért tudta az osztályharc időszerű feladataival összefüggésben megjelölni a nemzeti-nemzetiségi kérdés megoldásához vezető utat.

Az eszmei alapállás mellett nem kevésbé tanulságos a vitában s a konkrét kérdés megközelítésében alkalmazott, de egyébként is jellemző lenini módszer. Amióta ugyanis az Októberi Forradalom tisztító viharként megtörte az imperializmus világot beborító jégpáncélját, azokat, akik az élenjárók nyomdokaiba kívántak lépni, szüntelenül foglalkoztatja az a kérdés: hogyan s miként lehetnek a lenini eszmék követői?

A „titok nyitja" Lenin műveiben van. Ezért befejezésképpen foglaljuk össze, miben jelölte meg ő maga az első szocialista forradalom győzelméhez vezető eszmék alkalmazásának követelményeit.

Az Októberi Forradalom alapvető vonásainak nemzetközi érvényessége megköveteli — írta —, hogy a szovjet hatalomnak szóló üdvrivalgások helyett gyakrabban foglalkozzunk a forradalom okainak komoly elemzésével, hiszen alapvető tapasztalatait nem „vakon, szolgai módon, kritika nélkül" kell felhasználni, hanem alkalmazni kell belőle mindazt, ami „általánosan alkalmazható, átlagos érvényű, általánosan kötelező." A részletek mechanikus másolásának hibájától Lenin óva intette a nemzetközi proletariátus osztagait, mert lehetségesnek tartotta, hogy a különböző országokban „a mozgalom nem azokon az utakon fog haladni, amelyeken nálunk halad". A sajátos utakra vonatkozó elképzeléseit Lenin mindenekelőtt a nemzeti és történelmi feltételek különbözőségeinek és a forradalom egyenlőtlen fejlődésének — mint adott tényezőnek — a figyelembevételére alapította, de számításba vette a különbözőségek irányába ható fejlődés váratlan tényezőit is, előre nem látott buktatóit, nehézségeit, azokat a változásokat, amelyeket nem a proletariátus erőfeszítései idéznek elő. Ezért úgy látta, hogy a nemzetközi proletariátus forradalmi mozgalmát nem lehet felépíteni a harc taktikai szabályának sablonizálása, gépies egyenlősítése alapján. „Mindaddig — írta —, míg a népek és országok között nemzeti és állami különbségek vannak — márpedig ezek a különbségek még a proletariátus diktatúrájának világméretekben történő megvalósulása után is sokáig, nagyon sokáig meg fognak maradni —, a világ kommunista munkásmozgalmának nemzetközi taktikai egysége nem a különféleség kiküszöbölését, nem a nemzeti különbségek megszüntetését (ez a mai helyzetben dőre álom), hanem a kommunizmus alapelveinek (a Szovjethatalomnak és a proletariátus diktatúrájának) olyan érvényesítését követeli, amely ezeket az elveket a *részletekben helyesen*

[22] Uo. 166—167. old.
[23] Uo. 169. old.

Digitized by Google

módosítja, azokat a nemzeti és nemzeti-állami különbségekhez hozzáalakítja, hozzáalkalmazza."[24]

Eközben elképzelhető, hogy az objektív különbözőségek az egyes pártok állásfoglalásaiban eltérő következtetésekben jutnak majd kifejezésre, és ez a körülmény a közös taktika kidolgozásának érdekében az eszmecseréket sürgeti. Az eszmecseréket s az ezek keretében lezajló vitákat, a megközelítés különböző aspektusait és a megoldás különböző variánsainak szembesítéseit Lenin nem az eszmét valóra váltó mozgalom gyengeségének, hanem a fejlődés elkerülhetetlen s szükségszerű jelenségének tekintette.

Ma, amikor Lenin gondolatait szerte a világon kibontják az elavult közhelyek porrétegei alól, a cselekvés formáinak különbözőségeit és a közös célt elismerő viták a szándékok egységének a megteremtésére is törekednek.

A lenini eszmék alkotó alkalmazása feltétele a mai nemzeti-nemzetiségi kérdés megoldásának is, hiszen mint bármilyen társadalmi jelenségben, amelyet az ő módszere szerint, fejlődési folyamatában vizsgálunk, abban szintén megtaláljuk „a múlt maradványait, a jelen alapjait és a jövő csíráit".[25] Akkor járunk el az ő útmutatásai szerint, ha eszméink alkotó alkalmazásával gyengítjük a múlt maradványait, erősítjük a jelen alapjait, és fejlesztjük a jövő csíráit.

[24] Lenin Művei. 31. köt. Bp., 1951. 83. old.
[25] Lenin Összes Művei. 1. köt. Bp., 1963. 165. old.

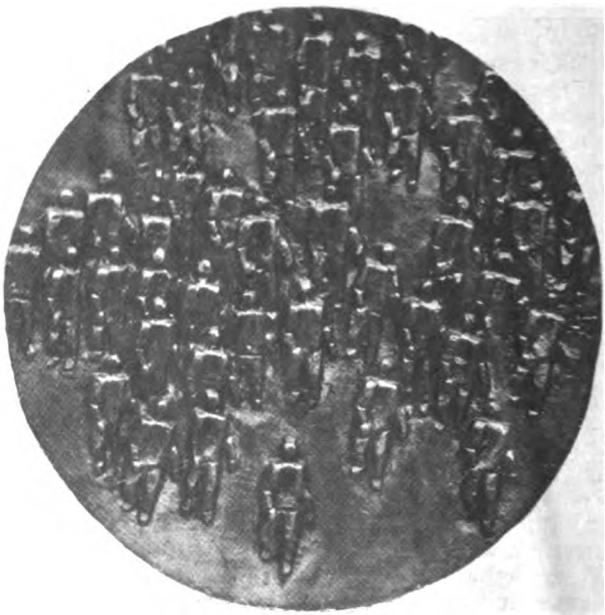

Asszonyi Tamás: Vonulók

Digitized by Google

TALUSNÉ, SZIKRA KATALIN:

Az európai szocialista országok gazdasági fejlődésének jelenlegi szakasza

Kereken negyed évszázada, hogy a Szovjetuniónak a fasizmus ellen vívott hősi harca eredményeképpen az általa felszabadított európai országokban, köztük hazánkban, létrejöttek a szocialista fejlődés feltételei. Hogy milyen utat futottak be, milyen eredményeket értek el és milyen nehézségekkel küzdöttek e huszonöt évben ezek az országok és a sok tekintetben új körülmények közé került Szovjetunió, arra egyetlen tanulmány aligha adhat érdemi választ. Vizsgálódásunkban csupán a KGST-hez tartozó európai országok igen sok hasonlóságot, együttmozgást mutató gazdasági fejlődése legújabb szakaszának néhány vonását igyekszünk felvázolni.

A növekedés meggyorsulása

A gazdasági növekedés üteme önmagában csak nagyon tökéletlenül jellemez egy fejlődési szakaszt, már csak azért is, mert egyetlen számmal jelzi egy teljesen heterogén és egyre heterogénebb részekből álló tömeg nagyságának változását. Ugyanazon a növekedési ütem mögött rendkívül különböző gazdasági folyamatok húzódhatnak meg. Mégis a növekedés üteméből a legcélszerűbb kiindulnunk.

A KGST keretébe tartozó európai országok (a továbbiakban rendszerint csak szocialista vagy vizsgált országokként említjük őket), gazdasági fejlődését az utóbbi években növekedésük meggyorsulása jellemzi.

A nemzeti jövedelem átlagos évi növekedése
(változatlan áron, százalékban)

	Bulgária	Csehszlovákia	Lengyelország	Magyarország	NDK	Románia	Szovjetunió
1961—65	6,5	1,9	6,2	4,4	3,5	9,0	6,5
1966—68	9,0	8,0	7,7	7,4	5,4	8,3	7,4

Látjuk, hogy a nemzeti jövedelem növekedése 1966 és 1968 között Románia kivételével valamennyi országban gyorsabb, s általában lényegesen gyorsabb, mint a megelőző öt évben.[2] A hatvanas évek első felében bizonyos

[1] A tanulmány alapja a vizsgált hét országra (Bulgária, Csehszlovákia, Lengyelország, Magyarország, NDK, Románia és a Szovjetunió) vonatkozó statisztikai adatok elemzése volt. Ezeknek az adatoknak az összegyűjtésében Pócs Ervinnek a Gazdaságkutató Intézet munkatársának, a számítások elvégzésében Fiskus Máriának és Papp Ilonának, a Közgazdaságtudományi Egyetem hallgatóinak segítségére támaszkodtam.

[2] Románia gazdasági fejlődése az utolsó 18 évben, ezen belül a hatvanas években is, rendkívül gyors, Bulgáriával együtt a leggyorsabb volt valamennyi ország között. Növekedésének bizonyos — nem is nagymértékű — lassulása a hatvanas évek második felében csak saját megelőző, kiemelkedően magas növekedési üteméhez viszonyítva áll fenn. Ez egyébként a közölt adatokból is kiderül. Csehszlovákiában — éppen fordítva — a hatvanas évek első felének rendkívül kedvezőtlen eredményeit követte a viszonylag magas növekedési ütem. Ez a javuló tendencia azután a 68—69-ben kibontakozott politikai válság következtében újra megszakadt, és súlyos gazdasági nehézségek léptek fel, különösen 1969-ben. Az utolsó hónapokban megindult politikai konszolidáció együttal ezek megoldását is célozza.

Digitized by Google

időkülönbséggel megtorpanás következett be, főként a fejlettebb szocialista országok növekedésében. Fejlődésük az időszak egészét tekintve is meglehetősen lassú volt. Az 1966 és 1968 közötti növekedés nemcsak ennél volt gyorsabb, hanem — az NDK és a Szovjetunió kivételével — az 1956—60 közötti, általában jóval kedvezőbb növekedési ütemet is megközelítette, illetve túlhaladta, és sokkal gyorsabb volt a fejlett tőkésországok ugyanezen időszakbeli növekedésénél is. (A bruttó társadalmi termék a nyugat-európai országokban 1966-ban 3,6, 1967-ben 2,8, 1968-ban pedig 4,5 százalékkal nőtt.) Figyelemre méltó, hogy 1966—68-ban sokkal kisebb volt az egyes országok növekedési üteme közötti különbség, mint a hatvanas évek első felében.

Milyen tényezők tették lehetővé a növekedésnek ezt a meggyorsulását? Kiegyensúlyozottabbá, arányosabbá vált-e egyidejűleg a fejlődés és megfelelően emelkedett-e az életszínvonal? Vagy esetleg aránytalanságok létrejötte és fokozódása, az életszínvonal stagnálása árán következett be ez, s így a növekedési ütem rövid időn belüli újabb lassulásának a veszélyét hordja magában? Mindenekelőtt ezekre a kérdésekre keresünk választ.

Az ágazati struktúrában végbemenő változások. A mezőgazdaság szerepe a gyorsulásban

A nemzeti jövedelem azonos növekedési üteme nagyon eltérő ágazati fejlődési folyamatok eredményét tükrözheti. Ezért külön-külön is szemügyre vesszük a két fő népgazdasági ágban, az iparban és a mezőgazdaságban létrehozott nemzeti jövedelem mozgását.

Az iparban létrehozott nemzeti jövedelem átlagos évi növekedése
(százalékban, változatlan áron)*

	Bulgária	Csehszlovákia	Lengyelország	Magyarország	Románia	Szovjetunió
1961—65	9,0	4,0	8,9	7,7	14,0	9,0
1966—68	12,0	6,6	8,0	7,7	12,0	9,2

* Az NDK-ra vonatkozóan összehasonlítható árakon nem állnak rendelkezésünkre adatok.

A mezőgazdaságban létrehozott nemzeti jövedelem átlagos évi növekedése
(százalékban, változatlan áron)*

	Bulgária	Csehszlovákia	Lengyelország	Magyarország	Románia	Szovjetunió
1961—65	1,9	—5,8	2,1	—1,4	0,2	1,2
1966—68	—0,7	9,7	2,3	4,4	2,9	5,0

* Az NDK-ra vonatkozóan összehasonlítható árakon nem állnak rendelkezésünkre adatok.

Ezekből az adatokból arra a következtetésre juthatunk, hogy az összes nemzeti jövedelem növekedésének a bevezetőben említett meggyorsulása több országban, nevezetesen Lengyelországban, Magyarországon és a Szovjetunióban döntően nem az ipar fejlődésének meggyorsulásán alapult. Ennek üteme ugyanis hazánkban és a Szovjetunióban lényegében változatlan maradt, Lengyelországban pedig még lassult is. A mezőgazdaságban létrehozott nemzeti jövedelem növekedése ezzel szemben Bulgárián kívül minden szóban forgó országban meggyorsult, vagy ahol 1961 és 1965 között csökkent (Csehszlovákia és hazánkban), ott most jelentős növekedés következett be.

Digitized by Google

Az iparon és mezőgazdaságon kívüli termelőágazatokra vonatkozóan építőipar, közlekedés, hírközlés, bel- és külkereskedelem stb.) hiányosak az adatok. A meglevők azonban arra utalnak, hogy a fejlődés általában itt is jelentősen meggyorsult, mindenekelőtt az építőipari tevékenység erőteljes fokozódása következtében (Bulgáriában, Csehszlovákiában, Lengyelországban, Magyarországon).

Ezek az adatok azt a véleményt támasztják alá — s ezt később is bizonyítani kívánom —, hogy a növekedésnek a hatvanas évek második felében végbement meggyorsulása nagyobb mértékben kapcsolódik a mezőgazdaság, valamint az iparon és a mezőgazdaságon kívüli termelőágazatok, semmint az ipar meggyorsult fejlődéséhez. A jelenlegi fejjlődésnek egyik jellemzője éppen ezeknek az ágaknak, elsősorban a mezőgazdaságnak a javuló eredményei. Az ipari termelés növekedésének meggyorsulását is — ahol végbement — jelentős részben a kedvezőbb mezőgazdasági eredmények mozdították elő.

A mezőgazdaság kedvező eredményei nem vezethetők vissza kizárólag időjárási okokra, sőt inkább arról tanúskodnak, hogy csökkent a mezőgazdaságnak az időjárástól való függése. Az országok többségében mind a három év (1966, 1967, 1968) eredménye jobb volt, mint bármikor a megelőző 15 évben. A hatvanas évek első felében az ipari nemzeti jövedelem évi növekedése valamennyi országban sokszorosa volt a mezőgazdaságénak. Most ez az ütemkülönbség — Bulgáriát és az NDK-t kivéve — mindenütt erősen csökkent, sőt Csehszlovákiában meg is fordult a mezőgazdaság javára.

A termelékenység növekedésének viszonyával még inkább ez a helyzet. Az országok nagyobbik felében itt is csökkent az ütemkülönbség, sőt a Szovjetunióban, az NDK-ban és Csehszlovákiában a legutóbbi három évben gyorsabban nőtt a mezőgazdasági termelékenység, mint az ipari. (Ez a tendencia a második világháború óta meglehetősen jellemző az iparilag fejlett tőkésországokra.)

A hatvanas évek első felében bekövetkezett növekedési lassulás okai között a mezőgazdasággal kapcsolatos problémák elsődleges helyet foglaltak el. A mezőgazdaság nem kielégítő fejlődése — közvetlenül, vagy pedig az importterhek miatt — korlátozta az ipar nyersanyagellátását és így az ipari termelés növekedését. Egyes országokban a pótlólagos mezőgazdasági importigények kielégítése, illetőleg mezőgazdasági export kiesése fékezte a korszerű technika és a szükséges nyersanyagok külföldről való beszerzését.

A mezőgazdasági beruházások növekedésének üteme már-már utóléri az ipariakét. A mezőgazdaság fejlesztése érdekében tett nagy erőfeszítések és különböző gazdasági intézkedések (kemizálás, felvásárlási árak emelése stb.) az utóbbi években gyümölcsöztek. Természetesen ezzel még korántsem oldódtak meg a mezőgazdaság fejlesztésének problémái, de kétségtelenül enyhültek, és ez kedvezőbb körülményeket teremtett a termelés többi ágazatának fejlődéséhez is.

A termelési eszközöket és a fogyasztási cikkeket előállító ágak növekedési ütemének közeledése

A vizsgált fejlődési szakasznak egy másik jellemzője, hogy a termelési eszközöket előállító („A") és a fogyasztási cikkeket előállító („B") szektor növekedési üteme közeledett egymáshoz. A Szovjetunióban például 1961 és 1965 között az „A" szektor növekedése még 54 százalékkal előzte meg a „B" szektort, 1966—67-ben ez a különbség már csak 17 százalékot tett ki, 1968-ban pedig — a Szovjetunió fennállása óta először — a „B" szektor növekedett gyorsabban. A fogyasztási cikkek termelésének átlagos évi növekedése 1966 és 1968 között 8,5 százalékot ért el, szemben az 1961 és 1965 közötti évi 6,4 százalékkal. Hasonló tendenciákat figyelhetünk meg más országokban is.

Digitized by Google

[illegible]

[illegible]

[illegible]

A [illegible] és a munkatermelékenység, az [illegible] és [illegible] növekedésének szerepe

A [illegible] meggyorsulásában a társadalmi [illegible] szerepe nagyon eltérő volt, mind [illegible] mind az egyes népgazdasági ágakban. Közülük egyrészt a [illegible] és az egy [illegible] számított munkatermelékenység, másrészt a [illegible] alakulásával foglalkozunk. Súlyukat a [illegible] — eltérően az egyes népgazdasági ágak [illegible] — [illegible] is tudtuk.

A [illegible] módszere a következő volt: Első lépésként kiszámítottuk [illegible] tényezők hozzájárulását a nemzeti jövedelem növekedéséhez mindké[illegible]

[illegible] Leninszkoje ucsényie o dvuh podrazgyelényijah obsesztvennovo proizvodsztva i [illegible] szocializma v sztranah SZEV (Voproszi Ekonomiki, 1969, [illegible])

Digitized by Google

kban (1961—65-ben és 1966—68-ban) külön-külön, alkalmazva a nö-ény felbontásának azt a logaritmusos módszerét, amely a létszám és a lékenység-növekedés részarányának kiszámítására széles körben ismert kban.

Második lépésként mindkét időszakban százalékpontra számítottuk át e járulásokat (részarányokat), és megállapítottuk minden egyes tényező cifejezett hozzájárulásának a két időszak közötti különbségét. E különb-összege a két időszak nemzeti jövedelme növekedésének különbségével nlő. Nem kellett tehát mást tenni, mint e tényezőkülönbségekből megosz-viszonyszámot számolni, így megkaptuk az egyes tényezők részarányát t időszak növekedésének különbségében.[4] Itt mellőzzük a számítások ered-yeit tartalmazó nagy számú táblázat közlését, csak a levonható fő tanul-kat foglaljuk össze. Ezek a következők:

A hat ország közül, ahol az össz-nemzeti jövedelem növekedése 1966 és között gyorsabb volt mint a hatvanas évek első felében, csak egyetlen ágban, Bulgáriában vezethető vissza ez a gyorsulás nagyobb részben a lét-növekedés meggyorsulására, a többiben az egy dolgozóra számított ter-lékenység növekedésére. A hat ország közül négyben a növekedés gyorsu-nak fő, vagy kizárólagos tényezője a népgazdasági termelékenység növe-sének gyorsulása volt. (Hazánkban a létszám- és a termelékenység-növe-és meggyorsulásának körülbelül azonos a súlya.) Ez annak a következ-nye, hogy a népgazdasági termelékenység növekedése, szemben a hatvanas k első felének lassuló tendenciájával, az utóbbi években — Románia ki-elével — valamennyi országban meggyorsult. Lengyelország kivételével ndenütt meggyorsult a foglalkoztatottak számának növekedése is, de álta-an a termelékenység növekedésénél kisebb mértékben.

Ha az állóalapok és hatékonyságuk oldaláról vizsgáljuk a fejlődést, akkor látjuk, hogy a növekedés meggyorsulása — Lengyelországot kivéve — ndenütt az állóalapok hatékonyságának (a továbbiakban gyakran csak tékonyságnak nevezzük) kedvezőbb alakulásával kapcsolatos. Az állóalapok lumenének növekedése ugyanis nem gyorsult meg, sőt lelassult.

Végeredményben a növekedés meggyorsulásának alapvető tényezője ngyelországot kivéve mindenütt az állóalapok hatékonyságának a meg-ző időszakénál kedvezőbb alakulása volt, mert a termelékenység növe-désének meggyorsulása is erre vezethető vissza. Másik meghatározó té-yezőjének, a munka technikai felszereltségének (az egy dolgozóra jutó ter-elő állóalapoknak) a növekedése ugyanis lelassult, az állóalapok lassúbb övekedése következtében.

A hatvanas évek első felében a szóban forgó valamennyi országban rom-ott az állóalapok népgazdasági szintű hatékonysága. 1966 és 1968 között z a romlás Bulgáriában lassult, az NDK-ban és a Szovjetunióban meg-llt, Csehszlovákiában és hazánkban pedig javulásba váltott át. A jellemző endencia tehát a hatékonyság romlásának lassulása vagy megállása, illetve avulásba való átváltása. Az állóalap-hatékonyság növekmény rátája (a emzeti jövedelem növekményének és az állóalap növekményének viszo-nya), mely nagyobb súllyal tükrözi az újonnan létrehozott alapok hatékony-ságát, Románia és Lengyelország kivételével szintén a romlás mérséklődését mutatja.

Ez egyúttal azt is jelenti, hogy a fejlődés az állóalapok hatékonyságá-nak oldaláról intenzívebbé vált. A létszám- és termelékenység-növekedés oldaláról tekintve azonban — össz-népgazdasági viszonylatban — kissé más a helyzet. A Szovjetunióban, Csehszlovákiában és Lengyelországban csök-kent a létszám és megnőtt a népgazdasági termelékenység növekedésének

[4] A számítási módszer elvének részletesebb leírását lásd Falusné, Szikra Katalin: A szo-országok közötti növekedési ütemkülönbségek néhány tényezője. (Közgazdasági Szem-—653. old.)

Digitized by Google

részaránya a nemzeti jövedelem növekedésében, fejlődésük tehát ebből az aspektusból is intenzívebbé vált. A többi országban azonban nem ez történt; ezekben a létszámnövekedés hozzájárulása a nemzeti jövedelemhez nagyjából változatlan maradt, vagy megnőtt az előző időszakhoz képest. De a létszám és termelékenység arányának alakulása nem is annyira az egész népgazdaság, mint inkább az ipar viszonylatában kiemelkedő jelentőségű.

Ami a létszám és a termelékenység, illetve az állóalapok és hatékonyságuk növekedésének szerepét illeti az egyes fő népgazdasági ágakban, az iparban, a mezőgazdaságban és az egyéb termelő ágakban külön-külön, a hiányosan rendelkezésünkre álló adatokból a következők állapíthatók meg:

Az ipari nemzeti jövedelem növekedése csak Bulgáriában, Csehszlovákiában és az NDK-ban gyorsult meg számottevően. A gyorsulás fő tényezője Bulgáriában és az NDK-ban a létszám, Csehszlovákiában pedig a termelékenység növekedésének meggyorsulása volt. A termelékenység növekedése a három év egészét tekintve Lengyelországon és az NDK-n kívül minden országban gyorsabbá vált (hazánkban 1968-ban a megelőző két évhez viszonyítva erősen lelassult). Ez annál figyelemreméltóbb, mert ebben az időszakban minden országban munkaidő-csökkentés ment végbe, és így az egy dolgozóra számított termelékenység növekedése elmaradt az egy órára jutótól.

Ha az állóalapok és hatékonyságuk oldaláról vizsgáljuk az ipari fejlődést, akkor Bulgáriában és Csehszlovákiában a növekedés meggyorsulása kizárólag az állóalapok hatékonysága kedvezőbb alakulásának, a hatékonyságromlás lassulásának vagy megállásának köszönhető. Ez az ipari növekedés gyorsulásának alapvető tényezője. A termelékenység-növekedés gyorsabbá válása is erre vezethető vissza. Az országok nagyobbik felében az állóalapok és hatékonyságuk oldaláról tekintve az ipari fejlődés is intenzívebb lett. De eltérően az összes népgazdasági növekedéstől az iparban a létszám- és a termelékenység-növekedés viszonylatában is ez a jellemző.

A mezőgazdasági nemzeti jövedelem növekedése, mint arról már szóltunk, Bulgárián és az NDK-n kívül minden országban meggyorsult. Ez két országban (Romániában és hazánkban) döntő részben a létszámcsökkenés lassulására, hárombar pedig (Szovjetunióban, Lengyelországban, Csehszlovákiában) a termelékenység-növekedés gyorsulására vezethető vissza. A mezőgazdaságban dolgozók számának csökkenése, a mezőgazdasági elvándorlás általában lassult a hatvanas évek első feléhez képest, és így ez a tényező is a gyorsulás irányába hatott. Az állóalapok és hatékonyságuk oldaláról nézve a gyorsulás — Lengyelországot kivéve — mindenütt kizárólag vagy túlnyomórészt a hatékonyság alakulásával kapcsolatos. Ez volt a termelékenység-növekedés meggyorsulásának a kizárólagos vagy fő tényezője is. A létszám és termelékenység arányának szempontjából a létszámcsökkenés lassulása következtében általában extenzívebb lett a fejlődés. Az állóalapok oldaláról azonban — a hatékonyság romlásának lassulása, illetve javulása folytán — az intenzívebbé válás a jellemző.

A fejlődés szakaszossága a múltban

A kapott kép tehát pozitív: a növekedés gyorsulását, kedvező struktu-
rális változásokat, hatékonyabb, intenzívebb fejlődést mutat. Nem szabad
azonban figyelmen kívül hagynunk, hogy a jelenlegi fejlődési szakaszt egy
sok tekintetben nagyon kedvezőtlen előző fejlődési szakaszhoz viszonyítottuk.
A szocialista országok eddigi fejlődésében kedvezőbb és kedvezőtlenebb, gyor-
suló és lassuló, intenzívebb és extenzívebb szakaszok váltották egymást.
részben még a helyreállítási feladatokból fakadóan, rendkívül gyors
ekedés, 1954 és 1957 között lényegesen lassúbb, 1958 és 1960 kö-
gyorsabb. A hatvanas évek első felében, mint ismeretes,

Digitized by Google

lassult, azután 1964—65-től újra meggyorsult. A gyorsuló szakaszokban a termelékenység gyorsabb növekedése, a kapacitások jobb kihasználása övetkeztében — rendszerint intenzívebb is volt a fejlődés. A jelenlegi gyors ejlődést is egészen másképpen kellene értékelnünk, ha rövid időn belül jabb nagymértékű lassulás követné, mint akkor, ha ez tartós marad. Vizsálódásainkat ezért erre is kiterjesztjük.

Mi okozta a növekedési ütemnek ezeket az időszakos ingadozásait? Ezek alapja a beruházási folyamat egyenetlensége, erős hullámzása volt. Két-árom évig — általában a tervidőszak kezdetén —, rendkívül gyorsan nöekedtek a beruházások, sok új építkezés indult meg, azonban később lassult az ütem, a beruházások főként a már megkezdett objektumok befeezésére irányultak. Amikor azután ezek elkészültek és termelni kezdtek, jra meggyorsult a beruházások növekedése, s megkezdődött az új beruházási szakasz. A beruházások gyors növekedése idején a termelés növekedésének üteme gyorsuló tendenciát mutatott, lassulása idején pedig lassulót.

Mi volt az oka a beruházási folyamat egyenetlenségének, erőteljes hullámzásának? Alapvetően a beruházások erőltetett, a népgazdaság teherbíró képességét, a beruházási kapacitásokat meghaladó üteme és nem megfelelő szerkezete (nem utolsósorban a mezőgazdaság és a fogyasztási cikkeket előállító ágazatok háttérbe szorulása). Ilyen körülmények között hamarosan kifulladt a gazdaság. A beruházások növelése beleütközött az életszínvonal emelésének célkitűzésébe, „a fogyasztási sorompóba" és a nyersanyaghiányba, a „nyersanyag-sorompóba". Az országok többségében még egy harmadik sorompó, a külkereskedelmi mérleg deficitjének erős növekedése is gátat emelt a beruházások további gyors üteme elé. A felfokozott beruházások egyre nagyobb importigényeket támasztottak, ugyanakkor csökkentették a beruházási javak exportjának lehetőségét. Lassítani kellett tehát a beruházásokat, korlátozni az importot, növelni a fogyasztást szolgáló termelés részarányát, és enyhíteni az egyéb ágazati aránytalanságokat. Ezek alapján azután lehetővé vált a beruházások újabb növelése, de egy idő múlva megint megjelent a fogyasztási, a nyersanyag, a külkereskedelmi „sorompó" stb.

A gazdasági növekedésnek a hatvanas évek első felében bekövetkezett lassulásában még egy újonnan megjelent probléma, a realizálási nehézségek is szerepet játszottak. A szocialista építés első időszakában ez ismeretlen volt; a kínálatot meghaladó kereslet gyakorlatilag minden árut felszívott. Az életszínvonal emelkedésével párhuzamosan azonban megnőttek a lakosság igényei a termékek választékával és minőségével szemben, s fokozódtak a külkereskedelemnek a beruházási javakkal, főként a gépekkel szemben támasztott követelményei is. Több szocialista országban nagy eladatlan készletek halmozódtak fel. Ezért is volt különösen súlyos ez a lassulás.

Ez természetesen csak a fő vonásokat felvázoló séma; az egyes országok valóságos fejlődése ettől kisebb-nagyobb mértékben eltért. Mindenképpen hangsúlyoznunk kell azonban, hogy a növekedésnek ez a szakaszossága a szocialista országokban egészen más jellegű, mint a tőkés gazdaság ciklikus fejlődése. Igaz, hogy a szocialista országokban is vannak ütemingadozások, gyorsuló és lassuló szakaszok, de egyes rendkívüli eseteket kivéve (háború, ellenforradalom stb.), nem tapasztalható a termelés abszolút csökkenése. Ezt tanúsítja a Szovjetunió több mint félévszázados és a többi európai szocialista ország negyedszázados története. (A mezőgazdaságban és egyes ágakban természetesen előfordultak abszolút visszaesések.)

A szakaszosság oka is egészen más. A növekedési ütem lassulását a szocialista országokban sohasem az összes kereslet elégtelensége, a kínálattól való elmaradása okozza. Az a realizálási probléma, amelyet a hatvanas évek első felének lassulásával kapcsolatban említettünk, nem általános kereslet hiányából, hanem a kereslet és kínálat strukturális meg nem feleléséből fakadt, abból, hogy a termelés összetétele már nem felelt meg az időközben megváltozott keresleti szerkezetnek. Az ilyenfajta ingadozások nem

Digitized by Google

szükségszerűek a szocialista gazdaság fejlődésében, nem ennek belső lényegéből következnek, hanem gazdaságpolitikai hibákból, tapasztalatlanságból, s mindenekelőtt a tervezés fogyatékosságaiból. Következésképpen legyőzhetők, vagy legalábbis lényegesen enyhíthetők.

A fejlődés egyenletesebbé válása

Elsőrendűen fontos kérdés számunkra, hogy változatlanul fennmarad-e az eddig tapasztalt szakaszos fejlődés, hogy megint egy erősen lassuló szakasz követi-e az utóbbi évek gyors fejlődését, vagy számolhatunk a fejlődés egyenletesebbé válásával. Túlságosan sok az ismeretlen tényező, a hatás és a kölcsönhatás ahhoz, hogy erre a kérdésre pontos, minden szempontból megalapozott választ adhassunk. Csak azt igyekszünk vizsgálni, hogy mennyiben állnak fenn azok a körülmények, melyeknek a növekedési ütem múltbeli hirtelen lassulását tulajdonítjuk, s esetleg milyen más tényezők hathatnak a növekedési ütem várható alakulására.

A növekedés szakaszosságát előidéző alapvető okként a beruházási folyamat egyenetlenségét, a beruházások erőltetett, a népgazdaság teherbíró képességét, beruházási kapacitásait meghaladó ütemét jelöltük meg. Kétségtelen tény, hogy a beruházási folyamatnak ez az egyenetlensége a vizsgált országokban enyhülő tendenciát mutat. A beruházások átlagos évi növekedése 1966 és 1968 között — Romániát kivéve, ahol változatlan maradt, magasabb ugyan, mint a hatvanas évek első felében volt, de lényegesen elmarad az 1958 és 1960 közötti ütemtől, nem is szólva az 1950 és 1953 közötti túlfeszített tevékenységről.

A beruházások átlagos évi növekedése (%-ban)

	1958—1960	1961—1965	1966—1968
Bulgária	33,0	8,8	16,0
Csehszlovákia	15,0	1,8	7,1
Lengyelország	11,0	7,1	8,6
Magyarország	25,0	4,6	7,7
NDK	13,0	4,7	8,6
Románia	19,0	13,0	13,0
Szovjetunió	12,0	6,2	7,7

Ezzel egyidejűleg az egyes időszakokon belül is egyenletesebbé vált a növekedés. A számítások szerint 1966 és 1968 között 1961—65-höz képest minden országban, 1958—60-hoz képest pedig hazánkon és Csehszlovákián kívül minden országban lényegesen mérséklődött a beruházások növekedésének évenkénti ingadozása. Ennek megfelelően sokkal egyenletesebbé vált a nemzeti jövedelem és ezen belül az iparban létrehozott nemzeti jövedelem növekedése is. Legkevésbé vonatkozik ez a megállapítás hazánkra: 1966 és 1968 között mind a beruházások, mind a nemzeti jövedelem növekedése nálunk mutatja a legnagyobb évenkénti ingadozást. Ez annak a következménye, hogy 1968-ban a beruházások semmit sem nőttek, a nemzeti jövedelem kedett az előző évhez képest.

Azok a tendenciák, amelyekről tanulmányunk első részében szóltunk (a mezőgazdaság és a fogyasztási cikkeket előállító iparágak fokozott fejlesz-) önmagukban is valószínűsítik, hogy most kevésbé fenyeget „fogyasztási ", mint a megelőző felfutási időszakokban. Még jobban megerősíti tény, hogy 1966 és 1968 között az életszínvonal növekedése általá-

Digitized by Google

an nem lassult, hanem némileg meggyorsult a hatvanas évek első feléhez épest. (Igaz, hogy hazánkban az 1966 és 1968 közötti három év alatt összesen csak 8 százalékkal nőtt az egy keresőre jutó reálbér, az 1961 és 1965 közötti öt év alatt azonban csak 9 százalékkal, tehát még lassabban.) Több országban éppen az a probléma, hogy egyes években a bérek gyorsabban emelkednek, mint a termelékenység.

Minthogy a beruházások növekedése ma lényegesen lassabb, kevésbé erőszített, mint a megelőző felfutási szakaszokban, feltételezhető, hogy a nyersanyag-sorompó is kevésbé fenyeget, mint azelőtt. Itt azonban azt is figyelembe kell vennünk, hogy a kitermelő ágak fejlődése az utóbbi években elmaradt. A nyersanyagforrásokban gazdagabb országokra, mindenekelőtt a Szovjetunióra hosszú ideig komoly terhek hárultak — és hárulnak részben ma is —, mert a rendkívül beruházásigényes, alacsony hatékonyságú kitermelő ágazatokat annak figyelembevételével fejlesztették, hogy enyhítsék a többi szocialista ország nyersanyagellátási gondjait is. Ez fékezőleg hatott saját növekedésükre. Meg kell találnunk a módját, hogy a nyersanyagot kitermelő és az azt felhasználó országok érdekeit a jelenleginél jobban, összetettebben, gazdaságilag megalapozottabban egyeztessük össze. Ez nyilván több megoldási lehetőség keretében képzelhető el és valósítható meg. Ilyenek lehetnek: megfelelő pénzügyi és árintézkedések, esetleg a nyersanyagot felhasználó — és időközben gazdaságilag megerősödött — többi országnak bizonyos hozzájárulása ezen ágazatok fejlesztéséhez, beruházásaihoz.

Ami a „külkereskedelmi sorompó" kérdését illeti, a KGST-ben részt vevő országoknak az utóbbi években egyik fő törekvésük külkereskedelmi helyzetük javítása volt, s ez bizonyos eredménnyel is járt. Változatlanul súlyos probléma azonban egyes országokban a fejlett tőkésországokkal folytatott árucsere kiegyensúlyozatlansága, a tőkés külkereskedelmi mérleg deficitjének növekedése. Ebből a szempontból fontos körülmény a tőkésországokba irányuló export összetétele és alakulása. A fejlett tőkésországokba a szocialista országok döntően nyersanyagokat és élelmiszereket exportálnak; az ipari készáruk, főleg a gépek aránya exportjukban alacsony, mert az általuk kínált cikkek korszerűsége és minősége nem mindig felel meg a vásárlók igényeinek, s piackutató tevékenységük sem kielégítő. Ez az arány az utóbbi években sem nőtt, sőt csökkent. A kivitel ilyen szerkezete kedvezőtlenül befolyásolja a cserearányokat, a világpiacon ugyanis a nyersanyagok és az élelmiszerek árai csökkenő, a gépek és egyéb ipari készáruk árai pedig emelkedő irányzatúak.

Ugyanakkor minden országban középpontban álló cél a kereslet és kínálat jobb összehangolása. Egyes években, különösen 1968-ban, több országban csökkentek is az eladatlan készletek, vagy legalábbis lassabban nőttek, mint azelőtt (hazánkra ez sajnos, nem vonatkozik). A készletek azonban még mindig nagyok, számos termékből viszont hiány van, nem tudják megfelelően kielégíteni a keresletet. Részben ez magyarázza a lakosság takarékbetét-állományának magas voltát.

Végeredményben — ezen problémák ellenére — elsősorban a sokkal kiegyensúlyozottabb beruházási politikára alapozva, arra következtethetünk, hogy a fejlődés szakaszosságának enyhülésével, a fejlődés egyenletesebbé válásával számolhatunk a jövőben, s nem kell tartanunk attól, hogy a jelenlegi, viszonylag gyors fejlődést ismét olyan hirtelen lassulás fogja követni, mint a hatvanas évek első felében. Az elmúlt évtizedek tapasztalatainak hasznosítása, a tervező és gazdasági irányító munka megalapozottabbá, reálisabbá válása ölt ebben testet. A gazdaságpolitikát mindinkább áthatja az a felismerés, hogy minden olyan kísérlet, amely a termelést az objektív lehetőségek keretein túl kívánná növelni, a visszájára fordul, s végül is céljával ellentétes eredményre vezet.

Természetesen ez egyáltalán nem jelenti azt, hogy a jövőben semmiféle ingadozás nem kísérheti a növekedést. Az ingadozásoktól mentes fejlődés —

Digitized by Google

utópia. Minden összetett, bonyolult folyamatban — és van-e bonyolultabb folyamatkomplexus, mint egy modern gazdaság fejlődése? — mindig előfordulhatnak és elő is fordulnak kisebb-nagyobb aránytalanságok, ingadozások. A közeljövőben is bekövetkezhet a fejlődés kisebb mértékű lassulása a jelzett nyersanyagellátási és külkereskedelmi nehézségek miatt, főképpen azokban az országokban, amelyeknek külföldi adósságai (tőkés viszonylatban) nagyon felduzzadtak. De megtörténhet ez azért is, mert a keresletnek és a kínálatnak a jelenleginél jobb összehangolása, a belső és a külső piac igényeihez való rugalmasabb alkalmazkodás nem oldható meg bizonyos termelési átállás, a berendezések egy részének kicserélése vagy átalakítása nélkül. Lehetséges tehát, hogy az említett okok miatt a növekedés üteme 1969 után egyes országokban valamivel lassúbb lesz, mint a vizsgált időszakban volt, de mégis gyorsabb ütem várható, mint a hatvanas évek első felében.

A fő feladat — a műszaki fejlődés meggyorsítása

A fejlődés szakaszossága kétségtelenül enyhülő irányzatú. Van azonban egy másik rendkívül fontos kérdés is: a növekedési ütem magasságának tartós irányzata. A szocialista országok növekedésének üteme nemcsak erősen ingadozó volt a múltban, hanem az ingadozások átlagaként csökkenő tendenciájú is, még akkor is, ha figyelmen kívül hagyjuk a helyreállítási időszakot, mint rendkívüli periódust. Különösebb magyarázatot nem igényel, milyen nagy jelentősége van annak, hogy megálljon ez a tendencia, s a lehetőség szerint stabilizálódjon a növekedés üteme, mégpedig egy megfelelően magas szinten. A szocialista országoknak nem egyszerűen egyenletes, hanem gyors fejlődésre van szükségük. Csak így tölthetik be feladatukat a dolgozók jólétének növelésében, csak így állhatnak helyt a tőkés világgal folyó versenyben.

A növekedés ütemének lassuló tendenciája a hatvanas évek közepéig alapvetően az állóalapok hatékonyságának kedvezőtlen alakulására vezethető vissza. Igaz, az utóbbi években ez kedvezőbben alakult, mint a hatvanas évek első felében, de ez általában csak a hatékonyság romlásának lassulásán vagy megállásán alapult, és csak ritkábban ennek abszolút javulásán. A hatékonyság növekményrátája — mely főként az új beruházások hatékonyságát tükrözi és bizonyos fokig előrevetíti a hatékonyság várható jövőbeli alakulását — továbbra is mindenütt romló tendenciájú. Ez döntően a műszaki fejlődés ki nem elégítő ütemét fejezi ki.

Csak akkor tartható fenn a hatvanas évek második felének gyors növekedése és egyáltalán egy megfelelően magas növekedési ütem, ha a hatékonyság tekintetében gyökeres javulást sikerül elérnünk. Ez csak a műszaki fejlesztés meggyorsításával valósítható meg. A külkereskedelmi cserearányok alakulásában is csak ez hozhat komoly javulást, és végső soron a nyersanyagkérdés megoldásában is. A technikai fejlődésnek azt a szakaszát, ahol a szocialista országok ma tartanak, a gépesítés kiterjesztésének és az automatizálás megkezdésének időszakát, többé-kevésbé törvényszerűen az állóalapok hatékonyságának romlása kíséri, ez jellemezte a fejlett tőkésországokat is a második világháborút megelőzően. A hatékonyság alakulásában a szocialista országok tehát csak akkor érhetnek el alapvető fordulatot, ha saját kutatásaik gyorsított fejlesztésével és a tőkésországokban elért legértékesebb eredmények átvételével minél hamarabb túljutnak ezen a szakaszon, és ha gazdasági együttműködésük, a közöttük levő munkamegosztás magasabb fokra emelésével, a piacok fokozatos integrálásával is megteremtik ennek a feltételeit. De az is szükséges ehhez, hogy olyan irányba fejlesszék tovább a gazdaságirányítási rendszer reformját, a gazdasági szabályozókat — s mindenütt törekednek is erre —, hogy a vállalatok valóban érdekeltek legyenek a mo-chnika eredményeinek alkalmazásában és magas minőségi követelmé-megfelelő, korszerű termékek kibocsátásában.

Digitized by Google

ERDEI FERENC:

Az átalakuló magyar falu

A falu a hagyományos szóhasználatban egyszerre jelent városokon kívüli települést, mezőgazdaságot és parasztságot. Mindezek évszázadokon keresztül egybe is estek, tehát indokolt és egyértelmű volt ez az összegezően jelképes elnevezés. Bár éppen hazánkban az elmúlt század során a mezőgazdaság és parasztság elég jelentékeny része a mezővárosok és a tanyák települési formái között élt, ez nem okozott különösebb zavart, mert a mezőváros is, a tanya is a falu különleges változatának fogható fel.

Napjainkban azonban olyan gyökeres átalakulás megy végbe a települési formákban is, a mezőgazdaság jellegében is, a parasztság társadalmi viszonyaiban is, hogy az egykor egységes kép szétesőben van, s új társadalmi, gazdasági és települési struktúra bontakozik ki. Egyszerre mennek végbe olyan történeti folyamatok, amelyek hovatovább értelmetlenné teszik a hagyományos falu elnevezést. Megszokásból, hagyományból továbbra is használhatjuk a szót, de legyünk tisztában vele, hogy már csak jelkép értékű — amit jelez, az lényegbevágóan megváltozott.

Az átalakulás általános jellemzői

Azok a történeti folyamatok, amelyek a falusi helyzetet gyökeresen átalakítják, nem mai keletűek, sőt nem is egyszerre bontakoztak ki, de éppen napjainkban mindegyik energikusan halad előre, s együttvéve már eddig is mélyreható változásokat idéztek elő. A következőkről van szó:

— a tulajdonviszonyok változásai,
— az ország iparosodása és a népesség foglalkozási átrétegeződése,
— a mezőgazdaság iparosodása,
— társadalmunk osztályrétegződésének átalakulása,
— az urbanizáció folyamata.
— az a nemzedékváltás, amely a hagyományos régi falusi helyzetben élt és az újban felnőtt nemzedékek között megy végbe.

Mind e folyamatok éppen mostani fejlődési fázisairól számszerűen is jellemezhető képet kapunk a most következő népszámlálás adataiból. De addig is lehetséges e jelenségek mennyiségi megközelítése, minőségüket és a folyamatok fejlődésmenetét pedig különösen jellemezhetjük, pontosabb számszerűség nélkül is.

A tulajdonviszonyok változásai között kettő volt forradalmi irányú két évtized alatt: a földreform 1945-ben és a mezőgazdaság szocialista átszervezése 1949 és 1961 között, tömeges méretekben és egyben befejezve 1960—61-ben. 1945-ben lényegében az történt, hogy a nagybirtok felosztásával az ország mezőgazdasága egészében kisüzemi jellegűvé vált, a szocialista átszervezés befejezésének pedig az lett az eredménye, hogy a termelés kereken 3000

Digitized by Google

nagygazdaság keretei között folyik, s ezek mellett milliónyi háztáji-kisegítő gazdaságban a nem jelentéktelen kiegészítő termelés.

A termelési viszonyok átalakulási folyamata még nem ért véget, de ami napjainkban folyik, az már nem olyan tektonikus méretű. Lényegében kétirányú lassúbb folyamat halad most előre. Egyik a háztáji-kisegítő kistermelés átalakulása és fokozatos csökkenése; a másik a szövetkezeti nagygazdaságokon belül a belső termelési viszonyok formálódása a vállalati gazdálkodás és a sajátos szövetkezeti tagsági-alkalmazotti munkaviszony kialakulása irányában. S van egy fontos harmadik folyamat is: a gazdaságok méretének növekedése és ezzel együtt változatos közös vállalkozási formák kialakulása szövetkezetek között is, más jellegű vállalatokkal is.

Az ország iparosodása és a népesség foglalkozási átrétegeződése 1949-től kezdve öltött nagyobb arányokat. Különösen viharos volt a változás az ötvenes évek elején, de feltartóztathatatlanul halad előre ma is, bár lényegesen lassúbb ütemben. Legjellemzőbb erre a folyamatra a mezőgazdaságban foglalkoztatottak számának és arányának nagyarányú csökkenése. Számuk 1949-ben volt legnagyobb: kereken 2,2 millió fő (1900-ban 1,9 és 1930-ban 2,0 millió volt), s ez a szám napjainkra 1,3—1,4 millió főre csökkent. Az arányokra pedig az a jellemző, hogy 1949-ig az összes keresők 50 százalékánál nagyobb volt a mezőgazdaságban dolgozók aránya, ma pedig 28 százalék körül van. Még az is hozzátartozik e folyamat jellemzéséhez, hogy a mezőgazdaságból eltávozott népesség eleinte zömében az iparban talált új foglalkozást, később inkább a különféle szolgáltatások körében.

A mezőgazdaság iparosodása több lépcsőben lezajló folyamat. Első lépcsője a szocialista átszervezés első szakaszával esik egybe. Ekkor vonult be tömegesen mezőgazdaságunkba az erőgép, a traktor, ami viszonylag gyorsan felváltotta az igaerőt, de még nem idézte elő a mezőgazdaság iparszerűvé válását, mert sem elegendő munkagép, sem más korszerű termelési eszközök és anyagok nem társultak hozzá. A második lépcső az átszervezés befejező időszaka volt, amikor az újabb munkagépek, új berendezések és kémiai anyagok tömegesen kezdtek terjedni mezőgazdaságunkban. Még ebben a lépcsőben sem bontakozott azonban ki mezőgazdaságunk iparszerű jellege, tulajdonképpen csak egyes korszerű technikai elemek honosultak meg, s még nem váltottak fel korszerű technológiai rendszerek a régieket.

Ez a minőségi változás a harmadik lépcsőben, néhány évvel az átszervezés után következett be. De még most is csak elkezdődött ez a folyamat, s nem is egyenletesen terjed. Egyes ágazatokban már előrehaladott (baromfi, búza, kukorica), másokban most kezd kibontakozni (sertés, egyes ipari és zöldségfélék, szőlő, gyümölcs), némely területen pedig nehezen indul (szarvasmarha, legelőgazdálkodás stb.). A mai helyzet más oldalról úgy is jellemzőbb, hogy korunk tudományos-technikai forradalma most tör be mezőgazdaságunkba. A betörés viharos ütemű, s míg korábban az állami gazdaságok messze elöljártak e téren, ma már a szövetkezeti gazdaságok is vehik egyenértékben modernizálódnak.

A mezőgazdaság iparosodása döntően műszaki fejlődést jelent, új, magasabb szintű termelőeszközök bevonulását a korábban elmaradott mezőgazdaságba. De nemcsak ezt: együtt jár ezzel a szaktudás magasabb szintje, a szakmunkások és mérnökök számának nagyarányú növekedése, továbbá a munkaszülmények iránti igények ipari szintre emelkedése is.

Társadalmunk osztályrétegződésének átalakulása egészében forradalmi méretű, s ez a folyamat a falu—mezőgazdaság—parasztság körében különösen drámai konfliktusokkal zajlott le. Az átalakulás első hulláma az 1945-ös [illegible]m eredménye volt: töredékére csökkent a földtelen agrárproletariá[illegible]g-meddig önálló kisparasztsággá erősödött a korábbi törpebirtokos [illegible]sztság jelentékeny része. A második hullám az 1949 és 1953 közti [illegible]lott le, az akkori politikai viszonyok feltételei között, elvileg a

Digitized by Google

lenini hármas jelszó alkalmazásával, gyakorlatilag azonban ezen túlmenő, illetőleg ellentétes követelményekkel: a kulákkorlátozás jelszavával a nagyobb birtokú parasztság likvidálása következett be, a középparasztság megnyerése helyett pedig erős gazdasági korlátozásuk és politikai-társadalmi ellenállásuk kiváltása. A harmadik hullám a szocialista átszervezésnek megváltozott politikai feltételek között történt befejezése után, már a termelőszövetkezeti tulajdonviszonyok alapján következett be. Ennek a lényege: a korábbi paraszti osztályrétegződés fokozatos elhalványulása a szövetkezetekben, s új rétegződés kialakulása a szocialista tulajdonviszonyok feltételei között.

A változás, amely két évtized alatt a falusi osztályrétegződésben bekövetkezett, óriási. A felszabadulás előtti években a parasztság 6 százaléka tartozott a nagygazdaréteghez, 25 százaléka a középparasztsághoz és 68 százaléka a szegényparasztsághoz. A földreform után kereken félmillióval csökkent a földtelen mezőgazdasági munkások száma, viszont 1,2 millióról 1,9 millióra növekedett az önállók és segítő családtagjaik száma. A szövetkezeti átszervezés befejezése után pedig ilyen rétegződés alakult ki: állami szektorban dolgozik a mezőgazdasági keresők 16 százaléka, a termelőszövetkezetekben 71 százalékuk, alacsonyabb társulás tagja és egyéni gazdálkodó 13 százalék.

Az urbanizáció előretörése a mi szocialista társadalmunkban is hasonló jelenségekkel és következményekkel jár, mint világszerte, közelebbről az európai tőkésországokban. Hazai falusi viszonyaink sajátosságai és a szocialista átszervezés történeti lezajlása mégis különös vonásokat is kialakítottak. A nálunk végbemenő urbanizálódás főbb történeti állomásai a következők voltak.

Az iparosítás viharos üteme (s egyben a kollektivizálás kezdeti körülményei) hatalmas méretű ingázást hozott létre a falusi lakóhely és a városi munkahely között. A bejárók vagy más szóval kétlakiak rendkívül nagy tömege azóta sem csökkent, s ez egyik terhes velejárója a hazai urbanizációnak.

A mezőgazdaság szocialista átszervezését annak idején úgy fogtuk fel, hogy ezzel egyidejűleg meg kell szűnniük a kiterjedt tanyai településeknek. Ennek érdekében új tanyai községeket hoztunk létre, s változatos akciókat szerveztünk a tanyák „felszámolására". Fokozatosan csökken is a tanyák száma, de korántsem olyan gyorsan, mint feltételeztük, illetőleg terveztük. A gyakorlatban kiderült, hogy a tanyák megszűnése több évtizedes folyamat.

A városok növekedése nagyarányú és gyorsuló ütemű. Úgy is, hogy a régebben meglevő városok növekednek (minél nagyobbak, annál gyorsabb ütemben), s úgy is, hogy korábban a falusias települések városiasodnak, s nagy számban városi rangot is nyertek. Mindamellett napjainkban még kisebb a városokban lakók száma hazánkban, mint a községi lakosoké. De előrelátható, hogy ez az arány a következő másfél évtized során megfordul. Ha egymás mellé állítjuk a tényszámokat 1949-től és az előrebecsléseket 1985-ig, akkor a városok lakosságának a növekedése, illetőleg a községek népességének a csökkenése az alábbiak szerint alakul (millió főben):

	városok	községek
1949	3,4	5,8
1960	4,0	6,0
1966	4,4	5,8
1970	4,6	5,7
1975	4,9	5,6
1980	5,2	5,4
1985	5,9	5,0

Erőteljesen halad, mind gyorsulóbb üteművé válik a falvak „v[illegible]dása" is. Ebben szerepe van annak is, hogy a falusi lakosság egy[illegible] része nem a mezőgazdaságban dolgozik, s annak is, hogy a mezőg[illegible] dolgozók is a városias szintet igénylik élet- és munkakörülmény

Digitized by Google

Együtt jár az urbanizálódással falvaink igazgatási-kommunális fejlesztése is. Több mint egy évtizede olyan településhálózati fejlesztési terv van érvényben, amely céltudatosan kijelöli a települések szerepkörét, és ily módon befolyásolja a különféle munkahelyek, szolgáltató intézmények és kommunális létesítmények telepítését, illetőleg fejlesztését. Ennek az is következménye, hogy a központibb fekvésű községek fejlődése gyorsabb, lakosságuk növekszik vagy kevésbé csökken, a kisebb és perifériális falvak pedig sorvadásnak indulnak. Párosul e folyamattal az a községfejlesztési politika, amely fokozatosan nagyobb községi egységek létrehozására törekszik, s mind több kisebb falut egyesít egy község igazgatási keretei között, közös, illetőleg összevont tanáccsal.

Mind e történetileg előrehaladó társadalmi folyamatok abban is összegeződnek, hogy az egymást követő nemzedékek nemcsak egymásbafolyóan követik egymást, hanem olyan értelmű **nemzedékváltás** is megy végbe falvainkban, hogy kiöregedőben van a régi falusi viszonyok közt élt idősebb generáció, és mind nagyobb arányban váltja fel őket a már új viszonyok közt felnőtt fiatalabb nemzedék.

Ez a nemzedékváltás különösen élesen jelentkezik a termelőszövetkezetekben. 1968-ban a termelőszövetkezetekben a dolgozó tagok 40 százaléka tartozott ahhoz a régi nemzedékhez, amely már felnőttként érte meg a földreformot, amely tehát — a 65 éves életkort véve határul — a nyolcvanas évek elején kiöregszik (a dolgozó tagok egy része már ma is ilyen kiöregedett). Kereken 25 százalék tartozik ahhoz az átmeneti nemzedékhez, amely ma 40 és 50 év közötti életkorú, s éppen a földreform körüli években nőtt fel; ezek kiöregedése a kilencvenes években következik be. A termelőszövetkezetekben dolgozóknak 33 százaléka olyan, aki 40 éven aluli, aki tehát már a földreform után, az átszervezés éveiben nőtt fel. Ők már jórészt a 2000. évet is munkaképes korban érik meg.

Az egymást váltó nemzedékek között összes életviszonyaikban, iskolázottságuk időtartamában és tartalmában is, következésképpen tudatvilágukban is óriási a különbség, s ez nem kevés konfliktus forrása is. E nemzedékváltás a termelőszövetkezetek gazdálkodásában kritikus munkaerő-probléma is, az egész falu társadalmában pedig társadalmi, kulturális és politikai problémák forrása.

Ilyen folyamatok haladnak előre egymás mellett mezőgazdaságunkban, illetőleg falusi-paraszti társadalmunkban. **De milyen éppen ma a történeti valóság falvainkban?**

Vannak általánosítható jellemzők, de ezek is a sokféle változatosságra, a nagyfokú differenciáltságra utalnak.

Maga a változás, az átmeneti állapot a legáltalánosabban jellemző falvainkra. Kivétel nélkül minden falu kimozdult hagyományos állapotából, még az olyan is, mint Penészlek, és az a néhány többi, ahol nincs termelőszövetkezet. Ez azt is jelenti, hogy mindegyiken rajta van múltja bélyege, s még minden vonatkozásban kiütközik, hogy régi jobbágyfalu, újabb telepesközség, tanyákból vagy majorokból lett falu, kisebb vagy nagyobb település volt-e, mi volt termelésének fő iránya, mikor kapott vasutat, és így tovább. A másik oldalon viszont mindegyiknek az átalakulásában egyik vagy másik irányú változás a jellemzőbb, s minden falu egészében az átalakulásnak éppen rá jellemző fázisában tart. Egyik helyen az ipari munkahelyre való bejárás, másik helyen a kifejlett szövetkezeti gazdálkodás, a harmadik helyen az erős háztáji gazdálkodás, a negyedik helyen az egész falu elöre[illegible] a jellemző, s ezt a sort a végtelenségig lehetne folytatni. A lényeg [illegible]setre az, hogy minden falu az átalakulás ilyen vagy olyan fázisában [illegible]ét meghatározó tényezők közül kevesebb vagy több mozgásban van, [illegible] mondhatjuk: egyiknek előrehaladottabb, másiknak elmaradottabb [illegible].

Digitized by Google

Ez egyben azt is jelenti, hogy **még nincsenek kifejlett típusai az átalakuló falunak**, ilyenek csak most vannak kibontakozóban. S a kibontakozás folyamatát tervezni is csak bizonyos határok között lehet. Az ötvenes években különféle szakemberek kollektívája szocialista mintafaluvá tervezte Csongrád megyében Székkutast, ezt a hódmezővásárhelyi tanyákból keletkezett községet. Semmi sem lett belőle. Sőt, maga a terv megzavarta, végeredményben megakasztotta a fejlődést; olyan házhelyeket jelöltek ki, hogy oda az adott életviszonyok között nem költözött be senki. Ugyanakkor nem messze a szomszédban Fábiánsebestyén a maga spontán fejlődése útján olyan gazdálkodási és települési viszonyokat hozott létre, hogy a szocialista falu egyik érdekes és vonzó változatának fogadható el. De sok más változatban is vannak olyan falvak, amelyek egy-egy figyelemre méltó típus kibontakozásának a példái. Ahogyan az elmúlt évszázad során az etnográfusok vehették számba a hagyományosan kialakult falvak néprajzát, s rajzolhatták meg ennek a térképét, úgy most a szociológusok tárhatják fel a társadalmi állapot sokféle változatát s rajzolhatják ezt a térképre.

De minden átmenetiség és differenciáltság mellett van egy határozott és általánosan jellemző vonása falvaink mai valóságának: **a település, a mezőgazdaság és a parasztság hagyományos egységének szétválása.** A legszembetűnőbb jelzői ennek: a községek többségében napjainkban már kisebbségben vannak a mezőgazdaságban dolgozók, a mezőgazdasági termelés zömének a telephelyei kívül vannak a falvakon, viszont a mezőgazdaságban dolgozók lakóhelyei nagyon változatosan oszlanak meg városok, falvak, tanyák, majorok, s ezek egyikéhez sem sorolható lakótelepek között, s végül: a parasztság nem egyenlő a mezőgazdaságban dolgozókkal, mert mások a foglalkozási viszonyok az állami gazdaságokban, mint a termelőszövetkezetekben, s itt sem egységesek, de nem elhanyagolhatók még — a szakszövetkezeteken belül vagy rajtuk kívül — a kisüzemi gazdálkodást folytatók sem.

Úgy tűnhet, hogy mindez valami zűrzavar és dezorganizáltság jele, sőt olyan kérdés is feltehető: ennyire nem sikerült a szocialista falu kialakítása két évtized, illetőleg egy negyedszázad alatt? Szó sincs róla! Ellenkezőleg: ezek a fejlődés jelenségei, amelyek szocialista társadalmunk viszonyai között a korszerű gazdálkodásnak, az emelkedő életszínvonalnak, az emberségesebb társadalmi kapcsolatoknak, együttvéve a falu városiasodásának a megnyilvánulásai. Hogy mindez nem azok szerint a sémák szerint alakul, amelyeket korábban elgondoltunk és előirányoztunk, azért nem okolhatjuk a történeti valóságot.

Egyébként nemcsak nálunk van ez így. Világszerte az urbanizáció hasonló jelenségei figyelhetők meg. De még abban is sok a hasonlóság, ahogyan a falu-mezőgazdaság-parasztság hagyományos egysége a szocialista és a tőkésországokban egyaránt felbomlik. Közelebbről a szocialista országokban ugyanazok a falusi helyzet fő jellemzői, mint nálunk, csak még több a változat. Általános törvényszerűségek, illetőleg tendenciák ezek, s ezek alapján lehet következtetésre jutni az előrehaladó folyamatok további útjára, s ezek nyomán a falusi helyzet további alakulására is.

A termelőszövetkezeti helyzet

Termelőszövetkezeti mozgalmunk húszéves. A két évtized alatt végbement fejlődés már történeti távlatokat ad ahhoz, hogy a mai helyzetet világosabban lássuk. Akkor a termelőszövetkezet meghatározott modelljével indult a fejlődés, s a húsz évre az a jellemző, hogy az indulás nyomán messzemenő társadalmi folyamatok bontakoztak ki, s ezek sokféle módosulásokat idéztek elő az eredeti modellhez képest, mind a termelőszövetkezetek szervezeti viszonyaiban, mind a tagok helyzetében. Termelőszövetkezeteink történeti fejlődésének a lépései a következők voltak:

Digitized by Google

• A szövetkezeti átszervezés kezdeti időszakában (1949—1956) az eredeti modell adminisztratív eszközökkel és gazdaságpolitikai kényszerítő rendszabályokkal való erőltetése volt a jellemző, s ez sorozatosan krízisekhez, a munkás-paraszt szövetség megrendüléséhez és cikcakkokhoz vezetett.

• Az átszervezés befejező időszakában (1957—1961) a munkás-paraszt szövetség helyrehozása, rugalmasabb szervezési módszerek elterjedése, a befolyásolás gazdaságpolitikai eszközei, az anyagi érdekeltség és a szövetkezeti önkormányzat növekvő érvényesülése, s az üzemszervezés változatos helyi módszereinek elismerése a jellemzők; ez alapon valósult meg az átszervezés sikeres befejezése.

• A megszilárdulás időszaka (1962—1967) a termelőszövetkezetek belső viszonyai rendezésének a fázisa volt, amikor a szervezeti keretek rendeződtek (egyesülések stb.), az üzemi szervezet és üzemvezetés bevált formái általánossá váltak és megszilárdultak, s a szövetkezeti demokrácia, a gazdálkodási önállóság elvei fokozatosan érvényre jutottak. Ez egyben a szükségszerű kompromisszumok kialakulásának az időszaka is volt: a közös, háztáji, családi művelés, a munkadíjazás és munkaszervezés változatos helyi megoldásai stb.

• Az 1968-cal kezdődő időszakot a korszerű nagyüzemi gazdálkodás fázisának tekinthetjük, s ennek a jelzőkövei: a gazdaságirányítás reformja, az új szövetkezeti törvény és a termelőszövetkezeti szövetségek létrehozása; közelebbről: korszerű technológiai módszerek alkalmazása, aktívabb piaci tevékenység, a kiegészítő üzemágak bővítése, különféle társas vállalkozások, továbbá a vállalati szervezési és munkadíjazási formák elterjedése a jellemzők.

A kollektivizálás eredeti koncepciójához az „egységes szövetkezeti parasztosztály" kialakulása iránti várakozás is hozzátartozik. Ez a várakozás két vonatkozásban ma is érvényesnek tekinthető.

Az egyik: történetileg visszatekintve, az egykor osztályokra tagozódott parasztság ma már egységes osztálynak tekinthető annyiban, hogy létét nem kisebb vagy nagyobb birtoka határozza meg, hanem egységesen a szövetkezeti tulajdon és gazdálkodás, az egyes tagoknak, illetőleg családoknak a közös gazdasághoz való viszonya vagy az abban való helye.

A másik: a távolabbi jövőben, az iparszerű mezőgazdaság színvonalán elvileg egységes, gyárszerű nagyüzemi viszonyok jönnek létre a termelőszövetkezeti közös gazdaságban, csökken a háztáji gazdaságok szerepe, megszűnik a családi művelés, és az ipari vagy állami mezőgazdasági üzemekéhez hasonló munkaviszonyok jönnek létre, s tulajdonképpen csak az a különbség fog megmaradni, amely a szövetkezeti tulajdonból folyik. Természetesen igaz, hogy ez lényegbevágó; éppen ez (és csak ez) indokolja, hogy az ilyen fejlődés időszakában is megkülönböztessük a mezőgazdasági termelőszövetkezetek dolgozóit az állami vállalatok munkásaitól, mint „szövetkezeti-paraszti" osztályt.

A két történeti kilátás között azonban egy egész történeti korszak helyezkedik el, s ez éppen az, amelyben élünk. Most pedig nagyon változatosak és egyben különösen bonyolultak is a termelőszövetkezetek foglalkozási viszonyai, a munkadíjazás módjai, s ezek folytán általában a termelőszövetkezeti tagok társadalmi-gazdasági körülményei. Ezeket érdemes közelebbről megvilágítani; ezek a legjellemzőbbek a mai termelőszövetkezeti helyzetre.

A termelőszövetkezetekben foglalkoztatottak munkaviszonyai olyan sajátosak, hogy sem a korábbi egyéni gazdálkodás körülményei között kialakult helyzethez, sem a mai állami gazdasági rétegződéshez torzítás nélkül nem hasonlíthatók. Ilyen különös jelenségek ötlenek szemünkbe: más a tagok száma és más a ténylegesen dolgozóké, a tagoknak viszonylag kis része dolgozik állandó munkakörben, jelentékeny az állandó alkalmazottak szá[illegible] szövetkezetekben dolgozók különféle kategóriái között mások az a[illegible] hogy a létszám vagy a teljesített m[illegible]erint nézzük,

Digitized by Google

családi munkaerő nagyrészt részfoglalkozású. Mindez azt mutatja, hogy a termelőszövetkezetekben olyan bonyolult munkaviszonyok alakultak ki, amelyek magát az áttekintést is nagyon megnehezítik.

További bonyodalmakat okoz a többféle differenciáló tényező hatása is. Egy más a foglalkoztatottság munkaidényenként, illetőleg naptári hónaponként, eltérő arányban vesznek részt a munkában a férfiak és a nők, továbbá a termelőszövetkezetek konszolidálódása után is évről évre változik a helyzet, végül nagyok a különbségek a foglalkoztatottság színvonalában az egyes termelőszövetkezetek között. Mindezt leegyszerűsíthetjük, ha a negyedik negyedévi, illetőleg év végi létszámot vesszük alapul, ha együtt számoljuk a férfiakat és a nőket, ha országos összesítésben számítjuk a termelőszövetkezetben dolgozókat, végül ha egy évben adott helyzetet veszünk alapul. Így járva el, a következő számokat kapjuk az 1967. évi állapotra vonatkozóan:[1]

— a termelőszövetkezetek összes tagjainak száma (ebből nyugdíjas és járadékos 344 000)	1 020 000
— nem nyugdíjas és nem járadékos, illetőleg nyugdíjas korhatár alatti tagok	676 500
— a foglalkoztatott tagok száma	667 300
— a 200 munkanapnál többet dolgozó szövetkezeti tagok és családtagok száma	279 000
— az évi 200 munkanapnál többet dolgozó nyugdíjkorhatár alatti tagok száma	241 000

A kereken egymillió nyilvántartott termelőszövetkezeti tagból tehát kereken egy negyedmillió a munkaképes korú és teljes munkaidőben foglalkoztatott tagok száma, s közülük csupán 20 000 a nő. Ez a törzsgárda végzi el a termelőszövetkezeti közös gazdaság munkáinak nagyobbik felét. Ki végzi el a többit? Nagyrészt a többi tagok és a családtagok, s részben az állandó és időszaki alkalmazottak. A teljesített összes munkaidő részletesebb százalékos megoszlása (szintén 1967-ben) a következő:

— nyugdíjkorhatárnál fiatalabb tagok	63,1
— idősebb tagok	11,5
— munkaviszonyban nem álló és nem szövetkezeti tag családtagok	7,4
— állandó alkalmazottak	11,5
— időszaki és alkalmi munkavállalók és munkaviszonyban álló családtagok	6,5

Így oszlik meg az elvégzett munkamennyiség. A munkában részvevők száma azonban egészen más arányokat mutat, és együttvéve meghaladja az összes szövetkezeti tagok számát. A számok azonban meglehetősen bizonytalanok, más a foglalkoztatott és más a rendelkezésre álló munkaerő száma, s a foglalkoztatottak időszakosan váltják egymást.

Mindamellett kibontakoznak azok a körvonalak, amelyek a termelőszövetkezeti népesség megoszlását, illetőleg rétegződését a mostani időszakban jellemzik. Összesen mintegy 1,2 millió főben állandósult az utóbbi években a termelőszövetkezetekben állandóan dolgozó, illetőleg tartósan rendelkezésre álló munkaerő. Ennél többen is dolgoznak a termelőszövetkezeti közös gazdaságban, de ezek az időszakosan, sőt alkalmanként dolgozó munkaerők nem számíthatók a termelőszövetkezet állományához, s egzisztenciájuk nincs a

[illegible] forrása: KSH Statisztikai Időszaki Közlemények. Mezőgazdasági adatok I., [illegible] továbbá KSH: Gépesítés, foglalkoztatottság és személyi jövedelem a mezőgazdasági szövetkezetekben. 1969. márc., 22., 25., 37. és 40. oldalak.

Digitized by Google

szövetkezethez kötve. (Számuk azonban tekintélyes; kitesz több százezret, de aszerint változó, hogy kiket számítunk ide.)

A termelőszövetkezetekben állandóan vagy rendszeresen dolgozó, illetőleg tartósan rendelkezésre álló 1 200 000-es állomány legjellemzőbb megoszlása a jelenlegi időszakban nagyjából a következő:

— állandó munkakörben dolgozó tagok, családtagok és alkalmazottak	400 000
— rendszeresen, de nem egész éven át a közös gazdaságban dolgozó tagok és családtagok	250 000
— nyugdíjas és járulékos tagok, akik kis részben állandóan, nagyobb részben rendszeresen, illetőleg időszakosan dolgoznak a közös gazdaságban	350 000
— időszakosan, egy-egy munkaidényben dolgozó családtagok	200 000

Ezek a csoportok munkahelyek és korosztályok szerint is jellemzően különböznek egymástól. Az állandó munkakörben dolgozók között legtöbb a fiatal, s e csoporton belül vannak az értelmiségi és a szakmunkás jellegű foglalkozásúak. A rendszeresen, de nem állandóan a közös gazdaságban dolgozók csoportjában túlnyomó a már idősebb, de nyugdíjkorhatáron aluliak száma, akik főleg a növénytermelésben és ezen belül százalékos művelésben dolgoznak. Az időszaki bedolgozók részben fiatalabb családtagok, akiknek a pályája még nem dőlt el, vagy olyan idősebbek, akik nem léptek be a termelőszövetkezetbe, viszont munkaerejük határáig, illetőleg munkaalkalom szerint a termelőszövetkezetben dolgoznak.

Ez a rétegződés összefüggésben van a háztáji tevékenységgel is. Az állandó szövetkezeti dolgozók háztáji gazdaságukban dolgoznak a legkevesebbet, s ezt is a leggyorsabb ütemben csökkentik, a nem állandóan, csak rendszeresen vagy időszakosan dolgozók háztáji tevékenysége viszont erősebb, gyakran meghaladja a közösben végzett munka arányát. Mindezt úgy is ki lehet fejezni, hogy vannak, akik fő foglalkozásúak a közös gazdaságban, és vannak, akik részfoglalkozásúak.

Nemcsak a munkaviszony alakult sajátosan a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben, hanem ezzel együtt és még rajta túlmenően a munkadíjazás módja is, s emiatt különösen nehéz tiszta képet alkotni a tagok személyi jövedelméről.

Az átszervezés időszakában azzal jellemeztük a termelőszövetkezeti tagok keresetét, hogy mennyi az egy munkaegységre jutó részesedés. Akkor ez jellemző mutató volt, de egyben nagyon sajátos is. Mutatta, hogy egységnyi munka elvégzéséért mennyi részesedést kapott a tag vagy családtag, tehát milyen volt a termelőszövetkezetekben a munkadíjazás színvonala, pontosabban: megkapták-e a termelőszövetkezetekben dolgozók a társadalmilag szükséges munkadíjat, vagy ennek nyereségrészesedéssel növelt, vagy a veszteségben való részesedéssel csökkentett összegét kapták meg részesedésként. Ez a mutató egyben jellemezte a termelőszövetkezetek gazdálkodási színvonalát is. E tekintetben nagy különbség volt — és van is — a termelőszövetkezetek között, a termelőszövetkezetek többségében azonban a társadalmilag szükséges munkadíj körül alakult az egy munkaegységre jutó részesedés. Számottevő kisebb rész fizetett ezen alul is, felül is.

A munkaegységre jutó részesedés azonban csak az egységnyi munkára jutó keresetet mutatja, nem pedig azt, hogy egész évben mekkora részesedést kapnak a tagok és a családtagok. Erre vonatkozóan csak akkor nyújt tájékoztatást, ha azt is hozzátesszük, hogy ki mennyi munkaidőt dolgozik, illetőleg mennyi munkaegységet teljesít. Ezért később az egy tagra jutó évi részesedés, illetőleg az évi átlagkereset mutatója k[illegible] előtérbe. Ily módon

Digitized by Google

lisabban jellemezhetjük a szövetkezeti tagok közös gazdaságból eredő személyi jövedelmét, s ez a mutató a nagyfokú differenciálást is jobban kifejezésre juttatja.

Ma már úgy ítéljük, hogy az évi kereset, a teljesített évi munkanap és az egy munkanapra jutó kereset együttesen jellemzi híven a termelőszövetkezeti tagok közös gazdaságból eredő személyi jövedelmét. Ilyen módon érzékelhetővé válik a termelőszövetkezetekben dolgozók jövedelmi viszonyainak a rendkívül nagymértékű differenciálódása. Ezt mutatja be a táblázat:

A termelőszövetkezeti közös gazdaságokban foglalkoztatottak átlagos keresete és munkaideje 1966-ban

	1 foglalkoztatott létszámra jutó évi kereset (Ft)	munkanap	1 munkanapra jutó kereset (Ft)
Összes dolgozó tagok			
nyugdíjkorhatár alatt:			
férfi	16 465	224	73
nő	7 898	113	70
nyugdíjkorhatár felett:			
férfi	6 889	126	55
nő	3 585	56	63
Összes dolgozó családtagok			
nyugdíjkorhatár alatt:			
férfi	5 369	83	65
nő	2 976	41	72
nyugdíjkorhatár felett:			
férfi	3 079	48	65
nő	1 843	25	73
Összes tag és családtag együtt	9 336	133	70
Állandó munkakörben foglalkoztatott tagok	21 047	288	73
Ebből:			
nyugdíjkorhatár alatt:			
férfi	22 065	290	76
nő	18 744	270	69
Családtagok	17 172	264	65
Tag és családtag együtt	20 918	287	73
Nem állandó munkában foglalkoztatott tagok	6 869	104	66
Ebből:			
nyugdíjkorhatár alatt:			
férfi	9 534	143	67
nő	6 604	95	70
Családtagok	2 817	40	71
Tag és családtag együtt	5 363	80	67

KSH: Gépesítés, foglalkoztatottság és személyi jövedelem a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben, Budapest, 1969 március, 41. old.

Kiderül a számokból, hogy az évi keresetekben hét-nyolcszoros különbségek voltak a közös gazdaságban dolgozók között (2817—22 065 Ft), az egy munkanapra jutó kereset szintje azonban feltűnően kiegyenlített (63—76 Ft). Ez [illegible]ai az 1966. évi helyzetet tükrözik, azóta a differenciáltság nem

Digitized by Google

szövetkezethez kötve. (Számuk azonban tekintélyes; kitesz több százezret, de aszerint változó, hogy kiket számítunk ide.)

A termelőszövetkezetekben állandóan vagy rendszeresen dolgozó, illetőleg tartósan rendelkezésre álló 1 200 000-es állomány legjellemzőbb megoszlása a jelenlegi időszakban nagyjából a következő:

— állandó munkakörben dolgozó tagok, családtagok és alkalmazottak	400 000
— rendszeresen, de nem egész éven át a közös gazdaságban dolgozó tagok és családtagok	250 000
— nyugdíjas és járulékos tagok, akik kis részben állandóan, nagyobb részben rendszeresen, illetőleg időszakosan dolgoznak a közös gazdaságban	350 000
— időszakosan, egy-egy munkaidényben dolgozó családtagok	200 000

Ezek a csoportok munkahelyek és korosztályok szerint is jellemzően különböznek egymástól. Az állandó munkakörben dolgozók között legtöbb a fiatal, s e csoporton belül vannak az értelmiségi és a szakmunkás jellegű foglalkozásúak. A rendszeresen, de nem állandóan a közös gazdaságban dolgozók csoportjában túlnyomó a már idősebb, de nyugdíjkorhatáron aluliak száma, akik főleg a növénytermelésben és ezen belül százalékos művelésben dolgoznak. Az időszaki bedolgozók részben fiatalabb családtagok, akiknek a pályája még nem dőlt el, vagy olyan idősebbek, akik nem léptek be a termelőszövetkezetbe, viszont munkaerejük határáig, illetőleg munkaalkalom szerint a termelőszövetkezetben dolgoznak.

Ez a rétegződés összefüggésben van a háztáji tevékenységgel is. Az állandó szövetkezeti dolgozók háztáji gazdaságukban dolgoznak a legkevesebbet, s ezt is a leggyorsabb ütemben csökkentik, a nem állandóan, csak rendszeresen vagy időszakosan dolgozók háztáji tevékenysége viszont erősebb, gyakran meghaladja a közösben végzett munka arányát. Mindezt úgy is ki lehet fejezni, hogy vannak, akik fő foglalkozásúak a közös gazdaságban, és vannak, akik részfoglalkozásúak.

Nemcsak a munkaviszony alakult sajátosan a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben, hanem ezzel együtt és még rajta túlmenően a munkadíjazás módja is, s emiatt különösen nehéz tiszta képet alkotni a tagok személyi jövedelméről.

Az átszervezés időszakában azzal jellemeztük a termelőszövetkezeti tagok keresetét, hogy mennyi az egy munkaegységre jutó részesedés. Akkor ez jellemző mutató volt, de egyben nagyon sajátos is. Mutatta, hogy egységnyi munka elvégzéséért mennyi részesedést kapott a tag vagy családtag, tehát milyen volt a termelőszövetkezetekben a munkadíjazás színvonala, pontosabban: megkapták-e a termelőszövetkezetekben dolgozók a társadalmilag szükséges munkadíjat, vagy ennek nyereségrészesedéssel növelt, vagy a veszteségben való részesedéssel csökkentett összegét kapták meg részesedésként. Ez a mutató egyben jellemezte a termelőszövetkezetek gazdálkodási színvonalát is. E tekintetben nagy különbség volt — és van is — a termelőszövetkezetek között, a termelőszövetkezetek többségében azonban a társadalmilag szükséges munkadíj körül alakult az egy munkaegységre jutó részesedés. Számottevő kisebb rész fizetett ezen alul is, felül is.

A munkaegységre jutó részesedés azonban csak az egységnyi munkára jutó keresetet mutatja, nem pedig azt, hogy egész évben mekkora részesedést kapnak a tagok és a családtagok. Erre vonatkozóan csak akkor nyújt tájékoztatást, ha azt is hozzátesszük, hogy ki mennyi munkaidőt dolgozik, illetőleg mennyi munkaegységet teljesít. Ezért később az egy tagra jutó évi részesedés illetőleg az évi átlagkereset mutatója került előtérbe. Ily módon reá-

Digitized by Google

lisabban jellemezhetjük a szövetkezeti tagok közös gazdaságból eredő személyi jövedelmét, s ez a mutató a nagyfokú differenciálást is jobban kifejezésre juttatja.

Ma már úgy ítéljük, hogy az évi kereset, a teljesített évi munkanap és az egy munkanapra jutó kereset együttesen jellemzi híven a termelőszövetkezeti tagok közös gazdaságból eredő személyi jövedelmét. Ilyen módon érzékelhetővé válik a termelőszövetkezetekben dolgozók jövedelmi viszonyainak a rendkívül nagymértékű differenciálódása. Ezt mutatja be a táblázat:

A termelőszövetkezeti közös gazdaságokban foglalkoztatottak átlagos keresete és munkaideje 1966-ban

	1 foglalkoztatott létszámra jutó évi kereset (Ft)	munkanap	1 munkanapra jutó kereset (Ft)
Összes dolgozó tagok			
nyugdíjkorhatár alatt:			
férfi	16 465	224	73
nő	7 898	113	70
nyugdíjkorhatár felett:			
férfi	6 889	126	55
nő	3 585	56	63
Összes dolgozó családtagok			
nyugdíjkorhatár alatt:			
férfi	5 369	83	65
nő	2 976	41	72
nyugdíjkorhatár felett:			
férfi	3 079	48	65
nő	1 843	25	73
Összes tag és családtag együtt	9 336	133	70
Állandó munkakörben foglalkoztatott tagok	21 047	288	73
Ebből:			
nyugdíjkorhatár alatt:			
férfi	22 065	290	76
nő	18 744	270	69
Családtagok	17 172	264	65
Tag és családtag együtt	20 918	287	73
Nem állandó munkában foglalkoztatott tagok	6 869	104	66
Ebből:			
nyugdíjkorhatár alatt:			
férfi	9 534	143	67
nő	6 604	95	70
Családtagok	2 817	40	71
Tag és családtag együtt	5 363	80	67

KSH: Gépesítés, foglalkoztatottság és személyi jövedelem a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben, Budapest, 1968 március, 41. old.

Kiderül a számokból, hogy az évi [illegible] hét-nyolcszoros különbségek voltak a közös gazdaságban dolg[illegible] 17—22 065 Ft), az egy munkanapra jutó kereset szintje azonb[illegible]gyenlített (63—76 Ft). A táblázat számai az 1966. évi helyzetet [illegible] differenciáltság nem

Digitized by Google

szövetkezethez kötve. (Számuk azonban tekintélyes; kitesz több százezret, de aszerint változó, hogy kiket számítunk ide.)

A termelőszövetkezetekben állandóan vagy rendszeresen dolgozó, illetőleg tartósan rendelkezésre álló 1 200 000-es állomány legjellemzőbb megoszlása a jelenlegi időszakban nagyjából a következő:

— állandó munkakörben dolgozó tagok, családtagok és alkalmazottak	400 000
— rendszeresen, de nem egész éven át a közös gazdaságban dolgozó tagok és családtagok	250 000
— nyugdíjas és járulékos tagok, akik kis részben állandóan, nagyobb részben rendszeresen, illetőleg időszakosan dolgoznak a közös gazdaságban	350 000
— időszakosan, egy-egy munkaidényben dolgozó családtagok	200 000

Ezek a csoportok munkahelyek és korosztályok szerint is jellemzően különböznek egymástól. Az állandó munkakörben dolgozók között legtöbb a fiatal, s e csoporton belül vannak az értelmiségi és a szakmunkás jellegű foglalkozásúak. A rendszeresen, de nem állandóan a közös gazdaságban dolgozók csoportjában túlnyomó a már idősebb, de nyugdíjkorhatáron aluliak száma, akik főleg a növénytermelésben és ezen belül százalékos művelésben dolgoznak. Az időszaki bedolgozók részben fiatalabb családtagok, akiknek a pályája még nem dőlt el, vagy olyan idősebbek, akik nem léptek be a termelőszövetkezetbe, viszont munkaerejük határáig, illetőleg munkaalkalom szerint a termelőszövetkezetben dolgoznak.

Ez a rétegződés összefüggésben van a háztáji tevékenységgel is. Az állandó szövetkezeti dolgozók háztáji gazdaságukban dolgoznak a legkevesebbet, s ezt is a leggyorsabb ütemben csökkentik, a nem állandóan, csak rendszeresen vagy időszakosan dolgozók háztáji tevékenysége viszont erősebb, gyakran meghaladja a közösben végzett munka arányát. Mindezt úgy is ki lehet fejezni, hogy vannak, akik fő foglalkozásúak a közös gazdaságban, és vannak, akik részfoglalkozásúak.

Nemcsak a munkaviszony alakult sajátosan a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben, hanem ezzel együtt és még rajta túlmenően a munkadíjazás módja is, s emiatt különösen nehéz tiszta képet alkotni a tagok személyi jövedelméről.

Az átszervezés időszakában azzal jellemeztük a termelőszövetkezeti tagok keresetét, hogy mennyi az egy munkaegységre jutó részesedés. Akkor ez jellemző mutató volt, de egyben nagyon sajátos is. Mutatta, hogy egységnyi munka elvégzéséért mennyi részesedést kapott a tag vagy családtag, tehát milyen volt a termelőszövetkezetekben a munkadíjazás színvonala, pontosabban: megkapták-e a termelőszövetkezetekben dolgozók a társadalmilag szükséges munkadíjat, vagy ennek nyereségrészesedéssel növelt, vagy a veszteségben való részesedéssel csökkentett összegét kapták meg részesedésként. Ez a mutató egyben jellemezte a termelőszövetkezetek gazdálkodási színvonalát is. E tekintetben nagy különbség volt — és van is — a termelőszövetkezetek között, a termelőszövetkezetek többségében azonban a társadalmilag szükséges munkadíj körül alakult az egy munkaegységre jutó részesedés. Számottevő kisebb rész fizetett ezen alul is, felül is.

A munkaegységre jutó részesedés azonban csak az egységnyi munkára jutó keresetet mutatja, nem pedig azt, hogy egész évben mekkora részesedést kapnak a tagok és a családtagok. Erre vonatkozóan csak akkor nyújt tájékoztatást, ha azt is hozzátesszük, hogy ki mennyi munkaidőt dolgozik, illetőleg mennyi munkaegységet teljesít. Ezért később az egy tagra jutó évi részesedés illetőleg az évi átlagkereset mutatója került előtérbe. Ily módon reá-

Digitized by Google

isabban jellemezhetjük a szövetkezeti tagok közös gazdaságból eredő szemé-
yi jövedelmét, s ez a mutató a nagyfokú differenciálást is jobban kifejezésre
juttatja.

Ma már úgy ítéljük, hogy az évi kereset, a teljesített évi munkanap
és az egy munkanapra jutó kereset együttesen jellemzi híven a termelőszö-
vetkezeti tagok közös gazdaságból eredő személyi jövedelmét. Ilyen módon
érzékelhetővé válik a termelőszövetkezetekben dolgozók jövedelmi viszonyai-
nak a rendkívül nagymértékű differenciálódása. Ezt mutatja be a táblázat:

A termelőszövetkezeti közös gazdaságokban foglalkoztatottak átlagos keresete és munkaideje 1966-ban

	1 foglalkoztatott létszámra jutó évi kereset (Ft)	munkanap	1 munkanapra jutó kereset (Ft)
Összes dolgozó tagok			
nyugdíjkorhatár alatt:			
férfi	16 465	224	73
nő	7 898	113	70
nyugdíjkorhatár felett:			
férfi	6 889	126	55
nő	3 585	56	63
Összes dolgozó családtagok			
nyugdíjkorhatár alatt:			
férfi	5 369	83	65
nő	2 976	41	72
nyugdíjkorhatár felett:			
férfi	3 079	48	65
nő	1 843	25	73
Összes tag és családtag együtt	9 336	133	70
Állandó munkakörben foglalkoztatott tagok	21 047	288	73
Ebből:			
nyugdíjkorhatár alatt:			
férfi	22 065	290	76
nő	18 744	270	69
Családtagok	17 172	264	65
Tag és családtag együtt	20 918	287	73
Nem állandó munkában foglalkoztatott tagok	6 869	104	66
Ebből:			
nyugdíjkorhatár alatt:			
férfi	9 534	143	67
nő	6 604	95	70
Családtagok	2 817	40	71
Tag és családtag együtt	5 363	80	67

KSH: Gépesítés, foglalkoztatottság és személyi jövedelem a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben, Budapest, 1969 március, 41. old.

Kiderül a számokból, hogy az évi keresetekben hát-nyolcszoros különb-
ségek voltak a közös gazdaságban dolgozók közö[illegible] 22 065 Ft). az egy
munkanapra jutó kereset szintje azonban feltű[illegible] 76 Ft
A táblázat számai az 1966. évi helyzetet tükrözi[illegible]

Digitized by Google

változott, de emelkedett a munkadíjazás színvonala. Ehhez azt is hozzá kell tennünk, hogy a munkadíjazás színvonalának ilyen emelkedése együtthaladt a munka intenzitásának és hatékonyságának a fokozódásával, és ugyanezen időszakban mind a bruttó, mind a nettó termelés növekedése meghaladta a munkadíjazás szintjének emelkedését.

Végeredményben termelőszövetkezeteink mai helyzetében az a legérdekesebb és legfőbb, hogy zömük konszolidálódott, mégpedig olyan sajátos munkaszervezési, foglalkoztatási és munkadíjazási viszonyok között, amelyek nagymértékben eltérnek az induló modellétől, de egymásközt is nagyon eltérők. Ez egyben a jövőbeli fejlődés irányára is utal: csak az egységesedés irányában mozoghat előre a fejlődés, mégpedig oly módon, hogy a szövetkezetekben is a normális vállalati munkaviszonyok és munkadíjazási módok honosodnak meg. Ez már meg is kezdődött.

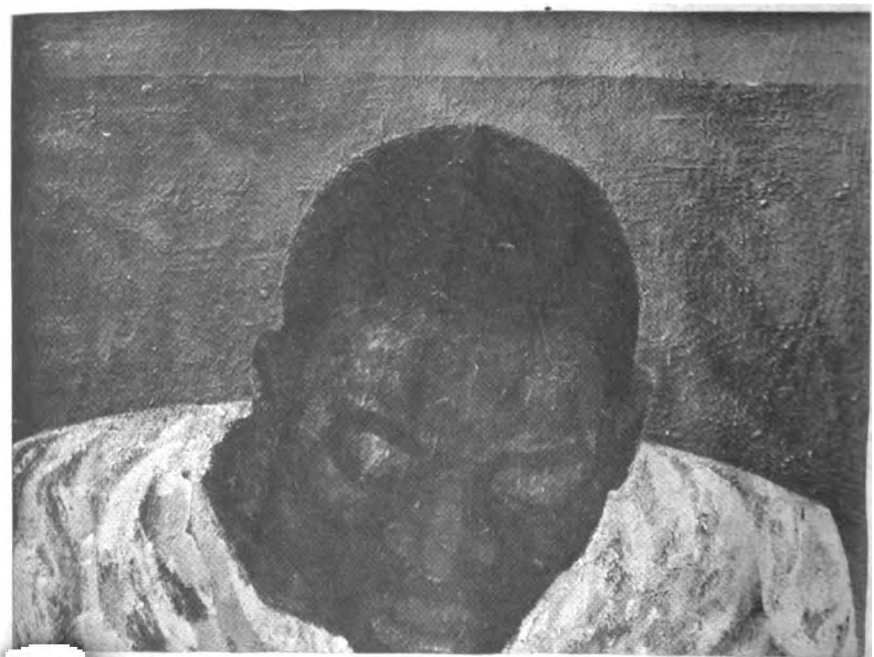

...nc: Néger fiú

Digitized by Google

DR. KULCSÁR KÁLMÁN:

A politikai aktivitás társadalmi tényezői

A politikai aktivitást, a politikai folyamatokban, a politikai döntésekben való részvételt két tényező alakítja: a részvétel *kereteit meghatározó normák* (általában jogszabályok) összessége és a részvétel *társadalmi-történeti feltételezettsége*. (Természetesen mindkét tényező a jelenségek sokaságát foglalja össze.) A politikai aktivitás alakulását tehát csak akkor érthetjük meg, ha mindkét szempontból megközelítjük a kérdést, ha nem hanyagoljuk el a társadalmi tényezők vizsgálatát sem. Most a társadalmi tényezőt, a politikai aktivitás társadalmi-történeti feltételezettségét emeljük ki, egyszerűen azért, mert eddig a figyelem elsősorban a különböző szintű döntések és e döntésekben való részvétel jogi rendezésére irányult. Bármennyire fontos is azonban ez, mégsem egyedüli tényezője a politikai aktivitás alakulásának, s ily módon a szocialista demokrácia fejlesztésének sem.

A polgári politikai berendezkedés történeti alakulása már önmagában is szépen példázza a normatív keretek és a társadalmi tényezők viszonyában az utóbbiak jelentőségét.

A klasszikus polgári politikai gondolkodók tételeire épült az a jórészt ma is általános felfogás és jogi szabályozás, amely szerint az egyén, az állampolgár, minthogy szavazattal rendelkezik, azt az embert küldi a választott testületekbe, aki ott az ő álláspontját képviseli, aki az övének megfelelő politikai nézetekkel, elképzelésekkel lépett fel a választásokon, s ha ez a parlamentben vagy más választott testületben nem ennek megfelelően tevékenykedik, akkor a következő választáson nem szavaz rá. A választott testületben vita folyik a problémákról, a vita során a legracionálisabbnak tűnő álláspontot fogadják el, s ily módon a problémák is a legkedvezőbb módon oldódnak meg. A demokratizmus biztosításához tehát nem szükséges más, mint *megfelelő jogszabályok*, amelyek az állampolgár politikai jogait szabályozzák. Nem volt ismeretlen természetesen ebben az itt leegyszerűsítetten ábrázolt koncepcióban sem a különböző intézmények, szervezetek szerepe, de ezeket az állampolgár politikai aktivitását előmozdítónak tekintették, nem pedig, vagy csak egyes vonatkozásokban az egyén politikai részvételét korlátozónak.

A marxista politikai gondolkodás kezdettől fogva felismerte ennek a klasszikus polgári
több helyütt is l
rétegérdekek pol
jogi megoldások
ségével — egyes
Mikor Lassalle el
rázhatta ugyan
alkotmány tartal
s ezekkel szembe
elmélet számára
tán pedig már a
Weber) meglátta
rácia mögött. Pél

Digitized by Google

böző szervezetek, pártok már nem csupán az egyén politikai részvételének „elősegítői", hogy e szervezetekben partikuláris érdekek is kifejeződnek, hogy a politikai folyamatok szerveződése a demokrácia klasszikus polgári felfogásának megfelelő politikai részvétellel *szemben* is hat.

Legújabb fejlődési stádiumában a politikai szociológia — nyilvánvalóan tükrözve a polgári társadalom politikai jelenségeinek alakulását — eljutott oda, hogy a politikai folyamatokban, döntésekben való individuális részvétel társadalmi feltételeit kutassa. Ezek a kutatások természetesen nem tárhatták fel a polgári demokratikus berendezkedés osztálykorlátait, s jobbára csak másodlagos jelenségeket elemeztek. Egyes eredményeik azonban — akarva, akaratlanul — már némely polgári szociológus számára is igazolták a marxista társadalomelmélet régi álláspontját: azt, hogy a történelem a polgári demokratikus politikai berendezkedés több, mégpedig a lényeget érintő alapfeltételezését megcáfolta, és nem kétséges, hogy a polgári demokratikus politikai berendezkedés ideálja tulajdonképpen utópia maradt. A polgári demokrácia, a politikai folyamatokban való részvétel normatív kereteit kitöltő, de sokszor ezekkel szemben ható társadalmi tényezők jelentősége világossá válik mind a polgári társadalom politikai gyakorlatában, mind — igaz, hogy a legfontosabb tényező az osztály-tényező felismerése nélkül — e gyakorlatot elemző polgári politikai szociológiában is.

Mi a társadalmi alapja ennek a polgári politikai gyakorlatban végbement folyamatnak és a burzsoá politikai elméletben megfogant felismerésnek? Nem kétséges, hogy a polgári demokratikus berendezkedés osztálytartalma jórészt már eleve formálissá tette a politikai folyamatokban való részvételt, nem egy esetben jogszabályilag is korlátozva — „széljegyzetben", ahogyan Marx mondta — az alkotmányokban olyan szépnek látszó demokráciát. A monopolkapitalista fejlődésben különösen gyorsan fejlődő indusztrializáció, ennek átalakulása tudományos-technikai forradalommá, ezzel összefüggésben a modern társadalom viszonyainak fokozódó bonyolultsága — ami egyre inkább szervezetekbe „kanalizálja" a politikai folyamatokat, s aminek következtében a politikai döntésekben is előtérbe kerül a „szak-elem" — s még jó néhány jelenség egészen világosan további korlátokat emel a politikai döntésekben való tényleges részvétel realizálódása elé, amelynek amúgy is szűk az osztálybázisa — még akkor is, ha e részvétel normatív, jogi keretei esetleg változatlanok maradtak.

A szocialista társadalom politikai berendezkedésének fejlődését alapvetően meghatározó tényezők közül itt kettőt emelnénk ki. A forradalom győzelme lehetővé tette, hogy széles osztályalapokon nyugvó demokrácia bontakozzon ki, de ez gazdaságilag fejletlen országban történt, és olyan történelmi körülmények között, amelyek nem csupán a gyors iparosítást tették parancsolóan szükségessé, hanem ezzel szinte egyidejűleg a tudományos-technikai forradalom kibontakoztatását, a tudományosan vezetett szocialista társadalom feltételei sokaságának megteremtését is. Így azután — jóllehet a forradalmat megelőzően és a húszas években nem egy olyan koncepcióval találkozunk, amely a modern társadalom viszonyaira való tekintet nélkül képzelte el a szocialista társadalom politikai berendezkedését — az említett folyamatoknak megfelelően olyan állami berendezkedés jött létre, amely megfelelt a társadalom átalakításából, az új, modern, tervezetten iparosodott szocialista társadalom kialakításából fakadó igényeknek.

Az a tény tehát, hogy a gyors ipari és tudományos-technikai fejlődés a szocialista társadalom keretei között ment végbe, szükségképpen *centralizált államszervezetet követelt* (a demokratikus centralizmus kettős viszonylatából szükségképpen az utóbbi kapott hangsúlyt, jóllehet az osztályhatalom értelmében vett, tehát tartalmi demokrácia nem vált kérdésessé). S ez bizonyos fokig már eleve korlátozta nem a tartalmi, tehát nem az osztályuralmi értelemben vett demokráciát, hanem az egyéni politikai aktivitás, a politikai tér [illegible] való egyéni részvétel lehetőségeit. (N[illegible] itt most arról [illegible].

Digitized by Google

ilyen méretű társadalomátalakítás politikai problémái is jórészt szakprobnákként jelentkeznek; ha tehát csak így fogalmazódnak meg, akkor csak rlátozottan megközelíthetők az átlagos állampolgárok számára.)

Azért hangsúlyozzuk ezt, mert a centralizált államszervezetnek a történti-társadalmi viszonyok által megkövetelt kialakulását el kell választani a emélyi kultusz következtében létrejött politikai jelenségekről; ez utóbbiak, r létrejöttüket megkönnyítette az adott történeti-társadalmi helyzet, alig tekinthetők történelmileg szükségszerűnek. (Ennek a megállapításnak em mond ellent az, hogy e jelenségek a második világháború után létrett szocialista társadalmakban is kialakultak, hiszen az adott történeti helytben ezek mint a szocialista politikai élet modelljét vették át a már a szeélyi kultusz által is alakított berendezkedést.) A fiatal szovjet köztársaságan a húszas évek során a pártfórumokon és a sajtóban kialakult viták azt lzik, hogy a politikai döntések, ha centralizált keretben is, de érdemi dekratikus részvétellel születtek. A személyi kultusz politikai gyakorlata zonban már nagy szerepet játszott abban, hogy nem csupán a tömegeknek politikai életben való részvétele vált sok tekintetben formálissá, hanem a olitikai szervezetekből, s nemegyszer még vezető teestületeiből is fokozatoan kiküszöbölődött az érdemi vita és a reális döntési gyakorlat. A személyi ultusz politikai gyakorlata sok esetben az alapvető folyamatokból adódó olitikai, államszervezeti jelenségekre is torzítóan hatott, s minthogy a kettő agyjából azonos időben bontakozott ki, igen nehéz elválasztani egymástól következményeiket. Előfordulhat például, hogy az új társadalomnak az parosodás, a tudományos-technikai forradalom kibontakoztatása alapján aló építéséből fakadó politikai-szervezeti hatásokat a személyi kultusz számájára írjuk, vagy fordítva.

A szocialista társadalom építésének történeti jelenségei, folyamatai határozzák meg tehát a politikai élet, az államszervezet normatív kereteinek *tarmát*. A marxista politikai gondolkodás sem állhat meg tehát mai társalmunk politikai jelenségeinek elemzésében a politikai rendszer normatív ereteinél, vagy az e keretek között végbemenő folyamatoknál — hiszen az ddigi fejlődés tanulságai arra mutatnak, hogy e keretek tartalmi „kitöltése" szélesebb társadalmi viszonyoktól függ —, hanem azokat a társadalmi téyezőket is fel kell derítenie, amelyek a politikai folyamatokat s a bennük észt vevő emberek magatartását meghatározzák.

Ez az igény talán túlságosan is kézenfekvőnek és nyilvánvalónak tűnik hhoz, hogy indoklásra szoruljon. Mégsem árt rámutatni arra napjainkban, mikor napirenden van a politikai rendszer, a szocialista demokratizmus továbbfejlesztése, hogy sem a problémákat, sem a változásokat *nem elegendő supán normatív szinten elemezni vagy kialakítani*, illetőleg csak jogszabályok lkotásával és módosításával szolgálni. A szocialista politikai rendszert az sztályhatalmon alapuló, tehát tartalmi demokrácián túl normatív síkon is lyan demokratizmus jellemzi, amelyhez hasonlót polgári államokban nem alálunk. A politikai folyamatokban és döntésekben való részvételek jogszabályokban megfogalmazott keretei azonban még nincsenek kihasználva, még az objektív tényezők által „megengedett" mértékben sem.

Egyrészt tehát a szocialista társadalom objektív folyamatai eleve kondicionálják a normatív keretek kialakítását, s ezen belül a politikai döntésekben való tényleges részvételt is, másrészt azonban a személyi kultusz jelenségei — amelyek az előbbi alapvető folyamathoz képest nem szükségszerűen következtek be — az objektív viszonyok adta részvételi lehetőséget is formális irányba terelték, csökkentették. Magyarán: *az adott normatív keretek között is jobban kibontakozhatott volna a szocialista demokrácia.* Ha pedig ez így van, akkor ismét csak arra a következtetésre kell jutnunk — és ez [redacted] eleme a marxista politikai gondolkodásnak —, hogy *a politikai [redacted]határozó, a politikai rendszer jelenségeit kondicionáló, az [redacted]olitikai magatartását strukturáló társadalmi tényezők és je-*

Digitized by Google

lenségek vizsgálata a politikai rendszer további alakítása szempontjából [illegible] *elengedhetetlen.*

Sietünk megjegyezni azonban, hogy mindez nem jelentheti a politikai rendszer normatív elemeinek elhanyagolását, nem jelentheti azt, hogy ne keressünk és találjunk olyan jogszabályokat, amelyek még jobban elősegítik, hogy a politikai folyamatok a szocialista demokratizmus kiteljesedése irányába haladjanak. Nem szabad ugyanis elfelejtenünk, hogy a jogi szabályozás a politikai folyamatok vonatkozásában is olyan forma, amely előre is viheti, de akadályozhatja is az új, a kívánatos elemek kibontakozását, s azt sem feledjük el, hogy a jogszabály is bizonyos mértékig strukturáló tényezője az emberek politikai magatartásának.

Az imént többször is használtuk a „politikai rendszer" kifejezést. A marxista politikai irodalomban e kifejezést két értelemben szokták használni: egyrészt eléggé általános, hogy ezzel a kifejezéssel jelöljük, egy-egy alapvető társadalmi-gazdasági alakulat politikai viszonyait (így például beszélünk szocialista politikai rendszerről, tőkés politikai rendszerről stb.), másrészt politikai rendszernek nevezzük (főleg az újabb államelméleti szakirodalomban) az államforma egyik alkotó elemét: a hatalom gyakorlásának módját, az államvezetés módszereit, azoknak a szervezeteknek az összességét, amelyekben e módszerek megvalósulnak. Nem feladatunk most e két „hagyományos" értelmezés elemzése, de meg kell mondanunk, hogy mit értünk itt a „politikai rendszer" fogalmán, s miért van szükség e fogalom újabb, szociológiai értelmének bevezetésére.

Kezdjük az utóbbi kérdéssel. A „politikai rendszer" itt következő, szociológiai fogalma ugyanis — amely magában foglalja a két régebbi értelmezés egyes elemeit is — egy adott társadalom politikai jelenségeit a szó általánosabb értelmében tekinti *rendszernek*, azaz egymással funkcionálisan is összefüggő részek olyan egységének, amely környezetével — jelen esetben a társadalommal — mint *egész* van funkcionális kapcsolatban, és amelyet környezete mint egészet is meghatároz. A rendszer ilyen fogalma — amellett, hogy tényleges társadalmi jelenséget fejez ki és lehetővé teszi ennek a legmodernebb szociológiai vizsgálati módszerekkel való megközelítését — magában foglalja a politikai élet normatív kereteit, szervezeteit, az e keretek között zajló tényleges folyamatokat. Lehetőséget nyújt tehát arra, hogy például a politikai folyamatokban való részvételt, a politikai aktivitást a rá vonatkozó jogi és más (például szervezeti) szabályokon túl, társadalmi tartalmában, megvalósulásában értsük meg.

A politikai rendszer egyike a társadalomban levő objektiválódott rendszereknek. Az az egyetlen tény azonban, hogy objektiválódott rendszer — azaz emberi magatartások objektiválódott következménye, amely éppen objektiválódott jellege folytán *keretet* is ad az emberi magatartásoknak a politika szférában — jelzi, hogy nem független a társadalomtól, hanem rendkívül sok igazában teljesen még ki sem elemzett társadalmi tényező alakítja, illetőleg határozza meg objektiválódásának folyamatát. A politikai rendszernek a társadalom struktúrája által való meghatározottsága természetesen olyan végső meghatározottság, amely további kondicionáló lehetőséget ad az e struktúrára épült legkülönbözőbb jelenségeknek, az adott történeti-társadalmi szituációban közreható tényezőknek is. A társadalomban kialakuló politikai törekvések ugyanis különböző politikai eszméket, magatartási módokat, szerepeket és szervezeteket hoznak létre. Ezeknek, tényleges megnyilvánulása a politika tevékenység, amelyet a politika formálását kondicionáló tényezőkön kívül politikai és társadalmi eszmék, történeti hagyományok, kulturális viszonyok is formálnak. Az ily módon kialakult, egymással funkcionális kapcsolatban levő magatartások, normák, szerepek és szervezetek összességét — amelybe különböző politikai eszmék jutnak kifejezésre — nevezzük politikai rendszernek. *A politikai rendszer tehát egyrészről az állami-politikai szervezetek, [illegible] kapcsolódó normák és szerepek, valamint az ezeket megvalósító em-*

Digitized by Google

beri cselekvések, másrészről pedig az állami tevékenység irányítására, az államszervezet megszervezésére, tevékenységének befolyásolására irányuló törekvésekben megjelenő magatartások, szerepek és szervezetek (például pártok) összessége, funkcionálisan is összefüggő rendszere. A definícióban egymás mellett szereplő elemek természetesen nem egyforma súlyúak: a politikai szervezeteknek és az individuális politikai magatartásnak nem ugyanaz a jelentősége. Ám a politikai szervezet tevékenysége emberi magatartásokban jelenik meg, az individuális magatartások ily módon — például a szervezet normatív felépítésétől eltérően is — alakíthatják a szervezet tevékenységét.

A politikai rendszer elemeit alkotó szervezetek, normák, a politikai magatartásra vonatkozó elvárások és a mindezeket megvalósító tényleges emberi magatartások azonban csupán *egyik* aspektusát alkotják a társadalomnak. Olyan rendszert tehát, amely a társadalom által, s elsősorban a társadalom osztálytagozódása, az osztályoknak egymáshoz való viszonyában kifejezésre jutó jelenségek által meghatározottan tölti be funkcióit a társadalom számára, még akkor is, ha ennek az objektiválódott rendszernek van önmozgása is, és egyes elemeit a rendszer egésze is kondicionálja. A társadalom által való meghatározottság vagy kondicionáltság azonban történeti jellegű; egyrészt a társadalomnak történetileg kialakult sajátosságait, az adott társadalom múltbeli politikai rendszereinek hatását jelenti, másrészt — mégpedig általában jóval jelentősebben — egy-egy történeti szituációból fakadó konkrét meghatározottságát. Ha meg kívánjuk érteni egy politikai rendszer működését, sohasem tekinthetünk el ezeknek a történeti tényezőknek a vizsgálatától. Lenin számára ez mindig világos volt. Itt most csak arra a nagyon érdekes fejtegetésre utalunk, amelyben az orosz szociáldemokrácia forradalmi taktikájával összefüggésben rámutatott arra, hogy „a nyílt pártkötelékeknek és párthagyományoknak a »hiánya« egymagában is olyan sarkalatos különbség Oroszország és Németország között, amelynek minden értelmes szocialistát óvnia kellett volna a vak utánzástól". (Lenin: Mi a teendő. Lenin Művei. 5. köt. Bp. 1953. 378. old.)

E szűkre szabott tanulmány keretei között semmiképpen sem végezhetjük el a politikai rendszer működésének feltételeit és tartalmát jelentő társadalmi-történeti folyamatok feltárását, s ezzel összefüggésben a politikai aktivitás alakulását, befolyásoló tényezők konkrét elemzését, még a mi társadalmunk vonatkozásában sem. Aminek vázolására vállalkozunk, az nem több, mint kísérlet annak igazolására, amit már írásunk első mondatában jeleztünk; hogy ugyanis a politikai folyamatokban, döntésekben való tényleges állampolgári részvétel valóságát — túl a részvételre vonatkozó jogi szabályozáson — társadalmi-történeti tényezők alakítják. Ez a probléma igen nagy jelentőségű a szocialista demokratizmus kibontakoztatásával összefüggésben, két szempontból is. Látnunk kell egyrészt azt, hogy milyen lehetőségei vannak a tényleges részvételnek, másrészt azokat a társadalmi tényezőkből fakadó korlátokat is, amelyeknek figyelmen kívül hagyása illúziókat keltene a politikai döntésekben való állampolgári részvételt illetően. De még ezt a kérdést sem bonthatjuk ki teljesen, mert hiányoznak ehhez az elméletileg jó megalapozott empirikus vizsgálatok. Annyit azonban megtehetünk, hogy ilyen vizsgálatok reményében megkísérelünk felvázolni — részben a politikai szociológia irodalma, részben pedig más kérdésekre irányuló empirikus kutatások használható adatai alapján — néhány olyan problémát, amelyeknek tisztázását a marxista politikai szociológia jövőbeli teljesítményétől várhatjuk.

A politikai döntésekben, folyamatokban való állampolgári részvételt meghatározó, befolyásoló tár[illegible]i tényezők olyan sokrétűek és annyira összefüggenek egymás[illegible]y bármelyikünknek a kiragadása önkényesnek tűnhet, [illegible] elkerülhetetlen követelményei miatt is. [illegible] ősebb tényezők elemzése is.

Digitized by Google

Csupán egy problémát kiragadva kísérelhetjük meg az elmondott általános tételek konkretizálását. Ilyen problémaként most azt ragadjuk meg, hogy *milyen kondicionáló jelentőségük van a szocialista társadalom viszonyai között a politikai szervezeteknek a politikai folyamatokban való egyéni részvételre.*

E választásunknak két oka van. Egyrészt az a nagyon sokszor leírt, de még nem minden vonatkozásban kellően elemzett jelenség, hogy a mai társadalmi viszonyok között egyre inkább elszaporodnak a szervezetek, egyre nagyobb lesz jelentőségük, s a társadalom életének szinte minden területét átfogják. Így rendkívüli módon megnőtt a politikai rendszeren belül a szervezetek jelentősége és súlya. A politikai mozgalmak szervezetekbe való formálódása viszonylag gyorsan bekövetkezik, s a szervezeti forma erősen növeli hatékonyságukat. Éppen a Nagy Októberi Szocialista Forradalom tapasztalatai mutatják, hogy egy létszámra kicsiny, de jól szervezett politikai párt az adott körülmények helyes felismerésével és értékelésével nagyméretű politikai mozgalom irányítására képes. Minthogy a modern társadalomban a politikai tevékenység egyre határozottabban szervezetekbe „kanalizálódik", elkerülhetetlennek tűnik, hogy az állampolgár hatékony politikai tevékenysége elsősorban politikai szervezetek útján, vagy éppen az ezek tevékenységében való részvétel során bontakozzon ki. A választás, mint a politikai részvétel egyik formája, lényegében szintén politikai szervezetekhez kapcsolódik.

A második ok, amely miatt most a szervezeteknek a politikai aktivitást befolyásoló jelentőségével foglalkozunk, alapvető kérdésfeltevésünkből ered. Az állami és társadalmi politikai szervezetek ugyanis felépítésükben maguk is részesei a politikai tevékenység normatív-jogi keretének, de egyben sajátos társadalmi jelenségek is, amelyekben a működésükre vonatkozó szabályok emberi magatartásokban realizálódnak. Éppen e szociológiai sajátosságok folytán a szervezetek jelentősen *alakíthatják a politikai aktivitásnak a jogi szabályozás adta lehetőségeit.*

A szervezetekben vagy szervezeteken keresztül kialakuló politikai aktivitásnak természetesen több formája van, s mindegyik formának megvan a maga sajátos kondicionáló ereje, hatása, amely megszabja a részvétel módját is. Bizonyos fokig más ez a hatás a *politikai pártokban*, mint az *állami politikai szervezetekben.* A mi politikai rendszerünkben a politikai aktivitás szempontjából legfontosabb szervezet — a marxista munkáspárt. Célját, felépítését, működését a szervezeti szabályzat határozza meg (tehát nem jogszabály), s általában a szocialista társadalom politikailag legaktívabb tagjai tömörülnek benne. Az állami-politikai szervezetek viszont jogszabály alapján szerveződnek és működnek, a döntésekben való egyéni részvétel — akár közvetlen, akár közvetett formában (választások) — szintén jogilag szabályozott keretek között történik, végül a tevékenykedők összetételének *jellege* is különbözik a párt tagságétól. A kétfajta politikai szervezet között tehát jelentős eltérések vannak, más a helyük a társadalom politikai rendszerben, mások a funkcióik a társadalom vonatkozásában. Az a tény azonban, hogy mindkét politikai szervezet önmagában is részvevője a politikai folyamatoknak, s egyben az egyéni politikai részvételnek is keretet adhat, indokolja e szempontból való vizsgálatukat.

A *politikai aktivitás* szempontjából való vizsgálatot nem véletlenül hangsúlyozzuk. Világos ugyanis, hogy például a párt szerepe, belső jelenségei stb. más vonatkozásban is megközelíthetők, esetleg lényegesebb momentumaiban is feltárhatók. Itt azonban csak egyetlen szempontból vállalkozunk a párt és más politikai szervezetek vizsgálatára, s ez — a politikai aktivitás.

A pártpolitikában való részvételnek ebből a szempontból három *fő formáját* különböztethetjük meg.

A pártot támogató néptömegek szavazataikkal, a döntést megelőző viták-ban való részvételükkel, kívánságaikkal, igényeikkel, kritikájukkal stb. egyvetve alakíthatják a párt politikáját, másrészt támogatásuk mérté-

Digitized by Google

ében lehetőséget adnak neki az állam vezetésére vagy az állami politika ülönböző fokú befolyásolására. A politikai pártok és az általuk képviselt ársadalmi osztályok, rétegek közötti aktív és politikai jellegű kapcsolatnak enyeges részei tehát azok a csatornák, amelyek egyrészt továbbítják a laosságban kialakult kívánságokat, igényeket, kritikákat, s oly módon viszik párt kereteibe a társadalomban esetleg kialakult feszültségeket, érdekellentondásokat, hogy ezek ott politikai megoldást találjanak, másrészt pedig lkalmasak arra, hogy megértessék a politikai párt kialakított politikáját, s yen módon megszerezzék neki a támogatást. A párt ugyanis nagy mobiláló, aktivitást keltő erő, s megvannak a maga sajátos eszközei, csatornái társadalomnak a politikai célok érdekében való aktivizálására. E csatornák ormalizálódása vagy nem funkcionálása egyrészt a politikai párt elszigetelődésére, másrészt az állampolgárok apolitikus magatartásának kialakulására agy erősödésére vezethet. Sok tekintetben kézenfekvő példa erre az MDP elyzete a személyi kultusz éveiben.

A politikai párt tevékenységében való részvétel második módja a „tagsági viszonyból" fakadó tevékenység. Ha az előbb az információs csatornák elentőségére utaltunk, akkor itt megállapíthatjuk, hogy maguk a párttagok s a legfontosabb „információs csatornák" között szerepelhetnek, mégpedig nindkét irányban. Ennek legfőbb feltétele azonban a hatékonyság érzete. A párttag akkor válhat fontos láncszemévé a lakosságtól elinduló információs olyamatnak, csak akkor alakulhat ki benne információs szerepének tudatossága, ha tájékozódhat az általa adott információ tényleges hatásáról. E problféma másik oldala a politikai döntésekben való tagsági részvétel alakulása. E részvétel intenzitása erősen befolyásolja azt, hogy milyen hatékonyan működik a tagság a lakosság irányában „információs csatornaként". A szocialista társadalom viszonyai között azonban a tagoknak „információs csatornaként" való működése csak alárendelt aspektusa a párttagságból fakadó politikai tevékenységnek. *A lényeg ugyanis a pártnak a társadalom felé irányuló funkciójából fakad;* ily módon túlmegy egyrészt a párt szervezetében kifejtett, a szervezeti szabályzat által meghatározott keretek közti aktivitáson, másrészt e kettős irányú információs csatornaként végzett tevékenységen — bár ez az aktivitás alapja —, és elvezet a társadalomban, egyebek között a más szervezetekben kifejtett politikai aktivitáshoz. A párt vezető szerepének fokozott megvalósulása ugyanis részben a párttagoknak más hivatali, üzemi stb. szervezetekben kifejtett politikai tevékenységétől is függ.

A politikai párt tevékenységében való részvétel harmadik formája az állandó pártapparátus különböző posztjain végzett munka. Ez a munka *jellegénél fogva politikai,* itt tehát a végzett mindennapi munka és politikai aktivitás azonos. A politikai szociológia kutatói igen nagy jelentőséget tulajdonítottak és tulajdonítanak az állandósult pártapparátus kialakulásának, hiszen ezzel sajátos, a szervezeti kötelékből és a szervezet működéséből fakadó tényezők léphetnek be a politikába. Modern párt a mai társadalom viszonyai között természetesen nem lehet meg állandósult pártapparátus nélkül (ami nem jelenti természetesen azt, hogy az apparátus tagjai ne cserélődjenek is). Éppen olyan képtelenség tehát a párton belüli demokráciát a párt állandó apparátusával szemben értelmezni, mint amilyen képtelenség a szocialista demokráciát a szocialista állam szervezeteivel szemben értelmezni. Mindkét esetben a szervezetek tagsági, illetőleg társadalmi ellenőrzése kapcsolódik a demokratizálódás folyamatába, nem pedig megszüntetésük. A politikai párt döntéseiben tehát — mind a „nagypolitikát" formáló, mind a napi, „rutin"-döntésekben — fontos szerepet tölt be a „hivatásos" pártapparátus, mégpedig elsősorban a politika különböző szakterületein végzett szakjellegű (amelybe természetesen a politika mint szakismeret is beleértendő) vagy szervezőmunkájával.

A politikai szociológia irodalma az állandó pártapparátuson belül is kiemelt jelentőséget tulajdonít a vezetőknek. Ma már szinte közhely a döntés

Digitized by Google

csoportjellegét hangoztatni, minthogy a politikai élet minden szintjén érezhető a kisebb vezető csoportok szerepe a döntések végső megformálásában. Ha azonban a politikai párt tevékenységére is alkalmazzuk a szervezetek szociológiájának általánosabb tanulságait, világossá válik, hogy a vezetés hangsúlya mellett a döntés szakjellegű előkészítésének jelentőségét sem hagyhatjuk figyelmen kívül. Jelentős részben az apparátus szakjellegű munkája során történik meg az információk begyűjtése és értékelése, a döntési tervezet, vagy döntési variánsok kidolgozása is. Ez pedig legalábbis körvonalazza a lehetséges döntések dimenzióit, annál is inkább, mert ezen a szinten sok lehetőség van a tudomány bekapcsolására.

Mint említettük, az állami-politikai szervezetekben való politikai aktivitás társadalmi és szervezeti feltételei bizonyos fokig mások — természetesen itt is a történeti helyzettől függően. Az állami-politikai szervezetek „tagsága" részben foglalkozásszerűen dolgozó szakemberekből áll, másrészt testületi szervek tagjaiból, akik időlegesen, nem foglalkozásszerűen végzik ezt a tevékenységüket, s társadalmi, szakmai összetételük is igen heterogén. Végül: a választások is az állami politikai szervekben, munkájában, illetve döntéseiben való igen különböző szintű, de közvetett állampolgári részvételt jelentenek.

Az állami-politikai szervek közül talán a különböző szintű *testületi szervek* (a helyi tanácsoktól a parlamentig) tevékenységének a politikai jellege a leginkább kézenfekvő a köztudat számára is. Ily módon a testületi szervek tevékenységében való részvétel a politikai aktivitásnak ténylegesen egyik legelterjedtebb, jóllehet sokszor formálissá váló lehetősége. Ez a kérdés a mi társadalmi viszonyaink között azért is különös figyelmet érdemel, mert számukat tekintve sem kevés az olyan állampolgár, aki testületi szerv politikai tevékenységében részt vesz, elsősorban a helyi tanácsok szintjén. A testületi szervek tevékenysége azonban korántsem problémamentes.

Lássunk talán egy, a problémát megvilágító példát. Két évvel ezelőtt néhány községi tanács vonatkozásában megvizsgáltuk (egy tervezett nagyobb kutatás előkészítéseként) a tanácstagok aktivitásának alakulását a tanácsüléseken és a választókkal való kapcsolatukban. A vizsgálat adataiból — amelyeket az igen kis esetszám miatt távolról sem kívánunk általánosítani — körülbelül azt állapíthattuk meg, hogy a tanácsi döntésekben jelentős, szinte meghatározó szerepe van a végrehajtó-igazgatási apparátus előkészítő munkájának. Ezt mutatja például az is, hogy a megkérdezett tanácstagok 91 százaléka sohasem szavazott a vb előterjesztése ellen. A vitában való részvétel már kedvezőbb képet mutat, bár ebben a vonatkozásban is észlelhető passzivitás (a tanácstagok 37 százaléka egyetlenegyszer sem tett semmiféle indítványt a tanácsülésen, és csaknem 27 százalékuk soha nem is szólalt fel). A vita-aktivitás elsősorban a községfejlesztési és más gazdasági és kulturális ügyek vonatkozásában nyilvánul meg. Bizonyos fokú passzivitás észlelhető a másik viszonylatban, a választói igényeknek, a bejelentéseknek a tanácshoz való továbbításában is (ez a passzivitás más adatok alapján is megállapítható). A megkérdezett tanácstagoknak kb. 23 százaléka egyszer sem továbbított választói bejelentést, 34 százalékuk szóban, 71 százalékuk pedig írásban sohasem interpellált. Mármost világos, hogy például írásos interpellációt mint szokásos formát elvárni egy községi tanácstagtól, társadalmunk fejlődésének mai fokán többé-kevésbé indokolatlan optimizmus volna, és az is elképzelhető, hogy más községi tanácsok vizsgálata során ettől többé-kevésbé eltérő adatokhoz juthatnánk. Valami általános jelenséget azonban mégis jelez még ez a kísérleti vizsgálat is.

Mindenekelőtt arra mutat, hogy a testületi szervek és az igazgatási szervek viszonyában — az adott döntést tekintve — ezen a szinten is nagy az igazgatási-végrehajtó szervek jelentősége, a testületi döntés pedig sokszor csak formális, jóváhagyó jellegű. Jelzi azonban az ügyeknek azt a csoportját is, amelyben aktivitás nyilvánul meg, következésképpen a jövőben is megmutatkozhat, ahol tehát a jogszabályi lehetőségeket is tágítani lehet, illetve

Digitized by Google

rükséges. Elsősorban ugyanis *az érdekeltség megléte, annak tudata, a kellő értékű informáltság és a döntésben való tényleges részvételi lehetőség* kelt-et politikai aktivitást. Az pedig világos, hogy például a községfejlesztésben község lakói általánosan érdekeltek, és ezt az érdekeltségüket könnyebben merik fel. Ez maga is aktivitásra ösztönzi a tanácstagot, s még inkább ebbe z irányba késztethetik választói, hiszen — mint megfigyeléseink is igazolták - a választóival szorosabb kapcsolatot tartó tanácstag a tanácsülésen is ak-ivabb. A községfejlesztési, az egész községet érintő gazdasági vagy kulturális érdésekben való állásfoglalás kevesebb sajátos szakismeretet kíván (ennek iánya egyébként ismét csak gátlóan hathat a testületi döntésekben való ktív részvételre), ilyen döntéseknél tehát a tanácstag kevésbé érzi hátrá-yosnak helyzetét az igazgatási-végrehajtó apparátus előterjesztésében meg-evő szakismerettel szemben. Hogy jelenlegi viszonyaink között még az ilyen ellegű kérdések eldöntésekor sincsenek ellenszavazatok, az több körülményre ezethető vissza. Részben a testület csoportsajátosságaival függhet össze, rész-en a helyi politikai mechanizmussal magyarázható. A tanácsi előterjesztő-eknek a pártszervek által való előzetes jóváhagyásának, a népfronttal, ese-enkint pedig felsőbb szervekkel való egyeztetésének stb. ismeretében ugyanis z individuális tanácstag még akkor is erőtlennek érezheti *egyéni* állásfog-alását, ha ez választói érdekeken alapszik. A döntésben való részvétel sok-zor akkor is formális marad, ha a problémának csak a szakvonatkozásai merülnek fel, társadalmi-politikai összefüggéseit (s ami ennek tartalmát je-enti: érdek-vonatkozásait) azonban elhanyagolják.

A tanácsi szervezet átalakításának problémájáról folyó vita egyik leg-ontosabb tanulsága az, hogy a szocialista demokrácia továbbfejlesztésének egyik komoly lehetősége a helyi állami-politikai szervezetekben való rész-vétel fokozott kibontakoztatása; ez természetesen elválaszthatatlan a helyi politikai-tanácsi és más szervezetek hatáskörének fejlesztésétől. Talán követ-kezetlenségnek tűnik, ha az imént elemzett adatok birtokában is ehhez a véleményhez csatlakozunk.

Ennek több oka van. Egyrészt — minthogy a társadalom szakszerű köz-ponti irányítása éppen a modern társadalom viszonyai folytán állandóan erő-södő folyamat, és minthogy a központi irányítási koncepció, ha tekintetbe veszi is a helyi lehetőségeket és érdekeket, elsősorban a társadalom általános helyzetéből, igényeiből, lehetőségeiből indul ki — állandóan nő *a helyi adott-ságok és igények szerepe is.* Részben mint korrekciós tényezőké, részben pe-dig mint azon feltételek összességéé, amelyek a központi elhatározások — esetleg éppen a helyi adottságok következtében kialakuló — diszfunkcioná-lis következményeit kiküszöbölő döntéseket kondicionálják. A helyi adottsá-gok, érdekek érvényesítésében a tényleges társadalmi feltételekre, igényekre épülő igazgatási-jogi keretek és szabályok kialakításának is tényleges sze-repe van.

Másrészt *a közvetlen érdekeltség tudatának alakulása is* a helyi politikai szervek jelentőségének növelése, a helyi döntésekben való részvétel szélese-dése irányában hat. A közvetlen érdekeltség a helyi problémákkal kapcso-latban egyrészt megvan, másrészt pedig könnyebben felismerhető (éppen úgy, mint országos szinten például az egyes szakmákkal, foglalkozásokkal kapcsolatos közvetlen érdekeltség), és a helyi döntésekről szóló információ is könnyebben eljuttatható a döntés potenciális részvevőihez. Jóllehet a helyi viszonyok vonatkozásában is egyre erősödik a döntések szakjellege, a helyi politikai testületek tagjainak jelölésében is érvényesíthető a különböző fog-lalkozások képviseletének elve, amely az érdek kifejezésén túl a szakszerű közrehatás révén is megalapozottabbá teheti a döntéseket. (Csak mellékesen jegyezzük meg, hogy egy régebbi vizsgálatunk adatai szerint a helyi tanácsi szervezetek működésére vonatkozó jogszabályok ismeretének szintje az ál-lampolgárok között általában magasabb, mint az országos államhatalmi és igazgatási szervekre vonatkozóké.)

Digitized by Google

Még igen sok problémáját említhetnénk meg a politikai életben különböző állami-politikai szervezeteken keresztül való részvételnek. Szólhatnánk például arról, hogy sokan megfeledkeznek az állami-politikai szervezetekben végzett munka politikai jellegéről. Az utolsó évszázadban erősen előtérbe került e szervezetek szakjellege, s ennek következtében az ott dolgozók tudatában sokszor fel sem merül, hogy kifejezetten szakjellegű munkájuk ellátásának puszta tényével és mikéntjével is politikai tevékenységet végeznek. Egy francia politikai szociológiai munka egyenesen az apolitizmus egyik lényeges elemének tartja azt, hogy a hatalom alkalmazottai — a politikai életen kívül állónak tartják magukat. Ezt az álláspontot — fejtegeti tovább az említett munka — csak megerősíti a technokrácia ideológiája, amely azonosítja a szervezeti, igazgatási cselekvés racionalitását a társadalmi hatékonysággal, elfeledkezve a célok racionalitásáról. Aligha kell indokolnunk, hogy az állami politikai szervek tevékenységében részvevőknek ilyenfajta apolitikus álláspontja valóban öncsalás, még tőkés viszonyok között is. A szakszerűséggel való „álcázás" semmiképpen sem szünteti meg az államhatalmi szervekben folyó tevékenység primér politikai jellegét. Annál is kevésbé, mert a politikai tevékenységben, a politikai döntésekben egyre nagyobb helyet kap a szak-elem, s ezzel párhuzamosan végbemegy a politika szakosodása is. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy csökken az egyre differenciáltabbá, gazdagabbá és mélyebbé váló sajátos politikai szakismeret jelentősége.

A politikai döntésekben való részvételnek ez a formája semmi esetre sem becsülhető alá. Különösen akkor, ha figyelembe vesszük, hogy az állami-politikai szervezetekben dolgozók tevékenységét sem pusztán a szervezeti célok, szabályok, viszonyok kondicionálják, hanem a társadalomhoz, az egyes rétegekhez, csoportokhoz fűződő érdekeik, kapcsolataik, ambícióik is közrehatnak ebben a tevékenységben, közvetve tehát az állami politika végrehajtásában, esetleg alakításában is.

A párton, és az állami politikai szervezeteken kívül természetesen más szervezetek is végeznek politikai tevékenységet, és ezek is bekapcsolják az egyént a politikai folyamatokba. S ha nem is vállalkozhatunk sem az eddig már említett, sem más szervezetekben (ifjúsági szervezetek, szakszervezet stb.) való részvétel alaposabb elemzésére, annyit megállapíthatunk, hogy mindenütt *egyre jelentősebbé válik a politikai folyamatokban a szervezeteken keresztül való részvétel.* Az ilyesfajta részvétel közvetlen, ha egy-egy szervezet politikájának alakításában való közreműködést jelent, vagy közvetett, ha a vezetés révén a szervezetben kialakított politikának megfelelően *a szervezet egésze hat közre* az össztársadalomra vonatkozó politikai folyamatban.

Kérdés azonban, hogy növeli-e a puszta szervezeti tagság különösen a több szervezetben való tagság — nem is szólva a szervezetben betöltött vezető funkcióról — az egyéb téren kifejtett politikai aktivitást is. Néhány vizsgálatunk adatai — pl. a népi ülnököknek a bíráskodási folyamatban való részvételével vagy a már említett tanácstagi vizsgálattal kapcsolatosak —, mintha ezt erősítenék meg. Sőt az is megállapítható volt, hogy a szervezeti aktivitás függvényében emelkedik a politikai és jogi ismeretszint, informáltság is, ami nyilvánvalóan az aktivizálódás irányában hathat vissza a politikai életben való részvételre. Éppen ez az utóbbi jelenség teszi azonban kérdésessé az említett vizsgálódásokból levonható következtetéseket. Valószínűnek látszik ugyanis, hogy nem annyira a több szervezeti tagság növeli a politikai aktivitást — hiszen az így könnyen válhat formálissá —, hanem a politikailag aktív emberek tagjai, sőt funkcionáriusai több szervezetnek is.

A politikai szervezetek munkájában akár állami, akár társadalmi politikai szervezetek ezek, a lakosságnak egy kisebbik része vesz részt, akik azonban — ha a szervezeti keretekben való aktivitásuk csökkent, vagy nem egyenlő szintű is — mégis a lakosság politikailag aktívabb részét alkotják. Kérdés azonban, hogy a mai szocialista társadalmunk viszonyai között csak szervezeti keretek között képzelhető-e el a politikai aktivitás, vagy a politikai folyamatok szer-

Digitized by Google

veződési tendenciája mellett vannak-e más, esetleg ad hoc jellegű részvételi formák is, s kell-e számolnunk ilyenek keletkezésével. Erre a kérdésre most csak egy vonatkozásban, a választással összefüggésben felelhetünk valamenyire megalapozottan.

A lakosság legszélesebb rétegeinek klasszikus részvételi lehetősége a politikai döntésekben — a választás. Nem kétséges, hogy a *széles körű választójog valóban fontos eleme a demokratikus politikai rendszernek;* így a választások jogi szabályozásával nyújtott keretek lényeges feltételei a politikai döntésekben való részvételnek. Ám az sem kétséges, hogy a választójog gyakorlásának módját, a jogi szabályozás adta lehetőségek valóraváltását is a társadalmi tényezők sokasága határozza meg, s ezek között a társadalom strukturális viszonyain kívül, az adott történelmi helyzetnek, a politikai rendszer egésze és egyes elemei működésének is fontos szerepük van.

Az egyén választási magatartását alapvetően két tényező alakítja: egyrészt helye a társadalomban (széles értelemben véve ezt, ide értve tehát osztály- és réteghelyzetét, betöltött státuszpozícióit, családi hagyományait, képzettségét, szervezeti tagságát stb.), másrészt azok az alternatívák, amelyek között választhat. A politikai szociológia eddigi kutatásai azt bizonyítják, hogy egyik tényező sem érvényesülhet világosan, mert mindkettő vonatkozásában belép egy harmadik, mégpedig a manipulálhatóság lehetősége. Különösen világos ez az alternatívák esetében. A társadalom politikai erői ugyanis a politikai erőviszonyoknak megfelelő alternatívákat tárnak a választópolgár elé, mégpedig szükségszerűen szervezetek által kialakított alternatívákat. Minthogy a politikai folyamatok jó része — az uralom és a kormányzás szintjén pedig valamennyi — szervezetekben megy végbe, a választók elé tárt alternatívák megfoglamazása is szervezetekben történik. Ez már eleve különböző érdekek, lehetőségek egyeztetésével jár. Ennek következtében az individuális választópolgár közvetlen érintettsége esetleg eltűnhet, vagy oly távolivá válhat, hogy könnyen ez formálissá teheti a választáson való részvételét. Az is előfordul, hogy nem a tényleges alternatívák közötti választás határozza meg a választói döntést, hanem más tényezők (pl. családi vagy területi hagyományok stb.). Ugyanakkor a túl általánosan megfogalmazott, reális alternatívát nem kínáló politikai álláspontok a választásra jogosultak passzív magatartására vezethetnek. (Csak mellékesen jegyezzük meg, hogy a politikailag passzív emberek számának növekedése általában nagyobb lehetőséget ad az esetleg kisebbségben levő aktív csoportoknak arra, hogy az általuk helyesnek tartott irányban döntően befolyásolják a választási folyamatot.)

A választópolgár oldaláról kiindulva, mindenekelőtt azt kell megállapítani, hogy a legkülönbözőbb tényezők — kezdve a családi hagyományoktól a tömegközlési eszközök befolyásáig és a társadalom általános állapotáig, az adott történeti helyzetben — gyakran abban az irányban hatnak, hogy a választópolgár nem ismeri fel társadalmi helyzetének politikai következményeit, és a maga helyének valamilyen illuzórikus értékeléséből kiindulva szavaz. Egy a választás szociológiájával foglalkozó nyugati munkában olvassuk, hogy a választópolgár a titkos szavazás folytán el van vágva a társadalomban betöltött minden szerepétől, családi, szomszédsági, szervezeti stb. kapcsolataitól, és mintegy a mindent átfogó politikai rendszer „absztrakt polgárának" szerepét teljesíti, anélkül, hogy mindennapi környezetében is vállalnia kellene a felelősséget a döntésért. Ez a felfogás az ember társadalmi helyzetének teljes félreértésén alapszik. Mert igaz ugyan, hogy a titkos szavazás anonimitása esetenkint lehetőséget ad olyan döntésre amelyért egyénileg nem kell felelősséget vállalni, de amikor a választó dönt — még olyan „absztrakt" szinten is, mint egy országos választás —, akkor döntésében társadalmi helyének, tudatának stb. következményei nyilatkoznak meg, akkor is, ha nemegyszer a tömegközlési eszközök irányítják vagy manipulálják ezt, vagy ha a társadalom általános helyzete és a választópolgár tényleges társadalmi helyzete eltér is ennek az ő tudatában jelentkező értékelésétől.

Digitized by Google

A választásokon való formális részvétel mögött meghúzódó apolitizmus természetesen ugyancsak társadalmi tényezőkre vezethető vissza. Az általános választójogon alapuló választási rendszer pl. lényegében egyenlőnek veszi az embereket, s nincs tekintettel azokra a tényezőkre, melyek döntésüket befolyásolhatják. Márpedig nyilvánvaló, hogy az emberek nem egyenlőek, mégpedig nem csupán társadalmi helyzetükből következően nem, hanem társadalmi helyzetükkel összefüggésben olyan vonatkozásokban is különböznek, amelyek — mint pl. az iskolázottság és a műveltség színvonala, azokról az alternatívákról és következményeikről való informáltságuk foka, amelyekben dönteniük kell — közvetlenül is kihatnak magatartásukra.

Az következik-e ebből, hogy az általános, egyenlő, és titkos választójogot és az erre alapuló választási rendszert el kell vetni? Semmiképpen sem. Az emberek közötti egyenlőtlenség különböző dimenziókban nyilatkozik meg, s ezeknek teljes kiküszöbölésére törekedni természetesen illúzió volna. De az egyenlőtlenség arányai már ma is csökkenthetők néhány vonatkozásban, és az iskolarendszer fejlődése, a kulturális eszközök általánosabb hozzáférhetősége, a tömegközlési eszközök tudatosabb kihasználása már önmagában is ebben az irányban hat. Számolni kell azonban azzal is, hogy teljes egyenlőség még az informáltság fokában sem érhető el. Egyrészt mindig maradnak státuszkötött információk (és itt nem lebecsülendő helyet foglalnak el a szakképzettséghez fűződő információk), másrészt az emberi érdeklődés differenciált voltából az is következik, hogy az emberek egyes csoportjai esetleg nem vesznek tudomást az információk bizonyos köréről, másokat pedig egyenesen elutasítanak. Régen ismert tétel a politikai szociológiában, hogy közömbös dolgokról, problémákról nincs vélemény. Az ilyen esetben mégis megnyilatkozó vélemény (vagyis az olyan, amelyet mesterséges módon váltunk ki, akár szavazócédulával, akár kérdőívvel) csak formális lehet.

Mindebből az következik, hogy meg kell találni a választások valódi helyét és jelentőségét a szocialista politikai rendszerben is. Ez pedig csak a közreható társadalmi tényezők elemzésével érhető el. Ezek a tényezők ugyanis másképpen érvényesülhetnek a különböző szinteken és különböző problémákkal kapcsolatosan. Feltehető például, hogy a közvetlen érintettség tudata — az informáltsággal is összefüggésben — másként nyilatkozik meg a helyi és az országos szintű választások során, másképpen az általánosság különböző fokán megfogalmazott alternatívákkal összefüggésben, másképpen a területi, a szakmai és a szervezeti választások alkalmával stb. A marxista politikai szociológia feladata itt óriási, és csak sokrétű kutatások segítségével oldható meg.

3 Tanulmányunk bevezetőjében többször is hangsúlyoztuk, hogy a politikai rendszer társadalmi-történeti környezete nem csupán a politikai rendszer kialakulásában játszik döntő szerepet, nem csupán e rendszer normatív vagy szervezeti elemeinek sajátosságait határozza meg, hanem a politikai rendszert tevékenységükben megvalósító emberek magatartását is formálja, és alakítja azt a politikai aktivitást is, amelyet a társadalom tagjainak a politikai folyamatokban, döntésekben való — a normatív szabályozástól eltérő módon is alakulható — részvétele fejez ki. Az eddigiekben megkíséreltünk rámutatni a politikai folyamatokban való egyéni részvétel egyes társadalmi tényezőire, elsősorban a szervezetekben zajló folyamatokat érintve, s megemlítve néhányat a részvételt, a politikai aktivitást befolyásoló társadalmi tényezők közül. Ezek a tényezők a politikai rendszer normatív és szervezeti elemeinek kialakulásában, a politikai folyamatok kereteiben is megnyilatkoznak, de még inkább „szabadon" hatnak a normákat, a szervezeti tevékenységet stb. megvalósító mindennapi emberi tevékenységben, a politikai folyamatokban való *egyéni* részvételben. Befejezésül, mintegy az elmondottak összefoglalásaképp, megkíséreljük vázolni azokat a tényezőket, amelyekkel a politikai aktivitás értékelése során — túl a normatív kereteken — különösen számolni kell.

Digitized by Google

Jelenlegi politikai rendszerünk ma is változó és alakuló keretei kibontakosának történeti-társadalmi összefüggéseivel most nem foglalkozhatunk. Alapban véve, két folyamat határozza meg e rendszer társadalmi környezetének játosságait: egyrészt a szocialista társadalom építése azok között a nemzetközi szonyok között, amelyekben élünk, másrészt az, hogy a szocialista társadalom ítése a magyar társadalom történetileg is meghatározott viszonyai között megy gbe. A valóságban természetesen lehetetlen elválasztani egymástól e két legntosabb tényezőnek a politikai magatartásra gyakorolt hatását, az elemzés rán azonban mégis rákényszerülünk erre, még akkor is, ha ezúttal csak jelzékre vállalkozhatunk.

A szocialista társadalom építésének két legfontosabb sajátossága nálunk yrészt az, hogy a modern iparosodás és mezőgazdaság viszonyait hozta létre rsadalmunkban, mégpedig a tudományos-technikai forradalom kibontakozának időszakában, másrészt az, hogy ezek a viszonyok a kizsákmányoló oszlyokat felszámoló, az antagonisztikus osztályellentéteket megszüntető, új tárdalmi rendszer körülményei között alakultak ki, a munkásosztály hatalmán apuló politikai rendszer segítségével. Az első sajátosságból az következik, ogy a politikai rendszerben is azok a tényezők kapnak hangsúlyt, amelyek a odern ipari fejlődéssel és kísérőjelenségeivel (a szervezetek elszaporodásával, gazdasági és társadalmi tervezéssel, az urbanizációval, a női munka tömeessé válásával stb.) együttjárnak. Ilyen pl. a centralizáció előretörése a szerezeti megoldásokban és a politikai koncepciók kialakításában, amellyel egydejűleg azonban — a fejlettségi különbségeknek megfelelően — a régiók, az gyes tájegységek relatív jelentőségének is súlya van; a szakszerűség elemék fokozott jelentősége a társadalmi problémák megoldásában — ideértve a olitikai problémákat is —, a politikai folyamatoknak túlnyomó részben szerezeti keretek közé kerülése, az egyéni politikai aktivitás szervezeti keretén belül való kibontakozásának feltételei stb. A második sajátosság viszont - azon túl, és éppen azáltal, hogy alapvetően megváltoztatta a hatalmi viszoyokat — osztályalapot teremt egy szélesebb demokrácia kibontakozásának. A két sajátosság társadalmi következményei tehát bizonyos fokig *ellentétesen* lakítják a politikai részvétel társadalmi feltételeit, és ennek figyelmen kívül agyása a gyakorlati politikai életben is felidézheti megalapozatlan törekvések s várakozások veszélyét.

A magyar társadalom történeti fejlődésének egyes sajátosságai bizonyos rtelemben a politikai aktivitás alacsonyabb szintjét erősítik. Általánosan ismert – sőt talán kissé közhelyszerűen is hangzik, s ezért részletes elemzést érdemelne —, hogy hazánkban a felszabadulás előtt nem voltak meg a politikai folyanatokban való demokratikus részvétel lehetőségei még a polgári demokratikus llamberendezkedés mércéjével mérve sem. A széles néptömegek politikai magatartásának alakulása ily módon alig mehetett végbe a normális aktivitás zintjén; erre még a munkásszervezetek sem adtak elegendő lehetőséget. A néptömegeknek a politikai folyamatokban való részvételét részben passzivitás jellemezte — legalábbis az országos szintű politika irányában —, részben pedig az esetről esetre szinte robbanásszerűen való megnyilvánulás. A politikai passzivitás — azon kívül, hogy az osztályuralmi viszonyok következtében a politikai olyamatokban való normális részvétel széles rétegek számára még formálisan em volt lehetséges — történetileg is igen sok körülménnyel függött össze. Csak egyetlen példára utalunk itt, talán nem is a legfontosabbra. Nem politikai szociológus, nem is történész, hanem író, Veres Péter jegyezte meg egy közelmúltban megjelent írásában arról a parasztról, aki a kisparcellán termelte meg mindennapi kenyerét. „Az ilyen paraszt aztán keveset törődik a politikai jogokkal, szabadsággal, ha élni hagyják." A kisparcella jórészt a múlté, ez a magatartási forma azonban — amely egyébként csak részben kötődött a kisparcellán bizonyos fokig független életet élő parasztsághoz — ma is él. Ma is, holott az ember mindennapjának biztosítottsága ma sokkal több szállal kötődik egy bizonyos közösséghez, szervezethez, és az egész társadalomhoz is, sokkal inkább

Digitized by Google

A választásokon való formális részvétel mögött meghúzódó apolitizmus természetesen ugyancsak társadalmi tényezőkre vezethető vissza. Az általános választójogon alapuló választási rendszer pl. lényegében egyenlőnek veszi az embereket, s nincs tekintettel azokra a tényezőkre, melyek döntésüket befolyásolhatják. Márpedig nyilvánvaló, hogy az emberek nem egyenlőek, mégpedig nem csupán társadalmi helyzetükből következően nem, hanem társadalmi helyzetükkel összefüggésben olyan vonatkozásokban is különböznek, amelyek — mint pl. az iskolázottság és a műveltség színvonala, azokról az alternatívákról és következményeikről való informáltságuk foka, amelyekben dönteniük kell — közvetlenül is kihatnak magatartásukra.

Az következik-e ebből, hogy az általános, egyenlő, és titkos választójogot és az erre alapuló választási rendszert el kell vetni? Semmiképpen sem. Az emberek közötti egyenlőtlenség különböző dimenziókban nyilatkozik meg, s ezeknek teljes kiküszöbölésére törekedni természetesen illúzió volna. De az egyenlőtlenség arányai már ma is csökkenthetők néhány vonatkozásban, és az iskolarendszer fejlődése, a kulturális eszközök általánosabb hozzáférhetősége, a tömegközlési eszközök tudatosabb kihasználása már önmagában is ebben az irányban hat. Számolni kell azonban azzal is, hogy teljes egyenlőség még az informáltság fokában sem érhető el. Egyrészt mindig maradnak státuszkötött információk (és itt nem lebecsülendő helyet foglalnak el a szakképzettséghez fűződő információk), másrészt az emberi érdeklődés differenciált voltából az is következik, hogy az emberek egyes csoportjai esetleg nem vesznek tudomást az információk bizonyos köréről, másokat pedig egyenesen elutasítanak. Régen ismert tétel a politikai szociológiában, hogy közömbös dolgokról, problémákról nincs vélemény. Az ilyen esetben mégis megnyilatkozó vélemény (vagyis az olyan, amelyet mesterséges módon váltunk ki, akár szavazócédulával, akár kérdőívvel) csak formális lehet.

Mindebből az következik, hogy meg kell találni a választások valódi helyét és jelentőségét a szocialista politikai rendszerben is. Ez pedig csak a közreható társadalmi tényezők elemzésével érhető el. Ezek a tényezők ugyanis másképpen érvényesülhetnek a különböző szinteken és különböző problémákkal kapcsolatosan. Feltehető például, hogy a közvetlen érintettség tudata — az informáltsággal is összegüggésben — másként nyilatkozik meg a helyi és az országos szintű választások során, másképpen az általánosság különböző fokán megfogalmazott alternatívákkal összefüggésben, másképpen a területi, a szakmai és a szervezeti választások alkalmával stb. A marxista politikai szociológia feladata itt óriási, és csak sokrétű kutatások segítségével oldható meg.

3 Tanulmányunk bevezetőjében többször is hangsúlyoztuk, hogy a politikai rendszer társadalmi-történeti környezete nem csupán a politikai rendszer kialakulásában játszik döntő szerepet, nem csupán e rendszer normatív vagy szervezeti elemeinek sajátosságait határozza meg, hanem a politikai rendszert tevékenységükben megvalósító emberek magatartását is formálja, és alakítja azt a politikai aktivitást is, amelyet a társadalom tagjainak a politikai folyamatokban, döntésekben való — a normatív szabályozástól elétérő módon is alakulható — részvétele fejez ki. Az eddigiekben megkíséreltünk rámutatni a politikai folyamatokban való egyéni részvétel egyes társadalmi tényezőire, elsősorban a szervezetekben zajló folyamatokat érintve, s megemlítve néhányat a részvételt, a politikai aktivitást befolyásoló társadalmi tényezők közül. Ezek a tényezők a politikai rendszer normatív és szervezeti elemeinek kialakulásában, a politikai folyamatok kereteiben is megnyilatkoznak, de még inkább „szabadon" hatnak a normákat, a szervezeti tevékenységet stb. megvalósító mindennapi emberi tevékenységben, a politikai folyamatokban való *egyéni* részvételben. Befejezésül, mintegy az elmordottak összefoglalásaképp, megkíséreljük vázolni azokat a tényezőket, amelyekkel a politikai aktivitás értékelése során — túl a normatív kereteken — különösen számolni kell

Digitized by Google

Jelenlegi politikai rendszerünk ma is változó és alakuló keretei kibontakosának történeti-társadalmi összefüggéseivel most nem foglalkozhatunk. Alapban véve, két folyamat határozza meg e rendszer társadalmi környezetének játosságait: egyrészt a szocialista társadalom építése azok között a nemzetközi szonyok között, amelyekben élünk, másrészt az, hogy a szocialista társadalom ítése a magyar társadalom történetileg is meghatározott viszonyai között megy gbe. A valóságban természetesen lehetetlen elválasztani egymástól e két legntosabb tényezőnek a politikai magatartásra gyakorolt hatását, az elemzés rán azonban mégis rákényszerülünk erre, még akkor is, ha ezúttal csak jelzékre vállalkozhatunk.

A szocialista társadalom építésének két legfontosabb sajátossága nálunk gyrészt az, hogy a modern iparosodás és mezőgazdaság viszonyait hozta létre rsadalmunkban, mégpedig a tudományos-technikai forradalom kibontakozának időszakában, másrészt az, hogy ezek a viszonyok a kizsákmányoló oszlyokat felszámoló, az antagonisztikus osztályellentéteket megszüntető, új tárdalmi rendszer körülményei között alakultak ki, a munkásosztály hatalmán apuló politikai rendszer segítségével. Az első sajátosságból az következik, ogy a politikai rendszerben is azok a tényezők kapnak hangsúlyt, amelyek a odern ipari fejlődéssel és kísérőjelenségeivel (a szervezetek elszaporodásával, gazdasági és társadalmi tervezéssel, az urbanizációval, a női munka tömeessé válásával stb.) együttjárnak. Ilyen pl. a centralizáció előretörése a szerezeti megoldásokban és a politikai koncepciók kialakításában, amellyel egydejűleg azonban — a fejlettségi különbségeknek megfelelően — a régiók, az gyes tájegységek relatív jelentőségének is súlya van; a szakszerűség elemek fokozott jelentősége a társadalmi problémák megoldásában — ideértve a olitikai problémákat is —, a politikai folyamatoknak túlnyomó részben szerezeti keretek közé kerülése, az egyéni politikai aktivitás szervezeti keretten belül való kibontakozásának feltételei stb. A második sajátosság viszont – azon túl, és éppen azáltal, hogy alapvetően megváltoztatta a hatalmi viszoyokat — osztályalapot teremt egy szélesebb demokrácia kibontakozásának. A két sajátosság társadalmi következményei tehát bizonyos fokig *ellentétesen* lakítják a politikai részvétel társadalmi feltételeit, és ennek figyelmen kívül agyása a gyakorlati politikai életben is felidézheti megalapozatlan törekvések s várakozások veszélyét.

A magyar társadalom történeti fejlődésének egyes sajátosságai bizonyos rtelemben a politikai aktivitás alacsonyabb szintjét erősítik. Általánosan ismert – sőt talán kissé közhelyszerűen is hangzik, s ezért részletes elemzést érdemlne —, hogy hazánkban a felszabadulás előtt nem voltak meg a politikai folyamatokban való demokratikus részvétel lehetőségei még a polgári demokratikus llamberendezkedés mércéjével mérve sem. A széles néptömegek politikai magatartásának alakulása ily módon alig mehetett végbe a normális aktivitás szintjén; erre még a munkásszervezetek sem adtak elegendő lehetőséget. A néptömegeknek a politikai folyamatokban való részvételét részben passzivitás jellemezte — legalábbis az országos szintű politika irányában —, részben pedig az esetről esetre szinte robbanásszerűen való megnyilvánulás. A politikai passzivitás — azon kívül, hogy az osztályuralmi viszonyok következtében a politikai folyamatokban való normális részvétel széles rétegek számára még formálisan sem volt lehetséges — történetileg is igen sok körülménnyel függött össze. Csak egyetlen példára utalunk itt, talán nem is a legfontosabbra. Nem politikai szociológus, nem is történész, hanem író, Veres Péter jegyezte meg egy közelmúltban megjelent írásában arról a parasztról, aki a kisparcellán termelte meg mindennapi kenyerét. „Az ilyen paraszt aztán keveset törődik a politikai jogokkal, szabadsággal, ha élni hagyják." A kisparcella jórészt a múlté, ez a magatartási forma azonban — amely egyébként csak részben kötődött a kisparcellán bizonyos fokig független életet élő parasztsághoz — ma is él. Ma is, holott az ember mindennapjának biztosítottsága ma sokkal több szállal kötődik egy bizonyos közösséghez, szervezethez, és az egész társadalomhoz is, sokkal inkább

Digitized by Google

A választásokon való formális részvétel mögött meghúzódó apolitizmus természetesen ugyancsak társadalmi tényezőkre vezethető vissza. Az általános választójogon alapuló választási rendszer pl. lényegében egyenlőnek veszi az embereket, s nincs tekintettel azokra a tényezőkre, melyek döntésüket befolyásolhatják. Márpedig nyilvánvaló, hogy az emberek nem egyenlőek, mégpedig nem csupán társadalmi helyzetükből következően nem, hanem társadalmi helyzetükkel összefüggésben olyan vonatkozásokban is különböznek, amelyek — mint pl. az iskolázottság és a műveltség színvonala, azokról az alternatívákról és következményeikről való informáltságuk foka, amelyekben dönteniük kell — közvetlenül is kihatnak magatartásukra.

Az következik-e ebből, hogy az általános, egyenlő, és titkos választójogot és az erre alapuló választási rendszert el kell vetni? Semmiképpen sem. Az emberek közötti egyenlőtlenség különböző dimenziókban nyilatkozik meg, s ezeknek teljes kiküszöbölésére törekedni természetesen illúzió volna. De az egyenlőtlenség arányai már ma is csökkenthetők néhány vonatkozásban, és az iskolarendszer fejlődése, a kulturális eszközök általánosabb hozzáférhetősége, a tömegközlési eszközök tudatosabb kihasználása már önmagában is ebben az irányban hat. Számolni kell azonban azzal is, hogy teljes egyenlőség még az informáltság fokában sem érhető el. Egyrészt mindig maradnak státuszkötött információk (és itt nem lebecsülendő helyet foglalnak el a szakképzettséghez fűződő információk), másrészt az emberi érdeklődés differenciált voltából az is következik, hogy az emberek egyes csoportjai esetleg nem vesznek tudomást az információk bizonyos köréről, másokat pedig egyenesen elutasítanak. Régen ismert tétel a politikai szociológiában, hogy közömbös dolgokról, problémákról nincs vélemény. Az ilyen esetben mégis megnyilatkozó vélemény (vagyis az olyan, amelyet mesterséges módon váltunk ki, akár szavazócédulával, akár kérdőívvel) csak formális lehet.

Mindebből az következik, hogy meg kell találni a választások valódi helyét és jelentőségét a szocialista politikai rendszerben is. Ez pedig csak a közreható társadalmi tényezők elemzésével érhető el. Ezek a tényezők ugyanis másképpen érvényesülhetnek a különböző szinteken és különböző problémákkal kapcsolatosan. Feltehető például, hogy a közvetlen érintettség tudata — az informáltsággal is összefüggésben — másként nyilatkozik meg a helyi és az országos szintű választások során, másképpen az általánosság különböző fokán megfogalmazott alternatívákkal összefüggésben, másképpen a területi, a szakmai és a szervezeti választások alkalmával stb. A marxista politikai szociológia feladata itt óriási, és csak sokrétű kutatások segítségével oldható meg.

3

Tanulmányunk bevezetőjében többször is hangsúlyoztuk, hogy a politikai rendszer társadalmi-történeti környezete nem csupán a politikai rendszer kialakulásában játszik döntő szerepet, nem csupán e rendszer normatív vagy szervezeti elemeinek sajátosságait határozza meg, hanem a politikai rendszert tevékenységükben megvalósító emberek magatartását is formálja, és alakítja azt a politikai aktivitást is, amelyet a társadalom tagjainak a politikai folyamatokban, döntésekben való — a normatív szabályozástól eltérő módon is alakulható — részvétele fejez ki. Az eddigiekben megkíséreltünk rámutatni a politikai folyamatokban való egyéni részvétel egyes társadalmi tényezőire, elsősorban a szervezetekben zajló folyamatokat érintve, s megemlítve néhányat a részvételt, a politikai aktivitást befolyásoló társadalmi tényezők közül. Ezek a tényezők a politikai rendszer normatív és szervezeti elemeinek kialakulásában, a politikai folyamatok kereteiben is megnyilatkoznak, de még inkább „szabadon" hatnak a normákat, a szervezeti tevékenységet stb. megvalósító mindennapi emberi tevékenységben, a politikai folyamatokban való *egyéni* részvételben. Befejezésül, mintegy az elmondottak összefoglalásaképp, megkíséreljük vázolni azokat a tényezőket, amelyekkel a politikai aktivitás értékelése során — túl a normatív kereteken — különösen számolni kell.

Digitized by Google

Jelenlegi politikai rendszerünk ma is változó és alakuló keretei kibontakozásának történeti-társadalmi összefüggéseivel most nem foglalkozhatunk. Alapban véve, két folyamat határozza meg e rendszer társadalmi környezetének sajátosságait: egyrészt a szocialista társadalom építése azok között a nemzetközi viszonyok között, amelyekben élünk, másrészt az, hogy a szocialista társadalom építése a magyar társadalom történetileg is meghatározott viszonyai között megy végbe. A valóságban természetesen lehetetlen elválasztani egymástól e két legfontosabb tényezőnek a politikai magatartásra gyakorolt hatását, az elemzés során azonban mégis rákényszerülünk erre, még akkor is, ha ezúttal csak jelzésekre vállalkozhatunk.

A szocialista társadalom építésének két legfontosabb sajátossága nálunk egyrészt az, hogy a modern iparosodás és mezőgazdaság viszonyait hozta létre társadalmunkban, mégpedig a tudományos-technikai forradalom kibontakozásának időszakában, másrészt az, hogy ezek a viszonyok a kizsákmányoló osztályokat felszámoló, az antagonisztikus osztályellentéteket megszüntető, új társadalmi rendszer körülményei között alakultak ki, a munkásosztály hatalmán alapuló politikai rendszer segítségével. Az első sajátosságból az következik, hogy a politikai rendszerben is azok a tényezők kapnak hangsúlyt, amelyek a modern ipari fejlődéssel és kísérőjelenségeivel (a szervezetek elszaporodásával, a gazdasági és társadalmi tervezéssel, az urbanizációval, a női munka tömegessé válásával stb.) együttjárnak. Ilyen pl. a centralizáció előretörése a szervezeti megoldásokban és a politikai koncepciók kialakításában, amellyel egyidejűleg azonban — a fejlettségi különbségeknek megfelelően — a régiók, az egyes tájegységek relatív jelentőségének is súlya van; a szakszerűség elemének fokozott jelentősége a társadalmi problémák megoldásában — ideértve a politikai problémákat is —, a politikai folyamatoknak túlnyomó részben szervezeti keretek közé kerülése, az egyéni politikai aktivitás szervezeti keretein belül való kibontakozásának feltételei stb. A második sajátosság viszont — azon túl, és éppen azáltal, hogy alapvetően megváltoztatta a hatalmi viszonyokat — osztályalapot teremt egy szélesebb demokrácia kibontakozásának. A két sajátosság társadalmi következményei tehát bizonyos fokig *ellentétesen* alakítják a politikai részvétel társadalmi feltételeit, és ennek figyelmen kívül hagyása a gyakorlati politikai életben is felidézheti megalapozatlan törekvések és várakozások veszélyét.

A magyar társadalom történeti fejlődésének egyes sajátosságai bizonyos értelemben a politikai aktivitás alacsonyabb szintjét erősítik. Általánosan ismert — sőt talán kissé közhelyszerűen is hangzik, s ezért részletes elemzést érdemelne —, hogy hazánkban a felszabadulás előtt nem voltak meg a politikai folyamatokban való demokratikus részvétel lehetőségei még a polgári demokratikus államberendezkedés mércéjével mérve sem. A széles néptömegek politikai magatartásának alakulása ily módon alig mehetett végbe a normális aktivitás szintjén; erre még a munkásszervezetek sem adtak elegendő lehetőséget. A néptömegeknek a politikai folyamatokban való részvételét részben passzivitás jellemezte — legalábbis az országos szintű politika irányában —, részben pedig az esetről esetre szinte robbanásszerűen való megnyilvánulás. A politikai passzivitás — azon kívül, hogy az osztályuralmi viszonyok következtében a politikai folyamatokban való normális részvétel széles rétegek számára még formálisan sem volt lehetséges — történetileg is igen sok körülménnyel függött össze. Csak egyetlen példára utalunk itt, talán nem is a legfontosabbra. Nem politikai szociológus, nem is történész, hanem író, Veres Péter jegyezte meg egy közelmúltban megjelent írásában arról a parasztról, aki a kisparcellán termelte meg mindennapi kenyerét. „Az ilyen paraszt aztán keveset törődik a politikai jogokkal, szabadsággal, ha élni hagyják." A kisparcella jórészt a múlté, ez a magatartási forma azonban — amely egyébként csak részben kötődött a kisparcellán bizonyos fokig független életet élő parasztsághoz — ma is él. Ma is, holott az ember mindennapjának biztosítottsága ma sokkal több szállal kötődik egy bizonyos közösséghez, szervezethez, és az e[illegible]alomhoz is, sokkal inkább

Digitized by Google

A választásokon való formális részvétel mögött meghúzódó apolitizmus természetesen ugyancsak társadalmi tényezőkre vezethető vissza. Az általános választójogon alapuló választási rendszer pl. lényegében egyenlőnek veszi az embereket, s nincs tekintettel azokra a tényezőkre, melyek döntésüket befolyásolhatják. Márpedig nyilvánvaló, hogy az emberek nem egyenlőek, mégpedig nem csupán társadalmi helyzetükből következően nem, hanem társadalmi helyzetükkel összefüggésben olyan vonatkozásokban is különböznek, amelyek — mint pl. az iskolázottság és a műveltség színvonala, azokról az alternatívákról és következményeikről való informáltságuk foka, amelyekben dönteniük kell — közvetlenül is kihatnak magatartásukra.

Az következik-e ebből, hogy az általános, egyenlő, és titkos választójogot és az erre alapuló választási rendszert el kell vetni? Semmiképpen sem. Az emberek közötti egyenlőtlenség különböző dimenziókban nyilatkozik meg, s ezeknek teljes kiküszöbölésére törekedni természetesen illúzió volna. De az egyenlőtlenség arányai már ma is csökkenthetők néhány vonatkozásban, és az iskolarendszer fejlődése, a kulturális eszközök általánosabb hozzáférhetősége, a tömegközlési eszközök tudatosabb kihasználása már önmagában is ebben az irányban hat. Számolni kell azonban azzal is, hogy teljes egyenlőség még az informáltság fokában sem érhető el. Egyrészt mindig maradnak státuszkötött információk (és itt nem lebecsülendő helyet foglalnak el a szakképzettséghez fűződő információk), másrészt az emberi érdeklődés differenciált voltából az is következik, hogy az emberek egyes csoportjai esetleg nem vesznek tudomást az információk bizonyos köréről, másokat pedig egyenesen elutasítanak. Régen ismert tétel a politikai szociológiában, hogy közömbös dolgokról, problémákról nincs vélemény. Az ilyen esetben mégis megnyilatkozó vélemény (vagyis az olyan, amelyet mesterséges módon váltunk ki, akár szavazócédulával, akár kérdőívvel) csak formális lehet.

Mindebből az következik, hogy meg kell találni a választások valódi helyét és jelentőségét a szocialista politikai rendszerben is. Ez pedig csak a közreható társadalmi tényezők elemzésével érhető el. Ezek a tényezők ugyanis másképpen érvényesülhetnek a különböző szinteken és különböző problémákkal kapcsolatosan. Feltehető például, hogy a közvetlen érintettség tudata — az informáltsággal is összegüggésben — másként nyilatkozik meg a helyi és az országos szintű választások során, másképpen az általánosság különböző fokán megfogalmazott alternatívákkal összefüggésben, másképpen a területi, a szakmai és a szervezeti választások alkalmával stb. A marxista politikai szociológia feladata itt óriási, és csak sokrétű kutatások segítségével oldható meg.

3 Tanulmányunk bevezetőjében többször is hangsúlyoztuk, hogy a politikai rendszer társadalmi-történeti környezete nem csupán a politikai rendszer kialakulásában játszik döntő szerepet, nem csupán e rendszer normatív vagy szervezeti elemeinek sajátosságait határozza meg, hanem a politikai rendszert tevékenységükben megvalósító emberek magatartását is formálja, és alakítja azt a politikai aktivitást is, amelyet a társadalom tagjainak a politikai folyamatokban, döntésekben való — a normatív szabályozástól eltérő módon is alakulható — részvétele fejez ki. Az eddigiekben megkíséreltünk rámutatni a politikai folyamatokban való egyéni részvétel egyes társadalmi tényezőire, elsősorban a szervezetekben zajló folyamatokat érintve, s megemlítve néhányat a részvételt, a politikai aktivitást befolyásoló társadalmi tényezők közül. Ezek a tényezők a politikai rendszer normatív és szervezeti elemeinek kialakulásában, a politikai folyamatok kereteiben is megnyilatkoznak, de még inkább „szabadon" hatnak a normákat, a szervezeti tevékenységet stb. megvalósító mindennapi emberi tevékenységben, a politikai folyamatokban való *egyéni* részvételben. Befejezésül, mintegy az elmondottak összefoglalásaképp, megkíséreljük vázolni azokat a tényezőket, amelyekkel a politikai aktivitás értékelése során — túl a normatív kereteken — különösen számolni kell.

Digitized by Google

Jelenlegi politikai rendszerünk ma is változó és alakuló keretei kibontakozásának történeti-társadalmi összefüggéseivel most nem foglalkozhatunk. Alapban véve, két folyamat határozza meg e rendszer társadalmi környezetének sajátosságait: egyrészt a szocialista társadalom építése azok között a nemzetközi viszonyok között, amelyekben élünk, másrészt az, hogy a szocialista társadalom építése a magyar társadalom történetileg is meghatározott viszonyai között megy végbe. A valóságban természetesen lehetetlen elválasztani egymástól e két legfontosabb tényezőnek a politikai magatartásra gyakorolt hatását, az elemzés során azonban mégis rákényszerülünk erre, még akkor is, ha ezúttal csak jelzésekre vállalkozhatunk.

A szocialista társadalom építésének két legfontosabb sajátossága nálunk egyrészt az, hogy a modern iparosodás és mezőgazdaság viszonyait hozta létre társadalmunkban, mégpedig a tudományos-technikai forradalom kibontakozásának időszakában, másrészt az, hogy ezek a viszonyok a kizsákmányoló osztályokat felszámoló, az antagonisztikus osztályellentéteket megszüntető, új társadalmi rendszer körülményei között alakultak ki, a munkásosztály hatalmán alapuló politikai rendszer segítségével. Az első sajátosságból az következik, hogy a politikai rendszerben is azok a tényezők kapnak hangsúlyt, amelyek a modern ipari fejlődéssel és kísérőjelenségeivel (a szervezetek elszaporodásával, a gazdasági és társadalmi tervezéssel, az urbanizációval, a női munka tömegessé válásával stb.) együttjárnak. Ilyen pl. a centralizáció előretörése a szervezeti megoldásokban és a politikai koncepciók kialakításában, amellyel egyidejűleg azonban — a fejlettségi különbségeknek megfelelően — a régiók, az egyes tájegységek relatív jelentőségének is súlya van; a szakszerűség elemének fokozott jelentősége a társadalmi problémák megoldásában — ideértve a politikai problémákat is —, a politikai folyamatoknak túlnyomó részben szervezeti keretek közé kerülése, az egyéni politikai aktivitás szervezeti keretein belül való kibontakozásának feltételei stb. A második sajátosság viszont — azon túl, és éppen azáltal, hogy alapvetően megváltoztatta a hatalmi viszonyokat — osztályalapot teremt egy szélesebb demokrácia kibontakozásának. A két sajátosság társadalmi következményei tehát bizonyos fokig *ellentétesen* alakítják a politikai részvétel társadalmi feltételeit, és ennek figyelmen kívül hagyása a gyakorlati politikai életben is felidézheti megalapozatlan törekvések és várakozások veszélyét.

A magyar társadalom történeti fejlődésének egyes sajátosságai bizonyos értelemben a politikai aktivitás alacsonyabb szintjét erősítik. Általánosan ismert — sőt talán kissé közhelyszerűen is hangzik, s ezért részletes elemzést érdemelne —, hogy hazánkban a felszabadulás előtt nem voltak meg a politikai folyamatokban való demokratikus részvétel lehetőségei még a polgári demokratikus államberendezkedés mércéjével mérve sem. A széles néptömegek politikai magatartásának alakulása ily módon alig mehetett végbe a normális aktivitás szintjén; erre még a munkásszervezetek sem adtak elegendő lehetőséget. A néptömegeknek a politikai folyamatokban való részvételét részben passzivitás jellemezte — legalábbis az országos szintű politika irányában —, részben pedig az esetről esetre szinte robbanásszerűen való megnyilvánulás. A politikai passzivitás — azon kívül, hogy az osztályuralmi viszonyok következtében a politikai folyamatokban való normális részvétel széles rétegek számára még formálisan sem volt lehetséges — történetileg is igen sok körülménnyel függött össze. Csak egyetlen példára utalunk itt, talán nem is a legfontosabbra. Nem politikai szociológus, nem is történész, hanem író, Veres Péter jegyezte meg egy közelmúltban megjelent írásában arról a parasztról, aki a kisparcellán termelte meg mindennapi kenyerét. „Az ilyen paraszt aztán keveset törődik a politikai jogokkal, szabadsággal, ha élni hagyják." A kisparcella jórészt a múlté, ez a magatartási forma azonban — amely egyébként csak részben kötődött a kisparcellán bizonyos fokig független életet élő parasztsághoz — ma is él. Ma is, holott az ember mindennapjának biztosítottsága ma sokkal több szállal kötődik egy bizonyos közösséghez, szervezethez, és az egész társadalomhoz is, sokkal inkább

Digitized by Google

kondicionált politikailag is, mint a megelőző történeti korszakokban, más termelési és társadalmi viszonyok között volt. Ma tehát ebben a relációban a politikai passzivitás, mint magatartási forma, nem kis részben egyes tevékenységek vagy magatartásuk politikai jellegének fel nem ismerésével függ össze.

Ha most arra a kérdésre kívánnánk összefoglalóan felelni, milyen módon fejleszthető a mi társadalmunkban tartalmilag a politikai aktivitás, akkor elsősorban azt kell válaszolnunk, hogy a tudatos fejlesztésnek — éppen azért, mert mind a passzivitásban, mind az aktivitásban (vannak ugyanis társadalmi jelenségek is, amelyek *kiváltják* az aktivitást) sokfajta történeti-társadalmi tényező hat közre — figyelembe kell vennie ezeket a tényezőket, s a társadalmi fejlődésből, az adott (a változó) történeti helyzetből fakadó lehetőségekre kell építenie. Szervezeti intézkedésekkel, jogszabályokkal, a tömegközlési eszközök célra irányult felhasználásával, és főleg az informáltság szintjének emelésével természetesen általában is fokozható a politikai aktivitás, mégpedig olyan mértékben és olyan szinten, ahogyan az érdekeltség, az érintettség, ennek tudata, a közrehatás lehetőségének, hatékonyságának felismerése alakul. Ez azonban már nem csupán tudatos intézkedések eredménye, hanem a társadalom fejlődésével, a múltból maradt tendenciák elhalványulásával és újak kialakulásával is összefügg, mégpedig igen bonyolult módon, esetleg a politikai aktivitás eddig nem ismert formáit is kialakítva. Vázlatos elemzésünk végső tanulságaként azt állapíthatjuk meg, hogy fejlődésünk mai időszakában a kialakuló és formálódó gazdasági-társadalmi folyamatok elsősorban a regionális és helyi politikai döntésekben való aktív közrehatás és a szervezeteken keresztül való politikai részvétel számára biztosítanak növekvő lehetőségeket.

Szabó Zoltán:
Tányértörlő nő

Digitized by Google

A VII. Szakszervezeti Világkongresszus Budapesten

Hetedszer tartott kongresszust 1945 októbere, vagyis létesítése óta a Szakszervezeti Világszövetség, ezúttal Budapesten. A tíz napig (október 17-től 26-ig) tartó eseményről részletes tájékoztatást adott a magyar napi sajtó. Ezúttal a kongresszus elemző áttekintését adjuk.

Az előzmények

A haladó szakszervezeti mozgalom a jövő év elején ünnepli Genfben a londoni ún. I. Szakszervezeti Világkonferencia 25. évfordulóját. (Erre a mostani kongresszus hozott határozatot.) 1945 október: alapító kongresszus Párizsban. Mindkettő az egység jegyében zajlott le — olyan egységben, amely sajnos sem azelőtt, sem azóta nem jellemzett egyetlen szakszervezeti világkongresszust sem. Ismeretes, hogy 1949-ben a Szakszervezeti Világszövetség, kikerülve a szakadárok halálosnak szánt csapásait, már ritkább sorok előtt volt kénytelen megtartani kongresszusát Milánóban. Azóta — négyéves időközökben — Bécs, Lipcse, Moszkva, Varsó volt kongresszusainak színhelye.

Bécs és Lipcse közé esik a magyarországi ellenforradalom, Lipcse és Moszkva között nőtt hatalmas méretűvé a „kínai kérdés", a varsói kongresszus napjaiban történt a szomorú fordulat Indonéziában. Nagy megrázkódtatást okozott mindegyik a Szakszervezeti Világszövetség helyzetében és belső életében, de a szervezet életereje legyőzött minden mérgező anyagot.

Varsó és Budapest között a Csehszlovákiában keletkezett helyzet tette próbára a nemzetközi szakszervezeti mozgalomban és a Szakszervezeti Világszövetség kereteiben kialakult kapcsolatokat. Fokozódott a reakciós lárma és provokáció, divatossá vált a találgatás az SZVSZ sorsával kapcsolatban. A nemzetközi forradalmi mozgalom vitái átterjedtek természetesen a haladó vezetésű szakszervezetekre is. Már közeledett a Budapestre összehívott világkongresszus dátuma, amikor végre megkezdődött, majd erős ütemben folytatódott a konszolidáció Csehszlovákiában.

A budapesti kongresszus előtörténete természetesen nem merült ki a csehszlovák eseményekben. A nemzetközi osztályharc összes frontszakaszain folytak az összecsapások, s aktuálisak maradtak a régi feladatok.

A kongresszus keretei, napirendje, részvevői

Gensous főtitkárhelyettes beszámolója átfogóan értékelte a világhelyzetet, az osztályharc frontjait és ezeken a szakszervezetek tevékenységét, feladatait. Kiegészítő referátumot mondott az SZVSZ szudáni titkára „A fejlődésben levő országok szakszervezetei előtt álló problémákról" és az Építőipari Nemzetközi Szakszervezeti Szövetség (finn) főtitkára „A szakszervezetek és a tudományos-technikai haladás" címm[illegible] vizsgáló biztosok nevébe

Digitized by Google

Földvári Aladár (Magyarország) számolt be. A közös zárszót is Pierre Gensous tartotta. Némileg elütött az eddigiektől az ún. vietnami nap, a kongresszus második napja, amelyen kiállítás nyílt meg, nagygyűlés zajlott le, a teremben pedig Vietnam két felének vezető szakszervezeti képviselői tartottak beszámolót, majd számos delegáció biztosította — teljes egyöntetűséggel — országa dolgozóinak szolidaritásáról, segítőkészségéről Vietnam népét. Nem ilyen szervesen beillesztve a kongresszus napirendjébe, de hasonló rokonszenv-megnyilvánulások voltak az arab nép igaz ügye iránt is.

Kik ültek a teremben? A mandátumvizsgáló bizottság végső jelentése szerint az összetétel a következő volt:

- 97 ország 461 küldötte képviselt több mint 153 millió szervezett dolgozót;
- 51 tagszervezet és 46 nem tagszervezet képviseltette magát (a legutóbbi kongresszuson még csak 41 tagszervezet és 38 nem tag);
- az 51 tagszervezet taglétszáma 134 millió, a többieké összesen 19 millió;
- Európa 23 országából 194, Amerika 22 államából 59, Ázsia és Óceánia 15 országából 55, Afrika, Közel- és Közép-Kelet 36 államából 74 küldött volt jelen.

A Szakszervezeti Világszövetség tagszervezeteinek száma 1965 (Varsó) óta 14-gyel nőtt, és ezek csaknem 1 700 000 tagot tartanak nyilván.

Mint előrelátható volt, nem jelentek meg — a meghívás ellenére — a kínai és az albán szakszervezetek küldöttei. Technikai, szervezési, legalitási problémák miatt maradtak távol három másik központ képviselői.

A kongresszus időtartama rövidebb volt az eredetileg tervezettnél, de az előirányzott és elfogadott napirend lebonyolódott. Rendzavarás, incidens nem történt; ezúttal nem volt nehéz elnökölni. A hozzászólásra jelentkezők természetesen ezúttal sem juthattak mind szóhoz, de mindenki tudomásul vette, hogy szövegét utólag a jegyzőkönyvhöz csatolják.

Az alapszabály-vita vége

Már nagyon korán, a kongresszusnak szinte legelején megtette jelentését az alapszabály-bizottság és egyhangúlag elfogadta a módosított alapszabályt a kongresszus. Az egyhangú megszavazás nagy sikernek, a belső összetartó erő fényes megnyilvánulásának könyvelhető el, csak külső szemlélő foghatja fel szürke eseménynek ezt. Több felszólaló hivatkozott e bizottságra, az egészséges kompromisszumok kialakításának e kitűnő példájára, ahol a részvevők nem sajnálták a nézetek tisztázására fordított időt és fáradságot, s minden nézet minden képviselőjének megadták a kellő tiszteletet.

Az új alapszabály tehát kompromisszumos jellegű, de sok új vonást tartalmaz. Ezeknek lényegesebbjei a következők:

- A tagszervezetek szuverenitásának nagyobb tisztelete, a véleménykülönbségek bizonyos fenntartásának joga, egyes határozatok helyi végrehajtásától való eltekintés lehetősége, törekvés az egyhangúságra, konzultációk folytatása a döntések előtt.
- Eggyel csökken a választott vezető szervek száma, és szűkebb, lényegileg csak végrehajtó hatáskört kap a Titkárság.
- A kongresszusi küldöttek számát továbbra is a taglétszám szerint állapítják meg, de a Főtanácsban minden tagszervezet egyenlő képviseletet kap: egy tagot és egy póttagot.
- A szakmai tagozatok a kezdeményezésnek és a területi akciókra való fogásnak nagyobb lehetőségét kapják meg. (Ez nem azonos a területi szervezetek és irodák létesítésével.)

Digitized by Google

Az alapszabály-vita sok éven át és sok mindenről folyt. Az ismertetett új vonások valamennyi fontos vitakérdésben kompromisszumot jelentenek. Ezentúl több tekintettel kell lenni a tagszervezetek véleményére, így különvéleményére is, de a közös erkölcsi-politikai normarendszer és bizonyos centralizmus megmarad. A szélesebb és aktívabb Elnökség működése szükségtelenné teszi a Titkárság önálló fellépését, amelyet azelőtt gyakran bíráltak. A tagszervezetek jogainak a taglétszámuktól való teljes függetlenítése nem haitható végre minden vonalon, de a legmagasabb szintű választott testületben (a Főtanácsban) már igen, anélkül egyébként, hogy ez problematikussá tenné a demokratikus többség elérését. Érdemes talán megemlíteni még, hogy elmúlt egy olyan veszély, amely a viták kezdetén még erősen fenyegetett: az, hogy az alapszabály bevezető része terjengőssé és szakszervezeti szerv számára túlpolitizálttá váljék. A most elfogadott bevezető a szükséges arányra csökkent és megtartotta szakszervezeti (de politizáló) hangvételét.

A kongresszuson elfogadott alapszabály azonnal eleven alkotóerővé vált, s már a helyszínen nagyban elősegítette a demokratizmus és az egység szellemének kibontakozását. Minden okunk megvan annak feltételezésére, hogy egészséges hatása a következő években is meglesz.

Beszámolók és más dokumentumok

A Szakszervezeti Világszövetség kongresszusi és más dokumentumai mindenkor nyíltan politizálnak, a világgazdaság, a világpolitika keretei között vizsgálják a szakszervezeti tevékenységet, s elutasítják a „csak gazdasági", valamint a „tiszta szindikalista" nézőpontokat. Ez jellemzi természetesen a budapesti kongresszus dokumentumait is, de egy kissé más módon, mint egyébkor. Az SZVSZ vezető szervei a VII. világkongresszus előkészítése során különösen nagy gonddal ügyeltek arra, hogy kiemeljék a világszervezet szakszervezeti, tömegszervezeti és demokratikus jellegét, a kormányoktól és a politikai pártoktól való szervezeti függetlenségét. Nem mintha ez merő újítás volna, de akkora hangsúlyt talán még sohasem kapott, mint most. Az alapszabály is részben e világos meghatározásoknak köszönhette sikerét.

A fő beszámoló a hagyományos módon „mindent felölel". Elemzi a nemzetközi erőviszonyokat, az osztályharc kritikus pontjait, a spontán és a szervezett akciókat, a szakszervezetek céltudatos tevékenységét, a harc és az egység kilátásait, a legközelebbi és a távolabbi teendőket. Tematikus és földrajzi bontásban tájékoztat, boncolgat és minősít. Az osztály legszélesebb közös érdekeiből indul ki, és ezek determinálják állásfoglalásait. Gensous elvtárs is a hagyományoknak, vagyis a kialakult szükségleteknek megfelelően járt el beszámolójában.

E beszámolónak, a napirend első pontjának felelt meg egyébként „A szakszervezeti irányvonal és tevékenység dokumentuma" című záróhatározat. Fő fejezeteinek címe eléggé világosan megmutatja egyébként a tartalmat: I. A mai világ, amelyben a szakszervezeti mozgalom tevékenykedik; II. A szakszervezetek szerepe és tevékenysége a modern világban; III. A Szakszervezeti Világszövetség ma; IV. A nemzetközi szakszervezeti mozgalom egységéért.

Digitized by Google

Lenin-centenáriumról való megemlékezés. Az utóbbiról is külön dokumentum született; ezt a jövő évi, Uljanovszkban tartandó ünnepi napokra szóló szovjet meghívás egészíti ki.

Zakaria elvtárs, az SZVSZ szudáni titkárának beszámolója a fejlődésben levő országok szakszervezeti mozgalmának problémáiról a fő beszámolónál részletesebben ismertette és foglalta össze az SZVSZ ismert, következetesen haladó állásfoglalásait. Nem elégedett meg természetesen a puszta megállapításokkal, hanem a különbözőben is kiemelte a közöset, a közös nevezőre hozhatót. Nem szorítkozott természetesen az elnyomottak és az igazságos ügyért harcolók iránti szolidaritás szóbeli kifejezésére. A kongresszus záródokumentumai között igen nagy számmal vannak szolidaritási határozatok, üzenetek — szám szerint 18, mégpedig: Európában — a spanyol és a görög nép iránt; Latin-Amerikában — Argentína, Brazília, Kuba, Haiti, Panama és Peru munkásosztálya, valamint a különböző országok börtöneiben sínylődő politikai foglyok iránt; Afrikában — a portugál gyarmatok, Dzsibuti és Dél-Afrika népei iránt; Ázsiában — Indonézia, Korea és Okinawa iránt; a Közel- és Közép-Keleten — Szaud-Arábia, Jemen és minden arab ország népe iránt.

Porkkala elvtárs főként azt igyekezett bizonyítani beszámolójában, hogy a műszaki-tudományos fejlődés egymagában még nem garantálja a dolgozók érdekeinek érvényesülését a kapitalista kizsákmányolókkal szemben, inkább ennek az ellenkezője a jellemző. Megállapította, hogy a műszaki-tudományos fejlődéssel mindenesetre új feltételei és követelményei születtek a szakszervezeti küzdelemnek. (A szocialista világra természetesen nem vonatkoztatta ezeket a megállapításokat.) Az SZVSZ Főtanácsának egy régebbi határozata öltött testet a beszámolóban és a hozzá kapcsolódó, „A mérnökök, szakkáderek és technikusok bizottságának konklúziói" című záródokumentumban. A részletes kidolgozás, a szakmai és a helyi alkalmazás a következő évek feladata lesz az osztályharcos beállítottságú szakszervezetekben.

A vitáról

Amire ellenségeink számítottak, az nem történt meg: nem volt a kongresszuson kibékíthetetlen, az egységet komolyan veszélyeztető vita és különösen nem következett be szakadás. Régebben — gondoljunk a szenvedélyes „kínai viták" idejére — mindig akadtak olyan delegációk, amelynek nem is álltak szóba egymással. Évek hosszú során át követték egymást a szószéken olyan szónokok, akik sem fő, sem mellékes kérdésben nem voltak hajlandók kompromisszumra, semmi sem érdekelte őket a mások véleményéből, s egyetlen szót sem engedtek megmásítani otthonról magukkal hozott szövegeikben. Budapesten ez a jelenség ismeretlen volt!

Igenis, volt vita, főként a különmegbeszéléseken, a szűkebb testületekben, a munkabizottságokban. De ha a nyilvános vita kisebb méretű és békésebb, kompromisszumokra hajló volt is, ez nem jelentette a kérdések megkerülését, vagy pláne meghamisítását. A „csehszlovák ügyről" például különféle értékelések hangzottak el, de röviden, és annak a hangsúlyozásával, hogy nem ezt tartják a fő kérdésnek, és nem is szeretnék, ha effajta nézeteltérések kerülnének a kongresszus figyelmének középpontjába. Ezt mondta el tulajdonképpen — igaz, másoknál kissé bővebben és különvéleményét jobban hangsúlyozva — Lama elvtárs, az olasz CGIL főtitkárhelyettese is. Bíráló megjegyzések hangzottak el a fő záródokumentummal szemben kubai, koreai, olasz és román részről, ez azonban csupán a szavazástól való tartózkodásig vitte el az említett delegációkat. Volt olyan arab küldött, aki keserűen bírálta a közel-keleti agresszió kérdésével szembeni értetlenséget, amely z SZVSZ-tagszervezetek soraiban is tapasztalható. Egyik (nem az z tartozó) szakszervezet küldöttje bírálta azokat, akik kivonják ma-

Digitized by Google

gukat a szocialista országok egységes fellépéséből, akcióiból. Kritika érte az SZVSZ munkamódszereit is. A vitatásnál sokkal, de sokkal több volt azonban az elismerés, a dicséret, a kérés, a javaslat, az egyetértés, az egységtörekvés. A cselekvésre való felhívás, az akciókban való részvétel felajánlása több volt, mint az előző kongresszusokon. Így igazságos a mérleg.

Nem egy tagszervezet és küldöttség álláspontjában volt tapasztalható fejlődés a régebbihez képest:

— Az arab álláspont már említett pozitív vonásait kiegészítette még az is, hogy szinte minden felszólaló arab küldött olyan Palesztina perspektíváját festette a kongresszus elé, amelyben harmonikusan együtt élnek különböző népek és vallások.

— A kubai és más latin-amerikai szónokok egyike sem esküdött többé a fegyveres harc mindig és mindenhol egyedül üdvözítő mivoltára.

— Nem hangzottak el szitkozódások a jugoszláv szakszervezetek ellen — amelyek képviseltették magukat a kongresszuson —, senki sem próbálta Biafra pártját fogni az egységes Nigéria-felfogással szemben, nem hallatszottak szovjetellenes megnyilatkozások, nem akarta senki izolálni Afrika vagy Ázsia munkásosztályát az európaitól, a „fehértől", senki sem azonosította az amerikai imperializmust az Egyesült Államok népével.

Magas színvonalú, elvi általánosításnak szánt felszólalások hangzottak el a harc perspektíváiról, a munkásosztály szövetségeseiről. Izgalmas volt hallani, hogy a CGT közelebbinek látja a Nyugat-Európában folyó osztályharc szocialista kifejlését, mint az olasz. Nem egy afrikai szakszervezeti vezető hangosan gondolkodott arról, milyen kevéssé erős és megbízható a felszabadult országokban hatalomra került nemzeti burzsoázia, s nem kell-e, hogy az ottani munkásosztály a vártnál hamarább javasolja a maga osztálymegoldását a társadalom bajaival szemben.

Gáspár elvtársnak a magyar szakszervezetek nevében elhangzott felszólalása sem fukarkodott kritikai és tisztázó megjegyzésekben, önkritikai állásfoglalásokban, kereső-kutató gondolatokban. A kongresszus nagyra értékelte ezt a felszólalást.

Viták voltak a munkabizottságokban, részben a már említett kérdésekben, de főként a helyesebb fogalmazás szándékával. A békés és egyetértő végkifejlés azt bizonyítja, hogy ezek demokratikus kompromisszumot kívánó és elért viták voltak.

A vezető szervek megválasztása

Az alapszabály módosítása némileg leegyszerűsítette, de azért nem tette problémátlanná a végakkordot: a választást.

A Főtanács tagjait egyszerűen a jelenlevő tagszervezeti küldöttségek jelölték ki. A többi szervet már a Főtanács választotta, és csupán bejelentette az eredményt a kongresszusnak.

Az Elnökségben részt vevő tagszervezeteket a megfelelő területi képviselet és a szervezeti reprezentativitás alapján határozták meg, de az egyéneket itt is maguk az érdekelt tömegszervezetek jelölték. Egy elnökön (Pastorino, Uruguay) és három alelnökön kívül (Frachon, Franciaország — Dange, India — Shafie, Szudán) mindenki más egyszerűen elnökségi tag.

A Titkárság új létszámát és személyi összetételét hosszú tárgyalások eredményeként, de jóváhagyták, a következő elv alapján: legyen egy főtitkár (Gensous, Franciaország), legyen Európából egy szocialista országbeli (Cserednyicsenko, Szovjetunió), és egy tőkésországbeli (Stimilli, Olaszország) titkár, továbbá egy-egy titkár Ázsiából (Mahendra Sen, India), Afrikából (Zakaria, Szudán), és Latin-Amerikából (kijelölendő személy, Chile). A főtitkárhelyettesi tisztség megszűnt.

A kongresszus előtt és alatt elterjedt híresztelések szenzációvá akarták

Digitized by Google

növeszteni az elnöki és a főtitkári poszt körüli, sokáig fennállt bizonytalanságot. E tekintetben is a kongresszusnak tetsző megoldás született. De honnan eredtek a bizonytalanságok?

Először is onnan, hogy Saillant elvtárs már májusban bejelentette: egészségi állapota miatt nem kívánja újból jelöltetni magát főtitkárnak (ezt a CGT hivatalosan is bejelentette). Nyílt titok volt, hogy a francia tagszervezet — abban az esetben, ha újból franciára esik a választás — Gensous elvtársat, eddigi főtitkárhelyettest terjeszti majd be jelöltként. Így is történt.

A másik bizonytalanság, amely szinte az utolsó percig tartott, az elnöki poszt várományosa körül keletkezett, mégpedig hirtelenül, szinte csak napokkal a kongresszus előtt, Bitossi elvtársnak, az SZVSZ addigi elnökének hirtelen elhalálozása következtében. Az olasz CGIL lemondott az elnöki funkcióra tartott igényéről, más jelöltet kellett keresni. Az Elnökség hamar megtalálta a kívánt személyt Pastorino elvtársban, de ő csak a kongresszus utolsó előtti napján tudott megérkezni Budapestre. Igent mondott, de addig tér nyílott a találgatásokra.

Louis Saillant, aki 1944 óta dolgozott a francia CGT megbízásából az egységes szakszervezeti világszervezet megteremtésén; az első kongresszuson őt választották főtitkárrá, és azóta egyfolytában ő töltötte be ezt a tisztséget. Egyre több vezető és küldött ítélte most lehetelennek, hogy egyszerűen eltűnjék az SZVSZ vezetéséből; ezért a kongresszus — új funkciót teremtve — egyhangúlag tiszteletbeli elnökké választotta. Ezzel lezárult a személye körül keletkezett és sokszor mesterségesen táplált bizonytalanság. (Azóta otthon újra beválasztották a CGT elnökségébe.)

A kongresszus külső körei

Az SZVSZ meghívásának eleget tett 46 nem tagszervezet távolról sincs azonos álláspontom — sem egymással, sem az SZVSZ-szel — különböző nagy fontosságú kérdésekben, elsősorban talán világnézeti tekintetben. Eljöttek azonban ide — és csak ide — a „szabadok" meghívását legtöbbjük elutasította vagy válasz nélkül hagyta —, mert érik bennük az a felismerés, hogy a népek és a munkásosztály ellenségeivel szemben csak szervezett összefogás, egységes fellépés lehet hatásos. Eljöttek közvetlen érdekeik szolgálatában is, azzal a bizonyossággal, hogy itt szolidaritásra lelnek. Ez hozza mind közelebb a Szakszervezeti Világszövetséghez az arab szakszervezeteket, a függetlenségükért harcoló országok forradalmi szervezőit, a Távol-Kelet Vietnam miatt nyugtalankodó munkásszervezeteit, Fekete-Afrika és Latin-Amerika autonóm vagy más világszervezethez csatlakozott szakszervezeteit. De vonzza már ez az élő erő Nyugat-Európa és Észak-Amerika fejlett tőkésországaiból is a jobboldali vezetéssel elégedetlen, osztálytudatos harcosokat, vezetőket. Mindezek az erők alkották az első számú külső kört a kongresszus körül: a jövendő világméretű egység hozzánk legközelebb álló harcosai.

Egy másik külső kör: a kontinentális méretű, de legalábbis több országra kiterjedő hatáskörrel működő szakszervezeti szövetségek jelen volt képviselői.

Az Arab Szakszervezetek Szövetsége — amelyben a tagszervezetek egy része az SZVSZ-nek is tagja — soha ilyen közel nem érezte és nem mondta magát az SZVSZ által képviselt elvekhez és gyakorlathoz. Soha ilyen határozottan nem hirdetett még radikális elveket, mint most — elnöke, az egyiptomi Fawzy szájából —, miközben a még szorosabb együttműködést sürgette.

A Pánafrikai Szakszervezeti Szövetség azon két kontinentális szervezet egyike (és erősebbike), amelyeknek befolyása Afrika országainak nagy többségére kiterjed. Rég elmúlt az az idő, amikor a kommunistaellenesség mindennapos volt e szervezet szószékein, és amikor az „afrikai elszigetelődés" volt az uralkodó a világméretű összefogás és szolidaritás követelezemben. Budapesten Ben Szedik, a Panafrican marokkói elnöke,

Digitized by Google

osztályelveket és nemzetközi összefogást, szoros európai—afrikai munkásszolidaritást hirdetett meg, egyetértett az SZVSZ vonalával és akcióival, sürgette ez utóbbiak közös megfogalmazását és végrehajtását.

A latin-amerikai szakszervezetek összefogó irodáját keletkezése óta nagyobb eszmei közösség és szorosabb akcióegység fűzi az SZVSZ-hez, mint az előbb említett nemzetközi szervezeteket. Közvetlen befolyása azonban egyelőre sokkalta kisebb annál, amit az arab és az afrikai szakszervezetek szövetsége a magáénak mondhat. Mégis gyűlik az az erő, amely megbénítja majd az amerikai erőszak és korrupció szülöttjének, az ún. ORIT-nak a hatalmát. A külső kör dél-amerikai alkotórésze is erősítette a budapesti összefogást, és itt gyűjtött erőt a hazai összefogásra.

Milyen körnek tekintsük saját magunkat, magyarokat, akik a világkongresszus házigazdái és részben szervezői voltunk? Ha nem magunk keressük erre a kérdésre a választ, hanem vendégeinkre bízzuk megfogalmazását, akkor megállapíthatjuk, milyen nagyra értékelik a magyar szakszervezeteknek és általában a magyar környezetnek a kongresszus maximális sikere érdekében kifejtett erőfeszítéseit. Ezeket a megnyilatkozásokat udvarias elismerésnek, vagy ha úgy tetszik, egyszerűen szolgálataink objektív elismerésének vehetnénk, ha nem tudnánk, hogy több rejtőzik benne. Kötelességünket teljesítettük, ezt teljes szívvel és minden tehetségünkkel tettük, amikor összehoztunk, békítettünk, kezdeményeztünk, tisztázni segítettünk és az összefogásra lehetőségeket, egymás megismerésére alkalmakat teremtettünk. A magyarországi légkör nagyon szükséges volt és úgy tűnik, éppen megfelelt egy ilyen időben tartott, effajta világkongresszus számára.

A VII. Szakszervezeti Világkongresszus egészében — a maga belső és külső köreivel együtt — nagy sikere, előremutató tette a haladó munkásmozgalomnak, tele életrevaló és még kielemzendő, feldolgozandó tanulságokkal. Csak természetes, hogy megfelelő tanulságokat kell levonnia belőle a magyar szakszervezeti mozgalomnak is — a maga számára és nemzetközi tevékenységének hatékonyabbá válása érdekében.

Láncos János

Kiss Nagy András: Kubikosok

Digitized by Google

Az NSZK új lehetőségek előtt

A polgári parlamentáris rendszerek választási eredményeit rendszerint követő elemzéseknél és kommentároknál lényegesen nagyobb figyelemmel követi ezúttal az egész európai közvélemény a Német Szövetségi Köztársaságban szeptember 28-án bekövetkezett és azóta mutatkozó változásokat. Az alaphelyzet közismert: húsz év megszakítás nélküli CDU—CSU uralma után a választók megnyilatkozása lehetővé tette a *szociáldemokraták és a velük koalícióra vállalkozó szabad demokraták kormányalakítását.* Az úgynevezett kis koalíció parlamenti többsége minimális, de mégis elegendőnek bizonyult a szövetségi kancellár, Willy Brandt megválasztásához és a kormányprogram elfogadtatásához. Minthogy a bonni alkotmány szerint bizalmatlansági indítvány a kormány ellen nem kezdeményezhető, a jelenlegi többség elvileg addig tart, amíg törvényalkotás közben a parlament titkos szavazással a kormány ellen nem foglal állást (ami a koalíció de facto felborulásával egyenlő), vagy a kormányzó partnerek valamelyike ki nem jelenti a koalíciós szerződés felbontását.

A választási eredményeket és az új kormány által meghirdetett programot követő megkülönböztetett figyelem annak a reális *lehetőségnek* a felismeréséből következik, hogy a szociáldemokraták — az FDP támogatásával — *érdemleges, a demokratizálódás irányában ható belpolitikai reformokat* kezdeményezhetnek és valósíthatnak meg, külpolitikailag pedig elindíthatják a szövetségi köztársaságot *a szélsőséges revansizmus, a revíziós törekvések és a hagyományos német imperialista doktrína megmerevedett pozícióiból kivezető úton.*

Hogy a várakozások lehetséges, feltételezhető határait kijelöljük, azonnal hozzá kell tennünk ehhez: mindenféle reform és irányváltozás csak az *adott, Nyugat-Németországban ma fennálló társadalmi rendszer talaján* képzelhető el. Jelenleg — és minden bizonnyal még hosszú ideig — fel sem merül egy *új demokrácia* lehetősége. Csupán annak a lehetősége született most meg, hogy a német monopoltőke egy része új utakon keresse önmaga továbbfejlesztését, stabilizálását. A monopoltőkének ez a szárnya — optimális esetben — felismerte, hogy érdekeinek szolgálatát nem a klasszikus, autoritatív belpolitikai módszerekkel kell keresnie, külpolitikájában pedig le kell mondania hagyományos imperialista céljairól.

A megfigyelők egy része ennek a fejlődésnek lehetséges távlatait úgy értelmezi, hogy összehasonlítja Brandt programját John F. Kennedy koncepciójával. Ha a hasonlat többé-kevésbé megállja a helyét, máris érthető az a *pozitív töltésű várakozás,* mely nemcsak a szocialista országok első reagálásait, hanem, bízvást leírhatjuk: Európa népeit is vezeti.

Mielőtt alaposabban szemügyre vennénk az új nyugatnémet kormány programját, fel kell oldanunk egy látszólagos ellentmondást. Optimális változásként jelöltük meg egy realistább szemléletű, de változatlanul monopoltőkés nyugatnémet rezsim kialakulását. Másfelől e változás lehetőségének politikai hordozója a szociáldemokrata párt, mely eredetét tekintve munkáspárt. Nos, nem Nyugat-Németországban történik meg először, hogy a szociáldemokrata párt a burzsoázia széles rétegeinek támogatását élvezve, tulajdonképpen *ennek az osztálynak a nevében és szolgálatában* kormányoz. Maga az SPD különben híres-hírhedt godesbergi programjában ki is mondta — 1959-ben —, hogy szakít marxista múltjával és többé nem tekinti magát

Digitized by Google

osztálypártnak, hanem alternatív „néppártként" jelentkezik a politikai küzdőtéren a CDU—CSU blokkal szemben.

Éppen ez a belső folyamat ítélte Nyugat-Németországban oly hosszú és már-már kilátástalan ellenzékiségre a szociáldemokrata pártot. Éveken át minden parlamenti választási kampányban — szövetségi, tartományi és községi szinten egyaránt — az volt az SPD legfőbb ambíciója, hogy bizonyítsa: már nem „vörös". Ez szükségszerűen arra vezetett, hogy az SPD választási jelszavai csakúgy, mint az egyes, konkrét politikai kérdésekben tanúsított véleményei *miben sem különböztek a CDU fő vonalától.* A különbség legfeljebb az volt, hogy az SPD némi késéssel tette magáévá a konzervatív blokk politikáját. Ez az SPD nem lehetett alternatíva sem az átlagos választó, sem a tőke ama képviselői számára, akik egyébként már hosszú ideje kerestek érdekeltségeik hathatósabb kibontakoztatása végett egy, az adenaueritől lényeges vonásokban különböző politikai irányvonalat.

E hosszú folyamat közben azonban a szociáldemokrata párt *megtartotta befolyását* nagy munkás- és értelmiségi tömegek körében. Részben azért, mert ezek a tömegek hagyományosan szociáldemokrata választók voltak, részben azért — és ez főként a háború után felnőtt nemzedékre vonatkozik —, mert a CDU—CSU leplezetlenül a burzsoázia legreakciósabb szárnyának nyílt érdekképviseleti szerveként jött létre és rendezte be államát, a Német Szövetségi Köztársaságot. Az NSZK intézményesített kommunistaellenessége és a valamennyire is következetes baloldallal szemben minden eszközzel érvényesített diszkrimináció lehetetlenné tette a progresszív társadalmi erők hatékony tömörítését. Emiatt aligha van még egy olyan ország Európa tőkés rendszerben élő felében, ahol a választók oly széles tömegei mondanák: a felét sem vallom magaménak az SPD programjából, de mégis rá adom szavazatomat, mert még mindig a *kisebbik rossz*, és talán nem teljesen reménytelen.

Az FDP, melynek helyzetére később még visszatérünk, sohasem vált *igazi alternatíva* hordozójává, legkevésbé baloldali alternatíva hordozójává. Még ahhoz is túlságosan heterogén elemek gyűjtőpártja volt, hogy legalább a progresszívabb burzsoá elemek következetesen és állandóan rá építhettek volna.

Az SPD-nek először 1966-ban lett volna alkalma önálló arculatának megmutatására — természetesen immár alternatív „néppártként". A gazdasági válságtünetekkel megbirkózni képtelen Erhard-kormány hirtelen a politika sok más régiójában is láthatóvá tette a CDU—CSU előregedett és elhasználódott szerkezetét. Olyannyira, hogy a rendszer polgári bírálói is rámutattak: lejárt az NSZK történelmének az a korszaka, mely a berendezkedés és a kibontakozás időszaka volt. E kritikusok már 1966-ban észleltek két fontos jelenséget. Az egyik az volt, hogy az imperializmus globális stratégiájában csökkent az *NSZK antikommunista rohamcsapat szerepe* (ezt természetesen nem így fejezték ki, de a bírálatok tartalma mégis ez volt). A másik észlelt jelenség gazdaságpolitikai természetű volt: felismerték, hogy a *monopolista gazdaság intenzív fejlesztése és viszonylagos stabilitásának megőrzése új módszereket követel.* Az erhardi „szociális piacgazdálkodás" parttalansága többé nem válhatott be; elérkezett a gazdaság sokkal következetesebb és programozottabb állammonopolista irányításának, a rendszeres és sokoldalú beavatkozásnak az ideje.

Digitized by Google

német nacionalizmus erősödését. A vita már akkor akörül folyt: hogyan tovább a megváltozott világhelyzetben? A CDU azonban képtelen volt valóságos alternatívákat akár csak ki is dolgozni.

Ez a párt, mely soha rendszerbe foglalt programot nem adott választóinak, s amely mindig abból élt, hogy Adenauerre mutatott és az agg politikust a nemzet mindenki helyett gondolkodó atyjaként reklámozta, *kimozdíthatatlanul megrekedt* azokban a politikai kategóriákban, melyeket a második világháború után, a hidegháború kitörésekor részben a tengerentúlról kapott, részben maga munkált ki. Nem véletlen, hogy az adenaueri kor legnagyobb politikai bölcsességeként a „keine Experimente!" (semmi kísérletezést) jelszava maradt fenn. Mindez törvényszerűen vezette zsákutcába a Német Szövetségi Köztársaságot, és a zsákutcából már 1966-ban is csak egyféle kivezető út volt: visszalépni a revans és revízió útjáról és új úton indulni el. De akkor ez nem következett be.

A CDU—CSU természetesen továbbra is görcsösen ragaszkodott a hatalomhoz. A társadalom manipulálásának eszközeit változatlanul *a legreakciósabb erők* tartották kezükben, de a gazdasági bajok nem csaptak át annyira nyílt válságjelenségekbe, hogy alulról induló tömegmozgalmak rázták volna meg a rendszert. Mégis azt kell mondanunk — és ez korántsem utólagos bölcsesség, hiszen az európai kommunista mozgalom és ezen belül kiváltképp német testvérpártjaink, az NSZEP és az NKP már akkor rámutattak —, hogy a szociáldemokrata pártnak már 1966-ban *meglett volna a lehetősége az őrségváltás kikényszerítésére.* Az SPD vezetősége azonban megijedt a kormányzás felelősségétől, és inkább belement a nagykoalíciós megoldásba, mentőövként dobva oda magát a CDU—CSU-nak. Jóllehet már a szociáldemokrata miniszterek puszta léte is bizonyította, hogy mennyire nem képes a CDU—CSU megbirkózni a felhalmozódott problémákkal, ugyanezek a szociáldemokrata miniszterek lényegében *minden fontos kérdésben alávetették magukat a CDU—CSU-nak.*

A szociáldemokrata Schiller, igaz bevitte az 1966-os nagykoalíciós kabinetbe azt a gazdaságpolitikai koncepciót, mellyel sikerült ismét bemelegíteni a konjunktúrát. Elfogadta azonban Strauss pénzügyminiszteri ellenőrző szerepét, és döntő kérdésekben — például a márka felértékelésében — eltűrte a CDU—CSU homlokegyenest ellenkező irányú politikáját. Az is igaz, hogy Brandt mint külügyminiszter gondolkodni kezdett a szövetségi köztársaság egész nemzetközi helyzetéről és ezen belül a másik német államhoz fűződő kapcsolatok valamiféle rendezésének szükségességéről, sőt a kelet-nyugati pártbeszédbe való bekapcsolódásról is. Amikor azonban tettekre került volna sor — Brandt *alávetette magát Kiesinger döntéseinek.* Ezért az NSZK nemhogy javított volna helyzetén, hanem ellenkezőleg: a szocialista közösség országaiban kezdeményezett otromba fellazítási kísérletei heves elutasító reakciókat keltettek, s jogosan, a világ más térségeiben pedig éppen a nagy koalíció idején indult meg az a lavina, mely menthetetlenül maga alá temette a szövetségi köztársaság „egyedüli képviseleti" doktrínáját.

1969 tavaszára *a nagy koalíció belső válsága* olyan nyilvánvalóvá vált, hogy a szociáldemokrata pártvezetésen belül jelentkezni kezdtek azok az erők, melyek célul tűzték ki az esedékes parlamenti választások megnyerését, a nagy koalíció felmondását, a CDU-nak a hatalomból való kiszorítását. Jellemző, hogy ez a párton belüli küzdelem tulajdonképpen *az utolsó pillanatig eldöntetlen maradt,* annyira, hogy a párt egyes vezető személyiségei (például Helmut Schmidt) még a választások éjszakáján is a nagy koalíció további fenntartása mellett kardoskodtak. Történelmileg természetesen jelentéktelen epizód, de mint jelenség, hűen tükrözi az SPD mai állapotát is az a televíziós jelenet, mely szeptember 28-án éjszaka zajlott le fél Európa szemei előtt: Wehner már a CDU-val való szakításról beszélt, nem is túlságosan válogatott szavakkal, amikor Schmidt még mindig Barzel CDU-menedzserrel jelent meg a [illegible] v körmönfont taktikázással tartsa nyitva

Digitized by Google

a kiskaput a további együttműködés előtt. Tragikomikusnak tűnhet és mégis igaz: a szociáldemokrata pártvezetés a választók rájuk adott szavazatai ellenére is képes lett volna talán arra, hogy odaadja magát *a Kiesinger—Strauss-féle politika folytatásához*, ha Willy Brandtot nem fűti olyan nagy ambíció. Ő ugyanis legalább egy dologgal tökéletesen tisztában volt: vagy sikerül most elfoglalni a kancellári széket, vagy *soha többé*.

Mindezt nem azért elevenítjük fel, hogy fokozzuk a német szociáldemokráciával szemben táplált és korántsem újkeletű bizalmatlanságot, hanem azért, hogy az európai biztonságért vívott küzdelmünk közepette pontosan lássuk annak a Brand-kormánynak az értékét és korlátait, mely programjával és első politikai döntéseivel most előttünk áll.

A külföldi és a hazai napisajtó egyaránt a legtöbb teret az új bonni kormány *külpolitikai programja* kommentálásának szentelte. Ez érthető, hiszen az egész európai fejlődés egyik kulcstényezője Nyugat-Németország. Köztudott, hogy kontinensünk biztonsági problémái korántsem volnának olyan bonyolultak, ha az NSZK az elmúlt húsz évben nem egy *agresszív külpolitikai doktrína* jegyében növekedett volna a hatalmi tényezők sorába. A jövő perspektívájából közelítve meg ugyanezt: nem számolhatunk addig tartós és szilárd biztonsági rendszerrel, amíg Nyugat-Németország nem hajlandó beilleszkedni a status quo kölcsönös elismerésén és tiszteletbe tartásán nyugvó európai közösségbe.

Nagyobb terünk lévén a vizsgálódásra, ezúttal mégis a kormányprogram *gazdasági és belpolitikai részeivel* kezdjük értékelésünket. S nem csupán azért, mert a külpolitika mindig is egy ország belpolitikájának a folytatása, hanem azért is, mert — véleményünk szerint — az új bonni koalíció tartósságát vagy esetleges kudarcát elsősorban az dönti el, képes-e *stabilitást biztosítani*, képes-e az állammonopolista gazdaságirányítással *legalább részben megoldani vagy áthidalni* azokat a problémákat, melyekkel szembetalálja magát. Az SPD—FDP koalíció külpolitikai mozgásszabadsága és cselekvőképessége ugyanis — hosszú távon — ettől függ.

A gazdasági alaphelyzetet — mint ismeretes — pillanatnyilag *a konjunktúra egészségtelen túlfűtöttsége jellemzi*, s ez nemcsak a nyugatnémet gazdaságot fenyegeti belső egyensúlyának elvesztésével, hanem befolyásolja az egész tőkés gazdasági világrendszert. A szociáldemokraták már a választási kampányukban, majd a kormányalakítás után programjukban is megígérték, hogy *elejét veszik a konjunktúra további, egészségtelen túlburjánzásának*. E program megvalósításának terveit Karl Schiller és vezérkara dolgozta ki. A gazdaságügyi miniszter a Keynes-féle polgári közgazdasági iskola meggyőződéses híve, és ez teljes mértékben tükröződik programján. Minthogy az adott körülmények között intézkedései csakis kunjunktúra-fékező jellegűek lehetnek, nyilvánvaló, hogy az új kormány működésének első percétől kezdve (az első perc első intézkedése a nyugatnémet márka 8,5 százalékos felértékelése volt) szinte naponta felmerül *a bizalmi kérdés a kormány és a vezető monopóliumok között*.

Vitán felül áll, hogy Schiller reformtörekvései elsősorban *a tőke összérdekeit szolgálják*, és csak annyiban felelnek meg a dolgozó osztályok közvetlen anyagi érdekeinek is, amennyiben korunk fejlett tőkésországaiban a monopóliumok kénytelenek a „fogyasztói társadalom" kategóriáiban gondolkodni. A Schiller-féle program azonban — és természetesen minden hozzá hasonló — a tőke összérdekeinek védelme közben óhatatlanul *sért bizonyos partikuláris tőkésérdekeket*. Nyugat-Németországban a konjunktúra fékezése most elsősorban azt kívánja meg, hogy csökkenjen az export, a belföldi árak veszedelmes méretű növekedésének letörésére pedig fokozódjék a behozatal.

Digitized by Google

Kiesinger és Strauss azért állt ellen az utolsó pillanatig a márka felértékelésének, mert semmiképpen sem akart szembekerüni az exportáló iparral. Ők is tudták, hogy a stabilitás érdekében fel kell értékelni a márkát, azt is tudták, hogy ezt követően hitelpolitikai és más intézkedésekre van szükség a nyugatnémet gazdaság struktúrájának továbbfejlesztéséhez, átalakításához, de *nem vállalták* ezeknek az intézkedéseknek a kockázatát.

Az új bonni kabinet nagy erőpróbája tehát az, hogy hogyan viselkedik a partikuláris és rövid lejáratú érdekeit szívósan védő monopóliumoknak az a része, mely profitjainak csökkenésétől fél. A probléma megvilágítása érdekében emlékeztetnénk arra, hogy a nyugatnémet ipar — dinamikus fejlődése ellenére — még korántsem jutott túl a *strukturális átalakulás* bonyolult szakaszán. Ne felejtsük el, hogy a Ruhr-vidék szénbányáinak szanálása vagy a montániparok termékstruktúrájának átalakítása még megoldatlan feladat, a kormányprogram része, s hogy mennyire bonyolult, milyen válsághelyzetek hordozója, azt jól érzékeltette a Krupp-konszern néhány évvel ezelőtt bekövetkezett csődje, melynek vészterhes következményeit csak állami beavatkozással tudták elhárítani. Mint minden fejlett tőkésországban, Nyugat-Németországban is elmúltak azok az idők, amikor az „istenek tanácsában" a legnagyobb monopóliumok képviselői viszonylag könnyűszerrel közös nevezőt tudtak találni problémáik megoldására. Nem mintha nem szívesen folyamodnának ma is a régi receptekhez, a terheknek a dolgozó osztályokra való áthárításához, a kis- és közepes vállalatok tönkretételéhez, de a küzdelmet sokkal bonyolultabbá tette az, hogy a második technikai forradalom *hihetetlenül kiélezte a küzdelmet a régi és az újabb iparágakban érdekelt monopóliumok között is.*

Ezen túlmenően a nyugatnémet nemzetgazdaságban is lezárult a fejlődésnek az a háború utáni szakasza, melyben helyreállítottak és korszerűsítettek régi kapacitásokat és viszonylag könnyen találtak helyet maguknak az amúgy is ugrásszerűen kibővült világpiacon. A már megkezdődött újabb szakaszban a fejlesztésnek *sokkal intenzívebbnek* kell lennie. Nyugat-Németország már *messzemenően felhasználta* azokat a tartalékait, melyeket a század első felében gyors ütemben kiépített iparából és a második világháború után (nagyrészt politikai okokból) kapott amerikai segítségből halmozott fel. A CDU—CSU-uralom két évtizede alatt elmulasztották vagy legalábbis nagyon elhanyagolták *a tudományos alapkutatásokat, a tudományos és technikai utánpótlás kiképzését.* Korántsem véletlen, hogy például az NSZK számítógép-ipara szinte behozhatatlanul lemaradt az Egyesült Államoké, de még Angliáé és Franciaországé mögött is, vagy, hogy a második világháború után képtelen volt feltámasztani repülőgépiparát.

A német monopoltőke összérdekeit szem előtt tartó közgazdászok, a Schiller-típusú emberek tisztában vannak ezzel. Látják, hogy a szövetségi köztársaság ma Nyugat-Európa *gazdaságilag legerősebb állama,* és természetesen nem mondanak le az ebből húzható gazdasági és politikai előnyökről. De ki tudták számítani azt is, hogy gyorsan elveszíthetik ezt a pozíciót, ha továbbra is lemondanak *az államilag is irányított tőkés tervezésről.* A háború utáni nyugatnémet „gazdasági csoda" atyja, Erhard, még az 1965-ös választások idején is éppen ennek a tervezésnek a deklarált tagadásával biztosította a nagytőke provincializálódott embereit mindenféle „állami dirigizmussal" szemben.

Ha tehát ebből a perspektívából nézzük a monopoltőkés elit és a derékhad között feszülő ellentéteket, akkor pontosan érzékelhetjük, mekkora buktatók állnak a Schiller-féle reformpolitika útjában. Még bonyolítja a helyzetet az a tény, hogy a húsz évi hatalomgyakorlás megszokott kényelméből hirtelen az ellenzéki fapadokba kényszerült CDU—CSU-politikusok gárdája máris bizonyítja: semmitől sem riad vissza annak érdekében, hogy *visszaszerezze a hatalmi székeket, a pozíciókat.* Ha szükségesnek és lehetséges-

Digitized by Google

nek véli a szélsőséges reakció, nyilván drasztikusan antidemokratikus kalandoktól sem riad vissza.

Az új kormány programja messzemenően tükrözi a jelzett gazdasági problémákat. A programnak ez a legmesszebbre tekintő, legösszetettebb része, és ezért tőkés viszonyok között feltétlenül progresszív. *Társadalmi reformok* dolgában azonban már korántsem ilyen egyértelmű. Tartalmaz ugyan figyelemre méltó szociálpolitikai fejezeteket, kilátásba helyez egy mélyreható oktatási reformot, de a leglényegesebb kérdésben: *a termelőeszközök fölött gyakorlandó társadalmi ellenőrzés* dolgában messze elmarad még azoktól az ígéretektől is, melyeket a szociáldemokrata vezetők a választási kampány idején tettek.

Ismeretes, hogy a szociáldemokrata párt a szakszervezetekkel együttműködve kidolgozta az úgynevezett „Mitbestimmungsrecht!" politikáját (magyarra körülbelül „beleszólási jognak" fordítható). Ennek az volna a lényege, hogy a munkavállalók képviselői is *helyet kapnának a nagyvállalatok igazgató tanácsaiban*, s *beleszólási jogot* az összes fontos döntések meghozatalába. Természetesen ez a beleszólási jog a legkevésbé sem érintené a kapitalista magántulajdon intézményét, megvalósulása mégis nagyon nagy horderejű volna, hiszen megnyitná a termelőeszközök *társadalmi ellenőrzésének* útját, és bizonyos fejlődés után a munkásosztály érdekvédelmi szervezetei nemcsak az egyes vállalatok gazdálkodásába tudnának beleszólni e fórumokon keresztül, hanem — ha korlátozott mértékben is — *az egész gazdaságpolitikát* befolyásolni tudnák.

Amikor a szociáldemokrata pártvezetőség a tárgyalóasztalhoz ült a szabad demokratákkal, hogy megkösse a koalíciós szerződést, jóformán első szóra a *magáévá tette az FDP halasztó hatályú követelését* a Mitbestimmungsrecht ügyében. Tulajdonképpen a kormányprogram már azt mutatja, hogy a munkásosztálynak ez a nagy horderejű követelése a következő néhány évben *biztosan nem valósul* meg. A dolgozó tömegeket ehelyett a *„vagyonképzés"* jelszavával próbálják kielégíteni, magyarán a „népi kapitalizmus" egyik új válfajával, mely a lényeget tekintve természetesen pontosan annyit ér, mint a világ minden tőkés társadalmában reklámozott népi részvények, beruházási kötvények és hasonló trükkök.

A társadalmi reformprogram legfigyelemreméltóbb eleme a *választójog* tervezett kiterjesztése a legfiatalabb felnőtt korosztályokra: a korhatárt a jelenlegi 21 évről 18 évre szállítja le a kormány, s ez a jelen pillanatban mintegy két és fél millió új választópolgárt jelent. Brandt és Scheel számítása kézenfekvő: mindketten abból indulnak ki, hogy a fiatalok az ő pártjaikra adnák szavazataikat, nem pedig a CDU—CSU-ra. Feltételezésük *megalapozottnak látszik*, s nemcsak a közvélemény-kutató intézetek jelzik ezt, hanem erre a következtetésre juthat mindenki, aki figyelemmel kíséri a nyugat-európai ifjúság és ezen belül a nyugatnémet fiatalok politikai orientációját.

A kis koalíció parlamenti többsége most olyan csekély, hogy nem tarthatjuk kizártnak *az általános választások kiírását 1973 előtt*, ha a kormányon levő két párt ettől parlamenti pozícióinak erősödését remélheti. A további előrenyomulás a szociáldemokratáknak is érdekük, a szabad demokratáknak azonban tulajdonképpen a létük függ attól, hogy kikerüljenek jelenlegi hullámvölgyükből. A mostani választások alkalmával ugyanis az FDP egész jobbszárnya hátat fordított a pártnak, amikor látta, hogy Walter Scheel balfelé keresi pártja politikai profilját. Az FDP utolsó reménye az, hogy a polgári családok gyermekei benne látják majd a „progresszív burzsoá" politika olyan hordozóját, amely szalonképes a villanegyedekben, és mégsem olyan reménytelenül reakciós, mint a CDU.

Digitized by Google

Nagyjában-egészében ez volna az a startpozíció, melyet programjában a szociáldemokrata és a szabaddemokrata párt megállapított. Erről az alapról kiindulva hirdették meg *külpolitikai* szándékaikat is. A legelső és a legszembeötlőbb e külpolitikai programban az, hogy *egyszerre hirdeti az eddigi külpolitika folyamatosságát és bizonyos újrakezdését.* Ez a belső ellentmondás feloldhatatlan. Pontosabban: vagy úgy oldódik fel, hogy Brandt és Scheel végül is a *kontinuitás* mellett dönt, és akkor az újrakezdés ígérete ugyanolyan félrevezető manővernek bizonyul, mint Kiesinger hírhedt „új keleti politikája" — vagy valóban új irányvonalat keresnek, és akkor szükségszerűen eljutnak majd a *diszkontinuitás* kimondásáig is.

Ez a pillanatnyi belső ellentmondás tulajdonképpen törvényszerű. Törvényszerű, mert a német burzsoázia éppen azért vállalkozott húsz évvel ezelőtt ennek az államnak az életrehívására, azért adta oda magát az Egyesült Államoknak, mert ez volt az utolsó reménye arra, hogy *visszaszerezze* mindazt, amit a második világháború kirobbantójaként és végül is veszteseként szétszórt. De ez a remény azóta szertefoszlott, annyira, hogy maga a mentor, az Egyesült Államok is lemondott „a kommunizmus visszaszorításának" doktrínájáról Európában. A német burzsoázia ennek következtében *politikai légüres térbe jutott* a revansnak és a revíziónak minden feltételezett változatra kidolgozott teóriájával és eszköztárával. Európa lassan-lassan a tárgyalások korába lép, hogy a két társadalmi rendszer egy biztonsági egyezmény keretei között *a tartós és szabályozott koegzisztencia* módozatait keresse, Nyugat-Németország viszont — a dolgok mai állása mellett — még mindig a dullesi idők anakronisztikus kategóriáiban politizál. A nagyhatalmak kibontakozó párbeszédének árnyékában a szövetségi köztársaság valami furcsa rezervátummá vált, mely olykor már saját szövetségeseit is feszélyezi. Hányszor fordult elő az utolsó években, hogy a jobboldali nyugatnémet sajtó hisztérikusan a „német érdekek kiárusításával" kezdte vádolni nemcsak Franciaországot, hanem még az Egyesült Államokat is!

Köztudomású, hogy a nyugatnémet külpolitika új irányú kibontakozásának legelső feltétele az, hogy tudomásul veszi a hajdani Német Birodalom területén a második világháború hatásaként bekövetkezett változásokat; elismeri tehát a másik német állam, *a szocialista NDK állami létét* és a *Lengyel Népköztársaság nyugati államhatárát*, mint megváltoztathatatlan európai határt. A jelenlegi kormány összes elődei kategórikusan elutasították ezt. Willy Brandt az első olyan kancellár, aki két német államról beszélt és ezzel tulajdonképpen *de facto elismerte* a Német Demokratikus Köztársaságot. Ez újrakezdés. A *de jure elismerés megtagadása* — a folyamatosság. És senki sem tud segíteni az új kormánynak e feloldhatatlan ellentmondás feloldásában. Magának kell megtennie ezt. Végig kell járnia a tények tudomásulvételének útját, mert csak ez után lehetséges az újrakezdés, a két német állam szabályozott egymás mellett élése. Ha van bizonyos *különleges jellege* e két állam egymás mellett élésének — amit különben senki sem vitat —, akkor is csak a teljes, minden további diszkriminációtól mentes elismerés *után* lehet a *két egyenjogú és szuverén partnernek* megállapítania ennek mibenlétét, s kimunkálnia az ebből adódó politikai lépéseket. Mégpedig azért, hogy a kapcsolatok „különleges jellege" *az európai biztonság és béke erősítése irányában hasson* ezen a békére és biztonságra nézve legneuralgikusabb ponton, ne pedig alibiül vagy valamiféle különleges kapaszkodóul szolgáljon azoknak, akik a „különleges kapcsolatok" jelszavával a revans és a revízió, a bekebelezés vágyát akarják átmenteni a következő évtizedekre.

Pozitívumként értékeljük az új bonni kormány programjában az NDK de facto elismerését, hasonlóképpen azt is, hogy Lengyelországgal tárgyalásokat akar kezdeni, és e tárgyalások célját — ha nem is a kormányprogramban, de a kancellár más megnyilatkozásaiban — az Odera—Neisse határ elismerésének keresésében jelöli meg. Ezzel azonban nem kerülhető meg a két német állam viszonyának teljes és végleges rendezése. A Brandt—Scheel-kormány

Digitized by Google

egyidejűleg több húron is játszik külpolitikai programjában, és lépéseket ígér olyan kérdésekben is, mint például tárgyalások kezdése a Szovjetunióval az erőszak alkalmazásáról való lemondásról. Hangoztatják azt a szándékukat is, hogy rendezni óhajtják kapcsolataikat Csehszlovákiával (bár nem mondták még ki, tudomásul veszik-e a müncheni egyezmény kezdettől való érvénytelenségét, mint a kapcsolatok normalizálásának sine qua nonját).

Ezek a programpontok mind *érdeklődést és várakozást* keltettek az európai szocialista országokban. Fenntartásokkal ugyan, de a nyugatnémet belpolitikai helyzetet is szem előtt tartva bizonyos ideig tudomásul lehet venni még azt a formulát is, hogy „a szövetségi kormány ma tudatosan lemond arról, hogy az e nyilatkozatban (értsd: a kormányprogramban) megszabott kereteken túlmenő megállapításokat tegyen, vagy olyan formulákat fogalmazzon meg, amelyek az általa szükségesnek tartott tárgyalásokat megnehezíthetnék".

Figyelmünket azonban e várakozás közben sem kerüli el az, hogy a szövetségi kormány minden homály és minden fenntartás nélkül tett *hűségnyilatkozatot a NATO-nak*, és azzal próbálja indokolni és elfogadhatóvá tenni *a Bundeswehr további kiépítését*, hogy a Bundeswehr „defenzív célokat szolgál", épp úgy, mint a NATO, melynek a nyugatnémet fegyveres erők integráns részét képezik.

A Brandt—Scheel-kormány új szellemű külpolitikai állásfoglalásainak hitelét feltétlenül növelte az atomsorompó-szerződés gyors aláírása. Egy ígéretből tett lett és ez biztató kezdet. A „kontinuitás" szelleme azonban már az első tett értékét is csökkenti, hiszen az aláírást nem követi a ratifikálás, ezt már feltételekhez köti a bonni kabinet.

Aligha lehetne nagyobb politikai hibát elkövetni, mint a még mindig dominálló reakciós társadalmi struktúra és az egymásnak ellentmondó jelenségek ellenére is azt állítani, hogy Nyugat-Németországban változatlan a helyzet. A változás csírái és a változásokat szorgalmazó milliók nagyon is feltűnően *módosítják* a politikai tájat, és az adenaueri korszak akkor is *visszavonhatatlanul a múlté*, ha letűnésével együtt még nem jelentkezett is határozott kontúrokkal a feltűnő új korszak. Európa minden égtájáról olyan impulzusok kellene hogy érjék most a nyugatnémet társadalmat, melyek segítenének világossá tenni a tendenciákat. Következetesen kellene csapásokat mérni azokra az erőkre, melyek tegnap még hatalmon voltak, ma pedig önmaguk restaurálásán dolgoznak, és bátorítani azokat az erőket, melyek bizonytalanul és következetlenül, de mégiscsak új távlatok felé tapogatóznak.

Ha a német nép és Európa többi részének ez az összefogása sikerül, akkor a jobboldal — Strausstól, a legnagyobb veszély megtestesítőjétől von Thaddenig — tartós vereséget szenved.

Hajdu János

Digitized by Google

Louis Althusser Marx-interpretációja

Újszerű és harsány szín a marxista filozófiai élet színesedő palettáján Louis Althussernek (és a vezetése alatt álló, néhány kommunista filozófiatanárt tömörítő munkacsoportnak) az elmúlt évtizedben kibontakozott munkássága, melynek tárgya: a marxista elméletnek mint elméletnek a marxista igényű kritikai elemzése. A csoport munkásságának eredménye eddig két gyűjteményes mű összesen három kötetében jelent meg. Az egyik mű, „Pour Marx" (Marxért)[1] címmel, Althusser több, viszonylag rövid tanulmányát foglalja magában, a másik a „Lire le Capital" (A tőke olvasása)[2] pedig két kötetben Althusser két nagyobb értekezését és négy munkatársának egy-egy tanulmányát.

Egy évvel ezelőtt a Kossuth Könyvkiadónál megjelent Althussernek egy tanulmánykötete[3] — a szerző válogatásában —, amely a „Pour Marx" kötet három tanulmánya mellett tartalmazza (némi rövidítéssel) a Lire le Capitalban megjelent két munkáját, és néhány olyan írást is, amelyek kötetben először e magyar kiadásban láttak napvilágot. Althussernek e tanulmányokban feltáruló elgondolásai egészükben véve eléggé radikálisan eltérnek mind a marxizmus hagyományosan elfogadott értelmezésétől, mind attól a felfogástól, amely az elmúlt másfél évtizedben erősen terjedőben van, s amely a marxizmust lényegében filozófiai antropológiának tekinti — de ugyanakkor vannak érintkezési pontjai is mind a két felfogásmóddal. Ez érthetővé teszi, hogy abban a viharban, amelyet munkássága elsősorban a francia marxisták körében keltett, a legkülönbözőbb oldalakról és gyakran homlokegyenest ellenkező értelmű bírálatok érték.

Lucien Séve például az FKP Központi Bizottságának 1966-ban tartott ideológiai vitáján[4] Althussert és a vele egy sor kérdésben homlokegyenest ellenkező álláspontot képviselő Garaudyt egyaránt a marxizmus elmúlt negyedszázados fejlődésének nihilista értékelésében, teljes megtagadásában marasztalta el; Jorge Semprun viszont Marx Grundrisséjéről írt cikkében a következőket írja: „Ha eltekintünk a korízléshez idomított nyelvezettől, Althusser tézisei Marx gondolati fejlődéséről lényegüket tekintve ugyanazok, amelyeket a bürokratikus dogmatizmus harminc éven át előírt és gyengült eszközeivel előírna még ma is."[5]

Felmerül a kérdés: vajon pusztán a kommentátorok szubjektivitásából származnak-e ezek a szélsőségesen ellentétes értékelések? Megítélésem szerint nem ebből, hanem Althusser sajátos kétfrontosságából. Miben áll e kétfrontosság sajátos jellege? A kétfrontosság szokásos gyakorlatát a mindkét irányban való elhatárolódás szándéka mellett általában óvatos megfontoltság jellemzi, a vitapartnerek *elvetett* álláspontjában meglevő viszonylagos igazságok egyidejű megkeresése. Így legjobb megnyilvánulásaiban ez a módszer egészséges szintézisre való törekvést fejez ki, máskor azonban a különböző nézetek összemosásával is együttjárhat. Althusser kétfrontossága viszont harcias szellemű, alapmotívuma az éles, gyakran túl éles és így többirányban is egyoldalúsághoz vezető elhatárolás.

E cikkben Althusser meggondolásra és vitára egyaránt ösztönző gondolatvilágának néhány olyan problémakörét kísérlem meg felvázolni, amely említett tanulmányaiban feltárul.

1 Pour Marx. Maspéro. Párizs. 1965.

2 Lire le Capital. I—II. Maspéro. Párizs. 1966.

3 Marx — az elmélet forradalma. Kossuth Könyvkiadó, 1968. (Az idézetek után zárójelben szereplő oldalszámok erre a kiadásra vonatkoznak. Az idézetekben minden kiemelés tőlem származik.)

4 V. ö. Ideológiáról, kultúráról. Kossuth Könyvkiadó, 1966. 172. old.

5 Jorge Semprun: Politikai gazdaságtan és filozófia Marx Grundrisséjében. L'homme et la societé, 1968. 9. szám.

Digitized by Google

Hogyan kell olvasni Marxot?

Korunkat gyakran nevezik a marxizmus reneszánsza korának, és e kifejezés mindkét tagjának megvan a súlya. Kifejezi ez azt is, hogy újjászületés folyik, és azt is, hogy ennek egyik legfőbb eszköze a klasszikus forrásokhoz való visszanyúlás. A marxista filozófia vonatkozásában a klasszikus forrásokon elsősorban Marx művei értendők, bár sokan — elsősorban a baloldali, „marxizáló" egzisztencialisták, de többen a marxista igénnyel fellépő kutatók közül is — Marxnak hosszú ideig feledésbe merült és a dogmatizmus által elhanyagolt ifjúkori műveit értik rajta. Ezzel gyakran együttjár Engels és Lenin munkásságának lebecsülése és a marxi művel való szembeállítása. Nos, Althusser élesen szembefordul mind a Marx munkásságát a fiatalkori művekre súlypontozó, mind az Engels és Lenin, illetve Marx között ellentétet konstruáló szemlélettel. De az a véleménye, hogy a marxizmus klasszikus műveit is marxista módon, azaz kritikailag kell olvasni, s művében *gyakorolja* is ezt. Ez alapvetően azt az elvet jelenti nála, hogy Marx érett korszakának fő műveiből — elsősorban a Tőkéből és a „Bevezetés a politikai gazdaságtan bírálatához" című műből — ki lehet és ki kell elemezni a fogalmaknak azt a struktúráját, amely Marx elméletének újdonságát és specifikumát hordozza; ezen lehet és kell lemérni akár magának Marxnak egyes megállapításait is, mert, mint írja: „Marx, bár művében valóban *produkálja* azt a különbséget, ami elválasztja őt elődeitől, nem gondolta végig a kellő világossággal — ez közös sorsa minden felfedezőnek — ennek a különbségnek a *fogalmát*." (179. old.)

E különbség fogalmának a vizsgálata és ennek alapján magának a marxi szövegnek bizonyos pontokon való bírálata az alapgondolata a magyar kiadás leghosszabb (a kötet több mint egyharmadát kitevő) részének, „A Tőke tárgya" című tanulmánynak. Célja megvalósításának módszertani alapelvét Althusser a következő szavakkal foglalja össze: „Marx szövegét nem közvetlenül kell olvasnunk, hanem *»szimptomálisan«*, hogy a beszéd folytonosságának a látszata mögött észrevegyük benne a hézagokat, a fehér foltokat és a szabatosság hiányait, azokat a helyeket, ahol Marx beszéde csupán hallgatásának magában a beszédben feltörő ki-nem-mondottja," s így a „megszakított és elnyomott beszéd mögött nem lehet nem meghallani az igazi beszéd hangtalan hangját, nem lehet nem helyreállítani ennek szövegét, hogy visszaállíthassuk a mélyen rejlő folytonosságot. Ez az, amiben Marxnál a szabatosság hiányhelyeinek pontos megállapítása voltaképpen e szabatosság felismerésével azonos: szabatossága jelöli meg számunkra gyengéit; s éppen ideiglenes hallgatása pillanatainak megjelölésével semmi egyebet nem teszünk, mint hogy visszaadjuk neki a saját szavát." (205. old.)

E metodikai elv alkalmazásának nagyra törő programja termékeny lehetőségeket ad, egyben nagy veszélyeket is rejt magában. Ez utóbbiak lényege abban foglalható össze, hogy amikor a kutató Marx nézeteinek rendszerét és alapvető szellemét kéri számon egyes megállapításain vagy e megállapítások „hiányán", akkor könnyen abba a hibába csúszhat, hogy saját véleményének, esetleg előítéletének a mércéjét alkalmazza az általa vizsgált műre. Althusser bele is csúszik ebbe a hibába, s ez bizonyos egyoldalú értelmezéshez vezeti, például a marxizmus és humanizmus viszonyát illetően.

Filozófia és történelmi materializmus

Althusser egész művén végigvonul az a felfogása, amelyet „A marxista filozófia történelmi feladata" című tanulmányában összefüggően is megfogalmaz, s amely a történelmi materializmusnak („a történelem tudományá")-nak, illetőleg a filozófiának — melyet általában a dialektikus materializmus fogalmával azonosít — tárgyára és viszonyára vonatkozik. E felfogás megintcsak élesen eltér a hagyományosan elfogadottól, amely szerint a történelmi materializmus a valóság és a gondolkodás legáltalánosabb törvényeinek tudományaként felfogott marxista filozófiának egy speciális fejezete, s — legalábbis kifejtésében — szükségképpen elkülönül a dialektikus materializmustól, ugyanakkor azonban nem más, mint ez utóbbinak a társadalom jelenségeire való alkalmazása és konkretizálása. Eltér azonban a napjainkban elterjedt, nálunk társadalomontológiainak nevezett felfogástól is, amely szerint a filozófia egyedüli tárgya a tevékeny ember társadalmi praxisa. Az utóbbi felfogást, amely szerinte Gramscitól ered, a következőképen jellemzi Althusser: Gramsci és követői „nemcsak a dialektikus materializmus *kifejezés*[illegible] hanem egy külön rá jellemző tárgy[illegible] definiált marxista filozófia [illegible] heves fenntartásokk[illegible] lik, hogy egy elmé[illegible] lete, módszere [illegible] történettudom[illegible]

Digitized by Google

puszta gondolata is a metafizikába vetné vissza a marxizmust, a természetfilozófia visszaállításába sodorná (aminek állítólag Engels lett volna az ösztönzője). Minthogy minden filozófia: történelem, ezért a »praxis filozófiája« mint filozófia csakis a filozófia és történelem, vagy a tudomány és történelem azonosságának filozófiája lehet." (197. old.)

Althusser szerint a történelmi materializmus nem filozófia, hanem tudomány; mégpedig a tudománynak egy egészen új „kontinense", amelyet Marx munkássága nyitott meg az emberi megismerés számára, s éppen e tudomány megalkotása a lényege a marxi elmélet specifikumának. A filozófia viszont Althusser megfogalmazása szerint az „elméleti gyakorlat elmélete", vagyis az ismeretek termelésének elmélete, az a diszciplina, „amely a tudás formáinak történetéről és e formák termelésének mechanizmusáról elmélkedik". (220. old.)

A filozófiának ez a meghatározása kétségkívül egyoldalú. Ezt Althusser is önkritikusan elismeri a magyar kiadáshoz írt előszavában: „Önmagában véve ez a meghatározás egyoldalú. A hangsúlyt kétségtelenül a filozófia egy lényeges vonatkozására helyezi: a *tudományokhoz* való viszonyára. De mellőzi a filozófia egy másik lényeges vonatkozását: szerves, benső kapcsolatát a *politikával*. Elképzeléseim gyakorlati próbájának hatására és hála annak a bírálatnak, amely aktív forradalmárok részéről ért ... az »Unitá«-nak adott interjúban (1968) helyesbítettem a filozófia meghatározását: ez már nem egyoldalú."[6] (11. old.)

Althusser felfogása szerint a tudományoknak azok a forradalmai, amelyek egészen új területeket nyitnak meg az emberi megismerés számára, egy-egy egészen új filozófiának, „a racionalitás új alakjának" a létrejöttét is magukkal hozzák. Ő három ilyen alapvető tudományos forradalmat különböztet meg: az elvont matematika kialakulását az ókori Görögországban, a fizikai tudományok kifejlődését Galileitől kezdve (ebbe — véleményem szerint helyesen — beleérti a tudományos kémiának a 18. század végén történt kialakulását is), és a történelem tudományának, azaz a marxi történelmi materializmusnak a kialakulását. Felfogása szerint e tudományos forradalmak megelőzik a megfelelő filozófiai forradalom explicit megjelenését. Az új tudományos eredmények latens módon már kezdettől fogva magukon viselik ugyan az új filozófia bizonyos jegyeit, de még a régi filozófia terminológiája és fogalmi rendszere által elfedett formában. Ebben, de csakis ebben az értelemben „Marx nemcsak a társadalmak történetének új elméletét nyújtja, hanem ugyanakkor *hallgatólagosan*, de szükségszerűen egy új »filozófiát« is ... Ily módon, amikor Marx a történelemelméletben a régi egyén-emberi lényeg fogalompárt új fogalmakkal (termelőerők, termelési viszonyok stb.) helyettesíti, de facto egyben a »filozófia« új felfogását is nyújtja. A régi posztulátumokat (a szubjektum empirizmusa-idealizmusa, a lényeg empirizmusa—idealizmusa), amelyek nemcsak az idealizmusnak, hanem a Marx előtti materializmusnak is alapját alkották *a praxis* dialektikus—történelmi materializmusával helyettesíti: az az egy olyan elmélettel, melynek tárgya az *emberi gyakorlat* különböző specifikus *szintjei*, a maguk sajátos tagozódásában (gazdasági gyakorlat, politikai gyakorlat, ideológiai gyakorlat, tudományos gyakorlat) az emberi társadalom egységének specifikus tagozódásai alapján." (65—66. old.)

A marxi filozófiai fordulat hallgatólagos jellege Althusser szerint azt jelenti, hogy ellentétben a „történelem tudományával", a marxista filozófiát *még ezután kell kidolgozni*, a Marx, Engels és Lenin által lefektetett elvek alapján. Ezt a feladatot nevezi a marxista elmélet első számú stratégiai feladatának. A második számú stratégiai feladat: a történelmi materializmus további kiépítése és ennek segítségével a humán tudományok szerinte jelenleg alapvetően ideológikus tartalmának tudományos tartalommal való felváltása. (Említést érdemel, hogy Althusser szerint a humán tudományok közül eddig csupán két ágazat jutott el a tudományosság fokára: a nyelvtudomány és a pszichoanalízis; szerinte az utóbbi nem a pszichológia egyik ága, hanem külön tudomány.)

Látható, hogy Althusser a filozófia tárgyáról és jellegéről folyó vitában is olyan álláspontot foglal el, amely szemben áll mind a hagyományos, mind a társadalom-ontológiai felfogással. Az utóbbival megegyezik ugyan abban, hogy szintén élesen megkülönbözteti egymástól a tudományt és a filozófiát, de azt éppen fordított előjellel teszi: a filozófia köréből azt a diszciplínát utalja a tudományok körébe, amely a társadalom-ontológusok szerint éppen a filozófiának egyedüli per excellence tárgya. (Felfogása a magyar olvasót némileg arra a vitára emlékezteti, amely Molnár Erik „A tör-

[6] Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az interjúban Althusser csupán deklarálja a filozófia e két vonatkozásának egységét, de eddig ismert munkásságában még „nem adta meg annak fogalmát".

Digitized by Google

ténelmi materializmus filozófiai alapproblémái" című könyvének tervezett második kiadása körül folyt.)[7] Nyilvánvaló, hogy Althussernek ez a felfogása autonóm álláspont, amely alapvetően különbözik a filozófia tárgyáról folyó mai vitákban szemben álló két fő álláspont mindegyikétől. E három álláspont viszonyát egy háromszöggel lehetne sémaszerűen ábrázolni, amelyben minden csúcspont egyformán oppozícióban van a másik kettő bármelyikével.

A magam részéről nem tartom indokoltnak a filozófia és a tudomány ilyen merev szétválasztást. Minden olyan tudomány, amely túljutott a tények egyszerű összegyűjtésének szakaszán, amely tehát már egyáltalán tudománynak nevezhető, immanensen hordoz magában bizonyos filozófiai elemeket. A különböző általánossági fokú és elméleti igényű szaktudományokban igen különböző lehet a filozófiai tartalomnak ez az „aránya", és van egy olyan általánossági-elméleti szint is, amelyen a konkrét szaktudományi és filozófiai jelleg egyensúlyba jut. Az ilyen általános-elméleti jellegű tudományok egyaránt sorolhatók bizonyos értelemben a filozófiához is, a szaktudományokhoz is. Véleményem szerint a történelmi materializmus éppen ilyen kettős jellegű diszciplína. Ez a felfogás kétségkívül az említett háromszög belsejében helyezhető el, de lényegét tekintve viszonylag az Althusser és korábban Molnár Erik által képviselt állásponthoz áll a legközelebb.

Bizonyos túlélezettséget leszámítva, egyet lehet érteni Althussernek azzal a megállapításával, hogy a marxista filozófia általános része (s ez az, amit ő filozófiának nevez) ma még távol van a kidolgozottságnak attól a fokától, amelyen a marxista társadalomelmélet áll, legalábbis alapfogalmaiban. (Ezen az sem változtat, hogy a dialektikus materializmus tankönyvei általában rendszerezettebbeknek tűnnek fel és kevesebb tartalmatlan, fellengzős megállapítást tartalmaznak, mint a történelmi materializmus tankönyvei.)

Althusser ismeretelméleti álláspontja

Althusser gondolatvilágának egyik legizgalmasabb, leginkább gondolatébresztő, de szintén nem egyértelmű megoldást adó része ismeretelméleti koncepciója. Ennek középpontjában az empirizmus bírálata áll. Véleménye szerint az egész Marx előtti filozófiára — az egy Spinoza kivételével — a nyílt vagy burkolt empirizmus valamilyen formája nyomta rá bélyegét. Ezt az empirizmust a következőképpen jellemzi: „Az empirista absztrakció, amely egy adott *valóságos* tárgyból kivonja a lényegét, olyan *valóságos absztrakció*, amely az alany számára a *valóságos* lényeget adja... Mit jelent ugyanis a *valóságos* absztrakció?... a lényeget a valóságos tárgyakból a *kivonás* valóságos értelmében absztrahálják... Ahogyan az arany, mielőtt kivonnák, mint meddőjétől el nem különített arany magában a meddőben létezik, ugyanúgy a valóság lényege is, mint valóságos lényeg, az őt tartalmazó *valóságban* létezik." (88. old.) Ebből következik, hogy „olyan a struktúrája, mint a meddőé, mely belsejében színarany-rögöt tartalmaz; azaz *két* valóságos lényegből áll, a tiszta és a nem tiszta lényegből, az aranyból és a meddőből, vagy ha úgy tetszik (hegeli kifejezéssel élve): a lényegesből és a lényegtelenből... Ezzel eljutottunk az első eredményhez: az ismeret (ami nem egyéb, mint a lényeges lényeg) valóságosan bennefoglaltatik a valóságosban, mint ennek egyik része, a valóságos másik részében, a lényegtelen részben." (Uo.)

A megismerésnek ezzel az empirista felfogásával szemben Althusser abból indul ki — Marxnak a „Bevezetés a politikai gazdaságtan bírálatához" című művében kifejtett gondolataira támaszkodva —, hogy szigorúan meg kell különböztetni egymástól a valóságos tárgyat és a megismerés tárgyát, mely utóbbi teljesen a gondolat szférájába tartozik. Vagyis: a megismerési tevékenységnek már a kiindulópontján sem a közvetlenül adott, valóságos tárgy áll, hanem ennek valamilyen képmása, ha mégoly felületes, „ideologikus" is ez. Mert mint Althusser mondja „... akármilyen messzire megyünk is vissza a megismerés valamely ágának a történetében, soha sem »tiszta« érzéki szemlélettel vagy »képzettel« van dolgunk, hanem *mindig már* komplex nyersanyaggal, »szemléleti« vagy »képzeti« struktúrával, amely sajátos »Verbindung«-ban kapcsol össze egyidejűleg érzéki, technikai és ideológiai »elemeket«; hogy tehát a megismerés sohasem áll szemben — mint ahogyan ezt az empirizmus kétségbeesetten szeretné — valamiféle *tiszta tárggyal*, amely akkor azonos volna a *valóságos tárggyal*..." (97. old.)

A megismerés problémája tehát szerinte nem az, hogy hogyan bontja ki a megismerés a jelenségek közül a lényeget, hanem hogy „... a *megismerés fo-*

7 Lásd Pogány Róbert: Az elméleti munkaközösség vitája Molnár Erik könyvéről. Magyar Filozófiai Szemle, 1971. 4. sz.

Digitized by Google

lyamata, amely teljes egészében a gondolkodásban megy végbe, milyen mechanizmus útján termeli meg ama valóságos tárgyának megismerő birtokba vételét, amely a gondolkodáson kívül, a valóságos világban létezik?" (112. old.) Ugyanis: „Sohasem, egy pillanatra sem lépjük át az abszolút áthághatatlan határt, amely a fogalom »kifejlését«, vagy specifikációját a dolgok fejlődésétől és különösségétől elválasztja — s ennek megvan a maga hathatós oka: *e határ áthághatatlan, mert nem határa semminek, mert nem lehet határ, mert nincs olyan közös homogén tér (szellem vagy valóság) egy dolog fogalma mint elvontsága és e dolog empirikus konkrétuma számára, amely feljogosíthatna a határ fogalmának használatára."*[8] (259. old.)

Az empirista ismeretelmélet e bírálata és a megismerés problémájának Althusser által adott megfogalmazása teljesen meggyőző. Nem ilyen egyértelmű azonban az a válasz, amelyet az önmaga által megfogalmazott problémára ad. Sem az „elméleti beszéd sorrendjére" (127. old.) való hivatkozás, sem az az önmagában érdekes megállapítás, hogy „valamely tudomány elmélete, történetének meghatározott szakaszában, nem egyéb, mint a tudomány által a saját tárgyának feltett *kérdések adott típusának elméleti mátrixa*" (216. old.) nem oldja meg ugyanis megnyugtató módon a problémát. Althusser Spinozára hivatkozik, mint ismertelméleti felfogásának előfutárára. Spinoza valóban azok közé a gondolkodók közé tartozik, akiket indokolt kiemelni a filozófiatörténet múzeumi vitrinjéből és filozófiai életünk eleven részesévé tenni, mert van mondanivalója, amelyet azóta sem haladott meg a filozófia. De az adott probléma vonatkozásában a hivatkozás egyben „egy probléma helye", mely „szimptomatikus". Spinoza ugyanis — ugyanúgy, mint Althusser — azt állítja, hogy a kiterjedés móduszait (az anyagi tárgyakat) csak a kiterjedés módusai határolhatják, a gondolkodáséit pedig csak a gondolkodásé (vagyis a gondolatokat csak a gondolatok).

Az Althusser által adott értelemben Spinozának igaza van ebben. De akárcsak Spinoza, Althusser sem tudja megfelelően megoldani a két szféra közötti kapcsolat, közvetítés problémáját.

[8] Érdemes lenne elgondolkozni ennek a megállapításnak a filozófiai életünket egy évtizeddel ezelőtt erősen foglalkoztató és azóta [illegible] lezárt anyag-tudat vitával való összefüg[illegible]

Episztemológiai cezúra.

Marx viszonya elődeihez

Althusser felfogása szerint a megismerés minden területe szükségképpen keresztülmegy fejlődése során egy tudomány előtti „ideológikus" fejlődési fokon és bizonyos elméleti forradalommal lép át ebből fejlődésének tudományos szakaszába. Az ilyen „elméleti forradalom abban áll, hogy elveti, s *tudományos* elmélettel cseréli fel ezeket az *ideológikus* elméleteket". (279. old.) Ezt az elméleti forradalmat nevezi Althusser — Bachelard nyomán — episztemológiai cezúrának. Nem adja meg ugyan az általános kritériumait annak, hogy az ismeretek fejlődésének melyik pontján következik be ez a cezúra, de mindenesetre túlzásnak tartom azt, a már említett megállapítását, hogy ma a nyelvtudomány és a pszichoanalízis kivételével az összes humán tudományok még tudomány-előtti, azaz ideológikus állapotban vannak.

Althusser három példán vizsgálja részletesebben e cezúra problémáját: Marxnak Hegelhez, Marxnak a klasszikus politikai gazdaságtanhoz és végül, e kettővel szoros összefüggésben, Marxnak saját korai munkásságához való viszonyán.

Hegelt illetően elsősorban a hegeli dialektika „megfordításának", „fejéről a talpára állításának" kérdését elemzi. Véleménye szerint ezek a kifejezések csupán metaforák, amelyek nem fejezik ki kellően a marxizmus és a hegeli filozófia közötti különbséget, Szerinte — ellentétben az említett metafora által keltett látszattal — a dialektika marxi átalakítása „nem azt a kérdést veti fel, hogy *milyen természetűek a tárgyak*, melyekre *egy és ugyanazon módszert* alkalmaznánk (Hegelnél az Eszme világa, Marxnál pedig a valóságos világ), hanem igenis azt a kérdést: *milyen természetű a dialektika* mint olyan, azaz milyen a dialektika *specifikus struktúrája*". (20—21. old.)

A marxi dialektika e specifikus struktúráját vizsgálja kötete egyik leginkább gondolatébresztő tanulmányában, az „ellentmondás és túldeterminációról" című ben. A „surdétermination" kifejezés (melyet talán szerencsésebb lett volna *felülmeghatározásnak* fordítani) azt fejezi ki, hogy a valóság mindig struktúrált, mégpedig olyan módon, hogy különböző szintű struktúrák épülnek egymásra. E különböző strukturális szintek mindegyikének megvan a maga viszonylag önálló szerepe az összfolyamat determinálásá-

Digitized by Google

ban (noha hatékonyságuk különböző, és így mindig megtalálható közöttük az a szint, amelynek alapvető determináló hatása van). Ezért az ellentmondás mindig összetett rendszer, amelynek különböző oldalai nem vezethetők vissza egyetlen lényegi ellentmondásra. Ezt a tételt az Októberi Forradalom győzelmének konkrét feltételeit bemutató kitűnő elemzéssel támasztja alá. Az ellentmondás hegeli fogalma viszont lényegileg mindig egyszerű; Hegel szerint a reális történelmi folyamat minden eleme egyetlen belső szellemi elv mozgására vezethető vissza.

A felüldeterminációból kiindulva vizsgálja Althusser azt az újabban nálunk is újra felvetődő kérdést, hogy véletlenek-e a történelem jelentős fordulatai. Rámutat arra, hogy ilyen fordulathoz az ellentmondások legkülönbözőbb szintjeinek kivételes jellegű összefonódása szükséges („Oroszországban a forradalmi helyzet éppen az alapvető osztályellentét *intenzív túldetermináltságából* következett" — 32. old.), s felveti azt a kérdést, hogy „vajon e kivétel, mint minden kivétel, nem világítja-e meg önnön szabályát, hogy vajon a kivétel, a szabály tudtán kívül, nem *maga a szabály-e*". (Uo.) Hiszen e történelmi kivételek csak ahhoz az elvont, hegelien egyszerű dialektikus sémához viszonyítva kivételek, amely szerint a tőke és a munka ellentmondása önmagában és szükségszerűen elvezet a társadalmi ellentmondások megoldásához.

A valóság specifikus strukturáltságának gondolatával függ össze Althussernek a történelmi időkre vonatkozó felfogása is. Az empirikus történettudomány és a hegeli történetfilozófia egyaránt a történelmi idő „egyidejűségének" a gondolatára épül. Ez azt jelenti, hogy bármely időpontban van valamiféle „jelen", amelyben a társadalmi lét legkülönbözőbb szférái egymásnak megfelelő állapotban vannak, vagy legföljebb egyes esetekben egyes szférák el vannak maradva. Valójában „a marxista *egész*nek specifikus struktúrájából arra a következtetésre juthatunk, hogy már nem lehet *ugyanabban a történelmi »időben«* elgondolni az egész különböző szintjeinek fejlődési folyamatát... minden szinthez *saját »időt«* kell hozzárendelnünk".[9] (156. old.) „Mindezen idők, történetek specifitása, más szóval viszonylagos önállósága és függetlensége az egészen belüli tagozódásuk meghatározott típusától függ, ...vagyis minden idő és minden történet *függetlenségének* módját és fokát szükségszerűen határozza meg minden egyes szintnek az egész össz-*tagozódásán* belüli *függési* módja és foka." (157. old.)

Ennek megfelelően Althusser úgy definiálja a történelmi idő fogalmát, „mint a vizsgált társadalmi totalitás specifikus létezési formáját, amelyben különböző időbeliségi struktúra-szintek interferálnak az egész struktúrájának függvényében". (164. old.) A történelmi idő e fogalmához kapcsolódóan fejti ki Althusser — elsősorban Gramscival vitatkozva — azt az álláspontját, hogy a marxizmus nem hisztoricizmus, vagyis a marxista filozófia nem redukálható a történelem elméletére. Szerinte e redukció alapja éppen a társadalom Marx által megkülönböztetett különböző strukturális szintjeinek összemosása, és így ez a történelmi idő ideológikus fogalmán nyugszik.

Marxnak Smithhez és Ricardóhoz való viszonyát illetően Althusser vitába száll azzal a vulgáris felfogással, amely szerint a marxi politikai gazdaságtannak ugyanaz a tárgya, mint a polgári politikai gazdaságtané, csupán a módszerben van különbség közöttük, mintha „egy Hegeltől importált magánvaló módszert" alkalmaztak volna „a már Ricardónál jelenlevő magánvaló tárgyra". (140. old.)

A kétféle elmélet *tárgya* közötti különbséget részletesen „A Tőke tárgya" című tanulmány VII—IX. fejezeteiben elemzi Althusser. A polgári politikai gazdaságtan tárgya Althusser szerint az empirikusan észlelhető gazdasági jelenségek homogén tere, amelyben a gazdasági tényeket az emberi szubjektumok szükségletei határozzák meg. A marxi politikai gazdaságtan tárgya viszont a valamely termelési mód struktúrájának szintjeként definiálható, és önmagában is strukturált gazdasági szféra. „Ez azt jelenti, hogy ha a termelési viszonyok struktúrája meghatározza ugyan a gazdaságit, mint olyat, a valamely meghatározott termelési módhoz tartozó termelési viszonyok fogalmának definiálásához szükségképpen a társadalom különböző szintjeiből összeálló totalitás fogalmán át és e szintek sajátos tagozódási... típusának fogalmán át jutunk el." (244. old.) E talán túlzottan is tömör tárgymeghatározást egy kitűnő elemzés előzi meg, amely aláhúzza a marxista politikai gazdaságtannak fogyasztásra, az elosztásra és a termelésre vonatkozó megállapításainak specifikus jellegét.

Mielőtt rátérnénk a cezúra-probléma harmadik vonatkozására — Marxnak saját ifjúkori műveihez való viszonyára —, szólnunk kell Althusser gondolatrend-

[9] V. ö. azzal a marxi megállapítással, hogy a múlt század első felének Németországa filozófiai kortársa volt a jelennek, anélkül, hogy történelmi kortársa lett volna.

Digitized by Google

szerének legtöbb vitát felidéző részéről, Marx „elméleti antihumanizmusának" kérdéséről. Ez a problémakör is végigvonul Althusser egész munkásságán, rendszeres kifejtése „Marxizmus és humanizmus" című tanulmányában található meg. Althusser szerint a „szocialista humanizmus" ma nagyon elterjedt fogalma két nem adekvát elemből áll: az egyik, a szocializmus fogalma, tudományos — a másik, a humanizmusé, csupán ideologikus fogalom. Marx „a tudományos történelemelmélethez csak annak az »ember«-filozófiának a gyökeres bírálata útján jutott el, amely ifjúkorában (1840—45) elméleti alapjául szolgált". (59. old.) Elméleti humanizmuson itt Althusser mindazokat a felfogásokat érti, amelyek valamilyen módon az ember metafizikus lényegéből próbálják levezetni a társadalmi jelenségeket. Szerinte Marx érett felfogása ilyen értelemben éppen *„elméleti antihumanizmusnak"* tekinthető, mert a mindenkori embert magyarázza a társadalmi viszonyok struktúrájából, nem pedig megfordítva. (A tanulmány mottója egyébként egy részlet Marxnak a Tőkéről írott egyik leveléből: „az én analitikus módszerem... nem az emberből, hanem a gazdaságilag adott társadalmi korszakból indul ki".[10])

Ugyanakkor „a marxista elméleti antihumanizmus velejárója: magának a humanizmusnak, mint *ideológiának* az elismerése és ismerete". (66. old.) Ezt a megállapítást az ideológia fogalmáról és társadalmi funkciójáról szóló, rendkívül érdekes elemzés követi. Ebben aláhúzza, hogy *„az ideológia, mint olyan... minden társadalmi totalitás szerves része...* csakis egy ideologikus világfelfogás képzelhetett el *ideológia nélküli* társadalmakat... ahol az ideológia... nyomtalanul eltűnik, hogy helyét átadja a *tudománynak."* (68. old.) Figyelemre méltó az a megállapítása, hogy „egy osztály, amely egy ideológiát állít a maga *szolgálatába,* maga is alá van vetve ennek az ideológiának", amely „nemcsak arra szolgál, hogy uralkodjék a kizsákmányolt osztályon, hanem arra is, hogy saját maga *uralkodó osztállyá alakuljon...*" (71. old.)

Ilyen értelemben Althusser olyan realitásnak tekinti a humanista ideológiát, amellyel a marxista politikának számolnia kell, amelyhez való viszonyát esetenként meg kell határoznia — s ez a viszony nem szükségképpen elutasító —, de e politikának szerinte az elméleti antihumanizmuson kell nyugodnia.

A Tőke tárgyáról szóló tanulmányában egyébként konkrétabban, pozitívabban kifejti az elméleti antihumanizmus fogalmát, itt indokolatlan redukciónak nevezi azt a felfogást, *„amely a termelési viszonyokat* egyszerű *emberi viszonyokként kezeli".* (200. old.) Szerinte abból a megállapításból, hogy az emberek szerzői és egyben szereplői is történelmünknek, hiányzik a színjáték rendezőjének megnevezése: a történelem valódi rendezői a termelési viszonyok. „... a termelési viszonyok struktúrája meghatározza a termelés kivitelezőinek *helyét és funkcióit.* E kivitelezők pedig mindig csak *elfoglalói* e helyeknek, amennyiben az adott funkciók »hordozói«... Az igazi »szubjektumok« tehát (a folyamatot alkotó szubjektumok értelmében) nem ezek az elfoglalók, ...nem a »konkrét egyének«, a »valóságos emberek«, — hanem *e helyek és e funkciók definíciója és elosztása. Az igazi »szubjektumok« tehát ezek a meghatározó és ezek az elosztó elemek: a termelési viszonyok* (s a politikai és ideológiai társadalmi viszonyok). Minthogy azonban ezek »viszonyok«, ezért nem gondolhatók el *a szubjektum* kategóriájában." (247. old.)

Az előbb említett empirizmus- s a most tárgyalt humanizmus-probléma alapján osztja Althusser élesen ketté Marx munkásságát egy empirista-humanista-ideologikus szakaszra — amelyben még a klasszikus német filozófia (nem is elsősorban Hegel, hanem előbb Kant és Fichte, majd elsősorban Feuerbach) eszméi uralkodtak rajta — és az 1845-től kezdődő tudományos-marxista szakaszra.[11] Az utóbbi szakasznak azonban három további periódusra osztását javasolja, különválasztva az 1845-ben keletkezett Feuerbach-téziseket és a Német ideológiát (mint „a cezúra műveit"), majd az 1845 és 1857 között létrejött műveket (mint az „érés" műveit), és végül az 1857 után keletkezett műveket (mint az „érettség" műveit). E további periodizációt az teszi szükségessé, hogy az 1845-ben végbement alapvető elméleti fordulat „nem hozhatta létre egycsapásra, *befejezett és pozitív* formában azt az új elméleti problematikát, melyet ez mind a történelem elméletében, mind pedig a filozófia elméletében magával hozott". (82. old.) Ennek folytán például a Német ideológiában egyrészt már megtalálhatók a marxista tudományos történelemfelfogás alapvető kategóriái is, másrészt a feuerbachi antropologikus filozófia jelentős maradványai is („eleven emberi egyé-

[10] Marx—Engels: Levelek a Tőke I. kötetéről. old.

[11] Lásd „A marxi gondolat fejlődésének főbb periódusai. Vázlat" című tanulmányt Althusser idézett művének 78. oldalán.

Digitized by Google

nek", az „elidegenedés", mely utóbbi fogalmat Althusser teljes egészében a Marx által meghaladott antropologikus filozófia kelléktárába sorol stb.).

A cezúra-problematika tulajdonképpen középponti helyet foglal el Althusser munkásságában, mert éppen annak a kutatását tűzte ki céljául, hogy mi az a forradalmian új, ami megkülönbözteti Marx elméletét a forrásául szolgált polgári elméletektől. A kérdésfeltevés reális, és Althusser eddigi munkássága legalább arról meg kell hogy győzze legszkeptikusabb olvasóját is, hogy eddig még fel sem tettük a maga valóságában ezt a fontos kérdést. Mint egész művére, erre a kérdéskörre még inkább vonatkozik az, hogy szerzőnk szellemi magatartásában van bizonyos racionalista doktrinérség, amely a kérdéseknek valamilyen túlélezésében nyilvánul meg. Különösen a humanizmusról szóló nézeteire áll ez. (Így pl. megalapozatlan az az állítása, hogy érett korszakában Marx radikálisan szakított olyan — Althusser szerint a meghaladott humanizmus kelléktárába tartozó — fogalmakkal, mint az „elidegenedés", vagy a „szabadság". Már említett cikkében Semprun joggal hivatkozik ezzel szemben a Grundrissére, melyet Althusser teljesen figyelmen kívül hagy.)

Althusser és a strukturalizmus

Althusser egész munkásságára jelentős befolyást tesz a strukturalista metodika, bár élesen elhatárolja magát a strukturaralistą filozófiától, mint a humán tudományok területén jelentkező polgári ideológiai áramlattól (312. old.) és mint a viszonyok specifikus természetét figyelembe nem vevő puszta kombinatorikától. (242. old.) A strukturalista metodika és a jelenségeknek strukturális összefüggésekben való szemlélete a már eddig ismertetett problematikában is jelentős szerepet játszott (v. ö. a felüldetermináció, a történelmi idő, vagy a termelési mód fogalmáról mondottakkal).

E strukturális szemléletet Althusser a marxizmus lényegéhez tartozónak tekinti, mert Marx történelmileg létrejötteknek és történelmileg változóknak, fejlődőknek tekinti ugyan a társadalmi-gazdasági alakulatokat, de a konkrét alakulat vizsgálatában nem a genezisből indul ki, hanem az egymás mellett és egymásban létező elemek kölcsönhatásából. Többször is idézi Marxnak egy erre vonatkozó, érdekes megállapítását: „Valóban, hogyan is magyarázhatná meg a mozgásnak, az egymásutánnak, az időnek a puszta logikai formulája a társadalmi testet, amelyben minden viszony egyidejűleg létezik és egymásra támaszkodik?"[12]

Ezzel összefüggésben felveti azt a figyelemre méltó gondolatot, hogy a bonyolultan strukturált jelenségeknek, s különösen a társadalmi jelenségeknek leírásához nem elegendő többé sem a lineáris okság kategóriája, sem a leibnizi—hegeli, a „belső lényegre" hivatkozó determinációs elv. Ezért meg kell konstruálni a *struktúra általi determináció* vagy a *strukturális okság*[13] fogalmát, annak a determináció-típusnak a leírására, amelyben valamely strukturált egész determinálja egyes elemeinek és egyes részstruktúráinak sajátságait, funkcióit és visszahatásait. (A felüldetermináció fogalma ennek a strukturális determinációnak egy lényeges oldala, vonatkozása.) A strukturális determinációt egyebek között az jellemzi, hogy az ok és okozat viszonya nem lehet külsődleges benne, „ellenkezőleg, a struktúra immanens a maga okozataiban..." (257. old.)

E strukturális szemlélettel függ össze Althusser érdekes, de megintcsak nem problémamentes elgondolása a gyakorlat strukturáltságáról. „Le kell szögezni, hogy nincs gyakorlat általában, hanem csak *különféle gyakorlatok* vannak, amelyek nem állnak valamiféle manicheista viszonyban az elmélettel... nem úgy van, hogy egyfelől állna az elmélet, mely test és anyagiság nélküli, tiszta szellemi vízió volna, másfelől pedig a teljesen anyagi gyakorlat, mely »fogná az ekeszarvát«" (114. old.) „E különféle gyakorlatok egymásra alapozottságának és tagozódásának viszonyait oly módon ragadjuk meg fogalmilag, hogy elgondoljuk, megfogalmazzuk *függetlenségük fokát*, »viszonylagos« *önállóságuk* típusát, melyet magát is *a »végső soron meghatározó« gyakorlathoz, a gazdasági gyakorlathoz* való függésük típusa szab meg." (115. old.) Elveti tehát az egyetemes emberi praxis differenciálatlan fogalmát és ennek az elmélettel való szembeállítását. Felfogása szerint az emberi tevékenység a gazdasági, politikai, ideológiai és *elméleti* gyakorlatok strukturált együttese; az elméleti tevékenység tehát maga is az emberi gyakorlat egyik sajátos szintje. Ezzel függ össze az a felfogása, amely a filozófiát az „elméleti gyakorlat elmélete"-ként értelmezi, és ez mutatkozik meg már ismertetett ismeretelméleti felfogásában is.

[12] Marx: A filozófia nyomorúsága. Marx—Engels Művei. 4. köt. 125. old.

[13] E fogalmak [illegible] tatnak Molnár [illegible] mával.

Digitized by Google

E termékeny gondolatkör megint csak doktrinér egyoldalúsággal párosul, amikor Althusser túlhangsúlyozza az elméleti gyakorlat viszonylagos függetlenségét, és így bizonyos fokig elszakítja ezt a gyakorlat többi (hagyományosan gyakorlatnak nevezett) szférájától. Több helyütt kísérletet tesz ugyan ennek az egyoldalúságnak a meghaladására, de kiinduló pozícióját nem adja fel. Rámutat például arra, milyen szerepet játszottak az elmélet fejlődésében azok a gyakorlati tapasztalatok, amelyeket Marx, mint újságíró, majd mint a forradalmi mozgalom vezetője szerzett, de hangsúlyozza, hogy „e tapasztalatok Marx elméleti gyakorlatába *a kísérletezés és elmélkedés tárgyainak formájában*, azaz *új gondolati tárgyak* formájában játszottak közre... s ezeknek a feltörése... hozzájárult annak a még ideologikus elméleti alapnak a felforgatásához, amelyen addig élt (azaz gondolkodott)". (117. old.)

Althusser szerteágazó gondolatvilágának csak rendkívül vázlatos képét adhattam itt, éppen csak felvillantva pozitívumait és problematikus vonásait. Talán sikerült azonban megmutatnom, hogy érdemes közelebbről megismerkedni ezekkel a gondolatokkal, nemcsak a filozófia, hanem az elméleti közgazdaságtan és a történelemtudomány elvi kérdései iránt érdeklődőknek is. Talán azt is sikerült érzékeltetnem, hogy a bevezetőben idézett két szélsőségesen eltérő vélemény mindegyike magából Althusser művéből is kimutathatja a maga viszonylagos jogosultságát. A magam részéről azonban mindkettejükkel szemben leginkább Michel Simonnak adnék igazat, aki az FKP már említett konferenciáján a következő mondattal kezdte Althusser nézeteinek elemzését: „Bizonyos értelemben, minél többet olvasom Althusser könyvét, annál kevésbé értek vele egyet néhány lényeges kérdésben, annál több alapot találok a vitára, de annál több ösztönzést is a kutatásra."[14]

Ródi Péter

[14] Ideológiáról, kultúráról. Kossuth Könyvkiadó, 1966. 186. old.

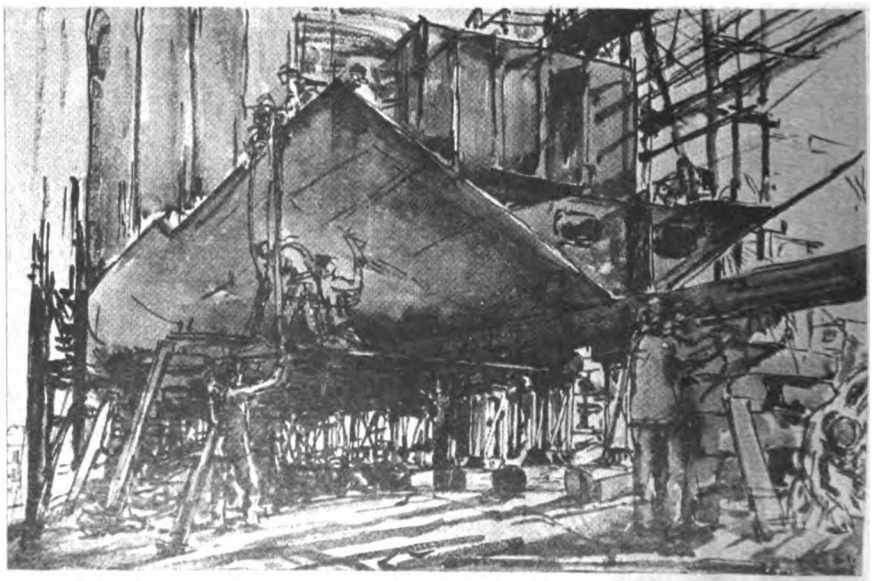

Varga Vándor Lajos: Tengerjáró hajó építése

Digitized by Google

Értékelmélet és elméleti érték

(Gondolatok Heller Ágnes „Érték és történelem" című tanulmánykötetéről)

Bármennyire elcsépelt fordulat is elmondani egy tanulmánykötet méltatásában, hogy a különböző témájú tanulmányokat azonos szemléletmód és a tárgyalt problémák bizonyos fokú összefüggése fűzi egybe, Heller Ágnes „Érték és történelem" című kötetéről (Magvető, 1969) szólva mégis ezzel a megállapítással kell kezdenem, annyira szembetűnő a benne levő esszéket jellemző koncepcionális-szemléleti egység. E tanulmánykötet egységének alapja elsősorban az értékelméleti kérdésfeltevés és a különböző történelmi korok ember-eszményei, erkölcsi eszményei, az emberiség öntudattörténete iránti érdeklődés. E témakörök alapján próbálom meg én is kommentálni, méltatni a kötet legfontosabb gondolatait.

Az értékelméleti problémákat felvető polgári gondolkodók kísérleteit polarizálásra törekedve és egészen sommásan két csoportra oszthatjuk: az értékek abszolút és történelemfeletti voltát valló érték-filozófiákra s az értékek eredetének, létrejöttének, hamis vagy igaz voltának kérdését zárójelbe tevő (vagy e kérdéseket egyenesen értelmetlennek nyilvánító), mindössze az értékválasztó magatartások empirikus leírására törekvő szociológiai pozitivizmusra.

Nagyrészt ezeknek a polgári értékelméleti kérdésfelvetéseknek tulajdonítható, hogy a marxista filozófia művelői hosszú ideig húzódoztak az axiológiai problémák vizsgálatától. De az is összefügg ezzel a vonakodással, hogy az etikai, személyiségelméleti s a humanizmus marxista értelmezésével kapcsolatos kérdések — amelyek nélkül az értékszubsztanciának és az értékválasztó magatartások kutatásának kérdései is megközelíthetetlenek — szintén nem kaptak elegendő figyelmet a marxista elméletben. Mikor azonban erre a tényre utalok, korántsem azt az untig hangoztatott közhelyet akarom elismételni — amelyre a privatizáló marxista „humanizmus" művelői annyiszor hivatkoznak —, hogy a marxizmus reneszánsza idején a dogmatizmus szemléletével ellentétben döntő fontosságot kell tulajdonítanunk a személyiség, a szabadság, a boldogság stb. kérdéseinek. Ez a szólam ugyanis azt a meggyőződést szuggerálhatja némelyeknek, hogy az említett problémaköröket a társadalmi lét más kérdései (termelési viszonyok, társadalmi törvények, termelési módok stb.) elemzésével, vizsgálatával szemben hanyagolták el eddig. Holott az igazság az, hogy az utóbbi kérdések megfelelő vizsgálata sem történt meg, egyszerűen azért nem, mert a két nagy kérdéskör elkülöníthetetlenül összefügg egymással. Ha ezt az összefüggést nem vesszük kellőképpen figyelembe, akkor óhatatlanul visszakanyarodunk az említett polgári axiológiák egyoldalúságaihoz, s eltávolodunk a marxista értékelméletnek attól a kiindulópontjától, amely az érték kategóriáját is a társadalmi élet totalitásából bontakoztatja ki. A dogmatizmus épp e totalitás konkrét dinamizmusának és történelmi alakváltozásainak beható vizsgálatát hanyagolta el és ezért maradhatott ki belőle — egyebek között — az érték kategóriájának vizsgálata és adekvát megragadása.

Az értékek eredetére s az értékválasztó emberi magatartásra irányuló elméleti vizsgálódásnak is (amelynek fontosságára jogosan hívják fel a figyelmet Heller Ágnes esszéi) azt kell elősegíteniük, hogy meghaladjuk az egyén és a társadalom kérdéseit az említett módon szétválasztó szemléletet; mégpedig nem úgy, hogy az objektív és szubjektív tényező dialektikájáról szóló közhelyeket új, elegáns terminusokkal interpretáljuk, hanem úgy, hogy tartalmilag új gondolatok alapján hajtunk végre korrekciókat.

Elsősorban erre a követelményre hivatkozva sürgetik az axiológiai kutatásokat a marxista értékelmélet kidolgozásának fontossága mellett érvelő teoretikusok. Ahogy Ludwig Grünberg, román szociológus megfogalmazta: az egyén és a társadalom közötti korrespondancia ontológiai bázisát nem utolsósorban az értékek eredetének, alapjának s az értékmegismerő, értékválasztó magatartásoknak a vizsgálata révén határozhatjuk meg. Ezért a tevékenységek cseréjének, kölcsönösségének törvényszerűségeit leíró „Tőké"-t rendkívüli egzaktságú axiológiának is tekinthetjük. Grünberg szerint Marx egyik legnagyobb érdeme, hogy megteremtette az axiológia filozófiai és szociológiai szempontjainak egységét; bebizonyította, hogy az egyes társadalomfilozófiai kategóriák

Digitized by Google

E termékeny gondolatkör megint csak doktrinér egyoldalúsággal párosul, amikor Althusser túlhangsúlyozza az elméleti gyakorlat viszonylagos függetlenségét, és így bizonyos fokig elszakítja ezt a gyakorlat többi (hagyományosan gyakorlatnak nevezett) szférájától. Több helyütt kísérletet tesz ugyan ennek az egyoldalúságnak a meghaladására, de kiinduló pozícióját nem adja fel. Rámutat például arra, milyen szerepet játszottak az elmélet fejlődésében azok a gyakorlati tapasztalatok, amelyeket Marx, mint újságíró, majd mint a forradalmi mozgalom vezetője szerzett, de hangsúlyozza, hogy „e tapasztalatok Marx elméleti gyakorlatába *a kísérletezés és elmélkedés tárgyainak formájában*, azaz *új gondolati tárgyak* formájában játszottak közre... s ezeknek a feltörése... hozzájárult annak a még ideologikus elméleti alapnak a felforgatásához, amelyen addig élt (azaz gondolkodott)". (117. old.)

Althusser szerteágazó gondolatvilágának csak rendkívül vázlatos képét adhattam itt, éppen csak felvillantva pozitívumait és problematikus vonásait. Talán sikerült azonban megmutatnom, hogy érdemes közelebbről megismerkedni ezekkel a gondolatokkal, nemcsak a filozófia, hanem az elméleti közgazdaságtan és a történelemtudomány elvi kérdései iránt érdeklődőknek is. Talán azt is sikerült érzékeltetnem, hogy a bevezetőben idézett két szélsőségesen eltérő vélemény mindegyike magából Althusser művéből is kimutathatja a maga viszonylagos jogosultságát. A magam részéről azonban mindkettejükkel szemben leginkább Michel Simonnak adnék igazat, aki az FKP már említett konferenciáján a következő mondattal kezdte Althusser nézeteinek elemzését: „Bizonyos értelemben, minél többet olvasom Althusser könyvét, annál kevésbé értek vele egyet néhány lényeges kérdésben, annál több alapot találok a vitára, de annál több ösztönzést is a kutatásra."[14]

Rádi Péter

[14] Ideológiáról, kultúráról. Kossuth Könyvkiadó, 1966. 166. old.

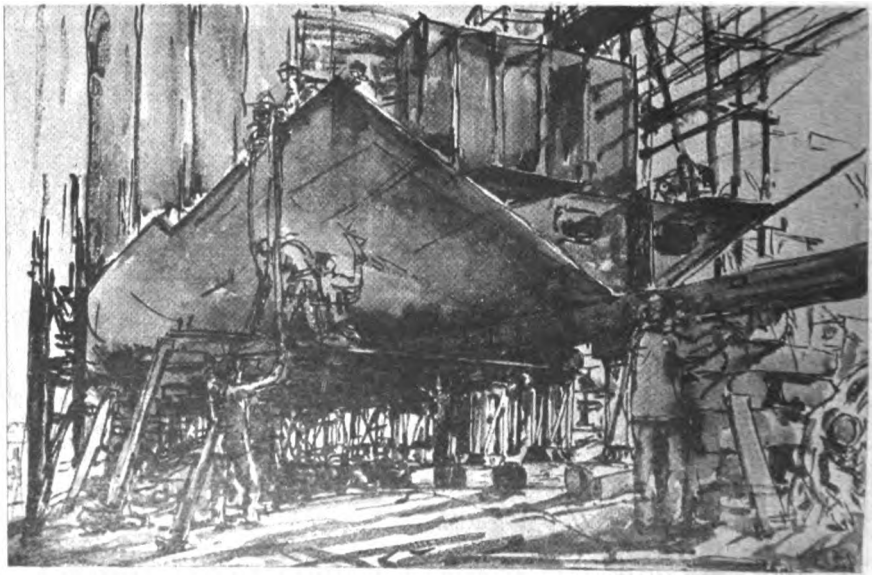

Varga Vándor Lajos: Tengerjáró hajó építése

Digitized by Google

Értékelmélet és elméleti érték

(Gondolatok Heller Ágnes „Érték és történelem" című tanulmánykötetéről)

Bármennyire elcsépelt fordulat is elmondani egy tanulmánykötet méltatásában, hogy a különböző témájú tanulmányokat azonos szemléletmód és a tárgyalt problémák bizonyos fokú összefüggése fűzi egybe, Heller Ágnes „Érték és történelem" című kötetéről (Magvető, 1969) szólva mégis ezzel a megállapítással kell kezdenem, annyira szembetűnő a benne levő esszéket jellemző koncepcionális-szemléleti egység. E tanulmánykötet egységének alapja elsősorban az értékelméleti kérdésfeltevés és a különböző történelmi korok emberi eszményei, erkölcsi eszményei, az emberiség öntudattörténete iránti érdeklődés. E témakörök alapján [illegible] említett problémaköröket a társadalmi lét más kérdései (termelési viszonyok, társadalmi törvények, termelési módok stb.) elemzésével, vizsgálatával szemben hanyagolták el eddig. Holott az igazság az, hogy az utóbbi kérdések megfelelő vizsgálata sem történt meg, egyszerűen azért nem, mert a két nagy kérdéskör elkülöníthetetlenül összefügg egymással. Ha ezt az összefüggést nem vesszük kellőképpen figyelembe, akkor óhatatlanul visszakanyarodunk az említett polgári axiológiák egyoldalúságaihoz, s eltávolodunk a marxista értékelméletnek attól a kiindulópontjától, amely az érték kategóriáját is a társadalmi élet totali-

Digitized by Google

praktikusan fölhasználhatók egyéni magatartások, orientációk törvényszerűségeinek jellemzésénél is. (L. Grünberg: Marx et la perspective sociologique en axiologie. L'homme et la société, 1968/10.)

Heller Ágnes ettől az álláspontról némileg eltérően szól a marxizmus és axiológia kapcsolatáról (az értékek történetfilozófiai problémáival foglalkozva pl. alig szentel figyelmet az axiológia szociológiai oldalának), de ő is úgy foglal állást, hogy — bár Marx axiológiáról sohasem beszélt — egyes megállapításaiban mégis megtalálhatjuk egy szisztematikus értékelmélet alapjait is. Heller szerint az ifjú Marxnak az emberi lényegre vonatkozó nézetei alapján adhatunk választ az axiológia két legfontosabb kérdésére; arra, hogy mi az érték, s arra, hogy mi alakítja ki az értékrendet. Márkus Györgynek „Marxizmus és »antropológia«" című könyvében kifejtett gondolatai alapján Heller a következő meghatározást adja: értéknek nevezzük „mindazt, ami az ember nembeli lényegéhez tartozik, és ami közvetve vagy közvetlenül hozzájárul a nembeli lényeg kibontakozásához".

S itt rögtön felmerül az a kérdés (amely Heller számára egyáltalán nem kérdés): mennyiben lehet a nembeli lényeg fogalma s az emberi lényeg fogalma társadalomtudományi fogalommeghatározások alapja, társadalmi viszonyok magyarázatának, elemzésének eszköze? Hogy mennyire jogos ez a kérdésfeltevés, azt egyébként akár Márkus György egyes megállapításaival is érzékeltethetjük. Márkus ugyanis egy írásában felhívja a figyelmet arra, hogy „az emberi lényeg fogalma tehát a történelemnek mint egységes fejlődésfolyamatnak legáltalánosabb filozófiai jellemzésére szolgál. *Ez a fogalom azonban e folyamatot csak a társadalmi összefejlődés oldaláról jellemzi, s nem vizsgálja az egyes individuumok s az individuumok nagyobb csoportjának, sőt összességének helyét és viszonyát ehhez a fejlődéshez.*" (Valóság, 1964. 4. sz. Kiemelések — G. F.)

Ha tehát az értékelmélet kidolgozása révén az egyén és közösség viszonyának bázisát akarjuk az eddiginél konkrétabban jellemezni, társadalmi viszonyok tartalmi elemzését akarjuk adni, akkor *éppen olyan problémákra kell irányítanunk a figyelmünket, amelyeket nem lehet az említett antropológiai fogalmakkal megragadni*, hiszen ezek — a marxista filozófiai antropológia gondolatát lelkesen valló szerzők szerint is [illegible] legfeljebb csak általános ideológiai [illegible]ót adnak a tulajdonképpeni tudományos történelemszemlélethez; vagyis nem szolgálnak dedukciós alapul a társadalomtudományoknak. (Ha mégis ilyennek tekintenénk őket, akkor olyasféle „ismeretelméleti optimizmussal" kezdhetnének a világ megmagyarázásához az antropológusok, mint az a kínai bölcs, akiről a Beszélgetések és mondásokban ezt olvashatjuk: „A mester mondotta: Azt hiszem, Szi [Ci-kung], te olyan embernek tartasz, aki sokat tanult és mindent meg is jegyzett. [Ci-kung] válaszképpen így szólt: Olyannak. Vagy talán nem így van? [A mester] pedig mondotta: Nem bizony. Egyetlen dologgal hatolok át mindenen.")

A társadalmi összfejlődést jellemző fogalmak magyarázatával s ezek egymásra vonatkoztatásával tehát nem jutunk tovább az általános világnézeti elvnél; nem jutunk el odáig, hogy az individuumoknak, s nagyobb csoportjaiknak egymáshoz való viszonyait és a társadalmi összfejlődéshez való viszonyukat tartalmilag vizsgálhassuk. E viszonyok heterogén voltának konstatálásával s az összfejlődés komponenseinek kibontakozásában levő diszkrepanciákról szóló általános megállapítással is voltaképpen csak az ifjú Marx filozófiai vizsgálódásainak kiindulópontjáig jutottunk el.

Csak a „tárgyi ember" konkrét fejlődéstörténetének, az érintkezési formák alakulásának, dinamikájának vizsgálatával lehet megkeresni a tudományos választ az említett antropológiai kiindulópontból adódó kérdésekre. Heller azonban általában az antropológiai fogalomkör spekulatív bővítésének segítségével akar előbbrejutni. Minthogy egyén- és történelemszemléletének az ilyen természetű elvontság a domináns jellemzője, tanulmánykötetében — a szerző sokoldalú tájékozottsága s a témák és vizsgált korok sokfélesége ellenére is — hamar fellép a gondolati tartalom bizonyos monotóniája. Egy-egy kort vizsgálva például mindig azt veszi alapul: mennyiben segítette elő, vagy mennyiben akadályozta a kor a sokoldalúan fejlett harmonikus, nembeli létük öntudatára ébredt individuumok megjelenését. Így a „tárgyi ember" története helyett elsősorban az ember elvont öntudattörténete áll vizsgálódásaink középpontjában. Tesz ugyan említést más értékszférákról, értékfejlődésekről is, de részletező jellegű vizsgálódásaiban mindig csak az említett szempontot veszi figyelembe. Legékesszólóbban a „reprezentatív személyiségek" jelentőségéről szóló patetikus és a „történelmi sivatagokról" szóló elégikus megállapításai

Digitized by Google

bizonyítják ezt. De a nembeli öntudat virrasztóiról, a „sivatagi" korokban is fennmaradó, értékőrző, értékmentő kisközösségekről szóló megállapításait olvasva is könnyű belátnunk, hogy az értékfejlődés történelmi folyamatait milyen egyoldalúan szemléli a szerző. Általános értékelmélet helyett inkább valamiféle exkluzív erénytan körvonalai bontakoznak ki gondolataiból.

S hadd vágjak itt gyorsan elébe az esetleges félreértésnek: nem az emberi, nem öntudatként (illetve ennek részeként) felfogott ideológiatörténet fontosságát vonom itt kétségbe. Nem is azoknak az elméleti munkáknak a jelentőségét és létjogosultságát vitatom, amelyek az egy-egy történeti korban élő egyéneknek (vagy legalábbis ezek egy kiváltságos körének) öntudati gazdagságát, e gazdagság mértékét, jellegét kutatják, Nem is azt a módszert hiányolom, amelynek jegyében egyes elmélettörténeti szerzők egy-egy gondolkodó, eszmeáramlat vagy eszme doxográfiájához ráadásként hozzácsapják a szóban forgó kor termelőerőinek, társadalmi viszonyainak, politikai mozgalmainak stb. vázlatos jellemzését, s ezzel, úgy vélik, eleget tettek a történeti szemlélet követelményeinek. Arra akarok azonban rámutatni, hogy egy általános értékelméletnek elmeznie kell a társadalmi gazdagságnak (javaknak, eszközöknek, viszonyoknak, képességeknek stb.) olyan felhalmozódási tendenciáit is, amelyek ideiglenesen az individuumok öntudatának, személyes gazdagságának a rovására bontakoznak ki. Hiszen — Márkus György szavaival szólva — „a társadalmi és individuális fejlődés ellentéte, a társadalom által megalkotott gazdagság és az individuum elértéktelenedésének konkrét-empirikus ellentéte alkotta Marx filozófiai vizsgálódásainak kiindulópontját". S az axiológia révén csak akkor segíthetjük elő az e problémából kiinduló vizsgálódások tudományosságát, ha a különböző értékszférák egymáshoz való viszonyát és fejlődési törvényszerűségeiket sikerül jellemeznünk. (Valószínűleg nem szükséges bizonyítanunk, hogy az egyenlőtlen fejlődésre való utalgatással sem történik érdemi előrelépés ezen a területen.)

Igaz, a morál kérdéseivel foglalkozó filozófustól nem kérhetjük, hogy ezekről a törvényszerűségekről sokoldalú elmélyült elemzést adjon. Azt azonban elvárhatjuk tőle, hogy levonja az e kérdésekben elért elméleti eredményekből folyó etikai, morálfilozófiai következtetéseket. Elvárhatjuk pl. azt, hogy nézőpontját ne azonosítsa tárgyával, azaz: a morálról ne a morál nézőpontjából szóljon, hanem a társadalmi viszonyok konkrét gazdagságának, történelmi változásainak aspektusából. Véleményem szerint nem az utóbbit, hanem az előbbit teszi Heller, mikor pl. az erkölcsöt a nembeliség öntudataként definiálja, s megállapítja, hogy az erkölcs „a nembeliség ideológiája, mely sohsem az énre, hanem a mi-re kérdez". Ezzel kapcsolatban nem veti fel Heller azokat a problémákat, amelyek abból erednek, hogy az erkölcsi tudat ezt a „mi"-t mindig ideológikusan, tehát az előtörténet fázisában mindig egy osztálynak és sohasem a nembeliség egyetemességének szempontjából látja. Egy-egy történelmi korszakban ugyanis az egyaránt társadalmi eredetű, de gazdasági kategóriák, helyzetek szerint megoszló tudatok a nembeliséget is más-más fokon és módon birtokolják, tükrözik.

A társadalmi viszonyok tartalmi vizsgálatának elkerülése az is, ha az értékek kollíziójának okaként magának az értékrendnek, vagyis ugyanannak a minőségnek a heterogenitását jelöljük meg („idem per idem" magyarázási mód). Hiszen az igazi tudományos feladat éppen annak a kérdésnek a megválaszolása lenne, hogy mennyiben tükrözi, fejezi ki és befolyásolja az értékrend heterogenitása a társadalom megosztottságának, a társadalmi tevékenységek heterogenitásának alakulását. Heller viszont csak két vonatkozásban vizsgálja az értékváltozások és az erkölcs kérdéseit: éspedig az egyén és a kisközösség viszonya, valamint az egyénnek az emberi nem egyetemességéhez való viszonya szempontjából.

Szembetűnően hiányzanak az említett szempontok Hellernek a mindennapi tudat szerkezetéről szóló tanulmányából, s általában az ún. mindennapi életre vonatkozó gondolataiból. Mint ismeretes, a mindennapi élet, a mindennapi tudat filozófiai vizsgálatának fontosságára Lukács György hívta fel marxista szempontból a figyelmet. Az Esztétikum sajátosságában elsősorban a visszatükrözés módjának különbségei alapján beszél a művészet antropomorfizáló, a tudomány dezantropomorfizáló tükrözésmódja és a mindennapi tudat tükrözésmódja közti különbségről. Heller elsősorban a partikularitás és nembeliség viszonya szempontjából vizsgálja az ún. mindennapi élet szerkezetét. Nyomatékosan utal arra, hogy a partikularitás és nembeliség nö[illegible]ittélése jellemzi a minden[illegible]e nem azt tekinti a fő[illegible]n termeli a partiku-

Digitized by Google

laritás teleológiája jegyében cselekvő ember társadalmi viszonyait, s bennük a régi és új tendenciákat, hogyan hozza következésképp létre az értékeket is, miféle sajátos napszámosa s egyben hordozója-teremtője a nembeliségnek, milyen történelmi törvényszerűségek alapján jön létre a „nem tudják, de teszik" világa (amelyre Lukács György oly nyomatékosan hívja fel a figyelmünket), mi az „ész cselé"-nek a tárgyian adekvát marxista társadalomtudományi magyarázata. Csak a nembeliség öntudatát vizsgálja olyan szféraként, amely a mindennapi élet nembeliségét is demonstrálja. *Holott az értékeknek és az értékválasztási magatartásoknak (különösen pedig ezek motívumainak) vizsgálatával arra kellene elsősorban választ kapnunk, hogy hogyan alkotja a történelmet, hogyan alakítja és termeli az érintkezési formákat a mindennapiság partikuláris teleológiája jegyében cselekvő ember, hogy a mindennapi gyakorlat miért alapja egyben az emberiség forradalmi-kritikai gyakorlatának is.* A nembeliség ugyanis nem csak a róla való adekvát tudásban, a nembeliség öntudata révén nyilvánul meg a mindennapi életben, hanem pl. a mindennapi életben létrehozott társadalmi objektivációk révén is. Heller is utal ugyan erre, de amikor részletes tartalmi jellemzést próbál adni a mindennapi életről, akkor azt elsősorban mint a nembeliség némaságát, mint holt teret jellemzi. A nembeliséget csak mint a róla való tudásban, a nembeliség öntudatában tükröződő lényeget vizsgálja, s megállapítja: a mindennapi élet emberében ez az öntudat csak kivételes, kathartikus helyzetekben alakul ki. Ezenkívül még a művészi alkotásoknak s a morális küldetésük magaslatán álló filozófusok tanításainak megértéséből, vagyis a nembeliség professzionalistáinak megnyilatkozásaiból (mint megannyi égő csipkebokorból) szól a nembeli öntudat Hangja a mindennapi emberhez. Ezzel a szemlélettel azután a nembeli létet tükröző tudat morálja s a mindennapi élet erkölcse közötti összefüggést éppúgy nem tudja jellemezni Heller, mint ahogy arról sem tud semmit mondani, mi a morál viszonya a mindennapi cselekvésmódokat a tömeges magatartásokat reguláló elvekhez és normákhoz.

Eddigi, jobbára kritikai megjegyzéseimből bizonyára kitűnik az is, hogy milyen fontos filozófiai kérdések vetődnek fel Heller tanulmányaiban s talán még inkább: e tanulmányokkal kapcsolatban. Elsősorban ez teszi érdekessé a tanulmánykötetben összegyűjtött irodalmi és politikai-publicisztikai tanulmányokat is. Heller ezekben az írásokban főleg arra törekszik, hogy filozófiai, morálfilozófiai gondolatait illusztrálja, példákon szemléltesse.

Helytelen volna ezt az illusztratív jelleget azért elmarasztalni, mert Heller nem végez egyben filológusi műelemzést is. Épp filozófiai-koncepcionális szempontból merül fel azonban e tanulmányokkal kapcsolatban az a kérdés: nem válik-e következetlenné Heller, mikor megfeledkezve az allegória és a szimbólum viszonyára és különbségére vonatkozó elméletről (amelyet Lukács György gondolatai nyomán ő is kifejt egyhelyütt) csak az elvont erkölcs-eszme megjelenítéseként, ábrázolásaként vizsgálja egy-egy műalkotás cselekményét? Jól megfigyelhető ez pl. Rousseau Új Héloise-éről írott terjedelmes tanulmányában, amelyben nem mint az ábrázolandó tárgyiasság önálló kibontakozását elemzi a mű cselekményét, hanem Rousseau morálfilozófiájának képeskönyvét látja benne (a regény művészi szerkezetéről szóló fejtegetések ugyanis épp olyan filozófiaiak, mint a filozófiai szerkezetet taglaló rész). Így önmagát cáfolja Heller, mikor fejtegetései végén a regény realisztikus szimbolikájáról beszél, hisz tanulmányában — szándéka ellenére ugyan — mindvégig allegóriaként interpretálta Rousseau művét.

Azonban az ilyen jellegű következetlenségek ellenére is kétségtelen, hogy az alapgondolatokat, főleg az antropológiai fogalomkör használatát s az értékeknek, valamint a morál lényegének meghatározását illetően a következetesség jellemzi ezeket a tanulmányokat. Ezért nem is tettem kísérletet e vázlatos ismertetésben arra, hogy tematikai gazdagságukat érzékeltessem, mindössze az említett néhány alapgondolatot próbáltam összefoglalni s részben megkérdőjelezni, illetve jelezni azt, hogy ez a könyv döntő fontosságú kérdésekben foglal állást (jóllehet Heller nem rendszeres értékelméletnek, vagy etikának szánta tanulmányait). Azért is igen sok figyelmet érdemel ez az esszégyűjtemény, mert szerzője a meggyőződésnek és a meggyőzni akarásnak párját ritkító hevével fejt ki, illusztrál és propagál egy bizonyos eszmekört. Ezek a tanulmányok minden olvasót gondolkodásra kell, hogy késztessenek az említett kérdésekről és minden szakmai érdeklődőt állásfoglalásra kötelezenek.

Görgényi Ferenc

Digitized by Google

Gondolatok a pedagógia jövőjéről

A pedagógiát sokan úgy tartják számon, hogy az elsősorban múltat megőrző, konzerváló társadalmi tevékenység. A nevelésnek valóban van ilyen funkciója is (a felhalmozódott kulturális értékek átszármaztatása, az ifjú nemzedék nevelése az adott társadalom céljainak megfelelően stb.). Gyorsan változó korokban azonban a pedagógiának nem ez a múltat áthagyományozó, hanem a jövőt tekintő oldala domborodik ki. A nagy pedagógiai elmélkedők egy része éppen saját kora ellen lázadva alkotta meg egy új és jobb nevelés tervét. Gondoljunk Komenskyra vagy Apáczaira. Mások (Morus, Campanella, utópista szocialisták) korukat messze megelőzve a jövő eszményi társadalmát és pedagógiáját vázolták fel. E kiváló elmék szép tervei és a tényleges társadalmi valóság közt azonban óriási szakadék tátongott. Mivel nem számoltak a reális társadalmi feltételekkel, eszméikből alig valami vagy semmi sem valósult meg

Napjainkban ismét hatalmas változások, a felgyorsult technikai-tudományos fejlődés tanúi lehetünk. Nem véletlen, hogy mint minden más területen, a pedagógiában is előtérbe kerültek a jövőt mérlegelő és tervezgető elképzelések. A jelen fejlődési tendenciáiból nyilván lehet következtetni a jövőre. A tudományos előrelátástól a fantasztikumig elég széles skálán mozoghat ez a jövőbe tekintés. A továbbiakban szeretném elkerülni az irreális álmodozást és a szenzációt hajszoló futurológiai fejtegetéseket. A tényleges társadalmi és tudományos feltételekből kiindulva, a társadalmi-tudományos fejlődés objektív törvényeire építve kell még „álmodnunk" is, úgy, ahogy a marxizmus klasszikusai tették, és akkor e „pedagógiai álmok" — nem válnak utópiákká. Ez a realitással való számolás nem csökkenti jövőről alkotott képünk optimista és forradalmi jellegét. Hisz a mi társadalmunk nagy forradalmi átalakulás szülötte, pedagógiánk lényege pedig maga a kulturális forradalom. Az új és jövőt építő nagy pedagógiai célok számára a kedvező társadalmi feltételek, legalábbis alapjaikban adva vannak. Bár nem lebecsülendők az előttünk álló és egyre növekvő feladatok, a jövő útjait bizalommal és lelkesedéssel fürkészhetjük. Annak ellenére is, hogy jelenleg inkább a pedagógiára nehezedő társadalmi követelések roppant súlyát érezhetjük.

Új követelmények a pedagógiával szemben

A napjainkban kibontakozó második ipari forradalom, a termelés automatizálása és a tudományos-technikai fejlődés felgyorsulása egyre több új igényt támaszt a pedagógiával szemben. Közismertek az e tárgyban megjelent, különböző szakterületek dolgozóitól, nem pedagógusoktól származó nyilatkozatok és írások. Kiváló tudósok, művészek, politikusok megnövekedett érdeklődése maga is jelzi a pedagógia *fokozódó társadalmi jelentőségét*. A nevelés és oktatás, mint mindig a nagy változások idején, ma is *közüggyé* vált. A megoldandó feladatok valóban óriásiak. Anélkül, hogy a várható társadalmi átalakulás mások által már egyébként is szakszerűbben megírt részleteit elemeznénk, csak néhány általánosan ismert új pedagógiai igényre utalunk. A gyors technikai fejlődés és a munkastruktúra várható módosulása, az egyoldalú specializálódás helyett *újra az általános képzést* állítja előtérbe. Bár ez a gondolat a pedagógia számára mindig is rokonszenves volt, tényleges megvalósítása akkor, amikor másik oldalról a fantasztikus információ-felhalmozódás (tananyag-robbanás) fenyeget, szinte meg[illegible]nnak látszik. Hasonlóképpen [illegible]r az emb[illegible] telje[illegible] vil[illegible]

Digitized by Google

„ember—gép" rendszerben optimális teljesítményt érhessen el, és ott legyen igazán kiművelt, ahol valóban minőségi előnyben lehet a gépekkel szemben.

Továbbá: gyors tempójú, türelmetlen korunkban a képzési idő már aligha növelhető (az ifjúság-probléma egyik gyökere így is a hosszúra nyúlt felkészítési idő); ugyanakkor az átlagos életkor és a szabadidő növekedése új kulturális és pedagógiai igényeket vet fel; végül pedig — bár nem utolsósorban — a mi társadalmunk olyan kulturális forradalmat visz végbe, amely demokratikusan (a hátrányos helyzetűeket segítve) az egész dolgozó népre kiterjeszti a képzést. Ha mindezt számba vesszük, akkor az előttünk tornyosuló feladatok talán nyomasztóan nagynak látszanak. A helyzet mégsem kilátástalan.

Segítenek a társtudományok

Az alapjaiban kedvező társadalmi feltételek mellett (központi tervezés és támogatás, demokratikus iskolarendszer, szabad pályaválasztás, széles bázisú tehetségkiválasztás stb.) jelentős támogatást kaphat a pedagógia elmélete és gyakorlata a különböző tudományoktól is. A neveléstudomány egyre több kérdésben használhatja fel a már jól fejlett tudományterületek eredményeit. A nevelés célját vizsgálva a marxista személyiségelmélet és a személyiséglélektan tanításai nyújthatnak segítséget. A nevelési-oktatási folyamat tudományos elemzéséhez az irányítás tudományos elmélete, a kibernetika, valamint a neveléslélektan adhat értékes szempontokat. A tanulók megismerését a fejlődéslélektan, a pedagógiai valóság társadalmi összetevőit a szociológia, az elért pedagógiai hatás számbavételét a matematikai statisztika eredményei és módszerei révén közelítheti meg a neveléstudomány. E sort még folytathatnánk, és a pedagógiatudomány interdiszciplináris kapcsolatainak igen gazdag lehetőségeit tárhatnánk fel.

Az az örvendetes tény, hogy a pedagógiai problémák megoldásában igen sok, egyéb területen már feltárt új tudományos eredményre támaszkodhatunk (és nem kényszerülünk — mint régen — merő spekulációkra vagy a tapasztalatok egyszerű általánosítására) megnöveli a pedagógiai kérdések tudományos megoldásának és általában a pedagógia gyorsabb fejlődésének esélyeit. A neveléstudomány nehézségei azonban még így is jelentéktelenek.

A pedagógia tudományának sajátos feladata

Bármely értékes és egzakt eredményeket kínálnak is fel a társtudományok, a neveléstudomány ezeket csupán tájékozódási pontokul használhatja fel. A maga sajátos feladatait ***a pedagógiának magának kell megoldania.*** Gondoljunk akár a fiziológia, akár a kibernetika törvényeire. Az idegfiziológia pl. ma már igen sokat tud a tanulásról (elég hazánkban Grastyán Endre és munkatársai kiemelkedő munkásságára utalni). Ennek az alacsonyabb szinten (állatoknál) végbemenő tanulásnak a törvényeit azonban nem lehet közvetlenül átvinni a magasabb szintű emberi tanulásra. (Elméletileg sincs még eléggé tisztázva az e szintek közti hierarchikus kapcsolat). A pedagógiának az iskolai tanulás specifikus törvényeire kell elsősorban építenie. Mégsem tanulság nélküliek a tanuláslélektani felfedezések a pedagógia számára. A programozott oktatás megalkotója, B. F. Skinner pl. e tanulási törvényekből nyerte az alapötletet. Bár a magasabb szintre való „átültetésnek" ez a módja nemcsak elméletileg, de a programozás gyakorlatában sem problémamentes, magát a tényt, az egzakt kísérleti lélektan és a pedagógiai gyakorlat találkozását mégis örömmel üdvözölhetjük. Anélkül, hogy elébe vágnék a programozott oktatásról később mondandóknak, már itt jelezhetem, hogy ezen oktatási mód igazi kibontakozását és tökéletesedését éppen a sajátos pedagógiai kutatások teszik majd lehetővé.

A neveléstudomány már azért sem veheti át megfelelő „áthasonítás" és saját kutatások nélkül más tudományok eredményeit, mert a pedagógiai tevékenység egészen sajátos jellegű. *A pedagógia céljai és módszerei közt nincs egyértelmű megfelelés,* ok—okozati kapcsolat. Nem állíthatjuk, hogy bizonyos célok elérésének megvannak a maguk egyedül üdvözítő pedagógiai eljárásai. A nevelő hatás ugyanis az emberi személyiségben, ebben a nagyon sokszínű közegben érvényesül, és e *„fénytörés"* (helyesebben: érték-áthasonítás) törvényeivel is számolnia kell. Bár a pszichológia már sok mindent tud az emberi személyiségről, abszolút értelemben ez mégis kevés. (Az ember, úgy tűnik, saját fejlődése és tevékenysége törvényeit fedezi fel legnehezebben és legkésőbben.) Függ a nevelő hatás eredménye attól a társadalmi közegtől is, amelyben a nevelt személy él. (Ezt a szociológia közelebbről a nevelésszocio-

Digitized by Google

lógia vizsgálja.) A pedagógiai tevékenység tehát rendkívül bonyolult áttételekkel fejti ki hatását. A neveléstudománynak, ha túl akar lépni az absztrakt pedagógiai elvek vagy receptek ismételgetésén, e bonyolult hatásrendszer törvényeit kell feltárnia.

A pedagógia jövője – forradalma

A pedagógiáról alkotott helyzetkép nem volna teljes, ha nem vennénk figyelembe azoknak a pedagógiai (és a társtudományokban folyó) felméréseknek a tanulságait, amelyek a pedagógiai gyakorlat állapotát és színvonalát tanulmányozzák. Sajnos, e tanulságok lehangolók. A tanulóknak nincs megfelelő tudásuk, képességeik (pl. gondolkodásuk) nem eléggé fejlettek, emberi és közösségi magatartásukban sok a kívánnivaló stb. Ha a jelenlegi pedagógia a komoly energiabefektetés ellenére (tanárok és tanulók túlterheltsége) csak ennyit tud elérni, akkor hogyan tud majd eleget tenni a folyton növekvő társadalmi igényeknek, a technikai-tudományos forradalom fokozott pedagógiai követelményeinek? Bár az utóbbi időben jelentős eredményeket értünk el az iskolai oktatás tartalmi színvonalának emelésében és az iskolázás demokratikus kiszélesítése terén, jelenlegi képzési módszereinkkel mégsem tudunk igazán lépést tartani a megnövekedett társadalmi igényekkel és a felgyorsult tudományos-technikai fejlődéssel.

A neveléstudomány viszonylagos elmaradottságára az *MSZMP KB tudománypolitikai irányelvei is rámutatnak és sürgetik a fejlődést*, jelezve annak lehetőségeit és feltételeit.

A pedagógia kétségtelen lemaradásának (nemcsak nálunk, de világszerte is), megvannak a maga objektív és szubjektív okai, sőt mentő- és enyhítő körülményei is. Mindezekkel részletesen most nem kívánunk foglalkozni. A növekvő társadalmi követelmények és a pedagógia tényleges eredményei közti ellentmondás azonban mindenképpen tény, és ez az ellentmondás a jövőben csak élesedhet, ha nem gyorsítjuk meg a pedagógia fejlődését.

Egyre gyakrabban hagoztatott megállapítás az, hogy a jelenlegi pedagógiai rendszer kisebb módosítása, *a „foltozás" itt nem segíthet. Gyökeres, forradalmi átalakulásra lenne szükség.* Nem véletlen azért, hogy napjainkban sokszor olvasunk a pedagógia forradalmáról. (Zankov szovjet professzor pl. a didaktika forradalmát sürgeti.)

Ez a pedagógiai forradalom — azonkívül, hogy merészen új utakat keres — nyilván csak jól megalapozott tudományos vizsgálatokra támaszkodhat. Korunkhoz nem méltók az empírikus próbálkozások, hanem csak a tudományosan igazolható változtatások. Nem tekinthetjük ezért sem forradalminak, sem tudományosnak az iskolai tantervek vagy progamok olyan kialakítását, amely egyes szakemberek egyszerű tapasztalataira, sokszor „soviniszta" alkudozásaira vagy kompromisszumaira épül. Forradalmiak és tudományosak viszont azok az iskolai kísérletek, amelyek jól átgondolt pszichológiai és didaktikai elvek alapján hadat üzennek ósdi pedagógiai dogmáknak (mint pl. Davidov, Elkonyin, Zankov kísérletei), és egzakt módon is bizonyítják az új pedagógiai eljárások eredményességét. Ez az út — tehát az *elméletileg átgondolt és kísérletileg igazolt* vizsgálódás — vezethet a pedagógia megújulásához, ha úgy tetszik: forradalmához. Bármily sok új és váratlan lehetőséget nyújt a jövő pedagógiája számára a technika forradalma (oktatógépek, audió-vizuális berendezések, pedagógiai stúdiók stb.), e lehetőségek pedagógiailag értékes és hatékony realizálásának a neveléstudomány irányításával kell történnie. Enélkül könnyen tévútakra vihetnek a látványos újítások is. (Ha pl. egy oktatógép nem megfelelő pedagógiai elvek alapján készül — felesleges játékszer csupán.)

A jövő pedagógiai gyakorlata és annak eredményessége nagymértékben az erre illetékes tudomány: a neveléstudomány fejlettségétől, a gyakorlat irányítására alkalmas elvének tudományos színvonalától és biztonságától függ. Feltételezvén természetesen a kutatók, a tanügyi szervek és a gyakorló pedagógusok tudatos és alkotó munkáját, bátor kezdeményezéseit is.

Felkészült és alkalmas-e a pedagógia tudománya e nehéz és felelősségteljes feladatra? Jelenlegi állapotában és fejlettségében csak kevéssé. Világszerte (és sajnos hazánkban is) elég kicsiny a kutatói bázisa, s elég szerény a társadalmi és anyagi elismertsége, támogatása is.

Az eddig elért eredmények és a társtudományokból fakadó ösztönzések alapján mégis felvázolhatók azok a főbb kutatási vezérgondolatok, amelyek majd a jövő pedagógiáját feltehetően irányítják. A szerző egy t[illegible]mány keretében e gondolatrendsz[illegible]iebb néhány reflexió felv[illegible]hat. A pedagógia tudo[illegible]hetőségeit nyilván [illegible]ikrözheti.

Digitized by Google

A mindenoldalúan fejlett személyiség és a tananyag-robbanás

A marxista neveléstudománynak régi pedagógiai eszménye: a mindenoldalúan fejlett személyiség. Ez az eszmény azonban eddig — részben a társadalmi feltételek hiánya, részben az elméleti bizonytalanságok miatt — inkább csak távoli célként szerepelt a pedagógiai szakkönyvekben.

Napjainkban mintha közelebb kerültünk volna e pedagógiai eszmény igazi megértéséhez, a jövő pedig — úgy tűnik — a megvalósulást is lehetővé teszi.

Azt ma már mindenki elismeri, hogy az iskola nem képezhet mindentudó polihisztorokat. Ez nemcsak lehetetlen, de felesleges is volna. Az igazi képzettséget nem elsősorban a felhalmozott tudás mennyisége, hanem az ezt felhasználó *képességek fejlettsége* adja. Ilyen értelemben a legfőbb emberi képességek magas szintű és sokoldalú kifejlesztése már nem tűnik utopisztikusnak. Ez a tétel természetesen jó néhány pedagógiai dogmának, és főként az egész jelenlegi oktatási gyakorlatnak hadat üzen. (Bár reform-tanterveinkben e követelmények már hangsúlyozottan szerepelnek, a gyakorlati megvalósítás mégis csak lassan halad előre.) A materiális képzés primátusa, amelyet eddig vallottunk, nyilván revízióra szorul. Az egész hagyományos tananyag úgyszintén. Sok kiváló szaktudós emelte fel már szavát az iskola verbalizmusa és a lexikális tananyag túlméretezettsége ellen. Még kevés történt azonban a gyakorlatban. (Az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy a legtöbb tudós az általános kritikán belül ismét maximalistává válik, ha a saját szakterülete kerül terítékre.) Iskoláinkban még mindig hatalmas memoratív anyaggal birkóznak a tanárok és a tanulók, a legfőbb képességek (megfigyelőképesség, alkotó fantázia és gondolkodás) fejlesztésére azonban nincs idő és lehetőség.

A jövő e téren is gyökeres változtatásokat sürget. A már említett *általános képzettség és tájékozottság* társadalmi igényként jelentkezik. A tudományok fejlődése is az *integrálódás irányába mutat* (nem szüntetve meg természetesen a szükséges differenciálódást sem.) Ez az integrálódás bizonyos egyszerűsödést, jobb áttekintést is jelent, és megkönnyíti az alapvető iskolai tananyag összeállítását.

Az információ-felhalmozódás gyorsulása valóban „robbanással" fenyeget, de ez főként ezekben van a maximalizmus), és tiszta terepet biztosít egy lényegi tudást nyújtó, fejlesztő hatású oktatási tartalom számára. Ezt az alapvető oktatási tartalmat a jövőben nem csupán szakmai szempontok szerint kell majd összeállítani, hanem logikai-strukturális elemzés és az optimális fejlődéslélektani szintek kikísérletezése alapján is. E munkában olyan rejtett tartalékaink vannak, amelyeket még egyelőre fel sem tudunk becsülni. Gondoljunk pl. a szovjet első tagozati kísérletekre (Zankov, Davidov, Elkonyin). Megfelelő oktatási tartalommal és módszerekkel a tanyag és a gondolkodás olyan fejlettségi szintjeit (absztrakt gondolkodás) sikerült elérni, amilyenek a polgári gyermeklélektan életkori normái szerint az alsó tagozatban hosszú időn át lehetetlennek minősültek.

Az oktatási tartalmat természetesen nem ismereti anyagban kell elsősorban elképzelni, hanem *tevékenység- és feladat-rendszerekben.* Alapvető marxista tétel, hogy az emberi képességek (és az egész személyiség is) tevékenységben fejlődik („a szabad tudatos tevékenység az ember nembeli lényege" — mondotta Marx). A jövő tantervei minden bizonnyal nem ismeretkörök leltárszerű felsorolását adják majd, hanem strukturálisan rendezett tevékenység- és feladatrendszereket, amelyek egyrészt az illető szakterület (lehet hogy több szaktudomány) komplex hálózatos áttekintését és ugyanakkor a megfelelő képességek optimális kifejlesztését is biztosítják. Az ismereteknek itt csak funkcionális értékük lesz. Feltételezhetően csak azokat az ismereteket, adatokat stb. fogjuk majd oktatni, amelyeket e tevékenység-rendszerben ténylegesen fel is lehet használni. Ezek nyilván a legszükségesebbek közül kerülnek ki, és külön memorizálás nélkül is rögződnek. A többi, alkalmanként szükséges lexikális ismeretet pedig a könyvek vagy a gépek tárolják. Ezeket nem kell megtanulni, csak megtalálni és tájékozódni kell tudni köztük.

Ha az oktatás tartalmát a tanulók tevékenysége, nem pedig az ismeret-bevésés alkotja, akkor a *nevelés és az oktatás kettősségét* is könnyebb lesz megszüntetni. Nevelőmunkánkban ugyanis, éppen úgy, mint az oktatásban, ma még mindig a verbalizmus dominál. A családban, az iskolában és a közéletben egyaránt erkölcsi intelmek áradatát zúdítjuk a gyermekekre és az ifjakra. Hiába mutatta ki olyan világosan Makarenko, hogy a tudati ráhatásnak ez a kizárólagos alkalmazása tömény pedagógiai idealizmus, és hogy az igazi nevelés a nö-

Digitized by Google

vendékek tevékenységének megszervezése (a tudati ráhatás csak másodlagos, erre építve lehet hatékony) — úgy tűnik, hogy e marxista pedagógiai igazság gyakorlati érvényesítése még a jövő nevelési feladata is lesz.

A jövő tudja majd következetesen érvényre juttatni az oktatás egész menetében és összes eljárásaiban azt az ismeretelméleti tételt is, hogy az igazi megismerés a tevékenységben valósul meg. Nem az ismeretközlés tehát a hatékony oktatás lényege, hanem *a tanulói tevékenység* (megismerés és cselekvés) *célszerű irányítása*. Ezt az elvet próbálják következetesen alkalmazni egyes szovjet oktatási kísérletekben (Galperin: az értelmi tevékenység szakaszos fejlesztése), és már a kezdeti eredmények is szenzációt keltők. A tevékenység- és feladatrendszerekkel való oktatás saját vizsgálataink szerint is rendkívül eredményesnek és fejlesztő hatásúnak bizonyult. A szaktudományos, logikai, fejlődéslélektani és pedagógiai szempontból egyaránt átgondolt és kikísérletezett, tehát tudományosan igazolt tevékenység-(feladat-) rendszerek kidolgozása kutató kollektívák sokéves munkájának lesz az eredménye.

Kollektív nevelés és individualizálás

A közösségi ember nevelése mint cél, a közösség mint a nevelés legfőbb közege és módszere, Makarenko zseniális elméleti és gyakorlati tevékenysége alapján általánosan elfogadottá vált a szocialista pedagógiában. A szociálpszichológia újabban statisztikusan is igazolta azt, hogy kollektív értelmi együttműködés esetén az egyének teljesítőképessége fokozódik (brain storming). Most kezdik kísérletileg bizonyítani Marx megállapításait is a kollektíva ösztönző hatásáról, és arról a sajátos „többlet-erőről", amely az igazi kooperációban létrejön.

E nyilvánvaló pszichológiai és pedagógiai igazságok ellenére az iskolai munkában még alig érvényesül az igazi kollektív tevékenység. Az oktatás elsősorban a tanár és tanulók egyéni tevékenységére épül. Az osztályoktatásban is inkább csak keret a közösség, és nem biztosít igazi kooperációt. A nevelőmunkában kevéssé építünk még a tanulói közösségekre és az önkormányzatra. Iskoláink zömében autokratikus nevelői irányítás, és a tanulók egyéni versengése dominál. A jó szándékú pedagógiai továbbképzés és a tanárok egyéni igyekezete alig tud segíteni mindezen.

Amíg nem sikerül kidolgozni (elméletben és gyakorlatban egyaránt) *a tanulók közösségi oktatásának adekvát tevékenységi formáit és eljárásait*, addig jelentős előrehaladásra nem számíthatunk. Ez a pedagógiai tevékenység és magatartás hagyományos rutinfogásain túl nyilván új felkészültséget is követel nevelőinktől. Nem elég, ha a tanár tud előadni, és jó kapcsolatot teremt a tanulókkal (ez is fontos): tudnia kell kollektív tanulást, vitát vezetni, tanulókollektívák szervezetét, tevékenységét, önkormányzatát (sokszor csak indirekt formában) irányítani stb. A jövő pedagógiájában kellő helyet fognak majd kapni feltehetően a kooperatív oktatási és nevelési formák (csoportmunka), hisz a korszerű termelésben és tudományos tevékenységben éppen e kooperáció teszi lehetővé a gyorsabb fejlődést.

Nem lesz könnyű feladat a szükséges és hasznos kollektív nevelés elvi és gyakorlati összekapcsolása az ugyancsak nélkülözhetetlen *öntevékenységgel és individualizálással*. A tanári közlés túlsúlya és a tanulók passzív, receptív magatartása miatt a jelenlegi oktatás sem a kollektív, sem az egyéni tevékenységet nem tudja igazán mozgásba hozni. Ezért fejlesztő hatása is alig mutatkozik. Jogos az az igény, hogy a tanulók egyéni képességeit és érdeklődését optimális szinten kell érvényre juttatni és fejleszteni. A helyesen felfogott individualizálás azonban nem zárja ki a már említett kollektív tanulási tevékenységet. Megfelelő kutatásokkal itt is megtalálhatjuk majd azokat az adekvát tevékenységi formákat és módszereket, amelyek a kollektív és az individuális tanulás és munka összhangját lehetővé teszik. Egyelőre az egyoldalú nézetek ellen kell felvenni a harcot.

Modern és sokatigérő gondolatnak tűnik egyesek számára pl. a teljes individualizálás az oktatásban. Népszerűsítő pedagógiai eszmefuttatásokban és egyes polgári kutatóknál is olvashatunk arról, hogy a jövő a teljesen egyéni oktatásé; a tömegoktatás (osztályoktatás) a kapitalizmus kényszerű vívmánya, s az ideális oktatói modell a házitanító, aki egyénileg oktat. (A programozott tanulásban a program ennek a házitanítónak a szerepét tölti be). A következő részben az egyéni tanulásnak ezt a módját más szempontból még tárgyalni fogjuk, itt egyelőre csak a kollektív tanulás előnyeinek az elvetése miatt kell elmarasztalnunk ennek az idejétmúlt házitanítómodellnek a felelevení[illegible]

Kétségtel[illegible] a [illegible]
oktatás [illegible]
sem a [illegible]

Digitized by Google

nyesítésére és fejlesztésére. Nem visszafelé kell azonban lépnünk, hanem előre. A jövő pedagógiai kutatásai és kísérletezései minden bizonnyal megtalálják majd a kollektív tanulás (osztály-, csoportoktatás) és az individualizálás összekapcsolására alkalmas optimális tevékenységi formákat és módszereket. Az eddigi pszichológiai és pedagógiai kutatások bebizonyították e szervezési formák sajátos előnyeit. A jövő pedagógiájában feltehetően helyet kapnak majd mind az osztály-, mind a csoport-, mind pedig az individuális oktatási és nevelési formák. Az arányok és az elvileg megalapozott szintézis kialakítása azonban még sok kutatómunkát és kísérletezést igényel.

Tanári vezetés, vagy gépi irányítás?

A legforradalmibb változásokat a jövő pedagógiájában talán a *kibernetika eredményeire épülő programozás és az oktatógépek alkalmazása* igéri. A kibernetika, az információ-elmélet és a matematikai logika módszereinek együttes alkalmazásával egyre inkább lehetővé válik az oktatási folyamat pontos műveleti tervezése és a racionális műveletsorok (algoritmusok) kiszámítása. A „gondolkodó"- és „tanuló automaták" pedig az emberi megismerés (gondolkodás) gépi modellálása útján e folyamatok törvényszerűségeit tárják fel és segítik egyre tökéletesebben utánozni. Úgy tűnik, hogy már a kezünkben van az oktatási folyamat szigorúan tudományos, optimálisan hatékony irányításának a kulcsa. Ha ehhez meg hozzávesszük az egyéb technikai eszközök (pl. az audió-vizuális oktatás) egyre tökéletesedő rendszerét, akkor a jövő pedagógiájának lehetőségei fantasztikus arányokban megnövekednek. Egyesek vízióiban már egy teljesen automatizált elektronikus számológépektől irányított és minden ízében gépesített oktatás képe jelenik meg. Bár a technikai fejlődés útjait még fantáziával is nehéz előre belátni, úgy tűnik, hogy azért továbbra is számolni kell néhány józan tennyel. A gondolkodási folyamat algoritmizálását pl. sok matematikus elvileg sem tartja lehetségesnek minden feladatra vonatkozóan. Még nehezebb volna elképzelni a tanár irányítása és alkotó pedagógiai tevékenysége nélkül igazi emberformálást.

Kétségtelen tény azonban az, hogy e technikai eszközök révén máris ugrásszerűen emelkedett az oktatás színvonala. ...mozott oktatás pl. számtalan ...datlan problémát megoldas... Az írásbeli vagy gépi információ-közvetítéssel lehetővé tette *egy időben sok tanuló önálló és aktív tanulását.* (A hagyományos szóbeli oktatásban egyszerre csak egy személy beszélhet, s így egy adott időpontban csak egy végezhet teljesen önálló tevékenységet.) A programozott oktatás — a kibernetikából átvett visszacsatolási elv alapján — minden műveleti lépés után tájékoztatja a tanulókat a felelet (megoldás) helyességéről, és ezáltal az ellenőrzés és a megerősítés eddig soha el nem ért színvonalát sikerült biztosítani az oktatásban. Az oktatógépek az ismeretek és készségek begyakorlásában és ellenőrzésében (a vizsgáztatásban) már eddig is jelentős segítséget nyújtottak.

Mindezen eredmények ellenére is a programozott oktatás és az oktatógépek alkalmazásában sok a probléma még.

A programozott oktatás klasszikus szabályai szerint a tanuló teljesen önállóan, a programtól tanul. Ennek következtében — legalábbis eddig — a programok meglehetősen alacsony szintű kérdezési módokra kényszerültek (hiányzó szók beírása, feleletválasztások). A nyomatott programok és az eddigi oktatógépek ugyanis képtelenek a szabadon adott válaszok értékelésére. Az ilyen jellegű válaszok értékelésére csak a rendkívül hajlékony gondolkodású emberi agy képes. Úgy tűnik, hogy a tanár agyának, ennek a speciálisan képzett és bizonyos téren (új helyzetek, problémák ötletes megoldásában) minőségi előnyökkel rendelkező „automatának" a huzamos kiiktatása az oktatási folyamatból szükségszerűen a programok logikai és didaktikai színvonalának leszállítását hozza magával.

Lehet-e azonban ezt a forradalmian új módszert vegyíteni, „összeházasítani" a tanári vezetéssel és a kollektív tanulás munkával? A kísérletek azt mutatják, hogy lehet. A programozásnak szinte minden értékét (pontos műveleti tervezés, önálló feladatmegoldás, visszajelentés stb.) megőrizve, az időszakos tanári beavatkozást és a kollektív osztálymunkát is érvényesíthetjük. Saját kísérleteinkben pl. az előre elkészített programok egyes logikai egységeit (3—6 kérdés) a tanulók önállóan oldották meg, de az értékelés már tanári vezetéssel és osztálymunkával történt. Így nemcsak a visszajelentés teljesült, de mód nyílt magas logikai és didaktikai szintű, alkotó gondolkodást kívánó feladatok beiktatására is. Természetesen a tanári és a kibernetikai eszközökkel (program, gépi) történő irányítás optimális összehangolása még sok kutatást igénylő, korántsem lezárt problema.

Digitized by Google

E rendkívül nagy vonásokban felvázolt gondolatok csak néhány kérdést ragadnak ki a pedagógia nagyon gazdag és bonyolult problematikájából. A jövő pedagógiájában még sok más kérdés is megoldásra vár. Így pl. a gyermekek (ifjak) fejlődési igényeinek és a társadalmi-tudományos követelményeknek egybevetése, az élet és az iskola kapcsolata, a hiteles követelmény- és kritériumrendszer kidolgozása, a permanens nevelés és önnevelés programja, a szabad idő felhasználásának pedagógiai lehetőségei stb. Már a puszta felsorolás is jelzi, hogy van és a jövőben lesz még bőségesen teendője a pedagógia elméletének és gyakorlatának.

A pedagógia jövőbeli feladatai nehezek és felelősségteljesek (talán e vázlatos fejtegetések is hozzájárulnak ennek igazolásához), de nem megoldhatatlanok. A neveléstudomány elméleti kincstárában sok olyan értékes elv és felismerés hever, amelyet még csak ezután tudunk az új és fejlettebb társadalmi körülmények közt igazán és következetesen valóra váltani — nem is beszélve a társtudományoktól kapott sok új ötletről, a technikai fejlődés által felkínált új lehetőségekről és a neveléstudomány saját kutatási eredményeiről és kísérleteiről.

A jelen pedagógiai gyakorlat minden esetre *nagyfokú lemaradást* mutat, még a jelenlegi társadalmi igényekhez és a már felismert elméleti elvekhez viszonyítva is. A jövő pedagógiájától — a mi társadalmunkban a kedvező társadalmi feltételekre is építve — éppen azt várhatjuk, hogy valóra vált majd nemcsak évszázados pedagógiai álmokat és törekvéseket, de új szemléletmódjával és módszereivel a társadalmi-tudományos fejlődés növekvő igényeinek is eleget tud majd tenni, sőt részt vállal e fejlődés fokozásából és irányításából is. A pedagógiai gyakorlat ilyen felzárkózásának (sőt élre törésének) a feltétele az, hogy *a neveléstudomány az eddiginél sokkal több és magasabb szintű elméleti segítséget* nyújtson a pedagógiai gyakorlat munkásainak és irányító szerveinek. Mindez nem kis erőfeszítésre és lényeges továbbfejlődésre készteti magát a neveléstudományt is. Úgy tűnik, e feladatok megoldásában mind a neveléstudomány, mind a pedagógiai [illegible]orlat jelentős és hathatós társad[illegible]értésre és támogatásra szorul. E[illegible]dalmunk érdeke az, hogy a jövő nevelése és oktatása megbízható tudományos irányítással, minél kevesebb tévedéssel és minél nagyobb eredményességgel formálódjon és fejlődjön. Ezért a pedagógia jelen és jövő sorsával való törődés mindannyiunk állampolgári és emberi kötelessége.

Dr. Kelemen László

Kmetty János: Hazafelé

Digitized by Google

A telekgazdálkodás — parcellázás
Pest megyei tapasztalatai

A telekgazdálkodásról a közelmúltban megjelent rendelet, várhatóan gyorsítani fogja a nagyüzemileg nem művelhető területek felparcellázását. Ezért nem érdektelen számba venni egy olyan megye tapasztalatait, ahol az elmúlt években már jelentős mértékű és sok vitát, félreértést okozó parcellázás folyt.

A KSH kimutatása szerint Pest megyében évenként még mindig több ezer hold mezőgazdasági hasznosítású terület *parlagon marad*. Jogos a kérdés: *milyen területek ezek, kiknek a tulajdonában vannak*, s miért nem művelik meg ezeket a tulajdonosok, vagy a használók — ha egyáltalán vannak ilyenek —, a jó gazda gondosságával? A felelet az, hogy ezek többnyire olyan külterületek, amelyek nem alkalmasak mezőgazdasági nagyüzemi művelésre. Meredek domboldalak, elaprózottak, nagy részükről a víz évtizedek alatt lemosta a termőréteget. Általában néhány száz négyszögölesek, bár vannak közöttük többholdas területek is. Tulajdonosaik egy része már régen meghalt, mások a világháború után elhagyták az országot. Sokan az ötvenes években az államra ruházták át tulajdonukat. Így jelentős részük állami tartalékként, szövetkezeti használatban van. A jelenlegi ár- és költségviszonyok mellett azonban az ilyen területeken nem lehet jövedelmező nagyüzemi mezőgazdálkodást folytatni.

A további kérdés önként adódik: mi legyen e területek sorsa; maradjanak-e továbbra is parlagon, vagy vonjuk valamilyen módon ismét művelésbe őket? Mint a népgazdaság egyik fontos termelőeszközét, *helytelen volna tartósan kihasználatlanul hagyni* ezeket a földeket. Országunk nincs olyan helyzetben, hogy ezt megengedhetnénk magunknak. Marad tehát a másik, a reálisabb lehetőség: *gondoskodni kell művelésük feltételeinek kialakításáról*, termelésbe vonásukról. Emellett szól az is, hogy jelentős részükön még a századfordulón is virágzó [illegible]kultúra díszlett. A régebbi szakirodalomismerően ír a világszerte híres [illegible] szőlőkről, a dunabogdányi cseresznyéről, a Budaörs lankáin termő csonthéjasokról stb.

A megyei pártbizottság szélesebb körű vizsgálatok eredményeinek elemzése után még 1963-ban arra a következtetésre jutott, hogy valóban nincsenek meg a reális lehetőségei annak, hogy ezeken a területeken jövedelmező nagyüzemi gazdálkodás folyjon. Nemcsak azért nem, mert domborzati viszonyaik miatt korszerű gépekkel nem lehet megművelni ezeket, hanem azért sem, mert nagy részükön olyan telkesítést, terasz-építést stb. kellene előbb elvégezni, amely rendkívül magas (kb. holdanként 100—300 ezer forintos) beruházási költséggel jár, s amelynek megtérülése az egyébként is magas művelési költségek mellett 80—100 évet venne igénybe. Ezt azonban nem vállalhatják mezőgazdasági nagyüzemeink. Végül is két hasznosítási mód jöhet reálisan számításba: a viszonylag kisebb ráfordítással való *erdősítés*, vagy a *parcellázás*, kertövezetek, hétvégi pihenőhelyek, üdülőtelepek kialakítása céljából.

A kert- és üdülőövezetek

A szétszórt parcellákon *nem lehet összefüggő erdőt telepíteni*, korszerű erdőgazdálkodást kialakítani, jövedelmező fagazdálkodást megszervezni. Ez a művelési ág tehát a terület hasznosításának csak szükségmegoldása lett volna. *Így a parcellázás kínálkozott a legmegfelelőbb megoldásként*, s ehhez megvoltak a sokrétű tapasztalatok.

A nagyvárosok lakói a hétvégi pihenőnapokon — ha csak tehetik — szeretnek kikapcsolódni, egy kissé távolabb kerülni a város zajától, forgalmától, szennyezett levegőjétől. A kikapcsolódási igény szorosan összefügg az életszínvonal növekedésével, s az évek során, különösen a hetenkénti két pihenőnap általánossá válásával, szinte társadalmi szükségletté válik. Ez a szükséglet az állampolgárok személyes jövedelmétől függően — sokféleképpen találhat kielégítésre. Sok ez-

Digitized by Google

ren vadásznak, horgásznak, rendszeresen túráznak. Gyorsan növekszik azoknak a tábora, akik *szívesen végeznek szórakozás számba menő fizikai munkát*, kertészkednek, barkácsoló szenvedélyüknek hódolnak. Készek arra is, hogy személyes jövedelmükből nagyobb összegeket fordítsanak erre a célra. Szeretnének tehát olyan parcellához, telekhez, még inkább olyan hétvégi pihenőhelyhez jutni, amely *tartósan* kielégíti igényeiket.

A világvárosok többsége körül kialakultak a *pihenést szolgáló kertövezetek, üdülőövezetek*, amelyek a hét elején — közepén szinte teljesen kihalnak, de a hétvégi pihenőnapokon benépesülnek és élik sajátos életüket. Ilyen övezetek még ott is kialakulnak, ahol a táj egyhangú, de nagyon szépen kiépülnek és valóban pihenő-, sőt üdülőhellyé válnak ott, ahol a természet szépsége, változatossága harmonikusan beilleszkedik a pihenni vágyó emberek elképzeléseibe. Budapest környékét, a Duna-kanyart, a ráckevei Duna-ágat szépsége magában is arra predesztinálja, hogy mezőgazdaságilag kevéssé művelhető területeik ilyen módon legyenek hasznosítva

Telekár-emelkedés és telekspekuláció

Az ellenforradalom utáni években az anyagi érdekeltség előtérbe kerülésével az üdülésre, pihenésre alkalmas helyeken — pl. a Duna-kanyarban, a Balatonon, a Velencei-tó környékén — érezhetően megélénkült a telek iránti érdeklődés. A magántulajdonban levő és eladásra felkínált telkek száma azonban messze elmaradt az egyre növekvő kereslet mögött. Az állam tulajdonában vagy a szövetkezetek közös használatában levő területek parcellázása és értékesítése az ismert kormányrendelet megjelenéséig jogszabályi nehézségbe ütközött. Ennek következtében a *telekárak ugrásszerűen emelkedtek*. Az ellenforradalom előtti, négyszögölenkénti 6—10 forintos árak viszonylag rövid idő alatt *több mint tízszeresükre* növekedtek. Bár az ár a telek fekvésétől és közművesítettségétől függően igen széles határok között mozgott, az ármozgás tendenciáját a rendelkezésünkre álló tapasztalati adatok is jól mutatják:

Az átlagos telekárak alakulása a Duna-kanyar községeiben

Év:	Átlagos telekár □-ölenként, forintban	Index: 1957 = 100
1957	6— 20	100
1960	10— 30	153
1965	30— 60	346
1966	40—100	538
1967	60—250	1192
1968	70—350	1615
1969	80—500	2230

Jellemző, hogy a Duna-kanyar vagy a Balaton-part jobb fekvésű, közművesített részein a telekárak elérték a négyszögölenként 600—1000 forintot.

A telekárak ugrásszerű emelkedését *egyesek kihasználták* személyes jövedelmük növelésére. Némelyek az ellenforradalom előtt, vagy közvetlen utána megvásároltak 2—3 kh. földet, holdanként 25—30 ezer forintért, (ez akkor még magas vételárnak számított), s nyolc-tíz év múlva, amikor a kereslet és ezzel a telekár is megnőtt, egy részét eladták. 2 holdat kitevő 15—16 parcella forgalmi értéke (ölenkénti 300 forintos áron is) már megközelíti az 1 millió forintot, s munka nélkül, csupán egy kis „előrelátással" szert tehettek rá. Megtehették, mert a rendelet megjelenéséig ez nem esett jogszabály korlátozás alá.

Az utóbbi hónapokban olyan hírek is lábra kaptak, hogy a teleküzérkedők között vannak, akik a szervezett parcellázás során, *állami tulajdonú földeket* vásároltak kedvezményes áron. Ezek a hírek azonban *téves információn*, vagy *rosszhiszeműségen* alapulnak; kérelmének elbírálása előtt a vevőnek igazolnia kellett, hogy nincs több telke — legfeljebb egy lakása, vagy lakóháza —, s írásban kötelezni kellett magát arra, hogy öt éven belül (tehát legalább 1973-ig) nem adja el a megvásárolt telket.

A munkások és a parcellázás

A kialakulóban levő helyzet elemzése után a Pest megyei pártbizottság kezdeményezésére megindult a parlagon hagyott, illetve [illegible] üzemi gazdálkodóra nem alk[illegible] tulajdonjogának

Digitized by Google

tisztázása, azzal a céllal, hogy közülük az *állami tulajdonban levők* szervezetten parcellázásra és értékesítésre kerüljenek. A számbavétel és a műszaki előkészítés hosszú időt vett igénybe, s az első években (1964—1968) az érvényben levő jogszabályok sem segítették eléggé. Sok aggály, meg nem értés is nehezítette a munkát.

Az eredeti elképzelés az volt, hogy a szervezett parcellázás során mindenekelőtt az *alacsony fizetésű, nagycsaládú, fizikai munkát végző dolgozók* vásárolhassanak. Ennek megfelelően a telekárak is úgy voltak kialakítva, hogy viszonylag kevés áldozattal lehessen telket venni. Az volt az alapelv, hogy a telekárak ne haladják meg a magánforgalomban levő telkek árainak 60—80 százalékát, s a megvételt követő években még további kedvezményt kapjanak a vásárlók, ha telkükön gyümölcs-, szőlőtelepítést stb. végeznek.

Bár tapasztalataink szerint inkább a *szellemi munkát végzők körében* nőtt a telek iránti igény, úgy véltük, hogy különböző kedvezmények a *munkások körében is* szélesebb érdeklődést keltenek. Őszintén szólva *nemcsak hétvégi pihenő jelleget*, hanem — a pedagógus-földek tapasztalataiból kiindulva — bizonyos mértékig *jövedelemkiegészítő jelleget* is szántunk a parcelláknak. Munkatársaink több nagyüzemben propagálták ezeket a lehetőségeket, s a helyi párt- és szakszervezeti bizottságokkal együtt igyekeztek szervező tevékenységet végezni az ipari üzemek dolgozói között. Ez azonban *a vártnál kisebb eredménnyel* járt. Nyilvánvalóvá vált, hogy a munkások körében akkor, 1964—1965-ben, még nem vált általánossá a hétvégi pihenőhely iránti igény, s a kedvező feltételek ellenére *csak néhány munkás* kötött adás-vételi szerződést. A műszaki, adminisztratív és más értelmiségi munkakörökben dolgozók azonban, mihelyt tudomást szereztek a parcellázásról, nagy számban adták be vételi kérésüket az illetékes szervekhez.

Mi volt az oka a munkások kisebb érdeklődésének?

A szóbeli tájékoztatók, hirdetmények és más helyi hírközlő eszközök felhasználása kevésnek bizonyult ahhoz, hogy a munkások *szélesebb körben megismerjék* a parcellázás lényegét, s eljussanak a vásárlási szándékig. Sokan az *utánjárástól*, az ügyintézés „kálváriájától" félnek. [illegible] ha jobban ismernék ennek a módját a szakszervezeti bizottságok sokat tehetnének ebben — minden bizonnyal többen is jelentkeznének vásárlásra.

A kisebb érdeklődés kétségtelenül összefügg *a szerényebb keresettel*, a viszonylag alacsony fizetéssel. Mi tagadás, a telekvásárlás az első években nagy kiadással jár, még ha a vételár kedvezményes is. A befektetett munka csak lassan, évek múlva hozza meg gyümölcsét, s addig valóban szűkösen kell élni. Érthető, hogy *a munkáscsaládok túlnyomó többsége nem vállal magára* ilyen áldozatot.

A munkások között nagyon sok családnak van *lakásgondja*. Jogosan érvelnek azzal, hogy előbb megfelelő lakásra van szükségük, s csak ezután gondolhatnak — ha jövedelmük is lehetővé teszi — a szemükben egyelőre luxusszámba menő telekre, amelyen hétvégi víkendházat építhetnek. Akik közülük telket vesznek, ezt nem azért teszik, hogy hétvégi pihenőjük legyen, hanem hogy lakóházat építsenek rajta. Ezért nem is a kert- vagy üdülőövezetben vesznek telket, hanem inkább valamelyik község szélén, ahol viszonylag kevés költséggel, kalákában, néhány év alatt felépíthetik kis családi házukat.

Azt is figyelembe kell venni, hogy *a munkások nagy része* nem a város belterületén lakik, hanem *a peremkerületek földszintes családi házaiban*, mint tulajdonos, vagy mint bérlő. A *bejáró munkások* vidéken szintén kertes családi házban laknak, s legszívesebben családjuk körében töltik el a hét végét.

Végül a munkások, akik egész héten *fizikai munkát végeznek*, a hét végét szívesen töltik fizikai értelemben vett pihenéssel. Figyelemre méltó azonban, hogy közülük egyre többen hódolnak a horgászásnak, s a Duna partján vagy valamelyik szigetén szívesen építenének — sokan már építettek is — egy néhány négyszögöles telken horgásztanyát, ahol egyben a családdal együtt pihenhetnek is.

A munkásoknak nagyon elfogadható okokból származó kisebb érdeklődése azonban csak *átmeneti jellegű*, s személyes jövedelmük növekedésével, életkörülményeik változásával évről évre fokozódni fog a hétvégi telek iránti érdeklődésük.

A szentendrei parcellázás tapasztalatai

Az első *nagyobb arányú hétvégi pihenőtelek-parcellázás* a múlt évben történt, a *Duna-kanyarban*. A szentendrei „Mathiász János" termelőszövetkezet lemondott egy bírkalegelőről, s ezt mint állami tartalékterületet a megyei földhivatal közvetlen segítségével a városi tanács vb

Digitized by Google

felparcellázta és értékesítette. A mintegy 340 parcellára csaknem *tízszeres* volt a vásárlási igény, a megyei és városi szervekhez beérkezett írásbeli kérés is meghaladta az 1500-at. A nagy érdeklődés miatt a város vezetői nehéz helyzetbe kerültek. Ezért — helyesen — általában az *igények beérkezésének sorrendjében* adták ki a parcellákat. (Néhány indokolt esetben kivételt tettek; előnyben részesítették például a Szocialista Hazáért érdemrend kitüntetettjeit, az értékesítendő terület volt bérlőit, a felajánló gazdaság dolgozóit.)

A telkek *vételárát* a végrehajtó bizottság állapította meg, függetlenül attól, hogy ki lesz a tulajdonos, s figyelembe vette a megyei pártbizottság 1964. évi elvi állásfoglalását.

A szentendrei parcellázásból sok hasznos *tapasztalatot* lehet leszűrni:

Az évtizedekig birkalegelőül használt területen az új tulajdonosok rövid idő alatt *kertszerű művelést* alakítottak ki.

A telekvásárlók nagy többsége *nem munkás*, hanem nagyobb fizetésű (jövedelmű) értelmiségi, műszaki, vezető beosztású.

Minthogy a telekvásárlók között alig van alacsony fizetésű munkásember, *nem indokolt fenntartani a vételár-kedvezményeket.* A szervezett parcellázásnál is célravezetőnek látszik a kialakult forgalmi árak figyelembevétele.

Az *optimálisnak tűnő teleknagyság* a kertszerű művelést folytató üdülőövezetekben 150—200, horgászás-területén, vízparton 50—60 □-öl. Ennél nagyobb parcella már nem szolgálja az eredeti célt, mert gondos művelése annyi munkát ad, hogy már nem sok ideje marad a pihenést, így a telek előbb-utóbb teherré válik, vagy elhanyagolják.

Az új telektulajdonosok — a várakozásnak megfelelően — sok munkát és igen *jelentős összegű beruházást*, telkesítést végeznek. Az egy kh-ra számított beruházási érték már most megközelíti a 100 ezer forintot, a kiépülés után pedig minden bizonnyal meghaladja az 1 milliót.

Ebből következik, hogy a hétvégi kert- és üdülőövezetek kialakítása *erősen igénybe veszi az érdekeltek személyes jövedelmét*, ezzel növeli a takarékoskodást, leköt vásárlóerőt.

Célszerű a parcellázással egyidejűleg elősegíteni az új parcellatulajdonosok között a pihenőtelep *infrastrukturális beruházásait intéző és kertvédelmi társulások* megalakulását. Az előbbiek a tulajdonosok erőforrásainak felhasználásával szervezetten, viszonylag rövid idő alatt megszervezhetik a villanyhálózat és az utak kiépítését, a vízellátást. Az utóbbi útján beszerezhetik a telepítéshez szükséges gyümölcsfacsemetéket, szőlőoltványokat és a parcellák kertszerű műveléséhez szükséges eszközöket.

A parcellázás kiszélesítése

A szentendrei parcellázás idején és utána — a nagy érdeklődés miatt — a Duna-kanyar és a ráckevei Duna-ág több községében is kezdeményeztük *a hétvégi pihenőhelyek, üdülőtelepek kialakítására alkalmas és mezőgazdasági lag kevéssé hasznosítható területek parcellázását.* Az időközben megjelenő (18/1968./V. 23.) MÉM-ÉVM számú rendelet nagyon megkönnyítette ezt a munkát. Az év végéig várhatóan a községi (városi) tanácsok mintegy 620—630 kh-at parcellázanak és kb. 2800—2900 telket értékesítenek. Emellett igen jelentős az a *telekforgalom* is, amelyet az OTP Pest megyei igazgatósága bonyolít le.

A megyében 1964. január 1. óta valamivel több mint 80 ezer ingatlan-adásvételi szerződést kötöttek. Ennek több mint a fele telekvásárlás volt.

Ingatlanforgalom Pest megyében

Év	Adásvételi szerződések összesen:	Az adásvételekből ház	telek
1964	11 540	4 616	6 924
1965	12 293	7 538	4 755
1966	13 791	5 724	8 067
1967	13 801	7 610	[illegible]
1968	13 750	7 053	[illegible]
1969*	15 328	6 544	[illegible]
Összesen:	80 503	39 0[illegible]	[illegible]

* A háromnegyed év tényleges adatai alapján

Digitized by Google

A megfigyelések szerint 1964—1967. években a telekforgalom szinte kizárólag *magánszemélyek* között folyt, az említett rendelet megjelenése után pedig egyre nagyobb az *állami* értékesítés aránya.

A parcellázást az említett rendeleten kívül *a helyi tanácsok anyagi érdekeltsége* is nagymértékben elősegíti és meggyorsítja. Az értékesítésből származó bevételek ugyanis kommunális célokra használhatók fel, ezért a tanácsi vezetők többsége igyekszik felkutatni az értékesíthető földeket.

A parcellázással azonban *új gondok és problémák* járnak együtt. Növekszenek a község vagy város *infrastrukturális gondjai*, a parcellázás után új igények jelentkeznek a villany- és úthálózat bővítésére, a vízellátás megszervezésére stb. Gondoskodni kell az üzlethálózat, az áruellátás, a kereskedelmi forgalom bővítéséről, a szolgáltatások fejlesztéséről, hogy *a hét végét kint töltők ellátása megfelelő legyen*. Növekszik *a tanácsok ügyfélforgalma*, hiszen a parcellázások előkészítése, a helyszínelés, az adásvételi-szerződések megkötése, az építési engedélyek kiadása stb. mind munkát ad nekik.

A jogos, vagy a jogosnak vélt aggályokkal együtt úgy ítélhető meg, hogy a telekgazdálkodás és a parcellázás *helyes irányban fejlődik*, a tényleges szükségletek kielégítését szolgálja.

További elképzelések és lehetőségek

A nagyobb arányú fejlesztés csak akkor valósítható meg, ha megvannak a *kiforrott elképzelések és fejlesztési tervek* arra, hogy *milyen célt kell megvalósítani* a parcellázással és értékesítéssel. Pest megye kedvező természeti adottságai lehetővé teszik, hogy *több irányú igényt* is kielégítsünk.

A *Duna-kanyar és a soroksári Duna-ág* legszebb helyein *üdülőtelepek* épülnek, itt a legcélszerűbb teleknagyság a 100—120 □-öl. Az üdülőtelepek telkein is folyhat kertszerű művelés, de célszerű, ha minél több telektulajdonos hódol a parképítés művészetének, s szépen díszlő virágokkal, dísznövényekkel stb. foglalkozik. Az üdülőtelepeken épülő hétvégi víkendházaknak méltóan kell reprezentálniuk a telep jellegét, s az épületeknek harmonikusan kell beilleszkedniük a környezetbe.

A kiesőbb területeken, ahol nagyobb összefüggő, nagyüzemi gazdálkodásra nem alkalmas földterület kerül parcellázásra és értékesítésre, a kertszerű művelést, a *kertövezet* kialakítását célszerű elősegíteni. Az itt kialakítható parcellanagyság az érvényes rendelet szerint 200—400 □-öl lehet. (Megjegyezzük, hogy az optimális, valóban a pihenést szolgáló teleknagyság a tapasztalatok szerint itt is csak 160—200 □-öl.) E területekre is építhető hétvégi ház vagy szerszámkamra. Az építkezést itt is előírások szabályozzák.

A soroksári Duna-ág két partján és kisebb szigetein *horgásztanyákat* célszerű építeni. Ezek nem igényelnek nagy területet, az optimális nagyság a 40—60 □-öl. A szenvedélyes horgász egyébként is inkább horgászással tölti szabad idejét, mint kertműveléssel. Így lényegesen több dolgozó építhet horgásztanyát az amúgy is szűk Duna-parton. Ez a teleknagyság alkalmas arra, hogy az esztétikailag is megfelelő horgásztanya mellett legyen néhány gyümölcsfa is, s a jó halászlé elkészítéséhez szükséges hagyma és paprika is megteremjen.

Természetes azonban, hogy a vásárlási igények tovább nőnek majd. A felhasználható állami ingatlanok területe azonban korlátozott, ezért minél előbb tisztázni kellene az elhagyott és elhanyagolt területek tulajdonjogát, s a törvényes lehetőségek keretén belül állami tulajdonba venni ezeket. Így még tovább növelhető a parcellázandó terület.

A *telekadózás* új rendje elősegíti, hogy a magántulajdonban levő telkek forgalma is megnövekedjen. Akinek a tulajdonában kettőnél több telek van, az előbb-utóbb értékesíteni fogja a többletet. A szervezett parcellázás és a magántulajdonú telkek forgalmának növekedése lehetővé teszi majd, hogy egyre többen vásároljanak igényüknek megfelelő hétvégi telket. Azokkal szemben azonban, akik a konjunktúrát kihasználva, munka nélkül, telekspekulációval, a kisemberek pénzén akarnak rövid idő alatt meggazdagodni, a törvény szigorával kell eljárni.

Dr. Bíró Ferenc

Digitized by Google

Néhány gondolat a tanácsi önkormányzat értelmezéséről

Szocialista államrendszerünk, szocialista demokráciánk továbbfejlesztése szempontjából feltétlenül egy minőségileg új szakasznak kell tekintenünk a jelenlegi időszakot, amelyben a tanácsi (pontosabban: a területi) önkormányzat lehetősége és szükségessége megfogalmazódott. Hogy melyek a feltételek, amelyek az önkormányzatot lehetővé teszik, azt dr. Varga József plasztikusan kifejtette „Tanácsrendszerünk továbbfejlesztésének néhány elméleti kérdése" című vitaindító cikkében. Az elméleti kérdésekben értékesen egészítette ki a vitaindítót Schmidt Péter és Halász József hozzászólása. A következőkben a tanácsi önkormányzat értelmezésében még nyitva maradt elméleti és gyakorlati kérdésekhez szeretnék néhány gondolatot fűzni.

Először talán tisztáznunk kell a gazdasági reform és a tanácsi önkormányzat összefüggését. A gazdaságirányítás reformja kétségkívül pozitívan befolyásolta a tanácsok önállóságát. Mégis úgy érzem, hogy helytelen volna pusztán a gazdasági reform társadalmi vetületének, adaptációjának tekinteni a tanácsi önkormányzat kérdését. Sokkal többről van szó; a tanácsi önkormányzat — véleményem szerint — nemcsak az államigazgatás új módszerét jelenti, hanem a szocialista népképviselet, a közvetett és közvetlen demokrácia újszerű és magasabb rendű megfogalmazását, és a társadalom fejlődésének, megváltozott struktúrájának megfelelő funkcionálását is. Ebben a vonatkozásban tehát a meghatározó szerepet nem annyira a gazdasági reform, mint társadalmunk két évtizedes szocialista fejlődése, strukturális átrétegeződése és nem utólsósorban az a felismerés játszotta, hogy ma már aligha beszélhetünk korszerű államigazgatásról az egyes területek speciális adottságainak figyelembevétele nélkül.

A magam részéről jelentős különbségeket vélek felfedezni a gazdasági reform és a tanácsi önkormányzat kiindulási elvei között is, és ez ugyancsak azt a felismerést erősíti, hogy itt nem csupán a reform társadalmi vetületéről van szó. Mint ismeretes, a gazdasági reform alapelve a vállalatok önállóságának növelése volt. Nem a teljes önállóság tehát, hanem csupán az önállóság növelése. A magyar szóhasználat és értelmezés szerint az önkormányzat feltétlenül többet jelent, mint az önállóság növelése. Az önkormányzat fogalma egy adott társadalmi berendezkedésen és államrendszeren belül olyan önálló *hatalmi* és *állami*gazgatási hatáskört fejez ki, amely nemcsak a végrehajtás, hanem a célok és a feladatok meghatározása és megvalósításuk módszerei és módozatai tekintetében is nagyfokú mérlegelési és választási lehetőséget biztosít.

Mindezek alapján elmondhatjuk, hogy a tanácsi önkormányzat megteremtését illetően a szocialista társadalom fejlődésében eddig ismeretlen, elméletileg még kellően fel nem tárt, úttörő jellegű társadalmi vállalkozás útjára lépünk. A burzsoá jellegű önkormányzatot, ennek osztálytartamát és marxista kritikáját jól ismerjük. De hogy a szocialista osztályjellegű önkormányzatnak milyen új tartalmi és szervezeti elemeit kell kialakítanunk államapparátusunk hatékony funkcionálása érdekében, azt most kell kimunkálnunk. Ebben a vonatkozásban elsősorban a marxi államelméletre, a demokratikus centralizmussal és a szocialista törvényességgel kapcsolatos elméleti és gyakorlati tapasztalatainkra kell támaszkodnunk. Feltétlenül szükséges, hogy alaposan elemezzük államszervezetünk belső tagolását, demokratikus intézményeink államhatalmi és államigazgatási munkakapcsolatait, valamint a képviseleti demokrácia leghatékonyabb funkcionálási területeit a különböző államhatalmi és államigazgatási szinteken. A demokratikus centralizmus elvét nem szabad a felsőbb választott szervek vétó- vagy közvetlen beavatkozási jogára leszűkíteni az alsóbb szervek tevékenységét illetően.

A demokra[illegible]ralizmus sokkal többet jelent [illegible] hogy a [illegible] felsőbb válasz[illegible]rozó

Digitized by Google

telezők az alsóbb szervekre". A demokratikus centralizmus eredetileg a párt alapvető vezetési elve, amely azt a célt szolgálja, hogy a munkásosztály élcsapatának szervezeti egységét biztosítsa. A munkásosztály hatalomra kerülésével a demokratikus centralizmus a szocialista állam irányításának alapelvévé is vált, ebben a vonatkozásban azonban nincsenek elvileg tisztázva a szükségszerű módosulások. Ezért állami vonatkozásban ugyanúgy fogjuk fel a demokratikus centralizmus elvét, mint a párt vonatkozásában. Ez pedig nem teljesen helyes.

A pártban a kollektív, a demokratikus vezetés elvei főként határozatokban jutnak kifejezésre; az államon belül azonban törvényben, törvényerejű rendeletekben, miniszteri rendeletekben és utasításokban. A párthatározatok végrehajtásában, illetve megvalósításában az alsóbb pártszervezeteknek elég széles körű mozgási lehetőségük van a helyi körülményekhez való rugalmas alkalmazkodásra, hiszen ezek a határozatok nincsenek szorosan kodifikálva, inkább irányelveknek tekinthetők. A törvények, a rendeletek, az utasítások azonban precízen kodifikáltak, és ezen belül nem sok önálló döntésre, mérlegelésre adnak lehetőséget az alsóbb szerveknek.

Ezt a belső ellentmondást régebben úgy próbáltuk feloldani, hogy a gazdasági élet területén viszonylag kevés törvényt és törvényerejű rendeletet alkottunk; ezen a területen a jogi szabályozást döntően a miniszteri rendeletekre és utasításokra alapoztuk. Ezek szinte minden gazdasági ténykedésre kiterjedtek és sokszor indokolatlanul is mélyen differenciáltak, de átfogó, elvi szabályozást nem adtak. Ezzel magyarázható, hogy tudomásom szerint eddig még nem készült átfogó szocialista ipari, kereskedelmi, szövetkezeti, vagy társulási törvény. Az országgyűlést véleményem szerint indokolatlanul „tehermentesítettük" az ilyen gazdasági törvények alkotásától. Ennek hiányára különösen az új gazdasági mechanizmus tapasztalatai hívják fel a figyelmünket. Most ugyanis úgy alakulnak részvénytársaságok, vegyes vállalkozások, közkereseti társaságok, konzorciumok, hogy még nincsen rájuk vonatkozó szocialista jogi szabályozás. Ilyen törvényhozási „hézagok" mellett olyan témák is az országgyűlés szintjére „szívódnak fel", amelyek a legrosszabb esetben is csak a megyei tanácsokra tartoznak.

Teljesen egyetértek Gonda György elvtársnak azzal a megállapításával, hogy nem leadni kellene egyes hatásköröket ...nácsokhoz, hanem az állami munka ...t áttekintve kellene a feladatokat minősíteni és jellegüktől függően központi, vagy helyi tanácsi hatáskörbe utalni". Én azonban továbbvinném ezt a gondolatot. Szerintem viszonylag kevés olyan feladat van, amelyet csak felső, vagy csak alsó szinten kell megoldani. A leggyakoribb az, hogy a feladatok vertikálisan kapcsolódnak egymáshoz, és a különböző szinteken eltérő mélységű és jellegű döntések meghozatalát igénylik. Ezért feltétlenül foglalkoznunk kell a törvények, törvényerejű rendeletek, miniszteri rendeletek és utasítások hatáskörí tagolásának kérdésével. A magam részéről ebben látom a lehetőséget arra, hogy a demokratikus centralizmus állami vonalon megmutatkozó belső ellentmondását feloldjuk. Ahhoz ugyanis, hogy a tanácsok önkormányzatáról a szó valódi értelmében beszélhessünk, a jogi szabályozásnál feltétlenül módot kell adnunk arra, hogy az egyes törvények, rendeletek és utasítások keretein belül tere legyen a tanácsok, elsősorban a megyei tanácsok szűkebb körű, speciális jogi szabályozásának. A miniszteri szabályozási jogkörhöz képest a tanácsi rendeletalkotás elenyészően csekély, mondhatni fiktív. Ez pedig nem helyes. A miniszterek széles körű szabályozási jogkörében elismerjük az ágazati specialitások jogosultságát, de ugyanakkor nem sokra értékeljük a területi specialitás szerepét a jogalkotásban. Teljesen egyetértek Halász József elvtársnak azon megállapításával, hogy sajátos érdekcsoportként kell elismernünk a községi, városi, járási és megyei érdekeket, és ezt az alkotmányban is kifejezésre kell juttatni.

A tanácsi önkormányzat megvalósítása egyben azt is jelenti, hogy az államigazgatási jogszabályozás eddig két fő területe, a funkcionális és az ágazati minisztériumok szabályozási jogköre mellett, teljes egyenjogúságot kell adnunk a területi jellegű jogszabályozásnak is. A felesleges párhuzamok és az ellentétes állásfoglalások kiküszöbölése céljából ez csak úgy lehetséges, hogy a törvényekben és a törvényerejű rendeletekben konkrétan meghatározzuk: mi az egyes minisztériumok és a megyei tanácsok szabályozási jogköre, s mi a helyi (városi, községi) tanácsok döntési, mérlegelési jogköre. Ebben a vonatkozásban az új munkatörvénykönyvet hozhatjuk fel példaként, amely egyes vonatkozásokban külön utal a szakminiszterek szabályozó jogkörére, valamint a vállalatoknak a kollektív szerződésben rögzítendő állásfoglalásaira. Az ilyen hatáskörileg tagolt jogszabályokban minden érdekelt és döntésre jogosult szerv megtalálja azt a mozgási szabadságot, amely a demokra-

Digitized by Google

tikus centralizmus érvényesítéséhez állami vonalon feltétlenül szükséges.

Állami életünk demokratizmusának fejlesztéséhez elengedhetetlen, hogy szélesedjék és erősödjék az országgyűlés jogszabályalkotó tevékenysége, nem kis részben olyan területeken, amelyekre eddig csak miniszteri rendeletek vagy utasítások adtak jogi szabályozást. Feltétlenül szükséges, hogy azokat a kérdéseket, amelyeknek össztársadalmi jelentőségük van és amelyeket hosszabb távon kívánunk rendezni, törvényekben vagy törvényerejű rendeletekben kodifikáljuk. Szerintem a miniszteri és tanácsi rendeletek maximális jogérvényét öt évben, a miniszteri utasításokét pedig két évben kellene megállapítani; amiben indokolt az ezen az időtartamon túl menő jogérvény, azt feltétlenül törvényben, vagy törvényerejű rendeletben kellene kodifikálni. A minisztériumok jogalkotási tevékenységét pedig nemcsak az adott funkció vagy ágazat szabályozási igényeitől kellene függővé tenni, hanem az adott minisztérium feladatkörébe tartozó törvények hatékonyabb megvalósítása érdekében kellene felhasználni. A miniszteri rendeletek és utasítások tehát ne törvénypótló, hanem az adott törvények hatékonyabb megvalósítását elősegítő szerepet töltsenek be.

Véleményem szerint feltétlenül tisztázni kell a megyei tanácsok apparátusának és vezetőinek az államszervezetben betöltött szerepét. A tanácsi önkormányzat jelentőségét figyelembe véve a megyei tanácselnöki tisztet a miniszteri státusszal egyenrangúnak kellene tekinteni. A megyék a területükre vonatkozó tanácsi rendeleteket, amelyek a területükön levő összes szervekre kötelező erejűek lennének, megyei közlönyökben publikálnák. Indokoltnak látszik, hogy a jogszabályozásban és a kormányzati munkában is nagyobb szerepet adjunk az államigazgatás területi sajátosságainak. Intézményesíteni kellene a megyei tanácselnökök alkalmankénti értekezletét, és ebből egy olyan állandó tanácsadó és véleményező szervet létrehozni — a Gazdasági Bizottsághoz hasonlóan —, amely a minisztertanács elé kerülő előterjesztéseket területi szempontból véleményezné és amely törvény-előterjesztési joggal is fel van ruházva. Ezt a szervezetet Önkormányzati Tanácsnak lehetne nevezni.

Varga elvtárs és néhány hozzászóló annak a véleményének ad kifejezést, hogy a tanácsoknál „horizontális viszonylatban nem lesz szükség alapvető szervezeti változásra; a tanácsra és a végrehajtó bizottságra, továbbá a szakigazgatási szervekre is szükség lesz". Ezzel a megállapítással nem teljesen értek egyet. Véleményem szerint a tanácsi önkormányzat elvével és gyakorlatával egyaránt összeegyezhetetlen a „végrehajtó bizottság" elnevezés. Ez az elnevezés eddig sem volt valami szerencsés. A „végrehajtásnak" rossz csengése van a magyar szóhasználatban. Különben is: minek nevezzünk végrehajtó bizottságnak egy olyan testületet, amelynek eddig sem kizárólag a végrehajtás volt a feladata, a jövőben pedig még kevésbé lesz az?

A jövőben ennek a vezető testületnek az lesz a feladata, hogy a párt és a kormány politikájának s a fennálló törvényeknek és törvényerejű rendeleteknek megfelelően kialakítsa a helyi politikát, kidolgozza a területfejlesztési és gazdálkodási koncepciókat, előkészítse a tanácsi rendeleteket stb. Ez az a testület, amelyen belül a szó valódi értelmében tanácskozni, vitatkozni kell. Tanácson ugyanis a magyar szóhasználat inkább egy kisebb, mint nagyobb létszámú testületet ért. A „minisztertanács" elnevezés analógiájára tehát helyesebb lenne a jelenlegi VB-testületet megyei, városi, vagy községi tanácsnak nevezni. A szó jelképes értelmében ugyanis annak kell az adott terület helyi „kormányát", operatív vezetését megtestesítenie. A nagyobb plénumot megyei, városi képviselőtestületnek kellene elnevezni, mert tulajdonképpen ez töltené be a népképviselet szerepét. Ennek a testületnek a feladata lenne az operatív vezető testület munkájának véleményezése, különböző ügyekben való felhatalmazása, tagjainak kinevezése, vagy felmentése, a döntések és a tanácsi rendeletek meghozatala a helyi államhatalom nevében. A helyi népképviseleti testület a döntéseket nem annyira határozatok, mint inkább tanácsi rendeletek formájában hozná. Indokoltnak látszik, hogy a tanácsi költségvetés elveit és az évi költségvetéseket is rendelet formájában fogadják el.

A megyei népképviseleti testületeket mentesíteni kellene olyan ma még kötelező, de egyébként fiktív témáktól, mint pl. a „beszámoló a megye termelőszövetkezeteinek gazdálkodásáról". Az ilyen kérdésben ugyanis szerintem, a szövetkezeti önállóságot figyelembe véve, a megye nem illetékes.

A szakigazgatási szervezetet a magam részéről csak ott tartom indokoltnak, ahol nincsen funkcionálisan elkülönült, ágazati apparátus (pl. a községi tanácsokban). Ha a szakosztályok vezetői szakemberek — s a megyei és városi tanácsokban ezt meg kell követelni —, akkor ezen a szinten nem látom indo-

Digitized by Google

koltnak a szakigazgatási szervek felállítását. Persze — mint Lukács Ferenc elvtárs javasolja — elképzelhető egyes szakosztályok összevonása. Ezzel kapcsolatban azonban nem látom indokoltnak úgynevezett „hatósági osztályok" felállítását sem. A területileg illetékes szerveket — a fegyveres testületek kivételével — feltétlenül a tanácsok fennhatósága alá kell rendelni. De nem úgy, hogy beolvasztjuk őket, hanem úgy, hogy a tanácsok mellé rendeljük és felügyeletüket a tanácsokra bízzuk.

Az önkormányzat problémakörében nagy jelentősége van az önkormányzat gazdasági alapjai megteremtésének. Nem értek egyet Lukács Ferenc elvtárssal abban, hogy „az önállóságot nálunk nem a fejlesztésre fordítható összegek alacsony volta gátolja". Önálló gazdasági alap nélkül a tanácsi önkormányzat pusztán írott malaszt marad a legelvszerűbb jogi rendezés mellett is. Varga elvtárs helyesen fogja meg ézt a kérdést, amikor arra utal, hogy nem volna-e célszerű tanácsi irányítás alá helyezni az építőipar egy részét, a húsipart stb.". Véleményem szerint is vissza kellene adni a területileg illetékes városi vagy nagyközségi tanácsok kezelésébe a csupán egy telephellyel rendelkező és nagyrészt helyi igényeket kielégítő üzemeket (így a húsipart, a tejipart, a sütőipart, a helyi közlekedést, a kiskereskedelmet, a vendéglátóipart, az építőipart, a városellátó állami gazdaságokat), úgy, ahogy az a múltban volt. Ha ezek az üzemek több helységben működnek, akkor továbbra is megmaradhatnak megyei tulajdonban. A megyei tanácsok azonban a dolgozók létszáma után járó nyereséget térítsék meg a városi és nagyközségi tanácsoknak.

A magam részéről nem értek egyet Gonda elvtársnak azon javaslatával, hogy a tanácsi költségvetés önfinanszírozását elsősorban a jelenleginél lényegesen magasabb kommunális adóból kellene biztosítani. Ez csak az iparilag fejlett területeken lenne előnyös; sok olyan város és nagyközség azonban, amelyben kevés az ipar, de mint járási székhelynek nagy tájszervező ereje van, aligha tudná ily módon növelni bevételeit. A városok és nagyközségek elsősorban a lokális üzemek tulajdonjogának, illetve nyereségének megszervezésével, a kereskedelmi forgalmi adó egy részének (felének) visszatérítésével és különféle pótadók bevezetésével növelhetik bevételeiket. Feltétlenül szükséges, h[illegible] forgalmi adónak, ennek a sp[illegible]i adónemnek egy részét [illegible] városoknak és nagyközs[illegible]ményeik nagy részét ugyanis (rendelőintézet, szülőotthon, kórház, középiskolák és egyéb kulturális intézmények, hivatalok; az a lakosság veszi igénybe, amely a kereskedelmi, piaci vonzás révén egyébként is rendszeresen látogatja a helységet. Meg kell továbbá adni a városi és nagyközségi tanácsoknak azt a jogot is, hogy egyes speciális esetekben (víz- és levegőszennyezés, bűz- és zajártalom, útrongálás esetén) megfelelő pótadót vessenek ki a vétkes vállalatokra. Megfontolandó az is, hogy a vízvezeték- és csatornaépítéshez, a járda- és útépítéshez eddig a lakosságtól igényelt társadalmi segítséget pótadóként vessék ki, s ez társadalmi munkával megváltható legyen. Mérlegelni kellene azt is, hogy a városok a megyétől vagy az állami költségvetéstől kapjanak-e normaszerű költségtérítést a közigazgatási határukon túli területeik egészségügyi, szociális és kulturális ellátásával kapcsolatos kiadásaikra.

Egyre nagyobb jelentőséget kell tulajdonítanunk a városok és nagyközségek saját gazdasági vállalkozásainak is, elsősorban költségvetési üzemeinknek. A tanácsok gazdálkodásának nem annyira a költségvetési keretek teljes kimerítése, mint inkább a rendelkezésükre álló gazdasági eszközök célszerű hovafordítása és hatékony felhasználása lesz a mércéje. A tanácsi gazdálkodás észszerű megjavítása, a ráfordítások hatékonyságának következetesebb elemzése is sok rejtett tartalék feltárását teszi lehetővé. Ebben a vonatkozásban a tanácsok még nagyon sokat tanulhatnak a vállalatok tapasztalataiból. Ezért is szükség lenne úgynevezett „városgazdák" beállítására, vagy gazdasági szakértők alkalmazására.

A tanácsokat nem helyes egyértelműen a társadalom fogyasztási szektorába sorolni. Dinamizmusukat nagymértékben megnövelheti saját gazdasági forrásaik gyarapodása. A tanácsi önkormányzat akkor éri el legjobban kitűzött célját, ha növekszik a tanácsi vezetés operativitása, rugalmassága, és a múlté lesz a „könyökvédős" hivatalnoki szemlélet. Nem törvényszerű, hogy a tanácsi apparátus „kerekei" lassabban forogjanak, mint a vállalatoké vagy a szövetkezeteké. Merem remélni, hogy az önkormányzat ebben a vonatkozásban is új helyzetet teremt.

Dr. Zoltán Zoltán

Digitized by Google

Marxizmus és determinizmus

„Általában megfigyelhetjük, hogy a nagyrészt »tiszta« értelmiségiekből álló irányzatok törekedtek összekombinálni a gyakorlat filozófiáját idealisztikus tendenciákkal, az ortodoxia képviselői viszont olyan értelmiségiek, akik kifejezettebben a gyakorlati tevékenységnek szentelték magukat, s így nagyobb mértékben kapcsolódtak (többé vagy kevésbé külsődleges kötelékekkel) a nagy népi tömegekhez (ami egyébként nagy többségüket nem akadályozta meg abban, hogy nem kis történelmi és politikai jelentőségű bukfenceket hajtsanak végre)."

Antonio Gramsci

A marxista filozófia elhatárolása mind a nem marxista ideológiáktól, mind a szövegmagyarázó filológiától, két követelményt támaszt. Egyrészt kötöttségünket és elkötelezettségünket kell ismernünk azon világnézet iránt, amelyet klasszikusaink alakítottak ki, másrészt ezt a puszta hagyománynál többet jelentő örökséget nem lezárt rendszerként, hanem élő mozgalomként kell értelmeznünk, a változó valósággal és bővülő ismereteinkkel konfrontálva továbbfejlesztenünk. Filozófiai vitáinkban nem kellően érvényesül ez a két követelmény. Sokan hivatkoznak Marxra, s saját felfogásukat magyarázzák bele, mások még a formális hivatkozást is mellőzve, önkényesen marxinak deklarálnak a marxizmustól távol eső koncepciókat. Az egyes szélsőséges, polemizáló álláspontokhoz sajátos nyelv, sajátos terminológia tartozik. Mindez fokozza egymás meg nem értését, eltávolít bennünket a marxi szövegek *inherens* mondanivalójától.

Hozzászólásomban a vita több részvevője által eléggé magától értetődően alkalmazott, de véleményem szerint fogalmilag kellően le nem tisztított központi filozófiai kategóriák kérdését vetném fel, középpontba a társadalmi-gazdasági determinizmus problematikáját állítva.

Realitások és lehetőségcentrizmus

Ha Vajda Mihálynak a *Kortárs* 1969. 8. számában publikált *„A »lehetőség« könyve"* című vitahozzászólásnak szánt cikkét összevetjük korábbi megnyilatkozásaival, a marxista filozófia tárgyának, feladatának sajátos indeterminista értelmezése tárul elénk. Vajda Mihály olyan praxisból indul ki, amelynek a természet — mint puszta objektum — csupán előfeltétele; a természetből kinőtt, de attól lényegében különböző társadalmiság törvényszerűségei az emberi tevékenység függvényei. A társadalmi valóság „adottnak" tekintése szerinte fetisizálás, a filozófia centrális kategóriája a lehetőség, a valósággosszal szemben álló lehetséges.

Vajda Mihály fő hibája a lehetőség interpretációjában szerintem az, hogy kiemeli a valósághoz való kötöttségéből. Ez a kötődés pedig kétszeres: a lehetőség mint olyan, csak az adott realitás talaján és csak a jövő realitásához viszonyítva létezhet, még akkor is, ha nem realizálódik. A lehetőség és a valóság ugyanazon dolognak, jelenségnek más-más helyzetkoordináták szerinti meghatározásai. A lehetőségcentrikus filozófia a lét helyett az ideológikus formákból indul ki.

A lehetőség kategóriájáról Lukács György így ír: „A munka lényegéhez tartozik, hogy a dolgozók szemében *az anyag tulajdonságai* az általuk tételezett célra vonatkozóan *lehetőségekként tűnnek fel.* Plótinosz (mint idealista filozófus — *G. M. Gy.*) *ezt a mindenkor konkrét és meghatározott lehetőséget* absztraktta és abszolúttá általánosítja, és szembeállítja a munkában való szellemi részvétellel, amely ebben az összefüggésben — szinte absztrakt módon általánosítva — aktuálisnak tűnik a potenciálissal szemben." (Lukács György: Az esztétikum sajátossága. Rövidített kiadás. Magvető, 1969., 63. o. Kiemelések tőlem — *G. M. Gy.*) A lehetőség tehát a szükségszerűség és véletlen dialektikus egységét képező anyagi vagy társadalmi létstruktúra egyes meghatározottságainak kiemelése bizonyos teleologikus tételezések realizálása szempontjából.

Vajda Mihály — Heller Ágnes nyomán — a történelmet egymásra épülő

Digitized by Google

lehetőségek sorának tekinti, melyekre vonatkoztatva a „szükségszerű" és a „véletlen" kategóriák értelmüket vesztik. Ezzel szemben Marx félreérthetetlenül leszögezi, hogy történelemfelfogásában centrális kategóriának a szükségszerűség és véletlen dialektikus egységét tartja: *„Ez a felfogás szükségszerű fejlődésként jelenik meg.* De jogosultsága van a véletlennek" (Marx—Engels Művei. 13. köt. 175. old.) Az absztrakt „lehetőségcentrizmus" összeegyeztethetetlen a valóságos, a levésként felfogott *létet* középpontba állító marxi gondolatrendszerrel. A *levés*, a történetiség központi kategóriaként való elfogadása kizárja, hogy a filozófiát a társadalmi ontológia szférájára korlátozzuk. Ha — mint Vajda Mihály állítja — a lehetőség a filozófia központi kategóriája, és a természet nem a filozófia terrénuma, ugyanakkor a *társadalmiságnak*, a praxisnak mint magasabb rendű *mozgás*formának a *lehetősége* már a szerves *természetben* benne rejlik, akkor mivel foglalkozzék a természet vizsgálatát a filozófiából kizáró lehetőségcentrikus filozófia?

A társadalmi lét ontológiájára szorítkozó filozófia éppen a totális totalitás, az ontológia szempontjából elhibázott. A Lukács György koncepciója szerinti marxista ontológiai megközelítés azt követeli, hogy a létezőt a létformák minél teljesebb komplexitásában tárjuk fel. A komplex létező *heterogén* kauzálsorok egymásmellettiségét, éppígylétét jelenti. Nincs olyan társadalmi jelenség, folyamat, amelybe nem társadalmi oksági sorok is bele ne játszanának. A társadalmisággal megjelenő tudatos teleologikus tételezések is — amelyek összegződésükben ugyancsak kauzalitást eredményeznek — csupán egy kauzálisan determinált világban képzelhetők el. „Az ember a termelés során csak úgy járhat el, mint maga a természet, vagyis csak az anyagok formáit változtathatja. Sőt mi több, magának a formálásnak e munkájában is folytonosan természeti erők támogatják." (Marx—Engels Művei. 23. köt. 48—49. old.) A praxis objektivitásnak, a teleológiának objektív kauzalitásokhoz, végső soron a természet éppígylétéhez kötöttsége ellentmond az egységes „történeti" ontológiától elszakított önálló társadalmi ontológia létjogosultságának.

Milyen gyakorlati következtetésekre jut Vajda Mihály, miután a lehetőséget az emberi cselekvés függvényének, „nem valóságnak" deklarálja? A modern technika egyrészt, a társadalmi viszonyok humanizálása a szo[illegible]ban másrészt, számára csak lehetőség, nem valóság. (Megjegyezném, hogy a „humanizálás" kategória az adott kontextusban túlságosan elvontnak tűnik, helyénvaló lenne konkrétabban a néptömegek létérdekeit szolgáló szocialista demokráciáról beszélni.) Vajda Mihály nézetével szemben úgy vélem, hogy az olyan társadalom, amelyben a szocialista demokrácia mint humanizált társadalmi viszony semmilyen formában sem realizálódott, az — contradictio in subjecto — szocialista társadalom sem lehet. A demokratizálódás — folyamat, mégpedig a szocializmusban teljesen le nem záródó folyamat, amely átmeneti formákat, fokozatokat tételez és visszaeséseket sem zár ki, de semmi esetre sem csak absztrakt lehetőség.

Ugyanilyen problematikus a modern technika puszta lehetőségként való interpretációja is. Marx szerint a modern technikát realizáló kapitalizmus hozza magával a munkásosztály reális — s nem csak formális — alávetettségét. A modern technikában társadalmilag csak lehetőséget, „semmiképp sem valóságot" látni annyit jelent, mint értetlenül állni egyfelől a gazdasági folyamatokat összetőkés szinten megszervezni kénytelen, manipuláló, tékozló és militarizálódó neokapitalizmus válsága előtt, másfelől a gazdasági rendszerüket reformáló szocialista társadalmak aktuális problémái, a nemzetközi integrációs intézmények és törekvések realitása előtt.

Természetadta jelleg, elidegenülés, kommunizmus

Licskó György úgy látja (Társadalmi Szemle, 1969. 5. szám), hogy Marxnál az emberiség előtörténete együtt jár a természetadta jellegnek az elidegenülés során még erősödő uralmával, az emberiség igazi történetében pedig az elidegenülés felszámolása a természetadta jellegtől szabadít meg. A kommunizmusban totálisan kifejlődik a lét társadalmi formája, amelynek determinánsai már nem természettörvény-jellegűek. Az „előtörténet" és „igazi" történet e metafizikusan merev szembeállításával Licskó György végeredményben a „természetadta" társadalmakban uralkodó *determinizmust* konfrontálja a kommunista formációval. Ez a szemlélet mind a kapitalizmus, mind a kommunizmus lényegi vonásait eltorzítja.

Marx szerint — ellentmondásos módon ugyan — de már a kapitalizmus is ta-

Digitized by Google

gadja a természetadta jelleg korszakát: „Mindazokban a formákban, amelyekben a földtulajdon uralkodik, a természeti vonatkozás még uralkodó. Azokban, amelyekben a tőke uralkodik, a társadalmilag, történelmileg megalkotott elem az uralkodó." (Marx—Engels Művei. 13. köt. 172. old.)

A társadalmi viszonyok *megjelenési formájukban* az elidegenedés viszonyai között *dologi viszonyoknak tűnnek*, mert a természetadta jelleget a kapitalizmus megszüntetve-megőrizve tagadta, a természetre és társadalomra egyaránt vonatkozó dialektika törvénye szerint, az azonosság és nem-azonosság azonosságának térvénye szerint.

A *társadalmiság* mint a kapitalizmus dinamikusan domináns lényegi vonása alapozza meg, hogy korunkat, a termelés fokozódó társadalmasodásának korszakát a szocializmusba vezető átmenet periódusának tekinthetjük. A *kommunizmus* az ember nembeli lényegének olyan kiteljesedése, amelyben *a társadalmasult ember mint természeti lény kerül* — s ez merül feledésbe Licskó Györgynél — *adekvát viszonyba a természettel.* Így érthető meg a fiatal Marx megfogalmazása, hogy a kommunizmus „kiteljesedett naturalizmus". A „természeti korlátok visszaszorítása" és a „kiteljesedett naturalizmus" azonos lényeget fejez ki: a természeti és társadalmi létformák ontológiai dialektikáját.

Szükségletek

A bizonyos szubjektív determinizmust képviselő Nemes László (Társadalmi Szemle, 1969. 9. szám. 107—111. old.) gondolatmenetére, módszerére általában a metafizikusan leegyszerűsített szembeállítások (pl. szükségszerű és véletlen, objektum és szubjektum antidialektikus elválasztása) jellemzők. Itt csupán az *ultima ratio*ként felfogott önérdek (szükségletek) és az osztályok feletti racionalitás elméleteit kísérlem meg bírálni.

Nemes László a gazdasági tevékenység törvényszerűségeinek meghatározásánál a biológiai-pszichológiai motiváltságú önárdekből indul ki: az emberi tevékenység azáltal determinálódik, hogy a szükségletekhez, ezek optimális kielégítéséhez igazodik. Valójában az ember és állat közötti különbség sikkad el, az a körülmény, hogy — amint ezt Marx már a *Gazdasági-filozófiai kéziratok*ban megfogalmazta — az állat fiziológiai szükségleteinek uralma alatt termel, az ember azonban ezektől szabadon termel, sőt termelése annál emberibb, minél szabadabb e szükségletektől.

A szükségletek problematikáját Szabó András György Nemes Lászlónál sokkal árnyaltabban tárgyalja ugyan, rámutat a szükségletek társadalmi jellegére is, mégis egyoldalúnak, a termelés és szükségletek dialektikájának csak egy külsőleges mozzanatát kiemelőnek érzem azokat a definícióit, melyek szerint az egyén *„mindig célként tudatosuló szükségletének kényszere alatt cselekszik"* (Társadalmi Szemle, 1969. 3. szám, 102. old.), s e szükségletek „a kommunizmus és a megelőző formációk emberének tevékenységét egyaránt »törvényként« határozzák meg". (Társadalmi Szemle, 1969. 4. szám, 77. old.)

Ha a szükségletek valódi helyét és szerepét a termelés és szükséglet marxi dialektikája alapján próbáljuk meghatározni, Nemes László és Szabó András György megállapításaitól eltérő eredményre jutunk.

„A kiindulópont természetesen a természeti meghatározottság; szubjektíve és objektíve" — definiálja Marx saját metodikáját. (Marx—Engels Művei. 13. köt. 175. old.) Ez az elv még a *Gazdasági-filozófiai kéziratok*ban úgy konkretizálódott, hogy sem a természet szubjektíve, sem objektíve nincs adekvát módon adva az ember számára. Éppen ez az inadekvátság alapozza a munkára a társadalmi fejlődést, hiszen az ember fiziológiai szükségletei révén a számára inadekvát módon adott külső, objektív természettől függ, s alkata, fizikai felépítése, azaz szubjektíve inadekvát természete teszik lehetetlenné a közvetlen, az állati alkalmazkodást. Az embert éppen *legkevésbé emberi* vonásai, fiziológiai szükségletei kényszerítették a *legemberibb* tevékenységre, a munkára. A munka mint eszköz egyre bővülő mozgásteret teremtett — az embert társadalmi lénnyé téve. Az ember megindult azon az úton, hogy úrrá legyen a külvilág felett, s ezzel együtt „saját tevékenysége" (társadalmi léte) is „tudata és akarata tárgyává" váljék.

A munkából mint eszközből munka mint öncél lesz. Ahogy már a legprimitívebb létfenntartó munka végzése is magában hordja az öncélúság, az önmegvalósítás csíráját, úgy a legfejlettebb társadalomban, a legmagasabb sz[illegible] tű munkatevékenység sem lesz t[illegible] ment az eszköz-jellegűségtől.

Amikor az emberek még csak „szükségletek kielégítésére szol[illegible] közöket" állítottak elő — olva[illegible] a *Német ideológiá*ban —, ez cs[illegible]

Digitized by Google

tétele volt történelmüknek. Az ember *társadalmi léte azzal kezdődik*, hogy kivonja magát a szükségletek uralma alól, *maga teremt szükségleteket*. „A második tett, hogy maga a kielégített első szükséglet, a kielégítés cselekvése és a kielégítésnek már megszerzett szerszáma új szükségletekhez vezet — és új szükségleteknek ez a megteremtése az első történelmi tett." (Marx—Engels Művei. 3. köt. 29. old. V. ö.: 67. old.)

A *Grundrisse* bevezetésének fejtegetéseiből is kitűnik, hogy a termelés—szükséglet kategóriapárban az előbbi a meghatározó, az utóbbi a meghatározott: „A termelés nemcsak anyagot szolgáltat a szükségletnek, hanem szükségletet is az anyagnak." (Marx—Engels Művei, 13. köt. 159. old.) A termelés „az általa először tárgyként tételezett termékeket létrehozza mint szükségletet a fogyasztóban. Megtermeli ennélfogva a fogyasztóban a fogyasztás tárgyát, a fogyasztás módját, a fogyasztás törekvését. Ugyanígy a fogyasztás megtermeli a termelő *hajlamát*, azáltal, hogy mint célt-meghatározó szükséglet ösztökéli őt." (Uo.) (Nyilvánvaló, hogy az „ösztökélés" nem kényszert, nem determinációt jelent.) „Egy szubjektumnál termelés és fogyasztás egy aktus mozzanataiként jelennek meg. Itt csak a legfontosabb van kiemelve, az, hogy ha a termelést és fogyasztást egy szubjektum vagy egyes egyének tevékenységeinek tekintjük, akkor mindenesetre mint egy folyamat mozzanatai jelennek meg, melyben a termelés a valóságos kiindulópont, és ezért egyben az átfogó mozzanat. A fogyasztás mint szükség, mint szükséglet, maga is a termelő tevékenység belső mozzanata." (I. m., 161. old.)

Racionalitás

Nemes László értelmezésében a társadalmi jellegtől elvonatkoztatva tárgyalt szükségletek — önérdekek — az ugyancsak osztály- és társadalomfeletti racionalitás elvének révén elégülnek ki, a társadalmi lét konkrét formáit a racionalitás szubjektív (!) törvénye határozza meg.

A szerző megállapítja, hogy az „emberek adott feltételek között általában azonosan (hasonlóan) cselekszenek". Ha eltekintünk a megfogalmazás határozatlanságától (ha az „emberek" azonosan cselekszenek, akkor nem mondható róluk, hogy hasonlóan cselekszenek, ha pedig hasonlóan járnak el, akkor ez nem azonosság, s — tudományos problémáról lévén szó — ez utóbbi esetben az is kifejtendő lenne, miben áll a hasonlóság, illetve milyen vonatkozásban van mégis különbözőség), akkor is nyilvánvaló, hogy a konkretizálatlan általános egyén szintjén, vagyis a felszínen vagyunk. A továbbiakban még a felszín leírása is egyoldalúnak bizonyul, minthogy Nemes László csupán a racionális uniformizáltságot emeli ki, holott legalább ilyen fontos volna a divergálások és a nem tudatosodó „irracionális" mozzanatok említése is.

A tőkés termelési mód esetében a korábbi formációkhoz viszonyítva valóban lényegesen nagyobb a mindennapokban a statisztikai egyformaság. Következik ez a termelés, a gazdaság és a társadalmiság (Gemeinwesen) kapitalista viszonyok közötti jellegéből, a társadalom természetadta jellegének felfüggesztettségéből. Nemes László akaratlanul is a tőkés viszonyokat vetíti ki általános emberi viszonyokként, s végső konklúziójában a mennyiséget fetisizáló profitelvűséget a „racionális cselekvés elvének" álöltözetében a társadalom örök törvényeként tünteti fel.

Az elvont racionalitás hamis-tudati elvének *reális alapja* az, hogy az embereket szoros *kötelékek* fűzik a *meglevőhöz*, az adott viszonyokhoz. Amennyire társadalmasodott ez a valóság, olyan mértékben társadalmiak maguk a kötelékek is. A forradalmi gyakorlat a meglevő minőség megváltoztatását jelenti. Osztálytársadalmakban a társadalmilag értelmezett racionalitás csak viszonylagos és parciális lehet. A termelés modernizálásakor a tőkésnek az értéktermelés optimalizálása a racionális, a szocializmus perspektívájában viszont a munkafolyamat emberhez legméltóbb feltételeinek megteremtése az „ésszerű", vagyis az, ami a tőkésnek irracionális. A racionalitás osztályjellege kiviláglik a *Tőke* következő passzusából is: „John Stuart Mill »*A politikai gazdaságtan alapelvei*«-ben ezt mondja: »Kérdéses, vajon az összes eddigi mechanikai találmányok megkönnyítették-e a napi fáradságát bármely emberi lénynek«. Ilyesmi azonban semmiképpen nem is célja a tőkés módon alkalmazott gépi berendezésnek. Mint a munka termelőereje minden más fejlődésének, ennek is árukat kell olcsóbbítania és a munkanapnak azt a részét, amelyre a munkásnak önmaga számára van szüksége, megrövidítenie, hogy a munkanap másik részét, amelyet a munkás ingyen ad a tőkésnek, meghosszabbítsa. A gépi berendezés eszköz értéktöbblet termelé-

Digitized by Google

sére. (Marx—Engels Művei, 23. köt. 346. old.)

A „racionális cselekvés elve" azok közé az ideológiák közé sorolható, amelyek a partikularitás szintjére süllyesztve a tudati objektivációt — Lukács György szavaival élve — „mindig a konkrét aktualitáshoz idomulnak, az aktuális küzdelem megvívásának szándékoltan különböző változatai szerint vannak felfegyverezve", s akadályozzák azt, hogy a mindenkori konkrét aktualitáson túlra lássunk, hogy az adott minőség új minőséggel való felcserélését tűzhessük ki célul.

Termelőerők

Gondi József és Mihály Albert a Társadalmi Szemle 10. számában megjelent hozzászólásukban igen határozottan követelik, hogy „a távolodó marxistákat... elvi kíméletlenséggel kell megállítani és visszatéríteni a következetes marxizmus álláspontjára". Nos, ha e „le marxisme c'est nous" ízű deklaráció után „elvi kíméletlenséggel" vizsgálnánk meg a szóban forgó tanulmányt, félő, hogy éppen szerzőit kellene visszatéríteni a marxi szövegekkel való fair és következetes bánásmód álláspontjára...

Amikor Gondi József és Mihály Albert „iszonyú tárgyi hatalomnak" nevezik a termelőerőket általában, a *Grundrissére* hivatkoznak. Ha a megfelelő helyet elolvassuk, nyilvánvalóvá válik, hogy ott nem a modern termelőerőkről mint olyanokról van szó, hanem a munka *tőkés viszonyok közötti* objektív feltételeiről. „A hangsúly nem azon van, hogy ez az iszonyú tárgyi hatalom... *tárgyiasult*, hanem azon, hogy *elidegenültté*, külsővé-idegenné, elidegenítetté vált, hogy nem a munkáshoz, hanem a megszemélyesített termelési feltételekhez, azaz a tőkéhez tartozik." (Magyar Filozófiai Szemle, 1965. 3. szám, 534. old.) Hasonlóképpen, mikor a szerzők Marxra hivatkozva munkaanyagnak, munkaeszköznek és munkaerőnek definiálják a termelőerő elemeit, Marx expressis verbis *a tőke* materiális létezése szerinti megjelenési formáiról beszél. (i. m. 522. old.) Egyértelmű az is, hogy az, amit Gondi és Mihály abszolutizál, Marx értelmezésében átmeneti: az elidegenedésnek ez a folyamata „pusztán egy meghatározott történelmi kiindulópontról vagy bázisról szükségszerűség a termelőerők fejlődése számára, de semmiképpen sem *abszolút* szükségszerűsége a termelésnek". (i. m. 534. old.)

Gondi József és Mihály Albert ugyanúgy oldja fel az általános jelleget a történelmi konkrétságban a munka és a termelési mód dialektikájának értelmezése során, ahogy abszolutizálta az átmenetit. Úgy interpretálják Marxot, mintha nála „a munkát a termelőerők és termelési viszonyok" határoznák meg. Ez annyit jelent, hogy a munkát a termelési mód, a konkrét társadalmi formáció határozza meg. Hogy egyeztethető össze ez azzal az alapvető marxi definícióval, mely szerint a munka az ember minden társadalmi formától független létfeltétele? Marx valódi tézise az, hogy a munka teszi emberré az embert, teremti meg a társadalmat, *a munka végzésének mikéntje determinálja végső soron a társadalmi formációkat.*

A termelőerőket dologi jellegűnek deklaráló szerzők álláspontjukat azzal vélik alátámasztani, hogy *a gazdagságnak és termelőerőnek a Grundrissé*ben található marxi *azonosítására* hivatkoznak. Ha idéznék is Marxot, nyilvánvalóvá válna, hogy Marx minden szava őket cáfolja. A valódi *gazdagság*, a gazdagság elidegenült formájával ellentétben, kifejezetten nem dologi kategória. „Hiszen a valódi gazdagság valamennyi egyén kifejlődött termelőereje. Akkor semmiképpen sem a munkaidő, hanem a rendelkezésre álló idő a gazdagság mértéke." (Magyar Filozófiai Szemle, 1965. 3. szám, 531. old.) „A munkaidő megtakarítása egyenlő a szabad időnek, azaz az egyén teljes fejlődésére szolgáló időnek a növelésével, amely maga mint a legnagyobb termelőerő, megint visszahat a munka termelőerejére. Ez a közvetlen termelési folyamat álláspontjáról *állótőke* termelésének tekinthető; lévén ez az állótőke maga az ember." (I. m. 533. old.) Ugyanitt Marx a termelőerőt „egy egyéni hajlammal" azonosítja.

Amikor azt állítjuk, hogy a termelőerőkkel azonosított gazdagság marxi kategóriája mögött az emberi nem önmegvalósítása lehetőségének kifejezése rejlik (ezt a gondolatot a későbbiekben még Marx szavaival is alátámasztjuk), eljutottunk oda, hogy megkíséreljünk rámutatni, milyen úton képzeljük el a tulajdonképpen felvetett probléma, a gazdasági-társadalmi determinizmus mibenlétének megközelítését.

A determinizmus immanenciája

Ahogy Tőkei Ferenc munkái is kirajzolják előttünk, a marxizmus ember- és társadalomfel[illegible]nak központi k[illegible]riája az or[illegible]litásként [illegible]zett terme[illegible]ek tar[illegible] együttm[illegible]rm[illegible]

Digitized by Google

korporált emberi termelőképesség mindenkori foka. A termelőképesség *kvantitatíve* időre vezethető vissza, s *minden társadalom újratermelési folyamatát objektíve a társadalom rendelkezésére álló idő szabályoza. Kvalitatíve* a termelőképesség mindig egy konkrét tevékenységi mód, amely az adott társadalom munkaerő-struktúrájában mint érintkezési viszonyban manifesztálódik. A *gazdasági fejlődés,* mint ezt Jánossy Ferenc „A gazdasági fejlődés trendvonala és a helyreállítási periódusok" című könyvében plasztikusan demonstrálta, kétszeresen is — új termelőeszközök előállításának képességét és az új technikához való alkalmazkodási készségét tekintve — *kötődik a specifikus inerciát magával hordozó munkaerő-struktúra, a konkrét tevékenységi mód kvalitatív változásaihoz.*

E kvantitatív és kvalitatív törvényszerű összefüggések *a termelési mód s ezen keresztül egyáltalán a gazdasági formációk és a társadalmi létstruktúra immanens determináltságaként* foghatók fel.

Vajda Mihály és Heller Ágnes az embert egyoldalúan mint a szabadság letéteményesét állítják középpontba. Az ellenkező véglet képviselői, így Gondi József és Mihály Albert, a társadalmi szükségszerűséget nem emberi, társadalmon kívüli tényezőkből vezetik le, a társadalmi meghatározottságot a természeti meghatározottságban oldják fel. A történelem vonatkozásában Vajda Mihály csak a szabadságot ismeri el immanensnek, a szükségszerűséget irrelevánsnak tartja, Gondi József és Mihály Albert viszont a társadalmi szférán kívüli eredetű, tehát transzcendens történelmi determinizmust tulajdonít a marxizmusnak. Mindkét álláspont bázisa a társadalmi létstruktúra dialektikusan egymáshoz kapcsolódó komponenseinek metafizikus szétbontása.

A társadalmi praxisnak mint szubjektum és objektum egységének az alapja mind a szabadság, mind a determinizmus immanens volta. Az egyedi teleológiai tételezések (ahogy Lukács György kimutatta) kauzalitásokra épülnek, s eredőjükben — mint össztársadalmi folyamat — új kauzalitásként állnak össze. *Az ember* — mint egyén és mint a társadalmi viszonyok összessége — *egyaránt hordozója a szükségszerűségnek is, a szabadságnak is.* Az emberi szabadság immanenciája a társadalomban immanens determináltságra épül. A társadalmi létnek a szubjektív tényező aktív szerepét is inkorporáló determináltsága tehát nem társadalmon kívüli dologi tényezőkből adódik, hanem éppen a gazdaság és a társadalom öntörvényein keresztül érvényesül.

A szabadság, mint forradalmi praxis, az ember alkotóképességeinek abszolút kiművelését jelenti, a predesztináció minden fetisének elvetését. A társadalmi-gazdasági determinizmus viszont azt fejezi ki, hogy ez a szabadság, az alternatívák közötti választás lehetősége csak a megelőző fejlődés alapján, s az egyén és a társadalom totalitásainak öntörvényein belül valósulhat meg. Ez a mondanivaló olvasható ki a gazdagságnak, mint az emberi nem önmegvalósításának marxi definíciójából is: „Valójában azonban, ha a korlátolt polgári formát lehámozzuk, mi egyéb a gazdagság, mint az egyének szükségleteinek, képességeinek, élvezeteinek, termelőerőinek stb. az egyetemes cserében létrehozott egyetemessége? mint a természeti erők — mind az úgynevezett természet, mind az ember saját természete erői — fölötti emberi uralom teljes kifejlődése? mint az ember alkotóképességeinek abszolút kiművelése, aminek nincs más előfeltétele, mint a megelőző történelmi fejlődés, amely a fejlődésnek ezt a totalitását, azaz minden emberi erőnek, mint olyannak, *előre adott* mértékkel fel nem mérhető fejlődését öncélllá teszi? mint amikor az ember nem valamilyen meghatározottságban termeli magát újra, hanem a saját totalitását termeli? nem arra törekszik, hogy olyan valami maradjon, ami lett (Gewordnes), hanem a levés abszolút mozgásában van?" (**Marx**: A tőkés termelés előtti tulajdonformák. Szikra, 1953. 22 old.)

G. Márkus György

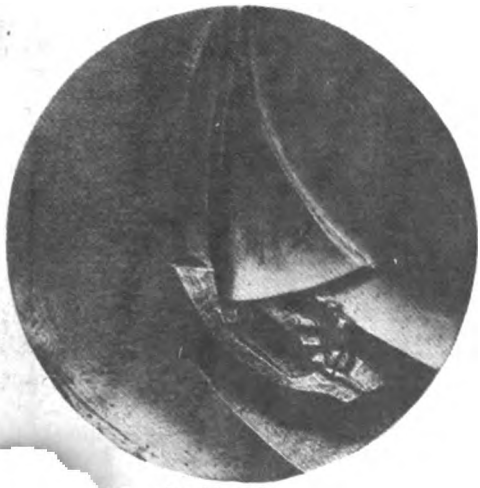

vi Tamás: Jó szél

Digitized by Google

Mezőgazdasági nagyüzem – technika – ember

A szemlélet szerepe a döntő

Tanulságos hozzászólások ismeretében könnyebb is, nehezebb is felelni arra a kérdésre, amelyet a Társadalmi Szemle márciusi számában közölt felhívás egy helyen így fogalmazott meg: a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben „meglehet-e akadályozni azt — s ha igen, milyen módszerek alkalmazásával, milyen elvek érvényesítésével —, hogy az egyre nagyobbodó üzemméret és az egyre bonyolultabbá váló üzemi szervezet, az egyre több gép és ipari eredetű eszköz ne tegye másodlagossá az egyént, az embert". Könnyebb válaszolni azért, mert sok jó gondolat ad hozzá segítséget, s nehezebb, mert javarészt elmondták már az érdemlegeset. S ami még maradt, azt fejtegetni is többnyire háladatlan véleménynyilvánítás, hiszen itt-ott szembekerül mások nézeteivel.

Mindenekelőtt azzal a mostanában gyakran emlegetett, bár szerintem mondvacsinált kettősséggel, hogy „a tsz-tagok egyrészt tulajdonosok, másrészt dolgozók". Mintha a paraszti kétlelkűség örökkévaló volna. Mintha az volna a kép, hogy a középparaszt ingadozott egyéni gazda korában, s most a szocialistának elismert szövetkezetben is folytatja: egyrészt tulajdonos, másrészt dolgozó. Pedig hát a mi tsz-eink munkaképes tagjai sem jogilag, sem gyakorlatilag nem lehettek és nem is lehetnek olyan tulajdonosok, akik nem dolgoznak. Kezdettől fogva együtt jár ez a kettő: a tag tulajdonosi és dolgozó mivolta; kizsákmányoló tagsági viszony sohasem volt lehetséges szocialista szövetkezeti mozgalmunkban. Minek hát kettéválasztani az egységeset, mire jó ez a szembeállítás? S figyelembe véve a magyar termelőszövetkezeti mozgalom első évtizedének kátyús útját, nem az-e a legfontosabb, hogy szilárdítsuk, ne pedig ezzel is bizonytalanítsuk a tagokban a mindig hangoztatott, de hosszú időn át nem tapasztalt tulajdonosi tudatot?

Lehet, hogy ez a kurtára fogott észrevétel látszólag nem függ össze a Társadalmi Szemle alapkérdésével. Valójában belevág, hiszen arról van szó a vitaindítóban, hogy a „nagyüzemi munkaszervezetbe beosztott, egyre több korszerű eszközt használó szövetkezeti tag alkotó módon azonosuljon munkájával, mindinkább kezdeményezővé váljék, és gazdaként, a közös gazdaság minden fontos folyamatát átfogva és megértve érvényesítse kollektív tulajdonosi jogait". Csakugyan ez a lényeg. Ez egyébként nem csupán a tsz-ek, hanem — behelyettesítve a helyettesítendőket — egész társadalmunk egészséges, szocialista fejlődésének központi kérdése, s életünk és gazdaságunk más területein semmivel sem kevésbé fontos, sőt esetenként még égetőbb probléma, mint a tsz-ekben.

De maradjunk a termelőszövetkezeteknél. Velük kapcsolatban nem lehet kielégítő az a logika, amely szerint jogszabályaink értelmében „a döntés joga végső soron a kollektíváé, a tag pedig a kollektíva tagja", nem kell tehát félni attól, hogy a tulajdonosi jogok nem érvényesülhetnek. Ha ennyivel elintézhető volna a dolog, akkor miért támadtak súlyos válságok többször is? S miért jutunk olykor meghökkentő eredményekre még ma is, ha szembesítjük a valóságot ezzel a logikával? Hiszen az írott és jogszabályokkal szentesített elvek sohasem nyilvánítottak ki mást, mint amit az idézett megnyugtatás tartalmaz.

Olvashattunk olyan megfogalmazást is, amely szerint „egy ideig még az ember szerepe meghatározó a tsz-ekben a technika és az ember viszonyában". S mi lesz azután a bizonyos „egy idő" után? Megfordul a helyzet, és akkor majd a technika szerepe lesz meghatározó? Ez egyébként egyértelmű lenne azzal, hogy a szerkesztőség kérdésére nemleges a válasz.

Lényegileg tagadják a kedvező megoldás lehetőségét azok is, akik szerint „a vezetés és a végrehajtás határozottan végleg elkülönül egymástól". Ez a azt vallja, hogy „belátható időn termelőszövetkezetek társtulajdo érvényesülő objektív tényezők n

Digitized by Google

lesznek képesek teljesen áttekinteni a korszerű nagyüzemekben folyó termelést és gazdálkodást". A következtetés végül is az, hogy irreális vállalkozás lenne a jelentkező és a jövőben erősödő ellentmondások megszüntetése, legfeljebb a feszítettség csökkentésére törekedhetünk, főként az anyagi érdekeltség következetes és az eddigieknél fokozottabb érvényesítésével, s a képviseleti rendszer alkalmazásával. Ennek a felfogásnak a hívei arra intenek, hogy illúziók nélkül közelítsük meg és kezeljük a problémát. A boncolgatásnak valóban csak illúziók nélkül van értelme. Mégpedig nemcsak a mát és a holnapot, hanem a tegnapot vizsgálva is kötelességünk szembenézni minden ténnyel.

Ha ebből indulunk ki, akkor elsősorban azt állapíthatjuk meg, hogy a vitaindítóban kifejtett kérdés nem mai keletű. Nem most, a technika szélesebb körű térhódítása idején bukkant fel első ízben az a probléma, hogy miképpen élhet és dolgozhat szövetkezetében, annak gazdájaként a tsz-tag. Megvolt ez a kérdés már több mint húsz évvel ezelőtt is, amikor a legelső traktorok indultak útnak Túrkevére, a jelképnek szánt Vörös Csillag Termelőszövetkezetbe. Nem szorul bizonyításra, hogy abban az időben még igazán nem volt tényező a mezőgazdaságban a fejlett technika, a kemizálás, a nagyüzemi méret és a többi, azóta megerősödött és ma a vizsgálódások reflektorfényébe állított elem.

Immár történelminek nevezhető okai vannak annak, hogy a magyar termelőszövetkezetekben nem bontakozhatott ki eléggé a tagok komolyan értelmezett gazdaszerepe. Ezek az okok közismertek, felsorolásuk felesleges volna. Elégedjünk meg annyival, hogy most kell pótolnunk, amit annak idején nem sikerült megvalósítanunk, s egyidejűleg alapvető feladatunk vigyázni arra, hogy a technikai fejlődés és más tényezők ne siklassák ki, ne gyengítsék ezt a törekvésünket.

Ami különben a tsz-ek mai technikai ellátottságát illeti, az még korántsem olyan mértékű, hogy belőle származtathatnánk szóban forgó gondjainkat. Persze, hogy van szerepe, s a jövőben ez növekszik, de a döntő, a meghatározó mégis a szemlélet, amely politikánkat, a társadalmi és a gazdasági élet irányítását áthatja. Az a szemlélet, amelyet az irányítás szelleme és a mindennapi élet gyakorlati tapasztalatai formálnak, a termelőszövetkezeti tagok, családok százezreiben. Így volt ez mindig, így van ma, s nincs okunk kételkedni abban, hogy ezután is így lesz.

Ebből kiindulva, s törekedve a vitaindítóban lelkünkre kötött rövidségre, szinte távirati stílusban a következőket ítélem legfontosabbaknak:

1 Minden vonatkozásban és minden érdekelt körben következetesen érvényesítenünk kell korszerűsített szövetkezetpolitikánk elveit. Ma ott tartunk, hogy meglehetősen vastag az a „vizet át nem eresztő réteg", amelyen az említett helyes elvek még nem hatoltak át, s amely miatt a párt- és az állami vezetés szándéka nem találkozhatott összhangban a termelőszövetkezeti tagság vele megegyező törekvéseivel, felfogásával. Különösen a termelőszövetkezetek nem átmeneti, hanem tartós társadalmi és gazdasági hivatása, fontossága, a szövetkezeti tulajdon szocialista voltának elismerése és komolyan vétele, a szövetkezetek önállósága, s az állami vállalatokkal való egyenjogúsága az, aminek ebből a szempontból kiemelkedő jelentősége van.

1 Az állam és a szövetkezetek viszonyának elvi tisztázásán is túl vagyunk. Közismert példák sokasága tanúskodik azonban arról, hogy a gyakorlat ebben a tekintetben sem igazodott még kellőképpen a helyes elvekhez.

3 Rendkívül sok függ attól, hogy milyen a szövetkezeti vezetők és tagok viszonya. Elfogadhatónak csak azt a felfogást tarthatjuk, amely szerint bármilyen beosztása van is a szövetkezeti vezetőnek, a rábízott hatáskör annak a hatalomnak egy része, amely a tagok összességéé. Ebből következik, hogy a vezető mindenekelőtt azoknak tartozik teljes felelősséggel intézkedéseiért és cselekedeteiért, akik jogaik egy részét rá ruházták. Bármekkora is a technikai fejlettség, ez az elv nem szenvedhet csorbát.

1 Az üzemi méretek évről évre növekszenek. Élnek és sajnos, terjednek olyan téves hiedelmek, amelyek szerint minél nagyobbak ezek a méretek, annál jobb. Nem csupán társadalmi, hanem közgazdasági megfontolások és alapos következtetések híján is sokan azon fáradoznak, hogy tovább növeljék az üzemek méreteit. Ilyen módon mindenféle technika nélkül is oda lehet jutni, hogy a szövetkezeti tagok nem lesznek képesek figyelemmel kísérni, mi folyik az övéknek mondott gazdaságban. Ha pedig arra gondolunk, hogy valamilyen csoda folytán hirtelen el lehetne látni a

Digitized by Google

magyar mezőgazdaságot, a termelőszövetkezeteket a ma létező, legfejlettebb technikával és minden egyéb eszközzel, amely jelenlegi ismereteink szerint a lehető legkorszerűbbé tehetné a gazdálkodást, akkor a technika megszállottjai akár úgy is irányíthatnák a gazdaságot, hogy találkozniuk sem kellene a tagokkal, az emberekkel.

5 Minél fejlettebb a technika, annál nagyobb a vele bánó emberek felelőssége, szerepük a termelésben, a gazdálkodásban. Nem helytálló tehát az a tétel, amely szerint a technika korszerűsödésével arányosan csökken a tsztagok szerepe. Amíg kapával irtja valaki a gyomot, addig munkájának kisebb a hatása, mint amikor vegyszerezi a kukoricatáblát.

5 A tulajdonosnak sokat kell tudnia. Egyéni gazda korában a parasztember, a gazda mindenről tudott, ami a birtokán történt, akkor is, ha nem maga végzett minden munkát. Mostani és jövőbeni körülményeink között ez a követelmény még nagyobb súllyal esik latba. Hogy megfelelhessünk neki, ahhoz szakmailag képzettebbé és általános értelemben is műveltebbé kell tennünk a termelőszövetkezeti tagokat, — jóval nagyobb igyekezettel és gyorsabban, mint ahogyan eddig igyekeztünk ezen.

5 Akik annak idején alapító tagok voltak, vagy 10—15—20 évvel előtt beléptek a termelőszövetkezetekbe, azoknak a helyét fokozatosan mások, fiatalok foglalják el. Ifjú nemzedékekből tevődik majd ki a termelőszövetkezeti tagság, olyan emberekből, akik sohasem próbálták a kisparaszti gazdálkodást, akiknek sohasem voltak földtulajdonosi kötöttségeik. A mai helyzet ebből a szempontból átmeneti jellegű, tarka képet mutat. Annak az ideje azonban már elérkezett, hogy a jövőről töprengve ne a régi, lassan idejét múló és gyakran túlhangsúlyozott tényezőkből induljunk ki: a maradiságból, a paraszti magánakvalóságból, a kisüzemi szemléletből, az anyagi helyzetet és a műveltséget egyaránt jellemző elmaradottságból stb. Ha ezt tennénk, akkor akaratlanul is magunk nehezítenénk meg magunknak a tisztánlátást és a helyes következtetések levonását.

Végül: meggyőződésem, hogy a szerkesztőség vitaindítójában feltett kérdésre egyértelmű „igen"-nel felelhetünk. Hogy milyen elvek érvényesítésével és milyen módszerek alkalmazásával lehet elérni a célt — azt, hogy az ember a tsz-ekben se szolgája, hanem ura legyen az eszközöknek, a szervezeti formáknak —, arra ez a hozzászólás nem adhatott teljes körű, mindenre kiterjedő feleletet. Szándékom is az volt csupán, hogy érzékeltessem azt, amit a leglényegesebbnek tartok.

A traktor nem tudja, hol szánt. Mindegy neki, hogy tőkés, földesúri birtok, vagy szocialista mezőgazdasági nagyüzem földjén dolgoznak-e vele. A műtrágya, a növényvédőszer, a sokféle technikai berendezés, felszerelés sem tudja, hol használják fel. A növény sem, hogy hol termelik, az állat sem, hogy hol tartják, nevelik. Ha értenek hozzá, ha jól bánnak vele, akkor ezt meghálálja a gép is, a növény is, az állat is — ha nem, akkor nem váltja be a hozzá fűzött reményeket, sem a kapitalistáknál, sem nálunk. Többet vagy kevesebbet sem csupán amiatt produkál, mert ilyen vagy olyan társadalmi rendszerű ország mezőgazdaságában van.

Nekünk tudnunk kell, hogy hol alkalmazzuk a tudomány, a technika vívmányait, hol törekszünk jobb termelési, tenyésztési eredményekre, jövedelmezőbb gazdálkodásra. Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy bár csakugyan sokat haladtunk a legutóbbi években, még messze vagyunk a csúcstól. Ami nagyüzemi gazdálkodásunkat illeti, annak korszerűsége, fejlettsége sem élvonalbeli. Van azonban valami, amivel jelenlegi termelési színvonalunkon is értékesebbé tehetjük azt, amit a gépek, a jó vetőmagvak, állatfajták segítségével elérünk. Van egy kincset érő pluszunk, amely megkülönböztet bennünket a nem szocialista rendszerű országoktól, s már most is fölébük emel.

Ezt a többletet az adja, hogy mi nemcsak földet, a gépet, a terményeket, a hús tonnáit, a tej, a bor hektoliterjeit nézzük és látjuk. A mi gondolkodásunkban, szemléletünkben és kezünkben mindez eszköz arra, hogy könnyebbé, tartalmasabbá tegyük életünket. Nem kevesekét, nem egy kiváltságos rétegét, hanem mindenkiét, aki tudását, erejét, szorgalmát, fegyelmezett munkáját adja ezért a célért. S úgy, annyira, ahogyan és amennyire adja. Alaptörvényünk, vezérlő elvünk ez, akkor is, ha itt-ott még sérelem éri.

Mi nem válhatunk a dolgok rabjaivá, hanem uraikként kell élnünk, dolgoznunk. Ha nem erre törekednénk, ha nem így alakítanánk jövőnket, m[illegible]nböztet meg bennünket azok [illegible] a technika, csak a techni[illegible] a legfontosabb, minde[illegible] a mi féltett többletü[illegible]

Digitized by Google

közeg foglalná el, amelyből nem táplálkozhat a nekünk tetsző emberség, mert hiányzik belőle az arra alkalmas elem.

Mindezt kötelességünk tudni, látni. Mindannyiunknak. S minél nagyobb hatáskörű beosztásban dolgozik valaki, annál világosabban. Ha pedig ráadásul műszaki, technikai felkészültségű ember, akkor különösen úgy kell tudnia ezt, hogy másoknak is rányíthassa erre a szemét.

Ezért vallom meggyőződéssel, hogy a szemlélet szerepe a döntő. S ha a szemlélet megfelelő, akkor a legcélravezetőbb módszereket is ki lehet dolgozni, meg lehet honosítani.

Gulyás Pál

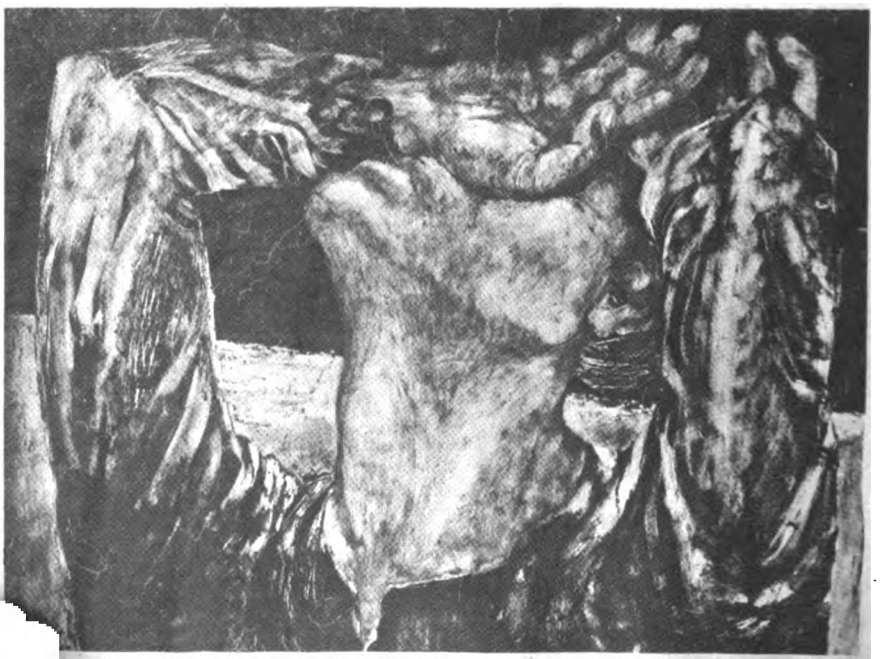

Ferenc: Vietnamban

Digitized by Google

Napirenden: a nevelésügy

„Cselekvéseket csak cselekvés útján lehet elsajátítani."

(Comenius)

Megmutatni és bizonyítani, hogy fontos, sorsdöntő a pedagógia és a pedagógusok helyzete — talán ebben lehetne sommásan megfogalmazni, hogy mit várhatunk a *V. nevelésügyi kongresszustól.* A kongresszus tézisei mozgalmat indítottak, s felhívták a közvélemény figyelmét a nevelésre. Mindenki hozzászólhat: napilapok, folyóiratok egyre többet foglalkoznak a pedagógia ügyével. A cél az, hogy valós problémákat tárjunk fel, a nevelés igazi nehézségeit, lépjünk ki a pedagógia tudományának absztrakt bűvköréből, lássuk, értékeljük a mindennapok gyakorlatát. Mert igaz, hogy előttünk és körülöttünk zajlik a tudományos-technikai forradalom, nálunk is bekövetkezik, s egyre több kézi-fizikai munkát vált fel a szellemi, de itt és ma még nem vagyunk eléggé felkészülve a gyorsuló élet kisebb változásaira. Oktatási reformokkal küzdünk, sémákat készítünk, s a gyakorlat naponta kérdőjelekkel lép elő. Minden jó ötletet, okos véleményt meg kell hallgatnunk, de mérlegelve: ért-e mindenki a pedagógiához? A nevelésről szóló vélekedéseknek — divat ez! — van-e kellő alapjuk? Párosul-e a beleszólás igénye hozzáértéssel?

A konkrét nevelési folyamathoz nem kapcsolódhat az absztrakciónak a pedagógiai tankönyvekben észlelhető foka, hisz a pedagógia tárgyai emberek, a mai világban élő, érző különböző társadalmi kapcsolatokban megnyilvánuló emberek. A pedagógiai elmélet és gyakorlat különválása a szinte dogmatizált elvekkel és az esetleges gyakorlattal szemben védekezésre, házi szabályok gyártására inspirálja a pedagógiával szükségszerűen kapcsolatba kerülő közvéleményt. Pedig a nevelés közügy, s csak széles társadalmi hatások eredőjeként értelmezhető; a társadalom sokrétű hatásmechanizmusa a kulcsa a jövő nemzedékek nevelésének. A pedagógus társadalmi helye, erkölcsi és anyagi megbecsülése, felkészítése, felkészülése, tevékenységének területe és a pedagógiai intézmények kitüntetett helyet foglalnak el ebben a nagy mechanizmusban. A pedagógia gyűjtőlencseként szolgál, fókuszában társadalmi helyzetünk esszenciája, a lét és tudat, a társadalmi-gazdasági alakulat jelenik meg, s a nevelőmunka a tanítványok fejlődésében, az új nemzedékben méretik meg. Bennük magunkat látjuk. De az általában vett társadalmi hatások mögött a vizsgáló, az alakítani akaró és alakító elme a különböző tényezők sajátosságait, problémáit keresi és találja, hiszen a pedagógia, a nevelés emberekben, pedagógusokban, tanítványokban, szülőkben nyilvánul meg.

A nevelés ügye közügy. A kongresszus alkalom arra, hogy odafigyeljünk, hogy helyét, szerepét újra felmérjük, ismét és ismét értékeljük, megvizsgáljuk magunkat, környezetünket, az országot: mit tettünk, eleget-e, jól-e, s mit kell tennünk? Ez a vizsgálat folyamat, s az alkalom: az V. nevelésügyi kongresszus. Nem véletlen, hogy emblémáján az 1968—70 évszám van, s biztos — minthogy a problémák 1968 előttről valók —, hogy 1970-ben sem zárul le minden, amikor a küldöttek hazamennek.

Újítsunk, kísérletezzünk!

Ritka az olyan olvasmány, amely nem csihol ötleteket, mikor a leírt sorok az olvasó várakozásaival találkoznak. A kongresszus tézisei is életre kelthetnek rejtett, lappangó gondolatokat. Persze, hogy a tézisektől sem, de még magától a kongresszustól sem követelheti meg senki, hogy minden szóban vagy írásban megfogalmazott ötletet feldolgozzon. Válogatni kell. A lényeg: lépjen előre a pedagógia, a gyakorlat. Olyan elméleti anyagot válasszunk ki, mely előrevisz. S a választás alapja a mai pedagógiai valóság legyen.

A pedagógia dialektikus tudomány, s alapja a pedagógiai jelenség, a pedagógiai tény (Makarenko). „A pedagógia holnapja nem a dolgozószobák csendjében s nem az átlagos színvonalon dolgozó nevelőintézmények tömegében készül, hanem azokban a kísérleti gócokban, ahol a legkedvezőbb objektív és [illegible] jektív feltételek együttes hi[illegible] megfoganhat az új gond[illegible] ahol semmiféle előre ki[illegible]

Digitized by Google

ratikus kötöttség nem vet gátat a kísérletezés lehetőségének." (Pataki Ferenc: Makarenko élete és pedagógiája. Tankönyvkiadó, 1966. 40. old.)

Pedagógiánk, nevelés-oktatásügyünk állandó változásban, *megújulásban* van. Az élet igénye s a régi oktatási rendszer is napról napra új és új problémákat vet fel, a pedagógus bevehetetlen várakkal találja magát szemben. Bevehetetlenek — a rendszeresített fegyverzettel. S ha valaki más eszközt is használ? Őket bátorítani kellene! Több évszázados múltra visszatekintő oktatási rendszerünk és a vallott, hirdetett *makarenkói* nevelési rendszer nehezen fér meg egymással. A zárt iskola- és osztálykeretbe szorított oktatás nem tűri meg a társadalmi gyakorlatból kinőtt, oda mindig vissza-visszatérni akaró szocialista pedagógiát, mely mindúntalan szét akarja feszíteni-törni az iskolafal tojáshéját. Mert ma gyakori tapasztalat, hogy a gyerekek az iskolában is az „iskolán kívül" érzik jól magukat (pl. kirándulásokon), s az iskola ellen lázadnak. Szemetelnek, fegyelmezetlenek, ablakot törnek. Nem vigyáznak iskolájukra, s mondjuk meg bátran: ez azt is jelenti, hogy nem szeretik. Még jó, ha az iskola falai közt marad oktalan, de érthető lázadásuk, s nem tágul tovább (galerik, rongálások utcákon, vonaton, buszon, köztereken stb.).

Elő kell készíteni, körvonalazni kell az új *nevelési* rendszert és a nevelés jobb körülményeit, s benne ki kell jelölni az oktatás helyét és arányait.

Apollinaire a kerék felfedezőjében a szürrealizmus ősét látta. A középkor diffúz-oktatása után Comenius iskolarendszere olyan ugrás volt, mint a járást gyorsító kerék. Csak akkor lehetünk méltók a mai rendszer atyjához, ha „szürrealisták" tudunk lenni, ki tudunk lépni a ma formáiból. S nagyon reálisan kell felmérnünk a ma minden konfliktusát, a ma és a jövő társadalmának igényeit, erre kell szabnunk a rendszert. Lássuk, alkalmazzuk a tartalom és forma egységét, elméletünk a tapasztalatból, a gyakorlatból induljon ki, a jövendő gyakorlatot tűzve ki célul.

Demokratizmust, de nem egyenlősdit

Az oktatás demokratizálása, a demokratizmus értelmezése sokszor valamiféle egyenlőség-elvvel esik egybe. Ez a pedagógia, a nevelési folyamat mindkét ...án jelentkezik. Demokráciánk je... beleszólás jogát, a kritika jogát. ...kettőnek feltétele a kellő *hozzáértés*. Ebben azonban nem merülhet ki a demokrácia. Lényege a tett, lényege a teljesítmény. Szólni és tenni — csak így van értelme a demokratizmusnak. A jogi egyenlőség, a lehetőség szerint egyenlő feltételek biztosítása nem zárja ki a *megméretést*. Mérjünk mindenhol a végzett munka alapján — ez a jutalmazás, az értékelés alfája és omegája. A gyerekeket osztályozzuk: hogyan tanulta meg a matematikát vagy a földrajzot, milyen szorgalmas, milyen a magatartása. A tantárgyakban a mértéket a tantervi követelmények adják. Nyilvánvaló, hogy ezek kialakításakor főként az átlagot vesszük figyelembe. De mi lesz az iskolapadokban kínlódó *gyengékkel és kiválókkal?* A kisegítő iskolákon kívül talán csak a gyermekvédelmi intézmények törődnek az elmaradókkal, az anyagot követni nem tudókkal. Régmúlt idők történelmét tanulják sokan, akik az olvasással bajlódnak, idegen nyelvet tanulnak a magyar nyelvvel még barátkozók, egyenletekkel vesződnek, akik az alapműveletekben sem otthonosak. A másik véglet: messzire szárnyaló fantáziát, kiemelkedő tudást béklyózunk könnyen szerezhető jelesekkel az iskolapadhoz, napi négy-öt-hat órán keresztül. Az előbbiek állandó kudarcokat átélve, az utóbbiak a könnyű sikerhez szokva válnak rosszakká — viselkedésükben, magatartásukban látványosan, vagy jellemükben sokáig rejtetten.

A demokratikus iskolának — az általánosságon kívül — céljául kell kitűznie, hogy képességei kibontakoztatásában mindenkit a legmagasabb szintre emel. Ma azonban egységes tanterv, egységes követelmények vonatkoznak az iskolákra, a milliónyi tanulóra, de a képzésben nagy különbségek vannak. Az iskolák, a követelmények spontán módon, nem legálisan *differenciálódnak*. A kérdés az: hogy tegyük ezt irányítottan hasznossá és legálissá? Jelenleg ennek az ellentmondásnak a hátrányai a gyerekeken csattannak. A társadalmi viszonyoknak, a pedagógia szférájának konkrét szociológiai elemzése során fel kell tárni az uralkodó tendenciákat, ennek alapján tervezhetjük — rövidebb-hosszabb távon — a pedagógia jövőjét. A differenciálást, a megfelelő motivációk kialakítását bizonyára a gyengékre méretezett törzsanyag és a hozzá kapcsolódó sokoldalú művelődési lehetőségek jól szervezett, irányított, nagy önállóságot lehetővé tevő rendszerének kidolgozásával érhetjük el. Sok új formával, a tananyag merész átszervezésével, bátran kísérletezve, az igényeket újra és újra ér

Digitized by Google

tékelve, a gyerekek és a szülők önállóságát bekapcsolva juthatunk előre.

S *a magatartás* értékelése? Ad-e az iskolai élet elegendő támpontot rá? Vagy a szerény kötöttségekhez alkalmazkodó tanuló — bármi zajlik is benne — már példás, vagy legalábbis jó? Az iskolai falakon túlmutató esetlegesen szervezett társadalmi gyakorlat, az élettel való laza, gyenge kapcsolat, a szerteágazó érdeklődés kielégítésének hiánya — mind-mind valami új, valami más nevelési rendszer után kiált. Mert ez azt is jelenti, hogy a környezet számtalan hatása nem válhat szervezett hatásrendszerré, nem megy át a pedagógia tisztító rétegein, nem válik irányított, tervszerű egységgé. Ma kevesebb a tudatos pedagógiai hatás, mint a véletlenszerű. Ez pedig óhatatlanul dezorientál, a meglevő pozitív törekvéseket is lerontja. A pedagógiának szolgálatába kell állítania minden pozitív és negatív hatást, ami a fiatalokat éri.

A pedagógusok erkölcsi és anyagi megbecsülése

Iskolarendszerünk sok tekintetben még ma is absztrakt, sematikus. Absztrakt, mert elvonatkoztat a pedagógia különös tartalmától, attól, hogy a pedagógusok egyéniségükön átszűrve közvetítik a társadalom általános igényeit a felnövekvő nemzedék tömegéhez. Sematikus azért, mert csak nehézkesen, korlátozottan tudja megközelíteni a gyerekek, a fiatalok sokoldalú érdeklődését, hajlamait, az adottságok óriási skáláját. Ezért sikkad el sok kiváló tanuló, ezért vesztünk el sok gyengébb képességű becsületes gyereket, ezért van nehéz dolgunk a passzív, közömbös középszerrel. Az ezeken a korlátokon áttörni akaró jelentős pedagógus-egyéniség sincs könnyű helyzetben. Sok bürokratikus korlát s kevés megbecsülés köti meg. A pedagógusok érzékenyek. Nagy szükségük van *elismerésre*, elismerő kritikára. A társadalom erkölcsi és anyagi megbecsülésének hiánya az oka annak, hogy a maradandó pedagógiát, jó gyerekközösségeket létrehozni tudó, jelentős egyéniségek vagy nem mennek erre a pályára, vagy előbb-utóbb otthagyják, mert máshol nagyobb anyagi és erkölcsi elismerésben részesülnek.

Hogyan tudunk kilépni ebből a bűvös körből? Érdemelnek-e a pedagógusok több bért, ha olyan energiával dolgoznak, amilyennel ma (mert másra is kell tartalékolniuk: a „mellékesre"), s dolgoznak-e többet ennyiért?

A megoldás *a teljesítmény szerinti* bérezés lenne. Igaz, már ma is van erre lehetőség jutalmazások, rendkívüli feljebbsorolások alkalmával. De az alapelv a régi: a munkában eltöltött évek szerint emelkedik a pedagógusok jövedelme, nem is sokáig és lassan. És sok helyen a jutalmazás gyakorlata is az egyenlősdi.

A pedagógiai gyakorlat alapos elemzésével egy olyan bérrendszert kellene kialakítani, mely körültekintően figyelembe veszi a pedagógus-munka főbb mutatóit. Ezt az igazgatók és a szakfelügyelők megfelelő felkészítésével lehetne érvényre juttatni. Nagyobb anyagi lehetőségek, következetes értékelés, a gyakorlat tudományos elemzése — így segíthetjük a megoldást.

Utánpótlás

Emelni kell a pedagóguspálya presztízsét, jobb, reális státusáért kell harcolni. A pedagógus munkájának valós értékelése sokban hozzájárulhatna ehhez. De mindent megteszünk-e az utánpótlás neveléséért? Mi kell ahhoz, hogy ma valaki pedagógus-diplomát szerezzen? Érettségizni kell, s jelentkezni a megfelelő felsőoktatási intézménybe. El kell érni (egy intellektuális vizsgán) bizonyos pontszámot, s felveszik. S a végző legjobbak közül kevesen lesznek valóban pedagógusok, csak a többiek, kétségtelenül a kevésbé jók. *A kiválasztás alapja az intellektuális képességek egy része*, főleg a tárgyi tudás — a munka értékelésében a fő, a döntő szempont a ledolgozott évek száma. Helyes, ha a jövendő tanárait intellektuális szűrőn átbocsátva választják ki. De ez nem elég. A tanítóképző intézetekben bizonyos készséget vizsgálnak (hallás, kézügyesség), de sehol sem nézik a *nevelésre való képességet. Lehet-e vizsgálni ezt?* Ha a felvételre jelentkezők csoportjait (5—10 fiatalt) néhány napra elvinnénk úttörő- vagy KISZ-táborba, s szabadon engednénk ott őket, sok mindent megláthatnánk. Ki az, aki nem talál a gyermekekkel közös szót? Ki az, aki jól, s ki, aki rosszul fejleszti kapcsolatait a fiatalabbakkal: s ki az, aki magának él? Az értékelés és válogatás szá[illegible] ségeire bukkannánk, a fel[illegible] pozottabbá válna, rátermett[illegible] nének a pedagógusképző be. De go[illegible] tovább: s felsőoktat[illegible] ny előír

Digitized by Google

nak a kötelező üzemi gyakorlatot. A legtöbb tapasztalatot követelő területen, a nevelésre képzésben szánalmasan *kevés a gyakorlat*. A pedagógusképzésben a tanév jobb szervezésével, iskolákban s nevelőotthonokban, szünet idején a nyári táborokban évente hosszabb, több gyakorlatot kellene biztosítani — és megkövetelni. A jobb felkészültség, a gyakorlatiasabb szemlélet, a végzésig kialakuló jártasságok és készségek igényesebb pedagógus-utánpótlást eredményeznének.

Társadalmi szinten pedagógiai kultúránk nagyon elmaradott. Még a pedagógusok sem érdekeltek abban, hogy tapasztalataikat feldolgozzák, új ismereteket szerezzenek — s erre sem idejük, sem energiájuk nincsen. Az igényt a pedagógiai ismeretterjesztés iránti nagy érdeklődés mutatja. Fel kell értékelnünk a nevelést, s alkalmat kell találni az iskolákban és más, kötetlen népművelési formákban arra, hogy *minél szélesebb körben ismerjék és becsüljék a pedagógiát*. S ami még fontosabb: igényesen neveljünk a családban, a munkahelyen, az utcán s nem utolsó sorban az iskolákban. Mindennek az a feltétele, hogy pedagógiánk alapelveit, tételeit gyakorlat-közelben fogalmazzuk meg, s tegyük felhasználhatóvá a hétköznapokban. Ezen az alapon készülhetnének jó kézikönyvek, cikkek és tankönyvek. Az iskola és a pedagógusok társadalmi kapcsolatait szélesebb, rendszeresebb alapokra kell helyezni. A pedagógus-szakszervezet és a Magyar Pedagógiai Társaság — a kongresszus kezdeményezői, a fő szervezők — az iskolán túlmutató sajátos funkciójukkal, a nevelés ügyében feltétlenül szükséges széles társadalmi összefogásra figyelmeztetnek. S a megvalósulás első lépése: tizenegy szerv hirdette meg a kongresszust.

Jó dolog a nevelésügyi kongresszus. Az emberek figyelmét a pedagógia felé irányítja, várakozást, igényt ébreszt. Hivatását akkor teljesítheti, ha megmutatja a tudomány, az elmélet magaslatait az alant haladóknak is, s ha reájuk tekintve a nevelés mindennapi gyakorlatára figyel. Ennek minden feltétele biztosítva van: a téziseket vitára bocsátották, szólhat aki akar, aki tud. A következő lépés a hasznos javaslatok felhasználása, egy korszerű, a társadalom változásait, igényeit mindenkor rugalmasan követni tudó nevelési-oktatási rendszer körvonalainak kialakítása. Olyan rendszerre van szükség, amely a gyerekek különböző hajlamait tudja kibontakoztatni, mely a mainál differenciáltabb foglalkozást nyújt a különböző képességűeknek, mely jobban hasznosítja az öntevékenységet a tanulásban, a közösségi életben, mely mindehhez megfelelő társadalmi tapasztalatokat ad, felkészít az életre. Hogy lányaink és fiaink, kilépve az iskolából ne csak sovány látványosságból és elbeszélésekből ismerjék a termelőmunkát s ne borzadjanak el — hiszen nem láttak, hogy mi vár rájuk —, hanem *eddigi életük folytatása legyen a termelőmunka és a tanulás*.

Mindez csak az iskola és a társadalom kölcsönhatásának eredménye lehet. Az üzemek segítsék az iskolákat (tanulók a termelésben, anyagi támogatás stb.) s az iskolák sajátos eszközeikkel az üzemeket (népművelés). Csak széles társadalmi összefogással, nagy hozzáértéssel újulhat meg nevelésügyünk.

Galicza János

allos Ferenc: Ketten

Digitized by Google

Magyar—szovjet kapcsolatok, 1945—1948

Fontos ünnepi kiadvány jelent meg a Kossuth Könyvkiadó gondozásában a szovjet—magyar kapcsolatokról: dokumentumkötet, amelynek anyagát neves történészek, külpolitikai szakemberek, politikusok állították össze. Az anyag egy része ismert, a dokumentumok többsége azonban most került először nyilvánosságra. Az új és régi dokumentumok együtt szinte önmagukban bizonyítanak. Igazolják, hogy *a Szovjetunió nemcsak országunk felszabadításában, hanem az újjáépítésben, a népi demokratikus forradalom végigvitelében is döntő szerepet játszott.*

A legmegkapóbbak azok a dokumentumok, amelyek emlékeket idéznek fel a korszakot átélő olvasóban. Emléket a fáradhatatlan szovjet városparancsnokokról, akiknek oly nagy szerepük volt az élet beindításában, a szovjet katonák műszaki segítségéről a hadicélokat szolgáló üzemek termelésének életre keltésében, a hidászokról, akik annyit fáradoztak a hidak, a vasutak helyreállításában, az utainkat, folyóinkat, földjeinket gyakran életük kockáztatásával aknátlanító szovjet tűzszerészekről, a szovjet kormány harcáról a magyar demokrácia nemzetközi elismeréséért. A sort lehetne még folytatni, de talán ennyi is elég.

S vannak persze más emlékek is. Magyarország területe egy fél esztendőn át hadszíntér volt. A harcoló hadsereg szükségleteinek kielégítése súlyos terhet rótt a német fasiszták és a Szálasi-kormány által kifosztott, a háború következtében katasztrofális állapotba került országra. 1947 végéig elhúzódott a hadifoglyok hazaszállítása, s így családok tízezrei voltak kereső nélkül. Nagy teherként nehezedett az országra a jóvátétel is, különösen az első években, bár így is csupán egy töredékét térítettük meg annak a kárnak, amelyet a magyar fasizmus okozott a Szovjetuniónak. De miért vált Magyarország hadszíntérré, miért kerültek magyar katonák tízezrei hadifogságba, s miért kellett jóvátételt fizetnünk? Elegendő e kérdéseket feltennünk és máris összeomlanak a szovjetellenes hangulatkeltésnek a valóságos problémákat, nehézségeket tendenciózusan beállító, hamis érvei. Hisz Kállay miniszterelnök maga hangoztatta, hogy „vérben, katonában, búzában, munkában" minden áldozatot meg kell hozni a háború oltárán a német szövetségesek számára.

S a szovjetellenes hangulatkeltés ellen is segítséget nyújt az összeállítás. A kötet — egyebek között — gazdagon dokumentálja a szovjet—magyar gazdasági kapcsolatok jelentőségét ebben az időben. Rónai Sándor, a magyar kormány baloldali szociáldemokrata kereskedelmi minisztere, az 1947. július 15-én kötött szerződést méltatva, joggal állapította meg: *„A szovjet—magyar gazdasági kapcsolatok jelentőségéről beszélni annyi, mint a magyar gazdasági élet problémáiról beszélni."* (218. old.) A Szovjetuniónak 1945. augusztus 27-én hazánkkal kötött kereskedelmi egyezményét követően ugyanis gyors ütemben érkezett a szovjet vasérc, a koksz, a gyapot és egyéb nyersanyag, amelyek nélkül iparunk termelése nem indulhatott volna meg. Ez az egyezmény olyan időpontban született, amikor hazánkat még sok ország ellenséges államnak, Németország utolsó csatlósának tekintette. A Szovjetunió e kezdeményező lépése elősegítette azt, hogy a szomszéd országokkal is kereskedelmi és fizetési egyezményeket köthettünk.

1946 májusában, júniusában és júliusában tetőfokára hágott az infláció, rettenetes szenvedéseket okozva népünknek, mindenekelőtt a bérből és fizetésből élő lakosságnak. A Szovjetunió a pénzügyi stabilizáció elősegítésére az említett kereskedelmi szerződés keretében májusban nyolc, júniusban kilenc, júliusban pedig tíz millió dollárral több árut szállított nekünk, mint amennyit mi szállítottunk a Szovjetuniónak. Ezzel egyidőben a szovjet kormány lehetővé tette, hogy Magyarország hat [illegible] nyolc évig fizesse a jóvátételt, [illegible] sőbb elengedte a még hátral[illegible] tel felét.

Az 1947-ben kötött

Digitized by Google

sőrendű jelentősége volt az akkoriban induló hároméves terv teljesítésében. A terv első évében vasércből szükségletünk 40 százalékát, kokszból 40, ferrokrómból 80—82, ferrowolframból 70—72, gyapotból 54, nikkelből, benzolból és sóból 100 százalékát fedezte a Szovjetunióból származó behozatal. Ezenkívül rezet, ónt, horganyt, szódát, talpfát, repülőgép-benzint stb. kaptunk a Szovjetunióból.

Az Egyesült Államok a sok milliárd értékű nyugatra hurcolt magyar vagyon egy részét a mai napig is visszatartja, síránkozása tehát a béketárgyalásokon a magyar jóvátétel miatt (amely szerinte a *fő oka* volt az ország nehéz gazdasági helyzetének) — közönséges demagógia volt. E sajnálkozás mögött az a nem is túlságosan titkolt szándék húzódott meg, hogy szembeállítsa a magyar népet a Szovjetunióval.

A könyvben közölt dokumentumok a hozzájuk fűzött tömör és pontos jegyzetek segítségével szinte önmagukért beszélnek. Mégsem lehet helyeselni, hogy a könyvhöz nem készült a problémákat alaposan elemző terjedelmesebb előszó. Nem szabad ugyanis elfelejteni, hogy a mai olvasók egy része már nehezen éli bele magát a háború utáni helyzetbe, így félreérthet és valóságos jelentésükkel ellentétesen értékelhet egyes eseményeket, tényeket. Hazánk mai státusában például nem biztos, hogy a fiatalok megértik a Szövetséges Ellenőrző Bizottság szerepét, helyét, funkcióját. Nem lehetünk biztosak abban, megértik-e azt a mai szemmel paradoxnak tűnő tényt, hogy a SZEB elnökének kellett megbírálnia a magyar közellátási minisztert (a volt csendőrezredest), amiért a lehetőségekhez képest sem gondoskodott Észak-Magyarország ipari városainak élelmiszerellátásáról. Vagy hogyan értse meg egy mai fiatal azt: mit jelentett Salgótarján számára az a négy tehergépkocsi, amelyet a szovjet csapatoktól kapott. Hisz ma egy közepes termelőszövetkezetnek is van ennyi, vagy ennél több tehergépkocsija.

•

Egy dokumentumkötet rendszerint nem könnyű, szórakoztató olvasmány; ez a kötet sem az. De aki el tud mélyülni benne, az mégis sokat meríthet belőle. Bepillanthat egy izgalmas korszak eseményeibe, és mélyebben megismerheti a magyar—szovjet kapcsolatok, sőt ezen túlmenően, a szocialista világon belüli kapcsolatok néhány fontos összefüggését.

Blaskovits János

Tamás Ervin: Tokaj

Digitized by Google

Lick József: Személyiség és filozófia

Az utóbbi időben az ember problémája a marxista filozófusok érdeklődésének előterébe került; ez lemérhető azon is, hogy egyre bővül az ezzel foglalkozó tanulmányok és könyvek jegyzéke. Közéjük tartozik Lick József most megjelent műve is. Szerzője korábban megjelent tanulmányaiban is e tárgykörben folytatott vizsgálódásokat, s most részletesen fejti ki álláspontját a kérdés egyik lényeges vonatkozásáról, a személyiségelméletről.

Könyve bevezetőjében Lick József hangsúlyozza, hogy nem kíván új koncepciót alkotni, hanem „a marxista filozófia néhány idevágó kategóriáját interpretálja a személyiségelmélet oldaláról". Fő feladatának a marxista álláspont pozitív kifejtését tekinti, ezért — mint utal rá — művében szándékosan mellőzi az egyéb nézetek bírálatát, a polémiát. Az ebből adódó egyoldalúság ellensúlyozására és az egyértelműség kedvéért egyrészt felhívja az olvasó figyelmét a különböző álláspontokat kifejtő művekre, másrészt röviden vázolja saját álláspontját a leglényegesebb kérdésekben.

Lick József szerint a marxizmus emberkoncepciójának kimunkálásához nem indokolt az antropológiai megközelítés — sem az antropologizálás, sem pedig külön diszciplina, filozófiai antropológia kidolgozása. Az antropologizálást azért tartja károsnak, mert ez „elkerülhetetlenül a tudománnyal való szembeforduláshoz vezet", elveti a filozófia tudományosságát. A külön antropológiai diszciplina pedig szükségtelen, mert a történelmi materializmus, „a társadalom tudományos elmélete egyben az ember tudományos elmélete is". Ebből következik a szerzőnek az az álláspontja, hogy a személyiségelmélet a marxista emberkoncepciónak, azaz a történelmi materializmusnak az egyik oldala, aspektusa, az egyén síkján való kifejtése. Ez a magyarázata annak, hogy Lick József nem új elmélet megalkotását tekinti feladatának, hanem a marxista filozófia kategóriáinak témája szempontjából való interpretálását. Emellett hangsúlyozza, hogy a végső megoldáshoz más tudományok közreműködése is szükséges; a személyiségelmélet csak különböző tudományok eredményeinek szintézise lehet.

Nem célunk a könyv tartalmának részletes ismertetése; ezzel kapcsolatban csak rövid jelzésre szorítkozunk. Lick József két problémát állít vizsgálódásainak középpontjába: a tevékenységet és a társadalmiságot. E két fogalom jelenti számára a kérdés tanulmányozásának leglényegesebb elvi alapját; csak belőlük kiindulva lehet feltárni a személyiség fogalmának tudományos tartalmát. A tevékenységgel kapcsolatban elemzi az objektum-szubjektum viszonyt; ebben az objektum a meghatározó oldal, a szubjektum tevékenysége — mindenekelőtt a munka — pedig a közvetítő tényező. Részletesen tárgyalja a tevékenység struktúráját, megragadva az e struktúra „vonalán" elhelyezkedő kategóriákat, mint csomópontokat (a „belső" tevékenység: szükséglet, érdek, cél; a kivitelezés: eszköz; eredmény). Ezzel kapcsolatban tér ki a személyiség aktivitására is, figyelmét az alkotó tevékenységre összpontosítva.

A társadalmiság oldaláról közelítve meg a kérdést, elemzi a társadalom és az egyén viszonyát, az egyén társadalmi meghatározottságát. Először arra a kérdésre keresi a választ, hogy általános-e a társadalom az egyénhez képest. Így jut el ahhoz az általa e vonatkozásban centrális jelentőségűnek tartott megállapításhoz, hogy az „egyén, a közösség, a társadalom különböző minőségek, amelyek egymással nem az egyes—különös—általános viszonyában vannak *mint reális létezők*, hanem a rész és egyész viszonyában". Bírálja ezzel kapcsolatban J. Davidov és A. Schaff felfogását, akiknél az egyén a konkrétum, a társadalom pedig puszta absztrakció, s így „érthetetlenné válik az a tétel, hogy az egyén társadalmi lény".

Ezt követően a rész és egész („ezek a kategóriák rendkívül fontosak, mert általános filozófiai síkon leginkább ezek segítségével ragadható meg az egyén és a társadalom viszonya"), a viszony és viszonyulás problémáját vizsgálja. Bevezeti az individuális társadalmi viszony fogalmát, és hangsúlyozza e fogalom jelentőségét a személyiségelméletben. Ez lényegében abban áll, hogy az „individuális társadalmi viszonyok határozzák meg *közvetlenül* a személyiség társadalmi tartalmát", ezek közvetítésével alakul ki az egyén személyisége.

A könyv harmadik utolsó fejezetében a személyiség [illegible] elemzi a szerző. Érinti a [illegible] alakulásának problémáját [illegible] alkozik a

Digitized by Google

személyiség struktúrájának kérdésével. A személyiség szociális struktúrájának vázát a személyi lét és személyi (egyéni) tudat viszonya alkotja. Különös figyelmet szentel itt az öntudat és a szerep fogalmának.

E vázlatos áttekintésből is kitűnik, hogy Lick József könyve fontos és aktuális kérdéseket vizsgál. A mű nem személyiségelmélet a szó szigorú értelmében — szerzője sem annak szánta —, hanem filozófiai alapvetés kíván lenni a további kutatásokhoz. A téma megközelítésének sajátos módja lehetővé teszi ezt, ennyiben tehát jogosult ez az eljárás. A fontos kategóriák felkutatása, logikai rendjük és belső összefüggéseik feltárása, tartalmuk kibontása mindenképpen szükséges és hasznos vállalkozás, mely elősegíti a kérdések megoldását. Ezt bizonyítja a könyv második fejezete; így pl. a rész és egész kategóriáinak, mint a társadalom és egyén viszonyát adekvátan tükröző kategóriáknak a bevezetése, a társadalmi viszony itt található elemzése, az individuális társadalmi viszony problematikájának vizsgálata.

Ennek a módszernek, eljárásnak azonban megvannak a határai, és ez Lick József művében is érzékelhető. Ezzel függ össze a könyv fejtegetéseinek bizonyos egyoldalúsága, túlzottan absztrakt jellege. Pusztán filozófiai kategóriáknak döntően logikai elemzésével nem lehet eljutni egyes jelenségek lényegének konkrét, sokoldalú megismeréséhez; ehhez magát a dolgot kell vizsgálni. Jól tudja ezt a szerző is, s ez egyértelműen kitűnik a könyv zárósoraiból, amelyekben a kutatás további feladatait vázolja. Művében azonban ez a módszer dominál. Ezt az egyoldalúságot fokozza azzal, hogy néhány kategória vonatkozásában tartalmi elemzéseit nem konkretizálja a lehetséges mértékben, hanem beéri azzal, hogy önmagában ugyan helyes és lényeges, de itt csak kiindulópontul alkalmas meghatározottságokat rögzít. (Például a szükséglet, az eredmény és következmény esetében.) Más helyeken pedig azt látjuk — s ez meglehetősen zavaró —, hogy a kategóriák elemzéséről minden közvetítés nélkül átsiklik egyes konkrét jelenségek vizsgálatára. Ilyenkor gondolatmenete megtörik, elemzése mellékösvényen halad; magát a lényeges problémát nem oldja meg kielégítően, ehelyett olyan kevésbé fontos és érdekes összefüggések vizsgálatára vállalkozik, amelyek csak példákként szerepelhetnének könyvében (ilyen az eszközről, az alkotó tevékenységről szóló rész).

Bár a szerző mellőzi könyvében a polémiát, egyértelmű, határozott állásfoglalását megtaláljuk benne. Lick József világosan, érthetően, kifogástalan fogalmazásban közli mondanivalóját. Külön elismerést érdemel a könyv gondos szerkesztése.

(Kossuth Könyvkiadó, 1969)

Szabó Imre

Illos Ferenc: Értekezlet

Digitized by Google

CAHIERS DU COMMUNISME

Október

F. Billoux: *A Francia Kommunista Párt konstruktív javaslatai* (A központi bizottság határozatai és a jelenlegi helyzet)

A. M. Filippi-Codaccioni: *Az iskolaév kezdete — folytonosság és... a bajok súlyosbodása*

G. Molina: *A diákok harca* (Mérleg és távlatok)

P. Fuchsmann: *Az idealisztikus Szent Családtól a mai baloldaliaskodókig*

H. Fiszbin: *A kommunisták párizsi tevékenységének néhány sajátossága*

Ho Si Minh elnök végrendelete

A Francia KP nyilatkozata Ho Si Minh halála után

Ch. Fourniau: *Ho Si Minh — a példakép*

L. Figuères: *Ho Si Minh, a forradalom és Vietnam*

J. Denis: *Az NDK, a béke és a szocializmus sikereinek záloga*

J. Couland: *Líbia — újabb erősítés*

EINHEIT

November

W. Ulbricht: *A szocialista kultúra fejlődése az NDK-ban*

H. Nick: *A komplex szocialista automatizálás problémái*

L. Eichert, G. Schneider: *Gazdasági számvetés szocialista gyakorlatunkban — a lenini eszmék megvalósítása*

H. Drewitz, K. Herrmann: *A Szovjetunió mint tudományos hatalom* (A tudományos-műszaki csúcsteljesítményekhez vezető utak)

T. Hahn, G. Kaderschafka: *A közösség és a személyiség szocialista fejlődése*

H. Hoffmann: *Lenin katonai öröksége és az NDK honvédelme*

W. Dorst: *Ifjúságunk új, pozitív tulajdonságai — pedagógiai szempontból*

K. Weidner: *Az élet igenlése és az egyéniség szuverenitása* (A festészet és a grafika az NDK 20. esztendejében)

H. Hesselbarth: *A diákok előretörése a kapitalista világban*

Hans-Georg Hofmann: *Nacionalizmus és konvergencia-elmélet a nyugatnémet pedagógiában*

H. Fruck: *A nem kapitalista fejlődés útja és a földkérdés a Mongol Népköztársaságban* (Egy olvasó levele)

W. Kalweit: *Gazdasági törvények a szocializmus társadalmi rendszerében*

KOMMUNYISZT

14. szám

A kommunista magasrendű hivatása

T. Uszubalijev: *A leninizmus – a népek barátságának és testvériségének szocialista forrása*

I. Bah, A. Rezanyikov: *A marxizmus leninizmus a forradalmi taktika tudományos alapjairól*

L. Szlepov, I. Jugyin: *A párt a forradalom politikai rendszerében*

Sz. Munyakin: *A párt gondoskodása a falusi káderekről*

Sz. Hejnman: *A tudományos műszaki forradalom és a Szovjetunió gazdaságában végbemenő strukturális változások*

G. Mittag: *A szocialista gazdasági rendszer létrehozása az NDK-ban*

C. Litefoot: *Az amerikai négerek felszabadító harca*

K. Bachmann: *A Német Kommunista Párt az esseni kongresszus után*

V. Sapko: *A szovjet állam és jog történetét feldolgozó munka*

V. Ivanov: *Egy irodalmi enciklopédia módszertani útvesztői*

15. szám

Október zászlaja alatt

M. Szuszlov: *A leninizmus – forradalmi átalakítása*

Digitized by Google

P. Rogyionov: *A politikai és a szervező munka egysége — a pártvezetés sikerének alapja*
I. Poljakov: *A pártbizottságok és az értelmiség*
A. Jefimov: *Az iparágközi mérleg és a tervezés kérdései*
V. Muragyeli: *A művész és a haza*
V. Arhipenko: *Munkásegyetemek*
H. Axen: *A szocialista Németország magabiztos előrehaladása*
B. Sabad: *A militarizmus és az agresszió ideológiája*
V. Altuhov: *Marx „Tőké"-je és a jelenkor*
G. Obicskin, J. Szokolov: *Jacques Duclos emlékezései*
V. Kuzmjenko: *A lenini eszmék fénye*
T. Pavlov: *A marxista—leninista filozófia és a strukturális elemzés*

LUPTA DE CLASA

Október

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom — új történelmi korszak kezdete
V. Trofin: *Az RKP vezető szerepének növekedése és a társadalmi élet vezetésének tökéletesítése*
M. Manescu: *A nemzetgazdaság aktuális és perspektivikus problémái*
L. Rautu: *Aktuális problémák a káderek képzésének területén és az oktatás tökéletesítése*
A. Baranga: *Az aktualitás kérdésének margójára*
J. Florea: *Herbert Marcuse* (Az egydimenziójú ember túlszárnyalása)

MARXISM TODAY

November

J. Cohen: *A proletariátus diktatúrája, ahogy Marx, Engels és Lenin látta*
A leértékelt font sterling első éve (Nagy-Britannia Kommunista Pártja gazdasági bizottságának jelentése)
R. Rao: *Politikai távlatok Indiában*
Marxizmus és tudomány (Sam Lilley és Eric Chapman hozzászólása a vitához)

NOVÁ MYSL

Október

Gerloch: *Harcban a jobboldali opportunizmus ellen*
zal: *A demokratikus szocializmus* a párt vezető szerepe
V. Cermák: *Gazdaságunk időszerű problémái*
N. Zlocha, J. Musil, J. Marek: *A szocialista vállalat értelmezése*
J. Toman: *Gazdaságunk terve és konszolidációja* (Interjú)
F. Hronsky, E. Magdolen: *Az életszínvonal — a gazdasági problémák központi kérdése*
P. D. Nikolic: *Az „ipari társadalom" és a szocializmus gazdasági oldala*
M. Turek: *Pártinformáció a járásban*
K. Vas: *Adalékok ahhoz, hogy milyen üldözésnek volt kitéve a forradalmi mozgalom az 1920 decemberi általános sztrájk alatt és után*
V. Dostál: *Nemcsak generációs vita* (Befejező rész)
M. Kontra: *A kultúra gazdaságának és szervezetének modellje Csehszlovákiában* (Margójegyzetek)
A. Krouzil: *Az NDK 20 éve*
J. Krylová: *Az európai béke oszthatatlan*
A. M. Huska: *A vállalkozói szféra fejlődése*

NOVO VREME

Október

N. Popov: *A gazdasági törvények felhasználása a szocialista gazdaság fejlesztésében*
N. Csakorov: *A pedagógiai tudomány és korunk követelményei*
K. Kolev: *Az anyagi és a szellemi serkentők — a szocializmus életbevágó szükségessége*
Iv. Dimov: *A kereslet és a kínálat törvénye a szocializmusban*
L. Dramaliev: *A szocialista forradalom erkölcsi változásai*
M. Szemkov: *Út a második világháború felé*
V. Scserbina: *A szocialista művészet humanizmusa*
D. Georgiev: *Az új típusú sajtóra vonatkozó lenini tan*
V. Rimalov: *Változások a kapitalista világgazdaság struktúrájában*
K. Ivanov: *A pártszervezetek kezdeményezőkészsége és öntevékenysége*
E. Karanfilov: *A bolgár irodalom panorámája*
Zl. Sztojanov: *A személyiség a szociológia hatókörében*
D. Gordev: *A tudomány és a társadalomirányítás*
E. Malhaszjan: *Elragadtatott elbeszélés a Közel-Kelet országaiban tett utazásról*

Digitized by Google

NOWE DROGI

November

Z. Kaczmarek: *A tudományos kutatómunka nagyobb hatékonyságának feltételei*

K. Bajan: *A mezőgazdaságtudomány és a gyakorlati szükségletek*

K. Rusinek: *Hazafiság és szocializmus — az eszmei integráció fő oszlopai* (A Szabadság és Demokrácia Harcosainak Szövetsége IV. kongresszusa után)

B. Rick: *A bérek differenciálása*

T. Pluzanski: *A keresztény filozófia jelenkori irányzatai és tendenciái*

D. Sokolow: *A jelenkori monopolkapitalizmus az imperializmus lenini elméletének fényében*

M. Naszkowski: *A nemzetközi színtéren* (Az elmúlt hónap eseményeinek szemléje)

M. F. Rakowski: *Választások után a Német Szövetségi Köztársaságban*

M. Misiak: *Termelékenység, korszerűség és gazdasági mechanizmus* (A II. plénumon hozott határozatok megvalósításának problémáiból)

A közgazdászok megvalósítják a LEMP KB II. plénumának határozatait (A Lengyel Közgazdász Társaság tevékenységéről)

Kulturális események szemléje

WEG UND ZIEL

November

A nemzeti-tanácsi választások elé

H. Kalt: *Az Osztrák KP ideológiai problémáihoz* (Az OKP KB 6. plenáris ülése elé terjesztett beszámolóból)

Jenő Kostmann: *Fordulat Nyugat-Németországban* (A Bundestag-választásokról)

D. P. Thiessen: *Felelősségteljes előretekintés* (Interjú a jövő gazdaságának és társadalmának problémáiról)

„A demokrácia reformja?" (Vitacikk)

H. Zaslawski: *Mennyire osztrák a könyvkiadásunk?*

M. Stern: *„Erratikus tömb" a párt szervezeti szabályzata és a pártfegyelem?* (Vita F. Marekkel)

Dr. G. Mirski: *Változások a harmadik világban*

G. Fuchs: *Atom- és sugárveszély*

Kiadja a Kossuth Könyvkiadó Vállalat (Budapest V., Steindl Imre u. 6.)
Felelős kiadó: a Kossuth Könyvkiadó Vállalat igazgatója.
Kiadóhivatal: Budapest VI., Révay u. 16. Tel.: 116–660.
Előfizethető minden pártszervezetben, valamint a Kossuth Könyvkiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél (csekkszámlaszám: 01 915 003) a Posta Központi Hírlapirodájánál (Budapest V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Csekkszámlaszám: egyéni 61 218, közületi 61 066, vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára. Előfizetési díj negyedévre 13,50 Ft, félévre 27,– Ft, egész évre 54,– Ft.
Lapunk régebbi példányai kaphatók a Posta Központi Hírlapiroda újságboltjában: Budapest V., József Attila u. 3. és a Kossuth Könyvkiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél.
Megjelent 35 300 példányban.
69.4139/2 Nyomatott a Zrínyi Nyomda RO–72-es ofszet rotációs gépein. Felelős vezető: Bolgár Imre igazgató
INDEX: 25.805

Digitized by Google

СОДЕРЖАНИЕ

Даниел ЧАТАРИ: Национальный вопрос и вопрос национальностей в работах В. И. Ленина — Каталин СИКРА: Современный этап экономического развития европейских социалистических стран — Д-р Ференц ЭРДЕИ: Изменяющая венгерская деревня — Д-р Калман КУЛЧАР: Общественные факторы политической активности — *МЕЖДУНАРОДНОЕ ОБОЗРЕНИЕ:* Янош ЛАНЦОШ: Седьмой Всемирный конгресс профсоюзов в Будапеште — Янош ХАЙДУ: ФРГ перед новыми возможностями — *КРИТИКА:* Петер РАДИ: Интерпретация Маркса у Льюи Альтюсер — Ференц ГЕРГЕНИ: Теория ценностей и теоретическая ценность (Размышления по поводу сборника очерков Агнеша Хеллера «Ценность и история») — *ШКОЛА И ОБЩЕСТВО:* Ласло КЕЛЕМЕН: Размышления о будущем педагогики — *ОБМЕН МНЕНИЯМИ:* Д-р Золтан ЗОЛТАН: Некоторые мысли в связи с пониманием самоуправления в местных советах — Дьёрдь Г. МАРКУШ: Марксизм и детерминизм

CONTENTS

Dániel CSATÁRI: The Problem of Nation and Nationalities in Lenin's Works — Katalin F. SZIKRA: The Present Stage in the Economic Development of the European Socialist Countries — Dr. Ferenc ERDEI: The Hungarian Village in Transition — Dr. Kálmán KULCSÁR: Social Factors of Political Activity — *INTERNATIONAL REVIEW:* János LÁNCOS: The Seventh Trade Union World Congress in Budapest — János HAJDU: New Opportunities for the German Federal Republic — *CRITICISM:* Péter RÁDI: The Interpretation of Marx by L. Althusser — Ferenc GÖRGÉNYI: Theory of Value and Theoretical Value (Reflections on the volume of studies „Value and History" by Ágnes Heller) *SCHOOL AND SOCIETY:* László KELEMEN: Some Ideas About the Future of Pedagogy — *EXCHANGE OF VIEWS:* Dr. Zoltán ZOLTÁN: Ideas About the Meaning of the Local Government of the Counells — György G. MÁRKUS: Marxism and Determinism

SOMMAIRE

Dániel CSATÁRI: La question de la nation et des minorités nationales dans les ouvrages de Lénine — Katalin F. SZIKRA: La phase actuelle de l'évolution économique des pays socialistes d'Europe — Le dr. Ferenc ERDEI: Changemenst dans la vie du village hongrois — Le dr. Kálmán KULCSÁR: Les facteurs sociaux de l'activité politique — *REVUE INTERNATIONALE:* János LÁNCOS: Le VIIe Congrès de la Fédération Syndicale Mondiale à Budapest — János HAJDU: La RFA devant de nouvelles possibilités — *CRITIQUE:* Péter RÁDI: Marx-interpretation de Louis Althusser — Ferenc GÖRGÉNYI: Théorie de la valeur et la valeur théorique (Idées à propos du volume d'études intitulé „Valeur et l'Histoire" d'Ágnes Heller) — *SCOLARITÊ ET LA SOCIÉTÊ:* László KELEMEN: Pensées sur le futur de la pédagogie — *ÉCHANGE DE VUES:* Le dr. Zoltán ZOLTÁN: Quelques idées à propos de l'interprétation de l'autonomie des conseils — György G. MÁRKUS: Marxisme et déterminisme

INHALT

Dániel CSATÁRI: Nationale und Nationalitätenfrage in den Werken Lenins — Katalin F. SZIKRA: Das gegenwärtige Stadium der ökonomischen Entwicklung in den europäischen sozialistischen Staaten — Dr. Ferenc ERDEI: Das ungarische Dorf im Umbruch — Dr. Kálmán KULCSÁR: Gesellschaftliche Faktoren der politischen Aktivität — *INTERNATIONALE RUNDSCHAU:* János LÁNCOS: Der VII. Gewerkschaftsweltkongreß in Budapest — János HAJDU: Die Bundesrepublik Deutschland vor neuen Möglichtkeiten — *KRITIK:* Péter RÁDI: Louis Althussers Marx-Interpretation — Ferenc GÖRGÉNYI: Werttheorie und theoretischer Wert (Gedanken zu dem Studienband „Wert und Geschichte" von Ágnes Heller) — *SCHULE UND GESELLSCHAFT:* László KELEMEN: Die Zukunft der Pädagogik — *GEDANKENAUSTAUSCH:* Dr. Zoltán ZOLTÁN: Über die Deutung der Autonomie der Räte — György G. MÁRKUS: Marxismus und Determinismus

Digitized by Google

Dallos Ferenc: Apa

Digitized by Google

6,– forint

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

UNIVERSITY OF MICHIGAN
3 9015 03971 5589

Digitized by Google

Digitized by Google

UNIVERSITY OF MICHIGAN
3 9015 03971 5589

Digitized by Google

Digitized by Google